

Henrik Galberg Jacobsen

RET OG SKRIFT

**Officiel dansk retskrivning
1739-2005**

Bind 1

Direktiver - Aktører - Normer

Kodeoversigt – RP-koder

Se også den udførligere gennemgang i afsnit 3.2.

RP-nr.	RP-kode	Foreskriver/bruger	Eksempler
1	GOT LAT	gotisk skrift latinsk skrift	
2	STO SMÅ	store begyndelsesbogstaver i appellativer små begyndelsesbogstaver i appellativer	<i>Kundskab</i> <i>kundskab</i>
3	DOB ENK	dobbeltvokal til markering af vokallængde enkeltvokal uanset vokallængde	<i>heel, Viin, Huus</i> <i>hel, Vin, Hus</i>
4	+E ÷E	<i>e</i> til markering af vokallængde ikke <i>e</i> til markering af vokallængde	<i>Soel, Geographie, Bye</i> <i>Sol, Geographi, By</i>
5	DOB ENK	dobbeltkonsonant foran anden konsonant enkeltkonsonant foran anden konsonant	<i>tappre, Yttring</i> <i>tapre, Ytring</i>
6	+J ÷J	<i>gj, kj (gi, ki)</i> foran <i>e, æ, ø</i> <i>g, k</i> foran <i>e, æ, ø</i>	<i>gjerne, Kjærlighed, skjon</i> <i>gerne, Kærlighed, skøn</i>
7	FRE DAN	fremmede bogstaver, specielt i hjemlige ord danske bogstaver i stedet for fremmede	<i>Qvinde, voxø</i> <i>Kvinde, vokse</i>
8	FRE DAN	genuine stavemåder af fremmedord fordanskede stavemåder af fremmedord	<i>philosophere, Affaire</i> <i>filosofere, Affære</i>
9	SAM SÆR	sammenskrivning af adverbielle ordforbindelser mv. særskrivning af adverbielle ordforbindelser mv.	<i>forsaavidt, istedenfor</i> <i>for saa vidt, i Steden for</i>
10	PLU SIN	pluralis i finitte verbalformer singularis (fællesform) i finitte verbalformer	<i>vi spise, de lode, I kunne</i> <i>vi spiser, de lod, I kan</i>
11	Ø Ø+Ö	kun ét ø-tegn (normalt ø) uanset udtalen to ø-tegn (ø og ö) afhængigt af udtalen	<i>Hø, høj</i> <i>Hø, höj</i>
12	AA Å	dobbelt-a (<i>aa</i>) som å-tegn bolle-å (<i>å</i>) som å-tegn	<i>taale, Aabning</i> <i>tåle, Åbning</i>
13	E Æ	fortrinsvis <i>e</i> til gengivelse af kort æ-lyd fortrinsvis <i>æ</i> til gengivelse af kort æ-lyd	<i>begge, sjelden (sielden)</i> <i>bægge, sjælden</i>
14	O Å	fortrinsvis <i>o</i> til gengivelse af kort å-lyd fortrinsvis <i>aa(å)</i> til gengivelse af kort å-lyd	<i>lodden</i> <i>laadden, lådden</i>
15	STI STJ	<i>i</i> i dækket forlyd til gengivelse af j-lyd <i>j</i> i dækket forlyd til gengivelse af j-lyd	<i>Stjerne (ubf. sg.), Kiød, giorde</i> <i>Stjerne, Kjød, gjorde</i>
16	IE JE	<i>i</i> efter <i>l, n, d</i> i trykssvag stavelse <i>j</i> efter <i>l, n, d</i> i trykssvag stavelse	<i>Lillie, Brynie, Midie</i> <i>Lilje, Brynje, Midje</i>
17	EY EI EJ	<i>y</i> som andenkomponent i diftonger <i>i</i> (og <i>u</i>) som andenkomponent i diftonger <i>j</i> (og evt. <i>v</i>) som andenkomponent i diftonger	<i>feye, Øye</i> <i>feie, Øie, Pause</i> <i>feje, Øje, (Pavse)</i>
18	+D ÷D	stumt <i>d</i> i traditionelt (relativt vidt) omfang ikke stumt <i>d</i> i et vist omfang	<i>blandt, fraadse, tidt</i> <i>blant, fraase, tit</i>
19	DSK SK	stumt <i>d</i> i forbindelserne <i>dsk</i> og <i>nds</i> ikke stumt <i>d</i> foran <i>sk</i> og mellem <i>n</i> og <i>s</i>	<i>fydsk, Grændse</i> <i>jysk, Grænse</i>
20	+G ÷G	stumt <i>g</i> i traditionelt omfang ikke stumt <i>g</i> i visse ord	<i>spørgsmål, valgte</i> <i>spørsmaal, valte</i>
21	+H ÷H	stumt <i>h</i> i traditionelt (relativt vidt) omfang ikke stumt <i>h</i> generelt eller i visse ord	<i>hjem, Throne, Theater, Uhr</i> <i>jem, Trone, Teater, Ur</i>
22	V F AV AF V,AF	<i>v</i> foran <i>t</i> i visse ord uanset udtale med <i>f</i> <i>f</i> foran <i>t</i> i visse ord uanset <i>v</i> i roden <i>av</i> i sammensætninger og som simpleksord <i>af</i> i sammensætninger og som simpleksord <i>v</i> foran <i>t</i> i visse ord uanset <i>f</i> -udtale + <i>f</i> i <i>af(-)</i>	<i>grovt, havt</i> <i>groft, haft</i> <i>avsløre, av</i> <i>afsløre, af</i> <i>grovt, havt, afsløre, af</i>
23	LD LL	<i>d</i> i præteritum af <i>kunne, skulle, ville</i> dobbeltkonsonant i præteritum af <i>kunne, skulle, ville</i>	<i>kunde, skulde, vilde</i> <i>kunne, skulle, ville</i>
24	+E ÷E	overvejende <i>e</i> i endelser efter trykstærk vokal overvejende ikke <i>e</i> i endelser efter trykstærk vokal	<i>Tæer, syer, rue (adj. pl.)</i> <i>Tær, syr, ru (adj. pl.)</i>
25	ENK DOB	overvejende enkeltkons. ved bøjning af fremmedord overvejende dobbeltkons. ved bøjning af fremmedord	<i>Fabriken, Punktumet</i> <i>Fabrikken, Punktummet</i>
26	MEK SEM	mekaniske orddelinger semantiske (morfemiske) orddelinger	<i>læ-ser, man-den, smø-relse</i> <i>læs-er, mand-en, smør-else</i>
27	GRA PAU, NYT	grammatisk/traditionelt komma (med startkomma) pausekomma, nyt komma (uden startkomma)	<i>de råbte, at huset brændte</i> <i>de råbte at huset brændte</i>
28	DE TE	<i>de</i> som præteritumsendelse i visse verber <i>te</i> som præteritumsendelse i visse verber	<i>brugde, førde</i> <i>brugte, førte</i>

De almindeligste forkortelser

Listen indeholder særlig vigtige eller hyppige forkortelser med nødtørftige oplysninger om hvad forkortelsen står for. Udførligere oplysninger fremgår af bibliografien i kapitel 6, der også opløser forkortelser som ikke er med på listen nedenfor.

ABA = Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

bek. = bekendtgørelse

cirk. = cirkulære

cit. = citat, citeret

DFS = Dansk Folkemindesamling

DHO = Grundtvig: *Dansk Haandordbog*, 1872 ff.

DRO = *Dansk Retskrivningsordbog*, 1923 ff.

DSN = Dansk Sprognævn

DSN-AU = Dansk Sprognævns arbejdsudvalg

FB = Folketingets Bibliotek

FolktT. = *Folketingstidende*

JM = Justitsministeriet

j.sag = journalsag

KB = Det Kongelige Bibliotek

KirM = Kirkeministeriet

Mintid. = *Ministerialtidende*

MKA = Kulturministeriet (Ministeriet for Kulturelle Anliggender)

MKU = Kultusministeriet (Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet)

NFS = *Nyt fra Sprognævnet*

optr. = optryk(t)

orig. = original(er)

RA = Rigsarkivet

ref. = referat(er), refereret

RigsdT. = *Rigsdagstidende*

RigsdTF. = *Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget*

RO1 1955 = *Retskrivningsordbog*, udg. af Dansk Sprognævn, 1955 ff.

RO2 1986 = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 1986 ff.

RO2 1996 = 2. udg. af *RO2 1986*

RO2 2001 = 3. udg. af *RO2 1986*

RO-Udvalget-1948 = 1948-Retskrivningsordbogsudvalget, udvalg nedsat 1948 af

Undervisningsministeriet til at udarbejde ny udgave af den officielle retskrivningsordbog, ophæves 1953 og afløses af RO-Udvalget-1953

RO-Udvalget-1953 – Se RO-Udvalget-1948

sa. = samme

sign. = signeret

SIN = *Sprog i Norden*

SM = Statsministeriet

Sprø. = Galberg Jacobsen: *Dansk Sprogrøgtslitteratur 1900-1955*, 1974

SRO = *Saabys Retskrivningsordbog*, 1891 ff.

udt. = udtalelse(r)

UVM = Undervisningsministeriet

Ret og Skrift

Til Tove

Henrik Galberg Jacobsen

Ret og Skrift

Officiel dansk retskrivning
1739-2005

Bind 1

Direktiver

Aktører

Normer

Dansk Sprognævns skrifter 42

Syddansk Universitetsforlag 2010

Henrik Galberg Jacobsen

Ret og Skrift. Officiel dansk retsskrivning 1739-2005. Bind 1-2.

Bind 1. *Direktiver. Aktører. Normer*

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2010

University of Southern Denmark Studies in Scandinavian
Languages and Literatures vol. 95

Dansk Sprognævns skrifter 42

Layout, omslag og sats: Donald Jensen, UniSats

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Printed in Denmark 2010

ISBN 978 87 7674 474 8

ISSN 0415-0155 (Dansk Sprognævns skrifter)

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse
af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge
overenskomst med Copy-Dan.

Udgivet med støtte fra

Dansk Sprognævn

Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Universitet

Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Moth-Lunds Fond

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

Tlf.: 6615 7999

Fax: 6615 8126

Denne afhandling er den 15. september 2009
af Akademisk Råd, Humaniora, Syddansk Universitet,
antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

Flemming G. Andersen

dekan

Forsvaret finder sted den 7. maj 2010, kl. 13.15, på Syddansk Universitet,
Campus Odense, Campusvej 55, 5230 Odense M, i lokale U55.

Citater og typografi

Citater gengives ordret, bogstavret og tegnret, derimod ikke skriftret. Det vil sige at brødskrift gengiver såvel latinsk som gotisk brødskrift i forlæggene.

Fremhævelser i den citerede tekst gengives som hovedregel med kursiv, uanset om fremhævelsen har været markeret med latinsk skrift (i gotisk brødskrift) eller med fx spatiering, (halv)fed skrift, større skrift eller ændret skriftsnit. Ved citater fra ordbøger er (halv)fed skrift dog gennemgående bevaret til gengivelse af opslagsord.

Titler på bøger og andre selvstændige publikationer er ligeledes sat med kursiv, og det samme gælder korthenvisninger og forkortelser som fx *Cirk. 30.12.1949; Hansen, Erik 1980a; RO1 1955; Skautrup 1950; Såby 18.8.1887*.

Ved tilpasning af citater i den løbende tekst markerer jeg overspringelser med to prikker og indskud ved hjælp af kantet parentes; ortografien i sådanne redaktionelle indskud er som hovedregel den nugældende, således at fx præteritumsformerne af *kunne*, *skulle* og *ville* er gengivet med dobbeltkonsonant også selvom de i citatet i øvrigt er skrevet med *-de*, ligesom finitte verber anføres i singularisform uanset subjektets numerus. Åbenlyse trykfejl i citater er rettet stiltiende, fx *Retskriking*, *Retskrivning* > *Retskrivning*. Påfaldende staveformer og lign. som stammer fra kilden er i behersket omfang markeret med "[]". De citerede tekster indeholder dog alt i alt så mange småinkonsekvenser, herunder manglende eller forkert placerede kommaer, at en gennemført markering af dem ville skæmme teksten i urimelig grad. Jeg har derfor ved den afsluttende klargøring af manuskriptet strøget en del af den slags pedantiske pegefingre og hævder til gengæld generelt – og forhåbentlig ikke for overmodigt – at citaterne i afhandlingen er gengivet nøjagtigt, også dér hvor det ikke umiddelbart ser sådan ud.

Materialiterbrug er markeret med kursiv. Det gælder både eksempler der ikke har nogen specifik kilde, men er hentet i sproget som sådant, og eksempler der stammer fra de behandlede tekster, således også tekster med gotisk skrift. I visse tilfælde har der dog været brug for at kunne vise at nogle af de anførte ord (eller ordforbindelser eller orddele) i en eksempelrykke har været sat med latinsk skrift (i gotiske omgivelser). Det er i så fald markeret med kapitæler (mens altså kursiv her eksplicit gengiver gotisk skrift), fx "*foruden* FRIDERICHSBORGS og HERLUFSHOLMS *Skoler*" og "*TAXEREDe*" (3.4.4, RP1). – Til at markere den omvendte, meget sjældne, situation, altså gotisk skrift i latinsk kontekst, bruger jeg understregning, fx "*jeg véd (veed)*" (4.3, note 14).

Betydningsangivelser er sat i enkelte anførselstegn. Derudover bruger jeg enkelte anførselstegn omkring betegnelser på retskrivningsnormer der er defineret og beskrevet her i afhandlingen, fx 'Withs retskrivning', '1889-retskrivningen'.

Indhold

BIND 1

Citater og typografi · 5

Indhold · 7

Forord · 21

Kapitel 1. Indledning · 23

- 1.1. Formål og afgrænsning · 25
 - 1.1.1. Officiel dansk retskrivning 1739–2005 · 25
 - 1.1.2. Normer, indholdsdirektiver og statusdirektiver · 26
- 1.2. Opbygning · 28
 - 1.2.1. Direktiver, aktører, normer (kapitel 2 og 3) · 28
 - 1.2.2. Ordlister, kronologi, bibliografi (kapitel 4, 5 og 6) · 29
- 1.3. Planen og afhandlingen – og nogle perspektiver · 30
 - 1.3.1. Bibliografisk · 31
 - 1.3.2. Institutioner og personer · 31
 - 1.3.3. Autorisation og kompetence – juraen · 32
 - 1.3.4. Regler og normer · 32
 - 1.3.5. Leksikalsk – en ortografisk ændringsordbog · 33
- 1.4. Tidligere forskning · 34
 - 1.4.1. Kronologiske forløbsbeskrivelser (sproghistorier) · 35
 - 1.4.2. Om enkelte retskrivningsordbøger mv. · 44
 - 1.4.3. Om enkelte retskrivningsproblemer (RP'er) · 49
 - 1.4.4. Statusbeskrivelser og reformforslag · 59

Kapitel 2. Direktiver og aktører · 65

- 2.1. Christian 6.s latinskoleforordning (1739) · 67
 - 2.1.1. ”En god og brugelig *Orthographie*” · 67

2.2.	De første retskrivningsordbøger: Mallings og Badens (1775-1799) ·	68
2.2.1.	Guldbergs skoleforordning og Mallings <i>Store og gode Handlinger</i> ·	68
2.2.2.	<i>Mallings</i> autoritet? ·	69
2.2.3.	Jacob Badens retskrivningsordbog ·	70
2.3.	Universitetskommissionen og Videnskabernes Selskab (1800-1805) ·	71
2.3.1.	Kongelig resolution efter indstilling fra Universitetskommissionen ·	71
2.3.2.	Videnskabernes Selskab – Ordbogskommissionen ·	72
2.4.	En lovbeholdt retskrivning? (1805-1813) ·	74
2.4.1.	Bøghs ”Forslag om en Lov-Commission .” ·	74
2.4.2.	Bärens’ ”Idee om en lovbeholdt Retskrivningslære” ·	76
2.5.	Rasmus Rask og N.M. Petersen (1811-1861) ·	79
2.5.1.	Rask – den ortografiske ”afvej”? ·	79
2.5.2.	Petersen – fra lydstavning til sprogsandinavisme ·	80
2.5.3.	En retskrivning for fremtiden ·	82
2.6.	Retskrivningen i embedssager (1834) ·	82
2.6.1.	Etatsrådets rask-petersenske ”sprogsynderligheder” ·	83
2.6.2.	En tidlig statsretskrivning? ·	83
2.7.	1847-cirkulæret og Molbechs ordbøger (1813-1847) ·	84
2.7.1.	Officiel status til private ordbøger ·	84
2.7.2.	Advarsel mod Rask og Petersens retskrivning ·	84
2.7.3.	1847-cirkulæret – et ”ukendt” direktiv? ·	85
2.8.	Reformeret latinskoleretskrivning 1 (1846-1848) ·	86
2.8.1.	En snigende retskrivningsreform? ·	86
2.8.2.	Dansklærerne i Nykøbing Falster ·	86
2.8.3.	Grønt lys fra N.M. Petersen ·	87
2.9.	Undervisningsinspektør Madvigs grænser (1855) ·	88
2.9.1.	Sprogforsker eller embedsmand? ·	88
2.9.2.	Skolen skal ikke gå i spidsen ·	89
2.10.	Folkeskolen og seminarierne (1818/1863-1864) ·	89
2.10.1.	Reglement for seminarierne ·	89
2.10.2.	Folkeskolens forpligtelser ·	90
2.10.3.	Grænser for undervisningsfriheden ·	92
2.11.	Overskoledirektør og/eller retskrivningsreformatør (1865) ·	92

- 2.12. Salmebogsreskriptet (1865) · 93
- 2.12.1. Til samtlige skoledirektioner · 93
- 2.12.2. To indholdsdirektiver – en ordbog og en salmebog · 94
- 2.12.3. Uenighed i detaljen, enighed i hovedsagen · 95
- 2.13. Det pædagogiske Selskab og andre lærerforeninger (1862-1910) · 96
- 2.13.1. Retskrivningen – et pædagogisk emne blandt andre · 96
- 2.13.2. Tidlige adresser og 12-punkts-program · 97
- 2.13.3. Selskabet og 1889-reformen · 98
- 2.13.4. Fra 1892-reglerne til Retskrivningsudvalget · 99
- 2.13.5. Personer og lærerforeninger · 100
- 2.14. Reformeret latinskoleretskrivning 2 (1868-1874) · 101
- 2.14.1. Roskildereglerne – en fælles latinskolenorm? · 101
- 2.14.2. Nykøbing Falster igen – tilbage til traditionen · 102
- 2.15. Stockholmermødet 1869 og Svend Grundtvigs første retskrivningsordbog (1869-1870) · 103
- 2.15.1. Initiativtagere, kommissorium og deltagere · 103
- 2.15.2. Nordisk og/eller fonetisk? · 105
- 2.15.3. Svend Grundtvigs stockholmerordbog · 106
- 2.16. H.N. Clausens retskrivningskompromis (1870) · 106
- 2.16.1. 8-punkts-programmet · 107
- 2.17. Hærens retskrivning (1867-1892) · 108
- 2.17.1. *Hærloven*, *Molbech* og *Holst* · 108
- 2.17.2. Valgfrihed mellem nyt og gammelt · 109
- 2.17.3. Eget krigsministerielt indholdsdirektiv · 109
- 2.17.4. Tilslutning til '1889'- og '1892-retskrivningen' · 110
- 2.18. Rigsdagen 1 (1870-1871) · 110
- 2.18.1. Justering af "den hidtil anvendte Retskrivning" · 111
- 2.18.2. Hertil og ikke længere · 111
- 2.19. Fælles regler for latinske og folkeskole (1871-1872) · 112
- 2.19.1. Latinskolen · 112
- 2.19.2. Folkeskolen – "salmebogsreskriptet" ophæves · 113
- 2.19.3. Latinsk eller gotisk · 113
- 2.19.4. Seminarierne – en påbudt retskrivning · 114
- 2.19.5. Den første retskrivningsvejledning · 115

2.20.	Svend Grundtvigs anden retskrivningsordbog – med ministeriel anbefaling (1872) ·	115
2.20.1.	Opbakning fra kultusminister Hall ·	116
2.20.2.	Den første officielle retskrivningsordbog ·	117
2.21.	Gotisk eller latinsk skrift? (1871–1875) ·	118
2.21.1.	Et anliggende for skriveundervisningen ·	118
2.21.2.	Samme regler i latin- og folkeskole – næsten da ·	118
2.22.	Grønt lys for de små bogstaver mv. – for privatister (1884) ·	119
2.23.	Scavenius’ retskrivningskommission (1885–1888) ·	121
2.23.1.	Ministeren, ”kommissoriet” og medlemmerne ·	121
2.23.2.	Inspirationen fra Såby ·	123
2.23.3.	Små og store bogstaver – Scavenius og Recke ·	124
2.23.4.	Fra <i>sexten</i> til <i>sejsten</i> , to slags ø, palatalisering ·	125
2.24.	Scavenius’ <i>Meddelelse angaaende fremtidige Retskrivningsregler</i> (1888) ·	127
2.24.1.	Indholdsdirektiv med forsinket statusdirektiv ·	127
2.25.	1889-bekendtgørelsen (1889) ·	128
2.25.1.	En påbudt retskrivning ”til Brug og nøje Efterlevelse” ·	128
2.25.2.	Modstand fra den litteraire Retskrivning ·	129
2.26.	Såbys retskrivningsordbog 1 – med ministeriel autorisation (1891) ·	129
2.27.	Goos’ retskrivningskommission (1891–1892) ·	131
2.27.1.	Kommissorium og medlemmer ·	131
2.27.2.	Møder og diskussioner ·	132
2.27.3.	Delt indstilling til ministeren ·	133
2.27.4.	Skuffede forventninger? ·	135
2.28.	1892-bekendtgørelsen (1892) ·	136
2.28.1.	Stramning og (beskeden) lempelse ·	136
2.28.2.	En påbudt – og midlertidig – retskrivning ·	137
2.29.	Såbys retskrivningsordbog 2 – med fornyet autoritet (1892–1896) ·	138
2.29.1.	Den ”af Ministeriet autoriserede Ordbog” ·	138
2.29.2.	Såby som normformidler og normkritiker ·	138
2.30.	Verbernes pluralisformer (1888/1900–1902) ·	139
2.30.1.	1900-bekendtgørelsen om verbernes pluralisformer ·	139
2.30.2.	Tidlig modstand i skolekredse – Axel Sørensen ·	140
2.30.3.	Adresse fra Dansklærerforeningen ·	140
2.30.4.	Et nyt problem: bøjning af præteritum participium ·	142
2.30.5.	1902-bekendtgørelsen – kongruenskravet frafaldes ·	143

2.31.	Såbys retskrivningsordbog 3 – ved P.K.Thorsen (1904-1913) ·	145
2.31.1.	Fra <i>Dansk Retsskrivningsordbog</i> til <i>Såbys Retsskrivningsordbog</i> ·	145
2.31.2.	Thorsens kompetence – og Gyldendals ·	146
2.31.3.	En smuldrende norm? ·	148
2.32.	Såbys retskrivningsordbog 4 – med autorisation og Retsskrivningsvejledning (1914-1919) ·	150
2.32.1.	Under tilsyn af Henrik Bertelsen ·	150
2.32.2.	Autorisation til Gyldendal ·	151
2.32.3.	Kritik fra Jens Byskov og folkeskolekonsulenten – ændringslister ·	153
2.33.	Rigsdagen 2 – den første statsretsskrivning (1913-1933) ·	154
2.33.1.	Undervisningsministeriets retsskrivning og statstjenesten ·	154
2.33.2.	Problemer med valgfri former – Henrik Bertelsen høres ·	155
2.33.3.	Statsministeren og Retsskrivningsudvalget inddrages ·	156
2.33.4.	Retsskrivningsudvalget og dobbeltformerne ·	157
2.33.5.	Diskret statsretsskrivning ·	158
2.34.	Retsskrivningsudvalget 1 – <i>Dansk Retsskrivningsordbog (DRO) 1923-1946</i> (1920-1948) ·	160
2.34.1.	Medlemmer og kommissorium ·	160
2.34.2.	Møder og hovedtemaer – den første indstilling ·	162
2.34.3.	Velvilje fra undervisningsminister Appel ·	163
2.34.4.	Debat i Folketinget – Vilhelm Rasmussen og Borgbjerg ·	163
2.34.5.	Hartvig Frischs ortografiske jomfrutale ·	165
2.34.6.	Fornyset indstilling til Borgbjerg ·	166
2.34.7.	– Og til Jørgen Jørgensen ·	167
2.34.8.	Stauning, <i>sigaren</i> og <i>sjoføren</i> ·	168
2.34.9.	Retsskrivningsudvalget og den nordiske sprogrøgt ·	169
2.34.10.	Nordiske ord og unordiske ·	171
2.34.11.	Ny formand: Skautrup – Kaalund-Jørgensen – Brøndum-Nielsen ·	172
2.34.12.	Indskrænket kommissorium og ”rabaldermøde” ·	173
2.34.13.	”Kaalund-Jørgensens Medlemskab i Udvalget” ·	177
2.34.14.	Frisch bliver undervisningsminister – ”Udvalget ophævet” ·	178
2.35.	Hartvig Frischs retsskrivningsreform (1948) ·	178
2.35.1.	Ministermøde, pressemøde og folketingsdebat ·	179
2.35.2.	Reformen udvides med <i>bolle-å</i> og <i>kunne, skulle, ville</i> ·	180
2.35.3.	Den filologiske bistand – og den ministerielle ·	182
2.35.4.	Teksten ·	184
2.35.5.	En ændringsbekendtgørelse til 1892-reglerne ·	186

- 2.36. Statstjenestens retskrivning (1948) · 187
- 2.36.1. Tilslutning til Frischs skoleretskrivning – med forbehold for å · 187
- 2.36.2. Hele det officielle Danmarks retskrivning? · 189
- 2.37. Rigsdagen 3 (1948) · 189
- 2.37.1. Dobbeltformsfri (rigsdags)retskrivning i alle ministerier? · 190
- 2.37.2. Modstand og afvisning fra Undervisningsministeriet · 190
- 2.38. Retskrivningsudvalget 2 (1948-1953) · 191
- 2.38.1. RO-Udvalget-1948: medlemmer og kommissorium · 191
- 2.38.2. Uenigheden flytter med · 192
- 2.38.3. Delte indstillinger og ”rygende uenighed” · 193
- 2.38.4. Forhaling, ”machination” – og tiltrædelse · 194
- 2.39. Retskrivningsudvalget og Stednavneudvalget (1948-1956) · 196
- 2.39.1. Autorisation af stednavnes stavemåder · 196
- 2.39.2. Stednavneretskrivning og den almindelige retskrivning · 196
- 2.39.3. Uenighed om å/aa og store bogstaver i toleddede navne · 197
- 2.39.4. Hensynet til lokale ønsker · 198
- 2.39.5. Gradvis tilnærmelse og fælles front · 199
- 2.40. Retskrivningsudvalget 3 (1953-1955) · 199
- 2.40.1. RO-Udvalget-1953: medlemmer og kommissorium · 199
- 2.40.2. Å-problemer · 200
- 2.41. Dansk Sprognævn 1 – forspillet (1947-1955) · 201
- 2.41.1. Lov om et ministerielt dansk sprognævn? · 201
- 2.41.2. Skautrup, Diderichsen og Hald · 204
- 2.41.3. Og RO-Udvalget-1953 · 205
- 2.42. Sprognævnets første retskrivningsordbog (1955-1986) · 207
- 2.42.1. Redigeret af RO-udvalget – udgivet (og justeret) af Sprognævnet · 207
- 2.42.2. Autorisation og autoritet · 208
- 2.43. *Kunne, skulle, ville* (1948-1956) · 209
- 2.43.1. Modstand fra reformvenner · 209
- 2.43.2. Modstand fra foreningen Dansk Sprogværn · 210
- 2.44. Bolle-å og dobbelt-a – i alfabetet (1948-1997) · 211
- 2.44.1. Den ”glemte” passus · 211
- 2.44.2. RO-Udvalget-1948 og Lis Jacobsen · 213
- 2.44.3. Bomholt og Hvidberg i Folketinget · 214
- 2.44.4. Bom og Hamburger mfl. – og de nordiske sprognævn · 215
- 2.44.5. Det gamle aa’s plads i alfabetet · 216

- 2.45. Bolle-å og dobbelt-*a* – i stednavne (1955-2001) · 217
- 2.45.1. Statstjenesten tilbage til bolle-å · 218
- 2.45.2. Bolle-å's fjende nr. 1: foreningen Dansk Sprogværn · 218
- 2.45.3. Pres fra Ålborg – først uden succes · 220
- 2.45.4. Ålborg kommer igen – nu med succes · 221
- 2.45.5. Å-bastionerne falder · 222
- 2.45.6. Også *aa* i afledninger til stednavne · 223
- 2.46. Sprognævnets anden retskrivningsordbog (1963-1986/2001) · 224
- 2.46.1. Behovet for en ny ordbog · 224
- 2.46.2. Autorisationsproblemet · 225
- 2.46.3. Redaktion og redaktører mv. · 226
- 2.46.4. Gennemført institutionspublikation · 227
- 2.47. Majonæsekrigen (1985) · 228
- 2.47.1. Planlagte retskrivningsændringer: madord og ”hadord” · 228
- 2.47.2. Ændringer af ikke-principiel karakter · 228
- 2.47.3. Ministerielt indgreb – reduktion af dobbeltformer · 229
- 2.48. Folketinget, *Folketingstidende* og *Statstidende* (1956-2004) · 230
- 2.48.1. Tilslutning til *Retskrivningsordbogen* · 231
- 2.48.2. Sejlivet særregel i navne på offentlige institutioner · 232
- 2.49. Fra majonæsekrig til sproglove (1985-1997) · 234
- 2.49.1. Ressort-, kompetence- og normeringsproblemet · 234
- 2.49.2. Ny retskrivningsbekendtgørelse? · 235
- 2.49.3. To love og en bekendtgørelse · 236
- 2.49.4. Ordnete forhold · 238
- 2.49.5. Traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet · 239
- 2.49.6. Ændringer ”af principiel karakter” · 240
- 2.50. Kommakrig, kommafusion og kommafred (1989-2005) · 241
- 2.50.1. Fra pausekomma til enhedskomma og nyt komma · 241
- 2.50.2. Nyt komma – det ”bæredygtige” komma · 243
- 2.50.3. Et kommakompromis – fusionskommaet · 244
- 2.51. Retskrivning for flere (1997-) · 245
- 2.51.1. Retskrivning for ”hele det officielle Danmark” · 246
- 2.51.2. Mere magt til undervisningsministeren · 246
- 2.51.3. Og mere autoritet til *Retskrivningsordbogen* · 247

Kapitel 3. Normer · 249

- 3.1. Officielle og private normer · 251
- 3.2. Problemerne (RP1-RP28) · 252
- 3.3. Normer og normkarakteristikker · 266
 - 3.3.1. ”Hovedtræk” · 266
 - 3.3.2. ”Indholdsdirektiv(er)” · 266
 - 3.3.3. ”Normprofil” · 266
 - 3.3.4. ”Uddybning” · 267
- 3.4. ’1739-retskrivningen’ · 268
 - 3.4.1. Hovedtræk: ’1739’ · 268
 - 3.4.2. Indholdsdirektiv: ’1739’ · 268
 - 3.4.3. Normprofil: ’1739’ · 270
 - 3.4.4. Uddybning: ’1739’ · 270
- 3.5. ’1775-retskrivningen’ · 277
 - 3.5.1. Hovedtræk: ’1775’ · 277
 - 3.5.2. Indholdsdirektiv: ’1775’ · 278
 - 3.5.3. Normprofil: ’1775’ · 280
 - 3.5.4. Uddybning: ’1775’ · 280
- 3.6. ’Badens retskrivning’ (1785-1801) · 295
 - 3.6.1. Hovedtræk: ’Baden’ (1785-1801) · 295
 - 3.6.2. Indholdsdirektiver: ’Baden’ (1785-1801) · 296
 - 3.6.3. Normprofil: ’Baden’ (1785-1801) · 298
 - 3.6.4. Uddybning: ’Baden’ (1785-1801) · 298
- 3.7. ’1800-retskrivningen’ · 312
 - 3.7.1. Hovedtræk: ’1800’ · 312
 - 3.7.2. Indholdsdirektiv: ’1800’ · 312
 - 3.7.3. Normprofil: ’1800’ · 314
 - 3.7.4. Uddybning: ’1800’ · 314
- 3.8. ’VSO-retskrivningen’ (1805) · 315
 - 3.8.1. Hovedtræk: ’VSO’ (1805) · 315
 - 3.8.2. Indholdsdirektiver: ’VSO’ (1805) · 315
 - 3.8.3. Normprofil: ’VSO’ (1805) · 317
 - 3.8.4. Uddybning: ’VSO’ (1805) · 317

3.9.	'Molbechs retskrivning' (1813-1859) ·	330
3.9.1.	Hovedtræk: 'Molbech' (1813-1859) ·	330
3.9.2.	Indholdsdirektiver: 'Molbech' (1813-1859) ·	331
3.9.3.	Normprofil: 'Molbech' (1813-1859) ·	334
3.9.4.	Uddybning: 'Molbech' (1813-1859) ·	334
3.10.	'Rask-petersensk retskrivning' (1826-1845) ·	351
3.10.1.	Hovedtræk: 'Rask-Petersen' (1826-1845) ·	351
3.10.2.	Indholdsdirektiver: 'Rask-Petersen' (1826-1845) ·	352
3.10.3.	Normprofil: 'Rask-Petersen' (1826-1845) ·	355
3.10.4.	Uddybning: 'Rask-Petersen' (1826-1845) ·	355
3.11.	'1847-retskrivningen' ·	367
3.11.1.	Hovedtræk: '1847' ·	367
3.11.2.	Indholdsdirektiver: '1847' ·	367
3.11.3.	Normprofil: '1847' ·	368
3.11.4.	Uddybning: '1847' ·	368
3.12.	'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) ·	370
3.12.1.	Hovedtræk: 'Nykøbing 1' (1847-1848) ·	370
3.12.2.	Indholdsdirektiver: 'Nykøbing 1' (1847-1848) ·	370
3.12.3.	Normprofil: 'Nykøbing 1' (1847-1848) ·	372
3.12.4.	Uddybning: 'Nykøbing 1' (1847-1848) ·	372
3.13.	'1855-retskrivningen' ·	375
3.13.1.	Hovedtræk: '1855' ·	375
3.13.2.	Indholdsdirektiver: '1855' ·	375
3.13.3.	Normprofil: '1855' ·	377
3.13.4.	Uddybning: '1855' ·	377
3.14.	'Withs retskrivning' (1865) ·	382
3.14.1.	Hovedtræk: 'With' (1865) ·	382
3.14.2.	Indholdsdirektiv: 'With' (1865) ·	382
3.14.3.	Normprofil: 'With' (1865) ·	383
3.14.4.	Uddybning: 'With' (1865) ·	384
3.15.	'1865-retskrivningen' ·	387
3.15.1.	Hovedtræk: '1865' ·	387
3.15.2.	Indholdsdirektiver: '1865' ·	387
3.15.3.	Normprofil: '1865' ·	389
3.15.4.	Uddybning: '1865' ·	389

3.16.	'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867)	· 392
3.16.1.	Hovedtræk: 'Pædagogiske Selskab' (1867)	· 392
3.16.2.	Indholdsdirektiver: 'Pædagogiske Selskab' (1867)	· 392
3.16.3.	Normprofil: 'Pædagogiske Selskab' (1867)	· 394
3.16.4.	Uddybning: 'Pædagogiske Selskab' (1867)	· 394
3.17.	'1867-hærretskrivningen' (1867-1892)	· 398
3.17.1.	Hovedtræk: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)	· 398
3.17.2.	Indholdsdirektiver: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)	· 399
3.17.3.	Normprofil: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)	· 401
3.17.4.	Uddybning: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)	· 402
3.18.	'Roskilderetskrivningen' (1868)	· 406
3.18.1.	Hovedtræk: 'Roskilde' (1868)	· 406
3.18.2.	Indholdsdirektiver: 'Roskilde' (1868)	· 406
3.18.3.	Normprofil: 'Roskilde' (1868)	· 407
3.18.4.	Uddybning: 'Roskilde' (1868)	· 408
3.19.	'Stockholmerretskrivningen' (1869)	· 410
3.19.1.	Hovedtræk: 'Stockholm' (1869)	· 410
3.19.2.	Indholdsdirektiver: 'Stockholm' (1869)	· 411
3.19.3.	Normprofil: 'Stockholm' (1869)	· 413
3.19.4.	Uddybning: 'Stockholm' (1869)	· 413
3.20.	'Modereret stockholmerretskrivning' (1870)	· 425
3.20.1.	Hovedtræk: 'Modereret Stockholm' (1870)	· 425
3.20.2.	Indholdsdirektiver: 'Modereret Stockholm' (1870)	· 425
3.20.3.	Normprofil: 'Modereret Stockholm' (1870)	· 427
3.20.4.	Uddybning: 'Modereret Stockholm' (1870)	· 427
3.21.	'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871)	· 431
3.21.1.	Hovedtræk: 'Nykøbing 2' (1870-1871)	· 431
3.21.2.	Indholdsdirektiver: 'Nykøbing 2' (1870-1871)	· 431
3.21.3.	Normprofil: 'Nykøbing 2' (1870-1871)	· 433
3.21.4.	Uddybning: 'Nykøbing 2' (1870-1871)	· 433
3.22.	'1871-retskrivningen' (1871)	· 437
3.22.1.	Hovedtræk: '1871' (1871)	· 437
3.22.2.	Indholdsdirektiver: '1871' (1871)	· 437
3.22.3.	Normprofil: '1871' (1871)	· 439
3.22.4.	Uddybning: '1871' (1871)	· 440

- 3.23. '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) · 442
 - 3.23.1. Hovedtræk: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) · 442
 - 3.23.2. Indholdsdirektiver: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) · 443
 - 3.23.3. Normprofil: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) · 445
 - 3.23.4. Uddybning: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) · 446
- 3.24. '1872-retskrivningen' · 452
 - 3.24.1. Hovedtræk: '1872' · 452
 - 3.24.2. Indholdsdirektiver: '1872' · 453
 - 3.24.3. Normprofil: '1872' · 455
 - 3.24.4. Uddybning: '1872' · 456
- 3.25. '1889-retskrivningen' · 466
 - 3.25.1. Hovedtræk: '1889' · 466
 - 3.25.2. Indholdsdirektiver: '1889' · 466
 - 3.25.3. Normprofil: '1889' · 469
 - 3.25.4. Uddybning: '1889' · 469
- 3.26. 'Den litteraire Retsskrivning' (1889) · 490
 - 3.26.1. Hovedtræk: 'Litterair Retsskrivning' (1889) · 490
 - 3.26.2. Indholdsdirektiver: 'Litterair Retsskrivning' (1889) · 490
 - 3.26.3. Normprofil: 'Litterair Retsskrivning' (1889) · 492
 - 3.26.4. Uddybning: 'Litterair Retsskrivning' (1889) · 492
- 3.27. '1892-retskrivningen' · 500
 - 3.27.1. Hovedtræk: '1892' · 500
 - 3.27.2. Indholdsdirektiver: '1892' · 501
 - 3.27.3. Normprofil: '1892' · 507
 - 3.27.4. Uddybning: '1892' · 507
- 3.28. '1923-retskrivningen' · 536
 - 3.28.1. Hovedtræk: '1923' · 536
 - 3.28.2. Indholdsdirektiver: '1923' · 536
 - 3.28.3. Normprofil: '1923' · 538
 - 3.28.4. Uddybning: '1923' · 539
- 3.29. '1933-statsretskrivningen' · 550
 - 3.29.1. Hovedtræk: '1933-statsretskrivningen' · 550
 - 3.29.2. Indholdsdirektiver: '1933-statsretskrivningen' · 550
 - 3.29.3. Normprofil: '1933-statsretskrivningen' · 551
 - 3.29.4. Uddybning: '1933-statsretskrivningen' · 551

3.30.	'1948-retskrivningen' ·	554
3.30.1.	Hovedtræk: '1948' ·	554
3.30.2.	Indholdsdirektiver: '1948' ·	554
3.30.3.	Normprofil: '1948' ·	556
3.30.4.	Uddybning: '1948' ·	556
3.31.	'1955-retskrivningen' ·	559
3.31.1.	Hovedtræk: '1955' ·	559
3.31.2.	Indholdsdirektiver: '1955' ·	560
3.31.3.	Normprofil: '1955' ·	563
3.31.4.	Uddybning: '1955' ·	564
3.32.	'1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.) ·	578
3.32.1.	Hovedtræk: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.) ·	578
3.32.2.	Indholdsdirektiver: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.) ·	579
3.32.3.	Normprofil: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.) ·	581
3.32.4.	Uddybning: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.) ·	582
3.33.	'1986-retskrivningen' ·	584
3.33.1.	Hovedtræk: '1986' ·	584
3.33.2.	Indholdsdirektiver: '1986' ·	585
3.33.3.	Normprofil: '1986' ·	590
3.33.4.	Uddybning: '1986' ·	590

BIND 2

Kapitel 4. Ordlister · 629

4.1.	Indledning ·	631
4.2.	Forkortelser og tegn ·	632
4.3.	Ordliste RP3. Dobbelt- eller enkeltvokal ·	634
4.4.	Ordliste RP4a. Understøttende <i>e</i> ·	636
4.5.	Ordliste RP4b. Stumt slut- <i>e</i> ·	637
4.6.	Ordliste RP4c. Betydningsadskillende <i>e</i> ·	640
4.7.	Ordliste RP5a. Dobbelt- eller enkeltkonsonant foran anden konsonant ·	641
4.8.	Ordliste RP5b. Dobbelt- eller enkeltkonsonant i enkeltord ·	642
4.9.	Ordliste RP6. Palatalisering ·	645

- 4.10. Ordliste RP7a. Fremmede bogstaver. Ord med *c* · 647
- 4.11. Ordliste RP7b. Fremmede bogstaver. Ord med *q* · 649
- 4.12. Ordliste RP7c. Fremmede bogstaver. Ord med *w* · 651
- 4.13. Ordliste RP7d. Fremmede bogstaver. Ord med *x* · 652
- 4.14. Ordliste RP7e. Fremmede bogstaver. Ord med *z* · 653
- 4.15. Ordliste RP8. Fremmedord · 655
- 4.16. Ordliste RP9. Ét eller flere ord · 666
- 4.17. Ordliste RP11. *ø* eller *ö* · 673
- 4.18. Ordliste RP13. *e* eller *æ* · 675
- 4.19. Ordliste RP14. *o* eller *aa(å)* · 680
- 4.20. Ordliste RP16. *ie* eller *je* i tryksvag stavelse · 681
- 4.21. Ordliste RP17a. Diftonger på *-[j]* · 683
- 4.22. Ordliste RP17a1. Diftonger i *dej, fej, sej* · 685
- 4.23. Ordliste RP17b. Diftonger på *-[w]* · 685
- 4.24. Ordliste RP18–19. Stumt *d* · 687
- 4.25. Ordliste RP20. Stumt *g* · 692
- 4.26. Ordliste RP21. Stumt *h* · 693
- 4.27. Ordliste RP22. *v* eller *f* · 695
- 4.28. Ordliste RP24a. Bøjningsformer af substantiver på trykstærk vokal · 697
- 4.29. Ordliste RP24b. Bøjningsformer af verber på trykstærk vokal · 698
- 4.30. Ordliste RP24c. Bøjningsformer af adjektiver på trykstærk vokal · 700
- 4.31. Ordliste RP25a. Bøjningsformer af fremmedord
med slutstavelse med hovedtryk og kort vokal · 701
- 4.32. Ordliste RP25b. Bøjningsformer af fremmedord
med slutstavelse med hovedtryk og stum slutkonsonant eller *n* · 703
- 4.33. Ordliste RP25c. Bøjningsformer af fremmedord
med slutstavelse med bitryk og kort vokal · 705

Kapitel 5. Kronologi · 709

- 5.1. Indledning · 711
- 5.2. Fra 1739 til 1869 · 712
- 5.3. Fra 1870 til 1909 · 721
- 5.4. Fra 1910 til 1939 · 743
- 5.5. Fra 1940 til 1949 · 765
- 5.6. Fra 1950 til 1959 · 801
- 5.7. Fra 1960 til 1969 · 824
- 5.8. Fra 1970 til 1979 · 828
- 5.9. Fra 1980 til 1989 · 833
- 5.10. Fra 1990 til 1999 · 846
- 5.11. Fra 2000 til 2005 · 864

Kapitel 6. Bibliografi · 873

- 6.1. Alfabetisk bibliografi · 875
- 6.2. Kronologisk nøgle · 1061
- 6.3. Arkiver og biblioteker · 1097

Efterskrift · 1105

- Og hvad så? · 1107
- Gymnasie/gymnasium osv.* · 1107
- Klor/chlor, fosfor/phosphor osv.* · 1108
- Indenfor/inden for osv.* · 1109
- R-problemer* · 1109
- Kommaer* · 1110
- Dobbeltformer* · 1112

Kapitel 7. Resumé/Summary · 1115

- 7.1. Resumé på dansk · 1117
 - 7.1.1. Formål, afgrænsning og opbygning · 1117
 - 7.1.2. Indledning (kapitel 1) · 1118
 - 7.1.3. Direktiver og aktører (kapitel 2) · 1118
 - 7.1.4. Normer (kapitel 3) · 1121
 - 7.1.5. Ordlistes (kapitel 4) · 1124
 - 7.1.6. Kronologi (kapitel 5) · 1124
 - 7.1.7. Bibliografi (kapitel 6) · 1126
 - 7.1.8. Og hvad så? (efterskrift) · 1128
- 7.2. Summary in English · 1129
 - 7.2.1. Aim, delimitation and structure · 1129
 - 7.2.2. Introduction (chapter 1) · 1130
 - 7.2.3. Directives and principal players (chapter 2) · 1130
 - 7.2.4. Norms (chapter 3) · 1133
 - 7.2.5. Word lists (chapter 4) · 1135
 - 7.2.6. Chronology (chapter 5) · 1137
 - 7.2.7. Bibliography (chapter 6) · 1139
 - 7.2.8. And then what? (postscript) · 1141

Register · 1143

Forord

Den forskningsdagbog jeg førte i de første år af projektet, starter i juni 1989, og siden da har arbejdet med den officielle retskrivnings historie været en vigtig og nogenlunde konstant del af min faglige tilværelse. På det 3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog i Århus i oktober 1990 (MUDS 3) præsenterede jeg projektet for mine kolleger i det dansksproglige fagmiljø og skitserede de moduler som det burde bestå af. I årene derefter publicerede jeg artikler og bøger om forskellige sider af emnet (se nærmere i afsnit 1.4.1, specielt s. 40 ff.). Og med den foreliggende afhandling kan jeg så nu, med en blanding af undren og tilfredshed, konstatere at jeg har fået tilvejebragt den samlede fremstilling som jeg stillede i udsigt i 1990. Jeg kan også konstatere at ikke alt fra den oprindelige plan er kommet med. Men ganske store dele er realiseret, og det der står tilbage, er forholdsvis præcist afgrænset (se nærmere i afsnit 1.3).

Jeg indleverede disputatsmanuskriptet 25.11.2008 til bedømmelse ved Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Universitet, og 14.1.2009 blev der nedsat et bedømmelsesudvalg, bestående af professor *Hans Basbøll*, Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, direktør *Jørn Lund*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, og professor *Ernst Håkon Jahr*, Universitetet i Agder. Udvalget indstillede 12.8.2009 at afhandlingen blev antaget til offentligt forsvar for den filosofiske doktorgrad, og på sit møde 15.9.2009 vedtog Akademisk Råd, Det Humanistiske Fakultet, at følge indstillingen. Manuskriptet blev derefter afleveret til satskonvertering og trykning.

Afhandlingen bygger altovervejende på arkivalier og andre skriftlige kilder fra de seneste tre århundreder, og arbejdet har kun kunnet udføres takket være en række institutioner og arkiver som har givet mig adgang til deres samlinger, og som har hjulpet mig med at finde det jeg ledte efter: *Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA)*, *Danmarks Pædagogiske Bibliotek*, *Dansk Folkemindesamling*, *Dansklærerforeningen*, *Dansk Sprognævn*, *Folketingets Bibliotek*, *Foreningen Norden*, *Institut (nu: Afdeling) for Navneforskning ved Københavns Universitet*, *Det Kongelige Bibliotek*, *Landsarkivet for Sjælland*, *Rigsarkivet* og *Syddansk Universitetsbibliotek*. Hertil kommer også *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab*, der gennem ledende redaktør Ole Norling-Christensen gav mig adgang til at benytte den elektroniske version af Erik Hansens udgave af den første officielle danske ”retskrivningsordbog”, *Ove Mallings Store og gode Handlinger (1777)*.

De to institutioner *Dansk Sprognævn* og *Institut for Sprog og Kommunikation*, Syddansk Universitet, har været mine ansættelsessteder i de 20 år projektet har været i gang. De har udgjort de på én gang faste og fleksible rammer for arbejdet og har muliggjort at jeg i perioder har kunnet træde uden for de daglige arbejdsforpligtelser og koncentrere mig om retskrivningshistorien. Det var bl.a. tilfældet i 1996 da jeg i et halvt år havde

forskningsorlov fra Sprognævnet, finansieret af *Kulturministeriets forskningspulje*. Fra mit fakultet og institut ved *Syddansk Universitet* har jeg desuden fået økonomisk støtte til oversættelse af afhandlingens resumé, til korrekturlæsning af det næsten færdige disputatsmanuskript og til trykning af den færdige afhandling. *Dansk Sprognævn* har ligeledes støttet publiceringen økonomisk og har endnu en gang vist mig den anerkendelse at optage en af mine bøger i sin skriftserie.

En række fagfæller har i årenes løb bidraget med opmuntring og fagkyndig bistand. Min gamle studiekammerat ph.d. *Birgit Christensen* har bl.a. været behjælpelig med vejledning i benyttelse af Rigsarkivet og med læsning af særlig vanskelige underskrifter mv. Professor *Frans Gregersen*, Københavns Universitet, har beredvilligt overladt mig en værdifuld samling udklip og kopier om retskrivning, specielt fra retskrivningsstriden 1824-1826 og fra 1888 ff. Overarkivar *Sigurd Rambusch*, Rigsarkivet, har hjulpet med at identificere kultusminister Jakob Scavenius' skrift i dokumenter på Rigsarkivet. Forskningsassistent, mag.art. *Maria Davidsen*, Syddansk Universitet, har forud for indleveringen læst en grundig og skarpøjet korrektur af hele manuskriptet. Seniorredaktør *Torben Christiansen*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, har yderligere bidraget til reduktionen af fejlskrivninger ved at lade mit elektroniske manuskript tjekke ved hjælp af en af ham selv udviklet og særdeles effektiv korrekturmetode.

To af mine venner og kolleger har spillet en særlig rolle, seniorredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, tidligere seniorforsker i Dansk Sprognævn *Else Bojsen* og specialkonsulent ved Akademisk Skrivecenter, Københavns Universitet, *Peter Stray Jørgensen*. De har gennem alle årene fulgt arbejdet på nærmeste hold og har tålmodigt og konstruktivt lagt ører, øjne og forstand til mine indfald og udgydelser. De har således allerede i 1996 givet værdifulde kommentarer til en foreløbig version af afhandlingen, ligesom de forud for afleveringen i 2008 har læst og kommenteret manuskriptet og har bidraget med forslag og rettelser der har betydet væsentlige forbedringer.

Publiceringen af afhandlingen er muliggjort af økonomiske bidrag fra en række fonde mv. Foruden den allerede nævnte støtte fra *Syddansk Universitet* og *Dansk Sprognævn* drejer det sig om økonomisk støtte fra *Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse* og *Moth-Lunds Fond*.

Jeg er alle de nævnte – og adskillige unævnte – institutioner og personer megen tak skyldig.

Også M.A. *John Mason*, der hurtigt, kyndigt og smidigt har oversat resuméet til engelsk, og grafiker *Donald Jensen*, Syddansk Universitetsforlag, der omhyggeligt og engageret har tilrettelagt og sat bogen, takker jeg for godt og konstruktivt samarbejde.

Frederiksberg og Odense, 15. november 2009

Henrik Galberg Jacobsen

Kapitel 1

INDLEDNING

1.1. Formål og afgrænsning

Formålet med denne afhandling er at give en omfattende og bredt dækkende samlet beskrivelse af officiel dansk retskrivning og dens historie og derigennem at yde et dokumenteret og nuanceret bidrag til en forståelse af de samfundsmæssige, politiske og sproglige faktorer der har ført til den officielle danske retskrivning i den skikkelse som vi kender den i dag.

En sådan samlet og detaljeret fremstilling har ikke tidligere foreligget, men litteraturen om emnet har, bortset fra to små ortografihistorier af henholdsvis Rasmus Nyerup (1805) og V. Boberg (1895), været fordelt på et stort antal fortrinsvis mindre studier og oversigtsartikler om specielt ortografiske enkeltemner eller kortere forløb og episoder i retskrivningshistorien. (Se nærmere i forskningsoversigten i afsnit 1.4). Hertil kommer også at adskillige dele af den officielle ortografis historie slet ikke eller kun antydningvis har været behandlet i litteraturen før mit projekt. Jeg tænker her bl.a. på de tidlige tilløb i hæren og Rigsdagen til en statsretskrivning (afsnit 2.17–18), på arbejdet i kultusminister Goos' kommission op til retskrivningsbekendtgørelsen i 1892 (afsnit 2.27) og på begivenhederne i Retskrivningsudvalget i 1920–1948 (afsnit 2.34).

Afhandlingen er ikke skrevet med en umiddelbar praktisk nytteværdi for øje. Hensigten med den har ikke været at fremme bestemte sprogpoltiske tiltag, således heller ikke at gøde jorden for en eventuel kommende retskrivningsreform eller at levere ammunition til modstanderne af en reform. Det er ikke desto mindre mit håb at også kommende beslutningstagere og andre aktører i retskrivningshistorien vil gøre brug af afhandlingens fakta og ræsonnementer, og at det vil kunne medvirke til at fremtidige meningsudvekslinger om og ændringer af retskrivningen kommer til at foregå på et sagligt og oplyst grundlag.

1.1.1. Officiel dansk retskrivning 1739–2005

Afhandlingen dækker, som det også fremgår af dens undertitel, *officiel dansk retskrivning 1739–2005*.

Det drejer sig altså ikke om retskrivningen som sådan, men om den *officielle* retskrivning, dvs. den retskrivning der er eller har været anbefalet eller foreskrevet af en offentlig myndighed (kongen, "statsmagten", Folketinget, undervisningsministeren osv.), og som skal følges af en gruppe borgere som står under den pågældende myndigheds autoritet, fx statsansatte eller eleverne i skolen. Det betyder imidlertid ikke at det er tilstrækkeligt at beskæftige sig med "myndighedsretskrivninger" som de her nævnte, og at man kan se bort fra periodens mange private retskrivninger. Der ligger nemlig så at sige altid en privat – dvs. en (endnu) ikke-officiel eller ikke-autoriseret – retskrivningsnorm bag ved eller forud for en officiel retskrivningsnorm, og en officiel norm kan normalt ikke forstås hvis man ikke også kender til dens ikke-officielle forgænger(e).

Et antal private retskrivningsnormer er derfor også inddraget i afhandlingen på (næ-

sten) lige fod med de officielle normer, primært i den udstrækning det er nødvendigt for at de kan give baggrund for forståelsen af etableringen af de omkringliggende officielle normer. Det drejer sig dels om private normer som senere opnår officiel godkendelse eller anbefaling, og som i forvejen har været kendt i retskrivningshistorien, fx Molbechs og Rask-N.M. Petersens retskrivninger (afsnit 3.9 og 3.10), dels om normer der ikke i forvejen har været etableret i faglitteraturen, men som under mit arbejde med arkivalier og andre kilder er kommet frem i lyset og har taget form, fx Withs og Det pædagogiske Selskabs retskrivninger (afsnit 3.14 og 3.16).

Hvad angår betydningsomfanget af ordet *retskrivning*, har jeg her i afhandlingen valgt den nærliggende løsning at regne det for retskrivning som myndighederne opfatter som retskrivning, dvs. de sproglige områder der reguleres i fx ministerielle bekendtgørelser om retskrivningen eller i de officielle retskrivningsordbøger. Det betyder at fx også brugen af verbernes pluralisformer, der i en snævrere lingvistisk forstand må opfattes som et syntaktisk anliggende, regnes for retskrivning her i afhandlingen.

Endelig er der afgrænsningen af den behandlede periode til 1739-2005. Når jeg lader den officielle danske retskrivningshistorie begynde med året 1739, skyldes det at det var dette år myndighederne (i dette tilfælde den enevældige konge) for første gang indlod sig på at foreskrive en bestemt ortografi for en gruppe af landets borgere (i dette tilfælde latinskolens elever). Og når jeg lader historien slutte med 2005, skyldes det at det er dette år myndighederne (i dette tilfælde Dansk Sprognævn) senest har udsendt et direktiv med ændringer i den officielle retskrivning (i dette tilfælde *Retskrivningsordbogen 2005* med ændrede kommaeregler).

1.1.2. Normer, indholdsdirektiver og statusdirektiver

Et helt centralt begreb i afhandlingen er *retskrivningsnorm* (eller *ortografisk norm*, som jeg også kalder det). En retskrivningsnorm er i denne sammenhæng et mere eller mindre udbygget system af ortografiske regler som tilsammen har et tilstrækkeligt enhedspræg til at det adskiller sig fra andre normer. De ortografiske normer jeg interesserer mig for i denne afhandling, er altovervejende *eksplicite* ortografiske normer, dvs. normer hvis indhold er eksplicit formuleret af en normskabende eller normsammenfattende aktør. Derudover er det, som allerede nævnt, først og fremmest de *officielle* normer der er i fokus, altså de normer der af en offentlig myndighed er anvist til brug for en bestemt gruppe sprogbrugere.

Normerne for den ortografiske udformning af tekster konstitueres af andre tekster eller normforskrifter der fastlægger indholdet af eller rammerne for den pågældende retskrivningsnorm. Sådanne forskrifter omtaler jeg under ét som *direktiver*, og jeg skelner her mellem to typer: *indholdsdirektiver* og *statusdirektiver*. Denne opdeling, der udspringer af de to direktivtypers forskellige sigte og funktion i normetableringen (se nærmere nedenfor), har i høj grad været strukturerende for beskrivelsen og analysen i afhandlingen. I kapitel 2 ("Direktiver og aktører") er det således statusdirektiverne (frembragt af de

bagvedstående aktører) der driver handlingen fremad, og i kapitlerne 3 og 4 ("Normer" og "Ordlistre") er det altovervejende indholdsdirrektiverne der leverer materialet, mens de to direktivtyper indgår med samme vægt i kapitlerne 5 og 6 ("Kronologi" og "Bibliografi"). Se nærmere om indholdet af de enkelte kapitler i afsnit 1.2 nedenfor.

Indholdsdirrektiver er tekster der beskriver det ortografiske indhold af en norm, og som fx angiver hvilke retskrivningsprincipper, retskrivningsregler og konkrete stavemåder man skal følge for at være i overensstemmelse med normen.

Et indholdsdirrektiv vil typisk være en ortografisk metatekst, dvs. en tekst *om* ortografi, fx en (retskrivnings)ordbog, en retskrivningsvejledning eller en bekendtgørelse el.lign. med regler for retskrivningen. Et indholdsdirrektiv kan dog også være en ortografisk primærtekst, dvs. en tekst *med* ortografi, fx en bog som blot eksemplarisk anvises som mønster for den pågældende norm. Som eksempler på indholdsdirrektiver af den første, metatekstuelle, type kan nævnes Rasmus Rasks *Forsøg til en videnskabelig dansk Retkskrivningslære* (Rask 1826), Christian Molbechs *Dansk Ordbog* (Molbech 1833) og Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse (Bek. 22.3.1948), der fungerer som indholdsdirrektiver for henholdsvis 'rask-petersensk retskrivning' (afsnit 3.10), '1847-retskrivningen' (afsnit 3.11) og '1948-retskrivningen' (afsnit 3.30). Og som eksempler på indholdsdirrektiver af den anden, primærtekstuelle, type kan nævnes Ove Mallings *Store og gode Handlinger* (Malling 1777) og Roskildekonsventets *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt* (Psalmebog 1856), der er indholdsdirrektiver for henholdsvis '1775-retskrivningen' (afsnit 3.5) og '1865-retskrivningen' (afsnit 3.15).

Det siger sig selv at man ikke kan tale om en ortografisk norm uden at have en forestilling om et vist sprogligt indhold til udfyldelse af normen. Der skal således altid mindst et indholdsdirrektiv til for at konstituere en norm. Tilstedeværelsen af et indholdsdirrektiv er dog ikke tilstrækkeligt til at der også foreligger en *officiel* norm. For at det kan være tilfældet, må det som tidligere nævnt yderligere kræves at der til normen er knyttet et eller flere *statusdirrektiver*.

Hvor indholdsdirrektiverne er primært sproglige dokumenter i den forstand at de enten er ren ortografi som materiale betragtet eller er metatekster med ortografi som det umiddelbare emne, er *statusdirrektiver* primært juridiske eller administrative forskrifter der udstyrer en norm med dens autoritet eller status og dermed konstituerer den som officiel retskrivningsnorm.

Et statusdirrektiv vil således altid være udstedt af en offentlig myndighed eller af et organ udstyret med beføjelser fra en offentlig myndighed. Statusdirrektivet vil typisk fastslå hvilke indholdsdirrektiver der udfylder den pågældende norm, hvem normen gælder for, og hvornår den træder i kraft mv. Som eksempler på statusdirrektiver kan nævnes Guldbergs skoleforordning (Forordn. 11.5.1775), Universitetsdirektionens skrivelse i 1847 til latinskolerne om retskrivningen (Cirk. 30.10.1847) og Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse fra 1948 (Bek. 22.3.1948), der er statusdirrektiver for henholdsvis '1775-retskrivningen' (afsnit 3.5), '1847-retskrivningen' (afsnit 3.11) og '1948-retskrivningen' (afsnit 3.30).

Indholds- og statusdirektiver for en retskrivningsnorm kan optræde i hvert sit dokument eller i samme dokument. Det første forhold kan fx illustreres af '1775-retskrivningen', hvis statusdirektiv er *Forordn. 11.5.1775*, og hvis indholdsdirektiv er læsebogen *Malling 1777*, og af '1847-retskrivningen', hvis statusdirektiv er *Cirk. 30.10.1847*, og hvis indholdsdirektiv er ordbogen *Molbech 1833*. Og det andet forhold kan illustreres af '1855-retskrivningen' (afsnit 3.13), der har undervisningsinspektør Madvigs hyrdebrev fra 1855 (*Madvig 27.1.1855*) som både statusdirektiv og specifikt indholdsdirektiv (ved siden af *Molbech 1833*), og af '1948-retskrivningen', der har Hartvig Frischs *Bek. 22.3.1948* som både status- og indholdsdirektiv.

Som allerede nævnt er tilstedeværelsen af et indholdsdirektiv nødvendig for at der foreligger en retskrivningsnorm. Hvis der til en norm kun er knyttet et eller flere indholdsdirektiver, er der tale om en *privat* retskrivningsnorm. Og hvis der til normen er knyttet et eller flere statusdirektiver, er der som tidligere nævnt tale om en *officiel* norm. Se nærmere om officielle og private retskrivningsnormer i afsnit 3.1.

1.2. Opbygning

For at yde det store arkivmateriale og andet kildemateriale der ligger til grund for afhandlingen, fuld retfærdighed og for at udnytte det optimalt er det behandlet på fem forskellige måder som tjener hvert sit hovedformål. Hver måde har fået sit kapitel (kapitel 2-6), og de enkelte kapitler repræsenterer således forskellige tilgange til stoffet der hver især med forskelligt fokus og forskellig detaljeringsgrad og dybde behandler den officielle danske retskrivning i perioden, og som tilsammen gerne skulle give et så bredt og detaljeret billede af emnet som muligt.

Forholdet mellem de fem hovedkapitler kan meget overordnet beskrives sådan at det materiale der fremlægges i afhandlingens tre sidste kapitler (bibliografi, kronologi og ordlister), har dannet grundlaget for fremstillingen i de to første hovedkapitler, idet kronologien primært har leveret materiale til kapitlet om direktiverne og aktørerne (kapitel 2), mens ordlisterne primært er udnyttet i normkapitlet (kapitel 3). De enkelte kapitler kan derudover i et vist omfang læses og bruges uafhængigt af hinanden, idet specielt de tre sidste kapitler hver for sig kan benyttes som selvstændige opslagsværker.

1.2.1. Direktiver, aktører, normer (kapitel 2 og 3)

Afhandlingens kapitel 2, *Direktiver og aktører* ("direktivkapitlet"), er struktureret ud fra og koncentreret om periodens normetablerende statusdirektiver. Jeg giver her en *tematisk* og *kronologisk* beskrivelse af indholdet af og baggrunden for de forskellige statusdirektiver og for de diskussioner og andre omstændigheder der har haft betydning for direktiverne og deres forhold til hinanden. Eftersom direktiver jo ikke skriver sig selv, og diskussioner heller ikke fører sig selv, er det også i denne del af afhandlingen

at retskrivningshistoriens aktører optræder. I dette kapitel gives der således nærmere oplysninger om de forskellige myndigheder, institutioner, foreninger og enkeltpersoner mv. der har haft del i de behandlede direktivers fremkomst og videre skæbne. Og det er ligeledes i direktivkapitlet at de enkelte direktivers autoritative status og rækkevidde (gyldighedsområde) diskuteres og vurderes.

Med et par nyere sprogpoltiske termer kan direktivkapitlet siges at dreje sig om den ortografiske statusplanlægning eller om den ekstroverte ortografiplanlægning¹. Det er i dette kapitel *rammerne for ortografien* der er hovedsagen, hvorimod beskrivelsen kun undtagelsesvis kommer i nærheden af ortografien selv i den konkrete sprogdøvelse.

Anderledes forholder det sig i det følgende kapitel 3, *Normer* ("normkapitlet"). Her drejer det sig om den ortografiske korpusplanlægning eller den introverte ortografiplanlægning, og det er her *det sproglige materiale* der er i fokus. Beskrivelsen i normkapitlet er såvel *kronologisk* som *lingvistisk-systematisk* (i modsætning til *leksikalisk*, jf. nedenfor). Kapitlet udgøres for størstepartens vedkommende af detaljerede beskrivelser af alle periodens officielle normer og af et antal private normer der har haft særlig betydning for udviklingen og fastlæggelsen af de officielle normer (tilsammen 30 normer). Behandlingen af de enkelte normer er søgt gjort så sammenlignelig som muligt ved at normerne er karakteriseret efter samme paradigme ud fra deres holdning til eller løsning af en række af de retskrivningsproblemer (RP'er; se nærmere i afsnit 3.2) der i særlig grad har indgået i periodens ortografiske diskussioner og har været med til at tegne profilerne af de enkelte normer.

1.2.2. Ordlistor, kronologi, bibliografi (kapitel 4, 5 og 6)

Kapitel 4, *Ordlistor* ("ordlistekapitlet"), er afhandlingens *leksikalske* indslag. Det indeholder i alt ca. 1000 ord og ordformer med oplysninger om deres stavemåde i de forskellige officielle normer i perioden. Beskrivelsen er her *systematisk*, *alfabetisk* og *kronologisk*: Overordnet er kapitlet struktureret efter de udvalgte retskrivningsproblemer (RP'er), inden for det enkelte RP er opslagsformerne ordnet alfabetisk, og inden for den enkelte opslagsform er stavemåderne så anført kronologisk.

I kapitel 5, *Kronologi* ("kronologikapitlet", "kronologien"), er det, som også kapitloverskriften siger, det *kronologiske* ordningsprincip der er det bærende. Kapitlet indeholder i alt lidt over 1100 artikler med resuméer eller ganske korte signalementer af ortografiske direktiver og andre dokumenter af betydning for fastlæggelsen af officielle og private normer i perioden. Det dækker principielt samme stofområde som direktivkapitlet (kapitel 2), men er dels bredere ved at medtage en række direktiver og andre dokumenter som falder uden for direktivkapitlets fokus, dels snævrere ved helt at afstå fra de ræsonnerende og nuancerende uddybninger der er karakteristiske for direktivkapitlet.

1 Jf. Hansen, Erik 1991d, s. 31 f., og Galberg Jacobsen 2004, s. 61-64.

Kronologien rummer først og fremmest alle statusdirektiver og indholdsdirektiver for de normer der er behandlet i direktivkapitlet og normkapitlet (kapitel 3). Derudover medtager den også direktiver for forskellige specialnormer som ikke er behandlet i direktiv- eller normkapitlet, fx *Kemisk Ordbog 1996*, der fungerer som indholdsdirektiv for retskrivningen i bl.a. det kemiske fagmiljø. Se i øvrigt nærmere om indholdet af kronologien i indledningen til kapitlet i afsnit 5.1. De enkelte artikler i kronologikapitlet er bundet sammen af et fintmasket henvisningssystem der bl.a. gør det muligt at følge for- og ”efter”historien til de forskellige direktiver og normer, herunder deres indbyrdes succession.

Kapitel 6, *Bibliografi* (”bibliografikapitlet”), indeholder den bredeste og mest overordnede beskrivelse af afhandlingens emne. Her leveres den *bibliografiske og arkivalske* dokumentation for afhandlingen som helhed. Tilgangen til stoffet er her primært *alfabetisk*, sekundært *kronologisk*.

Bibliografikapitlet består af tre hoveddele med den *alfabetiske* bibliografi (”bibliografien”) som den dominerende del. Den indeholder i alt ca. 2425 fuldstændige litteraturhenvisninger i *alfabetisk* rækkefølge og med flere værker af samme forfatter ordnet *kronologisk*. Grundstammen i bibliografien er den litteratur der er citeret eller nævnt i afhandlingens øvrige dele, og den er naturligvis medtaget i fuldt omfang. Derudover indeholder bibliografien et fyldigt udvalg af bøger, artikler og andre dokumenter som ellers ikke er inddraget i afhandlingen, men som jeg har skønnet er tilstrækkelig vægtige (eller sjældne, evt. kuriøse) til at de har burdet bidrage til det omrids af emnet, inkl. den videnskabelige beskrivelse af det, der tegnes via en sådan rent bibliografisk behandling.

Bibliografikapitlets anden hoveddel er den *kronologiske nøgle*. Den indeholder i kronologisk rækkefølge korthenvisninger til alle de litteraturhenvisninger der er med i den alfabetiske bibliografi (inkl. nye udgaver og oplag), og har til formål at give en kronologisk indgang til den samlede medtagne ortografiske litteratur.

Som bibliografikapitlets tredje hoveddel indgår oversigten *Arkiver og biblioteker*. Den indeholder oplysninger om de arkiver og biblioteker mv. som jeg har benyttet under arbejdet, og om deres samlinger af fortrinsvis utrykt materiale om retskrivning.

1.3. Planen og afhandlingen – og nogle perspektiver

På det 3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog i Århus i oktober 1990 (MUDS 3) holdt jeg foredraget ”Dansk ortografi efter 1870” (*Galberg Jacobsen okt. 1990*). Her præsenterede jeg det ortografihistoriske projekt som jeg var i gang med, og som skulle dreje sig om nyere dansk ortografi, oprindeligt afgrænset til perioden siden 1870, ”med hovedvægten på den officielle danske ortografi sådan som den fremgår af ministerielle forskrifter og officielle retskrivningsordbøger” (s. 159).

Med den nu foreliggende afhandling er projektet bragt til en foreløbig afslutning, og der kan være grund til at sammenholde afhandlingen med det oprindelige projekt og gøre status over hvad der er blevet realiseret, og hvad der endnu resterer. Indledningsvis kan jeg pege på at den behandlede periode er blevet forlænget bagud, fra det moderne gennembrud i 1870 til det første officielle direktiv om retskrivningen i 1739, således at fremstillingen nu dækker hele det tidsrum hvor der har foreligget en officiel dansk retskrivning. Derudover kan man notere sig at projektets grundstruktur med fem elementer, oprindelig kaldt *moduler*, altovervejende også genfindes i den nu foreliggende afhandling, til dels dog under andre betegnelser.

1.3.1. Bibliografisk

Det oprindelige *bibliografiske modul*, der som kerne skulle indeholde en stort set udtømmende bibliografi over officielle dokumenter vedrørende ortografien, annoncerede jeg ved præsentationen i 1990 som det modul jeg var ”tættest på at have afsluttet” (*Galberg Jacobsen okt. 1990*, s. 160). Det bibliografiske indslag er ikke desto mindre udvidet kraftigt siden da, ikke mindst med en lang række upublicerede breve, notater og referater mv. fra de relevante myndigheder, men svarer i øvrigt grundlæggende til den oprindelige plan. Det bibliografiske modul er i afhandlingen dels repræsenteret i bibliografikapitlets (kapitel 6) lakoniske bibliografiske referencer, dels i kronologiens (kapitel 5) mere meddelsomme resuméer.

Den bibliografiske dækning af området må med den nu trykte bibliografi, inkl. den tilhørende bibliografiske nøgle, siges at honorere mine egne krav i den oprindelige plan. Der er dog ikke desto mindre tale om en selektiv bibliografi, og det kan på længere sigt være ønskværdigt om bibliografien – velsagtens i elektronisk form – dels bliver sammenarbejdet med kronologien, dels bliver suppleret med bl.a. den omfattende ældre og nyere debatlitteratur om retskrivningen der har måttet udelades i den trykte bibliografi her i afhandlingen.

1.3.2. Institutioner og personer

I det oprindelige *institutionelle modul* ville jeg beskæftige mig med ”de institutioner og personer der har haft betydning for fastlæggelsen af de skiftende officielle retskrivningsnormer i Danmark” (*Galberg Jacobsen okt. 1990*, s. 160). Dette modul genfindes ikke under en tilsvarende eksplicit overskrift i afhandlingen, men er omfattet af ordet *aktører* i overskriften til det store kapitel ”Direktiver og aktører” (kapitel 2), ligesom de (inter)agerende institutioner og personer også er massivt til stede i kronologien (kapitel 5).

Redegørelsen for den officielle ortografis aktører er i den foreliggende afhandling – med den aflastning som jeg fik mulighed for ved at skrive Sprognævnets jubilæumsbog, *Galberg Jacobsen 2005b* – efter min egen vurdering i god overensstemmelse med hvad

jeg havde sat mig for i 1990. Jeg kan således ikke på dette punkt se noget umiddelbart presserende behov for fremtidige forskningstiltag.

1.3.3. Autorisation og kompetence – juraen

Kompetencemodulet (som jeg også kaldte *autorisationsmodulet*) var 1990-projektets tredje modul. Her ville jeg beskæftige mig ”med myndighedernes ret – juridisk og moralsk – til at foreskrive bestemte sprogbrugsnormer for bestemte grupper af sprogbrugere, og med de problemer der er forbundet med udøvelsen af denne ret” (*Galberg Jacobsen okt. 1990*, s. 162). Og jeg tilføjede: ”En vigtig del af dette problemkompleks er diskussionen af hvilke dele af sproget og sprogbrugen den officielle normering bør omfatte” (smst.). Det var nok det mest diffuse af de oprindelige moduler. Men samtidig er det det som kommer nærmest på et overordnet tema for hele afhandlingen (som da også i en år-række med et citat fra *Bek. 1889* havde arbejdstitlen *Til Brug og nøje Efterlevelse*).

Kompetencemodulet er markant til stede mange steder i afhandlingen, primært og vægtigst i kapitlet ”Direktiver og aktører” (kapitel 2), hvor det tegner sig for kapitlets *direktiv*-del, og derudover i et vist omfang i uddybningsafsnittene i normkapitlet (kapitel 3). Når kompetence- eller autoritetsspørgsmålet ikke desto mindre fremstår med en mindre skarp profil end jeg oprindeligt havde forestillet mig, hænger det utvivlsomt sammen med dets nære sammenkobling med fremstillingen af *aktørerne* og deres rolle. Under alle omstændigheder føler jeg fortsat et behov for en fokuseret og samlet behandling af netop kompetencemodulet. Jeg trøster mig dog med at jeg netop med den foreliggende afhandling har været med til at rydde vejen for en sådan klargørende selvstændig fremstilling.

1.3.4. Regler og normer

Det fjerde af de oprindelige moduler var *regelmodulet*: ”det tætsproglige *systematiske* modul, dvs. det modul der beskæftiger sig med de konkrete retskrivningsregler og ændringerne i dem” (*Galberg Jacobsen okt. 1990*, s. 163). Dette modul er særdeles synligt og vægtigt til stede i afhandlingen, idet det optager det meste af pladsen i afhandlingens længste kapitel, ”Normer” (kapitel 3), specielt i de dele af kapitlet der udgøres af uddybningsdelen i de enkelte normkarakteristikker.

Samtidig er det dette modul der har undergået de største ændringer i forhold til den oprindelige plan. Efterhånden som arbejdet skred frem, blev det nemlig klart for mig at afhandlingen ikke kunne undvære præcise sproglige karakteristikker af de forskellige officielle og private normer som i øvrigt var behandlet mere overordnet i direktivkapitlet. Og det blev ligeledes efterhånden klart at de enkelte karakteristikker altovervejende måtte bestå af redegørelser for de forskellige normers stilling til eller håndtering af de relevante konkrete retskrivningsproblemer.

Det førte til at min oprindelige plans *regel*-kapitel af form som en historisk ret-

skrivningsvejledning med en række længdesnit ordnet efter emner måtte afløses af et *norm*-kapitel med en række tværsnit inden for de enkelte normbeskrivelser. Det er dog ikke kommet til at betyde at muligheden for at få et overblik over bestemte retskrivningsreglers historiske udvikling er forsvundet. Det er således stadig muligt at følge et givet retskrivningsproblem, fx RP2 (store og små bogstaver) eller RP13 (*e* eller *æ*), fra 1739/1775 og til i dag. Som læser af den foreliggende afhandling må man blot være klar over at der ikke er tale om ubrudte kronologiske skildringer af de enkelte retskrivningsregler, men om forløb som man selv må stykke sammen ved at hoppe fra det pågældende RP i en norm til samme RP i den næste norm osv.

Sådan som normkarakteristikkerne er indrettet, er der imidlertid kun mulighed for at følge udviklingen af de 28 retskrivningsproblemer der indgår i beskrivelserne af de enkelte normer. Den udfordrende – og fristende – opgave at skrive en fuldstændig og detaljeret historisk retskrivningsvejledning indeholdende alle de emner som der har været normeret for i perioden, står således stadig tilbage. Også den er dog med afhandlingens indgående beskrivelser af de udvalgte centrale retskrivningsproblemer i kapitel 3 kommet nærmere en overkommelig virkeliggørelse.

1.3.5. Leksikalisk – en ortografisk ændringsordbog

Det *leksikalske* modul var det sidste i den oprindelige plan. Jeg karakteriserede det kort som projektets ”tætsproglige *alfabetiske* modul” (Galberg Jacobsen okt. 1990, s. 164) og skitserede to versioner af det, en ideal og en realistisk. Den ideale version, som jeg havde givet den ambitiøse arbejdstitel *DOÆOB* (dvs. *Dansk Ortografisk Ændringsordbog*) skulle ”i leksikalisk form registrere alle de ændringer af stoveformer, ordformer og bøjningsformer der har fundet sted i danske retskrivningsbekendtgørelser o.l. og i de officielle retskrivningsordbøger” (smst.). Heroverfor stod den mere realistiske version, *DOÆOL* (dvs. *Dansk Ortografisk Ændringsordliste*), som ”blot” skulle være en sammenredigeret liste af excerpter fra allerede eksisterende ændringslister som fx dem der gennem årene har været bragt i nye udgaver af de forskellige retskrivningsordbøger.

Ingen af de to versioner er blevet realiseret i den skitserede form. I stedet har jeg i tilknytning til arbejdet med afhandlingen (og som en del af grundlaget for karakteristikkerne i normkapitlet) først redigeret og publiceret den alfabetiske ordliste ”Gamle ord i nye klæder. Lille ortografisk ændringsordbog 1775–2001” (Galberg Jacobsen 2006a). Den indeholder i alt ca. 500 ord og følger deres ortografiske udvikling fra 1739/1775 til 2001, og den dækker dels de vigtigste ortografiske problemtyper, dels de mest prominente og omdiskuterede af periodens enkeltord. Her i afhandlingen er listen suppleret og udvidet til at omfatte ca. det dobbelte antal ord. Samtidig er den blevet splittet op i en række mindre lister, svarende til de forskellige RP’er, og indgår nu i afhandlingen som kapitlet ”Ordlistes” (kapitel 4).

Opgaven at tilvejebringe en samlet ortografisk ændringsordbog er således ikke løst med den foreliggende afhandling, men jeg har med de forskellige ændringslister i ka-

pitel 4 (og den samalfabetiserede ændringsliste i *Galberg Jacobsen 2006a*) givet et indledende bud på de principper som kan ligge til grund for et fremtidigt arbejde med en sådan ordbog.

1.4. Tidligere forskning

I det følgende giver jeg en oversigt over den vigtigste forskningslitteratur om de retskrivningsdirektiver (status- og indholdsdirektiver) og tilhørende retskrivningsnormer fra perioden 1739–2005 som jeg i øvrigt behandler her i afhandlingen.

Det er ikke uproblematisk at trække grænsen mellem forskningslitteraturen og resten af den i øvrigt meget omfattende litteratur om retskrivning. Man kunne i første omgang overveje at sondre mellem på den ene side (tilstræbt) objektivt beskrivende arbejder om emnet og på den anden side debatindlæg og andre holdningstilkendegivelser. En sådan sondring ville være nogenlunde enkel at administrere, men ville samtidig føre til at mængden af forskningslitteratur blev indskrænket urimeligt. Retskrivning er et emne som kun få skriver om uden samtidig at være engageret i diskussionen for eller imod bestemte ortografiske idéer eller detaljer. Og det gælder vel at mærke ikke bare lægfolk, men i næsten lige så høj grad sprogfolk og andre fagkyndige. Hertil kommer at kredsen af fagkyndige er ganske stor. Den omfatter ikke alene filologer og lingvister på universitetsinstitutter og tilsvarende institutioner, men på grund af emnets nære sammenhæng med pædagogiske problemstillinger også en bred kreds af lærere, specielt dansk lærere i hele det danske uddannelsessystem.

Det har derfor ikke kunnet undgås at også mængden af litteratur i oversigten nedenfor er blevet ganske stor. Den omfatter naturligvis videnskabelige bøger, afhandlinger og artikler som de ovenfor nævnte intenderet objektivt beskrivende arbejder. Men derudover medtages også en række mindre publikationer og tidsskriftsartikler som har bidraget til at tilvejebringe og formidle historisk eller aktuel viden om retskrivningsproblemer og retskrivningsnormer, uanset om de pågældende arbejder tillige – eller først og fremmest – er skrevet med henblik på at fastholde eller ændre en bestående ortografisk tilstand. Jeg har ved udvalget taget særligt hensyn til arbejder forfattet af sprogfolk, ikke mindst tidligere og nuværende aktører i fastlæggelsen af den ortografiske norm. For dog at begrænse antallet af bidrag i oversigten har jeg som hovedregel set væk fra avisartikler af kronikomfang eller mindre.

Forskningsoversigten indeholder fire typer af publikationer, fordelt på fire underafsnit. Det første underafsnit (1.4.1) omfatter generelle eller almene sproghistoriske arbejder med kronologiske forløbsbeskrivelser der dækker større eller mindre dele af perioden. Afsnittet er disponeret kronologisk efter tidspunktet for de pågældende arbejders fremkomst eller affattelse. Andet underafsnit (1.4.2) samler litteraturen om de enkelte officielle retskrivningsordbøger og tilsvarende, ligeledes ordnet kronologisk, men nu efter ordbøgernes udgivelsesår. I tredje underafsnit (1.4.3) drejer det sig om arbejder

om enkelte retskrivningsproblemer (RP'er; se nærmere i afsnit 3.2), ordnet efter emne og i samme rækkefølge som i normkarakteristikkerne i normkapitlet (kap. 3). Det sidste underafsnit (1.4.4) omfatter en række nyere bøger og artikler som kun i begrænset omfang kan karakteriseres som (retrospektivt) historiske. Det drejer sig om arbejder der enten er direkte prospektive ved at de med udgangspunkt i deres samtids ortografiske norm leverer forslag til eller overvejelser om en fremtidig retskrivningsreform, eller som mere snævert fokuserer på den synkrone ortografiske statusbeskrivelse af samtidens norm og dermed tilsigtet eller utilsigtet tilvejebringer et videnskabeligt grundlag for diskussionen for eller imod en ændring af retskrivningen.

Om mit eget og afhandlingens forhold til den tidligere forskning kan jeg nævne at jeg naturligvis metodisk og teoretisk står i gæld til den, ligesom jeg generelt står på skuldrene af mine forgængere inden for området. Afhandlingen bygger imidlertid kun i meget begrænset omfang direkte på den omfangsrige litteratur om emnet, men jeg har først og fremmest brugt litteraturen som en art tjekliste for at sikre mig at jeg ikke kom til at overse væsentlige momenter i retskrivningshistorien. Derudover har jeg med stort udbytte kunnet bruge den foreliggende litteratur om retskrivning som vejviser i min egen litteratursøgning, først og fremmest i min søgen efter periodens status- og indholdsdirektiver og andre dokumenter af betydning for direktivernes fremkomst og videre skæbne. Sekundærlitteraturen har altså først og fremmest tjent som redskab til at komme ind til de primære kilder der udgør afhandlingens empiriske fundament.

1.4.1. Kronologiske forløbsbeskrivelser (sproghistorier)

Nyerup, Molbech og Rask (1805-1826)

NYERUP. Den tidligste samlede behandling af den danske retskrivnings historie er Rasmus Nyerups *Det Danske Sprogs Retkskrivningstheorier, fremstillede i chronologisk Orden* (Nyerup 1805). Som det også fremgår af bogens titel, behandler Nyerup ikke den faktiske retskrivning i håndskrifter og trykte kilder, men koncentrerer sig om de "orthografiske Grundsætninger" sådan som de fremgår af "Bøger og Skrifter, som handle om Orthographien i Modersmaalet, eller hvori der gives Regler og Grunde for, hvorledes Bogstaveringen bør at være" (s. 3).

Nyerup dækker med sin lille bog (ca. 80 sider) perioden fra 1500-tallets slutning til bogens udgivelsesår, nærmere bestemt fra Jacob Madsen Aarhus' *De Literis Libri Duo* (Aarhus 1586) til Søren Nic. Joh. Blochs *Grundtræk til en Dansk Retkskrivningslære* og J.H. Bäreus' *Dansk Grammatik for Indfødte* (Bloch, S.N.J. 1805 og Bäreus 1805). Af ortografiske tekster der ligger i perioden efter 1739, er ud over de nævnte bl.a. omtalt Ove Høegh-Guldbergs skoleforordning og Ove Mallings *Store og gode Handlinger* (Forordn. 11.5.1775 og Malling 1777), Jacob Badens *Forelæsninger over det Danske Sprog* og hans *Dansk ortografisk Ordbog* (Baden 1785 og sa. 1799), *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (VSO), bd. 1, 1793, og M.F.G. Bøghs "Forslag om en Lov-Commission for det danske Sprogs Retkskrivning" (Bøgh juni 1805).

Rasmus Nyerups fremstilling er grundigt dokumenteret, og forfatteren forsøger ikke at skjule sine holdninger til retskrivningsspørgsmålet. At hans sympatier ligger hos de ortografiske forfattere der går ind for en modernisering af ortografien, viser sig bl.a. i hans varme tilslutning til "neografien" i C.F. Dichmans *Regler for Retskrivningen* (Dichman 1799), der bl.a. går ind for afskaffelse af dobbeltskrivning af vokaler.

MOLBECH. Christian Molbech henviser i fortalen i sin *Dansk Haand-Ordbog* (Molbech 1813) til Nyerups bog fra 1805 og anfører i forlængelse heraf s. XIX-XX "den Tilvækst, som den danske Retskrivnings-Litteratur siden dette Aar har fået" (s. XVIII), dvs. fra *Bøgh juni 1805* (se ovenfor) til *Bärens 1812* ("Ideer om en lovbealet Retskrivningslære") og sin egen retskrivningsordbog (Molbech 1813).

RASK. Rasmus Rasks store *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære* (Rask 1826) er ikke i sit anlæg en retskrivningshistorie. Den fortjener ikke desto mindre at blive nævnt også som sproghistorisk arbejde eftersom Rask i sin fremstilling i vidt omfang inddrager og bygger på (og diskuterer med) sine forgængere blandt de ortografiske forfattere. Som eksempler kan nævnes sammenligningen s. 18 mellem *Syv 1685* og *Bloch, S.N.J. 1817* og gennemgangen s. 222 ff. af synet på behovet for et særskilt *j*-bogstav i bl.a. diftonger fra *Aarhus 1586* til *Abrahamson 1812*. – Jeg har ikke gennemgået periodens øvrige retskrivnings- og sproglærer under denne synsvinkel, men stikprøver tyder på at også en del andre retskrivningslærer mv. vil kunne levere tilsvarende ortografihistoriske oplysninger.

Schneekloth, Boberg, Thorsen/Jespersen, Dahlerup og Bertelsen (1893-1926)

SCHNEEKLOTH. I artiklen "Retskrivningen og Skolen" (Schneekloth 1893) gennemgår forfatteren hovedpunkter af "vor Retskrivnings Historie (som desværre endnu ikke er bleven behandlet i Sammenhæng)" (s. 111). Fremstillingen omfatter perioden fra Jacob Madsen Aarhus (1586) til udgivelsestidspunktet med særligt henblik på de skiftende normers betydning for skolen fra 1775 (*Forordn. 11.5.1775*) til 1892 (*Bek. 1892*).

BOBERG. Med V. Bobergs *Den danske retskrivnings historie i de sidste 200 år* (Boberg 1895) foreligger der, 90 år efter Nyerups bog, atter en samlet, ajourført fremstilling af retskrivningshistorien, omend den med sine 69 små sider er af beskedent omfang. Ved udarbejdelsen har forfatteren "benyttet sågodtsom alle de afhandlinger om den danske retskrivning, der er udkomne særskilt, samt en mængde artikler i forskellige blade og tidskrifter" (s. 3). Boberg indleder sin fremstilling med en kort karakteristik af 1600-tallets faktiske ortografi, men holder sig i øvrigt til litteraturen om retskrivning fra Peder Syv (1663) og fremefter. Nyt i forhold til Nyerup er (naturligvis) den ortografiske udvikling efter 1805. Den historiske gennemgang slutter med de store retskrivningsbekendtgørelser i 1889 og 1892 og reaktionerne på specielt *Bek. 1889* samt den første udgave af Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1891*).

Som det allerede er fremgået af retskrivningen i titlen på Bobergs bog og af citatet ovenfor, hører Boberg til på den progressive fløj i retskrivningsdiskussionen, og han lægger ligesom Nyerup ikke skjul på sine synspunkter undervejs i fremstillingen.

Han runder da også sin gennemgang af med at præcisere at målet for den ortografiske udvikling må være ”en med mådehold gennemført lydskrift” (s. 67), og formoder at de reformer der står for tur, bl.a. vil være at verbernes pluralisformer og de store begyndelsesbogstaver i appellativer vil ”gå i deres grav”, ligesom han også vurderer at der er ”udsigt til at fremmedordenes fordanskning med hensyn til skrivemåden vil gribe yderligere om sig (s for c: *Cigar*, j i *Kommission*, *Nation*, y for u: *Nuance* osv.)”.

THORSEN/JESPERSEN. Lidt over halvdelen af P.K. Thorsens artikel ”Retskrivning” i *Salmonsens Konversationsleksikon* (Thorsen 1903) angår den faktiske ældre ortografi i dansk. I tilgift giver Thorsen, der siden 1904 havde besørget udgivelsen af den officielle retskrivningsordbog, dog også en koncentreret fremstilling af litteraturen om retskrivning fra midten af 1600-tallet over Malling, Rask, Molbech og 1869-mødet i Stockholm mv. til Såbys retskrivningsordbog, 1891. Og i fortalen til 7. udgave af Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1918*), s. III–VI, giver han desuden en oversigt over ”Retskrivningssagen” siden 1818. Optrykket af Thorsen 1903 i 2. udg. af *Salmonsens* (1926) er gennemset af Otto Jespersen og er praktisk taget uændret. En enkelt undtagelse er dog en tilføjelse fra Jespersen om at bestræbelserne for at afskaffe de store begyndelsesbogstaver i appellativer var fortsat i 1900-tallet, men at ingen undervisningsminister endnu havde haft ”Mod til at gennemføre denne Reform” (s. 20).

DAHLERUP. Også den næste fremstilling udspringer af en artikel i *Salmonsens Leksikon*, nemlig Verner Dahlerups *Det danske Sprogs Historie*. Leksikonartiklen blev dog i bogudgaven (*Dahlerup 1896/1921*) udvidet med et kapitel om nyeste dansk der bl.a. indeholdt et kort afsnit (4 sider) om retskrivningen siden 1770.

BERTELSEN. Den ortografiske diskussion 1741–1743 mellem Niels von Hauen, Clitau og Høysgaard er indgående behandlet i Henrik Bertelsens bog *Jens Pedersen Høysgaard og hans Forfatterskab* (1926), s. 65–77, med udførlige redegørelser for debattørernes ortografiske synspunkter og med tilbageblik på Peder Syv og Gerner. Hertil kommer også en grundig gennemgang af Høysgaards retskrivningsprincipper og ønsker om retskrivningsændringer, ligeledes med tilbageblik på Syv mfl. (s. 138–151).

Ellen Olsen, Skautrup, Kolsrud, Marie Bjerrum, Gregersen (og Dreier) (1947–1959/1980)

ELLEN OLSEN. Ellen Olsens store artikel ”Retskrivningspraksis og Retskrivningsteorier i Danmark i det 17. Aarhundrede” (1947) er et hovedværk i den danske retskrivningslitteratur og skal, uanset at den drejer sig om retskrivningen forud for min periode, også omtales her i forskningsoversigten. I afhandlingens første del undersøger Ellen Olsen retskrivningspraksis hos ca. 20 forfattere fra 1600-tallet. Hun gør for hver enkelt forfatter bl.a. rede for den pågældendes stilling til en række spørgsmål, fx brug af dobbeltvokal og understøttende og stumt *e*, markering af palatalisering, brug af dobbeltkonsonant og stumt *d* (herunder i *kunde*, *skulde*, *vilde*), store og små begyndelsesbogstaver, dvs. til dels de samme retskrivningsproblemer (RP’er) som jeg undersøger i normbeskrivelserne i kapitel 3.

Anden del af Ellen Olsens afhandling drejer sig om retskrivningsdiskussionen hos periodens grammatikere og metrikere, dvs. først og fremmest Peder Syv (1663 og 1685), Erik Pontoppidan (1668), Erik Olsen Marsløv (1678), Henrich Gerner (1678/79 og 1690) og Søren Poulsen Gotländer (*Judichær* 1671). Også i denne del af afhandlingen gennemgås for de enkelte forfattere deres stilling til en række af de enkeltproblemer som jeg også fokuserer på i mine normkarakteristikker (fx brugen af et særligt tegn for *aa*, stavning af fremmedord, skrivning i ét eller flere ord, brugen af verbernes pluralis-former).

If. Caroline C. Henriksen udgør Ellen Olsens 1947-afhandling første halvdel af hendes i øvrigt utrykte magisterarbejde fra 1943, hvis ”sidste del giver en oversigt over retskrivningsproblemerne videre udvikling til og med Rasmus Rask” (*Henriksen, C.* 1979, s. *21). Jeg er først blevet opmærksom på den utrykte magisterafhandling i afslutningsfasen af min afhandling og har ikke kunnet udnytte den i min afhandling.

I artiklen ”Træk af den danske retskrivnings historie” (*Olsen Madsen* 1956) har Ellen Olsen desuden, i tilknytning til udsendelsen året før af Dansk Sprognævns første retskrivningsordbog (*RO1* 1955), givet en koncentreret oversigt over retskrivningen indtil 1955.

SKAUTRUP. Peter Skautrup behandler retskrivningen adskillige steder i sin store sproghistorie (*DSH*), for min periodes vedkommende i bind 3 og 4. Bind 3 (1953) indeholder således s. 13 f. en kort oversigt over arbejder om ortografi i 1700-tallets første halvdel: Jens Pedersen Høysgaard (1743*a-b*), Peder Schulz (1724), Holberg (1726), Hans Olufsen Nysted (1727), Niels von Hauen (1741*a-b*) og Thomas Clitau (13. 10. 1741 ff.). S. 31 f. er der desuden et afsnit om Holbergs ortografi (på baggrund af bl.a. Liebenbergs *Betænkning over den holbergske Orthographi* (1845) og Kolsruds ”Skrivemåten i Holbergs eldste bøger” (1923)).

Retskrivningen i den følgende periode (1750–1870) er behandlet i samme binds § 68 ”Skriftsprogsnormen” (s. 161–180). Paragraffen består af 4 afsnit, hvoraf det første (s. 161 f.) drejer sig om brugen af gotisk og latinsk skrift. Det andet afsnit (s. 162–164) har overskriften ”Den officielle norm” og indeholder en gennemgang af denne norms etablering og udvikling fra *Forordn. 1775* og de følgende ca. 100 år. I tredje afsnit (s. 165–170), ”Diskussioner og systemer”, gør Skautrup rede for ”visse vigtigere episoder” fra retskrivningsdiskussionen i perioden, fra Jacob Baden (1785) over bl.a. Dichman (1799), Molbech (1813), Rask (1826), N.M. Petersen (1837 mv.), Levin (1846), Madvig (1855) og Molbech (1855) til forberedelserne af det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869. Det sidste afsnit i paragraffen (s. 170–180) drejer sig om de mest debatterede ortografiske enkeltproblemer, specielt store og små bogstaver, spørgsmålene *aa/å* og *ø/ö*, brug af dobbeltskrivning mv. til angivelse af vokallængde, *e/æ*, betegnelsen af diftonger (*ey/ei/ej* osv.) og brugen af *i* over for *j* i øvrigt, dobbelt- og enkeltskrivning af konsonanter, brugen af fremmede bogstaver (*c, q, x, z*), markeringen af palatalisering efter *k* og *g* foran *e, æ, ø*, brugen af stumme bogstaver (inkl. *kunne/kunde* osv.), stavning af fremmedord, skrivning i ét eller flere ord.

Retskrivningen fra 1870 til 1950 behandler Skautrup i bd. 4 (1968) i § 81 "Skriftsprogsnormen" (s. 68-80). Paragraffen indledes med en kort opfølgning af spørgsmålet om brugen af gotisk og latinsk skrift i den forudgående periode og består ellers af hovedafsnittene "Normens fastlæggelse" og "Enkeltproblemer". Det første hovedafsnit (s. 69-76) indledes med en oversigt over retskrivningsmødet i Stockholm i 1869 og dets vedtagelser og føres via bl.a. Svend Grundtvigs retskrivningsordbøger (*GRO 1870* og *DHO 1872*), den store retskrivningsbekendtgørelse fra 1889 (*Bek. 1889*), Søbys retskrivningsordbog (*SRO 1891-1919*), *Bek. 1892*, *Dansk Retsskrivningsordbog (DRO 1923-1946)*, Hartvig Frischs retskrivningsreform i 1948 (*Bek. 22.3.1948*) frem til oprettelsen af Dansk Sprognævn i 1955 og udsendelsen af Sprognævnets *Retsskrivningsordbog (RO1 1955)* samme år. Hovedafsnittet "Enkeltproblemer" indskrænker sig til korte behandlinger af spørgsmålet om placeringen af *å* i alfabetet, brugen af *ø/ö* og (fyldigere) stavning af fremmedord samt afsnit om stavning af person- og stednavne og om interpunktion.

Herudover har Peter Skautrup skrevet særskilte afhandlinger om bl.a. de store bogstavers historie, *å's* historie og baggrunden for ændringen af *kunde, skulde, vilde til kunne, skulle, ville* i 1948 (se nærmere i afsnit 1.4.3 nedenfor, og se også i afsnit 1.4.2 om Skautrup okt. 1972).

KOLSRUD. Af særlig interesse for den tidlige officielle retskrivning i Danmark er Sigurd Kolsruds posthumt udgivne *Retsskrivningsspørgsmålet i Danmark og Norge 1775 til ikring 1814* (1974; Kolsrud var død i 1957), specielt kapitlerne "Retsskrivningsspørgsmålet i Danmark 1775-1800" (s. 9-16) og "Kritiske og principielle dryftingar 1800-1810" (s. 16-48). Hovedvægten i det sidstnævnte kapitel ligger på diskussionen i Videnskaberne Selskab efter at Universitetskommissionen i 1805 havde henvendt sig til selskabet for at få råd mht. fremtidige principper for retskrivningen (se nærmere i afsnit 2.3.2), og det indeholder bl.a. omfattende udskrifter af Videnskaberne Selskabs Ordbogskommissions forhandlingsprotokol og en fuldstændig afskrift af Ordbogskommissionens svar (*Betænkn. 18.4.1805*).

MARIE BJERRUM. I sin disputats, *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog* (1959), behandler Marie Bjerrum dels Rasks afhandling om den danske grammatiks endelser og former (*Rask 1820*), dels hans bog *Forsøg til en videnskabelig dansk Retsskrivningslære* (*Rask 1826*). I kapitlet om *Retsskrivningslæren* placeres denne i Rasks forfatterskab (s. 174-200), og der gøres rede for dens "indhold og dens stilling i den danske ortografiske litteratur" (s. 200-239), ligesom Rasks retskrivningsteori sættes "i relation til hans metode til sprogsammenligning" (s. 239-246). Som en del af midterafsnittet om *Retsskrivningslærens* forhold til den øvrige retskrivningslitteratur indgår en fyldig oversigt (s. 204-217) over retskrivningsdiskussionen fra Peder Syv (1663) til udsendelsen af *Retsskrivningslæren* med en gennemgang af diskussionen 1824-1826 mellem Rask og Molbech mfl. om bl.a. brugen af *j* over for *i* og brugen af *å*-tegnet og dets oprindelse. Jf. også Marie Bjerrums artikel "Rasmus Rask og vor Tids Retsskrivning" (*marts 1963*).

GREGERSEN. Af senere forskningslitteratur med udgangspunkt i Rasks *Retsskrivningslære* kan desuden nævnes Frans Gregersens "Videnskabshistorisk empiri – analyse af

enkeltværker. Om Rasmus Rasks danske retskrivningslære” (1980), hvor forfatteren præsenterer en model for videnskabshistorisk analyse med *Rask 1826* som eksempel materiale.

DREIER. I denne forbindelse bør også nævnes Frederik Dreiers efterladte arbejder fra omkring 1850 (først udgivet 2003) med kritiske analyser af bl.a. Rasks *Retskrivningslære*, fx ”Språkvidenskabelige Flyveblade 1. Bemærkninger til Rasks Retskrivningslære” og *Sprogfordomme. R. Rask, N.M. Petersen m.fl.* (se nærmere i bibliografien).

Spang-Hanssen, Galberg Jacobsen og Karker (1970-1975)

SPANG-HANSSEN. I anledning af 100-året for det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm gjorde de nordiske sprognavn på deres årsmøde i 1969 status over udviklingen siden 1869 i de tre nordiske lande. Det danske bidrag var Henning Spang-Hanssens artikel ”Den retskrivningsmæssige udvikling i Danmark siden det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869” (1970). De tilsvarende arbejder om udviklingen i norsk og svensk er *Hellevik 1970* og *Ståle 1970*.

GALBERG JACOBSEN. I min bog *Sprogrøgt i Danmark i 1930'erne og 1940'erne* (Galberg Jacobsen 1973) optager ortografien ca. halvdelen af pladsen fordelt på afsnit om fonetisk stavning, nordisk stavning, store og små begyndelsesbogstaver, bolle-å og kunne, skulle, ville. For hvert af de nævnte fem områder har jeg gjort rede for hovedtræk af udviklingen og diskussionen for såvel bogens kerneperiode 1930-1950 (s. 111-172) som den forudgående periode (s. 23-51) og har derudover i et kort slutafsnit søgt at vurdere effekten af sprogrøgstbestræbelserne på de nævnte områder (s. 189-191). – I direktivkapitlets afsnit 2.15 om bl.a. stockholmermødet 1869 har jeg i et vist omfang genbrugt synspunkter og formuleringer fra min 1973-bog.

KARKER. Den ortografiske udvikling i perioden 1955-1975 er kort beskrevet i Allan Karkers sproghistoriske status 20 år efter oprettelsen af Dansk Sprognavn i 1955 (*Karker 1975*, s. 22-24).

Markussen, Gregersen, Sandersen, Karker og Carol Henriksen (1983-1985)

I årene 1983-1985 arrangerede Nordisk Sprogsekretariat tre symposier om de nordiske skriftsprogs udvikling i 1800-tallet. Af symposiebidrag af betydning for forståelsen af udviklingen af den officielle danske retskrivning er der især grund til at nævne følgende:

MARKUSSEN. På 1983-symposiet holdt skolehistorikeren Ingrid Markussen et foredrag med titlen ”Skolens tilbud og krav i læse- og skriveindlæringen i 1800-tallet” (*Markussen nov. 1983*). Foredraget har, som det fremgår af titlen, et bredere sigte end det rent ortografiske, men indeholder i øvrigt en fyldig behandling af grundlaget for undervisningen i retskrivning, specielt i anden halvdel af 1800-tallet (s. 31-37) og med vægt på og fyldige citater fra bl.a. undervisningsinspektør Madvigs hyrdebrev til lærerne i den lærde skole (*Madvig 27. 1. 1855*; se afsnit 2.9) og de undervisningsministerielle cirkulærer fra 1865 og 1872 (*Cirk. 14. 11. 1865* og *Cirk. 21. 2. 1872*; se afsnit 2.12 og 2.19.2).

GREGERSEN. Frans Gregersens bidrag på samme symposium havde titlen ”Skriftspro-

genes formelle udvikling på baggrund af øget læse- og skrivefærdighed og udvidet produktion af læsestof" (*Gregersen nov. 1983*) og drejer sig altovervejende om den ortografiske udvikling i perioden. Centralt i fremstillingen står en diskuterende gennemgang af officielle og private retskrivningsdirektiver fra 1775 via *Rask 1826*, *Petersen, N.M. 1845*, Svend Grundtvigs ordbøger (*GRO 1870*, *DHO 1872*) til Undervisningsministeriets retskrivningsregler sidst i århundredet (*Medd. 24.7.1888*). I forbindelse hermed diskuteres bl.a. spørgsmålet om *Malling 1777*'s autoritet, og baggrunden for Universitetsdirektionens cirkulære i 1847 til latinskolerne (*Cirk. 30.10.1847*) beskrives; se evt. nærmere i afsnit 2.2.2, 2.7.2 og 2.8). Hertil kommer også en sammenligning af stavemåder repræsenterende en række forskellige retskrivningsproblemer i Molbechs ordbøger (*1813/1833/1859*), Grundtvigs *GRO 1870* og *DHO 1872*, Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1919*) og den gældende retskrivningsordbog (*RO1 1955*).

SANDERSEN. Fra samme symposium i 1983 kan desuden nævnes Vibeke Sandersens "Om den faktiske skrivefærdighed i Danmark i det 19. århundrede" (*Sandersen nov. 1983*); se også nedenfor om *Sandersen 2003*.

KARKER. På symposiet i 1985, hvis tema var ideologier og sprogstyring, holdt Allan Karker foredraget "Sprogstyring i Danmark i 1800-årene" (*Karker okt. 1985*). Han beskriver her sprogstyringen inden for forskellige områder af sprogbrugen, herunder i to korte afsnit (s. 207-209 og 211) ortografien, med inddragelse af bl.a. M.F.G. Bøghs (*juni 1805*) og *Bärens'* (*30.11.1811*) forslag om en lovbehaftet retskrivning (se nærmere i afsnit 2.4) og med en afsluttende understregning af den almindelige accept som den ministerielle retskrivning har nydt i Danmark siden ca. 1890.

HENRIKSEN. Fra samme symposium kan nævnes Carol Henriksens "Rationalisme og sprogregulering i 1800-tallets Danmark" (*Henriksen, Carol okt. 1985*), der mere overordnet beskæftiger sig med ideologierne bag 1800-tallets reformering af skriftsproget.

Galberg Jacobsen, Karker og Hjorth (1988-1997)

GALBERG JACOBSEN. Min ortografiske statusartikel "Retskrivningen. Fra Dejg til paj" (*Galberg Jacobsen 1988*) kan ses som et forarbejde til den nu foreliggende afhandling og har da også kunnet udnyttes i arbejdet med denne, specielt beskrivelserne af '1955-retskrivningen' og '1986-retskrivningen' (afsnit 3.31 og 3.33) i normkapitlet. Hovedparten af artiklen (s. 54-70) udgøres af en systematisk oversigt over forholdet mellem de tre seneste retskrivningsordbøger (*DRO 1923*, *RO1 1955* og *RO2 1986*) med en redegørelse for staveændringerne i de to seneste ordbøger. Derudover indeholder den et afsnit om dobbeltformer og anden valgfrihed i de seneste to retskrivningsordbøger (s. 70-73; se også nedenfor i afsnit 1.4.3) og et afsnit om den officielle norms gennemslagskraft uden for de kredse der er forpligtet til at følge den (s. 73-76). Også artiklen "Dansk ortografi efter 1870" (*Galberg Jacobsen okt. 1990*) er et forarbejde til den foreliggende afhandling, mere præcist en præsentation af mit ortografihistoriske projekt sådan som det så ud for ca. 20 år siden (se nærmere i afsnit 1.3).

KARKER. I en kort, informationstæt artikel med titlen "De historiske principper i

dansk retskrivning” (*Karker juni 1990*) belyser Allan Karker de historiske forudsætninger for nutidens retskrivning. Som referencepunkter bruger han årstallene 1300, 1575 og 1850 og angiver for hvert af disse år såvel en autentisk tekstprøve som stavemåden af en række enkeltord der repræsenterer forskellige retskrivningsproblemer (RP’er), fx vokalfordobling, markering af palatalisering, stumt *h* og *d* og brugen af fremmede bogstaver. På baggrund af denne sammenligning konkluderer Karker at ”den danske retskrivnings udvikling i høj grad præges af konservatisme eller endog tilbagevenden til ældre regler” (s. 9).

Også Allan Karkers sproghistorie, *Dansk i tusind år*, med den beskedne undertitel *Et omrids af sprogets historie* (Karker 1993; ny udg. 2001), rummer en del ortografihistorisk stof af relevans for forståelsen af forudsætningerne for etableringen af den officielle retskrivning fra 1700-tallet og fremefter, herunder en oversigt over udviklingen i de trykte bøgers ortografi i det foregående århundrede (s. 185-187). Af særlig interesse er i øvrigt afsnittet ”Autoriseret retskrivning” (s. 238-242), der kort gennemgår den officielle retskrivnings historie fra *Mallings Store og gode Handlinger* (1777) til *Retskrivningsloven 14.5.1997*.

HJORTH. I hovedsagen samme periode dækker Poul Lindegård Hjorths artikel ”Ret og galt at stave” (*Hjorth, Poul Lindegård 1997*), der i øvrigt fokuserer på kodificeringen af stavemåder i den officielle retskrivning og på det juridiske grundlag for denne kodificering. Hovedvægten i artiklens første del ligger på tilblivelsen og indholdet af de store retskrivningsbekendtgørelser i 1889 og 1892. Forfatteren diskuterer bl.a. grænserne for den ministerielle normering og slår fast at normeringens genstand er ”ordforrådets ortografiske dragt, ikke andet” (s. 116), altså ikke fx orddannelse og bøjningsforhold.

Anden del drejer sig om de retskrivningsordbøger der skulle føre bekendtgørelserne ud i livet, dvs. Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1891 ff.*), *Dansk Retskrivningsordbog* (*DRO 1923 ff.*) og Sprognævnets ordbøger (*RO1 1955* og *RO2 1986*). Den rummer bl.a. en diskussion af principper for medtagelse af ord i ordbogen og (fortsatte) overvejelser over hvordan en retskrivningsordbogs oplysninger om bøjning bør tolkes (s. 122). Derudover fremlægges resultaterne af en stikprøveundersøgelse af hvor loyale ordbøgerne har været over for de givne direktiver, med fokus på P.K. Thorsens forvaltning af hvervet som redaktør af *SRO 1904 ff.* og de ændringer han indfører i ordbogen (se nærmere i afsnit 2.31, 3.27.2 og 3.27.4), og deres videre skæbne i senere ordbøger.

Galberg Jacobsen, Karker og Sandersen (1997-2005)

GALBERG JACOBSEN. Emnet for min artikel ”Retskrivningsordbøger – retskrivningsautoriteter” (*Galberg Jacobsen maj 1997*) er retskrivningsordbøger og deres autoritet i Danmark, Norge og Sverige, herunder spørgsmålet om autoritetsforholdet mellem den officielle danske retskrivningsordbog og andre danske retskrivningsordbøger. Tilsvarende drejer artiklen ”Og andre ordbøger” (*Galberg Jacobsen dec. 1996*) sig om *Retskrivningsordbogens* og andre ordbøgers anvendelighed som facitliste ved fx folkeskolens afgangsprøver i retstavning. Og i min artikel ”Ordrede forhold. Om retskrivningsloven

og sprognævnsløven" (*Galberg Jacobsen sept. 1997*) beskæftiger jeg mig specielt med det juridiske grundlag for retskrivningen, nærmere bestemt de i Folketinget i maj samme år vedtagne love om dansk retskrivning og Dansk Sprognævn. Se også nedenfor i afsnit 1.4.3 under RP2.

Artiklen "1948-reformen – og før og efter" (*Galberg Jacobsen 1998*) indgår i den artikelsamling som Sprognævnet udsendte i anledning af 50-året for retskrivningsreformen. I mit bidrag giver jeg en samlet historisk redegørelse for retskrivningsreformens forudsætninger, indhold og gennemførelse og afslutter med nogle overvejelser over hvilke retskrivningsændringer der kunne gøre sig fortjent til at komme med i en evt. ny reform. Artiklen er et forarbejde til den nu foreliggende afhandling og kan karakteriseres som et delvist forhåndsresumé af den, specielt af direktivkapitlet (kap. 2), og artiklens afsnit om den nærmere og fjernere forhistorie til retskrivningsreformen i 1948 har desuden været forlæg for de tilsvarende afsnit her i afhandlingen (afsnit 2.35.1-2).

KARKER. En anden artikel fra 50-års-bogen med relevans for afhandlingens emne er "Det nordiske argument i dansk retskrivning" (*Karker 1998*) om bl.a. å-tegnet, retskrivningsmødet i Stockholm 1869 og dets følger i Danmark samt forfatterens eget "forslag" til en nordisk retskrivningsreform (*Karker 1976b*; se nedenfor i afsnit 1.4.4).

Se også om andre bidrag til 50-års-bogen i afsnit 1.4.3 om *Hamburger 1996* (RP12) og *Jørgensen, Bent 1998* (Stednavne) og i afsnit 1.4.4 om *Hansen, Erik 1998* og *Lund, Jørn 1998*.

GALBERG JACOBSEN. En fremstilling af den danske retskrivnings historie indtil 1997 foreligger i koncentreret form i mine leksikonartikler "retskrivning" og "Retskrivningsordbogen" i *Den Store Danske Encyklopædi* (*Galberg Jacobsen 2000a-b*) og i mere udbygget form i artiklen "Language cultivation and language planning I: Denmark" (*Galberg Jacobsen 2005a*), specielt i afsnittene "Orthography" (s. 1964-1967, med underafsnittene "Tradition and renewal" og "Official orthography" og "The Danish Language Council" (s. 1967-1968). Hertil kommer også artiklen "Kræfter og modkræfter i dansk sprognormering – historisk og aktuelt" (*Galberg Jacobsen 2003b*), der dels giver en historisk oversigt over offensive og defensive ortografinormeringstiltag i Danmark, dels gør rede for hovedtendenserne i ændringerne i RO2 2001, specielt hvad angår ordbogens justering af valgfri former.

SANDERSEN. Vibeke Sandersens disputats "*Jeg skriver dig til for at lade dig vide*". *Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50* (*Sandersen 2003*) drejer sig primært om den faktiske skrivefærdighed hos de undersøgte soldater, men indeholder også afsnit af interesse for etableringen af den officielle danske retskrivningsnorm. Det gælder specielt disputatsens kapitel 6 om udvælgelsen af ortografiske momenter (til dels svarende til mine retskrivningsproblemer, RP'erne), der bl.a. indeholder afsnittene "Retskrivningsordbøger" (s. 92-93), "Den ældre og den yngre norm" (s. 93-96), "Vejledninger i ortografi og brevskrivning for landsbyskolen" (s. 96-99), "Stort begyndelsesbogstav" (s. 102-104), "Verbernes numerusbøjning" (s. 106-107) og "Fremmedord og fremmede stavemåder" (s. 109-115).

GALBERG JACOBSEN. I jubilæumsbogen *På sproglig grund. Dansk Sprognævn fra a til å 1955-2005* (Galberg Jacobsen 2005b) gør jeg status over Dansk Sprognævns virksomhed 50 år efter Sprognævnets oprettelse i 1955, herunder nævnets arbejde med den officielle ortografi og i et vist omfang den historiske baggrund for dette arbejde. Bogens indhold er såvel institutions- og personhistorisk som snævrere sproghistorisk. Af artikler af den første type kan bl.a. nævnes "Arbejdsudvalget", "Formænd", "Ligestilling?", "Lokaler", "Organisation", "Personalet", "Repræsentantskabet", "Vedtægter", "Årsmøder", af den anden type fx "Bolle-å og dobbelt-a", "Kunne, skulle, ville", "Retskrivningsordbogen", "Stednavne" og "Store og små bogstaver".

På sproglig grund er skrevet sideløbende med at jeg har arbejdet med den nu foreliggende ortografihistoriske afhandling. Jubilæumsbogen kom dermed til på den ene side at fungere som en kærkommen aflastning for og supplerende af afhandlingens afsnit om Sprognævnet, specielt om de mere organisatoriske og personhistoriske dele som på et tidspunkt truede med at tiltvinge sig uforholdsmæssigt stor vægt. På den anden side har jubilæumsskriftet på en gang lettet og besværliggjort arbejdet med afhandlingen ved at det også måtte indeholde emner der i lige så høj grad hørte hjemme her i afhandlingen, og som ikke ville kunne ydes retfærdighed med blot en henvisning, evt. ledsaget af et resumé, til behandlingen i Sprognævnetsbogen.

Jeg har derfor ikke kunnet – og villet – undgå en vis overlapning mellem de to bøger, og der er da også enkelte afsnit i den nu foreliggende afhandling der udgøres af importeret og let bearbejdede dele af 2005-bogen. Det drejer sig først og fremmest om nogle af de sene afsnit i direktivkapitlet: "2.43. Kunne, skulle, ville (1948-1956)", "2.45. Bolle-å og dobbelt-a – i stednavne (1955-2001)", "2.47. Majonæsekrigen (1985)", "2.48.2. Sejlivet særregel i navne på offentlige institutioner", "2.49. Fra majonæsekrig til sprogløve (1985-1997)", "2.49.4-6 om *Sprognævnetsloven* mv. fra 1997", "2.50. Kommakrig, kommafusion og kommafred (1989-2005)" og "2.51. Retskrivning for flere (1997-)", i normkapitlet desuden: "(2) Navne på offentlige institutioner" under RP2 i afsnit 3.31.4.

Også festskriftartiklen "Gamle ord i nye klæder. Lille ortografisk ændringsordbog 1775-2001" (Galberg Jacobsen 2006a) er et forarbejde til den nu foreliggende afhandling, nærmere betegnet til kapitel 4, "Ordlistor". Se nærmere om forholdet mellem artiklen og afhandlingens ordlistor i afsnit 4.1 (fodnoten).

1.4.2. Om enkelte retskrivningsordbøger mv.

I mange af de sproghistoriske fremstillinger i afsnit 1.4.1 ovenfor indgår der også beskrivelser af periodens forskellige officielle retskrivningsordbøger og tilsvarende forskrifter. Derudover behandler jeg her i afsnittet en række arbejder som specielt fokuserer på enkelte af disse direktiver fra Ove Mallings *Store og gode Handlinger* (Malling 1777) til RO2 2005.

Om Mallings *Store og gode Handlinger* (1777)

ERIK HANSEN OG GALBERG JACOBSEN. Erik Hansen har i efterskriften (s. 567–592) til sin udgave fra 1992 givet en oversigt over baggrunden for og indholdet af *Malling 1777*, herunder fremdraget nogle karakteristiske ortografiske træk (s. 583 og 585–586). Selv har jeg med festskriftartiklen ”RO 1777. Om retskrivningen i Ove Mallings *Store og gode Handlinger* – den første danske retskrivningsordbog” (*Galberg Jacobsen 2006b*) leveret en detaljeret beskrivelse af ortografien i *Malling 1777*, som i bearbejdet form indgår her i afhandlingen som afsnit 3.5. Se også i afsnit 3.5.2 om omtalen af *Malling 1777* hos andre sproghistoriske forfattere.

Om Videnskabernes Selskabs Ordbog (1793–1905) og Molbechs ordbøger (1813/1833/1859)

MOLBECH, LOMHOLT, HJORTH OG VIVE LARSEN. Den tidligste historiske behandling af *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (VSO) indgår i Molbechs bog om Videnskabernes Selskabs historie i de første 100 år, 1742–1842 (*Molbech 1843*). VSO er her omtalt på siderne 89–109, 210–228, 244–245, 367–406 og 448–453, med bemærkninger af ortografisk interesse på siderne 94 f., 98, 217, 244–245, 404–406 (om *Brev 23.2.1805* og svaret på det), 449 f. og 501 f. Ordbogen er tilsvarende indgående omtalt i Asger Lomholts 5-binds-værk om selskabets historie (*Lomholt, Asger 1942–1973*), i bd. 3 (1960), s. 217–319, med bemærkninger om ortografien bl.a. s. 227, 229 og 237 f. En kortfattet beskrivelse og vurdering af VSO foreligger desuden i Poul Lindegård Hjorths ”Danske ordbøgers historie” (1982), s. 26–29, der dog ikke kommer ind på ordbogens ortografi. En fyldigere behandling foreligger i artiklen ”En hård fødsel. Eller hvordan en ordbog ikke bør bringes til verden” (*Vive Larsen 2005*), der koncentrerer sig om VSO’s historie og modtagelsen af ordbogen, og som næsten ikke berører ortografien.

Kilderne til viden om Molbechs ordbøger er først og fremmest ordbøgernes egne fortæller mv.; se nærmere om *Molbech 1813*, *1833* og *1859* i afsnit 3.9.2. Derudover bliver *Molbech 1833/1859* præsenteret og vurderet i Hjorths ordbogsoversigt (s. 29–31), der om retskrivningen blot påpeger ordbogens nytteværdi ved at opslagsordenes ortografi kunne anses for forbilledlig.

Om Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog* (1872–1884)

GRUNDTVIG, JESSEN OG SÅBY. Den første redegørelse for baggrunden og principperne for DHO er Svend Grundtvigs egen i bogens forord, dvs. i *DHO 1872*, s. V–XV, og *DHO 1880*, s. V–XIV. Se nærmere i indledningen til afsnit 3.24.2. Af andre samtidige behandlinger kender jeg dels et par kritiske anmeldelser, nemlig de pseudonyme C. 6.11.1872 og S. 13.11.1872 samt *Jessen, E. 30.12.1872* (se nærmere i afsnit 2.20.2, fodnoten), dels en anerkendende anmeldelse af 2.-udgaven, *DHO 1880*, forfattet af Grundtvigs senere afløser som redaktør af den officielle retskrivningsordbog, Viggo Såby (*Såby 19.5.1880*). – Se også nedenfor i afsnit 1.4.3 under ”Fremmede bogstaver og fremmedord (RP7 og RP8)”.

DRACHMANN OG SKAUTRUP. Af senere arbejder om Svend Grundtvigs retskrivningsordbog foreligger dels tre artikler under fællestitlen ”Den første danske Retsskrivningsordbog” (Drachmann, A.G. dec. 1965 – april 1969), dels Peter Skautrups artikel ”Et hundredårsjubilæum” (Skautrup okt. 1972).

Om de ministerielle retskrivningsregler (1888) og Søbys retskrivningsordbog (1891-1919)

JESSEN, BILLE OG VODSKOV. Da Kultusministeriet i 1888 udsendte sin *Meddelelse fra Kirke- og Undervisningsministeriet angaaende fremtidige Retsskrivningsregler* (Medd. 1888), gav det anledning til modskrifterne ”Cultusministeriel Orthographi” (Jessen, E. 1888) og *Retsskrivnings-Spørgsmaalet* (Bille 1889). De gav igen anledning til en udførlig reaktion fra H.S.Vodskov, Dr. E. Jessens ”førsmedelige Skandale”. Et lidet Indlæg for den nye Retsskrivning (Vodskov 1890a), der bl.a. indeholder kapitlet ”Skriftlovene” om ”Retsskrivningens Natur og Opgave” og en detaljeret gennemgang af de enkelte paragraffer i de annoncerede ministerielle retskrivningsregler med et forsvar for dem.

SÅBY, THORSEN, HALLE OG GUNNAR KNUDSEN. Fortalerne i de første udgaver af SRO er skrevet af Viggo Søb selv. Det gælder således SRO 1891, s. III-IX (se nærmere i afsnit 3.25.2), SRO 1892, s. III-X, SRO 1896, s. III-XIII; se nærmere i afsnit 3.37.2. Fra og med 4. udgave redigeres ordbogen af P.K.Thorsen, der også skriver forordene i sine udgaver: SRO 1904, 1909 og 1913, s. III-VI, SRO 1918 og 1919, s. III-VIII (se nærmere i afsnit 3.27.2 og ovenfor i afsnit 1.4.1 under ”Schneekloth [mfl.] (1893-1926)”. Af arbejder om ordbogen er der i øvrigt grund til at nævne Sophus Halles ”Har vi for Tiden nogen Norm for autoriseret dansk Retsskrivning?” (Halle marts 1911), der indeholder en veldokumenteret kritik af P.K.Thorsens redaktion af SRO 1904 og SRO 1909 (se nærmere i afsnit 2.31.3 og 3.27.4), samt Gunnar Knudsens korte anmeldelse af SRO 1918 (inkl. Bertelsens Retsskrivningsvejledning) i *Danske Studier* (Knudsen, Gunnar 1919, s. 39-40). – Se også nedenfor i afsnit 1.4.3 under ”Fremmede bogstaver og fremmedord (RP7 og RP8)”.

Om Dansk Retsskrivningsordbog (1923-1947)

De relativt korte forord i DRO (3-4 sider) beskæftiger sig først og fremmest med den umiddelbare forhistorie til ordbogen, dvs. de forskellige udgaver af SRO og Retsskrivningsudvalget (nedsat 1920) og udvalgets sammensætning og beføjelser. Se nærmere i afsnit 3.28.2. Jeg kender ikke anmeldelser eller andre særskilte behandlinger af DRO. Se også ovenfor i afsnit 1.4.1 under *Galberg Jacobsen 1988*.

Om Sprognævnets første retskrivningsordbog, RO1 (1955)

Forordet til RO1 1955 er ligesom forordene til DRO relativt kort (s.VII-X). Se nærmere om indholdet af det i afsnit 3.31.2.

HAMBURGER MFL. En grundig anmeldelse af ordbogen foreligger i Arne Hamburgers ”Den ny retsskrivningsordbog” (Hamburger marts 1956). Den indeholder bl.a. en liste

over retskrivningsændringer der er foretaget i ordbogen, men som ikke er registreret i bogens ændringsliste (se nærmere i afsnit 3.31.2). Derudover fremkom der i månederne efter ordbogens udsendelse et stort antal anmeldelser i dagblade mv. En række af disse anmeldelser (af bl.a. Kaj Bom, Aage Hansen, Knud Jarmsted og Ellen Olsen Madsen) er registreret i min bibliografi fra 1974 om dansk sprogrøgtslitteratur (*Sprø.*) under nr. 1622. Se også ovenfor i afsnit 1.4.1 om *Galberg Jacobsen 1988*.

ERIK HANSEN. I 1. udgave af *Skrift, stavning og retstavning* (Hansen, Erik 1981) er der s. 70-104 et kapitel om den dagældende retskrivningsordbog, *RO1 1955*. Se nærmere om Erik Hansens retskrivningsbog nedenfor i afsnit 1.4.4.

Om Sprognævnets anden retskrivningsordbog, RO2 (1986-2005)

ERIK HANSEN, GALBERG JACOBSEN, BOJSEN, LØJ OG KARKER. Om *RO2 1986 ff.* er der publiceret en del – overvejende forklarende og forsvarende eller promoverende – arbejder fra ordbogens redaktion, altså Sprognævnet selv. Inden udsendelsen af ordbogen i 1986 havde Sprognævnets senere formand Erik Hansen således i artiklen ”Den nye Retskrivningsordbog” (Hansen, Erik 1980a) gjort rede for arbejdet med og planerne for den nye ordbog, og i 1985 leverede han, hen mod slutningen af majonæsekrigen (se afsnit 2.47) og nu som formand for nævnet, med artiklen ”Tolv ord, der rystede Danmark” et forsvar for de planlagte retskrivningsændringer (1985b). Samtidig med at *RO2 1986* udkom, udsendtes desuden informationshæftet *Om den nye Retskrivningsordbog* (Hansen, Erik & Galberg Jacobsen 1986) og et temanummer af *Nyt fra Sprognævnet* med en række artikler om den nye ordbog (*NFS 1986/3 sept.*). I artiklen ”Retskrivningsordbogens grænser” (Galberg Jacobsen & Bojsen 4.10.1986) diskuterer forfatterne principperne for medtagelse af emner i Retskrivningsreglerne og af ord i selve ordbogen. Af anmeldelser af *RO2 1986* skal blot nævnes en enkelt i *Danske Studier 1987* (Løj 1987), en fyldig og kritisk behandling, der dog efter Sprognævnets opfattelse ramte så meget ved siden af at det nødvendiggjorde et svar fra nævnet i det følgende nummer (Hansen, Erik & Karker 1988).

VIBEKE APPEL OG BRINK-JACOBSEN. Efter udsendelsen af *RO2 1986* udarbejdede Vibeke Appel på opfordring af Erik Hansen manuskriptet *Retskrivningsordbogens historie* (Appel, Vibeke 1987). Det er skrevet på grundlag af papirer i Sprognævnets arkiv (mødereferater, prøveredaktioner, udkast til nye retskrivningsregler mv.) og indeholder udførlige redegørelser for drøftelser og vedtagelser i Sprognævnet siden ca. 1963 vedrørende reglerne for brug af store og små bogstaver og kommatering mv. (se nærmere i bibliografien). Den umiddelbart forudgående, og offentlige, forhistorie til 1986-ordbogen blev gjort til genstand for behandling i specialet *Majonæsekrigen. En afhandling om danskernes holdning til og viden om retstavning* (Brink-Jacobsen juli 2000).

DANSK SPROGNÆVN. Specialordbogen *Danske Dobbeltformer*, med undertitlen *Valgfri former i retskrivningen* (Dansk Sprognævn 1992), er udarbejdet på grundlag af *RO2 1986*. Dens hovedindhold udgøres af en ca. 120 sider stor ordbog over de ord i *RO2 1986* som har en valgfrihed knyttet til sig. Herudover indeholder bogen en fyldig ræson-

nerende efterskrift om dobbeltformer i dansk retskrivning (*Galberg Jacobsen 1992*); se nærmere nedenfor i afsnit 1.4.3 under ”Dobbeltformer”.

ERIK HANSEN. I 2. udgave af *Skrift, stavning og retstavning* (Hansen, Erik 1981/1991) er der s. 71-98 et kapitel om RO2 1986 (ajourført mht. RO2 1996 og udvidet med et afsnit om dobbeltformer i 3. udg., 1999, s. 71-101). Se nærmere om Erik Hansens retskrivningsbog nedenfor i afsnit 1.4.4.

DANSK SPROGNÆVN OG WIDELL. Også ved udgivelsen af 2. udgave af *Retskrivningsordbogen*, RO2 1996, blev der udsendt et temanummer af *Nyt fra Sprognævnet* i anledning af den nye udgave (NFS 1996/4 dec.). En fagkyndig beskrivelse og vurdering af bogen foreligger i Peter Widells dobbeltanmeldelse (*Widell dec. 1996*) af den grønne RO2 1996 og den samtidigt udsendte røde *Retskrivningsordbog* fra Gyldendal (*Axelsen mfl. 1996*). Som et særligt fremstød for det nye kommasystem som blev indført og anbefalet i RO2 1996 (se nærmere i afsnit 2.50), udsendte Sprognævnet yderligere i foråret 2001 et temanummer om nyt komma (NFS 2001/2 april). Og da de to kommasystemer blev fusioneret i ét (se ligeledes afsnit 2.50), fik denne – vores seneste retskrivningsændring, optaget i RO2 2005 – også nogle forklarende ord med i artiklen ”Ændrede kommaregler: Nu er de her!” (*Dansk Sprognævn juni 2004b*).

DANSK SPROGNÆVN, FAHL MFL., BERGENHOLTZ & VRANG. Da 3. udgave af Sprognævnets retskrivningsordbog (RO2 2001) blev udsendt, var den ligeledes ledsaget af et temanummer af *Nyt fra Sprognævnet* (NFS 2001/4 nov.) med information og argumentation for de seneste ændringer. Og året efter var RO2 2001 i to store tidsskriftsanmeldelser (*Fahl mfl. 2002* og *Bergenholtz & Vrang 2002*) genstand for indgående analyse og vurdering sammen med 2. udgave af Gyldendals retskrivningsordbog (*Axelsen mfl. 2001*) og den nytilkomne *Politikens Retskrivningsordbog 2001*. Se også ovenfor i afsnit 1.4.1 om artiklen ”Kræfter og modkræfter i dansk sprognormering” (*Galberg Jacobsen 2003b*).

BERGENHOLTZ, BUNDGAARD PEDERSEN OG TARP MFL. Ved siden af de egentlige anmeldelser har Sprognævnets retskrivningsordbøger i andre artikler været genstand for kritiske analyser og vurderinger fra leksikografer med tilknytning til Center for Leksikografi ved Handelshøjskolen i Århus, først og fremmest fra Henning Bergenholtz. Kritikken har især gået på RO2's deskriptive liberalitet og manglende præ- eller proskriptivitet, specielt mht. alternative stave- og bøjningsformer (fx *Bergenholtz 1998* og *sa. & Jensen 2000*) og ordbogens mange forskellige muligheder for orddeling ved linjeskift (*Almind & Bergenholtz 2000*). Også Jette Bundgaard Pedersens artikel ”Danske produktionsordbøger” (*Bundgaard Pedersen okt. 2001*) beskæftiger sig med problemer i bl.a. RO2 i forbindelse med deskription over for præskription og proskription. Mere generelt er Sprognævnet og *Retskrivningsordbogen* i artiklerne ”Kritiske bemærkninger til den officielle danske retskrivningsordbog” (*Tarp 2002*) og ”Bryder Dansk Sprognævn den danske sproglov?” (*Bergenholtz 2003*) blevet kritiseret for at overtræde sine beføjelser ved ikke blot at normere for stavning alene, men også for bøjning og ord-dannelse.

Foruden de ovenfor nævnte anmeldelser af *RO2 1986 ff.* er der yderligere fremkommet en lang række anmeldelser og omtaler i dagblade og tidsskrifter mv. Sådanne artikler er kun i meget begrænset omfang medtaget i bibliografien her i afhandlingen, men kan bl.a. efterspores via Dansk Sprognævns omfattende udklipssamling (*DSNUdklip*), herunder samlingen *Majonæsekrigen 1985-1986*.

1.4.3. Om enkelte retskrivningsproblemer (RP'er)

I mange af de sproghistoriske fremstillinger i afsnit 1.4.1 ovenfor indgår der også behandlinger af forskellige ortografiske enkeltproblemer. Derudover omtaler jeg her i afsnit 1.4.3 en række arbejder som specielt fokuserer på et enkelt eller flere retskrivningsproblemer (RP'er), fx store og små bogstaver, stavning af fremmedord og dobbeltformer. Rækkefølgen i oversigten nedenfor er i hovedsagen den samme som i normbeskrivelserne i kapitel 3 (RP1, RP2 .. RP27, se nærmere i afsnit 3.2); retskrivningsproblemer som ikke indgår i standardkarakteristikkerne i kapitel 3, er behandlet til sidst.

Store eller små bogstaver (RP2)

SKAUTRUP. Det lader sig næppe gøre at finde arbejder om de store og små bogstaver i appellativerne der er skrevet før retskrivningsreformen i 1948, og som ikke først og fremmest er debatindlæg til fordel for eller imod de store bogstaver. Det gælder således også Peter Skautrups store artikel "De store bogstavers historie" (*Skautrup 1948*), der dog uanset sin tydelige argumentation til fordel for de små bogstaver er en redelig og informationsmættet fremstilling og må betragtes som et hovedarbejde om emnet.

VON HAUEN MFL. Forud for Skautrups artikel og retskrivningsreformen i 1948 ligger en lang række artikler med mere eller mindre (især mere) debatterende eller polemiserende sigte. Af arbejder der taler for indførelse af de små bogstaver, kan bl.a. nævnes: *Hauen, Niels von 1741b*, *Brøchner-Larsen 1888*, *Verner 1888 (1897)*, *Såby 1900*, *Bertelsen 1911b* (og i tilknytning hertil hæftet *Fællesnavne og egennavne*, dvs. *Bertelsen 1911a*), *Kristensen, Marius 1920*, *Kroman, K. 2.-4.8.1922*, *Kaalund-Jørgensen 17.8.1934*, *Clausen, Sven 27. og 28.8.1936*. Og af arbejder der argumenterer for de store bogstaver, kan tilsvarende nævnes *Clitau 1742*, *Recke 1888*, *Byskov nov. 1911, sa. 1922*, *Blixen-Finecke 23.-24.3.1938* (pjece 1949), *Brøndum-Nielsen 7. og 9.4.1943* (og efter 1948-bekendtgørelsen: *Brøndum-Nielsen 23.3.1948*, *Brandstrup mfl. 17.3.1951* (dvs. pjecen *Truslen mod vort Skriftsprog*).

GALBERG JACOBSEN OG HAMBURGER. Min skildring af forløbet i *Galberg Jacobsen 1973* (specielt s. 44-48 og 128-148) ligger på 25 års afstand af retskrivningsreformen og kan alene af den grund ikke opfattes som et debatindlæg (selvom den ikke lægger skjul på sin sympati for tilhængerne af de små bogstaver). Heller ikke Arne Hamburgers tætrykte helsidesartikel året efter i avisen *Neue Zürcher Zeitung*, "Die gemässigte Kleinschreibung im Dänischen. Die Reform von 1948 und ihre Auswirkungen" (*Hamburger 2.6.1974*), er et debatindlæg i snæver forstand, men fungerer ikke desto mindre ved

at betone reformens succes i Danmark som en støtte til tilhængerne af en tilsvarende ændring i tysk.

KNUD JARMSTED. Bogen *Meningsfuld Ortografi. Om Brugen af Store Begyndelsesbogstaver i Dansk* (Jarmsted 1972) er et sent indlæg i debatten om store og små bogstaver. Den indeholder en udførlig og skarp kritik af reglerne for brug af store og små bogstaver i RO1 1955 og for Sprognævnets fortolkning af disse regler, og Jarmsted plæderer i bogen for en udvidet, angelsaksisk inspireret, brug af store begyndelsesbogstaver i dansk.

1948-reformen som helhed (RP2, RP12, RP23)

HANSEN & LUND MFL. Retskrivningsreformen som sådan er som tidligere nævnt emne for bogen *Det er korrekt. Dansk retskrivning 1948-98* (Hansen, Erik & Lund 1998). Mit bidrag til bogen, "1948-reformen – og før og efter" (Galberg Jacobsen 1998), er allerede omtalt ovenfor i afsnit 1.4.1. Af andre oversigtsartikler, til dels med sigte på udenlandske læsere, kan desuden nævnes Erik Hansens "Den danske retskrivningsreform" (Hansen, Erik 1993a, med resumé på fransk) og "Die dänische Orthographiereform 1948" (sa. 1995a). Jf. også min fremstilling i Galberg Jacobsen 1973, specielt s. 166–172 om kritikken af retskrivningsreformen og s. 189–191 om reformens gennemslagskraft (og se også henvisningerne ovenfor under RP2 og nedenfor under RP12 og RP23).

BENT JØRGENSEN. Retskrivningsreformens betydning for skrivemåden af stednavne og personnavne er behandlet af Bent Jørgensen i artiklerne "1948-reformens gennemslagskraft" (Jørgensen, Bent 1981) og "Stednavne og personnavne under retskrivningsreformen" (sa. 1998). Se også under overskriften "Stednavne" sidst her i afsnit 1.4.3.

Om *å/aa* og *kunne, skulle, ville*, se nedenfor (RP12 og RP23).

Dobbelt- eller enkeltkonsonant/bøjning af fremmedord (RP5/RP25)

BECKER-CHRISTENSEN. Artiklen "Om dobbeltskrevet konsonant" (Becker-Christensen 1980) er skrevet med udgangspunkt i reglerne om enkelt- og dobbeltskrivning af konsonant i RO1 1955 med henblik på udbygningen af reglerne i RO2 1986 og belyser derudover de staveproblemer der er knyttet til området.

JERVELUND, FARØ, BERGENHOLTZ & VRANG. I artiklen "*Postbuddet, publikummet og pyjamassen. Dobbeltskrivning af konsonanter i bøjningsformer*" (Jervelund nov. 2001b) gør forfatteren rede for de ændringer mht. dobbeltskrivning af konsonant der er sket i RO2 2001. På baggrund af reglerne i RO2 2001 diskuterer Ken Farø i artiklen "Ortografi og empiri: konsonantfordobling eller ej?" (Farø nov. 2002) hvilken rolle empiri- eller usus-princippet skal spille for en retskrivningsordbog, og eksemplificerer dette problem med brugen af dobbelt- eller enkeltkonsonant i bøjningsformer som *forbud(d)et* og *festivitas(s)en*. Også den ovenfor (sidst i afsnit 1.4.2) nævnte anmeldelse af RO2 2001 (Bergenholtz & Vrang 2002, s. 210–213) beskæftiger sig detaljeret med spørgsmålet om konsonantfordobling ved bøjning.

Se også nedenfor i afsnit 1.4.4 under Aage Hansen.

Fremmede bogstaver og fremmedord (RP7 og RP8)

ALFRED IPSEN. Lidt over halvdelen af den lange artikel ”Fremmedord. En Retskrivningsstudie” (*Ipsen, Alfred 1894*) udgøres af en detaljeret gennemgang af behandlingen af fremmede bogstaver og bogstavforbindelser i Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1892*) med indføjede kritiske bemærkninger. Derudover indeholder artiklen, der ifølge Såby er ”skrevet i en frisindet og velvillig Aand” (*SRO 1896*, s. XIII), bl.a. generelle overvejelser over principper for stavning af fremmedord og en kritisk redegørelse for Svend Grundtvigs behandling af fremmedordene i *DHO 1872* (se nærmere i afsnit 3.24.4, RP8).

KARKER. Allan Karkers artikel ”Stavning og bøjning af fremmedord i dansk” (*Karker 1980*) indeholder ligesom *Ipsen 1894* en detaljeret gennemgang (s. 10–17) af gengivelsen i dansk af de enkelte fremmede bogstaver og bogstavforbindelser, nu med udgangspunkt i reglerne i den store retskrivningsbekendtgørelse fra 1892 (*Bek.-Retskr. 1892*) og med slutpunkt i *RO1 1955*. I tilgift giver Karker en detaljeret oversigt over engelske stavemåder i samtidens retskrivning som ikke er forudset i 1892-bekendtgørelsen (s. 19–23), og en ordklasseinddelt fremstilling af fremmedordenes tilpasning til danske bøjningsmønstre (s. 23–24).

HANSEN & LUND. En samlet fremstilling af fremmedordenes historie og brug i dansk foreligger med bogen *Kulturens gesandter. Fremmedordene i dansk* (*Hansen, Erik & Lund 1994*), der ligeledes indeholder kapitler om fremmedords stavning (s. 104–112; med udgangspunkt i 1892-bekendtgørelsen) og bøjning (s. 113–119; ordklasseinddelt).

SPANG-HANSEN & GREGERSEN. De oprindelig franske ord der ender på et udtalt *-sion*, er emnet for specialartiklen ”*-sion*, *ssion* og *tion* som staveproblem – eller Regler for den korrekte transskription af natsionens artikulation af visse fremmedord” (*Spang-Hanssen & Gregersen 1979*). Forfatterne betragter her den samlede bestand af de herhenhørende ord, uddraget af Henrik Holmboes *Retrogradordbog* (*Holmboe 1976*), og opstiller synkront formulerede regler for hvornår *-sion* skal skrives henholdsvis *-sion*, *-ssion* og *-tion*.

Se også nedenfor i afsnit 1.4.4 under Aage Hansen.

HAMBURGER. Spørgsmålet om hvorvidt det er korrekt at skrive fx *akvarium* og *gymnasium* eller *akvarie* og *gymnasie*, er ikke et ortografisk spørgsmål i snæver forstand, men et orddannelsesspørgsmål. Ikke desto mindre er det traditionelt blevet besvaret ved hjælp af *Retskrivningsordbogen* med en henvisning til at denne, fx *RO1 1955*, kun har formerne på *-ium*, og at det derfor kun er disse former der er korrekte. Som et led i Sprognævnets forberedelse af den nye retskrivningsordbog der skulle afløse *RO1 1955*, undersøgte Arne Hamburger problemets omfang og publicerede sine resultater i artiklen ”Et akvarie på et podie” (*Hamburger 1975*). Han dokumenterer her at mange af de ord der i *RO* kun har endelsen *-ium*, forekommer i ”den tilsvarende form på *-ie* både i officielt sprog og hos sprogbrugere som ellers ikke afviger fra den konservative sprognorm” (s. 48), og konkluderer at man ved disse ord bør overveje at sidestille formerne på *-ie* med dem på *-ium*. Formerne på *-ie* kom imidlertid ikke med i *RO2 1986* – de var kort forinden faldet i majonæsekrigen (se nærmere i afsnit 2.47.3).

Ét eller flere ord (RP9)

KARKER. Allan Karkers artikel ”Til lykke eller tillykke? Om håndteringen af et princip i dansk retskrivning” (*Karker sept. 1986*) drejer sig om principperne for og diskussionen af sammenskrivning og særskrivning i 1800- og 1900-tallet. Fremstillingen koncentrerer sig om problemer med skrivning af ordforbindelser med adverbier, konjunktioner og præpositioner og afsluttes med en redegørelse for grundene til at Dansk Sprognævn ikke i højere grad tillod sammenskrivninger i RO2 1986 end det var tilfældet.

GREGERSEN. I artiklen ”Sprogrøgt i skolen – det forsømte forår” (*Gregersen 2004*) fokuserer forfatteren på reglen om at en forbindelse bestående af adverbium + præposition skal skrives i to ord når den fungerer som præposition, og følger kritisk-polemisk denne regel fra de undervisningsministerielle regler sidst i 1800-tallet til RO2 1986.

BECKER-CHRISTENSEN. I modsætning til de to netop nævnte artikler beskæftiger Christian Becker-Christensen sig i artiklen ”Sammensatte ord skrives i ét ord” (*Becker-Christensen 4.2.2004*) først og fremmest med sammensætninger med substantiver, adjektiver og verber (fx *vindmølle*, *rødvind*, *løbetræne*). Han diskuterer heri med udgangspunkt i reglerne i RO2 2001 bl.a. kriterierne for sammensætning (og deraf følgende sammenskrivning) og mulige årsager til og forholdsregler imod den stigende tendens til særskrivninger som *vind mølle* osv.

Se også nedenfor i afsnit 1.4.4 under Aage Hansen.

Verbernes pluralisbøjning (RP10)

SÖRENSEN OG JESPERSEN. Den mest omfattende og veldokumenterede afhandling om brugen af verbernes *finite* pluralisformer i dansk er Axel Sörensens afhandling i *Dania* ”Udsagnsordenes flertalsformer. En redegørelse” (*Sörensen 1900*), der er skrevet som supplerende motivering af Dansk lærerforeningens adresse til Kultusministeriet om afskaffelse af verbernes pluralisformer (*Adresse 2.11.1900*; se nærmere i afsnit 2.13.4 og 2.30.3). Afhandlingen indeholder for det første en ræsonnerende, delvis historisk, fremstilling, med henvisning (s. 151, noten) til Jessens ”Danske böjningsformers historie” (*Jessen, E. 1864*, s. 205), og med argumentation for unødvendigheden af og urimeligheden i pluralisbøjning af verberne (s. 145–168). Derudover fremlægger Axel Sörensen et tillæg med en eksemplificeret gennemgang af verbernes numerusbøjning i litteraturen fra gammeldansk til år 1900 (s. 169–209). En kortere ræsonnerende fremstilling med tilsvarende indhold foreligger i *Sörensen 19.10.1900*. Og i den korte artikel ”Verbernes flertalsformer” i *Dania* året efter Axel Sörensens store afhandling tilslutter Otto Jespersen sig og supplerer med en kritik af at Kultusministeriet overhovedet har indladt sig på at foreskrive regler for hvordan verberne skal bøjes (*Jespersen, Otto 1901*). Se nærmere i afsnit 2.30.1–3 og 3.27.4, RP10.

OXENVAD. ”Verbernes Flertalsformer og deres Afskaffelse i Dansk” (*Oxenvad 1942*) er skrevet som en orientering til modersmållærerne i Sverige, hvor kongruensbøjning af verber stod betydelig stærkere end i Danmark. Artiklen drejer sig om diskussionen i Danmark omkring år 1900 og giver, på grundlag af *Sörensen 1900*, en oversigt over de sproghistoriske og andre argumenter der førte til afskaffelsen af pluralisformerne.

SÖRENSEN (OG DIDERICHSEN OG AAGE HANSEN). Også kongruensbøjningen af de infinitte præteritum participiums-former har Axel Sørensen beskæftiget sig indgående med, tidligst i artiklen ”Förtids tillægsmåde. En lille henstilling” (*Sørensen 1898*), derefter i bogen ”En ariadnetråd gennem en sproglig labyrint i spørgsmålet om förtids-tillægsmåderne til velvillig overvejelse for vaklende” (*Sørensen 1902*). Der er i begge tilfælde tale om grundigt dokumenterede redegørelser for den faktiske sprogbrug, af født af samtidens sprogdiskussion og mundende ud i forslag til vejledende regler på området. Se nærmere i afsnit 2.30.4-5 og 3.27.4, RP10. Andre indgående beskrivelser af præteritum participiums former og brugen af dem foreligger i Paul Diderichsens afhandling ”Perfektparticipium – Supinum – Verbaladjektiv i Dansk og Svensk” (*Diderichsen 1944b*) og i *Hansen, Aage 1967*, bd. 3, s. 117-167 (kapitlet ”Perfektparticipiet”).

KARKER. Allan Karker lægger i sin artikel ”Er vi bundne?” (*Karker april 1972*) vægt på at spørgsmålet om kongruensbøjning af participier ikke er et ortografisk spørgsmål, men et grammatisk. I artiklen skitserer han den klassiske regel for brugen af præteritum participiums bøjningsformer (se nærmere i afsnit 3.27.4, RP10) og gør rede for udviklingen i sprogbrugen siden 1900.

Dobbelt-a eller bolle-å (RP12)

SKAUTRUP OG THORSEN MFL. Å-tegnet og dets historie er behandlet af flere filologer, og også her er det Peter Skautrup der med en stor artikel har leveret hovedbidraget: ”Å-ets historie” (*Skautrup 1953*). Herudover foreligger der et par leksikonartikler om spørgsmålet, nemlig P.K. Thorsens ”Å” i 1. udgave af *Salmonsens Leksikon* (*Thorsen 1893*; en tilsvarende artikel indgår ikke i leksikonets 2. udg.) og Harry Andersens ”Bogstavet å (Å, aa, Aa)” i *Salmonsens Leksikon-Tidsskrift* (*Andersen, Harry 1952*). Hertil kommer yderligere en formidende artikel i *Nyt fra Sprognævnet*, ”Om bogstavet å” (*Sandersen sept. 2002*). Jf. også min fremstilling i *Galberg Jacobsen 1973* (s. 49-50 og 148-156).

HAMBURGER. Det særlige spørgsmål om å's plads i alfabetet er emne for Arne Hamburgers artikel ”Å på sin rette plads. Dramaet – fra februar 1948 til februar 1955 – om hvor det nye bogstavtegn å skulle stå i det danske alfabet” (*Hamburger 1996*).

Se også ovenfor under ”1948-reformen som helhed (RP2, RP12, RP23)”.

Om ie eller je i tryksvag stavelse (RP16)

SCHACK. I artiklen ”Ændringer i opslagsords staveform eller ordform” (*Schack nov. 2001a*) gør forfatteren bl.a. rede for baggrunden for ændringen i RO2 2001 af dobbeltformen *linie/linje* til eneformen *linje*.

Stumt d (RP18-19)

VILH. THOMSEN OG GREGERSEN. Selvom grunden til at der i dag skrives stumt d i en lang række ord, ligger uden for (forud for) emnet for denne afhandling, kan problemets prominens dog nok begrunde at jeg nævner to vigtige afhandlinger om dette spørgsmål, nemlig Vilh. Thomsens ”Om oprindelsen til nogle ejendommeligheder i den danske

retskrivning (ld og nd)” (*Thomsen, Villh. 1893*) og Frans Gregersens ”Hvorfor skriver vi nd og ld? Et bidrag til skriftens socialhistorie i Danmark” (*Gregersen 1981*). I den første afhandling gør Thomsen sig til talsmand for at de i nyere dansk stumme *d*’er oprindelig har været signal for mouilleret (palataliseret) udtale, mens Gregersen i sit arbejde argumenterer for at ”Vilhelm Thomsens lydhistoriske forklaring ikke er den eneste mulige” (s. 165).

HÅRBØL (OG HAMBURGER). Karl Hårbøls ”Ordliste: – det stumme d” (*Hårbøl 1947*) udgøres for størstepartens vedkommende af lister over ord med stumt *d* i forbindelserne *ds*, *dt*, *ld* og *nd* og med forslag til at ændre til dobbeltkonsonant i de tilfælde hvor det vil tilnærme stavemåden til norsk og svensk. Jf. også (i bibliografien) *Hamburger 29.10.1941*.

Se også nedenfor i afsnit 1.4.4 under Aage Hansen.

Kunne, skulle og ville (RP23)

HARRY ANDERSEN OG SKAUTRUP. Spørgsmålet om skrivemåden af infinitiv og præteritum af verberne *kunne*, *skulle* og *ville* og om den sproghistoriske baggrund for problemet er behandlet i leksikonartiklen ”Kunne, skulle, ville ctr. kunde, skulde, vilde” (*Anderesen, Harry 1950*). En fyldigere behandling foreligger i Peter Skautrups artikel ”Af den danske retskrivningsreforms forhistorie. En episode” (*Skautrup 15.4.1954*). Den udgøres for størstedelens vedkommende af Skautrups respons til undervisningsminister Hartvig Frisch forud for reformen (*Skautrup 9.2.1948*), inkl. ministerens svar (*Frisch 16.2.1948*), og belyser bl.a. problemet etymologisk-historisk, formelt-grammatisk, fonetisk, pædagogisk-statistisk (udførligst) og nordisk. Jf. også min fremstilling i *Galberg Jacobsen 1973* (s. 50-51 og 157-165).

Se også ovenfor under ”1948-reformen som helhed (RP2, RP12, RP23)”.

Orddeling ved linjeskift (RP26)

DIDERICHSEN. Paul Diderichsens artikel ”Orddeling ved linjeskifte” (*Diderichsen 1966*), der er udarbejdet i forbindelse med Dansk Sprognævns arbejde med at formulere regler til den nye retskrivningsordbog (den senere *RO2 1986*), består af hovedafsnittene ”Historisk baggrund” og ”Overvejelser og forslag”. I det første afsnit gøres der bl.a. rede for antik stavelsesteori og principper for stavelsesdeling i latin og dansk til og med *RO1 1955*. I det andet afsnit gives en oversigt over drøftelser og synspunkter i Sprognævnet med henblik på nye regler.

SPANG-HANSEN. Også Henning Spang-Hanssens ”Orddeling ved linjeskifte – er reglerne tidssvarende?” (*Spang-Hanssen 1979*) udspringer af Sprognævnets arbejde med regler til *RO2 1986*. Spang-Hanssen diskuterer her de krav der må stilles til orddeling, og betoner bl.a. at regler for orddeling fortrinsvis må have karakter af forbud som dog kan suppleres med anbefalinger til hjælp ved valget mellem tilladte orddelinger. Som afslutning fremsætter han et detaljeret forslag til regler og anbefalinger for orddeling i dansk (s. 80-85).

Kommatering (RP27)

SANDVAD OG AAGE HANSEN. Et par grundlæggende arbejder om og for pausekommatering er Holger Sandvads pjece *Vor tegnsætning. Kommaregler* (Sandvad 1920) og Aage Hansens bog *Pausekommaet* (Hansen, Aage 1957). Den sidstnævnte indeholder ud over et kort kapitel om de to kommateringssystemer der havde været gældende siden SRO 1918, bl.a. kapitler med grundregler for pausekommatering og med en detaljeret systematisk grammatisk gennemgang af anvendelsen af pauser og toneskift ”i tale og læsning betragtet som grundlag for en (fornuftig) kommatering” (s. 99). Ca. halvdelen af bogen udgøres af litteraturprøver, hvoraf de fleste bringes i to versioner: én med forfatterens oprindelige kommatering og én med Aage Hansens pausekommatering. Se også om Aage Hansens pausekommabog i afsnit 3.31.4, RP27.

GALBERG JACOBSEN. Litteraturen om kommaer og reglerne for kommatering i dansk er i det hele taget omfattende. Det fremgår bl.a. af min bibliografi ”Kommallitteratur” (Galberg Jacobsen 1993c) i Sprognævnets kommadebatbog (*Kommadeb.* 1993) og ligeledes af artiklen ”Kommadebat i 75 år” (Galberg Jacobsen 1993b) i samme bog. Jf. også den kronologiske kommabibliografi (1918-1973) i Galberg Jacobsen 1973, s. 218-219.

ERIK HANSEN OG HANSEN & HAAS. Den drivende kraft i forbindelse med Sprognævnets arbejde med kommaregler til brug i den senere RO2 1986 var Erik Hansen, der i tilknytning til dette arbejde publicerede afhandlingen ”Grammatisk interpunktion. Et bidrag til den lingvistiske beskrivelse af dansk ortografi” (Hansen, Erik 1977). Han beskriver her reglerne for grammatisk kommatering i RO1 1955 som et hierarkisk system af regler for at sætte, flytte og slette kommaer og skitserer sidst i afhandlingen nogle mindre ændringer i den grammatiske kommatering som vil forenkle reglerne og lette den pædagogiske praksis. Sammen med Bodil Haas havde Erik Hansen året før udgivet instruktionsbogen *Om pausekomma* (Hansen, Erik & Haas 1976), der ligesom de senere pausekommaeregler i RO2 1986 formulerede reglerne for pausekommaet ved hjælp af termer som ”selvstændighedskomma”, ”parenteskomma” og ”meningskomma” (se nærmere i afsnit 3.33.4, RP27). Og da Sprognævnet i 1993 udsendte den ovenfor nævnte kommadebatbog, var Erik Hansen blandt bidragyderne med artiklen ”Kommaets historie i Danmark” (Hansen, Erik 1991b).

BAUDUSCH. I artiklen ”Zur Reform der Kommatierung im Dänischen und im Deutschen” (Baudusch 18.9.2001) sammenlignes kommareglerne i RO2 1996 med de nye tyske regler fra 1996, der bl.a. til forskel fra dansk afskaffer komma foran helsætning indledt med sideordningskonjunktion.

Adverbielt -t

SÖRENSEN. Artiklen ”En lille bemærkning om de danske biord” (Sörensen 1887) og den reviderede selvstændige publikation *Danske biord. Småbemærkninger* (Sörensen 1891) er den første i rækken af kulegravninger af ortografisk-morfologiske eller ortografisk-syntaktiske detailproblemer fra Axel Sörensens hånd (se også ovenfor under RP10). Han tager her i adverbialartiklen udgangspunkt i den alment docerede skoleregul at der

ikke tilføjes *-t* på adjektiver på *-lig* når de bruges adverbielt, og uddrager på grundlag af et stort antal eksempler fra forfattere i 1800-tallet reglen om at adverbialer som de nævnte tilføjer *-t* når de bruges som mådesadverbialer i deres oprindelige betydning svarende til adjektivets, men står uden *-t* når de bruges som gradsadverbialer i overført eller afsvækket betydning.

BERTELSEN/SRO 1918. Axel Sörensens regel opnår i de kommende år almindelig anerkendelse og optages bl.a. i Retskrivningsvejledningen i de officielle retskrivningsordbøger, først i Henrik Bertelsens Retskrivningsvejledning i *SRO 1918*, hvor det dog understreges at det ikke forlanges ”at der skal følges nogen bestemt Regel for, hvornaar man vil skrive disse af Tillægsord paa *-ig* dannede Biord med *t* og hvornaar uden *t*” (§ 45).

GALBERG JACOBSEN OG ERIK HANSEN. Op til udgivelsen af *RO2 1986* raffineres og præciseres reglen yderligere i artiklerne ”Urimeligt svært? Om en syntaktisk-ortografisk detalje i dansk skriftsprog” (Galberg Jacobsen 1980) og ”T eller ikke T? Om et bemærkelsesværdigt indviklet og temmelig specielt retskrivningsproblem” (Hansen, Erik 1980c). Og efter udsendelsen af 1986-ordbogen, hvor reglen blev justeret således at *-t* blev fastholdt på mådesadverbialer og blev gjort valgfrit ved gradsadverbialer mv. (§ 36–38), blev der i *Nyt fra Sprognævnet* givet en orientering om de nye regler i artiklen ”Biords-*t*” (Galberg Jacobsen dec. 1986).

KARKER. Allan Karker viser i artiklen ”Delvis godkendt” (Karker okt. 1973) hvordan en række oprindelige adverbier på *-vis* (fx *delvis* og *trinvis*) siden ca. 1850 har udvidet deres anvendelsesområde til også at kunne fungere adjektivisk og til i lighed med andre adjektiver at kunne tilføje endelsen *-t* i neutrum og som adverbium. Karker konkluderer at de pågældende ord i den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* bør anføres som både adverbier og adjektiver, i den sidste egenskab med valgfrit *-t* i neutrum, men at adverbierne fortsat bør skrives uden *-t*. Da den nye udgave af ordbogen udkom 13 år senere, gjorde den dog *-t* valgfrit i både adjektivet og adverbiet (*RO2 1986*, § 39).

Kortformer af visse verber (*blir, tar* mv.)

KARKER. I artiklen ”Blir det til noget? Om ortografiske kortformer af nogle verber i dansk” (Karker 8.7.1976) behandler forfatteren en række verber der hyppigt har kortform (enstavelsesform) i talesproget, men som kun kan skrives med to stavelser i den officielle ortografi. Det drejer sig om i alt 12 verber, *bede, blive, give, lade, lide* ’synes om’, *tage, have, klæde, rede, spæde, kunne, skulle*, hvor der har kunnet noteres en vis stigning i skrevne kortformer i de senere år, og Karker overvejer på den baggrund ”om tiden er inde til en justering af den officielle retskrivning” – men i givet fald ”efter hvilke principper?” (s. 243). Han tilslutter sig her det nordiske synspunkt ”at ingen dansk retskrivningsændring bør gennemføres, som unødigt fjerner skriftbilledet fra det norske og svenske” (s. 244). Af den grund bør former som *li, re, ku* og *sku* ikke indføres i dansk, hvorimod fx *be, blir, gir, gis, la, tar, ha, klær, spæs* burde kunne indføres som valgfri former ved siden af de traditionelle langformer.

Karker er dog meget i tvivl om hvorvidt brugen ville kunne begrænses til de nordisk

set acceptable former, eller om en justering af normen på dette punkt ville føre til den opfattelse at der nu var åbnet generelt for brugen af kortformer i retskrivningen ”med en måske uoverskuelig kædereaktion til følge” (s. 249). Tonen er ikke mere optimistisk i den senere forkortede version af artiklen, der har hovedtitlen ”Det tar sin tid” (*Karker marts 1997*), og som oplyser at planen blev præsenteret i Sprognævnet under forberedelsen af *RO2 1986*, ”men hastigt og i fuld enighed skrinlagt” (s. 10), og at den heller ikke var aktuel under arbejdet med *RO2 1996*.

Dobbeltformer

Spørgsmålet om dobbeltformer og andre former for valgfrihed i den ortografiske norm blev især aktuelt efter udsendelsen af *RO2 1986* og den forudgående debat (majonæsekriegen, se afsnit 2.47) om bl.a. planlagte dobbeltformer i den kommende udgave af ordbogen.

GALBERG JACOBSEN OG DANSK SPROGNÆVN. Som nævnt ovenfor i afsnit 1.4.1 indeholder min statusartikel *Galberg Jacobsen 1988*, s. 70–73, et afsnit om dobbeltformer i *RO1 1955* og *RO2 1986*. Og, ligeledes som nævnt ovenfor, udsendte så Dansk Sprognævn i 1992 ordbogen *Danske Dobbeltformer. Valgfri former i retskrivningen* (*Dansk Sprognævn 1992*). I den er alle de opslagsord i *RO2 1986* registreret der har en valgfrihed knyttet til sig, dvs. som har en eller flere valgfri sideformer til opslagsformen, eller som har valgfrihed mellem to eller flere bøjningsformer. Ud over denne rent registrerende alfabetiske del indeholder bogen efterskriften ”Dobbeltformer i dansk” (*Galberg Jacobsen 1992*), en samlet og relativt grundig ræsonnerende oversigt over dobbeltformer i officiel dansk retskrivning. Den indeholder bl.a. en diskussion af problemer med at definere og tælle dobbeltformer og en gennemgang af de forskellige former for dobbeltformer og andre valgfriheder der findes, herunder systematiske valgfriheder der ikke er knyttet til enkeltord, men som fremgår af Retskrivningsreglerne i *RO*.

I den korte artikel ”Lidt om Danske Dobbeltformer og dobbeltformer i dansk” (*Galberg Jacobsen aug. 1993*) giver jeg foruden et signalement af dobbeltformsordbogen en definerende karakteristik af begrebet ’dobbeltform’. Og i oplægget ”Forenkling af dobbeltformer. Påkrævet? Gennemførligt? Lønsomt?” (*Galberg Jacobsen okt. 1998*) diskuterer jeg om og i givet fald hvordan en evt. reduktion af antallet af dobbeltformer kan finde sted, og skitserer, med behersket entusiasme, en norskpåvirket model med såvel fuldt ligestillede dobbeltformer som dobbeltformer der er enten anbefalede, tilladte eller blot tålte. Samme år (gen)opstiller jeg i afhandlingen ”Valgfrihed på dansk – aktuelt og historisk” (*Galberg Jacobsen nov. 1998*) de krav der må stilles for at der foreligger en ’dobbeltform’ (med indarbejdelse af de tilsvarende afsnit fra *Galberg Jacobsen aug. 1993*); derudover giver jeg samme sted en oversigt over valgfriheden og dens vækst i danske retskrivningsordbøger siden Svend Grundtvigs *DHO 1872* og diskuterer nogle problemer i forbindelse med dobbeltformer efter vedtagelsen af *Retskrivningsloven* i 1997. Se også ovenfor i afsnit 1.4.1 om ”Kræfter og modkræfter i dansk sprognormering” (*Galberg Jacobsen 2003b*).

Artiklen "Fra dobbelt til enkelt? Kommentar til en læsераfstemning" (*Galberg Jacobsen nov. 1999*) udspringer af en opfordring fra mig til læserne af *Mål & Måle* om at vælge mellem 20 udvalgte dobbeltformer, heriblandt enkelte (endnu?) ikke tilladte som fx *i alt/ialt*. I artiklen gennemgår jeg svarene fra 116 læsere og konkluderer bl.a. at undersøgelsen understreger "at jo mere man skaffer sig at vide om den faktiske sprogbrug, jo vanskeligere bliver det med sin faglige samvittighed i behold at skære varianter fra og smide dem ud af det accepterede sprog" (s. 29).

ERIK HANSEN. I 3. udg. af *Skrift, stavning og retstavning* (Hansen, Erik 1981/1999) er der i kapitlet om *Retskrivningsordbogen* tilføjet et afsnit om dobbeltformer (s. 96-98).

DANSK SPROGNÆVN, DAVIDSEN-NIELSEN OG SCHACK. De seneste arbejder om dobbeltformer og valgfrihed er artikler fra personer i Dansk Sprognævn. Nævnets formand argumenterer i artiklen "Færre dobbeltformer i Retskrivningsordbogen" (*Davidson-Nielsen 4.2.2004*) for at "antallet af dobbeltformer i Retskrivningsordbogen kan nedbringes uden at afgørelserne bliver arbitrære, samt at en sådan reduktion er berettiget", og foreslår forskellige reduktioner. Jørgen Schack beskæftiger sig i artiklen "Ortografisk synkope" (*Schack 4.2.2004*) specielt med mulighederne for at reducere i tilfælde hvor der er valgfrihed mellem synkoperede og usynkoperede bøjningsformer (fx *fakkelen/faklen*, *køkkener/køkner nummeret/numret*), et reduktionsfelt som også Davidsen-Nielsen er inde på.

Artiklen "Eventuelle ændringer i en kommende udgave af Retskrivningsordbogen" (*Schack 2007*) drejer sig især om redaktionelle ændringer og serviceforbedringer i *RO*. Forfatteren kommer dog også ind på spørgsmålet om dobbeltformer og giver på baggrund af reduktionen i dobbeltformerne i *RO2 2001* eksempler på mulige dobbeltformsstrygninger i den nye 4. udgave af *Retskrivningsordbogen* der skal afløse *RO2 2001*.

Stednavne

HJORTH PEDERSEN. Stednavneudvalgets arbejde med at fastlægge stavemåden af stednavne med henblik på ministeriel autorisation af stavemåderne er beskrevet i artiklen "Stednavneudvalgets arbejde med stednavneretskrivning. Arbejdsgang og udvikling gennem 75 år" (*Hjorth Pedersen 1985*). Forfatteren giver her en oversigt over de særlige ortografiske problemer der er knyttet til retskrivningen af stednavne, og omtaler forskellige såkaldte navnesager, fx *Skern : Skjern*, *Turø : Thuro*, hvor fastsættelsen af den autoriserede form har været vanskeliggjort af modsætninger mellem Stednavneudvalgets principper og lokale ønsker.

KARKER. I "Stednavnene og den almindelige danske retskrivning" (*Karker 1985*) sammenholder forfatteren stavningen i stednavne og i det ikke-proprie ordforråd. Han påpeger her det uheldige i at Stednavneudvalget i nogle tilfælde fraviger de almindelige retskrivningsprincipper, fx ved at anerkende stumt *e* som i *Seem* og oprindelig palataliseringsmarkerende *j* som i *Gjedved*.

BENT JØRGENSEN. Artiklen "Stednavne og personnavne under retskrivningsreformen" (*Jørgensen, Bent 1998*) drejer sig først og fremmest om 1948-retskrivningsreformens

konsekvenser for stavningen af stednavne og personnavne, specielt hvad angår brugen af *å/aa*. Herudover giver forfatteren en oversigt over problemområdet skrivning af diftonger (fx *Favrskov* eller *Faurskov*?) og understreger bl.a. at Stednavneudvalget i modsætning til de instanser der normerer den almindelige retskrivning, ikke kan benytte sig af dobbeltformer, men at ”normeringsarbejdet skal ende med én og kun én form” (s. 66).

1.4.4. Statusbeskrivelser og reformforslag

Oversigter over tidligere reformforslag foreligger i bøgerne *Skrift, stavning og retstavning* (Hansen, Erik 1981; 3. udg. 1999) og *Sådan staver vi* (Jervelund 2007), der begge har fyldige gennemgange (fyldigere end mine her i kapitlet) af reformforslagene fra Aage Hansen (1969), Allan Karker (1976b) og Jan Katlev (1980). Erik Hansens bog har derudover et resumé af Claus Wesths forslag (1976). Se i øvrigt nærmere nedenfor om de enkelte reformforslag.

Aage Hansen (1961/1965, 1967 og 1969)

Aage Hansen har som det allerede er fremgået i det foregående, beskæftiget sig med flere sider af den danske ortografiske norm. Det gør han også i sprogrigtighedshåndbogen *Vort vanskelige sprog* (Hansen, Aage 1961/1965, der bl.a. indeholder et kapitel om ortografiske vanskeligheder (1965, s. 13–46) inddelt efter forskellige fejltyper, herunder fejl der skyldes udtaleforhold eller mangler ved den gældende ortografi (dvs. RO1 1955). Også i den store grammatik, *Moderne Dansk*, bd. 1–3 (Hansen, Aage 1967) er der et kapitel om ortografien (s. 309–373). Det har overskriften ”Analyse af skriften” og indeholder bl.a. en detaljeret gennemgang af forholdet mellem bogstaver og lyde (vokaler, diftonger, konsonanter), anskuet fra henholdsvis skriftens og udtalens side, og et afsnit om kvantitetsangivelsen. Fremstillingen er overvejende synkron, men med hyppige indføjede anmærkninger om det pågældende forhold i tidligere tiders normer.

Bogen *Om moderne dansk retskrivning* (Hansen, Aage 1969) var oprindeligt bestilt af Dansk Sprognævn som en redegørelse for retskrivningsproblemer i RO1 1955 og et forslag til redaktionsprincipper for den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* (den senere RO2 1986). Resultatet af arbejdet blev dog mere et forslag til en retskrivningsreform i fonetisk retning end et oplæg som det planlagte. Forslaget var på nogle punkter temmelig radikalt, fx mht. strygninger af stumt *d* og stavning af fremmedord, og Sprognævnet ønskede ikke at lade det danne grundlag for den næste udgave af *Retskrivningsordbogen* eller at udsende det i sin skriftserie. Det blev derfor udgivet som en fritstående publikation uden anden forbindelse til Sprognævnet end en indledende bemærkning i forordet om at bogen var ”skrevet på foranledning af Dansk Sprognævn”.

Om moderne dansk retskrivning er en systematisk oversigt over ortografien i RO1 1955 med henblik på at fremdrage inkonsekvenser og fjerne dem for derved at gøre retskrivningen ”så simpel og praktisk, man kunne også sige: formålstjenlig som muligt” (s. 11). I overensstemmelse hermed foreslår Aage Hansen en række ændringer, der alle i første

omgang tænkes indført som valgfri former ved siden af de eksisterende. Som eksempler kan nævnes (den foreslåede nye form står først): *litter/liter*, *æget/ægget* (RP5), *aksept/accept*, *nasjon/nation*, *nivo/niveau*, *parfyme/parfume*, *sjop/shop*, *sigar/cigar* (RP7-8), *indenfor/inden for husets fire vægge*, *igår/i går*, *tilstede/til stede* (RP9), *jærn/jern*, *smærte/smerte* (RP13), *kres/kreds*, *plusselig/pludselig*, *sae/sagde*, *stanse/standse* (RP18-19), *noen/nogen*, *sae/sagde*, *spurte/spurgte* (RP20), *a/af*, *avgå/afgå* (RP22).

Se også Hansen, Erik 1981, s. 120-122 (3. udg., 1999, s. 115-117), og Jervelund 2007, s. 61-67 (med et afsnit, s. 66-67, om Sprognævnets reaktion på Aage Hansens forslag).

Heger (1974/1981), Basbøll 1977 og Westh (1976)

HEGER (OG NOESGAARD) OG BASBØLL. Steffen Hegers *Sprog og Lyd – Elementær Dansk Fonetik* (Heger 1981, 1. udg. 1974-1975) drejer sig, som det fremgår af titlen, primært om den lydlige side af sproget, men indeholder dog også kapitlet ”Skrift og lyd” (s. 63-76), der bl.a. behandler forholdet mellem bogstavskrift og lydskrift, og som i et afsnit om stavevanskeligheder og stavefejl gennemgår en række stavefejlstyper på grundlag af undersøgelsen i Noesgaard 1945. Også Hans Basbølls *Dansk fonetik og fonologi. Skitse til en systematisk indføring* (Basbøll 1977) indeholder et kort kapitel om lyd og skrift (s. 42-47) med en koncentreret oversigt over forholdet mellem udtale og stavning og en diskussion af kravene til en ideel retskrivning.

WESTH. I artiklen ”Har vi de stavefejl vi fortjener?” (Westh 1976) tager Claus Westh udgangspunkt i stavefejl i ca. 500 hf-eksamensstile og gør sig til talsmand for at retskrivningen ændres så den i højere grad svarer til moderne talesprog. Han forslår bl.a. at stumt *d* og *h* stryges (*mannen, vem*), at præsensendelsen *-er* i verber hvis stamme ender på *-r*, overvejes ændret til *-e* (*han køre*), og at fremmedords stavemåde fordanskes (*byro, stasjon, sykkel*). Claus Wesths artikel er i Erik Hansens *Skrift, stavning og retstavning* (Hansen, Erik 1981, se nærmere nedenfor) fremdraget som eksempel på uigennemtænkte forslag til reformering af retskrivningen og gøres af Erik Hansen til genstand for skarp og afvisende detailkritik. Se nærmere i Hansen, Erik 1981, s. 117-120 (3. udg., 1999, s. 112-115).

Karker (1976 og 1989)

KARKER (OG JARMSTED). Artiklen ”Nordisk retskrivning – den ideale fordring” (Karker 1976b; bogudgave 1977) kan bedst karakteriseres som et reformeksperiment til brug og afskrækkelse for nordiske politikere der kunne føle sig fristet til at arbejde for en ortografisk tilnærmelse mellem dansk, norsk og svensk, og som nu med Karkers forslag fik mulighed for at sætte sig ind i ”principperne i en gennemgribende nordisk retskrivningsreform – og konsekvenserne af en sådan reform” (bogudgaven 1977, s. 5). Der er i øvrigt tale om et detaljeret og gennearbejdet forslag med et grundlæggende princip om at man de steder hvor to af sprogene havde løst et retskrivningsproblem på samme måde, skulle ændre retskrivningen i det tredje sprog så det kom til at stemme med de to andre.

En accept af reformen og dens principper ville føre til at der skulle foretages relativt mange ændringer i svensk, lidt færre i dansk og ganske få i norsk. Karker lægger i introduktionen af sit forslag vægt på at der også efter en reform er tale om tre særskilte sprog, som blot er tilnærmet ortografisk til hinanden. Der er altså ikke "tale om at konstruere et kunstigt fællesnordisk skriftsprog" som det havde været tilfældet med Knud Jarmsteds forslag til et "nordisk bokmål", dvs. et fællesnordisk skriftsprog på grundlag af norsk bokmål og med visse tillempninger til svensk (jf. *Jarmsted 1956*). – Se evt. nærmere i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 75–76; *Hansen, Erik 1981*, s. 122–126 (3. udg., 1999, s. 117–120), og *Jervelund 2007*, s. 67–71.

Også i artiklen "Ortografisk perspektiv" (*Karker 1989*) berører Allan Karker spørgsmålet om en retskrivningsreform og diskuterer med udgangspunkt i staveændringerne i *RO2 1986* mulighederne for – specielt vanskelighederne ved – en retskrivningsreform i fonetisk eller nordisk retning.

Katlev (1980 og 1982)

Jan Katlevs "Diverse lingvistiske parametre i retskrivningsspørgsmålet" (*Katlev 1980*) er en teoretisk afhandling der søger at tilvejebringe rangordnede lingvistiske principper for hvordan en konsekvent retskrivningsreform kunne tilrettelægges. Forfatteren beskæftiger sig i afhandlingen dels med de problemer der er forbundet med at vælge den variant af rigstalesproget som skal ligge til grund for en ny retskrivning, dels med de forskellige grader af radikalitet – fra ingen eller næsten ingen ændringer til gennemført lydskrift – som en reform kan tænkes gennemført med. Katlevs egen vurdering af mulighederne er at man i det højeste realistisk vil kunne forestille sig en reform af hans radikalitetsgrad 3 (af i alt 8), dvs. fx *sil, jaj, skotte* (for *sild, jeg, skytte*). Se evt. også de mere detaljerede formidlinger af afhandlingens hovedindhold i *Hansen, Erik 1981*, s. 126–128 (3. udg., 1999, s. 121–123), og *Jervelund 2007*, s. 72–74.

Eksempelmaterialet i 1980-afhandlingen udgøres af enstavelsesord med ordudgang på vokal + konsonant, dvs. /-VC/, herunder /-Vb/, dvs. ord på vokal + /b/. I en følgende afhandling, "Fra /-Vb/ til /-VbC_iC_j/-strukturer som genstand for ortografireform – metodiske overvejelser og materialeafgrænsning" (*Katlev 1982*), udvider forfatteren dette materiale til også at omfatte enstavelsesord på (kort) vokal + /b/ + yderligere 1–2 konsonanter, dvs. /-VbC_iC_j/ hvor /-C_j/ kan mangle (fx *krypt* og *knibsk*), og diskuterer nyopståede problemer i forbindelse hermed.

Erik Hansen, Gregersen, Detlef & Lund (1981–1986)

ERIK HANSEN (OG GREGERSEN). Bogen *Skrift, stavning og retstavning* (*Hansen, Erik 1981*; 2. udg 1991, 3. udg. 1999) giver en mangesidet fremstilling af først og fremmest dansk retskrivning, beregnet til studiebrug på fx seminarier og universiteter. Den indeholder foruden kapitler om forskellige skriftsystemer, ortografiske principper og særlige vanskeligheder ved den danske ortografi (inkl. en oversigt over stavefejl og de mulige årsager til dem) dels et kapitel om *Retskrivningsordbogen*, dels et kapitel med titlen "Norm

og reform”. I det førstnævnte kapitel gennemgås *Retskrivningsordbogen* (i 1. udg. RO1 1955; i 2. udg. RO2 1986, ajourført i 3. udg. mht. RO2 1996 og med tilføjelse af et afsnit om dobbeltformer), og der gøres rede såvel for indhold og opbygning af ordbogens alfabetiske del som for reglerne i ordbogens Retskrivningsvejledning (fra RO2 1986: Retskrivningsregler) og de enkelte paragraffers indhold, med tilbageblik på *Bek. 1892's* regler for stavning af fremmedord. Kapitlet ”Norm og reform” drejer sig dels om talesprogsnormen bag den danske ortografi og de nyeste lydudviklinger i normen, dels om forskellige nyere forslag til reformer af retskrivningen (*Hansen, Aage 1969; West 1976, Karker 1976b og Katlev 1980*), som også er omtalt her i afsnit 1.4.4. – Erik Hansens retskrivningsbog er anmeldt, fyldigt og strengt, af Frans Gregersen i *NyS 13* (*Gregersen 1983*).

DETLEF & LUND. Claus Detlef og Jørn Lunds *Stavning. Dansk retskrivning – retskrivning i dansk* (Detlef & Lund 1986) er først og fremmest skrevet for lærere i folkeskolen og lærerstuderende. Den indeholder bl.a. afsnit om den historiske baggrund for ortografien fra runerne til majonæsekrigen, om principper for dansk retskrivning, om stavemæssigt lette og svære ord og om typer af stavefejl.

BECKER-CHRISTENSEN (OG BAUMANN LARSEN). Bogen *Bogstav og Lyd. Dansk retskrivning og rigsmålsudtale* (Becker-Christensen 1988) henvender sig til undervisere og sprogfolk mv. og er en omfattende og detaljeret videnskabelig redegørelse for forholdet mellem retskrivning og udtale. Den retskrivningsnorm der ligger til grund, er RO1 1955's med stedvis inddragelse af RO2 1986. Udgangspunktet er den skrevne form, og der formuleres fra denne en lang række regler for omsætningen af vokal- og konsonantbogstaver og bogstavkombinationer til enkeltlyde og lydcombinationer. Foruden beskrivelsen af omsætningsreglerne indeholder bogen dels en indledning med bl.a. korte oversigter over det historiske forhold mellem skrift og tale og over retskrivningsordbøger og retskrivningsændringer, dels et afsluttende bilagsafsnit (s. 217-315) med ordlister der, opdelt efter vokalbogstaverne, viser fordelingen af de enkelte vokallyde i et korpus på ca. 18.000 ord. – Bogen er anmeldt i *Baumann Larsen 1989*.

Erik Hansen, Lund og Galberg Jacobsen (1998)

HANSEN & LUND. Som en markering af 50-året for Hartvig Frischs retskrivningsreform i 1948 udsendte Dansk Sprognævn som tidligere nævnt en samling artikler med relation til reformen (*Hansen, Erik & Lund 1998*). Flere af bogens artikler er allerede omtalt ovenfor i afsnit 1.4.1 (*Galberg Jacobsen 1998 og Karker 1998*) og 1.4.3 (*Jørgensen, Bent 1998*). Her skal yderligere nævnes nogle bidrag til bogen:

ERIK HANSEN. I artiklen ”Uløste og uløselige retskrivningsproblemer” (*Hansen, Erik 1998*) diskuteres en lille samling af ord eller regler i *Retskrivningsordbogen* ”som umiddelbart kan virke sære og overraskende, men som formentlig af forskellige grunde ikke kan gøres mindre aparte” (s. 69). Det drejer sig bl.a. om problemerne med særskrivne præpositionsforbindelser som *i øvrigt, af sted, om bord*, der ikke lader sig løse systematisk, og med ”skæve imperativer” som *klistr, stempl* og *åbn*, hvor problemet kunne løses syste-

matisk konsekvent ved at indsætte en støttevokal og skrive *klist*, *stempel* og *åben*. (Det sidstnævnte problem er i øvrigt behandlet udførligere i artiklen ”Imperativens ortografiske form” (Hansen, Erik 1990b)).

LUND. I artiklen ”Efter 1948. Nogle sonderinger i aktuelle danske staveproblemer” (Lund, Jørn 1998) fremdrages nogle ortografiske problemer som er blevet forstærket siden 1948, specielt problemer forårsaget af udtaleudviklingen siden da (fx *prassion* for *pression*) og problemer i forbindelse med skrivning af sammensætninger (fx *vente tider* for *ventetider*). Som afslutning på artiklen opstilles en skala med 8 trin til beskrivelse af stavefærdighed.

GALBERG JACOBSEN. Også i slutafsnittet ”Næste!” i min artikel i 50-års-bogen (Galberg Jacobsen 1998, s. 38-44) diskuteres forskellige presserende og hidtil uløste retskrivningsproblemer, specielt med henblik på at finde kandidater til en evt. kommende retskrivningsreform. Jeg genoptager diskussionen her i afhandlingens efterskrift.

Zola Christensen, Olander, Basbøll, Elbro og Jervelund (2000-2007)

ZOLA CHRISTENSEN. Bogen *Skrift og tale. En diakron og synkron studie af forholdet mellem det danske skriftbillede og rigsmålsudtalen* (Zola Christensen 2000) henvender sig primært til danske (og svenske) modersmålstuderende på de højere uddannelser. Den består af en synkron hoveddel der med udgangspunkt i skriften beskriver forholdet mellem stavning og moderne rigsmålsudtale, og en diakron hoveddel der med mange tekstprøver gennemgår udviklingen af standardortografien fra 1500-tallet og til nutiden. Forfatteren er tidligere dansk lektor ved Lunds universitet og inddrager hyppigt sammenligninger med svensk ortografi i sin fremstilling.

OLANDER. I den korte artikel ”Taŋgw wm dänqsg radsgrivneñ {Tanker om dansk retskrivning}” (Olander 2.4.2002) foreslår forfatteren at der indføres en ny retskrivning i dansk, og skitserer en rent fonologisk analyse med henblik på opstillingen af en reformeret retskrivning. Artiklen afsluttes med en eksempeltekst der (ligesom artiklens titel) er skrevet med den radikale nye retskrivning.

BASBØLL. I afhandlingen ”Et klassifikationssystem for stavemåder” (Basbøll 4.2.2004) beskrives et system til klassifikation af stavemåder i det hjemlige danske ordforråd. Den grundlæggende størrelse i systemet, der er udviklet i forbindelse med forskning i danske børns sprogtilegnelse, er korrespondensen mellem udtale og stavemåde (fonem-grafem), og det fremhæves af forfatteren at denne korrespondens anskues under ét og ikke som en envejsrelation fra fx bogstav til lyd, som det ellers normalt er tilfældet. Klassifikationssystemet kan bruges på alle former for stavemåder, såvel autoriserede som ikke-autoriserede, herunder stavefejl, og kan bl.a. være relevant i forbindelse med overvejelser om retskrivningsændringer, fx ved sammenligning og vurdering af dobbeltformer.

Systemet indgår i en udbygget version i forfatterens omfattende standardværk *The Phonology of Danish* (Basbøll 2005) som en del af afsnittet ”Orthography, sound-letter correspondences, and mis-spellings” (s. 88-105), der desuden indeholder en koncentreret oversigt over officiel dansk ortografi og dens forhold til udtalen siden 1892.

ELBRO. I afhandlingen "Literacy Acquisition in Danish. A Deep Orthography in Cross-Linguistic Light" (Elbro 2005) tager forfatteren udgangspunkt i at dansk (ligesom engelsk) har en såkaldt dyb ortografi, der bl.a. afspejler morfologiske forskelle uden modsvar i udtalen, og diskuterer denne ortografitypes betydning for den sene læse- og stavetilegnelse hos danske (og engelske) børn.

JERVELUND. Anita Ågerup Jervelunds bog *Sådan staver vi – om ortografi og stavefejl* (Jervelund 2007) er oprindeligt udarbejdet som en udredning til Dansk Sprognævn af hvad der i nyere tid er skrevet om ortografi og stavefejl. Baggrunden for at Sprognævnet havde bestilt denne udredning, var et forslag til nævnet om "at undersøge mulighederne for at reformere dansk retskrivning" (Jervelund 2007, s. 9) fra Frans Gregersen, der var medlem af Sprognævnets arbejdsudvalg (jf. Gregersen 9.12.2005a og 2007).

Hovedindholdet af Jervelund 2007 udgøres af fire kapitler med overskrifterne "Ret-skrivningsprincipper", "Forholdet mellem bogstaver og lyde", "Stavefejlsundersøgelser" og "Reformforslag". Det første kapitel indeholder en gennemgang af de principper – hele 12 – der danner grundlag for den nuværende retskrivning, og et slutafsnit om vægtningen af principperne. Det andet kapitel giver en kortfattet systematisk oversigt over nogle af de ortografisk set mest problematiske træk ved forholdet mellem skrift og udtale. I det tredje kapitel diskuteres inddelingen af stavefejl, og nogle stavefejlsundersøgelser og undersøgelser af stavetilegnelse gennemgås og vurderes (Noesgaard 1945, Prien 1978, *Hvordan staver studenterne?* 2002, Juul & Sigurdsson 2004, Juul 2003).

Bogens sidste kapitel indeholder (som nævnt flere steder i det foregående) fyldige gennemgange af tre nyere forslag til retskrivningsreformer, nemlig Hansen, Aage 1969, Karker 1976b og Katlev 1980 (se nærmere ovenfor her i afsnit 1.4.4), og i tilgift hertil en orientering om den tyske retskrivningsreform i 1998 og dens "re-reform" i 2006. Jervelund lader det stå åbent om vi snart skal have en retskrivningsreform i Danmark, og giver i øvrigt Erik Hansen det foreløbig sidste ord: "Vi kommer ikke uden om en retskrivningsreform engang. Vores i forvejen meget besværlige retskrivning bliver år for år mere besværlig på grund af talesprogets rivende udvikling" (Hansen, Erik 1999, s. 123 (= 1981, s. 129)).

Kapitel 2

DIREKTIVER OG AKTØRER

2.1. Christian 6.s latinskoleforordning (1739)

Det formentlig tidligste officielle danske retskrivningsdirektiv er Christian 6.s latinskoleforordning, *Forordning, Angaaende Hvor mange Latinske Skoler i Danmark og Norge skal vedblive, samt hvorledes med Ungdommens Information, Ingeniorum Prøve, den aarlige Examen og Stipendiers Distribution, med viidere efterdags skal forholdes* (Forordn. 17.4.1739).

Der er, som det fremgår af titlen, tale om et direktiv med et andet og mere omfattende hovedærinde end blot at afstikke reglerne for retskrivningen. Bestemmelserne vedrørende dansk sprog i almindelighed og retskrivningen i særdeleshed indtager da heller ikke nogen fremtrædende plads. Om undervisningen i skriftlig dansk sprog foreskrives først og fremmest:

Det Danske Sprog bør og i Skolerne *excoleres* og Disciplerne vænnes til ligesaa vel at oversætte Latin paa Dansk som Dansk paa Latin og Feyl ey alleene i Meeningen men og Stiilen *corrigeres* og viises.

(Forordn. 17.4.1739, § 26).

2.1.1. ”En god og brugelig *Orthographie*”

Derudover indeholder forordningen følgende krav mht. til den danske retskrivning:

28. Der skal i alle Skoler være en Skrive-Mester, og dertil beskikkes enten en af Hørerne, som skriver en god Haand, eller en anden, som kand findes for billig Priis til at lære de Unge fra første Begyndelsen af at skrive ziirligen saa vel i Dansk, som Latine. Og skulle Lærerne have agt paa, at Ungdommen vænnes til en god og brugelig *Orthographie* i deres eget Sprog, hvilket saa vel ved *Exercitia*, som dennem i Dansk *dicteres*, som ogsaa udi det, som dennem foregives at oversætte af Latin i Dansk, kand i agt tages.

(Forordn. 17.4.1739, § 28, citeret i sin helhed).

Som indholdsdirektiv betragtet må henvisningen til ”en god og brugelig *Orthographie*” siges at være næsten så tynd og intetsigende som det er muligt. Til gengæld kan der ikke herske tvivl om forordningens vægt som statusdirektiv og om den autoritet som denne tidlige officielle retskrivningsforskrift fremstod med. 1739-Forordningen var givet af den enevældige majestæt og dermed udstedt med samme maksimale autoritet som Folketingets love om retskrivningen og om Dansk Sprognævn godt 250 år senere (*Lov-Retskr. 14.5.1997* og *Lov-DSN 14.5.1997*; se nærmere i afsnit 2.51). I modsætning til de senere love havde vores første ”retskrivningslov” dog en ganske snæver målgruppe, nemlig latinskolens elever (og formentlig også deres lærere).

Forordn. 17.4.1739 udgør grundlaget for den officielle latinskolenorm ’1739-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.4.

2.2. De første retskrivningsordbøger: Malling og Baden (1775–1799)

2.2.1. Guldbergs skoleforordning og Mallings *Store og gode Handler*

Også den næste officielle retskrivningsnorm havde en kongelig forordning som statusdirektiv, denne gang Christian 7.s latinskoleforordning af 11.5.1775: *Forordning. Angaaende Skoele-Væsenets Forbedring ved de publicke Latinske Skoeler* (Forordn. 11.5.1775). Forordningen kaldes også Guldbergs skoleforordning efter gehejmekabinetsskriveren Ove Høegh-Guldberg (1731–1808), der havde forestået udarbejdelsen af den, og som i øvrigt var en af hovedkræfterne bag Christian 7.s udstedelse af loven om indfødsretten ca. et halvt år senere (januar 1776).

Med Guldbergs skoleforordning blev dansk indført som fag i latinskolen, og målene for disciplinens kundskaber i faget fastsat. I § 19 gives der en oversigt over de bøger som disciplenerne skulle læse i religion, latin, græsk, hebraisk, geografi og historie mv. – og altså dansk. Om det sidste anføres det at målet med danskundervisningen var at disciplenerne skulle "blive det Danske som Fædernelandets Sprog mægtig, tale og skrive samme rigtig". Og for at det kunne opfyldes, skulle disciplenerne bl.a. læse "*Guldbergs Verdens Historie*"¹ og "*Gellerts oversatte Fabler og Breve*"² samt "En Samling af berømmelige og gode Danskes, Norskes, og Holsteiners Handler, hvilken skal besørget udgives".

Denne sidstnævnte "Samling" er bogen *Store og gode Handler af Danske, Norske og Holstenere*. Den udkom to år senere, i 1777, forfattet af den unge cand.theol. Ove Malling (1747–1829), der hermed indledte sin lange og fortjenstfulde embedskarriere som bl.a. ansat i toldvæsenets ledelse, medlem af Universitetsdirektionen, chef for Det Kgl. Bibliotek og gehejmestatsminister. Bogen blev skrevet på Høegh-Guldbergs opdrag, og den kan kort karakteriseres som en patriotisk eller moraliserende læsebog med eksempler på forskellige borgerdyder. Se nærmere om bogens indhold mv. i Erik Hansens udgave, 1992, s. 567–592, og (mindre udførligt) i normkapitlet, afsnit 3.5.2.

Mallings *Store og gode Handler* skulle ikke blot sammen med de øvrige dansksprogede værker fungere som generelle sprogligt-stilistiske mønstre, men fik derudover tildelt en særlig rolle som ortografisk rettesnor for latinskolen. Det sker i 1775-forordningens § 21, hvor det under omtalen af indholdet af det første skoleår bl.a. nævnes at disciplenerne skal skrive "Dansk efter *dictata*, som Lærerne eftersee, for betimelig at vænne dem til en rigtig *Orthographie*, hvortil den forømmelte Samling skal tjene til Regel".

At Malling også var sig sin opgave som ortografisk normgiver bevidst, fremgår af at

1 3 bd. (til år 404 f.Kr.), 1768–1772.

2 Christian Fürchtegott Gellerts (1715–1769) *Fabler og Fortællinger i Tvende Dee*, dansk oversættelse ved Barthold Johan Lodde, 1769, og *Breve, tillige med en praktisk Afhandling om den gode Smag i Breve*, dansk oversættelse ved Jacob Baden, 1762.

han i slutningen af bogens fortale relativt udførligt gør rede for sit syn på ortografisk normering og på sin egen bogs rolle i den forbindelse:

Tilslidst kommer jeg til Ortographien. I Skoleforordningen er denne Samling foreslaaet til en Regel, hvorefter Skolernes Ungdom kan anvises til at rette sig i den Henseende. Dette kan dog ikke være Regel uden for saavidt som Regel endnu kan have, nemlig til at forekomme den alt for skiødesløse og urigtige Skrivemaade, hvortil Ungdommen saa let vænnes, ved at skrive hen uden Agtsomhed, eller og ved at rette sig snart efter en og snart en anden Bog, hvis Forfatter enten aldeles ikke eller i det mindste kun lidet har agtet paa Skriverigtighed; og dertil kunne mange flere være brugbare. Til at faae disse Regler bestemte, hvorefter en almindelig Skriverigtighed for vort Sprog kan fastsættes, behøves, som hos andre Nationer er skeet og skeer, nogle Aars og mange kyndige Arbejderes forenede Bestræbelser. Alt det, jeg da nu, medens endog vore bedste Skribentere ere ueenige om Skriverigtigheden, har kunnet, og, som jeg tror, burdet gjøre, har været at gaae en Middelvei imellem den for meget konstlede, som vilde blive den Unge til Besvær, naar han havde vant sig dertil, og skulde siden bruges ved Pennen i offentlige Forretninger, og den for lidet eftertænkte, som enhver maae søge at undgaae. Denne Vei finder jeg at vore gode Skribentere have valgt, og denne bliver vel den bedste at følge, saa længe indtil det ved kritiske Undersøgelser er blevet bestemt, hvad der i tvivlsomme Tilfælde er rigtigt, og hvad urigtigt. (Malling 1777, cit. efter Erik Hansens udg., s. 25-26).

2.2.2. Mallings autoritet?

Man kan bemærke at Malling i begyndelsen af citatet ovenfor taler om at hans ”Samling” i Guldbergs skoleforordning er ”foreslaaet til en Regel, hvorefter Skolernes Ungdom kan anvises til at rette sig” i henseende til ortografien. Denne formulering, specielt brugen af verbet ”foreslaaet” har givet anledning til kommentarer og præciseringer hos flere senere retskrivningshistoriske forfattere. Rasmus Nyerup bringer således i *Det Danske Sprogs Retsskrivningstheorier* (1805, s. 32-33) størsteparten af det ovenfor anførte citat fra Malling 1777 (til og med ”undgaae” i næstsidste periode). I indledningen af citatet har han fremhævet (spatieret) ordet ”foreslaaet” og forsynet det med en note med denne ordlyd: ”Egentlig talt var den ikke *foreslaaet* til Regel, men befalet. Vi hørte Forordningens Bydende: *den skal tjene til Regel*” (s. 32).

K.A. Schneekloth citerer i artiklen ”Retsskrivningen og Skolen” (1893, s. 113) med let moderniseret retsskrivning samme tekstudsnit som Nyerup, men forenkler Nyerups note til en forklarende parentes efter ”foreslaaet” med forklaringen ”befalet”. Frans Gregersen citerer ligeledes stedet (efter Schneekloth, til og med ”hvortil Ungdommen saa let vænnes”) i sin artikel om det danske skriftsprog ortografiske udvikling i 1800-tallet (*Gregersen nov. 1983*) og bruger det til at vise hvordan ”[d]en fra 1775 gældende henvisning til Ove Mallings læsebog om Store og Gode Handler modificeres kendeligt af Mallings egne ord i fortalen” (s. 172). Det er naturligvis rigtigt at Malling her beskedent nedtoner betydningen af sin egen bog som retsskrivningsdirektiv. Men det ændrer ikke ved den autoritet som læsebogen havde fået tillagt i den kongelige forordning af 11. maj 1775. Forordningens ”Bydende” var, som allerede Nyerup gjorde

opmærksom på i sin note, at ”den forommelte Samling skal tiene til Regel”. Eller sagt på en anden måde: Den sproghandling som 1775-forordningen udførte, var et påbud eller en befaling, ikke en opfordring eller et forslag.

Noget andet er så i hvor høj grad og hvor længe der har eksisteret en bevidsthed hos forordningens målgruppe om ”befalingens” eksistens, og i hvor høj grad og hvor længe den er blevet (søgt) efterlevet. I hvert fald giver Nyerup i 1805 udtryk for sine tvivl om forordningens effekt:

.. synderligt lader det, at man af senere Orthographisters Fremgangsmaade maa slutte, at de ikke har vidst, at der existerede en kongelig anordnet Norm for dansk Orthographie; ligesom det nok heller ikke er afgjort, hvorvidt alle Rectorer i Skolerne har holdt sig denne orthographiske Punkt i Forordningen af 1775 efterrettelige.
(Nyerup 1805, s. 33-34).

Ove Malling var, som det også er fremgået af det lange citat ovenfor (afsnit 2.2.1), godt klar over at hans *Store og gode Handlingers* funktion som ortografisk vejleder var en midlertidig løsning der kun kunne have gyldighed indtil en sikrere funderet norm blev fastlagt efter mere indgående kritiske undersøgelser. Hertil kommer også at der jo var tale om en bog der ikke var skrevet med henblik på at skulle fungere som opslagsbog i ”Skriverigtighed”, og som derfor hverken indeholdt en alfabetisk eller en systematisk indgang til det ortografiske stof.

Det kan således forekomme lovlig dristigt når jeg i overskriften til dette afsnit har indordnet Mallings bog under genrebetegnelsen *retskrivningsordbog*, og det er uden tvivl mere dækkende med Poul Lindegård Hjorth og Erik Larsen at modificere det til at bogen ”på en måde kom til at fungere som den første danske Retskrivningsordbog” (Hjorth, Poul L. & Larsen 1973, s. 119, note 2). Det er dog næppe for dristigt at slå fast at det var med Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777 at vi fik vores første på én gang omfattende og afgrænsede indholdsdirektiv for en officiel dansk retskrivning.

Forordn. 11.5.1775 og *Malling 1777* udgør sammen grundlaget for den officielle latinskolenorm ’1775-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.5.

2.2.3. Jacob Badens retskrivningsordbog

Hvis *Malling 1777* kun med nød og næppe kunne gøre sig fortjent til betegnelsen *retskrivningsordbog*, er der ingen slinger i valsen med det næste værk i rækken, Jacob Badens *Dansk ortografisk Ordbog* fra 1799 (*Baden 1799*). Der er nemlig her, som også titlen viser, tale om en egentlig alfabetisk ordnet retskrivningsordbog, tilmed den første danske af slagsen. Til gengæld var det en ordbog som aldrig fik nogen officiel anbefaling eller autorisation fra undervisningsmyndighederne (og som vist heller ikke søgte at få det),

men hvis autoritet udelukkende måtte hvile på den respekt der var knyttet til kritikeren og grammatikeren Jacob Badens virke og navn. Se nærmere om Jacob Baden (1735-1804) og hans ortografiske arbejder mv. i normkapitlet, afsnit 3.6.2.

Retskrivningsordbogen *Baden 1799* udgør sammen med de ortografiske dele af samme forfatters grammatik, *Forelæsninger over det Danske Sprog (Baden 1785)*, grundlaget for den private retskrivningsnorm 'Badens retskrivning' (1785-1801). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.6.

2.3. Universitetskommissionen og Videnskabernes Selskab (1800-1805)

2.3.1. Kongelig resolution efter indstilling fra Universitetskommissionen

Ligesom 1775-forordningen angik det næste retskrivningsdirektiv fra myndighederne undervisningen i modersmålet i den lærde skole. Direktivet var denne gang en kongelig resolution af 11.7.1800 med følgende ordlyd:

Vi befale allernaadigst, at de Lærere ved de lærde Skoler, der give Underviisning i Modersmaalet, skal anvises til at følge den Orthographi, som af Fædrenelandets bedste og meest klassiske Prosaister bruges, og fra Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler meddeles bestemte Forskrifter i denne Henseende.

(*Resolution 11.7.1800*, cit. efter *CollTid.*, 1800, s. 523).

Resolutionen var udstedt af Danske Kancelli efter forestilling, dvs. indstilling, fra Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler³ og i overensstemmelse med Universitetskommissionens indstilling. Indstillingen er refereret i *Collegial-Tidendes* redegørelse for baggrunden for *Resolution 11.7.1800*:

Kommissionen for Universitetet og det lærde Skolevæsen har, i en Forestilling til det danske Cancelli, gjort dette Collegium opmærksomt paa den megen Uoverensstemmelse og Særhed, der i den danske Orthographi allerede i lang Tid, alt meer og meer, tager Overhaand, da enhver følger sine egne forudfattede Meninger eller Indfald som eneste Rettesnoer. Kommissionen har derhos yttret den Formening, at Regjeringen, som vel ei kan eller bør befatte sig med at give Love for Sprogbrugen, dog er beføiet til at vaage over, at i det Mindste ei fra de under dens umiddelbare

3 Om Universitetskommissionens indstilling og baggrunden for den skriver *Bærens 1812*: "Den er dateret 24 April 1800. Sagen var bragt til Omhandling af Kommissionens første Medlem Hertug Frederik Kristian til Augustenborg, ianledning af, at i adskillige paa nogen Tid indkomne Ansøgninger og Afhandlinger fandtes betydelige Afvigelser fra den *almindelige* Retskrivning" (s. 312, fodnote).

Autoritet staaende Underviisningsanstalter en saadan Sprogforvirring fremmes og forøges. Hvor-til Kommissionen har troet det at være det passeligste Middel, indtil en egen, ogsaa med Hensyn herpaa indrettet, dansk Grammatik kan foranstaltes, at det blev de Lærere, der i de lærde Skoler give Underviisning i Modersmaalet, paalagt, i deres Underviisning at følge den Orthographi, som af Fædrenelandets meest klassiske Prosaister i deres Skrifter er brugt. (*CollTid.*, 1800, s. 522-523).

Universitetskommissionens indstilling, som ”Regjeringen” i kraft af sin videreformidling af den i *Collegial-Tidende* må antages at have tilsluttet sig, er interessant på flere punkter.

For det første viser den at den ortografiske diversitet eller ”Sprogforvirring” øjensynlig (endnu en gang) havde nået et punkt der nødvendiggjorde et indgreb. Myndighedernes standardiseringsforsøg i 1800 lå dermed i forlængelse af 1775-initiativet, der efter Mallings forord til *Store og gode Handler* også havde hæftet sig ved den ”skiødesløse og urigtige Skrivemaade” som ungdommen var blevet forledt til på grund af den uensartethed og uenighed der herskede mellem forfatterne (se citatet ovenfor i afsnit 2.2.1). For det andet er indstillingen interessant ved at kommissionen heri eksplicit ytrer sig om sit syn på myndighedernes beføjelser mht. fastsættelse af retskrivningen ved at udtale at ”Regjeringen .. ei kan eller bør befatte sig med at give Love for Sprogbrugen” – omend den altså indrømmes en vis autoritet over for (latin)skolerne. Der åbnes hermed for den diskussion som videreføres med bl.a. Bøgh: ”Forslag om en Lov-Commission for det danske Sprogs Retskrivning” (*Bøgh juni 1805*), Bærens: ”Ideer om en lovbefalet Retskrivningslære” (*Bærens 30.11.1811*) og Molbechs bemærkninger i den anledning i forordet til sin retskrivningsordbog (*Molbech 1813*, s. XVI-XVII). Se nærmere nedenfor i afsnit 2.4.

Den kortfattede *Resolution 11.7.1800* udgør sammen med *Betænkn. 18.4.1805* (se nedenfor) og *Videnskabernes Selskabs Ordbog (VSO)* grundlaget for den officielle latin-skolenorm ’1800-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.7.

2.3.2. Videnskabernes Selskab – Ordbogskommissionen

Indholdsdirektivet i *Resolution 11.7.1800* – ”den Orthographi, som af Fædrenelandets bedste og meest klassiske Prosaister bruges” – var næsten lige så lidt konkret som 1739-forordningens ”en god og brugelig *Orthographie*”. Det opvejedes dog i nogen grad af at Universitetskommissionen sammesteds fik pålagt at give nærmere forskrifter for retskrivningen, svarende til at Kommissionen i sin indstilling havde peget på behovet for ”en egen, ogsaa med Hensyn herpaa [dvs. på ortografien] indrettet, dansk Grammatik” (*CollTid.*, 1800, s. 523).

I de følgende år var Universitetskommissionen øjensynlig fuldt beskæftiget med

reformen af den lærde skole⁴. I hvert fald tog kommissionen ikke yderligere skridt i retskrivningsspørgsmålet før den i 1805 henvendte sig til Det kongelige danske Videnskabernes Selskab for at få råd om ”hvorledes en, paa faste og af Sprogets Natur hentede Grundregler bygget Bestemmelse for *Retskrivning i Modersmaalet* kunde fremmes” (*Brev 23.2.1805*, cit. efter *Molbech 1843*, s. 404)⁵.

Videnskabernes Selskab videregav spørgsmålet internt til sin Ordbogskommission, Kommissionen for den Danske Ordbog, der i 1793 og 1802 havde udsendt de første to bind (A-H) af selskabets store modersmålsordbog (*VSO*, bd. 1-8, 1793-1905; se nærmere i afsnit 3.8.2). Kommissionen skrev derefter sin betænkning. Dens tilblivelseshistorie, der er nærmere beskrevet i *Kolsrud 1974*, s. 19 ff., er i korte træk denne:

På baggrund af et møde 7.3.1805 udarbejdede kommissionens formand, Nils Schow, et udkast til betænkning som cirkulerede blandt medlemmerne til kommentering; udkastet er med kommentarer fra medlemmerne gengivet hos *Kolsrud* (s. 21-34). Efter endnu et møde formulerede Schow kommissionens endelige svar af 18.4.1805. Den følgende dag blev det læst op i Videnskabernes Selskabs møde, hvor det blev vedtaget at sende det til Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler som selskabets svar. Og dagen efter afgik så svaret, *Promemoria 20.5.1805*, med kommissionens betænkning, *Betækn. 18.4.1805*, som det substantielle indhold.

Ordbogskommissionens formand var som nævnt Nils Schow (1754-1830, professor i græsk og arkæologi⁶). De øvrige medlemmer var Abraham Kall (1743-1821, professor i græsk og historie), Jørgen Kierulf (1757-1810, professor i historie), Christian Rafn (1762-1822, konferensråd, højesteretsassessor), Grímur Jónsson Thorkelin (1752-1829, geheimearkivar, professor extraordinarius), Skule Thorlacius (1741-1815, rektor i Kolding og senere København), Erik N. Viborg (1759-1822, professor i veterinærvidenskab, formand for Ordbogskommissionen 1807).

I 1820 underskriver følgende medlemmer af Ordbogskommissionen fortalen til *VSO*, bd. 3: E.N. Viborg, B. Thorlacius, P.E. Müller og J. Møller. I øvrigt har med Skautrups ord ”næsten samtlige danske sprogforskere i [ordbogens] mer end hundredårige periode været knyttet kortere eller længere til ordbogsarbejdet, enten som redaktører eller medlemmer i Ordbogskommissionen (Torkel Baden, Nyerup, *Molbech gennem mange år og ord*, P.E. Müller, Bredsdorff, N.M. Petersen, Madvig, Dyrland, Lyngby, Sv. Grundtvig, Vilh. Thomsen og Wimmer)” (*DSH*, bd. 3, s. 88; min kursivering). Hertil kan også føjes Viggo Såby (se nærmere i normkapitlet under ’*VSO*-retskrivningen’, afsnit 3.8.4, RP12 og RP17).

Der er særlig grund til at hæfte sig ved Christian Molbechs rolle. Han var knyttet til ordbogen 1806-1857, til at begynde med som redaktør, fra 1834 som medlem af (og senere formand for) Ordbogskommissionen ”og sjælen i arbejdet” (*Glahder 1937*, s. 38).

4 Jf. fx *Reglement 2.10.1801* og *Plakat 22.3.1805*, og se evt. nærmere i *Paludan 1885*, s. 78 ff. og 99 ff.

5 If. *Nyrop 1805*, s. [VII], blev en tilsvarende anmodning sendt til Selskabet for de skønne Videnskaber.

6 Personoplysningerne i dette afsnit stammer primært fra *Kolsrud 1974* (s. 20, note 4), der dog også indeholder flere oplysninger end dem jeg har medtaget, og som yderligere henviser til samme forfatters behandling af ”nemndi” i *Skrifter frå Norsk Målførearkiv X*, s. 15 ff.

Molbech har således ikke blot kunnet påvirke den ortografiske normdannelse gennem sine egne ordbøger, men også via *VSO* (se også afsnit 3.8.4, RP9).

Efter at Videnskabernes Selskab i maj 1805 havde afgivet sit svar til Universitetskommissionen, gik sagen atter i stå – eller som Kolsrud udtrykker det: ”Det ser ikkje ut til at det har vorte gjort noko meir frå styremaktene i denne saki” (*Kolsrud 1974*, s. 44).⁷

Videnskabernes Selskab kom således ikke til at spille den tiltænkte rolle i standardiseringen af den officielle retskrivning. Der foreligger ikke desto mindre med *Betænkn. 18.4.1805* et officielt initieret indholdsdirektiv som sammen med *VSO 1793-1905* udgør grundlaget for opstillingen af en retskrivningsnorm. Denne norm, der uanset dens officielle udspring, må karakteriseres som en privat retskrivningsnorm, betegner jeg ’*VSO-retskrivningen*’ (1805). Indholdet af den er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.8

2.4. En lovbeftet retskrivning? (1805–1813)

”I indeværende Aar, 1805, ere Retskrivningsdebatterne ligesom blevne opvakte paa ny af Dvale, formodentlig ved hin i Forerindringen omtalte Skrivelse fra Skolekommissionen [dvs. *Brev 23.2.1805*], der vel ikke publiceredes, men hvis Indhold dog blev bekjendt underhaanden”, skriver Rasmus Nyerup hen mod slutningen af sin retskrivningshistorie (*Nyerup 1805*, s. 64). Af de vigtigere bidrag til debatten nævner han et allerede publiceret indlæg af grammatikeren og præsten M.F.G. Bøgh (*juni 1805*) og et bebudet modindlæg i Knud Lyne Rahbeks tidsskrift *Minerva*, hvor også Bøghs artikel var fremkommet. Derudover modstiller han to bøger der begge er udsendt i ”denne Maaned” (s. 69), dvs. i august 1805⁸, nemlig den konservative *Bloch, Søren Nic. Joh. 1805* og den radikale *Bärens 1805*. Jeg kommer ikke ind på indholdet af de to sidstnævnte arbejder (se evt. nærmere i *Nyerup 1805*, s. 69–72), men holder mig her til de mere generelle normeringspolitiske indlæg fra bl.a. Bøgh og Rahbek.

2.4.1. Bøghs ”Forslag om en Lov-Commission ..”

Bøghs indlæg i *Minerva* havde titlen ”Forslag om en Lov-Commission for det danske Sprogs Retskrivning”. Han tager ligesom Universitetskommissionen fem år tidligere

7 Jf. også Skautrup i *DSH*, bd. 3, s. 163: ”[svar] afgik 20/5 1805, men herefter synes den kgl. kommission at have opgivet ævred, måske under hensyn til dens snarlige opløsning (den afløstes 3/7 1805 af Direktionen for universitetet og de lærde skoler), og svaret kan vel heller ikke siges at have været særlig egnet som grundlag for udstedelsen af en skoleretskrivningsanordning”; *Gregersen nov. 1983*, s. 172: ”Det dokument, der kom ud af det, var aldeles ubrugeligt og blev derfor liggende i arkiverne, indtil Kolsrud fandt det”.

8 Manuskriptet til *Nyerup 1805* er if. forfatterens egne oplysninger afsluttet i sidste halvdel af august 1805, jf.: ”Nogle Erindringer imod det bøgshke Lovforslag bebuder Rygtet at skulle kunne ventes i et af de følgende Hæfter af *Minerva*; men d. 20de August, da dette skrives, svede de endnu under Pressen” (s. 65). Jf. også at bogens ”Forerindring” er dateret 24.8.1805.

udgangspunkt i samtidens ortografiske diversitet, eller som han selv udtrykker det: ”vort Sprogs saa saare vaklende Retskrivning”:

Saa stor er denne Vaklen, at den næsten ikke kan blive større. Enhver følger, hvad Retskrivning angaaer, sin egen Maade. Saa gjør den, der har tænkt meget, og saa gjør den, der har tænkt noget, og den, der intet har tænkt over denne Sag. Man skal have al sin Møie med at finde to Forfattere, som i deres Retskrivning ligne hinanden, ja en Sieldenhed er endogsaa den Forfatter, som heri er sig selv tilfulde liig. Saa lidet erkiendes, agtes og følges almindelige Regler for vort Sprogs Retskrivning, at man kan sige: heri hersker hos os et fuldkomment Anarchie.
(*Bøgh juni 1805*, s. 302).

Som middel mod dette anarki anviser Bøgh ”en almindelig erkiændt Autoritet” (s. 303) og foreslår at der udnævnes ”en Lov-Commission for det danske Sprogs Retskrivning” som ”efter kongelig Befaling [måtte] udnævnes af det danske Cancellie; thi hvorledes skulde den ellers blive til?” (s. 304). Kommissionen burde bestå af mænd som Abrahamson, Malling, Rahbek, Dichman, Lang Nissen, Nyerup og Guldberg (dvs. F. Høegh-Guldberg, søn af Ove Høegh-Guldberg), og dens ”Eragtninger burde underkastes offentlig Bedømmelse, og ei ophøies til Love, førend efterat denne var indhentet og prøvet” (s. 305).

Når den autoriserede retskrivning derefter forelå, skulle den udbredes og almindeliggøres ved at der skulle udarbejdes grammatikker til de forskellige skoletrin, ”i hvilke den autoriserede Retskrivning lærtes og fulgtes, og hver Grammatik, som afveeg herfra, skulde være forbudt at bruges ved nogen Lærestalt, som tilhørte det Offentlige” (s. 309). Den skulle ligeledes bruges bl.a. ved offentlige eksamener, i privilegerede lærebøger mv., i kongelige anordninger og i *Collegial-Tidende*. Skulle alligevel ”een og anden Særindet” finde på at beholde sin egen retskrivning, så måtte han være klar over at hans skrifter dermed ”havde forviist sig selv fra alle offentlige Lærestalter” – dog med den undtagelse at de kunne bruges som afskrækkende eksempler ”naar man til Øvelse i Retskrivning vilde opgive Lærlingerne feilfuld Stil at rette” (s. 313). Som et yderligere middel til udbredelse af den autoriserede retskrivning uden for skolen og statstjenesten forestillede Bøgh sig at også redaktørerne af periodiske skrifter skulle tilslutte sig retskrivningen og pålægge deres skribenter at gøre det samme (s. 308).

Det ovenfor nævnte bebudede modindlæg i *Minerva* er formentlig Rahbeks eget fra september 1805. Men før det havde en anden retskrivningsdebattør, cand.theol. og lærer i Schousboes Institut Johan(n)⁹ Færns Schreiber nået at ytre sig (*Schreiber aug. 1805*). Han henviser i sit indlæg til at han i fortalen til bind 2 i sin netop udsendt *Læsebog for Fædrelandets Sønner og Døttre* (*Schreiber 1805*) har udtrykt ønske om ”en Lov for den publike, eller om jeg saa maatte sige, politiske¹⁰ Ortographi” (*sa. aug. 1805*, s. 175). Samtidig understreger han dog at han ikke ønsker en lov for den almindelige ortografi,

9 I *Schreiber aug. 1805* er fornavnet skrevet *Johann*, i *sa. nov. 1805* *Johan*.

10 I *Schreiber nov. 1805* rettes ”det uhældige Navn politisk .. til juridisk Orthographi” (s. 182).

men kun en lov der gælder ”de kongelige Collegier og andre civile Embedssager” (s. 176), ligesom han kraftigt tager afstand fra det selvrådige ”Oligarki” han ser i en sådan lovkommission (s. 177), og fra forbud mod brug i de offentlige skoler af bøger som ikke er i overensstemmelse med kommissionens ortografi (s. 188).

Hvor Schreiber trods alt kunne tilslutte sig Bøgh mht. behovet for en autoriseret retskrivning, er både Rasmus Nyerup og Knud Lyne Rahbek grundlæggende uenige med Bøgh.

Nyerup tager i eget navn afdæmpet afstand fra Bøghs afhandling ved at bemærke at ”man vel neppe ialmindelighed kan ynde dens Tendents, som er at indføre Autoritet i Videnskabernes Rige” (*Nyerup 1805*, s. 64), og ved at henvise til Universitetskommissionens udtalelse om at regeringen hverken ”kan eller bør befatte sig med at give Love for Sprogbrugen” (*CollTid.*, 1800). Derudover har han af sin korte retskrivnings-historie i alt 72 sider stillet hele fire (s. 65–69) til rådighed for ”nogle saare betydelige Modgrunde imod Hr. Bøghs Afhandling” (s. 65) fra et brev som han oplyser at have modtaget fra en god ven.

Rahbek kommenterer i sit indlæg såvel Bøghs forslag og Schreibers bemærkninger som det anonyme vennebrev hos Nyerup – de to førstnævnte med kritisk afstandtagen, det sidstnævnte med tilslutning. Modstanden bunder først og fremmest i den opfattelse at ”al umiddelbar Regjerings-Indblanding i slige Ting [er] saare betænkelig” (*Rahbek sept. 1805*, s. 331; jf. også s. 313). Bøghs præmis om det rådende retskrivningsanarki er Rahbek til gengæld enig i (s. 311), og han indser ligeledes nødvendigheden af at der for de lærde skolars ”danske Sprogunderviisning .. i alle dens Dele, altsaa og i Henseende til Retskrivningen, gives en lovbeftet Norm” (s. 315). Løsningen på dette problem ville imidlertid ikke være en udnævnt kongelig kommission, men snarere en kreds af kyndige mænd der frivilligt trådte sammen og efter drøftelser indbyrdes og i offentligheden udarbejdede et ortografisk leksikon, evt. med en indledende teoretisk del. En sådan retskrivningsordbog kunne så senere, hvis den vandt regeringens bifald, blive indført til brug i skolerne, uden at der dermed var lukket af for indførelsen af en bedre ordbog ”der i Tiden kunde udkomme” (s. 321).

Både Schreiber og Rahbek har forslag til personer som kunne indgå i en kommission (*Schreiber*, s. 179–187) eller deltage i drøftelserne om en skolenorm (*Rahbek*, s. 322–323). Navnene er ligeledes nævnt i *Kolsrud 1974*, s. 45.

2.4.2. Bäreus’ ”Ideer om en lovbeftet Retskrivningslære”

Bøghs forslag i 1805 om nedsættelse af en officiel kommission der kunne fastlægge principperne for en autoriseret retskrivning, førte ikke til nogen reaktion fra myndighederne. Interessen for spørgsmålet var imidlertid fortsat levende og gav sig i 1811 udtryk i et detaljeret forslag af et tilsvarende indhold fra den allerede nævnte J.H. Bäreus, der var etatsråd, justitiarius i Københavns Fattigvæsens Politiret, assessor i den Kongelige Landsoverret samt Hof- og Stadsret, medlem af Det skandinaviske Litteraturselskab

mv. (*Penia*, 8. årg., nr. 10, s. 145). Forslaget, der havde titlen ”Ideer om en lovbealet Ret-skrivningslære”, blev læst op i Litteraturselskabet 30.11.1811 og trykt i dets tidsskrift året efter (*Bärens 1812*). Der er tale om en redegørelse på mere end 100 (små) tryksider, så det har været en lang aften i Litteraturselskabet.

I det følgende gennemgår jeg relativt udførligt hovedindholdet af *Bärens'* forslag, der i kortere form tidligere har været gengivet i *Karker okt. 1985*, s. 207-208, og i *Kolsrud 1974*, s. 45-46.

I sit foredrag diskuterer *Bärens* bl.a. regentens ret til at foreskrive en bestemt ortografi. Som udgangspunkt mener han at ”Regenten, som repræsenterer *Folket*, er berettiget til at bestemme *Orthographien*, naar denne har Hovedegenskaberne af en *god* Ret-skrivningslære, og saaledes maa *antages overensstemmende* med Statsborgernes Önske” (s. 310; de mange (fremhævende) kursiveringer her og i det følgende er *Bärens'* egne). Han erkender at man kan sætte spørgsmålstegn ved regentens ret til ”ved vilkaarlig Befaling, at foreskrive nogen vis Orthographie for *alle* sine Undersaatter”, men hævder at regenten i det mindste må ”have Ret til at befale *enkelte* Statsborgere at bruge den”, og at i hvert fald statens embedsmænd ”baade retfærdigen og billigen [kan] forpligtes til, i *offenlige* Forretninger, at bruge *den* Retsskrivning, som *Regenten* anseer for den *rigtige* (s. 311).

Et andet spørgsmål er så om regenten bør benytte sig af denne ret. Det beror bl.a. på om der ”i et Lands Skriftsprog findes en *almindelig paafaldende Uoverensstemmelse og Særhed*” (s. 312), hvad der må siges at være tilfældet for dansks vedkommende. *Bärens* henviser her til at mange har klaget over det danske sprogs ”i høj Grad vaklende Ret-skrivning”, og at nogle endog har ”villet, at i den skal forefindes et *fuldkomment An-narchie*” (smst.; jf. også Bøgh-citatet ovenfor). Også Universitetskommissionens påtale i 1800 af ”den megen Uoverensstemmelse og Særhed” i den danske ortografi (se citatet i afsnit 2.3.1) inddrages i argumentationen (s. 312-314).¹¹

Bärens argumenterer udførligt for nytten for det offentlige af en lovbealet retsskrivning (s. 332-352), og som middel til at tilvejebringe en sådan retsskrivning anviser han at der nedsættes en kommission der skal udarbejde udkast til en lovbealet retsskrivning. Denne retsskrivning skal bruges ”ikke alene i *alle Kollegier, af alle offentlige Autoriteter*, og af *alle Embedsmænd* i Embedssag[er], men og i *alle Skoler og Undervisningsanstalter*” (s. 355). Derudover kunne man overveje ved lov at udvide forpligtelsen til at bruge den officielle retsskrivning til andre end embeds- og skolemænd, fx til ”*Redaktörer af alle Aviser og offentlige Blade*, fra hvilke saa megen Sprogfordærvelse udspringer” (s. 356) og til oversættere ved teatrene.

Kommissionen skulle i sit arbejde træffe afgørelse om de punkter hvor der var uoverensstemmelser eller tvivl, og forelægge sine resultater i form af en retsskrivnings-

11 Jf. også: ”Blot det *ene* Ord, som betegner Retsskrivning, skrives, selv af vore Sproglærere: orthographisk, orthographisk, orthografisk, ortografisk. En af de ypperste blandt dem skriver orthografisk, men Orthographien” (s. 326, fodnote).

ordbog (oprindelig blot tænkt som et ortografisk register) og en retskrivningslære. Ordbogen skulle være ”til *Hvermands Brug*, en egen *dansk og norsk Ordbog*” (s. 386), der ikke blot – som det oprindelig tænkte ortografiske register – skulle indeholde ord med (næsten) samme stavemåde og forskellig betydning eller med (næsten) samme udtale og forskellig stavemåde, men også ”*alle Ord af Hverdagssproget, af Konster og Videnskaber, der jevnlig forekomme*” (s. 387). Retsskrivningslæren måtte ”efter dens Natur” blive ”*meget kort*”, dvs. den skulle kun ”indeholde *Reglerne*, uden al Indledning, eller Anførsel af Grunde, hvi denne, og ingen anden, Retsskrivning er valgt” (s. 397). Både retsskrivningsordbogen og retsskrivningslæren burde, da de skulle være ”*menig Mands Læsning*, trykkes paa *offentlig Bekostning*, for at [de] kunde sælges for den letteste Pris mueligt” (s. 397–398).

Foruden de to nævnte publikationer ville det være nyttigt som særskilt publikation at trykke ”i det mindste et *Udtog af Kommissionens Forhandlinger*” (s. 402–403). Det ville bl.a. kunne ”gjøre Kongebuddet elskværdigt” (s. 403) og medvirke til ”at *vinde* alle Fornuftige for den befalede Retsskrivning” (s. 403). Denne retsskrivning, som til at begynde med kun skulle være ”Embedsmandens, Lærerens, Barnets, burde allerede *inden Aartien-*der være Literatens, Skribentens, Borgerens, *Alles Retsskrivning*” (s. 403).

Bärens forestiller sig i øvrigt at den nye retsskrivning må revideres efter et halvt århundrede eller mere. At fastsætte en kortere tid ville i nogen grad ”hæve Nyttens af en befalede Retsskrivning, og give Lejlighed til de Uoverensstemmelser og det Virvarre, som man netop ha[vde] til Hensigt at forebygge ved samme” (s. 406).

Det omfattende og grundige forslag fra Bärens gav lige så lidt som Bøghs kortere initiativ anledning til reaktioner fra myndighederne og førte, så vidt jeg har kunnet se, heller ikke til yderligere debat om spørgsmålet. Bärens selv søgte at holde gryden i kog ved at genoptrykke sin lange afhandling som føljeton i 1813-årgangen af tidsskriftet *Penia eller Blade for Skole- Industrie- Medicinal- og Fattigvæsen*, som han selv havde grundlagt og havde redigeret i en årrække. Han døde dog efter at mindre end en tredjedel var genoptrykt, og med hans død ophørte prisen i *Penia*.

Som også noteret af Allan Karker (okt. 1985, s. 208) fremkom der allerede året efter den trykte publicering af Bärens' forslag en ordbog med det indhold som Bärens havde ønsket sig, nemlig Christian Molbechs *Dansk Haand-Ordbog* (Molbech 1813), indeholdende såvel en retsskrivningsordbog som en retsskrivningslære. Ordbogen var afleveret til tryk i 1810, men takket være trykkeriets langsomhed (s. IX) nåede Molbech at få nogle bemærkninger om Bärens forslag med i bogens fortale. Han tager her, som Karker ligeledes har gjort opmærksom på, udtrykkelig afstand fra idéerne om en lovbeaufet retsskrivning og skriver bl.a.:

.. Alt hvad som kan nævnes *Lov* eller *Tvang* maa nødvendigens faae et forhadet Udseende, naar det anvendes i Videnskabernes frie Rige, og allermest, hvor *Tvang* i sig selv er saa urimelig, som anvendt paa Menneskets Evne til at betegne dets Tanker ved Ord og Ordene ved Skrifttegn. En lovbeaufet Retsskrivningslære, der afveg betydeligt fra den almene Skrivebrug, vilde egentlig ikke

udrette andet, end at frembringe en dobbelt Orthographie, den ene *Statens* og den anden *Folkets* eller den skrivende Almeenheds; og at den sidste dog altid vilde blive den i Sproget giældende, er af sig selv klart. Saa lidt som et *befalet* Sprog eller en *befalet* Litteratur i et Land kan tænkes, saa lidt en *befalet* Skrivebrug.

(*Molbech 1813*, s. XVI-XVII).

Karker slutter sin behandling af *Bärens*-forslaget med følgende ord, som jeg også lader afslutte kapitlet her: ”Molbech tilegnede demonstrativt sin ordbog ”Til Kongen”. Om allerhøjst samme har læst hans forord er uvist, men af *Bärens*’ forslag blev der indtil videre intet” (*Karker okt. 1985*, s. 208).

2.5. Rasmus Rask og N.M. Petersen (1811-1861)

I 1826 udsendte filologen og lingvisten Rasmus Rask¹² (1787-1832) det fjerde og sidste hæfte af sin store afhandling *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget*. Med den var grundlaget lagt for en retskrivningsnorm som i stadig stærkere grad gennem århundredet kom til at udfordre og ændre den officielle danske retskrivning. Den nye oppositionelle retskrivning kom senere – som en anerkendelse af litteraturhistorikeren og filologen N.M. Petersens¹³ (1791-1862) medvirken og formidlingsindsats – til at gå under betegnelsen *rask-petersensk retskrivning*, undertiden blot *raskisk retskrivning* eller *petersensk retskrivning*.

2.5.1. Rask – den ortografiske ”afvej”?

Allerede før udsendelsen af *Retskrivningslæren* havde Rask beskæftiget sig med ortografiske spørgsmål.

Så tidligt som i *De fynske Bønders Sprog* (1805/1806-) havde han således taget afstand fra brugen af analogisk *e* i infinitiv i verber på trykstærk vokal (ligesom han senere i *Rask 1820* generelt afviste længdebetegnende og analogisk *e*; se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.10.4, RP24). Fra (formentlig) 1806 foreligger der to manuskripter om retskrivning: Det ene – if. *Bjerrum, Marie 1959*, s. 178, ”det ældste bevarede fra Rasks hånd om dansk retskrivning” – er en ”hel lille afhandling” om fordelene ved brugen af latinske bogstaver frem for gotiske (*Rask 1806a*), et synspunkt han offentligt fremsatte i

12 Der foreligger en omfattende biografisk og videnskabshistorisk litteratur om Rasmus Rask, bl.a. *Andersen, Poul 1937* (inkl. bibliografisk note, s. 7); *Bjerrum, Marie 1959* (inkl. litteraturliste, s. 270); *Diderichsen 1960* (inkl. litteraturliste, s. 239-251); *Gregersen 1980* (inkl. litteraturliste, s. 218-220); *Jespersen, Otto 1918* (inkl. litteraturliste, s. 79); *Petersen, N.M. 1834*; *Rask, K. 2002* (inkl. litteraturliste, s. 243-244); *Rischel 1987* (inkl. bibliografisk note, s. 43). Til belysning af Rasks arbejde med dansk, herunder dansk retskrivning, henviser jeg specielt til de nævnte arbejder af Marie Bjerrum og Frans Gregersen.

13 Se evt. nærmere i *Bondesen 1891*.

sin *Angelsaksisk Sproglære* (Rask 1817); jf. 3.10.4, RP1. Det andet drejer sig om brugen af *j* og *v* over for *i* og *u* (Rask 1806b; jf. smst., RP15) og er i øvrigt skrevet med to sammenskrevne *a*'er (ligatur) til erstatning for traditionelt dobbelt-*a* (jf. smst., RP12).

I et manuskript, der if. Marie Bjerrum (s. 179–180 og 187) formentlig er påbegyndt i 1808 og senest er afsluttet i foråret 1810, har Rask endvidere behandlet ”den teoretiske side af ortografien” (s. 179) og har bl.a. udviklet ”sit syn på retskrivningen som videnskabelig disciplin” (s. 181). Marie Bjerrum har citeret og refereret dette manuskript udførligt, med den begrundelse at ”det viser, at den 21–22-årige Rask allerede da havde udformet den retskrivningsteori, som han fremsatte i sin retskrivningslæres første hovedstykke ca. 15 år senere” (s. 187).

I sin *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog* (Rask 1811) havde Rask brugt sin egen retskrivning, inkl. den nævnte ligatur for *aa*, hvad han selv kommenterer s. LII (se henvisningen ovenfor til RP12). Også i *Angelsaksisk Sproglære* (Rask 1817; se ovenfor) havde han berørt ortografien, ligeledes i *Prisskriftet* (Rask 1818), s. 18–24. Det samme var tilfældet i *Den danske Grammatiks Endelser og Former* (Rask 1820; se ovenfor) og i *Spansk Sproglære* (Rask 1824), s. 17–19; jf. 3.10.4, RP6, RP11 og RP12.

Hertil kommer også en lang række debatindlæg, til dels i tilknytning til *Retskrivningslæren*, i aviser og tidsskrifter i årene 1823–1826, dvs. fra hjemkomsten fra Indien til afslutningen af Rask 1826. Jeg kommer ikke nærmere ind på denne debat og Rasks rolle i den, men henviser til oversigten i Bjerrum, Marie 1959, s. 213–235, herunder viderevisningen (s. 213, fodnote 4) til referater og aftryk af indlæg i *Kriger 1831* og til Rask-bibliografien i *RaskUA*, bd. 3 (specielt for årene 1824–1826).

Frans Gregersen diskuterer i artiklen ”Videnskabshistorisk empiri – analyse af enkeltværker. Om Rasmus Rasks danske retskrivningslære” (Gregersen 1980) i hvor høj grad det er rimeligt, som flere har gjort det, at betragte *Retskrivningslæren* som ”en afvej i forfatterskabet” (s. 201) der, sammen med hans deltagelse i retskrivningsfejden 1824–1826, ”forhindrede ham i at få skrevet vigtigere sprogvidenskabelige værker” (s. 203). Gregersen argumenterer her, bl.a. med Rasks stadige inddragelse af emnet retskrivning i skrifter ud over *Retskrivningslæren* som indicium, for at Rask selv ”betragtede retskrivningsproblemer som et centralt og legitimt forskningsfelt – et hovedværk værd” (smst.). Gregersen har formentlig – og forhåbentlig – ret i denne vurdering. På den anden side er der heller ikke tvivl om at netop Rasks ortografiske engagement var med til at gøre tilværelsen mere besværlig for ham end man kunne have undt ham. Marie Bjerrum (1959, s. 234) nævner dels personlige angreb på ham, dels udelukkelsen i 1826 fra at få offentliggjort afhandlinger med sin egen retskrivning i skrifter fra Videnskabernes Selskab og fra Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.

2.5.2. Petersen – fra lydstavning til sprogskandinavisme

Rask deltog ikke i nogen retskrivningsdebat efter at *Retskrivningslæren* var afsluttet (Bjerrum, Marie 1959, s. 234). Til gengæld stod nu den anden navngiver af den ’rask-peter-

senske retskrivning', N.M. Petersen, klar til at tage over. Han havde været ven med Rask siden deres fælles skoletid i den lærde skole i Odense og var på det tidspunkt endnu seminarielærer ved Brahetrolleborg Seminarium (fra 1845 var han professor i nordiske sprog ved Københavns Universitet). I vinteren 1825-1826 havde han korresponderet om retskrivning med Rask i forbindelse med udsendelsen af de første hæfter af *Retskrivningslæren*, specielt om brugen af *j* som palataliseringsmarkør (s. 229); se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.10.4, RP6.

I begyndelsen af 1826 udsendte N.M. Petersen skriftet *Undersøgelse om hvorvidt den danske Retskrivning bör forbedres. Et Bidrag til Retskrivnings-Striden* (Petersen, N.M. 1826a) med radikale ortografiske synspunkter à la Rask. S.N.J. Bloch, hvis retskrivningslære i *Bloch 1817* Petersen havde brugt som eksponent for den retskrivning han kritiserede, tog til genmæle i *Bloch 1826*, og Petersen svarede igen med *Betragtninger over den højeste Grundsætning for dansk Retskrivning* (Petersen, N.M. 1826b).

I 1836, efter Rasks død i 1832, stiftede bl.a. N.M. Petersen og Rasks halvbror, H.K. Rask *Selskabet for en Forbedret Retskrivnings Udbredelse* (se afsnit 3.10.2). Dette selskab udgav året efter *Kortfattet dansk Retskrivningslære* (Petersen, N.M. 1837), oprindelig udarbejdet allerede i 1826 på grundlag af Rasks *Retskrivningslære* (se nærmere i afsnit 3.10.2).

Hvor Rask – og i begyndelsen også N.M. Petersens – tilgang til ortografien primært var lingvistisk-filologisk med hensynet til udtalen som det overordnede princip, blev vægten efterhånden forskudt fra det overvejende fonetiske til det skandinaviske. Det afgørende skridt blev taget med N.M. Petersens sprogskandinaviske programartikel om *Den nordiske oldtids betydning for nutiden* (1845)¹⁴. Her blev overensstemmelsen mellem de nordiske sprog gjort til et egentligt ortografisk princip ved siden af det fonetiske, hvad der først og fremmest resulterede i at retskrivningsprogrammet fra da af også indeholdt et krav om afskaffelse af store begyndelsesbogstaver i appellativer ligesom i svensk.¹⁵

I 1861 ytrede N.M. Petersen sig for vistnok sidste gang om retskrivningen. Det skete i en samling af ”uddrag af forelæsninger vedkommende de nordiske sprog”, der bl.a. indeholdt en koncentreret fremstilling af den (rask-)petersenske retskrivning. I den oprindelige forelæsning, fra omkring 1845, havde N.M. Petersen endnu optimismen, for ikke at sige den revolutionære glød, i behold:

Om det [dvs. ændringen til en mere nordisk retskrivning] kan have fremgang beror især på, om det er noget godt, og om det er brave folk, ikke narre, der vil det. Lad os gøre et forsøg! Der- som der er to, som dele min overbevisning, så udbreder kundskaben sig fra dem til to andre. Så ere vi fem. De fem fordobles til ti, og ti gange ti gör hundrede. Hundrede mennesker, som ville en ting blot for tingens egen skyld, er en uovervindelig magt. Kundskaben går ud i bestandig större og större kredse, ligesom kredse på vandet; tilsidst véd ingen, hvem der egentlig har kastet stenen

14 Jf. dog at N.M. Petersen nogle år før i forbindelse med sin argumentation for at indføre oldnordisk i den lærde skole på bekostning af latin også (dog uden konkretiseringer) havde ventileret idéen om en forening af de nordiske skriftsprog til ét (1841, s. 276-78).

15 Jf. *Galberg Jacobsen 1973*, s. 42, og (om sprogskandinavismen generelt) s. 30-32.

ud, og det er også det ligegyldigste ved det hele. Så begynder der en lille billedstorm, ligesom i reformationstiden; så bryde vi ind i skolerne, og rive deres helgenbilleder om. Fremad! Vi have tiden for os. Tiden er en mægtig mand.

(Petersen, N.M. 1861 (opr. ca. 1845), s. 39).

15-16 år efter knyttede han denne resignerende bemærkning til forelæsningen:

[Således talte jeg for femten sexten år siden. Nu mindes jeg Vaulabelles ord: "Le temps viendra." C'est un de ces élans involontaires que font tous les abandonnés vers un avenir meilleur. Men jeg meddeler kun forelæsningen, jeg skriver ingen kommentar til den. Det kan være nok at sige: de hundrede kom ikke.]

(Petersen, N.M. 1861, s. 39)

2.5.3. En retskrivning for fremtiden

Ja, de hundrede var måske ikke kommet da N.M. Petersen gjorde status i 1861. Ikke desto mindre havde den 'rask-petersenske retskrivning' allerede på det tidspunkt ganske godt fat rundt om i folke- og latinskoler. Den var en integrerende del af 'Nykøbing-retskrivningen 1' (1847-1848); se i normkapitlet, afsnit 3.12. Og det var den adjunkt Kinck i 1854 havde agiteret for i artiklen "Om den nyere Retskrivnings Indførelse i Skolerne" (*Kinck 19.-20.10.1854*), hvad der gav anledning til at undervisningsinspektøren i *Madvig 1855* præciserede grænserne for latinskolernes retskrivning (se afsnit 2.9). I løbet af 1860'erne trængte 'rask-petersensk retskrivning' sig stadig mere på (se fx nedenfor i afsnit 2.10 "Folkeskolen og seminarierne (1818/1863-1864)". I 1869 var det da også denne fonetisk-nordiske retskrivning der kom til at tjene som det dansk-norske udgangspunkt for drøftelserne på det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm (se nærmere i afsnit 2.15).

Rasmus Rask og N.M. Petersens retskrivning opnåede aldrig officiel anerkendelse, omend en række af dens elementer efterhånden vandt indpas i den officielle norm. Indholdet af 'rask-petersensk retskrivning' (1826-1845) er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.10.

2.6. Retskrivningen i embedssager (1834)

Hidtil havde myndighedernes direktiver vedrørende retskrivningen udelukkende drejet sig om skolens – primært den lærde skoles – retskrivning. I 1834 udgik der imidlertid en skrivelse (*Skrivelse 18.11.1834*) fra Danske Kancelli der angik administrationens sprog uden for undervisningssektoren, og som derved markerede en principiel udvidelse af myndighedernes kompetenceområde. I den trykte version i *Fogtmans Reskripter* var 1834-skrivelsen forsynet med denne overskrift:

Kanc. Skr. (til Stiftamtmanden over Fyens Stift) ang. at den almindelige Retsskrivning bør følges i Embedssagers Expedition og alle Sprogsynderligheder deraf udelades.
(*Skrivelse 18.11.1834*, s. 406–407).

2.6.1. Etatsrådets rask-petersenske ”sprogsynderligheder”

Baggrunden for skrivelsen var at en ”Etatsraad By- og Herredsfoged N.N.” på nogle valglister til kancelliet havde brugt sin egen retsskrivning, herunder *å* i stedet for *aa*. Etatsrådets ”særegne Ortographie [havde] forlængst .. givet Kollegiet grundet Anledning til Misnøie”, og da man yderligere kunne frygte at menigmand ikke ville kunne forstå meningen med tegnet *å*, havde kancelliet allerede tidligere meddelt etatsråden ”at han i Embedssager burde rette sig efter de almindelig vedtagne Regler for Retsskrivningen”. Etatsråden havde imidlertid protesteret og anmodet om at der ikke blev pålagt ham ”noget Baand paa det af ham efter Overbeviisning antagne System for Udskrivningen”. I skrivelsen til den obsternasige etatsråds overordnede, stiftamtmanden over Fyn, havde kancelliet derefter afvist etatsrådets ”Remonstration”:

Skjøndt Reglerne for Retsskrivningen ikke kunne være saa bestemte, at der jo i mange Henseender maa finde Forskjellighed Sted i Anvendelsen, saa er der dog paa den anden Side Yderligheder, der ere saa skjærende, at den Enkelte, som vil indtvinge samme i *Embedssagers Expedition*, maa finde sig i en Tilretteviisning til det almeenerkjendte og navnlig i Lovgivningen fulgte System, og i dette Tilfælde er Etatsraad N.N. Da nu Kollegiet ikke kan tage videre Hensyn til hans særegne Anskuelse ihenseende til Theorien for Retsskrivningen, og hans ovenmeldte Remonstration saaledes ikke kan komme i videre Betragtning, saa maa man tjenstligst anmode Hr. Kammerherre [dvs. stiftamtmanden] om at paalægge Etatsraad N.N. i Embedsexpeditioner, være sig skriftlige eller trykte, at afholde sig fra alle Sprogsynderligheder.
(*Skrivelse 18.11.1834*, s. 408).

Hermed er der for vistnok første gang givet direktiver for statstjenestens retsskrivning. Hvad indholdsdirektiverne angår, er der ligesom ved de hidtidige skolerettede bestemmelser tale om henvisning til et mønster – ”det almeenerkjendte og navnlig i Lovgivningen fulgte System” – der er nogenlunde lige så ubestemt som skoleverdensens ”Fædrenelandets bedste og meest klassiske Prosaister” (se ovenfor, afsnit 2.3.1). Skrivelsen rummer dog den klare konkretisering at i hvert fald *å* ikke kan accepteres i statens retsskrivning. Og via afvisningen af netop dette bogstav bliver det tydeligt signaleret at man under alle omstændigheder skal holde sig fri af den ’rask-petersenske retsskrivning’ og dens ”Sprogsynderligheder”.

2.6.2. En tidlig statsretsskrivning?

Som statusdirektiv er *Skrivelse 18.11.1834* først og fremmest betydningsfuld ved at være et tidligt eksempel på at statsmagten anser sig selv for at have beføjelser til at foreskrive en bestemt retsskrivning i statstjenesten. Herudover viser forhistorien til skrivelsen at

ikke alle sprogbrugere – således i hvert fald ikke den irettesatte etatsråd – uden videre accepterer at staten har sådanne beføjelser.

Det fører for vidt at etablere en egentlig statslig retskrivningsnorm på grundlag af *Skrivelse 18.11.1834* alene. Skulle man alligevel vove at gøre det, er der næppe tvivl om at en sådan norm i alt væsentligt ville blive sammenfaldende med den private 'Molbechs retskrivning' (1813–1859) (se afsnit 3.9) og den heraf afledte officielle latinskole-retskrivning '1847-retskrivningen' (afsnit 3.11).

2.7. 1847-cirkulæret og Molbechs ordbøger (1813–1847)

2.7.1. Officiel status til private ordbøger

I 1813 udsendte Christian Molbech (1783–1857) sin *Dansk Haand-Ordbog til Retsskrivnings og Sprogriktigheds Fremme med Grundtræk af den danske Retsskrivningslære* (Molbech 1813). Den kan med lidt god vilje opfattes som den første officielle retskrivningsordbog – når vi ser bort fra den allerførste, ikke-alfabetiske "retskrivningsordbog", *Malling 1777*. Molbechs retskrivningsordbog fik nu ikke sin officielle status lige med det samme – og den fik den også kun indirekte.

Det dokument der legitimerer opfattelsen af *Molbech 1813* som en officiel retskrivningsordbog, er nemlig en næsten 35 år yngre cirkulæreskrivelse fra Universitetsdirektionen til samtlige lærde skolars rektorer. Den gengives her i den form som rektor for Odense Katedralskole modtog den i:

Da Directionen oftere har havt Leilighed til at erfare, at en af nogle danske Forfattere antaagen særegen Skrivebrug ogsaa har fundet Indgang hos enkelte Lærere ved de lærde Skoler, maa Directionen herved tjenstligen have Hr. Professoren [dvs. rektor] anmodet om at tilkjendegive dem af Odense Cathedralskoles Lærere, som enten undervise i Dansk eller som fra Disciplene modtage skriftlige danske Udarbejdelser, at de ville have at vaage over, at Disciplene ikke vænnes til at bruge en fra den sædvanlige betydeligt¹⁶ afvigende Orthographie. I Tvivlstilfælde vil den af Etatsraad Molbech udgivne danske Ordbog kunne tjene til Veiledning.
(Cirk. 30.10.1847, cit. efter *Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Odense Cathedralskole den 19-29de Juli 1848*, s. 78).

2.7.2. Advarsel mod Rask og Petersens retskrivning

Ligesom i 1834-skrivelsen til stiftamtmanden på Fyn drejer det sig her primært om at advare mod afvigelser fra den sædvanlige ortografi. Og at det også her er 'rask-petersensk

16 Udkastet (af direktionens formand, Lauritz Engelstoft) havde oprindelig *aldeles* i stedet for *betydeligt* (jf. *Gregersen nov. 1983*, s. 173).

retskrivning' der advares imod, kan der næppe heller være tvivl om, selvom den mere ubestemt blot omtales som "en af nogle danske Forfattere antagen særegen Skrivebrug". Formålet med cirkulæreskrivelsen var da også at fungere som svar til en gruppe lærere ved latinskolen i Nykøbing Falster der ønskede at bruge 'rask-petersensk retskrivning' i deres undervisning (se nærmere nedenfor i afsnit 2.8.2-3). Baggrunden for *Cirk. 30.10.1847* er i øvrigt skildret relativt detaljeret i *Gregersen nov. 1983*, s. 172-173.

Den afgørende forskel på 1847-cirkulæret og de tidligere direktiver er at der nu anvises en konkret eksisterende ordbog som ortografisk mønster, nemlig "den af Etatsraad Molbech udgivne danske Ordbog". Den ordbog der her henvises til, er imidlertid ikke Molbechs ovenfor nævnte ortografiske *Haand-Ordbog* fra 1813, men må i stedet være 1. udgave af hans større modersmålsordbog i to bind fra 1833: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste* (Molbech 1833). Principperne for ortografien var i fortalen til denne ordbog behandlet forholdsvis kortfattet (s. XXIII-XXVI), idet forfatteren på dette punkt kunne henholde sig til den mere omfattende fortale og retskrivningsvejledning i *Dansk Haand-Ordbog* (1813). Ville man derfor have et systematisk overblik over den retskrivning der i cirkulæreskrivelsen af 1847 anvises som efterlignelsesværdig, måtte man gå til *Molbech 1813*, nærmere betegnet hans "Grundtræk af den danske Retskrivningslære" (s. 1-68). Se også beskrivelsen af *Molbech 1813* i normkapitlet, afsnit 3.9.2.

2.7.3. 1847-cirkulæret – et "ukendt" direktiv?

1847-cirkulæret har formentlig primært være kendt i de latinskolekredse som det var beregnet for, men næppe i særlig grad uden for disse kredse. Christian Molbech, forfatteren til de ordbøger som cirkulæret ophøjede til efterlignelsesværdige mønstre, påberåbte sig i hvert fald syv år senere i sin kritik af *Madvig 1855* (se nedenfor) ukendskab til 1847-cirkulæret, som han ligefrem omtalte som "Denne (mig ubekiendte) Skrivelse" (*Molbech 1855*, s. 31).

Molbech 1813 og *1833* (og senere *1859*) udgør tilsammen grundlaget for den private norm 'Molbechs retskrivning' (1813-1859). Derudover udgør Molbechs ordbøger også den ortografiske rygrad i flere andre retskrivningsnormer, således bl.a. sammen med *Cirk. 30.10.1847* den officielle latinskolenorm '1847-retskrivningen' og sammen med *Cirk. 14.11.1865* mv. (se nedenfor i afsnit 2.12.1) den officielle folkeskolenorm '1865-retskrivningen'. Indholdet af de nævnte normer er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.9 ('Molbech'), 3.11 ('1847') og 3.15 ('1865').

Også det næste direktiv fra skolemyndighederne, *Madvig 1855*, betragtede Molbechs ordbog – og bagved denne *Cirk. 1847* – som hovedgrundlaget for skolens retskrivning, men forholdt sig ikke desto mindre korrigerende og justerende til disse direktiver. Se nærmere i afsnit 2.9 "Undervisningsinspektør Madvigs grænser".

2.8. Reformeret latinskoleretskrivning 1 (1846–1848)

2.8.1. En snigende retskrivningsreform?

Baggrunden for *Cirk. 30.10.1847* var som tidligere nævnt at Universitetsdirektionen havde konstateret at nogle lærere ved lærde skoler underviste i en retskrivning som afveg fra den traditionelle. Det fremgår ikke af cirkulæret hvem de pågældende lærere eller skoler var. Men det fremgår andetsteds, bl.a. af Israel Levins *Nogle Betragtninger over dansk Sprog og dansk Retskrivning* (Levin 1846, s. 28–33) at der i årene op mod 1847–cirkulæret ”i al Stilhed [har] udviklet sig en orthographisk Virksomhed, der vil *liste sig* til at reformere Nationen” ved at bemægtige sig ”den umyndige Skoleungdom og Almuen, som den paatvinger eller paalister Reformerne” (s. 28). Som eksempel på denne undergravende virksomhed nævner Levin at rektor Tregder ved Aalborg Katedralskole året før til Aalborg har ”medbragt en raskisk Retskrivning, som det er paalagt Disciplene at bruge”.

Levin tilføjer at ”den hele Sag synes at være *en Hemmelighed*”, idet rektor uanset at han udførligt omtaler skolens retskrivningsøvelser i sit skoleprogram, omhyggeligt undlader at oplyse ”at det ikke er dansk, men raskisk Retskrivning, der læres de aalborgers Skoledisciple” (s. 29). Derudover nævner Levin bl.a. at der netop er udsendt en aritmetik til skolebrug (ved A. Steen) med en ortografi efter N.M. Petersens ”Forventnings-idee”, dvs. med bl.a. bolle-å og små begyndelsesbogstaver (s. 30), og at tre ”aarhuser Lærere” (Cl. Funch, J. Røgind og E. Warburg) lige har udgivet en *Dansk Læsebog for de lavere Classer*, ligeledes med en reformeret retskrivning (s. 30–32).

2.8.2. Dansklærerne i Nykøbing Falster

Også ved Katedralskolen i Nykøbing Falster var der allerede før udsendelsen af 1847-cirkulæret indført en retskrivning der afveg fra den traditionelle. Det kan ikke udelukkes at myndighederne (Universitetsdirektionen) har kendt til denne praksis, og at det kan have været medvirkende til udsendelsen af cirkulæret sidst i oktober 1847. Under alle omstændigheder fik direktionen klar besked om forholdene ved skolen i Nykøbing gennem et brev af 25. november samme år. Brevet kom fra fire yngre dansklærere ved skolen, G.F.V. Lund (f. 1820), Odin Wolff Tidemand (f. 1822), B. Westesen (f. 1817) og Georg Karl Ferdinand Høeg (f. 1818). De havde i deres danskundervisning fulgt et andet retskrivningssystem end det molbechske, der netop var fastslået med *Cirk. 30.10.1847*. Og de spurgte nu om det herefter skulle være dem forbudt at anvende den retskrivning som de hidtil havde brugt, og som de var blevet enige om ”ved fælles Overvejelser og en saa uhildet Betragtning af Sagen saavel fra dens videnskabelige som praktiske Side, som muligt” (Lund, G. mfl. 25.11.1847, s. [1]).

I forbindelse med forespørgslen gjorde Nykøbinglærerne rede for det kompromis mellem 'Molbechs retskrivning' og 'rask-petersensk retskrivning' som de var nået frem til, og opregnede de "Punkter, hvori [de havde] afveget fra Molbech i det sidste Aars danske Undervisning" (s. [3]). Lærerne lagde i deres argumentation vægt på at de havde indskrænket sig til at afvige på punkter hvor den nye retskrivning havde "en eksisterende Brug for sig i almindelig udbredte og læste Skrifter" (s. [2]). De havde da også afholdt sig fra mere radikale ændringer som små bogstaver i appellativer, bolle-å og udeladelse af palataliserings-j. Nykøbinglærernes konkrete afvigelser fra den traditionelle retskrivning fremgår i normkapitlet under 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848), afsnit 3.12.

2.8.3. Grønt lys fra N.M. Petersen

Forud for henvendelsen til Universitetsdirektionen havde lærerne spurgt N.M. Petersen, der siden 1845 havde været professor i nordiske sprog ved Københavns Universitet, om man ved universitetets adgangsprøve (examen artium) fordrede en bestemt retskrivning af disciplene. På denne forespørgsel havde de "ad den private Vej"¹⁷ erholdt .. det Svar" fra N.M. Petersen at han selv havde været i tvivl om dette spørgsmål, men at han efter at have "skaffet den fornødne Underretning" kunne meddele "at der intet kunde være til Hinder for at bruge hvilkensomhelst af de gængse Theorier ved hvilkensomhelst Examen, naar det kun skete paa tilbørlig Maade og med Konsekvens; samt at han ansaa det ikke blot for tilladeligt, men ligefrem for enhver Dansk lærers Pligt at foredrage i Skolen alle 3 Theorier: Molbechs, Rasks og hans egen" (s. [3]).

På denne baggrund bad dansklærerne ved Nykøbing Katedralskole nu i slutningen af november 1847 Universitetsdirektionen om at billige deres undervisningspraksis og ikke forbyde dem "at meddele det i Undervisningen, som vi erkjende for det rigtige, naar dette ikke strider mod hvad der er almindelig anerkendt og brugt" (s. [4]).

Knap to uger senere skrev dansklærernes rektor, Erik Peter Rosendahl (1792-1876, rektor ved Nykøbing Katedralskole 1837-1853) til Universitetsdirektionen. Han var ikke enig med de fire lærere, men havde ikke ment at burde gribe ind. (*Rosendahl 6.12.1847*).

Hverken lærerne eller deres rektor ser ud til at have fået svar på deres henvendelse¹⁸, og et lille år efter indsendte en af de fire lærere, B. Westesen, sammen med tilmeldingerne til examen artium et kort brev til Det filosofiske Fakultet. Heri meddelte han med henvisning til brevet fra november 1847 hvilke afvigelser fra den molbechske retskrivning der var vedtaget ved Nykøbing Katedralskole (*Westesen okt. 1848*). Redegørelsen fra Westesen indeholdt, i stort set ordret gengivelse, de samme punkter som *Lund, G.*

17 Dvs. som led i en brevveksling mellem G.F.V. Lund og N.M. Petersen, jf. *Gregersen nov. 1983*, s. 173.

18 I *Gregersen nov. 1983*, s. 173, fremstilles sagsforløbet sådan at Universitetsdirektionens *Cirk. 30.10.1847* er direktionens svar på lærernes brev, men som det er fremgået i det foregående, forholder det sig omvendt, idet *Cirk. 30.10.1847* tværtimod var anledningen til lærernes brev af 25.11.1847.

mfl. 25.11.1847. Heller ikke Westesens brev, som dekanen for Det filosofiske Fakultet videresendte til Kultusministeriet, ser ud til at have fremkaldt et svar fra skolemyndighederne. ”Der var så meget andet i 1848”, som Frans Gregersen afrunder sin version af beretningen om Nykøbinglærernes forsøg på at opnå officiel anerkendelse af deres retsskrivning (*Gregersen nov. 1983*, s. 174).

De to breve fra lærerne ved Nykøbing Falster Katedralskole udgør sammen med *Molbech 1833* grundlaget for den skolenorm som jeg har givet navnet ’Nykøbingretsskrivningen 1’ (1847-1848), og som er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.12. ’Nykøbingretsskrivningen 1’ ser ud til at have holdt sig som retsskrivningsnorm ved Katedralskolen i Nykøbing i lidt mere end 20 år. I juli 1870 publicerer imidlertid en ny rektor, Caspar Paludan-Müller, den nye – dvs. delvis gamle – retsskrivning som han og skolens to andre dansklærere vil følge fra det nye skoleår. Se nærmere nedenfor under ”Reformeret latinskoleretskrivning 2” (afsnit 2.14).

2.9. Undervisningsinspektør Madvigs grænser (1855)

I midten af maj 1855 udsendte undervisningsinspektøren for de lærde skoler, professor i klassisk filologi og tidligere kultusminister Johan Nicolai Madvig (1804-1886) hæftet *Nogle Bemærkninger om Behandlingen af den danske Retskrivning, nærmest i de lærde Skoler, henstillede til Lærernes Overveelse af Underviisningsinspecteuren* (Madvig 27.1.1855). Hæftets indhold er nærmere beskrevet i karakteristikken af ’1855-retsskrivningen’ i normkapitlet, afsnit 3.13.

I sin indledning ”forudskikker” Madvig, der var undervisningsinspektør 1848-1874, den bemærkning at han ikke har haft del i udarbejdelsen og udsendelsen af 1847-cirkulæret, og at han derfor ikke på grund af loyalitetshensyn skulle være ”hindret fra at behandle det frit og uhildet”.¹⁹

2.9.1. Sprogforsker eller embedsmand?

Fremstillingen i *Madvig 1855* er relativt diskuterende og personlig – den er holdt i *jeg*-form og inddrager stedvis forfatterens egen retsskrivningspraksis i ræsonnementet. Madvigs retsskrivningsbemærkninger må ikke desto mindre primært betragtes som et officielt retsskrivningsdirektiv. Det er ikke privatmanden eller den frit stillede sprogvidenskabsmand der skriver her, men undervisningsinspektøren for de lærde skoler, hvad der også eksplicit fremgår af teksten. Hertil kommer at skriftet er udarbejdet efter anmodning fra Kultusministeriet, der i november 1854 havde ønsket Madvigs ytringer i anledning af adjunkt Kincks artikel ”Om den nyere Retskrivnings Indførelse i Skoler-

19 Se evt. nærmere om Madvigs mulige motiver til denne ”afstandtagen” fra *Cirk. 1847* i Molbechs (stærkt tendentiøse og polemiske) kritik af *Madvig 1855* i *Molbech 1855*, s. 31-32.

ne” i *Fædrelandet* i oktober 1854 (*Kinck 19.-20.10.1854*). Madvig tillader sig da også at forudsætte at hans vejledning vedrørende retskrivningen ”turde antages for at ville finde Ministeriets Bifald og Sympathie, forsaavidt det selv indlod sig paa Sagen” (s. 2).

Er der således tale om et officielt retskrivningsdirektiv, må det dog også stå klart at direktivet er af en anden og mindre forpligtende karakter end de tidligere udsendte forordninger og cirkulærer. Undervisningsinspektøren sætter med sine ”retskrivningsbemærkninger” hverken *Cirk. 1847* eller Molbechs ordbøger ud af kraft. Men han giver de latinskolelærere der måtte ønske det, mulighed for at afvige fra *Molbech* på visse punkter og giver på den måde også eftertiden værdifuld og præcis viden om hvad der kunne passere – og hvad der ikke kunne passere – som officiel retskrivning i Danmark i midten af 1800-tallet.

2.9.2. Skolen skal ikke gå i spidsen

Retskrivningssynet i Madvigs hyrdebrev er uanset de lempelser der indføres, grundlæggende konservativt med det hovedsynspunkt at formålet med retskrivningen er standardisering: ”Eenhed og derpaa beroende Sikkerhed og Lethed” (*Madvig 27.1.1855*, s. 6). Ændringer af retskrivningen på punkter hvor den ønskværdige standardisering allerede er til stede, kan således efter Madvigs opfattelse ikke komme på tale. Madvig gør sig desuden til talsmand for det synspunkt at skolen skal lære eleverne retskrivningen sådan som den faktisk bruges i litteraturen og forretningslivet, og at skolen ”ikke skal gaa i Spidsen” (s. 5) når det gælder ændringer i retskrivningen. Kun i de tilfælde hvor der i den faktiske sprogbrug er vaklen, kan det accepteres at skolen afviger fra den traditionelle skrivebrug.

Madvig 1855 udgør sammen med *Molbech 1813* og *1833* grundlaget for den officielle latinskolenorm ’1855-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.13.

2.10. Folkeskolen og seminarierne (1818/1863-1864)

For retskrivningen i folkeskolen synes der ikke at have været centrale direktiver som den enkelte lærer har skullet rette sig efter. Det betyder imidlertid ikke at der ikke har været bestemte forventninger til den retskrivning som folkeskolens lærere lærte deres elever. Og der kan næppe herske tvivl om at det ortografiske grundlag også for almueskolerne på landet og for borger- og almueskolerne i byerne har været traditionel retskrivning al den der udtrykkeligt blev forlangt i latinskolerne, dvs. en i hovedsagen molbechsk retskrivning.

2.10.1. Reglement for seminarierne

Et vigtigt dokument er i den forbindelse *Reglement for samtlige Skolelærer-Seminarier i Danmark* fra 1818 (*Reglement 10.2.1818*), der opstiller følgende fordringer til seminaristernes færdigheder i dansk:

§ 16. I Modersmaalet bør Seminaristen være bragt til:

- a. at læse Skrivt og Tryk færdigen, med tydelig Articulation og reen Talestemme, samt med et til Indholdet af det Læste passende Udtryk og Tonebøining.
- b. at skrive en regelmæssig, simpel, tydelig og tillige for Øiet smuk Haandskrift, saavel med danske som latinske Bogstaver.
- c. at kjende Modersmaalets Sproglære saaledes, at han forstaaer og færdigen kan anvende dens Regler ved at opsætte sine Tanker skriftligen, *uden Feil imod Retskrivningens, deels i Sproget grundede, deels af gode danske Skribentere vedtagne, Regler*, og det i et, efter Tankefølgen velordnet, i Udtrykkene og Sprog vendingerne tydeligt, ukonstlet og til Emnets Indhold passende Foredrag.

(*Reglement 10.2.1818*, cit. efter *Hjorth, Poul L. & Larsen 1973*, s. 60; min kursivering).

Kravene til de kommende folkeskolelæreres ortografiske færdigheder svarer med deres vægt på de ”gode danske Skribentere” ganske godt til kravene til latinskolen om at følge ”den Orthographi, som af Fædrenelandets bedste og meest klassiske Prosaister bruges” (*Resolution 11.7.1800*; se afsnit 2.3.1). Jf. også Universitetskommissionens forsøg i 1805 på at få fremmet en retskrivning der var bygget på ”faste og af Sprogets Natur hentede Grundregler” (*Brev 23.2.1805*; se afsnit 2.3.2).

2.10.2. Folkeskolens forpligtelser

At folkeskolens lærere har følt sig forpligtede over for den traditionelle retskrivningsnorm, fremgår også af et andragende fra ”217 skolemænd” om at få lov til at undervise i ’rask-petersensk retskrivning’. Andragendet blev i december 1863 indsendt til overskoledirektør K.H. With (1805-1865), der som chef for Overdirektoratet havde tilsyn med hele landets folkeskole- og læreruddannelse:

Undertegnede tage sig den ærbødige frihed at forespørge Deres Højærværdighed, om det er tilladt folkeskolens lærere ved deres undervisning i Dansk at bruge den såkaldte rask-petersenske retskrivning, og – i benægtende fald – at bede Deres Højærværdighed – såfræmt De anerkender denne retskrivnings fortrin – at bevirke at hin tilladelse må blive givet skolens lærere.

(*Adresse 19.12.1863*).

Og at folkeskolens lærere gjorde ret i at føle sig forpligtede over for den traditionelle retskrivning, fremgår klart af svaret fra overskoledirektøren. Det gengives her i sin helhed:

Trangen til en Forbedring i vort Modersmåls Retskrivning har også jeg længe erkendt og i en Række af henved 30 År har jeg for mit eget Vedkommende fulgt de Grundsætninger, som Rask og Petersen have søgt at gøre gældende til bedste for Retskrivningen. Det vilde også være mig kært, om den Tid var kommen, da disse Grundsætninger kunde kaldes således anerkendte, tilegnede og fulgte af danske Skribenter og af et betydeligt Antal Skrivende i det offentlige og

private Liv, at Folkeskolen turde kræve sin Undervisning forandret derefter. Men den tid er ikke kommen, og jeg tør næppe vente at opleve den²⁰.

Uden at nævne forskellige andre Hensyn, som gøre det betænkeligt allerede nu at tilstede den gennemgribende Forandring i Skolernes Retskrivning, skal jeg her alene anføre et, som nedlægger en tilstrækkelig Indsigelse derimod: Det vilde være en Selvfølge, at hvad der blev Tilladelse for den ene Lærer, måtte blive Forpligtelse for den anden, hvis det tillodes, at den omhandlede Retskrivning indførtes i Borger- og Almueskolerne. Når nemlig en Lærer forfløttedes efter at have indført og i længere Tid benyttet denne Retskrivning i sin Skole, måtte det nødvendigvis blive en Forpligtelse for Eftermanden at undervise Børnene i den samme Retskrivning, da Skolen ikke kunde være tjent med at skifte Retskrivning, for hver Gang den skiftede Lærer. Men en sådan Forpligtelse kan billigvis ikke pålægges nogen Lærer, såmeget mindre som det er en Kendsgerning, at det langt overvejende Antal af Landets Skolelærere, Kandidater og Seminarister hverken benytte denne Retskrivning eller ere så bekendte med den, at de tilbørligt kunne undervise i den, hvortil kommer, at den endnu ikke er indført på Seminarierne og de lærde Skoler.

Et Blik på vor Retskrivnings Udviklingsgang i det sidste halve Århundrede gør det sandsynligt, at de af Rask og Petersen opstillede Grundsætninger efterhånden ville trænge igennem; hvortil da også den levende Interesse, Sagen i den senere Tid har fundet i Lærerstanden og hos mange af Folkeskolens Venner vil bidrage ikke lidet. Denne Interesse må imidlertid underordne sig Skolens almindelige Tarv, og det må, såvidt jeg skønner, indrømmes selv af den nyere Retskrivnings varmeste Velyndere, at dens Indførelse i Børneskolerne under de forhåndenværende Forhold ikke tør kaldes betimelig ejheller bør søges iværksat derved, at det tillades hver Lærer efter sit Skøn at meddele Børnene en Retskrivning, der for ham er "den rask petersenske". (Det er vitterligt, at denne Benævnelse ingeniunde betegner det samme for alle). Den hertil knyttede Anvisning, der ved forskellige Lejligheder er bleven betegnet som en Udvej: at Tilladelsen kunde begrænses indenfor visse Hovedpunkter af den forbedrede Retskrivning, kan jeg for mit Vedkommende ikke følge; den vilde hverken både Sagen eller Lærerne. Under en begyndende og endnu gærende Udvikling af det ny System, vilde en Forskrift fra Skolebestyrelsens Side med Hensyn til Omfanget af de tilladelige Forandringer være et Overgreb på den videnskabelige Drøftelses Enemærker og et Indgreb i Lærernes Undervisningsfrihed, som vel for manges Lærer kunde blive en utåleligere Tvang end den at skulle holde tålmodigt Skridt med den historiske Fremgang i Modersmålets Retskrivning.

(*Brev 11.1.1864*).

Det var imidlertid ikke alle folkeskolelærere der som de ovennævnte "217 skolemænd" følte det nødvendigt at indhente tilladelse fra centralt hold til at afvige fra den traditionelle retskrivning. På et lærermøde i Roskilde tredje pinsedag 1864 kunne en af lærerne (Kastrup) således fortælle sine kolleger at han et år før med sin præsts samtykke havde indført den nye retskrivning i sin skole. Der havde han anvendt den med et godt resultat "indtil overskoleledirektørens mærkel. svarskrivelse af 11 jan. på det af 220 skolemænd indgivne andragende, var bleven ham bekendt" (*Povlsen mfl. juni 1864*, s. 169). Også andre af lærermødets deltagere kunne oplyse at de havde undervist i "ny retskrivning", og retskrivningsdrøftelsen sluttede i øvrigt med at det "Med 32 stemmer

20 K.H. With dør 5.6.1865.

mod 4, viste .. sig at ”forsamlingen var stemt for at gå hen imod den af N. M. Petersen anbefalede danske retskrivning”” (s. 176).

2.10.3. Grænser for undervisningsfriheden

Et par måneder tidligere havde J.M. Jespersen, lærer ved almueskolen i Hover, i *Nordisk Skole-Tidende* rapporteret at han i sin undervisning brugte ”Rask-Petersens dansk-nordiske skrivemåde”. Han kunne berette at han og børnene på den måde havde fået ”et langt bedre udbytte af retskrivningstimerne, end tilfældet vilde være, om vi gik i den gamle slendrian”, og tilføjede: ”Skolens nærmeste tilsynsmand har set på vort arbejde med milde øjne” (*Jespersen, J.M. feb. 1864*, s. 121). Samme mildhed som den fra den ”nærmeste tilsynsmand” – vel også her præsten – kunne han imidlertid ikke regne med fra de fjerne skoleautoriteter. Knap en uge efter artiklen reagerede Kultusministeriet med en skrivelse der skulle kalde lærer Jespersen – og andre lærere med de samme tilbøjeligheder – til orden. Hermed forelå der for vistnok første gang en utvetydigt institutionel og (i modsætning til *Brev 11.1.1864* fra K.H. With) upersonlig ministeriel tilkendegivelse af kravene til retskrivningen i folkeskolen:

[D]a det af et Aftryk af Nr. 9 af ”Nordisk Skoletidende” erfares, at Læreren ved en Almueskole har tilladt sig at indføre i Skolen en ham eiendommelig Retskrivning, som af ham benævnes ”Rask-Petersens dansk-nordiske Skrivemåde”, og Ministeriet maa finde det utilstedeligt, at hver enkelt Lærer tiltager sig Frihed til at indføre radikale Forandringer i Skolernes Retskrivningsunderviisning, navnlig under Lærerskifte og ved Børnenes Flytning fra et Skoledistrikt til et andet – anmodes [Ringkjøbing Amtsskoledirektion] om at ville have Indseende med, at Underviisningsfriheden ikke i fornævnte Henseende misbruges enten i den nævnte eller i nogen anden af Provstiets Almueskoler.

(*Skrivelse 26.2.1864*, cit. efter *FogtmR.*).

For folkeskolen gælder det også her – men endnu mere udtalt end i latinskoleforskriften fra 1847 – at den retskrivningsforskrift der formuleres, er negativ. Lærerne får at vide hvad de ikke må. Hvad de godt må – eller hvad de skal – i retskrivningsmæssig henseende, det forventer man at de ved i forvejen.

2.11. Overskoledirektør og/eller retskrivningsreformator (1865)

Man kan i det ovenfor citerede *Brev 11.1.1864* fra overskoledirektør K.H. With, ligesom i undervisningsinspektør Madvigs ”retskrivningsbemærkninger” (*Madvig 1855*), bemærke kombinationen af embedsskrivelse og personlige betragtninger. Overskoledirektørens personlige sympati for nyere retskrivning viser sig desuden i den *Børnebog til*

Undervisning i Skrivning og Læsning for de første Begyndere som udkom året efter (*With 1865*). I forordet til bogen gør With rede for de ”Afvigelser fra den ældre Retskrivning, som må ansees tilstrækkeligt hjemlede ved Brugen”, og som han har fulgt i de afsnit hvor der er brugt latinske bogstaver. Det drejer sig bl.a. om enkeltskrivning af vokal også ved lange vokaler, af konsonant foran en anden konsonant og om afskaffelse af palataliseringsmarkøren efter *k* og *g* foran *e*, *æ* og *ø* (se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.14).

Her i sin *Børnebog til Undervisning* .. gør lærebogsforfatter With altså det som overskoledirektør With har afvist kort forinden. Ganske vist er skrive- og læsebogen udsendt under den pseudonyme forfatterangivelse ”en gammel Skolemand”, men forfatterens identitet lod til at være kendt i lærerkredse. Når således en seminarielærer fra Gedved i en kritisk artikel (*Kristensen, Martin 1.12.1865*) i anledning af 1865-retskrivningscirkulæret (*Cirk. 14.11.1865*, se nedenfor) kunne skrive at ”[a]fdøde overskoledirektør With .. selv [gav] tilladelse til at bruge en retskrivning” (s. 9) som den cirkulæret søgte at dæmme op for, så er det formentlig netop udtalelserne i forordet til *With 1865* han refererer til.

Hvor udbredt kendskabet til Withs pseudonyme retskrivningsnorm har været, og hvor mange der har opfattet den lige så autoritativt som Martin Kristensen, har jeg i øvrigt ikke noget indtryk af. Under alle omstændigheder påkalder den sig interesse i kraft af dens ophavsmands høje placering i skolevæsenet og i betragtning af de sparsomme direktiver der i øvrigt findes for retskrivningen i folkeskolen.

Withs retskrivningsbetragtninger i skrive- og læsebogen *With 1865* udgør det specifikke grundlag for den halvofficielle folkeskolenorm jeg har givet navnet ’Withs retskrivning’ (1865). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.14.

2.12. Salmebogsreskriptet (1865)

2.12.1. Til samtlige skoledirektioner

Den ovenfor citerede kultusministerielle *Skrivelse 26.2.1864* til de lokale skolemynigheder i Ringkøbing Amt blev i november 1865 fulgt op med et landsdækkende retskrivningscirkulære til samtlige skoledirektioner, det senere så omtalte og kritiserede ”salmebogsreskript”:

Fra en af Landets Biskopper har Ministeriet modtaget en Skrivelse, hvori han har henledet dets Opmærksomhed paa, at den saakaldte Rask-Petersenske Skrivemaade i de senere Aar er bleven benyttet ved Underviisningen paa et af de Kongelige Skolelærer-Seminarier, ligesom Ministeriet ogsaa har Grund til at antage, at enkelte af de ved det offentlige Borger- og Almueskolevæsen ansatte Lærere benytte denne Skrivemethode ved Underviisningen i deres Skoler.

Da det, afseet fra Spørgsmaalet om den ovennævnte Skrivemaades Fortrin og Mangler, er en Kjendsgjerning, at medens forholdsviis kun Faa betjene sig af samme, og det derhos med mange

indbyrdes Afvigelser, benytttes den traditionelle Skrivemaade fremdeles saagodtsom udelukkende af alle fremragende danske Forfattere, og navnlig ogsaa i saadanne Bøger, der hyppigst falde i Almuens Hænder, saasom Skole- og Andagtsbøger, og da Man paa Grund heraf maa finde det utilstedeligt, at den førstnævnte Methode anvendes ved Almueunderviisningen, skulde Man tjenstligst anmode Directionen om for Dens Omraades Vedkommende behageligst at ville have Indseende med, at den hidtil sædvanlige Retskrivningsmethode udelukkende benytttes ved Underviisningen i Landets offentlige Borger- og Almueskoler. Forsaavidt nogen Lærer maatte ønske at erholde en Bog anviist til Veiledning ved Valget mellem de Forskjelligheder, som findes hos Forfattere, der betjene sig af den traditionelle Skrivemaade, ville Directionen behageligst henvise ham til ”Dansk Ordbog af C. Molbech” eller ”Psalmebog til Kirke- og Huusandagt”.
(Cirk. 14.11.1865, cit. efter *Deptid.*).

2.12.2. To indholdsdirektiver – en ordbog og en salmebog

Som det fremgår, var anledningen også denne gang brug af ’rask-petersensk retskrivning’²¹, og formålet med cirkulæret var som tidligere at få lærerne til at lade være med at bruge denne retskrivning. Men i tilgift til den blotte afvisning af den ’rask-petersenske retskrivning’ fik folkeskolens lærere nu også den generelle positive besked at de skulle benytte ”den hidtil sædvanlige Retskrivningsmethode”. Og de fik som konkret ortografisk rettesnor eller indholdsdirektiv anvist hele to bøger, en ordbog og en salmebog.

Det ene af disse indholdsdirektiver var som det fremgår, Molbechs *Dansk Ordbog*. Den var ligeledes anvist som indholdsdirektiv i latinskolens retskrivningscirkulære fra 1847, og ved at den også blev gjort til indholdsdirektiv for folkeskolens retskrivning, var der nu etableret en høj grad af ensartethed i retskrivningen i hele det offentlige skolevæsen. Ganske vist var ordbogens 1. udgave, *Molbech 1833*, ikke længere den seneste, men der var siden 1847-cirkulæret udkommet en stærkt forøget 2. udgave (*Molbech 1859*). Den rummede dog ikke noget principielt nyt mht. til det ortografiske og rokkede derfor ikke ved *Molbech 1833* (og indirekte *Molbech 1813*) som det grundlæggende ortografiske indholdsdirektiv. Se i øvrigt nærmere om Molbechs ordbøger i normkapitlet, afsnit 3.9.2.

Folkeskolecirkulærets henvisning til det andet indholdsdirektiv, *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt* (*Psalmebog 1856*) kan minde om henvisningen til Mallings *Store og gode Handlinger* i latinskoleforordningen fra 1775. Og baggrunden for at give endnu en ikke-ordbog status som ortografisk facitliste var da også delvis den samme som

21 Det er endda muligvis kun et enkelt element i den rask-petersenske retskrivning der har været den aktuelle anstødssten. Jf. at seminarielærer Martin Kristensen, Gedved, i sin kritik af *Cirk. 1865* anfører at det hvis han ”ikke tager meget fejl”, slet ikke er en radikal retskrivning som N.M. Petersens der er klaget over til ministeriet, men at ”det er en retskrivning, der anvendes på et af landets seminarier, og som kun afviger fra den sædvanlige ved, at man har gennemført den ene fornøftige regel: i en stavelse findes altid én selvyld, aldrig flere, og så ved, at man kun skriver egenlige navneord (ikke tillægsord, stedord osv.) med store begyndelsesbogstaver”. (*Kristensen, Martin 1.12.1865*, s. 8).

den havde været 90 år før. For ligesom Ove Mallings læsebog kunne ventes at få stor udbredelse da den blev gjort til mønster, har *Psalmebog 1856* (ff.) været en bog som næsten alle havde. Ikke mindst lærerne i de offentlige borger- og almueskoler har snarere været i besiddelse af denne bog end af en af Molbechs ordbøger. Der var således ganske god mening i (også) at gøre *Psalmebogen* til ortografisk mønster for retskrivningen i folkeskolen.

2.12.3. Uenighed i detaljen, enighed i hovedsagen

Det var imidlertid ikke helt uproblematisk at skolemyndighederne i 1865 på én gang gjorde *Molbech 1833/1859* og *Psalmebogen* til ortografisk rettesnor. De to bøger var nemlig ikke enige om alle retskrivningsdetaljer. Og tilsvarende kunne der også internt i *Psalmebogen* påvises forskelle i retskrivningen. (Se nærmere om uoverensstemmelserne i afsnit 3.15.4, specielt under RP7, RP13 og RP15). Det var naturligvis uhensigtsmæssigt når de proklamerede indholdsdirektiver ikke var enige om den norm de sammen skulle fastlægge. Men som nævnt flere gange i det foregående var hovedsagen for myndighederne at holde 'rask-petersensk retskrivning' ude af skolen. Og i den manglende accept af dens mærkesager – indførelse af bolle-å og af små bogstaver i appellativerne og afskaffelse af stumt *e* og af vokalfordobling til markering af vokallængde – var der ingen uenighed mellem *Molbech* og *Psalmebogen*.

Den umiddelbare anledning til at Kultusministeriet udsendte 1865-cirkulæret til skoledirektionerne, var som nævnt at man var blevet opmærksom på at rask-petersensk skrivemåde blev brugt på et seminarium. Samme dag som folkeskolecirkulæret blev udsendt, udgik der da også et tilsvarende cirkulære til landets skolelærerseminarier. Ministeriet henviste her til forskriften i § 16 i *Reglement 10.2.1818* (citeret ovenfor i afsnit 2.10.1) og anmodede seminariets direktion

om at foranledige, at den traditionelle Skrivemaade benyttes ved Underviisningen paa Seminarierne, og foruden ved Underviisningen i Dansk udelukkende bringes til Anvendelse i skriftlige Arbejder, som i andre Fag kræves af Seminaristerne, saavel som i disses Examensafhandlinger.
(*Cirk. 14.11.1865(sem.)*, cit. efter *FogtmR.*).

Cirk. 14.11.1865 og seminariecirkulæret af samme dag udgør sammen med *Molbech 1833/1859* og *Psalmebog 1856* grundlaget for den officielle folkeskolenorm '1865-retskrivningen'. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.15.

2.13. Det pædagogiske Selskab og andre lærerforeninger (1862-1910)

2.13.1. Retskrivningen – et pædagogisk emne blandt andre

Det pædagogiske Selskab var blevet stiftet i 1820 som et forum for lærere til diskussion af undervisnings- og opdragelsesspørgsmål.²² Et af de mange skolerelaterede emner som selskabet beskæftigede sig med, var retskrivningen. I selskabets første år blev der fx holdt møder hvor man diskuterede hvordan man kunne lære børnene ortografi (*Kyrre* 1920, s. 25 og 47 f.), og hvor man udtalte sig til fordel for orddeling ”efter Rod og Endelse (Manden) og for Bortkastelse af det stumme *e* (i ”gaaer”, ”Geografie” etc.)” (s. 49). Også senere i selskabets historie var retskrivningen relativt ofte emne for foredrag og diskussioner på selskabets møder og generalforsamlinger. Fra mødefortegnelsen for årene 1860-1920 (*Kyrre* 1920, s. 219-234) kan således nævnes følgende foredrag og diskussioner om retskrivningen:

1862-1863:

A. Povlsen: Forandringer i det danske Sprogs Retskrivning efter N.M. Petersen.

K. Røvsing: Fortsat Diskussion om ovenst. Emne. (Adresse til Ministeriet).

1865-1866:

J. Keller: Skolens Forhold til Modersmaalets Retskrivning (3 Møder).

[Jeppe] Tang: Regler for dansk Retskrivning (Diskussionen strakte sig over 6 møder; en Række Regler vedtoges).

1866-1867:

Udvalget ang. Retskrivning stiller Forslag (2 møder).

1871-1872:

[Chr.] Brøchner-Larsen: Retskrivningsreformer (3 Møder, Adresse).

1884-1885:

Sig. Müller: Ensartet Retskrivning i Skolerne (Adresse).

1888-1889:

[Chr.] Brøchner-Larsen: De nye Retskrivningsregler (Adresse).

1891-1892:

K.A. Schneekloth: Ændring i Retskrivningsreglerne.

1899-1900

N[iels] R. Mogensen: Kommuneskolernes Undervisning i skr. Dansk.

1900-1901:

Ax. Sørensen: Udsagnsordenes Flertalsformer (Udvalg; Adresse).

1915-1916:

G. Forchhammer: Nødvendigheden af en Retskrivningsreform.

22 Selskabets historie de første 100 år er skildret udførligt i *Kyrre* 1920 (316 s.).

2.13.2. Tidlige adresser og 12-punkts-program

Som det fremgår af listen, drejede en del af drøftelserne sig om adresser, dvs. henvendelser til Kultusministeriet med opfordringer til initiativer i retskrivningsspørgsmålet, ligesom der 1865-1867 var en længere møderække om (nye) retskrivningsregler.

De enkelte initiativer havde forskellig effekt i ministeriet. Den tidligste adresse, *Adresse 9.3.1863*, fik af naturlige grunde ingen virkning eftersom den slet ikke blev indsendt (*PædSelskProt. 1842-1863*, s. 169). Og *Adresse 30.4.1867* om en afløser for "salmebogsreskriptet" fra 1865 blev aldrig besvaret af ministeriet (*PædSelskProt. 1863-1890*, s. 85; *Kyrre 1920*, s. 157).

Heller ikke det 12-punkts-sæt af retskrivningsregler som blev udarbejdet i 1867 (*Pædagogiske Selskab 1867*), lader til at have haft særlig gennemslagskraft. Efter tre møder i foråret 1866 blev reglerne ganske vist vedtaget på generalforsamlingen i juli 1866, dog således at de skulle revideres "i formel Henseende" af et tremandsudvalg og forelægges til endelig godkendelse på en følgende generalforsamling. På en generalforsamling 15.4.1867 blev reglerne så vedtaget med forskellige ændringer – hvorefter det blev besluttet (efter forslag fra K. Røvsing) at lægge dem ad acta. Men inden da var reglerne dog blevet trykt i en lille pjece "som Manuskript for det pædagogiske Selskabs Medlemmer" til brug for drøftelsen på generalforsamlingen. De har således foreligget trykt og har kunnet tjene som retskrivningsvejledning for nogle dansklærere. Og i hvert fald én dansk læsebog oplyser at den "i det hele stemmer overens .. med Grundtrækkene" i selskabets retskrivningsregler (*Wulff 1869*, der desuden erklærer sig i gennemgående overensstemmelse med 'Roskilderetskrivningen' (1868), se afsnit 3.18).

Det pædagogiske Selskabs 12-punkts-program i *Pædagogiske Selskab 1867* udgør det specifikke grundlag for den private norm 'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.16.

Adresse 4.12.1871 kunne i modsætning til de to første adresser umiddelbart se ud til at have haft den effekt at ministeriet små tre måneder senere med *Cirk. 21.2.1872* ophævede "salmebogsreskriptet" og i stedet anviste reglerne i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* til brug i borger- og almueskolerne. Det pædagogiske Selskabs senere formand S.L. Tuxen regner således i *Tuxen 12.10.1895*, s. 34, med denne effekt af selskabets arbejde. Men det er tvivlsomt om han har ret. Allerede 14.10.1871 var sagen blevet rejst i Folketinget af Lucianus Kofod i en forespørgsel til kultusministeren (Hall, besvaret 8.11.1871), mens den diskussion i Det pædagogiske Selskab der førte til adressen i december 1871, først blev indledt af Chr. Brøchner-Larsen på selskabets møde 6.11.1871. I øvrigt er det usikkert om 1871-adressen overhovedet blev afleveret til ministeriet: På et fællesmøde 19.1.1872 mellem det udvalg der havde udarbejdet adressen (se nærmere nedenfor), og bestyrelsen besluttede man "efter en længere Overvejelse, at den til Undervisningsministeren d. 4/12 71 vedtagne Adresse om Retskrivningen for Tiden ikke skulle offentliggøres" (*PædSelskProt. 1863-1890*, s. 91). Hans Kyrre mener at det "maaske betyder det samme som, at den ikke skulle indsendes" (*Kyrre 1920*, s. 157).

2.13.3. Selskabet og 1889-reformen

Om virkningen af senere henvendelser fra selskabet til Kultusministeriet er der mindre tvivl. Det gælder først og fremmest *Adresse 22.2.1885*, der munder ud i denne indstilling²³:

1§ Ministeriet lader udarbejde en kortfattet Retskrivningslære og udsteder Anordning om, at de i denne fastslaaede Regler ufravigelig skulle følges ved Undervisningen i alle Landets offentlige Skoler og fordres overholdte ved alle af Staten kontrollerede Examenere.

2§ Ministeriet autoriserer en Retskrivningsordbog. Som saadan vilde formentlig Professor Svend Grundtvigs Haandordbog kunne bruges efter ved et Udvalg af Sagkyndige at være bragt i nærmere Overensstemmelse med Stokholmermødets Retskrivning.

3§ Ministeriet vedtager for Fremtiden kun at autorisere eller anbefale saadanne Bøger, i hvilke den af Ministeriet Godkjendte Retskrivning paa det nøjeste er fulgt, samt at drage Omsorg for, <at Retskrivningen i de Bøger, der alt ere autoriserede til Brug i Statens Skoler, snarest muligt bringes i Overensstemmelse med den godkjendte.

4§ Ministeriet drager Omsorg for, > at alle paa offentlig Foranstaltning udgivne Bøger, særlig Bibelen og Kirkesalmebogen, underkastes en Retskrivningsrevision.

(*Adresse 22.2.1885*, s. [2-3]).

1885-adressen er i indledningen til Kultusministeriets meddelelse i 1888 angående fremtidige retskrivningsregler (*Medd. 1888*) beskrevet som den direkte anledning til at kultusminister J.F. Scavenius' retskrivningskommission blev nedsat i sommeren 1885. Det pædagogiske Selskab havde således en betydelig andel i at der kom gang i det arbejde der via *Medd. 1888* førte til de to store bekendtgørelser *Bek. 1889* og *Bek. 1892* med retskrivningsregler som skulle følges i alle offentlige skoler mv. (se afsnit 2.23 ff.).

Også den endelige udformning af retskrivningsreglerne i *Bek. 1889* og *Bek. 1892* søgte Det pædagogiske Selskab at få indflydelse på, i første omgang med *Adresse 15.10.1888*. Den var resultatet af drøftelser på et medlemsmøde med ca. 400 deltagere 15.10.1888 og blev indledt med en tak til ministeriet for *Medd. 1888* og en anmodning om "at Reformen bliver saa fyldig, at Skolen virkelig i Henseende til Retskrivningsspørgsmaalet kommer til Ro for en længere Aarrække". Samtidig udtrykte adressen håb om at "den vistnok mere hæftige end velbegrundede Modstand" der havde været mod reformen, ikke skulle "faa Lov til at strække sin Indflydelse ind over Sagens endelige Ordning". Hvad selve indholdet af de kommende regler angik, opfordrede selskabet til at nogle flere af forslagene fra stockholmermødet (se afsnit 2.15 nedenfor) blev optaget i reformen, således

- indførelse af små begyndelsesbogstaver i appellativer
- fuldstændig afskaffelse af dobbeltskrevet vokal, også til undgåelse af misforståelse (hellere accent)

23 Adressen, der her citeres efter originalen, er i sin helhed aftrykt i *Kyrre 1920*, s. 158. Gengivelsen hos *Kyrre* indeholder dog forskellige uoverensstemmelser med den originale adresse, herunder en haplografisk udeladelse af ca. 4 linjer i slutningen af indstillingen (markeret med < > i citatet).

- erstatning af *aa* med *å*
- størst mulig brug af æ-skrivemåder som *ffjærn*, *Stjerne*, *Kærte* frem for *e*-skrivemåder
- indførelse af den ”paa Stockholmermødet foreslaaede Stavelsesdeling”, dvs. delvis semantisk (morfemisk) stavelsesdeling
- tilladelse til at de ”nyere i pædagogisk Henseende saa overordentlig heldige Talbenævnelser *treti*, *firti* osv. (ikke *toti*) .. frit [må] anvendes i Undervisningsøjemed” (mine kursiveringer).

Ingen af forslagene fra Det pædagogiske Selskab vandt indpas i *Bek. 1889*. Se nærmere under ’1889-retskrivningen’, afsnit 3.25.4 (RP2-3, RP12-13, RP26).

2.13.4. Fra 1892-reglerne til Retskrivningsudvalget

Blev den endelige 1889-bekendtgørelse ikke i alle henseender efter selskabets hoved, så var de tilbageføringer man kunne frygte fra kultusminister Goos’ nye retskrivningskommission i 1891 (se nedenfor i afsnit 2.27), endnu mindre attraktive. Det var derfor ikke uventet at Det pædagogiske Selskab med *Adresse 6.11.1891* advokerede for en fastholdelse af *Bek. 1889* i uændret tilstand:

Det pædagogiske Selskab udtaler som sin Overbevisning, at en hvilken som helst Forandring i den nylig paabudne Retskrivning maa, fra Skolens Standpunkt set, anses for i højeste Grad uheldig.
(*Adresse 6.11.1891*).

Det lykkedes ikke for Det pædagogiske Selskab at hindre at der i 1892 blev udsendt en ny bekendtgørelse, der på flere punkter genindførte stavemåder fra før 1889. Men det er en kendsgerning at tilbageføringen af normen blev mindre omfattende end ministeriet oprindelig havde forestillet sig (se nærmere i afsnit 2.27.4), og det er ikke urimeligt at antage at også Det pædagogiske Selskab har haft en dæmpende indflydelse på 1891-kommissionens reformiver.

Om effekten af den følgende henvendelse som selskabet var engageret i, er der mindre tvivl. Det drejer sig her om *Adresse 2.11.1900* om afskaffelse af verbernes pluralisformer, eller mere præcist af kravet om brug af verbale pluralisformer ved subjekter i pluralis. Adressen var oprindelig udarbejdet af bestyrelsesmedlem i (og senere formand for) Dansklærerforeningen²⁴ Axel Sørensen. Den blev indleveret af Dansklærerforeningen og Det pædagogiske Selskab i fællesskab og blev nærmest prompte imødekommet

24 Axel Sørensen opregner i Dansklærerforeningens 25-års jubilæumsskrift (*Sørensen 1910*, s. 7-8) en række emner for møderne i foreningens første tid. Af emner vedrørende retskrivningen anfører han: ”om interpunktionsspørgsmål (H. Trier)”, ”om en ny lydretskrivning (G. Forchhammer)”, ”om ud-sagnsordenes flertalsformer i skoleundervisningen (Axel Sørensen)”.

med udsendelsen halvanden måned senere af *Bek. 15.12.1900*. Se nærmere nedenfor i afsnit 2.30.3.

De sidste adresser som Det pædagogiske Selskab medvirkede i, var *Adresse 5.3.1910* og *Adresse jan. 1922*. Deres hovedanliggende var afskaffelsen af store begyndelsesbogstaver i substantiverne, og de blev indsendt til autoriteterne i samarbejde med en række andre lærerforeninger (se nærmere nedenfor). Om 1910-adressen, der også plæderede for indførelse af bolle-å, skulle kultusministeren (Michael Cosmus Bornemann Nielsen, minister 28.10.1909–5.7.1910) ifølge referatet af generalforsamlingen 26.4.1910 have ”udtalt, at han stillede sig velvillig til sagen” (*PædSelsk.Årsb. 1909-1910*, s. 69). Ministeren gik imidlertid af et par måneder senere (han blev afløst af Jacob Appel). I det hele taget lader den massivt støttede lærerforeningsadresse fra marts 1910 ikke til at have haft nogen umiddelbar effekt i ministeriet.

Det var på baggrund af Det pædagogiske Selskabs aktiviteter inden for retskrivningsområdet ikke helt uforståeligt at selskabet følte sig tilsidesat da Undervisningsministeriet i 1920 nedsatte et retskrivningsudvalg uden at bede selskabet udpege en repræsentant (jf. *Kyrre 1920*, s. 159, noten). Ministeriet har dog muligvis ment at reformkræfterne var tilstrækkeligt repræsenteret i udvalget gennem Dansk Retsskrivningsforening. Og Retsskrivningsudvalget viste sig da også at være radikalt nok uden Det pædagogiske Selskab som medlem ved som en af sine første embedshandlinger at indstille til ministeriet at de små bogstaver blev indført i appellativer (*Retskrivningsudvalget 12.3.1921*). Se nærmere om Retskrivningsudvalget nedenfor i afsnit 2.34.

2.13.5. Personer og lærerforeninger

De forskellige adresser mv. involverede en række personer, hvoraf flere også i øvrigt var aktører i retskrivningsdebatten: Det tidlige adresseforslag fra 1863 (*Adresse 9.3.1863*) var udarbejdet af A. Povlsen, Lucianus Kofod, Grum, P. Rasmussen og R. Volf. *Adresse 30.4.1867* var på selskabets vegne affattet af K. Røvsing, C. Krebs og G. Brøndsted, *Adresse 4.12.1871* af Fr. Bajer, J. Olsen og Chr. Brøchner-Larsen. Det femmandsudvalg der udarbejdede *Adresse 22.2.1885*, bestod af Sig. Müller, Verner Dahlerup, Ida Falbe-Hansen, Chr. Brøchner-Larsen og P.L. Jensen, og adressen var underskrevet af formanden S.G. Møller. A. Hoffman underskrev som formand *Adresse 15.10.1888*, og S.L. Tuxen underskrev *Adresse 6.11.1891*, der var foreslået af K.A. Schneekloth på selskabets møde 30.10.1891.

Fællesadressen med Dansklærerforeningen, *Adresse 2.11.1900*, var for Det pædagogiske Selskab underskrevet af Kristiane Iversen, Karen Kjær, C.A. Lyngbye, H. Rolsted (formand) og E. Slomann. For Dansklærerforeningen underskrev Schneekloth (formand) og Axel Sörensen.

Adresse 5.3.1910 var underskrevet af S. Abrahamsen, Henrik Bertelsen, Anne Bruun, P. Elmquist (formand for Det pædagogiske Selskab), Mathea Haunstrup, Johannes Löwe og H. Rolsted. Ud over disse repræsentanter for de tre foreninger Danmarks

Lærerforening, Dansklærerforeningen og Det pædagogiske Selskab var denne adresse ”medunderskrevet af Formændene for alle de store repræsentative Skoleforeninger”: Stig Bredstrup (Dansk Skoleforening), Louise Vinteler (Den Danske Pigeskole), P. Elmquist (De højere Almenskolars Lærerforening), K. Andersen Kiær (Frederiksberg Kommunelærerforening), P. Lundbye (Københavns Kommunelærerforening), Karen Ankersted (Københavns Kommunelærerforening), Otto Madsen (Privatskolens fagordnede Lærerforening), Christensen-Dalsgaard (Danmarks Realskoleforening), S.A. Christensen (Statsskolernes Lærerforening).

2.14. Reformeret latinskoleretskrivning 2 (1868-1874)

Som nævnt ovenfor i afsnittet ”Reformeret latinskoleretskrivning 1” (2.8) var der fra omkring 1845 bestræbelser i gang for at få reformeret retskrivningen i latinskolerne. Og på latinskolerne i Ålborg og Nykøbing Falster havde man indført retskrivninger med forskellige tilnærmelser til den rask-petersenske norm, i den sidstnævnte skole således ’Nykøbingretskrivningen 1’ (1847-1848).

I 1855 var nogle af de krav i den traditionelle retskrivning som skolen i særlig grad fandt utidssvarende, blevet lempet gennem undervisningsinspektør Madvigs hyrdebrev til lærerne i den lærde skole (*Madvig 27.1.1855*; se afsnit 2.9). Madvig var dog ikke gået nær så langt som bl.a. Nykøbinglærerne var gået knap ti år før, så der var også efter hans initiativ et behov for yderligere moderniseringer.

2.14.1. Roskildereglerne – en fælles latinskolenorm?

Udspillet kom denne gang fra Roskilde Katedralskole. Her publicerede man i 1868 et retskrivningsprogram der ikke bare skulle fungere som skolenorm i Roskilde, men som også sigtede mod ”en i Hovedtrækkene ensartet Retskrivning for de lærde Skoler” (*Povelsen juni 1868*, s. 11). Normen var udarbejdet af rektor S. Povelsen og lærere ved katedralskolen og var formuleret af adjunkt Thorvald Fritsche (f. 1832, senere rektor ved Ribe Katedralskole 1882-1903). Han var ifølge rektors ord den lærer ”der i vor Midte mest levende har interesseret sig for Sagen” (s. 8). Rektor Povelsen motiverede i øvrigt i en kort indledning til Fritsche overgangen til den nye retskrivning med bl.a. disse ord:

Naar vi i det væsentligste have sluttet os til den Retskrivning, som Rask for mere end 40 Aar siden opstillede, og som i den lange Mellemtid ved sin Sandhed og Simpelhed har vundet mere og mere Indgang, mene vi ligefuldt at have overholdt den Regel, at Skolen ikke bør gaa foran. (*Povelsen juni 1868*, s. 8-9).

Med formuleringen ”at Skolen ikke bør gaa foran” refereres der formentlig til undervisningsinspektør Madvigs tidligere udtalelse om at skolen ”ikke skal gaae i Spidsen” når det gælder ændringer i retskrivningen (*Madvig 27.1.1855*, s. 5; se afsnit 2.9.2). Men i øvrigt fremgår det af adjunkt Fritsches redegørelse at man på Roskilde Katedralskole hidtil ikke havde benyttet sig af Madvigs normåbninger (dvs. ’1855-retskrivningen’), men indtil nu havde ”beholdt den ældre Retskrivning saa temmelig uforandret” (s. 9). Udviklingen var imidlertid nu så vidt fremskreden, bl.a. i den nyere litteratur, at man havde fundet det rigtigt at indføre en retskrivning der svarede til ”hvad der allerede nu eller i en nær Fremtid maa antages at ville blive det almindelige” (s. 10).

Fritsche slutter sin gennemgang med at anbefale Roskildereglerne ”til Medlærernes Opmærksomhed ved de andre Skoler, i det Haab at have ydet et Bidrag til Sagens Fremme, hvad enten Overbestyrelsen atter maatte behage at tage Sagen i sin Haand, eller flere Skoler paa egen Haand kunde finde Anledning til at forene sig med os til fælles Vedtagelse af en bestemt Retskrivning” (s. 13).

Roskildelærernes initiativ ser ikke ud til at have fremkaldt nogen reaktion fra ”Overbestyrelsen” (dvs. Madvig, der bestred hvervet som undervisningsinspektør helt indtil 1874). Til gengæld var der flere latinskoler der fulgte Roskilde Katedralskoles eksempel. Det gjaldt i hvert fald Frederiksborg lærde Skole og Viborg Katedralskole, der if. henholdsvis *Berg, C. 1869* og *Lefolii 1869* indførte tilsvarende reformretskrivninger året efter. Jf. også at Roskildereglerne i læsebogen *Wulff 1869*, hvis forfatter var adjunkt ved Aalborg Katedralskole, anføres som den ene af de normer som læsebogen i hovedtræk stemmer ortografisk overens med; den anden er ’Det pædagogiske Selskabs retskrivning’ (1867), se afsnit 3.16.

Programmet i *Povelsen juni 1868* udgør det specifikke grundlag for skolenormen ’Roskilderetskrivningen’ (1868). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.18.

2.14.2. Nykøbing Falster igen – tilbage til traditionen

Fra Katedralskolen i Nykøbing Falster, der også tidligere havde vist initiativ på retskrivningsfronten, kom der i 1870 et nyt retskrivningsprogram (*Paludan-Müller, Wittrup & Købke juli 1870*). Det var udarbejdet af de lærere der nu stod for skolens danskundervisning, nemlig rektor Caspar Paludan-Müller, Michael Wittrup og Jens Peter Harald Købke. Denne gang var det dog så som så med reformiveren, og de nye regler blev heller ikke sat i direkte relation til skolens gamle, relativt progressive ’Nykøbing 1’-norm (1847-1848); se afsnit 3.12). De kan da heller ikke ses som en videreførelse af den hidtidige norm, men snarere som en reaktion mod den. Under alle omstændigheder fjernede de nye regler sig på nogle punkter fra skolens hidtidige delvis ’rask-petersenske retskrivning’ og nærmede sig den traditionelle molbechske norm.

Tilnærmelsen til den traditionelle norm fremgik allerede på det generelle plan af at de tre dansklærere i god molbechsk ånd proklamerede at de som ”Grundlov for Ret-

skrivning” alene kunne anerkende ”den *almindelige Skrivebrug*” (*Paludan-Müller, Wittrup & Købke juli 1870*, s. 50). De nye katedralskoleregler var dog ikke entydigt promolbechske, men valgte også løsninger der gik imod enten den Molbechbaserede ’1847-retskrivning’ alene eller ’1847-retskrivningen’ og Madvigs ’1855-retskrivning’ i fællesskab. Nykøbingreglerne afveg fx fra Molbech ved at forkaste vokalfordobling og fra både Molbech og Madvig ved – omend kortvarigt og kun i latinsk skrift (se afsnit 3.21.4, RP12) – at anerkende brug af bolle-å.

De nye Nykøbingregler var i brug på Nykøbing Katedralskole i hvert fald til udgangen af skoleåret 1873/74. Kultusministeriet havde ganske vist allerede med *Cirk. 9.8.1871* afstukket nye rammer for latinskolernes retskrivning (se afsnit 2.19.1). Men ved Nykøbing Katedralskole, der i mellemtiden havde fået ny rektor (Chr. Listov), besluttede man på lærermøder i begyndelsen af skoleåret 1873/74 at nøjes med at indføre den ny ensartede skrivebrug i de yngre klasser, mens ”det vedtoges at lade de to øverste Klasser endnu i Aar blive staaende ved de Regler, der hidtil havde været gjældende her” (*Indbydelsesskrift juli 1874*, s. 11).

Programmet i *Paludan-Müller, Wittrup & Købke juli 1870* og *juli 1871* udgør det specifikke grundlag for skolenormen ’Nykøbingretskrivningen 2’ (1870-1871). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.21.

2.15. Stockholmermødet 1869 og Svend Grundtvigs første retskrivningsordbog (1869-1870)²⁵

En hovedbegivenhed i den danske – og nordiske – ortografihistorie var det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm i juli 1869. Baggrunden for mødet, der fandt sted i dagene 25.-30.7.1869, var det nordisk-ortografiske princip der var blevet knæsat med N.M. Petersens afhandling om oldtidens betydning for nutiden (*Petersen, N.M. 1845*), og som også bl.a. Lucianus Kofod i skriftet *Om Nordens sproglige enhed* (*Kofod 1866*) havde påberåbt sig. Det konkrete formål med mødet var at udforme forslag til mere ensartede regler for de nordiske sprogs retskrivning (se nærmere nedenfor).

2.15.1. Initiativtagere, kommissorium og deltagere

I mødet deltog repræsentanter for nationerne Danmark, Norge og Sverige og for sprogene dansk-norsk (dvs. dansk; skriftsproget i Norge var endnu identisk med dansk) og svensk. Mødets deltagere havde ikke noget officielt mandat, men var udpeget ved møder i de respektive lande, indkaldt af komitéer bestående af initiativtagerne, der prin-

²⁵ Jeg trækker her i afsnittet i et vist omfang på synspunkter og formuleringer fra min tidligere behandling i *Galberg Jacobsen 1973*, s. 42-44.

cipielt var privatpersoner, men som i øvrigt i høj grad var forankrede i de nordiske, og nordisk filologiske, universitetsmiljøer.

Ophavsmanden til tanken om et nordisk retskrivningsmøde var den svenske forfatter og rigsdagsmand Sven Adolf Hedin, der havde fremsat sit forslag på det 2. nordiske møde for nationaløkonomer i Stockholm i 1866 (*Skastrup okt. 1972*, s. 1; se også *Hazellius 1871*, s. 3-4). Den norske historieprofessor L.K. Daa foreslog derefter i København i 1868 at der skulle nedsættes "et Udvalg af Sagkyndige, til Hælvtten dannet af Norske og Danske i et lige Antal, til Hælvtten af Svenske" til at arbejde med det nordiske retskrivningssspørgsmål (*Steenstrup mfl. 9.4.1869*).

I Danmark udgik initiativet derefter fra en kreds bestående af 13 universitets- og skolemænd mv.: Professor²⁶ H.N. Clausen; Cand. M. Goldschmidt; Docent, Captain Svend Grundtvig; Professor E. Holm; Pastor Joh. Kok; Docent K. Lyngby; Redaktør C. Ploug; Professor A. Steen; Etatsraad, Professor Japetus Steenstrup; Redaktør, Dr. M. Steenstrup; Professor, Rektor S.B. Thrige; Professor J.L. Ussing; Professor N.L. Westergaard. – Samme personkreds møder vi senere som underskriverne på retskrivningskompromiset *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870*; se nedenfor i afsnit 2.16).

Disse 13 mænd indbød "en større Kreds (92), repræsenterende forskellige Sider af Samfundslivet, men særlig dog Literaturen og Skolen, til et Møde Lørdag d^{en} 13 Marts 1869" i Studenterforeningen (*Steenstrup mfl. 9.4.1869*). Og ugedagen efter udpegede den samme større kreds så med "betydelig Majoritet" de sprogmand og "praktisk-literære" (*Clausen, H.N. mfl. 17.3.1869*) mænd – dvs. skolemænd og/eller forfattere – som skulle udgøre den danske delegation. For den sproglige side udpegedes Grundtvig og Lyngby med Kok som suppleant, og for den praktisk-literære side skolemanden og historikeren Søren Bloch Thrige med forfatteren og skolemanden E. Lembcke som suppleant. Kok og Lembcke indtrådte senere af hensyn til ligevægten med svenskerne som ordinære medlemmer af den danske delegation, idet Lembcke dog ikke deltog i selve mødet (se nærmere i *Lyngby 1870*, s. 4-6).

Kommissoriet for det nordiske fællesudvalg skulle være "at udarbejde Forslag, sigtende til at knytte de to nyere nordiske Skriftsprog nærmere til hinanden ved en saavidt muligt ensartet Retskrivning" (*Clausen, H.N. mfl. 17.3.1869*). Og kommissoriet for specielt de danske medlemmer var at

de ved Samarbejden med de norske skulde tilvejebringe hensigtsmæssige Forslag til en fælles dansk-norsk Retskrivning, der kunde ventes at trænge igjennem og afløse den nu herskende Mangfoldighed, og som tillige, i Forbindelse med tilsvarende Forbedringer i den svenske Retskrivning, væsenlig ville lette den gjensidige Benyttelse af den dansk-norske og den svenske Literatur.

(*Steenstrup mfl. 9.4.1869*; også citeret (med 'stockholmerretskrivning') i *Lyngby 1870*, s. 5).

26 Titler og stillingsbetegnelser er her angivet som i *Steenstrup mfl. 9.4.1869*.

I Norge og Sverige havde man valgt sine repræsentanter ved møder i universitetsbyerne Kristiania, Lund og Uppsala og i Stockholm i slutningen af 1868 og begyndelsen af 1869. Sidst i juli 1869 kunne så følgende nordiske sprog- og skolefolk mv. mødes i Stockholm

professor Ludvig Kr. Daa, Kristiania
 docent Svend Grundtvig, København
 lektor A. Hazelius, Stockholm, mødets svenske sekretær
 forfatteren Henrik Ibsen, Kristiania
 overlærer K. Knudsen, Kristiania
 pastor Joh. Kok, København
 docent K.J. Lyngby, København, mødets danske sekretær
 overlærer Jakob Løkke²⁷, Kristiania, mødets norske sekretær
 professor Carl Gustaf Malmström, Upsala, mødets formand
 docent M.B. Richert, Upsala
 skoleadjunkt C.E. Schweder, Lund
 redaktør August Sohlman, Stockholm
 professor C. Säve, Upsala
 docent K.F. Söderwall, Lund
 professor, rektor S.B. Thrige, København
 biblioteksamanuensis H.O. Wieselgren, Stockholm
 professor T. Wisén, Lund
 (Overvejende efter *Lyngby 1870*, s. 6; udførligere oplysninger om de enkelte medlemmer i *Hazelius 1871*, s. 6-7, og i indledningen (1903) til *Hazelius 1869*).

2.15.2. Nordisk og/eller fonetisk?

Retskrivningsmødets drøftelser og vedtagelser fremgår i hovedsagen af de uddybende bemærkninger under de enkelte retskrivningsproblemer (RP'er) i normkarakteristikken af 'stockholmerretskrivningen' (1869) i afsnit 3.19.4, idet hovedvægten dog her ligger på ændringerne i dansk-norsk.

1869-mødet omtales normalt som det *nordiske* retskrivningsmøde i Stockholm. Og det var da også nordisk i såvel sit udgangspunkt som i sine vedtagelser, i den forstand at der ikke blandt vedtagelserne på mødet er nogen der strider mod det fællesnordiske hensyn. Men der er på den anden side ikke tvivl om at mødet også i høj grad sigtede imod moderniseringer i fonetisk retning i de nationale nordiske retskrivninger. Det fremgår bl.a. af at der på mødet blev vedtaget parallelle ændringer i dansk-norsk og svensk, dvs. ændringer der set fra et fællesnordisk synspunkt var unødvendige, idet der

27 Efternavnet er i Lyngbys liste skrevet *Lökke*, og det samme er tilfældet på titelbladet i *Lökke 1870*, der imidlertid bogen igennem bruger tegnet *ö* uanset om det udtales åbent eller lukket (*fölgende, förste, löbet, möde, öjekast, övrige*, dog "den Danske Rimkrønike", s. 7). Jeg har derfor her og i afhandlingen i øvrigt normaliseret til skrivemåden med *ø*: *Løkke*.

allerede var overensstemmelse mellem sprogene på de pågældende punkter. Det gjaldt således forslagene om i begge sprog at ændre *th* til *t* (jf. afsnit 3.19.4, RP21) og *qv* og *x* til henholdsvis *kv* og *ks* (RP7).²⁸

2.15.3. Svend Grundtvigs stockholmerordbog

'Stockholmerretskrivningen' kom da også med sine forslag om bl.a. indførelse af latinske bogstaver, små bogstaver i appellativer, og *å* i stedet for *aa* til at ligge så tæt på de danske skolemyndigheders yndlingsaversion, 'rask-petersensk retskrivning', at den ingen realistiske muligheder havde for at opnå officiel anerkendelse i Danmark. Det må de danske deltagere i retskrivningsmødet have haft en fornemmelse af, men det afholdt ikke Svend Grundtvig fra efter sin hjemkomst at gå i gang med at udmønte stockholmermødets vedtagelser i en retskrivningsordbog, *Dansk retskrivnings-ordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stokholm 1869 vedtagne regler* (GRO 1870; forordet dateret oktober 1870).

Grundtvigs ordbog var ikke blot, som det fremgår af titlen, i overensstemmelse med stockholmermødets vedtagelser, men gik på nogle punkter videre og indførte bl.a. en skelnen mellem *ø* og *ö* (se nærmere under RP11 i normkapitlet, afsnit 3.19.4). Den var således i endnu højere grad end de systematiske regler i protokollen og beretningerne fra 1869-mødet for radikal til at den kunne opnå anbefaling fra skolemyndighederne og dermed blive udstyret med det statusdirektiv der skulle til for at give den nordiske retskrivning en officiel anerkendelse.

Den officielle protokol fra det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869 (*Hazelius 25.-30.7.1869 (1903)*) udgør sammen med de nationale sekretærers beretninger (*Hazelius 1871, Lyngby 1870 og Løkke 1870*) og Svend Grundtvigs *Dansk retskrivnings-ordbog* (GRO 1870) grundlaget for den private norm 'stockholmerretskrivningen' (1869). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.19. Derudover indgår GRO 1870 som en del af grundlaget for 1871-versionen af den officielle norm '1871-rigsdagsretskrivningen' (afsnit 3.23).

2.16. H.N. Clausens retskrivningskompromis (1870)

Allerede inden udsendelsen af Svend Grundtvigs *Dansk retskrivnings-ordbog* (GRO 1870) sidst i 1870 var det klart at 'stockholmerretskrivningen' (1869) ikke havde realistiske muligheder for at blive officielt anbefalet norm i Danmark. Den kreds af universitets- og skolemænd mv. der i foråret 1869 havde indkaldt til valgmoder forud for 1869-mødet i Stockholm (se ovenfor i afsnit 2.15.1), tog da endnu en gang et initiativ i retskrivningssagen. Fra denne kreds – H.N. Clausen mfl., herunder Svend Grundtvig selv

28 Jf. også Galberg Jacobsen 1973, s. 42-43, og 2003a, s. 102.

– udgik der nu et 8-punkts-program med et kompromisforslag til nye og mere spiselige retskrivningsregler. Programmet, der er dateret 21.6.1870, blev offentliggjort i bl.a. *Berlingske Tidende* 12.7.1870 og opnåede et års tid efter den officielle godkendelse som 'stockholmerretskrivningen' ikke kunne få.

2.16.1. 8-punkts-programmet

De 13 initiativtagere giver som indledning en kort oversigt over baggrunden for deres initiativ og fortsætter:

Det maa vistnok erkjendes for umuligt, at selv det heldigste Forslag til en gjennemgribende Retsskrivningsreform skulde øjeblikkelig eller pludselig kunne overvinde alle stedfindende vanskeligheder og blive ene raadende i Livet og Literaturen. Paa den anden Side synes det os, at der allerede nu kan gøres Noget for at borttage de mest stødende Forskjelligheder og paa lempelig Maade forsonne alle Læsende og Skrivende med en Reform.

Vi haabe saaledes at finde almindelig Imødekommen, naar vi anbefale følgende:

1. Latinske Bogstaver indføres saa snart som praktisk muligt i Stedet for de saa kaldte^[29] danske.
2. Fordobling af Medlyd (Consonanter^[30]) bortfalder foran en anden Medlyd, saa at man skriver: *sikre, tapre, ytre*.

3. Fordobling af Selvlyd (Vocaler^[31]) bortfalder (altsaa *Hus, Is, Sten*), men kan i Tilfælde, hvor Misforstaaelse er at frygte, erstattes ved Accent^[32] (altsaa *véd, vís*, til Adskillelse fra *ved, vis*).

4. Det stumme e bortfalder, men kan i Tilfælde, hvor Misforstaaelse er at frygte, erstattes ved Accent^[33] (*fór, vár*, til Adskillelse fra *för, var; saa'* eller *sāa* [accenten placeret midt over *aa*] til Adskillelse fra *saa*).

Hvor den saa kaldte^[34] danske Skrift beholdes, kan fremdeles bruges: veed, viis, foer, vaer, saac^[35].

5. Bogstavet d foran sk og mellem n og s bortfalder, naar ikke dets Oprindelse ligger indenfor^[36] Sprogets egen Grænse (altsaa *kysk, Kusk, Glans, Prins*, men *bidsk, hadsk, islandsk*).

6. Bogstavet q ombyttes med k i danske Ord (*Kvinde, Kvas, Kvæg*).

7. I de saa kaldte^[37] Tvelyd ombyttes i med j (*Vej, Øje*).

8. Man undgaa unødvendig Sammenskrivning af Ord og skrive altsaa: *uden Tvivl, ikke des mindre, i Almindelighed, i Sigte*.

(Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870, cit. efter det selvstændige tryk i KB; ændringer i optrykket i DHO 1872, s.VII-VIII, er registreret i fodnoter).

29 DHO 1872: "saakaldte".

30 DHO 1872: "Konsonanter".

31 DHO 1872: "Vokaler".

32 DHO 1872: "Akcent".

33 DHO 1872: "Akcent".

34 DHO 1872: "saakaldte".

35 Understregning markerer her gotisk skrift.

36 DHO 1872: "inden for".

37 DHO 1872: "saakaldte".

H.N. Clausen mfl.s retskrivningsregler er her gengivet i ophavsmændenes egen form, dvs. den form der via henvisningen i *Cirk. 9.8.1871* blev gjort til officielt anbefalede retskrivningsregler for latinskolen (se nærmere nedenfor i afsnit 2.19.1). Denne oprindelige form svarer imidlertid ikke nøjagtigt til den som reglerne fik da de blev aftrykt i folkeskolecirkulæret *Cirk. 21.2.1872*, idet de oprindelige 8 punkter da var blevet reduceret til 7 (punkt 1 var udgået; se nærmere nedenfor i afsnit 2.19.3).

8-punkts-programmet i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* udgør (sammen med de dele af 'Molbechs retskrivning'/'1865-retskrivningen' som ikke modificeres af programmet) grundlaget for den private norm 'modereret stockholmerretskrivning' (1870). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.20.

Derudover indgår programmet fra *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* i grundlaget for de officielle normer '1871-retskrivningen' og '1872-retskrivningen', ligesom dele af det genfindes i '1871-rigsdagsretskrivningen'. Se nærmere i de følgende afsnit.

2.17. Hærens retskrivning (1867-1892)

Med den tidligere nævnte 1834-episode (se afsnit 2.6) som en enlig undtagelse havde den officielle normering hidtil drejet sig om skolens retskrivning. Hertil kan nu føjes yderligere et statsligt område uden for undervisningssektoren, nemlig hæren, der fra 1867 til 1892 fik pålagt at følge bestemte ortografiske forskrifter.

2.17.1. Hærloven, Molbech og Holst

Det første statusdirektiv for retskrivningen i hæren var Krigsministeriets *Kundg. 8.10.1867*, der kort fastslog: "Den i Hærloven af 6te Juli d. A. fulgte Retsskrivning vil fremtidig være at anvende i alle Tjenesteanliggender" (pkt. 10). Hermed var *Hærloven* (*Lov 6.7.1867*) gjort til ortografisk mønster for 'hærretskrivningens' 1867-version på samme måde som *Malling 1777* tidligere var gjort til mønster for '1775-retskrivningen'. Retsskrivningen i *Hærloven* er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.17.

Mindre end to år senere, i *Kundg. 14.5.1869*, pkt. 3, vendte Krigsministeriet tilbage til retskrivningsspørgsmålet, denne gang i lidt udførligere form. Anledningen til den fornyede henvendelse var at ministeriet fra hærens afdelinger jævnlig modtog skrivelser hvis retskrivning "i væsentlige Retninger" afveg fra *Hærlovens*. Ministeriet bragte derfor 1867-kundgørelsen i erindring og tilføjede for dem som ikke fandt tilstrækkelig ortografisk vejledning i *Hærloven*, at også *Dansk Ordbog* af C. Molbech (dvs. *Molbech 1833/1859*) og *Dansk Retsskrivningsordbog* af H.P. Holst (dvs. *Holst 1863*) ville kunne "følges med Hensyn til de almindelig forekommende Ords Skrivemaade".

'Hærretskrivningen' var dermed i sin 1869-version blevet forsynet med to omfattende leksikalske indholdsdirektiver (der dog ikke på alle områder stemte helt overens; se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.17.2). Ministeriet pointerede i øvrigt i samme kund-

gørelse at sigtet med den ortografiske normering ikke var ”at binde Hærens Afdelinger og Personer paa en saadan Maade, at en smaalig Overveielse af mindre væsentlige eller enkeltstaaende Afvigelser i Skrivemaaden skulde blive nødvendig”, men at hensigten bl.a. var at sikre at tjenstlige udfærdigelser fik ”en saadan Skrivemaade, at de uden Fare for at misforstaaes kunde læses ogsaa af dem, der ere blevene opdragne i Hærens lavere Underviisningsanstalter eller i Landets almindelige Almueskoler”.

2.17.2. Valgfrihed mellem nyt og gammelt

Krigsministeriets næste retskrivningsdirektiv kom i 1880: *Kundg. 19.2.1880*. Baggrunden for dette direktiv var at den retskrivning der var indført i skolerne med *Cirk. 9.8.1871* og *Cirk. 21.2.1872* (dvs. ’1871-retskrivningen’, se afsnit 3.22), efterhånden var den retskrivning som de fleste værnepligtige ved deres møde i hæren ville være undervist i. Ministeriet indførte derfor med 1880-kundgørelsen den nye retskrivning som en valgfri mulighed ved siden af den hidtidige i afdelingernes tjenesteanliggender. Samme valgfrihed blev indført ved retskrivningsundervisningen ved hærens undervisningsanstalter, idet man dog her skulle stræbe efter at retskrivningen efterhånden kom i overensstemmelse med de nævnte cirkulærer ”ligesom i Landets øvrige Underviisningsanstalter”.

Man kan bemærke at Krigsministeriet kun henviser udtrykkeligt til *Cirk. 9.8.1871* og *Cirk. 21.2.1872* – og gennem dem således også til 8-punkts-programmet i udtalelsen *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* – men ikke til ’1872-retskrivningens’ leksikalske indholdsdirektiv, Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog (DHO 1872)* eller nogen af de direktiver der henviser til *DHO*. Der var næppe tale om nogen forglemmelse, snarere at man – ikke helt uden grund (se afsnit 2.20.2) – havde fundet Grundtvigs ordbog for vidtgående til at man ligefrem ville anbefale den.

2.17.3. Eget krigsministerielt indholdsdirektiv

For dette taler også at ministeriet i sit næste direktiv, *Kundg. 14.10.1886*, stadig kun henviser til de to nævnte cirkulærer, og at samme direktiv i sin konkretisering af hærens retskrivningsregler må siges at være ret restriktivt. Med *Kundg. 14.10.1886* leverede Krigsministeriet for første gang sit eget indholdsdirektiv til hærens retskrivningsnorm. Hvor de tidligere kundgørelser blot havde henvist til indholdsdirektiver forfattet eller udstedt af andre, indeholdt den nye kundgørelse (i pkt. 10) konkrete formuleringer af de regler der blev fulgt i såvel *Kundgørelse for Hæren* som i de lærebøger Krigsministeriet udgiver, og som ”fremtidig ville være at følge ved tjenstlige Udfærdigelser”.

Det oplyses om reglerne at de ”i det Væsentlige” falder sammen med reglerne i de to kultusministerielle cirkulærer. Det er dog så som så med sammenfaldet: Kun 3 af cirkulærernes 7-8 regler indgik i hærens regler i 1886-versionen, og derudover var der i hærreglerne tilføjet en regel om stavning af fremmedord der ikke var med i cirkulæ-

terne. Det er da også tydeligt at forlægget for kundgørelsens retskrivningsregler ikke er nogen af de nævnte cirkulærer, men derimod de regler der i 1870 var udsendt som de første retskrivningsregler for *Rigsdagstidende* mv. (*RigsdRetskr.* 31.12.1870, se nærmere i afsnit 2.18). Se i øvrigt nærmere om indholdet af 1886-kundgørelsen i normkapitlet, afsnit 3.17.4 (specielt under RP3-4 og RP7-8).

2.17.4. Tilslutning til '1889'- og '1892'-retskrivningen'

Det følgende retskrivningsdirektiv fra Krigsministeriet, *Kundg.* 30.1.1891, pkt. 10, blev udsendt på "dertil af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet given Foranledning" og bestemte at retskrivningsreglerne i dette ministeriums *Bek.* 7.6.1889 for fremtiden skulle "lægges til Grund ved Undervisningen i Retskrivning i de til Hæren hørende Undervisningsanstalter". Samtidig blev det pålagt de øvrige myndigheder og personer i hæren "at stræbe hen til i tjenstlige Udfærdigelser" at følge '1889-retskrivningen'.³⁸

Også Krigsministeriets næste – og vistnok sidste – direktiv, *Kundg.* 22.3.1892, pkt. 10, var en følge af ændringer i de undervisningsministerielle retskrivningsregler, nemlig de to 1892-bekendtgørelser der var udsendt kort forinden (*Bek.-Retskr.* 27.2.1892, *Bek.-Leds.* 27.2.1892). Og også her blev der skelnet mellem hærens undervisningsanstalter, hvor de nye retskrivningsregler uden modifikationer skulle lægges til grund ved undervisningen i retskrivning, og hærens myndigheder og personer, der blot "saa vidt muligt" skulle følge dem i tjenstlige udfærdigelser.

De ovenfor nævnte krigsministerielle kundgørelser (*Kundg.* 8.10.1867 mv.) udgør sammen med bl.a. *Hærloven* (*Lov* 6.7.1867), *Molbech* 1833/1859 og forskellige undervisningsministerielle direktiver (*Cirk.* 9.8.1871 mv.) grundlaget for en række successive versioner af den officielle norm '1867-hærretskrivningen' (1867-1892). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.17.

2.18. Rigsdagen 1 (1870-1871)

Det første nedslag af H.N. Clausens retskrivningskompromis i den officielle retskrivning kan muligvis ses i de regler for retskrivningen i *Rigsdagstidende* som blev udsendt nytårsaftensdag 1870 til ikrafttræden dagen efter (*RigsdRetskr.* 31.12.1870, se afsnit 3.23.2).

38 Jeg har ikke undersøgt om søværnet har været forpligtet til at følge de samme ortografiske forskrifter som hæren, eller om der evt. har været særlige regler for denne forsvarsgren. Om retskrivningen i Marineministeriet er jeg dog faldet over en enkelt interessant bemærkning i et brev fra Ernst v. d. Recke til kultusminister Goos. Recke omtaler her den konservative modretskrivning til '1889-retskrivningen', den såkaldte 'litteraire Retskrivning', og nævner at den har vundet tilslutning i en vid kreds "og bl. A. vedvarende finder den [dvs. tilslutning] hos Marineministeriet" (*Recke* 19.8.1891, s. [2]).

2.18.1. Justering af ”den hidtil anvendte Retskrivning”

Reglerne var underskrevet af Rigsdagens to formænd, C. Liebe (Landstinget) og Christopher Krabbe (Folketinget). De fyldte kun en enkelt side og meddelte kort at ”den hidtil fulgte Retskrivning” med nogle nærmere angivne ændringer i det hele skulle følges. Hvad den konkrete anledning til retskrivningsreglerne var, ved jeg ikke, men det kan i hvert fald konstateres at nogle af lempelserne i forhold til den traditionelle retskrivning også indgik i programmet i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* (enkeltskrivning af vokal, afskaffelse af stumt *e* og ændring af *qv* til *kv*). Derudover gav rigsdagsreglerne som noget nyt i forhold til Clausens program kortfattede, men relativt detaljerede bestemmelser for stavning af fremmedord (se nærmere afsnit 3.23.4).

Rigsdagens første retskrivningsregler fra 1870 var begrænset til at gælde ”Retskrivningen i Rigsdagstidenden med Tillæg” samt ”Udfærdigelser fra Rigsdagen”. Det samme gjaldt det næste og fyldigere sæt regler, der blev udsendt et år senere, denne gang underskrevet af ”Dessau, Bureauchef”, og ”F. Sch. v. Deurs, Landstingssekretær”, men i øvrigt ”med de Herrer Formænds Bemyndigelse”. Det indskræpes heri for Rigsdagens funktionærer

at de i alle Arbejder for Rigsdagen uden Undtagelse og uden nogetsomhelst Hensyn til den Retskrivning, som de ellers personlig maatte følge, saavel selv i *Et* og *Alt* have at følge den ældre hidtil i *Rigsdagstidenden* brugelige, saakaldte ”almindelige” Retskrivning, dog med de nedenfor angivne Undtagelser og nærmere Bestemmelser, som ogsaa at paase, at de følges af de under deres Tilsyn arbejdende Funktionærer.

(*RigsdRetskr. 11.12.1871*, s. 1).

2.18.2. Hertil og ikke længere

Allerede her fremgår det klart at grundlaget er den hidtil gældende retskrivning. I det hele taget er rigsdagsnormen ligesom bl.a. senere ’1872-retskrivningen’ grundlæggende en ”hertil og ikke længere”-retskrivning. Det slås i rigsdagsreglerne utvetydigt fast efter gennemgangen af de tilladte afvigelser fra den traditionelle norm:

Derimod bliver ikke nogensomhelst af de øvrige paa Stockholmermødet i 1869 vedtagne Forandringer i den hidtil brugelige Rigsdagsskrivemaade for Tiden at tage til Følge.

(*RigsdRetskr. 11.12.1871*, s. 1).

Herefter følger en punktopstilling med 11 punkter, for størstepartens vedkommende indledt med et spateret *bibeholdes* (se nærmere i normbeskrivelsen i afsnit 3.23).

Rigsdagens retskrivningsregler var som nævnt primært beregnet til brug for Rigsdagens funktionærer. Derudover fik de muligvis en videre rækkevidde som retningslinjer for Svend Grundtvig ved hans udvælgelse og stavning af fremmedord i den første officielle retskrivningsordbog, *Dansk Haandordbog (DHO 1872)*; se også afsnit 3.24.4, RP8, inkl. note 74. Det er dog på den anden side ganske få af fremmedordene i ordlisten i

RigsdRetskr. 11.12.1871 der også er med i *DHO 1872*. Så rigsdagsnormen har i givet fald primært haft principiel eller indirekte betydning for Grundtvigs ordbog.

Se videre om retskrivningen i Rigsdagen i afsnit 2.33: ”Rigsdagen 2 – den første statsretskrivning (1913-1933)”.

2.19. Fælles regler for latinskole og folkeskole (1871-1872)

H.N. Clausen m.fl.s 8-punkts-program fra juni 1870 måtte som nævnt til at begynde med nøjes med at være indholdsdirektiv for den private norm ’modereret stockholmer-retskrivning’. Efter et års tid i denne rolle fik programmet imidlertid skolemyndighedernes blå stempel gennem to kultusministerielle cirkulærer. Det første af disse, *Cirk. 9.8.1871*, blev udsendt til latinskolerne, og det andet, *Cirk. 21.2.1872*, blev – efter en debat i Folketinget (se i kronologien under ”Folketinget 8.11.1871”) – udsendt til folkeskolen og seminarierne.

2.19.1. Latinskolen

Latinskolecirkulæret fra august 1871 blev udsendt som en uddybning og udfyldning af Christian 9.s latinskoleanordning (*Anordn. 5.8.1871*), der i § 1.1 fastsatte at en discipel for at kunne optages i en lærd skoles første (nederste) klasse bl.a. skulle bestå en prøve i skriftlig genfortælling ”med antagelig Sikkerhed i Retskrivning og Skilletegnes Brug”. Derudover indeholdt anordningen ikke noget om retskrivning. Latinskolecirkulæret indeholdt til gengæld en mere udførlig behandling af kravene til den retskrivning som disciplene skulle beherske ”med antagelig Sikkerhed”. Cirkulærets bestemmelser om retskrivningen lyder i deres helhed:

Skjøndt vistnok Skolen under almindelige Forhold helst bør indtage et negativt Standpunkt i *Retskrivningsspørgsmaalet*, saaledes at den ikke optager Noget, førend Sprogbrugen med Sikkerhed har tilegnet sig det, maa det dog erkjendes, at den Gjæring, hvori Retskrivningsspørgsmaalet for Tiden befinder sig, indeholder en stærk Opfordring til at gjøre nogle positive Skridt for at opnaa en større Sikkerhed og Ensartethed. Ministeriet erkjender imidlertid, at der her maa gaas frem med Varsomhed, og skal derfor indskrænke sig til den Udtalelse, at det maa anses ønskeligt, om Skolerne efterhaanden bestræbe sig for i det Væsentlige at slutte sig til den fra et Antal Mænd (H.N. Clausen med Flere) under 21de Juli [fejl for Juni] 1870 fremkomne Udtalelse om, hvad der efter de senest om dette Anliggende i Stokholm førte Forhandlinger synes strax at kunne optages som Regel. Men i ethvert Fald bør ingen Skole fjerne sig længere fra den overleverede og i det Hele i de offentlige Aktstykker fulgte Form. Det maa da antages, at de nye Disciple, der melde sig til Optagelse i Skolerne, efterhaanden ville være underviste i det Væsentlige efter de samme Regler.

(*Cirk. 9.8.1871*, s. 155-156).

Af retskrivningsrelevant stof indeholdt cirkulæret, der omfattede hele latinskolens fagkreds og alle seks klassetrin, desuden et afsnit om skrivning, med regler for brugen af latinske og gotiske bogstaver (se nedenfor i afsnit 2.21).

Man kan undre sig over at udtalelsen fra H.N. Clausen mfl. hverken er refereret eller citeret i *Cirk. 9.8.1871*, men at ministeriet øjensynlig går ud fra at modtagerne af cirkulæret har adgang til den mere end ét år gamle private udtalelse (eller evt. et avisudklip med en gengivelse af den). Det manglende optryk af programmet kan eventuelt skyldes at ministeriet ikke har haft noget stærkt ønske om ligefrem at medvirke til markedsføringen af den nye retskrivning, men at man blot har accepteret den for dermed at markere at der var en grænse for hvilke retskrivningsændringer der kunne tillades. Bemærkningen i næstsidste periode om at man i hvert fald ikke bør fjerne sig længere fra den overleverede norm end angivet i 8-punkts-programmet, kan pege i den retning.

2.19.2. Folkeskolen – ”salmebogsreskriptet” ophæves

Med folkeskole- og seminariecirkulæret fra februar 1872 blev ”salmebogsreskriptet” fra 1865 eksplicit sat ud af kraft:

.. Ministeriet .. har fundet, at de i dets Cirkulærskrivelse af 14de November 1865 .. givne Bestemmelser om, hvilke Retkskrivningsregler der blive at følge ved Undervisningen i Borger- og Almueskolerne, ikke længere bør opretholdes
(*Cirk. 21.2.1872*)

Herudover lægger ministeriet sig i sit nye cirkulære både indholdsmæssigt og formulermæssigt ret tæt op ad latinskolecirkulæret fra august 1871. Det gentager således anbefalingen af at skolerne – nu altså borger- og almueskolerne, dvs. folkeskolen – følger retskrivningsreglerne i H.N. Clausen mfl.s udtalelse fra sommeren 1870. Og det gentager også understregningen af at *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* skal opfattes som et ”hertil og ikke længere”-direktiv, og at skolerne i øvrigt skal holde sig til ”den overleverede, i det Hele i de offentlige Aktstykker fulgte Skrivemaade”³⁹.

2.19.3. Latinsk eller gotisk

Folkeskolecirkulæret adskiller sig i øvrigt fra latinskolecirkulæret ved at det ikke blot refererer til programmet i H.N. Clausen mfl.s udtalelse fra 1870, men også citerer dets enkelte punkter. Men som tidligere nævnt, er udtalelsens oprindelige 8-punkts-program (citeret ovenfor i afsnit 2.16.1) ved optrykket i *Cirk. 21.2.1872* blevet reduceret til et 7-punkts-program.

39 ”– hvad der vel, lidt indpakket, må betyde: ministeriets egen ortografi, altså kancellisproget!” (*Skastrup okt. 1972*, s. 2).

Det punkt der er gledet ud, er punkt 1 om udskiftningen af gotiske bogstaver med latinske. Det kan egentlig ikke undre når man tager i betragtning at *Ministerialtidende*, som cirkulæret blev offentliggjort i, endnu var trykt med gotiske bogstaver, hvorimod udtalelsen fra H.N. Clausen mfl. i sin oprindelige version var trykt med latinske bogstaver. Som yderligere en følge af forskellen i direktivets ”basisskrift” har bestemmelsen om stumt *e* (pkt. 4 i afsnit 2.16.1) i folkeskolecirkulæret fået denne udformning:

3) at det stumme ”e” bortfalder undtagen, hvor Misforstaaelse kan befrygtes, saa at der skrives: ”foer”, ”vaer”, ”saa” til Adskillelse fra ”for”, ”var”, ”saa”;

I latinsk Skrift kan til Undgaaelse af Misforstaaelse benyttes Accent istedetfor Fordobling af Selvlyd og det stumme ”e”, saa at der skrives: ”*véd*”, ”*vís*”, ”*för*”, ”*vár*”, ”*saa*” [kursiv markerer her latinsk skrift].

(*Cirk. 21.2.1872*).

Den forskellige behandling af 1870-udtalelsens anbefaling af det latinske alfabet frem for det gotiske i de to retskrivningscirkulærer afspejler desuden at der ikke helt er fodslag på dette punkt i de to skolegrene. Latinskolerne havde allerede i *Cirk. 9.8.1871* fået mulighed for at lade være med at undervise i gotisk skrift, mens myndighederne helt indtil 1875 fastholdt at folkeskolens elever skulle lære at skrive gotisk skrift. Se nærmere i afsnit 2.21.2.

2.19.4. Seminarierne – en påbudt retskrivning

At den anbefalede retskrivning i *Cirk. 21.2.1872* også gjaldt undervisningen på seminarierne, fremgik allerede af teksten i selve cirkulæret, der desuden var udsendt til både skoledirektioner og seminariedirektioner. Seminarierne forpligtedes imidlertid yderligere over for ’1872-retskrivningen’ i *Bekjendtgørelse angaaende Retskrivningen i de skriftlige Prøver ved Skolelærer- og Skolelærerindeexamen* fra september samme år (her citeret i sin helhed):

I Henhold til et fra Formanden i Skolelærerexamenskommissionen indkommet og af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet bifaldet Forslag ville de, der i Aaret 1873 eller senere indstille sig til de anordnede Examina for Skolelærere eller Skolelærerinder, i deres skriftlige Examensprøver have at følge den i Ministeriets Cirkulære til samtlige Skoledirektioner og Seminariedirektioner af 21de Februar dette Aar*)⁴⁰ ommeldte Retskrivning.

Hvilket herved bekjendtgjøres til Efterretning for alle Vedkommende med Tilføiende, at den af Professor S. Grundtvig nylig i Trykken udgivne ”Dansk Haandordbog” indeholder Anvisning til Benyttelse af den ovennævnte Retskrivning.

(*Bek. 30.9.1872*).

40 Note med henvisning til optrykket i *Mintid*.

'1872-retskrivningen', som seminariebekendtgørelsen senere er med til at etablere, betragtes almindeligvis som en *anbefalet* retskrivning i modsætning til senere *påbudte* retskrivninger som fx '1889-retskrivningen'. Denne betragtning er rimelig nok når det drejer sig om retskrivningen i skoleelevernes arbejder. Når det derimod gælder de kommende skolelærere er det, som det fremgår, allerede i 1872 dækkende at tale om en påbudt retskrivning.

2.19.5. Den første retskrivningsvejledning

Med cirkulærerne 1871 og 1872 til henholdsvis latinskolen og folkeskolen var der for alvor etableret et fælles grundlag for retskrivningen i hele skolesystemet. De to skoleformer var i 1848 ved nedlæggelsen af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler (for latinskolen) og Danske Kancelli (for folkeskolen) blevet ført sammen i det nyoprettede Kultusministerium (Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet). I 1865 var de ortografisk set bragt nærmere hinanden ved at Molbechs ordbog med "salmebogsreskriptet" fra 1865 havde fået udvidet sit gyldighedsområde fra kun at være latinskolens primære indholdsdirektiv til også at være folkeskolens. Med 1871/1872-direktiverne lå der nu et fælles ortografisk regelsæt for de to skoleformer, fastsat af en og samme myndighed. Og med publiceringen af det let beskårne H.N. Clausenske retskrivningsprogram i det sidste af cirkulærerne (*Cirk. 21.2.1872*) forelå der for første gang et eksplicit sæt retskrivningsregler – en retskrivningsvejledning, om man vil – fra det danske Undervisningsministerium.

8-punkts-programmet i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* udgør sammen med *Cirk. 9.8.1871* og *Cirk. 21.2.1872* (og de dele af 'Molbechs retskrivning'/'1865-retskrivningen' som ikke modificeres af de nævnte direktiver) grundlaget for den officielle skolenorm '1871-retskrivningen'. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.22. – Derudover indgår de tre førstnævnte direktiver sammen med bl.a. Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog* (1872) i '1872-retskrivningen' (se nærmere nedenfor).

2.20. Svend Grundtvigs anden retskrivningsordbog – med ministeriel anbefaling (1872)

På baggrund af 8-punkts-programmet i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* udarbejdede Svend Grundtvig, der som tidligere nævnt var en af udtalelsens underskrivere, sin *Dansk Haandordbog* (DHO 1872). Grundtvigs *Haandordbog* udkom i efteråret 1872⁴¹ med or-

41 I *Bek. 30.9.1872* tales der om "den af Professor S. Grundtvig nylig i Trykken udgivne "Dansk Haandordbog"". De anmeldelser jeg kender til (bl.a. fra *GrundtvigSaml.*), er fra november 1872 og fremefter: *C. 6.11.1872*, *S. 13.11.1872*, *Jessen, E. 30.12.1872*.

dene ”Med den af Kultusministeriet anbefalede Retskrivning” placeret på titelbladet under bogens navn. Denne formulering kan ikke tages som udtryk for at *Dansk Haandordbog* allerede ved sin udsendelse var en officielt anbefalet retskrivningsordbog. Med påberåbelsen af at ordbogen indeholder den af ministeriet anbefalede retskrivning, refererer Grundtvig blot til at han har udarbejdet den i overensstemmelse med de af ministeriet anbefalede regler i H.N. Clausen mfl.s udtalelse fra 1870. At det forholder sig sådan, fremgår bl.a. af at bogens forord – der i øvrigt omhyggeligt gør rede for ministeriets tilslutning til 1870-udtalelsen – ikke rummer oplysninger om nogen ministeriel anbefaling af ordbogen. Havde en sådan foreligget, ville Grundtvig utvivlsomt have nævnt den – på samme måde som han i en note til ordbogens 2. udg. (*DHO 1880*) citerer fra ministeriets anbefaling af bogen i *Cirk. 17.12.1872*.

2.20.1. Opbakning fra kultusminister Hall

Havde Grundtvig således ikke nogen udtrykkelig ministeriel anbefaling ved udsendelsen af *DHO 1872*, kunne han dog lægge bogen frem med en begrundet forventning om at den ville få ministeriets opbakning. Tidligere på året havde han nemlig forelagt sine tanker om at lade ministeriets retskrivningsanbefalinger i cirkulærerne fra 1871 og 1872 fremtræde i ordbogsform for kultusminister C. Hall, der i et brev til Grundtvig tilsluttede sig og fortsatte:

Jeg giver Dem derfor meget gerne det af Dem ønskede Tilsagn om, at det er min Agt, naar De, som jeg tillidsfuldt forventer, i Anvendelsen af de givne Grundsætninger paa hele Sprogets Ordforraad tager de fornødne Hensyn til den hidtil almindelige Skrivebrug, da at anbefale den af Dem udarbejdede Ordbog til de offentlige Skoler og Seminarier. Jeg antager ogsaa at det vil findes hensigtsmæssigt at tilstille vedkommende Myndigheder Exemplarer af den anbefalede Retskrivningsordbog, hvorhos jeg forudsætter at Prisen for den sættes saa lavt som muligt, ikke over 8 Sk. for Arket, trykt som den af Dem i Aaret 1870 udgivne mere radikale, eller som De vel selv hellere ønskede den betegnet, mere rationelle Retskrivningsordbog.
(*Hall 29.3.1872*).

Kultusministeren holdt sit ord og anbefalede – omend i afdæmpede og beherskede vendinger – *DHO 1872* i de kommende retskrivningsdirektiver fra ministeriet:

I *Bek. 30.9.1872* om retskrivningen ved lærereksamen (aftrykt i sin helhed ovenfor i afsnit 2.19.4) var pålægget om at følge retskrivningen i cirkulæret fra februar samme år således ledsaget af en tilføjelse om at Grundtvigs ”nylig i Trykken udgivne ”Dansk Haandordbog” indehold[t] Anvisning til Benyttelse af den ovennævnte Retskrivning”.

Og i *Cirk. 13.12.1872* til ”samtlige Skoledirektioner og Seminariedirektioner” anbefalte ministeriet at man i folkeskolecirkulæret fra februar samme år havde ”maattet indskrænke sig til at opstille almindelige Grundsætninger for Retskrivningen”, og at det derfor var ønskeligt at kunne anvisne lærerne en vejledning som kunne opklare tvivlsspørgsmål om de almene reglers rette anvendelse. Til dette formål forekom Svend

Grundtvigs ordbog ministeriet ”at afgive et godt Hjælpemiddel”. Man anmodede derfor de enkelte skole- og seminariedirektioner om at gøre deres lærere opmærksomme på ”at bemeldte Bog maa[te] antages at ville kunne være til megen Nytte ved Indøvelsen af de i Ministeriets ovennævnte Cirkulære [af 21.2.1872] ommeldte Retskrivningsregler”.

Samme henvisning til Grundtvigs ordbog fik lærerne ved de lærde skoler så et par dage senere i *Cirk.* 17.12.1872.

2.20.2. Den første officielle retskrivningsordbog

Grundtvigs *Dansk Haandordbog* var hermed gjort til ortografisk norm for hele det offentlige skolevæsen, og Danmark kunne siges at have fået sin første officielle retskrivningsordbog (se dog også ovenfor i afsnit 2.7.1 om *Molbech 1813*). Derudover kan man med optrykket i bogens forord af 8-punkts-programmet fra *Clausen, H.N. mfl.* 21.6.1870 se en foregribelse af den senere – fra *SRO 1918* – almindelige skik med også at lade de officielle retskrivningsordbøger indeholde en systematisk del – en retskrivningsvejledning.

Men fik så kultusminister Hall med *DHO 1872* den loyalt udarbejdede retskrivningsordbog han ”tillidsfuldt forventede” i sit brev til Grundtvig? Det kan man dårligt sige. Svend Grundtvig gik som allerede samtidige kritikere gjorde opmærksom på – og som han også selv for de fleste punkters vedkommende erkendte i bogens forord – i adskillige henseender videre end han havde fået bemyndigelse til⁴². Se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.24.4, spec. under RP7, RP8, RP13, RP16, RP18, RP21, RP24. Og tilsvarende undså han sig ikke for i forordet at kritisere dele af den retskrivning som han havde påtaget sig at formidle (se fx RP2, RP6, RP12, RP26 i samme afsnit).

Svend Grundtvigs afslappede holdning til kultusministerens forventninger lader ikke til at have haft konsekvenser for de ministerielle anbefalinger af hans ordbog. Den udkom i nye udgaver 1880 og 1882 uden ortografiske tilbagetog eller indrømmelser fra Grundtvigs side. Bogen måtte dog i 1884 indkassere en lille officiel anmærkning, idet eksamensinspektionen for latin- og realskolerne i sin årlige beretning udtalte ønske om en ”Revision af Grundtvigs Ordbog, hvormed man vistnok ikke fra nogen Side har været fuldkommen tilfreds” (*Beretning* 5.9.1884, s. 629; se nærmere nedenfor i afsnit 2.22).

Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog* (1872) udgør sammen med bl.a. den ovenfor nævnte bekendtgørelse fra september 1872 og de to cirkulærer fra december samme år grundlaget for den officielle skolenorm ’1872-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.24.

42 Det bliver bl.a. påpeget og kritiseret i *C.* 6.11.1872, *S.* 13.11.1872, *C.* 29.11.1872, *Jessen, E.* 30.12.1872 og forsvaret og forklaret i *Grundtvig* 13.11.1872 og 15.11.1872. Kritikken drejer sig især om Grundtvigs håndtering af spørgsmålene om stavning af fremmedord (afsnit 3.24.4, RP8), *ie* eller *je* i tryksvag stavelse (RP16), stumt *d* (RP18 og RP19), bøjning af substantiver og verber på trykstærk vokal (RP24).

Grundtvigs ordbog bevarer sin plads som officiel retskrivningsordbog til 1891 da den afløses af 1. udgave af Såbys retskrivningsordbog, *SRO 1891* (se nærmere i afsnit 2.26).

2.21. Gotisk eller latinsk skrift? (1871–1875)

2.21.1. Et anliggende for skriveundervisningen

Latinskolecirkulæret *Cirk. 9.8.1871* indeholdt som tidligere nævnt foruden et afsnit om retskrivningen (se afsnit 2.19.1) også bestemmelser for undervisningen i skolens forskellige fag, herunder følgende afsnit om skrivning:

I *Skrivning* bør Undervisningen nok saa meget beregnes paa, at Disciplene faae en fast, som paa, at de faae en smuk Haandskrift, og ved de skriftlige Arbejder bliver det at paase, at Disciplene vænne sig hertil. Forat Disciplene kunne opnaa Fasthed og en flydende Skrift, overlader Ministeriet det til Skolen, hvorvidt det føles rigtigt kun at indøve de latinske – ikke de gothiske – Bogstaver. (*Cirk. 9.8.1871*, s. 157).

Latinskolerne fik altså her – samtidig med anbefalingen af 8-punkts-programmet i *Clau-sen, H.N. mfl. 21.6.1870* og i god overensstemmelse med programmets pkt. 1 (se afsnit 2.16.1) – lov til at nøjes med at undervise i det latinske alfabet i skriveundervisningen.

Helt så afslappet så man endnu ikke på sagen for folkeskolens vedkommende. I 1864 havde lærerne ved en skole på Bornholm gennem skolekommissionen spurgt ministeriet om de måtte indskrænke ”Skriveundervisningen i Skolen til det latinske Alphabet alene”, og havde fået det afvisende svar ”at den ommeldte Indskrænkning af Skriveundervisningen ikke [kunne] tilstedes” (*Skrivelse 19.5.1864*). Og da nogle skoler i Holbæk Amt i 1873 fremsatte et lignende ønske, fik de samme svar: ”ligesom man tidligere har trot at burde afslaa Begjæringer om ved Skriveundervisningen i de offentlige Almueskoler at indskrænke Øvelserne til den saakaldte latinske Skrift, saaledes finder man heller ikke nu Anledning til for en enkelt Skole eller et enkelt Sogn at tillade Saa-dant” (*Skrivelse 18.6.1873*).

2.21.2. Samme regler i latin- og folkeskole – næsten da

To år senere må folkeskolemyndighederne dog give sig og droppe den gotiske skrift i folkeskolens skriveundervisning. I et cirkulære til samtlige skoledirektioner gør Kultusministeriet opmærksom på at den mangel på skrivefærdighed der findes hos mange af dem der (kun) har fået deres skriveundervisning i de offentlige borger- og almueskoler, ”kan antages tildels at hidrøre fra, at der ved Skriveundervisningen indøves 2 Alfabetter”. I konsekvens heraf

.. har man fundet det rettest, at man ved denne Undervisning i de ommeldte Skoler [dvs. de offentlige borger- og almueskoler] for Fremtiden indskrænker sig til det ene Alfabet, hvilket da maa være det latinske som det almindeligst benyttede, dog med det udtrykkelige Forbehold, at Børnene i øverste Klasse, naar Skolen er delt i 2 Klasser, og ellers i de to øverste Klasser, naar den er delt i flere Klasser, øves i Skriftlæsning med gothiske Bogstaver⁴³, og at der ved Examina i Skolerne aflægges prøve heri i forbindelse med Examinationen i Dansk, hvorved Børnene have at godtgjøre, at de med Lethed læse gothisk Skrift.

(Cirk. 10.5.1875).

Med 1875-cirkulæret var der nu også parallelitet mellem latinskolen og folkeskolen mht. brugen af gotisk og latinsk skrift – næsten da. For i latinskolen var der jo tale om en form for valgfrihed: Latinsk skrift var ganske vist obligatorisk, men derudover kunne skolerne efter eget valg fortsætte med også at undervise i gotisk skrift. I folkeskolen var der derimod ikke nogen valgfrihed. Her var der tale om et regulært påbud om at man ”fra næste Undervisningsaars eller Undervisningshalvaars Begyndelse” skulle indskrænke sig til at undervise i skrivning af det latinske alfabet, uden nogen ventil der muliggjorde fortsat sideløbende undervisning i gotisk skrift.

Ministeriet var dog i den første tid imødekommende over for ansøgninger fra skoler der ønskede fortsat at undervise i gotisk skrift. Skoledirektionen for Bjerre og Hatting Herreder fik således tilladelse til uanset Cirk. 10.5.1875 ”vedblivende at lade Skriveundervisningen i Skolerne omfatte saavel gothisk som latinsk Skrift” (Skrivelse 28.12.1875). Jf. også i kronologien Skrivelse 12.11.1875.

2.22. Grønt lys for de små bogstaver mv. – for privatister (1884)

I beretningen for 1884 fra Inspektionen for de lærde Skolers og Realskolernes Afgangs-Examina, der bestod af professorerne Adolph Steen, E. Holm og Vilh. Thomsen, indgik følgende afsnit om retskrivningen:

Spørgsmaalet om *Retskrivningen* vender desto værre idelig tilbage. Den i Cirkulæret af 9de August 1871 *anbefalede* Retskrivning har vel vundet Indgang i Skolerne i Almindelighed, men en del Privatister gaa noget videre i Retning af de Forandringer, som fremragende Mænd i sin Tid have anbefalet, idet de f. Ex. anvende smaa Begyndelsesbogstaver for Substantiver, Tegnet å for aa, Udeladelse af stumt j, eller til de Adskillelser af sammensatte Ord, som Grundtvigs Ordbog vistnok allerede i for høj Grad har indført, have føjet andre endnu videre gaaende, som ubetinget maa forkastes (noget, hvorpaa der forøvrigt ogsaa undertiden kan forekomme Exempler i Skolerne),

43 Jf. også i kronologien Skrivelse 23.8.1876 om skolernes forpligtelser mht. anskaffelse af skriftlæsningsapparater.

f. Ex. ikke blot ”en uden for staaende”, ”til hver Dags Brug” o. fl., men endog ”lang varig”, ”det minde rige slag”, ”hård nakket”, ”vende punkt”, ”blod og ild daab”. Disse sidste ere virkelig falske og meningsløse Former, der ubetinget maa regnes for Fejl, hvorimod den førstnævnte Række af Afvigelser fra den almindelige Retskrivning ikke ligefrem er forbudt og altsaa næppe med Rette kan nedsætte Karakteren for Dansk Stil. Inspektionen maa anbefale nye Bestræbelser for at skaffe en ensartet Retskrivning og mener, at disse bør begynde med en Revision af Grundtvigs Ordbog, hvormed man vistnok ikke fra nogen Side har været fuldkommen tilfreds.

(*Beretning* 5.9.1884, s. 629).

Denne tilkendegivelse fra eksamensinspektionen vakte forståeligt nok opsigt i lærerkredse. I novembernummeret af Danmarks Lærerforenings blad blev den aftrykt ukommenteret og under overskriften ”Officiel Udtalelse om den nuværende Retskrivning” (*DLfMedlbl.* 1884, s. 106). I det følgende nummer blev udtalelsen kommenteret nærmere. Den var efter Danmarks Lærerforenings ”Formening .. saa betydningsfuld for Lærerne, at der ikke [kunne] lægges for megen Vægt paa den”. Og på den baggrund krævede foreningen at ministeriet snarest udsendte et tillæg til *Cirk.* 9.8.1871 med et ”Paabud til samtlige Landets Skoler om Gjennemførelse af hine 3 Retskrivningsændringer”, dvs. indførelse af *å* og små bogstaver i appellativer samt afskaffelse af *j* efter *k* og *g* foran *e*, *æ*, *ø* (*Danmarks Læreforening dec.* 1884). I modsat fald frygtede lærerforeningen at man ikke blot i en del privatskoler, men også i adskillige børneskoler ville gå over til en retskrivning som ”Ministeriet vel endnu ikke har anbefalet, men som dog er erklæret tilladelig” (smst.).

Lærerforeningen går her let hen over det faktum at den retskrivning som eksamensinspektionen havde ytret sig om, og som nu ”officielt [var] erklæret tilladelig” (smst.), var den der var forefundet i eksamensbesvarelser fra privatister – dvs. hos elever der ikke på samme måde som eleverne i de offentlige skoler var forpligtet til at følge den officielle retskrivning. Det var Danmarks Lærerforening vistnok godt klar over, men at det kun var retskrivningen hos denne snævre kreds af skoleelever normåbningen gjaldt, og ikke skolen som helhed, var øjensynlig ikke noget som foreningen fandt grund til at præcisere over for medlemmerne i sin videreformidling af eksamensinspektionens udtalelse.

Man kan i denne forbindelse jævnføre med et ministerielt svar i *Skrivelse* 12.1.1874 til skoledirektionen for Børglum og Hvetbo Herreder. Anledningen var her at børnene i en privatskole lærte ”at stave og skrive efter den saakaldte Raskiske Skrivemaade”, hvad der var en ulempe når de senere skulle overflyttes til kommunens skoler. Kommunens skolekommission havde derfor spurgt i ministeriet om man kunne og skulle pålægge privatskolen at følge retskrivningen i *Cirk.* 21.2.1872. Hertil svarede ministeriet ”at der efter dettes Formening ikke haves Beføielse til at give den omhandlede Privatskoles Lærer det omspurgte Paalæg”. Først med Scavenius’ store retskrivningsbekendtgørelse i 1889 (*Bek.* 1889) blev også (visse af) privatskolernes elever inddraget under den officielle skoleretskrivning.

2.23. Scavenius' retskrivningskommission (1885-1888)

Det pædagogiske Selskabs *Adresse 22.2.1885* havde som tidligere nævnt (afsnit 2.13.3) den effekt at der i sommeren 1885 blev nedsat en retskrivningskommission. Kommissionens medlemmer blev udpeget med *Brev 20.7.1885* fra kultusminister J.F. Scavenius og modtog sammen med beskikkelsesbrevet et udkast til retskrivningsregler, udarbejdet af ministeren selv (*Scavenius ca. juli 1885*). Der foreligger desuden et udkast fra ministeren til kommissorium for kommissionen (*Scavenius ca. maj-juni 1885*), men det kom ikke til at indgå i beskikkelsesbrevet til medlemmerne.

2.23.1. Ministeren, ”kommissoriet” og medlemmerne

Kommissionen havde således ikke noget egentligt kommissorium og afsluttede ikke sit arbejde med en betænkning. Afslutningen af kommissionens arbejde markeredes i stedet med udsendelsen af Kirke- og Undervisningsministeriets *Meddelelse angaaende fremtidige Retskrivningsregler* (*Medd. 24.7.1888*), forgængeren for den første store retskrivningsbekendtgørelse, *Bek. 7.6.1889*.

Arbejdet i kommissionen fandt sted under kultusministerens myndige og energiske – og sprogligt kompetente – ledelse. Jakob Frederik Scavenius (1838-1915) var kultusminister 1880-1891 i Estrups højreregering og var godsejer ligesom fætteren Estrup. Han var personligt engageret i retskrivningsspørgsmålet og havde som nævnt egenhændigt udarbejdet det første udkast til de retskrivningsregler der senere blev udsendt som ministeriets meddelelse om de fremtidige retskrivningsregler i 1888 (*Medd. 1888*) og den efterfølgende egentlige retskrivningsbekendtgørelse i 1889 (*Bek. 1889*). Efter at Scavenius' efterfølger som kultusminister, C. Goos, i februar 1892 havde udsendt en ny og strammet retskrivningsbekendtgørelse (*Bek. 1892*; se afsnit 2.28), dvs. efter at han ikke længere var minister, udarbejdede han et manuskript med ændringer til 1892-bekendtgørelsen, måske med tanke på en mulig tilbagevenden som minister. I det lille manuskript (*Scavenius ca. marts 1892*, 4 små sider) fører han punkt for punkt retskrivningen tilbage til 1889-niveauet, bl.a. ved at fjerne de nyindsatte anbefalingsstjerner (se nærmere i afsnit 3.27.1).⁴⁴

Medlemmernes opgave var først og fremmest at fungere som (skriftlige) kommentatorer til de udkast til retskrivningsregler som Scavenius havde udarbejdet, og at deltage i møder om disse regler. Kommissionen ser ud til kun at have holdt to møder, hvoraf dog det første strakte sig over en lille uge⁴⁵: 22.-25.9.1885 og 24.11.1887.

Digteren og metrikeren Ernst v.d. Recke (1848-1933), der selv var medlem af kom-

44 Se i øvrigt om Scavenius i biografien *Rambusch 1988* og i *Hamburger 2006a*.

45 Mødeindkaldelsen i *Brev 8.8.1885* gælder kun 21.9.1885. Efter rektor Petersens rejseafregning ser mødevirksomheden dog ud til at have strakt sig over det meste af ugen: ”Mandag den 21de September [rejste jeg] til Kjøbenhavn for at deltage i Forhandlingerne om dansk Retskrivning, hvilke varede til Fredag den 25de s. M.” (*Petersen, Peter Jacob 11.10.1885*).

missionen, har i et brev til Scavenius' efterfølger C. Goos givet følgende uvenlige, men formentlig substantielt dækkende karakteristik af Scavenius' "saakaldte Commission": "En virkelig Commission dannes efter min Mening ikke ved, at en Minister, uden officielt at meddele Noget derom, efter et ganske vilkaarligt Skjøn under eget Præsidium sammenkalder 7 à 8 Mænd, Competente og Incompetente, hører deres Meninger i en Række Spørgsmaal, excerperer disse efter Forgodtbefindende og endelig proklamerer Resultatet som Commissionsbetænkning" (*Recke* 19.8.1891, s. 3).

Til at indtræde i kommissionen opfordredes i første omgang skoledirektør, etatsråd J. Holbech (undslog sig af helbredshensyn); lærer M. Abrahamsen i Kildebrønne (død inden udsendelsen af *Medd.* 1888); rektor Peter Jacob Petersen ved Odense Katedral-skole; adjunkt Axel Sørensen ved Metropolitanskolen; docent Ludvig F.A. Wimmer; midlertidig docent Viggo Såby; landstingsmedlem, dr.phil. C. Ploug; dr.phil. Ernst v.d. Recke. Som medlem af kommissionen udpegedes endvidere ministeriets konsulent i sager vedr. almueskolevæsen, professor, dr.phil. K. Kroman.

Flere af medlemmerne udarbejdede udførlige skriftlige indlæg til brug for diskussionen på møderne og for ministerens overvejelser, bl.a. Ernst v.d. Recke (*Recke* 19.5.1886, 31.5.1886a-b), Axel Sørensen (*Sørensen ca. juni 1886*) og Viggo Såby (*Såby* 15.5.1886, 18.8.1887).

Om specielt reglerne for brugen af store og små begyndelsesbogstaver blev der indhentet erklæringer fra forskellige skoleautoriteter uden for selve retskrivningskommissionen, således fra: formanden for Examenskommissionen for Skolelærerexamen, Chr. Brix (*Brix* 30.4.1888); M.Cl. Gertz, J. Paludan og Jul. Petersen som repræsentanter for Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler og Realskolerne (*Gertz & Petersen ca. 28.4.1888* og *Paludan* 23.4.1888); undervisningsinspektør for de kommunale og private realskoler N.V. Müller (*Müller, N.V.* 25.4.1888); seminarieforstander J.C. Schurmann, Skaarup (se *Schurmann* 26.4.1888 og *Friis* 24.4.1888); seminarieforstander J.C. Sørensen, Ranum (*Sørensen, J.C.* 25.4.1888); seminarieforstander Sophus Sørensen, Jellinge (*Sørensen, Sophus* 26.4.1888); seminarieforstander Odin Wolff Tidemand, Jonstrup (*Tidemand* 25.4.1888).

Foruden de indhentede erklæringer indløb der i kommissionens funktionstid adresser fra forskellige lærerorganisationer og -grupperinger: 14 "Medlemmer af Københavns Dansklærerforening" (*Adresse* 11.10.1885), 12 "Bestyrere af højere Privatskoler i København" (*Adresse* 12.10.1885), 575 "Lærere og Lærerinder ved Almueskolen i de forskellige Egne af Landet" (*Adresse* 3.5.1888). – Om andre læreradresser før og efter Scavenius' retskrivningskommission, se ovenfor i afsnit 2.13.

Flertallet af kommissionens medlemmer, inkl. de eksterne "korresponderende medlemmer" (Brix, Gertz mfl.) må betegnes som radikale eller i hvert fald ikke-konservative. Der var således i begge grupper flertal for afskaffelse af de store begyndelsesbogstaver i appellativer, blandt de eksterne korrespondenter endda et "overvejende Flertal" (*Medd.*

1888, s. 604)⁴⁶. Jævnfør også at Ernst v.d. Recke i sit brev til C. Goos taler om Scaveniuskommissionens ”conservative Minoritet – Dr. Ploug, Rektor Petersen og Undertegnede” (*Recke 19.8.1891*, s. 2).

Til den radikale eller reformivrige majoritet må så regnes Abrahamsen, Sörensen, Såby, Wimmer og Kroman⁴⁷ – og ikke at forglemme kultusminister Scavenius selv.

2.23.2. Inspirationen fra Såby

Ministerens reformvilje fremgår bl.a. af at han faktisk havde afskaffet brugen af stort begyndelsesbogstav i appellativer i det første udkast til nye retskrivningsregler der 20.7.1885 blev udsendt til kommissionens medlemmer sammen med deres beskikkelsesbrev (*Medd. 1888 [B2] = Scavenius ca. juli 1885*). Også på andre punkter indeholdt ministerens udkast relativt vidtgående ændringer i forhold til den herskende ’1872-retskrivning’. Reformforslagene var imidlertid oprindelig ikke fremkommet på Scavenius’ eget initiativ, men må primært tilskrives udspil fra hans faglige rådgiver, Viggo Såby.

Viggo Såby⁴⁸ (1835-1898) var docent i dansk ved Københavns Universitet. På baggrund af adressen i februar 1885 fra Det pædagogiske Selskab (*Adresse 22.2.1885*) blev han af kultusminister Scavenius indbudt til en drøftelse 30. maj i ministeriet (*Scavenius 29.5.1885*; jf. også *Rambusch 1988*, s. 172). Hvorfra og hvor godt Scavenius kendte Såby, ved jeg ikke, men ministeren har næppe været ubekendt med at hans retskrivningssympatier nærmest lå på linje med ’stockholmerretskrivningen’ sådan som den bl.a. var kommet til udtryk i Svend Grundtvigs *Dansk retskrivnings-ordbog* (*GRO 1870*).⁴⁹

Såby var derefter Scavenius’ faste filologiske støtte og diskussionspartner i arbejdet med fastlæggelsen af den officielle ortografiske norm, og han gennemgik og kommenterede bl.a. ministerens første udkast til retskrivningsregler (*Såby ca. juni 1885*). Da retskrivningskommissionen blev nedsat 20.7.1885, var Såby da også blandt dens medlemmer, og ved afslutningen af kommissionsarbejdet i 1888 var det ham der fik over-

46 Se om de enkelte korrespondenters holdning i kronologien: *Brev 12.4.1888* ff.

47 For de tre førstes vedkommende bekræftes placeringen på reformfløjen af deres kommentarer til Scavenius’ udkast (*Abrahamsen 16.5.1886*, *Sörensen ca. juni 1886*, *Såby 15.5.1886*). Wimmer har jeg ikke fundet kommentarer fra, men har noteret mig at han i bl.a. *Oldnordisk formlære til skolebrug* (4. udg., 1889) skriver nærmest ’stockholmsk’ med bl.a. små begyndelsesbogstaver, å og skelnen mellem ø og ö. Kroman har jeg heller ikke fundet kommentarer fra, men han erklærer senere sin loyalitet over for Scavenius (*Kroman, K. 12.10.1891*) og deltager på reformfløjen i Goos’ retskrivningskommission 1891 (se afsnit 2.27.3). Herudover optræder han 30 år senere i retskrivningsdebatten som fortaler for de små bogstaver (fx *Kroman, K. 2.-4.8.1922*).

48 Skrivemåden *Såby* med å er Såbys egen, og den respekteres også af andre sprogbrugere der i øvrigt ikke bruger å, således fx af Kultusministeriet i *Brev 23.7.1890* og af *Politiken* i læserindlægget *Såby 6.5.1891*. Den autoriserede retskrivningsordbog (*SRO 1891* ff.) har dog ikke uventet kun den officielle skrivemåde med aa: *Saaby*.

49 I sin egen retskrivning bruger Såby bl.a. små begyndelsesbogstaver og å og skelner mellem ø og ö (således fx i et brev, *Såby 14.5.1880*, til Svend Grundtvig).

draget at udarbejde den retskrivningsordbog som ministeriet derefter ville autorisere (*Medd. 1888*, s. 614). Første udgave af ordbogen (*SRO 1891*) kom med næsten et års forsinkelse i foråret 1891⁵⁰. Inden da var retskrivningsbekendtgørelsen af 1889 udsendt med forskellige mindre forandringer (se nærmere i afsnit 3.25) foretagne ”efter nøjere Forhandling med Docent Saaby”.

Da Scavenius’ efterfølger, C. Goos, i 1891 nedsatte sin retskrivningskommission var Såby ikke blandt de udpegede medlemmer, hvad der jo også formelt kunne legitimeres med at den nye kommission udelukkende bestod af ”skolemænd” (jf. afsnit 2.27.1). Som forfatter af den officielle retskrivningsordbog deltog han dog i den endelige redaktion og korrekturlæsning af 1892-bekendtgørelserne⁵¹, hvis ændringer i forhold til bekendtgørelsen fra 1889 han i øvrigt loyalt fremstillede i et tillæg til 2. udg. af retskrivningsordbogen (*SRO 1892*) og derefter i 3. udg. indarbejdede i selve ordbogen (*SRO 1896*). Se nærmere afsnit 3.27.2.

2.23.3. Små og store bogstaver – Scavenius og Recke

Såbys første opgave for Scavenius var at gennemse og kommentere det udkast til nye retskrivningsregler som ministeren havde affattet. Såby havde her på flere punkter held med at overtale ministeren til mere radikale løsninger end han oprindeligt havde lagt op til. Det gjaldt som allerede nævnt bl.a. reglerne om brug af store og små bogstaver. Her havde Scavenius i sit oprindelige udkast fastholdt den traditionelle bestemmelse om at ”alle Substantiver” skulle skrives med stort begyndelsesbogstav. I marginen havde Scavenius dog – formentlig efter at have læst Såbys indlæg for de små bogstaver i *Såby ca. juni 1885* – tilføjet denne kommentar:

Ønskes det, *kan* man vel ogsaa^[52] gaa ind for at skrive Substantiver med smaa Begyndelsesbogstaver, og Reglen vil da komme til at lyde saa: Med stort begyndelsesbogstav^[53] skrives det ord, hvormed foredraget begynder, det første ord efter punktum, efter spørgsmaalstegn, udraabstegn og kolon, naar disse tegn forlange samme ophold som punktum, saaledes kolon, naar en andens ord anføres, Gud (men guden, guderne)[,] Faderen, Sønnen og den Hellig Aand, ligesaa Gud Herren, alle egennavne, ogsaa adjectiviske betegnelser af folk og sprog, naar de bruges substantivisk (f. ex^[54]: Peter, Danmark, Garderhojen, Franskmændene, de Tyske, Dansken o.s.v.), Kongen (der skrives Hans Majestæt), Rigsdagen, Folketinget, Landstinget, Grundloven, alle titler, naar de

50 Ministeriet havde i *Bek. 7.6.1889* annonceret at Såbys ordbog ville foreligge trykt fra skoleårets begyndelse efter sommerferien 1890. Bogen er anmeldt i *Pol. 29.4.1891*.

51 Se fx brevene *Såby 11.2.1892, 16.2.1892, 25.2.1892*.

52 Et oprindeligt ”jeg” er overstreget og erstattet af ”man vel ogsaa”.

53 Teksten fra og med dette ord til lige før ”ord anføres” er indsat af mig fra udkastets hovedtekst, idet det i margintilføjjelsen kun er markeret med en streg: ”Med stort ----- ord anføres”. Appellativerne, der i hovedteksten (naturligvis) er skrevet med stort, er af mig skrevet med lille ved indsættelsen i den reviderede regelformulering i marginteksten.

54 Scavenius bruger her bogstavet *x* (og ikke *ks*), hvad der er i god overensstemmelse med den senere regel i samme udkast (se nærmere i afsnit 2.23.4).

bruges i tiltale, Hr., Fru og Madam foran et personnavn eller en titel, endelig pronominer, der bruges i tiltale.

(*Medd. 1888 [B1]* = *Scavenius ca. juni-juli 1885*, s. [1]).

Hvem kommentaren egentlig var beregnet for – ministeren selv eller Såby – fremgår ikke. Men i det udkast der udgik til kommissionens medlemmer, var det i hvert fald de små bogstaver der var gået af med sejren. De holdt dog kun kort. I den endelige *Medd. 1888* var de store bogstaver igen indsat i deres gamle værdighed, primært på grund af Ernst v.d. Reckes indsats. I selve kommissionen leverede han med *Recke 19.5.1886* et detaljeret forsvar for bevarelse af de store bogstaver i appellativerne. Og uden for kommissionen foranstaltede han at en protestadresse underskrevet af en række forfattere blev indsendt til ministeriet i september 1887 (*Adresse aug.-sept. 1887*).⁵⁵ Herudover udsendte han i april 1888 en trykt udgave af *Recke 19.5.1886* som selvstændig pjece (*Recke 1888*). Pjecen indeholder bl.a. det herostratisk berømte digt med 18 strofer der alle viser hvilke misforståelser der kan opstå når der ikke bruges stort begyndelsesbogstav i appellativer. Se evt. nærmere i *Skautrup 1948*, s. 9-12, og *Galberg Jacobsen 1973*, s. 48.

2.23.4. Fra *sexten* til *sejsten*, to slags ø, palatalisering

Også med hensyn til forholdet *x : ks* havde Scavenius' udgangspunkt været mere moderat end det kom til at fremgå af *Medd. 1888*. Hans oprindelige formulering lød sådan her:

X beholdes. Det staar ligesaavel for *gs* som for *ks*, uden at Udtalen i de enkelte Tilfælde altid er sikker (jfr: *sexten*).

(*Medd. 1888 [B1]* = *Scavenius ca. juni-juli 1885*, s. [7]; mine kursiveringer).

Men efter at Såby havde advokeret for en ændring til *ks*, ikke mindst med henvisning til at ministeren havde forkastet ”det langt uskyldigere *q*” (s. [10]), fik reglen denne ordlyd:

X ombyttes i danske ord med *ks* undtagen i 16, der skrives *segsten*.

(*Medd. 1888 [C2]*, § 22; mine kursiveringer).

55 Jf. *Skautrup 1948*, s. 9-10: ”[Det kan] næppe omtvistes, at et enkelt kommissionsmedlems ganske ubeherskede og illoyale optræden med et slag fuldkommen ændrede sagens udviklingsgang. Digteren Ernst von der Recke, medlem af kommissionen, samlede sine digterkolleger til en protest, der – *skrevet af ham* og underskrevet af kollegerne – indsendtes til ministeriet i sept. 1887”. Skautrup har formentlig ret i at adressen er (ren)skrevet af Recke. Der er i hvert fald mange fællestræk med skriften i breve der med sikkerhed er skrevet af Recke. Protestadressen, hvis sidste afsnit + underskrifterne er gengivet i *Skautrup 1948*, s. 11 (”Slutningen af den litterære klikes protest”), er underskrevet af: Vilhelm Bergsøe, Erik Bøgh, Holger Drachmann, H.F. Ewald, J. Fibiger, Karl Gjellerup, P. Hansen, H.P. Holst, Alfred Ipsen, Thomas Lange, Thor Lange, Edv. Lembcke, Chr. Molbech, Chr. Richardt, Schandorph, Rudolf Schmidt, H.S. Vodskov (*Adresse aug.-sept. 1887*).

Denne formulering overlevede i den endelige version af *Medd. 1888* (og i *Bek. 1889*), bortset fra ændringen af *segsten* til *sejsten*.

Den senere halvhjertede tilladelse i *Medd. 1888* og *Bek. 1889* til at sondre mellem *ø* og *ö* (se afsnit 3.25.4, RP11) ser ligeledes ud til at have sit udspring hos Såby. Han havde med beklagelse konstateret at Scavenius havde spillet ud med reglen ”Den aabne og lukkede Ølyd betegnes med samme Tegn” (*Medd. 1888 [B1]* = *Scavenius ca. juni-juli 1885*, s. [7]), og plæderede på den baggrund kraftigt for indførelsen af to *ø*-tegn. Scavenius formulerede så i marginen to alternative regler:

12. Enten a. Den aabne og lukkede Ølyd betegnes med samme Tegn.

Eller b. Den lukkede Ølyd betegnes med *Ø, ø*, den aabne med *Ö, ö*. Hvor der kan være Tvivl om Udtalen, bruges *ø*, hvilket Tegn altid bruges foran *g* (*Ørn, Øg, Kjøge, Nøgle, Øgle*). Foran *j* bruges altid *ö*⁵⁶.

(*Medd. 1888 [B1]* = *Scavenius ca. juni-juli 1885*, s. [6]).

Og da den endelige udkastversion så blev udsendt til kommissionen, var det alternativ a han havde valgt, kombineret med en kommentar a la den i *Medd. 1888* og *Bek. 1889* (afsnit 3.25.4, RP11), men dog med mindre accept af de to *ø*-tegn end i de trykte regler.

Heller ikke palataliseringsmarkøren *j* efter *k* og *g* foran *e*, *æ*, *ø* havde Scavenius oprindeligt tænkt sig at droppe af egen drift. Han ville tværtimod bevare *j*, ”da det ikke kan betragtes som stumt, eftersom det høres i visse Dialekter” ([B1], s. 6), og eftersom det i mange tilfælde netop var *j*’et der adskilte dansk fra tysk, fx *hjerte* – *herz*, *kjælder* – *keller* (*Medd. 1888 [C2]*, komm. til § 16). Han fastholdt således, trods Såbys indsigelser, *j* i udkastet til kommissionsmedlemmerne, men droppede det i øvrigt i den endelige *Medd. 1888* (og *Bek. 1889*), formentlig primært på grund af yderligere argumentation fra Såby og Axel Sørensen.

Det har ikke været min hensigt med dokumentationen i det foregående at rokke afgørende ved det reformatorimage som Jakob Scavenius har fået i eftertidens retskrivningshistorie (fx hos *Hamburger 2006a*), men blot at fordele de ortografiske initiativer efter fortjeneste. Og de lå i høj grad primært hos Viggo Såby. Men det var immer hen Scavenius der sanktionerede de ortografiske moderniseringer der fandt sted i 1889 – han kunne jo bare have sagt nej til Såbys forslag. Så der er stadig grund til at undre sig over – eller beundre, hvis man er til det – det kulturelle frisind der kom til udtryk hos højreministeriet Estrups kirke- og undervisningsminister i sidste halvdel af 1880’erne.

56 Således formentlig i *Møje*, som Scavenius har slettet i rækken af *ø*-eksempler.

2.24. Scavenius' Meddelelse angaaende fremtidige Retskrivningsregler (1888)

Med kirke- og undervisningsminister J.F. Scavenius' *Meddelelse angaaende fremtidige Retskrivningsregler* (Medd. 24.7.1888) blev der for første gang udsendt et detaljeret sæt retskrivningsregler fra skolemyndighedernes hånd.

2.24.1. Indholdsdirektiv med forsinket statusdirektiv

Det udførlige indholdsdirektiv blev udsendt uden at være ledsaget af et statusdirektiv der umiddelbart kunne sætte det i kraft. I stedet var det udstyret med et forsinket statusdirektiv, hvoraf det fremgik at der senere fra ministeriet ville "udgaa Cirkulærer til Gennemførelsen af de ovenfor angivne Retskrivningsregler" (s. 614).

Der var ikke desto mindre en vis usikkerhed i offentligheden om 1888-meddelelsens autoritet og status. Det viser bl.a. et spørgsmål fra en boghandler der var i tvivl om ikrafttrædelsestidspunktet for de nye retskrivningsregler. I sit svar til ham ekspliciterede ministeriet at der ikke i *Medd. 1888* "indeholdes noget Paabud om, at disse Regler strax skulle træde i Kraft" (*Skrivelse* 7.8.1888). Et sådant påbud ville først – gennem de cirkulærer der var stillet i udsigt i selve 1888-meddelelsen – udgå fra ministeriet når Søbys retskrivningsordbog forelå. I øvrigt ville den nye retskrivning tidligst blive påbudt i skolerne fra efter sommerferien i 1889.

Det må således stå klart at reglerne i *Medd. 1888* ikke blev fremlagt i sommeren 1888 med henblik på umiddelbart at skulle træde i kraft. Men på den anden side fremgik det også af *Medd. 1888* at der var tale om retskrivningsregler som det var ministeriets agt at lægge "til Grund for Undervisningen i de under Ministeriet hørende Skoler og Undervisningsanstalter og ved de af Ministeriet kontrollerede Eksaminer" (s. 604). *Medd. 1888* var altså ikke bare en uforpligtende prøveballon, hvad der da også understreges i slutningen af det ovenfor nævnte svar til den usikre boghandler:

Ved allerede nu at offentliggjøre Hovedindholdet af de nye Retskrivningsregler har Ministeriet navnlig havt for Øje at give Forlæggere og Forfattere af Skolebøger Lejlighed til itide at træffe Foranstaltninger for at undgaa unødvendigt Tab ved den Forestaaende Forandring. (*Skrivelse* 7.8.1888).

I den endelige bekendtgørelse, der blev udsendt et lille år senere, var der da også en bemærkning om at der ikke var grund til at forlange at skolebøger som var "trykte i Overensstemmelse med Cirkulæret af 24de Juli 1888, skulle omtrykkes" (*Bek. 7.6.1889*, s. 252). Forskellene mellem *Medd. 1888* og *Bek. 1889* var tilsvarende relativt få og ubetydelige; se afsnit 3.25.2, slutningen, med henvisninger til de relevante

retskrivningsproblemer (RP'er).⁵⁷ – Se i øvrigt videre om *Bek. 1889* i afsnittet nedenfor.

2.25. 1889-bekendtgørelsen (1889)

Den egentlige retskrivningsbekendtgørelse af 7.6.1889 er ligesom 1888-meddelelsen signeret ”J.F. Scavenius” og er formentlig også færdigredigeret af ministeren selv, til dels efter konsultationer med Viggo Saby (se nærmere i kronologien under *Scavenius 12.9.1888 ff.*).

2.25.1. En påbudt retskrivning ”til Brug og nøje Efterlevelse”

Det forsinkede statusdirektiv fra *Medd. 1888* (se ovenfor i afsnit 2.24.1) er i *Bek. 1889* erstattet af et regulært statusdirektiv der ikke lader nogen tvivl tilbage om reglernes ikrafttræden og autoritative status:

Ministeriet vil for Fremtiden have nedenstaaende Retskrivningsregler fastslaaede til Brug og nøje Efterlevelse i alle offentlige Skoler og Seminarier samt i alle de Privatskoler, der have Ret til at afholde Afgangseksamen til Universitetet eller almindelig Forberedelseksamen.

Reglerne indføres i Skolerne fra Skoleaarets Begyndelse efter Sommerferien 1890, til hvilken Tid Docent Saabys Retskrivningsordbog vil foreligge trykt. Reglerne kunne anvendes ved Eksaminerne i Aaret 1891 og skulle anvendes ved Eksaminerne i Aaret 1892 og fremdeles.

Alle Skolebøger skulle for Fremtiden trykkes med den her befalede Retskrivning. Hvad danske Læsebøger og Grammatikker angaar, kunne de, der ere trykte med den ældre Retskrivning, ikke tillades benyttede længere end til Sommerferien 1891.

(*Bek. 7.6.1889*, s. 242).

Hermed havde skolerne så fået en påbudt retskrivning til forskel fra den blot anbefalede ’1872-retskrivning’ (*Cirk. 9.8.1871* og *21.2.1872*). Ydermere var retskrivningens område udvidet fra kun at omfatte de offentlige skoler til nu også at gælde privatskoler med eksamensret til videregående uddannelser.

At ikke alle privatskoler, men kun de eksamensberettigede, nu var blevet forpligtet til at følge den ministerielle retskrivning, fremgår her af teksten i *Bek. 1889* (og senere i *Bek. 1892*). Jf. også et svar fra ministeriet 6 år senere til biskoppen over Aalborg Stift om at ministeriet mht. et spørgsmål om ”hvorvidt de enkelte Friskoler ere bundne til den for Almueskolen anordnede Retskrivning”, er enigt med spørgeren om ”at dette Spørgsmaal maa besvares benægtende” (*Skrivelse 13.3.1895*, s. 58).

57 Jf. også *Gregersen 1983*, s. 77-78, der diskuterer statusforskellen på genrerne *meddelelse* og *bekendtgørelse*, og som bl.a. anfægter Erik Hansens (og Dansk Sprognævns) opfattelse af *1889-bekendtgørelsens* skelsættende betydning som det første påbudte (og ikke blot anbefalede) direktiv.

2.25.2. Modstand fra 'den litteraire Retskrivning'

Allerede før *Medd. 1888* blev udsendt, havde der været modstand mod planerne om nye retskrivningsregler. Modstanden fra Ernst v.d. Recke i og uden for Scavenius' retskrivningskommission er nævnt ovenfor i afsnit 2.23.3, herunder de 17 forfatteres protest-adresse mod de små bogstaver, *Adresse aug.-sept. 1887*. Hertil kom nu i foråret 1889 et initiativ fra professor P. Hansen, der foranledigede at Journalistforeningen indkaldte til et møde 9.4.1889 med det formål "saavidt muligt at samle Dagspressen om en ensartet Retskrivning i konservativ Aand" (*LitRetskr. 1889*, s. III-IV).

På mødet blev der nedsat et udvalg bestående af bl.a. C.St.A. Bille, E. Jessen, P. Hansen, Recke og professor J.L. Ussing. Dette udvalg, hvoraf flere medlemmer allerede havde markeret sig som forkæmpere for en traditionel retskrivning (se i bibliografien under Bille og Jessen), supplerede sig med to pressefolk som sluttede sig til "den Svend Grundtvig'ske Orthographi" eller gik "endnu videre", nemlig redaktørerne M. Galschiøt og Jul. Schiøtt (s.V). Efter et par møder der havde åbenbaret at man ikke kunne nå frem til et fælles program, blev udvalget dog opløst, og den nævnte konservative femmandsgruppe fortsatte arbejdet alene.

Arbejdet resulterede i et retskrivningsprogram beregnet for "de virkende Skribenter i alle Literaturens Genrer" og samlet "under Fællesnavnet *den litteraire Retskrivning*" (s. V-VI). Den blev publiceret i efteråret 1889 i et skrift af samme navn (*LitRetskr. 1889*) som modnorm til '1889-retskrivningen', der var blevet indført med *Bek. 7.6.1889*. Normen havde fra sin publicering en vis støtte fra dele af dagspressen, fx *Aarhus Stiftstidende*, *Dagbladet*, *Dagens Nyheder*, *Nationaltidende* (i alt 15 er opregnet s. XIII), og en række enkeltpersoner, heriblandt flere af underskriverne af *Adresse aug.-sept. 1887* (i alt ca. 70 opregnet s. XIV-XVI).

Programskriftet *Den litteraire Retskrivning* udgør grundlaget for den private retskrivningsnorm 'den litteraire Retskrivning' (1889). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.26.

2.26. Såbys retskrivningsordbog 1 – med ministeriel autorisation (1891)

Allerede i *Medd. 1888* var de nye retskrivningsregler kædet sammen med en retskrivningsordbog der skulle fungere som leksikalsk indholdsdirektiv for den officielle retskrivningsnorm. Sidst i 1888-meddelelsen oplyses det at "Ministeriet har overdraget til midlertidig Docent *Saaby* at udarbejde en Ordbog i Retskrivning" på grundlag af de ministerielle retskrivningsregler, "og at denne Haandbog derefter vil blive autoriseret af Ministeriet". Såbys retskrivningsordbog nævnes igen i 1889-bekendtgørelsen, hvor det anføres at den vil foreligge trykt efter sommerferien 1890, på hvilket tidspunkt de nye regler skal tages i brug i skolerne (se citatet ovenfor).

Såbys retskrivningsordbog nåede dog ikke at komme til det lovede tidspunkt. Og da den endnu ikke forelå i juli 1890, søgte rektor ved latinskolen i Randers om et års udsættelse med indførelsen af den nye retskrivning. Han fik imidlertid afslag fra ministeriet, der mente at de nye regler var tilstrækkelig præcist beskrevet i *Bek. 1889* til at ”afgive en i alle væsentlige Punkter tilstrækkelig Norm for Skolernes Retsskrivning” (*Skrivelse 2.8.1890*).

I svaret til Randersrektoren havde ministeriet oplyst at Såbys ordbog ”først” kunne ventes ”at ville udkomme ved Aarets Slutning”. Det nåede nu at blive forår 1891 før den omsider forelå⁵⁸. Ordbogen var på titelbladet forsynet med en oplysning om at den var udarbejdet i overensstemmelse med *Bek. 1889*. Om en egentlig autorisation fra ministeriet udtalte selve ordbogen sig ikke. Først fra 7. udgave (*SRO 1918*) fik titelbladet oplysningen ”Autoriseret af Undervisningsministeriet”. At ministeriet allerede før da havde betragtet ordbogen som autoriseret, fremgår imidlertid af at ledsagebekendtgørelsen til 1892-bekendtgørelsen (*Bek.-Leds. 27.2.1892*, se nærmere nedenfor) omtaler *SRO* som ”den af Docent Saaby udgivne, af Ministeriet autoriserede Ordbog” (s. 139).

Med Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1891*) forelå der således for første gang en dansk retskrivningsordbog, udarbejdet på Undervisningsministeriets opfordring og på grundlag af ministeriets egne retskrivningsregler – og autoriseret af ministeriet som den ordbog hvis retskrivning skulle følges i landets skoler. – Man kan på denne baggrund med rimelighed mene at det snarere er Såbys retskrivningsordbog end Svend Grundtvigs (*DHO 1872*) der bør regnes for den første officielle danske retskrivningsordbog⁵⁹. Af hensyn til overensstemmelsen med den ”kanoniserede” række af officielle danske retskrivningsordbøger i forordet til *RO2 1986* (s. 9-10) vil jeg imidlertid også her i afhandlingen fortsat regne med *DHO* som den første officielle retskrivningsordbog, og med *SRO* som den anden.

Foruden 1889-bekendtgørelsen og Såbys ordbog blev yderligere et dokument inddraget i rækken af direktiver, nemlig Axel Sörensens afhandling ”En lille bemærkning om de danske biord” (*Sörensen 1887*), der af ministeriet blev anbefalet som vejledning i brugen af *-t* eller ikke *-t* på adverbialt brugte adjektiver på *-(l)ig*. Der var her tale om en revideret version af en oprindelig kommentar til kultusminister Scavenius’ udkast til *Medd. 1888*. Se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.25.2, og i bibliografien under *Sörensen ca. juni 1886*.

Bek. 1889 udgør sammen med *SRO 1891* og *Sörensen 1887* grundlaget for den officielle skolenorm ’1889-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.25.

58 Anmeldt i *Pol. 29.4.1891*.

59 Som Allan Karker gjorde opmærksom på under drøftelserne i Dansk Sprognævns arbejdsudvalg i forbindelse med færdiggørelsen af manuskriptet til *RO2 1986* (og dennes forord).

2.27. Goos' retskrivningskommission (1891-1892)

Goos' retskrivningskommission 1891 blev nedsat med *Brev 6.10.1891* fra kultusminister C. Goos (1835-1917; kultusminister 1891-1894), der tre måneder før (6.7.1891) havde afløst Scavenius på posten. Med nedsættelsen af kommissionen imødekom Goos det ønske som Ernst v.d. Recke havde fremsat i sit brev til kultusministeren midt i august (*Recke 19.8.1891*, delvis citeret ovenfor i afsnit 2.23.1). Recke havde i sit brev til den nytiltrådte minister forslået at der blev nedsat en retskrivningskommission med konservativt flertal som ville kunne føre retskrivningen tilbage til situationen før Scavenius' 1889-bekendtgørelse.⁶⁰

2.27.1. Kommissorium og medlemmer

Goos' retskrivningskommission havde i modsætning til Scavenius' kommission et egentligt kommissorium. Kommissoriet er bl.a. anført i de breve af 6.10.1891 hvormed de enkelte senere medlemmer opfordres til at indtræde i kommissionen. Det fremgår heraf at formålet med kommissionen er at vurdere Scavenius' knap to år gamle retskrivningsbekendtgørelse, *Bek. 7.6.1889*, og at overveje om og på hvilke punkter den bør ændres. Mere præcist pålægges kommissionens medlemmer i *Brev 6.10.1891* følgende tre opgaver:

- 1) Kommissionen skal vurdere "hvilke Resultater man i den forløbne Tid [altså siden 7.6.1889] i det hele i Skolerne er kommen til med Hensyn til Undervisningen efter disse Regler [dvs. efter *Bek. 7.6.1889*].
- 2) Kommissionen skal undersøge "hvordidt det af pædagogiske Hensyn maa anses for rigtigst, at de ommeldte Retskrivningsregler i deres Helhed bibeholdes i uforandret Skikkelse, eller om det fra dette Synspunkt maatte være ønskeligt paa noget Punkt at vende tilbage til de tidligere fulgte Regler".
- 3) Kommissionen skal undersøge "om det i betragtning af Skolens Opgave lige over for Literaturen og Ønskeligheden af, at der ikke er altfor stor Forskel mellem Skolens Retskrivning og den i Literaturen sædvanlig brugte, maatte være muligt og tilraadeligt at foretage saadanne Ændringer i Skolernes Retskrivning, at man derefter turde forvente, at vore Hovedforfattere ville slutte sig til denne".

Som medlemmer af kommissionen udpeges en række "Skolemænd som Repræsentanter

⁶⁰ Hovedindholdet af brevet er gengivet i en udførlig, forarget og lidt bastant fodnote i *Skautrup 1948*, s. 12-13. Skautrup lægger i sin fremstilling bl.a. vægt på Reckes opfordring til at en ny (dvs. gammel) retskrivning skulle gennemføres ved at landets forfattere offentligt skulle forpligte sig til at følge de vedtagne regler, og ved at pressen ikke alene skulle forpligte sig til at følge reglerne, men også til at undertrykke diskussion om sagen i bladene og undlade at anmelde bøger der ikke var skrevet med den nye retskrivning.

for de forskellige Arter af Skoler”: medlem af Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler, docent, dr.phil. Julius Paludan (formand); ministeriets konsulent i almueskolesager, professor, dr.phil. K. Kroman; rektor ved den lærde skole i Odense, Peter Jacob Petersen; adjunkt ved Metropolitanskolen, cand.theol. Axel Sörensen; lærer ved Borgerdydskolen på Christianshavn, Søofficersskolen m.m., cand.juris. Sophus Bauditz (forfatteren, senere Skoledirektør i København); undervisningsinspektøren ved de kommunale og de private realskoler, professor N.V. Müller; realskolebestyrer Fr.C.B. Dahl i Slagelse; professor, fhv. seminarieførstander J.C. Schurmann (død 10.12.1891, deltog ikke i nogen af kommissionens møder); seminarieførstander Odin Wolff Tidemand, Jonstrup (er ikke nævnt i *Brev 6.10.1891*, men deltog i alle kommissionens møder som afløser for Schurmann); skoledirektør for de private skoler i København, Niels Bache; skoledirektør for de offentlige skoler i København, Karl Theisen; skoleinspektør i København M. Matzen; formand i bestyrelsen for Danmarks Lærerforening, skolelærer Emil Sauter, Gladsaxe.

Der var blandt kommissionens medlemmer flere gengangere fra Scavenius' kommission, først og fremmest Kroman, Petersen og Sörensen. Hertil kommer Paludan, Müller, Schurmann og Tidemand, der havde været ”korresponderende medlemmer” hos Scavenius, men som nu indgik som regulære medlemmer. Alt i alt kan man konstatere at den nye kommission ikke fik den konservative overvægt som Recke havde tilrådet, hvad der også fik konsekvenser for kommissionens betænkning (se nærmere nedenfor i afsnit 2.27.3-4).

Ligesom i Scavenius' kommission indgik der i den nye kommission forskellige ude-fra kommende udtalelser i overvejelserne: Allerede inden kommissionens første møde – ja, før den overhovedet var nedsat – havde formanden, Julius Paludan, således indhentet erklæringer fra forskellige skolefolk: S. Skouboe, Odense; Otto Lund, Aarhus Katedralskole; Aage Mørch, Herlufsholm; Hannibal Hoff, Herlufsholm; Bartholomæus Hoff, Sorø Akademi. Derudover forelå eller indkom der eksterne udtalelser og adresser fra V.A. Bloch, Metropolitanskolen; T. Fritsche, Ribe Katedralskole; Det pædagogiske Selskab; pensioneret lærer Nielsen, Skælskør; P. Friis, Skaarup Seminarium. Se nærmere i bibliografien under *Protokol 1.12.1891* (bilagene).

2.27.2. Møder og diskussioner

Kommissionen havde god fart på. Der blev holdt 7 møder på godt en måned (27.10.1891, 29.10., 31.10., 3.11., 5.11., 12.11., 1.12). Og bortset fra det sidste møde, hvor Paludan var syg og også Petersen var fraværende, deltog samtlige medlemmer i alle kommissionens møder.

Diskussionerne i kommissionen er udførligt refereret i forhandlingsprotokollen (*Protokol 1.12.1891*), der består af i alt 67 håndskrevne foliosider. En stor del af forhandlingerne drejede sig om de enkelte paragraffer i *Bek. 1889*, ofte fulgt af afstemninger om et eller flere ændringsforslag. Den detaljerede protokol gør det muligt at følge drøftelser og vedtagelser ret nøje (s. 12 ff.). Behandlingen af de enkelte retskrivningsproblemer

er resumeret i normkapitlet, under karakteristikken af '1892-retskrivningen', i afsnit 3.27.4 (sidst under det pågældende RP).

Formanden, Julius Paludan, gjorde det flere gange i løbet af møderækken klart at de ændringer som kommissionen inden for sit kommissorium kunne tillade sig at foreslå, kun kunne være tilbagereguleringer til en tidligere norm – vel primært '1872-retskrivningen' – og at radikaliseringer som fx små begyndelsesbogstaver i appellativer og indførelse af *å* i stedet for *aa* ikke kunne komme på tale.

Det fremgår i det hele taget af protokollen at møderne blev styret med ret hård hånd af Paludan. Undervejs i møderækken (i forbindelse med drøftelsen af 1889-bekendtgørelsens § 18 om stumt *d*) opstod der da også diskussion om kommissionens arbejdsmåde og arbejdstempo. Kroman anførte at tempoet var uforsvarligt højt, og at der også burde have været sprogfolk med i kommissionen – ligesom i Scavenius' kommission – og ikke blot skolefolk. Matzen tilsluttede sig kritikken af tempoet ("der havde været Jærnbane-fart i Arbejdet", s. 26) og spurgte formanden om der senere ville blive lejlighed til at ændre vedtagelser som man havde indset var forhastede – selv havde han erkendt at beslutningen om at skrive *du* med stort var truffet for hastigt. Formanden svarede at en samlet almindelig omtale af ændringerne atter ville kunne finde sted, men at gennemgangen af de enkelte punkter var færdig.

Kommissionens gennemgang af de enkelte paragraffer i *Bek. 1889* kom alt i alt til at føre til flere ændringer end man oprindelig havde forestillet sig (se under de enkelte RP'er i afsnit 3.27.4). På denne baggrund fremsatte Paludan et forslag om at man over for ministeriet skulle indskrænke sig til eksplicit at foreslå nogle enkelte af de vedtagne ændringer, mens man for de øvrige vedtagelser vedkommende skulle nøjes med at henvise til den medfølgende protokol. De ændringsforslag som direkte skulle forelægges for ministeriet, skulle efter Paludans mening være 1) indførelsen af stort bogstav i *du* osv. (§ 2), 2) den ændrede regel for orddeling (§ 3) og 3) afskaffelsen af skrivemåden *sejsten* (§ 20).

Der var almindelig tilslutning til tanken om at kun et mindre antal ændringsforslag direkte skulle forelægges for ministeriet. Derimod var der ikke uden videre tilslutning til at det netop skulle være de tre som Paludan havde foreslået. Theisen stillede et mod-forslag hvor han accepterede Paludans pkt. 2 (orddeling), men derudover ønskede at indstille til ministeriet at § 5 om talbetegnelserne (fx *halvtreds* : *halvtredsindstye*) og § 23 om navne skulle udgå, og at indledningen til § 22 om fremmedord skulle ændres som vedtaget. Dette forslag blev efter nogen diskussion sat under afstemning og vedtaget med 6 stemmer mod 5.

2.27.3. Delt indstilling til ministeren

I sin helhed kom kommissionens svar på ministeriets spørgsmål 2 til at se således ud:

Kommissionens Flertal udtaler 1) at det ved at gennemgaa Ministeriets Bekendtgørelse af 7^e Juni 1889 har fundet forskellige Punkter, som man i og for sig, set fra Skolens Standpunkt, kunde

have ønsket anderledes affattede, hvorom henvises til Kommissionens Forhandlingsprotokol,

2 *men* at det ikke finder disse af en saadan Betydning, at det under de givne Forhold tør forsvare at tilraade Ministeriet at foretage Ændringer i de paabudte Retskrivningsregler.

3 Flertallet skal i Henhold hertil indskrænke sig til at foreslaa følgende Forandringer, der formentlig ikke ramme selve Retskrivningsbestemmelserne og altså heller ikke den autoriserede Ordbog:

- a. § 3 i Bkg. af 7 Juni 1889 affattes saaledes:
Den gamle Stavelsesdeling bibeholdes, dog deles aldrig en Tvetyd med ”j”. Eks.: ej-e, Høj-en.
- b. § 5 udgaar.
- c. § 22 indledes med følgende Ord:
Til Vejledning ved fremmede Ords Skrivemaade *anbefales* følgende Regler:
- d. § 23 udgaar.

(*Betænkn.* 27.12.1891; også gengivet i *Bek.-Leds.* 27.2.1892, s. 138-139).

Hvad angår ministeriets første spørgsmål – om hvilke resultater skolen havde opnået efter udsendelsen af *Bek. 1889* – var der blandt kommissionsflertallet enighed om at det endnu var for tidligt at udtale sig. Ikke desto mindre vovede man den vurdering ”at medens de nu gældende Regler paa adskillige Punkter have hidført Lettelser, have de paa intet væsentligt Punkt skabt forøget Vanskelighed” (*Betænkn. 1891 = Bek.-Leds. 1892*, s. 138).

Det mest kontroversielle og principielle af ministeriets spørgsmål var det tredje, dvs. om det var ”muligt og tilraadeligt” at ændre skoleretskrivningen på en sådan måde at man kunne regne med at også litteraturen – ”vore Hovedforfattere” – ville bruge den. At man fra ministeriets side som udgangspunkt anså en sådan ændring for ønskelig, fremgik af at man i formuleringen af spørgsmålet havde betonet såvel ”Skolens Opgave lige over for Literaturen” som ”Ønskeligheden af, at der ikke er altfor stor Forskel mellem Skolens Retskrivning og den i Literaturen sædvanlig brugte”. Og at kommissionens formand, Julius Paludan, havde samme opfattelse, er man som læser af protokollen (s. 40 ff.) heller ikke i tvivl om:

I sin indledning til drøftelsen af dette spørgsmål påpegede Paludan den kløft der med ’1889-retskrivningen’ var opstået ”mellem de unge og den klassiske Literatur”, og anførte som sit synspunkt at det var en så stor ulempe at man burde råde bod på den ”selv om det skulde ske med Offre, og selv om man som Skolemand maatte ønske, at de gældende Regler, set fra Skolens Synspunkt, maatte blive bestaaende” (*Protokol 1.12.1891*, s. 41). Han nævnte ’den litteraire Retskrivning’ (se afsnit 3.26) som et brugbart forhandlingsgrundlag (omend han erkendte at den på mange punkter gik for langt tilbage) og fremlagde et udkast (*Prot. 1891*, bilag 9) til en henstilling til ministeriet hvori han bl.a. foreslog at kommissionen bad ministeriet om at udpege ”Repræsentanter for Videnskaben, Skjønnerlitteraturen og Pressen” til også at indtræde i kommissionen.

Modstanderen i den efterfølgende diskussion var først og fremmest Kroman, der ligeledes fremlagde et udkast til indstilling til ministeriet. Han betonedes at netop den

ministerielle retskrivning, '1889-retskrivningen', indtog den ønskværdige mellemstilling mellem de konkurrerende radikale og konservative retskrivninger uden for skolen, og konkluderede "at ethvert Tilbageskridt eller Fremskridt ikke blot af Hensyn til den for Skolen saa gavnlige og ønskelige R.o, men ogsaa af Hensyn til selve den herskende Skrivebrug, indtrængende bør fraraades" (smst., bilag 10).

Bauditz og Axel Sørensen sekunderede henholdsvis Paludan og Kroman og fremsatte yderligere hver et forslag til udtalelse. Og efter at det var blevet klart at der ikke kunne skabes enighed om et svar til ministeriet, vedtog et flertal bestående af Bache, Kroman, Matzen, Müller, Sauter, Sørensen og Theisen følgende let reviderede version af Kromans forslag:

Kommissionens Flertal finder, at medens vi alle indrømme, at det i et Land, hvor der i Literaturen hersker en fast og ensartet Retskrivning, vilde være af den største Betydning, at ogsaa Skolen sluttede sig til denne, forekommer det os derimod, at der her hjemme [*Bek.-Leds. 1892: herhjemme*] for Tiden ikke er nogen Foranledning for Skolen til af Hensyn til Literaturen yderligere at ændre de nys paabudte Regler. Tværtimod forekommer det os, at disse, særlig med de foreslaaede Ændringer, saa vidt man overhovedet her kan danne sig et paalideligt Skøn, indtage en saadan Midterstilling, at ethvert Skridt til den ene eller den anden Side, ikke blot af Hensyn til den for Skolen saa gavnlige og ønskelige R.o, men ogsaa i Betragtning af selve den herskende, uensartede Skrivebrug, indtrængende bør fraraades.

(*Betænkn. 27.12.1891; jf. Bek.-Leds. 1892, s. 139*).

Det tilsvarende minoritetsvotum vedrørende ministeriets tredje spørgsmål, formuleret af Paludan og med tilslutning fra Petersen, Tidemand og Bauditz, fremgår af sidste afsnit (fra "Derimod maa Mindretallet ..") i det samlede minoritetsvotum:

Uden paa nogen Maade at ville slutte sig til den af Kommissionens Flertal udtalte Opfattelse af de ministerielle Retskrivningsregler, kan Mindretallet være enigt i, at der, naar Sagen ses udelukkende fra Skolens Standpunkt ikke er nogen fuldt tilstrækkelig Grund til at foretage væsentlige Ændringer i disse Regler.

Derimod maa Mindretallet tillægge det i Ministeriets Skrivelse fremdragne Hensyn til Overensstemmelse med Literaturen saa megen Vægt, at det i høj Grad beklager, at Flertallet ikke har ment at burde indlade sig paa videre Forhandling om denne Side af Sagen.

(*Betænkn. 27.12.1891*).

2.27.4. Skuffede forventninger?

Betænkningen fra Goos' retskrivningskommission blev således alt i alt noget mere moderat end både Recke og ministeriet havde forestillet sig. Reckes oprindelige forventninger, da han med *Recke 19.8.1891* foreslog Goos at nedsætte kommissionen, var utvivlsomt at få gjort en norm med et indhold som den private 'litteraire Retskrivning' til officiel norm. Og ministeriets forventninger har formentlig også været en tilbageførelse af reglerne til før 1889.

Under alle omstændigheder var den første reaktion i ministeriet efter modtagelsen af kommissionsbetænkningen af 27.12.1891 et (internt) udkast til en ny bekendtgørelse som ikke alene ændrede *Bek. 1889* på nogle punkter, men som samtidig åbnede mulighed for at skolerne i stedet kunne følge *enten* "den ved Ministeriets Cirkulære af 21 Februar 1872 anbefalede Skrivemaade", dvs. '1871'- eller '1872-retskrivningen', *eller* "den Retskrivning, hvorom et Antal Forfattere have sluttet sig under Navn af "den litteraire Retskrivning"', dvs. 'den litteraire Retskrivning' (1889) (*Bek.-Leds. 1892*, udateret koncept). Udkastet blev sendt til Paludan til gennemsyn, og han sendte det tilbage med forskellige korrekturrettelser og bemærkninger, herunder en bemærkning om at et sådant direktiv "navnlig efter Udfaldet af Commissionsforhandlingerne vil[le] vække er Ramaskrig baade i Skoleverdenen og en vis Del af Pressen" (*Paludan 30.12.1891*, s. [2]). Tilsvarende gør han i et senere brev til ministeriet opmærksom på at "Hovedindvendingen mod Bekjg. vil blive, at den atter kaster Skolen tilbage i Usikkerhed m. H. t. Retskrivningen, idet man nu kan vælge mellem 3 forskjellige" (*Paludan 13.1.1892*).

Paludans betæneligheder lod til at vække genklang i ministeriet, og da Kultusminister Goos to måneder senere udsendte sine nye og strammede retskrivningsdirektiver var hverken muligheden for at gå tilbage til den grundtvigske eller 'den litteraire Retskrivning' længere til stede.

2.28. 1892-bekendtgørelsen (1892)

Scavenius' retskrivningsbekendtgørelse fra juni 1889 nåede kun at være i kraft i knap 3 år. I februar 1892 udsendte Scavenius' efterfølger som kultusminister, C. Goos, en revideret version af 1889-bekendtgørelsen, *Bek.-Retskr. 27.2.1892* (nr. 24). Samtidig med denne egentlige retskrivningsbekendtgørelse udsendte Kultusministeriet en fyldig ledsagebekendtgørelse, *Bek.-Leds. 27.2.1892* (nr. 23), med en nærmere redegørelse for baggrunden for og indholdet af ændringerne i 1892-reglerne i forhold til 1889-reglerne. Se nærmere om de to bekendtgørelser i normkapitlet, afsnit 3.27.2.

2.28.1. Stramning og (beskeden) lempelse

Retskrivningsbekendtgørelserne af 1889 og 1892 adskiller sig ikke blot fra hinanden mht. deres indhold, men også mht. til deres autoritative status, primært den fasthed hvormed de kræver at blive efterlevet. Men hvor de indholdsmæssige ændringer fra 1889 til 1892 må ses som udtryk for en stramning (en tilbageføring til retskrivningen for 1889), betegner ændringen i 1892-bekendtgørelsens status snarere en (beskeden) lempelse i forhold til den gamle bekendtgørelse:

Det paalægges indtil videre de under Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet hørende offentlige Skoler og Seminarier samt alle de Privatskoler, der have ret til at afholde Afgangs-

eksamen til Universitetet eller Almindelig Forberedelseseksamen, for saa vidt der ikke af Ministeriet maatte være særlig meddelt vedkommende Undervisningsanstalt en Udsættelse, at følge ved Undervisning og Eksaminer de nedenstaaende Retskrivningsregler samt at benytte danske Læsebøger og Grammatikker, der ere trykte overensstemmende med disse. De Læsebøger og Grammatikker, som nu foreligge trykte i Overensstemmelse med de i Ministeriets Bekendtgørelse af 7de Juni 1889 indeholdte Retskrivningsregler, kunne dog fremdeles benyttes, idet de fornødne rettelser da blive at indskærpe ved Undervisningen.

(*Bek.-Retskr.* 27.2.1892, s. 142).

Det falder umiddelbart i øjnene at den prægnante formulering ”til Brug og nøje Efterlevelse” i *Bek. 1889* (se citatet i afsnit 2.25.1) er gledet ud. Det ændrer dog ikke ved det principielle at der stadig er tale om en påbudt retskrivning.

2.28.2. En påbudt – og midlertidig – retskrivning

Derudover kan man bemærke at de regler der i 1889 skulle gælde ”for Fremtiden”, nu blot pålægges skolerne ”indtil videre”. Forklaringen på denne ændring finder man i ledsagebekendtgørelsen, der overraskende oplyser at ministeriet ikke betragter ”den Skolerne nu paabudte Retskrivning som endelig, men .. fremdeles [vil] anse det for sin Opgave at arbejde hen til, at der kan paabydes Skolen en Retskrivning, som er anerkendt i Litteraturen” (*Bek.-Leds.* 27.2.1892, 140). Om baggrunden for dette, se nærmere i afsnit 2.27, specielt 2.27.3.

Man kan yderligere hæfte sig ved at 1889-bekendtgørelsens krav om at alle skolebøger skal trykkes med den ministerielle retskrivning, i 1892 er indskrænket til at omfatte danske læsebøger og grammatikker. Denne lempelse er i ledsagebekendtgørelsen netop motiveret med 1892-reglernes ”midlertidige Karakter”. I forbindelse hermed står også ministeriets imødekommenhed mht. ”at bevilge Andragender, der maatte fremkomme, om Udsættelse indtil videre med at følge Bekendtgørelsens Regler ved Undervisning og Eksaminer, og i Forbindelse dermed at give Tilladelse til at benytte ud over den tidligere fastsatte yderste Frist danske Læsebøger og Grammatikker, der ere trykte med en anden Retskrivning end den i Bekendtgørelserne af 1889 og af Dags Dato indeholdte”. (Smst., s. 141).

Goos’ erklæret midlertidige retskrivningsbekendtgørelse fra 1892 kom ironisk nok til at vise sig at være den mest sejlivede i dansk retskrivnings historie. Først med *Retskrivningsloven* fra 1997 (*Lov-Retskr.* 14.5.1997) blev 1892-bekendtgørelsen formelt set ophævet – uden at den dog dermed blev sat helt ud af spillet som (del af) principgrundlaget for den officielle retskrivning i dag (se nærmere i afsnit 2.49.5).

Bek.-Retskr. 27.2.1892 og *Bek.-Leds.* 27.2.1892 udgør sammen med *Bek.* 15.12.1900, *Bek.* 25.2.1902, *SRO 1892-1919* og *Sörensen 1891* grundlaget for den officielle skolenorm ’1892-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.27.

2.29. Såbys retskrivningsordbog 2 – med fornyet autoritet (1892-1996)

2.29.1. Den ”af Ministeriet autoriserede Ordbog”

Den nye retskrivningsbekendtgørelse i 1892 rokkede ikke ved Såbys retskrivningsordbog (SRO) som officiel ortografisk autoritet, snarere tværtimod. Ordbogen var som ovenfor nævnt omtalt i ledsagebekendtgørelsen som ”den af Docent Saaby udgivne, af Ministeriet autoriserede Ordbog” (*Bek.-Leds. 27.2.1892*, s. 139), og det oplystes yderligere at ministeriet ved forhandlinger med Såby havde sørget for at de retskrivningsændringer der blev indført med 1892-bekendtgørelsen, også ville komme med i ordbogen; som tidligere nævnt nåede ændringerne i første omgang dog kun at komme med som et tillæg i ordbogens 2. udgave, SRO 1892. Hertil kom også at Såbys ordbog i ledsagebekendtgørelsen fik tildelt en varig plads som officiel ortografisk rettesnor:

I Henhold til ovenstaaende bestemmes det herved:

1. De i Ministeriets Bekendtgørelse af 7de Juni 1889 indeholdte Retkskrivningsregler ændres saaledes, som det fremgaar af en under Dags Dato herfra udfærdiget Bekendtgørelse [dvs. *Bek.-Retskr. 27.2.1892*], der træder i Stedet for Bekendtgørelsen af 7. Juni 1889, samt af nye Udgaver af Saabys Retkskrivningsordbog.

(*Bek.-Leds. 27.2.1892*, s. 141; min kursivering).

Ordbogens 3. udgave udkom i 1896 (SRO 1896), nu med den ajourførte oplysning på titelbladet at den var udarbejdet ”i Overensstemmelse med de ministerielle Retkskrivningsregler af 27de Februar 1892”. Og Såby oplyste også i sin foretale at ændringerne nu var indført i selve ordbogen dér hvor de hørte til. I forbindelse hermed gjorde han kort rede for ændringerne og tilføjede desuden en række personlige, ret kritiske kommentarer, til ministeriets anbefalinger sammen med et kraftigt forsvar for flere af Scavenius’ former fra 1889-bekendtgørelsen.

2.29.2. Såby som normformidler og normkritiker

Som nævnt ovenfor havde allerede Svend Grundtvig i sit forord til DHO 1872 taget afstand fra de retskrivningsregler han var sat til at udmønte i leksikalsk form. Denne praksis videreførte Viggo Såby nu i sit forord til SRO 1896. (Og skikken blev taget op igen 90 år senere i forordet til RO2 1986, hvor ordbogens redaktion, Dansk Sprognævn, diskret beklagede at man efter ministeriel indgriben havde været nødt til at udskyde former som fx *gymnasie* (ved siden af *gymnasium*) til en senere udgave af ordbogen). Såby indskrænkede sig imidlertid ikke til at markere sin uenighed med ministeriet, men gik så vidt at han ligefrem anbefalede former som af ministeriet klart var markeret som ikke-anbefalelsesværdige.

Det gjaldt fx ved stavemåden *fej/fejg*: I selve ordbogen var begge former anført, men med en stjerne ved *fejg* til markering af at det var denne form ministeriet havde anbefalet i *Bek.-Leds. 1892*. Ikke desto mindre argumenterede Såby i forordet for at formen *fejg* er en sproghistorisk misforståelse, og konkluderede: ”Det anbefales derfor alene at sige og skrive *fej*” (s. XI). – Også på andre punkter kan der påvises uoverensstemmelser mellem ministeriets *Bek. 1892* og Såbys *SRO 1896* (se fx i afsnit 3.27.4, RP11 og RP16). Det er således ikke helt berettiget når netop *SRO 1896* senere fremhæves som ”den eneste rette, officielle Vejledning i nugældende dansk Retskrivning” (*Halle marts 1911*, s. 93; se nærmere nedenfor i afsnit 2.31.3).

2.30. Verbernes pluralisformer (1888/1900-1902)

Retskrivningsbekendtgørelserne fra 1889 og 1892 omfattede som det er fremgået, den officielle danske retskrivning som helhed. Retskrivningsdirektiverne i de følgende godt 100 år, dvs. indtil *Lov-Retskr. 14.5.1997*, kom derimod til at dreje sig om forskellige enkeltområder inden for retskrivningen og til primært at fungere som ændringsdirektiver til *Bek. 1892* (eller dennes ændringsbekendtgørelser og -cirkulærer).

2.30.1. 1900-bekendtgørelsen om verbernes pluralisformer

Det første i rækken af ændringsdirektiver er kultusminister Bjerres ganske korte bekendtgørelse af 15.12.1900 ”angaaende Brugen af Verbernes Flertalsform ved Undervisningen i Modersmaalet”:

Bestemmelserne i Ministeriets Bekendtgørelse af 27de Februar 1892 § 7 ophæves, saaledes at det for Fremtiden skal staa Skolerne frit for ved Undervisningen i Modersmaalet at benytte enten Flertalsformen af Verberne eller den almindelige Fællesform for Ental og Flertal, idet der dog indenfor samme skriftlige Arbejde ikke bør tillades Sammenblanding af begge Former. I de med Hjelpeverberne ”være” og ”blive” sammensatte Tidsformer vil Flertal af Hovedverbets Participium fremdeles være at anvende, saaledes at der f. Eks. skrives ”Fuglene er fløjne” (ikke ”fløjet”), ”Tyvene er bleven fangne” (ikke ”fanget”) o. l.

Hvilket herved bekendtgøres til fornøden Iagttagelse i samtlige de Ministeriets Overtilsyn underlagte Skoler og Seminarier.
(*Bek. 15.12.1900*).

Baggrunden for bekendtgørelsen var en mangeårig modstand, specielt i skolekredse, mod kravet om brug af de særlige pluralisformer af verbets finitte former ved pluralis-subjekt. Dette krav var senest og mest officielt blevet fastslået i *Bek. 1889* og *Bek. 1892* (efter at det havde været annonceret i *Medd. 1888*), der samtidig fastsatte de nærmere regler for til hvilke verber der kunne dannes en pluralisform (se afsnit 3.25.4, RP10).

2.30.2. Tidlig modstand i skolekredse – Axel Sørensen

Det var imidlertid ikke uden modstand at verbernes pluralisformer var kommet med i de store retskrivningsbekendtgørelser. Allerede under arbejdet forud for udsendelsen af *Medd. 1888* havde Axel Sørensen som medlem af Scavenius' retskrivningskommission søgt at undgå at reglen om verbernes pluralisformer kom med i de ministerielle retskrivningsregler. Omkring juni 1886 leverede han en meget udførlig kommentar (28 håndskrevne foliosider + fyldige margenkommentarer i ministeriets renskrift af udkastet). Særlig grundigt behandlede han – foruden spørgsmålet om adverbialt *-t* (Sørensen *ca. juni 1886*, jf. afsnit 1.4.3) – spørgsmålet om brugen af verbernes pluralisformer. I sin margenkommentar til § 7 om det sidstnævnte emne skrev han bl.a.:

Ad 7. Jeg kan vedblivende ikke se rettere, end at det vil være naturligst overhovedet at stryge alle udsagnsordenes flertalsformer, da disse aldeles ikke findes i naturlig tale. At vedligeholde disse unaturlige former alene for de, heldigvis enkelte, præsters skyld, der endnu tale i præketone, synes der ikke at være grund til. Når ubetinget *alle* dannede i naturlig tale *altid* bruge enkelttalsformen, synes det underligt at bibeholde en forlængst forsvunden form, der tilmed ikke sjældent volder misforståelser (vi kunne – vi kunde, skulde, ville, vilde). Skrivesproget kan ganske vist ikke altid følge talesproget, men da dette sidste dog er og bliver *ordets* naturlige form, synes det dog at være rimeligst, når talesproget så decideret som her har taget sit parti, at lade skriften følge talen og ikke omvendt.

(*Medd. 24.7.1888*, [C2], s. [2], jf. Sørensen *ca. juni 1886*).

Axel Sørensens kommentarer førte som bekendt ikke til at den pågældende paragraf gled ud af 1888-meddelelsen om de planlagte ændringer i retskrivningen. Og heller ikke protester efter udsendelsen af *Medd. 1888* fra ca. 2000 medlemmer af Danmarks Lærerforening (*Adresse 26.9.1888*) hindrede at bestemmelserne om verbernes pluralisformer kom med i 1889- og 1892-bekendtgørelserne.

2.30.3. Adresse fra Dansklærerforeningen

Axel Sørensen fortsatte imidlertid kampen. 1899-1900 fremlagde han i Dansklærerforeningen, hvis bestyrelse han var medlem af, udkast til en adresse til Kultusministeriet og fik foreningens tilslutning til den 6.3.1900. Samme år offentliggjorde han i *Dania* en udførlig og grundigt dokumenteret motivering for sine og Dansklærerforeningens synspunkter (Sørensen 1900⁶¹), og om efteråret tilsluttede også Det pædagogiske Selskab i København sig adressen, der derefter blev indleveret til ministeriet med underskrifter

61 I sin afhandling dokumenterer Axel Sørensen bl.a. hvor udbredt den faktiske brug i litteraturen er af fællesform af verbet ved pluralissubjekt. I anledning af de mange eksempler på "Flertalsformernes 'Ikkebrug'" følte Ida Falbe-Hansen sig dog nødsaget til i et brev hvor hun takkede for afhandlingen i *Dania*, at nævne at der var flere end Sørensen syntes at tro, der brugte pluralisformerne: "Sidst jeg hørte G. Brandes's Forelæsninger, brugte han dem – lige til: vi have, vi ere! Det lød gyseligt!" (Falbe-Hansen 15.10.1900).

fra begge lærerforeninger. Adressen bringes her i sin helhed (bemærk bl.a. adressens egen brug af singularisform (fællesform) ved pluralissubjekt):

Deres Ekscellence!

Som Repræsentation for Kredse af Lærere i Modersmaalet tillader undertegnede to Foreninger sig allerærbødigst at fremkomme med følgende Henstilling:

Den Retskrivningsreform, der indførtes i 1889, har i det hele og store været følt som en lettelse i Skolens Gerning. Alene en enkelt Paragraf – om Udeladelsen af det stumme j – har sparet overordentlig mange Timer i hele Landet, en Tid, der er kommet langt vigtigere Æmner i Danskundervisningen til Gode.

Derimod har der i Aarenes Løb vist sig stigende Vanskeligheder ved Gennemførelsen af Retskriftets § 7, der handler om

Udsagnsordenes Flertalsformer.

Disse vanskeligheder hidrører efter vor Erfaring fra, at man paa dette Punkt har overset den principielle Forskel mellem ”Retskrivning” og Formlære. Medens alle Retskrivningsafgørelser nemlig i sidste Instans nødvendigøres ved en tilstedeværende *Overensstemmelse*, er alle Formlærens Afgørelser Udtryk for den *Overensstemmelse*, der er mellem Sprogets Brugere overfor vedkommende Spørgsmaal.

Naar der saaledes hersker Uenighed, om der skal anvendes stort eller lille Begyndelsesbogstav i et Ord, eller om et ikke-lydende Bogstav skal skrives eller ej – Spørgsmaal, der ikke berører Sprogets Væsen og Liv og intet forandrer ved Ordene i sig selv – saa kan det være praktisk for Skolerne at have bestemte ”Retskrivningsregler” at rette sig efter, og disse bliver det da Skolemyndighedernes Sag at tage Bestemmelse om.

Men gælder det et Spørgsmaal som dette: hvilke Former de danske Udsagnsord har i Flertal, saa er Afgørelsesmyndigheden her i Hænde paa ”Sprogbrugen”, den gaadefulde Samstemning i Folket, der staar over alle enkelte.

Idet nu dette er gjort til et Retskrivningsspørgsmaal, er dermed mange pædagogiske Misligheder blevet de uundgaelige Følger, ja det har simpelthen vist sig umuligt i Praxis at gennemføre en Regel, som mere end nogen anden staar i Strid med alt, hvad der ellers møder Eleverne saavel fra det dannede Talesprog som fra Litteraturen. Den støtte, som Eleverne skulde have af deres Øre til at fornemme, hvad der er godt og forsvarligt Dansk, svigter her aldeles, idet Talesproget, det dannede saavel som det udannede, med enestaaende Enstemmighed overalt bruger samme Form for Ental og Flertal, medens Retskrivningsreglerne forlanger opretholdt forlængst uddøde Skriftsprogformer for Flertal.

Hvorledes Entalsformerne har kæmpet sig frem i Aarhundredernes Løb og formentlig ogsaa rent logisk set maa siges at have større Berettigelse end Flertalsformerne, herom tillader vi os at henvise til en som Bilag medfølgende Artikel i Tidsskriftet *Dania* [dvs. *Sörensen 1900*]. Af denne Artikels Citatmateriale vil det ogsaa ses, at Entalsformerne stedse hyppigere anvendes ogsaa i den nyere Litteratur, saa at ogsaa den Støtte, Eleverne ellers gennem Læsning kunde have til at fortro-
liggøre sig med Flertalsformernes Brug, mere og mere svigter.

Intet Under derfor, at Forvirringen hos Eleverne bliver større Aar for Aar, og at det maa virke absolut hemmende paa Undervisningen, særlig i Oplæsning og i de skriftlige Udarbejdelser.

Den simpleste Udvej til med eet Slag at fjerne alle disse Misligheder vil være at udløse dette Formlærespørgsmaal fra det Forhold, hvori det med Urette er sat til Retskrivningen, saa meget mere som man ved et saadant Skridt umuligt vil kunne træde nogen Dansktalende for nær. Da i

sin Tid det stumme j blev fjernet, kunde dog i alt Fald Jyderne have haft en vis Grund til at klage over, at man fratog dem en iøvrigt baade uøjagtig og ufuldstændig Betegnelse for den jyske Udtales Mouillering. I nærværende Spørgsmaal derimod vil absolut ingen Dansk kunne beklage sig; i Talen bruger ingen Flertalsformerne, og i Skrift vil enhver fremdeles beholde sin fulde Frihed til at bruge dem i saa stor Udstrækning, han vil.

Heller ikke fra et andet, ikke helt uvigtigt Synspunkt vil denne lille Reform kunne vække Forstyrrelse: den vil ikke nødvendiggøre nogen Omtrykning af Lærebogsapparaterne.

I Henhold til det ovenfor udviklede tillader vi os da at henstille til Deres Ekscellence, at Retskrivningsreglerne § 7 enten ligefrem udgaar som ”Retskrivning” uvedkommende, eller forandres til

§ 7

”Til Betegnelse for Flertal i Udsagnsordene er det tilladt Skolerne at vælge mellem de fra det ældre Skriftsprog nedarvede særegne Flertalsformer og de i flere Aarhundreders Talesprog og den nyere Litteratur anvendte Fællesformer for Ental og Flertal”.

Allerærbødigst
Paa Pædagogisk Selskabs Vegne:
(Underskrifterne).

Paa Dansklærerforeningens Vegne:
(Underskrifterne).

(Adresse 2.11.1900, citeret efter Sørensen 19.10.1900, s. 5-7).

Adressen førte, som det allerede er fremgået, til at ministeriet halvanden måned senere udsendte den bekendtgørelse (*Bek. 15.12.1900*) der gjorde det valgfrit om skolen ville bruge pluralisformer af verberne.

2.30.4. Et nyt problem: bøjning af præteritum participium

Axel Sørensens mission kunne således umiddelbart se ud til at være bragt lykkeligt til ende. Alt ville formentlig også have været i den skønneste orden hvis ikke ministeriet i samme bekendtgørelse havde tilføjet at præteritum participium (fortsat) skulle kongruensbøjes i tilfælde som *Fuglene er fløjne* og *Tyvene er bleven fangne* (se citatet ovenfor i afsnit 2.30.1).

Den nye inddragning af endnu et ikke-ortografisk, men syntaktisk-morfolgisk, spørgsmål under retskrivningsreglerne⁶² gav anledning til indsigelser fra flere sider. Otto Jespersen hilste i det følgende bind af *Dania* bekendtgørelsens afskaffelse af verbernes pluralisformer velkommen, omend han principielt mente at ministeriet allerede med normeringen af dette spørgsmål i *Medd. 1888* og de følgende retskrivningsbekendtgø-

62 Jf. også *Karker april 1972*, s. 2: ”Men i samme bekendtgørelse [dvs. *Bek. 15.12.1900*] indlod ministeriet sig på en hidtil uset regulering af sprogbrugen”, hvorefter bekendtgørelsens krav om kongruensbøjning af participiet citeres.

relser havde begivet sig ind på et område hvor det ingen kompetence havde – eller med Jespersens egne ord at der var tale om ”et enestående indgreb på et ministeriet uvedkommende område” (*Jespersen, Otto 1901*, s. 55). Det kan derfor ikke undre at Jespersen også måtte tage afstand fra 1900-bekendtgørelsens ”lille ”men”” der forbød skolen at skrive fx ”De var *spærret* inde” (som J.P. Jacobsen) eller ”Vi var nu engang *kommen* i Følgeskab” (som Holger Drachmann): ”Alt sligt er stadig forbudt – i skolen; men det skal nok trænge frem i livet. Ti ministeriets påbud gælder jo *scholæ, non vitæ*” (s. 56).

Det lille ”men” i *Bek. 15.12.1900* kaldte endnu en gang Axel Sørensen på banen. Helt uforberedt var han dog ikke. Allerede et par år før havde han taget hul på problemet i afhandlingen ”Förtids tillægsmåde. En lille henstilling” i det pædagogiske tidsskrift *Vor Ungdom* (*Sørensen 1898*), der mundede ud i et forslag til anbefalede regler for brugen af præteritum participiums bøjningsformer. Anbefalingerne i *Vor Ungdom* gjaldt sprogbrugerne i almindelighed, specielt de lærerkolleger, herunder grammatikforfattere mv., som læste tidsskriftet, og som fungerede som sproglige vejledere for den opvoksende ungdom.

I modsætning hertil var Axel Sørensens næste indlæg i sagen direkte henvendt til og sandsynligvis også forfattet på anmodning af Kultusministeriet. Det drejer sig om (sær)trykket *Brudstykke af en Henstilling til Kultusministeriet*, der er affattet mellem *Bek. 15.12.1900* og *Bek. 25.2.1902*, dvs. højst sandsynligt i 1901 (*Sørensen [1901?]*). Der er som titlen siger, tale om et brudstykke⁶³ af en større helhed, som jeg imidlertid ikke har kunnet finde, ligesom jeg ikke har fundet den henvendelse fra ministeriet til Axel Sørensen som har været den umiddelbare anledning til at han har afgivet sit responsum.

Det fremgår i øvrigt af teksten at anledningen var at ministeriet fra flere, bl.a. ”cand. Rørdam”, der havde spurgt ministeriet ”om den nöjere Forstaaelse af Bekendtgørelsen af 15de Decbr. 1900 om Udsagnsordenes Flertalsformer, navnlig vedrørende Omfanget af den fremtidige Bøjning i Kön og Tal af Förtidens Tillægsmåde” (*Sørensen [1901?]*, s. 11). Sørensen afslutter sin redegørelse med et udkast (s. 11-13) til svar fra ministeriet til forespørgerne, hvori han først og fremmest pointerer at reglen om talbøjning af participierne i *Bek. 15.12.1900* ikke bør opfattes som en befaling. Hvad de konkrete regler angår, henstiller han at skolerne i visse nærmere angivne tilfælde anbefales at bruge bestemte formuleringer (fx *Han er godt hjulpen* frem for *Han er godt hjulpet*), mens formuleringerne med bøjet og ubøjet participium i andre tilfælde helt ligestilles (fx *Folkene er løbet/løbne deres Vej*).

2.30.5. 1902-bekendtgørelsen – kongruenskravet frafaldes

De regler som Axel Sørensen nåede frem til at henstille at ministeriet skulle anbefale, var som allerede de to nævnte eksempler antyder, ikke specielt enkle (se også i normkapit-

63 Dokumentets karakter af brudstykke fremgår også af at det efter overskrift og forfatterangivelse indledes med ordene ”Men med alt dette er der jo ogsaa ved at komme en vis Uro i Spørgsmaalet om Tillægsmaadernes *Könsbøjning* ..”.

let, afsnit 3.27.4, RP10). Ministeriet valgte da også at trække følehornene til sig. I stedet for at søge at videreformidle Sörensens anbefalede regler udsendte kultusministeren (nu J.C. Christensen) i februar 1902 en ny ændringsbekendtgørelse ”angaaende Bøjningen af Udsagnsordenes Tillægsmaader”, hvorved den famøse kongruensregel simpelthen blev fjernet igen:

Efter at Ministeriet i Anledning af Flere til det rettede Forespørgsler om Forstaaelsen af den i Bekendtgørelse af 15de December 1900, 2det Punktum, givne Regel om Bøjningen af Udsagnsordenes Tillægsmaader har forhandlet med forskellige sprog- og undervisningskyndige Mænd⁶⁴, formener man ikke at burde fastholde den nævnte Regel, hvorfor det paagældende Stykke af Bekendtgørelsen (fra Ordene: ”I de med Hjælpeverberne ”være” og ”blive” – ” til Ordene: ”(ikke ”fagnet”) o.l.”) herved ophæves.

Hvilket herved bekendtgøres til fornøden Iagttagelse ved samtlige de Ministeriets Overtilsyn underlagte Skoler og Seminarier.

(Bek. 25.2.1902).

Problemet var nu løst i den forstand at myndighederne havde afstået fra at normere på et område hvor deres kompetence – med god ret – var blevet draget i tvivl. Men det problem der bestod i at vejlede skolens elever mht. brugen af præteritum participium, var jo ikke løst med det. Det var Axel Sörensen helt klar over, og han planlagde derfor at justere sin afhandling fra 1898 så den kunne bruges ”som vejledning navnlig for skolerne til at orientere sig i den forandrede situation” (Sörensen 1902, s. 8). Fra lærere og læsebogsudgivere kom der opfordringer til at udgive 1898-afhandlingen som selvstændig publikation, og det førte til at Axel Sörensen gennemreviderede sit tidligere arbejde og senere samme år udsendte en hel bog (127 s.) om problemet: *En ariadnetråd gennem en sproglig labyrinth i spørgsmålet om förtids-tillægsmåderne til velvillig overvejelse for vaklende* (Sörensen 1902). Han lagde her som i 1898 vægt på at det han kunne ”bringe til torvs, ønskede [han] meget bestemt opfattet kun som et råd og intet andet”, og gentog at hans ”hensigt ingenlunde [havde] været at optræde som lovgiver men kun som opdagelsesrejsende” og i kraft heraf ”som rådgiver for andre” (s. 9). Han kunne da fremlægge sine resultater i tillid til at mange ville være ”taknemmelige for en lille håndsækning til at komme törskoet gennem uføret ved at få anvist visse store almindelige støttepunkter, så simple og klare, at enhver kan bruge dem” (s. 11).

Axel Sörensen sendte et eksemplar af sin afhandling til kultusminister J.C. Christensen⁶⁵, muligvis også med henblik på at ministeriet ligesom ved hans afhandling om det adverbielle *-t* skulle henvise sprogbrugerne til i tvivlstilfælde at bruge den som rettesnor (se afsnit 3.25.2). En sådan direkte officiel anerkendelse fik Sörensens vejledning dog ikke, men indirekte kom den utvivlsomt til at spille en vigtig rolle for de vejledende

64 Heriblandt altså i hvert fald Axel Sörensen.

65 Eksemplaret i Det Kongelige Bibliotek (oprindelig Universitetsbiblioteket, 1. Afd.) er forsynet med dedikation til ”Hs excellence kultusminister J.C. Christensen”.

regler mht. participiets bøjningsformer som 16 år senere blev optaget i Henrik Bertelsens Retskrivningsvejledning i 7. udgave af Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1918*). Der blev de, helt i Axel Sörensens ånd, altovervejende placeret i en anmærkning, tilmed med en pointering af at der var tale om tendenser som det ville være uberettiget at søge at opstille regler for som skulle være bindende for eleverne (se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.27.4, RP10, slutningen).

Efter udsendelsen af *Bek. 25.2.1902* var der roligt for så vidt angår ministerielle bekendtgørelser om retskrivningsspørgsmål indtil Hartvig Frischs bekendtgørelse i 1948 ("retskrivningsreformen", se nærmere i afsnit 2.35). Til gengæld var der i århundredets første halvdel livlig aktivitet mht. produktion og udsendelse af officielle retskrivningsordbøger (og nye udgaver af dem), ligesom der også fremkom flere direktiver og andre dokumenter af principiel betydning for de retskrivningsmæssige autoritets- og kompetenceforhold.

2.31. Såbys retskrivningsordbog 3 – ved P.K. Thorsen (1904-1913)

Retskrivningsændringerne i 1900 og 1902 var af en ikke-leksikalsk karakter som ikke kunne forventes at resultere i ændringer på alfabetisk plads i Såbys retskrivningsordbog da den udkom i 4. udgave (*SRO 1904*). Heller ikke i ordbogen i øvrigt var de to ændringsbekendtgørelser nævnt, og i bogens forord var verbernes pluralisformer – i overensstemmelse med 1900-bekendtgørelsens valgfrihed – bibeholdt⁶⁶.

2.31.1. Fra *Dansk Retskrivningsordbog* til *Saabys Retskrivningsordbog*

Viggo Såby var død i januar 1898 efter nogen tids sygdom, der bl.a. havde bevirket at udgivelsen af ordbogens 3. udgave, *SRO 1896*, havde måttet besørges af en anden end Såby selv. Det blev sproghistorikeren og dialektologen P.K. Thorsen (1851-1920) der kom til at forestå udgivelsen af bogen, som dog i sin 3. udgave ifølge Thorsens oplysninger i fortalen til den følgende udgave nøjagtig fulgte Såbys manuskript (*SRO 1904*, s. III).

Fra og med 4. udgave (*SRO 1904*) overtog Thorsen den egentlige redaktion af ordbogen. Bogen ændrede ved samme lejlighed navn fra "*Dansk Retskrivningsordbog* .. af Viggo Saaby" til "*Saabys Retskrivningsordbog* udgivet af P.K. Thorsen". Navneændringen, der efter Thorsens fortale i *SRO 1904* ser ud til at have været forlagets idé, men som i *SRO 1913* tilskrives ministeriet (se citaterne nedenfor i afsnit 2.31.2), kan have haft flere grunde. Det har næppe været uvæsentligt at bogen nu officielt kom til at hedde

66 Pluralisbøjningen af verberne opretholdes i forordene til og med *SRO 1909* (5. udg.), og fra *SRO 1913* (6. udg.) er singularisformerne gennemført uanset subjektets numerus. Se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.27.4, RP10.

det samme som det den normalt blev kaldt. Og hvad der ikke var mindre væsentligt: Ved at kalde bogen *Saabys Retskrivningsordbog* – i stedet for fx *Dansk Retskrivningsordbog* redigeret af P.K. Thorsen – fastholdt man den på den plads som ortografisk rettesnor som ordbogen havde fået tildelt i *Bek.-Leds. 1892* (= ”nye Udgaver af Saabys Retskrivningsordbog”, se citatet ovenfor i afsnit 2.29.1).

Samtidig med navneændringen bortfaldt titelbladets oplysninger om overensstemmelsen med de ministerielle retskrivningsregler. Denne ændring af titelbladet var for så vidt regulær nok som netop Thorsens udgaver af *SRO* var karakteriseret ved en mindre grad af overensstemmelse med retskrivningsbekendtgørelserne end forgængerne. Det viste sig bl.a. ved at Thorsen i *SRO 1904* helt fjernede de anbefalingsstjerner der var kommet ind i den ministerielle retskrivning med *Bek. 1892* (se nærmere afsnit 3.27.2).

Men i øvrigt skal bortfaldet af oplysninger om forholdet til de ministerielle regler næppe tages som udtryk for en ændring af ordbogens autoritative status, således at den nu ikke længere skulle kunne opfattes som den officielle danske retskrivningsordbog. Der rejste sig ganske vist kritik af Thorsens forvaltning af hvervet som redaktør af ordbogen (se nærmere nedenfor i afsnit 2.31.3), men forudsætningen for denne kritik var jo netop bogens særlige funktion som bærer af den officielle ortografiske standard.

Om offentlighedens syn på *SRO* før ordbogen fik udtrykkelig autorisation i 1918 (se nærmere i afsnit 2.32.2), skriver seminarieforstander, senere undervisningsminister 1926-1929, Jens Byskov (1867-1955) at den ”af Almenheden ansaas for den anerkendte Rettesnor”. Og han tilføjer: ”I de faa Tilfælde, hvor den var i Strid med Retskrivningsreglerne [dvs. *Bek. 1892*] (f. Eks. Ordbogens *jysk*, Reglernes *jydsk*) rettede Brugen sig nok efter Ordbogen” (*Byskov maj 1918*, s. 244; mine kursiveringer).

Og at Undervisningsministeriet også efter Thorsens overtagelse af redaktionen fortsat opfattede *SRO* som ”sin” retskrivningsordbog, fremgår bl.a. af at ministeriet i marts 1911 anmodede Thorsen om en redegørelse for de ændringer han havde foretaget i ordbogen (*Thorsen 6.3.1911*, s. 75-76.). I efteråret 1912, forud for udsendelsen af *SRO 1913*, bad ministeriets konsulent i folkeskolesager, professor N.A. Larsen (1860-1946), desuden om at ministeriet fik forelagt en fortegnelse over de planlagte ændringer af stavemåder, ”for at Bogen ved Ministeriets Godkendelse af Ændringerne og af Bogen i det hele kan komme til at repræsentere den for Skolerne normerede Retskrivning og blive en Bog, som man med Sikkerhed kan støtte sig til” (*Larsen, N.A. [sept.?]1912*). Også det senere krav om en retskrivningsvejledning og om forhåndsgodkendelse af alle staveændringer (se nærmere i det følgende, afsnit 2.32.1) viser ministeriets vilje til at fastholde Såbys retskrivningsordbog som den officielle ordbog.

2.31.2. Thorsens kompetence – og Gyldendals

Der kan heller ikke herske tvivl om at Thorsen selv har opfattet sin opgave som redaktør af Såbys retskrivningsordbog som en opgave med visse officielt afstukne grænser – at han så havde problemer med at holde sig inden for disse grænser, er en anden sag.

I fortalen til *SRO 1904* gør Thorsen rede for omstændighederne i forbindelse med sin overtagelse af bogen. Han oplyser her at han af Gyldendal var blevet opfordret til også at besørge 4. udgave af ordbogen, og fortsætter:

Jeg erklærede mig villig dertil og henstillede, at der gaves mig Ret til at foretage saadanne Forandringer, som jeg ansaa for gavnlige og fornødne. Paa denne min Henstilling modtog jeg Svarskrivelse af 20. Febr. 1901 fra Forlagets Konsulent, Hr. Prof. Gertz. Bogen skulde fremdeles vedblive at gaa under Saabys Navn, og derfor i det hele og store bevare den Skikkelse, den havde; men dette udelukkede ikke, at jeg maatte fjerne, hvad der syntes mig at være fejlagtigt, og sætte det rigtige i Stedet, samt ellers i det hele taget foretage saadanne mindre Ændringer, som syntes mig hensigtsmæssige. Angaaende de paatænkte Forandringer anmodedes jeg om at raadføre mig med Hr. Prof. Wimmer, for hvem jeg til Bedømmelse og Godkendelse har fremlagt Rettelser og Tilføjelser til et mindre Afsnit af Bogen. (*SRO 1904*, s. III).

Man kan bemærke at Thorsen ikke havde direkte kontakt til ministeriet, men forhandlede med Gyldendal. Og man kan undre sig – eller forbløffes eller forarges – over at konsulenten for det private forlag anså sig for at have beføjelser til at give tilladelse til ændringer af den ministerielle retskrivningsnorm. Dette forhold blev da også i 1911 skarpt kritiseret af bl.a. skoleinspektør og komponist Sophus Halle (1862-1924)⁶⁷, der samtidig satte spørgsmålstegn ved Wimmers mandat i retskrivningsspørgsmålet og desuden påpegede det urimelige i at Wimmer kun havde fået et mindre afsnit af bogen forelagt til bedømmelse og godkendelse. Se nærmere nedenfor i afsnit 2.31.3.

Thorsen selv lader også til at have været klar over at hans tilladelse til at foretage ortografiske ændringer var lidt flosset i kanten. I hvert fald blev ministeriets rolle optonet noget i forhold til 1904-versionen ovenfor (og den i hovedsagen enslydende version i *SRO 1909*) i ordbogens 6. udgave, *SRO 1913*:

Jeg erklærede mig straks villig dertil, men henstillede, at der *ved en ministeriel Tilkendegivelse* gaves mig Ret til at foretage saadanne *Smaaforandringer*, som jeg ansaa for gavnlige og fornødne. Paa denne min Henstilling modtog jeg Svarskrivelse af 20. Febr. 1901 fra Forlagets Konsulent, Hr. Professor Gertz. I denne Skrivelse blev det mig betydet, at *Ministeriet vilde*, at Ordbogen skulde vedblive at gaa under Saabys Navn og derfor i det hele og store skulde bevare den Skikkelse, den havde; men dette udelukkede ikke, at jeg maatte fjerne, hvad der forekom mig at være fejlagtigt, og sætte det rigtige i Stedet, samt ellers foretage saadanne mindre Ændringer, som syntes mig hensigtsmæssige. Angaaende de paatænkte Forandringer anmodedes jeg om at raadføre mig med Hr. Professor Wimmer, *der havde paataget sig at staa mig bi med Udgivelsen*⁶⁸. (*SRO 1913*, s. III-IV; mine kursiveringer).

67 Jf. også følgende langt senere vurdering fra Poul Lindegård Hjorth: "Trods de indskrænkninger i Thorsens bevægelsesfrihed, der således blev fastslået, virker sagens forløb nærmest grotesk: et privat forlag giver ved sin konsulent en redaktør nogle beføjelser, som formelt set alene ministeriet kunne udstyre ham med. Hvis nu Thorsen af type havde været embedsmand, var der vel ikke sket alverden herved. Det var han imidlertid ikke. ...". (*Hjorth, Poul Lindegård 1997*, s. 124).

68 Allerede således i *SRO 1909*.

Det uklare kompetenceforhold kan måske til dels forklares ved at det var forlaget der fik den ministerielle godkendelse eller autorisation, og ikke en bestemt forfatter eller redaktør; se *Brev 16.1.1915* nedenfor i afsnit 2.32.2, og jf. også at ministeriet i *Brev 22.11.1921* meddelte Gyldendal at den autorisation som var meddelt Såbys ordbog, ville bortfalde så snart 1. udgave af *Dansk Retskrivningsordbog (DRO)* forelå.

Til belysning af de spegede autorisationsforhold kan yderligere inddrages nogle bemærkninger i et brev fra Thorsen til Byskov. Thorsen skriver her at han – i et brev fra forlaget – har fået meddelelse om at rektor Henrik Bertelsen – ”Røgter Bertelsen”, som Thorsen omtaler ham – af ministeriet er beskikket som Thorsens tilsynsmand ved en ny udgave af Såbys ordbog (se nærmere nedenfor i afsnit 2.32.1), og fortsætter:

Nogle Dage efter traf jeg Bertelsen paa Biblioteket, og han meddelte mig, hvad jeg altsaa allerede vidste. – ”Ja”, sagde jeg. ”det er jo meget muligt, at Wimmer ønsker at træde tilbage, og han kan jo ogsaa fjernes med Magt, ved et ministerielt Magtbud. Men saa meget er vist, Wimmer er af Ministeriet beskikket til min Raadgiver”. – ”Det er Usandhed. Hverken Wimmer eller nogen anden er beskikket, og der eksisterer ikke nogen autoriseret Ordbog, siden Saaby døde”. – ”Saa er det altsaa mig, der med Wimmers Billigelse har ødelagt den”.

Du kan nok forstaa, at vi ikke laa om Halsen paa hinanden. – Jeg gik saa til Peter Nansen [som direktør i Gyldendal]. Han og jeg skrev saa i Forening til Wimmer og meddelte ham, at han var afskediget. Hvad der siden er passeret i Sagen, kender jeg ikke noget til.

(*Thorsen 3.3.1915*, s. 208).

2.31.3. En smuldrende norm?

I 1909 var 5. udgave af Såbys ordbog kommet, uden nye oplysninger om ordbogens status som officiel norm. Om forholdet til forgængeren, *SRO 1904*, var der ingen oplysninger, hvorimod det om 1904-udgavens forhold til tidligere udgaver anføres at den ”væsentlig kun [afviger] deri, at en del Fremmedord ere udeladte⁶⁹, og en Del afledte og sammensatte danske Ord ere optagne” (*SRO 1909*, s. III).

Heller ikke 6. udgave, *SRO 1913*, indeholdt eksplicitte oplysninger om ordbogens officielle status. Og heller ikke denne udgave oplyste om sit forhold til den umiddelbart

69 Sophus Halle nævner i sin kritik følgende fremmedord fra *SRO 1896*, som er udeladt i *SRO 1904*, og som ”ikke burde søges forgæves”: *Boudoir, Bratsch, Cinders, Cocon, Draisine, Eunuk, Facet, Fauna, Flageolet, Gourmand, Guardijn, Handikap, Lucifer, Malheur, Mezzosopran, mousserende, Multum, Onani, Pissoir, pneumatisk, Satin, Spatel, Spermacet, Suspensorium, Tantieme, Tournure, Trio, Voliere, Yalelaas, Zebu*; og i *SRO 1909* savner han ”saa almindelige Ord som *Chance, Lavement, Migræne, Syphilis* o. s. v.” (*Halle marts 1911*, s. 97). – Om dette skriver Thorsen senere til Byskov: ”Jeg optager ikke *Eunuk, Onani, Pissoir* (Halle 97) *Lavement, Syphilis* (Halle smstds.), uden jeg ligefrem af [undervisningsminister] Appel skal tvinges dertil. Det er jo en Skolebog. – ”I Originalen stod, saa vidt jeg husker, *Dryppert*”, sagde jeg til Direktørerne i Forlaget. ”Hvad havde jeg andet at gore end at stryge det?” – ”Nej”, sagde P. Nansen, ”faar man en D., saa er det vist ikke det første, man tænker paa, hvordan det Ord skal staves”. (*Thorsen 10.10.1912*, s. 159). – Thorsen husker rigtigt nok: *Dryppert* er med i *SRO 1896* (og kom i øvrigt igen med i den officielle retskrivningsordbog fra og med *DRO 1923*).

foregående udgave, hvorimod oplysningen fra *SRO 1909* om *SRO 1904*'s forhold til tidligere udgaver blev gentaget i forordet. Som noget nyt var der imidlertid sidst i bogen (s. 262-264) en ændringsliste med en "Fortegnelse over de Ord, hvis Bogstavering afviger fra Udgaven 1896".

Baggrunden for at *SRO 1913* bragte en liste over de ortografiske ændringer der var sket i ordbogen siden Thorsen havde overtaget den, oplyses ikke i ordbogen. Den skal imidlertid søges i den kritik der i lærerfagbladene *Folkeskolen* og *Vor Ungdom* var blevet rejst af Thorsens redaktion af ordbogens udgaver fra 1904 og 1909 (*Søbæk 23.2.1911* og *Halle marts 1911*). Specielt Halles kritik var hård. Hans artikel havde overskriften "Har vi for Tiden nogen Norm for autoriseret dansk Retskrivning?", og han konkluderede uden tøven og på baggrund af solid dokumentation at det ikke var tilfældet, og at Thorsens udgaver "ikke paa nogen Maade [kunne] betragtes som officiel Vejleder i dansk Ortografi" (*Halle marts 1911*, s. 100). I konsekvens heraf henstillede Halle "at Kultusministeriet i et Cirkulære til samtlige Skoler tog Afstand fra de af Hr. Thorsen indførte "Forbedringer", samt drog omsorg for, at der udsendtes et nyt Oplag af Saaby's 3die Udgave" (smst.). Om de konkrete ændringer i de forskellige udgaver af Thorsens redaktioner af *SRO*, se nærmere i normkapitlet, indledningen til afsnit 3.27.4 (med viderevisninger).

Kritikken gav anledning til at ministeriet som nævnt udbad sig en redegørelse fra Thorsen for de ændringer han havde foretaget, og listen bag i *SRO 1913* kan formentlig ses som et led i denne redegørelse⁷⁰. Under alle omstændigheder kan man notere at der med ændringslisten bag i 6. udgave af *SRO* er indført den skik at nye retskrivningsordbøger og nye udgaver af ordbøgerne bringer en liste over (de vigtigste) ændringer i forhold til deres umiddelbare forgænger. Yderligere et resultat af Søbæks og Halles kritik var den ovenfor (afsnit 2.31.2) nævnte sminkning af forordets afsnit om Thorsens tilladelse til at foretage ændringer i ordbogen. Og Thorsen nåede faktisk også allerede i 1913-udgaven at få ført en del af sine ændringer fra *SRO 1904* og *1909* tilbage til såbysk 1896-stavning (se fx i afsnit 3.27.4, RP13 og RP22).

SRO 1913 bringer endvidere et uddrag af Såbys tillæg i *SRO 1892*. I uddraget gives 1892-bekendtgørelsens lempelse mht. stavning af fremmedord (se nærmere i afsnit 3.27.4, RP8) og dens skærpelse mht. betegnelsen af ø-lydene i dansk (smst., RP11). Der gives ingen motivering for optrykket af disse bestemmelser ud over at "det ikke [turde] være overflødigt at genopfriske" dem (s. 264). Men gentagelsen af at skolerne ikke behøver at følge vejledningen mht. fordanskningen af fremmedord, men har deres frihed til fortsat at benytte sig af mere genuine former, falder jo udmærket i tråd med de flere

70 Jeg har ikke fundet frem til selve redegørelsen. Den er tidligst omtalt i *Thorsen 6.3.1911*, hvor det oplyses at ministeriet har udbedt sig den (s. 75-76). Derudover er den nævnt i *sa. 10.10.1912*, hvor Thorsen konstaterer at hans redegørelse øjensynlig ikke har gjort indtryk på N.A. Larsen (s. 157), og i *sa. 17.2.1913*, hvor han oplyser at den "beror enten hos P. Nansen, el. Ernst Bojesen el. Prof. Larsen el. selve Kultusministeren. Jo, jo, vi er samvittighedsfulde og forsigtige, naar det drejer sig om Ting, som det ikke er værd at lette sin Røv for" (s. 177).

genuine former der er indført af Thorsen i hans udgaver (3.27.4, RP8). Og gentagelsen af at der fremdeles skal bruges ét og samme tegn til betegnelse af åben og lukket ø-lyd, kan så ses som en beskeden kompensation for at ordbogen endnu her i 1913-udgaven gennemfører den lydligt betingede fordeling af ø og ö i ordbogens opslagsord (smst., RP11).

2.32. Såbys retskrivningsordbog 4 – med autorisation og Retsskrivningsvejledning (1914-1919)

Der er ikke tvivl om at kritikken i 1911 fra Søbæk og Halle og de efterfølgende krav fra ministeriet rystede P.K. Thorsen. Det må da også indrømmes at han med *SRO 1913* på flere punkter fik ordbogen på nogenlunde ret kurs igen. Men i ministeriet var man øjensynlig ikke rigtig tryk ved ham og så sig om efter en ny redaktør.

2.32.1. Under tilsyn af Henrik Bertelsen

Ministeriets bestræbelser førte ikke til et umiddelbart redaktørskifte, men kom til at betyde at Henrik Bertelsen (1873-1933) fra omkring 1914 blev inddraget i det ministerielle retskrivningsarbejde. Her indtog han hurtigt en central placering som aktør i diskussionen om og fastlæggelsen af den officielle ortografiske norm, en position som han fastholdt i de følgende 16 år, bl.a. som tilsynsførende ved *SRO* og senere, fra 1920 til 1930, som formand for det nyoprettede undervisningsministerielle Retsskrivningsudvalg.

Allerede i 1904, dvs. samme år som den første Thorsen-redigerede udgave af *SRO* udkom, havde Henrik Bertelsen, der på det tidspunkt var lærer ved Aarhus Katedral-skole, udsendt sin egen *Dansk Retsskrivningslære og Retsskrivningsordbog*, der i alt væsentligt fulgte den officielle retsskrivning som den forelå i *Bek. 1892* og *SRO 1896*. At han her formidlede den officielle retsskrivning, var dog næppe ensbetydende med at han sympatiserede med den på alle punkter. I 1910 var han, nu som adjunkt ved Metropolitanskolen, således en af syv underskrivere på lærerforeningernes *Adresse 5.3.1910* om indførelse af små begyndelsesbogstaver og å. Og året efter udsendte han afhandlingen *Fællesnavne og egenavne* med et forsøg på at definere ordklasserne appellativ og proprium (Bertelsen 1911a) og agitationspjecen *Små og store bogstaver* til fordel for de små bogstaver (Bertelsen 1911b).

Det var således en ortografisk erfaren – og ortografipolitisk markant – fagmand Kultusministeriet henvendte sig til, da ministeriet i *Brev 4.3.1914* anmodede Henrik Bertelsen, der i mellemtiden var blevet rektor for Roskilde Katedralskole, om at udarbejde en ny udgave af *SRO*. Man havde åbenbart, uanset at Thorsen i *SRO 1913* havde ført en række stavemåder tilbage til Såbys 1896-niveau, fået nok af Thorsens skalten og valten og ønskede nu ordnede forhold på ordbogen.

Henrik Bertelsen tog dog ikke imod tilbuddet. I sit svar til ministeriet afviste han at der skulle være grund til at lave en helt ny ordbog, idet *SRO* i det væsentlige var så god at det ville være ”ubilligt at konkurrere den ihjel ved at lave en ny autoriseret ordbog” (*Bertelsen 11.3.1914*). I stedet foreslog han den fremgangsmåde at Gyldendal skulle beholde ”sin ejendomsret til Saabys ordbog”, men at ministeriet skulle stille den fordring at fremtidige udgaver skulle sanktioneres af ministeriet som gennem en tillidsmand ville føre tilsyn med udgaverne; retskrivningsændringer måtte herefter ikke udføres uden sanktion fra ministeriet, og bogen skulle for fremtiden indledes med en retskrivningsvejledning som ministeriet ville lade udarbejde. Som sit eget bidrag til nyordningen tilbød Bertelsen dels at udarbejde en retskrivningsvejledning og forelægge den for ministeriet, dels at ”føre tilsyn med fremtidige udgaver af Saaby, saaledes at naturligvis alle eventuelle ændringer forelægges ministeriet” (smst.).

I et brev et par måneder senere kunne Bertelsen meddele ministeriet at Gyldendal var villigt til at indhæfte en retskrivningsvejledning i den endnu ikke hæftede del af oplaget af *SRO 1913* og til i ”kommende oplag at rette sig efter retskrivningskonsulentens anvisninger”. Samtidig meddelte han at han var klar til at udarbejde en retskrivningsvejledning når han havde ”fået ministeriets autorisation” (*Bertelsen 28.5.1914*). Bertelsen fik derefter bemyndigelse til at udarbejde en retskrivningsvejledning, som han indsendte 1.10.1914 sammen med en detaljeret redegørelse for ændringerne i forhold til *Bek. 1892*⁷¹, hvis regler i øvrigt var fuldstændigt indarbejdede (se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.27.2). Retskrivningsvejledningen blev approberet af ministeriet, ”idet man dog ønske[de] fortaget den Ændring, at Formen ”vaske” godkendes ved Siden af ”vadske””⁷² (*Brev 19.11.1914*).

2.32.2. Autorisation til Gyldendal

Retskrivningsvejledningen nåede ikke at blive indhæftet i sidste deloplag af *SRO 1913* som oprindelig planlagt, men kom først med i ordbogens 7. udgave, *SRO 1918*. Inden da havde Kultusministeriet efter indstilling fra Bertelsen meddelt Gyldendal sine betingelser for en fremtidig autorisation af den officielle retskrivningsordbog:

Paa dertil given Foranledning skal man meddele, at Ministeriet er sindet at autorisere fremtidige Udgaver af Saabys Retskrivningsordbog paa Betingelse af, at Forlaget i hver ny Udgave af Ordbogen optager en af Rektor, Dr. phil. Henrik Bertelsen udarbejdet og af Ministeriet approberet Retskrivningsvejledning samt en Fortegnelse over de Ord, hvis Skrivemaade er blevet ændret siden tredje (d.v.s. den sidste af Docent Saaby selv besørgede) Udgave, og at Forlaget forpligter sig til at holde Ordbogen a jour med Hensyn til det almindelig brugte Ordforraad i Overensstemmelse med Ministeriets Anvisninger i saa Henseende, samt ikke formindsker Ordforraadet eller ændrer Ords Skrivemaade uden Ministeriets Approbation.

71 Se fx Bertelsens udførlige motivering for at indføre regler for kommatering i normkapitlet, afsnit 3.27.4, RP27.

72 Se i øvrigt om stavemåderne *vadske* og *vaske* i ordliste RP18-19 i ordlistekapitlet.

Det tilføjes, at ovennævnte Rektor Bertelsen har paataget sig paa Ministeriets Vegne at føre det fornødne Tilsyn med fremtidige Udgaver af Saabys Retskrivningsordbog.
(*Brev 16.1.1915*⁷³).

Direktør Peter Nansen accepterede på forlagets vegne (*Gyldendal 31.1.1915*), og i 1918 udkom så *SRO* med et titelblad der kunne forkynde at retskrivningsordbogen var ”Autoriseret af Undervisningsministeriet” og forsynet med en ”af Undervisningsministeriet approberet Retskrivningsvejledning”. Hermed forelå der for første gang en ”hel” officiel retskrivningsordbog i en skikkelse som vi kender den i dag, dvs. en ordbog der ud over den alfabetiske ordbogsdel – selve ordbogen – også indeholder en systematisk del med generelle regler for retskrivningen – en Retskrivningsvejledning (fra *RO2 1986: Retskrivningsregler*).

Om disse vigtige nyheder i retskrivningsordbogen havde Thorsen i forordet til ordbogen følgende lakoniske besked:

Nærværende, syvende Udgave af Ordbogen, som er autoriseret af Undervisningsministeriet, er udvidet med en af Undervisningsministeriet approberet Retskrivningsvejledning, udarbejdet af Rektor, Dr. phil. Bertelsen, som tillige paa Undervisningsministeriets Vegne har ført Tilsyn med Udgaven.
(*SRO 1918*, s.VI).

De (ind)skærpede krav om at der ikke måtte foretages ændringer uden ministeriets samtykke, nævnes ikke i bogen selv, heller ikke i 8. udgave, der udkom allerede året efter (*SRO 1919*).

Ordbogens nye systematiske del, Retskrivningsvejledningen, indgår i *SRO 1918* relativt umotiveret og uformidlet – den står hvor den står, uden nærmere oplysninger om sin status eller sit grundlag. Mere oplysende på dette punkt er til gengæld *SRO 1919*, hvor Bertelsens Retskrivningsvejledning er blevet forsynet med et kort forord:

Denne Retskrivningsvejledning er udarbejdet paa Grundlag af de gældende ministerielle Retskrivningsregler, nemlig Bekendtgørelserne af 27. Februar 1892, 15. December 1900 og 25. Februar 1902. Saa godt som hele det Stof, baade Regler og Eksempler, som disse Bekendtgørelser indeholder, er optaget i Retskrivningsvejledningen. I ”Vor Ungdom” 1918, S. 312 ff. [dvs. *Bertelsen juni 1918*] er der gjort Rede for de faa Afvigelser og de flere Tilføjelser, som Retskrivningsvejledningen udviser i Forhold til de ministerielle Bekendtgørelser.

Retskrivningsvejledningen er i sin her foreliggende Form godkendt af Undervisningsministeriet.
(*SRO 1919*, s. XII).

73 I forordet til *DRO 1923* (s. III) er årstallet for ministeriets krav til fremtidige udgaver anført som 1916, men som det fremgår af den her fremdragne korrespondance, er det rette årstal altså 1915.

2.32.3. Kritik fra Jens Byskov og folkeskolekonsulenten – ændringslister

Såvel forordet til Retskrivningsvejledningen i *SRO 1919* som den nævnte artikel i juninummeret af *Vor Ungdom* skal ses på baggrund af Jens Byskovs artikel om *SRO 1918* i tidsskriftet *Vor Ungdom* (*Byskov maj 1918*) og i nogen grad også realskolebestyrer Jens Futtrup's bemærkninger samme sted (*Futtrup maj 1918*). Hertil kommer også en intern kritik i Undervisningsministeriet fra ministeriets konsulent i sager vedrørende folkeskolen, professor N.A. Larsen (se nedenfor). Byskov kritiserer i sin artikel det uklare forhold mellem 1892-bekendtgørelsen og Bertelsens Retskrivningsvejledning i *SRO*: Er fx *Bek. 1892* afløst af Bertelsens Retskrivningsvejledning i *SRO 1918*? Byskov har også noteret sig at ordbogen er "autoriseret", mens Bertelsens Retskrivningsvejledning er "approberet" af ministeriet, og bemærker hertil: "dette gør maaske en Forskel, maaske ikke; det var kun rart at vide det" (*Byskov maj 1918*, s. 244).

I øvrigt erklærer Byskov sig som tilhænger af at man har en autoriseret retskrivningsordbog⁷⁴. Han har dog det principielle synspunkt at den officielle retskrivningsordbog ikke bør være et enkeltmandsforetagende, men at der bør nedsættes "et permanent Retskrivningsudvalg, uden hvis Billigelse ingen Forandring, stor eller lille, kan foretages i Ordbogen eller Retskrivningsreglerne" (s. 245). Derudover bør det kræves at enhver forandring

selv om det er en ganske ubetydelig, skal .. meddeles paa et særligt Blad, der følger med Ordbogen, og som udsendes særskilt som Cirkulære til alle de Skoler, der er forpligtede til at følge den ministerielle Retskrivning. Det er hensynsløst at forlange, at alle, hvem det vedkommer, skal anskaffe sig hver ny Udgave af Bogen og anvende en Uges Fritid, i det allermindste, paa at gaa de 300 Sider igennem for at faa at vide, om der er noget nyt anordnet.

(*Byskov maj 1918*, s. 245).

Også fra folkeskolekonsulenten, N.A. Larsen, var der som nævnt kritik af fremgangsmåden ved udsendelsen af *SRO 1918* med Bertelsens Retskrivningsvejledning. Kritikken gik for det første på Bertelsens indførelse af pausekommaet ved siden af det grammatiske komma. For det andet var N.A. Larsen utilfreds med at kun en af ministeriets undervisningsinspektører, nemlig Bertelsen, der samme år var blevet udnævnt til undervisningsinspektør for gymnasieskolen, havde været involveret, mens hverken folkeskolekonsulenten (altså N.A. Larsen selv) eller undervisningsinspektøren for realskolen (E. Rønning, se nedenfor) var blevet hørt: "Man kan ikke se nogen Grund til, at Spørgsmaalet om vor Retskrivning skal bero paa en enkelt Mand" (*Larsen, N.A. 26.6.1918*).

Folkeskolekonsulenten slutter sin kritik af fremgangsmåden ved udsendelsen af *SRO 1918* med at foreslå en nyordning af arbejdet med den officielle retskrivning:

⁷⁴ Samme år udsender han da også selv en *Fremmed- og Retskrivningsordbog* som "er holdt i nøje Overensstemmelse med den autoriserede [Retskrivning]" (*Byskov 1918*, s.VI). Se også note 108 i normkapitlet (afsnit 3.27.4).

Om Ordningen af denne Sag tillader jeg mig at foreslaa, at den, der udgiver Ordbogen – hvilket fremdeles formentlig bør være Mag. P. K. Thorsen – indsender til Ministeriet en Fortegnelse over de Ændringer, han vil foreslaa for næste Udgave. Ministeriet forelægger disse Forslag for en lille Kommission, hvori bl.a. de to Undervisningsinspektører og Ministeriets Konsulent i Folkeskolesager har Sæde; og paa deres Indstilling bestemmer Ministeriet, hvilke Ændringer der skal foretages i Retskrivningsordbogen. I hver ny Udgave bliver der paa et særligt Blad at opføre en Fortegnelse over de Ord, der i den ny Udgave er stavet anderledes end i den forrige Udgave. Dette sidste har ikke fundet Sted i den nys udkomne 7' Udg.
(Larsen, N.A. 26.6.1918).

Som tidligere nævnt indeholdt allerede *SRO 1913* en fortegnelse over ord der var stavet anderledes end i den sidste Såby-redigerede udgave, *SRO 1896*. En tilsvarende liste, der ligeledes tog udgangspunkt i *SRO 1896*, var med i *SRO 1918*. Men først med 8. udgave, *SRO 1919*, der blev den sidste udgave af Såbys ordbog, kom ordbogen til at indeholde en liste over rettelser og tilføjelser i forhold til den umiddelbart foregående udgave (s. 239). Dermed var Byskovs og N.A. Larsens krav om en registrering af ændringer fra udgave til udgave opfyldt, og fra da af har det været almindelig praksis at nye udgaver og oplag af de officielle retskrivningsordbøger bringer fortegnelser over ændringer – dog ikke tilføjelser og strygninger – i forhold til den umiddelbart foregående ordbog.⁷⁵

2.33. Rigsdagen 2 – den første statsretskrivning (1913–1933)

2.33.1. Undervisningsministeriets retskrivning og statstjenesten

I november 1912 henvendte Finansministeriet sig til Kultusministeriet med en mundtlig forespørgsel om hvorvidt den undervisningsministerielle retskrivning også var bindende for de offentlige myndigheder i øvrigt (*Finansministeriet 9.11.1912*). Et halvt år senere vendte Finansministeriet tilbage til sagen, denne gang skriftligt:

Da det maa anses for meget ønskeligt, at der er Overensstemmelse i Retsskrivningen imellem Rigsdagen og Regeringen, tillader man sig at forespørge, om der fra det kgl. Ministerium kan

75 Ændringslisterne kan være nyttige redskaber når man vil have et indtryk af ændringerne fra udgave til udgave. Man skal imidlertid være opmærksom på at det normalt kun er ændringer i opslagsord der er registreret i listerne – altså ikke ændringer i bøjningsformer, hvor der som regel også sker en del. Man kan heller ikke uden videre gå ud fra at listerne er udtømmende. Til listen i *RO1 1955*, der indeholder ca. 125 ændringer, har Arne Hamburger således kunnet tilføje yderligere ca. 50 (*Hamburger marts 1956*, jf. *Galberg Jacobsen 1988*, s. 62). Heller ikke den meget omfattende ændringsliste i *RO2 1986* (s. 497–506) er det lykkedes at gøre udtømmende, hvad der bl.a. fremgår af et interfolieret eksemplar af *RO2 1986* i Dansk Sprognævn med ændringer som er noteret efter udsendelsen af ordbogen.

ventes en Afgørelse af Spørgsmaalet om Retskrivningen saa betids, at de forskellige Ministerier kunne indrette deres Bidrag til Finanslovforslaget derefter. (*Brev 29.5.1913*, citeret i sin helhed).

Kultusministeriet, der muligvis kendte til interessen for retskrivning i Rigsdagen (se afsnit 2.18), og som i hvert fald var klar over Rigsdagens centrale placering i ministeriernes lovarbejde, benyttede anledningen til i *Brev 18.6.1913* at forhøre sig om retskrivningsspørgsmålet hos Rigsdagens Bureau. Man bad her om ”en Udtalelse om, hvorvidt der ved Rigsdagens Publikationer følges særlige Retskrivningsregler og navnlig om, hvorvidt der i den senere Tid for Rigsdagens Vedkommende maatte være foretaget Ændringer i Retskrivningen”.

2.33.2. Problemer med valgfri former – Henrik Bertelsen høres

I sit svar af 3.7.1913 oplyste Rigsdagens Bureau indledningsvis at ministerierne og Rigsdagen efter bureauets skøn ”i det *hele og store*” benyttede sig af den samme, for tiden i litteratur og presse almindeligt brugte retskrivning med store og små bogstaver, enkeltskrivning af vokal osv. Man havde dog noteret sig at der inden for denne ramme var ”en vid Mark for Variationer”, og at de forskellige kontorer inden for ministerierne i rigt mål gjorde brug af ”denne Bevægelsesfrihed”. Man lagde ikke desto mindre i Rigsdagens Bureau vægt på ”*Ensartethed* i Stave- og Skrivemaaden i samtlige [d]erfra udgaaede Tryksager”, og havde derfor været nødt til ”idelig” at ændre i skriftlige udfærdigelser fra ministerierne. Det gjaldt ikke alene skrivelser der skulle trykkes i *Rigsdagstidendes Tillæg*, men også lovforslagene som de blev modtaget fra ministerierne.

Bureauet oplyste at man til nød ville kunne administrere forskellige retskrivninger hvis der blot var konsekvens inden for det enkelte ministerium. Men end ikke det var tilfældet, og man havde derfor som nævnt følt sig nødsaget til at gennemføre en standardisering af ortografien. Det var derfor også for Rigsdagens Bureau indlysende at det ville være en fordel hvis der allerede ved de forskellige ministeriers udarbejdelse blev fulgt en ”saa vidt muligt i alle Enkeltheder ensartet Retskrivning, en Retskrivning, hvorom der tillige var enighed med Rigsdagen”. (*Rigsdagens Bureau 3.7.1913*, s. [1-2]).

En mulighed for at opnå den ønskede ensartethed kunne efter bureauets opfattelse være at alle fulgte ”den med Kultusministeriets Autorisation udgivne Saaby’ske Ordbog” (SRO). Men denne mulighed måtte desværre lades ude af betragtning, ”allerede af den Grund, at Saaby paa mange Punkter netop lader Valget mellem flere Skrive- og Stavemaader aabent”. (S. [2]). – Her formuleres for vistnok første gang tydeligt Rigsdagens og senere Folketingets administrations hovedindvending mod retskrivningen i de officielle retskrivningsordbøger: dobbeltformerne.

Rigsdagens Bureau gennemgår herefter de mest iøjnefaldende af de punkter som der hersker uenighed om, og hvor man i bureauet har truffet sit valg. Det drejer sig bl.a. om overgang til brug af singularisformer af verberne, om gennemført sammenskrivning af sammensatte præpositioner og om udeladelse af palataliseringsmarkøren *j* i *kjøre* mv.

Kultusministeriet forelagde Rigsdagens svar for Henrik Bertelsen, der kommenterede svaret indgående. Ministeriet kvitterede derefter over for Rigsdagen ved at videre-sende Bertelsens kommentar sammen med en oplysning om at ministeriet påtænkte at autorisere en ny udgave af *SRO*, ”ledsaget af en ny Bekendtgørelse om Retskrivningen” (*Brev 2.4.1914*). Man kan heri se en udskydelse af problemet, kombineret med et vagt løfte om at en kommende undervisningsministeriel bekendtgørelse ville kunne løse Rigsdagens problemer med de valgfri former.

Helt blev sagen dog ikke lagt på hylden. I begyndelsen af 1917 blev det i et brev fra Undervisningsministeriets 2. Departement til samme ministeriums 1. Departement nævnt at man havde planer om at få *SRO* autoriseret til brug ikke blot ”ved alle Lære-anstalterne”, men også ”overalt i Statstjenesten og i Rigsdagen” (*Brev 24.2.1917*). En sådan udvidet autorisation blev dog ikke til noget. Men kort efter at *SRO 1918* var udkommet, udsendte Undervisningsministeriet et eksemplar af ordbogen til de enkelte ministre og til Rigsdagens Bureau – i første omgang uden nogen specifik anbefaling eller tilsvarende (*Brev 1.3.1918*). Og nogle måneder senere udsendte Undervisningsministeriet atter den nye ordbog til centraladministrationen – og denne gang med en henstilling til hvert af ministerierne om ”ud fra den Betragtning at Anvendelsen af en noget mere ensartet Skrivemaade i Love og Anordninger mv. maatte anses for ønskelig .. fremtidig at benytte den i Ordbogen angivne Retskrivning” (*Brev 14.6.1918*).

Det ville på denne baggrund ikke være urimeligt at se Undervisningsministeriets *Brev 14.6.1918* som statusdirektiv for en tidlig statsretskrivning, der i så fald måtte betegnes ’1918-statsretskrivningen’. Når jeg ikke desto mindre foretrækker at se Undervisningsministeriets 1918-initiativ som blot en forløber for den første statsretskrivning, ’1933-statsretskrivningen’, skyldes det primært det tvivlsomme autoritetsforhold i forbindelse med 1918-initiativet. Undervisningsministeriet havde ingen umiddelbar beføjelse med hensyn til at pålægge andre end skolen at følge en bestemt retskrivning. Denne beføjelse må antages at have ligget hos Statsministeriet, der i modsætning til i 1933 ikke ser ud til at have været inddraget i sagen. Se nærmere om ’1933-statsretskrivningen’ nedenfor i afsnittet ”Diskret statsretskrivning” (2.33.5).

2.33.3. Statsministeren og Retskrivningsudvalget inddrages

De interne standardiseringsbestræbelser i Rigsdagen fortsatte med at der i 1924 og 1931, dvs. efter udsendelsen af *SRO*’s afløser, *Dansk Retskrivningsordbog (DRO 1923*, se afsnit 2.34 nedenfor), blev udsendt ordlister med *Ortografi i ”Rigsdagstidenden” (Rigsd-Retskr. okt. 1924 og 14.9.1931)*. Og i 1932/1933 kom der igen gang i bestræbelserne for at få indført en ensartet retskrivning for statstjenesten – eller i det mindste for ministerierne og Rigsdagen.

I efteråret 1932 skrev Folketingets formand, H.P. Hansen, et brev til statsministeren (Stauning) hvori han oplyste at de forskellige ministerier i de tryksager der indgik ”som Led i Rigsdagstidende (Lovforslag, Skrivelser til Udvalg m.v.)”, ofte anvendte

en ortografi der afveg fra både Rigsdagens og ”den i ”Dansk Retskrivnings-Ordbog” fulgte” (*Brev 14.10.1932*). Han henledte derfor opmærksomheden på ”det ønskelige i, at Ministerierne og Rigsdagen følger samme Retskrivning”, og foreslog en nærmere forhandling mellem ministerier og Rigsdag ”til Overvejelse af Spørgsmaalet om Anvendelse af ovennævnte Retskrivnings-Ordbog som Grundlag for en ensartet Retskrivning indenfor de paagældende Institutioner” (smst.).

Statsministeriet arrangerede derefter et møde om sagen mellem repræsentanter for ministerierne og Rigsdagens tjenestemænd. I mødet deltog bl.a. departementscheferne fra Statsministeriet og Undervisningsministeriet. Fra Rigsdagens side blev det på mødet oplyst at man ved korrekturen af lovforslag fra ministerierne benyttede *DRO*, suppleret med den ovennævnte 1931-liste og den kortere *Ortografi i Indfødsret [1932?]* (se afsnit 3.23.2). Man var dog villige til helt at følge ortografien i *DRO* hvis man kunne slippe af med ordbogens dobbeltformer (*Notat 6.1.1933* og *Brev 18.1.1933*).

På denne baggrund skrev Undervisningsministeriets departementschef, Fr. Graae, et brev til Retskrivningsudvalget, der var nedsat i 1920 (se afsnit 2.34 nedenfor). Han bad her (*Brev 18.1.1933*) om forslag fra udvalget til hvordan man i administrationen og Rigsdagen kunne træffe et bestemt valg af stavemåde. Graae gjorde opmærksom på at man ville foretrække et enkelt princip om at enten det første eller det sidste alternativ i ordbogen burde bruges, og bad om at få en særlig liste med de ord hvor dette princip ikke ville kunne anvendes.

Departementschefen sluttede brevet med at tilføje at det ville være ønskeligt at de regler som Retskrivningsudvalget nåede frem til, kunne indgå i den kommende udgave af retskrivningsordbogen – eller sagt mere ligeud: at udvalget også burde overveje at afskaffe dobbeltformerne i den officielle retskrivningsordbog.

2.33.4. Retskrivningsudvalget og dobbeltformerne

Retskrivningsudvalget drøftede henvendelsen på sit møde 7.2.1933 og svarede ministeriet ugen efter. Udvalget var her imødekommende mht. rent ortografiske dobbeltformer (fx *Blussel/Blusel*, *Cognac/Kognak*) og oplyste at man faktisk på tidligere møder havde diskuteret sådanne former, og at man i kommende udgaver ønskede ”at indskrænke Antallet af disse saameget som muligt”, idet man så i disse tilfælde ville foretrække den mest lydrette form⁷⁶. Retskrivningsudvalget havde imidlertid ikke afsluttet

76 Allerede på Retskrivningsudvalgets 2. møde 15.1.1921 var dobbeltformerne inde i billedet. Her var dog ikke tale om nogen reduktionsbestræbelse, men omvendt at man forestillede sig at fordanskninger af fremmedords stavemåde til dels kunne opnås ”ved optagelse af flere dobbeltformer” (*RUdvProt.*, s. 9). På det 4. møde 2.2.1925 fastholdt man dette synspunkt mht. fremmedord (s. 25), samtidig med at man man vedtog ”at indskrænke antallet af *dobbeltformer* i danske ord” (*RUdvProt.*, s. 21) og at afskaffe valgfriheden mellem grammatisk komma og pausekomma til fordel for det grammatiske komma (se nærmere i afsnit 3.28.4, RP27). Se også i afsnit 3.28.4, RP13 om ændringer af *e/æ*-skrivemåder til *æ*-skrivemåder.

arbejdet med dobbeltformerne og foretrak derfor at vente med at levere en ordliste indtil manuskriptet til den nye udgave af ordbogen var færdigt:

Man maa derfor nøjes med at henvise til de ovenfor opstillede Principper: den mest lydrete Form bør følges; dog maa i Tilfælde, hvor en Form udtrykkelig anbefales af Ministeriet (i Ordbogen betegnes dette ved en ★), denne Form foretrækkes.
(*Retskrivningsudvalget 13.2.1933*, s. 1).

Med hensyn til andre dobbeltformer end de rent ortografiske (fx *beviselig/bevislig*, *Buffer/Puffer*) faldt de efter udvalgets opfattelse uden for dets kompetence, da der var tale om ”to Udtaler, der maa betegnes som lige kurante”.

Svaret fra Retskrivningsudvalget var på udvalgets vegne underskrevet af formanden, Marius Kristensen, og var paraferet af udvalgets sekretær, Jørgen Glahder, der tillige var redaktør af den alfabetiske del i *DRO 1923 ff.* Jf. også Glahders beskrivelse 15 år senere: ”Spørgsmålet om dobbeltformer i retskrivningsordbogen har allerede [for] mange år siden været forhandlet mellem bureauet og retskrivningsudvalget. Drøftelserne har ikke ført til noget resultat, da udvalget ikke var stemt for at opgive disse” (*Glahder 16.8.1948*, s. 1).

I svaret til Undervisningsministeriet indgik der en række rettelselser og anbefalinger af stavemåder i *RigsdRetskr. 14.9.1931* og *Ortografi i Indfødsret [1932?]* (se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.29.4). Rettelserne fra udvalget blev indført i næste udgave af Rigsdagens særlige retskrivningsliste, *RigsdRetskr. okt. 1933*, hvorefter Rigsdagens retskrivning nu kunne siges helt overvejende at ligge inden for rammerne af den officielle (skole)retskrivning.

2.33.5. Diskret statsretskrivning

Men allerede før Retskrivningsudvalgets rettelselser kom med i Rigsdagens ordliste, havde udvalgets svar til Undervisningsministeriet opnået status som indholdsdirektiv for den første⁷⁷ – diskrete – danske statsretskrivning. Både Undervisningsministeriet og Rigsdagen havde i maj 1933 tilsluttet sig indholdet i Retskrivningsudvalgets erklæring. Og i juni udsendte Undervisningsministeriet udvalgets erklæring, *Retskrivningsudvalget 13.2.1933*, til samtlige ministerier som bilag til et brev med følgende slutafsnit:

Nærværende Ministerium agter herefter i sine Skrivelser at følge de af Retskrivningsudvalget givne Direktiver med Hensyn til Ortografien, og man skal herefter i Tilslutning til derom fra Rigsdagens Side fremsat Anmodning om, at der i Rigsdagen og Administrationen anvendes ensartet Retskrivning, gøre (samtlige Ministerier) bekendt med det i Sagen passerende.
(*Brev 28.6.1933a*).

77 Se dog også ovenfor i afsnit 2.33.2 om et lignende initiativ fra Undervisningsministeriet i 1918.

I tilslutning hertil udstedte Rigsdagens Bureau i september samme år en ”Meddelelse .. ang. Indførelse af fælles Retskrivning indenfor Rigsdagen og Ministerierne” hvori man ”anmode[de] om, at Retskrivningsudvalgets Direktiver maa[tte] blive fulgt ogsaa for Rigsdagens Vedkommende” (*Rigsdagens Bureau 18.9.1933*).

Når Undervisningsministeriet i sit *Brev 28.6.1933a* ikke direkte pålagde de enkelte ministerier at følge den nævnte retskrivning, skyldes det at ministeriet ikke havde nogen ”Beføjelse til at anordne noget i saa Henseende”, som ministeriet selv udtrykte det 15 år senere (se nedenfor i afsnit 2.37.2). Men når ministeriet ikke desto mindre påtog sig at søge at lede de øvrige ministeriers retskrivning i en bestemt retning, skyldes det utvivlsomt at der var tale om et initiativ som fra starten var støttet af Statsministeriet.

Jeg har ikke noget klart billede af i hvor høj grad man i de enkelte ministerier fulgte Undervisningsministeriets afdæmpede henstilling. Men i hvert fald i Handelsministeriet har man øjensynlig følt sig forpligtet til at videreformidle henstillingen inden for ministeriet. Det vidner et brev fra Aktieselskabs-Registeret til ministeriet om. Brevet tager udgangspunkt i at man fra ressortministeriet er blevet gjort bekendt med Undervisningsministeriets *Brev 28.6.1933a*, og fastslår at man ”selvfølgelig” er villig til at følge de nævnte regler. Man må dog tage det forbehold at man ikke er berettiget til at ændre eksisterende navne på selskaber, ligesom man heller ikke kan forlange at få nye navne affattet i overensstemmelse med retskrivningsreglerne. Som eksempler på uundgåelige afvigelser nævner Aktieselskabs-Registeret dels flerleddede proprier, hvor et selskab ofte har interesse i at også et indgående adjektiv skrives med stort, fx *Det Danske Petroleums-Aktieselskab*, dels at det vil være ”umuligt at ændre Navne, hvori Ordet *jysk* er stavet som *jydsk*” (*Aktieselskabs-Registeret 22.7.1933*; min kursivering).

Undervisningsministeriets *Brev 28.6.1933a* udgør sammen med *Rigsdagens Bureau 18.9.1933*, *Retskrivningsudvalget 13.2.1933* og *DRO 1929* grundlaget for den officielle norm ’1933-statsretskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.29.

Se videre om retskrivningen i statstjenesten og i Rigsdagen i afsnit 2.36 og 2.37.

2.34. Retskrivningsudvalget 1 – *Dansk Retskrivningsordbog (DRO) 1923-1946 (1920-1948)*

Byskovs og N.A. Larsens ønsker⁷⁸ om henholdsvis ”et permanent Retskrivningsudvalg” og ”en lille Kommission” blev opfyldt da Undervisningsministeriet 31.3.1920 nedsatte ”et staaende Retskrivningsudvalg”.

2.34.1. Medlemmer og kommissorium

Udvalget kom til at bestå af seks skole- og sprogfolk med undervisningsinspektøren for gymnasieskolen, dr.phil. Henrik Bertelsen, som formand. De øvrige medlemmer var undervisningsinspektøren for mellem- og realskolen, litteraturhistorikeren professor F. Rønning (1851-1929), og ministeriets konsulent i sager vedrørende folkeskolen, professor N.A. Larsen (1860-1946). Hertil kom sprogforskeren professor i romansk filologi Kr. Sandfeld (1873-1942) som repræsentant for Det filosofiske Fakultet, Københavns Universitet, sprogforskeren højskolelærer, dr.phil. Marius Kristensen (1869-1941) som repræsentant for Dansk Retskrivningsforening og forfatteren, dr.phil. Poul Levin (1869-1929) som repræsentant for Dansk Forfatterforening. Fra 26.10.1943 var Undervisningsministeriet repræsenteret i udvalget ved kontorchef (fra 1945 departementschef) Kai Paludan-Müller (1883-1976).

Retskrivningsudvalgets sekretær var fra udvalgets 2. møde 15.1.1921 og til dets opløsning 15.10.1948 redaktør ved *Ordbog over det danske Sprog*, cand.mag. Jørgen Glahder (1892-1967), der tillige fra starten var udpeget til at forestå redaktionen af en ny udgave af en ministeriel retskrivningsordbog, den senere *Dansk Retskrivningsordbog (DRO)*. Glahder var ikke regulært medlem af udvalget før han 12.6.1944 efter udvalgets indstilling blev beskikket ”til at indtræde som Medlem i Udvalget under Bibeholdelse af sit Hverv som Sekretær for dette” (*RUDvProt.*, s. [114]). Han nåede dog kun at deltage i et enkelt møde som udvalgsmedlem (20.1.1946) før udvalget blev ophævet.⁷⁹

78 Der har næppe været tale om en koordineret aktion fra Byskov og N.A. Larsen med deres initiativer for at få ordnede forhold for retskrivningsordbogen. Ganske vist kendte de hinanden i kraft af at Larsen var censorernes formand og ministeriets konsulent for folkeskole og seminarier (1903-1930) og fungerede som censor ved Byskovs seminarium i Gjedved. Men deres forhold var ifølge Byskov de første 10 år nærmest fjendtligt, og først i de sidste 10 år af Larsens funktionstid ophørte uoverensstemmelserne imellem dem, og forholdet endte med at blive ”et endog varmt Venskab” (*Byskov 1948*, s. 65; forholdet mellem Byskov og Larsen er nærmere beskrevet smst., s. 65-66).

79 Ud over de allerede nævnte havde udvalget i sin funktionsperiode følgende formænd og øvrige medlemmer: **Formandsposten** var 1920-1930 besat med Henrik Bertelsen. Han blev afløst af Marius Kristensen, der var formand til sin død i november 1941. Derefter var Kr. Sandfeld formand til sin død i oktober 1942, hvorefter F.C. Kaalund-Jørgensen (se nedenfor) var fungerende formand til april 1943 da Johs. Brøndum-Nielsen (se nedenfor) overtog posten, som han havde indtil udvalget blev ophævet i oktober 1948. – Bertelsens plads som ministeriets **gymnasierepræsentant** blev i 1930 overtaget af A.C. Højberg Christensen (1888-1972), der var undervisningsinspektør for gymnasiesko-

P.K.Thorsen var, som det er fremgået, ikke med. Han ville næppe heller have kunnet yde en arbejdsindsats i udvalget da det blev nedsat i 1920. Allerede i efteråret 1918 havde Henrik Bertelsen i et brev til ministeriet vurderet at Thorsen ikke ville kunne besørge udgivelsen på forsvarlig måde. Han gjorde i den forbindelse ministeriet opmærksomt på at *SRO 1918* kun var kommet til at fremtræde i ”en nogenlunde anstændig Skikkelse” fordi Johs. Brøndum-Nielsen efter opfordring fra Gyldendal og Bertelsen ”med stor Takt og Dygtighed” havde overtaget ”Ansaret og Arbejdet, mens Thorsen formelt vedblev at staa som Udgiver” (*Bertelsen 21.9.1918*, s. [3]). Og fra i hvert fald begyndelsen af 1920 var Thorsen, der døde 23.8.1920, efter Marius Kristensens (1937) senere vurdering ”saa svækket at han intet kunde sætte sammen” (s. 130).

Retskrivningsudvalgets kommissorium blev fastsat i en skrivelse fra ministeriet 14 dage efter at udvalget var nedsat:

Ministeriet skal herved tjenstlig meddele Retskrivningsudvalget til behagelig Efterretning, at man med Hensyn til Fastsættelsen af Udvalgets Kompetence kan godkende en Ordning, hvorefter Retskrivningsudvalget gør Indstilling til Undervisningsministeriet vedrørende alle større og principielle Retskrivningsspørgsmaal, medens Udvalget bemyndiges til selv at foretage mindre Retskrivningsændringer, samt under sit Ansvar lader udarbejde en autoriseret Retskrivningsordbog og Retskrivningsvejledning og besørger Udgivelsen af disse, idet samme med Hensyn til den økonomiske Side af Udgivelsen af Retskrivningsordbogen og Retskrivningsvejledningen gør indstilling til Ministeriet.

(*Brev 14.4.1920*; ministeriets afskrift, citeret i sin helhed).

At udvalget skulle ”lade udarbejde en *autoriseret* Retskrivningsordbog og Retskrivningsvejledning” (min kursivering), skal formentlig forstås sådan at ordbogen får sin

len 1927-1958, og som var medlem af Retskrivningsudvalget til det blev ophævet; i november 1942 blev han udnævnt til undervisningsminister og var 1942-45 afløst af rektor Henrik Bang. – Rønnings plads som ministeriets **mellem- og realskolerepræsentant** blev i 1925 overtaget af undervisningsinspektør Otto Bjørneboe. – N.A. Larsens plads som ministeriets **folkeskolerepræsentant** blev i 1932 overtaget af statskonsulent for folkeskolen og seminarierne F.C. Kaalund-Jørgensen (1890-1962), der var medlem af udvalget til det blev ophævet. – Sandfeld, der var **universitetsrepræsentant** for Det filosofiske Fakultet, Københavns Universitet, blev fra januar 1943 afløst af professor Peter Skautrup (1896-1982), Aarhus Universitet, der var medlem til udvalget blev ophævet. Derudover blev udvalget 13.4.1943 udvidet med to medlemmer fra Københavns Universitet: professor Johs. Brøndum-Nielsen (1881-1977), der samtidig blev beskikket som formand, og professor Paul V. Rubow (1896-1972); begge var medlemmer til udvalget blev ophævet. – **Dansk Retskrivningsforening** fik ikke nogen ny repræsentant efter Marius Kristensens død i 1941. Ministeriet fulgte her en indstilling fra udvalget, vedtaget på dets møde 21.11.1941, om ikke at genbesætte pladsen da foreningen ”forlængst er ophørt, og da Udvalget mener at besidde den fornødne Sagkundskab indenfor sine egne Rammer” (*RUdvProt.*, s. 93 (21.11.1941)). – Poul Levins plads som **Dansk Forfatterforenings** repræsentant blev efter Levins død overtaget i 1930 af forfatteren, viceskoledirektør Holger Rützebeck (1867-1937). Han blev i 1938 afløst af forfatteren, dr. jur. Sven Clausen (1893-1961), der allerede da var sprunget ud som nordisk målstræver. Clausen var medlem til juni 1941, da han blev afløst af medlem af Forfatterforeningens bestyrelse Inger Bentzon (1886-1971), der i 1946 afløstes af forfatteren Axel Juel (1883-1948).

autorisation i kraft af at den er udarbejdet og udgivet af Retskrivningsudvalget. I hvert fald kom Retskrivningsudvalgets ordbog, *DRO 1923 ff.*, ikke til at indeholde eksplicitte oplysninger om at den var autoriseret af ministeriet. At den også efter sin udsendelse blev betragtet som autoriseret, fremgår dog af at den i indledningen til Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse omtales som ”den af undervisningsministeriet autoriserede retskrivningsordbog 3. udgave (1929-1946)” (*Bek. 22.3.1948*).

2.34.2. Møder og hovedtemaer – den første indstilling

Retskrivningsudvalgets virksomhed er bl.a. dokumenteret i udvalgets håndskrevne protokol med mødereferater mv. fra årene 1920-1948 (*RUdvProt.*). Udvalget holdt i alt 39 møder i løbet af de 28 år det eksisterede, og lagde energisk og reformivrigt ud. Det første møde blev holdt 10.5.1920 med deltagelse af Henrik Bertelsen (formand), Marius Kristensen, Levin og Sandfeld; N.A. Larsen og Rønning var fraværende. På mødet, der i protokollen er refereret af Bertelsen, vedtog man først og fremmest ”at skride til Udarbejdelse af en ministeriel Retskrivningsordbog til Afløsning af Saabys Ordbog”, og at opfordre Jørgen Glahder (subsidiært Holger Sandvad) til at påtage sig redaktionen. Som det allerede er fremgået tidligere, tog Glahder mod opfordringen.

Derudover vedtog man at Marius Kristensen skulle udarbejde et ”Forslag til Henvendelse til Ministeriet om Indførelse af smaa Bogstaver i Fællesnavne”, og at formanden skulle opfordre Dansk Retskrivningsforening til at tilsende udvalget forslag til retskrivningsændringer. Som eksempler blev nævnt normalisering af *e/æ* foran visse konsonantgrupper og en ”Udjævning af Skrivemaaden til *nn* eller *nd*, *ll* eller *ld* i *kunne*, *skulle*, *ville*”. (*RUdvProt.*, s. 2-3; mine kursiveringer). Hermed havde udvalget fra starten annonceret tre af de retskrivningsspørgsmål der i de følgende år skulle blive genkommende punkter på dagsordenen. Et fjerde hovedemne var stavningen af fremmedord (til dels opmuntret af undervisningsminister Borgbjerg, se nedenfor i afsnit 2.34.4). Se nærmere under ’1923-retskrivningen’, afsnit 3.28.4, under RP2, RP8, RP13 og RP23.

Allerede næste forår (1921) indgav udvalget en indstilling til Undervisningsministeriet og bad om at få pålagt at indføre små begyndelsesbogstaver i appellativerne i næste udgave af retskrivningsordbogen, evt. blot som en valgfri mulighed (*Retskrivningsudvalget 12.3.1921*). Bag indstillingen til ministeriet stod de fem af udvalgets medlemmer (Bertelsen, Kristensen, Levin, Rønning og Sandfeld), mens det sjette eksplicit frarådede ministeriet at følge indstillingen (*Larsen, N.A. 6.4.1921*). Så allerede her ved Retskrivningsudvalgets første indstilling viste der sig en af de sprækker som gjorde sit til at det trods stor reformiver hos flere af medlemmerne ikke lykkedes at rokke retskrivningen ud af stedet i udvalgets knap 30-årige funktionsperiode. Ganske vist blev både de små bogstaver og harmoniseringen af *kunne/kunde* osv. indført i foråret 1948, altså før udvalget blev ophævet samme efterår. Men det skete helt uden Retskrivningsudvalgets medvirken og på et tidspunkt hvor udvalget for længst var holdt op med at fungere.

2.34.3. Velvilje fra undervisningsminister Appel

1921-henvendelsen fra Retskrivningsudvalget gav anledning til en del overvejelser internt i Undervisningsministeriet og i regeringen, der bl.a. havde sagen i ministermøde to gange. Der var der dog øjensynlig ikke tilstrækkelig opbakning til at undervisningsminister Jacob Appel (kultusminister 1910-1913, undervisningsminister 1920-1924, tillige kirkeminister 1922-1924; Venstre) ville "resolvere" andet end at sagen "maatte til ny Forhandling i Ministermøde" (*Notat 16. 11. 1921 ff.*). Om den kom det, ved jeg ikke. Det ser under alle omstændigheder ud til at udvalget aldrig fik svar på sin indstilling, og da 1. udgave af den nye retskrivningsordbog, *Dansk Retskrivningsordbog (DRO)*, udkom i 1923, var det uden ændrede regler for brugen af store og små bogstaver, ligesom der heller ikke var rokket ved skrivemåderne *kunne/kunde* osv.

Undervisningsminister Appel var i øvrigt velvilligt indstillet over for en reform der ville indføre små begyndelsesbogstaver i appellativerne. I et svar i november 1922 på en forespørgsel i Folketinget gav han således udtryk for at han ikke ville være betænkelig "ved at gaa til Reformen nu", men at han ville forhandle med Finansudvalget inden han traf en afgørelse (*Appel, Jacob 7. 11. 1922*). Sidst i januar 1923 kunne *Folkeskolen* dog videregive en meddelelse fra *Berlingske Tidende* ugen før om at undervisningsministeren trods sin sympati for de små bogstaver endnu ikke mente at tiden var moden til at afskaffe de store bogstaver (*Folkesk. 25. 1. 1923*).

I de følgende år var det småt med aktivitet og initiativer fra Retskrivningsudvalget. Der var længe mellem udvalgets møder: Det første møde efter indstillingen i marts 1921 blev holdt 1.5.1922, det følgende knap tre år senere, 2.2.1925, dvs. kort før 2. udgave af ordbogen (*DRO 1925*) blev udsendt i stort set uændret skikkelse (Jørgen Glahders eksemplar er dateret 20.5.1925). Det næste møde, udvalgets femte, blev holdt 14.4.1930, dvs. efter at endnu en praktisk taget uændret udgave var udsendt (3. udg., *DRO 1929*, Glahders eksemplar er dateret 8.10.1929). Og dette møde drejede sig ifølge referatet ikke om retskrivning, men kun om Bertelsens udtræden på grund af sygdom og om indstilling af en afløser for ham som henholdsvis repræsentant for gymnasieskolen og som formand (se nærmere i note 79).

2.34.4. Debat i Folketinget – Vilhelm Rasmussen og Borgbjerg

Næsten samtidig med at ordbogens 3. udgave blev udsendt, var der imidlertid igen kommet skub i sagerne. Startskuddet kom denne gang fra den socialdemokratiske folketingsmand og lærer (og senere forstander for Danmarks Lærerhøjskole) Vilhelm Rasmussen, der også tidligere fra Folketingets talerstol havde beskæftiget sig med danskundervisning og retskrivning i folkeskolen (*11.4.1916a-b*). Den aktuelle anledning var kritik i et radioforedrag af folkeskoleelevernes stavefærdigheder, og Vilhelm Rasmussen foreslog nu under finanslovsdebatten i efteråret 1929 at undervisningsministeren tog initiativ til en retskrivningsreform, der ud over at indføre de små begyndelsesbogstaver i det hele taget skulle bringe retskrivningen tættere på udtalen. Til dette formål

foreslog han at der blev nedsat ”en ganske lille sagkyndig Kommission” som fx kunne omfatte Otto Jespersen, Johs. Brøndum-Nielsen og Erik Rehling (*Rasmussen, Vilhelm* 15.10.1929, sp. 360).

Det var nu i 1929 ikke længere Jacob Appel der var undervisningsminister. Han var i april 1924 blevet afløst af socialdemokraten Nina Bang, som vist ikke havde specielle synspunkter på retskrivningen. Og hun var i december 1926, da Thomas Madsen-Mygdals Venstreregering tiltrådte, blevet efterfulgt af Jens Byskov, hvis markante synspunkter til fordel for de store bogstaver til gengæld var velkendte (se fx *Byskov nov. 1911* og *sa. 1922*), og som ikke indbød til reformforsøg⁸⁰. I april 1929 var så socialdemokraten F.J. Borgbjerg blevet udnævnt til undervisningsminister i ministeriet Stauning-Munch, og han blev øjensynlig anset for at være mere fremkommelig. I hvert fald var der i hans ministertid (april 1929 – november 1935) ikke alene flere retskrivningsdebatter i Folketinget, men også nye forsøg fra Retskrivningsudvalget, til dels opmuntret af Borgbjerg selv, på at få tilslutning fra ministeriet til ændringer i retskrivningen.

I første omgang besvarede undervisningsminister Borgbjerg (22.10.1929, på grundlag af *Bertelsen 19.10.1929*) Vilhelm Rasmussens opfordring afvisende – eller ”afventende”, som han selv formulerede det året efter (se nedenfor). Han indledte sit udførlige svar med at sige at de tre navne som Rasmussen havde foreslået, næppe ville passe rigtigt sammen i et så lille udvalg, idet den ene (dvs. Jespersen) var ”retskrivningsradikal”, den anden (dvs. Brøndum-Nielsen) var ”retskrivningskonservativ”⁸¹, og den tredje (dvs. Rehling) ”ja, hans Standpunkt er vistnok ikke kendt”⁸² (sp. 817).

Borgbjerg henviste til at ministeriet jo allerede i 1920 havde nedsat det stadig eksisterende *Retskrivningsudvalg*. Om sine egne retskrivningssynspunkter kunne ministeren

80 Jf. også følgende bemærkning fra Byskovs efterfølger som undervisningsminister, F.J. Borgbjerg: ”[Retskrivningsudvalget har siden 1920 til hver Undervisningsminister rettet en Henvendelse bl. a. imod de store Bogstaver, men uden Resultat – dog ikke til den sidste Undervisningsminister, hvis Kamp for de store Bogstaver var saa bekendt, at man fandt det overflødigt at henvende sig til ham” (*Borgbjerg* 22.10.1929, sp. 820). Ifølge dette skulle altså Nina Bang have modtaget en henvendelse (indstilling?) fra Retskrivningsudvalget om retskrivningsændringer. En sådan er jeg ikke stødt på, men kender efter udvalgets 1921-indstilling (*Retskrivningsudvalget* 12.3.1921) ingen indstillinger før udvalgets 1933-indstilling (*Retskrivningsudvalget* 31.10.1933).

81 Det var imidlertid ikke så længe Brøndum-Nielsen, der senere blev den traditionelle retskrivningsforkæmper par excellence, havde været ”retskrivningskonservativ”. Indtil 1925 havde han tværtimod som så mange andre filologer været ortografisk progressiv og havde bl.a. i sin disputats fra 1914 (*Sproglig forfatterbestemmelse. Studier over dansk sprog i det 16. århundredes begyndelse*) ikke alene brugt å og små begyndelsesbogstaver i appellativer, men havde også skelnet mellem ø og ö til adskillelse af lukket og åbent ø. I 1918 var han medlem af bestyrelsen for Dansk Retskrivningsforening, der bl.a. gik ind for en tilnærmelse af retskrivningen til udtalen og for afskaffelse af de store begyndelsesbogstaver, og i 1922 udtalte han som formand for samme forening at tidspunktet var gunstigt for en folkeafstemning om de små eller store bogstaver (*Dansk Retskrivningsforening feb. 1918, Skive Vbl. 22.-30.6.1922*). Se i øvrigt nærmere om Brøndum-Nielsen stadig mere regressive personlige retskrivning i *Karker* 4.2.2004.

82 Henrik Bertelsen havde i sit oplæg til ministeren udtrykt det således: ”Rehling har mig bekendt ikke skrevet eller sagt noget, der kan betegne ham som sagkyndig eller interesseret paa Retskrivningens Omraade” (*Bertelsen 19.10.1929, s. 6*).

oplyse at han i sine unge dage – han var født i 1866 – havde brugt Svend Grundtvigs radikale retskrivning (dvs. 'stockholmerretskrivningen' (1869)), og at han endnu her i 1929 som en reminiscens fra den tid brugte ø og ö til betegnelse af henholdsvis lukket og åbent ø. Han gav desuden udtryk for en vis sympati for flere af de ændringer som Retskrivningsudvalget havde foreslået, bl.a. mht. *kunne*, *skulle* og *ville* og en øget brug af æ frem for e til betegnelse for æ-lyd, og tilføjede at også indførelse af "en mere rationel Bogstavering af de i vort Sprog optagne almindeligst brugte Fremmedord" var "et Spørgsmaal, der kunde overvejes" (sp. 822). Undervisningsminister Borgbjerg konkluderede:

Jeg tror ikke, det er nødvendigt at nedsætte et nyt Udvalg, da vi har det, som er nedsat i 1920; og jeg tror ogsaa, det ærede Medlem Hr. Vilhelm Rasmussen vil erkende, at det er godt sammensat; det er gode Navne, og de er nu inde i Sagen. Jeg vil intet have imod, at dette Udvalg gør en Indstilling til mig; saa maa man jo overveje, om der paa disse nævnte Punkter kunde være en offentlig Mening for at gennemføre visse mindre Ændringer i den gældende Retskrivning, *men jeg vil mene, at Tiden til en radikal Retskrivningsreform bl.a. med Gennemførelse af smaa Bogstaver, i hvert Fald endnu ikke er kommet*. Jeg tror, vi ligger alt for nær ved Jacob Appels ganske mislykkede Forsøg. (Borgbjerg 22.10.1929, sp. 822; min kursivering).

Næste år ved samme tid genoptog Vilhelm Rasmussen under årets finanslovsdebat sagen og bad bl.a. ministeren overveje "om ikke det psykologisk rigtige Tidspunkt [var] inde til at give fornuftige Regler for Anvendelsen af de berømte eller berygtede store Bogstaver" (Rasmussen 23.10.1930). Han gentog desuden, uanset ministerens afvisning året før, sin opfordring til at der blev nedsat en lille sagkyndig retskrivningskommission. Borgbjerg svarede denne gang relativt kortfattet:

Det ærede Medlem Hr. Vilhelm Rasmussen fremdrog paa ny i Aar ligesom i Fjor Retskrivningsspørgsmaalet. Jeg gav i Fjor det ærede Medlem et ret udførligt Svar. Naar det ærede Medlem nu i Aar sagde, at jeg havde stillet mig afvisende i Fjor, er det efter min Mening ikke nogen rigtig Opfattelse af mine Udtalelser; jeg stillede mig ingenlunde *afvisende*, men jeg stillede mig *afventende*, idet jeg pegede paa, at det ikke var ret mange Aar siden, at en Kultusminister [dvs. Jacob Appel] var gaaet til Finansudvalget og var fuldkommen strandet med sin Reformiver paa dette Omraade, og jeg tvivlede om, at Tiden endnu var moden til at tage dette Spørgsmaal stærkt op, men jeg erklærede, at hvis der fra det nedsatte Udvalg kom Forslag om mindre Reforme, ville jeg stille mig meget velvillig dertil. Jeg kan henvise til mit udførlige Svar i Fjor, men tilføjer, at jeg meget gerne paa ny skal tage det ærede Medlems nye Udtalelse her i Aar under Overvejelse. (Borgbjerg 29.10.1930, citeret i sin helhed).

2.34.5. Hartvig Frischs ortografiske jomfrutale

Folketingets retskrivningsdiskussion i efteråret 1930 afsluttedes derefter med det vistnok første offentlige retskrivningsindlæg fra den senere undervisningsminister Hartvig Frisch (1893-1950), der siden 1926 havde været socialdemokratisk folketingsmedlem.

Efter at han kort havde udtalt sin støtte til Vilhelm Rasmussens ”Betragtninger angaaende de smaa Bogstaver”, henviste han til at der for nylig var nedsat et ”Udvalg til at gennemarbejde vore Skolebøger”, og sluttede med ordene:

Hvis man nu skal til at reformere Skolebøgerne, bør man ikke udskyde Reformen med de smaa Bogstaver, for hvis den først kommer bagefter, skal Forældrene jo blot atter have Udgift til nye Bøger. Skal der nu reformeres paa det ene Omraade, er Tidspunktet inde til ogsaa at reformere paa det andet.

(Frisch 30.10.1930, sp. 1132).⁸³

Der kom som bekendt heller ingen reform i denne omgang, og trods de velvillige bemærkninger fra undervisningsminister Borgbjerg indgav Retskrivningsudvalget først tre år senere en fornyet indstilling om ændringer af retskrivningen (se nedenfor). Man kan i det hele taget undre sig over det lave aktivitetsniveau i årene op til og efter 1930. Udvalget havde som nævnt holdt sit 4. møde 2.2.1925, hvorefter der gik fem år før det næste, rent administrative, 5. møde 14.4.1930. Derefter gik der igen næsten to år før der atter kom gang i sagerne, og uden at drøftelserne i Folketinget er nævnt i referaterne.

2.34.6. Fornyet indstilling til Borgbjerg

Men fra februar 1932 intensiveredes mødevirksomheden, og inden udgangen af 1935 mødtes udvalget i alt 15 gange. Emnerne var først og fremmest retskrivningsregler med henblik på en ny udgave af *DRO* (som aldrig nåede at komme), herunder et samlet udkast til ny Retskrivningsvejledning (*Glahder & Kaalund-Jørgensen nov. 1935*), samt

83 Hartvig Frisch har altså i hvert fald fra efteråret 1930 været positivt indstillet over for en afskaffelse af de store begyndelsesbogstaver i appellativer. Samme indstilling giver han udtryk for et år senere i *Social-Demokraten* i indlægget ”Bogstavkommunisme”, som bl.a. er fremdraget af Niels Finn Christiansen i hans Hartvig Frisch-biografi (1993, s. 293-294). I indlægget beretter Frisch om de breve han undertiden modtager, og som allerede på konvolutten viser at de kommer fra ”overbevisningstro revolutionære”, idet ikke blot appellativer, men også proprier er skrevet med lille, fx *hr. hartvig frisch, socialdemokraten, københavn*. Denne totale afskaffelse af de store bogstaver karakteriserer Frisch som hverken demokratisk eller radikal, men som en ”i bogstavelig Forstand .. misforstaaet kommunistisk Bogstavtro”. Hvad derimod angår den tyske og danske ”Besynderlighed at skrive alle Navneord med stort”, er det ”for den store Befolkning en irriterende Besværsliggørelse af Retskrivningen”. ”Derfor væk med det!”, som Frisch udtrykker det (Frisch 25.9.1931). Niels Finn Christiansen er således ikke helt retfærdig når han skriver at det med artiklen ”Bogstavkommunisme” fra 1931 ”in mente i nogen grad [var] på kant med sandheden” når Hartvig Frisch på pressemødet 13.1.1948 (se 2.35.1) hævdede at han personligt altid havde været tilhænger af de små bogstaver (Christiansen, Niels Finn 1993, s. 296). Jf. evt. også Morten Thins brug af Frisch 25.9.1931 i sin disputats, *Kommunismens Kultur* (1993, s. 515), hvor indlægget, parafraseret og refereret som i min fremstilling i det foregående, indgår i et afsnit om retskrivningen hos venstreintellektuelle som bl.a. Frederik Dreier, Harald Landt Mømberg (jf. *mømberg 15.6.1934*) og R. Broby-Johansen.

grammatisk terminologi⁸⁴. Hertil kom også drøftelser om valg mellem dobbeltformer til brug for retskrivningen i centraladministrationen og Rigsdagen (se nærmere i afsnit 2.33).

I perioden indgav udvalget endnu en fornyet indstilling til ministeriet om afskaffelse af de store begyndelsesbogstaver (*Retskrivningsudvalget 31.10.1933*), og samtidig var sagen endnu en gang oppe at vende i Folketinget. Vilhelm Rasmussen spurgte kort om undervisningsministeren nu var ”til Sinds at indføre bedre Regler for Anvendelsen af de store Begyndelsesbogstaver og en Reform af Retskrivningen” (*Rasmussen 27.10.1933*, sp. 622). Og ministeren svarede næsten lige så kort at spørgsmålet stadig overvejedes i Undervisningsministeriet, og at han ”netop i disse Dage fra Retskrivningsudvalget [havde] faaet en enstemmig Indstilling, som nu vil[le] blive Genstand for ny Overvejelse i Ministeriet” (*Borgbjerg 2.11.1933*, sp. 835). Borgbjerg deltog derefter i december 1933 i et møde med Retskrivningsudvalget, hvor han stillede sig velvillig, men dog mente at sagen i hvert fald måtte i ministermøde. Og da han senere i sommeren 1934 udtalte sig til *Socialdemokraten* om sit syn på sagen, var holdningen ligeledes velvillig, men med modifikationer: ”Jeg er Tilhænger af de store Bogstavers Afskaffelse. Som Undervisningsminister kunde jeg rent administrativt gennemføre denne Reform, men jeg tror ikke, at Spørgsmaalet er modent til Løsning endnu” (*Borgbjerg 9.8.1934*). Det nåede da heller ikke til modning i Borgbjergs ministertid.

2.34.7. – Og til Jørgen Jørgensen

Borgbjerg blev afløst af Jørgen Jørgensen (Lejre) fra Det radikale Venstre. Han var undervisningsminister fra november 1935 til november 1942, ligesom Borgbjerg i ministeriet Stauning-Munch, og han arvede bl.a. retskrivningssagen fra sin forgænger. Den blev aktualiseret for den nye minister allerede i december 1935 da Retskrivningsudvalget indgav endnu en fornyet indstilling (*Retskrivningsudvalget 21.12.1935*) om små bogstaver og om *kunne, skulle, ville*.

Ministeren ser ikke ud til umiddelbart at have engageret sig personligt i sagen⁸⁵, men lod i maj 1936 sine departementschefer Graae og Barfod deltage i et møde med Retskrivningsudvalget hvor man dels drøftede 1935-indstillingen, dels et udkast til en ny samlet Retskrivningsvejledning (*Glahder & Kaalund-Jørgensen nov. 1935*). Resultatet af mødet blev en ny revideret indstilling (*Retskrivningsudvalget 24.9.1937*), der nu foruden

84 Retskrivningsudvalgets arbejde med den grammatiske terminologi er nærmere beskrevet i *Galberg Jacobsen 2001*, s. 14-16.

85 Han tog således ikke ordet under retskrivningsdebatten i Folketinget 16.-29.10.1936, en debat der endnu en gang var igangsat af Vilhelm Rasmussen, og som havde 9 indlæg fordelt på 6 deltagere (se nærmere i kronologien i bd. 2, under Folketinget 16.-29.10.1936). Det fremgår dog flere steder at Jørgen Jørgensen var positivt stemt over for en afskaffelse af de store begyndelsesbogstaver i appellativer (fx *Jørgensen, Jørgen 16.9.1937*) og af en udjævning af *kunne/kunde* osv.: ”for det er ganske simpelt Synd for Børnene, med noget saa ligegyldigt. Mange faar det overhovedet aldrig lært” (smst.).

de små bogstaver og *kunne, skulle, ville* også omfattede forslag til fordanskning af fremmedord, herunder indførelse af radikale skrivemåder som *Byro, Sigar, Sjalu, Sjøfør*. Hvad angik de øvrige retskrivningsændringer til brug for en ny udgave af *DRO* (tegn sætning, sær- og sammenskrivning, orddeling), henstilledes det at udvalget fik overladt ”at træffe Afgørelse under eget Ansvar” (s. 3).

1937-indstillingen var i ministermøde 17.6.1938, og her foreslog undervisningsministeren at *DRO* skulle optrykkes i det væsentlige uændret, og at spørgsmålet om små og store bogstaver blev udskudt til senere afgørelse når det havde været diskuteret yderligere i offentligheden (*Kaarsted 1984*, s. 239). Retskrivningsudvalget fik derefter, for første gang, et egentligt svar på en af sine indstillinger – et klart afslag med besked om ”at den nuværende Udgave af Retskrivningsordbogen vil være at optrykke i et Oplag af 3000 Ekse[mplarer,] hvorefter der i den kommende Tid vil kunne føres Forhandling om de nye Retningslinjer i en kommende Udgave af Ordbogen” (*Brev 8.7.1938*).

2.34.8. Stauning, sigaren og sjøføren

Der var formentlig flere medvirkende årsager til 1937-indstillingens kranke skæbne. En af dem var utvivlsomt den meget delte indstilling mht. *kunne, skulle, ville* som Retskrivningsudvalget leverede (se nærmere i kronologien under 24.9.1937). En anden var sandsynligvis at statsminister Stauning var modstander af både de små bogstaver og af fordanskede stavemåder af fremmedord. Hvad de små og store bogstaver angik, var hans modvilje moderat, idet han uanset sin sympati for de store bogstaver mente at der ved en strygning af dem ikke ville ske ”større Ulykke deraf, end der alt er sket paa andre Omraader” (*Stauning 14.9.1937a*). Når det derimod gjaldt fordanskede skrivemåder som *Sjøfør* og *Sigar*, så burde ”Stædigheden” efter statsminister – og tidligere cigarsorterer – Thorvald Staunings mening ”være større”:

Det Sprog vi har lært i Slægtled efter Slægtled bør ikke forandres, fordi et Retskrivningsudvalg mener, at Folk ikke siger Ordet *Chauffeur* rigtigt. ..

Naar Retskrivningsudvalget nu vil fordanske fremmede Ord, synes det mig at være et utvivlsomt Fejlgreb. Naar *Cigar* nu i Aarhundreder er stavet med *C* baade her og i andre Lande, ser jeg kun Skaden ved at gaa over til den nye Stavemaade.

.. At gaa over til ”*Sjøfør*” og de andre nævnte Rettelser synes mig lidet attraaværdigt. De vil forsimple Sproget, og dertil trænger vi ikke.

Vi, der elsker vort Sprog, nærer denne Kærlighed trods Fejl og Mangler, og Kærligheden vil ikke vokse, fordi vi officielt indfører nogle forsimplede Udtryksformer.

(*Stauning 14.9.1937a*; mine kursiveringer).

Efter at Retskrivningsudvalgets 1937-indstilling var blevet afvist af undervisningsministeren i juli 1938, drøftede udvalget på sit næste møde, 2.12.1938, hvordan det fremtidige arbejde skulle gribes an. Man besluttede at spørgsmålet om de små og store bogstaver skulle ”opgives foreløbig”, og spørgsmålene om ”regulering af *kunne* osv., ændring af

fremmedords stavemåde, afskaffelse af dobbeltformer [se afsnit 2.33.4 m. note 76], regulering af *e/æ*” skulle ”genoptages senere” (*RUdvProt.* s. 83; mine kursiveringer).

Det var imidlertid så som så med genoptagelsen af disse emner. Nogle af dem blev ganske vist berørt på senere møder, fx på ”rabaldermødet” i april 1943 (se nærmere i afsnit 2.34.12), specielt spørgsmålet om små og store bogstaver. Men ellers var det småt med substantielle retskrivningsmæssige drøftelser på de 8 møder som Retskrivningsudvalget nåede at holde i de følgende ti år før udvalget blev ophævet. Den næste, og vistnok sidste, indstilling til ministeriet drejede sig først og fremmest om at det nye optryk af *DRO* ”[p]aa Grund af den nuværende Situation” burde være uændret. Derudover sluttede indstillingen med følgende, nærmest besværgende, bemærkning: ”Udvalget har dog fortsat sit Arbejde og skal senere tillade sig at indgive Forslag om fremtidige Retskrivningsændringer i Henhold til sin Indstilling af 28/9 1937 og tidligere Indstillinger” (*Retskrivningsudvalget* 30.1.1940).

2.34.9. Retskrivningsudvalget og den nordiske sprogrøgt

Retskrivningsudvalget bestod ved årsskiftet 1938/39 af Marius Kristensen (formand), Bjørneboe, Højberg Christensen, Kaalund-Jørgensen og Sandfeld; som nyt medlem desuden det nordiske målstrævs fader, forfatteren og juristen Sven Clausen⁸⁶ (1893-1961), der i 1938 var indtrådt som Forfatterforeningens repræsentant efter Rützebecks død. (Se nærmere om udvalgets medlemmer i afsnit 2.34.1, inkl. note 79).

Hvor udgangspunktet for Retskrivningsudvalgets arbejde hidtil havde været primært pædagogisk og lingvistisk-systematisk, kom med Sven Clausens (og senere Peter Skautrups) medlemskab også nordiske hensyn til at spille en vigtig rolle, der yderligere fik vægt ved at også Bjørneboe, Kaalund-Jørgensen og Jørgen Glahder var engageret i den nordiske sprogrøgt⁸⁷. Sven Clausen sørgede således for at de første bind af hans

86 Se nærmere om Sven Clausen og hans nordiske målstræv i *Galberg Jacobsen* 1973, s. 53-71, 77-79, 94-96, 173-177, 181-183; om retskrivningen specielt s. 119-124, 131-133, 149-150 og 157. Jf. også de annoterede bibliografiske artikler i *Galberg Jacobsen* 1974 (henvisninger til Clausen fra registret, s. 191).

87 De fem nævnte er alle opført på Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgts medlemsliste pr. 1.10.1941 (*NordSprø.* okt. 1941, citeret i uddrag i *Galberg Jacobsen* 1973, s. 196, note 52). **Sven Clausens** radikale nordiske sympatier er i øvrigt velkendte og veldokumenterede (se nærmere i *Galberg Jacobsen* 1973). **Peter Skautrup** var fra starten medlem og leder af Århus-afdelingens sproglige udvalg (se fx *NordSprø.* 1942a, s. 7) og dermed involveret i udarbejdelsen af alle Sprogrøgtsforeningens ordlister, ligesom han også for foreningen udarbejdede ”Vejledende regler for brugen av stort begyndelsesbogstav” (*Skautrup* 29.12.1946). **Otto Bjørneboe** og **F.C. Kaalund-Jørgensen** var begge ud over at være ordinære medlemmer også medlemmer af foreningens landsstyrelse (*NordSprø.* maj 1943). **Jørgen Glahder** var fra starten medlem af foreningens sproglige udvalg i København (*NordSprø.* 1942a, s. 6) og var desuden fra i hvert fald 1944 (*NordSprø.* 1944, s. 3) københavnerudvalgets leder og dermed involveret i udarbejdelsen af alle Sprogrøgtsforeningens ordlister; i december 1944 blev han desuden indvalgt som medlem af landsstyrelsen og indtrådte i forretningsudvalget (*NordSprø.* 20.3.1945, s. 1). – Også Retskrivningsudvalgets formand 1930-1941, **Marius Kristensen** (død 2.11.1941), stod på medlemslisten pr. 1.10.1941. Og det samme gjaldt **Johs. Brøndum-Nielsen** (formand for Retskriv-

Årbog for nordisk målstræv (bind 1-2, 1938-1939) blev udsendt til de øvrige medlemmer (*RUdvProt.*, s. [80] og [86]), og på mødet 2.2.1939 fremsatte han et forslag om ”fælles-nordisk tilnærmelse”, som blev videresendt til ministeriet. En deputation (Kristensen, Kaalund-Jørgensen og Glahder) henvendte sig efter mødet til undervisningsminister Jørgen Jørgensen, der dog ”stillede sig ret afvisende” (s. 85). Også et forslag 30.1.1940 fra Kaalund-Jørgensen om en rejse til Oslo og Stockholm med henblik på ”samarbejde med norsk og svensk retskrivningsudvalg” var ministeriet ”under de nuværende forhold” afvisende over for (s. 87).

På Retskrivningsudvalgets møde 21.11.1941 gjorde man status over det hidtidige arbejde. Det af krigen forhindrede samarbejde med Norge og Sverige blev bl.a. nævnt, og det blev protokolført at man ville fortsætte de nordiske bestræbelser: ”Udvalget vil, naar bedre Tider indtræder, fortsat arbejde for Tilnærmelse til de andre skandinaviske Retskrivninger, men vil afvente, hvad der kommer ud af det Arbejde, som Foreningen for nordisk Sprogrøgt har planlagt, idet Sekretæren er Medlem af denne Forenings sproglige Udvalg” (s. 91). Og året efter var den nordiske forpligtelse blevet så stærk at den ligefrem var styrende for hvornår en ny udgave af *DRO* kunne udkomme: ”En ny, revideret Udgave kan først fremkomme senere, naar en interskandinavisk Drøftelse af den nordiske Retskrivning har fundet sted” (s. 97; møde 12.11.1942).

Den omtalte ”Forening for nordisk Sprogrøgt”, hvis officielle navn var *Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt*, var blevet stiftet godt et år inde i den tyske besættelse 19.6.1941 med det formål ”at virke for bevarelse og fremme af det danske sprogs nordiske karakter” (*NordSprø. 19.6.1941*)⁸⁸. Dette formål søgte foreningen at opfylde inden for såvel retskrivningen som ordforrådet.

For retskrivningens vedkommende arbejdede man bl.a. for retskrivningsændringer der kunne nærme de danske ordbilleder til norske og svenske. Det skulle først og fremmest ske ved at man indførte små begyndelsesbogstaver i appellativer, erstattede *aa* med *å* og ændrede skrivemåden *af* til *av*. Arbejdet med at indføre de små bogstaver resulterede bl.a. i et tidligt forslag til regler for en reformeret brug af store og små bogstaver (*NordSprø. 1942b*), der i en revideret form blev sendt til undervisningsminister Hartvig Frisch forud for retskrivningsreformen i 1948 (*NordSprø. nov. 1947a* ; se nærmere nedenfor i afsnit 2.35).

ningsudvalget 1943-1948), der ligeledes er nævnt blandt de filologer der har fået forelagt foreningens første tre ordlister i korrektur eller til kritisk udtalelse, og som ”har lovet ”Nordisk sprogrøgt” deres støtte” (*NordSprø. 1942a*, s. 7; jf. også *1943a*, s. 12, og *1944*, s. 3-4); Brøndum-Nielsen stod derimod ikke længere på medlemslisten pr. 1.3.1943, og han er heller ikke nævnt i indledningen til foreningens fjerde ordliste i *NordSprø. 1948*). Departementschef **C.F.A.H. Graae**, der var den ansvarlige for Retskrivningsudvalget i Undervisningsministeriets 2. Departement, er med på både 1941- og 1943-medlemslisten.

88 Se udførligere om foreningen og dens program og aktiviteter i *Galberg Jacobsen 1973*, spec. s. 77-96, 121-122, 131-132 og 149-150.

2.34.10. Nordiske ord og unordiske

Med hensyn til ordforrådet gik foreningen to veje, dels en sprogberigende og dels en sprogrensende. Sprogberigelsen skulle finde sted ved at man søgte at udvide det danske ordforråd ved at optage oprindelig nordiske ord eller nyere ord fra norsk og svensk i nutidsdansk. Og sprogrensningen skulle ske ved at man søgte at erstatte ”unordiske” ord i dansk med ”renere dansk-nordiske ord” (*NordSprø. juni 1943a*, 2. udg., s. 1). Ordforrådsarbejdet, der samlet set fyldte mest i foreningens program, resulterede bl.a. i fire omfattende ordlister i foreningens årbog, *Vort nordiske modersmål* (*NordSprø. 1942a, 1943a, 1944 og 1948*). Alle ordlister indeholdt – skønt redigeret lidt forskelligt – såvel ”nordiske ord” som ”unordiske ord” med forslag til afløsningsord for de sidstnævnte.

Gruppen af ”unordiske ord” er særlig interessant fordi den for en stor dels vedkommende bestod af oprindelig tyske ord. Bestræbelsen på at modarbejde eller udrydde de ”unordiske ord” ville derfor næppe kunne undgå at støde den tyske besættelsesmagt og dermed udfordre den samarbejds- eller forhandlingspolitik som den danske regering førte over for besættelsesmagten.

En sådan udfordring blev aktuel da Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt i 1942 ansøgte Undervisningsministeriet om godkendelse af foreningens første ordliste (*NordSprø. 1942a*). Man kan her indvende at udfordringen var behersket eftersom Sprogrøgtsforeningen jo ikke ansøgte om at listens unordiske ord ligefrem skulle forbydes eller fjernes fra den officielle retskrivningsordbog, men at foreningen kun bad om at Undervisningsministeriet ville tilkendegive at ordene i foreningens ordlister ”med Skønsomhed [kunne] bruges i alle Skoleformer” (*NordSprø. 20.8.1943*, citeret efter *RUdvProt.*, s. 104). Det var altså primært en anerkendelse af de ”nordiske ord” foreningen var ude efter. Men disse ord skulle jo netop bruges i stedet for andre ord, først og fremmest de ”unordiske ord”, og ville dermed i praksis komme til at fortrænge bl.a. en række oprindelig tyske ord.

Via ordlisterne anbefalede Sprogrøgtsforeningen sine landsmænd at bruge bl.a. følgende ”nordiske ord” (i parentes efter hvert ord er anført det ”unordiske”, dvs. oprindelig tyske ord som skal erstattes): *avgift* (†*gebyr*), *bolag* (†*selskab*), *flyv* (†*flyvemaskine*), *fremme* (†*befordre*), *gal* (†*forkert*), *grønsager* (†*gemyse*), *hændelse* (†*begivenhed*), *medgive* (†*indrømme*), *nytte* (†*benytte/betjene sig af*), *rage* (†*barbere*), *styrelse* (†*bestyrelse*), *styrteflyv* (†*stuka(s)*), *svime* (†*besvime*), *synsnævn* (†*besigtigelseskommission*), *tiltag* (†*foranstaltning*), *vrang* (†*forkert*). Alle eksempler stammer fra ordlisterne i *NordSprø. 1942a*, s. 11-48 og 50-57; korset (†) ved de ”unordiske ord” er overtaget fra den oprindelige ordliste, hvor det angiver at det mærkede ord ”bør trænges tilbage eller helt udgå av dansk” (s. 11).

Man var formentlig i Undervisningsministeriet klar over at det ikke ville være ukontroversielt uden videre at godkende – eller afvise – Sprogrøgtsforeningens nordiske ordforslag til brug i skolerne. Det tog i hvert fald mere end et halvt år før man udbad sig Retskrivningsudvalgets ytringer om dem: Ansøgningen, der er dateret 20.8.1942, tilgik udvalgets sekretær 8.3.1943, dog efter at den først havde været forelagt de tre undervisningsinspektører ”fra hvem ingen Erklæringer forelaa” (*RUdvProt.*, s. 104).

Til gengæld faldt svaret fra Retskrivningsudvalget prompte. Her havde man nemlig allerede en måned før drøftet sagen på mødet 26.1.1943, formentlig på foranledning af Glahder. Han havde medvirket som ”rådgivende” ved udarbejdelsen af Sprogrogtssforeningens liste (*NordSprø. 1942a*, s. 6-7) og havde til brug for drøftelsen i Retskrivningsudvalget trukket de ord ud af listen som ikke var med i *DRO*. Udvalget var på dette grundlag nået frem til en principielt positiv holdning, og Glahder kunne derfor på udvalgets vegne allerede to dage senere svare at man fandt at de ord i listen der ikke var med i *DRO*, for størstepartens vedkommende var ”gode nordiske ord” som burde ”finde Fremgang i Dansk og faa Indpas ved Siden af andre Ord (som *medgive* ved siden af *indrømme*)”. Man kunne derfor ”give Listen sin principielle Tilslutning” (*Retskrivningsudvalget 10.3.1943*, s. 1). Udvalget foreslog afsluttende at man med visse undtagelser ”i al Almindelighed autoriserede Listen og i Fremtiden optog de manglende Ord i Dansk Retskrivningsordbog”; af praktiske grunde kunne de manglende ca. 70 ord, hvis sagen i øvrigt kunne ordnes inden *DRO*'s udsendelse, i første omgang meddeles i et tillæg til ordbogen (s. 2).

Ministeriet ser ikke ud til at have reageret på Retskrivningsudvalgets indstilling, hverken ved at kvittere for den over for udvalget eller ved at svare Sprogrogtssforeningen. Der var da også andre problemer med forbindelse til Retskrivningsudvalget at tage sig af på dette tidspunkt.

2.34.11. Ny formand: Skautrup – Kaalund-Jørgensen – Brøndum-Nielsen

Kr. Sandfeld var død i oktober 1942 efter knap et år på formandsposten (efter Marius Kristensens død). Udvalget skulle derfor have et nyt medlem og en ny formand. Som nyt universitetsmedlem indstillede udvalget professor Peter Skautrup, Aarhus Universitet, der derefter blev beskikket som medlem. Han var ikke dermed automatisk også udpeget til formand for udvalget, men der kan næppe være tvivl om at den almindelige forventning i udvalget og ministeriet var at det nye professorale filologmedlem også var den kommende formand. Det fremgår således af et brev fra Glahder til Skautrup at der efter udvalgets mening kunne blive tale om Skautrup eller Brøndum-Nielsen som Sandfelds efterfølger, og at udvalget, der var ”så bange for B-N som for fanden selv”, satte sin lid til at Skautrup ville lade sig beskikke (*Glahder 15.1.1943*).

Da Skautrup 26.1.1943 for første gang deltog i et møde i Retskrivningsudvalget, foreslog han imidlertid statskonsulenten for folkeskolen, Kaalund-Jørgensen, der siden Sandfelds død havde været fungerende formand, som formand, mens Bjørneboe foreslog Skautrup. En afstemning gav tre stemmer for Kaalund-Jørgensen (Inger Bentzon, Kaalund-Jørgensen og Skautrup) og to for Skautrup (Bang⁸⁹ og Bjørneboe). Protokol-

89 Rektor Henrik Bang, der var konstitueret undervisningsinspektør for gymnasieskolen efter at Højberg Christensen i november 1942 var blevet udnævnt til undervisningsminister og derfor var udtrådt af Retskrivningsudvalget.

len noterer derefter: ”Kaalund-Jørgensen var villig til at modtage Valg; Skautrup ønskede ikke at blive valgt” (*RUdvProt.*, s. 101). I den efterfølgende indstilling til ministeriet (underskrevet af alle fem medlemmer og sekretæren) blev drøftelserne og synspunkterne på mødet udførligt refereret, og udvalget anmodede afsluttende ministeriet om at afgøre ”hvorvidt Flertallets Indstilling [burde] følges” (*Retskrivningsudvalget 26.2.1943*, s. 2).

I Undervisningsministeriet vakte indstillingen opstandelse og forargelse. Man hæftede sig bl.a. ved at Skautrup, ”der fm̄tl. maa[tt]e være den selvskrevne Formand”, næppe havde stillet sig afvisende over for formandsposten hvis Kaalund-Jørgensen ”havde udfoldet sig lidt mere beskedent” og ikke havde stemt på sig selv. Man burde derfor anmode Skautrup om en samtale næste gang han kom til København, og få ham til at påtage sig formandskabet (*Notat 2.3.1943 ff.*). Et andet synspunkt var at Retskrivningsudvalget var for snævert sammensat, og at det burde have ”mere videnskabelig Ballast”, ligesom ”Københavns Universitet skulle være fyldigere repræsenteret”. Det blev derfor foreslået at udvalget skulle suppleres med professorerne Johs. Brøndum-Nielsen og Paul V. Rubow, begge fra Københavns Universitet, og at Brøndum-Nielsen, hvis han erklærede sig villig, skulle beskikkes til formand. Ministeren – nu altså udvalgets forhenværende gymnasierepræsentant, A.C. Højberg Christensen – tilsluttede sig dette synspunkt, og 13.4.1943 fik udvalget besked om de nye medlemmer og den nye formand.

2.34.12. Indskrænket kommissorium og ”rabaldermøde”

I samme brev blev udvalgets kommissorium indskrænket som det fremgår af følgende citat:

I Forbindelse hermed skal man meddele Udvalget, at Ministeriet er kommet til den Erkendelse, at det af principielle Grunde maa anses for rigtigst, at ingen Ændringer, større eller mindre, i Retskrivningen kan ske uden i Henhold til Ministeriets umiddelbare Autorisation. Man vil derfor for Fremtiden have de i Ministeriets Skrivelse af 14. April 1920 fastsatte Bestemmelser om Udvalgets herhenhørende Beføjelser ændret derhen, at Udvalget forelægger Ministeriet nærmere motiveret Indstilling om *enhver* Ændring i Retskrivningen – Forandringer i selve Ordenes Skrivemaade saavel som Formindskelse eller Forøgelse af det hidtil almindelig anvendte Ordforraad – der af Udvalget ønskes gennemført, og at i Overensstemmelse hermed intet optages i fremtidige Udgaver af Retskrivningsordbogen med den til samme knyttede Retskrivningsvejledning, som ikke i Henhold til foranstaaende i Forvejen er godkendt af Ministeriet.
(*Brev 13.4.1943*, citeret efter Undervisningsministeriets koncept; forkortelser opløst af mig.⁹⁰).

Det fremgår ikke direkte af de papirer jeg kender, hvad anledningen til indskrænkningen af kommissoriet var. Det er dog nærliggende at sætte den i forbindelse med udval-

90 Konceptet og de to afskrifter af brevet som jeg kender (se nærmere i bibliografien), adskiller sig indbyrdes mht. flere enkeltheder, hvoraf dog ingen har betydning for hovedbudskabet i skrivelsen.

gets velvillige indstilling over for Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgts ordlister, der som nævnt ovenfor næppe kunne undgå at være en torn i øjet på besættelsesmagten. Man kan i den forbindelse bemærke det nye kommissoriums understregning af at der hverken måtte ske "Formindskelse eller Forøgelse af det hidtil almindelig anvendte Ordforraad" uden ministeriets godkendelse. Redaktør Glahder forsøgte senere på året at få tilladelse til nogle få relativt uskyldige ajourføringer af ordforrådet under forberedelsen af *DRO 1943* (fx udskiftning af ordene *Aarsprøve*, *Hesteprenger* og *Mellemtyskland* med *Aarsskifte*, *Hestepære* og *Mellemtid*). Resultatet af forsøget blev imidlertid at der blev udsendt et uændret optryk, og at ministeriet fastslog at "eventuelle Ændringer [skulle] udskydes til efter Krigens Afslutning" (*Brev 26.10.1943*; se også i kronologien under 20.9.1943 ff.).

Det udvidede Retskrivningsudvalg holdt 30.4.1943 sit første møde under ledelse af den nybeskikkede formand, Johs. Brøndum-Nielsen. Det blev det mest dramatiske møde i Retskrivningsudvalgets historie – jeg har tidligere omtalt det som "rabaldermødet". Mødereferatet gengives nedenfor in extenso til illustration af modsætningerne blandt udvalgets medlemmer.

35. [dvs. 37.] Møde (paa Universitetet, Lille Udvalgsværelse) d. 30/4 1943 Kl. 10. Til Stede: Bang, Inger Bentzon, Bjørneboe, Brøndum-Nielsen, Kaalund-Jørgensen, Rubow, Skautrup. Mødet lededes af Formanden, Brøndum-Nielsen.

1. Formanden forelagde Udvalgets nye Kommissorium og udtalte sin Tilfredshed med dette. Bang, Bentzon, Kaalund-Jørgensen og Bjørneboe var utilfredse med Kommissoriet.⁹¹

Sekretæren [dvs. Glahder] fremhævede sine Betænkeligheder ved det, det vilde gøre Arbejdet besværligere; han meddelte, at han havde beklaget sig over det hos Undervisningsministeren og Kontorchef Paludan-Müller, der dog havde meddelt, at det ikke måtte opfattes som en Repri mande til det tidligere Udvalg og mindst af alt til Sekretæren.

Formanden mente ikke, at Sekretæren havde Grund til Beklagelse.

Kaalund-Jørgensen nævnte, at Udvalget fremtidig ikke vilde kunne afgive Responsa; han beklagede ogsaa, at Nye Ord ikke vil kunne optages i Ordbogen, og at deres Staveform ikke vil kunne fastslaaes uden Ministeriets Sanktion.

Formanden vil undersøge Spørgsmaalet om Responsa og afsluttede Diskussionen om dette Spørgsmaal under Protest fra flere Medlemmers Side.

2. Hovedpunkter i Arbejdet drøftes.

Brøndum-Nielsens Artikler i Nationaltidende [formentlig *Brøndum-Nielsen 7.4.1943 og 9.4.1943*] var rundsendt til Medlemmerne og gav Anledning til Diskussion.

91 Skautrup holdt efter referatet at dømme lav profil på mødet og ytrede sig ikke om kommissoriet. At heller ikke han var tilfreds med de indskrænkede beføjelser, fremgår dog bl.a. af at han på forsiden af det gule omslag der indeholdt hans papirer for 1943 vedrørende Retskrivningsudvalget, har noteret: "13/4 1943 fuldstændig umyndiggørelse" (*RUdvGlahder*, s. 11).

Inger Bentzon har forelagt Artiklerne i Forfatterforeningen, der har taget Afstand fra dem. Ønsker smaa Bogstaver i Appellativer og Ændringer i *kunne, skulle, ville*. Beklager, at Formanden har fremdraget Retskrivningsspørgsmaalet i Pressen, mens det tidligere Udvalg var afskaaret fra at svare. Bjørneboe enig med Inger Bentzon. De, der skal skrive, skal afgøre Retskrivningsspørgsmaalet, ikke Læserne.

Kaalund-Jørgensen støtter Inger Bentzon.

Rubow hævder, at Brøndum-Nielsens Ret til at skrive ikke kan diskuteres; angribes af Inger Bentzon.

Skautrup ønsker Opsættelse af Generaldebat.

Bang mener, at Ministeriets nuværende Praksis kan og bør ændres.

Brøndum-Nielsen svarer; mener, at Spørgsmaalet bør opsættes. Har ønsket en almindelig, principiel Diskussion, f. Eks. om det etymologiske, det fonetiske, det traditionelle Princip, men ikke om Enkeltheder. Vil afslutte den for vidtgaaende Diskussion, hvorimod der stadig protesteres.

Rubow hævder, at Ortografien i urimelig Grad er Skolernes Hjerdebarn.

Bang opponerer mod Rubow.

Sekretæren fremhæver, at Retskrivningen er obligatorisk for Folke- og Mellemsskole.

Brøndum-Nielsen afslutter Diskussionen; ønsker de forskellige Dagblades Retskrivningsregler fremskaffet og nærmere undersøgt. Hævder, at Læseligheden bør fremmes ved Accenter, understøttende Bogstaver, saaledes at der kan gøres Forskel paa Adj. *let* og *leet*, Part. af *le*, *U-ret* og *Uhret*, *Passer* og *Passérmærke*.

Finder at Udvalget er noget ensidigt sammensat; ønsker evt. Repræsentanter for Læserne og Pressen.

Endvidere paalagde han Udvalgets Medlemmer Tavshedspligt m. H. t. Udvalgets Forhandlinger.

[3]. Retskrivningsordbogen. Der gives Sekretæren Bemyndigelse til snarest at sætte det nye Optryk i Gang uden Hensyn til Foreningen til Nordisk Sprogrogets Andragender (se P. 101 f.).

[4]. Næste Møde først efter Sommerferien.

E. B.

[Sign.] Jørgen Glahder

(*RUdvProt.*, s. 105-109; kursiveringerne af enkeltord er i hovedsagen mine; understregningerne giver understregning i den håndskrevne original).

På udvalgets næste – og næstsidste – møde 28.4.1944 forelå der atter en ansøgning fra Dansk Forening til Nordisk Sprogrogt om anerkendelse af foreningens ordlister, denne gang udvidet med listerne i *Vort nordiske modersmål*, bd. 2 (*NordSprø. 1943a*). Brøndum-Nielsen fandt foreningens andragende uklart og frarådede autorisation, mens de medlemmer der på mødet 26.1.1943 havde vurderet den første ordliste positivt (se ovenfor i afsnit 2.34.10), fastholdt deres stilling. Formandens forslag til afvisning af ansøgningen blev derefter sat under afstemning og vedtaget med 4 stemmer (Brøndum-Nielsen, Rubow, Bang og kontorchef Paludan-Müller, der netop var indtrådt i udvalget som

repræsentant for Undervisningsministeriet⁹²) mod 3 (Bentzon, Bjørneboe og Kaalund-Jørgensen⁹³).

Udvalget indgav derefter indstilling med separate udtalelser fra et flertal og et mindretal, fra flertallet bl.a. at "man [måtte] nære Ængstelse for, at en ministeriel Anbefaling af Ordlisterne stedvis [kunne] blive opfattet som en Autorisation og en Slags Paabud, der [kunne] medføre en lejlighedsvis overdreven Brug af de usædvanlige Ord i Ordlisten" (*Retskrivningsudvalget 1.5.1944*). Ministeriet fulgte flertallet og afslog mere end et år senere⁹⁴ ansøgningen fra Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt. Som et plaster på såret bevilgede ministeriet dog samtidig 1500 kr. i støtte til foreningens arbejde (*RUdv-Prot.*, s. [120]).

Retskrivningsudvalget havde i mellemtiden – 31.3.1945 – kunnet fejre sit 25-års jubilæum. Der var hos nogle af medlemmerne stemning for at markere dagen ved en sammenkomst. Jubilæet forløb dog "i Stilhed uden Festligheder eller offentlig Omtale af nogen Art i Følge Formandens udtrykkelige Ønske" (*RUdvProt.*, s. 115). Der var måske heller ikke rigtig noget at fejre.

Første gang Retskrivningsudvalget mødtes efter befrielsen i maj 1945, var 23.1.1946. På mødet – udvalgets 39. og dets sidste officielle møde – drøftede man bl.a. de store og små bogstaver. En afstemning om spørgsmålet viste at 4 medlemmer var for bevarelse af de store begyndelsesbogstaver, nemlig Brøndum-Nielsen, Axel Juel (der havde afløst Forfatterforeningens Inger Bentzon), Rubow og Paludan-Müller. Udvalgets tidligere indstilling om indførelse af små bogstaver i appellativer (senest 21.12.1935; se ovenfor i afsnit 2.34.7) blev derimod fastholdt af de øvrige tilstedeværende, Bjørneboe, Højberg Christensen (der nu efter tiden som minister var tilbage som undervisningsinspektør for gymnasieskolen og dermed igen som medlem af Retskrivningsudvalget), Glahder (der her for første gang deltog som stemmeberettiget medlem) og Skautrup.

92 Det var muligvis Paludan-Müller der havde udvirket beskikkelsen af Brøndum-Nielsen som medlem af og formand for Retskrivningsudvalget. Det er i hvert fald hvad Glahder giver udtryk for i et privat brev til Skautrup: "Det er Paludan-Müller, kontorchefen, der står bag ved, og Højberg-C. [dvs. undervisningsministeren] er af uvilje mod Kaalund-Jørgensen gået med, skønt han stadig, hvad han bekræftede overfor mig forleden, er tilhænger af de små bogstaver" (*Glahder 16.4.1943*). Det ovenfor refererede "andet synspunkt" (afsnit 2.34.11, slutningen) ser dog i *Notat 2.3.1943 ff.* ud til at være skrevet af departementschef Graae, mens det første synspunkt (fornyet henvendelse til Skautrup for at få ham til at overtage formandsposten) har eksplicit tilslutning fra Paludan-Müller: "Ganske og aldeles enig. Sagen bør vel nævnes for Ministeren? 2[?]/3 42 PM." Om indsættelsen af Paludan-Müller i udvalget et halvt år efter den første udvidelse kan man formode at den dels har skullet give ministeriet hånd i hank med udvalgets arbejde, dels har skullet sikre et konservativt flertal i udvalget (afstemningen 28.4.1944 ville være endt 4 : 4 hvis Skautrup havde været til stede). Af baggrundsdokumentation har jeg kun fundet denne bemærkning fra departementschef Graae (under datoen 20.10.): "Jeg ønsker Ministeriet repræsenteret i Udvalget, og at Kontorchefen vilde overtage dette Hverv". (*Notat 28.9.1943 ff.*).

93 Skautrup var ikke til stede. Han havde skriftligt protesteret mod at mødet var for sent indkaldt, hvad Brøndum-Nielsen havde tilbagevist (*RUdvProt.*, s. [113]).

94 Underretning af Retskrivningsudvalget skete if. *RUdvProt.*, s. [120], med brev af 10.7.1945 fra ministeriet.

2.34.13. "Kaalund-Jørgensens Medlemskab i Udvalget"

Kaalund-Jørgensen ville utvivlsomt også have stemt for de små bogstaver, men han havde "Ferie fra sit Embede [og] var ikke tilkaldt" (*RUdvProt.*, s. 117). Det havde nu næppe betydet noget hvis afstemningsresultatet i stedet var blevet 5 – 4. Ministeriet havde tidligere vist sig utilbøjelig til at agere på delte indstillinger fra udvalget (se fx ovenfor i afsnit 2.34.8).

Når Kaalund-Jørgensen var på ferie og ikke var blevet indkaldt til mødet, hang det sammen med at han under retsopgøret efter besættelsen blev anklaget for at have været lovlig imødekommende i det kulturelle samarbejde med besættelsesmagten. Der blev rejst tjenestemandssag mod ham, og "[s]kønt han ikke fik nogen kollegial støtte, blev han frikendt" (Christiansen, Niels Finn 1993⁹⁵, s. 294). Kaalund-Jørgensen fortsatte derefter som folkeskolekonsulent i Undervisningsministeriet, dog uden at angrebene på ham, ikke mindst fra skolekredse, hørte op. I november 1948 kulminerede aversionerne i en demonstration ved Ranum Seminarium hvor de lærerstuderende udeblev fra en eksamen som han skulle have ledet. Først i 1949 blev problemet løst ved at Kaalund-Jørgensen tog sin afsked som statskonsulent for folkeskolen og fortsatte i en særlig oprettet stilling som ministeriets konsulent vedrørende skoleordninger i andre lande (smst., s. 302; jf. også *Den Nye Salmonsens*, 1949).

Også i Retskrivningsudvalget var der uanset frifindelsen (fortsat⁹⁶) modvilje mod Kaalund-Jørgensen. Her holdt man 23.11.1946 et "fortroligt underudvalgsmøde", indkaldt af Brøndum-Nielsen, der havde været "meget ivrig for et møde" (*Glahder 14.11.1946*). På dagsordenen stod "Kaalund-Jørgensens Medlemskab i Udvalget". Brøndum-Nielsen og Skautrup meddelte at de ikke ville samarbejde med Kaalund-Jørgensen, og motiverede deres standpunkt, hvortil Rubow sluttede sig. De tre ville udtræde af udvalget hvis Kaalund-Jørgensen blev. De øvrige fire medlemmer (Bjørneboe, Glahder, Højberg Christensen og Paludan-Müller) opfattede derimod deres medlemskab af udvalget som en embedspligt som de ikke kunne unddrage sig, og måtte derfor "paa Embeds Vegne blive". De tre professorer meddelte i *Brøndum-Nielsen mfl. 17.6.1947* skriftligt deres holdning til ministeriet, hvor det blev aftalt at ministeren – nu Mads Hartling (nov. 1945 – nov. 1947; Venstre) – skulle tale med Kaalund-Jørgensen om sagen. Sagen blev fremtaget flere gange, og endnu den 5.11.1947 havde man håb om at ministeren havde fået talt med Kaalund-Jørgensen (*Notat 17.6.1947 ff.*).

95 Se i det hele taget *Christiansen, Niels Finn 1993*, s. 294-304 ff., om Kaalund-Jørgensen-sagen i og uden for Retskrivningsudvalget. Christiansens fremstilling af den retskrivningsmæssige side af sagen bygger primært på Skautrup (*DSH*, bd. 4, s. 68-76, og *Skautrup 1948*). – Også tidligere undervisningsminister Højberg Christensen, der var uddannet i tysk (mag.art. 1913), blev efter befrielsen kritiseret for sin rolle i samarbejdspolitikken – han var bl.a. blevet næstformand i Dansk-tysk Forening under besættelsen. Han blev ligeledes frikendt ved en tjenestemandsdømstol og fortsatte som undervisningsinspektør for gymnasierne (*SDE*, bd. 9, 1997, s. 166; under *Højberg-Christensen*) og som medlem af Retskrivningsudvalget.

96 Jf. også note 92 om Højberg Christensens holdning i 1943.

2.34.14. Frisch bliver undervisningsminister – ”Udvalget ophævet”

I november 1947 tiltrådte imidlertid en ny, socialdemokratisk regering under ledelse af Hans Hedtoft og med Hartvig Frisch på undervisningsministerposten. Han arvede Kaalund-Jørgensen-sagen⁹⁷ og – som så mange andre undervisningsministre før ham – sagen om de store og små begyndelsesbogstaver. Og det lykkedes ham også at få løst dem begge i sin ministertid (november 1947 – februar 1950). Se nærmere i afsnit 2.34.13 (om Kaalund-Jørgensen-sagen) og afsnit 2.35 (om de store og små bogstaver mv.).

Fra sommeren 1947 og det næste års tid var der stille omkring Retskrivningsudvalget. De sidste indførsler i protokollen har forbindelse med Hartvig Frischs retskrivningsreform i marts 1948, men involverer i øvrigt ikke udvalget i forberedelserne af reformen: Under 6.1.1948 er omtalt en meddelelse fra Gyldendal om at *DRO* er udsolgt, men at et optryk efter en samtale med departementschef Paludan-Müller opsættes, ”da ministeren ønsker små bogstaver m. m. indført” (*RUdvProt.*, s. [124]). Samme sted noterer Glahder at han har deltaget i ”diverse møder i jan. 1948 og samtaler med min., der ikke vil sammenkalde udvalget”. Under 17.2.1948 anfører han at udvalgets indstillinger fra 1921 og 1937 (*Retskrivningsudvalget 12.3.1921 og 24.9.1937*) er udlånt til Hartvig Frisch⁹⁸ (smst.).

Og under 18.10.1948 står der blot, på en ny og ellers blank side: ”Udvalget ophævet” (*RUdvProt.*, s. [125]).

Retskrivningsudvalgets retskrivningsordbog, *DRO 1923-1946*, udgør sammen med de undervisningsministerielle skrivelser *Brev 14.4.1920* og *Brev 13.4.1943* grundlaget for den officielle norm ’1923-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.28.

2.35. Hartvig Frischs retskrivningsreform (1948)

Undervisningsminister Hartvig Frisch gik straks efter nytår 1947/48 i gang med at forberede retskrivningsreformen, eller mere præcist: afskaffelsen af de store begyndelsesbogstaver i appellativer. Den 6.1.1948 nævnte han for vistnok første gang planerne for sine ministerkolleger og noterede i sin ministerdagbog: ”Ministermøde. Efter Mødet ved Frokosten ventilerer jeg Tanken om de smaa Bogstaver” (*FrischDagb. 6.1.1948*). Dagen efter sendte Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt ved foreningens formand,

97 Allerede på den første side i ministerdagbogen, efter tiltrædelsesdatoen 13.11.1947 (”13/11 47”) og et dertil hørende kort notat om overdragelsen af ministeriet fra Hartling noterer Frisch ”(uden dato) referat 2. dpt. Michelsen 1) Radioorkestret .. 4) retskrivningsudvalget og Kaalund-Jørgensen” (*FrischDagb.*).

98 Jf. også: ”Straks da Frisch var tiltrådt, rekvirerede han alt materiale til belysning af retskrivningsspørgsmålets stilling” (*Christiansen, Niels Finn 1993*, s. 294; jf. *Frisch 22.1.1948a*, sp. 1345).

Mogens Nissen, et brev til undervisningsministeren med Sprogørgtsforeningens forslag til nye regler for brug af små og store bogstaver (dvs. *NordSprø. nov. 1947a*) med en opfordring til ministeren om at tage forslaget op ”til velvillig overvejelse” (*NordSprø. 7.1.1948*).

Det fremgår ikke af Sprogørgtsforeningens brev hvad anledningen var til at forslaget til nye regler blev sendt til Hartvig Frisch. Men det er nærliggende at antage at det er sket på opfordring fra Skautrup, der som leder af foreningens sproglige Århusudvalg havde været en hovedkraft ved udarbejdelsen af reglerne (se i kronologien: *Skautrup 29.12.1946* og *NordSprø. nov. 1947a*). Han havde desuden allerede før jul pirket til ministerens eventuelle reformplaner ved 5.12.1947 at sende ham sin afhandling ”De store bogstavers historie” (dvs. *Skautrup 1948*), og Hartvig Frisch havde takket i en julehilsen og bl.a. omtalt sagen som ”Et Emne, der ligger mig meget paa Sinde” (*Skautrup 1956b*, s. 1).

2.35.1. Ministermøde, pressemøde og folketingsdebat⁹⁹

På et ministermøde 12. januar 1948 fik undervisningsminister Hartvig Frisch tilslutning fra den øvrige socialdemokratiske regering til at arbejde videre med en reform der skulle afskaffe de store begyndelsesbogstaver i appellativerne (*Frisch 22.1.1948a*, sp. 1345). Ministermødet var et internt møde for regeringens medlemmer, men alligevel kunne man dagen efter, den 13. januar, i *Nationaltidende* læse om undervisningsministerens planer og om at han ”saavidt vides allerede [havde] opnaaet Tilslutning til Tanken i Regeringen” (*Frisch 13.1.1948a*).

Da reformplanerne nu var sivet ud, så Frisch ikke anden udvej end at holde et pressemøde samme dag. På mødet bekræftede han at regeringen var enig om at indføre de små bogstaver, og at han var bemyndiget til at gennemføre reformen (*Frisch 13.1.1948b*).

Den følgende dag, den 14. januar, blev sagen behandlet på et gruppemøde i den socialdemokratiske folketingsgruppe. Behandlingen er i gruppens protokol refereret således: ”Undervisningsministeren omtalte Spørgsmaalet om ”de smaa Bogstaver”. Efter nogen Diskussion tiltraadtes Undervisningsministerens Standpunkt” (*Prot.SocDem.*, s. 106). I dagbogen skriver Frisch blot: ”Kl 13 Gruppe – De smaa Bogstaver. Opposition Ernst Christiansen” (*FrischDagh. 14.1.1948*).

Og dagen efter anmeldte så en gruppe af oppositionens folketingsmedlemmer med den tidligere Venstrestatsminister Knud Kristensen som ordfører en forespørgsel til undervisningsministeren. Den havde ordlyden ”Med hvilken Begrundelse anser Undervisningsministeren sig berettiget til uden om Rigsdagen at gennemføre en ny Retskrivning?” (*Forespørgsel 15.1.1948*).

⁹⁹ Dette og det følgende afsnit (”Reformen udvides med bolle-å og kunne, skulle, ville”) er en bearbejdet version af afsnittene ”4. Reformen, ministeren og Folketinget” og ”5. Forhistorien”, s. 22-33 i *Galberg Jacobsen 1998*). Jf. også den korte artikel ”Hartvig Frischs retskrivningsreform” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 59-60.

Forespørgslen blev behandlet en uge senere, den 22. januar. Den blev motiveret af Knud Kristensen, der gjorde gældende at det ville være uheldigt ”om en Mindretalsminister gennemførte en saadan Ændring eller Reform uden at sikre sig Tilslutning fra Rigsdagens Flertal” (*Kristensen, Knud 22.1.1948a*, sp. 1343). Hartvig Frisch oplyste i sit svar bl.a. at han havde haft til hensigt inden offentliggørelsen af bekendtgørelsen at henvende sig til partiformændene i Folketinget ”for saaledes at søge Føling med Rigsdagen” (*Frisch 22.1.1948a*, sp. 1346); han fastholdt imidlertid samtidig – med henvisning til tidligere retskrivningsændringer – at retskrivningen var et administrativt anliggende, men erklærede dog også at han ville afstå fra at gennemføre reformen hvis Rigsdagen ”ved en eller anden Tilkendegivelse” vendte sig imod den (*Frisch 22.1.1948b*, sp. 1356).

Forespørgselsdebatten, der i *Folketingstidende* fylder næsten 24 tætskrevne spalter (sp. 1343-1366), afsluttedes med at det efter et forslag fra den konservative Ole Bjørn Kraft (22.1.1948) blev vedtaget at nedsætte et udvalg bestående af 15 medlemmer fra Folketingets forskellige partier. Udvalgets opgave skulle være dels at modtage oplysninger fra undervisningsministeren om enkelthederne i reformplanerne, dels at orientere ministeren om de enkelte partiers stilling til en reform.

2.35.2. Reformen udvides med bolle-å og kunne, skulle, ville

En måned senere afgav 15-mands-udvalget beretning. Reformen drejede sig nu ikke længere kun om små og store bogstaver, men omfattede i alt tre punkter:

1. Indskrænkning i Brugen af store Forbogstaver.
 2. Erstatning af aa med å.
 3. Bortkastelse af Formerne kunde, skulde, vilde.
- (*Beretning 20.2.1948*).

Af udvalgsberetningen fremgår det at disse tre punkter var blevet forelagt for partigrupperne i Folketinget, og at udvalget på grundlag af denne høring kunne konkludere at over 100 af tingets medlemmer billigede at undervisningsministeren ændrede retskrivningen på disse punkter. Partipolitisk var fordelingen den at ”Socialdemokratiet, Det radikale Venstre, Det kommunistiske Parti og Retsforbundets Grupper havde givet enstemmig Tilslutning til de tre Spørgsmaal, medens der i Venstre og Det konservative Folkeparti var Flertal imod” (smst.). Hartvig Frisch kunne dermed udsende sin administrative *Bekendtgørelse om ændringer i retskrivningen* med sikkerhed for at der var et parlamentarisk flertal bag den. Bekendtgørelsen er gengivet nedenfor i afsnit 2.35.4.

Indførelsen af bolle-å i dansk var som nævnt ikke med i Hartvig Frischs oprindelige reformplaner, og pressemødet 13. januar drejede sig kun om de små og store bogstaver. Også bolle-å blev dog nævnt på mødet, men mere som et ikke-punkt på reformprogrammet end som et punkt, som det fremgår af referatet i *Nationaltidende*:

Spørgsmaalet om at gaa over til det nordiske "å" havde været overvejet; men alene den omstændighed, at der ikke kan skaffes typer til skrivemaskiner, vilde gøre denne ændring betænkelig. – Naar man ved, hvor stort besvær det koster en at skrive et saadant "å" i dag, føjede Hartvig Frisch smilende til. (*Frisch 14.1.1948a*).

Bemærk også at *Nationaltidende*, som her forsøgsvis følger "de Retskrivningsregler, der om føje Tid vil blive gældende i danske Skoler", indskrænker sig til at skrive substantiverne med småt, men hverken har pillet ved *aa* eller *d* i *vilde*. Tilsvarende synspunkter giver undervisningsministeren udtryk for ifølge Ritzaus Bureaus telegram fra presse-mødet: "Det er ikke tanken at indføre det nordiske "å" samtidig med reformen, fordi man ikke kan skaffe nye typer til skrivemaskinerne" (*Frisch 14.1.1948a*).¹⁰⁰

Når bolle-å'et – og *kunne, skulle, ville* – alligevel kom med i retskrivningsbekendtgørelsen, skyldtes det ifølge Hartvig Frisch selv det ovenfor omtalte folketingsudvalg (15-mands-udvalget). Frisch udtalte sig om dette ved flere lejligheder, bl.a. i sin radiotale om de små bogstaver den 1. oktober 1948: "Derfor [dvs. af skandinaviske grunde] er vi også gået over til det nordiske å og til normaliseringen af *skulle, kunne* og *ville*, som folketingsudvalget med stort flertal bad mig om at føje til reformen" (*1.10.1948a*). Inspirationen til udvalgets opfordring om at medtage de to nye punkter kan imidlertid udmærket være udgået fra ministeren selv. Et notat i Frischs ministerdagbog 3. februar 1948 peger nærmest i den retning. Notatet, der kort resumerer et møde mellem Frisch og en deputation fra bogforlagene, ser i sin helhed således ud:

Dep. fra Forlæggerne Ingeborg Andersen, Haase, Hirschsprung, Jensen (fra Gjellerup) – lovet – efter frit valg i august ... obligatorisk 1 April 49 det svenske å og kunne, skulle spørge rigsdagsudvalget.

(*FrischDagh. 3.2.1948*; prikkerne er Frischs egne).

Notatet er som nævnt fra 3. februar. Hertil kommer også at Kaalund-Jørgensen et par dage senere i et brev til ministeriet havde foreslået at udvide reformen med de to

100 Jf. også handelsminister J.O. Krag's henstilling til Undervisningsministeriet om at tage hensyn til økonomien ved en kommende retskrivningsreform:

"Med Henblik paa de stedfindende Overvejelser om Gennemførelse af en Retskrivningsreform undlader man ikke at henlede Opmærksomheden paa, at en Overgang til Anvendelse af andre Skrifttegn end de hidtil benyttede (f.Eks. å i Stedet for aa) vil kunne nødvendiggøre Indførsel af nye Matricer etc. til Bogtrykkerierne og af forskelligt Materiel til Ombygning af Skrivemaskiner. Efter de for Handelsministeriet foreliggende Oplysninger maa det antages, at der i denne Forbindelse i første Række vil blive tale om en vis Import fra U.S.A.

I Betragtning af Landets overordentlig alvorlige Valutasituation, særlig forsaavidt angaar Dollars, skal man henstille at ovennævnte Forhold tages i Betragtning ved Tilrettelæggelsen af den omhandlede Retskrivningsreform, og at Overgangsbestemmelserne udformes paa en saadan Maade, at de valutabevilgende Myndigheder ikke ser sig stillet i en Tvangssituation overfor Importønsker som de omhandlede." (*Brev 28.2.1948*, sign. J.O. Krag; citeret i sin helhed).

nævnte punkter (6.2.1948; se nærmere i note 102). Bolle-å og *kunne, skulle, ville* har altså været med i ministerens overvejelser allerede inden det første møde i 15-mandsudvalget, der blev holdt 11. februar, og som ministeren deltog i.

”De frygtelige trillinger”, som Marius Kristensen (1920, s. 20) havde døbt *kunne/kunde, skulle/skulde, ville/vilde*, havde indtil 1948 kørt deres eget løb i sprog(røgs)-historien, stort set uafhængigt af de små bogstaver og bolle-å. Reglen om at man i infinitiv (og i præsens pluralis) skulle skrive med dobbeltkonsonant, mens man i præteritum skulle skrive med *d*, var tidligst formuleret af skole- og sprogmanden Hans Mikelsen Ravn (1644; Erik Dals udgave, 1964, s. 49-50)¹⁰¹. Den blev senere, for alle tre verbers vedkommende, optaget af Peder Syv (1685, s. 27), der dog if. Skautrup (*DSH*, bd. 2, s. 331) ikke selv fulgte den, og også Ludvig Holberg gik i sine *Orthographiske Anmerkninger* ind for den (1726, s. 105 og 113-114). Se også *DSH*, bd. 2, s. 331 f., og Galberg Jacobsen 1973, s. 50-51, og se i øvrigt i normkapitlet under RP23). Forsøgene på at få ændret reglen var relativt få og spredte, og det var først fra omkring 1920 at dette spørgsmål fik en placering som et selvstændigt punkt i retskrivningsdebatten (se ovenfor i afsnit 2.34.2).

Ændringen af præteritumsformerne *kunde, skulde* og *vilde* til *kunne, skulle* og *ville* indtager i det hele taget en særstilling blandt retskrivningsreformens punkter. Hvor således afskaffelsen af de store bogstaver var pronordisk/antitysk og pædagogisk motiveret, og hvor bolle-å var næsten udelukkende pronordisk begrundet, var baggrunden for afskaffelsen af de tre stumme *d*'er først og fremmest pædagogiske hensyn. Ved at ophæve den ortografiske forskel mellem infinitivformerne med dobbeltkonsonant og præteritumsformerne med *nd/ld* fjernede man grundlaget for et staveproblem som mange skolebørn og andre skriftsprogsbrugere havde haft svært ved at klare tilfredsstillende.

Ændringen kunne ganske vist også motiveres med hensynet til overensstemmelsen med de andre nordiske sprog. Det gjorde fx Hartvig Frisch når han skulle forklare hvorfor han havde valgt *nn* og *ll* i præteritum i stedet for – som bl.a. Peter Skautrup havde anbefalet det (se nedenfor) – at indføre *nd* og *ld* i verbernes øvrige former. Men at det nordiske argument ikke var dominerende, fremgår i øvrigt af at *kunne* osv. hverken var på programmet hos det nordiske målstræv (Sven Clausen) eller hos den nordiske sprogrøgt (Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt).

2.35.3. Den filologiske bistand – og den ministerielle

Som tidligere nævnt var Retskrivningsudvalget ikke involveret i forberedelserne af retskrivningsreformen. Det betød dog ikke at Hartvig Frisch ikke fik filologisk bistand fra medlemmer af udvalget. Jørgen Glahder deltog som nævnt (afsnit 2.34.14) i januar 1948 i møder og samtaler med ministeren om sagen, og Skautrup afgav i februar samme

¹⁰¹ Dog kun gennemført for *skulles* og *villes* vedkommende, mens der skulle skrives *kunde* i alle former (og tilsvarende *kand* i præs. sg., i modsætning til *skall* og *vill*).

år efter anmodning fra ministeren et responsum om den planlagte ændring af de tre verber *kunne, skulle, ville* (Skautrup 9.2.1948).

I sit responsum konkluderede Skautrup at man burde foretrække en normalisering til *ld-* og *nd-*former frem for til *ll-* og *nn-*former – først og fremmest af formelt-grammatiske hensyn (bevarelse af *-d-* som præteritumsmarkør) og af pædagogiske grunde (den almindelige fejl var at skrive fx (*at*) *kunde* i infinitiv, ikke at skrive fx *han kunne* i præteritum). Hartvig Frisch holdt dog fast ved formerne med dobbeltkonsonant som de nye enhedsformer. I en kronik i *Socialdemokraten* på etårsdagen for reformen angav han ”to simple grunde” for sin beslutning: ”1) det er den lyd vi siger, 2) det svarer til den norske skrivemåde og falder derved sammen med hele reformens tendens” (Frisch 22.3.1949; tilsvarende i *sa.* 16.2.1948).

Også hvad selve regelformuleringerne i bekendtgørelsen angik, søgte Frisch hjælp hos medlemmer af den progressive fløj i Retskrivningsudvalget¹⁰² og bad i februar Glahder, Skautrup og Højberg Christensen om ”at ville træde sammen i et Udvalg med den Opgave at udarbejde og forelægge Ministeriet Udkast til en Bekendtgørelse, indeholdende de nærmere Bestemmelser om Gennemførelsen” af de tre påtænkte ændringer (Brev 21.2.1948). Tremandsudvalget sendte sit udkast til ministeriet i begyndelsen af marts med bl.a. den bemærkning at Nordisk Sprogroegts udkast (dvs. *NordSprø. nov. 1947a*) ”i Hovedsagen [var] lagt til Grund, men paa visse Punkter ændret” (Glahder, Højberg Christensen & Skautrup 5.3.1948).

Manuskriptet til bekendtgørelse blev i første omgang udarbejdet i ministeriet ved indskrivning af ændringer i afskrifter af Glahder mfl.s udkast, først og fremmest af departementschef Paludan-Müller, der er markant til stede i 4 af de 5 udkast til trykmanuskript som jeg har haft adgang til. Herudover bidrog også undervisningsminister Frisch selv med en række ændringer, specielt i 2.-korrektoren (bekendtgørelsen foreligger i alt i 5 korrekture 18.-23[.].3.1948). Det var således Frisch der bl.a. sørgede for at der i § 1.III.3 kom en eksplicit regel med om at afledninger af *proprier* (i modsætning til sammensætninger med *proprier* som *førsteled*) skulle skrives med lille.

Og den 22.3.1948 blev så den endelige bekendtgørelse udsendt, i hovedsagen og i

¹⁰² Hertil hørte sagligt set også Kaalund-Jørgensen for så vidt som han tidligt havde markeret sig som småbogstavtilhænger (Kaalund-Jørgensen 17.8.1934; se nærmere i Galberg Jacobsen 1973, s. 133-135, 136, 171-172) og også i Retskrivningsudvalget klart var gået ind for de små bogstaver. Men ham ville jo i hvert fald Skautrup ikke arbejde sammen med (se nærmere i afsnit 2.34.13), så Frisch bad ikke om filologisk bistand fra ham. Undervisningsministeriet havde derimod anmodet Kaalund-Jørgensen som statskonsulent for folkeskolen om sammen med undervisningsinspektørerne for gymnasieskolen (Højberg Christensen) og mellem- og realskolen (Bjørneboe) at udtale sig om den praktiske gennemførelse af en retskrivningsreform (ikrafttrædelse og overgangsbestemmelser mv.), hvad der resulterede i fællesudtalelsen Højberg Christensen, Bjørneboe, Kaalund-Jørgensen 9.2.1948. Men derudover markerede Kaalund-Jørgensen at han også ønskede at blive opfattet som filologisk sagkyndig, ved på egen hånd, men med henvisning til den nævnte fællesudtalelse, at indsende et forslag til regler for brugen af store og små bogstaver. Han nøjedes imidlertid ikke med at foreslå regler for store og små bogstaver, men henstillede yderligere ”at reformen udvide[de]s til også at omfatte” indførelse af *å* i stedet for *aa* og af *kunde, skulde, vilde* som fællesformer for *kunne/kunde* osv. (Kaalund-Jørgensen 6.2.1948).

grundstrukturen svarende til udkastet fra Glahder mfl., men med en del ændringer af formuleringer og strygninger og tilføjelser af eksempler. Indholdsmæssigt svarede den altovervejende til tremandsudvalgets udkast, dog med den væsentlige ændring at udkastets bestemmelse om placeringen af bolle-å som alfabetets sidste bogstav var strøget (se nærmere nedenfor i afsnit 2.44).

2.35.4. Teksten

Bekendtgørelsen er aftrykt nedenfor i sin helhed. Den gengives her på grundlag af teksten i www.retsinformation.dk, men er i øvrigt korrekturlæst og justeret efter teksten i *Lovtid*.

Bekendtgørelse om ændringer i retskrivningen.

De hidtil gældende retskrivningsregler for de under undervisningsministeriet hørende offentlige skoler (kursus), private eksamensberettigede skoler (kursus), statsseminarier og private seminarier – se herom den af undervisningsministeriet autoriserede retskrivningsordbog 3. udgave (1929-1946) med den dertil knyttede retskrivningsvejledning – ændres på nedennævnte punkter:

§ 1

Med hensyn til benyttelsen af små og store bogstaver forholdes som følger:

I. Som *hovedregel* gælder, at alle ord – også navneord (substantiver) – skrives med lille begyndelsesbogstav, således også månedernes, ugedagenes og de kirkelige højtidernes navne.

II. Med stort begyndelsesbogstav skrives det ord, hvormed en tekst eller et nyt tekstafsnit begynder. Stort begyndelsesbogstav bruges endvidere altid efter punktum og tillige efter spørgsmålstegn og udråbstegn i tilfælde, hvor disse tegn fungerer som punktum, i modsætning til tilfælde af anført tale, hvor disse tegn fungerer som komma. Efter kolon kan bruges stort begyndelsesbogstav, når kolon kræver samme ophold som punktum.

III. Med stort begyndelsesbogstav skrives alle egennavne (proprier) samt fællesnavne (appellativer), der bruges som egennavne.

Det drejer sig her om:

1. Enkeltord.

a. Egentlige egennavne: *Else, Jens, Hansen, København, Århus, Nørrebro, Øresund, Himmelbjerget, Sønderjylland, Mellemeuropa, England* (men: *englænder, på engelsk*).

b. Fællesnavne, der bruges som egennavne: *Gud, Herren, Faderen, Sønnen, Helligånden, Sydhavnen, Strøget, Hovedbanegården, Grenen, Sukkertoppen*.

Det må i mange tilfælde bero på et skøn, hvorvidt et fællesnavn er anvendt som egennavn.

Eksempler: *Vi mener, at Norden bør stå enig i dette spørgsmål. – Mammutter har levet her i Norden under istiden.*

2. To- eller flerleddede egennavne.

a. Toleddede egennavne: Begge led skrives med stort begyndelsesbogstav, hvad enten de i sig selv er egennavne eller fællesnavne: *Jomfru Marie, Sankt Peter, Nørre Alslev, Fruens Bøge, Frederiksberg Allé, Lille Kongensgade, Nordre Strandvej, Kongens Have, Århus Teater, Videnskabernes Selskab, Ordstrup Gymnasium, Danmarks Lærforening, Dansk Arbejde, Fyns Stiftstidende*. Faste tilnavne skrives med

stort begyndelsesbogstav: *Harald Hen, Peder Låle, Valdemar Atterdag, Hakon Jarl, Ambrosius Bogbinder*. Hvor sidste led er et fællesnavn, kan det dog være overladt til et valg, om man for at fremhæve anvendelsen som egennavn vil bruge stort begyndelsesbogstav: *Nørreport Station* eller *Nørreport station, Århus Stift* eller *Århus stift, Hjallerup Marked* eller *Hjallerup marked*.

b. Flerleddede egennavne: Som hovedregel skrives første og sidste led med stort begyndelsesbogstav: *Det kongelige Teater, Danmarks tekniske Højskole*. På samme måde også: *Gorm den Gamle, Valdemar den Store, Christian den Fjerde*. Af de øvrige led kan efter skøn alle mere betydningsfulde ord – uden hensyn til ordklasse – skrives med stort begyndelsesbogstav: *Selskabet til Håndarbejdets Fremme, Kristelig Forening for Unge Mænd, Forenede Danske Motorejere, De Danske Statsbaner*. Initialnavne skrives altid med store bogstaver: *DSB, DFDS, KFUM, DUI, FDF, MF*.

3. Sammensætninger med egennavne.

Der anvendes her stort begyndelsesbogstav, når der lægges vægt på tilknytningen til navnet: *Versaillesfreden, en Goethebiografi, et Grundtvigmanuskript, Napoleonskrigene* (men: *en napoleonskage*).

Afledninger af egennavne skrives derimod med lille begyndelsesbogstav: *dansker, københavnner, grundtvigianer, marxisme, darwinisme*.

IV. Stort begyndelsesbogstav skrives i tiltaleordene *I, Eder, Eders, De, Dem, Deres*, (men: *du, dig, din, jer, jeres*) samt i særlige titulaturer som *Deres Majestæt, Hans Majestæt, Deres Kongelige Højhed, Hans Kongelige Højhed, Deres Ekscellence*¹⁰³, *Hans Højærværdighed*.

§ 2

I stedet for *Aa* og *aa* skrives henholdsvis *Å* og *å*; denne bestemmelse gælder kun sprogets almindelige ord og nordiske stednavne: år 1948, *påanke, stå, Århus, Grenå, Umeå, Åbo, Ålesund*, derimod ikke danske gengivelser af fremmede navne som *Saar, Maastricht*. Skrivemåden af personnavne berøres ikke af denne bestemmelse.

§ 3

I stedet for *kunde, skulde* og *vilde* skrives *kunne, skulle* og *ville*.

§ 4

Stk. 1. Nærværende bekendtgørelse træder i kraft den 1. april 1948, dog at der ved undervisningen indtil begyndelsen af skoleåret 1949-50 (1. april eller 1. august 1949) er valgfrihed efter de nedenfor i stk. 2 nærmere angivne bestemmelser mellem de nu autoriserede og de hidtil gældende retskrivningsregler, og at der ved de offentligt kontrollerede eksaminer (herunder mellem skoleeksamen) først vil kunne stilles krav om kendskab til og anvendelse af de nye retskrivningsregler, når de ordinære prøver afholdes i 1950. På tilsvarende måde forholdes med hensyn til de forskellige anordnede optagesprøver.

Stk. 2. I. Den i stk. 1 omhandlede valgfrihed tilkommer eleverne (hver enkelt elev)

- 1) i *alle* seminarie-, gymnasie- og kursusklasser, for disse sidstes vedkommende såvel ved kursus til studentereksamen som ved kursus til realeksamen og almindelig forberedelseseksamen,

103 Bekendtgørelsens stavemåde er her i uoverensstemmelse med den officielle retskrivningsordbog: *DRO 1923-1946* har kun stavemåden *Excellence* (ligesom også forgængeren *SRO 1891-1919* og efterfølgerne *RO1 1955* og *RO2 1986* ff. Det fremgår dog af notater i Glahders eksemplar af *DRO 1929* at han har haft planer om at ændre stavemåderne med *exc-* i bl.a. *Excellence, excentrisk* og *exceptionel* til stavemåder med *eks-*, fx *Eksellense* og *eksentrisk*. Jf. også om indstillingen *Retskrivningsudvalget 24.9.1937* i afsnit 2.34.7-8.

- 2) i de to ældste klasser ved pigeskolen og ved skoler, der afslutter med almindelig forberedelseksamen,
 - 3) i eksamensskolens *fjerde* mellemklasse (henholdsvis kursusklasse) og i den dertil knyttede realklasse.
- II. For de øvrige klassers vedkommende træffes valget i ovennævnte henseende
- 1) inden for statsskolen af den enkelte skoles rektor efter forhandling med skolerådet,
 - 2) inden for folkeskolen af kommunens skolekommission – i de sønderjydske landsdele dog af skolenævnet – efter indhentet erklæring fra den pågældende skoles lærerråd,
 - 3) ved de private eksamensberettigede skoler af vedkommende skoles leder.

Stk. 3. Skriftlige eksamensopgaver trykkes første gang med anvendelse af de heromhandlede nye regler ved de ordinære eksaminer i 1949.

Stk. 4. Det forudsættes, at lærere og censorer ved bedømmelsen af de skriftlige arbejder tager tilbørligt hensyn til den usikkerhed i beherskelsen af de nye regler, som i den første tid efter disses indførelse må påregnes at være til stede hos eleverne – også i betragtning af det videre råderum for skønnet, som reglerne åbner plads for.

§ 5

Stilsystemer bør omtrykkes efter de nye regler, således at de kan være til rådighed fra begyndelsen af skoleåret 1949-50. De øvrige hjælpemidler – læsebøger og lærebøger – som foreligger trykt i overensstemmelse med de hidtil gældende retskrivningsregler forinden udgangen af året 1948, vil fremdeles kunne benyttes.

Hvilket herved bringes til almindelig kundskab.

Undervisningsministeriet, den 22. marts 1948.

Hartvig Frisch.

/Alb. Michelsen.

2.35.5. En ændringsbekendtgørelse til 1892-reglerne

Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse var den tredje ændringsbekendtgørelse til den store og grundlæggende *Bek.-Retskr. 27.2.1892*. De to tidligere ændringsbekendtgørelser var *Bek. 15.12.1900* og *Bek. 25.2.1902* om numerusbøjningen af henholdsvis finitte og uendte verbalformer.

1948-bekendtgørelsen ligner sine to forgængere ved ikke at dreje sig om retskrivningen som helhed, men om nogle enkeltpunkter i den, nemlig brugen af store og små bogstaver, vokaltegnene *å/aa* og præteritumsformerne *kunde/kunne*, *skulde/skulle* og *vilde/ville*. Den adskiller sig imidlertid fra dem ved at de indførte ændringer trods deres beskedne antal rammer et meget stort antal ord i retskrivningsordbogen. Derudover er 1948-bekendtgørelsen særegen ved at den ikke refererer direkte til tidligere retskrivningsbekendtgørelser: Den nye bekendtgørelse fremstår efter sin egen ordlyd ikke som en ændring til den gamle retskrivningsbekendtgørelse – 1892-bekendtgørelsen nævnes overhovedet ikke i 1948-bekendtgørelsen – men blot som en ændring til de ”hidtil gældende retskrivningsregler” som de fremgår af ”den af undervisningsministeriet

autoriserede retskrivningsordbog 3. udgave (1929-1946) med den dertil knyttede retskrivningsvejledning”.

Det havde dog ikke hele tiden været tanken at nøjes med denne generelle henvisning til de eksisterende retskrivningsdirektiver, men så sent som 11.3.1948 indeholdt konceptet til 1948-bekendtgørelsen faktisk en paragraf der eksplicit ophævede de tre forudgående bekendtgørelser. Hvorfor denne paragraf ikke kom med i det endelige manuskript til bekendtgørelsen, ved jeg ikke med sikkerhed. Det hænger dog muligvis sammen med at man også på andre punkter før udsendelsen ændrede bekendtgørelsens anlæg fra at være et administrativt mere omfattende direktiv, der bl.a. også indeholdt bestemmelser om et retskrivningsudvalg og dets beføjelser med hensyn til redaktionen af kommende udgaver af den officielle retskrivningsordbog¹⁰⁴.

Og grunden til at man opgav denne mere omfattende løsning, var muligvis at der i begyndelsen af 1948 sideløbende med forberedelsen af retskrivningsbekendtgørelsen var planer om at oprette et dansk sprognævn, som i givet fald skulle overtage bl.a. redaktion og udgivelse af den officielle danske retskrivningsordbog. Se nærmere i afsnit 2.41.1.

Undervisningsministeriets *Bek. 22.3.1948* udgør sammen med *DRO 1929-1946* (dvs. *Dansk Retskrivningsordbog*, 3. udg.), *Bek. 8.2.1955* og (for statstjenestens vedkommende) *Bek. 2.7.1948* grundlaget for den officielle norm '1948-retskrivningen'. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.30.

2.36. Statstjenestens retskrivning (1948)

2.36.1. Tilslutning til Frischs skoleretskrivning – med forbehold for å

Kort tid efter undervisningsminister Hartvig Frischs *Bek. 22.3.1948* udsendte også statsministeren (Hans Hedtoft) en bekendtgørelse om retskrivningen. Den var dateret 2. juli 1948, og i den blev det fastsat at statstjenesten fra 1. oktober samme år skulle følge den undervisningsministerielle retskrivning. Den dag den nye *Bek. 2.7.1948* trådte i kraft, holdt Hartvig Frisch en radiotale hvori han proklamerede at ”hele det officielle Danmark” nu var gået over til den nye retskrivning (eller ”retsskrivning”,

104 Det fremgår således af maskinskrevne udkast (dateret med håndskrift så tidligt som 13.1.1948, dvs. samme dag som Frisch holdt pressemøde om sine planer) til manuskript til bekendtgørelsen at man oprindeligt havde forestillet sig et undervisningsministerielt udvalg bl.a. bestående af repræsentanter fra skole, sprogvidenskab og danske forfattere. Udvalget skulle have til opgave ”paa eget Ansvar at lade udarbejde – i Overensstemmelse med de af Undervisningsministeriet autoriserede Retskrivningsregler – en autoriseret Dansk Retskrivningsordbog med dertil knyttet Retskrivningsvejledning og besørge Udgivelsen af disse”. Enhver ændring som udvalget ville foretage – både mht. stavemåder og ændringer i ordforrådet – skulle forelægges ministeriet, og intet ville i det hele taget kunne optages i ordbogen eller vejledningen som ikke var godkendt af ministeriet.

som Frisch faktisk skriver i talemanuskriptet og flere andre manuskripter). Statsadministrationen blev dog ikke forpligtet til at følge den nye retskrivning i nøjagtig den form der var foreskrevet i Frischs bekendtgørelse. Den vigtigste afvigelse var at de statsansatte indtil videre fik lov til at bruge *aa* i danske stednavne ”i lighed med de i Undervisningsministeriets fornævnte Bekendtgørelse indeholdte Regler for Personnavne”.

I det følgende gengives den statsministerielle bekendtgørelse i sin helhed:

**Bekendtgørelse om Anvendelse i Statstjenesten af det ved Undervisningsministeriets
Bekendtgørelse af 22. Marts 1948 indførte Retskrivningssystem for de under
Undervisningsministeriet hørende Skoler m. v.**

Under 10. Juni 1948 har Hans Majestæt Kongen efter Statsministeriets derom nedlagte Forestilling bifaldet, at det ved Undervisningsministeriets Bekendtgørelse af 22. Marts 1948 indførte nye Retskrivningssystem for de under Undervisningsministeriet hørende Skoler m.v. anvendes i Statstjenesten fra den 1. Oktober 1948 at regne ved Udfærdigelse af Dokumenter og Ekspeditioner, dog saaledes, at Statsministeren bemyndiges til at dispensere herfra i Tilfælde, hvor særlige Omstændigheder maatte tale herfor, samt at der indtil videre gives Adgang til at benytte ”Aa” og ”aa” i Stednavne i Lighed med de i Undervisningsministeriets fornævnte Bekendtgørelse indeholdte Regler for Personnavne.

I Henhold til den saaledes givne Bemyndigelse fastsættes herved følgende Overgangsbestemmelser:

1. Bøger, Betænkninger o.l., hvis Trykning er paabegyndt eller forberedt efter de ældre Retskrivningsregler, kan fuldføres efter disse.
2. Nye Afsnit eller nye Bind i sammenhængende Værker kan efter vedkommende Styrelses Skøn affattes efter det ældre eller det nye Retskrivningssystem.
3. Blanketter, Skemaer o.l., der er trykt efter de ældre Retskrivningsregler, anvendes, indtil Beholdningerne er opbrugt. Nye Oplag trykkes efter de nye Regler.
4. Ved maskinskrevne Udfærdigelser kan ”Aa” og ”aa” benyttes, indtil Skrivemaskinerne kan blive forsynet med ”Å” og ”å”.

Statsministeriet, den 2. Juli 1948.

Hans Hedtoft.

Holck.

(Bek. 2.7.1948)

Statstjenestens adgang til indtil videre at bruge *aa* i stednavne var udsprunget af et ønske fra Stednavneudvalget, der fastlagde retskrivningen af danske stednavne, og dette ønske havde udvalget underhånden fået tilslutning til fra Undervisningsministeriet, der jo var ansvarlig for skolernes retskrivning. Ikke desto mindre kom bl.a. denne diskrepans mellem statsretskrivningen og skoleretskrivningen til at udløse et modsætningsforhold mellem Stednavneudvalget og Retskrivningsudvalget, eller mere præcist det retskrivningsordbogsudvalg, RO-Udvalget-1948, der fra efteråret 1948 havde ansvaret for den

officielle retskrivningsordbog. Se nærmere om uoverensstemmelserne mellem de to normeringsinstanser i afsnit 2.39.

2.36.2. Hele det officielle Danmarks retskrivning?

Det var at tage munden lovlig fuld når Hartvig Frisch i sin radiotale sagde at ”hele det officielle Danmark” var gået over til den nye retskrivning. Det var trods alt kun skolerne og statstjenesten der blev forpligtet i 1948. Men på den anden side var der med inddragelsen af statstjenesten som helhed tale om en markant domæneudvidelse for den officielle danske retskrivning, der formentlig var med til at gøde jorden for en yderligere inddragelse af også kommuner og domstole mv. med *Retskrivningsloven* i 1997 (se nærmere i afsnit 2.51.1). At man også i Statsministeriet har været klar over at der var tale om et drastisk skridt, kan muligvis ses i at bekendtgørelsen inden udstedelsen havde været forelagt kongen.

Man kan diskutere hvor høj en grad af forpligtelse over for den officielle retskrivning statstjenesten egentlig fik pålagt med *Bek. 2.7.1948*. Skulle de statsansatte fra 1.10.1948 blot efterleve de tre ændringer der var blevet indført med Frischs bekendtgørelse samme forår, eller skulle de følge den samlede undervisningsministerielle retskrivning? Der kan her være grund til at hæfte sig ved at den retskrivning som statstjenesten blev forpligtet over for, omtales som ”det ved Undervisningsministeriets Bekendtgørelse af 22. Marts 1948 indførte nye Retskrivningssystem”. Brugen af ordet *Retskrivningssystem* synes nærmest at pege i retning af at man har tænkt på den officielle retskrivning som helhed, og ikke blot de tre enkeltpunkter der blev reguleret i marts 1948. Det er vist også sådan det gennemgående er blevet opfattet af chefer og deres medarbejdere i staten.¹⁰⁵ Og det er også sådan jeg opfatter det her i afhandlingen.

Statsministeriets *Bek. 2.7.1948* udgør for statstjenestens vedkommende sammen med *Bek. 22.3.1948*, *Bek. 8.2.1955* og *DRO 1929-1946* (dvs. *Dansk Retskrivningsordbog*, 3. udg.) grundlaget for den officielle norm ’1948-retskrivningen’. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.30.

2.37. Rigsdagen 3 (1948)

Efter at skolernes retskrivning med Hartvig Frischs retskrivningsreform (*Bek. 22.3.1948*) var blevet ændret, forberedte man i Statsministeriet som nævnt en formel indførelse af den samme retskrivning i statstjenesten (se afsnit 2.36). Det ville bl.a. medføre at de lovforslag der blev forelagt af ministrene, var skrevet med den nye retskrivning. Det

¹⁰⁵ Jf. også følgende anvisning i Justitsministeriets *Vejledning om udarbejdelse af administrative forskrifter* fra november 1987: ”Der anvendes den retskrivning, som er fastlagt af Dansk Sprognævn i *Retskrivningsordbogen*, 1986” (*Vejledning 1987*, s. 21).

var man opmærksom på i Rigsdagen, og det gav anledning til at man endnu en gang drøftede retsskrivningsspørgsmålet.

2.37.1. Dobbeltformsfri (rigsdags)retsskrivning i alle ministerier?

Rigsdagen var indstillet på også at indføre den nye retsskrivning og på endnu en gang at søge at få ”tilvejebragt bedre Overensstemmelse mellem Retsskrivningen i Ministerierne og i Rigsdagen” (*Rigsdagens Præsider 30.6.1948*). Sidst man havde forsøgt, var i 1930’erne (se ovenfor i afsnit 2.33), ”men alene af den Grund, at den officielle Retsskrivning ofte er alternativ, er det ikke hidtil, lykkedes at komme til et tilfredsstillende Resultat” (smst.). Man havde derfor underhånden henvendt sig til Statsministeriet og fået tilsagn om at dette ministerium ville udsende Rigsdagens seneste ordliste (dvs. *RigsdRetskr. okt. 1948*), der forinden skulle godkendes af Undervisningsministeriet, ”til de forskellige Ministerier, som den officielle Retsskrivning for Rigsdagstidende og Lovtidende” (smst.).

Den 2. juli 1948 udsendte statsminister Hedtoft sin bekendtgørelse om at statstjenerne fra 1. oktober samme år skulle benytte den retsskrivning der var indført med Hartvig Frischs *Bek. 22.3.1948*. En uge senere sendte Rigsdagen et officielt brev (*Rigsdagens Bureau 8.7.1948*) til Statsministeriet med den nævnte anmodning sammen med den nye retsskrivningsvejledning med ordliste (dvs. den senere *RigsdRetskr. okt. 1948*).

2.37.2. Modstand og afvisning fra Undervisningsministeriet

Statsministeriet videresendte brevet til Undervisningsministeriet, der på grundlag af udtalelser fra gymnasieskolernes undervisningsinspektør (*Højberg Christensen 21.8.1948*) og DRO’s redaktør (*Glahder 16.8.1948*) svarede:

I Overensstemmelse med det [af *Højberg Christensen* og *Glahder*] udtalte kan man tiltræde, at der i det af Undervisningsinspektøren nævnte begrænsede Omfang søges tilvejebragt ensartet Retskrivning på Grundlag af en i dette Øjemed udarbejdet Ordliste, [men herudover]¹⁰⁶ maa Undervisningsministeriet for sit Vedkommende nære Betænkelighed ved Gennemførelsen indenfor Administrationen af snævrere Retskrivningsforskrifter end de for Skolerne gældende, og dette Ministerium har – som det vil være Statsministeriet bekendt – ingen Beføjelse til at anordne noget i saa Henseende.
(*Brev 24.9.1948*).

Med ”det af Undervisningsinspektøren nævnte begrænsede Omfang” sigtes der nok til at Højberg Christensen i sin udtalelse havde pointeret at det efter hans opfattelse var ”udelukket i Retskrivningsordbogen at ville diktere en i alle Tilfælde ensartet Retskrivning uden Mulighed for Dobbeltformer” (*Højberg Christensen 21.8.1948*, s. 2). Se også det ovenfor (afsnit 2.33.4) anførte citat fra *Glahder 16.8.1948*.

106 Tilføjet fra konceptet.

Samme dag som Undervisningsministeriet svarede Statsministeriet med *Brev 24.9.1948*, sendte Rigsdagens bureauchef, Eigil Olsen, formentlig uden at kende Undervisningsministeriets reserverede holdning, et brev til departementschef K. Paludan-Müller, Undervisningsministeriets 2. Departement. Heri anmodedes ministeriet om snarest belejligt at distribuere Rigsdagens reviderede retskrivningsvejledning med ordliste (*RigsdRetskr. okt. 1948*) til "samtlige ministerielle Kontorer" (*Rigsdagens Bureaus 24.9.1948*). Paludan-Müller svarede prompte at Undervisningsministeriet havde tilbagesendt sagen til Statsministeriet, "hvorfra jeg maa gaa ud fra, at De vil høre nærmere, derunder om Undervisningsministeriets manglende Beføjelse til i dette Forhold at give de andre Ministerier Paalæg om nogen bestemt Fremgangsmaade" (*Brev 27.9.1948*).

Herefter ser sagen ud til at være gået i stå. Statsministeriet har formentlig underrettet Rigsdagens Bureau om Undervisningsministeriets svar, men har øjensynlig ikke følt trang til på egen hånd at distribuere og anbefale 'Rigsdagsretskrivningen' til statstjenerne som helhed. Den etablering af en dobbeltformsfri statslig delnorm af skolenormen som Rigsdagen havde ønsket sig, var altså strandet. Og den ensartethed som Rigsdagen (og senere Folketinget) ønskede sig, måtte som hidtil tilvejebringes ved at man i parlamentets administration valgte blandt de muligheder som den officielle skole- og statsnorm gav, og anvendte disse valg i de lovtekster der passede gennem systemet.

Se videre om retskrivningen i Folketinget i afsnit 2.48.

2.38. Retsskrivningsudvalget 2 (1948-1953)

Samme dag i oktober 1948 som Retsskrivningsudvalget af 1920 var blevet ophævet (se afsnit 2.34.14), nedsatte Undervisningsministeriet et nyt "Retsskrivningsudvalg" (af mig betegnet *RO-Udvalget-1948*, til dels blot *1948-Udvalget* eller *RO-Udvalget*¹⁰⁷).

2.38.1. RO-Udvalget-1948: medlemmer og kommissorium

Udvalget bestod af gengangere fra det gamle Retsskrivningsudvalg, men var i øvrigt slanket en smule. Undervisningsministeriet var nu kun repræsenteret ved undervisningsinspektøren for gymnasieskolen, Højberg Christensen (formand), mens de øvrige medlemmer var professorerne Brøndum-Nielsen, Rubow og Skautrup og redaktøren af *DRO*, Jørgen Glahder. Den nordiske filologi var altså til stede i samme omfang som før, dog uden formandsposten, som ministeriet fra starten havde overdraget til Højberg Christensen.

¹⁰⁷ Udvalget omtales i beskikkelsesbrevet blot som et "udvalg, der skal have til opgave at forestå udarbejdelsen af en ny udgave af Dansk Retsskrivningsordbog" (*Brev 18.10.1948b*). Udvalget kalder sig selv "Udvalget til udgivelse af retsskrivningsordbogen", således fx i hovedet til *RO-Udvalget-1948 27.10.1948*, og omtales undertiden også som "det nye retsskrivningsudvalg" (*Notat 8.11.1948 ff.*) eller blot "retsskrivningsudvalget" (*Notat 25.11.1950 ff.*).

Det nye udvalgs kommissorium fremgår af beskikkelsesbrevet:

Undervisningsministeriet beskikker herved hr. professoren til medlem af et af ministeriet dags dato nedsat udvalg, der skal have til opgave at forestå udarbejdelsen af en ny udgave af Dansk Retskrivningsordbog på grundlag af de nugældende bestemmelser om de herhenhørende forhold.

Udvalget bemyndiges til herudover selv at foretage mindre ændringer i retskrivningen, hvorimod større og principielle retskrivningsspørgsmål må forelægges ministeriet. Spørgsmålet om Å og å's placering i bogstavrækken må ministeriet have overladt til udvalgets afgørelse. I tilfælde af meningsulighed indenfor udvalget træffes afgørelsen ved simpel stemmeflerhed.

En fortegnelse over udvalgets medlemmer vedlægges.

[Sign.] Hartvig Frisch

/[Sign.] Alb. Michelsen

(*Brev 18.10.1948b*; citeret efter Skautrups orig.).

Opgaven var altså at sørge for at der blev udarbejdet en ny udgave af den officielle retskrivningsordbog på grundlag af dels *DRO 1946*, dels Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse fra marts samme år. Eller sagt på en anden måde: at få ført 1948-reformens ændringer ind i den officielle retskrivningsordbog. Kommissoriet var begrænset en smule i forhold til det gamle Retskrivningsudvalg, der også havde skullet besørge udgivelsen af bogen.

Udvalgets kompetence svarede nøje til Retskrivningsudvalgets beføjelser fra det oprindelige 1920-kommissorium: Mindre retskrivningsændringer kunne foretages uden videre, hvorimod større og principielle spørgsmål skulle godkendes af ministeriet. Herudover fik RO-Udvalget-1948 bemyndigelse til at afgøre det særlige tekniske problem der var fulgt i kølvandet på indførelsen af det nye bolle-å, nemlig hvor i alfabetet det nye bogstav skulle placeres (se nærmere nedenfor i afsnit 2.44).

2.38.2. Uenigheden flytter med

Kaalund-Jørgensen kom ikke med i 1948-udvalget, og dermed skulle i hvert fald én afgørende hindring for det nye udvalgs arbejdsdygtighed være ryddet af vejen. Men ellers lovede udvalgets sammensætning ikke specielt godt for samarbejdet. På den ”sprog-konservative” fløj stod stadig Brøndum-Nielsen og Rubow, og på den mere radikale, nordiske fløj stadig Skautrup og Glahder og til dels Højberg Christensen.

Specielt Brøndum-Nielsen og Rubows placering i et udvalg der skulle udmønte reglerne for en retskrivning som de grundlæggende var modstandere af, og som de stadig håbede at kunne føre tilbage til før marts 1948, gav problemer. I 1950 forsøgte de således at få udvalget til over for ministeriet at tage afstand fra de nyindførte præteritumsformer *kunne* osv. med dobbeltkonsonant (*Brøndum-Nielsen 25.5.1950* og *9.6.1950*). Og diskussionen om å's placering i alfabetet afviste de i første omgang som

”af forholdsvis ringe Interesse i Forhold til Sagens Helhed” (9.6.1950), og senere affærdigede de den med at problemet ville være løst hvis man blot genindsatte det gamle *aa* ”i dets Rettigheder” (Brøndum-Nielsen & Rubow 16.12.1952). Sammenfattende meddelte Brøndum-Nielsen sidst i 1952 telefonisk Højberg Christensen at de to professorer ”endnu ikke havde opgivet håbet”, hvad Højberg Christensen tolkede som at de stadig håbede ”at få genindført de gamle former *kunde, skulde, vilde* og de gamle regler om store og små begyndelsesbogstaver” (Højberg Christensen 1.12.1952; min kursivering).

Hoveduenigheden i 1948-udvalget stod altså mellem på den ene side Brøndum-Nielsen og Rubow og på den anden side Skautrup, Glahder og Højberg Christensen. Men heller ikke de tre sidstnævnte var enige på alle punkter. Så da udvalget i november 1950 indgav indstilling til Undervisningsministeriet om den nye retskrivningsordbog, var resultatet en indstilling delt på kryds og tværs i forskellige flertal og mindretal.

2.38.3. Delte indstillinger og ”rygende uenighed”

Udvalgets første indstilling til ministeriet, *RO-Udvalget-1948* 3.11.1950, angik primært de ændringer som fulgte af retskrivningsbekendtgørelsen fra 1948. Her var Skautrup, Glahder og Højberg Christensen i hovedsagen enige, mens Brøndum-Nielsen og Rubow simpelthen ønskede 1948-bekendtgørelsen ophævet.

Hvad specielt de store og små bogstaver angik, var fordelingen den samme. Stemmerne stod 3-2, og der var således et beskedent, men ”rent” flertal for denne del af indstillingen.

Med hensyn til *å*, specielt spørgsmålet om det nye bogstavs placering i alfabetet, var stillingen derimod 4-1 (eller måske snarere 2-2-1; se nærmere nedenfor i afsnit 2.44.2).

Til gengæld stod den nærmest 3-1-1 når det kom til *kunne, skulle, ville*. Brøndum-Nielsen og Rubow var som ventet for en tilbagevenden til *nd/ld* i præteritum. Det samme var, lidt mere uventet, Højberg Christensen, der dog også i det gamle Retskrivningsudvalg havde givet udtryk for dette synspunkt (se afsnit 3.28, RP23). Skautrup var til gengæld tilhænger af en ortografisk udligning mellem infinitiv og præteritum, men foretrak i modsætning til bekendtgørelsen *d*-skrivemåder overalt, altså *at kunde, jeg kunde, har kundet* – sådan som han også havde foreslået i sit responsum til Hartvig Frisch forud for reformen (Skautrup 9.2.1948; se nærmere ovenfor i afsnit 2.35.3). Tilbage stod så blot Glahder, der som den eneste foretrak de skrivemåder med dobbeltkonsonant overalt der faktisk var foreskrevet i *Bek. 22.3.1948*.

I ministeriet noterede man sig ”den rygende uenighed indenfor retskrivningsudvalget på væsentlige punkter” (*Notat* 25.11.1950 ff, s. [2]) og sendte indstillingen til udtalelse i Lærerforeningernes Samarbejdsudvalg, der tidligere havde bedt om at blive hørt. Derudover blev den sendt til Statsministeriet på baggrund af indstillingens kritiske bemærkninger om Statsministeriets og Stednavneudvalgets manglende efterlevelse af *Bek. 22.3.1948* (jf. afsnit 2.39).

På baggrund af bemærkninger fra lærerforeningerne og Stednavneudvalget (*Lærer-*

foreningernes Retskrivningsudvalg 27.2.1951 og Stednavneudvalget 22.2.1951) indsendte udvalget i foråret 1952 en fornyet, vistnok kun let justeret¹⁰⁸, indstilling, *RO-Udvalget-1948 6.3.1952*. Den justerede indstilling var underskrevet af Højberg Christensen, Glahder og Skautrup, men ikke af Brøndum-Nielsen og Rubow, hvad der fik ministeriet til at udbede sig en forklaring (*Brev 3.4.1952*). Af svaret fremgik det at Brøndum-Nielsen (og Rubow) ikke havde ønsket at deltage i udvalgets forhandlinger om indstillingen (*RO-Udvalget-1948 22.4.1952*), og i et brev senere på året uddybede Højberg Christensen oplysningerne om Brøndum-Nielsens og Rubows manglende deltagelse i udvalgets arbejde (*Højberg Christensen 1.12.1952*). – Et par uger efter samledes hele udvalget ikke desto mindre til et sidste møde, hvor Brøndum-Nielsen og Rubow klagede over at der havde været holdt møder som de ikke var indkaldt til, og hvor man bl.a. drøftede placeringen af å ("Brøndum-Nielsen og Rubows stilling er den, at tegnet skal bortfalde" (*RO-Udvalget-1948 11.12.1952*; synspunktet gentaget skriftligt i *Brøndum-Nielsen & Rubow 16.12.1952*).

2.38.4. Forhaling, "machination" – og tiltrædelse

Siden indsendelsen af den justerede indstilling af 6.3.1952 havde RO-Udvalget-1948, specielt Glahder, Skautrup og Højberg Christensen, ventet utålmodigt på svar fra ministeriet så man kunne gå i gang med den egentlige redaktion af den længe ventede nye retskrivningsordbog. Men svaret trak ud, og der bredte sig blandt de utålmodige medlemmer af udvalget en fornemmelse af at sagen bevidst blev forhalet fra bl.a. ministeriets side. Da ministeriet således som nævnt ovenfor bad om en forklaring på de manglende underskrifter fra Rubow og Brøndum-Nielsen på 1952-indstillingen, blev det af Glahder i et brev til Skautrup karakteriseret som "et nyt benspænd fra PM's [dvs. Paludan-Müllers] side; han kender jo godt situationen fra indstilling 3/11 1950" (*Glahder 6.4.1952*). Skautrup reagerede tilsvarende ved i et brev til Højberg Christensen at skrive at der med de manglende underskrifter var "givet ministeriet lejlighed til at fortsætte spilfægteriet", og at der nu næppe kunne "være tvivl om, at man fra ministeriets side kun ha[vde] til hensigt at forhale sagen ad calendas græcas" (*Skautrup 13.4.1952*).

Også Lis Jacobsens aktion for at få fastlagt å's plads først i alfabetet og Undervisningsministeriets imødekommende reaktion i juli 1952 (se afsnit 2.44.2) udløste irriterede og bitre bemærkninger, fra Glahder således i et brev til Skautrup: "Om retskrivningen er der nyt – se vedlagte om å-et [dvs. afskrift af *Brev 1952a-b*] – Lis har i sandhed Paludans øre. Højberg .. mener i øvrigt ikke, at Hvidberg [dvs. undervisnings-

¹⁰⁸ Jeg har ikke set bilaget til den endelige indstilling, men af det delvise koncept i DSN: *RUdvSkautrup*, s. 157-64, synes det at fremgå at der kun har været tale om mindre justeringer i udkastet til Retskrivningsvejledning. I samme retning peger det at man ved indsendelsen af 1952-indstillingen if. folgebrevet har kunnet nøjes med at vedlægge "et rettet eksemplar af vor indstilling af 3. november 1950" (*RO-Udvalget-1948 6.3.1952*).

ministeren] vil forandre noget – han og Paludan vil blot forhale sagen. Ellers ved jeg intet om sagen” (*Glahder 25.7.1952*). Og Skautrup omtaler i en privat tilføjelse til et brev til Højberg Christensen direkte Lis Jacobsens (og ministeriets?) tiltag i å-spørgsmålet som ”machinationer”¹⁰⁹. I den officielle del af samme brev udtrykker han desuden sin forbavelse over at ministeriet har taget et enkelt punkt i udvalgets indstilling op til afgørelse ”og derved atter udskudt den endelige behandling”; han finder endvidere ”at udvalget – for så vidt det skal anses som stadig eksisterende – snarest bør tage initiativet til at få hele sagen fremmet, idet man gør ministeriet opmærksom på det uholdbare i fortsat at lade skolen svæve i uvished med hensyn til fortolkningen af reglerne – og eventuelt derved lade afgørelsen i praksis bestemme eller i al fald influere af et privatforetagende” (*Skautrup 28.7.1952*).

Det omtalte ”privatforetagende” i Skautrups brev er *Nudansk Ordbog* (*NDO 1953*), som Lis Jacobsen sammen med sine medarbejdere var ved at lægge sidste hånd på for Politikens Forlag. Og som hun i øvrigt inden udgivelsen havde forsøgt at få autoriseret som – og i stedet for – den officielle danske retskrivningsordbog¹¹⁰, hvad der utvivlsomt også var medvirkende til de kølige følelser fra RO-Udvalget-1948.

Sidst i 1953, efter at *Nudansk Ordbog* var udkommet, og efter at Flemming Hvidberg¹¹¹ var blevet afløst af Jul. Bomholt¹¹² som undervisningsminister, kom der omsider svar på udvalgets indstilling(er). I et brev underskrevet Jul. Bomholt meddeltes det ”at ministeriet tiltræder udvalgets seneste indstilling vedrørende affattelsen af den ny retskrivningsordbog” (*Brev 25.11.1953a*). Og samme dag fik udvalgets medlemmer et andet brev fra ministeriet med meddelelse om at RO-Udvalget-1948 var ophævet, og at deres hverv dermed var bortfaldet (*Brev 25.11.1953b*).

109 Jeg indrømmer at jeg måtte slå ordet *machination* op. Det er i *Meyers Fremmedordbog* (8. udg., 1924) forklaret som ’lønlig Plan’, ’Snigpaafund’, ’Rænker’.

110 Jeg kommer ikke nærmere ind på dette initiativ her, men henviser blot til et notat fra Lis Jacobsen til mødedeltagerne forud for et møde 12.3.1952 hos undervisningsinspektør Højberg Christensen med deltagelse af Lis Jacobsen, Glahder, Skautrup og Erik Oxenvad. I notatet opridser hun planen for *Nudansk Ordbog* og anfører bl.a. at købere af *NDO* med det indhold som hun skitserer, ikke vil have brug for en retskrivningsordbog, ”hvorimod det er oplagt, at den ministerielle retskrivningsordbog i sin nuværende form ikke vil kunne erstatte Nu-Dansk Ordbog. Det ligger derfor nær at undersøge mulighederne for, at Nu-Dansk Ordbog autoriseres og i sig optager det stof fra den ministerielle retskrivningsordbog, som måtte savnes i Nu-Dansk Ordbog” (*Jacobsen, Lis 10.3.1952*).

111 Professor, dr.theol. Flemming Hvidberg (1897-1959) var konservativ undervisningsminister fra oktober 1950 til september 1953 i Erik Eriksens VK-regering.

112 Forfatteren og (kultur)politikeren Julius Bomholt (1896-1969) var socialdemokratisk undervisningsminister fra februar 1950 (efter Hartvig Frischs død) til oktober samme år og igen fra september 1953 til maj 1957; desuden (som den første) kulturminister fra september 1961 til september 1964.

2.39. Retskrivningsudvalget og Stednavneudvalget (1948–1956)

2.39.1. Autorisation af stednavnes stavemåder

Retskrivningen af stednavne havde siden 1910 (jf. *Brev 13.7.1910*) hørt under Stednavneudvalget, som siden 1919 havde udsendt retskrivningslister, fra 1932 autoriseret af Statsministeriet efter indstilling fra udvalget (jf. *Stednavneliste 1919, 1920, 1922 og 1932*). Udvalget var nedsat af Kultusministeriet og hørte under Undervisningsministeriet indtil 1978 da det blev overflyttet til Ministeriet for Kulturelle Anliggender (*Bek. 14.8.1978*). Der var i de første årtier efter oprettelsen en vis usikkerhed om hvilket ministerium der havde beføjelsen til at autorisere stavemåden af stednavne. Autorisationsbeføjelsen var dog placeret hos Statsministeriet fra 1931 (jf. *Brev 19.9.1931*), og hos Kulturministeriet fra 1964 (*Brev 14.10.1964*), dvs. adskillige år før dette ministerium blev ressortministerium (jf. *Wohlert 1985*, s. 269). Fra og med retskrivningslisten for stednavne i Hjørring Amt (*Stednavneliste 1966*) er det således Kulturministeriet der har foretaget autorisationen af stednavnenes retskrivning.

2.39.2. Stednavneretskrivning og den almindelige retskrivning

Indtil retskrivningsreformen i 1948 havde forholdet mellem normeringsinstanser for stednavne og for det øvrige, ikke-propriale ordforråd været uproblematisk. Retskrivningsordbøger og retskrivningsbekendtgørelser havde kun i meget begrænset omfang inddraget stednavne (se dog under RP6 i afsnit 3.25.4 og 3.27.4 om fx *K(j)øbenhavn* og *K(j)øge*). Og Stednavneudvalget havde fra begyndelsen gennemgående fastlagt staveformer af stednavne efter de samme principper som dem der gjaldt for det almindelige ordforråd, og havde ligefrem formuleret det hovedprincip at "[h]vor Nutidsord med Sikkerhed genkendes som Stednavne eller Led i Stednavne, staves de i Overensstemmelse med den officielle Retskrivning" (*Stednavneliste 1922*, s. 5).¹¹³ Allerede efter *Stednavneliste 1932* kom der dog kritik af dette princip, og Stednavneudvalget tog i vid udstrækning hensyn til lokale ønsker og fraveg princippet når praktiske grunde talte for det (*Hjorth Pedersen 1985*, s. 212).¹¹⁴

Da Hartvig Frisch i 1948 indførte *å* til afløsning af *aa* og samtidig begrænsede bru-

113 Forholdet mellem stednavneortografien og den almindelige danske ortografi er nærmere behandlet i *Karker 1985b*, der også giver eksempler på enkelttilfælde, fx *Reersø* og *Seem*, hvor principperne er fraveget.

114 Se i det hele taget *Hjorth Pedersen 1985* om Stednavneudvalgets arbejde med stednavneretskrivning, herunder bl.a. navnesagerne *Skern* : *Skjern*, *Tiurø* : *Thurø*, *Ry* : *Rye*, *Skelum* : *Skelund*, *Idum* : *Idom*), og se også *Jørgensen, Bent 1998*, der tillige giver en oversigt over 1948-reformens konsekvenser for stednavneretskrivningen.

gen af stort begyndelsesbogstav fra alle substantiver til kun at omfatte proprier, slog disse ændringer igennem i forskellig grad i stednavneretskrivningen og i den almindelige retskrivning og gav dermed anledning til uoverensstemmelser mellem de to officielle normeringsinstanser og de dertil svarende officielle retskrivningsnormer. Ændringen af *aa* til *å* slog således hurtigere igennem i den almindelige retskrivning end i stednavneretskrivningen, hvorimod stednavneretskrivningen mere konsekvent og mindre majuskelforskrækket end den almindelige retskrivning gennemførte stort begyndelsesbogstav som navnemarkør, specielt i flerleddede navne.

2.39.3. Unighed om *å/aa* og store bogstaver i toleddede navne

Uoverensstemmelserne mht. *aa/å* udsprang af at Hartvig Frischs *Bek. 22.3.1948* kun gjaldt for retskrivningen i skolen, men ikke var bindende for statstjenesten. Det blev der ganske vist hurtigt rådet bod på med Statsministeriets *Bek. 2.7.1948*, som fastsatte at også statstjenesten skulle bruge den nye retskrivning. Reglerne for statstjenesten var dog som tidligere nævnt ikke helt identiske med reglerne for skolen, men de indeholdt den væsentlige modifikation at man indtil videre kunne bruge *aa* i stednavne. Når denne mulighed kom med i den statsministerielle bekendtgørelse, skyldes det formentlig en henvendelse fra Stednavneudvalget, der gerne ville kunne fortsætte med at bruge *aa* i sine retskrivningslister med jyske stednavne sådan som man hidtil havde gjort i listerne med bl.a. de sjællandske stednavne (*Stednavneliste 1932 ff.*). Stednavneudvalgets henvendelse var blevet forelagt underhånden og resulterede i et brev fra Undervisningsministeriet til Statsministeriet (og Stednavneudvalget) hvori man meddelte at man ikke fandt ”noget at erindre imod, at *Aa* og *aa* vedblivende benytte[de]s i Stedet for *Å* og *å* i de af Statsministeriet autoriserede Fortegnelser over Stednavne” (*Brev 20.7.1948*). Brevet var dog i mellemtiden blevet overhalet indenom af *Bek. 2.7.1948* og blev aldrig sendt. Indholdet af det var i stedet blevet kommunikeret til Statsministeriet inden udstedelsen af bekendtgørelsen¹¹⁵.

Statsministeriets *Bek. 2.7.1948* blev fulgt op af en cirkulæreskrivelse fra samme ministerium til de øvrige ministerier om retskrivningen af stednavne (*Cirk. 17.1.1949*). Direktivet, der var fremkommet på initiativ af Stednavneudvalget (jf. i kronologien under *Stednavneudvalget 13.11.1948a-b* med henvisninger), meddelte dels at staveformerne i Stednavneudvalgets hidtidige lister stadig gjaldt (herunder skrivemåder af to- og flerleddede navne som *Køge Bugt* og *Kalundborg Købstads Landdistrikt*), dels at *aa* indtil videre ville blive fastholdt i Stednavneudvalgets retskrivningslister.

Uoverensstemmelserne mht. brugen af stort begyndelsesbogstav angik først og fremmest skrivemåden af toleddede navne. RO-Udvalget-1948 havde således i sin indstilling

115 Jf. også oplysningen i *Stednavneudvalget 22.2.1951*, s. 2, om at ”Undervisningsministeriet underhånden [havde] givet sin tilslutning”. Brevet er underskrevet af K. Paludan-Müller og kontraseret af Gunnar Knudsen. Se også *Jørgensen, Bent 1998*, s. 58.

til Undervisningsministeriet (3.11.1950) formuleret følgende regel: "Når sidste led er et fællesnavn, er det overladt til et valg, om man vil skrive dette med stort eller lille bogstav; navnlig når sidste led er en administrativ betegnelse, bruges gerne lille bogstav" (bilag 1, s. 5). Som eksempler blev nævnt *Århus amt*, *Skanderborg byråd*, *Løve herred*, *Maribo købstad*, *Frederiksberg sogn*, *Nørreport station*, *Ribe stift*, *Hjallerup marked*. Heroverfor hævdede Stednavneudvalget at begge led måtte betragtes som stednavne og skrives med stort, og at man ikke kunne "gå med til valgfriheden" (22.2.1951, s. 4), altså fx *Århus Amt*, *Frederiksberg Sogn* osv. Stednavneudvalget var – og er – i det hele taget principiel modstander af valgfrihed i stednavnes retskrivning og protesterede desuden mod RO-Udvalgets præference for skrivemåder med små bogstaver. Derudover kunne man ikke anerkende RO-Udvalgets regel om at (etleddede) navne på offentlige institutioner skulle skrives med lille (*rigsarkivet*, *nationalmuseet* mv.). Se også "(2) Navne på offentlige institutioner" under '1955-retskrivningen' (afsnit 3.31.4, RP2) og '1986-retskrivningen' (afsnit 3.33.4, RP2).

2.39.4. Hensynet til lokale ønsker

Omvendt var der i RO-Udvalget-1948 utilfredshed med Stednavneudvalgets stigende hensyntagen til lokale ønsker om stednavnenes retskrivning. Skarpest formuleredes det af Skautrup i et brev til Højberg Christensen hvor han skrev at han gerne havde set at RO-Udvalget over for ministeriet havde givet udtryk for "vor beklagelse af stednavneudvalgets opgivelse af faste retskrivningsprincipper" (*Skautrup* 5.3.1952). Samme sted harcelerede han over at "stednavneudvalget i fastlægningen af stednavnenes retskrivning lader vilkårligheden råde .. når man blindt følger det lokale sogneråds indstilling, der som bekendt normalt igen er bestemt af enkeltmand, i al fald af folk, som er uden sproglig viden og savnende overblik"; han anførte yderligere at det er "uforsvarligt at opretholde den fiktion, at man har et *sagkyndigt* udvalg til at bestemme normen for vore stednavnes retskrivning".

En tilsvarende kritik af Statsministeriets og Stednavneudvalgets særbehandling af stednavne var tidligere kommet til udtryk i et vredt brev fra Jørgen Glahder (18.7.1949a) til departementschef Paludan-Müller i Undervisningsministeriet (der tillige siden 1948 havde været formand for Stednavneudvalget). Glahder påpeger her at "vi i øjeblikket har to retskrivninger: undervisningsministeriets, der hviler på bekendtgørelsen af 22/3 1948, og statsministeriets (stednavneudvalgets)". Han klager desuden over at RO-Udvalget-1948 selv har måttet skaffe sig underretning om Statsministeriets ændringer og fx ganske savner "oplysninger om den korrespondence (?), der har ført til, at Statstidende har opgivet brugen af *å* i navne som *Åbenrå*, *Ålborg*, *Tåstrup*". Brevet slutter med denne salut: "Vi ser os derfor nødsaget til i fremtiden at afvise institutioners og privates forespørgsler om stednavne o.lign.; men vi beder ministeriet venligst, hvis det måtte være dette bekendt, at hjælpe os med oplysning om mulige, fra statsministeriet kommende, ændringer i dette ministeriums retskrivningspraksis".

2.39.5. Gradvis tilnærmelse og fælles front

Modsætningsforholdet mellem stednavneretskrivningen og den almindelige retskrivning varede for *aa/å*-problemet vedkommende til Stednavneudvalget sidst i 1955 besluttede at bruge *å* i sine fremtidige publikationer¹¹⁶ og Statsministeriet med *Cirk. 23.2.1956* henstillede til statstjenesten som hovedregel at bruge *å* i stednavne. Herefter og i de følgende næsten 20 år gjorde Stednavneudvalget og Dansk Sprognævn (der i mellemtiden havde overtaget rollen som normeringsorgan for den almindelige retskrivning) fælles front over for de fortrinsvis lokale kræfter der kæmpede for brugen af *aa* i stednavne, indtil begge organer i 1984 måtte se i øjnene at *aa* atter havde vundet indpas i den officielle retskrivning. Se nærmere i afsnit 2.45.4.

For de små og store bogstavers vedkommende bestod uenigheden mellem på den ene side stats- og stednavneretskrivningen og på den anden side skoleretskrivningen principielt indtil 1986 da *RO2 1986* omsider indførte skrivemåder som *Forsvarsministeriet* og *Ribe Amt* som de eneste korrekte i stedet for *Forsvarsministeriet/forsvarsministeriet* og *Ribe Amt/amt*. Se nærmere i afsnit 3.33.4, RP2.

2.40. Retskrivningsudvalget 3 (1953-1955)

Foruden de allerede nævnte undervisningsministerielle breve af 25.11.1953 til bl.a. Peter Skautrup (se afsnit 2.38.4) gik der samme dag yderligere en skrivelse til Skautrup med en opfordring til at indtræde i et nyt retskrivningsordbogsudvalg. Dette tredje ”Retskrivningsudvalg” – som jeg omtaler som *RO-Udvalget-1953* eller blot *1953-Udvalget* eller *RO-Udvalget* – skulle have til opgave ”at forestå redaktionen af en revideret og à jourført udgave af dansk retskrivningsordbog” (*Brev 25.11.1953c*).

Skautrup erklærede sig straks villig til at indtræde i det nye udvalg og benyttede lejligheden til at slå et slag for oprettelsen af et dansk sprognævn som ville kunne udgive ordbogen (se nærmere i afsnit 2.41.2).

2.40.1. RO-Udvalget-1953: medlemmer og kommissorium

Ud over Skautrup blev Jørgen Glahder og Højberg Christensen genudpeget som medlemmer af det nye udvalg, den sidstnævnte også denne gang som formand. Derudover blev rektor Erik Oxenvad¹¹⁷ og professor Kristian Hald¹¹⁸ beskikket som nye med-

¹¹⁶ Beslutningen fik virkning fra og med *Stednavneliste 1958*.

¹¹⁷ Erik Oxenvad (1900-1992) var tillige leder af Statsradiofoniens sprogundervisning. Han havde allerede i efteråret 1948 udgivet sin egen lille retskrivningsordbog (*Ny retskrivningsordbog*; 2. udg. 1951), udarbejdet i overensstemmelse med *Bek. 22.3.1948*, og havde i 1950 desuden udsendt sprogrigtighedshåndbogen *Bedre dansk*, der også indeholdt et kort afsnit med retskrivningsregler.

¹¹⁸ Kristian Hald (1904-1985) havde siden 1928 været tilknyttet Stednavneudvalget og var i 1953 blevet udnævnt til professor i nordiske prog ved Københavns Universitet.

lemmer. Når specielt Kristian Hald kom med i RO-Udvalget-1953, skyldtes det hans tilknytning til Stednavneudvalget, som han havde været medlem af siden 1947 (og som han fortsat sad i indtil 1978). Det havde oprindeligt været Bomholts mening at det nye udvalg blot skulle bestå af Skautrup, Glahder, Oxenvad og Højberg Christensen, men efter et forslag fra Lis Jacobsen til Undervisningsministeriets nyudnævnte departementschef, Agnete Vøhtz, blev også Hald udpeget. Motiveringen var – i Højberg Christensens udlægning – at Hald ville kunne ”formidle – eller formilde? – forholdet til Stednavneudvalget” (*Højberg Christensen 3.11.1953*). Også Brøndum-Nielsen var i øvrigt medlem af Stednavneudvalget (1924–1968), men kom forståeligt nok ikke på tale som medlem af det nye retskrivningsordbogsudvalg.

Når der kunne være behov for at ”formidle – eller formilde?” forholdet til Stednavneudvalget, hang det sammen med at Undervisningsministeriet i sit godkendelsesbrev til RO-Udvalget-1948 udtrykkeligt havde gjort opmærksom på at det var Statsministeriet der fastlagde stednavnes retskrivning, og at stednavne derfor skulle optages i retskrivningsordbogen ”med den af statsministeriet autoriserede retskrivning” (*Brev 25.11.1953a*). Bag denne pointering lå en længere diskussion mellem Stednavneudvalget og RO-Udvalget-1948 om forholdet mellem den undervisningsministerielle retskrivning og stavningen af stednavne (se nærmere ovenfor i afsnit 2.39).

I beskikkelsesbrevet til medlemmerne (*Brev 30.11.1953*) blev 1953-udvalgets kommissorium fastlagt til at udvalget skulle udarbejde en revideret og ajourført udgave af ”den danske retskrivningsordbog” i overensstemmelse med den af ministeriet i *Brev 25.11.1953a* godkendte indstilling, dvs. *RO-Udvalget-1948 6.3.1952*. Udvalget fik derudover bemyndigelse til at foretage mindre retskrivningsændringer som man måtte finde ønskelige.

Arbejdet i udvalget blev fordelt sådan at Glahder, der jo også havde stået for den alfabetiske del af *DRO*, redigerede selve ordbogen, mens Oxenvad tog sig af Retskrivningsvejledningen, ”idet disse skulle drøfte detaljer med hinanden, medens de principielle spørgsmål drøftedes af hele udvalget i fællesskab på en række møder” (*RO1 1955*, s.VIII).

2.40.2. Å-problemer

Der lader ikke til at have været de store meningsforskelle i udvalget. Hovedproblemet var placeringen af å i alfabetet og brugen af å/aa i stednavne: Den undervisningsministerielle *Bek. 22.3.1948* foreskrev å i danske og andre nordiske stednavne, mens den statsministerielle *Bek. 2.7.1948* gav adgang til skrivemåder med aa (se nærmere i afsnit 2.39.3). Det gav bl.a. anledning til en korrespondance mellem medlemmerne om en evt. henvendelse til ministeriet (*RO-Udvalget-1953 21.12.1953-1.1.1954*).

Efter drøftelser med undervisningsminister Bomholt blev udgangen på sagen at man i ordbogens alfabetiske del skulle bruge å i stednavne og afledninger af stednavne; man måtte så i Retskrivningsvejledningen gøre rede for afvigelserne mellem den undervisningsministerielle og den statsministerielle norm (*Glahder 20.2.1954*).

Det var da også den måde problemet blev klaret på i den nye udgave af retskrivningsordbogen (*RO1 1955*); se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.31.4, RP12. Derudover blev problemet begrænset ved at man helt afstod fra at optage proprier i *RO1 1955* og i øvrigt gennemførte å i afledninger som fx *ålborgenser* og *ålborgensisk*. Og spørgsmålet om placeringen af å i alfabetet var i mellemtiden blevet løst ved Bomholts *Bek. 8.2.1955*, som placerede å som alfabetets sidste bogstav (se nærmere i afsnit 2.44.4).

2.41. Dansk Sprognævn 1 – forspillet (1947-1955)

Torsdag den 4. marts 1948 var der modtagelse hos undervisningsminister Hartvig Frisch i ministeriet, og blandt dem der mødte op, var Lis Jacobsen og Jørgen Glahder. Om deres besøg noterede Frisch i sin dagbog:

Fru dr *Lis Jacobsen* og hr. *Glahder* – om oprettelsen af et sprognævn ligesom det svenske. Helst en central institution – dels som spørgecentral dels radioforedrag – dels nordisk virksomhed. Tanken kan evt. tages op som afløsning af retskrivningsudvalget. NB. om ”Nordens” sprognævn [de skal have et møde 10. marts].

(*FrischDagb. 4.3.1948*; de kantede parenteser er Frischs).

2.41.1. Lov om et ministerielt dansk sprognævn?

Den 9. marts fulgte Lis Jacobsen den mundtlige henvendelse op med en skriftlig indstilling på Skautrups, Glahders og egne vegne til undervisningsministeren. Baggrunden for indstillingen var et nordisk initiativ, nemlig en opfordring fra den svenske sprogforsker Elias Wessén (1889-1981), der i 1944 havde taget initiativ til oprettelsen af det svenske sprognævn, Nämnden för svensk språkvård. I efteråret 1947 bad han Lis Jacobsen om at undersøge mulighederne for at oprette et dansk sprognævn, svarende til det svenske nævn, i tilknytning til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL), hvor Lis Jacobsen var administrator (dvs. direktør). I DSL blev sagen drøftet i december 1947, og et udvalg bestående af Lis Jacobsen, Glahder og Skautrup blev nedsat til at udarbejde en plan.¹¹⁹

I følgebrevet til indstillingen fra udvalget beskæftiger Lis Jacobsen sig især med den mulige interessekonflikt der kunne være mellem et ministerielt sprognævn og Foreningen Nordens Sprognævn¹²⁰, der skulle have møde den følgende dag. Jeg har ikke

¹¹⁹ *Skautrup 1980*, s. 11. Se i det hele taget *Skautrup 1980* og *sa. 1956* om forhistorien til Dansk Sprognævn.

¹²⁰ **Foreningen Nordens Sprognævn** er i mine kilder fortrinsvis synligt i forberedelsesfasen, mens nævnet i øvrigt ikke lader til at have indtaget nogen markant plads, hverken i offentligheden eller internt i foreningen. Første gang det præsenteres for offentligheden, er vistnok i juni 1944, hvor det i medlemsbladet *Norden* oplyses at foreningens formand, nationalbankdirektør C.V. Bramsnæs, på det sidst afholdte styrelsesmøde har fremsat forslag om nedsættelse af ”et Nævn for nordisk Sprogøgt”, og at styrelsen har givet sin tilslutning og vedtaget at nedsætte en forberedende komité bestående af Bramsnæs

(formand), forretningsfører for Arbejdernes Oplysningsforbund, folketingsmand Chr. Christensen, L.L. Hammerich, ungdomsskolekonsulent, mag.art. Johs. Novrup (alle fra "Norden") samt Johs. Brøndum-Nielsen og afdelingschef i Statsradiofonien magister Jens Rosenkjær (*Foreningen Norden juni 1944*). Den forberedende komité udarbejdede bl.a. forslag til institutioner og organisationer der skulle repræsenteres i nævnet, og der blev derefter rettet henvendelse til: "Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, Akademiet for de tekniske Videnskaber, Københavns Universitet, Aarhus Universitet, Dansk Forening til nordisk Sprogrog, Centralraadet for teknisk Terminologi, Undervisningsministeriet, Danmarks Lærerforening, Danmarks Realskoleforening, Gymnasieskolernes Lærerforening, Dansk Seminarieforening, Dansk Folkeoplysnings Samraad, Dansk Forfatterforening, Statsradiofonien og Danske Journalisters Fællesrepræsentation" (sa. feb. 1945). I hvert fald Dansk Forening til Nordisk Sprogrog og Aarhus Universitet tog straks imod opfordringen og lod sig repræsentere ved henholdsvis Mogens Nissen og Peter Skautrup (*NordSprø. 20.3.1945*), mens Kai Friis Møller i *Journalisten* indtrængende henstillede at journalisterne ikke lod sig "repræsentere paa anden Maade end ved en Observatør, og at man til denne Post omhyggeligt v[algte] et Medlem med udviklet humoristisk Sans" (*Friis Møller 1.4.1945*, cit. efter sa. 1945, s. 56); se dog nedenfor om medlemmer pr. 31.10.1948. Sprognævnets opgaver skulle if. foreningens direktør, Frantz Wendt, være retskrivningsreformer på fællesnordisk grundlag, fælles betegnelser for nye fænomener, bevarelse af døende ord og genoptagelse af ord der var døde i et af sprogene, samt afskaffelse af de store bogstaver (*Foreningen Norden 1.4.1945*). I årsberetningen for 1945/46 oplyses det at foreningens sprognævn holdt konstituerende møde 14.11.1945, men først i efteråret 1946 ville begynde sit arbejde (*ForenNordenÅrsh. 1945-46*, s. 29), og i marts 1946 omtales sprognævnet i en kort notits som faktisk eksisterende (*Norden 1946*, nr. 1, s. 3), og i september samme år skriver Bramsnæs om "Nordisk Sprognævn" som Foreningen Norden har oprettet. Derefter er der, så vidt jeg kan se, stille omkring Foreningen Nordens Sprognævn indtil det kortvarigt dukker op hos Lis Jacobsen og Hartvig Frisch i marts 1948. Ifølge Lis Jacobsen (9.3.1948) er L.L. Hammerich fungerende formand på dette tidspunkt, og dagsordenen for mødet 10.3.1948 er nedsættelse af et arbejdsudvalg, hvori Lis Jacobsen "tipper, at Skautrup, som for øjeblikket forhandler med Hammerich og Wendt", bliver medlem. Årsberetningen for 1947/1948 (aflagt 31.10.1948) omtaler ikke nogen formand eller noget arbejdsudvalg, men opregner i alt 23 medlemmer af "Nordisk Sprognævn", heriblandt Sven Clausen, Jørgen Glahder, Johs. Brøndum-Nielsen, L.L. Hammerich, Peter Skautrup, Mogens Nissen, Højberg Christensen, Sven Brüel, Morten Borup, Palle Lauring, Jens Rosenkjær og (som repræsentant for Danske Journalisters Fællesrepræsentation, jf. ovenfor) redaktør N. Hansen (s. 38-39). Foreningen Nordens Sprognævn omtales desuden kort i anmærkningerne til *Lofors.-DSN 15.9.1949* i en opregning af allerede eksisterende sprognævne: "... og endelig foreningen Nordens sprognævn, der blev nedsat formelt for få år siden, men hvis arbejdslinier endnu ikke synes endelig fastlagte" (s. 3). I beretningen afgivet 30.5.1953 oplyses det at man havde besluttet at lade sprognævnet hvile på grund af bl.a. planerne om at oprette et statsligt sprognævn, men at man nu efter at de var strandet, atter overvejede situationen (*ForenNordenÅrsh. 30.5.1953*, s. 44-45). To år senere kunne beretningen meddele at der nu var oprettet et undervisningsministerielt sprognævn (hvortil også Foreningen Norden havde udpeget en repræsentant), og at hovedstyrelsen derefter havde "besluttet at ophæve "Norden's eget sprognævn" (*smst. 18.5.1955*, s. 32).

En kort samlet oversigt over Foreningen Nordens Sprognævns historie indgår i Mogens Nissens bidrag til Nämnden för svensk språkvårds 10-års jubilæumspublication i 1954: "I 1945 nedsatte dansk forening "Norden" et sprognævn, *Foreningen Nordens Sprognævn*, med 24 medlemmer repræsenterende så godt som alle sider af dansk åndsliv: universitet, skole, kirke, rigsdag, ministerium, litteratur, presse, radio og teknik. Også Nordisk Sprogrog var repræsenteret. Ved møderne d. 14. XI 1945 og 10. III 1948 viste det sig imidlertid at der hos størstedelen af den broget sammensatte forsamling ikke fandtes større interesse for en indgående nordiskgørelse af dansk sprog og retskrivning. Derimod var der stemning for at optage et arbejde for at finde frem til fælles nordiske betegnelser for alle nyopdøkkende foreteelser. – *Såvidt vides er der ingen møder afholdt senere.*" (*Nissen 1954*, s. 49; kursiveringen af den sidste sætning er min). Jf. også bemærkninger i *Skautrup 1980* (s. 9, 10 og 11) om manglende samarbejdsevne og effektivitet i Foreningen Nordens Sprognævn.

fundet selve indstillingen af 9. marts med bilag, men har set tremandsgruppens fornyede indstilling fra april samme år (*Jacobsen, Lis; Glahder & Skautrup 27.4.1948*). Hertil kom yderligere en indstilling fra samme gruppe (*sa. 23.5.1949*), som jeg heller ikke har fundet.

På grundlag af de to seneste indstillinger blev der i september 1949 efter resolution af 26.8.1949 fra Hartvig Frisch udarbejdet et udkast til lovforslag med anmærkninger i Undervisningsministeriet (*Lovfors.-DSN 15.9.1949*; jf. også *Notat 15.9.1949*). Efter forslaget skulle der være tale om en rammelov der bemyndigede undervisningsministeren til at oprette et dansk sprognævn og til at udpege en bestyrelse¹²¹ på ”3-5 i det danske sprog kyndige medlemmer”, herunder formanden for bestyrelsen, samt udpege et repræsentantskab med ”en passende repræsentation for de kredse, som fortrinsvis kan drage nytte af nævnets arbejde og de kredse, som aktivt kan støtte dette arbejde”. Sprognævnets opgave skulle være ”at røgte det danske sprogs tarv[,] .. udøve en rådgivende og oplysende virksomhed [og] være en central for behandlingen af de til enhver tid aktuelle sproglige spørgsmål omfattende i første række retskrivning, grammatik og terminologi” samt forestå eller tage initiativ til ”udgiverarbejder, der kan virke retledende for brugen af dansk skrift- og talesprog” (*Lovfors.-DSN 15.9.1949*). I bemærkningerne til lovforslaget anføres det desuden eksplicit at det nye sprognævn også skal overtage de ”funktioner og opgaver, der tidl. har været henlagt til retskrivningsudvalget og nu til det midlertidige udvalg [dvs. RO-Udvalget-1948]” (s. 3).

Udkastet til selve lovforslaget indeholder ikke noget om nordiske samarbejdsopgaver, hvorimod (udkastet til) anmærkningerne til forslaget nævner at det danske sprognævn bør indlede et samarbejde med tilsvarende sprognævn i de andre nordiske lande. Det understreges dog samtidig, i overensstemmelse med de tre forslagsstilleres indstilling, ”at de herhenhørende spm. må behandles med meget stor varsomhed, således at der ikke sker indgreb i vort eget sprogs egenart, men at ensartethed kun tilstræbes, når talen er om spm. som nye tekniske fremmedord og lign. I denne forb. må det yderligere fremhæves, at sprognævnet skal virke under undervisningsministerens ansvar og således ikke selvstændig kan gribe ind i den danske sprogudvikling” (s. 3-4).

Om repræsentantskabets medlemmer oplyses det i anmærkningerne at de fortrinsvis bør komme fra institutioner som ”rigsdagen, undervisningsmin.t, Københavns og Aarhus Universiteter, skolevæsenet, folkekirken, statsradiofonien, centralrådet for teknisk terminologi, teatrene, pressen, det danske sprog- og litteraturselskab, dansk forfatterforening, foreningen Nordens sprognævn og foreningen til nordisk sprogrøgt” (s. 4). Det anføres endvidere at en række institutioner er blevet hørt om Lis Jacobsen, Glahder og Skautrups forslag, og at de fleste af dem enten har anbefalet at der oprettes

121 De tre forslagsstillere havde oprindeligt brugt betegnelsen *arbejdsudvalg* (der også blev den endelige betegnelse i *Bek. 29.4.1955*), men den ministerielle koncipist af lovforslaget havde foretrukket *bestyrelsen*, som ”formentlig [var] mere dækkende i lovteknisk forstand” (*Notat 15.9.1949*, s. [6]). Betegnelsen *arbejdsudvalg* holdt sig til 2009, da Dansk Sprognævn med *Lov-DSN 10.12.2008* fik ændret sin ledelsesstruktur og *arbejdsudvalget* blev afløst af en *bestyrelse*.

et ministerielt sprognavn, eller ikke har fundet noget at indvende. Foreningen Norden havde dog ment at foreningens eget sprognavn burde danne grundlag for bestræbelserne og kunne derfor ikke tiltræde forslaget, og Aarhus Universitet var principielt positivt indstillet, men havde dog anmodet om at få lejlighed til at drøfte forskellige enkeltheder. Københavns Universitet havde efter indstilling fra Det filosofiske Fakultet været entydigt afvisende og havde frarådet at der blev oprettet et sprognavn, bl.a. fordi man fandt det uheldigt at sprognavnet skulle "være overordnet i forhold til alle de eksisterende sprogudvalg", og at mange medlemmer af nævnet ville savne "de fornødne fagligt-sproglige forudsætninger"; derudover ønskede universitetet at de eksisterende udvalg, "især retskrivningsudvalget", skulle bevares (*Københavns Universitet 25.9.1948* if. *Lovfors. -DSN 15.9.1949*, anmærkningerne, s. 6-8).

Efter høringsrunden fik forslagsstillerne lejlighed til at udtale sig igen og til at justere deres indstilling, og på baggrund heraf blev der så udarbejdet et lovforslag i ministeriet om et ministerielt dansk sprognavn med opgaver som nævnt ovenfor. Forslaget nåede imidlertid aldrig at blive fremsat i Folketinget, formentlig på grund af Hartvig Frischs sygdom. Hans sidste arbejdsdag i Undervisningsministeriet var i slutningen af november 1949¹²², og kort efter blev han indlagt på Militærhospitalet, hvor han døde 11.2.1950.

2.41.2. Skautrup, Diderichsen og Hald

De følgende år var der stille om planerne om et ministerielt dansk sprognavn, men forslagsstillerne fra 1948-49 havde ikke glemt sagen. Så da Peter Skautrup i november 1953 af undervisningsminister Jul. Bomholt var blevet bedt om at indtræde i RO-Udvalget-1953, erklærede han sig villig, men benyttede lejligheden til "at fremhæve det ønskelige i, at denne nye udgave af retskrivningsordbogen til sin tid må blive udgivet af et af ministeriet forinden nedsat dansk sprognavn" (*Skautrup 27.11.1953*). Samtidig bebudede han at han – "i forbindelse med fagkolleger i København" – i den allernærmeste fremtid ville fremkomme med et forslag til et sådant sprognavn. I begyndelsen af 1954 tog Skautrup da også kontakt med de københavnske professorkolleger Paul Diderichsen og Kr. Hald om sagen (*Skautrup 10.1.1954*).

Hverken Diderichsen eller Hald var overvældende entusiastiske, og begge var betænkelige ved selv at blive medlemmer af et kommende sprognavn. Diderichsen var i forvejen meget ophængt og troede også at han i nogen grad savnede "det praktiske greb der skal til for at afgøre spørgsmål, der ikke tillader en videnskabelig argumentation". Derudover skrev han bl.a.: "Desuden nærer jeg en dyb uvilje mod alt det kævl der opstår af ligegyldige tvistemål i sprogsager. Hvis du ønsker en aktiv nordisk sprogpolitik, så vil du finde mig næsten så konservativ (om ikke så fanatisk) som de to herrer [dvs. Brøndum-Nielsen og Rubow] der nu er manøvreret ud" (*Diderichsen 13.1.1954*). Også

¹²² 25.11.1949 if. billedtekst før s. 161 i *Hedtoft & Nørgaard 1950*; 28.11.1949 if. *Christiansen, Niels Finn 1993*, s. 313.

Hald forudså ”betydelige Meningsforskelle mellem Medlemmerne” der ville medføre ”særdeles tidkrævende Diskussioner”, ligesom han havde reservationer mht. det nordiske: ”Og jeg vil heller ikke lægge Skjul paa, at jeg nærer en vis Frygt for, at Nævnets Flertal vil indføre Ændringer i nordisk Retning langt ud over, hvad jeg har Sympati for...” (*Hald 25.1.1954*; prikkerne er Halds). Diderichsen og Hald var desuden enige om at henvendelsen til ministeriet om et sprognævn burde komme fra Retskrivningsudvalget (dvs. RO-Udvalget-1953) og ikke fra dem som universitetsprofessorer.

Skautrup gik derefter videre med sagen og sendte efter aftale med undervisningsminister Bomholt forskelligt materiale til ham, bl.a. en redegørelse for ”Tidligere og nuværende sprognævn i Danmark” og korte orienteringer om det svenske og det norske sprognævn¹²³ (*Skautrup 25.1.1954*). Den 19.-20.2.1954 deltog Skautrup efter bemyndigelse fra Undervisningsministeriet (*Skautrup 14.3.1954*) som dansk observatør i et møde mellem repræsentanter for de nordiske nationale sprognævn i Oslo. På mødet, hvor også L.L. Hammerich deltog, og hvor Skautrup fremlagde en oversigt over nuværende og tidligere sprognævn i Danmark, blev der vedtaget flere resolutioner. Resolution nr. 4 havde denne ordlyd:

Det nordiske språkmøde udtaler at det ville være ønskelig om det bestod en dansk språknemnd som kunne tre i samarbeid med de andre nordiske språknemnder som officielt organ.
(*Resolution 19.-20.2.1954*).

2.41.3. Og RO-Udvalget-1953

Efter hjemkomsten sendte Skautrup et kort referat til ministeriet og orienterede bl.a. om den nævnte resolution (*Skautrup 14.3.1954*), og en lille uge senere sendte han så forslag til vedtægter og budget til de øvrige medlemmer af RO-Udvalget-1953 (altså Glahder, Hald, Højberg Christensen og Oxenvad) og bad om at udvalget ville gennemgå forslaget så det i givet fald, efter behandling i udvalget, kunne ”få endelig form og blive fremsendt til ministeriet” (*Skautrup 19.3.1954*). Skautrups forslag blev drøftet skriftligt (*Hald 28.3.1954*) og mundtligt (1. og 13.4.1954, jf. *Glahder 22.4.1954*), og i juni 1954 gik der så et forslag til Undervisningsministeriet fra udvalget (*RO-Udvalget-1953 4.6.1954*).

Forslaget var underskrevet af alle fem medlemmer, men var i øvrigt ledsaget af særvota fra såvel Hald som Glahder. Hald gik i sit særvotum for det første ind for at sprognævnet skulle være primært rådgivende, og at en egentlig normering eller autorisation i givet fald måtte foretages af ministeriet og ikke af nævnet selv. For det andet fandt Hald det uheldigt at medlemmerne af arbejdsudvalget skulle udpeges af repræsentantskabet og ikke af ministeriet. Glahder tilsluttede sig i sit særvotum Halds opfattelse af forholdet mellem rådgivning og normering og koncentrerede sig derudover om spørgsmålet om

123 Se evt. nærmere i artiklen ”Sprognævn i Norden” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 141-142.

nævnets personale og dets institutionelle tilknytning. Han gjorde her opmærksom på at både han selv og Aage Hansen, som staten sammen med Carlsbergfondet havde en økonomisk forpligtelse over for, ved *Ordbog over det danske Sprogs* snarlige afslutning ville blive delvis ledige, og foreslog at sprognævnet sammen med en fortsættelse af ODS blev knyttet til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL), der så ville kunne overtage administration og regnskab og stille lokaler til rådighed.¹²⁴

Ministeriet tog godt imod forslaget fra RO-Udvalget, og oprettelsen af et dansk sprognævn fik også støtte i *Nordisk Kulturkommissions Danske Afdeling 14.12.1954*. I januar 1955 blev der i Undervisningsministeriet holdt et møde hvor udvalget og repræsentanter for ministeriet drøftede vedtægterne. På mødet oplyste Bomholt bl.a. at man havde drøftet om Sprognævnet skulle baseres på lovgivning, eller om det kunne ”oprettes på administrativ basis som rådgivende for ministeriet”; regeringen og den socialdemokratiske rigsdagsgruppe havde givet sin tilslutning til den sidstnævnte løsning, og i øvrigt var der ”for ministeren ingen tvivl om, at et sprognævn b[urde] oprettes snarest” (*Mødereferat 10.1.1955*, s. 1).

På mødet spurgte departementschef Agnete Vøhtz ”hvem man havde tænkt sig, skulle stå som udgiver af den kommende udgave af retskrivningsordbogen, idet det jo kunne tænkes, at nævnet fik en sådan sammensætning, at nævnet ikke ønskede at acceptere det af retskrivningsudvalget udarbejdede manuskript”. Hertil svarede Skautrup at bogen burde udkomme i nævnets navn hvis der var oprettet et sprognævn inden den blev udsendt. Det var der tilslutning til fra bl.a. ministeren, der i øvrigt ”anså det for sandsynligt, at retskrivningsudvalgets medlemmer ville få en væsentlig indflydelse i sprognævnet” (s. 2). – Det fik han helt ret i: Bortset fra Højberg Christensen blev alle medlemmerne af RO-Udvalget-1953 også udpeget til Dansk Sprognævn og blev også medlemmer af arbejdsudvalget, Skautrup ydermere formand for nævnet¹²⁵.

17.3.1955 blev Dansk Sprognævn så oprettet, og der blev beskikket medlemmer af repræsentantskabet (*Brev 17.3.1955*). Og godt en måned senere udsendtes den første ministerielle bekendtgørelse om Sprognævnet med bestemmelser vedrørende nævnets opgaver og sammensætning. Som den første af nævnets særlige opgaver var anført: ”At redigere og udgive Dansk Retskrivningsordbog” (*Bek. 29.4.1955*, § 2, pkt. 1). Bekendtgørelsen er bl.a. aftrykt i sin helhed i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 243; se nærmere om de forskellige direktiver for Sprognævnets virksomhed i artiklen ”Vedtægter” smst., s. 186 ff.

124 I den endelige bekendtgørelse (*Bek. 29.4.1955*) blev Hald og Glahders indvendinger mht. det normerende taget til følge, idet det pågældende afsnit var gledet ud. Halds betænkeligheder mht. udpegningen af arbejdsudvalget bar også frugt. Arbejdsudvalgets medlemmer skulle nu udpeges af ministeren, men dog ”efter indstilling fra repræsentantskabet” (§ 3, stk. 4). Glahders ønske om en tilknytning til DSL blev ikke opfyldt, men DSL var i § 3, stk. 1, tilføjet til listen over institutioner mv. der skulle udpege medlemmer af repræsentantskabet (til gengæld var *Ordbog over det danske Sprog* strøget).

125 Peter Skautrup (1896–1982) var formand for Sprognævnet 1955–1961, da han blev afløst af Paul Diderichsen. Se nærmere om Skautrup og nævnets øvrige formænd i artiklen ”Formænd” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 48–54.

2.42. Sprognævnets første retskrivningsordbog (1955-1986)

Manuskriptet til Retskrivningsvejledningen og den alfabetiske del i *RO1 1955* blev afleveret til trykkeriet allerede i foråret 1955, mere præcist 15.4.1955 (*RO-Udvalget-1953 25.4.1955*). Arbejdet med forord og korrektur mv. overgik derefter til Dansk Sprognævn, der var blevet oprettet i marts 1955.

2.42.1. Redigeret af RO-udvalget – udgivet (og justeret) af Sprognævnet

Efter RO-Udvalgets færdiggørelse af manuskriptet fik Dansk Sprognævn med *Brev 27.9.1955* og via Undervisningsministeriets repræsentant i nævnet bemyndigelse til at foretage mindre afvigelser fra *Bek. 22.3.1948* (jf. *Dansk Sprognævn 12.10.1955*, s. 26). I kraft af denne bemyndigelse ændredes bl.a. *Eder(s)* til *eder(s)* og *Hovedbanegården* til *Hovedbanegården/hovedbanegården*, tidsnok til at ændringerne nåede at komme med i den trykte ordbog; se nærmere i kronologien under *Brev 27.9.1955* og *Dansk Sprognævn 12.10.1955* og i normkapitlet, afsnit 3.31.4 (RP2, pkt. 3, 8 og 9).

Den nye retskrivningsordbog udkom 9.12.1955, næsten 8 år efter Hartvig Frischs retskrivningsreform og mere end 25 år efter den seneste reviderede udgave af den officielle retskrivningsordbog (*DRO 1929*). Omslagsfarven var ikke længere brun, men grøn, og titlen var samtidig ændret fra *Dansk Retskrivningsordbog* til *Retskrivningsordbog*, der på omslagets forside og på titelbladet var skrevet i to linjer og af typografiske hensyn uden den ellers foreskrevne delestreg:

Retskrivnings
ordbog

På bogens titelblad var der for første gang i den officielle ordbogs historie, dvs. siden Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog (DHO 1872)*, ikke noget forfatternavn, men blot en oplysning om at bogen var ”Udgivet af Dansk Sprognævn”. Forfatternavnene var dog ikke helt fraværende i bogen: Foran Retskrivningsvejledningen var der indsat et indre titelblad med teksten ”Retskrivningsvejledning ved Erik Oxenvad” (s. XI), og foran ordbogens alfabetiske del et tilsvarende blad med teksten ”Retskrivningsordbog ved Jørgen Glahder”.

Glahder, der på titelbladet til *DRO 1923-1946* havde figureret som hovedforfatter eller hovedredaktør (se den nøjagtige ordlyd i afsnit 3.28.2), havde oprindeligt også ønsket sit navn på selve titelbladet, men erklærede sig senere ”indforstået med, at det anførtes på et ekstra titelblad foran det af ham udarbejdede afsnit” (*Dansk Sprognævn 12.10.1955*, s. 28). Med den næste udgave af ordbogen, *RO2 1986*, forsvinder forfatter-

navnene til gengæld helt fra såvel selve titelbladet som de indre titelblade, og ordbogen fremstår herefter som en ren institutionspublikation med Dansk Sprognævn som forfatter (og ikke blot udgiver) på titelbladet.

RO1 1955 udgør sammen med bl.a. *Brev 30.11.1953*, *Bek. 29.4.1955 ff.*, *Brev 27.9.1955*, *Cirk. 23.2.1956*, *Cirk. 15.3.1984* og *Bek. 15.3.1984* grundlaget for den officielle norm '1955-retskrivningen'. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.31.

2.42.2. Autorisation og autoritet

RO1 1955 indeholdt ligesom *DRO* ikke eksplicitte oplysninger om ordbogens autorisation, men dens autoritet kunne, ligeledes ligesom *DRO*, afledes af de omstændigheder hvorunder den var fremkommet. Afgørende var i dette tilfælde at bogen var udgivet af Dansk Sprognævn, og at Sprognævnet blandt sine opgaver havde "[a]t redigere og udgive Dansk Retskrivningsordbog" (*Bek. 29.4.1955*, § 2, stk. 1). Nu kom den nye ordbog jo ikke til at hedde *Dansk Retskrivningsordbog* som forudsat i bekendtgørelsen, så da bestemmelserne om nævnet blev justeret med *Bek. 26.2.1963* (efter at nævnet var blevet overflyttet fra Undervisningsministeriet til det nyoprettede Kulturministerium) blev formuleringen ændret til "[a]t redigere og udgive en dansk retskrivningsordbog".

Denne formulering, der stod uændret til og med *Bek. 26.11.1981*, er altid i Sprognævnet blevet forstået sådan at nævnet havde fået overdraget at udgive den officielle danske retskrivningsordbog, uanset hvad den nu kom til at hedde. Og da såvel dansk retskrivning som Dansk Sprognævn i 1997 "kom på lov", blev det da også slået fast at "Dansk retskrivning fastlægges af Dansk Sprognævn og offentliggøres i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog" (*Lov-Retskr. 14.5.1997*, § 1), og at "Dansk Sprognævn redigerer og udgiver den officielle danske retskrivningsordbog. Heri offentliggøres den af nævnet fastlagte retskrivning" (*Lov-DSN 14.5.1997*, § 2).

Ordene *autoriseret* og *autorisation* ser ikke ud til at have været brugt fra officiel ministeriel side om den officielle retskrivning eller retskrivningsordbog siden *Bek. 22.3.1948* (se afsnit 2.34.1, slutningen). Den ikke-propriale almenretskrivning adskiller sig her fra den propriale stednavneretskrivning, hvis staveformer siden 1931 efter at være blevet fastlagt af Stednavneudvalget har fået meddelt en udtrykkelig ministeriel autorisation (se nærmere i afsnit 2.39.1). Under arbejdet med forberedelsen af en afløser for *RO1 1955* blev spørgsmålet om en eventuel autorisation imidlertid aktuelt også for almenretskrivningen. Se nærmere nedenfor i afsnit 2.46.2.

2.43. *Kunne, skulle, ville* (1948-1956)¹²⁶

Med Hartvig Frischs retskrivningsreform i 1948 var bl.a. de tre præteritumsformer *kunde*, *skulde* og *ville* blevet ændret til *kunne*, *skulle* og *ville*. Det var en ændring der var populær blandt skolefolk, men som i øvrigt mødte modstand fra flere sider. En del sprogfolk der i øvrigt var tilhængere af retskrivningsreformen, syntes at man hellere skulle have gjort *d*-formerne til de nye fællesformer i præteritum og infinitiv, således som også Peter Skautrup havde anbefalet Hartvig Frisch det op til reformen (se ovenfor i afsnit 2.35.3). Og andre, der som foreningen Dansk Sprogværn (se nedenfor i afsnit 2.43.2) var modstandere af retskrivningsreformen som helhed, var naturligvis også modstandere af ændringen af *kunde*, *skulde* og *ville*. Fra begge grupper kom der protester til undervisningsministeren.

2.43.1. Modstand fra reformvenner

Modstanden fra den principielle tilhængerside udgik primært fra forhenværende professor i sammenlignende sprogvidenskab ved Københavns Universitet Holger Pedersen (1867-1953), der i øvrigt gik ind for såvel bolle-å som de små bogstaver. De sidstnævnte havde han argumenteret for så tidligt som i 1912 (*Pedersen, Holger maj 1912*) i en anmeldelse af Henrik Bertelsens pjeces *Små og store bogstaver* (*Bertelsen 1911b*). Hans tilslutning til de små bogstaver indeholdt dog, i hvert fald senere, den modifikation at ikke blot egentlige proprier, men også folkenavne, fx *Englænder*, *Jyde*, burde skrives med stort.

Præteritumsformerne *kunne* osv. med dobbeltkonsonant kunne Holger Pedersen derimod slet ikke forlige sig med. Hvis forskellen mellem infinitiv og præteritum endelig skulle udlignes, ville han have foretrukket formerne med *d* som fællesformer, bl.a. for at undgå sammenblanding med de gamle præsens pluralisformer med dobbeltkonsonant (se fx *Pedersen, Holger 28.3.1949* og *13.6.1949*). Holger Pedersen fremførte desuden sine synspunkter i et par breve til sin gamle elev Hartvig Frisch, suppleret med et forslag om "at følge Rasks forslag om at skelne mellem *ö* (f.eks. i *göre*) og *ø* (f.eks. i *køre*)" (*sa. 18.6.1949*). Ministeren var dog ikke indstillet på at ændre 1948-bekendtgørelsen. Og heller ikke hans efterfølger, Jul. Bomholt, lod sig rokke da Holger Pedersen sammen med bl.a. professorkollegerne L.L. Hammerich og Louis Hjelmslev i 1950 indsendte en petition til Undervisningsministeriet om at gøre *d*-formerne til fællesformer i *kunne* osv. samt indføre stort bogstav i folkenavne (*Adresse 5.7.1950*¹²⁷). Ministeren forelagde sagen for Retskrivningsordbogsudvalget af 1948, der afviste forslaget (*RO-Udvalget-1948 3.11.1950*).

¹²⁶ Dette afsnit er en bearbejdet version af artiklen "Kunne, skulle, ville" i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 63-64.

¹²⁷ Se navnene på de øvrige fire underskrivere i bibliografien.

2.43.2. Modstand fra foreningen Dansk Sprogværn

Samme skæbne led den mere moderate adresse som modstanderforeningen Dansk Sprogværn fem år senere indsendte til undervisningsminister Bomholt med en anmodning om at tillade *d*-formerne ved siden af formerne med dobbeltkonsonant (*Adresse* 15.8.1955). Ministeriet kunne denne gang videresende forslaget til Dansk Sprognævn, der var blevet oprettet samme forår. Foreningen Dansk Sprogværns forslag blev diskuteret indgående på Sprognævnets årsmøde i 1956, og drøftelsen er udførligt refereret i mødereferatet (*Ref.-Å* 2.5.1956, s. 17-22; jf. også *DSNÅrsh.* 1956/57, s. 5 og 9).

Diskussionen blev efter forslag fra Københavns Universitets repræsentant, Kr. Hald, afsluttet med en afstemning hvor ingen af nævnets medlemmer stemte for Dansk Sprogværns forslag. Det betød dog ikke at der blandt årsmødets deltagere var en enstemmig tilslutning til skrivemåderne med dobbeltkonsonant. Man nøjedes nemlig ikke med at tage stilling til Dansk Sprogværns konkrete forslag om valgfrihed mellem de gamle og de nye skrivemåder, men gjorde også en (obligatorisk) ”tilbagevendende til *d*-formerne i præteritum af de nævnte ord” til afstemningstema. Og for en sådan tilbagevendende stemte 5 af de 13 stemmeberettigede, mens de øvrige 8 stemte for at retskrivningsreformens præteritumsformer med dobbeltkonsonant skulle bibeholdes.

Det var et tilbagevendende synspunkt under drøftelsen på Sprognævnets årsmøde at valgfrihed mellem de gamle og de nye skrivemåder generelt ville være af det onde. Flere af medlemmerne var desuden bekymrede for at en sådan valgfrihed ville resultere i at ”det blev ”finere” at bruge *d*-formerne”, og at man i så fald ”måtte frygte, at der på dette grundlag kunne danne sig et socialt skel” (s. 20). Citatet stammer her fra Hans Sølvhøjs indlæg, men lignende synspunkter blev fremført af Erik Oxenvad og af folkeskolens repræsentant, kommunelærer Kai Christensen, der deltog som observatør (uden stemmeret) for Lærerorganisationernes Samarbejdsudvalg.

Men altså: Udgangen på diskussionen blev ikke desto mindre en enstemmig afvisning fra Dansk Sprognævns side af foreningen Dansk Sprogværns forslag, og Undervisningsministeriet meddelte derefter foreningen at man ikke kunne imødekomme dens forslag (*Brev* 25.6.1956).

Diskussionen havde samtidig vist at der i Sprognævnets repræsentantskab var et flertal – omend knap så overbevisende – mod en tilbagevendende til de gamle *nd*- og *ld*-former overhovedet. Siden da har de sammenfaldende skrivemåder med dobbeltkonsonant i infinitiv og præteritum etableret sig som de ”naturlige”, og en evt. justering af dem blev end ikke strejft i forbindelse med forberedelsen af Sprognævnets nye retskrivningsordbog i 1986 (*RO2* 1986). At spørgsmålet ikke længere er aktuelt, fremgår også af at oplysningerne om skrivemåden af bøjningsformerne af *kunne*, *skulle* og *ville* fra og med *RO2* 1986 ikke længere har kunnet findes i ordbogens Retskrivningsregler (Retskrivningsvejledning), men nu kun fremgår under de enkelte ord i ordbogens alfabetiske del.

2.44. Bolle-å og dobbelt-a – i alfabetet (1948-1997)

Placeringen af enkeltbogstaver i den alfabetiske rækkefølge må nok siges at ligge i yderkanten af ortografien, men kom ikke desto mindre til at spille en stor rolle i retskrivningsdiskussionen efter at det nye bogstav å var blevet indført i 1948. Det var først og fremmest det nye å-tegn der var problemer med at få placeret¹²⁸. Men også placeringen af det gamle aa blev et varmt emne, specielt da det for bærere eller indehavere af navne med aa, der traditionelt havde stået først i registre og lign., blev klart at de skulle forlade deres pladser først i rækken og følge med det nye å ned blandt sidstepladserne.

2.44.1. Den ”glemte” passus

Da man i 1948 havde indført å til erstatning for aa, havde man som tidligere nævnt ikke samtidig fastsat hvor det nye bogstav skulle placeres i alfabetet: Skulle det have samme plads som den aa havde haft, dvs. flettet ind i bogstavet a? Eller skulle det have sin egen helt selvstændige plads allerforrest i alfabetet foran a? Eller skulle det stå allersidst som det i forvejen gjorde i norsk? Eller måske tredjesidst som i svensk (å – ä – ö)?

Spørgsmålet var faktisk blevet (søgt) besvaret under forberedelsen af 1948-bekendtgørelsen, nærmere betegnet i det udkast til bekendtgørelse som tremandsudvalget Glahder, Højberg Christensen og Skautrup havde udarbejdet efter anmodning fra Undervisningsministeriet. I deres udkast havde paragraffen om å fået denne ordlyd:

§ 2. I stedet for aa skrives å; denne bestemmelse gælder kun sprogets almindelige ord og nordiske stednavne: *år 1948, påanke, stå; Århus, Grenå, Umeå, Åbo, Ålesund*, derimod ikke danske gengivelser af fremmede navne som *Saar, Maastricht*. Skrivemåden af personnavne berøres ikke af denne bestemmelse. Å-tegnets plads bliver den sidste i alfabetet.

(Glahder, Højberg Christensen & Skautrup 5.3. 1948, s. 3; min understregning; også citeret i Skautrup 1953, s. 310 (= sa. 1976, s. 158)).

Men i den endelige bekendtgørelse, der i øvrigt i hovedsagen følger udkastet, havde man i ministeriet fjernet bemærkningen om placeringen af å – ”uvist af hvilke grunde”, som Skautrup udtrykker det (1953, s. 313). Jeg kan heller ikke med sikkerhed sige hvad grundene har været, men kan dog oplyse hvem der har foretaget strygningen. Den ”skyldige” var departementschef Kai Paludan-Müller, der i det hele taget foretog en række (ukontroversielle) præciseringer og justeringer i udkastet fra tremandsudvalget og i de følgende ministerielle manuskriptudkast. Allerede i det første udkast fra Glahder mfl. havde han sat et spørgsmålstejn ud for passussen om å’s placering, og i en følgende

128 Se også Arne Hamburgers delvise øjenvidneskildring af ”Dramaet – fra februar 1948 til februar 1955 – om hvor det nye bogstavtegn å skulle stå i det danske alfabet” (Hamburger 1996).

version slettede han den definitivt.¹²⁹ Også Hartvig Frisch lader til fra starten at have været opmærksom på at bestemmelsen kunne give problemer, og havde i det originale udkast – formentlig umiddelbart efter modtagelsen 5.3.1948 – ud for passussen om *å*-tegnet plads noteret ”hvordan med leksika? Fr.”.

Spørgsmålet om placeringen af *å* i alfabetet blev aktualiseret kort tid efter at *Bek. 22.3.1948* var udsendt, af den i note 129 nævnte forespørgsel fra Herning Olie- & Tekniske Forretning (3.5.1948), og Jørgen Glahder blev hørt i sagen. Han var ikke i tvivl om at *å* burde stå sidst sådan som han, Højberg Christensen og Skautrup havde foreslået det i deres udkast til bekendtgørelsen, og han henstillede at bogstavet blev placeret sådan i den nye retskrivningsordbog. I øvrigt var han åben over for muligheden af at der ikke blev truffet en afgørelse, svarende til at der i Norge efter oplysninger han havde fået fra D.A. Seip, ”ingen officiel ordning” var på dette område. (*Glahder 11.5.1948*).

I ministeriet var der umiddelbart en vis stemning for at bestemme placeringen af *å* og sætte det sidst ”for at undgå den tilsyneladende Forvirring, der hersker i norske Ordbøger” (*Notat 13.5.1948 f.*). Forinden ville man dog også høre Højberg Christensen, og han var i modsætning til Glahder ikke længere så sikker på det tidligere fælles standpunkt. Han foreslog at ministeriet svarede at det ikke havde taget endelig stilling, men at det var en udbredt praksis i vejvisere og telefonbøger mv. at *Å/å* sammen med *Aa/aa* blev anbragt forrest i alfabetet (*Højberg Christensen 28.7.1948a*). Ministeriet svarede herefter olieforretningen i Herning at staten ikke havde beføjelser til at give forskrifter mht. alfabetisering, at privatpersoner mv. var frit stillede, og at der endnu ikke var truffet beslutning mht. placeringen af *å* i den nye udgave af den autoriserede retskrivningsordbog (*Brev 9.9.1948*).

Som en forklaring på Paludan-Müllers stryging af passussen om placeringen af *å* anføres det i det nævnte *Notat 13.5.1948 f.* at passussen muligvis blot skulle have været flyttet og så ved en fejltagelse var faldet helt ud. Paludan-Müllers markeringer i manuskriptudkastene peger nu ikke i den retning. En anden og bedre forklaring kunne være at man, som jeg allerede har antydnet ovenfor i forbindelse med Frischs tilføjelse, forudså problemer med alfabetiseringen i private leksika og tilsvarende værker, eller at man i ministeriet simpelthen anså spørgsmålet om alfabetisering for at ligge uden for det rent ortografiske og dermed for noget som ikke var omfattet af ministeriets autoritet (se også ovenfor om ministeriets svar til olieforretningen). Denne sidste forklaring støttes stærkt af et notat i Hartvig Frischs ministerdagbog fra udstedelsesdagen for bekendtgørelsen: ”Kl 17³⁰ talt endnu engang med dpt. Pal.M. om placeringen i alfabetet af *å*. Det hører ikke under bekendtgørelsen” (*FrischDagb. 22.3.1948*). Man kan herudover hæfte

129 Paludan-Müller skriver gennemgående sine kommentarer med (en uspidset) blyant og med en stor og letgenkendelig skrift, så der er ikke tvivl om hvornår en tilskrift hidrører fra ham. Hertil kommer også at strygingen er bekræftet i et undervisningsministerielt notat, udarbejdet i anledning af et spørgsmål om *å*'s placering i alfabetet (*Herning Olie- & Tekniske Forretning 3.5.1948*). Notatets forfatter anfører her at han har eftersat ministeriets eksemplar af det oprindelige udkast, og at det af dette eksemplar fremgår ”at Departementchefen [dvs. Paludan-Müller] har strøget nævnte Passus” (*Notat 13.5.1948 f.*).

sig ved at Paludan-Müller som departementschef i Undervisningsministeriet også var formand for Stednavneudvalget, hvor man til at begynde med hverken var glade for det nye bogstav *å* eller for de omalfabetiseringer i udvalgets retskrivningslister det eventuelt kunne medføre¹³⁰.

2.44.2. RO-Udvalget-1948 og Lis Jacobsen

I efteråret 1948 var som tidligere nævnt RO-Udvalget-1948 blevet nedsat med den opgave at udarbejde en ny retskrivningsordbog og med bemyndigelse til at træffe afgørelse om *å*'s placering i alfabetet (*Brev 18.10.1948b*). Udvalget holdt sit første møde blot fem dage efter nedsættelsen og kunne derefter meddele Undervisningsministeriet at man havde vedtaget "enstemmigt¹³¹ at anbringe det nye *å*-tegn på sidste plads i alfabetet i den nye retskrivningsordbog" (*RO-Udvalget-1948 27.10.1948*). Denne vedtagelse stod uantastet indtil begyndelsen af maj 1950 da Lis Jacobsen i pressen startede en aktion for at *å* af hensyn til hævdvunden ordning i registre og ordbøger skulle stå først i alfabetet. Hun gik her i sit første indlæg ind for at *å* simpelthen skulle placeres samme sted som det gamle *aa*, dvs. at rækkefølgen skulle være *a – aa/å – ab – ac .. b* osv. (*Jacobsen, Lis 3.5.1950*), men justerede senere til at det nye bogstav (og *aa*) skulle stå på en helt nyoprettet plads allerforrest i alfabetet, altså *aa/å – a – b* osv. (*sa. 17.6.1950*).

Det var formentlig Lis Jacobsens initiativ der fik Højberg Christensen til i et brev senere på måneden til de øvrige medlemmer af RO-Udvalget-1948 at genåbne diskussionen om bogstavets plads. Han erkendte at udvalget tidligere havde truffet beslutning om at *å* skulle stå sidst, men mente ikke desto mindre at der på baggrund af den livlige diskussion i bladene var "al mulig grund til at rejse spørgsmålet på ny" (*Højberg Christensen 22.5.1950*).

I den følgende diskussion i RO-Udvalget viste det sig da også at stemningen var svinget over til fordel for startplacering af *å*. Både Skautrup og Højberg Christensen ville nu, under henvisning til Lis Jacobsens forslag (*17.6.1950*), placere det nye bogstav allerførst, hvad Brøndum-Nielsen og Rubow ikke havde noget at indvende imod, uanset at de ikke tillagde spørgsmålet særlig betydning (jf. *Brøndum-Nielsen 9.6.1950* ovenfor, afsnit 2.38.2). Glahder derimod stod fast på at *å* skulle stå sidst i alfabetet som oprindelig besluttet. Han havde desuden som redaktør af *DRO* gang på gang besvaret

130 Stednavneudvalget havde siden 1932 (med ikke-autoriserede forløbere i 1919 og 1922) udsendt autoriserede retskrivningslister over stednavne med sædvanlig brug af *aa* og med dette bogstav placeret på dets sædvanlige plads i begyndelsen af alfabetet (*Stednavneliste 1932 ff.*). Efter 1948 fastholdt man med støtte i *Bek. 2.7.1948* og *Cirk. 17.1.1949* denne praksis til og med *Stednavneliste 1957* og argumenterede bl.a. i foråret 1955 over for Statsministeriet for at adgangen til *aa* i stednavne burde opretholdes, og for at *aa* og *å* burde stå på samme plads i begyndelsen af alfabetet (*Stednavneudvalget 23.3.1955*). Se nærmere om uoverensstemmelserne mellem Stednavneudvalget og RO-Udvalget-1948 ovenfor i afsnit 2.39.

131 Den "enstemmige" beslutning var truffet af de fire tilstedeværende medlemmer, Højberg Christensen, Glahder, Rubow og Skautrup, mens det femte medlem, Brøndum-Nielsen, var bortrejst.

spørgsmål om sagen og havde oplyst at å ville blive sat sidst i den nye retskrivningsordbog; han måtte derfor ”føle sig desavoueret, hvis der træffes anden afgørelse” (RO-Udvalget-1948 3.11.1950, s. 3).

Lærerforeningernes Samarbejdsudvalg, der efter anmodning havde fået 1948-udvalgets indstilling til udtalelse, gik ligesom udvalgets flertal ind for at å kom til at stå først (Lærerforeningernes Retskrivningsudvalg 27.2.1951)¹³².

I juli 1952 meddelte så undervisningsminister Flemming Hvidberg udvalget at han ”på given foranledning [havde] optaget spørgsmålet om å-tegnets placering til særlig afgørelse .. og bestemt, at det i retskrivningsordbogen sk[ulle] anbringes i begyndelsen af alfabetet” (Brev 19.7.1952a). Den ”givne foranledning” var Lis Jacobsen, der til brug ved redaktionen af *Nudansk Ordbog*¹³³, som hun stod i spidsen for, havde rettet en forespørgsel til ministeriet (jf. Jacobsen, Lis 7.8.1952). Hun fik derfor samme dag som udvalget blev underrettet, besked fra departementschef Paludan-Müller (Brev 19.7.1952b). Og det var også Lis Jacobsen der senere – og til fortrydelse for bl.a. *Social-Demokratens* redaktør – proklamerede Hvidbergs beslutning for offentligheden (Jacobsen, Lis 26.7.1952 og 7.8.1952; jf. Soc. 8.8.1952 (Sprø. 1447)).

2.44.3. Bomholt og Hvidberg i Folketinget

Også tidligere (og senere) undervisningsminister Julius Bomholt reagerede, omend med en vis forsinkelse, på Lis Jacobsens oplysninger om å’ets placering. I Folketinget stillede han dette spørgsmål til sin efterfølger, Flemming Hvidberg: ”Er det undervisningsministerens agt at placere bogstavet å som første bogstav i alfabetet og således ændre hidtidig praksis?” (Bomholt 12.11.1952a, sp. 870). Bomholt tog i sin motivering udgangspunkt i at Hvidberg ”gennem et brev til en dame” havde meddelt offentligheden at traditionen med at sætte å sidst i alfabetet skulle brydes, men at ”damen ikke [havde] meddelt noget om ministerens begrundelse for denne reformiver”, hvorfor Bomholt nu stillede sit spørgsmål. Samtidig gjorde han opmærksom på at han, ikke mindst af nordiske hensyn, ønskede å placeret som alfabetets sidste bogstav.

Undervisningsminister Hvidberg, der indledningsvis bemærkede at han personligt altid havde været ”modstander af bolle-å’et i dansk retskrivning”, henholdt sig i sit svar til at RO-Udvalget-1948’s flertal var gået ind for at placere å som første bogstav. Han havde dog, efter at der i de sidste dage var indkommet en henvendelse til ministeriet med argumenter for å som sidste bogstav, bedt udvalget om at tage stilling til denne henvendelse, så spørgsmålet om placeringen af å var fortsat overladt til udvalgets afgørelse (Hvidberg

132 Stednavneudvalget, der ligeledes blev hørt om RO-Udvalgets indstilling, behandlede derimod ikke i sin udtalelse (22.2.1951; se nærmere i afsnit 2.38.3 og i kronologien under 22.2.1951) placeringen af å i alfabetet.

133 *Nudansk Ordbog* udkom i september 1953, med å som alfabetets første bogstav og med bogstaverne Å-L og M-Ø på de to binds rygge. Fra og med 2. udg., 1957, var å placeret sidst, og rygbogstaverne Å-L og M-Å).

12.11.1952a). Bomholt konkluderede derefter at ministeren altså endnu ikke havde taget endeligt standpunkt, og at ”de offentliggjorte dele af brevet til damen [altså måtte] indeholde en mystifikation”; han fremhævede derudover at skolen nu havde ventet i 4½ år på en ny retskrivningsordbog og havde krav på en vejledning, og spurgte hvornår der kunne træffes en afgørelse (*Bomholt 12.11.1952b*). Hertil svarede ministeren igen at han nu ventede på ”retskrivningsordbogsudvalgets fornyede afgørelse” (*Hvidberg 12.11.1952b*).

2.44.4. Bom og Hamburger mfl. – og de nordiske sprognævn

Den henvendelse som Hvidberg refererede til i sit svar til Bomholt, var *Adresse 7.11.1952*, udarbejdet af Kaj Bom, Arne Hamburger, Mikal Rode og Ole Storm¹³⁴ og tiltrådt af ca. 130 sprog- og skolefolk mv. (bl.a. Sven Clausen, Paul Diderichsen, L.L. Hammerich, Ejnar Thomsen og Frantz Wendt). Den blev som nævnt sendt til udtalelse hos RO-Udvalget-1948, der svarede at man ikke fandt ”noget nyt og absolut afgørende” i adressen, og at man derfor måtte henholde sig til de tidligere indstillinger, ”ifølge hvilke tegnet foreslås placeret først i alfabetet” (*RO-Udvalget-1948 29.11.1952*).

Kredsen bag adressen, specielt Arne Hamburger, gav imidlertid ikke op så let. Ganske vist var der ikke kommet noget offentligt frem om 1948-udvalgets fastholdelse af å som første bogstav. Men i oktober 1954 havde Kaj Bom, der ligesom Glahder var redaktør ved *Ordbog over det danske Sprog*, fået nys om at et flertal i udvalget (dvs. RO-Udvalget-1953, se afsnit 2.40.1) ville sætte å forrest i den kommende retskrivningsordbog. Arne Hamburger mobiliserede derefter hastigt Sprognævnene i Norge og Sverige, og de skrev til ”Retskrivningsudvalget” og opfordrede til at man i Danmark placerede å i slutningen af alfabetet som i norsk eller svensk (*Norsk språknemnd 13.11.1954* og *Nämnden för svensk språkvård 15.11.1954*; se nærmere i *Hamburger 1996*, s. 123-124). Udvalget videresendte de to henvendelser til ministeriet med følgende anbefaling: ”Udvalget anser ikke en ændr. ønskelig, sålænge en virkelig skandinavisk enighed ikke er opnået” (*RO-Udvalget-1953 1.12.1954b*; som resumeret af ministeriets journalfører), hvad der må forstås sådan at udvalget, her kun to måneder før *Bek. 8.2.1955*, fortsat mener at å bør stå først i alfabetet.

Undervisningsminister Bomholt lod imidlertid til stadig at være i tvivl om det var den rette løsning. Den 20.1.1955 forelagde han ifølge *Nationaltidende* spørgsmålet om å's placering for Folketingets partiformænd. Den 2.2.1955 tog den svenske riksdagsmand Sven Em. Ohlson sagen op ved Nordisk Råds session i Stockholm og appellerede, med tilslutning fra de danske delegerede Jørgen Jørgensen og Ole Bjørn Kraft, til at man i Danmark placerede å et nordisk og ikke valgte en ”tredje væg vid sidan av Sveriges och Norges” (*Ohlson 2.2.1955*).

Om en lille uge senere blev så det nordiske å med *Bek. 8.2.1955* placeret på sin nordiske plads i det danske alfabet:

134 Se nærmere personoplysninger om de fire initiativtagere i *Hamburger 1996*, s. 122.

Bekendtgørelse om retskrivningen.

I forbindelse med undervisningsministeriets bekendtgørelse af 22. marts 1948 om ændringer i de indtil da gældende retskrivningsregler for de under undervisningsministeriet hørende offentlige skoler (kursus), private eksamensberettigede skoler (kursus), statsseminarier og private seminarier, hvorefter bl.a. Aa og aa fremtidig skulle skrives Å og å, fastsættes det herved, at Å og å har sin plads sidst i alfabetet.

Undervisningsministeriet, den 8. februar 1955.

Jul. Bomholt.

/ Th. Gimsing.

(Bek. 8.2.1955)

Bekendtgørelsen, der her er citeret i sin helhed, kom således tidsnok til at den kunne få virkning for den første officielle retskrivningsordbog fra Dansk Sprognævn, *Retskrivningsordbogen* (RO1 1955). Den udkom i december 1955 og blev det primære indholds-direktiv for '1955-retskrivningen' (se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.31).

2.44.5. Det gamle aa's plads i alfabetet

Med løsningen af problemet med det nye å's placering i alfabetet var der skabt et nyt problem: Hvor skulle man nu sætte det gamle aa? Det var jo ikke blevet udryddet helt med retskrivningsreformen i 1948, men levede og lever stadig i bedste velgående, først og fremmest i personnavne¹³⁵ som *Haarder*, *Nygaard*, *Aase* og i stednavne som *Grenaa*, *Taastrup*, *Aalborg* (se nærmere nedenfor i afsnit 2.45). Før 1948 var der ingen problemer: Aa blev alfabetiseret som a + a, uanset om det blev udtalt med å som i de nævnte ord eller med a som i fx *Haag* og *Aalto*.

Dansk Sprognævn fik i foråret 1955 forelagt problemet af Undervisningsministeriet (der igen havde fået det fra Statsministeriet) og behandlede det som et af sine allerførste sproglige spørgsmål. I sit svar henviste Sprognævnet til *Bek. 8.2.1955* hvor å var placeret som sidste bogstav, og oplyste at et flertal i nævnet fandt at navne med å og aa burde "alfabetiseres sammen og anbringes sidst i alfabetet" (*Dansk Sprognævn 19.4.1955b*). Et mindretal (Kr. Hald) ønskede dog at fastholde alfabetisering af aa i stednavne som a-a forrest i alfabetet, i overensstemmelse med et svar fra Stednavneudvalget til Statsministeriet på det samme spørgsmål (*Stednavneudvalget 23.3.1955*). Undervisningsministeriet tilsluttede sig i et brev til Statsministeriet Sprognævnsflertallets opfattelse (*Brev 28.6.1955*), og da RO1 1955 udkom sidst i 1955, indeholdt Retskrivningsvejledningen svar på det nyopståede problem og placerede aa sammen med å som alfabetets sidste bogstav. Samme sted er det placeret i RO2 1986 ff.

¹³⁵ Se evt. nærmere om stavning af personnavne i kronologien under *Tolstrup-Stenum Pastorat 19.4.1948*, *Cirk. 30.12.1949*, *Cirk. 9.2.1950* (alle med henvisninger).

Det var – og er – ikke alle der er tilfredse med at *aa* placeres sammen med *å*. Specielt i danske registre der (også) skal kunne bruges af udlændinge, er der en risiko for at navne med *aa* forsvinder for udenlandske brugere hvis de står på deres korrekte danske plads. Hvis fx en amerikansk forretningsmand skal finde *Aabenraa Reservedelslager* i en korrekt dansk alfabetiseret firmafortegnelse, vil han højst sandsynligt slå op først i registret under *A* og altså ikke finde det han søger. Hertil kommer også at virksomheder med *Aa* som første bogstav(er) der før 1948 stod forrest i lister og fortegnelser, og som måske dermed sprang umiddelbart i øjnene, efter 1955 måtte lide den tort at blive skubbet ned på en mindre iøjnefaldende plads bag i listen.

Firmaer med navne som fx *Aabenraa Reservedelslager* var således ikke begejstrede over reglen om at de skulle placeres som om de var skrevet *Åbenrå Reservedelslager*, og flere firmaer mv. har da også i årenes løb – uden held – henvendt sig til Dansk Sprognævn for at få reglen lavet om. Særlig markant var en aktion fra Aabenraa Erhvervscenter i 1995-1997, der kulminerede med en demonstration på Christiansborg Slotsplads 19.9.1997 med deltagelse af bl.a. elefanter udlånt af Cirkus Benneweis. Forud for demonstrationen havde sagen endda været et smut indenfor på Christiansborg i form af et spørgsmål til kulturministeren fra Jan Køpke Christensen (Fremskridtspartiet), der var folketingsmedlem fra Aabenraa: ”Vil ministeren forklare logikken i, at Dansk Sprognævn ikke vil acceptere, at f.eks. byen Aabenraa placeres forrest i forskellige opslagsværker” (*Køpke Christensen 8.9.1997*).

Der var imidlertid ikke megen forståelse at hente hos kulturminister Ebbe Lundgaard. Han henholdt sig til en udtalelse fra Sprognævnet der klart havde afvist at ændre den efterhånden mere end 40 år gamle slutplacering af *aa* (*Dansk Sprognævn 15.9.1997a-b* og *Lundgaard 5.9.1997*). – Aabenraa-aktionen er dokumenteret indgående i *Galberg Jacobsen dec. 1997* og lidt mindre udførligt i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 42-45.

2.45. Bolle-å og dobbelt-a – i stednavne (1955-2001)¹³⁶

Spørgsmålet om brugen af *å* eller *aa* i stednavne i årene efter retskrivningsreformen i 1948 er behandlet ovenfor i afsnittene ”Statstjenestens retskrivning (1948)” (2.36) og ”Retskrivningsudvalget og Stednavneudvalget (1948-1956)” (2.39). Specielt i det sidstnævnte afsnit er der gjort rede for de uoverensstemmelser der opstod mellem den undervisningsministerielle almenretskrivning og den statsministerielle stednavneretsskrivning, ikke mindst mht. brugen af *å* og *aa*.

136 Dette afsnit er en bearbejdet version af første del (s. 35-40) af artiklen ”Bolle-å og dobbelt-a” i *Galberg Jacobsen 2005b*.

2.45.1. Statstjenesten tilbage til bolle-å

I slutningen af 1955 og begyndelsen af 1956 blev uoverensstemmelserne med å/aa imidlertid bragt ud af verden. Stednavneudvalget vedtog for fremtiden at bruge å, og Statsministeriet trak med *Cirkulære om anvendelse af Å-å i danske stednavne* sin generelle dispensation fra 1948 til at bruge aa i danske stednavne tilbage og henstillede til statstjenesten at gå over (tilbage) til at bruge å:

Efter at Stednavneudvalget nu har vedtaget i sine fremtidige publikationer, herunder i de for-
tegnelser over stednavne, der udsendes med statsministeriets autorisation, at benytte Å-å i danske
stednavne og at placere Å-å og Aa-aa som alfabetets sidste bogstav i alfabetiske opstillinger, skal
man, uanset at den i forannævnte bekendtgørelse nr. 317 af 2. juli 1948 givne adgang til at benytte
Aa-aa i stednavne fortsat består, henstille, at denne adgang kun benyttes, hvor afgørende omstæn-
digheder taler derfor. Overgang til at benytte Å-å i stednavne bør således finde sted, hvor det kan
ske uden væsentlig udgift for statskassen.

(Cirk. 23.2.1956).

Med dette cirkulære fik statstjenesten pålagt en stærk forpligtelse til generelt at bruge bolle-å, altså også i stednavne hvor man lokalt foretrak skrivemåder med aa, fx *Ålborg* og *Åbenrå*. Skoleretskrivningen var i forvejen forpligtet af Frischs 1948-bekendtgørelse til at kun at bruge å, og denne forpligtelse blev opretholdt med vigende succes i de følgende ca. 30 år, indtil den i 1984 under Poul Schlüters borgerlige regering blev fjernet fra såvel statsretskrivningen som skoleretskrivningen (se nedenfor i afsnit 2.45.4).

Den vigende succes skyldtes at den officielle retskrivning som tidligere nævnt ikke dækkede hele det officielle Danmark, men kun skolerne og statsinstitutionerne, hvori-
mod kommunerne (ligesom privatpersoner og firmaer mv.) fortsat kunne skrive som de havde lyst til¹³⁷. Og mange steder havde man absolut ikke lyst til at få ændret navnet på den by man boede i, fra en form med dobbelt-a til en form med bolle-å. Ikke desto mindre måtte man lokalt i Ålborg og Tåstrup mfl. finde sig i at fx postvæsenet konsekvent brugte stavemåder med å. Og tilsvarende skulle skoleelever i fx Åbenrå, hvis det skulle være helt rigtigt, i deres skriftlige arbejder skrive *Åbenrå* med to bolle-å'er, uanset at de alle vegne omkring sig i hverdagen kun så skrivemåden *Aabenraa* med to dobbelt-a'er.

2.45.2. Bolle-å'ets fjende nr. 1: foreningen Dansk Sprogværn

Modstanden mod de statslige å-skrivemåder blev samlet i foreningen Dansk Sprogværn, der var stiftet 8.2.1955, kort før statsinstitutionen Dansk Sprognævn blev oprettet. Men hvor Sprognævnet bl.a. havde til opgave at føre Hartvig Frischs retskrivningsreform fra 1948 ud i livet ved at indarbejde den i den officielle retskrivningsordbog, havde foreningen Dansk Sprogværn det modsatte formål, nemlig (bl.a.) "at arbejde for Bibehol-

¹³⁷ Jf. også i kronologien: *Køge Byraad 10.12.1946* (med viderevisning).

delse af den til 1948 officielt gældende Retskrivningsnorm” (*Dansk Sprogværn*, bd. 1, s. 2 (april 1955)). – Dansk Sprognævn og Dansk Sprogværn blev i øvrigt i de første 5-10 år, til begge parter fortrydelse, ofte forvekslet med hinanden i bl.a. aviserne.

Efter den stiftende generalforsamling 8.2.1955 bestod Dansk Sprogværns bestyrelse af ”Professor, Dr. phil. Johs. Brøndum-Nielsen (Formand), Overbibliotekar, Dr. phil. H. Topsøe-Jensen (Næstformand), Forfatteren Paul la Cour, Bibliotekar, Dr. C. Luplau Janssen, Translatør E. Jensen, Skibsreder Axel Kampen, Lektor A. Kragelund, stud. mag. H. Nyrop-Christensen og Forfatteren Cai M. Woel” (*DSVærn*, bd. 1, nr. 1, s. 10). Og på listen over personer, der tilsagde foreningen ”Tilslutning og Støtte” stod bl.a. redaktør mag.art. Ole Brandstrup, fhv. undervisningsminister J. Byskov, redaktør L. Larsen-Ledet, redaktør, mag.art. P. Læssøe Müller, forlagsboghandler Volmer Rosenkilde, professor, dr.phil. Paul V. Rubow, direktør, ”Overbibliothekar” K. Schmidt-Phiseldeck samt forfatterne Karen Blixen-Finecke, Aase Hansen, Johannes Jørgensen, Kelvin Lindemann, Jacob Paludan, Hans Hartvig Seedorff Pedersen og Edith Rode (smst., s. 10-11).¹³⁸

Foreningen Dansk Sprogværn holdt sin vistnok sidste generalforsamling i 1971 (26.5.1971, jf. *Carlsen* 2.6.1971) og udsendte sit sidste medlemsblad i oktober 1971. Siden da har den helt indstillet sin virksomhed (jf. *Karker* 4.2.2004, s. 191, er foreningen ”stråddød senest 1980”).

Men i sidste halvdel af 1950’erne og op gennem 1960’erne udgik der regelmæssigt initiativer fra Dansk Sprogværn. I august 1955 henvendte foreningen sig således ved sin formand, Johs. Brøndum-Nielsen, til undervisningsminister Bomholt for at få genindført præteritumsformerne *kunde*, *skulde*, *vilde* (*Adresse* 15.8.1955; se nærmere ovenfor i afsnit 2.43.2). Og senere på året gjaldt det en henvendelse til kirkeminister Bodil Koch om at få udsendt *Den danske Salmebog* med gammel retskrivning (*Adresse* 28.10.1955).

Salmebogssagen løb over et par år (se i kronologien under *Adresse* 28.10.1955 med henvisninger). Men i øvrigt blev det snart bevarelsen af *aa* i stednavne der blev hovedsagen for foreningen, som i december 1956 markerede sig ved sammen med Den danske Købstadforening, De samvirkende Sogneraadsforeninger og Foreningen By-mæssige Kommuner at indlevere en adresse til Statsministeriet med en henstilling om at staten skulle respektere lokale ønsker om brug af *aa* i stednavne (*Adresse dec. 1956*). I

138 Med stiftelsen af foreningen Dansk Sprogværn skete der en institutionalisering af et løsere netværk af personer som også tidligere samlet havde ytret sig mod retskrivningsreformen af 1948. I marts 1949, omkring årsdagen for 1948-reformen, havde således stort set samme personkreds som foreningens første bestyrelse og støttende medlemmer udsendt pjecen *Det danske Skriftsprog* med deres protest mod retskrivningsreformen og en opfordring til forfattere, dagblade og forlag mv. om ”vedblivende at anvende det danske Skriftsprog” (*Brøndum-Nielsen mfl.* 15.3.1949). Samme kreds havde en uge senere, under betegnelsen ”En Kreds af Venner af det danske Sprog”, genudsendt Karen Blixens kronikforsvar fra 1938 for de store bogstaver og præteritumsformerne *kunde* osv. (*Blixen-Finecke* 23.-24.3.1938) og havde i marts 1951, under navnet ”en Kreds af det danske Sprogs Venner”, udsendt den 36 sider store pjece *Truslen mod vort Skriftsprog* (*Brandstrup mfl.* 17.3.1951) med et tilsvarende indhold. Se nærmere om navnene på de implicerede personer i bibliografien under *Brøndum-Nielsen mfl.* 15.3.1949 og *Brandstrup mfl.* 17.3.1951.

1959 og 1960 udsendte Dansk Sprogværn desuden forskellige mærkater med agitation mod det oprindelig svenske *å*, fx en Aabenraa-mærkat med teksten ”Byens / Navn / er / AABENRAA / uden svenske Boller paa”, og en mærkat med bolle-*å* dinglende i en galge og med teksten ”Å er ikke dansk”¹³⁹. Så sent som i november 1968 indgav foreningen endnu en adresse til Statsministeriet, denne gang med en henstilling om at trække *Cirk. 23.2.1956* om statstjenestens overgang til *å* i stednavne tilbage (*Adresse nov. 1968*).

2.45.3. Pres fra Ålborg – først uden succes

Der skulle imidlertid gå adskillige år før der blev pillet ved *Cirk. 23.2.1956* og dermed ved statstjenestens forpligtelse til at bruge *å* i stednavne uanset hvad man foretrak lokalt. Udspillet kom denne gang fra byrådet i Ålborg, der i 1979 skrev til Kulturministeriet (som Stednavneudvalget og dermed stednavnenes staving nu hørte under) og henstillede at skrivemåden *Aalborg* måtte blive godkendt til brug i statstjenesten, fx på vejskilte og jernbanestationer og i officielle statslige registre (*Aalborg Byråd 25.9.1979*). Ministeriet forelagde sagen for Stednavneudvalget og Dansk Sprognævn, der begge frarådede at statstjenesten ændrede *Ålborg* til *Aalborg*. Ministeriet afslog derefter i 1981 henstillingen fra byrådet. Se i kronologien under *Aalborg Byråd 25.9.1979* med henvisninger.

Afslaget blev givet i et brev fra den socialdemokratiske kulturminister Lise Østergaard til hendes partifælle Marius Andersen, borgmester i Ålborg. Hun gav, ligesom hendes forgænger, Niels Matthiasen, havde gjort i et foreløbigt svar (*Brev 8.10.1979*), udtryk for forståelse for byrådets synspunkter, men måtte ikke desto mindre lægge vægt på ”at genindførelse af Aa-aa i stednavne ville skabe en ganske uoverskuelig situation og have meget vidtgående bl.a. økonomiske konsekvenser” (*Brev 20.1.1981*). Marius Andersen lod sig imidlertid ikke slå ud af ministerens svar, men bad hende om at overveje sagen igen (*Aalborg Byråd 23.2.1981*). Lise Østergaard forhørte sig endnu en gang hos Stednavneudvalget og Sprognævnet, der ikke havde ændret opfattelse, og hun fastholdt derefter også sin oprindelige afgørelse over for Marius Andersen. I sit nye svar gjorde hun opmærksom på at hendes kompetence på området kun gjaldt statstjenestens retsskrivning, og at hun altså ikke kunne foreskrive noget for de kommuner der ønskede at fastholde skrivemåder med *aa*. Hun tilføjede dog at ”man nok kunne synes, tiden efterhånden var inde for disse kommuner til at følge den officielle retsskrivning på dette felt” (*Brev 24.7.1981*). Se evt. nærmere i *DSNÅrsb. 1981*, s. 7-9.

Kulturministerens faste holdning gav Sprognævnet blod på tanden. Så da man i nævnet blev opmærksom på at statsinstitutionen DSB havde sat nye stationsskilte op i Ålborg med skrivemåden *Aalborg*, rykkede man ud og bad på eget initiativ Kulturministeriet om at få DSB til at ændre skiltene til korrekt stavemåde (*Dansk Sprognævn*

¹³⁹ De to mærkater er afbildet i *Galberg Jacobsen 1973*, s. 152 og 151, den førstnævnte desuden i *sa. 2005b*, s. 36.

29.7.1982). Samme dag skrev Stednavneudvalget til DSB og påtalte ændringen. Men det var ikke bare Statsbanerne der var på vildspor – også i Ålborg Lufthavn og ved Retten i Ålborg var den gal. Her skilte man åbenlyst med *AALBORG LUFTHAVN* og *Retten i Aalborg*. Ministeriet bad Sprognævnet om også at udtale sig om disse skrivemåder mfl. (*Brev 5.8.1982*), og nævnet svarede bl.a.:

Som anført i Sprognævnets brev af 29. juli 1982 om Danske Statsbaners skiltning på Ålborg Station, er skrivemåden med Aa i strid med retskrivningsreglerne for stats tjenesten. Sprognævnet finder at det bør pålægges de statsinstitutioner der skriver *Aalborg* at ændre til *Ålborg*; det gælder ikke blot en ny institution som Ålborg Universitetscenter, men også de ældre der har eksisteret før retskrivningsreformen af 1948. Et påbud bør dog ikke begrænses til navnet Ålborg, men have generel karakter, således at det også omfatter Fåborg, Grenå, Åbenrå osv. (*Dansk Sprognævn 8.9.1982*).

Kulturministeriet skrev herefter til Justitsministeriet, Ministeriet for Offentlige Arbejder, Undervisningsministeriet og Direktoratet for Gymnasieskolerne og Hf og henstillede til dem at sørge for at statsinstitutioner i Ålborg og andre byer med *å* fulgte den statslige retskrivning på skilte, brevpapir mv. og brugte *å* og ikke *aa* i deres navne (*Brev 19.10.1982*).

2.45.4. Ålborg kommer igen – nu med succes

Episoden med DSB's skilte i Ålborg er et af de meget få eksempler der kan nævnes på at Dansk Sprognævn har påtaget sig en rolle som "sprogpoliti" – og på at nævnets gæsteoptræden i denne rolle har ført til det modsatte resultat af det ønskede. Netop Sprognævnets aktive indgriben i juli 1982 ser således ud til at have accelereret den udvikling der førte til at dobbelt-*a* kort tid efter ikke blot vendte tilbage til statsretskrivningen, men også – for første gang siden 1948 – vandt indpas i skolernes retskrivning.

I hvert fald henvendte Kulturministeriet sig i oktober 1983 til Undervisningsministeriet om mulighederne for at ændre de gældende direktiver fra 1948 og 1956 med henblik på at imødekomme Ålborgs ønsker om at få anerkendt bl.a. skrivemåden *Aalborg* i den officielle retskrivning (jf. *Brev 21.10.1983*). Ålborg Kommune havde nemlig igen rejst spørgsmålet, og kulturministeren, der nu hed Mimi Stilling Jakobsen¹⁴⁰, havde på et møde i begyndelsen af 1983 lovet Ålborgs borgmester at undersøge om der ikke kunne ændres i bestemmelserne så Ålborgs ønsker kunne imødekommes (*Brev 21.10.1983*). Sprognævnet (og Stednavneudvalget) blev orienteret om disse planer i det nævnte brev af 21. oktober og kunne en måned senere læse en pressemeddelelse hvor Kulturministeriet og Undervisningsministeriet i fællesskab oplyste at man ville ændre "de restriktive bestemmelser om, at staten i alle tilfælde staver danske stednavne

140 Mimi Stilling Jakobsen (senere blot Mimi Jakobsen) (f. 1948), Centrum-Demokraterne, var kulturminister 1982-1986 under Poul Schlüter.

med Å og å”, og at ændringen også ville berøre skolernes retskrivning (*Pressemeddelelse 22.11.1983*).

Sprognævnet gav udtryk for sine betænkeligheder og tilbød ministeriet ”sin hjælp ved udformningen af de påtænkte nye bestemmelser” (*Dansk Sprognævn 2.12.1983*), men blev ikke inddraget i arbejdet. Og heller ikke en henvendelse fra Nordisk Sprogsekretariat, der påpegede at en genindførelse af *aa* var i modstrid med både 1948-reformens nordiske sigte og Nordisk Råds handlingsprogram for forbedret nordisk sprogforståelse fra 1981 (*Nordisk Sprogsekretariat 13.12.1983*), gav noget resultat. I marts 1984 udsendte Kulturministeriet og Undervisningsministeriet så samme dag nye direktiver om brugen af *aa* i stednavne. Kulturministeriet ophævede med sit direktiv Statsministeriets cirkulære fra 1956 og gav igen statstjenesten adgang til at bruge *aa* i danske stednavne, ”dog uden væsentlig udgift for statskassen” (*Cirk. 15.3.1984*). Og Undervisningsministeriet indsatte med sit direktiv (*Bek. 15.3.1984*) et nyt stykke i Hartvig Frischs bekendtgørelse fra 1948 med en henvisning til bl.a. Kulturministeriets nye cirkulære.

Hermed var der i statsretskrivningen indført en klar valgfrihed mellem *å* og *aa* i stednavne som fx *Ålborg/Aalborg* (derimod ikke i navne som fx *Århus*, der også i den kommunale retskrivning blev skrevet med *å*). Hvad ændringen betød for skoleretskrivningen, var derimod mindre klart, så da Dansk Sprognævn skulle skrive paragraffen om bolle-*å* og dobbelt-*a* til *Retskrivningsordbogen* (RO2 1986, § 3), bad man Undervisningsministeriet om at udlægge teksten i den nye 1984-bekendtgørelse (*Dansk Sprognævn 30.10.1985*). Ministeriet svarede at en tilsvarende valgfrihed som statstjenestens ikke gjaldt for skolerne, men at der nu var åbnet mulighed for ”at den enkelte skole kan lade sine elever bruge lokale *aa*-skrivemåder af navne på lokaliteter på egnen” (her citeret fra RO2 1986, § 3.2; jf. *Brev 7.11.1985*). Peter i Ålborg måtte altså godt skrive *Aalborg* i en stil, mens hans fætter Anders i København stadig skulle skrive *Ålborg*!

Det var dog stadig korrekt altid at skrive med *å* i danske stednavne – også for Peter og hans skolekammerater i Ålborg. I overensstemmelse hermed var alle *å/aa*-stednavne i den alfabetiske del af *Retskrivningsordbogen* fra 1986 skrevet med *å*. Se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.33.4, RP12.

2.45.5. Å-bastionerne falder

I den følgende tid blev de nye muligheder for at bruge *aa* i stednavne stadig synligere, og forskellige statsinstitutioner tog i stadig større grad hensyn til lokale ønsker om at få bynavne skrevet med *aa*. Ganske vist fastslog Sprognævnet i 1987 i et brev til Høje-Taastrup Kommune at statsinstitutioner ikke kunne være forpligtede til at følge lokale ønsker om at bruge stavemåder med *aa* frem for *å*. Men samtidig erklærede nævnet at officielle navne på kommuner burde behandles på samme måde som navne på personer og firmaer mv., dvs. skrives på samme måde som de pågældende selv skrev dem (*Dansk Sprognævn 11.5.1987*). I overensstemmelse hermed havde Sprognævnet adresseret sit brev til *Høje-Taastrup kommune* (uanset at Stednavneudvalget i sin retskrivningsliste kun

havde skrivemåden *Høje Tåstrup*, og uanset at ordet *kommune* efter *Retskrivningsordbogens* § 12.7 burde skrives med stort som del af navnet på kommunen).

I 1991 fulgte *Postadressebogen* efter og imødekom ønsker fra kommunerne om at benytte *aa* i bl.a. *Taastrup*, *Aabenraa*, *Aalborg* (*Post- og Telegrafvæsenet marts 1991*). Og samme år gik Kort- og Matrikelstyrelsen væk fra Stednavneudvalgets autoriserede stavemåder med *å* i navnene på de kommuner der ønskede det (*Kort- og Matrikelstyrelsen 6.9.1991*). Stednavneudvalget fastholdt endnu i nogle år at skrive alle herhenhørende stednavne med *å*. Siden 1998 har udvalgets liste *Autoriserede stednavne i Danmark* (der udelukkende publiceres på internettet) dog indeholdt en særlig markering af de navne hvor den lokale kommune ”ønsker *å*, *Å* skrevet som *aa*, *Aa*” (*Stednavneliste 14.4.1998*, udskrift 2.12.1998).

Også i 2. udgave af *Retskrivningsordbogen* (RO2 1996) er alle *å/aa*-stednavne i selve ordbogen skrevet med *å*, og det fastslås ligesom i 1986 i *Retskrivningsreglernes* § 3.2 at det altid er korrekt at skrive danske stednavne med *å*. 1986-ordbogens forskelsbehandling af de to fætre i *Ålborg* og *København* er dog nu fjernet. Efter forhandling med Undervisningsministeriet er det nu ikke længere en betingelse for at bruge en *aa*-skrivemåde at man skriver om en by på sin egen egn, men der gives generelt ”mulighed for at elever i skolen kan bruge *aa*-skrivemåder af danske stednavne” (RO2 1996, § 3.2).

2.45.6. Også *aa* i afledninger til stednavne

Med 3. udgave af *Retskrivningsordbogen* (RO2 2001) kommer *aa*-skrivemåderne for alvor ind i den officielle retskrivningsordbog. Ganske vist fastslås det endnu en gang i *Retskrivningsreglerne* at *å*-skrivemåder som fx *Åbenrå*, *Ålborg*, *Tåstrup* altid er korrekte. Men der gøres nu også udtrykkeligt opmærksom på at en del lokale myndigheder foretrækker skrivemåderne med *aa*, og at man i Stednavneudvalgets liste på nettet kan se hvilke navne det drejer sig om. Derudover kan man nu i selve *Retskrivningsordbogen* under de (relativt få) *aa*-navne der er med i ordbogen, få besked om den lokalt foretrukne form. Den fede opslagsform er ganske vist stadig *å*-formen, men en eventuel *aa*-form anføres dog straks efter i en parentes og med en henvisning til den generelle behandling i *Retskrivningsreglerne*, fx ”**Grenå** (el. Grenaa, jf. § 3.2)”.

Når det gælder de egentlige stednavne som fx *Grenå/Grenaa* og *Ålborg/Aalborg*, fungerer *Retskrivningsordbogen* og Sprognævnet kun som budbringer for Stednavneudvalget, der jo er autoriteten på navneområdet. Nævnet kunne selvfølgelig vælge at lade være med at medtage stednavne i ordbogen (1986-ordbogens forgænger fra 1955 indeholdt ikke stednavne) hvis man ikke brød sig om at oplyse om muligheden for at bruge *aa* i visse stednavne. Det ville dog være en klar serviceforringelse, og Sprognævnet ville alligevel ikke kunne slippe for at tage stilling til hvordan man skal skrive afledninger til sådanne navne, om man altså skal skrive fx *fåborgenser* eller *faaborgenser*, *grenåbo* eller *gren-aabo*, *ålborgensisk* eller *aalborgensisk*. Sprognævnet har ved sådanne afledninger valgt den løsning at tillade *aa*-skrivemåderne ved siden af *å*-skrivemåderne og at oplyse det under

de enkelte ord, fx ”**åbenråer** *sb.*, -en, -e, *bf. pl.* åbenråerne (*el. aabenraaer, jf. § 3.1*)”. Se nærmere i normkapitlet, afsnit 3.33.4, RP12.

Aa/aa er hermed vendt tilbage til *Retskrivningsordbogens* spalter og til den officielle skoleretskrivning, ikke bare i regulære proprier som *Aalborg*, men også i afledte appellativer og adjektiver som *aalborgenser* og *aalborgensk*. Det kan dårligt ses som andet end et nederlag for det nordiske *å*'s venner og forkæmpere, herunder for Dansk Sprognævn. De kan dog trøste sig med at der er tale om en ret lille og præcist afgrænset gruppe af ord, som tilmed kun er sparsomt repræsenteret i *Retskrivningsordbogen*. Og der er intet der tyder på at accepten af *aalborgenser* mv. er første skridt i retning af en snigende genindførelse af *aa* i sprogets øvrige ord. Bortset fra at *aa* kan være en praktisk nødløsning i tekniske systemer der ikke kan håndtere bogstavet *å*, er der i dag næsten ingen der kunne drømme om at skrive andet end bolle-*å* i ord som *hånd*, *låse*, *påstå*, *åben*, *ål* osv., osv.

2.46. Sprognævnets anden retskrivningsordbog (1963–1986/2001)

Sprognævnets første retskrivningsordbog, *RO1 1955*, var som det tidligere er fremgået, ikke rigtig Sprognævnets egen ordbog, idet det jo ikke var Sprognævnet selv der havde redigeret den. Der opstod da også ret snart et behov for en ny udgave af *Retskrivningsordbogen*.

2.46.1. Behovet for en ny ordbog

Ønskerne om en ny udgave af ordbogen blev bl.a. næret af de spørgsmål som blev stillet til Sprognævnets oplysningstjeneste. Her måtte man ikke sjældent tage stilling til problemer som *Retskrivningsordbogen* ikke gav svar på, men som man med rimelighed kunne forvente at en retskrivningsordbog kunne have klaret. Derudover bar *RO1 1955* præg af at dens to hoveddele, Retskrivningsvejledningen og selve ordbogen, var redigeret af to forskellige personer (Glahder og Oxenvad, se afsnit 2.42.1) og ikke altid stemte overens. Det gjaldt fx bøjningsformer af fremmedord som *facit*, der efter Retskrivningsvejledningen valgfrit kunne skrives *faciter* eller *facitter* i pluralis, men som inde i selve ordbogen kun kunne skrives *facitter* (se nærmere i normkapitlet i afsnit 3.31.4, RP25.c).

Arbejdet med en ny udgave af *Retskrivningsordbogen* blev fra begyndelsen af 1963 et nærmest fast punkt på Sprognævnets arbejdsprogram. I 1963–1964 fremlagde nævnets formand, Paul Diderichsen¹⁴¹, fx forslag til fællesnordiske retningslinjer for officielle retskrivningsordbøger og for brugen af bl.a. store og små bogstaver og orddeling ved

¹⁴¹ Paul Diderichsen (1905–1964) var formand for Sprognævnet 1961–1964. Se nærmere om Diderichsen og nævnets øvrige formænd i artiklen ”Formænd” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 48–54.

linjeskift (*Diderichsen 24.9.1963* og *sa. 27.8.1964*; se også i bibliografien under *Dansk Sprognævn 22.3.1963a ff.*). På et tidspunkt regnede man optimistisk med at en ny udgave kunne udsendes ved Sprognævnets 10-års-jubilæum i 1965, men det måtte opgives på grund af de mange daglige arbejdsopgaver, specielt det stadig stigende antal spørgsmål til nævnet (se evt. nærmere i artiklen ”Spørgsmål og svar” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 143-160). Fra omkring 1968 søgte man at intensivere arbejdet, bl.a. ved at reservere en halv amanuensisstilling til redaktionen af ordbogen. Det var imidlertid ikke tilstrækkeligt, og først da det fra 1979 og de næste ca. fem år blev muligt med fondsstøtte at oprette og besætte et antal midlertidige amanuensisstillinger med særligt henblik på *Retskrivningsordbogen*, kom der rigtig gang i arbejdet.¹⁴² Da den færdige ordbog forelå i efteråret 1986, var den ifølge ordbogens forord ”først og fremmest resultat af redaktionsarbejdet efter 1970” (*RO2 1986*, s. 11).

2.46.2. Autorisationsproblemet

Under redaktionsarbejdet med *RO2 1986* opstod der usikkerhed om Sprognævnets beføjelser generelt til at foretage ændringer i retskrivningen og om hvorvidt ordbogen eventuelt inden udgivelsen skulle udstyres med en egentlig ministeriel autorisation. For at få afklaret problemet blev det i første omgang gjort til tema for nævnets årsmøde i det samlede repræsentantskab i april 1974. Diskussionen på årsmødet blev indledt med indlæg af nævnets formand, Allan Karker¹⁴³, der også havde taget initiativet til at spørgsmålet kom på dagsordenen, og af Justitsministeriets repræsentant i nævnet, Niels Eilschou Holm. Udgangen på drøftelsen blev en vedtagelse om at man skulle skrive til Kulturministeriet og bede om ministeriets syn på sagen (*Dansk Sprognævn 26.4.1974*).¹⁴⁴

Nævnet forelagde derefter sine overvejelser for ministeriet (*sa. 17.1.1975*), der med

142 Arbejdet med den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* er udførligt dokumenteret i en række artikler fra medarbejdere ved ordbogen. Se specielt *Hamburger 1975*, *Becker-Christensen 1980*, *Galberg Jacobsen 1980*, *Hansen, Erik 1980a*, *Hansen, Erik & Galberg Jacobsen 1986*, *NFS 1986/3 sept.* (temanummer om *RO2 1986* med bidrag af *Bojsen*, *Galberg Jacobsen*, *Hamburger*, *Erik Hansen*, *Hårbøl*, *Jørn Lund* og *Riber Petersen*), *Galberg Jacobsen & Bojsen 4.10.1986*, *Galberg Jacobsen 1988*, *NFS 1996/4 dec.* (temanummer om *RO2 1996* med bidrag af *Galberg Jacobsen* og *Erik Hansen*), *NFS 2001/4 nov.* (temanummer om *RO2 2001* med bidrag af *Erik Hansen*, *Jervelund* og *Schack*), *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 108-136 (artiklen ”Retskrivningsordbogen”). Se også ”Oplæg til DSN-AU” i bibliografien under Becker-Christensen (mfl.); Bojsen; Bom, Inger; Brinkmann Thomsen (mfl.); Davidsen-Nielsen (mfl.); Jarvad; Danske Ordbog; Dansk Sprognævn; Eriksen, Jørgen; Feilberg; Galberg Jacobsen (mfl.); Hamburger (mfl.); Hansen, Erik (mfl.); Hjorth, Poul Lindegård; Jervelund; Jørgensen, Jørgen O.; Karker (mfl.); Riber Petersen; RL-Udvalget; RO2-Udvalget (mfl.); RV-Udvalget; Schack (mfl.); Spang-Hanssen; Vedel Johansen; Ågerup (mfl.).

143 Allan Karker (f. 1926) var formand for Sprognævnet 1973-1984. Se nærmere om Karker og nævnets øvrige formænd i artiklen ”Formænd” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 48-54.

144 Jf. også den tidligere formand, Poul Lindegård Hjorths, notat af 24.-25.10.1968: [Principielle overvejelser om Dansk Sprognævns beføjelser mht. retskrivningen mv.], udarbejdet med henblik på drøftelser i Sprognævnets arbejdsudvalg 1.11.1968 af manuskriptet til Aage Hansens *Om moderne dansk retskrivning* (1969).

Brev 9.12.1975 i hovedsagen tilsluttede sig nævnets egen opfattelse. Man var således enig i at Sprognævnet inden for rammerne af de gældende bekendtgørelser (primært *Bek.-Retskr. 27.2.1892*) kun kunne ”foretage mindre ændringer af ikke principiel karakter”, mens ”alle større eller principielle retskrivningsspørgsmål” skulle forelægges for ministeriet. Det blev samtidig præciseret at man ved ”mindre ændringer af ikke principiel karakter” forstod ”ændringer af samme karakter som dem, der i Retskrivningsordbogen af 1955, pg. 297 ff. er registreret som afvigelser fra forrige udgave af Retskrivningsordbogen”¹⁴⁵. Ministeriet konkluderede herefter: ”Bogen skal således ikke forinden udgivelsen autoriseres”.

Realiteten blev ikke desto mindre at Kulturministeriet ti år senere bad Sprognævnet om en redegørelse for de planlagte ændringer i *RO2 1986* og derefter de facto afviste nogle og godkendte andre. Men på det tidspunkt var situationen også en anden – majonæsekrigen var brudt ud (se nærmere nedenfor i afsnit 2.47).¹⁴⁶

2.46.3. Redaktion og redaktører mv.

Dansk Sprognævns arbejdsudvalg har i hele Sprognævnets historie været opfattet som *Retskrivningsordbogens* ansvarshavende redaktion, mens det praktiske arbejde med at udarbejde prøveredaktioner, redaktionsudkast og redaktioner har ligget hos ansatte i nævnet og hos enkeltmedlemmer af nævnet og dets arbejdsudvalg.

I perioden 1970–2001 har ca. 35 forskellige personer været medlem af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg og har dermed en del af ansvaret for *RO2 1986–2001*, ligesom de i større eller mindre grad har deltaget i redaktionsarbejdet. I de første år blev redaktionsregler, retskrivningsregler og prøveredaktioner mv. forelagt for og drøftet af hele arbejdsudvalget, men senere overgik dele af arbejdet til underudvalg, nedsat af arbejdsudvalget. Det første underudvalg, bestående af Allan Karker, Erik Hansen og Poul Lindegård Hjorth¹⁴⁷ (senere afløst af Marie Bjerrum), blev nedsat i 1980 til at arbejde med ordbogens alfabetiske del, og det næste, bestående af Karker, Erik Hansen og Henrik Galberg Jacobsen, blev nedsat i 1983 for at tage sig af Retskrivningsreglerne.¹⁴⁸ For de følgende udgaver blev der tilsvarende nedsat underudvalg bestående af Erik Hansen og

145 Karker gav i sit indlæg på mødet udtryk for usikkerhed mht. om den nævnte ændringsliste havde været forelagt Undervisningsministeriet til godkendelse, og Kr. Hald, der havde været medlem af såvel RO-Udvalget-1953 som Sprognævnets første arbejdsudvalg (1955–1961), oplyste i den anledning at listen vistnok ikke havde været forelagt (*Dansk Sprognævn 26.4.1974*, s. 7).

146 Beslægtet med det generelle autorisationsproblem er også spørgsmålet om *Retskrivningsordbogens* autoritet ved prøver og eksamener og om i hvilket omfang andre ordbøger kan bruges i stedet for den officielle ordbog. Se evt. nærmere om dette spørgsmål i kronologien under *Cirk. 3.4.1978* (med henvisninger) og i *Galberg Jacobsen dec. 1996* og *sa. 1999b*.

147 Poul Lindegård Hjorth (1927–1998) var formand for Sprognævnet 1966–1973. Se nærmere om Lindegård Hjorth og nævnets øvrige formænd i artiklen ”Formænd” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 48–54.

148 De to underudvalg er i bibliografien her i behandlingen betegnet henholdsvis *RL-Udvalget* (*RL* for *retskrivningsliste*) og *RV-Udvalget* (*RV* for *retskrivningsvejledning*).

Allan Karker (for *RO2 1996*) og Erik Hansen og Ebba Hjorth (for *RO2 2001*).¹⁴⁹ Se nærmere i de tre udgavers forord (trykt samlet i *RO2 2001*, s. 7-14). En fuldstændig oversigt over arbejdsudvalgets medlemmer 1955-2005 foreligger som Dataoversigt 4 i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 220-221.

Næsten alle de videnskabelige medarbejdere der har været ansat i Sprognævnet fra omkring 1970, har i større eller mindre grad været involveret i redaktionen af *RO2 1986* og dens reviderede udgaver, *RO2 1996* og *RO2 2001*. Følgende har dog været ansat specielt med henblik på 1. udgave af *RO2 1986*: Inger Bom (1969), Ellen Vedel Johansen (1970-1974), Christian Becker-Christensen (1979-1985), Lars Heltoft (1981-1983), Caroline C. Henriksen (1982-1984), Bente Holmberg (1981-1984) og Hanne Jensen (1982). Af de øvrige, fastansatte videnskabelige medarbejdere har følgende medvirket ved udarbejdelsen af de forskellige udgaver af ordbogen: Else Bojsen, Jørgen Eriksen, Henrik Galberg Jacobsen, Arne Hamburger, Jørgen O. Jørgensen og Pia Riber Petersen (1. udg., 1986); Henrik Galberg Jacobsen og Jørgen Schack (2. udg., 1996); Birgitte Brinkmann Thomasen, Jørgen Schack og Anita Mai Ågerup (3. udg., 2001). Se nærmere i de tre udgavers forord (trykt samlet i *RO2 2001*, s. 7-14). En fuldstændig oversigt over Sprognævnets videnskabelige personale 1955-2005 foreligger som Dataoversigt 9 i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 230.

2.46.4. Gennemført institutionspublikation

Allerede *RO1 1955* havde været en institutionspublikation uden individuelt forfatter- eller redaktørnavn på titelbladet, men blot med en oplysning om at bogen var udgivet af Dansk Sprognævn. Forfatternavnene (Erik Oxenvad og Jørgen Glahder) var dog som tidligere nævnt ikke gledet helt ud, men var i stedet placeret på hvert sit indre titelblad før ordbogens vejledningsdel og alfabetiske del. Med Sprognævnets anden retskrivningsordbog, *RO2 1986* ff., blev skiftet til institutionspublikation gennemført konsekvent. Dansk Sprognævn stod nu ikke længere blot som udgiver på titelbladet, men som forfatter. Og oplysningerne om ordbogens (mange) medarbejdere var nu placeret i bogens forord.

Sprognævnets anden retskrivningsordbog udkom 25.9.1986 og er indtil nu udsendt i tre udgaver: *RO2 1986* (tyk og lysegrøn), *RO2 1996* (tyndere og mørkegrøn) og *RO2 2001* (lidt tykkere og lidt lysere end 2. udg.). Indholdsmæssigt adskiller udgaverne sig ikke mere fra hinanden end at de successivt og sammen med bl.a. *Retskrivningsloven* (Lov-Retskr. 14.5.1997) og *Sprognævnetsloven* (Lov-DSN 14.5.1997) udgør grundlaget for den officielle norm '1986-retskrivningen'. Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.33, forholdet mellem ordbogens tre udgaver specielt i afsnit 3.33.2.

149 De to underudvalg er i bibliografien her i afhandlingen under ét betegnet *RO2-Udvalget*.

2.47. Majonæsekrigen (1985)¹⁵⁰

I sommeren 1985 var Dansk Sprognævn ved at have et manuskript klar til den nye *Retskrivningsordbog*. Journalist Dennis Madsen, Ritzaus Bureau, henvendte sig til Sprognævnets formand, Erik Hansen¹⁵¹, og fik en orientering om de planlagte ændringer i ordbogen.

2.47.1. Planlagte retskrivningsændringer: madord og ”hadord”

Ritzau udsendte et telegram med interviewet, der var sagligt korrekt gengivet, men selvfølgelig journalistisk vinklet. Det blev gengivet i flere dagblades søndagsudgaver 9.6.1985. Og kort tid efter var *majonæsekrigen* i gang, opkaldt efter den af de planlagte ændringer som pressen (og senere politikerne) især hæftede sig ved, nemlig planerne om at tillade den fordanskede skrivemåde *majonæse* ved siden af *mayonnaise*.

Specielt dette eksempel og enkelte andre planlagte ændringer i stavningen af nogle madord gav læserne indtryk af at der var tale om en retskrivningsreform der i udstrakt grad ville give folk lov til at ”skrive efter udtalen”. Erik Hansen opstillede senere på året i sin artikel ”Tolv ord, der rystede Danmark” (*Hansen, Erik 1985b*) en ”hadliste” med de 12 nystavninger der primært leverede brændstof til læserbrevsskribenternes forargelse og vrede: *konjak, krem, majonæse, paj, remulade, resurse, risalamande, rostbøf, spaghetti, vanilje, wienersnitzel, jogurt*. Og der var vel at mærke tale om former som ikke skulle erstatte de traditionelle former, *cognac, creme, mayonnaise, pie* osv., men som blot skulle indføres som tilladte skrivemåder ved siden af de gamle.

2.47.2. Ændringer af ikke-principiel karakter

Sprognævnet havde i maj 1985 haft et møde med repræsentanter for Kulturministeriet om en eventuel ministeriel godkendelse af manuskriptet til den nye *Retskrivningsordbog*. Efter mødet meddelte nævnet ministeriet at ændringerne i den nye *Retskrivningsordbog* alle måtte anses for at være af ikke-principiel karakter, og at nævnet derfor ikke havde nogen retskrivningsændringer at forelægge for ministeriet (*Dansk Sprognævn 31.5.1985*). Nævnet henholdt sig her, efter telefonisk bekræftelse fra ministeriet 15.5.1985, til Kulturministeriets *Brev 9.12.1975*, der havde fastslået at nævnet kunne foretage ændringer af ikke-principiel karakter uden at forelægge dem for ministeriet.

150 Dette afsnit er en bearbejdet version af afsnittet ”Majonæsekrigen” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 115–118, der igen i høj grad byggede på *Dansk Sprognævn feb. 1986*, der var udarbejdet af Jørgen Eriksen.

151 Erik Hansen (f. 1931) var formand for Sprognævnet 1985–2002. Se nærmere om Erik Hansen og nævnets øvrige formænd i artiklen ”Formænd” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 48–54.

Kulturministeriet tog med *Brev 4.6.1985* Sprognævnets meddelelse til efterretning, og nævnet behøvede således ikke yderligere godkendelse inden manuskriptet kunne leveres til sætning og trykning. Foranlediget af avisdebatten efter Ritzaus telegram og ”for at undgå misforståelser” skrev Sprognævnet dog igen til Kulturministeriet og pointerede ”at staveændringerne i den nye retskrivningsordbog [var] relativt få og beskedne og – idet de næsten kun ram[te] enkeltord – af ikke-principiel karakter” (*Dansk Sprognævn 18.6.1985*). Avisdebatten fortsatte imidlertid og bredte sig til Folketinget, hvor det radikale folketingsmedlem Arne Stinus i juli måned stillede et skriftligt spørgsmål til undervisningsministeren:

Vil ministeren overveje en indgriben over for Dansk Sprognævns planlagte og i pressen meget omtalte udgivelse af en ny retskrivningsordbog med henblik på at hindre den totale forvirring med hensyn til dansk retskrivning, der på forhånd synes at skulle blive det væsentligste resultat af den planlagte retskrivningsreform?

(*Stinus 12.7.1985*).¹⁵²

2.47.3. Ministerielt indgreb – reduktion af dobbeltformer

Hermed var nu også Undervisningsministeriet inddraget i sagen, og Kulturministeriet bad i *Brev 15.7.1985* Sprognævnet om en redegørelse for de påtænkte ændringer. Nævnet leverede en sådan redegørelse (*Dansk Sprognævn 25.7.1985*) og fik desuden lejlighed til at uddybe sine synspunkter på et møde 22.8.1985 med kulturminister Mimi Stilling Jakobsen og undervisningsminister Bertel Haarder¹⁵³. Begge ministre var dog stadig betænkelige ved de påtænkte ændringer (*Rapport 22.8.1985*). I et brev efter mødet henstillede de til nævnet ”at overveje, om der ville kunne ske en begrænsning af antallet af indførte dobbeltformer” (*Brev 28.8.1985*¹⁵⁴), og pegede specielt på at typen *gymnasie* med endelsen *-ie* (som nævnet havde tænkt sig at indføre ved siden af *gymnasium* med endelsen *-ium*) burde tages op til fornyet overvejelse.

Sprognævnets arbejdsudvalg drøftede derefter ministrenes henstillinger og gav i *Dansk Sprognævn 20.9.1985* tilsagn om at man under indtryk af mødet med ministre ville lade former som *gymnasie* vente et stykke tid (hvorved antallet af dobbeltformer ville blive reduceret med ca. 70). Derudover var man indstillet på at afstå fra at indføre yderligere et antal af de planlagte rent ortografiske dobbeltformer. Begge ministre kvitterede for nævnets positive tilsagn, som de begge fandt ”meget tilfredsstillende” (*Brev 30.9.1985* og *Brev 2.10.1985*). Og på et møde 11.10.1985 vedtog så Sprognævnets arbejdsudvalg at reducere antallet af dobbeltformer med i alt ca. 115. Af disse fremkom

152 Undervisningsministerens svar er ligesom et spørgsmål fra Jimmy Stahr (S) til statsminister Poul Schlüter (K) og statsministerens svar refereret kort i kronologien under Folketinget 12.-22.7.1985.

153 Bertel Haarder (f. 1944), Venstre, var undervisningsminister 1982-1993 i Poul Schlüters regeringer, og senere undervisningsminister 2005- under Anders Fogh Rasmussen.

154 I *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 117, fejlagtigt anført med datoen 29.8.

som annonceret ca. 70 ved at sideformerne *akvarie*, *auditorie*, *gymnasie*, *laboratorie*, *ministre* osv. blev udskudt til en senere udgave af ordbogen.¹⁵⁵

De øvrige ca. 45 reduktioner angik for størstedelens vedkommende fremmedord. I nogle tilfælde bibeholdt man blot de gamle former, fx *bejdse*, *bluff*, *markis*, og droppede de påtænkte nye: *bejse*, *bluf* og *marki* (*bluf* blev dog indført som sideform i RO2 2001). I andre tilfælde lod man de nye former træde ind som eneformer, fx *krebinet*, *madding*, *spontanitet*, og strøg de gamle: *crepinette*, *mading*, *spontaneitet*. De prominente madord fra Erik Hansens ”hadliste”, *majonæse*, *rostbøf*, *remulade*, *konjak*, *krem*, *paj*, *vanilje* osv. pillede man derimod ikke ved. De blev indført i RO2 1986 som nye valgfri former ved siden af *mayonnaise*, *roastbeef*, *remoulade*, *cognac*, *creme*, *pie*, *vanille* osv. (*risalamande* dog som eneform). Ved den senere dobbeltformssanering i RO2 2001 (se afsnit 3.33.2 under RO2 2001) røg *konjak*, *krem* og *paj* dog ud igen, mens omvendt *vanilje* fordrev *vanille* og nu står tilbage som eneform.

Referatet med arbejdsudvalgets vedtagelser (*Dansk Sprognævn* 11.10.1985) blev sendt til Mimi Stilling Jakobsen og Bertel Haarder 13.11.1985, da det var blevet godkendt på det følgende møde i arbejdsudvalget. Den 22.11.1985 kom der så telefonisk besked til nævnet om at de to ministre nu havde talt sammen om referatet og havde besluttet ikke at foretage sig yderligere i sagen. Diskussionen i pressen fortsatte nogen tid endnu og blussede op igen i forbindelse med udsendelsen af den nye *Retskrivningsordbog* i september 1986. I princippet var majonæsekrigen dog slut med Sprognævnets relativt beskedne reduktion i antallet af planlagte dobbeltformer og med ministrenes accept af denne reduktion.

Debatten, specielt den del der blev ført mellem Sprognævnet og de to ministre, havde dog aktualiseret og synliggjort nogle problemer vedrørende Sprognævnets kompetence og normeringsvirksomhed mv. der pegede frem mod de love om Dansk Sprognævn og dansk retskrivning der blev vedtaget i Folketinget i 1997. Se nærmere nedenfor i afsnit 2.49.

Men ellers var der fred og ingen fare indtil Sprognævnet i den næste udgave af *Retskrivningsordbogen* (RO2 1996) igen stak næsen frem og foreslog og anbefalede et nyt kommasystem til afløsning af de(t) gamle. Se nærmere nedenfor i afsnit 2.50.

2.48. Folketinget, *Folketingstidende* og *Statstidende* (1956–2004)

Bestræbelserne i Rigsdagens Bureau i 1930’erne og 1940’erne for at få etableret en fælles retskrivning – uden dobbeltformer – for rigsdag og ministerier var som tidligere nævnt ikke lykkedes (se afsnit 2.37.2). Der var dog stadig i parlamentets administration,

¹⁵⁵ I ordbogens tredje udgave, RO2 2001, er de endnu ikke kommet med.

efter at Rigsdagens to kamre i 1953 var blevet afløst af ét, Folketinget, en stor interesse for retskrivningen, og der blev stadig lagt megen omhu i at fastholde en konsekvent norm i de skrivelser som blev udfærdiget og bearbejdet i Folketinget.

2.48.1. Tilslutning til Retskrivningsordbogen

Den gamle praksis med at udarbejde interne retskrivningsvejledninger og ordlister der var grundlagt i 1870 (se afsnit 2.18), blev fortsat og udbygget. Fra 1956 blev det standard at de enkelte indholdsdirigter eksplisit oplyste at den grundlæggende norm var den gældende officielle retskrivningsordbog, i 1956 fx således: ”Normen for folketingets retskrivning er fra 1. oktober 1956 den officielle retskrivningsordbog af 1955” (*FolktRetskr. okt. 1956*). Fra 1956 til 2004 voksede vejledningstryksagen fra det traditionelle folioark (”Pappet”) til hæfter på 10–28 sider og videre til en bog på 138 sider i 2004 (se nærmere i normkapitlet i afsnit 3.32.2 under ’1956-folketingsretskrivningen’).

Det første direktiv for parlamentsretskrivningen gjaldt som tidligere nævnt ”Ret-skrivningen i Rigsdagstidende med Tillæg samt i Udfærdigelser fra Rigsdagen” (*Rigsd-Retskr. 31.12.1870*). Hvor meget ”Udfærdigelser fra Rigsdagen” omfatter, forklares ikke nærmere. Men det fremgår klart af senere direktiver at Rigsdagens retskrivning også anvendes på de lovforslag som man modtager fra ministerierne – idet man dog erkender at ”det jo altid bagefter staar hvert Ministerium frit for, hvis det fastholder en eller anden Stave- eller Skrivemaade, da at genindføre denne i Lovens Tekst for Lovens Publikation” (*Rigsdagens Bureau 3.7.1913*, s. [1]).

De nyere direktiver (fra 1956) taler i al ubestemthed om at de gælder ”folketingets retskrivning”, og 1995-vejledningen er ifølge forordet bestemt for ”de ansatte i Folketinget”. Med 2004-vejledningen (*FolktRetskr. okt. 2004*) sker der en præcisering og indskrænkning. Den annonceres allerede i publikationens titel, *Retskrivningsvejledning for Folketingstidende*, og det fremgår også af forordet at den især henvender sig til ”tekst-behandlere og referenter ved Folketingstidende” – dog med tilføjelsen ”men kan også anvendes i forbindelse med lovtekster m.v., idet der i enkelte tilfælde kan være afvigelser”. Præciseringen og tilføjelsen afspejler formentlig at kompetencen til at foreskrive anvendelsen af en bestemt retskrivningsvariant strengt taget kun gælder de tekster der faktisk produceres i Folketinget, specielt referaterne af debatterne i salen. Hvad derimod lovteksterne angår, der for lovforslagernes vedkommende trykkes i *Folketingstidende*, og som for de vedtagne loves vedkommende publiceres i *Lovtidende*, må kompetencen ligge primært hos den minister der har stillet forslaget, sekundært hos redaktionen af *Lovtidende*. Når der i praksis kun er mindre problemer, skyldes det formentlig at såvel ministerierne som *Lovtidende* stiltiende accepterer de standardiseringer som Folketings-medarbejderne foretager.

Jeg har her beskrevet den nuværende ortografiske situation i Folketinget som relativt uproblematisk og samlivet mellem den officielle retskrivning og Folketingets snævrere norm som overvejende harmonisk. Sådan har det imidlertid ikke altid været.

2.48.2. Sejlivet særregel i navne på offentlige institutioner

I den statslige retskrivning havde der efter 1948 dannet sig den særregel at navne på offentlige institutioner skulle skrives med lille begyndelsesbogstav, fx *undervisningsministeriet*, *finansudvalget*. Denne regel, der også havde vundet indpas i RO1 1955 (se 3.31.4, RP2), blev bl.a. fulgt af *Folketingstidende*. Men i *Statstidende* skrev man efter sine *Regler for trykning af og udsendelse af Statstidende* fra 1956 (*Statstid.-Regler 1.12.1956*) efter Dansk Sprognævns anbefaling med stort, fx *Folketinget*, *Statsministeriet* (se nærmere smst.).

¹⁵⁶Statsministeriet blev opmærksomt på at der med *Statstidendes* overgang til at skrive navne på statsinstitutioner med stort var opstået en uensartethed i den statslige retskrivning, og anmodede i januar 1957 Sprognævnet om en redegørelse. En sådan blev – efter drøftelser internt i nævnet og efter møder mellem Sprognævnet og repræsentanter for bl.a. Statsministeriet, *Statstidende* og *Folketingstidende* – udarbejdet og fremsendt til Statsministeriet (*Dansk Sprognævn 1.11.1957*). Nævnets udtalelse indeholdt et forslag til detaljerede regler for brugen af store og små bogstaver i centraladministrationen og de officielle tidender (reglerne er sammen med en udførlig redegørelse for hele forløbet trykt i *DSNÅrsb. 1959/60*, s. 9–14). Efter nævnets forslag skulle navne på offentlige institutioner – her forstået som ”(relativt) selvstændige organer” – skrives med stort, fx *Statsministeriet*, *Statistisk Departement*, *Det kgl. Bibliotek*.

Folketingstidende havde allerede inden Sprognævnets responsum afvist at skrive navne på offentlige institutioner med stort og udtalte sig også senere skriftligt mod Sprognævnets forslag. Undervisningsministeriet støttede dog Sprognævnet i dets opfattelse og skrev i *Brev 23.2.1959* til Statsministeriet og henstillede at statstjenesten generelt tilsluttede sig nævnets forslag og gik over til at skrive navne på offentlige institutioner med stort.

Statsministeriet henholdt sig imidlertid i *Brev 30.9.1959* til at der siden 3. oplag af RO1 1955 (1957) havde været valgfrihed mellem stort og lille bogstav i sådanne navne. Samtidig kunne ministeriet oplyse at *Statstidende* nu var indstillet på at ændre sine regler om obligatorisk stort begyndelsesbogstav i navne på offentlige institutioner. I overensstemmelse hermed annoncerede *Statstidende* 24.12.1959 at brugen af store bogstaver i navne på offentlige institutioner fra 1. januar 1960 ville være valgfri. Og i den følgende, 4. udgave af reglerne (*Statstid.-Regler 1.1.1960*) var reglen om at faste navne på offentlige institutioner skulle skrives med stort, forsvundet, og det oplystes nu blot ganske kort at retskrivningen ”i statstidende følger retskrivningsordbogens sidste udgave”.

Statstidende var dermed banket tilbage i folden, og den statslige retskrivning fremstod – i hvert fald på overfladen – igen som en ensartet størrelse. Og de institutioner og myndigheder som foretrak at skrive navne på offentlige institutioner med småt, kunne fortsætte med det. En del af dem fortsatte da også helt indtil Sprognævnet i 1986 udsendte sin næste retskrivningsordbog (RO2 1986). Det gjaldt bl.a. *Folketingstidende*, der

156 De følgende afsnit (til ”Man kan diskutere .”, i slutningen af afsnit 2.48.2) er en forkortet og let bearbejdet version af afsnittet ”Statslig retskrivning i splid med sig selv” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 166–168.

fx i gengivelsen af et svar fra socialministeren 24.7.1985 har skrivemåder som *højesteret* og *socialministeriet* (*FolktT. 1984-85*, sp. 11753). Og i Handelsministeriet fandt man så sent som i 1972 og 1973 anledning til at udsende interne cirkulærer hvor man indskærpede et tidligere direktiv (*Cirk. 28.9.1948*) om at navne på bl.a. ministerier skulle skrives med lille (*Cirk. 8.3.1972* og *Cirk. 19.11.1973*).

De to cirkulærer i Handelsministeriet 1972 og 1973 kan muligvis ses som udtryk for at den traditionelle statslige brug af lille bogstav i navne på offentlige institutioner var ved at gå i opløsning. Sprognævnet havde offentligt anbefalet stort bogstav i *DSNÅrsb. 1959/60* og havde regelmæssigt gentaget denne anbefaling i sin sproglige rådgivning. Nævnet havde desuden 7.11.1962 vedtaget at bruge stort bogstav i sådanne navne i sin egen praksis og havde også forsøgt at få den anerkendt i den kommende bekendtgørelse om nævnet. Man måtte dog bide i det sure æble og i *DSNÅrsb. aftrykke* både 1963- og 1967-bekendtgørelsen om nævnet med *Lovtidendes* småbogstavretskrivning. Da den næste bekendtgørelse i 1981 blev offentliggjort, havde *Lovtidende* imidlertid ændret praksis og skrev nu med stort bogstav i navne som *Justitsministeriet* og *Statens Informationstjeneste*. Sprognævnet kunne derfor i *DSNÅrsb. 1981* aftrykke den nye bekendtgørelse uden en ledsagende distancerende bemærkning om at den var "aftrykt med den retskrivning der anvendes i Lovtidende" (*DSNÅrsb. 1962/63*, s. 5; tilsvarende i *DSNÅrsb. 1966/67*, s. 7).

Først med udsendelsen af *RO2 1986* var det helt slut med særbehandlingen af navne på offentlige institutioner i den officielle retskrivningsordbog (se nærmere i afsnit 3.33.4, RP2), og fra og med *FolktRetskr. okt. 1987* var også Folketingets retskrivning uden forbehold med på vognen.

Man kan diskutere om Folketinget falder ind under "statstjenesten", og om Folketinget dermed har været formelt forpligtet af Statsministeriets *Bek. 2.7.1948* om at anvende "det ved Undervisningsministeriets Bekendtgørelse af 22. Marts 1948 indførte Retsskrivningssystem". Og man kan som tidligere nævnt også diskutere i hvor høj grad *Bek. 2.7.1948* forpligtede statstjenesten. Skulle den følge hele den officielle retskrivning sådan som den forelå i *DRO 1923 ff.* og *RO1 1955*, eller kunne man nøjes med at efterleve den på de tre punkter der var indført med Hartvig Frischs retskrivningsreform? Med *Retskrivningsloven* fra 1997 blev disse og lignende usikkerheder bortvejret. Det kom nu til at fremgå klart af lovens tekst at "dansk retskrivning" bl.a. skal følges "af Folketinget og myndigheder med tilknytning til Folketinget" (*Lov-Retskr. 14.5.1997*, § 2, stk. 1), og at "dansk retskrivning" er den retskrivning der fastlægges af Dansk Sprognævn, og som "offentliggøres i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog" (§ 1, stk. 1).

De forskellige vejledninger fra Folketingets ledelse, *FolktRetskr. okt. 1956*, *FolktRetskr. okt. 1986* mfl., udgør sammen med de skiftende officielle retskrivningsordbøger, *RO1 1955* og *RO2 1986 ff.*, grundlaget for den officielle norm '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.). Indholdet af denne norm er nærmere beskrevet i normkapitlet, afsnit 3.32.

2.49. Fra majonæsekrig til sproglove (1985-1997)¹⁵⁷

Der går en (næsten) lige linje fra majonæsekrigen i sommeren 1985 til de love om Dansk Sprognævn og om dansk retskrivning der blev vedtaget i Folketinget i april 1997. I en vis forstand kan de to sproglove i 1997 ses som fredstraktaten efter majonæsekrigen.

2.49.1. Ressort-, kompetence- og normeringsproblemet

Debatten op til udsendelsen af *Retskrivningsordbogen* i 1986 havde aktualiseret tre problemer i forbindelse med Sprognævnet og dets virksomhed.

For det første var der *ressortproblemet*: Hørte Sprognævnet egentlig hjemme under Kulturministeriet, eller burde det ikke snarere føres tilbage til Undervisningsministeriet, hvor det havde været indtil Kulturministeriet blev oprettet i 1961? Det var klart at der var en latent interessekonflikt mellem de to ministerier mht. retskrivningen. Retskrivningens ministerium havde traditionelt været Undervisningsministeriet, der bl.a. havde udstedt den store retskrivningsbekendtgørelse i 1892 (*Bek.-Retskr.* 27.2.1892), og som stadig havde ansvaret for retskrivningen i skolerne. Til gengæld var det Kulturministeriet der var Sprognævnets ministerium og dermed i sidste instans ansvarlig for den officielle skoleretskrivning sådan som den blev fastlagt i Sprognævnets retskrivningsordbog, ligesom det var Kulturministeriet der havde ansvaret for statstjenestens retskrivning¹⁵⁸. Hidtil havde det ikke givet anledning til problemer. Tværtimod havde de to ministerier gjort fælles front mod Sprognævnet og Stednavneudvalget da der i 1984 blev lukket op for at både statsretskrivningen og skolernes retskrivning igen skulle kunne bruge *aa* i danske stednavne (se nærmere ovenfor i afsnit 2.45.4).

Men under majonæsekrigen i sommeren 1985 var det begyndt at knirke. Det viste sig bl.a. på det ovenfor nævnte møde 22.8.1985 mellem kulturminister Mimi Stilling Jakobsen, undervisningsminister Bertel Haarder og repræsentanter fra Dansk Sprognævn.

157 Dette afsnit er en bearbejdet version af de tilsvarende afsnit i artiklen "Vedtægter" i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 190-197.

158 Jeg har ikke fundet direktiver fra 1961 og årene umiddelbart derefter der eksplicit placerer statstjenestens retskrivning under Kulturministeriet på tilsvarende måde som autorisationen af "stednavnefortegnelser til brug i statstjenesten" med *Brev 14.10.1964* overflyttes fra Statsministeriet til Kulturministeriet. Det der kommer tættest på, er Statsministeriets *Bek. 19.9.1961*, der overfører sagsområdet Dansk Sprognævn fra Undervisningsministeriet til Kulturministeriet og dermed altså også redaktion og udgivelse af den officielle retskrivningsordbog til dette ministerium. Hertil kommer også at statstjenestens retskrivning i hvert fald i 1984 de facto ligger hos Kulturministeriet, der med *Cirk. 15.3.1984* ophæver Statsministeriets *Cirk. 23.2.1956* om statstjenestens brug af *å* og *aa* i stednavne. Først i 1987 ser statstjenestens retskrivning ud til at komme formelt på plads i Kulturministeriet, idet *Resolution 10.9.1987* bl.a. overfører "sager vedrørende retskrivningen fra statsministeriet til kultur- og kommunikationsministeriet" (s. 2). Her er de så placeret indtil 1997, da "spørgsmål vedrørende regulering af retskrivning i Statstjenesten overføres fra Kulturministeriet til Undervisningsministeriet" (*Bek.-Statstj. 4.9.1997*; se også afsnit 2.51.2).

Bertel Haarder kritiserede på mødet stærkt flere af de ændringer som Sprognævnet havde planlagt at gennemføre i den nye *Retskrivningsordbog*, fx *begonie* > *begonia/begonie* (som Sprognævnet senere fastholdt) og *gymnasium* > *gymnasie/gymnasium* (som nævnet senere droppede). Han gjorde i den forbindelse opmærksom på at Undervisningsministeriet havde lov til at have en anden mening om retskrivningen end nævnet, og at det kunne ende med at Undervisningsministeriet besluttede at skolen skulle have sin egen retskrivning (*Rapport* 22.8.1985). En anden mulighed, som dog ikke blev nævnt på mødet, men som blev drøftet senere i ministerierne (se nedenfor), var naturligvis at flytte Sprognævnet til Undervisningsministeriet som den i en vis forstand primære interessent i retskrivningen.

For det andet var der *kompetenceproblemet*: Hvad var egentlig Sprognævnets beføjelser mht. ændringer af retskrivningen? Sprognævnet havde som tidligere nævnt opfattet det sådan at nævnet under sit arbejde med *Retskrivningsordbogen* på egen hånd kunne foretage mindre ændringer af ikke-principiel karakter, mens større eller principielle retskrivningsændringer skulle godkendes af Kulturministeriet. Denne opfattelse var flere gange blevet bekræftet af ministeriet – endda også i et skriftligt svar i juli 1985 fra den konservative statsminister Poul Schlüter til det socialdemokratiske folketingsmedlem Jimmy Stahr (se i kronologien under Folketinget 12.-22.7.1985). Men den var ikke kodificeret i vedtægterne for Sprognævnet. De foreskrev blot at nævnet skulle ”redigere og udgive en dansk retskrivningsordbog” (*Bek.* 26.11.1981, § 2), og gav ellers ikke nærmere instrukser vedrørende retskrivningen. Og i øvrigt kunne der også være et behov for en præcisering af hvor grænsen gik mellem mindre, ikke-principielle ændringer og større, principielle ændringer.

For det tredje var der *normeringsproblemet*: Hvor strengt eller normerende skulle Sprognævnet være i sin sproglige rådgivning i det hele taget? Også her havde undervisningsminister Bertel Haarder været en udfarende kraft. Over for kulturministeren havde han givet udtryk for at han ønskede ”en udformning af nævnets forpligtelser i retning af det normerende, med større vægt på sprogrøgt og den sproglige tradition, så at nævnet ikke blot registrerer den faktiske udvikling” (*Rapport* 27.1.1988, s. 5).

Alle tre problemer blev berørt på et møde 27.1.1988 i Kulturministeriet mellem kulturminister H.P. Clausen (De Konservative, 1928-1998, minister 1986-1988), der havde arvet sagen fra Mimi Stilling Jakobsen, og repræsentanter for Sprognævnet. Ministeren kunne her oplyse at ressortproblemet nu var afklaret ministerierne imellem, og at det var afgjort at Sprognævnet fortsat skulle være en institution under Kulturministeriet. De to andre problemer burde efter ministerens opfattelse løses ved at Sprognævnets praksis på disse områder blev kodificeret i en ny bekendtgørelse om Sprognævnet. Ministeren bad Sprognævnet om at udarbejde forslag til nye formuleringer på de to punkter. (Smst.).

2.49.2. Ny retskrivningsbekendtgørelse?

Sprognævnet gik i gang med arbejdet, men erkendte hurtigt at der også var behov for andre ændringer eller ajourføringer end de nævnte, og udarbejdede et udkast til en ny

samlet bekendtgørelse om nævnet (*Dansk Sprognævn 19.1.1989*). Udkastet blev afleveret til Kulturministeriet og blev samtidig drøftet foreløbigt mellem repræsentanter for Sprognævnet og ministeriet, og ministeriet gjorde ved den lejlighed opmærksom på at en ny bekendtgørelse også burde indeholde en passus om at principielle retskrivningsændringer inden godkendelse af kulturministeren skulle forelægges for undervisningsministeren, ”idet man fremhævede at denne har en berettiget interesse i sagen” (*DSNRefAU 27.1.1989*, s. 5). Derefter lå sagen stille nogle år – måske netop på grund af de problemer der udsprang af at Kulturministeriet ikke var alene om ansvaret for og interessen i retskrivningen.

I sommeren 1992 kom der et nyt udspil i sagen, denne gang fra Undervisningsministeriet. I et notat argumenterede kontorchef Ida Dybdal for behovet for en ny retskrivningsbekendtgørelse der skulle sammenarbejde og ajourføre de gældende og delvis forældede bekendtgørelser fra 1892 og 1948, herunder fastlægge det principielle grundlag for stavning af fremmedord (*Dybdal 4.6.1992*). Undervisningsminister Bertel Haarder sendte i juli 1992 notatet til sin kulturministerkollega Grethe Rostbøll¹⁵⁹, og det blev foreslået at der blev nedsat et udvalg med medlemmer fra de to ministerier og Sprognævnet til at arbejde videre med sagen (*Brev 17.7.1992*). Udvalgsarbejdet kom imidlertid aldrig rigtig i gang, og i juni 1995 bad Kulturministeriet – efter samråd med Undervisningsministeriet og korrespondance med Sprognævnet – Sprognævnet om at udarbejde ”et første udkast til en rammebekendtgørelse, der fastsætter overordnede principper for retskrivningen” (*Brev 12.6.1995*).

Sprognævnet udarbejdede og sendte et sådant udkast til ministeriet og gjorde samtidig opmærksom på at det nok ville være rimeligt at overveje om en ny retskrivningsbekendtgørelse ikke burde omfatte hele statstjenesten og ikke blot Undervisningsministeriets område (*Dansk Sprognævn 25.8.1995*). Udkastet blev drøftet på et møde 30.11.1995 i Kulturministeriet mellem repræsentanter for de to ministerier og Sprognævnet (Erik Hansen og Henrik Galberg Jacobsen). På mødet blev det oplyst at man nu forestillede sig to retskrivningsbekendtgørelser, en undervisningsministeriel som skulle gælde skolerne, og en kulturministeriel som skulle gælde statstjenesten (*DSNRefAU 8.12.1995*, s. 46). Samtidig kom spørgsmålet om en ny bekendtgørelse om Sprognævnet på dagsordenen igen, idet Kulturministeriets repræsentant nævnte at spørgsmålet om de nye retskrivningsbekendtgørelser burde behandles i sammenhæng med spørgsmålet om en ny Sprognævnsbekendtgørelse.

2.49.3. To love og en bekendtgørelse

I løbet af foråret 1996 blev planerne om nye bekendtgørelser ændret til at der nu skulle laves en egentlig lovgivning om retskrivningen og om Sprognævnet. Man var i mini-

¹⁵⁹ Grethe Rostbøll (f. 1941), De Konservative, var kulturminister 1990–1993. Før det var hun 1984–1990 formand for Modersmål-Selskabet.

sterierne blevet opmærksomme på at der ikke var hjemmel til at udstede de planlagte bekendtgørelser, og at det var nødvendigt at få etableret et egentligt lovgrundlag for de nævnte områder. Kulturministeriet og Undervisningsministeriet optog derefter lovfor-slag om henholdsvis Dansk Sprognævn og dansk retskrivning på deres lovprogram og udarbejdede i tæt samarbejde med hinanden og Dansk Sprognævn forslag til de to love.

Den 20.11.1996 fremsatte kulturminister Jytte Hilden¹⁶⁰ og undervisningsminister Ole Vig Jensen¹⁶¹ deres respektive forslag. Forslagene var til førstebehandling 13.12.1996 og til andenbehandling 3.4.1997. Tredjebehandling og vedtagelse fandt sted 30.4.1997. Fremsættelsen af lovforslagene gav anledning til et stort antal indlæg i og omkring Fol-ketinget, således alene 23 indlæg i Folketingssalen under førstebehandlingen. Se nær-mere i kronologien under ”Folketinget 20.11.1996”, ”Folketinget 13.12.1996”, ”Fol-ketinget 3.4.1997” og ”Folketinget 30.4.1997”. Lovene blev bekendtgjort 15.5.1997 og trådte i kraft 1.8.1997.

Både *Sprognævnsløven* (*Lov-DSN 14.5.1997*, ændret med *Lov-DSN 10.12.2008*) og *Retskrivningsloven* (*Lov-Retskr. 14.5.1997*) har karakter af rammelove, og det var oprin-delig tanken at de skulle udfyldes via nærmere bestemmelser i hver sin bekendtgørelse udstedt i medfør af lovene. Det var dog kun *Sprognævnsløven* der blev fulgt op af en bekendtgørelse, nemlig *Bek.-DSN 4.9.1997* (*Sprognævnsbekendtgørelsen*), der blev ud-sendt af kulturminister Ebbe Lundgaard¹⁶² 4.9.1997. Forholdet mellem *Sprognævnsløven* og *Sprognævnsbekendtgørelsen* er at loven indeholder de overordnede bestemmelser om Sprognævnets opgaver og struktur, mens bekendtgørelsen giver mere detaljeret besked om bl.a. de principper Sprognævnet skal følge ved fastlæggelsen af retskrivningen (tra-ditions- og sprogbrugsprincippet, se nærmere nedenfor), og om Sprognævnets repræ-sentantskabs rolle i forbindelse med retskrivningsændringer (se ligeledes nedenfor).

Derudover giver bekendtgørelsen besked om hvordan *Retskrivningsordbogen* skal be-handle stednavne der medtages i ordbogen (§ 2). Det fastslås her at stednavne skal opta-ges i den form der er fastlagt af Stednavneudvalget og autoriseret af Kulturministeriet. Og hvis et stednavn autoriseres i en anden form end den der står i *Retskrivningsordbogen*, pålægges det Sprognævnet at rette staveformen i næste oplag af ordbogen, idet dog både den gamle og den nye form er korrekte indtil det nye oplag udkommer. Se nærmere om ændringer som *Gladsakse* > *Gladsaxe* og *Neksø* > *Nexø* i normkapitlet, afsnit 3.33.4, RP7, og se evt. også artiklen ”Stednavne” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 161-163.

Det er ligeledes *Sprognævnsbekendtgørelsen* der fastsætter regler for sammensætningen

160 Jytte Hilden, f. 1942, Socialdemokratiet, var kulturminister 1993-1996 under Poul Nyrup Rasmussen.

161 Ole Vig Jensen, f. 1936, Det Radikale Venstre, var undervisningsminister 1993-1998 under Poul Ny-rup Rasmussen (og kulturminister 1988-1990 under Poul Schlüter).

162 Ebbe Lundgaard, 1944-2009, Det Radikale Venstre, var kulturminister 1996-1998 under Poul Nyrup Rasmussen. Han afløste Jytte Hilden 30.12.1996, altså mellem lovforslagenes første- og andenbehand-ling. – Korrekturnote: *Sprognævnsbekendtgørelsen* fra 1997 blev i 2009 afløst af *Bek.-DSN 9.3.2009* (ud-sendt af Carina Christensen, f. 1972, De Konservative, kulturminister 2008-). Den nye bekendtgørelse var en konsekvens af den ændrede *Sprognævnsløve* (*Lov-DSN 10.12.2008*), der var trådt i kraft 1.1.2009, og den indeholdt ligesom loven kun ændringer vedrørende nævnets ledelsesstruktur og organisation.

af Sprognævnets repræsentantskab, specielt hvilke institutioner der skal være repræsenteret. Se nærmere i artiklen ”Repræsentantskabet” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 103–107, suppleret med *Bek.-DSN 9.3.2009*.

Den ”udfyldende bekendtgørelse” for *Retskrivningsloven* udgøres på det principielle niveau af *Sprognævnets bekendtgørelsen*, på detailniveauet af Dansk Sprognævns retskrivningsordbog, hvori dansk retskrivning ifølge lovens § 1 fastlægges og offentliggøres.

2.49.4. Ordrede forhold¹⁶³

Direktivkomplekset fra 1997 – *Retskrivningsloven*, *Sprognævnets loven* og *Sprognævnets bekendtgørelsen* – adskiller sig på flere punkter fra de foregående bekendtgørelser om Dansk Sprognævn (senest *Bek. 26.11.1981*). Den vigtigste forskel er at de nye direktiver er udførligere og mere eksplicite end de gamle, både når det drejer sig om Sprognævnet og dets beføjelser, og når det drejer sig om hvem der er forpligtede til at rette sig efter Sprognævnets retskrivning.

Dansk Sprognævns opgaver i forhold til det danske sprog er grundlæggende uændrede i *Sprognævnets loven*, men paragraffen om dem er opbygget lidt anderledes. De tre hovedopgaver – at følge sprogets udvikling, at give råd og oplysninger om sproget, at fastlægge den danske retskrivning – er nu trukket helt frem i starten af lovteksten. Og grundlaget for Sprognævnets arbejde med bl.a. retskrivningen har fået sit eget lille afsnit (§ 1, stk. 3) og er udførligere beskrevet end før. – Se nærmere nedenfor om ”Traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet”.

Skal man kort sammenfatte virkningen af 1997-direktiverne, kan man sige at de har bragt ordrede forhold på området (jf. min artikel ”Ordnede forhold” (*Galberg Jacobsen 1997*), som med enkelte ændringer er gengivet i de følgende afsnit).

Med *Sprognævnets loven* er der nu i vedtægterne for nævnet formuleret direktiver for hvilke retskrivningsændringer Dansk Sprognævn kan tillade sig at foretage på egen hånd, og hvilke ændringer der kræver godkendelse i Kulturministeriet og Undervisningsministeriet. Og med *Retskrivningsloven* er der blevet ryddet op i den uoverskuelige samling af gamle og delvis forældede retskrivningsbekendtgørelser og -cirkulærer der hidtil har udgjort grundlaget for den officielle danske retskrivning: I lovens sidste paragraf ophæves der udtrykkeligt 4 bekendtgørelser. Men derved bortfalder der samtidig yderligere et antal ændringsbekendtgørelser og -cirkulærer, således at *Retskrivningsloven* alt i alt erstatter en halv snes retskrivningsforskrifter udstedt i årene 1892–1984 (se nærmere i kronologien under *Lov-Retskr. 14.5.1997*).

¹⁶³ Dette og de følgende to afsnit (2.49.4–6) er en forkortet og let bearbejdet version af de tilsvarende afsnit i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 193–197. Se også om tidligere versioner i bibliografien under *Galberg Jacobsen sept. 1997*.

2.49.5. Traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet

Om de retningslinjer som Dansk Sprognævn skal følge ved fastlæggelsen af den danske retskrivning, henviser *Retskrivningsloven* (§ 1, stk. 2) til de regler der er fastsat ”i eller i medfør af” *Sprognævnsløven*. Der sigtes her dels til selve *Sprognævnsløvens* § 1, stk. 3, dels til *Sprognævnsbekendtgørelsen* der jo er udstedt i medfør af loven.

Det første sted i *Sprognævnsløven* drejer sig om grundlaget for nævnets arbejde i almindelighed. Det fremhæves her at nævnet i sit arbejde skal ”tage hensyn til sprogets funktion som bærer af tradition og kulturel kontinuitet og som spejl af samtidens kultur og samfundsforhold”. Hvad der menes med denne meget almene og åbne formulering, er uddybet dels i de bemærkninger der ledsagede lovforslaget da det blev fremsat i Folketinget 20. november 1996, dels i *Sprognævnsbekendtgørelsen*.

Nogleordene i såvel bemærkningerne til lovforslaget som bekendtgørelsen er *traditionsprincippet* og *sprogbrugsprincippet*. Det er de to hovedprincipper som Sprognævnet skal tage hensyn til i sit arbejde med sprognormeringen, herunder fastlæggelsen af retskrivningen. I bemærkningerne til lovforslaget er principperne beskrevet således:

Efter traditionsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, der har været gældende siden bekendtgørelse nr. 24 af 27. februar 1892, og som er kommet til udtryk i de retskrivningsordbøger, som Dansk Sprognævn har udgivet.

Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbrugerens skriftlige sprogbrug.

Efter traditionsprincippet ligger stavemåderne af det eksisterende ordforråd principielt fast, bortset fra justeringer som følge af sprogbrugsprincippet. Et element i traditionsprincippet er princippet om, at fremmedord, der er blevet almindelige i dansk, skrives i overensstemmelse med de regler, der gælder for oprindelig danske ord og ældre låne- og fremmedord i dansk. (*Lovfors.-DSN 20.11.1996*, s. 1918).

Samme forklaring giver 1997-bekendtgørelsen, der dog yderligere præciserer hvilke ord traditionsprincippet skal anvendes på:

Dette princip [dvs. traditionsprincippet] gælder først og fremmest ord fra græsk, latin og fransk og ord dannet af græske, latinske og franske bestanddele. Ord fra andre sprog, specielt nyere ord, skrives som hovedregel i overensstemmelse med skrivemåden i det pågældende sprog eller med international praksis.

(*Bek.-DSN 4.9.1997*, § 1, stk. 3, = *Bek.-DSN 9.3.2009*, § 1, stk. 3).

Man kan her bemærke at de to hovedprincipper altså først og fremmest er aktuelle når det drejer sig om stavning af fremmedord. Man kan ligeledes bemærke at den mere end 100 år gamle *Bek.-Retskr. 1892*, der blev ophævet med vedtagelsen af den nye *Retskrivningslov*, stadig er med i kulissen som en del af traditionsgrundlaget for moderne dansk retskrivning. Og man kan endelig bemærke at ord fra engelsk – der her ganske vist skjuler sig bag etiketten ”ord fra andre sprog” – nu også er kommet med i retskrivnings-

direktiverne, og at de i overensstemmelse med sprogbrugsprincippet som hovedregel fortsat skal skrives på samme måde som i engelsk.

Det er ligeledes en interessant – og paradoksal – detalje at argumentet for for-danskninger af fremmedord af typen *ressource* > *resurse* nu skal hentes i traditionsprincippet – at det altså i en vis forstand er *traditionsprincippet* der er det *radikale* princip i moderne dansk retskrivning.

2.49.6. Ændringer ”af principiel karakter”

Sprognævnetslovens § 2, stk. 2-3, afstikker rammerne for Sprognævnets ret til at lave ændringer i *Retskrivningsordbogen* – og altså dermed i den officielle retskrivning. Det anføres her at nævnet på egen hånd – uden at spørge – kan ”foretage ændringer og ajourføringer af ikkeprincipiel karakter”. Ændringer ”af principiel karakter” skal derimod godkendes af kulturministeren, der inden en evt. godkendelse skal forelægge sagen for undervisningsministeren. Der er her tale om en kodificering på lovniveau af de beføjelser som tidligere var formuleret i Retskrivningsudvalgets kommissorium fra 1920 (se ovenfor i afsnit 2.34.1), og som var blevet fornyet i kommissoriet for RO-Udvalget-1948 (se afsnit 2.38.1), og som også Kulturministeriet og Sprognævnet havde været enige om i 1975 (se afsnit 2.46.2).

Allerede i 1975 havde Kulturministeriet meddelt at man ved mindre ændringer af ikke-principiel karakter forstod ændringer som dem der var registreret i ændringslisten bag i *RO1 1955*. Med 1997-direktiverne blev det yderligere uddybet hvad der ligger i ”ændringer af ikkeprincipiel karakter” og ”ændringer af principiel karakter”. Det sker dog ikke i selve lovteksten, men også her er der hjælp at hente i bemærkningerne til lovforslaget. Det fremgår her at man ved ”ændringer af principiel karakter” forstår mere gennemgribende eller systematiske ændringer, og som eksempler nævnes:

forslag til indførelse af ny tegnsætning, afskaffelse af stumme h’er og d’er, genindførelse af store bogstaver i navneord, konsekvent fordanskning af fremmedords stavning eller ændring af endelsen ”tion”/”sion” til ”sjon” eller endelsen ”ium” til ”ie” (i fx gymnasium og planetarium).

(*Lovfors.-DSN 20.11.1996*, s. 1918).

Om de ikke-principielle ændringer oplyses det i bemærkningerne at Sprognævnet efter loven vil få ”bemyndigelse til at foretage justeringer af enkeltords stavemåde og bøjningsformer og ændringer, der ikke er gennemgribende eller systematiske”. Og i *Sprognævnets bekendtgørelsen* får Sprognævnet selv et stort ord at skulle have sagt når det skal afgøres om en ændring er af principiel karakter eller ej – og dermed om den skal forelægges for ministeren eller ej. Det bestemmes her at sager om ændringer skal behandles i repræsentantskabet, der består af 27-30 medlemmer, altså ikke i arbejdsudvalget (5-9 medlemmer) alene. Og det tilføjes: ”Repræsentantskabet tager stilling til, om en ændring er af principiel karakter” (§ 3, stk. 1).

Det er nyt at det nu udtrykkeligt står i bestemmelserne for Sprognævnet at nævnets beføjelser mht. retskrivningsændringer afhænger af om ændringerne er af principiel karakter eller ej. Og det er også nyt at der nu gives eksempler på hvad man skal forstå ved principielle ændringer, således at grænsen mellem tilladelige og ikke-tilladelige ændringer nu tegner sig relativt klart. Men i øvrigt er der som allerede nævnt tale om en skelnen og et princip som også har været anerkendt i det hidtidige samarbejde mellem Sprognævnet og nævnets ministerium, og som nævnet også havde lagt til grund ved redaktionen af *RO2 1986*.

2.50. Kommakrig, kommafusion og kommafred (1989–2005)¹⁶⁴

Kort tid før 1997-sproglovene blev vedtaget, var 2. udgave af Dansk Sprognævns anden ordbog, *RO2 1996*, blevet udsendt. Der var tale om en ny udgave som på næsten alle punkter blot var en videreførelse og en ajourføring af 1. udgave fra 1986, og som altovervejende fremstod som en ukontroversiel og lidt anonym ordbog¹⁶⁵. Retskrivningsreglerne indeholdt imidlertid en enkelt ændring der gjorde at 1996-ordbogen trådte ud af anonymiteten og kom til at præge både de næste knap 10 års sprogdebat og befolkningens kendskab til og opfattelse af Sprognævnet.

2.50.1. Fra pausekomma til enhedskomma og nyt komma

Det nye i *Retskrivningsreglerne* gik i al korthed ud på at den gamle valgfrihed mellem grammatisk komma ("kryds og bolle-komma") og pausekomma var afløst af en ny valgfrihed mellem et såkaldt *traditionelt komma* og et såkaldt *nyt komma*. *Det traditionelle komma* var der ikke ændret noget ved. Det havde blot fået nyt navn (fordi også reglerne for *nyt komma* var formuleret på et (sætnings)grammatisk grundlag), men ellers var reglerne nøjagtig de samme som reglerne for *grammatisk komma* i *RO2 1986*, § 46–52. Ordbogens regler for *pausekomma* (§ 53–57) var derimod gået ud og var i *RO2 1996* afløst af regler for *nyt komma*. Hertil kom yderligere at Sprognævnet og *Retskrivningsordbogen* ikke lancerede de to kommasystemer som fuldstændig ligestillede, men anbefalede "at man følger de nye kommaregler" (*RO2 1996*, § 45). Se nærmere om indholdet af komma-reglerne i normkapitlet, afsnit 3.33.4, RP27.

Sprognævnets præference for det nye komma fremgik desuden af at nævnet ca. et halvt år før den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* udkom, havde udsendt en udførlig

¹⁶⁴ Dette afsnit er en bearbejdet version af afsnittet "Kommakrig og kommafred" i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 127–131.

¹⁶⁵ Se nærmere om ændringerne i *RO2 1996* i normkapitlet, afsnit 3.33.2.

vejledning i at sætte nyt komma, *Sæt nyt komma. Regler, grammatik, genveje og øvelser* (Galberg Jacobsen 1996b), der via Dansk lærerforening var blevet distribueret til ca. 10.000 af landets dansklærere.

Bag lanceringen af det nye komma og anbefalingen af det i RO2 1996 lå der adskillige års diskussioner og overvejelser i Sprognævnet. I en vis forstand kan det nye komma føres helt tilbage til Sprognævnets allertidligste år, da man som første bind i serien Dansk Sprognævns skrifter udsendte Aage Hansens *Pausekommaet* (1957) i erkendelse af at 1955-ordbogens kommaregler ikke gav tilstrækkelig vejledning til dem der ønskede at benytte sig af den tilladelse der siden 1918 havde været til at sætte pausekomma (se afsnit 3.31.4, RP27). Der var dog ikke tale om at Sprognævnet allerede ved den lejlighed tog parti for pausekommaet og mod det grammatiske komma. Sprognævnet gjorde sig tværtimod gennem årene stor umage med at fremhæve at de to kommasystemer var nøjagtig lige korrekte. Men det var naturligvis til pausekommaets fordel at Sprognævnets sekretariat næsten fra begyndelsen brugte pausekomma i sin korrespondance og i publikationer som nævnets *Årsberetning* (DSNÅrsb.) og *Fra Dansk Sprognævns rådgivning/Nyt fra Sprognævnet*.

En vis sympati for pausekommaet og modvilje mod det grammatiske komma hos såvel ansatte i nævnets sekretariat som hos de fleste medlemmer af nævnets arbejdsudvalg var da også medvirkende til at Sprognævnet fra 1989 intensiverede arbejdet med kommaerne i en bestræbelse på at få indført ét kommasystem i dansk. Udgangspunktet var at de to eksisterende kommasystemer efter mere end 70 års sameksistens begge havde bevist deres uegnethed. Det ene, det *grammatiske komma*, var det de fleste forsøgte at bruge. Men det var (trods lempelser i reglerne i RO2 1986) så svært at sætte at kun meget få kunne sætte det helt korrekt. Derudover førte det til så mange og tætsiddende kommaer med forskellig vægt at kommaet i en vis forstand mistede sin betydning og dermed sin funktion som interpunktionstegn. Det andet system, *pausekommaet*, var til gengæld et eksklusivt komma, der kun blev sat af meget få sprogbrugere, hovedsagelig sprogfolk og forfattere, og som af mange blev opfattet som nærmest regelløst og anarkistisk. RO2 1986 havde ganske vist med et sæt udførlige regler for pausekommaet klart vist at der var både system og mening i galskaben¹⁶⁶. Men pausekommaet havde stadig et nærmest uafvaskeligt præg af ugrammatisk flipperkomma og blev af de fleste lærere opfattet som umuligt at undervise i.

Der blev derfor i Sprognævnets sekretariat udarbejdet et oplæg – formuleret af mig (Galberg Jacobsen 21.10.1989) – til regler for et *enhedskomma* som kunne erstatte de to gamle systemer. Systemet kunne nærmest beskrives som en grammatisk variant af pausekommaet, dvs. et komma som blev sat på et grammatisk grundlag – man skulle kunne kende både helsætninger og ledsætninger for at sætte det korrekt – og

166 Grundlaget for de udbyggede pausekommaregler i RO2 1986 (og i øvrigt også for de nyformulerede og reviderede regler for grammatisk komma) var detaljerede udkast fra Erik Hansen (6.2.1978 og 2.3.1978b; jf. også *sa.* 1977 og 6.6.1977).

som førte til stort set de samme relativt få kommaer som blev sat af dem der satte pausekommaer. Resultatet blev et kommasystem hvor de fleste regler var de gamle og velkendte om komma i opremsninger, foran *men*, ved appositioner, mellem sideordnede sætninger – men hvor der blot ikke længere skulle sættes automatisk komma foran hver eneste ledsætning, men kun foran ledsætninger der stod parentetisk. (Jf. RO2 1996, § 53-54).

Enhedskommaet blev drøftet ved et par møder i Sprognævnets samlede repræsentantskab i 1989-1990, og i 1993 udsendte Sprognævnet kommadebatbogen *Komma – hvornår og hvorfor?*, der bl.a. indeholdt et fuldt udarbejdet forslag til regler for *enhedskommaet*, ligeledes formuleret af mig (Galberg Jacobsen 1993a). Der var i nogen tid i Sprognævnet overvejende stemning for at indføre enhedskommaet som det eneste kommasystem i den næste udgave af *Retskrivningsordbogen*. Der var dog også nogle der var betænkelige, bl.a. Jørn Lund, og som ville foretrække at det nye komma ikke blev indført som det eneste system, men som et nyt valgfrit system i stedet for pausekommaet. Som et kompromis nåede man frem til at den nye *Retskrivningsordbog* skulle indeholde regler for både det gamle grammatiske komma og for det nye enhedskomma, idet det dog af *Retskrivningsordbogen* skulle fremgå at Sprognævnet anbefalede at man brugte enhedskommaet. Disse planer forelagde Sprognævnet i december 1994 for Kulturministeriet, samtidig med at man annoncerede at man havde til hensigt at skrive i *Retskrivningsordbogen* at enhedskommaet ”efter en overgangsperiode tænk[t]es indført som det eneste officielle kommasystem i dansk” (*Dansk Sprognævn* 7.12.1994). I Kulturministeriet kunne man tilslutte sig at nævnet afskaffede pausekommaet og indførte et nyt anbefalet kommasystem ved siden af det traditionelle, men kunne ikke acceptere at det blev annonceret at det nye system på længere sigt skulle gøres til det enerådende, da det ville være ”en foregribelse af det endnu ikke afsluttede arbejde med retskrivningsbekendtgørelsen [dvs. den senere *Retskrivningslov* mv.]” (Galberg Jacobsen 27.1.1995, s. 2).

Bebudelsen af et fremtidigt skifte til ét kommasystem kom dermed ikke med i RO2 1996. Men det nye komma kom med – nu under navnet *nyt komma*, eftersom *enhedskommaet* jo ikke længere var det enhedssystem det oprindeligt var tænkt som, og derfor måtte have et andet navn.

2.50.2. Nyt komma – det ”bæredygtige” komma

Sprogbrugerne tog pænt mod det nye komma, og mange fulgte Sprognævnets anbefaling og gik over til det nye system. I december 1998 var bl.a. DSB's blad *Ud & Se*, Jehovas Vidners *Vågtårnet* og *Magisterbladet* gået over til det nye komma, og det blev også brugt af bl.a. Ombudsmandens kontor, BG Bank, Esbjerg Kommune og Flyvevåbnets Officersskole. Også i folkeskolen fik det et vist fodfæste, bl.a. gennem det udbredte dansksystem *Så dansk* (af Marianne og Mogens Brandt Jensen). Men det kneb med at få den offentlige administration til at gå over til det nye system. Ikke engang Kulturministeriet og Undervisningsministeriet, som begge havde accepteret at Sprognævnet og

Retskrivningsordbogen anbefalede det nye komma, fulgte nævnets anbefaling¹⁶⁷. En enkelt markant undtagelse i centraladministrationen var Miljø- og Energiministeriet, der med miljøminister Svend Auken som initiativtager så en profileringsmulighed i at indføre det ny ”bæredygtige” komma (jf. *Auken, Svend 13.7.2001*).

Når miljøministeren i 2001 gik over til det nye komma, hang det sammen med den intensive kampagne for det nye komma som Sprognævnet førte 2001–2002. Initiativtageren og drivkraften var nævnets daværende næstformand, Niels Davidsen-Nielsen¹⁶⁸, og kampagnen resulterede i adskilligt informations- og agitationsmateriale fra Sprognævnet, herunder et temanummer om det nye komma (*NFS 2001/2 april*) og brochuren *Nyt komma – et tegn bedre (Dansk Sprognævn feb. 2001)*. I den mere poppede ende af kampagnen lå dels et *free-card* til støtte for det nye komma som man gratis kunne forsyne sig med på visse cafeer og fitnesscentre i november 2001 (afbildet i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 125), og dels en lille grøn selvkøbende mærkat. Mærkaten, der også kunne downloades fra Sprognævnets hjemmeside, havde teksten ”Her er brugt NYT KOMMA. Anbefalet af Dansk Sprognævn”. Med den kunne man fortælle forretningsforbindelser mv. at de manglende kommaer i ens tekst ikke skyldtes manglende færdigheder i at sætte komma.

2.50.3. Et kommakompromis – fusionskommaet

Ikke desto mindre faldt stadig flere af det nye kommas tilhængere fra, i august 2003 tilmed kommapioneren *Ud & Se*, der erkendte at det nye komma ikke havde ”vundet genklang i det omfang, redaktionen havde håbet på” (*Ud & Se*, august 2003, s. 2). Samtidig kunne der konstateres en politisk modstand mod det nye komma, specielt fra Venstres kulturordfører, Ester Larsen, der udtalte at det gamle grammatiske komma burde autoriseres som det enerådende (*Venstre 22.4.2003*). Sprognævnet besluttede derfor at søge at komme en truende afskaffelse af det nye komma i forkøbet ved at udarbejde et kommakompromis og forelægge det for nævnets minister, Brian Mikkelsen¹⁶⁹.

Kompromiset gik ud på at der i stedet for de to kommasystemer skulle indføres ét kommasystem. Dette system skulle være identisk med det traditionelle grammatiske komma, bortset fra en enkelt valgfrihed. Denne valgfrihed var til gengæld ikke uvæ-

167 Undervisningsministeriets accept blev givet i *Brev 9.2.1995* fra undervisningsdirektor Uffe Gravers Petersen til ministeriets repræsentant i Sprognævnet, der i december 1994 ved at fremsende en kopi af *Dansk Sprognævn 7.12.1994* havde orienteret Undervisningsministeriet om Sprognævnets kommaplaner (*Jørgensen, Charlotte 9.12.1994*). Tilslutningen var dog ikke helt uden modifikationer (se nærmere i kronologien under *Brev 9.2.1995*). Jf. også (ligeledes i kronologien) *Jørgensen, Charlotte 8.11.1996* og undervisningsministerens svar: *Vig Jensen 12.12.1996a*.

168 Niels Davidsen-Nielsen (f. 1937) var næstformand for Sprognævnet 2000–2002 og formand 2002–2008; derefter var han fungerende formand til ultimo august 2009, hvorefter han blev afløst af universitetslektor Dorte Duncker (f. 1963). Se nærmere om Davidsen-Nielsen og nævnets øvrige formænd i artiklen ”Formænd” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 48–54.

169 Brian Mikkelsen (f. 1966), De Konservative, kulturminister 2005–2008.

sentlig. Den gik ud på at kommaet foran ledsætninger kunne udelades eller sættes efter sprogbrugerens eget valg, dvs. at man fortsat kunne sætte kommaer som man havde gjort hvis man hidtil havde sat nyt komma (ligesom man naturligvis kunne fortsætte med at sætte traditionelle kommaer hvis man ønskede det). Sprognævnet anbefalede endda at man undlod at benytte sig af tilladelsen til at sætte komma foran ledsætninger – *startkomma* som det senere blev døbt. Så de faktiske kommateringsmuligheder efter kommakompromiset var altså de samme som før kompromiset. Det afgørende var imidlertid at der med fusioneringen af de to systemer nu kun var ét kommasystem i dansk. Kulturministeriet kunne derfor i en pressemeddelelse med overskriften ”Kommakrigen bilægges” meddele at både kulturminister Brian Mikkelsen og undervisningsminister Ulla Tørnæs¹⁷⁰ hilste Sprognævnets forslag velkomment (*Pressemeddelelse 3.10.2003*).

Sprognævnet gik derefter i gang med at formulere de nye regler i detaljer og kunne i juni 2004 udsende hæftet *Kommaregler (Dansk Sprognævn juni 2004a)* med reglerne for det nye danske ”enhedskomma”. De nye regler er derudover indarbejdet i 4. oplag af *RO2 2001* der blev udsendt i foråret 2005 (*RO2 2005*, § 45-51). Reglerne er som nævnt altovervejende i overensstemmelse med de hidtidige regler for henholdsvis traditionelt komma og nyt komma, med den ene undtagelse at komma foran *men* nu kun er obligatorisk når det følges af en hel sætning med subjekt og verbal (se nærmere i afsnit 3.33.4, RP27, slutningen).

Et resultat af fusioneringen er at der er kommet ro på kommafronten. Et andet resultat er at det stadig tilladte – og stadig anbefalede – nye komma er blevet næsten usynligt. Den almindelige opfattelse ser i dag ud til at være at ”nyt komma” simpelthen blev afskaffet ved kommafreden i 2004, og at traditionel kryds og bolle-kommatering nu er den eneste tilladte mulighed. Og sådan ser det da også ud hvis man betragter den faktiske kommatering i medier og skrivelser fra det offentlige mv. Her er det fortsat kommatering med komma foran enhver ledsætning der er det helt dominerende ideal, mens kommatering med fravalgt startkomma ser ud til igen at være blevet en specialitet for en relativt lille kreds af sprogfolk og forfattere.

Altså næsten ligesom det var før kommakrigen.

2.51. Retskrivning for flere (1997-)¹⁷¹

Før 1997 indeholdt direktiverne om Sprognævnet ikke oplysninger om at fx bestemte grupper af sprogbrugere skulle følge Sprognævnets anvisninger. Det fremgik således heller ikke hvem der egentlig var forpligtet til at følge den retskrivningsordbog som Sprognævnet var sat til at redigere og udgive. Der havde imidlertid ”altid” været enighed om at det primært var skolen, til at begynde med kun latinskolen, der skulle følge

¹⁷⁰ Ulla Tørnæs (f. 1962), Venstre, undervisningsminister 2001–2005.

¹⁷¹ Se næste note.

den officielle retskrivning. Det fremgik bl.a. klart af den store retskrivningsbekendtgørelse *Bek.-Retskr. 1892* og af Hartvig Frischs *Bek. 22.3.1948*. Siden sommeren 1948 (*Bek. 2.7.1948*) havde dog også statstjenesten skullet følge den officielle retskrivning, hvorimod fx kommunerne i princippet havde kunnet skrive som de ville. Se evt. nærmere i normkapitlet i indledningen til beskrivelsen af de enkelte normer om den pågældende norms rækkevidde.

2.51.1. Retskrivning for ”hele det officielle Danmark”

Retskrivningsloven fra 1997 gav nu klar besked om hvem der skulle følge Sprognævnets retskrivning, og den udvidede samtidig kredsen af personer og institutioner der er forpligtede til at bruge den. Retskrivningen skal nu – ud over af skolen – følges af ”alle dele af den offentlige forvaltning, af Folketinget og myndigheder med tilknytning til Folketinget samt af domstolene” (§ 2, stk. 1). Det uddybes i bemærkningerne til lovforslaget, der bl.a. præciserer at den officielle retskrivning ”foruden forvaltningsmyndigheder inden for statstjenesten” nu også omfatter ”den kommunale og amtskommunale forvaltning” (*Lovfors.-Retskr. 20.11.1996*, s. 1973). Med *Retskrivningsloven* fra 1997 er den officielle danske retskrivning omsider blevet til retskrivningen for ”hele det officielle Danmark”, som Hartvig Frisch udtrykte det i oktober 1948 (se afsnit 2.36.1).

Kommunerne mv. måtte altså sige farvel til deres hidtidige ret til at skrive som de ville. Men eftersom de – ligesom i øvrigt privatpersoner og private virksomheder og medier – i praksis har følt samme forpligtelse over for *Retskrivningsordbogen* som de dele af befolkningen der skulle følge den, var der tale om en ændring der næppe blev registreret rundt om på rådhus og amtsgårde.

2.51.2. Mere magt til undervisningsministeren

Retskrivningsloven har desuden givet mulighed for at undervisningsministeren i visse tilfælde kan give visse skoler mv. dispensation fra kravet om at de skal følge den officielle retskrivning. Derudover giver den ministeren beføjelser til ”at fastsætte nærmere regler om, at en eller flere mulige retskrivningsformer, f.eks. stave- og tegnsætningsformer, skal foretrækkes i særlige sammenhænge” (§ 2, stk. 3). Der ligger her en mulighed for at ministeren kan sætte dobbeltformer og andre valgfriheder i *Retskrivningsordbogen* ud af spil og foreskrive at kun én af varianterne må bruges.¹⁷²

Uanset at Dansk Sprognævn hører under Kulturministeriet, og at den udfyldende bekendtgørelse om nævnets virksomhed og dets beføjelser er udstedt af dette ministerium, har Undervisningsministeriet altså stadig en betydelig indflydelse på den officielle retskrivning. Jeg har ovenfor (afsnit 2.49.1) nævnt Bertel Haarders sabelraslen i 1985

¹⁷² Indholdet af afsnit 2.51 fra begyndelsen og hertil er en let bearbejdet version af afsnittet ”Retskrivning for flere” i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 197.

under majonæsekrigen, hvor han gjorde opmærksom på at Undervisningsministeriet kunne føle sig nødsaget til at indføre sin egen retskrivning for skolen. Hertil kom nu at Undervisningsministeriet i forbindelse med lovkomplekset i 1997 fik den nævnte mulighed for at ophæve valgfriheder i Sprognævnets retskrivningsordbog. Og derudover blev statstjenestens retskrivning nogle måneder efter at sproglovene var vedtaget, overført fra Kulturministeriet til Undervisningsministeriet (22.8.1997 if. *Bek.-Statstj.* 4.9.1997). Denne overflytning var allerede tidligere blevet annonceret på et møde mellem repræsentanter fra Kulturministeriet, Undervisningsministeriet og Sprognævnet som en nødvendig juridisk konsekvens af at den undervisningsministerielle del af lovkomplekset, *Retskrivningsloven*, kom til at omfatte hele statstjenesten. Der var således efter de ministerielle mødedeltageres mening nærmest tale om en formalitet. (*Galberg Jacobsen 10.10.1996*).

Under alle omstændigheder hører retskrivningen også efter 1997 hjemme under to ministerier, og fremtidige principielle retskrivningsændringer skal eksplicit godkendes af såvel kulturministeren som undervisningsministeren, eller med *Sprognævnets lovens* ord: ”Ændringer af principiel karakter kræver godkendelse af kulturministeren efter indhentet udtalelse fra undervisningsministeren” (§ 2, stk. 3).

2.51.3. Og mere autoritet til *Retskrivningsordbogen*

Siden 1997 har *Retskrivningsordbogen* haft en særlig status. I kraft af såvel *Sprognævnets loven* som *Retskrivningsloven* har Sprognævnets retskrivningsordbog siden da udtrykkeligt været bæreren af den officielle danske retskrivningsnorm sådan som den skal praktiseres i det officielle Danmark. Også tidligere var det den officielle retskrivningsordbog der udmøntede og eksemplificerede retskrivningsreglerne i de bagvedliggende bekendtgørelser mv. Men til forskel fra tidligere gælder der ikke længere nogen bagvedliggende ministerielle retskrivningsdirektiver som *Retskrivningsordbogen* kan formidle. De er jo ophævet eller bortfaldet med *Retskrivningsloven* fra 1997 (se nærmere ovenfor i afsnit 2.49.4).

Når det derfor i dag hører med til officiel dansk retskrivning at skrive substantiver med små begyndelsesbogstaver, er det altså ikke fordi det står i Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse fra 1948, men fordi det står i *Retskrivningsordbogen* (RO2 2005). Og når normen kræver en stavemåde som fx *inspektør* og ikke *inspecteur*, er det ikke fordi det står i 1892-bekendtgørelsen, men fordi det står i *Retskrivningsordbogen*. Og når det i dag tilsvarende kun er korrekt at skrive *tredje* og *linje* (og ikke *tredie* og *linie*), er det ene og alene fordi *tredje* og *linje* er de former der foreskrives i *Retskrivningsordbogen*.

Retskrivningsordbogens autoritet er altså øget betydeligt efter *Retskrivningsloven* fra 1997. Den ortografiske normering der tidligere skulle afledes såvel af de ministerielle retskrivningsdirektiver som af den gældende retskrivningsordbog, afledes nu af *Retskrivningsordbogen* alene: Retskrivningsbekendtgørelse og retskrivningsordbog er i dag smeltet sammen til ét normdirektiv.

Kapitel 3

NORMER

3.1. Officielle og private normer

I det foregående kapitel behandlede jeg rammerne for den officielle danske retskrivning. Det vil for det første sige de direktiver der har givet de forskellige retskrivningsnormer deres status, og som har fastlagt indholdet af dem. For det andet har det drejet sig om de institutioner, organisationer og personer der har spillet en rolle for udformningen af direktiverne og for den autoritet og status der er blevet knyttet til dem. I dette kapitel ser jeg nærmere på det konkrete sproglige indhold i de forskellige retskrivningsnormer og på hvad der adskiller disse normer fra hinanden.

Hovedvægten ligger her som i afhandlingen som helhed på de officielle, primært statslige, retskrivningsnormer. Men eftersom den enkelte norm konstitueres ud fra dens forhold til andre normer, og eftersom disse andre – kontrasterende – normer både kan være private normer og officielle normer, har det været nødvendigt også at inddrage nogle af periodens mere markante private retskrivningsnormer. Kapitlet indeholder derfor karakteristikkere af såvel officielle som private retskrivningsnormer, de private dog primært i den udstrækning det er nødvendigt for at de kan give baggrund for forståelsen af etableringen af de omkringliggende officielle normer.

Størsteparten af kapitlet udgøres af en kronologisk ordnet oversigt over periodens retskrivningsnormer. Det drejer sig om i alt 30 normer, hvoraf 18 er officielle, og 12 er private. Til de officielle retskrivningsnormer regner jeg normer som hviler på et eller flere statusdirektiver udstedt af en offentlig myndighed, og som det er pålagt en bestemt større personkreds at følge, fx '1775-retskrivningen' og '1948-retskrivningen'. Til de private normer regner jeg omvendt dem der ikke har et sådant statusdirektiv, og som det derfor i princippet står enhver frit for at følge eller lade være med at følge, fx 'Badens retskrivning' og 'rask-petersensk retskrivning'. En særlig undergruppe af de private normer udgøres af de forskellige skoleretsskrivninger som overvejende er udformet til brug på en bestemt skole, og som ofte vil være obligatoriske for en bestemt skoles elever, fx 'Withs retskrivning' (1865) og 'Roskilderetsskrivningen' (1868). Sådanne skoleretsskrivninger burde måske snarest rubriceres som halvofficielle (eller halvprivate), men for enkelhedens skyld henregner jeg dem til (og noterer dem som) private normer.

Betegnelserne for både de officielle og de private normer er, som det allerede er fremgået, sat i enkelte anførselstegn. I øvrigt kan de to normtyper – her og i resten af afhandlingen – grafisk-terminologisk skelnes fra hinanden ved at de officielle normer har årstal stående forrest, fx '1865-retskrivningen', '1956-folketingsretskrivningen', mens de private normer har årstal stående til sidst (og i parentes), fx 'Badens retskrivning' (1785-1801), 'den litteraire Retsskrivning' (1889).

3.2. Problemerne (RP1-RP28)

De enkelte retskrivningsnormer i perioden kan karakteriseres ved deres stilling til – eller løsning af – forskellige retskrivningsproblemer. De forskellige problemer har forskellig aktualitet til forskellig tid, og det er derfor ikke muligt at opstille en liste over retskrivningsproblemer som har samme relevans og aktualitet for alle normer fra 1739 og til i dag. Der er ikke desto mindre en række problemer som vejer tungere i konstitueringen af de enkelte retskrivningsnormer end andre, og som oftere end andre behandles eksplicit i de normudfyldende indholdsdirektiver og i debatten i øvrigt. Det drejer sig først og fremmest om nedenstående 28 problemer, som her er anført i en rækkefølge der søger at kombinere den betydning problemerne har i den samlede mængde af normbeskrivelser, og deres plads i det kronologiske forløb. Jeg har derudover placeret problemerne sådan i forhold til hinanden at træk der hyppigt indgår i normprofilerne for de enkelte normer, kommer til at stå højt på listen.

I det følgende præsenterer jeg kort og alment de enkelte retskrivningsproblemer: Hvad er hovedproblemet, og hvad er de (hoved)positioner eller løsninger som tilhængerne af de forskellige normer typisk indtager? De enkelte *retskrivningsproblemer* (forkortet *RP*) er nummereret RP1, RP2 osv. af hensyn til sammenligneligheden af normerne og således at der kan henvises indbyrdes imellem RP'erne og til dem fra andre steder i afhandlingen.

Sidst under hvert RP i oversigten over RP1-RP28 nedenfor er der afsnit i petit med overskrifterne *RP1-koder*, *RP2-koder* osv. Heri forklares brugen af de – ret grove – koder jeg bruger i de skematisk opstillede normprofiler, der indgår som fast element i normkarakteristikkerne i afsnit 3.4–3.33 i det følgende.

RP1: Gotisk eller latinsk skrift (GOT/LAT)

Hovedproblemet er her om der skal bruges gotiske bogstaver (fraktur, danske bogstaver) eller latinske bogstaver (antikva) som brødskrift i tekster. Spørgsmålet er aktuelt dels i trykskrift, dels i håndskrift. Af detailproblemer inden for de normer der bruger gotisk skrift, kan nævnes spørgsmålet om hvorvidt fremmedord, specielt romanske, også skal sættes med gotiske bogstaver, eller om de skal særmærkes med latinsk skrift.

RP1-koder

GOT = foreskriver/bruger gotiske bogstaver (i tryk og/eller håndskrift).

LAT = foreskriver/bruger latinske bogstaver (i tryk og/eller håndskrift).

RP2: Store eller små bogstaver (STO/SMÅ)

Hovedproblemet er her om der skal skrives med stort eller lille begyndelsesbogstav i alle substantiver, dvs. både i proprier og i appellativer, fx *Danmark*, *Kundskab*, eller om der kun skal skrives med stort i proprier, altså fx *Danmark*, men *kundskab*.

De normer hvor der skrives med stort begyndelsesbogstav i appellativiske substantiver, kan adskille sig indbyrdes fra hinanden mht. brugen af stort eller lille begyn-

delsesbogstav i substantivisk anvendte adjektiver, participier og pronomener, fx *en Dansk/en dansk, de Fremmede/de fremmede, en Rejsende/en rejsende, Han har mistet Alt/alt, mig og Mine/mine*. Og de normer der har lille bogstav i appellativer, kan adskille sig fra hinanden mht. forskellige detaljer som brug og fordeling af stort/lille begyndelsesbogstav i flerleddede proprier, fx *Det Kongelige/kongelige Teater*.

RP2-koder

STO = foreskriver/bruger store begyndelsesbogstaver i appellativer, fx *Kundskab*.

SMÅ = foreskriver/bruger små begyndelsesbogstaver i appellativer, fx *kundskab*.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal (DOB/ENK)

Hovedproblemet er her om dobbeltskrivning af vokal bruges til at betegne vokallængde, fx *heel, Viin, Huus*, eller om der skal skrives enkeltvokal uanset om vokalen udtales som lang, fx *hel, Vin, Hus*. Det er som eksemplerne antyder, først og fremmest vokalerne *e, i, u* der kan fordobles, idet vokallængde ved de øvrige vokaler (og i et vist omfang også ved *i* og *u*) i givet fald markeres ved tilføjelse af *e* (se nedenfor under RP4).

De normer der benytter sig af dobbeltvokal til at markere vokallængde, adskiller sig indbyrdes fra hinanden ved omfanget af dobbeltskrivningen. Brugen af dobbeltvokal kan her afhænge af om vokalen står i lukket eller åben stavelse, fx *heel* (lukket stavelse) over for *hele* (åben stavelse), eller af den efterfølgende konsonant, fx *seen, Piil*, men *Reb, Tid*. Hertil kommer at dobbeltskrivningen kan gennemføres i forskellig grad ved de tre ”fordoblingsvillige” vokaler, *e, i, u*.

I absolut ordudlyd dobbeltskrives *i* og *u* ikke, men vokallængde kan her markeres med tilføjelse af stumt, ikke-fleksivisk slut-*e*, fx *Raserie, Omhue* (se nedenfor under RP4.b). Skrivemåder med udlydende -*ee* som *Armee, maaskee, Sne* opfatter jeg ligeledes som skrivemåder med stumt slut-*e* (se nedenfor under RP4).

De normer der afviser dobbeltskrivning af vokal som generelt princip, kan enten bevare dobbeltskrivning i de enkelte tilfælde hvor der på denne måde kan skelnes mellem ord med forskellig betydning (og udtale), fx *viis* ’klog’ over for *vis* ’sikker’ og *een* (talord og pronomen) over for *en* (artikel), eller de kan gennemføre enkeltskrivning overalt uden hensyn til udtale og betydning, fx *vis, vis, en, en*. I det sidste tilfælde kan betydnings- og udtaleforskellen eventuelt være markeret med et accenttegn over den lange vokal: *vís, én*.

RP3-koder

DOB = foreskriver/bruger dobbeltvokal til markering af vokallængde, fx *heel, Viin, Huus*.

ENK = foreskriver/bruger enkeltvokal uanset om vokalen er lang eller kort, fx *hel, Vin, Hus*, evt. med undtagelse af ord der kan forveksles med andre, fx *viis* ’klog’.

RP4: Længdeangivende *e* (+E/÷E)

Som nævnt under RP3, er muligheden for markering af vokallængde ved dobbeltskrivning forbeholdt vokalerne *e, i, u*. Længde ved de øvrige vokaler kan i givet fald markeres

ved tilføjelse af et *e* efter vokalen, fx *vaer* (adj.), *Soel*, *troe* (adj. i ubf. sg.), *Bye*, *Fæe*, *Søe*, *blaae* (ubf. sg.). Tilsvarende må længde (og stød) ved ordudlydende *i* og *u*, der som nævnt under RP3 ikke kan fordobles, i givet fald markeres ved tilføjelse af *-e*, fx *Geographie*, *Omhue*. Om *-ee* i ordudlyd i fx *Snee*, *Allee* skal opfattes som resultatet af vokalfordobling (RP3) eller tilføjelse af længdeangivende *e* (RP4), er næppe afgørende. Af hensyn til paralleliteten med *i* og *u*, henregner jeg det dog til den sidstnævnte type.

I de normer der benytter sig af *e* til angivelse af længde, kan der skelnes mellem to hovedtyper af længdeangivende *e*. Den ene kaldes traditionelt for **understøttende *e***, og den anden kaldes – uanset at *e* her faktisk fungerer som signal for længde (og stød) – for **stumt *e***. Ingen af dem er stumme i absolut forstand, idet de jo markerer længde og som regel også stød, men kun i den forstand at de ikke er stavelsesdannende. I det følgende og i afhandlingen i øvrigt bruger jeg de anførte traditionelle termer, idet jeg dog justerer betegnelsen *stumt e* til **stumt slut-*e***.

(a) **Understøttende *e*** er et længdemarkerende *e* efter en vokal og foran en konsonant, fx i *skaer* (præt.), *Skoele*, *Soel*, *svøer* (præt.), *Fyen*, *Sløer*; den tilsvarende brug af understøttende *h* behandles under RP21. Man kan her skelne mellem normer der har understøttende *e* i både lukket og åben stavelse, og normer der kun har understøttende *e* i lukket stavelse.

(b) **Stumt slut-*e*** er et længdemarkerende *e* efter vokal, primært i udlyd. Det foreligger dels i substantiver som *Armee*, *Snee*, *Geographie*, *Roe* 'fred', *Bye*, *Fæe*, *Træe*, *Søe*, *Øe*, *Attraae*, inkl. bøjningsformer som *Byes* og *Øes* (og sammensætninger som *Fæehus*, *Træebord*, *Søeslag* uanset evt. forkortelse af vokalen), dels i ubestemt form singularis af adjektiver, fx *en troe Tjener*, *enhver nye Opdagelse*, *paa nye*, og dels i imperativer som *troe*, *sye* og i et adverbium som *maaskee*.

(c) **Betydningsadskillende *e***. Såvel understøttende *e* som stumt slut-*e* kan ud over (og delvis i stedet for) den rent længdeangivende funktion bruges til at skelne mellem ord og ordformer der ellers ville være homografer, fx adjektivet *vaer* til forskel fra præteritumsformen *var*, substantivet *Roes* 'lov, pris' til forskel fra substantivet *Ros* 'pak, udskud', præteritumsformerne *foer* og *saae* (sg.) til forskel fra præpositionen mv. *for* og adverbiet eller konjunktionen *saa*. Funktionen af *e* i *Foer* til forskel fra præpositionen mv. *for* og i imperativer som *føel* og *tael* til forskel fra Substantiverne *Føl* og *Tål* er ikke betydningsadskillende i snæver forstand, eftersom det store begyndelsesbogstav i substantivet er tilstrækkeligt skelnemiddel. Denne funktion kan evt. i stedet betegnes som betydningsunderstregende.

Et fællestræk ved de ovenfor nævnte anvendelser af *e* er at der ved dem alle er tale om rent fonetisk *e* i den forstand at det ikke samtidig har en fleksivisk funktion som bøjningsendelse eller er en del af en bøjningsendelse som i fx *at troe* (inf.), *den blaae Stol* (bf. sg.), *Klokken slaaer* (præs.). Et sådant *e* med fleksivisk funktion kaldes undertiden for **analogisk *e***, og den term vil jeg også bruge her i afhandlingen. Spørgsmålet om brugen af analogisk *e* behandles i øvrigt under RP24 ("Bøjning af ord på trykstærk vokal").

De normer der bruger længdeangivende, ikke-fleksivisk *e*, kan fx adskille sig fra hin-

anden ved om de både bruger understøttende og stumt slut-*e*, eller om de kun bruger stumt slut-*e*, og ved i hvilket omfang de evt. bruger slut-*e*. Og de normer der afviser længdeangivende *e* som generelt princip, kan enten bevare det som betydningsadskillende *e* og altså skelne mellem fx *foer/för* og *saae/saa*, eller de kan gennemføre *e*-løs skrivemåde overalt uden hensyn til betydning (og udtale), fx *for* (præt.), *for* (præp. mv.), *saa* (præt.), *saa* (adv. og konj.). I det sidste tilfælde kan betydningsforskellen dog eventuelt være markeret med et accenttegn over den lange vokal: *för*, *saá*.

RP4-koder

+E = foreskriver/bruger *e* til markering af vokallængde, også uden for de tilfælde hvor *e* bruges betydningsadskillende, dvs. i én eller flere af typerne *Soel*, *Geographie*, *Bye*, *troe* (ubf. sg.), *sy* (imp.).

÷E = afviser/bruger ikke *e* til markering af vokallængde, men skriver fx *Sol*, *Geographi*, *By*, *tro* (ubf. sg.), *sy* (imp.) (bruger dog evt. *e* til at skelne mellem forskellige ord, fx *foer* : *for*).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant (DOB/ENK)

(a) Hovedproblemet er her om der skrives dobbelt- eller enkeltkonsonant efter kort vokal foran en anden konsonant i ord og ordformer, altså om der skrives fx *tappre*, *Yttring* og *Offring* eller *tapre*, *Ytring* og *Ofring*. Det drejer sig primært om synkoperede bøjningsformer af adjektiver og substantiver der (også) i ordets grundform har dobbeltkonsonant, fx *tappre/tapre* (~ *tapper*), *bittre/bitre* (~ *bitter*), *Døttre/Døtre* (~ *Datter*), og om afledninger, især verber og substantiver, der kan opfattes som dannet til grundord med dobbeltkonsonant, fx *offre/ofre*, *Offring/Ofring* (~ *Offer*), *puddre/pudre*, *Puddren/Pudren* (~ *Pudder*), *forkobbre/forkobre*, *kobbret/kobret* adj. (~ *Kobber*). Herudover forekommer mulighed for konsonantfordobling i nogle ord uden tilsvarende grundord med dobbeltkonsonant, fx *klattrer/klatre*, *yttre/ytre*, *Yttring/Ytring*.

Problemet er, som det også fremgår af eksemplerne, næsten kun aktuelt foran konsonanten *r*, idet dog også fordobling foran *l* sporadisk kan komme på tale, fx *fordobbele* ('1775-retskrivningen', afsnit 3.5.4, RP5). Og fordoblingsmuligheden er først og fremmest aktuel ved konsonanterne *p*, *t*, *k*, *f*, *d* og *b*. De normer der benytter sig af dobbeltskrivning af konsonant foran anden konsonant, adskiller sig indbyrdes fra hinanden ved omfanget af fordoblingen, specielt ved om de fordobler *d* og *b*, og i hvor høj grad.

Brug af dobbeltkonsonant i udlyd til betegnelse af kort vokal anerkendes eller overvejes kun af få af de behandlede normer. I de få tilfælde hvor det finder sted, behandler jeg problemet her under RP5 (eller henviser herfra).

(b) Reglen om dobbeltkonsonant mellem vokaler til betegnelse af kort, trykstærk vokal og enkeltvokal til betegnelse af lang vokal er alment anerkendt i hele den behandlede periode. Normerne adskiller sig altså ikke principielt fra hinanden på dette punkt. Der er dog en vis variation mellem normerne mht. brugen af dobbelt- og enkeltkonsonant i forskellige enkeltord, fx *Grimas(s)e*, *Skræd(d)er*, *Trus(s)el*, og sådanne enkeltordsskrivemåder behandler jeg også her under RP5. Det samme gælder brugen af enkelt- eller dobbeltkonsonant før den trykstærke stavelse i ord som fx *annul(l)ere*,

Kar(r)osse, Paraff(in). – Dobbelt- eller enkeltskrivning af konsonant i bøjningsformer som *Fabrik(k)en* og *Punktum(m)er* er behandlet under RP25.

RP5-koder

DOB = foreskriver/bruger dobbeltkonsonant efter kort vokal foran anden konsonant i bøjningsformer mv. hvis grundform har dobbeltkonsonant, fx *tappre, Yttring*.

ENK = foreskriver/bruger enkeltkonsonant efter kort vokal foran anden konsonant i bøjningsformer mv. uanset om ordets grundform har dobbeltkonsonant eller ej, fx *tapre, Ytring*.

RP6: Palatalisering (+J/÷J)

Hovedproblemet er her om der i en række ord mellem på den ene side konsonanterne *g* og *k* (inkl. *sk*) og på den anden side vokalerne *e*, *æ* og *ø* skal skrives et *j* (eller *i*, se nærmere nedenfor under RP15) eller ej, altså fx *gjerne* (*gjerne*), *gjøre* (*giøre*), *kjende* (*kiende*), *kjed* (*kied*), *Kjærlighed* (*Kiærlighed*), *Kjød* (*Kiød*), *skjøn* (*skion*), *Forskjel* (*Forskiel*), *Skjee* eller *gerne*, *gøre*, *kende*, *ked*, *Kærlighed*, *Kød*, *skøn*, *Forskel*, *Ske*. Mellem de normer der skriver *j*, er der mindre forskelle mht. hvilke ord der konkret skal have *j*, og hvilke der ikke skal. Og tilsvarende er der blandt de normer der er afvisende over for *j*-skrivemåderne, normer der helt afstår fra at skrive *j*, og normer der skriver *j* i særlige tilfælde.

RP6-koder

+J = foreskriver/bruger *gj, kj* (*gi, ki*) foran *e, æ, ø*, fx *gjerne, Kjærlighed, skjøn*.

÷J = foreskriver/bruger *g, k* foran *e, æ, ø*, fx *gerne, Kærlighed, skøn*.

RP7: Fremmede bogstaver (FRE/DAN)

Problemet er her generelt om (og i hvor høj grad) de fremmede bogstaver *c, q, x, (w)* og *z* skal bruges, eller om de skal erstattes af hjemlige bogstaver og bogstavkombinationer (*s/k, k, ks, v, s/ts*). Problemet er for alle de fremmede bogstavers vedkommende relevant i fremmedord og hænger således snævert sammen med spørgsmålet om stavning af fremmedord i det hele taget (RP8). For de hjemlige ords vedkommende (inkl. akklimatiserede tyske lån som *bekvem, straks, sirlig*) er problemet ofte indskrænket til om specielt bogstaverne *q* og *x* (og *z*) skal skrives, eller om der skal skrives *k* og *ks* (og *s*), altså fx *Qvinde/Kvinde, Qvæg/Kvæg, voxer/vokse, strax/straks, zirlig/sirlig*.

RP7-koder

FRE = foreskriver/bruger fremmede bogstaver, specielt *q* og *x* og specielt i hjemlige ord, fx *Qvinde, voxer*.

DAN = foreskriver/bruger danske bogstaver i stedet for fremmede, specielt *k* og *ks* i stedet for *q* og *x* og specielt i hjemlige ord, fx *Kvinde, vokse*.

RP8: Stavning af fremmedord (FRE/DAN)

Hovedskellet går her mellem normer der fastholder *genuine* (eller næsten *genuine*)

stavemåder af fremmedord, fx *philosphere, Theater, Rhytme, Chor, Finantser, Inspecteur, Affaire, Boutique, Ouverture*, og de normer der fordanser ordenes stavemåde, fx *filosofere, Teater, Rytme, Kor, Finanser, Inspektør, Affære, Butik, Uvertyre*. I øvrigt er der inden for begge hovednormtyper ret store forskelle på hvor genuint/fordansket der skal skrives, bl.a. afhængigt af de enkelte ords oprindelsessprog.

RP8-koder

FRE = foreskriver/bruger overvejende genuine stavemåder af fremmedord, fx *philosphere, Affaire*.

DAN = foreskriver/bruger overvejende fordanskede stavemåder af fremmedord, fx *filosofere, Affære*.

RP9: Ét eller flere ord (SAM/SÆR)

Normerne deler sig her i to hovedgrupper. Den ene går forholdsvis vidt mht. at sammenskrive pronominal, præpositionelle, adverbelle og konjunktionelle forbindelser, fx *hvemsomhelst, endel 'nogle', istedenfor, idetmindste, ovenikøbet, tildels, saavel som, forsaavidt*. Den anden modsætter sig ”unødvendig sammenskrivning” og foretrækker fx *hvem som helst, en Del, i Steden for, i det mindste, oven i Købet, til Dels, saa vel som, for saa vidt*. – Også problemer i forbindelse med syntaktisk betinget særskrivning og sammenskrivning behandles under dette punkt (fx *Han blev udenfor : Hun ventede uden for døren*).

Om sammenskrivning af regulære sammensætninger som fx *Ladegulv, Verdensdel, so-leklar, sammentrænge* er der, bortset fra sporadiske særskrivninger i periodens begyndelse, enighed mellem de forskellige normer.

RP9-koder

SAM = foreskriver/bruger overvejende sammenskrivninger af adverbelle ordforbindelser mv., fx *forsaavidt, istedenfor*.

SÆR = foreskriver/bruger overvejende særskrivninger af adverbelle ordforbindelser mv., fx *for saa vidt, i Steden for*.

RP10: Verbernes pluralisbøjning (PLU/SIN)

Hovedproblemet er her om verbets finitte former skal kongruensbøjes i numerus afhængigt af subjektets numerus, eller om der altid skal bruges samme form (= singularis). Hvis der kongruensbøjes, skelnes der mellem fx *Vi spise, De lode* og *Jeg spiser, Hun lod*, mens der i de normer der ikke kræver kongruens, skrives fx *Vi/jeg spiser, De/hun lod*.

De normer der benytter sig af kongruensbøjning, kan adskille sig fra hinanden på forskellige punkter. Nogle har obligatorisk pluralisbøjning, andre fakultativ. Nogle fordrer kongruensbøjning både i præsens og (med visse formelle restriktioner) i præteritum, mens andre har fakultativ pluralisbøjning ved de fleste præteritumsformer og kun kræver kongruens i præsens. Hertil kommer at der kan være forskelle med hensyn til hvilke verber der overhovedet har særskilte former i præteritum pluralis.

Under dette punkt behandles også spørgsmålet om kongruensbøjning af præteritum participium, fx om det skal hedde *Jeg er kommen* eller *Jeg er kommet*, *Vi ere komne* eller *Vi ere kommet* eller *Vi er kommet*, *De ere blevne dræbte* eller *De er blevet dræbt* osv.

RP10-koder

PLU = foreskriver/bruger pluralis i finitte verbalformer, fx *vi spise, de lode*.

SIN = foreskriver/bruger singularis (fællesform) i finitte verbalformer, fx *vi spiser, de lod*.

RP11: Ét eller to ø-tegn (Ø/Ø+Ö)

Problemet er her om der skal skrives med ét og kun ét ø-tegn (normalt skrevet ø) uanset vokalens kvalitet, fx *føre, før* (præp.), *Hø, øm, støtte, strømme, Økse, høj*, eller om der skal skelnes alt efter om vokalen udtales mere eller mindre lukket. Hvis der skelnes, skrives (sættes) de mere lukkede kvaliteter med ø, fx *føre, Hø, støtte, Økse*, mens de åbnere kvaliteter skrives med ö, fx *för, öm, strömme, höj*. Inden for de normer der skelner mellem ø og ö, kan der være mindre afvigelser mht. fordelingen af de to ø-tegn (og ø-lyde), fx om der skal skrives *Ørn* eller *Örn*, *frønnet* eller *frönnnet*.

Også spørgsmålet om ø's (og æ's) status som selvstændigt bogstav behandles her under RP11.

RP11-koder

Ø = foreskriver/bruger kun ét ø-tegn (normalt ø), uanset forskel i udtalen, fx *Hø, høj*.

Ø+Ö = foreskriver/bruger to ø-tegn (ø og ö) afhængigt af udtalen, fx *Hø, høj*.

RP12: Dobbelt-a eller bolle-å (AA/Å)

Problemet er her om å-lyden(e) skal skrives med dobbelt-a (*Aa-aa*), fx *paa, taale, Aabning*, eller om det skal skrives med det oprindelig svenske bolle-å (*Å-å*), fx *på, tåle, Åbning*. Mellem de normer der skriver *Å-å*, kan der være mindre forskelle mht. brugen af *Å-å/Aa-aa* i proprier, først og fremmest i danske stednavne, fx om der skal skrives *Taastrup* og *Aabenraa* eller *Tåstrup* og *Åbenrå*.

RP12-koder

AA = foreskriver/bruger dobbelt-a (*aa*) som å-tegn, fx *taale, Aabning*.

Å = foreskriver/bruger bolle-å (*å*) som å-tegn, fx *tåle, Åbning*.

RP13: e eller æ (E/Æ)

Skellet går her mellem normer der ønsker at fremme brugen af æ til betegnelse af æ-lyd, og normer der ønsker at fremme eller fastholde brugen af e. Der er i ingen tilfælde tale om normer som konsekvent gennemfører det ene eller det andet tegn, men om mere eller mindre udtalte præferencer for det ene eller det andet. De normer der foretrækker æ ("æ-normerne"), skriver fx *bægge, gærne, hæfte, hjælpe, Hjærte, Sjæl, sjælden, tjæne, Æmne*. Og de normer der foretrækker e ("e-normerne"), vil omvendt skrive fx

begge, gerne (gjerne, gierne), hefte, hjælpe (hielpe), Hjerte (Hierte), Siel, sjelden (sielden), tjene (tiene), Emne.

Problemet er først og fremmest aktuelt ved ord med kort æ-lyd, men kan, som det bl.a. fremgår af eksemplet *Sjæl/Siel*, også berøre ord med langt æ. Der er tale om et problemfelt som er i bevægelse gennem hele perioden, og der er inden for de to normgrupper ret store afvigelser mht. valg af *æ* eller *e* i de konkrete tilfælde.

RP13-koder

E = foreskriver/bruger fortrinsvis *e* til gengivelse af kort æ-lyd, fx *begge, sjelden (sielden)*.

Æ = foreskriver/bruger fortrinsvis *æ* til gengivelse af kort æ-lyd, fx *bægge, sjælden*.

RP14: o eller aa(å) (O/Å)

Problemet er parallelt med *e/æ*-problemet ovenfor. Men det er aktuelt ved langt færre ord, og tilhængerne af de forskellige normer er gennemgående ikke særlig optaget af *o/aa(å)*-problemet. Skellet går her mellem normer der ønsker at fremme brugen af *o* til betegnelse af å-lyd, og normer der vil fremme *aa(å)*, fx *Kort/Kaart, lodden/laadden, sprog/språg*.

RP14-koder

O = foreskriver/bruger fortrinsvis *o* til gengivelse af kort å-lyd, fx *lodden*.

Å = foreskriver/bruger fortrinsvis *aa(å)* til gengivelse af kort å-lyd, fx *laadden*.

RP15: i eller j i dækket forlyd (STI/STJ)

Problemet er her om der skal skrives *i* eller *j* i dækket forlyd som gengivelse af j-lyden (eller andenkomponenten i sj-lyden), herunder af palataliseringsmarkøren efter *g* og *k* (jf. RP6), dvs. om der skal skrives fx *Biørn, giennem, giorde, Hierte, Kiød, sielden, Skjønhed, Stjerne* (ubf. sg.), *tiene* eller *Bjørn, gjennem, gjorde, Hjerte, Kjød, sjelden, Skjønhed, Stjerne, tjene*.

I absolut forlyd er fordelingen af *i* og *j* afklaret ved periodens begyndelse: Der bruges gennemført *i* til betegnelse af vokal, fx *Ihukommelse, imidlertid, indrømme*, og *j* til betegnelse af konsonant, fx *jage, jordisk, jævnbyrdig*. Brugen af *j* som konsonantbogstav sløres dog noget af at der i gotisk skrift ikke findes noget stort *j*-tegn, og at der derfor i stedet bruges stort *i* i de normer der bruger gotisk skrift (og som skriver appellativer med stort begyndelsesbogstav), fx *Iern, Iordemoder, Iul*. Her i afhandlingen normaliserer jeg og udskifter i det følgende stort gotisk *I* med stort latinsk *J* i de tilfælde hvor bogstavet står initialt og er brugt som konsonant (ligeledes i navne som fx *J.J. Worsaae* (< *I.I. Worsaae*, hvor *I.I.* står for *Jens Jacob*).

RP15-koder

STI = foreskriver/bruger *i* i dækket forlyd til gengivelse af j-lyd, fx *Stjerne* (ubf. sg.), *Kiød, giorde*.

STJ = foreskriver/bruger *j* i dækket forlyd til gengivelse af j-lyd, fx *Stjerne, Kjød, gjorde*.

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse (IE/JE)

Problemet er her om der skal skrives med *i* eller *j* i tryksvag stavelse efter *l*, *n* og *d* i ord som *Brynje/Brynje*, *Lillie/Lilje*, *Linie/Linje*, *Midie/Midje*, *tredie/tredje* (og i trykstærk stavelse i afledninger som *liniere/linjere* og *Bataillon/Bataljon*). De normer der har *j*-skrivemåder, adskiller sig indbyrdes ved at nogle af dem giver valgfrihed mellem *i*- og *j*-skrivemåderne (evt. med anbefaling af den ene), mens andre kun anerkender *j*-formerne. Hertil kommer en vis variation mht. hvilke ord der konkret kan skrives med *j*.

RP16-koder

IE = foreskriver/bruger *i* efter *l*, *n*, *d*, fx *Lillie*, *Brynje*, *Midie*.

JE = foreskriver/bruger *j* efter *l*, *n*, *d*, fx *Lilje*, *Brynje*, *Midje*.

RP17: Diftonger (EY/EI/EJ)

Hovedproblemet er her om der skrives *i* eller *j* i diftonger i ord som *Hai/Haj*, *feie/feje*, *deilig/dejlig*, *nei/nej*, *huie/huje*, *Fløite/Fløjte*, *høire/højre*. Derudover kan der i periodens begyndelse sporadisk forekomme skrivemåder med *y* konkurrerende med *i*-skrivemåderne, fx *Medbeyler/Medbeiler*, *Øye/Øie*. Også spørgsmålet om *u* eller *v* mv. som andenkomponent i fx *Pause/Pavse*, *forbauset/forbavset*, *Toug/Tøv* hører hjemme her.

Et særligt problem udgøres af trekløveret *dej*, *fej*, *sej*, der i de forskellige normer veksler mellem skrivemåderne *Dei/Deig/Dejg*, *fei/feig/fejg*, *sei/seig/sejg*, og som ligeledes behandles under dette punkt.

RP17-koder

EY = foreskriver/bruger *y* som andenkomponent i diftonger, fx *feye*, *Øye*.

EI = foreskriver/bruger *i* som andenkomponent i diftonger, fx *feie*, *Øie* (og som regel også *u* i fx *Pause*, *forbauset*).

EJ = foreskriver/bruger *j* som andenkomponent i diftonger, fx *feje*, *Øje* (og undertiden *v* i fx *Pavse*, *forbavset*).

RP18: Stumt *d* generelt (+D/÷D)

Problemet er her om og i hvilket omfang der skal skrives stumt *d*. Det drejer sig især om stumt *d* i oprindelig danske ord, først og fremmest (a) i forbindelserne *ld* og *nd*, fx *endsk(j)øndt/endskønt*, *inde/inne*, *kalde/kalle*, *Mand/Mann*, *sjælden/sjællen*, og (b) i forbindelsen *ds*, fx *fraadse/fraase*, *fælleds/fælles*, *Gidsel/Gissel*, og (c) *dt*, fx *blandt/blant*, *godte/gotte*, *tidt/tit*. – Se også RP19 om forbindelserne *dsk* og *nds* og RP23 om *kunne*, *skulle*, *ville*.

RP18-koder

+D = foreskriver/bruger stumt *d* i traditionelt (relativt vidt) omfang, fx *blandt*, *fraadse*, *tidt*.

÷D = afviser/bruger ikke stumt *d* i et vist omfang, fx *blant*, *fraase*, *tit*.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *ds* og *nds* (DSK/SK)

Problemet er her om der skal skrives stumt *d* eller ej (a) foran *sk* i ord som *jyds**sk*/*jys**sk*, *Pids**sk*/*Pis**sk*, *vads**ke*/*vas**ke* og (b) mellem *n* og *s* i ord som *Grænd**se*/*Græn**se*, *Prinds*/*Prins*.

RP19-koder

DSK = foreskriver/bruger stumt *d* i forbindelserne *ds* og *nds*, fx *jyds**sk*, *Grænd**se*.

SK = afviser/bruger ikke stumt *d* foran *sk* og mellem *n* og *s*, fx *jys**sk*, *Græn**se*.

RP20: Stumt *g* (+G/÷G)

Problemet er i hovedsagen begrænset til om der skal skrives *g* eller ej i fire ordstammer, fx *dulgt*, *solgte*, *spurgte* (og *Spørgsmaal*), *valgt*. – Om *g* eller ikke *g* i *Dej*(*g*), *fej*(*g*), *sej*(*g*), se RP17.

RP20-koder

+G = foreskriver/bruger stumt *g* i traditionelt omfang, fx *spørgs**mål*, *valgte*.

÷G = afviser/bruger ikke stumt *g* i visse ord, fx *spørs**mål*, *valte*.

RP21: Stumt *h* (+H/÷H)

Problemet drejer sig dels om brugen af stumt *h* i (a) oprindelig nordiske ord og navne, dels om brugen af stumt *h* i (b) låneord og (c) fremmedord. Hertil kommer også brugen af (d) understøttende *h* (der fungerer som længdeangivelse og altså netop ikke er stumt).

(a) I oprindelig nordiske ord er spørgsmålet især relevant i forbindelserne *hj*- (*hi*-) og *hv*-, fx *hjem*, *hvad*, men er i øvrigt stort set begrænset til ordet *Thing*/*Ting* (med sammensætninger som fx *Folkething*/*Folketing*) og til navne som *Thor*/*Tor* og *Thyra*/*Tyra*.

(b) Blandt låneordene drejer det sig næsten kun om de oprindelig nedertyske *Rhed*/*Red*, *Rhins**vin*/*Rins**vin* og om det oprindelig kinesiske (via nederlandsk indlånte) *Thee*/*The*/*Te*; til denne gruppe regner jeg også det tidligt indlånte græske ord *Throne*/*Trone*. Også i bl.a. *Ahne*/*Ane* og *Uhr*/*Ur* har *h* en vis etymologisk støtte, men kan i øvrigt opfattes som primært længdeangivende (understøttende), hvorfor disse ord fortrinsvis er behandlet under (d) nedenfor.

(c) I fremmedordsgruppen er spørgsmålet om brugen af stumt *h* aktuelt i en række, især oprindelig græske, ord, fx *Theater*/*Teater*, *Rhytme*/*Rytme* (se også RP8 om fremmedord generelt).

(d) Spørgsmålet om længdeangivende *h* er i perioden kun aktuelt i ret få ord, først og fremmest i *Ahne*/*Ane*, *Lehn*/*Len*, *Rehd*/*Red*, *Sahl*/*Sal*, *Uhr*/*Ur*, *Vahre*/*Vare*.

RP21-koder

+H = foreskriver/bruger stumt *h* i traditionelt (relativt vidt) omfang, fx *hjem*, *hvad*, *Throne*, *Rhed*, *Theater*, *Uhr*.

÷H = afviser/bruger ikke stumt *h* generelt eller i visse ord, fx *jem*, *vad*, *Trone*, *Red*, *Teater*, *Ur*.

RP22: *f* eller *v* (V/F, AV/AF)

Der er her tale om to tidsmæssigt adskilte og ”modsatrettede” problemer.

Det tidligste problem angår brugen af *v* eller *f* til betegnelse af *f*-lyden. Det er i perioden kun aktuelt i nogle få bøjningsformer, specielt *grovt/groft*, *havt/haft*, *stivt/stift*. Hertil kommer et par enkeltordsproblemer, fx *Viol/Fiol*, *verniserer/fernisere*.

Derudover drejer spørgsmålet sig om skrivemåderne *af/av*, dels i det selvstændige ord *af/av*, dels i sammensætninger som *afløse/avløse*, *afskyelig/avskyelig*.

RP22-koder

V = foreskriver/bruger *v* i fx *grovt* og *havt*.

F = foreskriver/bruger *f* i fx *groft* og *haft*.

AV = foreskriver/bruger *v* i *av(-)*.

AF = foreskriver/bruger *f* i *af(-)*.

V, AF = foreskriver/bruger *v* i fx *grovt* og *havt* og *f* i *af(-)*.

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville* (LD/LL)

Hovedproblemet er her om der skal skelnes ortografisk mellem infinitiv (og præsens pluralis) og præteritum af modalverberne *kunne*, *skulle* og *ville*, eller om der ikke skal skelnes ortografisk (svarende til at der i udtalen ikke skelnes mellem de to former). I de normer der skelner ortografisk, skrives gennemgående infinitiv med dobbeltkonsonant: *kunne*, *skulle*, *ville*, mens præteritum skrives med *nd*, *ld*: *kunde*, *skulde*, *vilde*. I de normer der vil ophæve den ortografiske sondring, sker det primært ved at der skrives dobbeltkonsonant i alle former.

RP23-koder

LD = foreskriver/bruger *d*-former i præteritum: *kunde*, *skulde*, *vilde*, og dobbeltkonsonant i infinitiv (og præsens pluralis): *kunne*, *skulle*, *ville*.

LL = foreskriver/bruger dobbeltkonsonant i både præteritum og infinitiv: *kunne*, *skulle*, *ville*.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal (+E/÷E)

Problemet vedrører (a) substantiver, (b) verber og (c) adjektiver hvis stamme ender på en trykstærk vokal, fx *Ko*, *sy*, *ru*. Spørgsmålet er i alle tilfælde om der ved bøjning skal tilføjes et analogisk *e* som bøjningsendelse, subsidiært indskydes et analogisk *e* før (eller i) bøjningsendelsen, eller om der ikke skal indsættes noget *e*.

(a) For substantivernes vedkommende er problemet aktuelt ved pluralisformer af ord som *Ko*, *Le*, *Træ*, *Taa*. Spørgsmålet er her om *-r* skal føjes direkte til ordets stamme, eller om der skal indskydes et *e*, altså om der i ubestemt form pluralis skal skrives fx *Kør*, *Tær* eller *Køer*, *Tæer*. I bestemt form står valget tilsvarende mellem fx *Kørene*, *Tærene* og *Koerne*, *Tæerne*.

(b) For verbernes vedkommende angår problemet primært præsens singularis i aktiv og passiv, infinitiv aktiv og passiv, og præsens pluralis i aktiv. Spørgsmålet er her om der skal skrives fx *dur*, *gaar*, *sir*, *syr*, (at) *se*, (at) *tro*, *fornys*, *omgaas*, (vi) *tro* eller *duer*, *gaaer*, *sier*,

syer, (at) see, (at) troe, fornyes, omgaaes, (vi) troe. Problemet er også aktuelt ved enkelte præteritumsformer og participier, fx *bo(e)de, le(e)t*.

(c) For adjektivernes vedkommende er problemet aktuelt i bestemt form singularis og i den dermed sammenfaldende pluralisform. Spørgsmålet er altså om der skal skrives fx *blaa, fri, tro, ru* eller *blaae, frie, troe, rue* i disse former.

RP24-koder

+E = foreskriver/bruger overvejende *e* i endelser til ord på trykstærk vokal, fx *Tæer, syer, rue* (adj. pl.)

÷E = foreskriver/bruger overvejende endelser uden *e* ved bøjning af ord på trykstærk vokal, fx *Tær, syr, ru* (adj. pl.).

RP25: Bøjning af fremmedord (ENK/DOB)

Problemet er her først og fremmest om konsonanten skrives enkelt eller dobbelt i bøjningsformer af visse fremmedord mv.

(a) Det drejer sig for det første om ord af typen *fabrik*, dvs. ord der ender på en stavelse med **hovedtryk** og kort vokal foran en udtalt konsonant, fx *Fabrik(k)en, Paragraf(f)er, Attrap(p)er, Institut(t)et*.

(b) For det andet drejer det sig om ord af typen *Atelier* og *Bassin*, dvs. ord der ender på en trykstærk stavelse med kort vokal foran en stum konsonant eller foran *n* udtalt ng. Problemet er her om endelsen føjes direkte på ordets stamme eller om der bruges apostrof, fx *Atelieret/Atelier'et* og *Bassinet/Bassin'et*.

(c) For det tredje drejer det sig om ord af typen *møtrik*, dvs. usammensatte ord (overvejende fremmedord) der ender på en stavelse med **bitryk** og kort vokal foran en udtalt konsonant, fx *Fændrik(k)er, Møtrik(k)en, Punktum(m)et, Biskop(p)er, Globus(s)en*.

RP25-koder

ENK = foreskriver/bruger overvejende enkeltkonsonant ved bøjning af fremmedord, fx *Fabrikken, Institutet; Fændriker, Møtriken, Punktumet* (herunder også enkeltkonsonant med eller uden apostrof, fx *Debut'en/Debuten*).

DOB = foreskriver/bruger overvejende dobbeltkonsonant ved bøjning af fremmedord, fx *Fabrikken, Møtrikken; Globussen, Punktummet*.

RP26: Orddeling ved linjeskift (MEK/SEM)

Hovedskellet går her mellem normer der tilslutter sig den ”gamle” eller ”overleverede” mekaniske stavelsesdeling, og normer der tilslutter sig en mere semantisk eller morfemisk stavelsesdeling. Begge hovedtyper er grundlæggende semantiske når det drejer sig om deling af sammensætninger og (i hovedsagen) af afledninger, og afviger primært fra hinanden når det gælder delingen af bøjningsformer (og visse suffiksafledninger). Efter den ”gamle”, mekaniske regel deles der uafhængigt af betydningen således at fx én konsonant mellem to vokaler altid går til den nye linje uanset om der derved deles inde i ordets stamme, fx *læ-ser, ma-lede*; tilsvarende deles der ved to konsonanter mellem

konsonanterne, idet dog *sp*, *st*, *sk* skal eller kan holdes sammen, fx *Man-den*, *tal-te*, *læstes*, *fæst-ne*. Efter de nyere regler deles der mellem stamme og fleksiv, fx *læs-er*, *mal-ed*, *Mand-en*. Den ”gamle” stavelsesdeling, der gennemgående af sine tilhængere anses for at være den der stemmer bedst overens med udtalen (og et intuitivt anerkendt stavelsesbegreb), suppleres i de forskellige normer med detailregler vedrørende fx deling eller ikke-deling af bl.a. diftongbetegnelser som *ej* og *ov* i fx *e-jer/ej-er* og *Beho-vet/Behov-et*. Og i nogle normer indgår såvel de mekaniske som de semantiske principper.

RP26-koder

MEK = foreskriver/bruger mekaniske orddelinger som fx *læ-ser*, *man-den*, *smø-relse*.

SEM = foreskriver/bruger semantiske (morfemiske) orddelinger som fx *læs-er*, *mand-en*, *smør-else*.

RP27: Kommatering (GRA/PAU/NYT)

Hovedskellet går her mellem kommatering der følger et lydligt-funktionelt system, og kommatering der følger et (sætnings)grammatisk system. Det tilgrundliggende princip for begge kommateringstyper er lydligt eller funktionelt, men i de grammatiske systemer er reglerne formuleret grammatisk, specielt hvad angår kommateringen inden for helsætningen. Det lydligt-funktionelle system benævnes traditionelt *pausekomma*. Heroverfor stod (indtil 1996) det såkaldte *grammatisk komma* (kryds og bolle-komma), der primært adskiller sig fra pausekommaet ved en næsten gennemført kommatering omkring alle ledsætninger.

I 1996 (med *RO2 1996*) blev pausekommaet afskaffet, og den hidtidige dikotomi med et lydligt-funktionelt og et grammatisk system erstattet af en ny med to systemer der begge var grammatiske. Det ene var det oprindelige grammatiske komma, der dog nu havde fået betegnelsen *traditionelt komma*. Og det andet, der i praksis svarede til pausekommaet, fik betegnelsen *nyt komma* (tidligere *enhedskomma*). Parret *traditionelt komma* og *nyt komma* holdt sig som to systemer til 2004, da det blev erstattet af ”fusionskommaet”, dvs. ét system, der nu overordnet blot hedder *komma*. Dette nye system rummer imidlertid i kraft af en indbygget valgfrihed mht. komma før ledsætninger (*startkomma*) to varianter der indholdsmæssigt er helt sammenfaldende med de hidtidige *traditionelt komma* og *nyt komma*, men som terminologisk kan adskilles fra dem med betegnelserne *kommatering med startkomma* og *kommatering uden startkomma*.

RP27-koder

GRA = foreskriver/bruger *grammatisk komma* (kryds og bolle-komma), *traditionelt komma* eller *kommatering med startkomma*.

PAU = foreskriver/bruger *pausekomma*.

NYT = foreskriver/bruger *nyt komma* (enhedskomma) eller *kommatering uden startkomma*.

RP28: Præteritum: DE/TE

Spørgsmålet er her om normen skriver præteritumsendelsen *-de* eller *-te* i former som

brugde, førde. – Noteres kun for de ældste normer (til og med 'Molbechs retskrivning' (1813-1859)).

RP28-koder

DE = foreskriver/bruger *-de* som præteritumsendelse i former som *brugde, førde*.

TE = foreskriver/bruger *-te* som præteritumsendelse i former som *brugte, førte*.

3.3. Normer og normkarakteristikker

I det følgende giver jeg en nærmere karakteristik af periodens officielle og private retskrivningsnormer. Karakteristikken består for de fleste normers vedkommende af følgende fire hovedelementer:

1. Hovedtræk
2. Indholdsdirektiv(er)
3. Normprofil
4. Uddybning

3.3.1. ”Hovedtræk”

Under rubrikken ”Hovedtræk” anfører jeg i kort form det der er karakteristisk for den pågældende norm. I signalementet indgår dels summariske oplysninger om normens gyldighedsområde, funktionsperiode og direktiver, dels oplysninger i punktform om karakteristiske træk ved normen, specielt i forhold til den nærmest forudgående norm. Afsnittet ”Hovedtræk” fungerer som en art resumé af resten af normkarakteristikken, og det vil derfor i et vist omfang indeholde formuleringer der med samme eller næsten samme ordlyd kan genfindes i et af de følgende afsnit.

3.3.2. ”Indholdsdirektiv(er)”

I afsnittet ”Indholdsdirektiv(er)” anføres det først kort om der er tale om en officiel norm eller en privat norm, og der henvises til det eller de steder i kapitel 2 (”Direktiver og aktører”) hvor normens statusdirektiv(er) er nærmere behandlet. I øvrigt ligger hovedvægten i dette afsnit på en detaljeret beskrivelse af normens indholdsdirektiv(er) med oplysninger om publikationstype, omfang og emner og med en præcisering af hvad der udgør grundlaget for den efterfølgende normkarakteristik.

3.3.3. ”Normprofil”

Elementet ”Normprofil” indeholder i kort, standardiseret – og grov – form et skematisk signalement af den pågældende norm. Normens profil tegnes her ved hjælp af udfyldningen af et skema med koder for de 27 (for de ældste normers vedkommende 28) træk (retskrivningsproblemer = RP’er) som jeg inddrager i normbeskrivelserne (se ovenfor under de enkelte retskrivningsproblemer i afsnit 3.2 eller den samlede kodeoversigt på indersiden af bindet). Profilskemaerne er gennemgående udfyldt for alle de udvalgte RP’ers vedkommende, og til sammenligning er skemaet for i hvert fald den forudgående norm anført. Ændringer i forhold til den forudgående norm er desuden markeret med en gråtoning af koden.

Som allerede antydnet er profiltegningen ved hjælp af de anvendte koder grov og unuanceret. Udgangspunktet er som hovedregel et binært enten-eller-forhold. Ved fx RP3, der drejer sig om dobbelt- eller enkeltskrivning af vokal, er der således grundlæggende mulighed for enten at udfylde med koden DOB eller ENK, afhængigt af om normen markerer vokallængde med dobbeltskrivning eller ej. Brugen af dobbeltvokal kan imidlertid være mere eller mindre gennemført eller klart formuleret i den enkelte norm. Jeg benytter derfor ud over de to polære koder også koder i parentes, fx (DOB) og (ENK), i tilfælde hvor normen kun delvis indtager den nævnte position, eller hvor normens stilling ikke er helt klar på dette punkt, men dog snarest den der står i parentes.

Koderne i de forskellige profilschemaer er således i et vist omfang mere antydende og tendensbeskrivende end de er præcist karakteriserende. Det er derfor vigtigt at de læses med et vist forbehold, og at det grove kodesignalement suppleres med de ofte ret fyldige uddybende og nuancerede oplysninger der fremgår af afsnittet ”Uddybning”.

3.3.4. ”Uddybning”

Afsnittet ”Uddybning” er i de fleste normkarakteristikker langt det mest omfattende og detaljerede. Her uddyber og nuancerer jeg i vidt omfang normens stilling til det pågældende retskrivningsproblem ved hjælp af citater og eksempler, og fortolker og sammenfatter de data der fremgår af indholdsdirektiverne. I hvilket omfang en norms stilling til de forskellige retskrivningsproblemer uddybes, og om de overhovedet uddybes, afhænger af forskellige forhold. Det har bl.a. betydning hvor detaljeret og (u)præcist normen er beskrevet i sit indholdsdirektiv, hvilke ”mærkesager” den har, og i hvor høj grad der er tale om træk som er relevante på det tidspunkt hvor den pågældende norm lanceres. RP’er som kommenteres nærmere i afsnittet ”Uddybning”, er i profilschemaet i afsnit 3 markeret med en prik foran nummerforkortelsen, fx • RP3.

Karakteristikkerne af de enkelte retskrivningsnormer er skrevet sådan at de uden alt for megen bladen i afhandlingen skal kunne læses og forstås som selvstændige helheder, og uden at det er strengt nødvendigt for forståelsen at følge de i øvrigt talrige interne henvisninger. Det har derfor ikke kunnet undgås at der forekommer nogle gentagelser som ud fra en strengt økonomisk betragtning ville kunne undværes.

3.4. '1739-retskrivningen'

3.4.1. Hovedtræk: '1739'

'1739-retskrivningen', der er den første officielle danske retskrivningsnorm, er norm for latinskolen 1739-1775/1777. – Normens statusdirektiv er *Forordn. 17.4.1739* (Christian 6.s latinskoleforordning). Den savner et egentligt indholdsdirektiv, og i mangel heraf lader jeg her i afhandlingen 1739-forordningen selv fungere som retningsgivende indholdsdirektiv. – '1739-retskrivningen' kan overordnet karakteriseres som en ortografi der er præget af inkonsekvenser eller valgfriheder, og som rummer flere træk der ikke eller kun i ringe grad forekommer i de følgende normer.

Af særlig karakteristiske træk kan nævnes:

- Bruger gotisk skrift i brødskrift og akklimatiserede fremmedord, latinsk skrift i øvrige fremmedord, fx *Kierlighed, Exempel, Prove-STIL, PRIVATIM*¹ (RP1).
- Angiver vokallængde med dobbeltvokal i både lukket og åben stavelse, fx *deels, fleere, Tiid, Huuse* (RP3).
- Har eksempler på understøttende *e* i både lukket og åben stavelse, fx *Juel* (højtiden), *Skoeler* (og *Skoler*), og skriver også stumt slut-*e*, fx *Hyklerie* (RP4).
- Skriver sporadisk dobbeltkonsonant i udlyd, fx *Spill* (RP5).
- Gennemfører genuin stavning og i et vist omfang genuin bøjning af fremmedord, fx *EXCOLERES, ORTHOGRAPHIE, RECTORE* (abl.), *RECTORI* (dat.), *RECTORES* (pl.) (RP8).
- Tenderer mod særskrivning (eller bindestreg), også i regulære sammensætninger, fx *efter Haanden, i sær, Juule Aften, Magt paaliggende, frie-Timer, Nyt-Aars-Gave* (RP9).
- Gennemfører kun delvis kongruensbøjning af finit verbal (RP10).
- Skriver overvejende andenkomponenten i j-diftonger som *-y*, fx *Feyl, nøye* (men *geistlig*) (RP17).
- Skelner ikke ortografisk mellem infinitiv og præteritum af *kunne, skulle, ville* (RP23).
- Skriver analogisk *e* i relativt vid udstrækning, fx *betroes, faaer* (RP24).

'1739-retskrivningen' afløses af '1775-retskrivningen' (afsnit 3.5).

3.4.2. Indholdsdirektiv: '1739'

'1739-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm beregnet for latinskolen. Den gælder fra 1739 til 1775 (1777), hvor den afløses af '1775-retskrivningen'. Dens statusdirektiv er Christian 6.s latinskoleforordning (*Forordn. 17.4.1739*). Den har ikke noget egentligt indholdsdirektiv, men er indholdsmæssigt udfyldt af forordningens krav om

1 Eksempler sat med latinske bogstaverer i en i øvrigt gotisk kontekst er her som i resten af afhandlingen markeret med kapiteler.

"at Ungdommen vænnes til en god og brugelig *Orthographie* i deres eget Sprog" (smst., § 28; paragraffen er citeret i sin helhed i afsnit 2.1.1).

Jeg har været i tvivl om hvorvidt det på grundlag af det meget brede og ubestemte indholdsdirektiv overhovedet var rimeligt at give en mere detaljeret beskrivelse af '1739-retskrivningen', eller om jeg skulle slå mig til tåls med kort og generelt at karakterisere den som en lidt konservativ variant af 1775-normen. Vores første officielle retskrivning ville i så fald komme til at fremstå næsten helt uden substans. Så for dog at få lidt kød på normen har jeg valgt den (nød)løsning at give en beskrivelse af den retskrivning der er anvendt i normens statusdirektiv, *Forordn. 17.4.1739*, og lade den stå som eksponent for '1739-retskrivningen'. Det er naturligvis metodisk problematisk at sætte lighedstegn i detaljen mellem den faktiske sprogbrug i et direktiv og den sprogbrug som direktivet ønsker normeret – bl.a. 'Badens retskrivning' (1785-1801) og '1855-retskrivningen' viser klart at der kan være forskelle mellem direktivers praksis og idealer (se nærmere i afsnit 3.6.1 og 3.13.2). Men jeg vover altså her at gøre praksis identisk med idealet, idet jeg dog samtidig understreger at beskrivelsen af '1739-retskrivningen' skal læses med større forbehold end de øvrige normkarakteristikker.

Tekstgrundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *Forordn. 17.4.1739* således som den foreligger i faksimileudgaven i *SkolehistAktstk.* (nr. 13, 1963). Teksten omfatter foruden titelblad (= "titbl.") og indledning (= "[§ 0]") 65 nummererede afsnit (= "§ 1" ff.) fordelt på tilsammen 31 sider.

3.4.3. Normprofil: '1739'

	'1739'
• RP1	GOT
• RP2	STO
• RP3	DOB
• RP4	+E
• RP5	(DOB)
• RP6	+J
• RP7	FRE
• RP8	FRE
• RP9	SÆR
• RP10	PLU
RP11	Ø
RP12	AA
• RP13	E
• RP14	(Å?)
• RP15	STI
• RP16	IE
• RP17	EY
• RP18	(+D)
• RP19	(DSK)
• RP20	(+G)
• RP21	(+H)
• RP22	(F)
• RP23	LD/LL
• RP24	(+E)
• RP25	(DOB?)
• RP26	MEK
• RP27	GRA

Profilschema for '1739-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1739-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). En prik foran en nummerforkortelse (•RP1, •RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.4.4. Uddybning: '1739'

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT

Brødskriften er gotisk. Romanske (og oprindelig græske) fremmedord skrives i vidt omfang med latinske bogstaver (se fx RP8 og RP27 (citatet) nedenfor); akklimatiserede fremmedord som fx *Discipel* (pl. *Discipler*) og *Psalme* skrives dog med gotiske bogstaver, og *STILEN/Stiilen* forekommer både med latinske bogstaver (§ 25) og gotiske (§ 26). Også visse navne skrives med latinske bogstaver, fx *foruden* FRIDERICHSBORGS og HER-

LUFSHOLMS *Skoler* (§ 1). Latinsk og gotisk skrift forekommer undertiden i samme ord, primært adskilt af bindestreg i sammensætninger af hjemlige ord med fremmede, fx *Prøve-STIL* (§ 18), se flere eksempler under RP9, men også ved direkte tilføjelse af dansk endelse til en fremmed rod, fx *LATINSke* (§ 41), *TAXEREd*e (§ 57).

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Appellativer og substantivisk brugte adjektiver skrives gennemgående med stort begyndelsesbogstav, og det samme gælder nationalitetsadjektiver: *nogle Danske Linier* (§ 25), *det Latinske Sprog* (§ 25), *de Yngstes og Fattigstes* (§ 27), *de Unge* (§ 25, § 27, § 28 mv. : *de unge* (§ 27)). Substantivisk brugte pronomener skrives med lille, fx *Vi Christian den Siette .. Giøre alle vitterligt* (§ 0]), *alt, hvad der skeer* (§ 24), *naar de uden JUDICIO sætte noget tilsammen* (§ 25). Stort begyndelsesbogstav bevares altovervejende i sammensætninger efter bindestreg eller blanktegn (se eksempler under RP9) og undertiden også ved ikke-substantiviske afledninger til substantiver, fx *Maanedlige, Ugentligen eller dagligen* (§ 53), *alle Aarlige og Maanedlige DISTRIBUTIONER* (§ 59). Herudover bruges store bogstaver til markering af ophøjethed eller reverens i fx *Vi [dvs. kongen] af særdeles Kongelig Omhu for Ungdommens Opdragelse i den sande GUDs Frygt* (§ 0]), *de Bibelske eller andre Historier* (§ 27), *Vor Allernaadigste Villie* (§ 29).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: DOB

Dobbeltskrivning af vokal bruges i udstrakt grad til betegnelse af lang vokal i både lukket og åben stavelse, fx *Deel* (§ 38), *deels* (§ 38), *eenfoldige* (§ 24), *i eenrum* (§ 24), *Fordeel* (§ 1), *gemeenligen* (§ 32), *Meest* (§ 32), *Reenlighed* (§ 41); *fleere* (§ 7), *heele* (§ 27), *leege* (§ 36), *Meening* (§ 24), *meere* (§ 25), *nogenleedes* (§ 29); *Bortviist* (§ 47), *Fliid* (§ 25, 30), *Priis* (§ 27), *Spiisning* (§ 53), *deres Livs Tiid* (§ 1), *Tiisdag* (42), *ziirligen* (§ 28); *beviise* (§ 5), *fiire Aar* (§ 9), *liige* (§ 29 : *lige* (§ 29)), *spiises* (§ 40), *Stiilen* (§ 26), *Tiimer* (§ 26 : *Mellem-Timer* (§ 27)), *viide* (§ 24), *Viidenskaber* (§ 0] : *Videnskaber* (§ 27)), *viise* (vb., § 25); *Huus* (§ 44), *Verts-Huus* (§ 44), *Aarhuus* (§ 1); *Huuse* (§ 44), *Huuset* (§ 34), *Juule Aften* (§ 63 : *Juel* (§ 42, jf. RP4)), *Skole-Huuset* (§ 64).

RP4: Længdeangivende e: +E

(a) Understøttende *e* forekommer i fx *Roeskilde* (§ 1), *Skoeler* (§ 15, 16 – i øvrigt normalt *Skoler*), *Juel* 'højtiden' (§ 42 : *Juule Aften* (§ 63, jf. RP3)), *Fyens* (§ 1).

(b) Stumt slut-*e* er noteret i *maaskee* (§ 27), *tree* '3' (§ 25), *Betlerie* (§ 19), *Bogtrykkerie* (titbl.), *frie-Timer* (§ 42), *Hyklerie* (§ 24), *Tiggerie* (§ 19), *Kroe* (§ 44), *mueligt* (§ 14, 29), *Færøe* 'Færøerne' (§ 54), *Søe-Farten* (§ 19).

Om analogisk *e* i fx inf. *forstaae*, se RP24.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: (DOB)

Teksten indeholder kun få eksempler på ordformer med mulighed for konsonantfordobling foran en anden konsonant. I ét tilfælde er konsonanten fordoblet: *ytttrer* (§ 24),

i et par andre er denne mulighed ikke udnyttet: *dadle* (§ 11), *forsikrede* (§ 2), *forsikret* (§ 54).

Derudover er der eksempler på sporadisk brug af dobbeltkonsonant i udlyd efter kort vokal: *all* (§ 31 : *ald* ([§ 0]), *Antall* (§ 57), *Tall* (§ 1, 29, 34), *Kort-Spill* (§ 45), *Spill* (§ 44). Jf. også *til falls* (§ 57). Skrivemåderne *fortienne* (§ 8), *tienne* (§ 1), *Tienneste* ([§ 0]) afspejler formentlig udtale med kort vokal (jf. ODS). I et enkelt tilfælde (i en meget presset linje) er der brugt en forkortelsesstreg oven over et *m* til betegnelse af dobbelt-*m*: *skam[m]eligt*.

RP6: Palatalisering: +J

Palataliseringen foran *e*, *æ* og *ø* er gennemgående markeret, og altid med *i*, fx *bekiendte* (§ 4), *igiennem* (§ 27), *Kierlighed* (§ 24), men: *skeer* (§ 24); *Begiaerlighed* (§ 24), *skiærpes* (§ 27); *giøre* (§ 29), *Kiøbsted* (§ 1), *skionne* (§ 24).

RP7: Fremmede bogstaver: FRE

De fremmede bogstaver bruges såvel i hjemlige ord og låneord, fx *Colding* 'bynavn' (§ 1), *bequem* ([§ 0]), *bequemme* (§ 15), *strax* (§ 1, 27), *straxen* (§ 50), *Wördingborg* (§ 1), *ziirligen* (§ 28), som i fremmedord (se RP8).

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Genuin stavning gennemføres i fremmedord. Hertil kommer at romanske (og oprindeligt græske) fremmedord som hovedregel også er markeret som sådanne ved at være sat med latinske bogstaver, fx *Chorene* (§ 60), *Christelige*, CORRIGERES (§ 25), DICTERES (§ 28), *Discipler* ([§ 0]), *Exempel* (§ 41), EXCOLERES (§ 25), HAZARD (§ 61), LOGERE (§ 43), MULCT (§ 11), ORTHOGRAPHIE (§ 28), PHRASER (§ 25), PRIVATIM (§ 42), *Psalme(r)* (§ 24, 37), REDUKTION (§ 1), REFLEXION (§ 27), RESIDENCE ([§ 0]), TAXT (§ 57). Latinske substantiver har i udstrakt grad latinsk bøjning, fx *den 17 APRILIS* gen. (titbl.), AUTORES pl. (§ 25), CLASSES pl. (§ 27), *ved de offentlige EXAMINIBUS* dat./abl. pl. (§ 30), EXERCITIA pl. (§ 28), HISTORIAM og GEOGRAPHIAM akk. (§ 27), INGENIORUM *Prøvelse* gen. pl. (§ 27), *uden JUDICIO* abl. (§ 25), *foruden RECTORE* abl. (§ 1), *RECTORI* dat. (§ 10), *RECTORES saa vel som CONRECTORES* pl. (§ 1). Med dansk bøjning har jeg dog bl.a. noteret FUNDATZER (§ 50), LECTIER (§ 27), ORATIONER (§ 26), RELATIONER (§ 26).

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

1739-forordningen viser en vis tendens til særskrivning, både af pronominale og adverbelle forbindelser mv. og af regulære (substantiviske mv.) sammensætninger.

Som eksempler på den første type kan nævnes *Disciplerne .. bør at være der til forfremmede* (§ 29), *der ved* (§ 6), *des uden* (§ 39), *efter Haanden* (§ 23), *end og* (§ 19 : *endogsaa* (§ 32)), *end sige* (§ 17), *et hvert Barn* (§ 18), *et hvert Latinsk Ords rette Meening* (§ 25 : fx *enhver af dem* (§ 25)), *hid til Dags* (§ 60), *hvad som heldst* (§ 29, 31), *hvor af* (§ 63), *hvor i* (§ 25), *hvor længe* (§ 30), *hvor til* (§ 48 : *hvortil* (§ 27), *hvorudi* (§ 50)) *i agt tages* (§ 28), *ihvor vel*

([§ 0]), *i sær* (§ 13, 22), *lang veys bort* (§ 12), *lang veys fra Skolen* (§ 12), *med mindre* (§ 12), *nu omstunder* (§ 60), *over alt 'alle vegne'* (§ 29), *saa fremt* (§ 11, 12, 31), *saa vel* (§ 29), *saa vel som* (§ 26 : *saavel som* (§ 17), *saavelsom* (§ 5)), *vert imod* (§ 31), *[lære] uden ad* (§ 18), *uden ad læres* (§ 31); jf. dog også sammenskrivninger som de følgende: *afsted* (§ 43), *allevegne* (§ 49), *endeel* (§ 19, 25, 31), *engang ugentligen* (§ 39), *paa engang* (§ 42), *sammesteds* (§ 43), *tilfulde* (23), *give .. tilkiende* (§ 10), *tilstede/tilstæde adv.* (§ 18, § 54).

Af eksempler på særskrevne substantiviske sammensætninger mv. har jeg noteret følgende (hvoraf enkelte dog evt. kan have været udtalt med to eller flere hovedtryk svarende til skrivning i flere ord): *den sande Guds Frygt* ([§ 0]), *Guds Tiennestes Forsømmelse* (§ 45), *Herreds Provsten* (§ 63), *Vores Høy Salige Forfædre* (§ 19, 48), *Juule Aften* (§ 63), *Korn Indkomst* (§ 63 : *Korn-Indkomsten* (§ 63)), *deres Livs Tiid* (§ 1), *saadant Magt paaliggende Embede* (§ 15), *Mester LECTIEN* (§ 12 : *Mester-LECTIE* (§ 39)), *med fører* (§ 19), *sit Moders Maal* (§ 21), *nu værende* (§ 1), *Præste Embede* (§ 8), *St. THOMAS Offer* (§ 3), *TRIVIAL Skoler* (§ 1), *Troskabs Eed* (§ 2), *VOCAL MUSIQVEN* (§ 35). Herudover skrives sammensætninger relativt hyppigt med bindestreg, fx *CANCELLIE-Seigl* (§ 65), *frie-Timer* (§ 42), *Fæderne-Landets* ([§ 0] : *Fæderne Landet* (§ 19)), *Hoved-Stykker* (§ 30), *Ind-deeling* (§ 29), *Land-Kaarter 'landkort'* (§ 31), *Nyt-Aars-Gave* (§ 3), *Penge-MULCT* (§ 44), *Prøve-Bog* (§ 30), *Prøve-STIIL* (§ 18), *Prøve-Stiile-Bog* (§ 18), *paa-agte* (§ 49), *Reigne-Kunsten* (§ 27), *Sinke-LECTIER* (§ 16), *Skole-Betientere* (§ 2), *Skole-Embeder* (§ 2), *Skole-LECTIER* (§ 31), *Skole-Væsen* ([§ 0]), *Skrive-Mester* (§ 28), *Stift-Befalings-Mændene* (§ 50 : *Stift-Befalings Mændene* (§ 50), *Stift-Befalingsmanden* (§ 50, 63), *Stift Befalings-Mandens* (§ 51), *Stift-Befalings-Manden* (§ 51)). – Jf. også bindestregen i afledningerne *u-anstændig* (§ 36), *U-formuende* (§ 54) og *u-vittige Folk* (§ 15) : *Udyd* (§ 56), *Ugudelighed*, *Ulydighed* (§ 22).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Der er hyppigt kongruens mellem subjekt i pluralis og finit verbal, fx *Vi Christian den Siette ..: Gjøre .. vitterligt* ([§ 0]), *Vi .. have haft* ([§ 0]), *Lærerne skulle og med Fliid forklare* (§ 25), *Thi ville Vi* ([§ 0] : *at Vi selv vil være forsikrede* (§ 2)), *som de ellers pleye* (§ 27), *De Unge skulle .. strax begynde* (§ 27), *de Unge faae Forlov* (§ 29), *hvorledes hans Vilkaar ere* (§ 30), *Imidlertid .. holde Vi det .. fornødent* (§ 31).

Der forekommer dog også i en del tilfælde verbal i singularis ved pluralissubjekt, fx *da kand de .. udgaaende Discipler .. høre* ([§ 0]), *slige Skoler .. kand tienne* (§ 1), *de .. mange Skoler skal REDUCERES* (§ 1), *Skole-Embeder, der først danner Ungdommen og legger Grundvolden* (§ 2), *Børnene kand skønne* (§ 24), *Disciplerne skal gives* (§ 25), *hans Prøve-Bog, hvori hans EXERCITIA ved de offentlige EXAMINIBUS .. er indført* (§ 30), *de .. maa* (§ 9), *staar de* (§ 10). Specielt singularisformerne *kand* og *skal* forekommer hyppigt ved pluralissubjekt.

Se også RP23 nedenfor.

RP13: e eller æ: E

Kort æ udtrykkes i de fleste tilfælde ved hjælp af *e*, fx *(an)melde* (§ 17, 46 : *mældes* (§ 12)), *Evne* (§ 24, 61), *ferdig* (§ 30 : *færdig* (smst. linjen efter)), *forderve* (§ 25), *gielde* (§ 63), *hende*

'ske' (§ 59), *Hielp* (§ 31), *Hierte* (§ 24), *Haandverker* (§ 17), *jevnligen* (§ 31), *legge* (§ 8 og 24), *legger* (§ 2), *negter* (§ 11), *neppe* (§ 1, 45), *oversette* (§ 28 : *oversættes* (§ 26)), *settes* (§ 0] : *sætte* (§ 26)), *Skienk* (§ 2), *tilstrekkelige* (§ 1), *vert imod* (§ 31), *Verts-Huus* (§ 44). Også skrivemåder med *æ* forekommer dog i ikke så få ord, fx *bortfæste* (§ 63), *Fængsel* (§ 44), *Giæster* (§ 38), *lætteste*, *sædvanlige* (§ 30), *vænnens* (§ 26), *Ægteskab* (§ 14). Langt *æ* betegnes gennemgående med *æ*, fx *Siæls* (§ 24), *Stædets* (§ 9), *tilstæde* adv. (§ 18 : *tilstede* (§ 18, 54)).

RP14: *o* eller *aa(å)*: (Å?)

Af herhenhørende ord har jeg kun noteret *Land-Kaarter* 'landkort' (§ 31).

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STI

1739-forordningen har gennemført *i* i dækket forlyd, fx *betient* (§ 25), *Siette* (§ 0]), *siunge* (§ 24), *Siællands* (§ 1), *Tienneste* (§ 0]). Se også ovenfor under RP6. I de få eksempler teksten har med lille *i/j* i absolut forlyd, er der skrevet *j*: *ja* (§ 28, 31, 42); også *j* i *Majestæts* (titbl.) har formentlig været opfattet som stående i forlyd (jf. også under '1775-retskrivningen' i afsnit 3.5.4, RP15).

RP16: *ie* eller *je* i trykssvag stavelse: IE

Jeg har noteret disse *i*-eksempler: *FAMILIER* (§ 61), *Linier* (§ 25), *tredie* (§ 11), *Villie* (§ 3, 29).

RP17: Diftonger: EY

Andenkomponenten i *j*-diftonger skrives altovervejende *y*, fx *ey* (§ 24, 29, 30), *Feyl* (§ 25), *Leylighed* (§ 0]), *pleye* (§ 27), *udarbeyde* (§ 25), *veyleedes* (§ 27), *føye* (§ 30), *høyere* (§ 27), *nøye* (§ 3), *nøyere* (§ 30). I et par ord skrives der dog *i*: *geistlig(t)* (§ 34, 46), *Geistligheden* (§ 18, 2 gange), *reiset* 'rejst' (§ 0] : *reyse(r)* (§ 12)) og i et par *ig*: *CANCELLIE-Seigl* (§ 65), *Deigne* 'degne' (§ 61, 3 gange, § 62, 2 gange : *Degn(e-)* (§ 63, 7 gange)), *Reigne-Kunsten* (§ 27). Om *j* i *Majestæts*, se ovenfor under RP15.

V-diftongen skrives gennemgående med *v*, fx *Lov* (§ 10), *savne* (§ 14), dog *Thorshaun* (§ 54).

RP18: Stumt *d* generelt: (+D)

Der skrives stumt *d* i *ald* (§ 0], § 10 : *all* (§ 31)), *endskiøndt* (§ 22, 46, 61), *hand* (§ 45 – ellers normalt *han*), *heldst* (§ 22, 31), *iblandt* (§ 39), *kand* (§ 0], § 29 mv.), *hvad som heldst* (§ 29), *Stadtholder* (§ 65).

Uden *d* skrives neutrum af *god*: *got* (§ 0], § 1 mv. : *godt* (§ 34)), *gotgiøre* (§ 5), superlativen *best*: *til Skolens Beste* (§ 10), *beste* (§ 19), *best* (§ 53) og *tit* (§ 42). Også skrivemåden *tye* 'tyde' (§ 32) afspejler formentlig en udtale med stumt *d* (jf. ODS, bd. 24 (1948), sp. 1231, l. 58–62, samt henvisninger i *Molbech 1833* og *1859* fra *tye* 'fortolke, udlægge' til *tyde*).

(Stumt *p* forekommer mellem *m* og *t* i *Ampt* (§ 63), *Amptmænd(ene)* (§ 63, 64), *sampt* (§ 0], § 25, 30: *samt* (§ 0]). *samptlige* (§ 17) *Skiempten* (§ 22)).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dske* og *nds*: (DSK)

Jeg har noteret disse eksempler: *gandske* (§ 3, 27), *Grædske(e)* (§ 18, 30), *Pindse-Fest* (§ 42).

RP20: Stumt *g*: (+G)

1739-forordningen skriver *g* i *dølge* (§ 44), *Sværgen* (§ 45 : *Banden* og *Sværen* (smst.)) og *tilspørge* (§ 18) og udelader det i *Spørmaal* (§ 32).

RP21: Stumt *h*: (+H)

Bortset fra de hjemlige *hi-* og *hv-*forbindelser, konjunktionen (her adverbiet) *thi* (§ 0] mv.) og propriet *Thorshaun* (§ 54) har jeg ikke noteret eksempler på brug af stumt *h* i hjemlige ord og låneord. I fremmedord forekommer stumt *h* i en genuin stavemåde som ORTHOGRAPHE (se ovenfor under RP8).

RP22: *f* eller *v*: (F)

Præteritum participium af *have* skrives med *f* *haft* (§ 0]). Stammen *revs-* skrives med *f* i *Refselse* (§ 22), *refser* (§ 22).

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville*: LD/LL

Skrivemåder med dobbeltkonsonant og *ld/nd* ser for en samlet betragtning af de tre verber ud til nærmest at blive brugt i flæng: Infinitiv kan således både skrives med dobbeltkonsonant og med *d*, fx *at skulle* (§ 31), *at kunde* (§ 10, 19, 61), præsens pluralis tilsvarende *kunde* (§ 1, 20 mv.), *skulle* (§ 27, 31 mv.) og *ville* (§ 1, 22, 30 mv.) og præteritum ligeledes *kunde* (§ 0]), *skulle* (§ 10, 63), *ville* (§ 61). Ser man imidlertid på de tre verber hver for sig, bliver der mere system i sagerne: Verbet *kunne* skrives i alle de tre bøjningsformer med *d*: *kunde* (og i øvrigt også med *d* i præsens singularis, *kand*); *skulle* skrives gennemført uden *d*: *skulle* (præsens singularis *skal*); og *ville* – som jeg kun har noteret én gang uden for præsens pluralis (præt., § 61) – ser ud til gennemført at have dobbeltkonsonant.

1739-normen skelner altså ikke ortografisk mellem infinitiv og præteritum af de tre modalverber.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (+E)

(b) Gennemført analogisk *e* forekommer i præsens passiv af verber på trykstærk vokal, fx *betroes* (§ 10) *foreslaaes* (§ 3) *forstaaes* (§ 48) *omgaaes* (§ 39). Derudover kan det skrives i infinitiv, fx *forstaae* (§ 30 : *staa* (§ 10), *understaa* (§ 11)), *faae* (§ 27), *see* (§ 0], § 6) og i præsens pluralis, fx *formaee* (§ 57), *faae* (§ 12). I præsens aktiv forekommer det i *faaer* (§ 19), *seer* (§ 12) og (ikke nødvendigvis stumt) i *duer* (§ 24), men ikke i *foreslaar* (§ 7), *forestaar* (§ 10), *understaar* (§ 47); desuden i præteritum participium *skeet* (§ 17).

(c) Af eksempler med adjektiver der ville være modtagelige for analogisk *e*, har jeg kun noteret *de ere smaa* (§ 41) uden *e*.

RP25: Bøjning af fremmedord (DOB?)

Af herhenhørende ord har jeg kun noteret *Biskop*, der konsekvent fordobler slutkonsonanten i bøjningsformer, fx *Biskoppen* (§ 10), *Biskoppens* (§ 29), *Biskopperne* (§ 3).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Tegnet for orddeling ved linjeskift er i 1739-forordningen (ligesom bindestregen) to parallelle streger (dvs. nærmest et lighedstegn). Orddelingerne følger i øvrigt de traditionelle, mekaniske orddelingsregler, fx *Allernaa-digst* (§ 17), *Bøn-der* (§ 19), *Disci-plerne* (§ 21), *forflytte-de* (§ 27), *Forretnin-ger* (§ 13), *Fæ-derne* (§ 19), *gi-ves* (§ 25), *Kon-ge* (§ 0]), *læ-rer* (§ 25), *Opdra-gelse* (§ 0]), *Sa-gens* (§ 11), *Sko-lerne* (§ 0]), *tilla-des* (§ 54), *Videnskab-er* (§ 0]). Der deles således også foran konsonantgrupperne *st* og *sk*, fx *be-ste* (§ 7), *Christiania* (§ 1), *Indkom-ster* (§ 1), *Præ-sterne* (§ 14), *Bi-skopperne* (§ 65), og ligeledes foran *sc* udtalt som *s*, *Di-scipler* (§ 0]), og foran ligaturen *CT*, *CONRE-CTORES* (§ 2), *LE-CTIER* (§ 23, 27), *RE-CTORI* (§ 10) og ”ligaturbogstavet” *x*, *E-XERCITIA* (§ 17). Teksten har ikke eksempler på deling ved diftonger.

RP27: Kommatering: GRA

Kommateringen i 1739-forordningen er klart grammatisk og viser en meget høj grad af overensstemmelse med den kommatering der senere med kommareglerne i *SRO 1918* bliver officiel norm. Forordningens § 27, der mht. kommatering er repræsentativ for forordningen som helhed, kan illustrere dette:

27. De Unge skulle i de nederste *Lectier* strax begynde at anføres til *Historiam* og *Geographiam*, hvortil visse Mellem-Timer kunde anvendes, og udi de samme Videnskaber siden øves og forbedres heele Skolen igiennem. Derforuden skulle de og betimeligen veyleedes til de Ting at fatte, hvorved Fornuften skiærpes, paa det at, naar de til høyere *Classes* vorde forflyttede, de *Philosophiske* og *Mathematiske* Videnskaber ikke skulle falde dem saa besværlige, som de ellers pleye, naar de unge gandske ingen Forsmag derpaa have bekommet i de nederste *Lectier*. Til den Ende bør de i Særdeelshed strax i de første *Classer* flittig øves i *Reigne-Kunsten*, saa og i alle *Disciplers* Paahør at *recitere* de Bibelske eller andre Historier, som de have lært[!] og derover gjøre en eller anden *Reflexion*, paa det Forstanden ved slige Øvelser kand skiærpes, *Disciplerne* opmuntres at *certere* med hinanden, og Lærerne altsaa faa saa meget desto vissere Leylighed til at dømme om *Disciplernes* end og de Yngstes og Fattigstes Nemme og naturlige Gaver, som til *Ingeniorum* Prøvelse nødvendigen udfordres.

(Forordn. 17.4.1739; ordinær skrift markerer her originalens brødskrift, dvs. gotisk skrift, mens kursiv gengiver latinsk skrift).

Der er (ikke uventet) afvigelser fra en (senere) strengt grammatisk sætningskommatering (se fx ”[!]” i citatet ovenfor), men slet ikke i et omfang som det senere kan noteres under ’1775-retskrivningen’ (3.5.4, RP27).

3.5. '1775-retskrivningen'²

3.5.1. Hovedtræk: '1775'

'1775-retskrivningen' afløser '1739-retskrivningen' (afsnit 3.4) og er officiel norm for latinskolen 1775/1777-1800. – Normens statusdirektiv er *Forordn. 11.5.1775* (Guldbergs skoleforordning), og dens indholdsdirektiv er *Malling 1777 (Store og gode Handlinger ..)*. – '1775-retskrivningen' kan overordnet karakteriseres som en norm der er solidt eksemplificeret, men savner en lettilgængelig systematisk eller alfabetisk tilgang. Herudover er den præget af en vis, men ikke overvældende inkonsekvens eller valgfrihed³ og rummer ligesom '1739-retskrivningen' flere træk der snart forsvinder fra normerne.

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1739-retskrivningen', kan nævnes:

- Bruger næsten gennemført gotisk skrift, også i fremmedord (RP1).
- Skriver primært dobbeltvokal i lukket stavelse, fx *heel*, *Priis*, *Muur*; i visse tilfælde (og næsten kun ved *e*) dog også i åben stavelse, fx *meere* (RP3).
- Har understøttende *e* i enkelte ord, fx *befoel*, undertiden også i åben stavelse, fx *Roeret* (og *Roret*), og har udbredt brug af stumt slut-*e*, fx *Bye*, *Raserie* (RP4).
- Fordobler i et vist omfang konsonant foran anden konsonant, fx *tappre*, *yttre* (RP5).
- Sammenskriver i ret høj grad pronominal og adverbelle forbindelser mv., fx *allevegne*, *saavelsom*, *tilsidst*, men særskriver dog heller ikke sjældent, fx *alt for*, *i Sinde*; skriver gennemgående regulære nominale mv. sammensætninger i ét ord, undertiden alternerende med skrivemåder med bindestreg og sjældnere med særskrivninger, fx *Landhuusholdning*, *Statssager*, *Sølvskæe*, *Stats-Forretning*, *Sølv Medaille* (RP9).
- Gennemfører næsten helt kongruensbøjning af finit verbal (RP10).
- Skriver altovervejende andenkomponenten i j-diftonger med *-i*, fx *Arbeide*, *seile*, *Fløi*, i enkelte tilfælde dog (også) med *-y*, fx *Seyer*, *Øyeblik*, og endnu sjældnere med *-j*, fx *Hujen*, *Maj* (RP17).
- Skriver gennemført *v* i *grovt*, *havt* (RP22).
- Skriver overvejende præteritum af *kunne*, *skulle*, *ville* med *d*, men skriver både med *d* og med dobbeltkonsonant i infinitiv (RP23).

2 Den her foreliggende karakteristik af '1775-retskrivningen' svarer for størstepartens vedkommende til karakteristikken i min artikel "RO 1777. Om retskrivningen i Ove Mallings *Store og gode Handlinger* – den første danske retskrivningsordbog" (*Galberg Jacobsen 2006b*). Den foreliggende version adskiller sig primært fra 2006-versionen ved at rækkefølgen af RP'er er ændret, og ved at der er tilføjet nogle eksempler.

3 Allan Karker har i en kommentar til min 2006-version af beskrivelsen af Mallings ortografi nævnt at de varierende skrivemåder hos Malling muligvis (i nogle tilfælde) kan skyldes den ustabile brug i hans ældre forlæg, og har peget på at det sikkert ville kunne opklares ved stikprøver. Forklaringen forekommer mig sandsynlig, men jeg har ikke desto mindre måttet afstå fra at søge den nærmere dokumenteret.

- Skriver konsekvent analogisk *e* i verber, fx *gaae* (inf.), *troer* (RP24).
- Skriver enerådende eller hyppigt præteritum af verber som *bruge*, *føre*, *vælge* med endelsen *-de*, fx *brugde*, *førde*, *valgte*/*valgte*; i visse verber skrives dog næsten kun *-te*, fx *begyndte*, *undskyldte* (RP28).

'1775-retskrivningen' afløses af '1800-retskrivningen' (afsnit 3.7).

3.5.2. Indholdsdirektiv: '1775'

'1775-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm beregnet for latinskolen. Den afløser '1739-retskrivningen' og gælder fra 1775 (i praksis 1777) til 1800, hvor den afløses af '1800-retskrivningen'. Dens statusdirektiv er Guldbergs skoleforordning fra 1775 (*Forordn. 11.5.1775*), se nærmere i afsnit 2.2.1. Dens indholdsdirektiv er Ove Mallings læsebog *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777 (*Malling 1777*). Mallings bog genudsendes i forfatterens levetid (1747–1829) 4 gange som rene optryk med rettelser af trykfejl (1783–1810), derefter i mere bearbejdede versioner i 1834 (ved Mallings svigersøn, Matthias Hagen Hohlenberg) og i 1885 (ved Fr. Winkel Horn).⁴

Malling 1777 består af en dedikation til kongen (6 sider), en fortale (14 sider), en indholdsfortegnelse (2 sider), 18 kapitler om de forskellige (borger)dyder ("Religion", "Menneskekerlighed", "Høimodighed", "Kierlighed til Fædrelandet" mv., 734 sider), et register (19 sider), en liste med "De betydeligste Trykfeil" (1 side) og et afsnit med "Chronologiske Tabeller" (23 sider).

Malling 1777 er flere steder i faglitteraturen omtalt med behørig anerkendelse af bogens autoritative status som officielt retskrivningsdirektiv, stedvis tillige med redegørelser for enkeltheder i bogens ortografiske norm. Peter Skautrup inddrager således Mallings ortografi i sin behandling af skriftsprogsnormen 1750–1870 i *Det danske sprogs historie* (DSH, bd. 3, s. 173–180), men indskrænker sig i hovedsagen til kortfattede omtaler med enkelte eksempler på Mallings løsning af forskellige ortografiske enkeltproblemer i sin gennemgang af de vigtigste og mest debatterede retskrivningsproblemer hos periodens ortografiske forfattere. Også Erik Hansens udgave (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 1992) indeholder nogle kortfattede ortografiske bemærkninger med eksempler (s. 583 og 585–586). Og det samme gælder Vibeke Sandersens disputats, "*Jeg skriver dig til for at lade dig vide*" (*Sandersen 2003*), der flere steder betoner at Malling ikke er videre konsekvent i sin ortografi (fx bd. 1, s. 94). R. Nyerup citerer i *Det Danske Sprogs Retsskrivningsteorier fremstillede i chronologisk Orden* (Nyerup 1805) fyldigt fra Mallings forord, men han afstår i øvrigt fra at give "videre Prøver af den mallingske kongelig autoriserede Orthographie, da [han] anseer det for aldeles unødigt at udskrive Steder af en Bog, som findes i ethvert Hus fra Bondens Hytte og til Højelofts-Sale i Kongeborgen" (s. 33). En tilsvarende behandling får Malling i K.A. Schneekloths artikel

4 Se nærmere i Erik Hansens udgave, 1992, s. 581–582.

"Retskrivningen og Skolen" (*Schneekloth 1893*, s. 113) og i Allan Karker: *Dansk i tusind år* (Karker 2001, s. 238). Heller ikke Torill Steinfeld: *På skriftens vilkår. Et bidrag til morsmålsfagets historie* (Steinfeld 1986, s. 91-93) kommer nærmere ind på bogens ortografiske enkeltheder. V. Boberg: *Den danske retskrivnings historie i de sidste 200 år* (Boberg 1895) omtaler slet ikke Mallings bog.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er primært en maskinlæsbar version (satsfilen) af Erik Hansens udgave af *Malling 1777* (1992), som det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) via Ole Norling-Christensen i 1993 venligt stillede til min rådighed. Typografi og en række enkeltskrivemåder er efterset i originaludgaven fra 1777, som bibliotekar Hanne Borup, DSL, venligt har lånt mig et par perioder. Under arbejdet med den maskinlæsbare version af bogen har jeg kun kunnet notere ganske få og små uoverensstemmelser mellem den maskinlæsbare version og den trykte udgave (formentlig sene korrekturrettelser som ikke er blevet indført i den elektroniske base). Tilsvarende har stikprøvevis sammenligninger mellem Erik Hansens udgave og originalen næsten ingen uoverensstemmelser bragt for dagen (en af de enlige svaler er skrivemåden *Højhed* for *Høihed* s. 426⁵, der ellers ville have været det eneste eksempel på brug af *j* i *øi*/(*øy*)-diftongen, se nedenfor under RP17; se også note 15 om *SkoleForordning* mv. under RP9). Det er således mit klare indtryk at den maskinlæsbare version udgør et absolut troværdigt og retvisende grundlag for en beskrivelse af ortografien i *Malling 1777* og dermed for '1775-retskrivningen'.

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de behandlede ords stavemåde i '1775-retskrivningen'.

5 Sidetal her og i det følgende henviser til originaludgaven fra 1777 (som anført i Erik Hansens udgave).

3.5.3. Normprofil: '1775'

	<i>Til sml.: '1739'</i>	'1775'
• RP1	GOT	GOT
• RP2	STO	STO
• RP3	DOB	DOB
• RP4	+E	+E
• RP5	(DOB)	DOB
• RP6	+J	+J
• RP7	FRE	FRE
• RP8	FRE	FRE
• RP9	SÆR	SAM
• RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø
• RP12	AA	AA
• RP13	E	E
• RP14	(Å?)	Ö
• RP15	STI	STI
• RP16	IE	IE
• RP17	EY	EI(/EY)
• RP18	(+D)	(+D)
• RP19	(DSK)	DSK
• RP20	(+G)	(+G)
• RP21	(+H)	+H
• RP22	(F)	V
• RP23	LD/LL	(LD)
• RP24	(+E)	+E
• RP25	(DOB?)	ENK
• RP26	MEK	MEK
• RP27	GRA	GRA
• RP28	–	DE/TE

Profilskema for '1775-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1775-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilskemaet for '1739-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1739-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.5.4. Uddybning: '1775'

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT

Skriften i *Malling 1777* er altovervejende gotisk. Også fremmedord sættes gennemgående med gotiske typer, idet latinsk skrift dog er brugt ganske enkelte steder, fx i et par franske navne i fortalen (*Ecole militaire* og *Theatre du monde* (s. ★6r = s. 20 i Erik Hansens udgave)), og i det latinske navn *Bibliotheca Græca* (s. 606). Hertil kommer

at der bruges latinsk skrift i Mallings henvisninger i fodnoter til latinske og franske titler på forlæggene for de enkelte fortællinger, fx *Pont. Annal. Tom. 3* (s. 487), *Elog. de l'acad. d. Scien.* (s. 586). Latinsk skrift er som hovedregel sat med kursiv i Erik Hansens udgave, der i øvrigt bruger kursiv som brødskrift i bogens indledende dedikation til kongen (som gengivelse af stor gotisk sats) og i indledningerne til kapitlerne om de enkelte dyder (som gengivelse af gotisk petit). Derudover bruger Erik Hansen kapitæler til gengivelse af originalens større gotiske skrift, der især er brugt til markering af personnavne.

Malling 1777 skelner mellem gotisk *i* og *j* som lille bogstav (jf. RP15 og RP17), fx "jammerlig". For det store bogstavs vedkommende er en sådan skelnen ikke mulig, idet der i gotisk trykskrift "overhovedet aldrig [blev] dannet et særligt J-tegn"⁶. *Malling* er derfor nødt til at skrive *I* såvel i vokalisk som i konsonantisk anvendelse, fx *Ild*, *Indhold*, *Innocentius* og *Ia*, *Iammer*, *Iens Juul*. I Erik Hansens udgave er der stiltiende distingveret således at *I* bevares i de førstnævnte tilfælde, men udskiftes med (latinsk) *J* i de sidstnævnte, altså *Ild*, *Indhold*, *Innocentius*, men *Ja*, *Jammer*, *Jens Juul*. Her i afhandlingen normaliserer jeg som tidligere nævnt på samme måde ved omsætningen af gotisk skrift til latinsk.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Appellativer skrives gennemført med stort begyndelsesbogstav. Herudover skrives substantivisk brugte adjektiver i et vist omfang med stort, fx *den Fremfusende* og *den Sindige*, *de Fremmede*, *Indfødte*, *vore Lærde*, *de Merkværdige*, *de Store*, *den Unge*. Der er ved de fleste af de nævnte adjektiver også en del eksempler på brug af lille begyndelsesbogstav, men dog ved dem alle overvægt af stort begyndelsesbogstav i substantivisk brug: 17 *Fremfusende* (: 0 *fremfusende*), 2 *Sindige* (: 0 *sindige*), 18 *Fremmed(e)* (: 12 *fremmed(e)*), 6 *Indfødt(e)* (: 3 *indfødt(e)*), 7 *Lærde* (: 0 *lærde*), 1 *Merkværdige* (: 0 *merkværdige*), 2 *Reisende* (: 0 *reisende*), 8 *Store* (: 2 *store*), 6 *Unge* (: 4 *unge*). Også substantivisk brugte nationalitetsadjektiver skrives gennemgående med stort, fx 70 *Dansk* 'danser' (: 8 *dansk*), men 3 *dansk* 'sproget' (: 1 *Dansk*), fx *paa dansk/Dansk*. Omvendt skrives adjektivisk brugte nationalitetsbetegnelser altovervejende med lille, fx 156 *dansk* (: 7 *Dansk*), 114 *svensk* (: 1 *Svensk*), 15 *Tysk* (: 0 *Tysk*). Reverensadjektivet *kongelig* skrives snart med stort (20

6 *Kroman, Erik 1943*, s. 57. Tak til Allan Karker for denne præcisering og henvisning.

7 Her og i det følgende henviser tallene til det samlede antal forekomster i den elektroniske version af 1777-teksten (ekskl. de *Chronologiske Tabeller*). De citerede staveformer og ordformer dækker primært den pågældende form af ordet i *Malling 1777*, idet dog anførte grundformer hvor det i øvrigt ikke har relevans for det behandlede retskrivningsproblem, ofte står som repræsentanter for ordet i såvel simpleksform (inkl. bøjningsformer) som i afledninger og sammensætninger. Fx refererer "8 *smigre*" (RP5) under ét til *smigre*, *smigrede*, *smigrende*, *indsmigre*, *Smigren*; "Academie (29 ..)" (RP7) dækker over *Academie*, *Academiet*, *Academister*; og "jevn (51 ..)" (RP13) står for følgende ord og ordformer: *jevn*, *jevne*, *jevnt*, *jevnlig*, *jevnlig*, *jevnlig*, *jevntrændende*, *ujevne*, *Ujevnheder*. Jeg har ved optællingerne bestræbt mig på at eliminere de værste usikkerheder, men må ikke desto mindre tage det forbehold at tallene kan være mere omtrentlige end de præcist anførte talstørrelser i øvrigt indikerer.

gange) og snart med lille (18 gange). Substantivisk anvendte pronomener og lign., fx *alt*, *andet*, *meget*, *noget*, skrives med lille, hvad der bekræfter Skautrups bemærkning (DSH, bd. 3, s. 171) om at ”Malling i 1. udg.” vil indskrænke brugen af stort bogstav i substantivisk anvendte ord; jeg har ikke eftersat storbogstavbrugen i senere oplag og udgaver af *Malling 1777*.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: DOB

Malling bruger dobbeltskrivning af vokal til at betegne vokallængde.

Dobbeltskrivningen bruges først og fremmest og mest gennemført i lukket stavelse, fx *deels* (aldrig *dels*), *heel* (aldrig *hel*), *heelt* (aldrig *helt*), *meer* (aldrig *mer*), *reent* (aldrig *rent*), *Steen* (aldrig *Sten*), *tildeels* (aldrig *tildels*), *Priis* (13 : 2 *Pris*), *spiisde* (2 : 0 *spisde*), *underviist* (6 *underviist(e)* : 1 *underviste*), *Viin* (4 *Brændeviin*/ *Viin* : 1 *Vintapper*); *Gruus* (4 : 0 *Grus*), *Huus* (aldrig *Hus*), *Muur* (inkl. sammensætninger, aldrig *Mur*). I den trykstærke forbindelse *e(e)n af* skrives talordet/pronomenet lige hyppigt *een* (52) og *en* (51). Adjektivet *vis* ’klog’ skrives kun med dobbelt-*i*: 1 *viis*, 3 *Viisdom* (0 *vis*, 0 *Visdom*).

I åben stavelse skrives altovervejende enkeltvokal, fx *hele* (aldrig *hee*le), *tildele* (aldrig *tildeele*), *priselig* (aldrig *priise*-), *Vinen* (aldrig *Viinen*), *Huset* (aldrig *Huuse*-), *Mure* (aldrig *Muure*-), men dobbeltvokal kan dog også forekomme her, fx *Deele* (1 : 24 *Dele(ne)*), *steene*, vb. (1 : 11 *Stene(ne)*); ved nogle ord står dobbelt- og enkeltskrivning næsten lige i åben stavelse, fx 2 (-) *greene* : 3 *Grene*, 3 *seenere* : 3 *senere*, og ved enkelte ord er dobbeltskrivning i åben stavelse i klart overtal, fx *aleene* (ca. 220 : 1 *alene*), *E/eene*- (65 : 4 *E/ene*-), *meere* (88 : 8 *mere*, modsat 0 *fleere* : 82 *fleere*), *G/gemeene* (6 : 0 *G/gemene*). – Det er næsten kun *e* der fordobles i åben stavelse: *ii* forekommer kun i 3 ord og kun 1 gang i hvert (*overbeviise* : 4 *-i-*, *underviise* : 18 *-i-*, *viise* adj. : 83 *V/vise*-), mens *uu* aldrig forekommer som betegnelse for langt *u* i åben stavelse.

Som det er fremgået af eksemplerne, fordobles der først og fremmest foran konsonanterne *l*, *n*, *r* og *s*. Også foran andre konsonanter kan fordobling af *e* og sjældnere *i* (men aldrig *u*) dog forekomme, primært i lukket stavelse: således foran *b* i *greeb* (11 : 2 *greb*) og *angreeb* præt. (20 : 3 *angreb*); substantivet *Angreb* (32) skrives altid med enkeltvokal. Desuden foran *d* i fx *Afskeed* (4 : 4 *Afsked*), *leed* præt. (9 : 0 *led*), *reed* præt. (17 : 0 *red*), *streed* (16 : 2 *stred*), *udbreedte* (2 : 14 *udbredte*), *veed* vb. til forskel fra præp./adv. *ved*, *viid* ’udstrakt’ (1 – det eneste med *-iid*; der skrives således konsekvent *Tid*), *Øiemeed* (9 : 3 *Øiemed*). Foran *g* forekommer *ee* i præteritumsformerne *sneeg* (3 : 3 *sneg*), *-steeg* (15 : 0 *-steg*), *veeg* (3 : 0 *veg*, jf. 1 *svæg*); *ii* forekommer i ganske få tilfælde (2 *siig* imp., 1 *Siig* ’lavning’, 1 *riigt* (: 1 *rigt*, 6 *rig*), 1 *liig*). Foran *t* skrives *ee* 2 gange i talordet *eet* (hvor det kun betegner tryk, ikke længde) og ellers kun i participierne (-) *seet* og *skeet* (se nærmere under RP4). Foran *v* skrives *ee* i præt. *reev* (2 : 1 *rev*), ellers altid *e*, fx *Brev*, *drev*, *skrev*. – I åben stavelse fordobles *e* i nogle få tilfælde foran *d*, *g* og *t*, fx *Heede* ’landskab’ (2 : 9 *Hede* ’kamp/varme’), *reede* adj. (1 : 3 *rede*), *skeede* præt. (9 : 45 *skede*), *udreede* (5 : 5 *udrede*), *be-steeg* (1 : 7 (-) *stege(-)*), (-) *seete* (7 : 0 (-) *sete*, jf. RP4)

RP4: Længdeangivende e: +E

Malling bruger i udstrakt grad tilføjelse af *e* til angivelse af vokallængde.

(a) Understøttende *e* forekommer i nogle enkelte ord, fx *Faervand* (1 : 10 *Farvand*), *Fyen* (41 : 0 *Fyn*), *Møen* (2 : 0 *Møn*), *(-)skaer* præt. (3 : 0 *(-)skar*), *befoel* (1 : 0 *befol*), *Vævestoel* (1 : 5 *Stol*), *tael* imp. (1 : 0 *tal*). I et par tilfælde bevares det understøttende *e* i åben stavelse: *foere* præt. pl. (3 : 8 *fore*), *Roeret* (2 : 4 *Roret*), *roesde* (1 : 0 *rosde*), *soere* 'svor' præt. pl. (1 : 0 *sore*, præt. sg. *s(v)o(e)r* forekommer ikke), *soret* præt. ptc. (2 : 4 *soret* + 2 *Sorenskriver*).

(b) Stumt slut-*e* forekommer hyppigt og efter næsten alle vokaler, fx *Armee* (29 : 0 *Arme*), *maaskee* (ca. 50 : 0 *maaske*) *Snee* (5 : 0 *Sne*), *Academie* (11 : 0 *Academi*), *forbie* (6 : 27 *forbi*), *en fri(e) Republik* (2 -ie : 1 -i), *en ufrie Mand*, *Hyklerie*, *Raserie*, *Rytterie*, *Skilderie* mv. (aldrig -eri), *Astronomie*, *Oeconomie* (aldrig -omi), *Stie* (*Faarestie* 1 : 0 *(-)sti*), *Værdie* (5 : 2 *Værdi*), *Roe* 'fred' (11 : 0 *Ro*), *Troe* (7 : 0 *Tro*), *en troe* .. *Livtiener* (aldrig *tro*, se også nedenfor), *(u)uelig-* (ca. 50 : 0 -mul-), *Omhu* (11 : 14 *Omhu*), *Bye* (36 : 0 *By*), *Lye* (2 : 0 *Ly*), *nye* ubf. sg. (11, fx *en nye Brønd*, : 0 *ny*), *paa nye* (ca. 30 : 0 *paa ny*), *(-)Fæe(-)* (6 : 0 *Fæ*), *Knæe* (2 : 1 *Knæ*), *Træe(-)* (4 : 1 *Træ*), *Malmøe* (5 : 0 *Malmø*), *Søe* (4 : 0 *Sø*), *Særover(-)* (23 : 0 *Sø-*), *Søeslag* (12 : 0 *Sø-*), *til Søes* (5 : 0 *Søs*), *Øe* (9 : 0 *Ø*), *Attraae* (3 : 1 *Attraa*), *gaae* imp. (1 : 0 *gaa*), *slaae* imp. (1 : 0 *slaa*). I de følgende tilfælde er kun *e* i singularisformerne ikke-fleksivisk, mens det i pluralisformerne kan opfattes som fleksivisk (analogisk): *maae* sg. (ca. 25) og pl. (9), *laae* præt. sg. og pl. (i alt ca. 70, aldrig *laa*), *saae* præt. sg. og pl. (i alt ca. 250, vist aldrig *saa*).

Adjektiver på trykstærk vokal tilføjer gennemgående -*e* uanset bøjningsform, således også ofte uden for bestemt form og pluralis: Der skrives altid *troe*, heraf 20 ubf. sg. (fx *en tapper* og *troe Mand*) og 11 pl. (fx *ærlige* og *troe Undersaatter*), og altid *nye* (i alt ca. 100), jf. også ovenfor: *en ufrie Mand*, *nye*, *paa nye*. Adjektivet *fri* skrives *frie* eller *fri* uafhængigt af funktion, således *frie* 12 gange (6 ubf. sg. og 6 pl.) og *fri* 7 gange (4 ubf. sg. og 3 pl.).

(c) Betydningsadskillende *e* skrives gennemført i præt. (sg. og pl.) *saae*, til forskel fra adv./konj. *saa*, der vist altid skrives uden *e*. Sætningskonstruktioner med -*saae* har ligeledes -*e* (i alt er der ca. 275 eksempler med *(-)saae* over for vistnok 0 med *(-)saa*). Præt. sg. af *fare* skrives *foer* (12) til forskel fra præp. mv. *for*, og adjektivet *var* skrives *vaer* til forskel fra præt. *var* (5 : 0?⁸). Adjektivet *faa* skrives altid uden *e* (56 eksempler) i modsætning til inf. *faae*, der altid har *e* (65 eksempler).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: DOB

Fordobling af konsonant foran en anden konsonant forekommer i et vist omfang og som i de senere normer næsten udelukkende foran *r*.

P, *t* og (i mindre grad) *k* fordobles i *tappre* (20 : 1 *tapre*), *Døttre* (5 : 0 *Døtre*), *forbittre* (10 : 1 *forbitre*), *yttre* (6 : 0 *ytte*), *sikkre* (5 : 25 *sikre*), *forsikkre* (1 : 25 *forsikre*); *klatre* skrives med enkeltkonsonant (kun ét eksempel); *f* fordobles aldrig: *(op)ofre* (ca. 40), *Ofring* (1); *d*

8 "0?" angiver at ikke alle forekomster af den pågældende form er eftersat, men at stikprøver peger i retning af det anførte antal.

fordobles i *sladdre* (1 : 0 *sladre*), men i øvrigt skrives enkelt-*d*, fx *bedre* (ca. 90), *dadle* (2) og *hædre* (15). Der er ikke eksempler på ord med kort vokal foran *-(b)br*, men til gengæld kan *b* findes fordoblet foran *l* i *fordobble* (3 : 6 *fordoble*); *g* er skrevet dobbelt i ca. halvdelen af tilfældene i *smiggre* (7 : 8 *smigre*) og en enkelt gang i *veggre* (1 : 0 *vegre*). Konsonanten *m* skrives altid enkelt foran *r*, fx *Fruentimrene*, *glimre(nde)*, *Krudkamret*.

Foran *l* er der kun eksempler på fordobling af *b* og kun i det allerede nævnte *fordobble*.

I udlyd efter kort vokal skriver Malling altid enkeltkonsonant. Den eneste undtagelse (uden for proprierne) er en enkelt forekomst af skrivemåden *Øll* (*Mad*, *Øll* og *Brændeviin*, s. 223° : 3 *Øl*).

Af de senere omtumlede enkeltord der er noteret og fulgt i ordliste RP5b (afsnit 4.8), er kun enkelte repræsenteret i *Malling 1777: Krønike* (12 : 13 *Krøn.* : 0 *Krønrike*), *Saffian* (2 : 0 *Safian*).

RP6: Palatalisering: +J

Malling markerer i udstrakt grad palataliseringen mellem *g/k* og vokalerne *e/æ/ø* og betegner den konsekvent med *i* (se også RP15). Han skriver således gennemført *begiere*, *Begierlighed*, *bekiendt*, *gierne*, *regiere*, *Regiering*, *Giest/Giæst*, *giøre*, *kiende*, *kied*, *Kierlighed*, *kiøbe*, *Kiøbenhavn*, *Kiøge*, *Skiændsel*, *Skiød*, *skiødesløs*, *skiøn*, *forskiel* (men *Afske(e)d*, *skee*, *skeede*). Også i nogle af de tilfælde hvor Molbech senere (afsnit 3.9.4) på etymologisk grundlag vil undlade at betegne palataliseringen, skriver Malling *i*, fx *uundgiængelig/uundgiængelig* (Molbech 1813 har fx *omgængelig*), *K/kiempe* (Molbech har *K/kæmpe*), *skiære/skiere* (Molbech har *skære*). Præteritum af *skyde* er skrevet *skød* (13, heraf 1 rettet fra *skiød* i trykfejlslisten bag i bogen : 2 *skiød*); også Molbech 1813 har præter. *skød* (ligeledes i modsætning til fx *Skiød* og *skiødesløs*).

RP7: Fremmede bogstaver: FRE

De fremmede bogstaver bruges i udstrakt grad, først og fremmest i fremmedord (og i proprier, som jeg i øvrigt ikke kommer nærmere ind på her). I de fleste tilfælde er skrivemåden med fremmed bogstav enerådende (ved de ord hvor også en fordansket form forekommer, er det anmærket i det følgende).

Bogstavet *c* forekommer (næsten) kun i fremmedord og bevares her altovervejende uanset om det udtales *s* eller *k*, fx *Academie* (29 : 1 *Ak-*), *Cammerherre* (1 : 2 *Kammerherre*), *Canal*, *Canon* (34 : 3 *Kanon*), *Capellan*, *Capital*, *Catholsk*, *Chef*, *Christen*, *chronologisk*, *Churfyrste*, *Classe* (2 : 2 *Klasse*), *Colonie*, *Commandant*, *Cronborg* (9 : 5 *Kronborg*), *Inspecteur*, *Medicin*, *Oeconomie*, *Product*, *Province* (7 : 2 *Provins*), *Publicum*, *Rector*, *Scene*, *Secreteer*.

Bogstavet *q* forekommer i enkelte fremmedord og hjemlige ord, og kun i forbindelse med *qv*: *Qvarte(e)r*, *Inqvartering*, *Inquisition*; *beqvem*, *Qvinde*, *qvindelig*, *Hornqvæg*, *qvæle*, *qvæste*. Forbindelsen *kv* forekommer kun ved morfemsammenstød som i fx *mærkværdig*, *Pakvogn*.

9 Sidetal her og i det følgende henviser til originaludgaven fra 1777 (som anført i Erik Hansens udgave).

Bogstavet *w* bruges ikke uden for *proprier* som fx *Wien*, *Wismar* og *Worm*.

Bogstavet *x* bruges i enkelte fremmedord: *Annexgaard*, *Examen*, *Exempel*, *Exemplar*, *Instrux*, *Lexicon*, og i lidt flere hjemlige ord, fx *byxelfrie* 'fritaget for fæsteafgift (bygsel)', *Brevvexling*, *Misvext*, *sex* '6', *strax*, *vexle*, *voxe*, *Øxe*. Forbindelsen *ks* forekommer kun ved morfemsammenstød som i fx *Opmærksom*, *virksom*, *Folks*.

Bogstavet *z* bruges i et par fremmedord: *Czar*, *Disputatz*, *Fundatz* (3 : 2 *Fundats*), *Magazin*, *Residentzstad*, og derudover kun i den (mere) hjemlige ordstamme *zir/ziiir* (*zi(i)rlig* mv., i alt 9 eksempler).

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Malling skriver altovervejende fremmedord som i de långivende sprog eller i overensstemmelse med de traditionelle konventioner for translitteration af fremmede (især græske) bogstaver, fx *Amphitheater*, *Capital*, *Capitel*, *Chirurgie*, *chronologisk*, *Commissair*, *Corps*, *Czar*, *Exempel*, *Gouverneur*, *Inspecteur*, *Lieutenant*, *Magazin*, *Mathematik/mathematisk* (10 : 1 *mathemathisk*), *Medaille*, *Missionair*, *philosophisk*, *Oeconomie*, *oeconomisk*, (*Davids*) *Psalmes*, *Qvarte(er)*, *Theologie*, *Triumph*.

Sporadiske fordanskninger kan forekomme, især som talmæssigt underlegne sideformer til de genuine skrivemåder, fx *Akademie*, *Kammerherre*, *Kanon*, *Klasse*, *Provins* (se nærmere om disse fem ord ovenfor under RP7); fordansket form er dog i overtal ved *Medal(l)ie* (9 : 1 *Medaille*). Hertil kommer også delvise fordanskninger som fx *Cajyt/Cahyt* (1 *Cajyten* : 2 *Cahyt(ten)*¹⁰; fr. *cajute*), *Capitain* (fr. *capitaine*), *Chalup(pe)* (11 : 1 *Chaloupen*; fr. *chaloupe*), *Cirkel* (5), *Land-Physikus* (lat. *physicus*), *Secreteer* (1 : 1 *Cancellisecretair*). Der skrives gennemført *-tion* (og ikke *-tsion*) i ord som *Nation*, *Obligation* osv. Accenter forekommer ikke i Mallings tekst, der bl.a. gennemført skriver *Armee* svarende til fr. *armée*.

RP9: Ét eller flere ord: SAM

Der er hos Malling en ret stærk tendens til sammenskrivning af pronominal og adverbelle forbindelser mv., fx *afsted* (3 : 0 *af Sted*), *allevegne* (7 : 0 *alle Végne*), *desme(e)re* (15 : 1 *des meere*), *efterhaanden* (23 : 1 *efter Haanden*), *endeel* (ca. 40 : ca. 35 *en Deel*¹¹), *hvtortil* (17 : 0 *hvor til*), *istedenfor* (14 : 3 *isteden for* : 3 *i steden for* : 6 *i S/stedet for*), *ligesom* (23 : 0 *lige som*; ingen eksempler med tidsbetydning), *ligesaa* (46, herunder *ligesaalidet* (1), *ligesaa lidet* (2), *ligesaamange* (1), *ligesaa mange* (1), *ligesaavel* (2) : 15 *lige saa*, herunder *lige saa lidet*

10 De to forekomster af *Cahyt* står på samme side (s. 233) med en linjes mellemrum. De er i originaludgaven begge skrevet *Cajyt* (*Cajytten*, *Cajyt-Døren*), der imidlertid i Mallings trykfejlslste bag i bogen ("De betydeligste Trykfeil") rettes til *Cahyt*.

11 Tallene skal tages med særligt forbehold her, idet det i en række af tilfældene er vanskeligt eller umuligt at afgøre om *endeel/en Deel* er brugt i betydningen 'nogle, visse, et antal, mange' eller i betydningen 'noget, et udsnit af'. Begge betydninger forekommer ved begge skrivemåder, men der er dog en klar overvægt af skrivemåder i ét ord i den første betydning, fx *endeel Russer havde foreenet sig med de danske* (s. 144).

(2), *lige saa mange* (2)), *nogensinde* (9 : 1 *nogen sinde*), *nu omstunder* (1: 0 *nuomstunder/nu om Stunder*), *ombord* (5 : 6 *om Bord*), *omendskiønt* (11), *overalt* 'alle vegne' (48), *overalt* 'frem for alt' (5), *sammesteds* (2), *selvsamme* (3 : 1 *selv samme*), *størsteparten* (1 i betydningen 'for størstepartens vedkommende'), *saago(d)tsom* (16 : 7 *saa go(d)t som*), *saalænge* (31 : 28 *saa længe*), *saatit* (3 : 3 *saa tit*), *saavel* (10, men *saa vel* 'så godt'), *saavelsom* (7 : 0 *saavel som/saa vel som*), *saavidt* (bl.a. i forbindelserne (*for*) *saavidt (som)*), men *saa vidt* 'så langt') *tildeels* (15 : 0 til *Deels*), *tilfælles* (1 : 0 til *fælles*), *tilside* (3 : 0 til *Side*), *tilsidst* (73 : 0 til *sidst*), *tilstede/tilstæde* (19/5), *vertimod* (9), *vedlige* (2).

Der er dog også en del ordforbindelser som gennemført eller overvejende skrives i flere ord, fx *alt for* (37 : 0 *altfor*), *efter at* (ca. 50 : 13 *efterat*), *far vel* (3¹²: 1 *farvel*), *for at* (ca. 500 : 0 *forat*), *i alt* (5 : 0 *ialt*), *i Følge* (2 : 0 *ifølge*), *i Henseende til* (5 : 0 *ihenseendetil*), *i Sinde* (33 : 0 *isinde*), *i sær* (9 : 2 *især*), *hvor længe* (1), *hvor mange* (10), *hvor meget* (15 : 1 *hvormet*), *i det mindste* (13), *i Gaar* (1), *ingen Ting* (1), *lige saadan*¹³ (2), *med mindre* konj. (1), *paa nye* (32), *som om* (10), *tids nok* (1), *til Lykke* interjektion (1), *til Søes* (3).

Teksten mangler eksempler på en del herhenhørende ordforbindelser, fx *bag ude/bagude*, *for længst/forlængst*, *her til Lands/hertilands*, *i Dag/idag*, *i øvrigt/iøvrigt*, *nu til Dags/nutildags*, *oven i Købet/ovenikøbet*, *selv om/selvom*, *simpelt hen/simpelthen*, .. *som helst/.. somhelst*, *somme Tider/sometider*, *vist nok/vistnok*. Se i øvrigt ordliste RP9 (afsnit 4.16).

Eksempler på tal over 20 skrevet med bogstaver er der næsten ingen af. De få der er, skrives i flere ord: *sex og tyve*, *to hundrede*, *tolv Hundrede*, *mellem tre og fire hundrede*.

Malling 1777 har næsten ingen eksempler på sammenskrivninger som *bagved*, *fremfor*, *indenfor*, *nedenfor*, *nedenunder*, *overfor*, *udenfor*, *udenom*, *udover*, men skriver så godt som altid sådanne forbindelser i to ord: *frem for* (19, altovervejende i overført betydning), *hen (i) mod* (2 : 1 *henimod*, alle i overført betydning, fx *hen imod 2000 Favne*, *hen mod Midnat*), *inden for* (3), *neden for* (1), *neden under* (1), *uden for* (39) osv. Forbindelserne står i næsten alle tilfælde som præposition med en efterfølgende (evt. elliptisk) styrelse, men fungerer dog i et par tilfælde som adverbial¹⁴. Malling særskriver altså forbindelser af adverbium + præposition uanset om de har en styrelse eller ej, og sprogbrugen svarer således på dette punkt til den som Molbech senere reagerer imod (se nærmere i afsnit 3.9.4, RP9). Forbindelsen *hen ved/henved* bruges udelukkende i overført betydning ('næsten') og skrives næsten gennemført i ét ord (16 : 1 *hen ved*)

Regulære nominale, adjektiviske og verbale sammensætninger skrives altovervejende helt sammen i ét ord, fx *Agerdyrkning* (17), *Annexgaard* (1), *Avindsmænd* (3), *beraadslaee*

12 Alle tre forekomster i samme replik.

13 I begge eksempler brugt som adjektiv: *opmuntre andre til lige saadan Vindskibeligbed* (s. 550), *til en lige saadan Indretning* (s. 660).

14 "Han befalede en af sine Folk, at holde hans Heste opsadlede uden for Døren hele Natten igiennem: hun fik Karlen til at drikke sig fuld, lod Hestene trække i Stalden, og Døren slaee i Laas. Hun beklagede de Gemeene, at de *uden for* maatte lide saa meget af den strenge Kulde, og bød sig til at antænde et Baal for dem i Gaarden" (s. 223), "Kilderne, hvor jeg har mine Handlinger fra, har jeg *neden under* ved enhver [af fortællingerne] angivet" (s. **1r), "de andre Skibe, som laae *bag ved* i Bugten" (s. 139); mine kursiveringer.

(11), *Canonkugle* (2), *efterforske* (2), *Erkebispstol* (1), *fremfusende* (4), *fremlokke* (2), *Fædrener* (2), *Fædreland* (118), *Fædreneø* (1), *godtroende* (2), *Havmunding* (2), *Hovedleier* ('-lejr' 2, jf. *Hoved-Armee* nedenfor), *Hyldingsfest* (1), *Kongevalg* (9 : 1 *Konge-Vålg*), *Krudkam(me)-ret* (3), *Køieklæder* (1), *Landhuusholdning* (18), *Landsmænd* (26), *Natteherberg* (1), *Nødskud* (1), *Sandstrækning* (1), *Seierherre* (7), *Selveiergaard* (2), *Sindsbevægelse* (3), *Sluproer* (1), *Steen-gierde* (17), *Sognepræst* (19), *Statssager* (5), *Sølvskee* (1, jf. *Sølv Medaille* nedenfor), *tankefuld* (1), *tilkiendegive* (13), *tohundrede pundig* (1), *Træsplinter* (1), *Vinterhavn* (1).¹⁵

Der er dog også en del eksempler på at sammensætninger, fortrinsvis længere og/eller mere lejlighedsvis, skrives med bindestreg (der i originaludgaven ligesom delestrengen har form af to parallelle streger, dvs. nærmest som et lighedstegn), fx *Ansigts-Træk* (1), *Cancellie-Assessor* (1), *Cancellie-Casse* (1 : 1 *Cancellieraad*, 1 *Cancelliesecretair*), *Freds-Forslag* (1, se videre nedenfor om sammensætninger med *Fred* som førsteled), *General-Adjutant* (2), *Grændse-Bye* (1), *Handels-Selskab* (3 : 1 *Handelsselskab*¹⁶), *Hoved-Armee* (7 : 1 *Hovedarmee*), *Hoved-Dyd* (1), *Hvalfiske-Fangst* (1), *Hæders-Navn* (1 : *Hæders Navn*), *Jord-Skorpe* (1), *Keiser-Værdighed* (1), *Mødrene-Arv* (2 : 1 *Mødrenearv*), *Naboe-Konge* (1 : 1 *Naboekonge*), *Præste-Embede* (2), *Rast-Dage* (1), *Reise-Selskab* (1), *Smaa-Øer* (3), *Stats-Forretninger* (1 : 1 *Statsforretning*, 1 *Statsfeil*, 2 *Statsforandring*, 2 *Statsforvirring*). Bindestreg forekommer ligeledes i sammensætninger med fælles efterled, fx *Bøge- og Ege-Træer* (1), *Krigs- og Stats-Handler* (1 : 1 *Krigs- og Statskonsten*), *Frugt- Køkken- og Blomster-Haver* (1 : 2 *Frugt- og Urtehave*).

Hertil kommer spredte eksempler på særskrivning af ordforbindelser der formentlig har været udtalt som sammensætninger med hovedtryk + bitryk (men hvor udtale med to hovedtryk dog ikke i alle tilfælde kan udelukkes), fx *Døds Time* (1 : 1 *Dødstime*), *halv nogen* (1), *sit Moders Maal* (2), *nu værende* (3 : 1 *nuværende*), *Sølv Medaille* (1 : 1 *Sølv-Medallie*), *Transport Flode* (1 : 1 *Transport-Flode*, 1 *Transportflode*), *Troskabs Eed* (1), *Verdens Dele* (2, fx i *andre Verdens Dele* (s. 284)). Se også note 16 om *Handels Selskab*.

Den vekslende praksis kan i øvrigt bl.a. illustreres ved hjælp af bogens sammensætninger med førsteledene *Fred* og *Krig*. Af de 8 forekomster med *Fred* som førsteled skrives *Fredsfordrag* 'fredstraktat', *Fredsfyrste*, *Fredsslutning* (2) og *Fredsunderhandling* i ét ord uden bindestreg; med bindestreg skrives *Freds-Forslag*, og i to ord skrives *Freds Forbund* og *Freds Slutning*. *Krig* forekommer i alt ca. 100 gange som førsteled i sam-

15 Jeg har desuden i Erik Hansens udgave noteret to eksempler med stort bogstav inde i et ord, nemlig *SkoleForordning* (s. *5r) og *KongeVålg* (s. 184). Umiddelbart opfattede jeg dem som tidlige eksempler på nutidens "ortografikse" skrivemåder som *GiroBank* mv. (se evt. *Galberg Jacobsen 1994*, s. 12 f.), men et eftersyn i originaludgaven viste at der blot var tale om tilfælde hvor en bindestreg placeret ved linjeskift i originaludgaven er bortfaldet ved 1992-udgavens nyombrydning af teksten; de pågældende skrivemåder i *Malling 1777* er altså *Skole-Forordning* og *Konge-Vålg*.

16 Skautrup (*DSH*, bd. 3, s. 180) nævner også særskrivningen *Handels Selskab*. Han refererer formentlig til en forekomst på s. 259 hvor der i det eksemplar som jeg har benyttet (udlånt af Hanne Borup, ODS-Supplementet, DSL), i mellemrummet mellem de to ord ikke er nogen tydelig (dobbel) bindestreg, men hvor der dog kan skimtes en lille sort prik der muligvis er resterne af en læderet bindestreg. Erik Hansen har i hvert fald i sin udgave læst det pågældende sted som *Handels-Selskab*.

mensætninger. Af disse er 1 skrevet i to ord, *Krigs Tieneste* (: 7 *Krigstieneste*), 3 er skrevet med bindestreg, *Krigs-Egenskab*, *Krigs-Videnskab* (: 1 *Krigsvidenskab*) og *General-Krigs-Commissair*, og resten er skrevet i ét ord, fx *Krigsbedrift*, *Krigsbulder*, *Krigsdyd*, *Krigsembede*, *Krigsfolk* (27), *Krigspuds*, *Krigsredskab*, *Krigsskib* (5), *Krigsstand* (2), *Krigstieneste* (7 : 1 *Krigs Tieneste*, jf. ovenfor), *Krigstilbehør* (3), *Krigsuroligheder* (2).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

For de verbers vedkommende som har forskellig form i singularis og pluralis, bruger Mallings næsten konsekvent pluralisform ved pluralissubjekt og singularisform ved singularissubjekt. Numeruskongruens er fx helt gennemført ved *angrebe* : *angreb* (6 : 2), 20 *droge* : *drog* (20 : 47), *lode* : *lod* (30 : ca. 350), *løbe* : *løb* (22 : 21). Også ved hjælpeverberne *ere* : *er*, *vare* : *var*, *bleve* : *blev*, *have* : *har* peger stikprøver i retning af at kongruensen er gennemført, hvad der vel også støttes af det udbredte kongruenskrav til bl.a. participier styret af *være/blive* (jf. ”.. at de ei *ere* *blevne* *opædte* af Ravne og vilde Dyr” (s. 48), ”da begge Hærene *vare* *opstillede*” (s. 55), ”De grebe til Vaaben imod hinanden, og *bleve* *dræbte*” (s. 68); mine kursiveringer).

Undertiden kan dog singularisform forekomme selvom subjektet er pluralis, fx (mine kursiveringer): ”de angrebe Forposten, *forjog* den, og vendte derpaa tilbage til Skoven” (s. 146, jf. fx ”De toge Obersten fangen, nedsablede og *forjog* de Svenske (s. 224)), ”Deres Viin, deres Øl og Brændeviin *frøs* i Fadene” (s. 253 : 2 *frøse*, fx ”Nu *frøse* Vandene til (s. 322)), ”nu har jeg holdt mit Ord, men I *holdt* ikke Eders” (s. 361, jf. om *holdte* nedenfor). Specielt ved modalverberne *kunne*, *skulle* og *ville* står brugen af singularis stærkt ved pluralissubjekt: 2-3 *kunne* : 26 *kan*, 5 *skulle* : 27 *skal*, 10 *ville* : 5-7 *vil*.

Et relativt stort antal verber har særskilte pluralisformer i præteritum, således også verber som *løbe* og *komme* der i senere normer ikke har en særlig pluralisform i præteritum (se fx om *VSO* i afsnit 3.8.4, RP10), fx *fløie* (1), *frøse* (2), *komme* (14), *løbe* (mange eksempler, fx ”Erling kom imidlertid til Gaarden; hans Speidere *løbe* ham i Møde, og forkyndte ham hvor let han nu kunde dræbe Sigurd og alle hans Mænd” (s. 65; min kursivering), *anfaldte* (1), *bifaldte* (1), *holdte* (11, fx *De holdte Ord* (s. 277)). Stærke verber med kort vokal i præteritum singularis (og oprindelig vokalvekslen mellem præteritum singularis og pluralis, fx *han hjalp* : *de hjulpe*) er dog – ligesom i fx 1889-normen, se afsnit 3.25, RP10, – uændrede i pluralis, fx *fik*, *fornam*, *gik*, *hjalp*, *slap*, *stak*, *traf*, *tvang* (altså ikke fx *finge/fikke*, *hjalpe* osv.).

RP11: Ét eller to ø-tegn: ø/ö: Ø

Malling 1777 har kun ét ø-tegn: Ø/ø.

RP12: Dobbelt-a eller bolle-å: AA

Malling 1777 bruger kun Aa/aa.

RP13: e eller æ: E

1775-retskrivningen placerer sig klart blandt "e-normerne" med e-dominerede skrivemåder som bl.a. de følgende: *begge* (93), *B/bierg* (14), *Erkebisp* (21), *Evne* (16 : 4 *Ævne*), *fegte* (32 : 2 *fægte*), *F/field* (18), *F/fierde* (85), *fornemmelig* (ca. 80), *gielde* (20), *gierne* (45), *Giest* (10 : 4 *Giæst*), *H/hefte* (5 : 1 *Hæfte*), *Hessel* (1), *Hielm* (8), *hielp* (21), *Hierne* (1), *Hierte* (10 : 0 *Hiærte*), *Jellinge* (1), *Jern* (3), *jevn* (51 : 1 *jævnlig*)¹⁷, *kiek* (80 : 1 *kiæk*), *kier*, inkl. *nidkier* mv. (ca. 80 : 1 *kiær*, jf. dog *Kiær 'sø'* (3)), *Kierlighed* (17), *Kierne* (1), *Majestet* (15 : 7 *Majestæt*), *negte* (18 : 1 *nægte*), *neppe* (74), *nesten* (19 : 13 *næsten*), *Premie* (14 : 2 *Præmie*), *Siel* (15), *sielden* (15), *Siette* (5), *Skiebne* (24 : 2 *Skiæbne*), *skiemte* (1), *skienke* (6 : 1 *skiænke*), *Stierne* (1), *tet* (6 : 4 *tæt*), *tiene* (ca. 190), *tilstede* (adv., 20 : 6 *tilstæde*), *tvrtimod* (9), *veggrede* (1), *Vegt* (6 : 1 *vægtigt*), *Værk* (26 : 2 *Værk*; herudover dog bl.a. 9 *Haandverk(er)* : 4 *Haandværk(er)*). Hertil kommer også e-skrivemåder i ord der i øvrigt har overvægt (eller ligevægt) af æ-skrivemåder, fx *Anlegget* (1 : 8 *Anlæg(g)et*), *evig/forevige* (4 : 4 *ævig/forævige*), *Færøerne* (3 : 7 *Færøerne*), *Held* (5 : 5 *Hæld*), *Hevn/hevne* (8 : 16 *Hævn/hævne*), *legge* (4 : ca. 60 *lægge*), *melde* (5 : 18 *mælde*), *merkelig* (4 : 15 *mærkelig*), *merkværdig* (4 : 21 *mærkværdig*), *S/slegt* (7 : 28 *S/slægt*). Med (næsten helt) gennemført æ skrives bl.a. (i) *flæng* (1), *Fængsel* (13), *fængsle* (4), *sætte* (ca. 160 : 1 *Iverksettelse*), *Skiær* (8), *stiæle* (1), *Ægypten* (1).

Som det antydes af de nævnte eksempler, står e-skrivemåderne særlig stærkt efter *i*, herunder efter *gi-*, *ki-* og *ski-*. Og som det også fremgår af eksemplerne, er det først og fremmest kort æ der skrives *e*, idet der dog også skrives *e* til betegnelse af langt æ i nogle ord hvor æ senere er blevet enerådende, fx *kier*, *Majestet*, *Premie*, *Siel*, *Skiebne*.

RP14: o eller aa(å): O

Malling lader ikke til at have markante synspunkter mht. brugen af *o* over for *aa*. Det kan dog noteres at ordet *Flode* 'flåde' gennemført skrives med *o* til betegnelse af langt å (ca. 80, heraf 1 *Flodder* 'tømmerflåder' (s. 239)). Ordene *Kort/Kaart*, *lod(d)en/laad(d)en*, *rod(d)en/raad(d)en*, *Sold/Saald* 'si' er ikke med i *Malling 1777*.

RP15: i eller j i dækket forlyd: STI

Malling gennemfører *i* i dækket forlyd, fx *forskiellig*, *giennem*, *Hierte*, *skiont*, *Stierne* 'stjerne'.

I absolut stavelsesforlyd skrives derimod som forventet altid *j*, fx *jammerlig*, *jevnlig*, *Kammerjunker* (dog *I* som stort bogstav, jf. RP1). Omvendt forekommer bogstavet *j* næsten kun i absolut stavelsesforlyd, hvortil formentlig også skrivemåder som *Bajonet* (2), *Majestet/Majestæt* (22; som i '1739-retskrivningen', jf. RP15 i afsnit 3.4.4) og *Major* (7) skal henføres. Derudover er *j* i 4-5 ord brugt i stavelsesudlyd som anden diftongkomponent (se RP17).

17 Skautrup skriver i *DSH*, bd. 3, s. 175, at "Malling vakler mellem *jævn* og *jevn*", hvad jeg altså kun delvis har kunnet bekræfte. Uoverensstemmelsen med Skautrups iagttagelse kan evt. skyldes at Skautrup har benyttet et andet og senere oplag af *Malling 1777* end 1. oplag. Jeg har dog ikke eftersat senere oplag. Se også note 18.

RP16: ie eller je i tryksvag stavelse: IE

Som nævnt under RP15, er *j* altovervejende reserveret til brug i absolut stavelsesforlyd, og Mallings skriver da også gennemført *i* i fx *Indien* (2), *tredie* (88), *Vidie* (1), *Familie* (15), *Medal(l)ie* (9 : 1 *Medaille*), *Villie* (8), *Premie/Præmie* (14/2), *Linie* (5), *Spanien* (5), *Asien* (5).

RP17: Diftonger: EI(/EY)

Til betegnelse af andenkomponenten i *j*-diftonger står valget primært mellem *y* og *i*, med *i* som det næsten enerådende, fx *Arbeide/Arbeider* (93 : 1 *Arbeyde*), *ei* (ca. 480 : 1 *ey*), *Feil(-)/(-)feil(-)* (22), *Geistlig(-)/geistlig* (27), *Leilighed* (105 : 2 *Leylighed*), *Medbeiler* (4 : 1 *Medbeyler*), *Pleie(-)/pleie* (19), *(-)Reise(-)/(-)reise(-)* (ca. 110), *seile* (13), *Seier* (ca. 70 : 2 *Seyer*), *Väisenhuset* (3), *(F/for)nøie* (ca. 100), *Fløi* (5), *(-)høi(-)* (ca. 170 : 3 *-øγ-*), *Øieblik* (45 : 3 *Øyeblik*); der skrives *Degn* (2) og gennemført *Preusen*, *Preuser*, *preusisk* (i alt 7). – I nogle ganske få tilfælde er andenkomponenten skrevet *j*: *Bajerske* (2 : 3 *Bayern*), *Hujen* (1), *Maj* (2).

Af *v*-diftonger skrives *av* overvejende *au(g)* i *August* (1), *Laug* (2 *Laugmand*, 2 *Naboelaug* : 1 *Lavmand*, 2 *Lav* 'kanonsalve'), *Pauke* (2), *Saug-* (3, fx *Saugværk* : 0 *Sav-*), *taug* (2 : 0 *tav*), *taus* (2 : 0 *tavs*) og overvejende *av* i *Havn(-)/(-)havn(-)* (ca. 150) og *savne* (23) samt i *(-)H/have(-)* (10 : 1 *Kiøkkenhaug*); *ev* skrives *eu* i *Europa* (27), *Europæer/europæisk* (6) og *Neutralitet* (1), og *ov* skrives overvejende *ou* i *Lov* (18) og *Plov* (4 : 1 *Plou*), men *oug* i *Toug* (9 : 2 *Tövværk*).

Af trekloveret *dej*, *fej*, *sej* er kun *fej*, der skrives *feig* (3), repræsenteret i *Malling 1777*.

RP18: Stumt d generelt: (+D)

Stumt *d* står relativt stærkt hos *Malling 1777*. Nogle ord skrives udelukkende med stumt *d*: *Gidsler* (1 : 0 *Gisler*), *Kreds* (4 : 0 *Kres*), *krydse* (7 : 0 *krys-*), *Morads/moradsig* (9 : 0 *moras-*), *sandt* (7 : 0 *sant*). I en del andre tilfælde skrives der både med og uden stumt *d*, dog således at skrivemåderne med *d* gennemgående står stærkere end skrivemåderne uden *d*: *bedst(e)* (ca. 75 : 3 *best*), *Gesandt* (5 : 4 *Gesant*), *godt* (34 : 28 *got*), *(i)blandt* (138 : 11 *(i)-blant*), *Pandt* (4 : 1 *Pant*), *Skridt* (14 : 2 *Skrit*), *tidlig* (12 : 6 *tilig*).

Der er dog også en del ord som overvejende eller helt skrives uden stumt *d*: *(ad)skille* (14 : 3 *-skilde*) *al/alt/alle* (ca. 600 : 0 *ald-*), *grant* (1 : 0 *grandt*), *endskiønt* (27 : 2 *endskiøndt*), *fælles* (8 : 3 *fælleds*, jf. dog 12 *Fælledskab*), *han* (0 *hand*), *heller(e)* (55 : 0 *held-*), *helst* 1, *kan* (0 *kand*), *Krit* (1 : 0 *Kridt*), *skiønt* (18 : 0 *skiøndt*), *Stalbrødre* (1 : 0 *Stald-*), *tit* (13 : 0 *tidt*), *Trusler/Truslen* (8, heraf 1 rettet i trykfejlslisten bag i bogen : 2 *Trudsler*).

RP19: Stumt d i forbindelserne dsk og nds: DSK

Skrivemåder med *d* er klart dominerende i de fleste af de herhenhørende ord: *jydsk* (12 : 0 *jysk*), *Sødskende* (2 : 0 *Søskende*), *tydsk/Tydsland* (35 : 0 *t/Tysk-*); *gandske* (32 : 8 *ganske*), *grandske* (4 : 0 *granske*), *G/grændse* (42 : 0 *-ns-*), *Prinds(esse)* (42 : 1 *Prinsesse*), *Seierkrands* (1 : 0 *-ns-*), *S/skandse* (24 : 0 *-ns-*). Der skrives dog *græsk* (12, heraf 1 rettet fra *grædsk* i trykfejlslisten bag i bogen : 0 *grædsk*), *Province/Provins* (7/2 : 0 *Provinds*) og *Vask* (1 : 0 *Vadsk*).

RP20: Stumt g: (+G)

Malling 1777 skriver gennemført *g* i *fordulgte* (1), *følge* (ca. 110), *fulgde/fulgt(e)* (74), *sælge* (8), *solgde/solgt(e)* (3), *spørge* (8), *spurgde* (46, heraf 1 rettet fra *spurte* i trykfejlslisten bag i bogen), *spurgt* (4) og *valgde/valgt(e)* (3), men udelader det i *Spørmaal* (3). Substantivet *valg* skrives altovervejende *Valg* (14), dog *Val* i *Valsprog* (1).

RP21: Stumt h: +H

(a) Malling gennemfører stumt *h* i hjemlige ord som *hielpe*, *hiem*, *hvad*, *hver*, *hvorledes*, *thi* og i navne som *Thor*, *Thore*, *Thorleif* og *Thyre Dannebod*. Ordet (*et*) *Ting* skrives uden *h*: *til Ting* (2).

(b) Også i de relevante låneord skrives der gennemgående stumt *h*: *Rhed* (7 : 1 *Rehd* : 0 *Red*), *Rhinen* (2), *Throne* (43 : 5 *Trone*).

(c) I fremmedord skrives der stumt *h* i maksimalt omfang, fx *mathematisk* (4), *Theologie* (7), se i øvrigt eksempler under RP8. De sammesteds nævnte sporadiske fordanskninger af fremmedord ser ikke ud til at ramme stumt *h*.

(d) Længdeangivende (til dels etymologisk støttet) *h* forekommer i *Lehn* (43 : 1 *Lensmand*), *Rehd* (1 : 7 *Rhed* : 0 *Red*), *Uhr* (1 *Kunstuhr* pl.), hvorimod der skrives uden *h* i *Fane* (16), *Sal* (2 *Bogsal*, 3 *Giestesalen*), *Vare* (7).

RP22: *v* eller *f*: V

Malling gennemfører *v*-skrivemåder i *grovt* (1), *havt* (70)¹⁸, *revse* (1), og *f*-skrivemåder i *af(-)*, fx *af*, *Afdeling*, *afskaffe*, og i *Skrift(e)*, *skrifte* (56). Adjektivet *stiv* er ikke repræsenteret i teksten og således heller ikke bøjningsformen *stift/stiwt*.

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville*: (LD)

Den senere faste regel hvorefter infinitiv (og præsens pluralis og præteritum participium) skrives med dobbeltkonsonant, mens præteritum skrives med *d*, kan skimtes hos Malling, men er endnu ikke helt gennemført.

Præteritumsformerne (i alt mere end 1100) skrives i de allerfleste tilfælde med *d*: *kunde*, *skulde*, *vilde*, og præteritum af *kunne* og *ville* skrives kun sådan. Præteritum af *skulle* skrives altovervejende *skulde* (ca. 350), men forekommer dog også 4 gange skrevet med dobbeltkonsonant, fx ”Til sidst gik Forraaden saaledes med, at den, som havde den under Opsigt, maatte sætte Vagt derover af Frygt for, at Klosterets Folk selv *skulle* lide Mangel” (s. 34–35; min kursivering), ”Han vilde derfor ei aleene vove Liv og Blod, for at vinde tilbage det Lehn, ham var anbetroet, men endog Gods og alt hvad han eiede *skulle* blive et Offer for at lønne Folk til sin Hielp” (s. 496; min kursivering).

Infinitiv skrives ved alle tre verber med både dobbeltkonsonant og *d*, således 25 *at kunne* : 13 *at kunde*, 2 *at skulle* : 4 *at skulde*, 11 *at ville* : 13 *at vilde*. Tilsvarende dobbeltmu-

18 Skautrup skriver i *DSH*, bd. 3, s. 178, at ”Malling har både *havt* og *haft*”, hvad jeg altså ikke har kunnet bekræfte. Se også note 17.

lighed foreligger i præteritum participium: 16 *kunnet* : 2 *kundet*, 6 *villet* : 2 *vildet* (*skullet/skuldet* forekommer ikke i teksten).

Om præsens pluralis-formerne, se nærmere ovenfor under RP10.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E

(a) Pluralis af substantiver på trykstærk vokal skrives med endelsen *-er*, fx *Køer* (1), *Træer* (10); jf. også at ord af denne type hyppigt skrives med stumt *e* efter den trykstærke vokal i ubestemt form singularis, fx *den christne Troe*, *et udhulet Træe* (se nærmere under RP4.b).

(b) Analogisk *e* skrives konsekvent i verber, fx *see* inf. (aldrig *se*), *skee* inf. (30 : 0 *ske*), *seer* (aldrig *ser*), *seet* (30 : 0 *set*), *skeet* (8 : 0 *sket*), *(-)seete* (7 : 0 *(-)sete*), *befrie* inf. (2 : 0 *befri*), *snoe* inf. (4 : 0 *sno*), *troe* inf. (9 : 0 *tro*), *troer* (5 : 0 *tror*), *flye* (16 : 0 *fly*), *flyer* (2 : 0 *flyr*), *døe* inf. (19 : 0 *dø*), *døer* (5 : 0 *dør*), *faae* inf. (65 : 0 *faa*; men altid adj. *faa* (56), se RP4.c), *gaae* inf. (113 : 0 *gaa*), *saae* inf. (vist kun 2 eksempler, inkl. 1 *besaae*); *faaer* præs. (aldrig *faar*), *gaaer* (aldrig *gaar*), *naaer* præs. (aldrig *naar*), *omgaaes* (1 : 0 *omgaas*), *slaaes* 'kæmpe(r)' (5 : 0 *slaas*). I præteritum skrives der *laae* og *saae* i både pluralis og singularis, og tilsvarende i præsensformen *maae* (se ovenfor under RP4.b).

(c) Adjektiver på trykstærk vokal tilføjer gennemgående *-e* efter den trykstærke vokal uanset bøjningsform, således også i ubestemt form singularis og i pluralis, fx *nye*, *troe*, *fri(e)*. Se nærmere under RP4.b.

RP25: Bøjning af fremmedord: ENK

(a) Ved fremmedord der ender på en stavelse med **hovedtryk** og kort vokal (til dels med mulighed for udtale med lang vokal), tilføjer Mallings bøjningsendelse uden at fordoble konsonanten i *Catholiker* (2), *Fabriker* (3, jf. 3 *Fabrike* ubf. sg. : 2 *Fabrik-*), *Mathematiken* (2), *Musiken* (1), *Republiken* (1). Der skrives dog dobbeltkonsonant i *Compasser* (1) og overvejende dobbeltkonsonant i *Chalupper* (6 : 3 *Chal(o)upen*), jf. også at ubestemt form singularis kun skrives *Chaluppe* (3).

(b) Apostrof forekommer overhovedet ikke i *Malling 1777* og således heller ikke i forbindelse med bøjningsendelser ved fremmedord.

(c) Af usammensatte (fremmed)ord der ender på en stavelse med **bitryk** og kort vokal, har jeg kun noteret *Fændriker* (1). Hertil kan muligvis også regnes *Kanikestrædet* (1).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Tegnet for orddeling ved linjeskift er i *Malling 1777* (ligesom bindestregen) to parallelle streger (dvs. nærmest et lighedstegn).

Bøjningsformer deles i *Malling 1777* konsekvent efter de "gamle" mekaniske (ikke-semantiske) regler, fx *anta-ger*, *Begyn-delse*, *Beskri-velse*, *Handlin-ger*, *le-des*, *mægti-gere*, *ønske-de*. Ved (*sp*), *st*, *sk* deles foran konsonantforbindelsen, fx *Chri-stendom*, *Maje-stets*, *chronologi-ske*, *her-skende*. Også *d* som betegnelse for blødt *d* går til ny linje med den efterfølgende konsonant, fx *be-dre*, *Forfæ-drenes*. Diftonger (hvis andenkomponent jo endnu ikke skrives med konsonantbogstav) deles ikke, fx *Arbei-deres*, *Ley-ligheder*, *Fornøi-*

else. Ved dobbeltkonsonant foran en anden konsonant deles der mellem de to ens konsonanter: *tap-pre*.

RP27: Kommatering: GRA

Mallings kommatering kan karakteriseres som en upedantisk variant af grammatisk komma. Som hovedregel sætter han komma både før og efter ledsætninger, men har også en del undtagelser eller inkonsekvenser. Foruden de regulære ledsætningskommaer sætter han således også hyppigt komma ved infinitivkonstruktioner og mellem sideordnede verbaler med fælles subjekt, fx

Aarsagen til det første har været, at jeg ved at følge chronologisk Orden overalt,[!] vilde undertiden have været i Nødvendighed til at sætte de bedste Træk først og de svageste sidst, hvilket jeg under Arbejdet befandt at ville gøre Læsningen mindre behagelig, end naar Trækkene efter deres Værdie bleve blandede saaledes, at man ei skulde begynde med de største,[!] og ende med de mindste: Anledningen til det sidste har været,[!] at give Fortællingerne om lige Handlinger desmeere Forskiellighed i Sproget;
(*Malling 1777*, s. ★8v).

Omvendt udelader han undertiden komma ved (især foran) ledsætninger, specielt kortere ledsætninger eller ledsætninger der begynder tæt på andre kommaer eller tegn, fx

Kilderne, hvor jeg har mine Handlinger fra, har jeg neden under ved enhver angivet, og det har jeg troet, at jeg burde gøre: deels for at bevise, at jeg har havt Grund til det[!] jeg har skrevet: deels ogsaa[!] for at enhver, som har Lyst til at undersøge Tingene nærmere, kan vide[!] hvor han kan søge.
(*Malling 1777*, s. ★★1r-★★1v).

En hastig optælling af kommaerne i fortalen (s. ★5v-★★3v) viser at der er sat 144 grammatiske kommaer som er i overensstemmelse med de første officielle kommaregler i *SRO 1918*. Derudover er der sat 14 kommaer som ikke har hjemmel i de grammatiske kommaregler, og udeladt 13 kommaer som skulle have været sat efter reglerne.

Også det komma der senere er blevet kendt under navnet "idiotkomma" (og som klart afvises med tre eksempler i *SRO 1918*, § 55, slutningen), forekommer hos Malling. Erik Hansen nævner i sin udgave (s. 583) eksemplet "og han forklarede dem da alt hvad, der var overlagt af Fienden" (s. 97). Der er da også yderligere et eksempel på "hvad, der" i bogen ("Han har ikke aleene paa mange Steder opfredet alt hvad, der selvilligt voxede" (s. 506)), men i øvrigt har Malling "korrekt" kommatering foran *hvad* i 5 tilsvarende konstruktioner, fx "Denne Formodning bragde ham end videre til at eftertænke, hvad der kunde være bedst at foretage sig, naar Tiden kom, at man mærkede hvortil Anlægget sigtede" (s. 378).

RP28: Præteritum: DE/TE

Verber som *bruge, føre, vælge* skrives i præteritum med *-de*. Ved nogle af verberne er

denne skrivemåde af endelsen enerådende, fx *bragde, brugde, fortalde, førde, slæbde, lærde, spurgde, tænkte*; skrivemåderne adskiller sig her konsekvent fra præteritum participiums-formerne, der for så vidt disse forekommer, skrives med *-te* i pluralis, fx *bragte, brugte, førte*. Ved andre af verberne er der i præteritum en svag konkurrence fra skrivemåder med *-te*, fx *søgte* (71 : 1 *søgte* + 4 *søgte* præter.ptc.), *valgde* (9 : 5 *valgte* (+ 5 *valgte* præter.ptc.)).

I verber hvis stamme ender på *d*, skrives præteritumsendelsen dog næsten gennemført *-te*, fx *begyndte, gieldte, indbildte, kaldte, kiendte, undskyldte, vendte*. Præteritum af *træde* skrives dog *traadde* (14) og *traade* (10), aldrig *traadte*. Verbet *raade* har præteritum *raadde* (2), *raadte* (4) og *raadede* (2).

Præteritumsformerne med *-de* udskiftes if. Erik Hansen (hans udgave, s. 585) til former med *-te* af Hohlenberg i 6. oplag af *Malling 1777* (1834). Om forholdet mellem præteritum på *-de* og *-te*, se i øvrigt *DSH*, bd. 3, s. 209 (med henvisninger), og se også nedenfor under RP28 i afsnit 3.6.4, 3.8.4 og 3.9.4.

3.6. 'Badens retskrivning' (1785-1801)

3.6.1. Hovedtræk: 'Baden' (1785-1801)

'Badens retskrivning' er en privat norm udformet af Jacob Baden (1735-1804). – Normens indholdsdirektiver er *Baden 1785-1801 (Forelæsninger over det Danske Sprog ..)* og *Baden 1799 (Dansk ortografisk Ordbog ..; "vor første retskrivningsordbog")*. – 'Badens retskrivning' kan overordnet karakteriseres som en forholdsvis radikal norm sammenlignet med Mallings '1775-retskrivning'. Radikaliteten kommer dog primært til udtryk på det principielle eller teoretiske niveau, mens Badens praksis er mindre vidtgående.

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1775-retskrivningen', kan nævnes:

- Forudsætter gotisk brødskrift og går ind for at akklimatiserede fremmedord også skrives med gotisk skrift, ikke mindst hvis de bøjes på dansk, fx *disputere* (og ikke *DISPUTere*) (RP1).
- Er afvisende over for vokalfordobling, men praktiserer og formidler/foreskriver den i udstrakt grad, dog kun i lukket stavelse, fx *Been, guul, Riim* (RP3).
- Er relativt afvisende over for længdeangivende *e* (RP4).
- Fordobler til at begynde med (1785 ff.) konsonant foran anden konsonant, fx *fordobble, yttre*, men bruger fra 1799 som hovedregel enkeltskrivning, fx *fordoble, ytre* (RP5).
- Går principielt ind for udeladelse af palataliseringsmarkør, men foreskriver ikke desto mindre *giøre, kiær, skiælve* osv. i 1799 (RP6).
- Mener at de fremmede bogstaver godt kunne undværes, men accepterer dem alligevel i ret høj grad (RP7).
- Er principiel tilhænger af fordanskning af fremmedord, men (lidt) tilbageholdende i praksis (RP8).
- Er tilhænger af ét tegn i stedet for *aa*, men bruger selv i praksis det traditionelle *aa*-tegn (RP12).
- Skriver *j* i fx *pjaltet* og *Stjerne* (men *i* som palataliseringsmarkør, se RP6 ovenfor) (RP15).
- Skriver altovervejende andenkomponenten i *j*-diftonger som *-i*, fx *Arbeide, Øie*; har dog stadig enkelte forekomster (forglemmelser?) med *-y* og enkelte indslag med *-j* (RP17).
- Skriver gennemført præteritum af *kunne, skulle, ville* med *d* og infinitiv (og præs. pl. og præter. ptc.) med dobbeltkonsonant (RP23).
- Indsætter gennemgående analogisk *e* i verber og adjektiver (RP24).
- Sætter grammatisk komma, men går fra 1801 ind for (og giver regler for) en komatering efter pausekommasystemet (RP27).
- Afviser skrivemåder som præteritum *brugde, førde* (som han selv havde brugt før 1785) til fordel for *brugte, førte* (RP28).

3.6.2. Indholdsdirektiver: 'Baden' (1785–1801)

'Badens retskrivning' (1785–1801) er en privat retskrivningsnorm. Den er formuleret og publiceret af Jacob Baden (1735–1804), der fra 1780 var professor i latinsk veltalenhed, *professor eloquentiae*, ved Københavns Universitet, men som også – som den første i universitetets historie – forelæste over dansk sprog og grammatik. 'Badens retskrivning' udmærker sig ved at være den første i rækken af de normer jeg beskriver, der har eksplicitte og detaljerede indholdsdirektiver, heriblandt ikke mindst "vor første retskrivningsordbog", som Skautrup (*DSH*, bd. 3, s. 166) kalder den: *Dansk ortografisk Ordbog tilligemed et kort ortografisk Register* (Baden 1799).¹⁹

Normens indholdsdirektiver er dels de ortografiske dele af Jacob Badens grammatik, dvs. hans *Forelæsninger over det Danske Sprog eller Resonneret Dansk Grammatik* (Baden 1785), der udkom i reviderede udgaver 1792 og 1801 (uændret optryk 1812²⁰), dels den ovenfor nævnte ortografiske ordbog (Baden 1799).

Badens grammatik (Baden 1785) består ud over fortalen af en paradigmatiske del, en syntaktisk del og en prosodisk del. Den paradigmatiske del består af et langt ortografisk kapitel (s. 1–77) og nogle kortere bøjningskapitler om de enkelte ordklasser og deres bøjningsmuligheder (s. 78–161). Det ortografiske kapitel indeholder en kort almen indledning om forholdet mellem skrift og udtale (s. 1–5) samt fire paragraffer. De to første er relativt korte og drejer sig om henholdsvis vokalerne og konsonanterne (s. 5–12 og 12–22). Den tredje paragraf er et langt "Orthographiskt Register" (s. 22–76), dvs. en homonymordbog med "Ord, der i Udtalen ligne hinanden, skønt de i Skrivningen adskilles" (s. 4–5). Registret er if. Baden selv (s. 5) udarbejdet på grundlag af²¹ Niels von Hauens *Et lidet Orthographisk Lexicon* (1741a); se også note 19. Den fjerde paragraf behandler kort retskrivningen af fremmedord (s. 76–77).

I 2. udgave af grammatikken (Baden 1792) er det ortografiske register forøget noget (s. 25–93), "hvilket kan gjøre Nytte, indtil vi faae en autoriseret orthographisk Ordbog" (s. XV). Derudover er bogen forsynet med et tillæg om "Distinctions- eller

19 Man kunne umiddelbart undre sig over at det ikke er Niels von Hauen: *Et lidet Orthographisk Lexicon Eller Ord-Bog* (1741a), der udnævnes til at være den første retskrivningsordbog. Von Hauens leksikon adskiller sig imidlertid fra senere ortografiske ordbøger ved ikke at være en omfattende alfabetisk ordnet ordliste med kortfattede bøjnings- og evt. betydningsoplysninger. Det indeholder i stedet et antal relativt fyldige artikler med sammenstillinger af ord (inkl. sted- og personnavne) som skrives eller udtales ens eller næsten ens, og med forklaringer af hvad der adskiller de behandlede ord fra hinanden, fx *Blæk*, *Blik* 'metal', *Blik* 'havblik'; *Blid* adj., *Bliv* vb. i imp.; *Blomme* 'frugt', *Blume* 'adelig familie i Holsten'. Von Hauens leksikon må således snarere karakteriseres som en homonymordbog a la de ortografiske registre i *Baden* 1785 ff. og det ortografiske register efter den egentlige retskrivningsordliste i *Baden* 1799. Se også note 21.

20 Titelbladet bærer ikke desto mindre påskriften "Fierde paa nye giennemseete og forbedrede Oplag". Tilsvarende indledes fortalen med ordene "Herved fremkommer det fierde Oplag af min resonnerede dansk Grammatik ..", men er i øvrigt helt identisk med fortalen til 3. udg., 1801 (inkl. dateringen "Kiøbenhavn i Julii 1801"). If. *Kolsrud* 1974, s. 16, blev udgivelsen af 1812-oplaget ("tridje upplaget"!) forestået af den norske teolog Sv. Hersleb (Svend Borchmann Hersleb (1784–1836)).

21 Skautrup bruger formuleringen "synes .. skrevet af efter" (*DSH*, bd. 3, s. 165).

Skjeltegn", dvs. interpunktionstegn: "Om *Talens Adskillelse og Adskillelsestegn*" (s. 343-362).

I 3. udgave af grammatikken (*Baden 1801*), der udsendes efter såvel det korte *Udtog* af grammatikken (*Baden 1798*) som den ortografiske ordbog (*Baden 1799*), er det ortografiske register erstattet af den kortere, mere kompakte version fra *Baden 1799* (se nedenfor). I øvrigt beråber *Baden* sig på sin ortografiske ordbog "som efter sin Natur og Indretning maatte gjøre saadant et Register overflødigt for dem som kunde raadføre sig med Ordbogen" (*Baden 1801*, s. 4).

4. udgave af grammatikken (*Baden 1812*) udsendes efter *Badens* død i 1804. Den er som allerede nævnt et uændret optryk af 3. udgave (se nærmere i note 20).

Baden slutter sin fortale til de grammatiske forelæsninger med at udtale at det ikke er hans hensigt at give love for sprogbrugen, men

ikkun at gjøre mine Landsmænd opmærksomme paa den beste Sprogbrug, og formaae dem ved Grunde til at følge den. Skulde denne Hensigt lykkes mig, og min Sproglære blive autoriseret ved Skribenternes og Skriverstuernes Forening om at følge den; da først vil jeg selv tillægge den en Værd, og ved et meget kort Udtog deraf, som blot skal indeholde Regler og Paradigmata, give vor Ungdom en *Sprog-Forskrift* i Hænder, som den i Tide i Læse- og Skriverskolerne kunde holdes til at følge. Derved vilde vort Sprog dog eengang fæstes, og Skriverigtigheden, som nu enhver resonnerer sig til, omsider blive ganske mekanisk.

(*Baden 1785*, s. [a 10 v]).

I fortalen til 2. udgave fra 1792 beklager han den manglende effekt 1785-udgaven har haft på de offentlige skribenters sprogbrug, og fremhæver behovet for en fast, autoriseret norm: "Vi kan ikke vente at faae nogen Overeensstemmelse i vor Retskrivning eller øvrige Sprogrigtighed, førend en autoriseret Grammatik og Ordbog indføres i vore Pugeskoler" (s. IX). Han præciserer at han med *autoriseret* ikke mener at regeringen skulle tage sig af sagen, men at arbejdet skulle overdrages en enkelt sprogforsker og skribent via et lærd selskab, der passende kunne være "vor *Skønne Videnskabers Selskab*" (s. XI). Det lærde selskab skulle i øvrigt blot "stemple Arbeidet med sin Myndighed; da det udentvivl af sig selv vilde indføre sig ved den almindelige Underviisning, uden noget Regieringens Paabud, hvilket jeg i saadanne Ting anseer for meget betænkeligt" (s. X).

Dansk ortografisk Ordbog tilligemed et kort ortografisk Register (*Baden 1799*) er som nævnt den første egentlige danske retskrivningsordbog. Den består af en fortale (s. III-XVI), af bogens alfabetiske hoveddel (s. 1-270) og af et kort ortografisk register med "Ord som ere lige, eller omtrent lige i Udtale, men ulige enten i Bemærkelse eller i Form" (s. 271-297). Den blev i 1800 suppleret med et tillæg.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er dels *Badens* grammatik, først og fremmest kapitlerne om retskrivning og bøjning i 1. udgave (*Baden 1785*), dels hans retskrivningsordbog (*Baden 1799*). I afsnittet "Uddybning" henviser jeg med årstal alene til de enkelte indholdsdirrektiver, fx 1785 = *Baden 1785*.

3.6.3. Normprofil: 'Baden' (1785-1801)

	<i>Til sml.: '1775'</i>	'Baden' 1785-1801
• RP1	GOT	GOT
• RP2	STO	STO
• RP3	DOB	(ENK)
• RP4	+E	(÷E)
• RP5	DOB	(ENK)
• RP6	+J	(÷J)
• RP7	FRE	(FRE)
• RP8	FRE	(DAN)
• RP9	SAM	SAM
• RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø
• RP12	AA	AA(/Å)
• RP13	E	(E)
• RP14	O	(Å)
• RP15	STI	(STJ)
• RP16	IE	IE
• RP17	EI(/EY)	EI
• RP18	(+D)	(+D)
• RP19	DSK	DSK
• RP20	(+G)	+G
• RP21	+H	+H
• RP22	V	V
• RP23	(LD)	LD
• RP24	+E	+E
• RP25	ENK	(DOB)
• RP26	MEK	MEK
• RP27	GRA	(PAU)
• RP28	DE/TE	TE

Profilskema for 'Badens retskrivning' (1785-1801). Skemaet viser hvilken stillingtagen 'Badens retskrivning' (1785-1801) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilskemaet for Mallings '1775-retskrivning' anført i kolonne 1. Gråtoning markerer afvigelse i forhold til '1775-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.6.4. Uddybning: 'Baden' (1785-1801)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT

Baden udtaler sig vist ikke direkte om brugen af gotisk eller latinsk skrift som brødskrift eller grundskrift, men gennemfører gotisk skrift i alle fire udgaver af grammatikken (1785-1812) og i retskrivningsordbogen (1799). Derimod udtaler han sig flere steder om spørgsmålet om brugen af latinsk eller gotisk skrift i fremmedord (inde i en i øvrigt

gotisk kontekst). I den korte paragraf om fremmedords retskrivning i grammatikken tilslutter han sig således Peder Syvs regel om at fremmedord "som ere blevne danske, eller agtes for danske, skal skrives fuldkommelig med danske [dvs. gotiske] Bogstaver, f. Ex. disputere, Iupiters, ikke: *disputere, Jupiters*" (1785, s. 76). Som motivering anfører han at en fastholden af de latinske bogstaver i latinske ord med danske endelser jo måtte føre til at man skulle skrive bøjningsformer med en kombination af latinske og gotiske bogstaver, fx *DISPUTere, PRÆSTere, JUPITERS*²², og at det ville give "Stilen et alt for bundt [dvs. 'broget'] Udseende" (smst.). I 1799 fastholder han i fortalen (s.VII) at fremmedord "som ved dansk Flexion eller Endelse ere blevne naturaliserede" bør skrives "med danske Bogstaver og efter dansk Udtale, f. Ex. *Filosofi* ikke *Philosophi*, *Aksise* ikke *Accise*²³ o. fl."

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Baden diskuterer ikke spørgsmålet om brugen af store og små bogstaver i appellativer, men forudsætter flere steder "en næsten almindelig Brug" (1785, s. 8) af store begyndelsesbogstaver hvorved substantiver "adskille sig fra andre Talens Dele". Og i fortalen til 1799 motiverer han at han har udeladt fx substantiver der ligner de tilsvarende adjektiver i retskrivningen, fra det ortografiske register, med at substantiverne "ere kiendelige nok ved det store Initialbogstav, hvormed de udmærkes af alle vore Skribenter .." (s. XV). Substantivisk brugte adjektiver bør ligeledes skrives med store begyndelsesbogstaver, fx en *From*, en *Rig*, en *Retfærdig* (s. 81).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: (ENK)

Baden nævner at de fleste fordobler *e* i ord som *een*, *Breed*, *Deel*, men vil dog foretrække at denne vokalfordobling opgives undtagen i de tilfælde hvor dobbeltvokal kan bruges til adskillelse, fx *veed* (vb.) : *ved* (præp.), *breed* : *Bred* (1785, s. 6-7). Tilsvarende er der efter hans mening kun behov for dobbelt-*i* ved forvekslingsord som fx *biid* (imp.) og *viis* 'klog' over for *Bid* og *vis* 'sikker' (s. 8). Også dobbelt-*o* (*stood*), dobbelt-*u* (*Hiuul*) afvises medmindre de kan bruges til at undgå forveksling, fx *Bruud* 'kvinde' : *Brud* 'fraktur'; der gives ikke eksempler med adskillende *oo*, men kun *oe*, jf. RP4 (s. 9).

I praksis bruger Baden dog i vid udstrækning vokalfordobling i lukket stavelse, fx *Beviis*, *Deel*, *meer*, *overeens* (alle 1785, s. 11, anmærkn.), og tilsvarende i 1799 (*Deel* (men *dels*), *Een* "en eneste", *eens*, *meer*, *overeens*, men *Bevis*). Det er specielt dobbelt-*e* (og -*u*) der er holdbart hos Baden. 1799 har således i selve ordbogen *Been*, *Green*, *heed*, *heel*, *seen* (men *Sten*), *guul*, *Huus*, *Muur*, *Muus* (men *hul*, *Skjul*, *Sul*, *sur*); der skrives enkelt-*i* i fx *Bevis*, *Fil*, *fin*, *Pris* (men dog fx *Iis*, *Miil* og *Riim* 'rimfrost'). I åben stavelse har ordbogen enkeltvokal, fx *hele*, *Huse*. Internt i 1799-ordbogen er der i øvrigt (som allerede påpeget af Skautrup i *DSH*, bd. 3, s. 166) den inkonsekvens at selve ordbogens dobbeltvokal i

22 KAPITÆLER = latinsk skrift, *kursiv* = gotisk skrift.

23 Kursiv skrift gengiver her spatieret gotisk skrift i originalen.

Deel, heel, Riim 'rimfrost' modsvares af skrivemåder med enkeltkonsonant, *Del, hel, Rim*, i det ortografiske register. Badens principielle synspunkt er dog i 1799 det samme som i 1785: Han forklarer således i fortalen til 1799 sin brug af udtalevejledende accenter med at den i ord som *Bén, Grén*²⁴ bl.a. er sket "for om muligt at afskaffe Vokalernes Fordobling, hvilken jeg anseer for lige saa overflødig i vort Sprog, som de Svenske ansee den i deres" (1799, s. XIV).

RP4: Længdeangivende *e*: (÷E)

(a) Baden afviser under de enkelte vokaler i 1785 behovet for at tilføje et understøttende *e* og vil således skrive *Stat* og ikke *Staet*, "hvilket er unaturligt, efterdi man da burde læse det som et Tostavelsesord: *Sta-et*" (1785, s. 6), og tilsvarende *stod* og ikke *stoed* (s. 8). Indskud af *e* kan dog bruges for at undgå sammenblanding, fx i *foer* (præt.) over for *for* (præp.) (s. 9). Efter *ø* afvises *e* helt, således også hvor det adskiller ellers (næsten) ensstavede ord, fx *høer* (imp.) over for substantivet *Hør* (s. 11). 1799 er dog ikke helt rensat for understøttende *e*: Under *Sol* er skrivemåden *Soel* anført som sideform.

(b) Baden afviser ligeledes stumt slut-*e* og vil altså skrive fx *Frihed, Tio, ny* og ikke *Frihed, Tioe, nye*; tostavelsesformen af *ny* afviser han som en norskhed (s. 8). 1799 er stort set i overensstemmelse med 1785 på dette punkt, fx *Akademi, Bi, Bro, By, Røveri, raa, Sko, Sky*, men har dog også eksempler på stumt slut-*e*: *graae, graaeagtig* (men fx *graa-hærdet*), *Moroe, Sie (Haarsie), ublue*.

Om analogisk *e* i verber og adjektiver, se RP24.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: (ENK)

Baden omtaler ikke spørgsmålet i grammatikken, men har eksempler på fordobling, fx *fordobles* (1785, s. 8), *fordobble* (1785, s. 12 (= *fordoble* 1801, s. 40), *yttret* (1792, s. 12, anm.), (*Gæssenes*) *Snattren* (1785, s. 17). I 1799 er enkeltskrivning hovedreglen, fx *bitre, fordoble, forsikre, Forsikring, kletre/klatre, ofre, Ofring, skakre* 'sjakre', *snadre, Snadren, ytre, Ytring, zitre*, men der er dog stadig eksempler på dobbeltskrivning: *Døttre, kobbret* (adj.), *sladdre* (men *en Sladrer*).

Ligesom der efter Badens mening ikke er grund til at markere vokallængde i enstavelsesord med dobbeltvokal (jf. RP3), er der ikke behov for at markere kort vokal med fordobling af slutkonsonant, dvs. *fat, Skat* og ikke *fatt, Skatt* (1785, s. 6) og heller ikke fx *Lodd, Brudd* (s. 15).

RP6: Palatalisering: (÷J)

Baden diskuterer i afsnittet om konsonanten *j* (1785, s. 18-20) bl.a. om palataliseret udtale af *g* og *k* foran *e, æ, ø* skal karakteriseres som en blød eller en hård lyd. Han

24 Ordbogen har *Been* og *Green* som opslagsord, og anfører efter opslagsordet i parentes *Bén* og *Grén*. Også i opslagsord kan der dog forekomme accenttegn til angivelse af "det rette Tonehold", fx i *Grán* 'vægt' til forskel fra *Gran* 'træ'.

er mest tilbøjelig til at opfatte den som blød, hvorfor den snarere burde skrives med *i* end med *j* (jf. RP15), men afslutter i øvrigt diskussionen således: "Men haard eller blød, saa burde den aldrig skrives uden i saadanne Ord, hvor den høres saa fornemmelig som i *giorde, Hierne, Stierne* o. fl., og der skrives med *j*" (s. 19). Baden lader således til, som også N.M. Petersen (1837, s. 67) bemærker det, at være den der i "den senere Tid" først har fremsat reglen om udeladelse af *j* efter *g* og *k* foran *e*, *æ*, *ø*. Baden pointerer, ligesom senere Rask og N.M. Petersen, at udeladelsen af *i/j* ikke påvirker udtalen, der er den samme hvad enten man skriver fx *kiærlig* eller *kærlig*. Han ser dog den fordel ved at udelade *i/j* at man derved "forebygger .. at denne Lyd ikke indsniger sig i flere Ord, saasom *kiæmme*, der dog kommer af *Kam, Skiændsel* af *Skam* o. a. fl." (1785, s. 19-20). Også her er der dog forskel på Badens principper og hans praksis. I 1799 er palataliseringen således gennemgående markeret, fx *giennem, Giest, Giæring, giøre, Kielder, kiende, kiær, Kiævleri, kiøbe, Kiøkken, Skiebne, Skiøldsord* (men *Skelm, Molbech 1813: Skielm*), *skialve*. Ord der begynder med *skø-*, skrives dog uden palataliseringsmarkør i 1799, fx *Skød, skøn, skønt .. endskønt* (men som opslagsord *endskiønt, omendskiønt*), *Skørt*; *Molbech 1813* har *skiø-* i de nævnte ord. Enkelte ord er opført med dobbeltformer, fx *Skiæg, Skæg* i samme opslag, og *Kiempe* og *Kæmpe*, der er opført uafhængigt af hinanden på hver sin plads i den i øvrigt ofte svært gennemskuelige "alfabetisering".

RP7: Fremmede bogstaver: (FRE)

"Af vore Consonanter kunde *C, Q, X, Z*, næsten ganske undværes", skriver Baden som indledning til konsonantparagraffen i sin grammatik (1785, s. 12). Udsagnet modereres dog yderligere under behandlingen af de enkelte bogstaver i grammatikken og i 1799-ordbogen.

C bør således skrives *k* foran *a, o, u*, fx *Kapitel, Komedie, Kur*, og *s* foran *e, i, y*, fx *Sirkel, Seder, Sositet*. Der bør ligeledes skrives *Kristen* og *kristelig*, og *ck* bør helt erstattes af *kk*, fx *ikke, Mikkel*. (S. 12). I 1799 er dette program kun realiseret i uhyre begrænset omfang og uden tydelig konsekvens. Ordbogen har således kun *Capitel* (men både *Capital* og *Kapital* – som uafhængige opslagsord) og *Comedie* (men *Comma/Komma* – uafhængige opslagsord); *Kur* er med i fordansket form (med en henvisning fra *Cur*), men *Churfyrste* kun i denne form. *Cirkel* og *Ceder* har kun disse stavemåder, og *Societet/Sositet* er slet ikke med i ordbogen. *Christen* og *christelig* er tilsvarende anført med *ch-*. Derimod lader *ck* til helt at være afløst af *kk* (fx *ikke*).

Q "har altid *v* efter sig .. og kunde gierne skrives" som *k* eftersom det udtales sådan. Men i betragtning af de få ord det drejer sig om, og af den manglende udbredelse *k* har i sprogbrugen, anser Baden det dog for bedst fortsat at skrive *q*. (1785, s. 13). I konsekvens heraf har 1799 ingen opslagsord med *kv-*, men mange med *qv-*, fx *Quadrat, Qvinde, qvæde, Qvæg*. Jf. dog fordanskningen i RP8 af *Coquette* til *Cokette*.

W nævnes ikke i gennemgangen af konsonanter i 1785 og ser heller ikke ud til at forekomme i 1799.

X er det ligesom *q* bedst at beholde, bl.a. fordi ”det er kortere at bruge een Figur end to” (1785, s. 13). Det gælder såvel i fremmede proprier som fx *Xerxes* (smst.) som i tallet *Sexten* (1792, s. 15, noten). 1799 indeholder ikke noget bogstav X mellem V og Z, men skriver i øvrigt *x* i talordene *sex* og *sexten*; ved det sidste er dog også i parentes anført stavemåden *seisten*. Derudover har 1799 gennemført *x* for *ks* i fx *Ax*, *Buxbom*, *Buxer*, *Sax*, *strax*, *vexle*, *voxen*, *Øxe*,

Z ”har den gode Brug nu næsten afskaffet, og man skriver rettest *Stads*, *Puds*, *Sats*” og ligeledes fx *sire*, *Sirat*, *Septer* (dog ikke i fremmede proprier som fx *Zwickau* ”for ikke at gjøre disse for ukiendelige” (1785, s. 13). 1799 har ligeledes *Stads*, *Puds*, *Sats*; *Sirat* og *sire* er ligeledes med – sammen med *Zirat* og *zire*, men uden at der henvises mellem ordene – og ved opslagsordet *Septer* er den genuine form *Scepter* tilføjet i parentes. Af andre ord i 1799 med *z* kan nævnes *zart*, *zitre*, *Zobel*.

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN)

Den korte paragraf i Badens grammatik om fremmede ords retskrivning (1785, s. 76–77, let udvidet i 1801, s. 52–53) drejer sig dels om brugen af gotiske eller latinske bogstaver i latinske fremmedord, dels om stavning af græske og franske fremmedord.

Om de græske fremmedord skriver Baden, med tilslutning til Syv, at *ph* i ord som *Philosoph* mv. bør skrives med *f*: *Filosof* mv., og at *Psalme* burde skrives *Salme*: ”saa forledes Almuen ikke til den falske Udtale, at sige: Pesalme” (1785, s. 77). I 3. udgave af grammatikken tilføjer han en indsigelse mod den nyere skik at gengive græsk kappā foran *e*, *i*, *y* med *k* ”imod den hidtil brugte Skrivemaade med *c* og Udtale som *s*” i ord (specielt navne) som *Makedonien*, *Kentaurerne*, *Kyprus* i stedet for *Macedonien*, *Centaurerne*, *Cyprus* (1801, s. 53). Hvad de franske ord angår, erkender Baden at sprogbrugen har lagt sig fast på at skrive dem som i fransk, omend med gotiske bogstaver. I øvrigt ville han foretrække at de enten helt blev udryddet og erstattet af danske, eller at de blev lempet ”i Skrivning og Tale efter vort Sprog; som *Exellense* [1801: *Exsellense*], *sjalu*, *Kaprise*, *Sjalusi*” (1785, s. 77). I forbindelse med behandlingen af det stumme *h* bemærker Baden kort at det ”bør udelades i de fremmede Ord, som: *Apotek*, *Bibliotek* o. fl.” (s. 18).

I sin egen sprogbrug i grammatikken er Baden tilbageholdende med fordanskningen af fremmedord. I 1785 skriver han fordansket i fx *Artikel* og *kritiske*, men mere genuint i fx *academiske*, *Adjectiv*, *Classe*, *Cursus*, *declineres*, *Epocher*, *Exemplar*, *Imperfecterne*, *Publicum*, i 1792 bl.a. *Rhetoriken*, *rhetoriske* (jf. note 25), *Sprogphilosoph*, *Subjectet*/*Subjektet*. Det ortografiske register har i både 1785 og 1792 overskriften *Orthographiskt Register*; i 3. udgave, 1801, er det ændret til *Ortografisk Register*, svarende til den to år før udsendte *Dansk ortografisk Ordbog tilligemed et kort ortografisk Register* (Baden 1799).

I 1799 er fordanskningen af *ph* til *f* delvis ført ud i livet: Ord som *Phantast*, *Philosophi*, *phlegmatisk* er ganske vist valgt som hovedopslagsformer og kan kun findes under P, men efter de genuine former er de danske anført i parentes: *Fantast*, *Filosofi*, *flegmatisk*. Ordene *Salme*, *Salmebog*, *Salmist* er derimod også medtaget under S med en henvisning

til *Psalme* etc., og dér er så tilsvarende den fordanskede stavemåde oplyst i en parentes efter den genuine. *Apotek* er med i 1799 uden *h* i overensstemmelse med fordringen i 1785, hvorimod ordbogen har *Bibliothek* og *Bibliothekar* med *h*. Ordbogen har ligeledes *th* i ord som *Catheder*, *Cithar*, *Labyrinth* (dog *Labyrint* som forklaring til *Irgang*), *Theater*, *Theolog*, *Theori*, *Thermometer*. I et NB efter det sidste *th*-ord i 1799 giver Baden dog denne generelle amnesti for *h* i græske fremmedord: "I adskillige af disse Ord udelades med Rette af Almuen, og dem som skrive for Almuen, Bogstavet *h*, saasom Teater, Teolog, Tesis og andre Ord, som ere af græsk Derivation" (s. 231).

Baden diskuterer i øvrigt berettigelsen og stavningen af franske og tyske fremmedord mere generelt i fortalen til retskrivningsordbogen (1799, s. IX-XIII). Han forsvarer her de mange fremmedord han har taget med i sin ordbog, og gør sig til principiel fortæller for at de fremmede ord får dansk udtale, bøjning og retskrivning (s. XI om franske ord, s. XII om tyske ord). Han oplyser samtidig at han ved mange ords retskrivning har søgt at favorisere de ægte danske udtaler, omend "som Grammatikus og den der først vover saadant i en Ordbog, sparsom og med Frygtsomhed" (s. XII).

Af eksempler på sådanne fordanskninger, der hverken forekommer særlig sparsomme eller frygtsomme, kan bl.a. nævnes følgende (der for de flestes vedkommende er placeret i en parentes efter den genuine form): *Basseng*, *Campanje*, *Canallie*, *Causion*, *Cokette*, *Contor*, *Emallie*, *Fason*, *Insienior*, *Insinuatsion*, *Kadanse*, *Kaptein*, *Karakter*, *Kor*, *Løitnant* (men *Kapteinloitnant* under *Capitainlieutenant*), *marsere*, *Natsion*, *Passase*, *Retorik*, *Silhouette*, *Sjurnal*, *Skampinjon*, *Skarlatan*, *Skersant*, *Skikane*, *Skæf*, *Skæse* (ved siden af *Bassin*, *Campagne*, *Canaille*, *Caution*, *Coquette*, *Contoir*, *Emaille*, *Fazon*, *Ingenior*, *Insinuation*, *Cadance*, *Capitæn*, *Character*, *Chor*, *Lieutenant*, *marchere*, *Nation*, *Passage*, *Rethorik*²⁵, *Silhouette*, *Journal*, *Champignon*, *Charlatan*, *Sergeant*, *Chicane*, *Chef*, *Chaise*). Hertil kommer en del ord der kun anføres i fordansket form, fx *produsere*, *Profet*, *Prosent*, *Prosession*, *Sekretær* (men *Cabinetssecretær*).

Der er således tale om en ret omfattende fordanskningstendens. At den ikke er entydig, er allerede fremgået af eksemplerne med *th* ovenfor. De kan suppleres med bl.a. *Caresse*, *caressere* (dog *Karesse*, *karessere* s. XI i fortalen), *Certificat*, *Chronologi*, *Cuvert*, *Discipel*, *Facit*, *Facultet*, *Parenthese*.

RP9: Ét eller flere ord: SAM

Baden udtaler sig vist ikke specielt om sær- og sammenskrivning af adverbielle udtryk mv., men må ud fra sin praksis i grammatikken og den ortografiske ordbog placeres som

25 Altså ikke *Rhetorik*, hvad der formentlig har været meningen. I hvert fald er opslagsordene *Retorik* og *retorisk* placeret i den alfabetiske ordning mellem *Revser* og *Rhin*, dvs. dér hvor ordene ville have stået hvis de var skrevet med *rh*-. Det er i det hele taget karakteristisk for Badens retskrivningsordbog at mange afvigelser fra normal alfabetisering kan forklares hvis man inddrager den stavemåde som ordet traditionelt har eller har haft. For eksempel står ordene *dels* og *Pris* begge på det sted i rækkefølgen hvor de ville høre hjemme hvis de var skrevet med dobbeltvokal: *deels*, *Priis*. Og de knap 30 ord der har *Øie* som første led er alle placeret efter *Øxenstald*, dvs. som om de var skrevet *Øye*-.

moderat sammenskrivende. I 1792 har jeg noteret *efterat, ligesaa, saavel som, udentvivl*, og i 1799 følgende opslagsord: *efterat, endel, ifleng* (men *i Agt* el. *i agt*), *igaar, iligemaade, itu* (el. *i tu*), *ligesaavel, ombord, tilfals, tilfælles*; 1799 har derimod ikke opslagsordene *forsaavidt, hvemsomhelst, istedenfor, ovenikiøbet, saavel som, tildels, udentvivl* og giver heller ikke andetsteds i ordbogen (under fx *Sted, Kiøb*) oplysninger om skrivemåden af ordforbindelserne.

De regulære sammensætninger er omtalt i grammatikkens første substantivkapitel, kap. 3, § 1-5 (1785, s. 81-83). Det forudsættes her uden videre diskussion at de skrives i ét ord, fx *Stuedør, Nattefrost, Fredsslutning*. Brugen af bindestreg ("tvende Streger", "Adskillesestegn") nævnes dog også, fx *Menneske-Slegten, Gaards-Rummet*, men afvises generelt som ikke længere brugelig, bortset fra ved meget lange sammensætninger, hvor der da kun er behov for en bindestreg foran det sidste substantiv, fx *Generalkrigscommissairs-Characteer* (1785, s. 82-83).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Spørgsmålet om kongruens mellem subjekt og finit verbal er behandlet i grammatikken, i syntaksens kap. 4, § 5 (1785, s. 196-197 = 1801, s. 176-177). Det oplyses dér at verbet retter sig efter subjektet i numerus, fx "Jeg *forstaaer* mig intet derpaa; men: Hvad *forstaae* vi os derpaa?" (1785, s. 196). Derudover gives der forskellige detailregler om ophævelse af kongruenskravet i bl.a. upersonlige konstruktioner med *det* og *der*, fx "Det *var* ikkun de theologiske Bøger, der bleve solgte", "Der *blev* ført mange blodige Krige" (s. 196 og 197; mine kursiveringer).

I grammatikkens bøjningsdel, kap. 11, § 5-14 (1785, s. 120-146 = 1801, s. 97-124), opstilles bøjningsskemaer for de forskellige verber og verbalklasser. Der skelnes her klart mellem singularis- og pluralisform i præsens af verber af 1. og 2. konjugation: *elsker – elske; tænker – tænke*. Og i verber af 3. konjugation (stærke verber) er der separate singularis- og pluralisformer i både præsens og præteritum: *river – rive; reev – reve*. Om brugen af særskilte pluralisformer skriver Baden i en anmærkning (1785, s. 138) at det ikke er "de nyere Skribenters Paafund, som nogle have menet", men at det endog tidligere har været kombineret med vokalvekslen mellem singularis og pluralis i præteritum af stærke verber, fx *jeg hialp – vi hiulpe* (1801, s. 116: *hjalp, hjulpe*, jf. nedenfor under RP15). Ved sådanne verber gøres der ikke længere forskel mellem singularis og pluralis, men den oprindelige singularisform bruges som fællesform: "vi sige og skrive: *vi hialp, vi sang, vi sprang*" (min kursivering). Også i verbet *komme* – og formentlig tilsvarende i andre verber med samme vokal i præsens og præteritum, fx *løbe* og *sove* – er det efter Badens opfattelse "bedst at beholde Sing. uforandret, og sige: *vi kom*, for: *komme*; for ikke at blande det med Præs. Plur.: *vi komme*" (min kursivering). I samme anmærkning gør Baden opmærksom på at der også i stærke verber der i præteritum singularis ender på *d, g, v* – "skiønt ikke bestandig" – tilføjes *-e* i pluralis, dvs. *stod – stode, drog – droge, drev – dreve*.

Også ved "Hielpeverberne" *kunne, skulle, ville, blive* og *have* giver Baden mulighed for at skelne mellem singularis og pluralis i præsens. Men til forskel fra de allerede

nævnte verber (og de resterende hjælpeverber *maae, faae, være* og *vorde*²⁶) gives der her valgfrihed mellem singularis- og pluralisform i pluralis, altså *jeg kan – vi kan/kunne, jeg skal – vi skal/skulle, jeg vil – vi vil/ ville, jeg bliver – vi bliver/blive, jeg har* (el. *haver*) – *vi har* (el. *haver*)/*have* (men: *jeg maa – vi maae, jeg faaer – vi faae*²⁷, *jeg er – vi ere, jeg var – vi vare, jeg vorder – vi vorde*). Baden motiverer valgfriheden ved *kunne, skulle, ville* med at brugen af singularis "har den daglige Brug for sig", mens brugen af pluralis støttes af "mange gode Skribenters Autoritet, ikke blot i nyere, men ogsaa fra de ældste Tider". Han tilskriver dog den særlige brug af pluralis indflydelse fra tysk og mener at den

fra Begyndelsen [er] indført af Theologerne, som dog ikke have kunnet indføre den i daglig Tale, hvor denne Forskiel aldrig iagttages. Vi sige: *vi vil gaae derhen*, ligesom: *jeg vil gaae derhen; vil I gaae bort?* som: *vil du gaae bort?* [etc.] Det er næsten heller ikke muligt, i den daglige Tale at gjøre Forskiel imellem Præs. Plur. *ville*, og Imperf. *vilde*, formedelst den bløde udtale af *d*, naar det sættes efter *l*.

(1785, s. 121; mine kursiveringer; argumentationen gælder specielt verbet *ville*, men udvides i anmærkninger til de to andre verber, *kunne* og *skulle*, til også at gælde dem).

Ved *have* motiveres valgfriheden med at skribenterne i pluralis bruger *have* og *har* "i Flæng", mens daglig tale "næsten altid" bruger *har* (s. 125). Og ved *blive* har Baden denne anmærkning, der tillige åbner for brug af kortformen *blir* i skrift: "For *bliver* i Præs. sige vi i daglig Tale, saa vel i Sing. som Plur. *blir*, og dette kan ogsaa gierne beholdes i Skrifter i den Stil, som nærmer sig til den daglige Tale" (s. 126; mine kursiveringer).

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

Spørgsmålet er ikke aktuelt for Baden, der blot slår fast at *ø* (ligesom *æ*) ikke bør anses for en diftong, men er en "virkelig Vocal". Såvel *æ* som *ø* bør følgelig have deres egen plads i alfabetet og ordbøgerne (og ikke placeres som *æ* og *œ* (eller lige efter *o*))²⁸ (1785, s. 9-10). *Ø* bør placeres allersidst i alfabetet (s. 10), hvor det selvstændige bogstav da også er placeret i det ortografiske register i 1785 og 1792 (men inde i ord, fx i *røber, Røver*, behandles det stadig som *œ*). Hvor *æ* bør placeres, siger Baden ikke, men endnu i det ortografiske register i 1785 og 1792 er ord med *æ* placeret under *a* (*æ*). Først i retskrivningsordbogen (1799) har både *æ* og *ø* fået deres egen plads som selvstændige bogstaver henholdsvis næstsidst og sidst i alfabetet ligesom i det ortografiske register i 1799 (og 1801). Principperne for placeringen af ord med *æ* eller *ø* inde i ordet er dog endnu i 1799 ofte svært gennemskuelige, jf. fx denne række: *beladt, Belæg .. belæst, belaster, belavet, beleer .. belemret, belæner .. Beliggenhed, Beløb .. beløvet, beloved, belurer*.

26 Baden erkender at *vorde* i praksis "til stor Skade for Sproget" er gået af brug og kun forekommer i bibeloversættelsen og kancellisproget. "Men det fortæner at optages paa nye" (1785, s. 124).

27 Også ved *faae* åbner Baden dog for brug af singularisform i pluralis: I paradigmet for *ville* anfører han som futurum 2 i pluralis *Vi, I, de* "faaer ell. faae villet" (1785, s. 120; tilsvarende ved *kunne* og *have*).

28 I en fodnote til dette sted i 2. udg. (1792) oplyser Baden at han nu har givet de to bogstaver deres "eget Rum" i sit Dansk-Latinske Lexicon (vel = *Dansk-Latinsk Ordbog* .. (1788)).

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA(/Å)

Aa bør ligesom *æ* og *ø* (jf. RP11) anses for en ”virkelig Vocal, og det var at ønske, at vi havde en egen Figur til at udtrykke den, som de Svenskes *å*” (1785, s. 11). I 2. udg. er der på dette sted tilføjet en note (1792, s. 12-13) hvor Baden gør opmærksom på at hans ønske har resulteret i det udførlige forslag i *Abrahamson nov. 1789* til en ligatur i ”adskillige Skriftsorter” bestående af to *a*’er²⁹. Han refererer den diskussion der har været efter Abrahamsons forslag, og tilslutter sig ”det forenede *a*” (altså ligaturen) som det tegn der (i modsætning til et *a* med en streg eller en accent over) ”leder til den rette Lyd”. Han påpeger dog samtidig at Abrahamsons forslag til ordinært lille *aa* er mindre tydeligt og klart end den ligatur som Baden selv har ladet skære til brug i den prosodiske del af sin grammatik, og som Baden bruger når han ved skanderinger af vers skal anbringe en streg eller en bue over et *aa* (fx 1785, s. 258 og 310). I øvrigt bruger Baden selv både i grammatiken og i ordbogen det traditionelle dobbelt-*a*.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

Æ-lyd skrives efter Baden *æ* når ordet er etymologisk beslægtet med et ord med *a*, fx *lægger* pga. *lagde* og *Æble* pga. *Abild*. I øvrigt er Baden trods etymologien imødekomme over for *e*-skrivemåder som *Embede*, *Engel*, hvor ”Brugen er for *e*”, og hvor *æ* efter Badens opfattelse ”ikke tydelig høres”. Også i andre ord ”hvor det er uvist, om man hører et langt *e* eller et *æ*, bør *e* beholdes”, fx *Evighed*, *Evne*, *Held*. (1785, s. 6-8). 1799 skriver *begge*, *gjerne*, *Hefte*, *hjælpe*, *Hjerte*, *Sjel*, *sjelden*, *tjene*. Den har *Evne* (men *Æmne*) og valgfrihed ved bl.a. *Kre/Kræ* og *Kiempe/Kæmpe*. Der er formentlig tale om utilsigtet variation når ordbogen har følgende sammensætninger med *Kiærlighed* som førsteled stående lige efter hinanden: *Kiærlighedsbevisning*, *Kiærlighedsbrev*, *Kiærlighedsdigt*, *Kiærlighedsdrik*, *Kiærlighedsgud*. – Om *æ*’s status som selvstændigt bogstav, se også RP11.

RP14: *o* eller *aa*(*å*): (Å)

Om brugen af *o* over for *aa* nævner Baden blot at der i en del tilfælde skrives *o* hvor udtalen er *aa* (1785, s. 9). I øvrigt har 1799 *o* i (*et*) *Flod*, *Kort*, *Landkort* og *aa* i *Flaade* (med henvisning fra *Flode*), *raaden*, *Raadenhed* (med henvisning fra *rodde*, *Roddenhed*), *Saald* ’si’ (med henvisning fra *Sold*); både *laaden* og *lodde* er med som opslagsord (og uden nogen indbyrdes forbindelse).

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: (STJ)

Baden går ind for at konsonanten *j* altid bør skrives og trykkes *j*, således også i *giorde*, *Hjerne*, *Stjerne*, *skjule* (ikke *giorde*, *Hierne*, *Stierne*, *skiule*). Som palataliseringsmarkør i *Gjering*, *Kjærlighed* osv. er *j* dog i Badens øre ”ubehagelig haard” sammenlignet med det ”blødere” *i*, hvad der for ham er yderligere et argument for helt at stryge palatalise-

29 Abrahamsons forslag er (ud over i *Abrahamson nov. 1789*, s. 166) gengivet formindsket i *DSH*, bd. 3, s. 172, og i fuld størrelse i *Skautrup 1953*, s. 305 (= 1976, s. 154).

ringsmarkøren (se nærmere under RP6). (1785, s. 18-19). I 1799 fordeler Baden de to bogstaver sådan at *i* bruges som palataliseringsmarkør mellem *g*, *k*, *sk* og *e*, *æ*, *ø*, fx *gien-nem*, *kiærlig*, *Kiøkken*, *skiælte*, mens *j* bruges i alle andre tilfælde foran en vokal, fx *Bjørn*, *ffjantevorren*, *Hjerte*, *Kjole*, *pjaltet*, *sjelden*, *Stjerne*, *tjene* (og *jamre*, *jevndrende* osv.), jf. dog også under RP16.

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse: IE

1799 har altovervejende skrivemåder med *i*, fx *Brynie*, *Castanie/Kastanie*, *Lilie*, *Linie*, *tre-die*. Det samme gælder i fordanskede fremmedord (jf. RP8 ovenfor), fx *Canallie*, *Emallie*, der dog også kan forekomme skrevet med *j*, fx *Campanje*, *Skampinjon*.

RP17: Diftonger: EI

Baden omtaler ikke spørgsmålet om *i* eller *j* som anden diftongkomponent eksplicit i 1785 og 1792, og han strejfer kun lige *u/v*-problemet ved at fastholde *v*-skrivemåder i *Svovel*, *Tavle* og *travelt* (s. 21-22). I 3. udgave (1801, s. 32) er der tilføjet en kort anmærkning om diftonger hvor det afvises at dansk har egentlige diftonger, idet *aa*, *æ* og *ø* er vokaler (se også RP11 og RP12), ”og *ej*, *aj*, *øj*, *e[v]* (eu), *av* (au), *ov* (ou), ere virkelige Stavelser, sammensatte af en Selvlydende og en Medlydende, hvilke man af Mangel paa at udtale og skrive dem rigtigen, har anseet for Grækernes Diftonger”. Anmærkningen har ingen konsekvenser for skrivningen af diftonger i 1801, der ligesom de tidligere udgaver skriver *Keiser*, *nei*, *Veien*, *bøies*, *Øie* osv. Tilsvarende har 1799 skrivemåder som *arbeide*, *beile*, *Eier* (men *j* i *Grundejer*, hvorfra der henvises til *Ejer*), *Galei*, *døie*, *Høide*, *Misformøielse*, *Øie*. At skrivemåderne med *-y* ikke er så langt borte, bliver vi mindet om af henvisninger fra *ey*, *eyer*, *Eyendom* til *ej*, *ej* osv. og fra *Vey*, *Veyr*, *veyer* til *Ve* osv.³⁰ – Ordbogen skriver med *i* i forbindelsen *i Hui* og *Hast* (under *Hui*!), men med *j* i verbet *huje*.

V-diftongerne skrives i vidt omfang med *-u(g)*: *flau*, *Flauhede*, *Have/Hauge*, *Laug*, *Laugsartikel*, *Ploug*, *Saug*, *saue/save*, *Saus/Sous* ’sauce’, *Snaus*, *snauset*, *taus*.

Trekloveret *dej*, *fej*, *sej* skrives i 1799 *Deig*, *fei* og *sei*.

RP18: Stumt *d* generelt: (+D)

Stumt *d* i fx *sandt*, *godt* kunne efter Badens opfattelse egentlig godt undværes, men gør dog den nytte at de viser ordenes oprindelse. Det samme gælder ord hvor *d* ”tydelig høres” når ordene ”vokser”, dvs. når de får tilføjet en endelse. Baden nævner som eksempler *Haand*, *Stand*, *ind* med de forøgede former *Haanden*, *Standen*, *inde*, hvor Baden altså må forudsætte (læse)udtaler med hørligt *d*. I samme retning peger hans indskærpelse af tydelig udtale af *d* i ”*saadan*, ikke *saa’n*; *Manden*, ikke *Mannen*, *Mændene*, ikke *Mænnene*, *haarde*, ikke *haare* o. s. v.”. (1785, s. 14-15). Jf. også at Baden anbefaler at man

30 Hertil kommer også sporadiske forekomster af *y*-skrivemåder i Badens korte udtog af sin grammatik (2. oplag, 1804), som indeholder skrivemåderne *bøyes* (s. 12) og *Øyekast* (s. 19), men som i øvrigt gennemgående har *i*-skrivemåder (fx *Keiser*, *Leie*, *høi*, *Øie*, *Øine*).

i ord som *pudsig* og *kradser* ”gør Lyden af d mærkelig [dvs. ’mærkbar, tydelig]” for at undgå at s får ”en alt for stærk Sibilant, hvilken er ubehagelig” (s. 15, anmærkn. 3). Se også nedenfor under RP22.

1799 har *d* i *fraadse*, *godt*, *sundt* (oplyser ikke om adv. svarende til adj. *sand*), *Gidsel* og skriver uden *d* i *grant*, *iblant*, *tit*, *Trusel*.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *ds* og *nds*: DSK

Stumt *d* kunne ”gjerne undværes” i ord som *gandske*, *Tydske*, *Grædske* (1785, s. 14). Det er ikke af Badens formulering helt klart hvor gerne *d*’erne kan undværes, men det synes dog at fremgå at de bedre kan undværes (bør undværes?) her i *gandske* mv. end i de tilfælde der er nævnt under RP18. I praksis er det ikke særlig mange *d*’er Baden giver afkald på i 1799, snarere tværtimod. Han skriver ganske vist *ganske*, *græsk* (der begge er placeret dér hvor de skulle stå hvis de var skrevet med *d*, jf. note 25) og *vaske*. Men i øvrigt er der brugt *d* i fx *kydsk* (*jy(d)sk* er ikke med i ordbogen), *Pidsk*, *Sødskende*, *tydsk* (i 1801 øjensynlig *tysk*); *Dands*, *grandske*, *Grændse*, *Krands*, *Prinds(esse)*, *Provinds*, *Sands*, *sandse*, *Skandse*, *Svands*.

RP20: Stumt *g*: +G

Baden noterer at *g* efter *l* eller *r* i mange ord kun høres ”lidet eller intet”, fx i *sælges*, *solgt*, *vælger*, *valgt*, *Salg*, *Talg*. ”Her faaer vel *g* beholdes”, mener han, men tilføjer dog straks at de fleste ”nu” vælger at skrive *Val* frem for *Valg* (og *Have* frem for *Hauge*). Samtidig nævner han at han i ”Wedels Saxo” har fundet *fulde* og *spurde* (af *følge* og *spørge*), hvad der formentlig også kan tolkes som en vis forståelse eller sympati for visse *g*-løse skrivemåder. (1785, s. 17). I 1799 skriver han ”*Valg* ell. *Val*”, men vælger i øvrigt opslagsordet *valdygtig*, der forklares som ”som kan komme paa Valg”. De øvrige relevante ord og ordformer har alle *g*: *dulgte*, *solgte*, *spurgte*, *spurgt*, *Spørgsmaal*, *sværge*, *valgte*.

RP21: Stumt *h*: +H

H foran *v* som i *hvad*, *Hvile* bør beholdes, ikke mindst af hensyn til jyderne, der udtaler det (1785, s. 18). 1799 har (a) *Hjem*, *hvad* osv. og *thi*; *Ting*, *Tingsted* osv. skrives uden *h*. (b) Også i de herhenhørende låneord skrives overvejende *h*: *Rhin*, *rhinsk*, *The*, *Throne*, *Uhr*; der er dobbeltform ved *Læn/Lehn*, og der skrives uden *h* i *Rede* ’bl.a. Skibsrede’. (c) Om stumt *h* i fremmedord, se ovenfor under RP8. (d) 1799 skriver *Sal* og *Være* uden *h* (om *Uhr* og *Rede*, se b ovenfor).

RP22: *v* eller *f*: V

Baden vil beholde *f* hvor det ”i den gode Udtale høres”, fx i *Afskeed*, *Løfte*, *af*, *Rift*, *Skaft*, *Grøft*, *Drift*, men vil dog undtage præteritum participium *havt* som en sammentrækning af *havet*. Som et af argumenterne for *f*-skrivemåderne anfører Baden at vi derved hindrer ”vor nærværende alt for bløde Udtale, og nøde i det mindste vore offentlige Talere at lade *f* høre”. (1785, s. 16–17). Jf. også ovenfor under RP18 om Badens betoning af

tydelig udtale af *d*. 1799 har *f* i *Drift* og *Grøft* mv., men bibeholder grundformens *v* i neutrumsformer som *grovt* og *stivt*.

1799 har kun *f*-former af *Fiol* 'blomst' og *Fiolin* 'instrument'.

RP23: *kunne, skulle og ville*: LD

Bøjningsskemaer for verberne *kunne, skulle, ville* er anført i grammatikkens bøjningsdel, kap. 11, § 5 (1785, s. 120-122). De ortografisk relevante former er som følger:

inf.: *kunne, skulle, ville*

præs. sg.: *kan, skal, vil*

præs. pl.: *kan/kunne, skal/skulle, vil/ville* (se også ovenfor under RP10)

præt.: *kunde, skulde, vilde*

præt. ptc.: *kunnet, skullet, villet*

Om præteritum participium anfører Baden eksplicit at denne form bør dannes på grundlag af infinitiv frem for præteritum, og at den følgelig bør skrives med dobbeltkonsonant og ikke med *nd, ld* (1785, s. 121-122).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E

(a) I kapitlet om substantivernes pluralisbøjning, kap. 5 (1785, s. 88-92), giver Baden den regel at substantiver der ender på vokal, tilføjer *-er* eller *-r* i pluralis, og det fremgår af eksemplerne at substantiver på trykstærk vokal tilføjer *-er*, fx *Skyer, Træer, Vraaer* (1785, s. 90). Samme mønster fremgår af 1799, der også har *Kø* – *Køer*, og *Taa* – *Tæer* (med tilføjelsen "to Stavelser").

Også i verber og adjektiver på trykstærk vokal skrives der *e* i endelsen:

(b) Baden bibeholder analogisk *e* i infinitiv, "fordi *e* høres i andre Tempora", fx *at befrie, troe, gaae*, "fordi jeg siger: .. befrier .. befriede .. befriet .. troer, troet o. s. v." (s. 8, anmærkn.). Grammatikken indeholder så vidt jeg kan se, ikke nogen særskilt behandling af verber på trykstærk vokal, men eksemplerne i listen over "anomaliske Verber" (s. 142-145) i verbalkapitlet viser også at præsens af denne type ender på *-er*, fx *døer, faaer, skeer*. Det samme fremgår af 1799, der ved fx *flyer, roer, skoer, sneer, saaer, troer* tilføjer udtaleoplysningen "(to Stavelser)". Andre verber, fx *befrier, duer, dyer, fornyer, frier, faaer, gloer, gaaer, rier, slaaer*, anføres uden en sådan tilføjelse. Man kan dog nok, med støtte i citatet ovenfor med *befrier* osv., tillade sig at regne med at Baden i alle disse verber forudsætter tostavelsesudtaler af præsensformerne, og at der således, set med Badens øjne, slet ikke er tale om stumt *e* i disse former. Når Baden her generelt forudsætter udtaler i to stavelser, skyldes det formentlig at han her som flere andre steder (se fx RP18 og RP22) lægger en overtydelig læseudtale til grund.

(c) Adjektivkapitlet i grammatikken foreskriver i § 5 (s. 101-102) at adjektiver der ender på *i, o, u* og *γ* (og formentlig også andre trykstærke vokaler), tilføjer *-e* i pluralis "om end dette *e* ikke høres", og giver som eksempler *troe Folk, frie Borgere, ædrue Karle*

og *sky* *Bester*. Her er der altså – også i Badens ører – tale om stumt *e*. Af 1799-ordbogen fremgår det ligeledes at analogisk *e* bør skrives i pluralis af (i hvert fald nogle) adjektiver på trykstærk konsonant, fx *blye*, *blaae*, *frie*, *nye*.

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

Spørgsmålet er vist ikke behandlet i 1785, men i 1799-ordbogen gives der ved en række fremmedord oplysninger om pluralis og dermed om brugen af enkelt- eller dobbeltkonsonant foran bøjningsendelse.

(a) I ord med **hovedtryk** på sidste stavelse ser der ud til at være en vis overvægt af konsonantfordoblinger. Jeg har noteret følgende: *Bankerotter*, *Cabinetter*, *Capeller*, *Casteller*, *Coloritter*, *Compasser*, *Complotter*, *Compresser*, *Cornetter*, *Parasoller*, *Parykker*, *Pasquiller*, *Pedeller*. Der er dog også en del pluralisformer (til dels med mulighed for udtale med lang vokal) der skrives med enkeltkonsonant: *Balconer*, *Critiker*, *Fabriker*, *Fasoner*, *Grammatiker*, *Instituter*, *Minuter*, *Pastinaker*, *Republiker*.

(b) Af de ord der er med i ordliste RP25b (afsnit 4.32), er næsten ingen med i 1799, og kun i ét tilfælde gives der oplysning om pluralis: ”**Ragú** (Ragout), en, Pl. er”.

(c) Af typen med **bitryk** på sidste stavelse har jeg kun fundet følgende fire, der alle er skrevet med enkeltvokal: *Biskoper*, *Brylluper*, *Faciter*, *Fændriker*.

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Tegnet for orddeling ved linjeskift er i 1785 to parallelle streger (dvs. nærmest et lighedstegn) i gotisk skrift, og i latinsk skrift en enkelt streg, svarende til den gængse udformning af delestregen (og bindestregen) i de to alfabeter.

Grammatikken indeholder ikke regler om orddeling ved linjeskift. Heller ikke det nye tillæg i 1801 om tegnsætning kommer ind på spørgsmålet (og behandler i øvrigt slet ikke bindestregen). De faktiske orddelinger i fortalen til 1785 (i alt 16 sider) viser klart at det er den gamle, mekaniske orddeling der følges, fx *Erindrin-ger*, *Hæn-der*, *haandhæ-vet*, *Po-velsen*, *Spro-get*, *Sproglæ-rere*, hvorimod der ikke er eksempler på semantiske orddelinger af typen *Sprog-et*.

RP27: Kommatering: (PAU)

Den kommatering som Baden følger i fx fortalen til sin Grammatik 1785, er en regulær grammatisk kommatering med komma før og efter ledsætninger og med en del ”ekstrakommaer” ved infinitivkonstruktioner³¹, mellem ikke-sætningsformede led sideordnet med *og* og foran ikke-sætningsformede sammenligningskonstruktioner med *som*. Samme kommatering bruger han i den nye fortale i 3. udgave af grammatikken (1801), der for første gang indeholder et sæt kommaregler fra Badens hånd. Kommareglerne

31 Selv ville Baden formentlig bruge betegnelsen ”infinitivisk Sætning”, som han bl.a. bruger i kommareglerne i 1801 om konstruktioner som ”Han kom hiem uden *at have hævnnet sin Broders Død*” (s. 316, min kursivering).

(§ 7, s. 312-316) indgår i det tillæg om "Talens Adskillelse og Adskillesestegn" som er tilføjet 3. udgave, s. 300-319, og som foruden kommaet giver regler for punktum, kolon, semikolon, parentes, tankestreg, udråbstegn og spørgsmålstegn. De adskiller sig radikalt fra de regler som Baden følger i sin egen kommatering, ved at gøre "Tydeligheds Befordring" (s. 312) til kommaets hovedfunktion og ved at advokere for at udelade komma i en række tilfælde foran sideordningskonjunktioner og foran ledsætninger og infinitivkonstruktioner indledt med underordningskonjunktioner eller præpositioner. Foran parentetiske relativsætninger vil Baden dog fortsat sætte komma, fx "Han har samlet en stor Deel Bøger, hvilke dog meest alle ere theologiske" (s. 315). Der er kort sagt tale om et kommasystem af den type der senere fik betegnelsen pausekomma.

Baden bruger fem fulde sider på kommaparagraffen, men er klar over at han kunne have brugt meget mere, og slutter paragraffen med disse ord:

Hvad der videre kunde være at sige om dette Skieltegn, vilde føre til lidet anvendelige Subtiliteter. Det kommer an paa en fiin Skille-Evne og et øvet Øre, at træffe den rette Middelvei imellem alt for mange og alt for faa Kommata.

(*Baden 1801*, s. 316).

RP28: Præteritum: TE

Præteritum af verber som *bruge*, *føre*, *vælge* skriver Baden både i grammatikken (1785 ff.) og i retskrivningsordbogen (1799) med *-te*. Han omtaler spørgsmålet i fortalen til 1785 (s. [a 6 r]) og nævner dér at der er tale om en relativt ny stillingtagen: Så sent som i de forelæsninger fra vintrene 1782 og 1783 der lå til grund for den trykte grammatik, havde han foretrukket "den blødere Form på *de*", men havde derefter undersøgt sprogbugen nøjere og var kommet til det resultat at det var skrivemåden på *-te* som "den bedste og hyppigste Brug autoriserede".

3.7. '1800-retskrivningen'

3.7.1. Hovedtræk: '1800'

'1800-retskrivningen' afløser '1775-retskrivningen' (afsnit 3.5) og er officiel norm for latinskolen 1800-1847. – Normens statusdirektiv er *Resolution 11.7.1800*, og dens indholdsdirektiv er ortografien hos "Fædrenelandets bedste og meest klassiske Prosaister". I praksis benytter jeg her i afhandlingen indholdsdirektiverne for 'VSO-retskrivningen' (1805) som indholdsdirektiver for '1800-retskrivningen', der således er indholdsmæssigt sammenfaldende med 'VSO-retskrivningen' (se afsnit 3.8). – '1800-retskrivningen' kan, ligesom 'VSO-retskrivningen', overordnet karakteriseres som en noget uhomogen og uklart fikseret norm, hvad der i nogen grad skyldes at den dels bygger på en betænkning med divergerende udtalelser, dels støtter sig på *Videnskabernes Selskabs Ordbog (VSO)*, der udkom over en meget lang årrække (1793-1905).

Af særlig karakteristiske træk ved 'VSO-retskrivningen' og '1800-retskrivningen', specielt i forhold til Mallings '1775-retskrivning', kan nævnes:

- Bruger nu kun dobbeltretskrivning af vokal i lukket stavelse, fx *Deel, fin, guul* (RP3).
- Er relativt afvisende over for understøttende *e* og stumt slut-*e*, men bevarer dog *-e* i fremmedord som fx *Philosophie* (RP4).
- Tager udtrykkeligt afstand fra sammenskrivninger som *ialmindelighed* og *istedet* og skriver da også fx *alt for, nu til Dags, paa ny, stadig væk*, men er i øvrigt også moderat sammenskrivende, fx *afsted, efterat, hvorsomhelst, saalænge, tildeels* (RP9).
- Skriver gennemført andenkomponenten i j-diftonger som *-i*, fx *Arbeide, boie*; *-y* forekommer således ikke længere (RP17).
- Går ind for normalisering af *kunne, skulle, ville* således at præteritum skrives med *d*, mens infinitiv skrives med dobbeltkonsonant (RP23).
- Fastholder analogisk *e* i verber og adjektiver, fx *troe* (inf. og pl.), *froe* (bf. og pl.) (RP24).
- Skriver til at begynde med præteritum af verber som *bruge, føre* med endelsen *-de*, fx *brugde, førde* (men fx *begyndte*), men går efterhånden (i hvert fald fra 1820) over til kun at skrive fx *brugte, førte* (RP28).

'1800-retskrivningen' afløses af '1847-retskrivningen' (afsnit 3.11).

3.7.2. Indholdsdirektiv: '1800'

'1800-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm beregnet for latinskolen. Den afløser '1775-retskrivningen' og gælder fra 1800 til 1847, hvor den afløses af '1847-retskrivningen'. Dens statusdirektiv er den ganske korte *Resolution 11.7.1800* (trykt i sin helhed i afsnit 2.3.1), der som indholdsdirektiv indskrænker sig til at anvise den "Or-

thographi, som af Fædrenelandets bedste og meest klassiske Prosaister bruges" (*CollTid.*, 1800, s. 523). Baggrunden for *Resolution 11.7.1800* og dens funktion som statusdirektiv mv. er beskrevet nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.3.

De nærmere forskrifter bemyndiges det Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler at udsende, og kommissionen indhenter med henblik herpå en betænkning fra Videnskabernes Selskab med råd om hvilke regler der skal lægges til grund for retskrivningen. Videnskabernes Selskab afgiver med *Promemoria 20.5.1805* sin betænkning (*Betænkn. 18.4.1805*) til Universitetskommissionen, der imidlertid ikke foretager sig yderligere i sagen. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.3.

'1800-retskrivningen' får således aldrig et konkretiseret officielt indholdsdirektiv at hænge sin autoritative status op på. Der er derfor ikke grundlag for at opstille en separat normprofil med tilhørende uddybning for '1800-retskrivningen' som ved de fleste andre normer. Man kan dog nok tillade sig at gå ud fra at profilen for '1800-retskrivningen' ville vise en høj grad af sammenfald med 'VSO-retskrivningen' (1805), der i god overensstemmelse med 1800-resolutionens vægt på de "bedste og meest klassiske Prosaister" påberåber sig autoriteten hos et relativt lille antal "følgeværdige Mønstre" (*Kolsrud 1974*, s. 35) blandt ældre danske skribenter (se nærmere nedenfor under 'VSO-retskrivningen').

Normprofilen nedenfor er derfor helt sammenfaldende med normprofilen for 'VSO-retskrivningen' (1805). Og i ordlistekapitlet (kap. 4) i afhandlingens bind 2 er det tilsvarende 'VSO-retskrivningen' der i praksis leverer de konkrete eksempler på 1800-skrivemåder til de forskellige RP-ordlister.

3.7.3. Normprofil: '1800' (= 'VSO' (1805))

	<i>Til sml.: '1775'</i>	<i>Til sml.: 'Baden' 1785-1801</i>	'1800'
• RP1	GOT	GOT	GOT
• RP2	STO	STO	STO
• RP3	DOB	(ENK)	DOB
• RP4	+E	(÷E)	(÷E)
• RP5	DOB	(ENK)	DOB
• RP6	+J	(÷J)	+J
• RP7	FRE	(FRE)	FRE
• RP8	FRE	(DAN)	FRE
• RP9	SAM	SAM	(SÆR)
• RP10	PLU	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø	Ø
• RP12	AA	AA(/Å)	AA
• RP13	E	(E)	(E)
• RP14	O	(Å)	(O/Å)
• RP15	STI	(STJ)	STI
• RP16	IE	IE	IE
• RP17	EI(/EY)	EI	EI
• RP18	(+D)	(+D)	+D
• RP19	DSK	DSK	DSK
• RP20	(+G)	+G	+G
• RP21	+H	+H	+H
• RP22	V	V	(V)
• RP23	(LD)	LD	LD
• RP24	+E	+E	+E
• RP25	ENK	(DOB)	(ENK)
• RP26	MEK	MEK	MEK
RP27	GRA	(PAU)	–
• RP28	DE/TE	TE	(DE)/TE

Profilschema for '1800-retskrivningen' (identisk med skemaet for 'VSO-retskrivningen' (1805)). Skemaet viser hvilken stillingtagen '1800-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaerne for Mallings '1775-retskrivning' og 'Badens retskrivning' (1785-1801) anført i kolonne 1 og 2. Gråtoning markerer afvigelse i forhold til '1775-retskrivningen'. En streg (–) markerer at jeg ikke har undersøgt normens stilling til det pågældende RP. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor under 'VSO-retskrivningen' (3.8.4). De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.7.4. Uddybning: '1800'

Se nedenfor under 'VSO-retskrivningen' (1805) i afsnit 3.8.4.

3.8. 'VSO-retskrivningen' (1805)

3.8.1. Hovedtræk: 'VSO' (1805)

'VSO-retskrivningen' er en privat, omend til dels officielt initieret, retskrivningsnorm udformet af Videnskabernes Selskabs Ordbogskommission. – Normens indholdsdirektiver er en betænkning fra selskabets Ordbogskommission (*Betækn. 18.4.1805*) og samme selskabs store modersmålsordbog, *VSO 1793-1905*, specielt bd. 1-2 (1793-1802). 'VSO-retskrivningens' indholdsdirektiver fungerer her i afhandlingen tillige som indholdsdirektiver for '1800-retskrivningen' (se afsnit 3.7.2), og de to normer er således indholdsmæssigt sammenfaldende. – Se i øvrigt "Hovedtræk" for '1800-retskrivningen', afsnit 3.7.1.

3.8.2. Indholdsdirektiver: 'VSO' (1800)

'VSO-retskrivningen' (1805) er en privat retskrivningsnorm. Den er dog til dels formuleret på baggrund af et officielt initiativ med henblik på ligesom '1775-retskrivningen' at skulle have gyldighed for latinskolen (se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.3, og ovenfor under '1800-retskrivningen', afsnit 3.7.2). Normens primære indholdsdirektiv er *Betækn. 18.4.1805* fra Videnskabernes Selskabs Ordbogskommission, og dens supplerende leksikalske indholdsdirektiv er *Videnskabernes Selskabs Ordbog (VSO)*. *VSO* udkom i 8 bind 1793-1905, og Ordbogskommissionen henholder sig i sin betænkning eksplicit til denne ordbog, specielt naturligvis bd. 1 (1793) og bd. 2 (1802), der var de eneste der forelå i 1805.

Betækn. 18.4.1805 er en betænkning som Videnskabernes Selskabs Ordbogskommission afgav til Videnskabernes Selskab vedrørende grundreglerne for det danske sprogs retskrivning. Betænkningen blev af selskabet i *Promemoria 20.5.1805* videresendt til Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler, der var betænkningens oprindelige rekvirent. Betænkningen er trykt i *Kolsrud 1974*, hvor den fylder godt 9 tættrykte (maskinskrevne) sider (s. 34-44). Sammesteds, s. 20-34, er formandens, Nils Schows, udkast til betænkning med kommentarer fra kommissionsmedlemmerne aftrykt.

Ordbogskommissionen bekender sig i betænkningen til tre grundsætninger, først og fremmest etymologien (se fx RP13 nedenfor). Derudover anføres et økonomiprincip om "ei at skrive overflødige Bogstaver" (s. 36; se fx RP3 nedenfor) og det fonetiske princip at man heller ikke ganske bør "tilsidesætte den i det daglige Liv herskende Udtale" (s. 39; se fx RP22). Se nærmere om kommissionens medlemmer i direktivkapitlet, afsnit 2.3.2.

Videnskabernes Selskabs Ordbog er den første store danske modersmålsordbog³². Den

32 *VSO* og dens historie er indgående behandlet i *Lomholt, Asger 1942-1973*, bd. 3, s. 217-319, mere kortfattet i *Hjorth, Poul Lindegård 1982*, s. 26-29, og i *Vive Larsen 2005*.

kom i 8 bind over en periode af mere end 100 år (1793-1905). Udgivelsesårene (der ikke uden videre afspejler redaktionstidspunkterne) for de enkelte bind er: bd. 1, A-E (1793); bd. 2, F-H (1802); bd. 3, I-L (1820); bd. 4, M-O (1826); bd. 5, P-R (1829); bd. 6, S (1848); bd. 7, T-U (1863); bd. 8, V-Z (1905).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *Betænkn. 18.4.1805* og *VSO* (specielt bd. 1 og 2, 1793 og 1802)³³. *Betænkn.* er brugt som den er udgivet i *Kolsrud 1974*, s. 34-44, og er stedvis suppleret med afskriften af *Promemoria 20.5.1805* i *SkautrupR. 1801-1868*. Det er primært de udsagn om retskrivningen der indgår i *Betænkn. 18.4.1805*, der ligger til grund for normkarakteristikken, men jeg har dog også i et vist omfang inddraget betænkningens egen sprogbrug i beskrivelsen. Der er dog grund til her at være opmærksom på at betænkningens ortografi ikke nødvendigvis er i overensstemmelse med Ordbogskommissionens synspunkter (se fx note 40 til RP15 nedenfor). Ved normbeskrivelsen har jeg også støttet mig til fortalen til ordbogens bd. 3 (1820), s. III-XX (spec. s. XIX-XX). Af interesse for *VSO*-normen er desuden redaktør N. Elerts ”Qvasi-Fortale”³⁴ til ordbogen i tidsskriftet *Minerva* (*Elert feb. 1793*) og W.H.F. Abrahamsons anmeldelse af første bind af *VSO* og polemik mod Elert (*Abrahamson 1794*), som jeg dog ikke har inddraget i beskrivelsen.

Sidehenvisninger uden nærmere kildeangivelse i uddybningen nedenfor refererer til Sigurd Kolsruds udgave af *Betænkn. 18.4.1805* og forarbejderne til den (*Kolsrud 1974*). Eksempler fra *VSO*, bd. 1-2 (1793-1802) er blot mærket *VSO* uden årstal, mens eksempler fra senere bind (1820-1905) også er forsynet med årstal.

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de behandlede ords stavemåde i ’1800-retskrivningen’/’*VSO*-retskrivningen’.

33 I ordlisterne i denne afhandlings bind 2 er dog også bd. 3-8, 1820-1905, benyttet (omfatter ord med begyndelsesbogstaverne G-Z).

34 Betegnelsen *Qvasi-Fortale* stammer fra *Nyerup 1805*, s. 47 (noten). Hverken første eller andet bind af *VSO* indeholdt nogen fortale. En sådan blev først bragt i bind 3 (1820), og den var da for en stor dels vedkommende identisk med *Elert feb. 1793*.

3.8.3. Normprofil: 'VSO' (1805)

	<i>Til sml.: '1775'</i>	<i>Til sml.: 'Baden' 1785-1801</i>	<i>'VSO' 1805</i>
• RP1	GOT	GOT	GOT
• RP2	STO	STO	STO
• RP3	DOB	(ENK)	DOB
• RP4	+E	(÷E)	(÷E)
• RP5	DOB	(ENK)	DOB
• RP6	+J	(÷J)	+J
• RP7	FRE	(FRE)	FRE
• RP8	FRE	(DAN)	FRE
• RP9	SAM	SAM	(SÆR)
• RP10	PLU	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø	Ø
• RP12	AA	AA(/Å)	AA
• RP13	E	(E)	(E)
• RP14	O	(Å)	(O/Å)
• RP15	STI	(STJ)	STI
• RP16	IE	IE	IE
• RP17	EI(/EY)	EI	EI
• RP18	(+D)	(+D)	+D
• RP19	DSK	DSK	DSK
• RP20	(+G)	+G	+G
• RP21	+H	+H	+H
• RP22	V	V	(V)
• RP23	(LD)	LD	LD
• RP24	+E	+E	+E
• RP25	ENK	(DOB)	(ENK)
• RP26	MEK	MEK	MEK
RP27	GRA	(PAU)	–
• RP28	DE/TE	TE	(DE)/TE

Profilschema for 'VSO-retskrivningen' (1805). Skemaet viser hvilken stillingtagen 'VSO-retskrivningen' (1805) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaerne for Mallings '1775-retskrivning' og 'Badens retskrivning' (1785-1801) anført i kolonne 1 og 2. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1775-retskrivningen'. En streg (–) markerer at jeg ikke har undersøgt normens stilling til det pågældende RP. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.8.4. Uddybning: 'VSO' (1805)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT

1805-Betænkningen er skrevet med gotisk håndskrift som brødskrift og med latinsk skrift til markering af materialiterbrug og i enkelte tilfælde til (andre) fremhævelser.

Genuint græske ord er skrevet med græske bogstaver. *VSO* er i alle 8 bind sat med gotisk skrift i opslagsordene og i brødskriften i det hele taget, med behørig brug af latinsk skrift i rent latinske ord som fx ordklassebetegnelser og -forkortelser. Videnskabernes Selskab vedtog i øvrigt allerede i 1799, mellem ordbogens bd. 1 (1793) og bd. 2 (1802), at dets skrifter skulle trykkes med latinske bogstaver (*Molbech 1843*, s. 245; se nærmere i afsnit 3.9.4, RP1), men holdt altså konsekvent fast ved den gotiske skrift i selskabets ordbog til den var afsluttet i 1905.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

”Commissionen vedbliver efter engang vedtagen Skik at skrive alle Substantiver med store Bogstaver, samt Adjektiver og Infinitiver³⁵, naar de bruges som Substantiver” (*Kolsrud 1974*, s. 42). Hertil kommer også nationalitetsadjektiver og afledninger til personnavne, fx *Dansk*, *Tydsck*, *Platonisk*, *Kantisk*, og adjektiver ”dannet af store Værdigheders Navne”, fx *Fyrstelig*, *Kongelig*, *Pavelig*. I *VSO* er dog både *fyrstelig* og *kongelig* skrevet med småt uden for titulaturer som *Kongelig Høihed*. Også i nationalitetsadjektiverne kan der noteres en bevægelse fra stort til lille bogstav: Adjektivet *Dansk* er gennemført skrevet med stort i artiklen *Dansk* (bd. 1, 1893), hvorimod *tysk* i artiklen *Tysk* (bd. 7, 1863) er skrevet med lille. Uanset den generelle tilslutning til de store bogstaver giver kommissionen plads i betænkningen til en bemærkning fra Thorlacius om at den oprindelig tyske brug af store begyndelsesbogstaver lader til at være på retur i svensk, og at den formentlig ”ogsaa hos os meget vel kunde undværes” (*Kolsrud 1974*, s. 42).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: DOB

I lukket stavelse fastholdes dobbeltvokal til betegnelse af vokallængde, fx *Deel*, *deeltage*, *fin*, *Fiinhed*, *viis* (adj. og imp.), *Viisdom*, *beviist*, *Underviisning*, *guul*, *guulagtig*, *Huus*, *Huus-holdning* (*Kolsrud 1974*, s. 36). Det gælder også præteritum singularis-former som *leed* og *sneeg*, hvor skrivemåder som *led* og *sneg* ”høiligen fornærmer Øiet, da Roden bliver næsten ukjendelig, og Øret som her fordrer et langt trykket *e*” (s. 37). *VSO* har bl.a. *Carduus* og *Claveer*. I åben stavelse gælder derimod grundsætningen om ”ei at bruge overflødige Bogstaver”. Kommissionen afviser derfor at bruge dobbeltvokal ”naar Ordet vokser i Enden, endes paa en Vocal og bestaaer af to Stavelser”, og skriver følgende enkeltvokal i fx *Dele*, *fine*, *vise*, *Huse*. Samme regel er formuleret i indledningen til bogstav E (også for *i* og *u*) i ordbogens bd. 1 (1793). I indledningen til bogstavet I i ordbogens bd. 3 (1820) er reglen om dobbeltskrivning af *i* (og *e*) i enstavesesord med lang vokal formuleret, ”hvilken Skrivemaade ogsaa i Ordbogen er antagen”, dog med nogle undtagelser foran de ”bløde” konsonanter *b*, *d*, *g* og *v*. Og i indledningen til bogstav U (bd. 7, 1863) gentages den samme regel med de samme undtagelser med særligt henblik på fordobling af *u* i fx *guul*, *Duun*, *huuslig*.

35 Der tænkes formentlig på verbalsubstantiver på *-en* som fx *Elsken*, *Løben*, der i *Bek. 17.6.1889*, § 2, anm., omtales som ”infinitiviske Substantiver” (se under ’1889-retskrivningen’, afsnit 3.25.4, RP2).

RP4: Længdeangivende e: (÷E)

(a) Kommissionen lægger afstand til brug af understøttende *e* efter *o* i fx *Soel*, *Stoel*, *stoer* (Kolsrud 1974, s. 36). *VSO* har tilsvarende fx *befol*, *skar*, *Sol*, *Stol* (men *Fyen*, *Roer*, *Sløer*/*Slør*).

(b) Og som følge af økonomiprincippet om ikke at skrive overflødige bogstaver kan man heller ikke misbillige skrivemåder som fx *fri* (ubf. sg.), *Bo*, *fro* (ubf. sg.), *Ro*, *Tro*, *tro* (ubf. sg.), *ny* (ubf. sg.), *Ø*, *maa* (præs. sg.) uden stumt ikke-fleksivisk slut-*e*, der desuden har støtte i *VSO*. Også oprindelig danske ord på *-(er)i* skrives uden slut-*e*, fx *Frieri*, *Frimureri*. Ved skrivemåden *Sti* synes dog "Øiet at fornærmes" af det bortkastede *e*, hvorfor kommissionen foretrækker *Stie* og *Stiemænd*. For dette taler også ordets oprindelse, der ligeledes bruges som argument for fastholdelsen af *muelig* (< *mugelig*) over for *mulig*. Fremmedord der ender på trykstærkt *i*, skrives ligeledes med stumt slut-*e*, fx *Galanterie*, *Philosophie* (s. 36 f.), og det fastholdes principielt *VSO* igennem. I indledningen til bogstavet *E* i bd. 1 (1793) gøres brugen af stumt slut-*e* til reglen i fremmedord som *Academie* og hos nogle også i hjemlige ord som *Roverie*. I indledningen til bogstavet *I* (bd. 3, 1820) indskrænkes brugen af stumt slut-*e* dog udtrykkeligt til "efter Ordbogens Retskrivning" kun at gælde "fremmede Ord, som oprindeligiis ere græske, f. Ex. *Philosophie*, *Academie*, *Poesie*". 1820-kommissionen erkender dog i forordet til bd. 3 at ordbogen er utidssvarende mht. kravet om *ie* i "Frieri [!, jf. ovenfor], *Philosophi* o. s. v.", og at det ikke kan udelukkes at der på grund af uoverensstemmelse mellem ordbogens principper og den retskrivning som redaktører og kommissionsmedlemmer ellers følger, kan "have indsneget sig Inconsequence" i ordbogen (s. XX)³⁶. Se også nedenfor under RP15.

Om analogisk *e* i bl.a. infinitiv, se RP24.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: DOB

Spørgsmålet om dobbelt- eller enkeltkonsonant foran anden konsonant behandles ikke i kommissionens 1805-betænkning, men af *VSO* fremgår det klart at dobbeltkonsonant foran anden konsonant indgår i normen, fx *bittre*, *Døttre* (jf. også RP13), *forbittre*, *offre* (1826), *sladdre* (1848), *tappre* (1863), *yttre* (1905). Ordbogen har dog (trods *sladdre* 1848) enkeltkonsonant i *bedre*, *fordoble*, *hædre*.

Om dobbelt- og enkeltskrivning i enkeltord, se ordliste RP5b (afsnit 4.8) i bind 2 (skrivemåder mærket "1800").

RP6: Palatalisering: +J

Kommissionens flertal går ind for at fx *Giærde*, *Kiøb*, *skiælte* bør skrives som anført med *i* og ikke med *j* (se RP15), og går dermed uden nærmere diskussion ind for at palataliseringen skal betegnes. En mere eksplicit stillingtagen fremgår af det indlæg fra Kierulf til fordel for fx *skjære* frem for *skære* der ligeledes er nævnt nedenfor under RP15. Kierulf

36 Jf. også skrivemåderne *Orthographi*, *Oryktologi* og *Meieri* over for *Melancholie* (hvorfra der ganske vist henvises til *Tungsindighed*) og *Theologie*.

slutter ud fra skrivemåder som *afskære* og *beskære* i bd. 1 at man så også vil blive tvunget til at skrive *skære* uden *i/j* senere i ordbogen (det får han ret i; bd. 6 (1848) har kun *skære*, hvad der er i god overensstemmelse med den af Molbech (1813) foreslåede regel, se nærmere i afsnit 3.9.4, RP6). En sådan skrivemåde vil efter Kierulfs mening ”forårsage en Revolution i manges Retskrivning” og bl.a. føre til skrivemåder som *Skønhed* og *Skærm* mv. uden *i/j*. I indledningen til bogstav G i *VSO* (bd. 2, 1802) oplyses det at ”de nyere .. almindeligst” skriver fx *Giæs*, *Giennem*, *giøre* i modsætning til ”vore Forfædre” der skrev *Gæs* osv.; som undtagelser fra ”denne ellers almindelige Regel” nævnes den tyske partikel *ge* og ”fordanskede Franske Ord” som fx *General*, *Geometrie*. Og i indledningen til bogstav I i bd. 3 (1820, s. 2) bemærkes det specielt om palataliseringen foran *e* og *æ* at den ”nu i de nyere Tiders Orthographie [er] almindeligen indført”, med den tilføjelse at ”Etymologien dog synes at fordre nogen Indskrænkning” i denne brug. Denne indskrænkning er nærmere angivet i artiklen ”Iod” i samme bind, hvor det foreslås at der måske kunne sættes den grænse for palataliseringen at den ikke betegnes ”i de Ord, af hvilke man i Sproget har en anden eller beslægtet Form, det være ved Bøielse, det være Stammeord eller Afledsord, i hvilken *j*[!] ikke findes”. Som eksempler nævnes foruden Kjerulfs ”*skærer*, ikke *skiærer*, fordi det i imperf. hedder *skar*”, *Skændsel* og *skænder* (pga. *Skam*) og *kælver*, *kæmmer*, *kæmper* (pga. *Kalv*, *Kam*, *Kamp*).

RP7: Fremmede bogstaver: FRE

Som det fremgår under RP8 nedenfor, bevares *c* i maksimalt omfang, og det tildeles da også mere end 20 sider i *VSO*'s bd. 1. I indledningen til bogstavet C forsvarer bogstavet yderligere, og ordbogen tager afstand fra at det ”uden Nødvendighed forjages af vort Sprog”. Ordbogen accepterer dog allerede i første bind skrivemåder med *k* ved siden af *c*-skrivemåderne i flere ord, fx *Cabel/Kabel*, *Cabliau/Kabliau*, *Cameel/Kameel* (”skrives almindeligst *Kameel*”), *Canon/Kanon*, og åbner i 1820 yderligere for *k*-skrivemåder ved udsendelsen af bd. 3, der bl.a. indeholder bogstavet K. I fortalen til bindet gives der den generelle anvisning at i ord fra ”det Græske eller et østerlandsk Sprog, hvori Bogstavtegnet svarer til vort K, bør det ikke skrives med Ch eller C, men med K” (s. XIX). I indledningen til bogstav K i samme bind præciseres det til at fremmedord ”rigtigst skrives med K, naar de ere af græsk Oprindelse, og i dette Sprog skrives med K [dvs. kappā]”. På alfabetisk plads inde i bindet henvises der så fra *k*-opslagsformen til den tidligere behandling under C i bd. 1. Ifølge indledningen til bogstav C i bd. 1 bør *c* fastholdes i forbindelsen *Ch* når det udtales som *k*, fx *Chor*, *Christendom*. Dette fastholdes i indledningen til bd. 3 og i indledningen til bogstav K i samme bind, der fortsat vil skrive *ch* når det svarer til græsk *X/χ* (*khi*), fx *Characteer*, *Christen* (smst.). Se også nedenfor under RP8.

Kommissionen har ”[m]ed megen Misfornøielse .. mærket at nogle af vore nyeste Skribenter ville bortkaste Bogstavet q af vort Danske Alphabet, og skrive *beqvem*, *Antikvarisk* med *k* istedet for *q*” (Kolsrud 1974, s. 41 f.). Hvad angår skrivemåder som *Kvinde*, *Kvæg*, *Kval*, *Vederkvælgelse*, gælder det at de gør ordene ”næsten ukjendelige og høiligen fornærme Læsernes Øie” (s. 42). *VSO* fastholder i bd. 3 (1820) i indledningen til

bogstav K at dette bogstav normalt ikke bruges foran *u* eller *v*, men at man her i stedet bruger det "egentlig overflødige Q"). Og tilsvarende fastslås det i bd. 5 (1829) i indledningen til bogstav Q at *q* "bruges allevegne foran *v*, naar K-lyden og V-lyden oprindeligen høre til eet Ord, som i *squalpe*, *Riisqvist*, *Meelqværn*, ikke i *Ferskvand*, *Trækvind*", og at det desuden bruges i nogle fremmedord. Ordbogen nævner dog også at brugen af *q* ikke står uantastet: "Da Bogstavet i Grunden er overflødigt, have nogle, som P. Syv, villet afskaffe det og i dets Sted bruge K. Nogle have forkastet det i oprindelig danske Ord, men beholdt det i fremmede" (smst.).

Bogstaverne *x* og *z* omtales ikke i 1805-betænkningen til trods for at Abraham Kall i en af sine kommentarer til formandens, Nils Schows, udkast spørger "Skal man skrive *Prinz*, *Printz*, *Prinds*?" og tilføjer "Bogstavet Z. kunde og fortiene at omtales" (s. 28; mine kursiveringer). *X* bruges i fx *f. Ex.*, *Flexion*, *forvexles* og *Praxis*, og i øvrigt må en almen anerkendelse af de fremmede bogstaver følge af kommissionens erklærede princip om at foretrække genuine stavemåder frem for fordanskede (RP8). I *VSO* er bogstav *X* og *Z* placeret i ordbogens sidste bind (1905). Ordbogen erkender her i indledningen til bogstav *X* at dette bogstav er på retur: "I Indlyd og Udlyd har det indtil den seneste Tid været brugt for *ks*, dog ikke hvor *s* først ved Bøining eller Sammensætning føiedes til *k*". Om *z* oplyses det i indledningen til bogstav *Z* at den gamle brug for *(d)s/(t)s* i fx *manz* 'mands', *hærætz* 'herreds' forlængst er forladt, og at bogstavet i det hele taget er gået af brug i "ægte danske Ord" og udelukkende bruges i nogle fremmedord optaget fra tysk eller med tysk som mellemled. Det udtales imidlertid altid som *s*, "og i nyere Tid skrives derfor ogsaa mere og mere *s* i Stedet for *z*".

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Bortset fra helt akklimatiserede ord som fx *Krone*, hvor det "vilde være Affectation at skrive *Crone*", skrives fremmedord "efter Retskrivningen i det Sprog og hos den Nation, fra hvilke de komme" (Kolsrud 1974, s. 41). Oprindelig græske ord følger latinsk praksis, fx *Æschylus*, *Comoedie*, *Oeconomie* (omend med en vis principiel forståelse for skrivemåder med *ø* i stedet for *oe*), *Throne*, *Philosophie*, *Character*, *Psalm*, *Psychologie*. Latinske ord skrives som i latin mht. *c/k*, fx *Colonie*, *Cultur*, *Publicum*, *Punct*, *Scepter*, og mht. *-tion/-sion*, fx *Approbation*, *Nation*, *Recommandation*. Og franske ord skrives som i fransk, fx *Artillerie*, *Gouverneur*, *Medaille*, *Memoire*, *Porcelain*. Betænkningen er dog opmærksom på at *VSO* skriver delvis fordansket i *Commandør* og *Commissionær*, og bemærker i den anledning at det "maaske [er] det rigtigste at følge den fremmede Retskrivning i det hele", og at de "samme Principer bør iagttages i Ord af de øvrige nyere Sprog" (smst.). Kommissionen slår sine synspunkter fast ved i et par særskilte punkter at understrege at *k*-skrivemåder som fx *Kapitain* (i *VSO*, bd. 1, skrevet *Captein*) og *Kultur* er uacceptable, og at kommissionen "høiligen" misbilliger nyere fonetiske skrivemåder som "*Nasion*, *Faksion*, *Skikaner*, *Filosofi*, *Fysionomi*, *Fysiologi*, *Sykologi* og deslige" (smst.). – Se også ovenfor under RP7 og nedenfor under RP21 om stumt *h* i *Theologie* mv.

En paradoksalt konsekvens af princippet om genuin stavning af fremmedord er at

visse oprindelig franske, almindelig brugte ord på grund af deres ”udanske” stavemåde ikke kan opnå borgerret i sproget og dermed heller ikke gøre sig fortjent til en plads i ordbogen. Det gælder fx ord som *Chef* og *Chokolade* ”hvori *Ch* lyder omtrent som et blødt udtalt *Sk*” der ”aldrig [kan] antages som Danske Ord, (uagtet man ofte nødes til at bruge dem af Mangel paa ligegældende ord i vort Sprog) med mindre de saavel i Henseende til Vocaler som Consonanter blive skrevne paa en med vores Alphabet overeensstemmende Maade; og altsaa kan de ikke heller her [dvs. i *VSO*] finde Sted” (bd. 1, s. 553). Jf. den tilsvarende udgrænsning af fremmedordene hos Svend Grundtvig i *DHO* 1872 (afsnit 3.24.4, RP8).

RP9: Ét eller flere ord: (SÆR)

Kommissionen tager i 1805-betænkningen udtrykkeligt afstand fra ”den Neologie, at skrive *ialmindelighed, isærdeleshed*[,] *istedet, iløndom, ismug, ifleng*” (Kolsrud 1974, s. 42), men overholder det kun delvis i selve betænkningen, der bl.a. skriver *isteden/istedet* (s. 38), men i *Almindelighed* (s. 43). *VSO* skriver overvejende i flere ord, fx *af Sted, des mere* (men *desforuden*), *des uagtet, en Deel* ’Mængde; Hob’, *end sige, for at, hvor længe*, men har dog også en del eksempler på sammenskrivninger, fx *allevegne, efterat, forlængst, forresten, hvor meget/hvormeget*. Der skrives *om Bord* og *om Borde* i bd. 1 (under *Bord*), men i ét ord, *ombord(e)*, i bd. 4 (1826). Se i øvrigt eksemplerne under 1800 i ordliste RP9 (afsnit 4.16).

Reglen om sammenskrivning af adverbium + præposition når helheden fungerer som adverbium, og særskrivning når den fungerer som præposition, er eksplicit formuleret i *VSO*, bd. 3 (1820): ”**Indenfor, inden for**, *adv. & præp.* [Bør som *adverb.* skrives i eet Ord, og som *præp.* i to.]³⁷”. Samme regel er formuleret under opslagsordet *inden i*. Det er den regel der også er formuleret i *Molbech 1813* (se nærmere i afsnit 3.9.4, RP9), men det er formentlig her i *VSO* den formuleres for første gang. Ganske vist er trykkeåret for det samlede bd. 3 (I-L) 1820, men hæftet med bogstavet I blev allerede udsendt i 1809. Det var oprindelig T. Baden der havde redigeret bogstavet, men før det blev udsendt, passerede det Molbech, der i 1806 havde indledt sit mangeårige medarbejderskab ved ordbogen med at revidere og supplere Badens redaktion af bogstavet I (*VSO*, bd. 3, s.V).

Det er således ikke usandsynligt at fremkomsten af adverbial/præpositionalreglen her i *VSO* skal tilskrives Molbech. Jeg har i hvert fald ikke fundet spor af den i de to første bind af *VSO* fra 1793 og 1802. Tværtimod er det særskrevne *frem ad* i bd. 2 anført som adverbium med bl.a. eksemplet ”Det bevæger sig alt mere og mere *frem ad*” (der er ingen eksempler på præpositional brug), og det sammenskrevne *fremfor* er anført som præposition, fx ”Han blev agtet, udmærket, *fremfor* alle andre”. Der er dog her tale om *fremfor* i overført, ikke-rumligheds betydning, hvad der jo også senere medfører sammenskrivning i præpositional anvendelse. *Henimod* (under opslagsordet *hen*, ligeledes i bd.

37 *VSO*’s kantede parentes.

2) er skrevet i ét ord i både rumlig og overført betydning: "Naar man kommer *henimod* Byen, maa man dreie af paa venstre Haand" og "Det er *henimod* en Time siden". Se også om *henved* og *indtil* i ordliste RP9 (afsnit 4.16).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

I 1805-betænkningen bruges der gennemgående pluralisformer i præsens og i visse præteritumsformer. For præteritumsformerne fastsættes den regel at der dannes en særskilt præteritumsform i de tilfælde hvor den ikke falder sammen med præsens pluralisformen. Der skrives altså fx *bandte, droge, gave, holdte, lode, vare, aade*, men fx *græd, kom, løb* og *sov*. Som undtagelser nævnes yderligere *gad, leed, sang, sprang, traf* samt dem der ender på *k*, fx *drak, fik, gik, sank*. (Kolsrud 1974, s. 37).

Kommissionen nævner sidst i sin betænkning endnu en "forviklet grammati[c]alsk Vanskelighed" som ikke bør forbigås, nemlig spørgsmålet om kongruensbøjning af de "passiviske Perfect-Participier" (s. 43). Kommissionen går her (i modsætning til ved supinum) ind for kongruensbøjning i køn og tal hvor der findes særskilte fælleskøns- og pluralisformer: "Man bør altsaa skrive: *Jeg er kommen, Skibet er kommet, Vi ere komne, Skibene ere kommede, afgaaede*. Naar man vil være consequent, maa man skrive: *ieg er bleven slagen, vi ere blevene slagne, Taarnet er blevet slaget af Lynilden*". Kommissionen erkender dog at man i de sidste sætninger har "baade Skrive- og Talebrugen imod sig", og at det "efter den hidtilværende Sproglære er .. aldeles uafgjort, hvilket der skal være det rigtigste". (Smst.). Kommissionen konkluderer at paa dette punkt "maa vor Sproglære ganske paa ny omarbeides" (s. 44).

RP11: Ét eller to ø-tegn: ø/ö: Ø

VSO-normen opererer kun med ét ø-tegn (Ø/ø). Tegnet ö forekommer dog en enkelt gang i VSO, bd. 8 (1905), se nærmere nedenfor under RP12.

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA

Spørgsmålet om evt. brug af *Å/å* er slet ikke til diskussion i 1805-betænkningen eller i VSO, der gennemført bruger *AA/Aa*. Som et kuriosum kan det dog nævnes at bolle-*å* får sneget sig ind i ordbogens ottende og sidste bind (1905). Her forekommer det dels i fortalen (underskrevet af Vilh. Thomsen og Ludv. F.A. Wimmer) i omtalen af Viggo Såby og hans part i redaktionsarbejdet (s. IV ff., se også under RP17 nedenfor), dels i indledningen til bogstav V (som er redigeret af Såby³⁸), hvor det sammen med bl.a. ö er brugt som lydbetegnelse: ".. Lydene kort *a, æ, ö, å*" (s. 1, sp. 1), "Lydene *a* og *å*" (s. 2, sp. 2)³⁹.

38 Såby tiltrådte som redaktør i 1879 og havde ved sin død i januar 1898 udarbejdet manuskript til *V- Virkeaar*. Medlemmer af Ordbogskommissionen var i det nævnte tidsrum dels Sv. Grundtvig, der var medlem fra 1869 til sin død i 1883, dels Vilh. Thomsen og Wimmer, der indtrådte i kommissionen i 1878, og som i 1905 kunne underskrive fortalen til ordbogens sidste bind. (VSO, bd. 8, s. III ff.).

39 Kursiv gengiver her ved disse seks bogstaver latinsk skrift.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

Spørgsmålet behandles ikke i kommissionens 1805-betænkning, men af *VSO* fremgår det at normen nærmest hælder mod *e* til betegnelse af kort (og undertiden lang) æ-lyd, fx *begge, begiere, begierlig, fegte, frek, Gierde* (jf. RP15 nedenfor), *Giest* ("skrives og *Giæst*"), *giette, giev, hielpe*. Der skrives dog fx *giære* (vb.) og henvises fra *Ævne* (bd. 1, *Æ* er alfabetiseret som *AE*) til *Evne*. Under opslagsordet *iævn* (1820) tilføjes det "Skrives ogsaa af mange *ievn, ievnere, ievnest*".

Om brugen af *e* og *æ* nævner betænkningen i øvrigt og med principiel tilslutning at et af medlemmerne har anført at etymologien bør være afgørende. Til illustration af princippet nævnes det at *a* i en bøjningsform bør medføre at *æ* foretrækkes frem for *e* i "Stammeordet", altså fx *Hjælp, hjælper, lægger, sætter* pga. *hjalp, lagde, satte*. (Kolsrud 1974, s. 36). Samme medlem citeres i den forbindelse for det synspunkt at pluralisformen *Døttre* (og ikke *Dattre*) bør føre til at grundformen *Dotter* foretrækkes frem for *Datter*. Der henvises da også i *VSO* fra *Datter* til *Dotter*, og under dette sidste ord bemærkes det: "skrives og *Datter* og *Daatter*".

RP14: *o* eller *aa*(å): (O/Å)

VSO har bl.a. *Flaad/Flod, Flaade/Flode, lodden/laadden/laaden, Saald/Sold* og *Landkort, Skodde*. Om *Dotter/Daatter*, se RP13 ovenfor, og se i øvrigt ordliste RP14 (afsnit 4.19) i bind 2 (specielt noten til *Saald/Sold*).

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STI

Kommissionens holdning til spørgsmålet og dens argumenter for denne holdning fremgår af følgende udtalelse:

Pluraliteten i Commissionen erklærer sig imod de Nyeres Skik, med Hensyn til Udtalen, istedet for *i* at skyde *j* ind i visse Ord; f.Ex. *Kjøb, Skjold, skjælte, skjænde, beskjærme, fjerne, Stjerne, Tjære, Gjærde* [jf. RP13 ovenfor] og deslige. Dens Grunde ere, at vore Forfædre ikke kjendte denne Skrivemaade; at ingen Autoritet findes for den, [hverken] hos vore ældre meest classiske Skribenter, eller i det Kongelige Videnskabernes Selskabs Ordbog; og at den Forbedring de Nyere derved have troet at indføre, ikke synes at være af stor Vigtighed.

(Kolsrud 1974, s. 40).⁴⁰

Efter denne tilkendegivelse følger et langt citat fra "Een af Commissionen" (dvs. Thorlacius) der varmt støtter flertallets opfattelse af det urigtige i at erstatte *i* med *j* (s. 40–41).

40 Denne klare stillingtagen imod *j*-skrivemåderne modsiges af at der i selve betænkningen gennemgående skrives *j* i dækket forlyd (se fx skrivemåden *kjendte* i det netop anførte citat), både i den egentlige fællestekst og i citaterne fra enkeltmedlemmer. Der er dog formentlig her tale om skrivemåder som skyldes den der har renskrivet betænkningen forud for afleveringen til Videnskabernes Selskab: Både Schows oprindelige udkast og Thorlacius' udførlige bemærkninger er nemlig skrevet med *i* og ikke *j* i de herhenhørende ord, og i Skautrups og Glahders afskrift af den kopi af det endelige promemoria til Universitetskommissionen der ligger i selskabets arkiv, er der ligeledes brugt *i*-skrivemåder.

Og umiddelbart efter det bringer betænkningen et citat fra "En Anden af den modsatte Meening" (dvs. Kierulf). Dette citat drejer sig imidlertid ikke om brugen af *i* over for *j*, men om at palataliseringen (som det pågældende medlem ganske vist betegner med *j*) fortsat bør markeres i ord som *skjære/skære*, *Skjærm/Skærm*, *Skjønhed/Skønhed* (s. 41); se nærmere ovenfor under RP6.

Brugen af *i* frem for *j* i dækket forlyd fastholdes VSO igennem. Allerede i indledningen til bogstav G (bd. 2, 1802) nævnes det dog i en parentes at nogle skriver *gi* i stedet for *gi* i ord som *giennem* mv. Og i indledningen til bogstavet I (bd. 3, 1820) noteres det at nogle før vokal omend "mindre rigtigheden betiener sig af Skrifteegnet for Consonanten *I* eller Iod". I artiklen "Iod" i samme bind konkluderes det forsigtigt om brugen af *j* over for *i* at *j* kun burde bruges når det som i fx *ja* er "en virkelig Consonant [der] begynder en Stavelse", og at "man følgelig ikke behøver, imod den paa Udtalen grundede Skriferigtighed, at bruge Skrifteegnet *Iod*, hvor *I* er dobbeltlydende i Forening med en anden Vocal, hvilken det enten efterfølger eller foregaaer". I forordet til samme bind erkender kommissionen at ordbogen er utidssvarende ved at fastholde *i*, idet "de fleste Orthographen nu have vedtaget at bruge [*j*] steds foran en Vocal, henhørende til samme Stavelse" (s. XIX). Ordet *Stemmejern* er da også i bd. 8, 1905, skrevet som anført her (og ikke som *Stemmeiern*).

RP16: *ie* eller *je* i trykssvag stavelse: IE

1805-Betænkningen ytrer sig ikke om problemet, men VSO viser at normen kræver *-ie* her, fx *Ballie*, *Batallion*, *Brynne*, *Castanie*, *Familie*; *Villie* (1905). Ordbogen skriver dog *Banje* med *j*, hvad der muligvis er grunden til tilføjelsen "uden Tvivl et fremmet Ord. Kaldes og *Banjedæk*".

RP17: Diftonger: EI

Spørgsmålet er ikke behandlet i 1805-betænkningen, der dog konsekvent gennemfører *i* som anden diftongkomponent i *i*-diftongerne. Af eksempler fra VSO kan yderligere nævnes *arbeide*, *bebreide*, *Beiler*, *freidig*, *bøie*, *fløi*, *fløiet*; jf. også skrivemåderne *Bøining* og *føiedes* i citatet om *z* fra bd. 8 (1905) under RP7 ovenfor. I artiklen "Iod" i ordbogens bd. 3 (1820) fastholdes det at der bør bruges *i* og ikke *j* bortset fra når lyden står stavelsesinitialt, således også når bogstavet som "dobbeltlydende Vocal eller Diphthong .. i een og samme Stavelse staaer bag efter Vocalerne *a*, *e*, *o* og *ø*. (*Bai* – *Leide* – *Koie* – *Løier*).". I indledningen til bogstav U i bd. 7 (1863) nævnes det at diftongen *uj* som i "I Hui og Hast" generelt er sjælden, og det tilføjes i en parentes at verbet *huje* "derimod som oftest [skrives] med Consonanttegnet *j*".

Substantivet *Have* skrives sådan i VSO, med bemærkningen: "skreves fordm, og skrives endnu af nogle *Hauge*". I øvrigt skrives der *au(g)* og *oug* i *Laug* ("Andre skrive *Lav*", 1820), *Saug*, *Saugværk* osv. (1848), *taus* ("I ældre Skrifter ogsaa *tags*", 1863), *Toug* (1863). Ordbogens foretrukne form *Plov* (1829) ledsages af kommentaren "I ældre Tiders Dansk skrives det *Plog*, *Ploug*, *Plough*". Ordbogens praksis i de senere bind modsiges

delvis af indledningen til bogstavet G i bd. 2 (1802). Her nævnes *Lav* som normalskrivemåden (idet *Laug* ”dog endnu bruges af mange”); ligeledes ”*Sav*, for *Saug*; *Bov*, for *Boug*; *Plov*, for *Ploug*”. I bd. 8 (1905) anføres stavemåderne *tavs* og *Sav* som de eneste i indledningen (s. 1, sp. 1) til bogstav V (redigeret af Såby), og senere i samme indledning fastslås det at *Laug*, *Saug* og *Hauge* for *Lav*, *Sav* og *Have* ”maa betegnes som forældet” (s. 2, sp. 2).

Ordbogen har opslagsformer uden afsluttende *g* i *Dei*, *fei* og *sei* (1848), men åbner ved alle tre også for det stumme *g*: ”skrives og *Deig*”, ”skrives og ofte *feig*” og ”skrives ogsaa *seig*; fordum *seg*, *seeg*”.

RP18: Stumt *d* generelt: +D

1805-betænkningen ytrer sig ikke om problemet. VSO har *d*-skrivemåder i (*i*)blandt, godt (fra opslagsordet *got* henvises der til *god* med bemærkningen ”skrives meest godt”), grandt, og tidt (1863). Der henvises fra *Gidsel* til *Gissel*, hvor dog også *Gidsel* nævnes som en mulighed, og tilsvarende fra *Trudsel* til *Trusel*, der får kommentaren ”Skrives oftest, men mindre rigtigt: *Trudsel*”.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: DSK

Foranlediget af et spørgsmål fra Abraham Kall (se ovenfor under RP7) fastslår 1805-betænkningen at der skrives *Prinds* og *Prindsesse* med *ds* (Kolsrud 1974, s. 42), og den skriver ligeledes *Tydsk* (men *Græsk*). VSO har desuden *d* i *jydsk* (1820), *Tydsk* (1820), *Vædske* (1905) og i *Dands*, *dandse*, *gandske*, *Grændse*, *Krands* (1820), *Prinds(esse)* (1829). Ordbogen skriver *Græsk*/*græsk* (under *Grækisk*) uden *d*, og ligeledes *vaske*, *vasker* (”ogsaa ofte skrevet *vadsker*”) og *Vask* (1905). Ved det sidstnævnte ord tilføjer ordbogen ”Ogsaa ofte skrevet *Vadsk* ved urigtig Henførelse til *vaad*, *væde*, *Vædske*”.

RP20: Stumt *g*: +G

1805-betænkningen ytrer sig ikke om dette spørgsmål, men VSO skriver *g* i bl.a. *dølge*, *dulgde* og i *spørge*, *spurgte*, *Spørgsmaal* (1848) og *vælge*, *valgte*, *valgt* (1905, med tilføjelsen ”omtr. til Midten af 18de Aarh. sædv. *valde* (*valte*), *vald* (*valt*) .. senere i Fleng *vælge* og *vælle* eller sieldnere *væle*”).

RP21: Stumt *h*: +H

1805-betænkningen går eksplicit ind for *h* i *Throne* (jf. RP8). Og VSO har obligatorisk *h* i *Thee*, *thi*, *Throne* og *Uhr* (1863). Formen *Rhed* opføres i ordbogen som sideordnet med *Reed* og *Rede* (1829), og *Lehn* fravælges som opslagsform til fordel for *Læn*, der har fået kommentaren ”skrives sædvanligen *Lehn*, som og i Loven, hvilken Skrivemaade er tagen af det Tydske” (1820). I indledningen til bogstav T (1863) oplyses det at ”overflødigt *h* ved *t* ”nu næsten allene [er] beholdt i Ordet *thi*”. Ordbogen foretrækker da også i samme bind (*et*) *Ting* frem for den nymodens (*et*) *Thing*: ”I den nyeste Tid begynder hos os den i ældre trykte danske Skrifter ingensteds forekommende Skrivemaade

Thing hyppigere at komme i Brug" (bind 7, 1863). I ordbogens tidligste bind er ordet ligeledes skrevet uden *h*, således *Alting* (1793) og *Herredsting* (1802), der begge som del af betydningsforklaringen har ordet *Landsting*. Da ordbogen med bd. 3 (1820) er kommet til dette ord, skrives det imidlertid uden nærmere forklaring *Landstthing*, hvad der gav anledning til kritik fra Molbech, hvis synspunkter øjensynlig er slået igennem ved redaktionen af artiklen i ordbogens næstsidste bind (se også afsnit 3.9.4, RP21, inkl. note 54).

Om *h* i fremmedord nævnes det i ordbogens bd. 2 (1802) at det findes efter "visse Consonanter", fx i *ch* udtalt som *k* i fx *Chirurgie*, *ph* udtalt som *f* i fx *Alphabet* og "*Th*, der udtales blot som *T* i *Theologie*, *Theorie*, *Thee*" osv. Og i ordbogens bd. 7 (1863) anføres det i indledningen til bogstav *T* at *th* (bortset fra i *thi*, se ovenfor) nu kun skrives i "Ord af fremmed Oprindelse, især af det Græske, hvis *θ* [theta] derved udtrykkes".

VSO har *Sal* og *Vare* uden længdemarkerende *h*. Se også ovenfor om *Reed* mv. og *Uhr*.

RP22: *v* eller *f*: (V)

Det anføres i 1805-betænkningen at nogle af kommissionens medlemmer går ind for "nyere Skribenters Skrivemaade" i ordene *gift*, *Skrivter* og *Udgivter*. Betænkningen synes dog ikke desto mindre med støtte i "den i det daglige Liv herskende Udtale" og *VSO*'s *gift* at foretrække skrivemåderne med *f*. (Kolsrud 1974, s. 39). *VSO* skriver, som betænkningen anfører, adjektivet (participiet) *gift* med *f*, men har i øvrigt *v* i *grovt*, *havt* og *stivt* (1848). I indledningen til bogstav *F* (bd. 2, 1802) nævnes det kort at *f* ofte "omvexles med *V*, f. Ex. *Drift*; af *driver*: *Skrift* af *skriver*". Og i indledningen til bogstav *V* (bind 8, 1905) nævnes det at *f* skrives *v* foran *t* i *havt* og *stivt*, der dog "i nyere Tid efter Udtalen skrives *haft*, *stift*". Om *vt* for *ft* i afledninger som *Grøft*, *Skrift* osv. tilføjes det at det "aldrig [har] været almindelig Brug, men findes som en Egenhed hos enkelte Forfattere (f. Ex. Mynster og Sibbern)".

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville*: LD

Kommissionen peger i 1805-betænkningen på en "ubehagelig Skødesløshed" som begås af "de fleste nyere Skribenter" ved bøjningen af *kunne*, *skulle* og *ville* til trods for at deres bøjning er fastlagt hos de klassiske forfattere. Kommissionen anfører ikke eksplicit hvad det er den regner for den korrekte brug, men tager afstand fra brugen af *kunne*, *skulle* og *ville* i præteritum og fra brugen af *kunde*, *skulde* og *vilde* i infinitiv og af *kundet*, *skuldet* og *vildet* i supinum (præteritum participium). Den gør dog samtidig opmærksom på at den herskende usikkerhed på området "bør tilregnes Sættere og Correcteurer, hvilke, formedelst det vaklende og ustadige Væsen i Retskrivningen, ei have kunnet danne sig noget fast System". (Kolsrud 1974, s. 42). Af *VSO* fremgår bøjningsmønstrene (1820, 1848, 1905):

inf.: *kunne, skulle, ville*
 præs. sg.: *kan, skal, vil*
 præs. pl.: [*kunne*], *skulle, ville*
 præter.: *kunde, skulde, vilde*
 præter. ptc.: *kunnet, skullet, villet*

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E

(a) Spørgsmålet om bøjning af substantiver på trykstærk vokal er ikke behandlet i 1805-betænkningen. *VSO* tilføjer endelsen *-er* i *Køer* (1820) og *Træer* (1863) mv. Se flere eksempler under "1800" i ordliste RP24a (afsnit 4.28).

(b) Analogisk *e* fastholdes konsekvent i infinitiv og præsens singularis og pluralis af verber, fx *troe, troer, vi maae*; for infinitivs vedkommende fastslås det analogiske slut-*e* yderligere som reglen i indledningen til bogstav E (bd. 1, 1793), fx *at staae, frie, giøe*. *VSO* har bl.a. *boer* og *døer* (præter. *døede*).

(c) Analogisk *e* fastholdes ligeledes i pluralis og bestemt form af adjektiver, fx *det frie menneske, den troe Tjener, froe Øieblikke* (Kolsrud 1974, s. 37).

RP25: Bøjning af fremmedord: (ENK)

1805-betænkningen udtaler sig ikke om problemet. I *VSO* skrives (a) fremmedord der ender på en stavelse med **hovedtryk** og kort vokal, dels med enkeltkonsonant, dels med dobbeltkonsonant foran bøjningsendelsen, fx *Fabriker* og *Catholiker* (artiklen *Catholsk*), *Minuten* (1826) og *Capeller, Casketter, Codiciller, Crocodiller, Compasser*. (b) Jeg har ikke fundet eksempler på typen med stum slutkonsonant (jf. ordliste 25b (afsnit 4.29) i bind 2), og (c) bøjningsformer af ord med **bitryk** på slutstavelsen har jeg kun fundet enkelte eksempler på, alle med enkeltkonsonant: *Biskoper, Brylluper, Fændriker*; ord af denne type mangler hyppigt oplysninger om bøjning, fx *Sennep*.

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

1805-betænkningen udtaler sig ikke om orddeling. Jeg har ikke undersøgt stavelsesdelingen nærmere i *VSO*, men stikprøvevis opslag tyder på at det er den gamle mekaniske stavelsesdeling der følges. Af detaljer har jeg noteret orddelingen *Fæ-dre* (i artiklen *Fader*).

RP28: Præteritum: (DE)/TE

Spørgsmålet om hvorvidt præteritumsendelsen i verber som fx *føre* og *tænke* skal skrives med *-de* som hos Sneedorff, Andreas Schytte og Malling (*førde, tænkte*), eller med *-te* som hos Baden og samtidens skribenter i øvrigt (*førte, tænkte*), deler kommissionens medlemmer i 1805. Et flertal går dog – til trods for at *-de*-skrivemåderne "understøttes .. af Selskabets Ordbogs Autoritet" (Kolsrud 1974, s. 40) – ind for de nyere skrivemåder med *-te* i præteritum "som meer overensstemmende med Udtalen og den nuværende almindelige Skrivemaade" (smst.). *VSO* har, som 1805-betænkningen forudsætter, skri-

vemåder som *brugde, førde* (med undtagelser som *begyndte, gieldte*, dvs. med *-te* efter *d*, se nærmere under '1775-retskrivningen' i afsnit 3.5.4, RP28). Ordbogen opgiver dog *d*-skrivemåderne allerede efter bd. 2 og anfører fra bd. 3 (1820) udelukkende skrivemåder med *-te*, fx *lyste, læste* (bd. 3, 1820); *raabte, reiste* (bd. 5, 1829); *slæbte, spurgte, søgte* (bd. 6, 1848); *valgte* (bd. 8, 1905).

3.9. 'Molbechs retskrivning' (1813–1859)

3.9.1. Hovedtræk: 'Molbech' (1813–1859)

'Molbechs retskrivning' (1813–1859) er en privat norm udformet af Christian Molbech (1783–1857). – Normens indholdsdirektiver er retskrivningsordbogen *Molbech 1813* (*Dansk Haand-Ordbog* ..) og modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859* (*Dansk Ordbog* ..). – De samme ordbøger, specielt *Molbech 1833/1859*, er grundlæggende indholdsdi- rektiver for flere af 1800-tallets normer, fx '1847-retskrivningen' og '1865-retskrivnin- gen'. 'Molbechs retskrivning' er i det hele taget i høj grad synonymt med århundredets traditionelle retskrivning og ligger også bag en så sen norm som 'den litteraire Retskriv- ning' (1889, se afsnit 3.26).

I betragtning af 'Molbechs retskrivnings' fremtrædende rolle som grundlag for (og modsætning til) århundredets øvrige normer medtager jeg i den følgende punktvise normkarakteristik alle de retskrivningsproblemer (RP1–RP27/28) der kan indgå i normbeskrivelserne her i afhandlingen:

- Bruger gennemført gotisk skrift, også i fremmedord (RP1).
- Skriver både egentlige substantiver (appellativer) og substantivisk anvendte adjekti- ver med stort begyndelsesbogstav (RP2).
- Fordobler vokalerne *e*, *i* og *u* i lukket stavelse når vokalen er lang, dog ikke foran "de bløde konsonanter", *b*, *d*, *g* og *v*, altså fx *heel*, *Priis*, *suur*, men *hed*, *sid* (RP3).
- Afviser understøttende *e* (medmindre det er betydningsadskillende) og er relativt afvisende over for stumt slut-*e*, der dog bevares i fremmedord som *Cancellie* (RP4).
- Gennemfører dobbeltskrivning af konsonant ved *p*, *t*, *k* og *f* foran *r*, fx *tappre*, *yttre*, *læk- kre*, *offre*, desuden ved *d* og *b* i nogle ord, fx *puddre*, *forkobbre* (men *hædre*, *slubre*) (RP5).
- Bruger konsekvent palataliseringsmarkøren *i* i ord som *giennem*, *giør*, *kiærlig*, *Skiebne*, dog ikke i ord med beslægtede former uden *i*, fx *kæmme* (pga. *Kam*), *omgængelig* (pga. *gaae*) (RP6).
- Fastholder brugen af fremmede bogstaver, også i danske ord, selvom de principielt må anses for overflødige i danske ord (RP7).
- Går principielt ind for at fremmedord har genuin stavemåde (og holder dem i vidt omfang ude af ordbøgerne); anerkender dog mindre fordanskninger i akklimatisere- rede fremmedord (RP8).
- Har principiel (og moderat) præference for sammenskrivninger, fx *afsted*, *efterhaan- den*, *endeel*, *hvadsomhelst*, *ombord*, *tilsidst*, *vedlige* (og *indenfor*, *nedenfor*, *ovenpaa*, *udad* mv. brugt som adv.), men særskrifter fx *alt for*, *end sige*, *i Dag*, *med mindre*, *paa Ny* (RP9).
- Gennemfører konsekvent kongruensbøjning af finit verbal (RP10).
- Bruger kun ét *ø*-tegn (RP11).
- Bruger kun *aa* (RP12).
- Foretrækker i vidt omfang *e*-skrivemåder, fx *Flesk*, *Hefte*, *hielpe*, *Hierte*, *tiene* (RP13).

- Tenderer svagt i retning af *o*-skrivemåder, fx ved at det i 1813 fejlmarkerede *lodden* fra 1833 optages ved siden af *laaden* (RP14).
- Fastholder generelt brugen af *i* og ikke *j* og skriver fx *Skiald, kiende, Hiul* (RP15).
- Foreskriver *-ie* i *Linie, tredie* mv. (RP16).
- Skriver gennemført andenkomponenten i *j*-difftonger med *-i*, fx *Hai, veie, Øie*; såvel *-y* som *-j* afvises eksplicit (RP17).
- Har udstrakt brug af etymologisk stumt *d* i almindelighed fx *endskiøndt, frådse, godt, tidt* (RP18).
- Har udstrakt brug af etymologisk stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*, fx *gridsk, jydsk, Vædske, Grændse, Sands* (RP19).
- Gennemfører *g* i fx *solgt, Spørgsmaal* (RP20).
- Går ind for relativt udstrakt brug af stumt *h*, fx i *Throne, Uhr, Theater, thi* (men afviser *Thing* 'forsamling') (RP21).
- Afviser eksplicit *av* for *af*; fastholder *v* i fx *grovt, havt* (RP22).
- Skriver gennemført præteritum af *kunne, skulle, ville* med *d* og infinitiv (og præs. pl.) med dobbeltkonsonant (RP23).
- Gennemfører analogisk *e* i verber og adjektiver, fx *at troe, ublue Priser* (RP24).
- Har en vis overvægt af fordoblinger før bøjningsendelsen i ord med hovedtryk på slutstavelsen, fx *Giraffer, Fabrikker, Parceller, Calotter* (men fx *parallele, Minuter*); i ord med bitryk på slutstavelsen er der nærmest ligevægt mellem dobbelt- og enkelt-skrivning, fx *Carnavaller, Dompapper*, men *Møttriker, Dumrianer* (RP25).
- Foreskriver mekanisk orddeling, fx *Sta-vel-se, Brø-det*, herunder at *sp, st, sk* ikke må deles (RP26).
- Bruger grammatisk kommatering med en del "ekstrakommaer" (RP27).
- Gennemfører skrivemåder med *t* i den korte præteritumsendelse, fx *brugte, førte* (RP28).

Den private 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) indgår som grundlag for en række af periodens officielle retskrivningsnormer: '1847-retskrivningen' (afsnit 3.11), '1855-retskrivningen' (afsnit 3.13), '1865-retskrivningen' (afsnit 3.15), '1867-hærretskrivningen' (de tidlige versioner) (afsnit 3.17), '1871-retskrivningen' (afsnit 3.22), og 1871-versionen af '1871-rigsdagsretskrivningen' (afsnit 3.23).

3.9.2. Indholdsdirektiver: 'Molbech' (1813-1859)

'Molbechs retskrivning' (1813-1859) er en privat retskrivningsnorm, der som udgangspunkt er formuleret og formidlet af filologen Christian Molbech (1783-1857) efter opfordring fra en privat forlægger. Der er dog samtidig tale om en norm hvis indhold stort set blev overtaget af flere af periodens officielle retskrivningsnormer. Det gælder først og fremmest '1847-retskrivningen' og '1865-retskrivningen', der begge har deres dominerende indholdsdirektiver tilfælles med 'Molbechs retskrivning'.

Normens indholdsdirektiver er Christian Molbechs to rigssprogsordbøger, dvs. hans retskrivningsordbog, *Dansk Haand-Ordbog til Retskrivnings og Sprogriktigheds Fremme med Grundtræk af den danske Retskrivningslære*, 1813 (Molbech 1813), og hans betydningsordbog, *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste*, bd. 1-2, 1833 (Molbech 1833), hvis 2. udgave udsendtes i 1859 (Molbech 1859).

Molbech 1813 består ud over dedikationen til kongen og bogens fortale af en vejledningsdel med en retskrivningslære, *Grundtræk af den danske Retskrivningslære med en Vejledning i Ordbogens Brug* (s. 1-88), og af en ordbogsdel, *Dansk Haand-Ordbog* (s. 89-563).

Retskrivningslæren falder i to hoveddele. Første hoveddel består af principielle betragtninger om forholdet mellem tale og skrift og om forholdet mellem de forskellige retskrivningsprincipper mv. (§ 1-20, s. 3-36). Af speciel interesse for normbeskrivelsen er § 20, der bl.a. opregner ”de Hovedposter, hvori den danske Retskrivning endnu er meer eller mindre ustadig, og hvilke Retskrivningslæren tildeels maa lade være uafgiorte, indtil den Skrivemaade, som den kan foreslaae som den rigtige, ved almeen Brug er bleven bekræftet” (s. 35, se nærmere nedenfor under RP3, RP4, RP7, RP13, RP15, RP17). Anden hoveddel er de egentlige ”Retskrivningsregler” (§ 21-28, s. 36-68), som altså udgør den systematisk beskrevne grundstamme i ’Molbechs retskrivning’. Efter den egentlige retskrivningslære giver Molbech en vejledning i ordbogens brug (s. 68-85), der ligeledes rummer bemærkninger af betydning for fastlæggelsen af hans norm.

Ordbogsdelen indeholder i alt ca. 38.000⁴¹ alfabetisk ordnede opslagsord med oplysninger om ordklasse og bøjning og i en del tilfælde også med korte identificerende betydningsangivelser.

Molbech 1833 består af to bind på sammenlagt 1516 sider. Knap 100 sider udgøres af en fortale (s. III-XXIX) og en ”Oversigt af det danske Sprogs Historie; med Sprogprøver fra det 12te til det 16de Aarhundrede” (s. XXXI-LXXXII). Fortalen indeholder ikke nogen retskrivningslære eller tilsvarende, men har dog (s. XXIII-XXV) nogle bemærkninger om forskellige ortografiske enkeltproblemer (se nedenfor under RP3, RP15, RP17 og RP21). Herudover henviser Molbech for retskrivningens vedkommende generelt til fortalen og retskrivningslæren i retskrivningsordbogen fra 1813 og gør opmærksom på at han i *Molbech 1833* ligesom i *Molbech 1813* har ”antaget den herskende Skrivebrug, som Ordbogens orthographiske Grundlov” (s. XXIII). Opslagsordene i bogens alfabetiske del er forsynet med oplysninger om ordklasse, bøjning og betydning. Efter den alfabetiske hoveddel er der et tillæg med tilføjelser og rettelser (bd. 2, s. 711-734).

Molbech 1859 er ”Anden, forøgede og forbedrede Udgave” af *Molbech 1833*, udsendt 1859 efter Molbechs død i 1857. Den består af to bind med tilsammen 1602 store sider (for ordbogsdelens vedkommende tospaltede). Fortalen og den sproghistoriske oversigt

41 Min beregning på grundlag af stikprøvevis optælling af spaltelængde.

fra 1833 er optrykt uændret, idet der dog er tilføjet ufuldendte brudstykker af en ny fortale (s. XX-XXIV) og af en fortsættelse af sproghistorien (s. LXV-LXVIII). Tilføjelserne rummer ikke bemærkninger om ordbogens ortografi.

'Molbechs retskrivning' kan kort karakteriseres som 1800-tallets traditionelle retskrivning. Den er fra Molbechs side formuleret som en sammenfatning af tidens faktiske skrivebrug. Den lever derfor i høj grad op til de retskrivningsidealer eller -krav der opstilles af myndighederne århundredet igennem, fx "den Orthographi, som af Fæderelandets bedste og meest klassiske Prosaister bruges" (*Resolution 11.7.1800*), "de almindelig vedtagne Regler for Retskrivningen" (*Skrivelse 18.11.1834*), "den sædvanlige .. Orthographie" (*Cirk. 30.10.1847*), "den hidtil sædvanlige Retskrivningsmethode" (*Cirk. 14.11.1865*), "den overleverede, i det Hele i de offentlige Aktstykker fulgte Skrivemaade" (*Cirk. 21.2.1872*). Og tilsvarende indgår Molbechs ordbøger som grundlæggende indholdsdirektiver i adskillige af århundredets officielle retskrivningsnormer. '1847-' og '1865-retskrivningen' er allerede nævnt, og hertil kan yderligere føjes '1855-retskrivningen' (Madvig), '1867-hærretskrivningen' (1869- og 1880-versionen), '1871-retskrivningen' og '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-versionen). I denne forbindelse kan også nævnes det efterliv som dele af 'Molbechs retskrivning' fik i den ganske vist private 'litteraire Retskrivning' (1889) (se afsnit 3.26).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er primært retskrivningsordbogen *Molbech 1813*, der dog i fornødent (og vidt) omfang suppleres med betydningsordbogen *Molbech 1833* (og *1859*). I afsnittet "Uddybning" nedenfor henviser jeg med årstallene *1813*, *1833* og *1859* til de forskellige direktiver.

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de behandlede ords stavemåde i 'Molbechs retskrivning'/'1847-retskrivningen'.

3.9.3. Normprofil: 'Molbech' (1813-1859)

	<i>Til sml.: 'VSO' 1805 (= '1800')</i>	'Molbech' 1813-59
• RP1	GOT	GOT
• RP2	STO	STO
• RP3	DOB	DOB
• RP4	(÷E)	+E
• RP5	DOB	DOB
• RP6	+J	+J
• RP7	FRE	FRE
• RP8	FRE	FRE
• RP9	(SÆR)	SAM
• RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø
• RP12	AA	AA
• RP13	(E)	E
• RP14	(O/Å)	(O)
• RP15	STI	STI
• RP16	IE	IE
• RP17	EI	EI
• RP18	+D	+D
• RP19	DSK	DSK
• RP20	+G	+G
• RP21	+H	+H
• RP22	(V)	V,AF
• RP23	LD	LD
• RP24	+E	+E
• RP25	(ENK)	(DOB)
• RP26	MEK	MEK
• RP27	–	GRA
• RP28	(DE)/TE	TE

Profilschema for 'Molbechs retskrivning' (1813-1859). Skemaet viser hvilken stillingtagen 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) mv. har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for 'VSO-retskrivningen' (1805) (= '1800-retskrivningen') anført i kolonne 1. Gråtoning markerer afvigelse i forhold til '1800-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.9.4. Uddybning: 'Molbech' (1813-1859)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT

Molbech bruger gotisk skrift som grundskriften i 1813, 1833 og 1859, men kommenterer ikke eksplicit denne brug. Den er øjensynlig indiskutabelt indlysende. Det fremgår også af at det netop er det gotiske bogstavinventar der er forudsat i retskrivningslæren.

Under diskussionen af *i/j* (jf. RP15 nedenfor) nævnes det således at man "blandt de mindre Bogstaver har [et tegn] for Iod eller Consonanten I", at der altså skelnes mellem *i* og *j* som lille bogstav i modsætning til ved det store bogstav (1813, s. 51).⁴² Tilsvarende forudsætter også bemærkningerne s. 54 om de to forskellige *s*-tegn ("kort *s*" og "langt *s*") at alfabetet er det gotiske.

Også fremmedord er i *Molbech 1813* mv. sat med gotisk skrift, svarende til at han oplyser at brugen for længst har "forjaget den Uskik, at giøre Skriften broget ved at skrive alle deslige Ord .. med fremmede Bogstavtegn", og at det "nu" er almindeligt i trykte skrifter "at alle fremmede Ord skrives med danske Skrifttegn, med mindre man i enkelte Tilfælde vil udmærke dem, som Dansken Uvedkommende, eller og det er flere sammenhængende Ord, eller hele Sætninger, der indføres" (1813, s. 62-63). Rent latinske termer (*nomen substantivum* og lign.) er således i forklaringen af ordbogens grammatiske forkortelser s. 85-86 sat med latinske typer, og det samme gælder forkortelserne for dem i ordbogens alfabetiske del (*n. s. = nomen substantivum*). Se også nedenfor under RP8.

Uden for sine ordbøger behandler Molbech forholdet mellem de to skrifttyper i sin bog om Videnskabernes Selskabs historie 1742-1842 (*Molbech 1843*). Han oplyser her at man i mødet 6.12.1799 efter forslag fra Christian Rafn besluttede "at Selskabets Skrifter herefter skulde trykkes med latinske Bogstaver" (s. 245; Molbechs spatiering). Molbech polemiserer i jubilæumsskriftet mod vedtagelsen og anfører bl.a. at det er velkendt "at Folk hos os høist ugieerne læse danske Bøger, trykte med latinske Typer", og at overgangen til latinsk skrift har bidraget til yderligere at reducere antallet af læsere af selskabets skrifter i 1800-tallet (smst.). – *Molbech 1843* er i øvrigt, uanset at det ifølge titelbladet er trykt "Paa Selskabets Bekostning", sat med gotisk skrift.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Molbech vil skrive såvel appellativer som substantivisk brugte adjektiver mv. med stort begyndelsesbogstav, eller som han selv udtrykker det: "alle Gienstandsord (Substantiver) og ethvert andet Ord, der bruges som Gienstandsord, eller til at udtrykke et selvstændigt Begreb, (men ikke ethvert Ord, der staaer i Stedet for et udeladt Gienstandsord), faae et stort Forbogstav" (1813, s. 58). Han erkender dog at substantivisk anvendte pronomener (bortset fra tiltalepronomener) kun sjældent skrives med stort i den faktiske sprogbrug.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: DOB

Molbech behandler fordobling af *e* og *i* til angivelse af lang vokal blandt de spørgsmål

42 Det kan umiddelbart se ud som om Molbech her og andre steder faktisk skelner mellem stort *I* og *J*, og at det særlige *J*-tegn primært bruges når der tales om det store bogstav som sådant eller når bogstavnavnet "jod" skrives (således at citatet altså skulle have været gengivet "...Jod eller Consonanten I". Et nærmere eftersyn af stort *I/J* i retskrivningslæren viser imidlertid at der blot er tale om to forskellige skrifers respektive gengivelse af *I*, der i bogens brødskrift og den herfra diskret afvigende (lidt større og federe) eksempelskrift har en lidt forskellig form. Også i ordbogens alfabetiske del, hvor vokalen *i* og konsonanten *j* i øvrigt behandles som selvstændige bogstaver, bruges samme tegn for stort *I* og *J*

hvor sprogbrugen er vaklende. Han indskrænker dog usikkerheden til stillingen foran ”de bløde konsonanter”, *b, d, g* og *v*, og tør på dette punkt ”erklære sig for den Analogie, der synes meest overensstemmende med Sprogets Natur: at Fordoblingen her er unødvendig” (1813, s. 35), idet dog dobbeltskrivning i *veed* (vb.) til adskillelse fra præpositionen *ved* bevares. I overensstemmelse hermed er skrivemåder som fx *heed* og *siid* markeret som urigtigt skrevne, med henvisning til de rigtige *hed* og *sid*. Foran de øvrige konsonanter er fordobling imidlertid så almindelig at den bør fastholdes, altså fx *een* (talord og pronomen, også i den kortstavede neutrumsform *eet*), *heel*, *heelt* (men i åben stavelse: *ene*, *hele*) og *Priis*, *viis* ’klog’, *Viiis* ’måde’ (men *Priser*, *vise*); også *u* fordobles foran de ikke-bløde konsonanter, fx *Huus*, *suur* (men *Huse*). Som det allerede er fremgået, anser Molbech enkeltskrivning for at være i bedst overensstemmelse med sprogets natur. Dobbeltskrivning er efter hans mening en ”Ufuldkommenhed ved vor Skrivebrug”, som det imidlertid ikke tilkommer retskrivningslæren at hæve ”førend det lidt efter lidt skeer ved Brugen selv” (s. 39). Om dobbelt-*e* i fx *Snee*, se nedenfor under RP4.

Dobbeltvokal fastholdes i *Molbech 1833* (og 1859), hvor det præciseres at ”det endnu aldrig er blevet Brug, og altsaa heller ikke orthographisk i det danske Sprog, at skrive BEN i Stedet for *Been*, MUS i Stedet for *Muus*, MÅSKJE i Stedet for *maaskee*⁴³, o. s. v., kan den Fornuftige [ikke] tvivle om; endskiøndt man har villet, ikke blot foreslaae, men *foreskrive* det, som hørende til den danske Retskrivning” (1833, s. XXIII). Til yderligere støtte for sine synspunkter opregner Molbech (s. XXIV f.) en lang række autoriteter ”fra Midten af det 18de Aarhundrede til vore Dage” der benytter sig af vokalfordobling (og ordbogens retskrivning i øvrigt).

RP4: Længdeangivende *e*: +E

Også på dette punkt noterer Molbech en vis vaklen, der dog ikke er større end at han tør fastslå regler for sprogbrugen (1813, s. 36 og 40 f.).

(a) og (c). Understøttende *e* i lukket stavelse anerkendes således kun i de tilfælde hvor det fungerer betydningsadskillende, fx *foer* (præt.) og *vaer* (adj.) til forskel fra *for* (præp.) og *var* (præt.). I retskrivningslæren viser Molbech desuden en vis forståelse for *svoer* (s. 40), men anfører i selve ordbogen under *sværger* kun præt. *svor* (tilsvarende i 1859).

(b) Stumt ikke-fleksivisk slut-*e* i udlyd afvises klart i imperativer som fx *ti*, *sky*, *fly* analogt med de normalt *e*-løse former i verberne i øvrigt (1813, s. 42). Slut-*e* afvises ligeledes i hjemlige substantiver som *Betleri*, *Tro*, *Sø* og i ubestemt form singularis af adjektiver, fx *graa*, *fri*, *tro*, *bly*, men fastholdes – med henvisning til *VSO* og til fordelene ved på den måde ”at udmærke disse Ord som fremmede” (jf. nedenfor under RP8) – i fremmedord som fx *Cancellie* og *Philosophie*. Hjemlige substantiver der ender på langt *e*,

43 Som min brug af kapitæler viser, er de moderne former (BEN osv.) sat med latinsk skrift; de traditionelle former (*Been* osv.) er sat med den spatierede gotiske skrift der i øvrigt er fortalens eksempelskrift. Brugen af latinsk skrift tyder på at det er ’rask-petersensk retskrivning’ (1826–1845) der her polemiseres imod, ligesom skrivemåden *måskje* klart peger på Rasks retskrivning (se nærmere i afsnit 3.10.4).

skrives dog fortsat med stumt slut-*e*, fx *Snee* (og *Sneebold* mv. (ordbogen)) og *Vee*, ligesom også fremmedord på langt slut-*e* i lighed med andre fremmedord på lang slutvokal tilføjer *e*, fx *Armee*, *Idee* (1813, s. 42). Stumt slut-*e* tilføjes desuden i præteritumsformer der i udtalen ender på *o* eller *å* (også uden for pluralis), fx *jeg loe*, *jeg laae*, *jeg saae* (s. 42; tilsvarende i 1859).

Om analogisk *e* i verber og adjektiver, se RP24.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: DOB

Molbech 1813 omtaler ikke spørgsmålet om konsonantfordobling foran anden konsonant i retskrivningslæren. Af selve ordbogen fremgår det imidlertid klart at Molbech skriver dobbeltkonsonant foran anden konsonant, fx *bittre*, *Ciffre*, *forkobbre*, *lækkre*, *slud-dre*, *tappre*, *zittre* (tilsvarende i 1833 og 1859). Der fordobles dog kun foran *r* (Mallings *fordobble* skrives altså *fordoble*, og der skrives fx *Stakler*, *visne*). Konsonanterne *p*, *t*, *k* og *f* fordobles konsekvent efter kort vokal, fx *klappre*, *tappre*, *Døttre*, *yttre*, (*for*)*sikkre*, *lækkre*, *Ciffre*, *offre*; *d* og *b* fordobles i nogle ord og enkeltskrives i andre, fx *puddre*, *sladdre*, *sluddre* (men *bedre*, *hædre*), *forkobbre*, *kobbret* (men *slubre*). Der skrives næsten konsekvent enkelt-*g*, således *flagre*, *logre*/*loggre*, *smigre*, *vægre*, delvis svarende til udtaler med spirantisk *g* og evt. lang vokal (over for Mallings *smiggre*/*smigre* og *veggre*). Og der skrives konsekvent enkelt-*m* og *-n*, fx *glimre*(*nde*), *hamre*; kombinationerne *-nr-* og *-sr-* forekommer ikke i usammensatte ord.

Om dobbelt- og enkeltskrivning i enkeltord, se ordliste RP5b (afsnit 4.8) i bind 2 (skrivemåder mærket "1847").

RP6: Palatalisering: +J

At palataliseringen mellem *g*, *k* og *e*, *æ*, *ø* som hovedregel skal betegnes, er Molbech ikke i tvivl om. Man kan overveje om man skal vælge at betegne den med *i* eller *j* (Molbech vælger *i*, se også RP15 og RP17), men at den skal betegnes, er ikke til diskussion hos Molbech, der således (fore)skriver fx *giennem*, *Giest*/*Giæst*, *Giær*, *giør*, *kiende*, *Kiephest*, *kiærlig*, *Kiød*, *regiere*⁴⁴, *Skiebne*, *skienke*, *skiælver*, *Skjønhed*. Han skriver dog *ked* uden *i* i 1813 (med en henvisning fra det fejlmærkede *kied*), men indfører stiltiende *kied* i 1833 og viderefører denne skrivemåde i 1859 (nu med en bemærkning om at ordet "forhen i Almindelighed" blev skrevet *ked*). Tilsvarende er den *i*-løse 1813-skrivemåde *Skændsel* fra og med 1833 ændret til *Skiændsel*. Molbech noterer specielt en vis vaklen ved nogle ord med (*i*)*æ*/*(i)**e* og foreslår i retskrivningslæren (s. 52) en etymologisk baseret regel hvorefter *i* udelades i ord hvis stamme er uden *i*, eller som har en afledt form (herunder bøjningsform) uden *i*, fx *kæmme* (pga. *Kam*), *Gæs* (pga. *Gaas*), *kælv* (pga. *Kalv*), *omgængelig* (pga. *gaae*), *skære* (pga. præt. *skar*). Reglen følges i ordbogens alfabetiske del hvor bl.a. opslagsformerne *kiæmmer*, *Kiæmpe* og *skiærer* er forsynet med den stjerne der

44 I 1833 og 1859 med bemærkning om at ordet efter sin udtale snarere burde skrives *regere* (1833) eller *regére* (1859).

særmærker dem som urigtigt skrevne former. Også ved (i)ø kan etymologiske hensyn hindre indskud af *i*, således ved *køle*, *kølig*, *Køkken* (*Kiøkken* er ligefrem fejlmærket i 1813, men i 1833 og 1859 anført som eneste form), *Kønrog*. Jf. også at præt. *skød* (som allerede overvejende hos *Malling* 1777, se afsnit 3.5.4, RP6) og *gød* af verberne *skyde* og *gyde* i *Molbech* 1813-1859 skrives uden *i*.

RP7: Fremmede bogstaver: FRE

I sin gennemgang af det danske bogstavinventar slutter Molbech konsonantrækken med "... *s*, *t*, *v* og *c*, *q*, *x*, *z*" og bemærker om de fire sidste at de "til egentlig danske Ords Betegnelse ere overflødige" (1813, s. 39).

Brugen af "de overflødige Bogstaver" *q* og *x* over for *k* og *ks* er nævnt blandt de punkter hvor sprogbrugen er vaklende. Det anføres dog at de stadig er så almindelige at retskrivningslæren ikke tør afskaffe dem, "men i det Høieste kun tør giøre et Forslag" (s. 35). Noget egentligt forslag fremsætter Molbech ikke. Ganske vist argumenterer han indgående mod brugen af de to bogstaver i oprindelig danske ord, men føler sig ikke desto mindre tvunget af sprogbrugen til at bevare dem i retskrivningen. *Q* skal således fortsat skrives foran *v* til betegnelse af lyden *k* uanset at det er "en Overflødighed, der tilvisse heller maatte undværes" (s. 54). Og den "dobbeltydende Consonant" *x* bevares tilsvarende, uanset at den er "ufordragelig med vort Sprogs Aand", i ord som fx *strax* og *Øxe* (s. 56). – Om brugen af *q* i fremmedord nævner Molbech at den – selvom *q* skulle blive afskaffet i danske ord – må beholdes, eftersom den klart følger af "Grundsætningen for saadanne Ords Retskrivning" (s. 54, se nærmere under RP8).

Bogstavforbindelserne *ch* og *ck* er nu overalt i danske ord erstattet af *kk*, noterer Molbech (s. 52). I øvrigt bruges *c* kun i fremmedord, hvor det fortsat bør bruges med udtalen *s* (s. 54, se nærmere under RP8).

Også brugen af *z* er primært et fremmedordsproblem (se ligeledes under RP8). Ordet *Ziir* (med sammensætninger og afledninger) er det eneste ord "med en Slags Borgerret i det danske Sprog, hvor Skrivebrugen fordrer *Z*. I øvrigt maa dette Bogstav under intet Paaskud bruges i danske Ord" (s. 57). I overensstemmelse hermed indledes bogstav *Z* i den alfabetiske del af 1813 (s. 558) med en henvisning til bogens retskrivningslære, s. 56–57, og det præciseres at de ca. 10 ord(rødder) det bruges i, "alle ere fremmede for vort Sprog" (fx *Zahlkasse*, *Zenith*, *Ziffer*, *Ziir*, *Zink*, *Zone*). 1833 og 1859 optager de samme ord og bemærker begge som indledning til bogstav *Z*: "Dette fremmede Bogstav, med Dobbeltyden **ts**, forekommer ikke i noget oprindeligt dansk Ord; men bruges i følgende, som alle ere fremmede i vort Sprog, skøndt de høres i Talen, og bruges i Skrifter".

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Om fremmedordenes form anfører Molbech at "Retskrivningslæren byder os at lade [den] beholde saameget af sit eget fremmede Væsen, som vi kunne" (1813, s. 63). Det uddybes senere til: "vi bør skrive ethvert fremmedt Ord med danske Skrifttegn [dvs.

gotiske bogstaver]; men derhos med de selvsamme Bogstaver, som det har i Sproget, hvor det hører hiemme, hverken færre, eller flere, eller andre; med andre Ord: vi bør lade ethvert fremmedt Ord blive sig selv, og ligesaavel beholde dets Skrivemaade, som dets Betydning" (s. 64-65). Som begrundelse anføres bl.a. det puristiske argument at vi derved "virke til at sætte slige udanske Ord ud af Brug" (s. 63), og at "unødvendige fremmede Ord faae mere og lettere Indpas i et Sprog, jo mere man i Tale, som i Skrift, bestræber sig for at give dem Liighed med dets egne" (s. 64); jf. også at Molbech som tidligere nævnt (under RP4) støtter brugen af stumt slut-*e* i fremmedord som fx *Cancel-lie* fordi fremmedordene dermed adskiller sig fra de danske ord. Den danske retskrivning er så at sige suspenderet når vi skriver fremmedord: "Saadtid vi bruge et fremmedt Ord, skrive vi ikke dansk; i saadanne Tilfælde er da enhver dansk Retskrivningsregel sat ud af Kraft", og vi må "saa ofte vi give os af med at skrive to Sprog paa engang, ogsaa bekvemme os til at følge en dobbelt Retskrivning" (s. 63).

De egentlige fremmedord bør efter Molbechs mening holdes ude fra ord af fremmed herkomst som har fået en dansk form. Når man skal skelne, er der ikke andet at gøre end at lade sig lede af "almindelig Skrivebrug". Det er således den der viser os at det er rigtigt at skrive genuint i *Republicaner*, *Musicalske*, *Bibliothekar*⁴⁵, men (delvis) fordansket i *Artikel*, *Republik*, *Musik*, *Bibliothek*, *Fabel*, *Politik* (s. 65). Generelt henviser Molbech (s. 66) til at man må søge besked i ordbogen om hvilke "smaa Undtagelser fra fremmede Ords strenge Retskrivning, Skrivebrugen hævder (f. Ex. Brugen af *K* i Ord som *Kanon*, *Kasse*, *Kalender*, o. d.) og hvorledes Ord af fremmed Herkomst, der ere optagne i Modersmaalet, rigtigheden skrives paa dansk" (s. 66). Om oprindelig græske ord, der i dansk normalt skrives efter latinsk mønster, fx *Phonicien* i stedet for *Phonikier*, er det acceptabelt at vende tilbage til den græske form, men gevinsten er på den anden side ikke så stor at der er grund til "at give denne Afvigelse fra almindelig Brug nogen betydelig Fortieneste" (smst.).

Af detaljer vedrørende fremmedords retskrivning kan i øvrigt nævnes følgende: Stumt *h* bruges i "endeel fremmede Ord (f. Ex. *Thee*, *Throne*, *Theater*, *Bibliothek*)" (s. 48, jf. også RP21 nedenfor). "Ph med Lyden af *F* bruges kun i endeel fremmede Ord af græsk Herkomst" (s. 53). Konsonanten *z*, der som nævnt (RP7) ikke bruges i danske ord, "bruges med Rette i alle fremmede Ord, især Egennavne, hvor den er væsentlig, og hvor Loven for saadanne Ords Retskrivning fordrer, at den maa beholdes" (s. 57). Det er dog efter Molbechs opfattelse at gå for vidt at bruge *z* til betegnelse af *ts* i fremmedord som fx *Justiz* og *Haubiz* (for *Justits* og *Haubitz*). Tilsvarende fastholder Molbech stavemåder som *Nation* og *Direction* hvor *ti* skrives "med Lyden af *tst*"⁴⁶ (s. 55).

Om fremmede proprier skriver Molbech tilsvarende (s. 65-66) at fordanskningen

45 I selve ordbogen (1813) fordansker Molbech til *Bibliothekar* og *musikalsk* (*Republicaner*/*Republikaner* er ikke med, heller ikke i 1833 og 1859). *Bibliothekar* er uændret i 1833 og 1859, mens *musikalsk* ændres til *musicalske* i 1833 og 1859.

46 Jf. *VSO*, bd. 7, 1863, s. 1: "Foran *i* med en Vocal efter sig udtales *t* i Ord, som komme af Latinen, som *ts* og i daglig Tale som *s*".

ikke bør udstrækkes ”over Brugens Grændser”. Dvs. at man skal holde sig til etablerede afkortede former som *Athen*, *Homer*, *Virgil*, idet det dog heller ikke er en fejl hvis man skriver sådanne ord i ”deres uafkortede Form”: *Athenæ*, *Homeros*, *Virgilius*.

RP9: Ét eller flere ord: SAM

Generelt set hælder Molbech mere mod sammenskrivning end særskrivning, ud fra den grundregel ”at alle sammensatte Ord, uden Adskillelse eller Forening ved Binde-tegn skrives i Sammenhæng som et eneste Ord” (1813, s. 59-60). Han noterer med tilfredshed at samtidens sprogbrug i modsætning til tidligere tiders stort set har bragt sig i overensstemmelse med denne regel. Den mangler dog endnu at gennemføre sammenskrivning i tilfælde som *i Live*, *saavel som*, *i Morgen*, hvad Molbech godt kan acceptere ”saalænge det endnu ei er blevet almindeligt, at skrive alle sammensatte Adverbier og Conjunctioner som eet Ord” (s. 61). Derimod advarer han mod at adskille forbindelser som *endeel*, *efterhaanden*, *overhovedet*, *mangelunde*, *fremdeles*, dvs. ”Ord, som efter Adskillelsen ganske forandre deres Bemærkelse, eller i det mindste blive meget tvetydige” (smst.).

I forlængelse heraf advarer han også mod særskrivning af adverbialt brugte forbindelser af adverbium + præposition, dvs. mod fx *han gik inden for* på bekostning af *han gik indenfor*, hvorimod han anerkender særskrivningen i præpositional anvendelse med en styrelse, fx *inden for Grændsen* (over for *Han gik indenfor*), *ud ad Vinduet* (over for *boie noget udad*), *neden for Linien* (over for *Han stod nedenfor*). Reglen om ortografisk skelnen mellem adverbial (i ét ord) og præpositional (i to ord) er i øvrigt allerede formuleret i *VSO*, bd. 3, 1. hæfte, der blev udsendt i 1809. Også i denne tidligere version er det dog muligvis Molbech der står bag, idet det pågældende hæfte med bogstavet I, der oprindeligt var redigeret af T. Baden, var revideret af Molbech (se nærmere under ’*VSO*-retskrivningen’ (1805) i afsnit 3.8.4, RP9).

Også i selve ordbogen (1813) søger Molbech at modarbejde særskrivningstenden-sen. Ganske vist anerkender han som nævnt særskrevne præpositioner som *inden for* og *inden i* under de tilsvarende sammenskrevne adverbier, men slår i øvrigt under *inden* fast at de ”herefter anførte Sammensætninger bør skrives i eet Ord” (dvs. bl.a. adverbierne *indenad*, *indenfor*, *indenfra*, *indeni*, *indenom*). Og efter rækken *ovenfor*, *ovenfra* .. *ovenover*, *ovenpaa*, *oventil* (der kun er opført som adverbier) udsteder han en sammenfattende ad-varsel mod særskrivning: ”disse med *oven* sammensatte Ord skrives ogsaa, skøndt min-dre rigtigheden, særskilte”. I 1833 er de eksplicitte advarsler væk, men der skelnes i artiklen *inden* klart mellem særskrevne præpositioner som *inden for*, *inden i*, *inden om* og sam-menskrevne adverbier som *indenfor*, *indeni*, *indenom*. I artiklen *oven* bemærker Molbech dog til eksemplerne *oven over Døren* og *oven paa Taget* mv.: ”Disse Sammensætninger br[uges] dog hyppigen som *adv.* og skrives derfor ogsaa oftest i eet Ord” (s. 143, sp. 2). Og sådanne sammensatte adverbier, ”der undertiden ogsaa br[uges] som Præposition”, fastholder åbenbart sammenskrivningen også i præpositional anvendelse. I hvert fald anfører Molbech længere fremme i artiklen eksempler som ”Kirken ligger noget *ovenfor* Byen”, ”Vi vil hellere kiøre *ovenom* Byen, end langs med Aaen”, ”Han boer *ovenover*

os" (s. 143-144). 1859 er principielt uændret på dette punkt, men særskrives dog nu *ovenom* som præposition (og har flyttet eksemplet med "at kiøre *oven om* Byen"). – Det er interessant at udgangspunktet for Molbech er overdreven særskrivning i denne sidste type, hvor det i dag er (og i de seneste i hvert fald 50 år har været) særskrivningen af præpositionen som normen har haft svært ved at fastholde.

Under *frem* bemærker Molbech (1813): "*frem ad* skrives helst i to Ord; derimod *fremdeles* og *fremfor* i eet". Og både adverbiet *fremdeles* og præpositionen *fremfor* er da også med som selvstændige opslagsord. Hvad angår præpositionen *fremfor*, ser vi muligvis her spiren til den senere regel om sammenskrivning af præpositional i overført, ikke-rumlige betydning (se fx afsnit 3.24.4, RP9). I 1833 er præpositionen *fremfor* således forsynet med den ikke-rumlige betydningsforklaring 'forud for, mere end nogen eller noget andet' og med bl.a. eksemplet *Han har udmærket sig fremfor alle de øvrige*, men ordbogsartiklen slutter med det advarende "Derimod: Sæt *Stolen frem for Bordenden*" (min kursivering); tilsvarende i 1859.

Også forekomsten af opslagsordene *henimod* 'næsten, ikke tilfulde' og *henved* 'omtrent' (ganske vist begge med ordklasseangivelsen adv.) i ét ord i 1813 peger i denne retning. Endnu tydeligere bliver det i 1833, hvor det under *henimod* pointeres at det "[b]ør adskilles fra: *hen imod*. Da vi kom *hen imod* Byen, var Klokken *henimod* tolv – havde vi gaaet *henimod* to Miil". Samme advarsel giver 1859, der tillige under opslagsordet *hen* ukommenteret bringer eksemplet "Han fulgte os til *hen imod* Byen", men efter eksemplet "*hen imod* Juul" skriver "hellere: *henimod*" og henviser til dette ord. En tilsvarende sontring mellem *henved* og *hen ved* fremgår af 1833 og 1859, tydeligst i 1859, der under *henved* 'henimod, omtrent, noget nær' noterer "forskelligt fra *hen ved*" og henviser til *hen*, der har det rumlige eksempel "Jeg lod det sætte *hen ved* Muren". Som eksempler på *henved* i overført betydning giver 1833 og 1859 *henved* *Midnat*, *henved* *et Tusinde Mennesker*, *henved* *40 Aar gammel*. *Hen ad/henad* er ikke med i 1813; i 1833 og 1859 er det kun med i rumlig anvendelse: *hen ad Veien*. *Indtil* er i 1813 optaget som selvstændigt opslagsord (præp. og conj.) "forskelligt fra *præpos. ind til*, der skrives i to Ord", og i 1833 (og 1859) gøres det klart hvori forskelligheden består: Der skrives i ét ord i tidsbetydningen, dvs. fx *indtil* *Midnat*, og i to ord i konkret rumlig betydning, fx *Han trykkede ham ind til Muren*, *Her gaaer Veien ind til Byen*. Derudover skrives der også i ét ord i hvad man kunne kalde "overført rumlig" betydning, fx *Vandet var gaaet op lige indtil Muren*, *Det Stykke af Veien herfra indtil Bommen* (se også note 158 til *ind til*, *indtil* i ordliste RP9 (afsnit 4.16)).

Fra ordbøgernes alfabetiske dele kan der anføres en række eksempler der viser Molbechs (moderate) præference for sammenskrivning: *efterat* (kun således i 1813 og 1833, i 1859 med en delvis åbning i retning af *efter at*⁴⁷), *endeel* (kun som henvisningsord

47 "Nogle ville i Skrivemaaden adskille *conj. efterat* ("Efterat Alle havde talt, reiste han sig:" hvor Conjunctionen hører til en heel Sætning) og *præp. efter at* ("Han kom først *efter at* Skibet var seilet:") hvor Præpos. med sin Udfyldning danner en *Omstændighed*. – En lignende Forskiel maatte da gielde imellem *eftersom* og *efter som*."

under fejlformen *eendeel*; på rette plads i 1859), *eengang*, fx *paa engang*, *engang*, fx *der var engang*⁴⁸, *Farvell*, *forlængst*, *for Resten/forresten*⁴⁹, *hvadsomhelst*⁵⁰, *hvorlænge*⁵¹, *hvormeget*, *hvorsomhelst*, *ifald* (eller *i Fald*), *istedet/isteden* (dog allerede i 1813 med tilføjelsen ”skrives som oftest adskilt: *i Stedet*”, fra 1833 kun særskrevet: *i Stedet for/i Steden for*), *ingensinde*, *ingenvegne*, *ligemeget*, *ligesom* (som tidskonjunktion dog valgfrit *lige som/ligesom*), *ligesaa*, *ligesaavel* (1813; 1833 henviser fra *ligesaavel* (under *lige*) til *saavel*, der dog ikke oplyser noget om *lige saavel*; det samme gælder 1859, hvor *ligsaavel* desuden er strøget under *lige*), *nogensinde*, *nuomstunder* (ved siden af *nu omstunder*), *nutildags* (ved siden af *nu til Dags*), *ombord*, *omendskiøndt*, *overalt*, *sammesteds*, *selvsamme* (1813, i 1833 og 1857 *selv samme*), *sommetid(er)*, *saafremt*, *saalænge*, *saasnart*. Forbindelserne med *hvor* som førsteled skrives gennemført i ét ord i 1813. Men i 1833 og 1859 må Molbech dog erkende at *hvor* ofte skrives adskilt fra et efterfølgende adjektiv eller adverbium, fx *hvormange/hvor mange* (artiklen ”Hvor”, slutningen). *Saalænge* fastholdes i ét ord som konjunktional, fx ”Vi kan være tilfreds, *saalænge* det ikke bliver værre”, derimod: ”Han tøvede *saa længe*, (TAM LONGE).. at Alle vare borte, da han kom” (1833).

Derudover kan der også nævnes en række eksempler hvor Molbechs ordbøger foretrækker særskrivning: *alt for*, *des mere*, *end sige*, *for at*, *i Alt*, *i Dag*, *i det mindste*, *i Fleng* (i 1833 og 1859 kun således, i 1813 *i Flæng/iflæng*), *i Følge*, *i Gaar*, *i Henseende til*, *i Sinde*, *ingen Ting* (dog med Baggesencitat med *Ingenting* og med henvisning fra *Ting* til *ingenting*), *i øvrigt*, *langveis fra*, *med mindre*, *om end*, *oven i Kiøbet*, *paa Ny*, *rigtig nok*, *som om*, *vist nok* (ikke i 1833 og 1859, men 1813 anfører under *vist* at ”*vistnok* skrive Nogle i eet Ord”).

Af eksempler på talord har både 1833 og 1859 (under *Een*) *een* og *tyve*, *hundrede* og *een*, *hundrede* og *eet*, *eet hundrede*, (under *Hundrede*) *to hundrede* og (under *Tusind*) *e(e)* *t tusinde*, *ti tusind*. Der ser således ikke ud til at være forskel mht. særskrivning og sammenskrivning afhængigt af om tallet er større eller mindre end 100.

Se også eksemplerne mærket ”1847” i ordliste RP9 (afsnit 4.16).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Kongruensbøjning af de finitte verbalformer er en selvfølge for Molbech. Han diskuterer ikke spørgsmålet i nogen af sine ordbøger, men overholder kravet om numeruskongruens i sin egen sprogbrug. Desuden oplyser han i den alfabetiske del af 1813 (og tilsvarende i 1833 og 1859) ved de verber hvor der er særlige problemer,

48 Allerede 1813 opfører *eengang* og *engang* hver for sig og pointerer at der er tale om forskellige ord. I både 1833 og 1859 gives i artiklen *eengang* en række eksempler på den sammenskrevne forbindelse.

Derudover giver 1833 eksemplet ”Det er meer end *eengang* sagt ham” med tilføjelsen ”rigtigere: *een Gang*”, og i 1859 gives yderligere eksemplet ”For *eengangs* (rettere: *for een Gangs*) Skyld kan det taales”.

49 1813 oplyser under *forresten* at det også skrives adskilt: *for Resten*, mens 1833 og 1859 begge foretrækker den særskrevne forbindelse: ”Bedre og rettere adskilt”.

50 Kun i 1833 og 1859.

51 Kun i 1813.

hvilken form der skal bruges i pluralis, fx under opslagsordet *er*⁵²: præs. pl. *ere* og præter. pl. *vare*, og tilsvarende under *bliver*: *blive* og *bleve*.

Ligeledes oplyses det om modalverbet *kunne* (under *kan*) at det i præs. pl. hedder *kunne* og i præter. (sg. og pl.) *kunde*, og i retskrivningslæren påtaler Molbech den "Skio-desløshed, som endog Lærde gjøre sig skyldige i", at skrive præteritum af *kunde* med dobbelt-*n*, hvorved det bliver "aldeles ukiendeligt fra Infinit. *at kunne*, og Plur. Præs. *vi kunne*" (s. 53). Om *skulle* og *ville* udstedes der ikke i 1813 en tilsvarende advarsel, og i øvrigt giver 1813 slet ikke oplysninger om præs. pl. Men i 1833 (og tilsvarende i 1859) oplyses det om alle tre verber at de har *d* i præteritum, mens der i præs. pl. nu gives en art valgfrihed mellem den tostavede pluralisform og den enstavede singularisform: For *kunne* anføres præs. pl. således som "vi kan ell. kunne", med den nuancerende tilføjelse "det sidste ikkun i Skriftsproget"; for *skulle* oplyses pluralis som "vi skal og skulle", uden nogen yderligere præcisering; og for *ville* på næsten samme måde "vi ville (ell. vil)". I hvor høj grad disse oplysninger kan ses som en åbning over for brugen af singularis-formerne *kan* osv. i stedet for pluralis-formerne *kunne* osv., kan vanskeligt afgøres med sikkerhed. Der er dog sandsynligvis primært tale om en påpegning af forskellen mellem tale- og skriftsprog på dette punkt.⁵³ Under alle omstændigheder bruger Molbech konsekvent pluralis-formerne ved pluralissubjekter i sit eget skriftsprog.

Under *maa* oplyses det i 1813 (og 1833, 1859) at der skelnes mellem præs. sg. *jeg maa* og præs. pl. *vi maae*, og tilsvarende pointerer Molbech i retskrivningslæren i 1813 at der ikke tilføjes stumt slut-*e* til præsens singularis *maa* (i modsætning til præteritums-formerne *loe*, *laae* og *saae*, der tilføjer *e* i både singularis og pluralis (s. 42).

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

Molbech berører ikke spørgsmålet i sine ordbøger og benytter sig i øvrigt kun af ét ø-tegn.

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA

Molbech bruger kun dobbelt-*a* og udtaler sig ikke specielt om spørgsmålet i ordbøgerne. I 1833 tager han dog i anden sammenhæng afstand fra *å*-tegnet ved at afvise at det skulle være ortografisk i dansk at skrive fx *måskje* (som Rask 1826 ville gøre det) i stedet for *maaskee*. Se citatet (inkl. noten) ovenfor under RP3.

52 Molbech 1813 bruger (ligesom Baden 1799 og VSO) præsens (singularis) som opslagsform af verberne. Fra 1833 forlader han dog den gamle (vel latininspirerede) praksis og opfører derefter verberne med infinitiv som opslagsform.

53 Jf. også den stilistiske oplysning/vejledning under *være* i 1833 (og tilsvarende i 1859): "præs. jeg er, vi ere. *impf.* jeg var, vi vare. (I Talesproget høres ingen Forskiel v. *præs.* og *impf.* i *sing.* og i *pl.* Man siger: vi er, vi var)", og under *have* i 1859: "I Talesproget er det .. ganske almindeligt, at man baade siger: "jeg har, du har," og "Vi har, De har;" ligesom man siger: Vi vil, de kan, I skal, og i en Mængde lignende Tilfælde ophæves Forskiel imellem *sing.* og *pl.*".

RP13: *e* eller *æ*: E

Molbech behandler brugen af *e* og *æ* til betegnelse af *æ*-lyden blandt de endnu ustadige punkter i den danske retskrivning, men slår dog samtidig kort fast at skrivebrugen ikke er så vaklende endda, idet skrivebrugen ”i de allerfleste af disse Tilfælde [har] erklæret sig for *e*” (1813, s. 36). I overensstemmelse hermed har ordbøgerne da også *e*-skrivemåder i ord som *begge*, *Flesk*, *gierne*, *Hefte*, *hevne*, *hielpe*, *Hierte*, *Kiep*, *peen*, *sielden*, *tiene* – *peen* dog med den tilføjelse i 1859 at Matthias Moths håndskrevne ordbog fra årtierne omkring 1700 har ”*pæn*, som det ogsaa jævnlig udtales, og af Nogle skrives”.

Præferencen for *e* gælder bl.a. ”næsten allevegne .. i Diphthongen *ie*” (s. 34). Molbech erkender dog (s. 43) at brugen ”ikke er aldeles stadig” eftersom man skriver fx *Kiæde*, *Siæl*, *kiær*, *kiæk*, men fx *Hielp*, *Field*, *Gield*, *gielder*, *Fieder*. Badens regel om at man skal skrive *e* hvor det er uvist om man hører et langt *e* eller *æ* (jf. afsnit 3.6.4, RP13), kan efter hans mening kun bruges i ganske enkelte tilfælde. Ellers må man søge hjælp i etymologien (og altså skrive fx *stiæler* pga. *stial*). Derudover fremsætter Molbech sidst i behandlingen af *e/æ*-afsnittet et forsigtigt forslag til en regulering af området: ”Skulde nogen analogisk Regel fremsættes, maatte det vel blive den: at *æ* bruges, hvor Stavelsen er langtonet, og *e*, med Lyden af *æ*, derimod hvor den udtales skarpere eller kortere” (s. 44). Se også ordliste RP13 (afsnit 4.18) under fx *hjælpe*.

RP14: *o* eller *aa*(å): (O)

Forholdet *o* : *aa* berøres kort (1813, s. 34) som eksempel på et tilfælde ”hvor Skrivebrugen øiensynligen vakler”, men hvor der alligevel kan konstateres en vis regelmæssighed, i dette tilfælde den at hvor ”*o* lyder som *aa* og bruges for denne Vocal, er det næsten altid i en korttonet Stavelse”. Samme regel nævnes s. 44 og eksemplificeres med ord som *Hov*, *bort*, *Tømme*, med den tilføjelse at *o* også forekommer i visse ”langtonede” stavelser, således i fx *love* og *sove*. Som undtagelser nævnes at man skriver *Kaart*, *Landkaart*, *Spillekaart* ”(skøndt Brugen her ei er ganske almindelig)”, *et Flaad*, *raadden*. Undtagelserne modificeres imidlertid i nogen grad i selve ordbogen, der kun har skrivemåderne *Kort* og *Landkort* (*Spillekaart/-kort* er ikke med) og end ikke nævner *aa*-muligheden; ved *et Flaad* tilføjes ”Skrives af Nogle *Flod*; men *o* udtales da som *aa*”, og der henvises fra opslagsordet (*et*) *Flod* (uden fejlmarkerende stjerne) til *Flaad*. Mallings form (*en*) *Flode* ’flåde’ (se afsnit 3.5.4, RP14) er i 1813 markeret som fejlform med en henvisning til *Flaade*. Mht. *raadden* kan der siges at være fuld overensstemmelse mellem retskrivningslæren og ordbogen, idet *raadden* er anført som hovedform, og *rodde* som fejlmarkeret henvisningsform. Også formen *lodde* er fejlmarkeret i ordbogen, og der henvises fra den til *laaden*; under grundordet *Laad* ’fin uld’ oplyses det dog at skrivemåden egentlig er ”imod Etymologien, som fordrer *o* i stedet for *aa*”). Også ordet *Saald* ’si’ er med i 1813, med anmærkningen ”Skrives af Nogle, mindre rigtigheden, *Sold*”; under *Sold* står der tilsvarende ”Skrives af Nogle efter Etymologiens Medfør: *Saald*”. Ordene *Skodde* ’vinduesskodde’ og *skolde* er i 1813 de eneste korrekte former (*Skaade* og *skaalde* er fejlmarkeret). De enkelte ord er i hovedsagen behandlet på samme måde i 1833 og 1859

(der dog ikke længere benytter sig af eksplicit fejlmærkning af opslagsformer). De uety-mologiske skrivemåder *Laad* og *laadden* (fra 1833 med *dd*) står dog ikke længere alene, men har fået dobbeltformer med *o*, *Lod* og ("som det oftest skrives") *lodden*, ligesom den gamle fejlform *Skaade* nu er optaget som sideform til af *Skodde* (tilsvarende ved verbet *skodde/skaadde* (1859)). Ved *Saald* er den afvisende vurdering afløst af en neutral henvisning til *Sold*, der fortsat giver oplysningen om den etymologisk motiverede brug af *Saald*.

Det er vanskeligt her – som ved de fleste øvrige normer – at placere 'Molbechs retskrivning' klart i en *o*-lejr eller en *å*-lejr. Sammenlignet med senere, mere fonetisk eller nordisk orienterede normer som fx 'rask-petersensk retskrivning' (se afsnit 3.10.4, RP14), må den dog nærmest placeres på *o*-fløjen.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STI

"Brugen af Consonanten *Iod*" er et af de punkter hvor Molbech noterer vaklen. Han ser ikke her anden udvej end at man på dette punkt går "tilbage til den Tid, da Eenhed endnu herskede i Brugen af Vocalen og Consonanten *i*, hvilken Brug ogsaa findes mest overensstemmende med disse Talelydes Natur i de nordiske Sprog" (1813, s. 36). Han sigter her til "den ældre Skrivebrug, der var herskende og saa godt som almindelig lige til mod Enden af forrige Aarhundrede" (s. 50). Efter den regel skrives der "Iod" (dvs. som stort bogstav fraktur-*I*, som lille bogstav det specielle, fra *i* afvigende *j*-tegn, se også RP1) stavelsesinitialt, fx i *ja*, *jernagtig*, *jævn*, *jødisk*, mens der skrives *i* i de ikke-stavelsesinitiale forbindelser *ia*, *ie*, *io*, *iæ*, *iø* (fx *Skiald*, *Field*, *Fiog*, *kiær*, *Miød*), herunder efter "det stumme, eller svagt aspirerede" *h* (se også RP21), og som anden diftongkomponent, fx *Hai*, *Feil*, *veie*, *Møie* (se også RP17). Molbech pointerer at denne regel for brugen af *i* er uddraget af skrivebrugen – omend altså den lidt ældre – og at den "nu ogsaa [er] fremsat og forsvaret som den rigtige i det Kongelige Videnskabers-Selskabs danske Ordbog, hvorved den i det mindste hos dem, der see mere paa Auctoritet, end paa Sprogets Natur og Retkskrivningens Grundlove, er bleven mere bestyrket" (s. 51).

Brugen af *i* og *j* er et af de få ortografiske problemer som Molbech behandler i fortalen til sin 1833-ordbog (jf. også RP3). Når man tænker på at der her er tale om et punkt hvor Molbech allerede ved udsendelsen af retskrivningsordbogen i 1813 havde valgt en norm som samtiden havde forladt, og at ikke mindst brugen af *j* i mellemtiden via de rask-petersenske reformforslag 1826 ff. havde fået yderligere vind i sejlene, kan det ikke undre at Molbech i 1833 følte sig nødsaget til at forsvare sit valg og sin insisteren på det.

Molbech fastholder i fortalen (1833, s. XXIV) brugen af *i* og ikke *j* i samme stavelse som en (anden) vokal. Det gælder ikke alene efter vokal, dvs. i diftongerne *ai*, *ei* mv., hvad "de allerfleste nu skrive" (se også RP17). Men det gælder også foran vokal i forbindelser som *Skiald*, *kiende*, *Hiul*, uanset at Molbech må indrømme at "en stor Mængde Skrivende" har antaget brugen af *j* i de sidste tilfælde og altså skriver fx *Skjald*, *kjende*, *Hjul*. Molbech argumenterer ret indgående for fastholdelsen af *i* og anfører bl.a., vel med tanke på Rask 1826 og Petersen, N.M. 1826a: "nærværende Ordbog er ikke

Organet for det sidste Decenniums, endnu hverken stadige eller almindelige Skrivebrug i dette Punkt; dens Forbillede er snarere den danske Skrivebrug, saaledes som den fremtræder i vore navnkundigste og mest læste Forfatteres Skrivemaade, i den hele Periode, der omfatter den danske Literaturs egentlige Opkomst og Uddannelse, hvilken omtrent kan regnes fra Midten af det 18de Aarhundrede indtil vore Dage”. Den presede situation for *i* i dækket forlyd understreges i øvrigt af at også det direktiv (*Cirk. 30. 10. 1847*) der henviser til *Molbech 1833* som ortografisk mønster, skriver *j* i sådanne tilfælde: *tilkjendegive, tjenstligen*.

Som det er fremgået, anerkender Molbech eksistensen af bogstavet *j* og skelner mellem stavelsesinitialt *i* og *j*. I konsekvens heraf afviser Molbech – med en diskret brod mod *VSO* – at de to bogstaver i ordbøger behandles under ét (1813, s. 51). I 1813 (og tilsvarende i 1833 og 1859) er bogstaverne derfor ”behørigen adskilte”, således at der skelnes mellem ord der begynder med *i*: ”I. (Vocal)”, og med *j*: ”I. (Consonant eller Iod)”.

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse: IE

Molbech (fore)skriver – i god overensstemmelse med sin generelle holdning til *i/j*-spørgsmålet (se RP15) – *i*-stavemåder af ord som *Lilie, Linie, Brynie, Midie, tredie* (1813 = 1859).

RP17: Diftonger: EI

Molbech noterer i 1813 at *γ* ikke længere bruges til at betegne anden diftongkomponent, og at man nu ”rigtigen” skriver *Hai, veie, Boie, Øie* og ikke *Hay, veye, Boye, Øye* (s. 45). Skridtet videre fra *i* til *j* kan han derimod ikke acceptere, men han argumenterer både i 1813 og i den nye forteale til 1833 for at der fortsat skal skrives *i* i diftonger (og andre steder bortset fra i ren stavelsesforlyd). Se nærmere ovenfor under RP15.

Spørgsmålet om brugen af *u/v* som anden diftongkomponent behandles ikke specielt, men berøres i retskrivningslæren under bogstavet *v*, hvor der advares mod at der skrives *u* i stedet for *v* i ord som *travl, Savn, Tavle, Havre* (1813, s. 56). 1813 har i øvrigt *u*-skrivemåder i *Baun(ehøi), forbause, Laurbær, Pauke, Pause, taug* (præt. af *tie*), *taus*, hvor senere, mere nordisk eller fonetisk orienterede normer (se fx ’1872-retskrivningen’, afsnit 3.24.4, RP17) har *v*-skrivemåder. *Laug* ’håndværkslav’ er anvendt som hovedformen i både simpleksordet og en række sammensætninger. Også opslagsordet *Lav* ’gilde, forsamling’ er dog med, forsynet med den vistnok delvis etymologiske kommentar ”Det samme ord som *Laug*; men i Skrivemaaden hersker Ubestemthed”. *Have* er anført som opslagsform, med bemærkningen ”Skrives af nogle *Hauge*” (tilsvarende i 1833), i 1859 skærpet til ”skrives af Nogle uden Grund: *Hauge*”. *Sav* er forsynet med kommentaren ”Skrives ogsaa *Saug*” (tilsvarende i 1833 og 1859). Molbech skriver *Plov*, men giver valgfrihed mellem *Toug* og *Tøv* (1813; kun *Toug* er nævnt i 1833 og 1859).

Deig/Dei osv.: 1813 skriver *Dei, feig* (*fei* er med som fejlmarkeret opslagsord), *sei*. 1859 har de samme hovedformer, men bemærker dog ved *Dei*: ”skrives ogsaa endnu *Deig*” (= 1833), og ved *sei*: ”I ældre Skrifter ogsaa *seig*”.

RP18: Stumt *d* generelt: +D

Molbech behandler spørgsmålet relativt kort i retskrivningslæren. Han konstaterer her at overflødig *d* nu er opgivet i ord som *kand*, *dend*, men at stumt *d* i øvrigt stadig skrives i en række tilfælde ”fordi det tilkiendegiver Ordenes Herkomst, f. Ex. *godt*, *sandt*, *blandt*, *grandsker*, *tidt*, *Tydske*, *forladt*, *uskadt*, o. s. v.” (1813, s. 46). Samme stavemåder fremgår af selve 1813-ordbogen, der også har *d*-skrivemåder i bl.a. *frådse*, *Gidsel*, *grandt*, *grandgivelig*, *godte* (*sig*), *hvidte*, *Kyrads*, *Morads*, *Tridse*, *Trudsel*. Det samme gælder *endskiøndt*, *omendskiøndt* (dog (fejl)skrevet *omendskiønt* som betydningsforklaring til *enddog* under opslagsordet *end*) og *skiøndt* (konj.). 1833 og 1859 har *d* i de samme ord, idet dog nogle af dem også får mulighed for sideformer uden *d*: *godte/gotte* (*sig*), *grandt/grant*, *grandgivelig/grangivelig*, *hvidte/hvitte*, *Kyrads/Kyras*. Om skrivemåden *Trudsel* bemærker 1859 at den er anført ”[e]fter almindelig Skrivebrug”, og at *Truesel* eller *Trusel* ville være ”etymologisk rigtigere”; formen *Trussel* er med som opslagsord i 1813, forsynet med den stjerne der markerer at ordet er ”urigtig skrevet”.

1813 skriver *fælles* (tilsvarende i 1833 og 1859, der dog under *fælles* bemærker at det også skrives *fælleds*). 1813's *Staldbroder* er i 1833 og 1859 ændret til *Stalbroder*, men med en bemærkning om at da det oprindelig tyske førsteled *Stall* er samme ord som *Stald*, ”kan Skrivemaaden *Staldbroder* vel forsvares”.

Se også ordliste RP18-19 (afsnit 4.24).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: DSK

Retskrivningslæren anfører *d*-skrivemåder i *tydske* og *grandske* (se under RP18), og tilsvarende har selve 1813-ordbogen (ligesom 1833 og 1859) *d*-skrivemåder af disse ord og af *bidsk*, *gridsk*, *jydske*, *kladske*, *Kudsk*, *Pidsk*, *pidske*, *Vædske* og *Glands*, *Grændse*, *Prinds*, *Provinds*, *Sands*, *sandse*, *Skandse*, *Svands*, *ændse*. *Pindse* skrives i 1813 med *d*, der i 1833 og 1859 er ændret til *t*: *Pintse*.

Molbech skriver gennemført uden *d* i *traske* og *vaske*. Også *ganske* lader han til at foretrække uden *d*: I 1813 og 1833 oplyses der under *ganske* at det også skrives *gandske*, i 1859 med den yderligere tilføjelse at man ”nu i Almindelighed” skriver uden *d*, *ganske*.

Se også ordliste RP18-19 (afsnit 4.24).

RP20: Stumt *g*: +G

Retskrivningslæren (1813, s. 48) slår fast at *g* skrives ”hvor det i ret Udtale høres”, og at det også skal skrives hvor det ”mindst høres”, nemlig ”efter *l* og *r*, i Ord, som *sælger*, *solgt*, *fulgte*, *Spørgsmaal*, *spurgte*, o. desl.” – Om *Deig/Dei* osv., se RP17.

RP21: Stumt *h*: +H

Molbech går ind for en relativt udstrakt brug af stumt *h* (1813, s. 40 og 48-49).

(a) Det gælder først og fremmest i de hjemlige *hi*- og *hv*-forbindelser, fx i *Hielp*, *hverken* (s. 48-49), og i konjunktionen *thi* (selv ordbogen, der også har *ti* som fejlmarkeret opslagsord). Om *Thing/Ting* bemærker han under *Ting* ’forsamling’ at det ”ei [ville]

være urigtigt, for at skille dette Ord fra det foregaaende [dvs. 'genstand'] i Fleertallet, at skrive *Thing* (efter det Islandske.)". Men han vælger altså ikke desto mindre skrivemåden uden *h* (der er ikke engang en henvisning fra et *Thing*). Og i 1833 lægger han yderligere afstand til *th*-skrivemåden: "Enkelte ville i den nyeste Tid skrive *Thing*, f. at adskille det fra foregaaende Ord; men dette er imod ældre og nyere dansk Skrivebrug; og den nye Skrivemaade har hos os ikke fundet Indgang". I 1859 nuanceres og præciseres det til: "I den nyeste Tid have *Endeel* begyndt at skrive *Thing* .. dette er dog imod ældre og nyere dansk Skrivebrug, f. *Ex. i Love og Forordninger, og overhovedet alle Skrifter, indtil langt hen i det 19de Aarhundrede*, og den nye Skrivemaade har hos os endnu ikke fundet *almindelig* Indgang" (mine fremhævelser, bortset fra *Thing*). Molbechs modvilje mod skrivemåden *Thing* (og andre eksempler på "den aldeles falske og vilkaarligt om-dannede Skrivemaade af enkelte Ord" som *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (VSO) har indført) kommer desuden tydeligt frem i en note i fortalen til *Molbech 1833 og 1859*: "Hiin Skrivemaade [dvs. *Thing*] er udansk, og forekommer hverken i *Love* eller andre offentlige Skrifter. Skulde den *islandske* Skrivemaade her følges, maatte vi jo ogsaa skrive *Thræl, thung, Thvang*, o.s.v. (1833, s. XXV = 1859, s. XVII).⁵⁴

(b) Stumt – eller rettere længdeangivende – *h* anerkendes i *Uhr* og *Lehn* (1813, s. 40), og tilsvarende har selve ordbogen stumt *h* i *Rhinskviin, Thee, Throne* (med *Trone* som fejlmarkeret opslagsord), men *Red* uden *h*. Samme stavemåder fremgår af 1833 og 1859, der dog nævner at den ældre skrivemåde *Leen* også findes.

(c) I overensstemmelse med de generelle principper for stavning af fremmedord (se RP8) skrives der stumt *h* i fremmedord som *Theater, Bibliothek* (1813, s. 48), *teologisk* (ordbogen). I øvrigt gør Molbech (1813, s. 55) opmærksom på at *th* ikke er en aldeles fremmed forbindelse, "da vi ogsaa ved den pleie at udtrykke det islandske *D* (Thuss)".

(d) Ordbøgerne 1813-1859 skriver *Sal* og *Vare*. Om *Uhr* og *Red*, se ovenfor under b.

RP22: *v* eller *f*; **V, AF**

Molbech nævner at *f* i præpositionen *af* lyder som *v*, hvad der dog ikke bør forlede nogen til at skrive *av* i stedet for *af* (1813, s. 47). Modsat mener han at *v* skal fastholdes i bøjningsformer som *lavt, sløvt, grovt, diærvt* "skøndt Lyden, der høres, er i det mindste mere *f* end *v*" (smst.), og i selve ordbogen anføres formen *stivt*. I afledninger skrives dog *f* når udtalen er *f* selvom beslægtede ord skrives med *v*, fx *Graft* og *Skrift* (uanset *grave* og *skrive*). Om *haft/havt* oplyses det i retskrivningslæren blot at de fleste skriver *havt*, "hvilket efter Badens Mening er rigtigst, fordi det er sammendraget af *havet*" (smst.), jf. også afsnit 3.6.4, RP22. I selve ordbogen anføres *havt* som hovedformen i supinum,

54 Molbech må her referere til at VSO skriver *thing* i *Landsting* i bd. 3 (1820). I de to foregående bind blev ordet skrevet uden *h* i *Alting* og *Herredsting*, og i ordbogens bd. 7 (1863) er denne stavemåde genoptaget i simpleksordet *Ting*, ledsaget af en afstandtagen fra *h*-skrivemåden (se under 'VSO-retskrivningen' (1805), afsnit 3.8.4, RP21) der minder stærkt om formuleringen i *Molbech 1859*. Man må således antage at Molbechs kritik, bl.a. i kraft af hans medlemskab af Ordbogskommissionen 1834-1857, er slået igennem da redaktionen af VSO er nået til bogstavet T.

men med tilføjelsen ”skrives af Nogle efter Udtalen *haft*”. I både 1833 og 1859 er kun formen *havt* nævnt, men i øvrigt har 1859 samme stavemåder som 1813.

RP23: Kunne, skulle og ville: LD

Molbech skelner konsekvent mellem infinitiv (og præs. pl.) med dobbeltkonsonant og præteritum med *d*. Se i øvrigt ovenfor under RP10 (inkl. note 53).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E

Molbech indskyder *e* i (a) pluralisformer som *Køer*, *Træer* og skriver ligeledes analogisk *e* i (b) verber og (c) adjektiver der ender på trykstærk vokal, i samme omfang som i verber og adjektiver i øvrigt, fx *at troe*, *vi troe*, *vi maae* (men *jeg maa*), *jeg troer*, *du faaer*, *den graae Hat*, *ubluue Priser* (1813, s. 41-42; tilsvarende eksempler i 1859).

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

Retskrivningslæren udtaler sig (vist) ikke om dette spørgsmål, men i selve ordbogen i 1813 og i de senere ordbøger kan der findes nogle eksempler.

(a) Fremmedord med slutstavelse med **hovedtryk** og kort vokal ser ud til lidt hyppigere at fordoble slutkonsonanten ved tilføjelsen af bøjningsendelse end at blive skrevet med enkeltkonsonant. Ordbøgerne er ikke særlig eksplicitte på dette punkt, idet bestemt form singularis af substantiver normalt ikke anføres, og skrivebrugen således primært må uddrages på grundlag af oplysninger om pluralis (der undertiden, fx ved *Politik* og *Tobak*, mangler) eller af eksempler i ordbogsartiklen. Nogle eksempler: med konsonantfordobling: *Giraffer*, *Catholikker* (jf. 1859: *Catholiker*), *Fabrikker*, *Republikker*, *Krystaller*, *Parceller*, *Colosser*, *Matrasser*, *Bajonetter*, *Bankerotter*, *Cabinetter*, *Calotter*; uden konsonantfordobling (til dels evt. udtalt med lang vokal): *Kritiker*, *Kritikens*, *parallele*, *Balleter* (jf. 1833/1859: *Balletter*), *Eremiter*, *Minuter*, *Recruter*. – Se også ordliste RP25a (afsnit 4.31)

(b) Fremmedord med stum slutkonsonant har jeg ikke noteret eksempler på i Molbechs ordbøger (jf. ordliste 25b (afsnit 4.32)).

(c) Ved fremmedord med slutstavelse med **bitryk** og kort vokal er der nærmest ligevægt mellem dobbeltskrivning og enkeltskrivning: *Carnavaller*, *Biskopper*, *Bryllupper*, *Dompapper*, *Idrætter*, *Kanniker*, *Møttriker*, *Consuler*, *Dumrianer*, *Aspargeser*. – Se nærmere under de enkelte ord i ordliste RP25c (afsnit 4.33).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Molbechs regler for ”Ordenes Deling af Mangel paa Rum, ved Enden af en Linie” står samlet i *Molbech 1813*, s. 66-68. Grundprincippet er her det ”gamle” (det mekaniske), hvad der bl.a. viser sig ved at der skal deles mellem ”hele stavelser”, fx ”*Sta-vel-se*, *Brø-det*, *Hu-set* (ikke *Stav-else*, *Brød-et*, *Hus-et*).”, og at *sp*, *st*, *sk* ikke må deles.

RP27: Kommatering: GRA

Molbech udtaler sig vist intetsteds om kommatering, men benytter sig klart af et gram-

matisk kommasystem i den forstand at han som hovedregel sætter kommaer omkring ledsætninger. Derudover sætter han en række kommaer ved forskellige ikke-sætningsformede led som ikke ville være i overensstemmelse med de senere (fra 1918) officielle regler for grammatisk kommatering, fx ”For at ophæve denne Ustadighed, maa Retskrivningslæren gaa tilbage til den Tid .” (1813, s. 36), ”.. saadanne tilfælde, hvor Anvendelsen af det stumme *e* er nødvendig for Tydeligheds og Forstaaeligheds Skyld, og derfor endnu hævdet af Skrivebrugen” (smst.), ”.. hvor [g] følger efter *l* og *r*, i Ord, som *sælger*, *solgt*, .. *spurgte*, o. desl.” (s. 48).

RP28: Præteritum: TE

Allerede i 1813 forudsætter *Molbech* at de svage præteritumsendelser falder i to hovedgrupper, nemlig *-(e)de* i fx *agtede*, *troede* og *-te* i fx *brændte* og *sendte* (s. 80). I overensstemmelse hermed anføres i selve ordbogen præteritumsformer af den anden type kun med *-te*, fx *brugte*, *tænkte*.

3.10. 'Rask-petersensk retskrivning' (1826-1845)

3.10.1. Hovedtræk: 'Rask-Petersen' (1826-1845)

'Rask-petersensk retskrivning' (1826-1845) er en privat norm udformet af Rasmus Rask (1787-1832) og N.M. Petersen (1791-1862). – Normens indholdsdirektiver er *Rask 1826 (Forsøg til en videnskabelig dansk Retsskrivningslære ..)*, *Petersen, N.M. 1826a (Undersøgelse om hvorvidt den danske Retsskrivning bör forbedres ..)*, *sa. 1837 (Kortfattet dansk Retsskrivningslære)* og *sa. 1845 (Den nordiske oldtids betydning for nutiden)*. – 'Rask-petersensk retskrivning' kan overordnet karakteriseres som en radikal retskrivning der på næsten alle punkter står i opposition til den traditionelle molbechske norm og de heraf afledte officielle normer, fx '1847'- og '1865-retskrivningen'. Det er da også 'rask-petersensk retskrivning' der udgør grundlaget for århundredets øvrige progressive retskrivninger, fx 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) og 'stockholmerretskrivningen' (1869).

I betragtning af 'rask-petersensk retskrivnings' fremtrædende rolle som grundlag for (og udfordrer af) århundredets øvrige normer medtager jeg i den følgende punktvis normkarakteristik alle de retskrivningsproblemer (RP1-RP27) der kan indgå i normbeskrivelserne her i afhandlingen:

- Går ind for at gotisk skrift afløses af latinsk (RP1).
- Fastholder til at begynde med store begyndelsesbogstaver i appellativer; fra 1845 indgår dog netop små begyndelsesbogstaver som en fast og markant del af normen (RP2).
- Afviser brug af dobbeltvokal som signal for vokallængde og skriver fx *hel*, *Pris/pris*, *sur* (RP3).
- Afviser brug af længdeangivende *e* og skriver fx *Ko*, *Akademi* og ikke *Koe*, *Akademie* (RP4).
- Afviser dobbeltretskrivning af konsonant foran anden konsonant og skriver fx *tapre*, *ytte*, *lækre*, *ofre* (RP5).
- Fastholder til at begynde med brug af palataliseringsmarkør i et vist omfang, specielt foran *e*, fx *igjen*, *måskje*, men går senere over til konsekvent udeladelse af *j* i ord som *gennem*, *gælde*, *købe* (RP6).
- Går ind for at de fremmede bogstaver erstattes af danske, fx *Kanal*, *Sirkel*, *Kvinde*, *Aks*, *sire* (og ikke *Canal*, *Cirkel*, *Qvinde*, *Ax*, *zire*) (RP7).
- Går ind for at akklimatiserede fremmedord staves på dansk, fx *Butik*, *Filosofi*, *Lose* 'loge', *Löjtnant*, *Öffisér*, *sjalu* (RP8).
- Tager afstand fra den nyeste tids adverbielle sammenskrivninger mv. og skriver fx *hvad som helst*, *i øvrigt* (men fx *underhånden*, *igår*) (RP9).
- Gennemfører konsekvent kongruensbøjning af finit verbal (RP10).
- Skelner mellem *ø* og *ö* til betegnelse af henholdsvis lukket *ø*-lyd som i *mør* og åben *ø*-lyd som i *Smör* (RP11).

- Bruger *å* i stedet for *aa* (RP12).
- Anerkender generelt *e* til betegnelse af kort *æ*, medmindre etymologien taler for *æ* (i fx *vænne* pga. *Vane*); foretrækker i øvrigt *æ* hvor udtalen er *æ*, fx *Bjærg*, *bædre*, *Hjælm*, *hjælpe*, *Sæng*, *tjæne*, *vælte* (RP13).
- Foretrækker fx *Alvår*, *sålgte*, men skriver fx *kold*, *Sold* (RP14).
- Gennemfører *j*, fx *Stjerne* (til forskel fra trestavelsesformen *Stierne*), *gjerne*, *Hjerne* (RP15).
- Anerkender både *-ie* og *-je* afhængigt af udtalen, fx *Kastanie/Kastanje*, *Kristian/Kristjan* (RP16).
- Skriver gennemført andenkomponenten i j-diftonger som *-j*, fx *Haj*, *høj*, og skriver tilsvarende *-v* i v-diftonger, fx *Evropa*, *Plov*, *tavs* (RP17).
- Foretrækker fx *gotte*, *Mitte*, *tit*, men bevarer i øvrigt (tydeligt) etymologisk *d* i fx *bedst*, *godt*, *velklædt* (RP18).
- Stryger i udstrakt grad stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*, fx *kysk*, *Pisk*, *vaske*, *Dans*, *(end)skönt*, *Prins* (RP19).
- Gennemfører *g* i fx *sålt*, *Spörsmål* (RP20).
- Bevarer stumt *h* foran *j* og *v*, fx *hjem*, *hvile*, men stryger det i fx *ti* (konj.), *Ting* 'forsamling', *Trone*, *Ur* (RP21).
- Skriver *f* eller *v* i afledninger og bøjningsformer afhængigt af udtalen, *groft*, *haft*, *stift* og *lavt*, *halvt* (RP22).
- Skriver gennemført præteritum af *kunne*, *skulle*, *ville* med *d* og infinitiv med dobbeltkonsonant (RP23).
- Afviser principielt brug af analogisk *e* og anerkender kun *e* i endelser der udgør en stavelse (RP24).
- Fordobler systematisk slutkonsonanter i fremmedord med hovedtryk på slutstavelsen, fx *Fabrikker*, *Minutter*, *parallelle* (RP25).
- Foreskriver mekanisk orddeling, fx *Da-ge*, *Sak-sen*, herunder at *sp*, *st*, *sk* ikke må deles; udtrykker dog også en vis sympati for semantisk/etymologisk orddeling (RP26).
- Giver kun regler for grammatisk kommatering (RP27).

'Rask-petersensk retskrivning' videreføres i modificeret form i 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848; se afsnit 3.12), 'Withs retskrivning' (1865; se afsnit 3.14), 'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867; se afsnit 3.16), 'Roskilderetskrivningen' (1868; se afsnit 3.18) og i næsten uændret form i 'stockholmerretskrivningen' (1869; se afsnit 3.19).

3.10.2. Indholdsdirektiver: 'Rask-Petersen' (1826-1845)

'Rask-petersensk retskrivning' (1826-1845) er en privat retskrivningsnorm, opkaldt efter filologen og lingvisten Rasmus Rask (1787-1832) og filologen og litteraturhistorikeren N.M. Petersen (1791-1862).

Normens grundlæggende indholdsdirektiv er Rasmus Rasks store *Retskrivningslære* fra 1826 (*Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget* = *Rask 1826*), hvor den hidtidige traditionelle norm vurderes kritisk og en ny norm udformes og begrundes udførligt. Rask havde i øvrigt allerede ved udsendelsen af *Retskrivningslæren* i et par år benyttet den nye norm i praksis og havde kortfattet motiveret den i sin spanske sproglære (*Rask 1824*, s. 17-19; jf. *Bjerrum, Marie 1959*, s. 198 f.). Rasks program støttes (og modificeres let) fra starten af N.M. Petersen i dennes *Undersøgelse om hvorvidt den danske Retskrivning bør forbedres. Et Bidrag til Retskrivnings-Striden* (*Petersen, N.M. 1826a*) og formidles og modificeres yderligere af samme forfatter i bogen *Kortfattet dansk Retskrivningslære* (*Petersen, N.M. 1837*) og i afhandlingen *Den nordiske oldtids betydning for nutiden* (*Petersen, N.M. 1845*). Hovedpunkterne er desuden rekapituleret i "Nogle uddrag af forelæsninger, vedkommende de nordiske sprog" (*Petersen, N.M. 1861*).

Rask 1826 består ud over den detaljerede indholdsfortegnelse (s. 1-4) og fortalen (s. 5-16) af en "Første Afdeling" (s. 17-121) og en "Anden Afdeling" (s. 122-339). Hertil kommer en side med rettelser og tilføjelser (s. 340) og en side med faksimilegengivelse fra to håndskrifter. "Første Afdeling" har i indholdsfortegnelsen undertitlen "Den anskuende Retskrivningslære". Heri gennemgås principperne for retskrivning, de lyde den skal betegne, og de bogstaver der står til rådighed for betegnelsen af lydene. I "Anden Afdeling", der har undertitlen "Den anvendte Retskrivningslære", gennemgås de enkelte retskrivningsproblemer, og der argumenteres for hvordan de bør løses. – *Rask 1826* er indgående behandlet i *Bjerrum, Marie 1959*, s. 173-246.

Petersen, N.M. 1826a er en lille bog på i alt 72 sider, opdelt i 28 paragraffer og disponeret i hovedafsnittene "Retskrivningens Grundsætninger" (§ 2-11), "Om Selvlydene" (§ 12-20), "Om Medlydene" (§ 21-24) og "Om fremmede Ord" (§ 25-27).

Petersen, N.M. 1837 er en bog på 89 sider. Som det fremgår, udsendes den fem år efter Rasks død, men er i øvrigt if. forordets oplysninger skrevet i 1826, dvs. kort tid efter fremkomsten af *Rask 1826*. N.M. Petersen figurerer ikke på titelbladet, men står som underskriver af bogens forord og giver deri utvetydigt udtryk for at det er ham der har skrevet bogen. Han gør det dog samtidig klart at bogen er "et Udtog af Rasks Danske Retskrivningslære", oprindelig blot for at "forskaffe [s]ig Klarhed i det ny System", og at den på visse punkter er justeret efter Rasks anvisninger (se nærmere nedenfor). Bogen er da også opbygget som Rasks *Retskrivningslære* med en teoretisk-principiel hoveddel om "Almindelige Grundsætninger for Retskrivning" (s. 1-23) og en overvejende anvendt hoveddel der har fået overskriften "Dansk Retskrivning" (s. 24-89). I bibliografien i *RaskUA* er den optaget som nr. 209 i listen over Rasks "Eigene Produktion" med udgiveroplysningen "Udgivet af Selskabet for en forbedret Retskrivnings Udbredelse ved N.M. Petersen", og den er samme sted kort karakteriseret som "Kürzung von 93 [dvs. *Rask 1826*]".

Det omtalte *Selskabet for en forbedret Retskrivnings Udbredelse*⁵⁵ blev ifølge *DSH*, bd. 3,

55 Hos Marie Bjerrum anført som *Selskabet for en forbedret Retskrivnings Fremme* (1959, s. 234).

s. 168, stiftet i 1837 af N.M. Petersen, H.K. Rask (Rasks halvbror), M.D. Kriger, Fr. Barfod og P.L. Møller mfl.⁵⁶ Selskabet lader til at have haft sin aktive periode i stiftelsesåret, hvor det desuden udsendte tidsskriftet *Nordisk Ugeskrift*, der kun udkom med denne ene årgang, samt bekostede udgivelsen af H.K. Rasks oversættelse af broderens danske grammatik for englændere (*Rask, R. 1837*).

Petersen, N.M. 1845 er N.M. Petersens store sprogskandinaviske programartikel. Den fylder i alt 146 sider i originalversionen i *Annaler for nordisk Oldkyndighed*. Af disse drejer den sidste og største del (s. 57 ff.) sig om sproget, herunder specielt om det ønskværdige i at de nordiske skriftsprog forenes i ét skriftsprog, og om den retskrivning som dansk bør antage (og som N.M. Petersen selv bruger) for at den kan være ”skikket til öjemedet” og slutte sig til den svenske retskrivning (s. 117 ff.).

Petersen, N.M. 1861 er, som det fremgår af titlen, uddrag af forelæsninger om de nordiske sprog. Af speciel interesse for det ortografiske er forelæsningsen ”1. Til sproget og skriften” (oprindelig holdt ”femten sexten år” tidligere), der s. 35–39 gengiver hovedpunkterne af det petersenske retskrivningsprogram.

I praksis bruges betegnelsen ’rask-petersensk retskrivning’ om forskellige varianter af fonetisk eller skandinavistisk inspireret retskrivning der står i opposition til traditionelle normer som ’Molbechs retskrivning’ (1813 ff.), ’1847-retskrivningen’ og ’1865-retskrivningen’.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er primært den fremstilling af normen som N.M. Petersen giver i den kortfattede retskrivningslære fra 1837. Når netop *Petersen, N.M. 1837* forekommer egnet som hovedeksponent for den ’rask-petersenske retskrivning’, skyldes det ikke mindst at der if. bogens ”Forerindring” (s. [V–VI]) er tale om et værk som N.M. Petersen havde skrevet allerede i 1826 som ”et Udtog” af Rasks *Retskrivningslære*, og som han derefter havde sendt til Rask til kommentering. I sit svar (fra december 1826) havde Rask tilsluttet sig fremstillingen, men havde dog indvendt at udtoget med henblik på dets funktion som håndbog burde ”göres mere syntetisk og mindre ræsonneret”. N.M. Petersen oplyser at han på dette punkt har søgt at følge Rask, og at han i øvrigt før udgivelsen af arbejdet har tilføjet nogle kommentarer ”hvortil Materien, da jeg på ny betragtede den, syntes at give Anledning”.

Ud over *Petersen, N.M. 1837* inddrager jeg også andre arbejder af Rask og Petersen, specielt *Rask 1826* (i et vist omfang også ortografiske behandlinger af Rask fra før *Retskrivningslæren*) og *Petersen, N.M. 1845*. I afsnittet ”Uddybning” henviser jeg til de nævnte tre værker med årstallene alene.

56 Jf. også Bjerrum, Marie 1959, s. 234 f.

3.10.3. Normprofil: 'Rask-Petersen' (1826-1845)

	<i>Til sml.: 'Molbech' 1813-59</i>	'Rask-Petersen' 1826-45
• RP1	GOT	LAT
• RP2	STO	STO > SMÅ
• RP3	DOB	ENK
• RP4	+E	÷E
• RP5	DOB	ENK
• RP6	+J	(+J) > ÷J
• RP7	FRE	DAN
• RP8	FRE	DAN
• RP9	SAM	(SÆR)
• RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø+Ö
• RP12	AA	Å
• RP13	E	(Æ)
• RP14	(O)	(Å)
• RP15	STI	STJ
• RP16	IE	(JE)
• RP17	EI	EJ
• RP18	+D	(÷D)
• RP19	DSK	SK
• RP20	+G	+G
• RP21	+H	(÷H)
• RP22	V,AF	F
• RP23	LD	LD
• RP24	+E	÷E
• RP25	(DOB)	DOB
• RP26	MEK	MEK
• RP27	GRA	GRA

Profilschema for 'rask-petersensk retskrivning' (1826-1845). Skemaet viser hvilken stil-lingtagen 'rask-petersensk retskrivning' (1826-1845) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til 'Molbechs retskrivning'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.10.4. Uddybning: 'Rask-Petersen' (1826-1845)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: LAT

Der er kun behov for én bogstavsrække. "Og når man kun vil anvende én, da kan den gotiske undværes, den latinske ikke; det retteste er derfor udelukkende at sætte denne i Brug" (1837, s. 28). I god overensstemmelse hermed er både 1826 og 1837 sat med

latinske bogstaver. Det samme gælder *Annaler for nordisk Oldkyndighed*, hvor Petersen, N.M. 1845 er trykt, og som i øvrigt siden 1. årgang, 1836–1837, havde været trykt med latinske bogstaver. Allerede fra 1806 foreligger der et manuskript fra Rasks hånd hvor han går ind for at dansk skrives med latinske bogstaver (*Rask 1806a*); på tryk giver han tidligst udtryk for det samme i sin *Angelsaksisk Sproglære* (*Rask 1817*), s. 44. Se nærmere i Bjerrum, Marie 1959, s. 178–179.

RP2: Store eller små bogstaver: STO > SMÅ

Brugen af store og små bogstaver behandles af Rask i 1826, s. 125–131. Han diskuterer her brugen af stort begyndelsesbogstav i substantiver og bemærker bl.a.: ”Udtalen har .. intet herimod, Brugen har antaget det, Oprindelsen kan ikke anvendes her, Overensstemmelsen med Tysk taler derfor; men hvad der især afgör Brugens Rigtighed i dette Tilfælde er Adskillelsen af utallige Ord, som ellers ere aldeles lige” (s. 127). Han nævner derefter en række eksempler hvor brugen af stort begyndelsesbogstav hindrer misforståelse og konkluderer: ”Det vilde være urimeligt at forsmå dette Hjælpemiddel til Tydelighed i Skriften” (128).⁵⁷

Hertil slutter N.M. Petersen sig i første omgang, således endnu i 1837, hvor han om brugen af stort bogstav i substantiver udtaler med Rask (der var død i 1832): ”Da dette sidste er en længe bestående almindelig Brug, og denne ikke strider imod Skriftens Natur, men tværtimod beforder Tydelighed, så er der ikke tilstrækkelig Grund til at forlade den” (1837, s. 29–30). Samme år går N.M. Petersen imidlertid over til de små bogstaver i sine breve⁵⁸, men i tryk fastholder han de store bogstaver i endnu nogle år. I 1844 bruger han store bogstaver (og gotisk skrift) i *Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude*, inkl. i den afsluttende redegørelse ”Om Sprogets Behandling” (Petersen, N.M. 1844). Samme år går han i et brev til den norske historiker Jakob Aall ind for en overgang til små bogstaver i dansk retskrivning (*sa. 15.4.1844*), og i programartiklen 1845 både argumenterer han for de små bogstaver og lader sig trykke med dem. Han henviser til Rasks argumentation for de store bogstaver: ”Først beråber han [dvs. Rask] sig på overensstemmelsen med tysk brug” – og tilføjer så: ”det er just derfor vi forkaste de store bogstaver” (1845, s. 120).

Forkastelsen af store begyndelsesbogstaver har altså ikke altid været en del af den ’rask-petersenske retskrivning’. Ikke desto mindre har netop dette træk – som regel i forening med brugen af å (se nærmere under RP12) – i så høj grad været opfattet som et rask-petersensk træk at det nærmest har kunnet betragtes som konstituerende for den ’rask-petersenske retskrivning’.

57 Marie Bjerrum gør i sin disputats om Rasks afhandlinger om det danske sprog opmærksom på at man kunne have forventet at Rask ville have ønsket at afskaffe de store bogstaver i substantiverne. Til støtte herfor refererer hun ”en udtalelse i det i *Samlede Afhandlinger* III trykte [dvs. notater fra o. 1818/19, *RaskSA*, bd. 3, s. 55 f.] om, at hvis danskerne optog å, adskilte ö fra ø og forkastede de store bogstaver i navneordene, så burde svenskerne optage æ, forandre deres ck og fv samt adskille ø fra ö” (Bjerrum, Marie 1959, s. 198).

58 Skautrup 1948, s. 5 f., jf. også Galberg Jacobsen 1973, s. 46 f.

Rasks og Petersens anerkendelse af store bogstaver i substantiverne angår kun de egentlige substantiver, hvorimod de begge afviser brugen af stort bogstav i substantivisk brugte adjektiver mv. (1826, s. 129-131, 1837, s. 30 f.)

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Brugen af såvel dobbeltskrevet vokal som længeangivende *e* forkastes (1837, s. 41-44). Der er tale om en generel afvisning af enhver form for længdemarkering vha. vokalfordobling eller *e*, uanset om den er rent fonetisk som i fx *Steen*, *Koe*, *Snee*, *Akademie*, eller om den tillige har en fleksivisk (analogisk) funktion som i fx *trøe* (adj. i bf. eller pl.), *gåe* (inf., præs. pl.), *står*. For Rasks vedkommende går afvisningen af analogisk *e* tilbage til i hvert fald 1820, hvor han i "Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede" argumenterer mod "den Uskik, at hænge et *e* bag ved" verber, substantiver og adjektiver på trykstærk vokal (*RaskUA*, bd. 2, s. 86-90).

Brugen af vokalfordobling eller tilføjet *e* som middel til betydningsadskillelse er ikke nævnt eksplicit i 1837, s. 41-44, men berøres og afvises kort i afsnittet om "Tonetegn" (accenter), s. 58-63. Det nævnes her at man i dansk kan træffe på brugen af dobbelt (slut)konsonant ligesom i svensk til betegnelse af kort vokal i fx *Dugg* og *Brudd* (til forskel fra *Dug* og *Brud*), og at dette "altid [er] uskadeligere end Selvlydsfordobling" (s. 62), idet det jo er i overensstemmelse med reglen om konsonantfordobling ved bøjning (*Duggen/Dugen* osv.).

Om accenter pointeres det at de kun er nødvendige til forebyggelse af misforståelser, fx *véd* (vb.) : *ved* (præp.), *vís* : *vis*, *Dúg* : *Dug*, *dèn* : *den*, *Fòrfald* : *Forfald*, *Armé* : *Arme*, *Kornèt* : *Kornet*, og i fremmedord med tryk på stavelser der i danske ord normalt er trykssvage, fx *Idé*, *Potèns*. Petersen gør dog udtrykkeligt opmærksom på at brug af accent næppe er nødvendig når det af sammenhængen er tydeligt hvilket ord der menes (s. 59 og 61). Som det er fremgået af eksemplerne, bruges accent aigu og accent grave afhængigt af vokalens kvalitet, idet aigu bruges ved de lukkede kvaliteter, grave ved de åbnere. Cirkumfleks, som Rask bruger over de "brede" vokaler, fx *Brúid* : *Brud* (1826, s. 200 og 205), mener N.M. Petersen ikke der er behov for (1837, s. 59), men han angiver dog både *síd* og *síd* som mulige skrivemåder af adjektivet til adskillelse fra imperativen *síd* (s. 61).

RP4: Længeangivende *e*: ÷E

Se ovenfor under RP3.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Konsonantfordobling foran en anden konsonant afvises klart (1837, s. 75). Der skrives således enkeltkonsonant i fx *fordoble*, *Gafler*, *ofre*, *Fakler*, *sikre*, *ytte*, *Døtre* (og altså ikke *fordobble*, *yttre* osv.).

Om konsonantfordobling i udlyd, se ovenfor under RP3.

RP6: Palatalisering: (+J) > ÷J

I den endelige version af 'rask-petersensk retskrivning' er sagen helt klar: Der skrives ikke *j* efter *g* og *k* og foran *e*, *æ* og *ø* (*ö*), altså fx *igen*, *kende*, *gælde*, *kær*, *gøre* (*göre*), *købe* (og ikke *igjen*, *gjøre* osv.).

Reglen om de *j*-løse skrivemåder var imidlertid oprindelig kun gennemført foran *æ* og *ø*. Rask argumenterede således både i den spanske sproglære (*Rask 1824*, s. 18–19) og i *Retskrivningslæren* (1826, s. 237 ff.) kraftigt for at der skulle skrives *gj* og *kj* foran *e* til betegnelse af "blød" udtale i ord som *igjen*, *regjere*, *Forskjel*, *måskje* til forskel fra de "hårde" udtaler i fx *Pigen*, *rigere*, *Tærskje*, *Påske*, og tilsvarende i fx *gjemme*, *gjerne*, *Kjedel*, *kjende*. Baggrunden for Rasks særbehandling af *g* og *k* foran *e* var hans opfattelse af *e* som "hård" vokal på lige fod med *a*, *å*, *o* og *u*, hvor der jo i øvrigt skelnedes udtalemæssigt mellem skrevet *g* og *gj* osv. (fx *skule* : *skjule*), mens *g* og *k* foran de "bløde" vokaler *æ*, *ö*, *ø*, *γ* og *i* altid udtaltes palataliseret, hvorfor der ikke var grund til at skrive et *j* for at betegne denne udtale. Hertil kom hans dialektalt betingede opfattelse af tryksvagt *e* (schwa, som i fx *Påske*) som en variant af trykstærkt *e* (som i fx *måskje*) der nødvendigvis gjorde en skelnen foran dette "fonem" mellem palataliseret og ikke-palataliseret *g* og *k*. Se nærmere hos *Andersen, Poul 1934*, s. 252 f., og *Bjerrum, Marie 1959*, s. 198 f.

Allerede i retskrivningsundersøgelsen fra 1826 måtte N.M. Petersen "tilstå, at han ikke endnu har kunnet overbevise sig om Rigtigheden af vor lærdeste og skarpsindigste Sproggrandskers [dvs. Rasks]" regel om brug af *j* foran *e*. Han valgte derfor indtil videre at holde sig til den traditionelle brug af *gj* og *kj* foran *e*, *æ* og *ø* (*Petersen, N.M. 1826a*, s. 71 f.)⁵⁹. I den korte retskrivningslære fra 1837 gengiver han i hovedbehandlingen (1837, s. 65–68) loyalt Rasks ræsonnement og regler, men afgiver så dissens i en efterfølgende – formentlig senere skrevet – anmærkning (s. 68 f.). I anmærkningen plæderer han for at *g* og *k* skal behandles på samme måde foran *e* som foran *æ* og *ø* (og foran de to andre "bløde" vokaler, *i* og *γ*) og vælger her de *j*-løse skrivemåder som den enkleste og mest konsekvente løsning. Han slutter anmærkningen med at proklamere at han i resten af 1837 vil anvende denne skrivemåde "for at man kan se, hvorledes den tager sig ud". Derefter skriver han så fx *genkende*, *bekendt*, *Gerningen* i modsætning til de hidtidige skrivemåder *forskjellig*, *gjengive*, *Gjerningsord*, *skjelne* (den sidste i anmærkningen s. 68).

Fuldt indlemmet i den 'rask-petersenske retskrivning' blev opgivelsen af *gje* og *kje* (*skje*) til fordel for *ge* og *ke* (*ske*) først i N.M. Petersens nordiske programartikel (1845). I den anvender han som tidligere nævnt en retskrivning som han forestiller sig er "skikket til öjemedet, en sådan, hvorved den danske brug kunde bevæge sig over imod og slutte sig til den svenske" (s. 118). Han omtaler her, nærmest i forbifarten, "udeladelsen af *j*, hvor lyden uden dette træder tydeligt nok frem" som "en ubetydelig afvigelse" fra Rasks skrivebrug, som han allerede har retfærdiggjort andetsteds, og tilføjer at også overensstemmelsen med svensk skrivebrug taler for denne afvigelse (s. 119). Herefter er konsekvent udeladelse af *j* mellem *g/k* og *e* et fast kendetegn ved 'rask-petersensk ret-

59 Jf. også *Petersen, N.M. 18.3.1826* ("Om Bogstavet j"), og se i øvrigt *Bjerrum, Marie 1959*, s. 229–230.

skrivning' og de deraf følgende mere radikale nordisk-fonetiske retskrivninger, således specielt 'stockholmerretskrivningen' (1869), se nærmere i afsnit 3.19.4, RP6.

RP7: Fremmede bogstaver: DAN

De fremmede bogstaver *c, q, x, z* hører ikke til i det danske alfabet, der således består af følgende 25 bogstaver: *a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, y, å, æ, ø, ö* (1837, s. 32). Bogstavet *w* nævnes ikke. *C* bør erstattes af *k* eller *s* afhængigt af udtalen, fx *Kanal*, *Sirkel* (s. 37-38); *q* bør erstattes af *k*, fx *Kvinde*; *x* bør erstattes af *ks* eller *gs*, fx *Aks*, *strags* (s. 39-40); *z* bør erstattes af *ts* eller *s* afhængigt af udtalen, fx *Natsion*, *sire* (s. 40).

RP8: Stavning af fremmedord: DAN

Hovedreglen er at "*Fremmede Ord* skrives og behandles som fremmede, når de ere fremmede, og som danske, når de ere blevne danske" (1837, s. 76). At et ord er blevet dansk, kan først og fremmest ses på at det udtales og bøjes på dansk. Som eksempler på sådanne ord nævnes *Præst*, *Bisp*, *Major*, *Löjtnant*, *Offisér* – og *Våddeviller*, i modsætning til "*Ord som adjoint, chargé d'affaires, embonpoint, en face*, som man derfor næppe vil finde i nogen dansk Ordbog" (s. 80). Andre eksempler på fremmedord der er blevet danske, og som derfor kan skrives på dansk er *Sirkel*, *sjalu*, *Intrige*, *Kurér*, *Kommandant*.

I fremmedord fra græsk og latin ændres bl.a. *ph* > *f* (*Filosofi*), *th* > *t* (*Trone*), *ch* > *k*/*kk* (*Karaktér*, *Ekko*), *rh* > *r* (*Myrra*), *ps* > *s* (*Salme*), *z* > *s* (*Horisont*).

I fremmedord fra fransk fordanskes ligeledes ret gennemgribende, således *ai* > *æ* (*Portræt*, *Affære*), *eu* > *ø* (*Pøbel*, *religjøs*), *ou* > *u* (*Butik*, *Sufflør*), *ue, uie* > *y* (*Staty*, *Paraply*), *oi* > *ó* (*Kontór*) og – lidt mere tøvende – *eau*, *au* > *å* "hvis Ord som *Byrå* (bureau), *Såvegarde* (sauvegarde) ere danske" (s. 83). Blandt konsonanterne ændres fx initialt *qu* > *kv* (*Kvalité*) og finalt *qu* > *k* (*Butik*), initialt *g* > *sj* (*Sjení*) og finalt *ge* > *se* (*Lose*, *Etase*), *j* > *sj* i *sjalú*, *j* > *sk* i *Sky* (< *jus*), *ch* > *sk* (*Marskandiser*).

I nogle tilfælde må skrivemåden i overensstemmelse med hovedreglen afhænge af om man ønsker de pågældende ord udtalt på dansk eller fransk, fx *Svitte*/*Suite*, *Nuansé*/*Nuance* (eller af hvordan de udtales på dansk efter at fordanskning i øvrigt har fundet sted, fx *Emallie*/*Emalje*, se nærmere under RP16).

RP9: Ét eller flere ord: (SÆR)

Spørgsmålet om sær- eller sammenskrivning hører efter Rasks opfattelse primært til under orddannelsen og dermed snarere under sproglæren end retskrivningslæren. Ikke desto mindre diskuterer han problemet relativt indgående i *Retskrivningslærens* afsnit 188 (1826, s. 322-325) og sammenfatter det i bogens indholdsfortegnelse under overskriften "*Ordopholdet er stundum vanskeligt at bestemme*" (s. 4). Han påpeger at de "ubøjelige Ordklasser have den største Vanskelighed" (s. 323), og diskuterer forskellige grammatikeres løsninger på problemet. Han går ind for sammenskrivning når hovedordet bruges i en anden betydning end ellers eller ikke (længere) bruges som selvstændigt ord, fx *underhånden*, *itu*, *igår*, *omsider*. Hans sympati ligger i øvrigt overvejende på særskrivnin-

ger som fx *hvad som helst, i øvrigt, i det mindste, såsnart som*, og han konkluderer at ”den i nyeste Tider forsøgte Sammenskrivning af slige Ord” vel blot er en overdrevet efterligning af tysk skrivebrug (”*insbesondere* o. desl.”) som bør forkastes, ”så meget sikrere .. som intet andet Folkefærd danner sådanne Ord, og ingen Ordbog optager dem” (s. 325).

N.M. Petersen behandler problemet i 1837, s. 87. Han udtaler sig ikke principielt om sine præferencer, men videregiver ved hjælp af sine eksempler det samme hovedsynspunkt som Rask.

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Hverken Rask eller N.M. Petersen lader til at anse brugen af verbernes pluralisformer for et aktuelt retskrivningsproblem. Begge gennemfører i deres egen praksis kongruensbøjning af det finitte verbal på principielt samme måde som fx Molbech (se afsnit 3.9.4, RP10). N.M. Petersen skriver fx ”Når lydene *ere* givne, og Tegnene, hvormed de *skulle* udtrykkes, bekjendte, så synes det ..” (1837, s. 40; mine kursiveringer). Rask-Petersennormens generelle afvisning af stumt *e* (jf. RP3 ovenfor) medfører dog den formelle begrænsning at pluralis af verber på trykstærk vokal skrives uden slut-*e* på samme måde som singularis, fx *vi maa, de se* og ikke *vi maae, de see*.

Rask diskuterer i øvrigt behovet for en særlig verbal pluralisform i ”Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede” (Rask 1820). Han nævner her at Høysgaard har forkastet pluralisformen, og tilslutter sig med ordene: ”det indses heller ikke til hvad Nytte den er, efter at Personerne *ere* forsvundne, da de personlige Stedord så alligevel må sættes hos, og på dem kan man tilstrækkelig nok se, om ordet er Flertal eller Ental” (Rask UA, bd. 2, s. 91). Men ikke desto mindre fastholder han altså pluralisformerne i sit eget skriftsprog, fx: ”Heraf kommer det at Folk, der *have* forskellige Sprog, *kunne* have samme Tegnskrift, og altså læse hinandens Bøger, uagtet de intet *forstå* af hinandens Tale, som Kineserne og Koreanerne” (1826, s. 3; mine kursiveringer). – Se nærmere om pluralisformerne *kunne, skulle, ville* nedenfor under RP23.

RP11: Ét eller to ø-egn: ø/ö: Ø+Ö

Rask går allerede i løbet af foråret 1819 over til at skelne mellem ø og ö i sin private retskrivning (Bjerrum, Marie 1959, s. 197). I 1824 bruger han adskillelsen på tryk i sin *Spansk Sproglære* og motiverer kort denne skrivebrug i bogens forord (Rask 1824, s. 18). Fra og med *Retskrivningslæren* 1826 er brugen af ø til betegnelse af lukket ø-lyd som i fx *dør, mør* og ö til betegnelse af åben lyd som i fx *Dör, Smör* et af de iøjnefaldende særtræk ved den ’rask-petersenske retskrivning’. Spørgsmålet er behandlet i Petersen, N.M. 1837, s. 34–36.

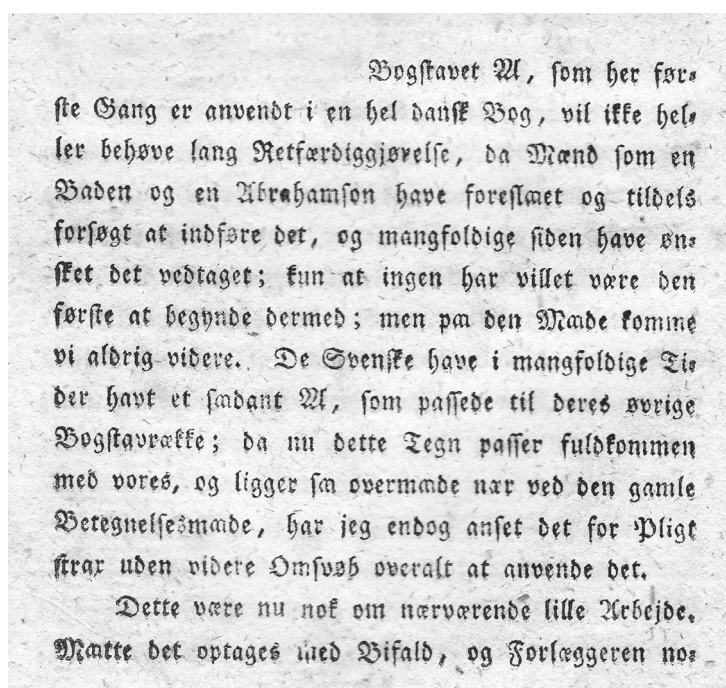
Bogstaverne ø og ö indtager selvstændige pladser som henholdsvis næstsidste og sidste bogstav i det ovenfor nævnte (RP7) rask-petersenske 25-tegns-alfabet.

RP12: Dobbelt-a eller bolle-å: Å

Samtidig med overgangen til ø/ö i foråret 1819 går Rask over til at bruge tegnet å for å-lyden i stedet for *aa* i sin private retskrivning (Bjerrum, Marie 1959, s. 197). I 1824

bruger han tegnet på tryk i sin *Spansk Sproglære* og motiverer det kort i bogens forord (Rask 1824, s. 18). Fra og med *Retskrivningslæren* 1826 er brugen af å et af de mest iøjnefaldende træk ved den 'rask-petersenske retskrivning'.

Allerede i sin *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog* (Rask 1811) og i et manuskript fra 1806 (Rask 1806b; jf. Bjerrum, Marie 1959, s. 178) havde Rask dog brugt et særligt å-tegn, en ligatur bestående af to a'er (svarende til det der var foreslået i *Abrahamson nov. 1789*; se ovenfor under 'Badens retskrivning', afsnit 3.6.4, RP12). Om sin retskrivning generelt i *Rask 1811* skrev han i fortalen at den havde været foreslået og brugt af så mange store sproglærde og gode forfattere at der ikke var grund til at motivere den nærmere. Og om den særlige å-ligatur skrev han:

(Rask 1811, s. LII)

Det ser ikke ud til at Rask har brugt ligaturen efter 1811. Han omtaler i hvert fald ikke nogen fortsat brug i sin detaljerede gennemgang i 1826 (s. 161 ff.), men noterer tværtimod at Abrahamson har opgivet tegnet i sin *Sprachlehre* (Abrahamson 1812), og at "[s]iden den Tid har ingen for Alvor forsøgt at indføre det" (s. 161-162).

Også N.M. Petersen bruger og går som ventet ind for å i stedet for aa i 1837 (s. 31 ff.). Hvad der er mere overraskende, er at han i 1845 ligefrem giver udtryk for at brugen af aa eller å (og af æ eller ä mv.) er "ganske ligegyldig", og tilføjer "hvis nogen sætter pris på disse små forskelligheder, så ser jeg ikke, hvorfor man ej i Dansken kunde beholde aa og æ, i Svensken å og ä" (s. 127, fodnoten).

Bogstavet *å* indtager pladsen som det fjerdesidste bogstav (foran *æ*, *ø* og *ö*) i det ovenfor nævnte (RP7) rask-petersenske 25-tegns-alfabet.

RP13: *e* eller *æ*: (Æ)

N.M. Petersen giver denne hovedregel for brugen af *e/æ* og *o/å* mv.:

Retskrivningens Regel er simpel: Skriv den Selvlyd, der høres i den bedste Udtale; og hvis den ligger ligesom imellem tvende beslægtede Grundlyde, så skriv den, som den kommer nærmest, eller den, som Ordets Oprindelse og Slægtskab udkræver.

(Petersen, N.M. 1837, s. 49).

Han erkender dog at der i mange ord skrives *e* og *o* til trods for at udtalen klart er *æ* og *å*, og at det er en så indgroet fejl ”i vor og flere Sprogs Retskrivning, at den næppe ganske kan hæves” (s. 51-52). Det er derfor nødvendigt at uddrage de regler som sprogbrugen følger, og søge at gennemføre dem konsekvent. Den regel der kan uddrages af brugen, er at kort *æ*-lyd i almindelighed betegnes med *e*, mens lang *æ*-lyd betegnes med *æ*, fx *er* : *ær*. Og tilsvarende skrives kort *å* med *o* og langt *å* med *å*, fx *vor* : *Vår*. Denne fonetiske regel modificeres dog af etymologien, idet *æ* og *å* tillige bruges til at betegne kort vokal hvis der er *a*, *å* eller *æ* i en beslægtet form af ordet, dvs. fx *vænne* pga. *Vane*, *Gæs* pga. *Gås*, og *våd* pga. *væde*, *Vånd* pga. *vandt* (præt. af *vinde* 'sno'). Heller ikke disse regler kan dog anvendes ”uden Betragtning af de enkelte Tilfælde” (s. 52).

Reglerne for brugen af *e/æ* og *o/å* uddrages og justeres med hensyn til etymologien på siderne 51-58 i 1837. Det fremgår her at den rask-petersenske norm generelt kan karakteriseres som noget mere *æ*- og *å*-venlig end fx Molbechs. Som eksempler på ord hvor 1837 foretrækker *æ*-skrivemåder, kan nævnes *Bjærg*, *bædre*, *dær*, *Hjælm*, *hjælpe*, *Hjerne*, *sjælden*, *skælve*, *Sæng*, *sætte*, *tjæne*, *vælte*. Af markante *å*-skrivemåder er der noget færre, fx *Alvår*, *sålgte*, hvorimod ”afvigende” skrivemåder accepteres i en række tilfælde, fx *kold*, *Sold*, *Sprog*, *Vold*, *Voks*; jf. også *fløv/flåv* nedenfor under RP17 og *sålg* under RP19.

RP14: *o* eller *aa(å)*: (Å)

Se ovenfor under RP13.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Der bør skelnes mellem vokalbogstavet *i* og konsonantbogstavet *j*, og det er konsonant-bogstavet der bør bruges (stavelsesinitialt og) før stavelsens vokal i ord som *Sjæl*, *Stjerne*, *gjerne*, *Hjerne*, *tjente* (til forskel fra *Stierne* (bf. pl. af *Sti*), *Gierne* (af *Gi*), *Hierne* (af *Hi*), *ti-ende*). (1837, s. 36-37). Allerede i manuskriptet *Rask 1806b* går Rask ind for gennemført brug af *j* og *v* hvor de pågældende bogstaver ikke høres som tydelige vokaler i stavelser for sig selv (*Bjerrum*, *Marie* 1959, s. 177-178).

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse: (JE)

Om man skal skrive fx *Emallie* eller *Emalje*, *Kastanie* eller *Kastanje*, *Spanien* eller *Spanjen*, *Tallie* eller *Talje* beror på udtalen (antallet af stavelser). Det samme gælder *Kristian*/*Kristjan*, hvor begge udtaler findes. (1837, s. 83).

RP17: Diftonger: EJ

Der skrives *j* og *v*, ikke *i* og *u(g)*, til betegnelse af andenkomponenten i diftongerne *aj*, *ej*, *øj*, *uj*, *øj*, *av*, *ev/æv*, *ov/åv*, *öv*, fx *Haj*, *Hejre*, *høj*, *Konvoj*, *Evropa*, *fløv/flåv*, *Plov*, *Lav*, *Sav*, *tavs* (1837, s. 44-49). Se også ovenfor under RP15.

RP18: Stumt *d* generelt: (÷D)

Afledninger som *gotte* og *Mitte* bør skrives som anført og ikke med *d*, lige så vel som der jo ikke bør skrives *vidtig* og *flidtig* (1837, s. 64-65). I øvrigt anerkender N.M. Petersen at *d* bevares "i Følge Ordets Oprindelse" i bøjningsformer og afledninger som "bedst af *bedre*; *vidste* af *vide*; *godt* af *god*; *Handske* af *Hånd*", dvs. hvor det ikke kan udtales "og altså ikke forstyrrer Udtalen, og når det virkelig ligger klart i Oprindelsen" (s. 69-70); hertil kommer også fx *hvidt*, *velklædt* og "fremmedt (ikke *fremmet*), hvis man holder dette Ord for regelmæssigt" (s. 70). Det stumme *d* hører derimod ikke hjemme i ord hvor overgangen *d > t* allerede har fundet sted i stamsproget eller det långivende sprog, således ikke i fx *mæt*, *tit*, *Bræt* (s. 70).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *ds*k og *nds*: SK

Der skrives ikke *d* i "kysk, Pisk, haste, vaske, Søster, Søkende, græsk, fælles, o. s. v. da *d* ikke findes i Roden" (1837, s. 70). Tilsvarende gælder *fransk* og *tysk*, hvorimod Petersen finder uenigheden mht. bl.a. *jyds*k/*jysk* "af ringe Vigtighed" (smst.); han skriver dog selv *jysk*, se citatet nedenfor under RP21. Han skriver *d* i *Grændse*, men udelader det i *Dans*, (end)skönt, forvanske, granske, Krans, Prins, Provins, hvor det hverken udtales eller har etymologisk hjemmel.

RP20: Stumt *g*: +G

Petersen bemærker at *g* "fremdeles" lyder i *Salg*, *sålt* (ikke *Sal*, *sålt*) og derfor også skal skrives i disse ord (1837, s. 63). Og tilsvarende advarer Rask i *Retskrivningslæren* mod fejlagtige (norske) udtaler af *g* som *j* i ord som *spörje*, *sælje*, *Berj*, *Valj* i stedet for *spørge*, *sælge*, *Bjærg*, *Valg* (1826, s. 245) og forudsætter altså at *g* både udtales og skrives i disse ord. Petersen skriver selv *Spörsmål* (s. 72).

RP21: Stumt *h*: (÷H)

Stumt *h* foran *j* og *v* "udtales i Stamsproget og den jyske Dialekt" og kan da betragtes som en "Lævning af den gamle Sprogform, der ikke forstyrrer Udtalen": fx *hjem*, *Hjærte*, *hvem*, *hverken*, *hvile* (1837, s. 72). Derimod bør det bortkastes i *thi* og *Thing* hvor det ganske vist modsvarer det islandske *þ*, men ikke siden det 15. århundrede har fandtes

i nogen dansk dialekt (s. 73). Stumt *h* i fremmedord, inkl. *Trone*, afvises ligeledes (se ovenfor under RP8), og det samme gælder længdemarkerende *h*: Der skrives således *Sal*, *Vare*, *Len*, *Red*, *Ur*, *å!*, *i!* (og ikke *Sahl*, *Vahre*, *Lehn*, *Rehd*, *Uhr*, *åh!*, *ih!*). (S. 44). Allerede i manuskriptet *Rask 1806b* afviser Rask brugen af *h* til markering af vokallængde (*Bjerrum*, *Marie 1959*, s. 177–178).

RP22: *v* eller *f*: F

Om der skal skrives *v* eller *f* i afledninger og bøjningsformer af ord på *-v*, afhænger af udtalen. I overensstemmelse hermed skriver N.M. Petersen *groft*, *haft*, *stift* og *Løfte* ”fordi her lyder *f*” (men fx *lavt* og *halvt* ”fordi her lyder *v*”). (1837, s. 65).

RP23: *Kunne*, *skulle* og *ville*: LD

Hverken 1826 eller 1837 udtaler sig direkte om bøjningen af de tre modalverber, men begge gennemfører skrivemåder med *d* i præteritum og med dobbeltkonsonant i infinitiv (og præsens pluralis; se citatet sidst under RP10 ovenfor). *Rask 1820* (”Den danske Grammatiks Endelser ..”) anfører bøjningsmønstrene

at kunne – kan – kunde – kunnet
 at skulle – skal – skulde – skullet
 at ville – vil – vilde – villet
 (*RaskUA*, bd. 2, s. 95).

Formerne *kunne*, *skulle*, *ville* er omtalt på de følgende sider i samme værk. Det oplyses om dem at de ”stundum” optræder som pluralisformer af *kunne* osv. (i modsætning til *turde*, *burde* mfl., der ikke har særskilte pluralisformer), at de ”så let forveksles med Imperfektet eller Infinitivet”, og at det var bedst ”at overlade disse Former til Poeterne” (s. 97).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: ÷E

Om (enstavelses)ord på trykstærk vokal skal skrives med *-r* eller *-er* (*-es*) i bøjningsformer, afhænger principielt af om de udtales i én eller to stavelser (se fx 1837, s. 42, og 1826, s. 78 og 157). Hvis de udtales i to stavelser, indskydes *e*, ellers ikke. Jf. også ovenfor under RP3 om den generelle afvisning af længdeangivende *e*, uanset om det er rent fonetisk eller analogisk.

(a) For substantivernes vedkommende forudsættes øjensynlig udtale i to stavelser. Jeg har i hvert fald hverken i 1837 eller 1826 noteret eksempler på enstavede pluralisformer af typen *Klør*, *Tær*, men udelukkende tostavede former som *Leer*, *Træer*, *Stier*, *Skjeer*, *Øer*, *Frøer* (se fx 1826, s. 148 og 157).

(b) For verbernes vedkommende er stillingen klar når det drejer sig om verber på trykstærkt *-e*, *-o*, *-ø*, *-å*: Her indskydes der ikke *e*, dvs. fx *ser*, *tror*, *dør*, *står*, *forstår* (jf. 1837, s. 44; 1826, s. 135 ff.). Når det drejer sig om verber på *-i*, *-u*, *-y*, er det umiddelbart vanskeligere at få hold på normens standpunkt. Fremstillingen i 1837 er stærkt koncentre-

ret, men må snarest læses som en (tøvende?) accept af *e*-skrivemåder som *frier, duer, flyer* (s. 44). Heller ikke den tilgrundliggende fremstilling hos Rask selv (1826, s. 136-137) er lysende klar, men må dog nok opfattes sådan at Rask ikke blot refererer den særlige "Velklangsregel i vort Tungemål" der tilføjer *-er* på verberne på *-i, -u* og *-y*, men også tilslutter sig den (og bruger den som argument mod skrivemåder som *beleer* og *forståer*). Sådan opfatter Marie Bjerrum det også, og hun ser i øvrigt Rasks velklangsregel som et af de steder i *Retskrivningslæren* hvor "Rasks fynske modersmål [stikker] hovedet op" (Bjerrum, Marie 1959, s. 133).

Marie Bjerrum gør desuden opmærksom på at Rasks tidligste udtalelse mod tilføjelse af analogisk *e* på infinitiver som bl.a. *se* og *ro* findes i manuskriptet til *De fynske Bønders Sprog* (Rask 1805/1806-), hvor "det pågældende stykke synes at måtte dateres så tidligt som til 1805" (s. 176, fodnote 3), og at han ligeledes i afhandlingen om *Den danske Grammatiks Endelser og Former* (Rask 1820, s. 87-90) afviser brugen af "længdebetegnende og grammatisk analogisk *e* i dansk" (Bjerrum, Marie, s. 176).

(c) Det følger af den generelle afvisning af længdeangivende *e* at der ikke tilføjes *-e* til adjektiver på trykstærk vokal. Skrivemåder som *den troe* karakteriseres da også eksplícit som hvilende på et falsk grundlag (1837, s. 43). Og samme sted anføres *fri* og *bly* (i implicit modsætning til *frie* og *blye*) som de rigtige. Ordet *ny* er vist ikke nævnt i 1837, men omtales i 1826 (s. 139) som et af de ord der ikke bør tilføje *e*.

RP25: Bøjning af fremmedord: DOB

(a) Fremmedord med slutstavelse med **hovedtryk** og kort vokal "som ere optagne i vort Sprog" fordobler konsonanten ved bøjning, fx *Filosoffer, Kritikker, Minutter, Politikken* (1837, s. 74). Jf. også 1826, s. 271-273, med eksempler som bl.a. *Fabrikker, Musikken, parallelle*.

(b) Bøjning af fremmedord med stum slutkonsonant er ikke behandlet særskilt i 1837 eller 1826, og brugen af apostrof i forbindelse med bøjning ser i øvrigt ud til at være begrænset til genitivformer af navne på *-us* og *-es*, fx *Krøsus's, Moses's*.

(c) Heller ikke typen med **bitryk** på slutstavelsen er behandlet særskilt, men eksemplet *biskopper* med dobbeltkonsonant optræder dog i både 1837 og 1826.

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Reglerne for orddeling står i 1826, s. 320-322, og i 1837, s. 86-87. Der er begge steder tale om de gamle orddelingsregler med mekanisk deling af bøjningsformer, fx *Da-ge, yt-re, Sak-sen*. Diftonger med *j* (og til dels *v*) og *sp, st, sk* deles dog ikke, fx *Vej-en, Öj-et, ha-spe, ho-ste, ru-ske*, og (helst) heller ikke *ng* og *nk*, fx *læng-er, Tank-er*.

Rask sætter i 1826 ikke spørgsmålstegn ved de mekaniske (og udtalebaserede) orddelingsregler, hvorimod N.M. Petersen sidst i orddelingsparagraffen giver udtryk for at han ville foretrække et mere semantisk (og etymologiske) princip: "Overhovedet var det vel at ønske, at man stavede Ordene efter deres Oprindelse, som: *Dag-en, Natt-en, stærk-e, Tank-e, Fing-er, væn-te, hil-se, el-ske*, o. s. v." (1837, s. 86-87).

RP27: Kommatering: GRA

Kommaet hedder hos Rask og N.M. Petersen *sætningstegnet* og har i god overensstemmelse hermed den hovedfunktion at det "afsondrer mindre Sætninger fra hinanden, også Eftersætning fra Forsætning, når de ere korte" (1837, s. 87). Jf. også den udførligere regel hos Rask: "*Sætningstegnet* anbringes .. imellem to sammenhørende Sætninger, omendskönt de ere forbundne med *og, at, da, som, hvor* ell. desl., f. E. .. *Det hændte sig engang, da Signe sad i sit Kammer, at der kom til hende en meget troldkyndig Sejdkone*" (1826, s. 326).

3.11. '1847-retskrivningen'

3.11.1. Hovedtræk: '1847'

'1847-retskrivningen' afløser '1800-retskrivningen' (afsnit 3.7) og er officiel norm for latinskolen 1847-1855. – Normens statusdirektiv er *Cirk. 30.10.1847*, og dens specifikke indholdsdirektiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833* (*Dansk Ordbog* ..), indirekte desuden Molbechs retskrivningsordbog, *Molbech 1813*. – '1847-retskrivningen' er indholdsmæssigt sammenfaldende med 'Molbechs retskrivning' (1813-1859), der er resumeret punktvis ovenfor i afsnit 3.9.1.

'1847-retskrivningen' afløses af '1855-retskrivningen' (afsnit 3.13).

3.11.2. Indholdsdirrektiver: '1847'

'1847-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm beregnet for latinskolen. Den afløser '1800-retskrivningen' og gælder fra 1847 til 1855, hvor den afløses af '1855-retskrivningen'. Dens statusdirektiv er *Cirk. 30.10.1847* (citeret i sin helhed i afsnit 2.7.1), der som umiddelbart indholdsdirrektiv anviser "den af Etatsraad *Molbech* udgivne danske Ordbog", dvs. Christian Molbech: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste*, bd. 1-2, 1833 (*Molbech 1833*). Via denne ordbogs henvisning til Molbechs 20 år ældre retskrivningsordbog inddrages imidlertid også *Molbech 1813* som indirekte indholdsdirrektiv. Se nærmere om Molbechs ordbøger under 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) i afsnit 3.9.2.

'1847-retskrivningen' er dermed indholdsmæssigt sammenfaldende med 'Molbechs retskrivning' (1813-1859); jf. dog om RP15 nedenfor. Hertil kommer også nogle få og små normjusteringer og -suppleringer i *Molbech 1859* der strengt taget må siges at ligge uden for '1847-retskrivningen' (fx *Carricatur* > *Caricatur*, *Batallion* > *Bataillon*, *tresindstye* > *tresindstye*; se nærmere under de enkelte ord i ordliste RP5b, RP16 og RP18-19 i kapitel 4 i bind 2).

De to normer adskiller sig således kun fra hinanden ved at 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) er en privat norm, mens '1847-retskrivningen' via statusdirektivet *Cirk. 30.10.1847* er etableret som en officiel norm.

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de behandlede ords stavemåde i '1847-retskrivningen'/'Molbechs retskrivning'.

3.11.3. Normprofil: '1847'

	<i>Til sml.: 'Molbech' 1813-59</i>	'1847'
RP1	GOT	GOT
RP2	STO	STO
RP3	DOB	DOB
RP4	+E	+E
RP5	DOB	DOB
RP6	+J	+J
RP7	FRE	FRE
RP8	FRE	FRE
RP9	SAM	SAM
RP10	PLU	PLU
RP11	Ø	Ø
RP12	AA	AA
RP13	E	E
RP14	(O)	(O)
• RP15	STI	(STJ?)
RP16	IE	IE
RP17	EI	EI
RP18	+D	+D
RP19	DSK	DSK
RP20	+G	+G
RP21	+H	+H
RP22	V,AF	V,AF
RP23	LD	LD
RP24	+E	+E
RP25	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA

Profilschema for '1847-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1847-retskrivningen' mv. har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til 'Molbechs retskrivning'. En prik foran en nummerforkortelse (her kun • RP15) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. For de øvrige RP'ers vedkommende henvises til uddybningerne ovenfor i afsnit 3.9.4 under 'Molbechs retskrivning' (1813-1859), hvis normprofil som det fremgår, er sammenfaldende med '1847-retskrivningens' bortset fra RP15. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.11.4. Uddybning: '1847'

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: (STJ?)

1847-cirkulæret afviger på et enkelt punkt i sin egen retskrivning fra Molbechs norm. Mens nemlig Molbech i dækket forlyd fastholder *i* og afviser *j* og således foretrækker

fx *kiende* frem for *kjende* (se nærmere i afsnit 3.9.4, RP15), skriver *Cirk. 30.10.1847 j* i denne stilling: *tilkjendegive, tjenstligen*. Den indre uoverensstemmelse mht. brugen af *i* og *j* som senere bliver tydelig i '1865-retskrivningen' (se afsnit 3.15.4, RP15), er således foregrebet allerede her i '1847-retskrivningen'.

3.12. 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848)

3.12.1. Hovedtræk: 'Nykøbing 1' (1847-1848)

'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) er skolenorm for Katedralskolen i Nykøbing Falster 1847-1870. – Normens specifikke indholdsdirektiver er to breve fra lærere ved Katedralskolen: *Lund, G. mfl. 25.11.1847* og *Westesen okt. 1848*, og dens grundlæggende leksikalske indholdsdirektiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833 (Dansk Ordbog ..)*. – 'Nykøbingretskrivningen 1' kan overordnet karakteriseres som et kompromis mellem latinskolens officielle '1847-retskrivning' og 'rask-petersensk retskrivning' (1826-1845). Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1847-retskrivningen', kan nævnes:

- Afviser vokalfordobling (RP3).
- Afviser understøttende *e* og stumt slut-*e* (RP4).
- Afviser konsonantfordobling foran anden konsonant (RP5), men fastholder analogisk *e* (RP24).
- Forkaster i hovedsagen fremmede bogstaver i danske ord (RP7).
- Fordanser akklimatiserede fremmedord i moderat grad, fx *Autoritet, Existens, Kollegium, Kompetent, Orthografi, Repræsentant*, men fx *Methode, Princip, Theori* (RP8).
- Tilslutter sig en moderat (etymologiserende) *æ*-norm (RP13).
- Bruger konsekvent *j* foran vokal i samme stavelse, også som palataliseringsmarkør (RP16 og RP6).
- Bruger *j* (og *v*) som andenkomponent i diftonger, fx *Øjeblikket, Autoritet* (RP17).

'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) afløses af 'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871), afsnit 3.21.

3.12.2. Indholdsdirektiver: 'Nykøbing 1' (1847-1848)

'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) er en skoleretskrivning, udarbejdet af fire dansklærere ved Katedralskolen i Nykøbing Falster og brugt i deres undervisning ved skolen. Den ser ud til at have holdt sig som norm ved skolen i lidt mere end 20 år, indtil den afløses af 'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871). Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.8, og afsnit 3.21 nedenfor.

Normens grundlæggende indholdsdirektiv er det samme som '1847-retskrivningens', nemlig 1. udgave af Molbechs *Dansk Ordbog (Molbech 1833*, se nærmere i afsnit 3.9.2). Dens specifikke indholdsdirektiver er brevene *Lund, G. mfl. 25.11.1847* og *Westesen okt. 1848*.

Lund, G. mfl. 25.11.1847 er et brev på 4 sider fra dansklærerne G.F.V. Lund, Odin Wolff Tidemand, B. Westesen og Georg Karl Ferdinand Høeg ved Nykøbing Katedralskole til Universitetsdirektionen. Anledningen til brevet er *Cirk. 30.10.1847*, som

skolen har modtaget kort forinden, og i brevet gør lærerne rede for den retskrivning de har brugt hidtil i deres undervisning, og spørger om de kan fortsætte med den.

Westesen okt. 1848 er et brev på 1 side fra B. Westesen, den ene af de fire Nykøbinglærere, til Det filosofiske Fakultet ved Københavns Universitet, hvor han bl.a. kort rekapitulerer Nykøbinglærernes afvigelser fra den molbechske retskrivning.

Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.8.2-3, om de to breve og deres placering i retskrivningsdiskussionen.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *Lund, G. mfl. 25.11.1847*, der mht. næsten alle de behandlede retskrivningsspørgsmål bekræftes af *Westesen okt. 1848*. Jeg har kun i begrænset omfang inddraget direktivernes egen retskrivning og har således ikke systematisk gennemgået dem med henblik på de retskrivningsproblemer som de ikke selv har fremdraget. Sidehenvisninger uden nærmere kildeangivelse gælder *Lund, G. mfl. 25.11.1847*.

3.12.3. Normprofil: 'Nykøbing 1' (1847-1848)

	<i>Til sml.: '1847'</i>	'Nykøbing 1' 1847-48
• RP1	GOT	(LAT)
• RP2	STO	STO
• RP3	DOB	ENK
• RP4	+E	÷E
• RP5	DOB	ENK
• RP6	+J	+J
• RP7	FRE	DAN
• RP8	FRE	(DAN)
RP9	SAM	SAM
RP10	PLU	PLU
RP11	Ø	Ø
RP12	AA	AA
• RP13	E	(Æ)
RP14	(O)	(O)
• RP15	(STJ?)	STJ
RP16	IE	IE
• RP17	EI	EJ
RP18	+D	+D
RP19	DSK	DSK
RP20	+G	+G
RP21	+H	+H
RP22	V,AF	V,AF
RP23	LD	LD
• RP24	+E	+E
RP25	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA

Profilschema for 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848). Skemaet viser hvilken stillingtagen 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1847-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1847-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for '1847-retskrivningen' (og 'Molbechs retskrivning'). De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.12.4. Uddybning: 'Nykøbing 1' (1847-1848)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

Lund, G. mfl. omtaler ikke dette spørgsmål, men benytter sig i det håndskrevne brev til Universitetsdirektionen – ligesom *Westesen* (med enkelte mindre "tilbagefald") i sit brev – af latinsk skrift. Rektor Rosendahls opfølgende brev (se afsnit 2.8.3) er til gengæld

skrevet med gotisk skrift, ligesom også videresendelsesbrevet af *Westesen okt. 1848* fra Det filosofiske Fakultet til Kultusministeriet (se smst.).

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Nykøbinglærerne vover ikke at afskaffe de store bogstaver i appellativiske substantiver, men afviser dem blot i substantiverede adjektiver og lign: "vi have forkastet store Begyndelsesbogstaver overalt undtagen i virkelige Navneord" (s. [3]).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Om brugen af enkelt- eller dobbeltskrivning af vokaler meddeler *Lund, G. mfl.* kort og uspecificeret: "vi har ikke antaget Selvlydenes Fordobling" (s. [3]).

RP4: Længdeangivende *e*: ÷E

Brugen af længdeangivende *e* indskrænkes til analogisk *e*: "vi have forkastet det stumme *e* undtagen hvor det var Bøjningsmærke, navnlig i Tillægsordenes bestemte Form og Flertal, i Udsagnsordenes fremsættende Datid i Flertallet og i Navnemaaden" (s. [3]). Nykøbinglærerne vil altså ikke bruge understøttende eller stumt slut-*e*, jf. også eksemplerne *Analogi, Orthografi, Theori* (ikke *Analogie* osv.) under RP8.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

"[V]i have forkastet Medlydenes Fordobling foran en ny Medlyd" (s. [3]).

RP6: Palatalisering: +J

Nykøbinglærerne har ikke afskaffelsen af palataliseringsmarkeringen på deres program og skriver da også *j* efter *g* og (*s*)*k* i ord som *anerkjendt, Beskjæftigelser, igjennem, Københavns*. Jf. også RP15.

RP7: Fremmede bogstaver: DAN

Om de fremmede bogstaver oplyses det at "vi have forkastet Bogstaverne *c, q, z*'s Brug i danske Ord" (s. [3]). Bogstavet *x* nævnes ikke, heller ikke i *Westesen okt. 1848*, så man må gå ud fra at Nykøbinglærerne ikke har noget at indvende mod det (se også under RP8 om *x* i fremmedord).

RP8: Stavning af fremmedord (DAN)

Lund, G. mfl. skriver relativt udførligt om dette spørgsmål: "vi have lempet fremmede Ords Form, naar de vare aldeles indlemmede i Sproget, efter dettes Skriveregler saa vidt, som vi saae, at dette almindelig gjordes, og i det hele taget anvendt den Skrivebrug, som vi her i dette vores underdanigste Andragende bruge, for end mere at gjøre den anskuelig" (s. [3]). Nogle eksempler fra brevets egen ortografiske praksis – som lærerne jo selv påberåber sig – kan illustrere omfanget af fordanskningen: *Analogi, Auctoritet, Decennier, Examen, Existens, existerende, Extremer, Kollegium, Kompetent, Konsekvens, Methode,*

Orthografi, Praxis, Princip, Punkter, Rektor, Repræsentant, Theori. Altså: *x*, *th* og *c* udtalt *s* bevarer, *c* udtalt *k* ændres til *k*, og *ph* ændres til *f*; diftongen *au* skrives *av* (*Avtoritet*, jf. RP17 nedenfor).

RP13: *e* eller *æ*: (Æ)

Nykøbinglærerne tilslutter sig en moderat (etymologiserende) *æ*-norm: ”vi have brugt *æ* for *e*, hvor en bestemt Afledning eller Afstammelse talte derfor” (s. [3]).

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Lund, G. mfl. slår fast at de ”have overalt brugt *je* foran en Selvlyd i samme Stavelse” (s. [3]) – således også som palataliseringsmarkør (se RP6).

RP17: Diftonger: EJ

Også andenkomponenten i *j*-diftongen vil Nykøbinglærerne skrive som *j*: ”vi har .. ikke antaget Tvelyde, men betragtet de af andre som saadanne behandlede som en Selvlyd med følgende Medlyd *je* eller *ve*” (s. [3]). Som eksempler på skrivemåder med *j* i selve brevet kan nævnes *tilvejebringe*, *Udarbejdelser*, *højeste*, *Øjeblikket*, og som et enkelt eksempel på *v*: *Avtoritet*.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E

Analogisk *e* skrives i bøjningsformer af verber og adjektiver. Se ovenfor under RP4.

3.13. '1855-retskrivningen'

3.13.1. Hovedtræk: '1855'

'1855-retskrivningen' afløser '1847-retskrivningen' (afsnit 3.11) og er officiel norm for latinskolen 1855-1871. – Normens statusdirektiv er *Madvig 27.1.1855 (Bemærkninger om Behandlingen af den danske Retsskrivning ..)*, der tillige er normens specifikke indholdsdirektiv. Det grundlæggende leksikalske indholdsdirektiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833 (Dansk Ordbog ..)*. – '1855-retskrivningen' er på de fleste punkter sammenfaldende med '1847-retskrivningen', som den i øvrigt kan karakteriseres som en let liberaliseret variant af.

Liberaliseringerne i *Madvig 27.1.1855* omfatter følgende punkter:

- Går i hovedsagen ind for afskaffelse af vokalfordobling og længdeangivende *e*, dvs. for fx *Del, Pil, Ros* ('pris'), *Klaver* (RP3 og RP4).
- Anerkender udskiftning af *qv* med *kv* i fx *Kvinde, bekvem*, men er betænkelig ved en tilsvarende udskiftning af *x* med *ks* (RP7).
- Anerkender *j*-skrivemåder som *Sjæl, Skjul, Stjerne* og karakteriserer Molbechs *Sjæl* osv. som forældede (RP15) – men fastholder *-i* som andenkomponent i diftonger som *ai, øi* (RP17).
- Er generelt afvisende over for analogisk *e*, men anerkender dog brug af det i ord hvor der kan være tvivl om hvorvidt det er stavelsesdannende eller ej (RP24).

'1855-retskrivningen' afløses af '1871-retskrivningen' (afsnit 3.22).

3.13.2. Indholdsdirektiver: '1855'

'1855-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm beregnet for latinskolen. Den afløser '1847-retskrivningen' og gælder fra 1855 til 1871, hvor den afløses af '1871-retskrivningen'.

Normens grundlæggende indholdsdirektiv er det samme som '1847-retskrivningens', dvs. 1. udgave af Molbechs *Dansk Ordbog* (*Molbech 1833*, se nærmere i afsnit 3.9.2). Dens specifikke indholdsdirektiv er undervisningsinspektør J.N. Madvigs *Bemærkninger om Behandlingen af den danske Retsskrivning, nærmest i de lærde Skoler, henstillede til Lærernes Overveelse af Underviisningsinspecteuren* (*Madvig 27.1.1855*), der tillige er dens statusdirektiv. Direktivets funktion som statusdirektiv og Madvigs placering som aktør i normfastlæggelsen er behandlet nærmere i afsnit 2.9 i direktivkapitlet.

Madvig 27.1.1855 er et hæfte med 15 tætskrevne sider der blev udsendt til latinskolerne i midten af maj 1855. Hæftet indeholder dels en udførlig principiel indledning om grundsætningerne for retskrivningen og om de betingelser der må være opfyldt for at skolen kan tillade sig at afvige fra den etablerede skrivebrug (s. 1-6), dels en række

indgående behandlinger af aktuelle ortografiske enkeltproblemer med tilkendegivelse af i hvilket omfang ændringer på de enkelte punkter er acceptable eller rimelige (s. 6-14).

Madvigs bemærkninger til latinskolens lærere er holdt i en diskuterende form der gør at det stedvis kan være vanskeligt at afgøre med sikkerhed om han blot accepterer en retskrivningsændring, eller om han ligefrem tilskynder til den. Hertil kommer også at Madvigs egen retskrivning i hæftet ikke uden videre kan tages som udtryk for hans holdning til de forskellige retskrivningsspørgsmål. Det fremgår bl.a. af skrivemåderne *Eenhed* og *gaae* i citaterne ovenfor, der er i modstrid til de holdninger der er markeret under RP3 og RP4. Og det pointeres også af Madvig selv i en indledende note: ”Læseren anmodes om ikke at ville forud slutte sig til Bemærkningernes Resultat i det Enkelte af den Retskrivning, Forfatteren af personligVane bruger” (s. 1).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *Madvig 27.1.1855* (kort omtalt som *Madvig 1855*). Sidehenvisninger uden nærmere kildeangivelse refererer til dette direktiv.

3.13.3. Normprofil: '1855'

	<i>Til sml.: '1847'</i>	'1855'
• RP1	GOT	(GOT)
• RP2	STO	STO
• RP3	DOB	ENK
• RP4	+E	÷E
RP5	DOB	DOB
RP6	+J	+J
• RP7	FRE	(DAN)
• RP8	FRE	FRE
RP9	SAM	SAM
• RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø
• RP12	AA	AA
• RP13	E	E
RP14	(O)	(O)
• RP15	(STJ?)	STJ
RP16	IE	IE
• RP17	EI	EI
RP18	+D	+D
RP19	DSK	DSK
RP20	+G	+G
• RP21	+H	(+H)
RP22	V,AF	V,AF
RP23	LD	LD
• RP24	+E	(÷E)
RP25	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA

Profilschema for '1855-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1855-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1847-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1847-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for '1847-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.13.4. Uddybning: '1855'

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (GOT)

Madvig 1855 indeholder ikke nogen direkte stillingtagen til dette spørgsmål, men er trykt med udelukkende gotisk skrift (inkl. i fremmedord).

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Det ligger Madvig ”heelt fjernt” at afskaffe de store begyndelsesbogstaver i appellativer. Han holder således fast på de store bogstaver i ”virkelige Substantiver”, men er i øvrigt særdeles positiv over for en indskrænkning i brugen af store begyndelsesbogstaver i andre ordklasser. Han er først og fremmest afvisende over for stort bogstav i substantivisk brugte pronomener, men tør dog heller ikke ”stærkt modsætte [s]lig” en yderligere forenkling der fører til at også substantivisk brugte adjektiver og participier skrives med lille. (S. 13).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Den diskuterende form i *Madvig 1855* kan som nævnt gøre det vanskeligt at afgøre graden af accept eller tilskyndelse i behandlingen af de enkelte retskrivningsproblemer. På et par punkter er Madvigs sympati for bestemte ændringer dog så udtalt at man dårligt kan læse hans udtalelser anderledes end som en anbefaling af at skolen deltager i hvad han opfatter som den almindelige sprogudvikling. Det gælder dels spørgsmålet om *i* eller *j* i dækket forlyd (se nærmere under RP15 nedenfor), dels spørgsmålene om vokalfordobling og længdeangivende *e*.

Spørgsmålet om vokalfordobling og ”den dermed nær sammenhængende Brug af stumt *e*” (s. 10) behandler Madvig samlet i sit pkt. 5 (s. 10-12). Han gør rede for de indviklede regler og for den forvirring og inkonsekvens der hersker på dette punkt, og konkluderer at der heri ligger ”en Opfordring til en Reform, der neppe lader sig afvise”, og som ”ikke rimeligen [kan] gaa ud paa andet end aldeles at opgive baade Selvlydsfordoblingen og det stumme *e* som Betegnelse for Selvlydslængde” (s. 10).

Han argumenterer her for en gennemført afskaffelse af stumt (understøttende) *e* og vokalfordobling i lukket stavelse i både hjemlige ord som *Deel, reen, Piil, Roes* (’pris’) og fremmedord som *Klaveer, Character*. Det stumme slut-*e* i fremmedord som *Theorie, Philosophie, Genie* er efter Madvigs opfattelse af mindre vigtighed, men bør dog snarere bortfalde end bevares.

De få tilfælde ”hvor Fleertydigheden kan blive besværlig” (s. 11), mener Madvig kan klares med accent til markering af det lange *i*, dvs. fx *viis* : *vis* > *vís* : *vis*. Han har visse betænkeligheder mht. opgivelsen af dobbelt-*e* uden dog at anse dem for meget tungtvejende (problemet indskrænkes til *een/en*).

”Vil man imidlertid af Hensyn til den endnu langt overveiende Vedtægt beholde Fordoblingen” (s. 11), foreslår Madvig en art mellemløsning. Efter den gøres den i forvejen eksisterende hovedregel om ikke at fordoble foran *b, d, g* og *v* undtagelsesløs således at der kun skrives dobbelt foran de øvrige konsonanter, fx *Deel, Steen*, mens der foran *b, d, g* og *v* end ikke fordobles for at undgå forveksling, dvs. *veed* (vb.) > *ved* uanset præpositionen *ved*, og *Liig, liig* > *Lig, lig*. Derudover skal fordobling indskrænkes til stammestavelse og altså også bortfalde i fremmedord som *Klaveer*.

Også det analogiske stumme *e* i fx *laae* (pl.), *lee* og *sye* (inf.), *troe* (adj. i bf. sg. og pl.) bør efter Madvigs mening opgives. Se nærmere under RP24.

RP4: Længdeangivende *c*: ÷E

Se ovenfor under RP3.

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Når det gælder brugen af fremmede bogstaver i danske ord, konstaterer Madvig at *c* og *z* i forvejen ikke bruges i oprindelig danske ord, og at der ikke er synderligt at indvende mod udskiftning af *q* med *k* i ord som *Kvinde*, *Kvæg* og *bekvem* – ”de Flestes Øie er allerede noget vant dertil” (s. 7). Derimod er han mere betænkelig ved at lade *ks* erstatte *x*, specielt fordi der ikke er nogen vaklen i brugen på dette punkt – ”i alt Fald ingen, som ikke siden ville komme igjen som Tvivl om *gs* eller *ks*” (smst.).

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Madvig er principielt tilhænger af at fremmedord (og fremmede navne) skrives som i det fremmede sprog. Han fastholder således skrivemåder som *Censur* og *citere* (med *c* udtalt som *s*) og kan heller ikke godtage ændringer i lydret retning i ord som *Genie* og *Nation*. Til gengæld accepterer han ændring af *c* til *k* når det udtales *k* i fx *Kasse* og *Klasse*. Græsk *ch* udtalt *k* kan efter Madvigs opfattelse godt skrives *k* i helt akklimatiserede navne og ord som *Kristus*, *en Kristen*, *kristelig*, hvorimod tiden endnu ikke er inde til at skolen generelt skulle skrive fx *Kemie* og *Kor* i stedet for *Chemie* og *Chor*. Madvig vil tilsvarende beholde *ph* og *th* i ord som *Philosophie* og *Theologie*. (S. 7-9).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Madvig udtaler sig ikke om verbernes pluralisformer i sin skrivelse til latinskolelærerne, men bruger dem selv i teksten – formentlig som en del af den ovenfor (sidst i afsnit 3.13.2) omtalte ”personlige vane”. Oxenvad 1942, s. 49, citerer (uden kildeangivelse, men formentlig efter Sørensen 1900, s. 153) Madvig for at afvise den logiske berettigelse af at talbøje verbet.

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

Spørgsmålene *ø/ö* og *aa/å* behandles samlet som punkt 1 i *Madvig 1855*, og for begges vedkommende afvises ”Indførelsen af ganske nye Betegnelser for Bogstavlyd” (s. 6) kort og bestemt. Både indførelsen af *å* i stedet for *aa* og af *ö* ved siden af *ø* ”har saameget imod sig, at de aldeles ikke bør finde Indgang, allermindst den sidste” (smst.). Den særlig stærke afvisning af *ö* understreges af at *ö*-tegnet (i modsætning til *å*-tegnet) slet ikke forekommer i Madvigs tekst, men blot beskrives ved hjælp af det traditionelle (gotiske) *ø*-tegn (”adskilte Tegn for det aabne og lukkede ø” (s. 6), ”det dobbelte Tegn for ø” (s. 7)). Men i øvrigt ligger også afvisningen af *å* Madvig stærkt på sinde, hvad der fremgår af at han allerede inden den egentlige behandling af problemet to gange benytter lejligheden til i forbifarten at argumentere mod indførelsen af *å* (s. 5).

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA

Se RP11.

RP13: *e* eller *æ*: E

Om brugen af *e* og *æ* til betegnelse af kort æ-lyd erkender Madvig at der er forvirring og inkonsekvens på området. Han tager dog afstand fra den nyeste tids fonetiske bestræbelser i retning af at udvide brugen af *æ*, men vil for sin del råde til at man går den modsatte vej og i stedet søger at indskrænke brugen af *æ* til bl.a. de tilfælde hvor "Slægtskabet med *a* eller *aa* er aldeles klart og nært i det nulevende danske Sprog (uden al fjernere Søgen), altsaa *Mænd, Hænder, nævner, venner, fælder*" (s. 13). At det kun er den allernærmeste "etymologi" der får lov at resultere i *æ* som betegnelse af den korte æ-lyd, viser sig ved at Madvig er tilbøjelig til at beholde skrivemåder som *hjælpe* og *Hjelp* trods tilstedeværelsen af *a* i præteritumsformen *hjalp*.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Om brugen af *i* eller *j* i ord som fx *Siael/Sjæl, Skiul/Skjul* og *Stierne/Stjerne* (til forskel fra *Stierne*, bf. pl. af *Sti*) anfører Madvig kort at brugen af *j*-skrivemåder her er så udbredt og rigtig "at den i Molbechs Ordbog beholdte Skrivemaade med *i* maa betragtes som forældet og som en Særhed" (s. 9). Han skriver ikke direkte at skolerne bør holde op med at bruge *i* i disse forbindelser, men den kategoriske afvisning af Molbechs *i*-skrivemåder kan dårligt tolkes anderledes. (Til gengæld argumenterer Madvig indgående for bevarelse af *i* i diftonger, se RP17).

RP17: Diftonger: EI

Den velvilje som Madvig viser brugen af *j* i dækket forlyd (RP15), modsvares ikke af en tilsvarende tolerance over for brugen af *j* (og *v*) som andenkomponent i diftonger. Han anfører her at sprogbrugen stadig overvejende skriver fx *ai, øi, au*, og afviser de nyere skrivemåder med *j* og *v*. Afvisningen støttes tillige af lydlige argumenter idet diftongen er "en særegen Blandingslyd" (s. 10) hvis andenkomponent (i modsætning til forekomsten i dækket forlyd, jf. RP15) ikke er en regulær konsonant.

RP21: Stumt *h*: (+H)

Som nævnt ovenfor under RP8 vil Madvig bevare *th* i fremmedord som *Theologie*. Han vil derimod erstatte *th* med *t* i det danske ord (*et*) *Thing* – "uagtet nu baade *Landsthing* og *Folkething* have optaget *h*" (s. 9). Fra stavemåden *thi* tror Madvig ikke "at Skolen endnu bør afvige" (smst.; Madvigs kursivering).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

Som nævnt ovenfor sidst i afsnittet om RP3, går Madvig ind for opgivelse af analogisk stumt slut-*e* i verbalformer som *laae* (pl.), *lee* og *sy* (inf.) og i adjektivformer som *troe* (adj. i bf. sg. og pl.). Han afviser at sådanne analogiske *e*'er fungerer som antydning af

en "Bøining, som imod den almindelige Analogie i *Ord af samme Art* er fordunklet eller ikke kommen frem i Udtalen", og fremhæver at det tværtimod drejer sig om betegnelse af "en Bøining eller en Form af Bøiningen, der i den hele udstrakte Ordække slet ikke finder Sted eller nogensinde har fundet Sted, og dette er dog heelt underligt" (s. 11). Han afviser også de analogiske *e*'ers gavnlige indvirkning på elevernes opmærksomhed på grammatiske forhold, idet "Sprogets virkelige Former .. dog vel [give] Anledning nok til slig Øvelse" (smst.).

Spørgsmålet om indskud eller ikke-indskud af *e* "som Bindelyd" bør i det hele taget ikke tillægges for stor betydning i skolerne: "Jeg vil ikke strides om den rigtigste Udtale i et enkelt af disse Ord; men jeg vil indstændigst bede Lærerne ikke at plage deres Disciple med disse Subtiliteter uden Nødvendighed" (s. 12).

(a) Mht. substantiverne indtager Madvig det praktiske standpunkt at der bør indskydes *e* i pluralisformer af fx *Træer, Køer, Øer* – "uagtet dette i et par enkelte Ord ikke høres" (s. 12).

(b) Hvad specielt verberne angår, vil han skrive uden "stumt *e*" i præsensformerne *faar* og *ser*, men vil i øvrigt i de tilfælde hvor der kan være tvivl om hvorvidt udtalen er en- eller tostavet, indskyde *e*, således *sier, frier* (og formentlig også *duer* svarende til den af Madvig anførte tostavede udtalemulighed af pluralis *de due*) – "overladende Sammentrækningen til den daglige Tale" (smst.).

(c) Heller ikke i adjektiverne vil Madvig bruge analogisk *e* (se ovenfor).

3.14. 'Withs retskrivning' (1865)

3.14.1. Hovedtræk: 'With' (1865)

'Withs retskrivning' (1865) er en halvofficiel folkeskolenorm udarbejdet af overskoleledirektør K.H. With (1805-1865). Den har formentlig haft en vis udbredelse i folkeskolekredse 1865-1872. – Normens specifikke indholdsdirektiv er skrive- og læsebogen *With 1865*, der på flere punkter er inspireret af 'rask-petersensk retskrivning'. Dens grundlæggende leksikalske indholdsdirektiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859* (*Dansk Ordbog* ..). – 'Withs retskrivning' kan kort karakteriseres som en (stedvis meget) radikal variant af 'Molbechs retskrivning' (1813-1859).

Afsærlig karakteristiske træk, specielt i forhold til 'Molbechs retskrivning', kan nævnes:

- Foretrækker latinsk skrift uden helt at afvise den gotiske (RP1).
- Afviser vokalfordobling som længdemarkering (RP3).
- Afviser understøttende *e* og stumt slut-*e* (RP4), men fastholder analogisk *e* (RP24).
- Afviser konsonantfordobling foran anden konsonant (RP5).
- Stryger *j* som palataliseringsmarkør (RP6).
- Går (især i akklimatiserede fremmedord) ind for afskaffelse af de fremmede bogstaver og er i det hele taget moderat fordanskende ved stavning af akklimatiserede fremmedord, fx *Tur*, *Inspektör*, *Löjtnant*, men afviser fx *sjalu* (RP7 og RP8).
- Skelner mellem *ø* og *ö* i fortalen, men har kun *ø* i læsebogen i øvrigt (RP11).
- Indfører *å* som særligt bogstav (RP12).
- Skriver *j* i *hjælpe*, *Sjal* mv. (RP15).
- Går ind for *-j* (og *-v*) som anden diftongkomponent (RP17).

'Withs retskrivning' går formentlig af brug med indførelsen af de lempede folkeskolenormer '1871'- og '1872-retskrivningen' (afsnit 3.22 og 3.24).

3.14.2. Indholdsdirektiv: 'With' (1865)

'Withs retskrivning' (1865) kan karakteriseres som en halvofficiel (eller halvprivat) skoleretskrivning, udarbejdet af overskoleledirektør K.H. With. Den er publiceret under pseudonym ('en gammel Skolemand'), men forfatterens identitet har formentlig været kendt i lærerkredse, og normen har formentlig haft en vis udbredelse fra 1865 og til der i 1871/72 blev åbnet for en modernisering af skolens retskrivning. Direktivets mulige autoritative status og Withs placering som aktør i retskrivningssagen er behandlet nærmere i direktivkapitlet i afsnit 2.11.

Normens grundlæggende indholdsdirektiv er det samme som '1847-retskrivningens', dvs. Molbechs *Dansk Ordbog* (*Molbech 1833*), hvis 2. udgave var udsendt i

1859. Se nærmere om Molbechs ordbøger i afsnit 3.9.2. Dens specifikke indholdsdi-
rektiv er *With 1865*, s. 3–7, dvs. fortalen i *Børnebog til Undervisning i Skrivning og Læsning
for de første Begyndere*, udsendt kort tid før eller efter Withs død 5.6.1865 under pseudo-
nymet ”en gammel Skolemand”. I fortalen (dateret maj 1865) giver With i 8 punkter
en oversigt over ”Afgivelser fra den ældre Retskrivning, som må ansees tilstrækkeligt
hjemlede ved Brugen” til at de har kunnet optages i bogen (*With 1865*, s. 4).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *With 1865*, s. 3–7. Sidehenvisnin-
ger uden nærmere kildeangivelse gælder dette direktiv.

3.14.3. Normprofil: 'With' (1865)

	<i>Til sml.: 'Molbech' 1813-59</i>	'With' 1865
• RP1	GOT	(LAT)
• RP2	STO	STO
• RP3	DOB	ENK
• RP4	+E	÷E
• RP5	DOB	ENK
• RP6	+J	÷J
• RP7	FRE	DAN
• RP8	FRE	(DAN)
• RP9	SAM	SAM
RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø(/Ö)
• RP12	AA	Å
RP13	E	E
RP14	(O)	(O)
• RP15	STI	STJ
RP16	IE	IE
• RP17	EI	EJ
RP18	+D	+D
RP19	DSK	DSK
RP20	+G	+G
• RP21	+H	+H
RP22	V,AF	V,AF
RP23	LD	LD
• RP24	+E	+E
RP25	(DOB)	(DOB)
• RP26	MEK	(MEK)
RP27	GRA	GRA

Profilschema for 'Withs retskrivning' (1865). Ske-
maet viser hvilken stillingtagen 'Withs retskrivning'
(1865) har til en række normrelevante retskrivnings-
problemer (RP'er). Til sammenligning er profilske-
maet for 'Molbechs retskrivning' (1813–1859) anført
i kolonne 1. Gråtoning markerer afvigelse i forhold til
'Molbechs retskrivning'. En prik foran en nummerfor-
kortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende
retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet
”Uddybning” nedenfor. Koder uden prik er overført
uændrede fra profilschemaet for 'Molbechs retskriv-
ning'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kode-
oversigten på indersiden af bindet.

3.14.4. Uddybning: 'With' (1865)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

With anerkender begge alfabeter og bringer dem begge (i trykt version) som indledning til bogens 3. afsnit (s. 76). Der er imidlertid ikke tvivl om at han anser latinsk skrift for at være den bedst egnede til begyndere. Han går således i redegørelsen for bogens plan og brug ud fra at børnene fra starten øves samtidig i at læse og skrive, og begynder derfor i læsebogen med (latinsk) håndskrift. Derfra er "Overgangen til trykt latinsk Skrift .. ikke vanskelig; derfor følger denne efter; tilsidst læres det såkaldte Danske [dvs. gotiske]. Mellem dette og den danske [dvs. gotiske] Håndskrift er derimod næsten ingen Lighed; derfor er denne ikke taget med i Bogen" (s. 6).

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Efter opregningen af de 8 afvigelser som With anser for "tilstrækkeligt hjemlede ved Brugen", bemærker han at han ikke har "anseet en Skolebog beføjet til at gå [videre] i denne Retning" (s. 5). Han har derfor ikke medtaget "2 væsentlige Afvigelser fra det Ældre, som i den senere Tid have bestræbt sig for at trænge igennem" (smst.). Den ene af disse afvigelser er "Bortkastelsen af store Begyndelsesbogstaver i substantiviske Ord", den anden er bortkastelsen af "det stumme *e* i Böjningsendelser" (smst.), altså det analogiske *e*, se nærmere under RP4. I en note forsvaret han brugen af stort bogstav i appellativer og i substantiverede adjektiver og pronominer med henvisning til de muligheder denne brug giver for at undgå misforståelser under læsningen. Som eksempel nævner han "at göre Noget godt" over for "at göre noget Godt" (s. 5).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Vokalfordobling afskaffes som længdemarkering. I de få tilfælde hvor det er nødvendigt at markere en lang vokal for at skelne et ord fra et andet, kan der skrives en vandret (metrisk) længdestreg over vokalen, fx over *e* i *en* og over *i* i *vis*; brug af accenttegn som i *é* i stedet for *ee* afvises som "unyttigt og bör så meget mindre følges, som vort Sprog forøvrigt Intet har at göre med Aksenter" (s. 4).

RP4: Længdeangivende *e*: ÷E

With forkaster kort brugen af "det forlængende *e* efter anden Selvlyd" (pkt. 3, s. 4). Han kan her kun sigte til det understøttende og det stumme slut-*e*, som også 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) afviser (jf. afsnit 3.12.4, RP4). Derimod er det analogiske *e* ("det stumme *e* i Böjningsendelser") som allerede nævnt under RP2 netop et af de ældre træk som han ikke har villet afskaffe. Til støtte for bevarelsen af analogisk *e* peger With på det udbytte børnene kan have af at tale om eksempler som "et Får fåer 1 lam; nogle få få 3-4" frem for "et får får 1 lam; nogle få få 3-4" (s. 5; fordelingen af store og små bogstaver er Withs).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Konsonantfordobling foran anden konsonant afvises kort og ukommenteret: "En Medlyd fordobles ikke foran en anden Medlyd" (s. 4).

RP6: Palatalisering: ÷J

Bogstavet *j* efter *k* og *g* udelades "der, hvor det kun lyder i den jyske Mundart, altså foran *e*, *æ* og *ø*" (s. 4).

RP7: Fremmede bogstaver: DAN

With skelner ikke udtrykkeligt mellem brug af fremmede bogstaver i danske ord og i fremmedord. Han synes dog især at sigte til (akklimerede) fremmedord når han går ind for *ks* (*gs*) for *x*, *kv* for *qv*, *s* for *z*, *f* for *ph* og *k* for *c* (udtalt *k*) i "Ord, som have vundet Brug og fundet Böjningsendelsen i Dansken". Som eksempler anfører han dog ord af begge typer: "Kapitalen, Saksen, Kvæget, sirlig, Geografi". (S. 4).

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN)

Spørgsmålet om stavning af fremmedord er delvis omfattet af RP7. I øvrigt er With stemt for en "varsom Benyttelse af lignende [dvs. akklimerede] i Sproget optagne fremmede Ords Betegnelse, læmpet efter dansk Udtale" (s. 5). Som eksempler nævner han *Tur*, *Kontor*, *Sjal*, *Inspektör*, *Löjtnant* (og skriver selv *Aksenter*, jf. citatet ovenfor under RP3) og tager klart afstand fra "smagløse og taktløse Fordanskninger" som fx *Avangsemang*, *Sjampanje*, *sjalu* (smst.).

RP9: Ét eller flere ord: SAM

Spørgsmålet behandles ikke eksplicit af With, men hans egen brug af skrivemåder som *forøvrigt*, *ifför*, *istedenför*, *ligesålidt*, *såvelsom* viser tydeligt hans forkærlighed for sammen-skrivning.

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø/(Ö)

Som det allerede er fremgået af flere af citaterne i det foregående, skelner With mellem *ø* og *ö* i sin egen ortografi i fortalen. I læsebogen i øvrigt nøjes han med ét *ø*-tegn, idet han har fundet "om ikke Rigtigheden, så dog Betimeligheden af særskilte Betegnelser for *ø* og *ö* som 2 Selvlyd betænkelig" (s. 5). I opstillingen af det gotiske og latinske alfabet ved indledningen til bogens 3. afsnit er det næstsidsste bogstav i den latinske række anført som "Ø ø (Ö ö)", mens der i den gotiske række kun står "Ø ø" (s. 76).

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: Å

With indfører som det første punkt på sit program "Selvlyden *å* som særligt Bogstav" ud fra den betragtning at "enhver Selvlyd bör have sit Tegn", og med tilføjelsen: "Tegnet haves og benyttes nu i alle Trykkerier" (s. 4). I alfabetet s. 76 er det sidste gotiske bogstav anført som "Aa aa", mens det latinske alfabet slutter med "Å å".

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Spørgsmålet behandles ikke eksplicit af With, der dog i sin egen praksis skriver *j* i fx *hjælpe, hjemle, Sjal*.

RP17: Diftonger: EJ

”J og *υ* træde som Medlyd istedenfor *i* og *u*, hvor disse ellers ere benyttede som Dele af Diftonger” (s. 4).

RP21: Stumt *h*: +H

Stumt *h* bevares i bl.a. *thi, Uhr, Rhed, The*. ”Det er så at sige et uskyldigt Bogstav, som ikke forrykker Grundsætningen for Stavelsedelingen eller forstyrrer Udtalen, men forebygger i adskillige Tilfælde Misforståelse i Læsningen” (s. 6). Af samme grund bevares det i *hvis, hvor* mv.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E

With bevarer analogisk *e*. Se ovenfor under RP4.

RP26: Orddeling ved linjeskift: (MEK)

With udtaler sig ikke direkte om orddeling ved linjeskift, men kan dog nok siges at strejfe problemet til fordel for den traditionelle mekaniske orddeling. Det er således denne der lægges til grund for børnenes øvelser i ”højtstavning” (min term), hvori- mod With fraråder sine ”Medlærere” den ”ny Stavemåde efter Ordenes Stamme, som i den senere Tid anbefales så ivrigt af Mange”, bl.a. fordi ”den forudsætter sådan Sprogkundskab, at Småbörn slet ikke kunne lære den” (s. 7, noten). I konsekvens heraf bør man lade børnene stave et ord som *Resten* således: ”**R-e** siger Ræ, **s-t-e(æ)-n**: sten – Resten” (s. 7).

3.15. '1865-retskrivningen'

3.15.1. Hovedtræk: '1865'

'1865-retskrivningen' er den første eksplicitte folkeskolenorm. Den er officiel norm for folkeskolen 1865-1871. – Normens statusdirektiver er *Cirk. 14.11.1865* ("salmebogsreskriptet") og *Cirk. 14.11.1865(sem.)*, og dens indholdsdirektiver er modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859 (Dansk Ordbog ..)* og *Psalmebog 1856 (Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt)*. – '1865-retskrivningen' er i hovedsagen sammenfaldende med 'Molbechs retskrivning' (1813-1859). Der er dog tre punkter hvor de to indholdsdirektiver ikke stemmer (helt) overens:

- *Psalmebogen* skriver *kv*, fx *Kvinde*, mens *Molbech* bevarer *qv*, fx *Qvinde* (RP7).
- *Psalmebogen* foretrækker i en del tilfælde skrivemåder med *æ*, fx *Hjælp*, *skjændig*, hvor *Molbech* har skrivemåder med *e*: *Hielp*, *skiendig* (RP13).
- *Psalmebogen* afviger fra *Molbech* ved at gengive *j*-lyd (eller palatalisering) i dækket forlyd med *j*, fx *Stjerne*, *tjene*, *gjøre*, hvor *Molbech* skriver *i*: *Stierne*, *tiene*, *giøre* (RP15).

Se for de øvrige træks vedkommende det punktwise resumé af 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) ovenfor i afsnit 3.9.1.

'1865-retskrivningen' afløses af '1871-retskrivningen' (afsnit 3.22).

3.15.2. Indholdsdirektiver: '1865'

'1865-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm beregnet for folkeskolen ("Landets offentlige Borger- og Almueskoler"). Det er den første folkeskole- og seminarienorm, og den gælder fra 1865 til 1871, hvor den afløses af '1871-retskrivningen'. Dens statusdirektiv er folkeskolecirkulæret *Cirk. 14.11.1865*, det såkaldte salmebogsreskript (trykt i sin helhed i afsnit 2.12.1), suppleret af seminariecirkulæret *Cirk. 14.11.1865(sem.)*. Fra folkeskolecirkulæret henvises der til de to umiddelbare indholdsdirektiver "Dansk Ordbog af C. Molbech" og "Psalmebog til Kirke- og Huusandagt" (s. 862).

Den første henvisning gælder Christian Molbech: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste*, bd. 1-2, 1833 (*Molbech 1833*), og dennes 2. udgave (*Molbech 1859*). Via henvisningen i *Molbech 1833* (gentaget i *Molbech 1859*) til retskrivningsordbogen fra 1813 inddrages yderligere *Molbech 1813* som indirekte indholdsdirektiv (se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.7.1). Se nærmere om Molbechs ordbøger under 'Molbechs retskrivning' (1813-1859), afsnit 3.9.2.

Den anden henvisning gælder *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, 1856 (*Psalmebog 1856*), der if. P.K. Thorsen (*SRO 1918*, s. IV) udsendtes i en ny, ortografisk justeret udgave i 1859 (*Psalmebog 1859*), og som senere udkom i en række nye oplag gennem resten af århundredet, fx 81. oplag, 1893. Se også i direktivkapitlet, afsnit 2.12.1-2.

Psalmebog 1856 består ud over indledning med indholdsfortegnelse mv. (s. III-XII) af to hoveddele: Første del er den egentlige salmebog (s. 1-587), og anden del udgøres af læsestykkerne, dvs. "Collecter, Epistler og Evangelier .." (s. 1-192).

'1865-retskrivningen' er i kraft af henvisningen til Molbechs ordbøger i hovedsagen sammenfaldende med '1847-retskrivningen', hvis primære indholdsdirektiv var *Molbech 1833*, og dermed også sammenfaldende med 'Molbechs retskrivning' (1813-1859). Dens afvigelser fra '1847-retskrivningen' består (ud over de få detaljusteringer i forhold til *Molbech 1833* der er indført med *Molbech 1859*, se afsnit 3.11.2) i de ændringer der følger af de uoverensstemmelser der kan konstateres mellem *Molbech 1833/1859* og *Psalmebogen* (se afsnittet "Uddybning" nedenfor). Hertil kommer også at der internt i *Psalmebogen* kan noteres visse uoverensstemmelser. De er tidligst påpeget af seminarie-lærer Martin Kristensen, Gedved, i et indlæg i *Dansk Skoletidende* dateret 14 dage efter udsendelsen af *Cirk. 14.11.1865* (*Kristensen, Martin 1.12.1865*) og er senere omtalt af P.K. Thorsen i fortalen til 7. udgave af Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1918*, s. IV). Se nærmere nedenfor under RP6, RP13 og RP15.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er dels Molbechs ordbøger, dels *Psalmebog 1856*. Jeg henviser med *Molbech* til Molbechs ordbøger (1813, 1833, 1859) under ét, og med *Psalm.* til *Psalmebog 1856* (1. del = indledning mv. og salmer, s. I-XII og 1-587, 2. del = "Collecter, Epistler og Evangelier ..", s. 1-192).

3.15.3. Normprofil: '1865'

	<i>Til sml.: 'Molbech' 1813-59</i>	'1865'
• RP1	GOT	GOT
• RP2	STO	STO
RP3	DOB	DOB
RP4	+E	+E
RP5	DOB	DOB
• RP6	+J	+J
• RP7	FRE	FRE/DAN (<i>Psal.</i>)
RP8	FRE	FRE
RP9	SAM	SAM
RP10	PLU	PLU
RP11	Ø	Ø
RP12	AA	AA
• RP13	E	E/Æ (<i>Psal.</i>)
RP14	(O)	(O)
• RP15	STI	STI/STJ (<i>Psal.</i>)
RP16	IE	IE
RP17	EI	EI
RP18	+D	+D
RP19	DSK	DSK
RP20	+G	+G
RP21	+H	+H
RP22	V,AF	V,AF
RP23	LD	LD
RP24	+E	+E
RP25	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA

Profilschema for '1865-retskrivningen'. Schemaet viser hvilken stillingtagen '1865-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for 'Molbechs retskrivning' (1813–1859) anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til 'Molbechs retskrivning' (1813–1859), og tilføjelsen "(*Psal.*)" angiver en ændring i forhold til samme retskrivning, forårsaget af at *Psalmebog 1856* er blevet indholdsdirektiv ved siden af Molbechs ordbøger. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for 'Molbechs retskrivning'. I øvrigt henviser jeg generelt – både for de understregede og de øvrige RP'ers vedkommende – til de uddybende kommentarer i afsnit 3.9.4 under 'Molbechs retskrivning' (1813–1859). De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.15.4. Uddybning: '1865'

De uddybende kommentarer omfatter først og fremmest de retskrivningsproblemer hvor der er forskelle mellem normens indholdsdirektiver, dvs. mellem på den ene side

Molbech og på den anden side *Psalm.*, og de retskrivningsproblemer hvor der er uoverensstemmelser internt i *Psalm.* Jeg har ikke kontrolleret *Psalm.*s stilling til hvert enkelt retskrivningsproblem, men har overvejende holdt mig til de punkter hvor Martin Kristensen (1.12.1865) og P.K.Thorsen (SRO 1918) har påpeget uoverensstemmelser.

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT

Psalm. er ligesom *Molbech* (og *Cirk.* 14.11.1865 i *Departementstidenden*) trykt med gotisk skrift, og det samme gælder de senere udgaver og oplag af salmebogen. *Psalmebogens* afløser, *Psalmebog for Kirke og Hjem*, 1898, har gotisk skrift i første oplag, men går i 1900 over til latinske bogstaver⁶⁰.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Normens statusdirektiv, *Cirk.* 14.11.1865, har i sin egen sprogbrug en ret vidtgående brug af stort begyndelsesbogstav i pronomener, således to gange i *Man* (= 'vi' = 'Kultusministeriet') og en gang i *Dens* refererende til cirkulærets adressat (skoledirektionen): "... skulde *Man* tjenstligst anmode Directionen om for *Dens* Omraades vedkommende behageligt at ville have Indseende med .." (s. 862; mine kursiveringer).

RP6: Palatalisering: +J

Både *Molbech* og *Psalm.* markerer palatalisering efter *g* og *k* og før *e*, *æ* og *ø*. Direktiverne adskiller sig dog fra hinanden ved at *Molbech* (og *Psalm.*, 2. del) skriver *i*, fx *Kierlighed*, *Kiøb*, mens *Psalm.*, 1. del (og fra 1859 også 2. del) skriver *j*, fx *Kjærlighed*, *Kjøb*. Se i øvrigt nedenfor under RP13 og RP15.

RP7: Fremmede bogstaver: FRE/DAN

Psalm., 1. del, skriver *kv* i ord som *Kval*, *Kvide*, *kvæger*, hvorimod 2. del, ligesom *Molbech*, skriver *qv*, fx *qualte*, *Qvinde*, *Qværn*. Fra 1859 skriver *Psalm.* dog *kv* i i hele salmebogen, og herefter står normens to hoveddirektiver altså på hvert sit standpunkt mht. brugen af *kv*- og *qv*-skrivemåder.

RP13: *e* eller *æ*: E/Æ

Psalm., 1. del afviger fra *Molbech* (og *Psalm.*, 2. del) ved i en del tilfælde at foretrække *æ*-skrivemåder, fx *Hjælp*, *skjændig*, (*Molbech*: *Hielp*, *skiendig*), *Kjærlighed*, *Sjæl* (*Psalm.*, 2. del: *Kierlighed*, *Siel*). I 2. udgave af *Psalm.* (1859) bringes læsestykkerne i salmebogens 2. del i overensstemmelse med selve salmerne i 1. del, og herefter står normens to hoveddirektiver på hvert sit standpunkt mht. brugen af *e*- og *æ*-skrivemåder.

60 Jf. også Aage Hansens oplysning (med henvisning til *Paulli* 1940) om at "[d]en første salmebog med antikva kom år 1900, den første antikvatrykte bibel 1912 (men endnu 1921 tryktes bibeludgaver med fraktur)" (1967, bd. 1, s. 317; jf. *Paulli* 1940, s. [12-13]).

RP15: i eller j i dækket forlyd: STI/STJ

Psalm., 1. del afviger fra *Molbech* (og *Psalm.*, 2. del) ved overalt at gengive j-lyd (eller palatalisering) i dækket forlyd med j, fx *Stjerne*, *Sjæl*, *tjene*, *gjøre*, *igjen* (*Molbech/Psalm.*, 2. del: *Stierne*, *Siæl/Siel*, *tiene*, *giøre*, *igien*). I 2. udgave af *Psalm.* (1859) bringes læsestykkerne i salmebogens 2. del i overensstemmelse med selve salmerne i 1. del, og herefter står normens to hoveddirektiver på hvert sit standpunkt mht. brugen af i og j i dækket forlyd. Normens statusdirektiv, *Cirk.* 14.11.1865, slutter sig i sin egen sprogbrug i *Departementstidenden* nærmest til *Psalm.* ved at benytte sig af j-skrivemåder som *betjene*, *Forskjellighed*, *Kjendsgjerning*, *tjenstlig*.

3.16. 'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867)

3.16.1. Hovedtræk: 'Pædagogiske Selskab' (1867)

'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867) er en privat skolenorm udformet af Det pædagogiske Selskab. Den har formentlig haft en vis udbredelse i skolekredse, nok specielt i latinskolen, 1867-1871/72. – Normens specifikke indholdsdirektiv er pjecen *Pædagogiske Selskab 1867 (Nogle Regler for Dansk Retskrivning)*, og dens grundlæggende indholdsdirektiver er modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859 (Dansk Ordbog ..)* og *Psalmebog 1856 (Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt)*. – 'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' kan overordnet karakteriseres som en relativt progressiv norm inspireret af 'rask-petersensk retskrivning'.

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til 'Molbechs retskrivning', kan nævnes:

- Afskaffer vokalfordobling som længdemarkering (RP3).
- Afskaffer såvel rent længdeangivende *e* (RP4) som analogisk *e* (RP24).
- Afviser konsonantfordobling foran anden konsonant (RP5).
- Forkaster fremmede bogstaver i danske ord (RP7).
- Skriver *j* i *djærvt, sjælden* mv. (RP15).
- Går ind for *-j* (og *-v*) som anden diftongkomponent (RP17).
- Begrænser stumt *d* til de afledninger mv. hvor det findes i stammen, fx *godt, traadte*, men afviser det i fx *fælles, ganske, kysk* (RP18-19).
- Skriver *f* i fx *Grøft, haft* (RP22).

'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' mister formentlig sin betydning med indførelsen af de lempede skolenormer '1871'- og '1872-retskrivningen' (afsnit 3.22 og 3.24).

3.16.2. Indholdsdirektiver: 'Pædagogiske Selskab' (1867)

'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867) er en privat skoleretskrivning, udarbejdet af lærerforummet Det pædagogiske Selskab (se nærmere i afsnit 2.13 i direktivkapitlet). Den har formentlig i et vist omfang fungeret som praktisk norm for nogle af medlemmernes danskundervisning. Det har i så fald nok primært været i latinskolen, der allerede med '1855-retskrivningen' (*Madvig 27.1.1855*) havde fået indført visse af de moderniseringer som også Det pædagogiske Selskab går ind for (RP3, RP4, RP15). Derimod har selskabets folkeskolemedlemmer nok i højere grad følt sig bundet af det fastholdende *Cirk. 14.11.1865*, der var udsendt kort forinden (se nærmere i afsnit 2.12). Selskabets 1867-retskrivning er i D.H. Wulffs *Dansk Læsebog. Anden Del (Wulff 1869)* nævnt som en af de normer som læsebogens retskrivning i hovedtræk stemmer overens med (den anden er 'Roskilderetskrivningen' (1868)).

Normens grundlæggende indholdsdirektiv er det samme som '1847'- og '1865-retskrivningens', dvs. Molbechs *Dansk Ordbog* (Molbech 1833), hvis 2. udgave var udsendt i 1859, samt *Psalmebog 1856*. Se nærmere om disse direktiver i afsnit 3.9.2 og 3.15.2. Dens specifikke indholdsdirektiv er *Pædagogiske Selskab 1867*, en pjece på 8 små sider med titlen *Nogle Regler for Dansk Retsskrivning*, der blev trykt i 1867 "som Manuskript for det pædagogiske Selskabs Medlemmer". Pjecen består af 12 korte paragraffer, indledt af følgende forbehold: "Disse Retsskrivningsregler ere ingenlunde strengt videnskabelig gennemførte, men skulle blot berede Vejen for rigtigere og mere udtømmende: Overgangen maa ske lidt efter lidt.". Efter retsskrivningsparagrafferne er der kort gjort rede for reglernes forhistorie og status (se nærmere i afsnit 2.13.2).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *Pædagogiske Selskab 1867*, og §-henvisninger uden nærmere kildeangivelse gælder dette direktiv.

Adresser: Sidst under de enkelte RP'er er der desuden med petit og indledt med "Adresser" indsat oplysninger om selskabets holdning til det pågældende problem i adresser fra selskabet, først og fremmest *Adresse 15.10.1888*. Se nærmere om selskabets adresser i afsnit 2.13.2-3.

3.16.3. Normprofil: 'Pædagogiske Selskab' (1867)

	<i>Til sml.: 'Molbech' 1813-59</i>	'Pædagog. Selskab 1867	<i>Til sml.: '1855'</i>
• RP1	GOT	(LAT)	(GOT)
• RP2	STO	STO	STO
• RP3	DOB	ENK	ENK
• RP4	+E	÷E	÷E
• RP5	DOB	ENK	DOB
• RP6	+J	+J	+J
• RP7	FRE	DAN	(DAN)
• RP8	FRE	(FRE)	FRE
RP9	SAM	SAM	SAM
• RP10	PLU	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø	Ø
• RP12	AA	AA	AA
• RP13	E	E	E
RP14	(O)	(O)	(O)
• RP15	STI	STJ	STJ
RP16	IE	IE	IE
• RP17	EI	EJ	EI
• RP18	+D	(÷D)	+D
• RP19	DSK	(SK)	DSK
RP20	+G	+G	+G
• RP21	+H	(+H)	(+H)
• RP22	V ₁ AF	F	V ₁ AF
RP23	LD	LD	LD
• RP24	+E	÷E	(÷E)
RP25	(DOB)	(DOB)	(DOB)
• RP26	MEK	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA	GRA

Profilschema for 'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867). Skemaet viser hvilken stil-lingtagen 'Det pædagogiske Selskabs retskrivning' (1867) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) anført i kolonne 1 og skemaet for Madvigs '1855-retskrivning' i kolonne 3. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til 'Molbechs retskrivning'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for 'Molbechs retskrivning'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.16.4. Uddybning: 'Det pædagogiske Selskab' (1867)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

Spørgsmålet berøres ikke direkte i reglerne, men selskabets pjece er trykt med latinske bogstaver.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Selskabet fastholder i § 1 stort begyndelsesbogstav i "Navneord og Ord, der staa som Navneord", fx *et Bord, Gorm den Gamle, han har gjort Alt godt* (til forskel fra *han har gjort alt Godt*).

Adresser: Selskabet går i flere senere adresser (*Adresse 15.10.1888, Adresse 5.3.1910 og Adresse januar 1922*) ind for afskaffelsen af de store begyndelsesbogstaver.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

I § 2 anføres som en grundregel: "I enhver Stavelse bruges kun én Selvlyd". Denne regel har som en af sine konsekvenser at der skrives enkelt vokal i ord som *Del, Pil, Mur*. Derudover medfører den at længeangivende *e* afvises, således også det analogiske *e* i *at gaa, de gaa, han gaar* (RP4 og RP24), og at diftonger skrives med *j* og *v* som andenkomponent, fx *eje, Øje, Snavs, flov* (RP17). I en anmærkning til paragraffen åbnes der mulighed for at bruge "Tonetegn" (accent) i "de yderst faa tilfælde, hvor *Sammenhængen* ikke kan forebygge Misforstaaelse", dels "over den lange Selvlyd", dels i talordet *ét*, fx *han sendte kun ét Brev* til forskel fra *han sendte kun et Brev*.

Adresser: Selskabet gentager sit synspunkt i *Adresse 15.10.1888*.

RP4: Længeangivende e: ÷E

Se ovenfor under RP3.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Selskabet fastslår kategorisk: "En Medlyd *fordobles* aldrig foran en Medlyd", og giver som eksempler *fordoble, kvindre, Ofre, Stakler, glimre, tapre, visne, Døtre* (§ 4).

RP6: Palatalisering: +J

Det pædagogiske Selskab fastholder i § 8 *j* "[e]fter *g* og *k* foran betonet *e*, *æ*, og *ø* .. skjøndt det ikke udtales i adskillige Mundarter", fx *gjerne, kjende, gjæv, kjær, gjøre, kjøre*. Fra reglen undtages dog (1) ord hvor *g* eller *k* efterfølges af *-eg, -ej* eller *-øj*, fx *Kegle, gejstlig, kejtet, Køje*; (2) ord hvor *g* eller *sk* efterfølges af langt *e*, fx *Ged, Ske*; (3) ord "hvor Afledning af en nu brugelig dansk Form uden *j* er aldeles tydelig", fx *gængs* (pga. *Gang*), *Gæs* (pga. *Gaas*), *beskæmme* (pga. *Skam*), *kølig* (pga. *kold*).

RP7: Fremmede bogstaver: DAN

I § 10 giver selskabet den generelle regel at "[f]remmede Medlyd (som *q* og *x*) bortkastes overalt i danske Ord", fx *Kvad, Kvinde, straks*.

RP8: Stavning af fremmedord: (FRE)

Spørgsmålet om stavning af fremmedord behandles i en kort paragraf (§ 11) med overskriften "Egennavne og fremmede Ord". Det anføres her generelt at "Egennavne og de fremmede Ord, der ikke have faaet Borgerret i Dansk, beholde deres oprindelige Ret-

skrivning”. Som eksempler anføres først og fremmest en række proprier og derudover kun tre appellative (franske) fremmedord: ”*Oehlenschläger, Schouw, Cicero, Xerxes, Gräfenberg, Müller, Voltaire, Rousseau, Shakespeare, Champagne, Newcastle*; – *jaloux, Portiere, Particulier*” (mine kursiveringer). Det er vanskeligt på dette grundlag at afgøre hvor grænsen mellem fremmedord med og uden borgerret går, men i betragtning af at selskabet overhovedet ikke giver eksempler på fordanskede skrivemåder, tør man nok antage at der skal relativt meget til for at et fremmedord ikke skal beholde sin genuine form.

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Spørgsmålet behandles ikke i 1867-reglerne, der kongruensbøjer verbet uden nærmere kommentar (se fx citatet ovenfor i afsnit 3.16.2, slutningen).

Adresser: Selskabet går i *Adresse 2.11.1900* ind for afskaffelse af pluralisformerne (se afsnit 2.30.3).

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

I reglernes § 3 behandles under ét ”Tegnene aa og å, ö og ø”, og det fastsættes at ”[d]et sædvanlige Tegn aa (istf. det endnu kun sjældnere brugte å) samt det fælles Tegn ø for ö og ø (lukket og aabent ø) beholdes” (originalens kursiveringer). Som eksempler nævnes *Staal, smaa; Dør, Grød*.

RP12: Dobbelt-a eller bolle-å: AA

Se RP11.

Adresser: Selskabet går i de senere adresser *Adresse 15.10.1888* og *Adresse 5.3.1910* ind for indførelse af å.

RP13: e eller æ: E

1867-reglerne omfatter ikke spørgsmålet *e/æ*.

Adresser: Selskabet går senere i *Adresse 15.10.1888* ind for størst mulig brug af æ-skrivemåder som *ffjærn, Stjerne, Kærte* frem for *e*-skrivemåder.

RP15: i eller j i dækket forlyd: STJ

Spørgsmålet er ikke direkte berørt i selskabets regler, men eftersom selskabet både skriver *j* som palataliseringsmarkør (RP6) og i diftonger (RP17), er der ikke tvivl om at normen også vil skrive *j* i dækket forlyd. I reglerne i øvrigt er der da også brugt stave-måder som *djærvt, sjette, sjælden*.

RP17: Diftonger: EJ

Se ovenfor under RP3.

RP18: Stumt d generelt: (÷D)

Selskabets regel for stumt *d* er: ”I Afledninger og Bøjninger bruges stumt *d* kun, naar det forekommer i Stammen” (§ 6). Som eksempler anføres ”*verdslig (Verden), godt (god)*,”

Mands (Mand), traadte (træde). Derimod: *Skilt, ganske, fælles, Trusel, ransage, Søskende, kysk*" (smst.; mine kursiveringer). – Reglerne skriver selv *skjøndt* (konj.) i § 8.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: (SK)

Se RP18.

RP21: Stumt *h*: (+H)

Selskabet vil kun bruge stumt *h* i følgende tilfælde: (a) i konjunktionen *thi* (til forskel fra talordet *tí*) og i proprier som *Thor, Thyra, Thisted*. (b)/(d) i substantiverne *Ahne, Uhr, The*. Desuden i interjektioner som *ih, uh, ah*. Også *h* foran *v* og (formentlig *j*) bevares, men betragtes i øvrigt "ikke som stumt i saadanne Ord, hvor det høres i visse Mundarter". (§ 7). Stumt *h* i fremmedord (c) omtales ikke i paragraffen, og af den meget kortfattede fremmedordsparagraf (§ 11, se nærmere under RP8) er det vanskeligt at slutte noget med sikkerhed.

RP22: *v* eller *f*: F

"I korte Stavelser hærdes *v* foran *t* til *f*", fx *Drift, Grøft, haft, Løfte, Rift*, men: *bravt, djærvt, flovt, lavt, skjævt* (§ 5). "Efter Sædvane" beholder man dog *v* i *ellefte, tolvte, tredivte* og i forbindelsen *givtigt Korn* til forskel fra *giftigt Korn* (smst.).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: ÷E

Spørgsmålet om bøjning af ord på trykstærk vokal er ikke behandlet særskilt i Det pædagogiske Selskabs regler. Men som nævnt ovenfor under RP3, afviser selskabet brug af analogisk *e* i verbalformer (b) som *at gaa, de gaa, han gaar*. Selskabets syn på bøjning af substantiver (a) og adjektiver (c) på trykstærk vokal fremgår ikke eksplicit af reglerne, men den generelle afvisning (RP3) af mere end én vokal pr. stavelse, må medføre at selskabet heller ikke i disse ordklasser vil skrive et *e* som ikke er stavelsesdannende.

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Selskabets korte paragraf om orddeling lyder: "Den endnu sædvanlig brugte Stavelse-
deling beholdes. F. Eks: *Pæ-ren, Gaa-sen, He-sten*" (§ 12).

Adresser: Selskabet går i *Adresse 15.10.1888* ind for indførelse af den "paa Stockholmermødet fore-
slaaede Stavelsesdeling", dvs. delvis semantisk (morfemisk) stavelsesdeling.

3.17. '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)

3.17.1. Hovedtræk: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)

'1867-hærretskrivningen' (1867-1892) er den første mere omfattende statslige retskrivningsnorm i Danmark, dvs. den første norm der forpligter en relativt stor del af statstjenesten. Den er officiel norm for hæren 1867-1892 og falder efter nogle justeringer i løbet af perioden til sidst sammen med de officielle skoleretskrivninger '1889'- og '1892-retskrivningen'. – Normens statusdirektiver er en række krigsministerielle kundgørelser: *Kundg. 8.10.1867* osv. (se nedenfor under "Indholdsdirektiver" i afsnit 3.17.2). Dens specifikke indholdsdirektiver er *Lov 6.7.1867 (Hærloven)* og *Kundg. 14.10.1886* sammen med forskellige af periodens undervisningsministerielle direktiver (se ligeledes nedenfor). Og dens grundlæggende leksikalske indholdsdirektiver er dels modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859 (Dansk Ordbog ..)*, der også er grundlag for en række andre normer, dels retskrivningsordbogen *Holst 1863 (Dansk Retsskrivningsordbog)*, der her for første og eneste gang får status som indholdsdirektiv for en officiel norm.

'1867-hærretskrivningen' (1867-1892) kan overordnet betegnes som en forsigtig norm der med en vis forsinkelse helt eller delvis tilslutter sig de skiftende undervisningsministerielle normer. 'Hærretskrivningen' foreligger i 6 successive versioner, der kort kan karakteriseres som i det følgende:

- **1867- og 1869-versionerne** er næsten på alle punkter sammenfaldende med 'Molbechs retskrivning' (1813-1859). Den eneste vigtigere forskel er at 'hærretskrivningen' allerede fra starten skriver *j* og ikke *i* både som palataliseringsmarkør, fx *gjerne, Kjøbstad* (RP6), og i dækket forlyd, fx *fortjene, Skjold* (RP15). Se evt. også nedenfor under RP25.
- **1880-versionen** er karakteristisk ved at den rummer to valgfri normer, 1880a og 1880b.
- **1880a** er den traditionelle version, der blot er en uændret videreførelse af den hidtidige 'hærretskrivning' i 1867/1869-versionen.
- **1880b** er den mere radikale version, der er sammenfaldende med skolernes '1871-retskrivning' (se afsnit 3.22) svarende til H.N. Clausens retskrivningskompromis 'modereret stockholmerretskrivning' (1870). 1880b-versionen adskiller sig især fra den traditionelle 1880a-version ved at den afviser dobbeltvokal (RP3), længdeangivende *e* (RP4), dobbeltkonsonant foran anden konsonant (RP5), "unødvendig Sammenskrivning af Ord" (RP9), *i* som anden diftongkomponent (RP17) og uetymologisk stumt *d* i ord som *kysk, Glans* (RP19).
- **1886-versionen** adskiller sig fra de øvrige versioner ved at have sit eget krigsministerielle indholdsdirektiv (*Kundg. 14.10.1886*). Kundgørelsen viderefører eksplicit nogle af trækkene fra 1880b-versionen (fx afskaffelsen af dobbeltvokal (RP3) og stumt *e* (RP4)), men tier om andre (fx konsonantfordobling (RP5) og særskrivning/

sammenskrivning (RP9)). Til gengæld har den et selvstændigt afsnit om stavning af fremmedord hvor der relativt detaljeret gives anvisninger på hvilke ord der kan fordanskes, og hvilke der ikke kan (RP8).

- **1891- og 1892-versionerne** har som indholdsdirektiver de store undervisningsministerielle bekendtgørelser, *Bek. 1889* og *Bek. 1892*, og er således helt sammenfaldende med henholdsvis '1889-retskrivningen' (afsnit 3.25), og '1892-retskrivningen' (afsnit 3.27).

'1867-hærretskrivningen' falder som nævnt fra 1891 sammen med de undervisningsministerielle retskrivninger '1889'- og '1892-retskrivningen'. Først med Undervisningsministeriets *Brev 28.6.1933a* etableres der igen en statsretskrivning der indholdsmæssigt adskiller sig fra skolernes retskrivning (se nærmere under '1933-statsretskrivningen' i afsnit 3.29).

3.17.2. Indholdsdirektiver: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)

'1867-hærretskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm beregnet til brug i hæren "i alle Tjenesteanliggende". Den etableres som separat norm i 1867 og justeres et par gange i de følgende årtier indtil den i 1891 først "opsluges" af '1889-retskrivningen' og derefter i 1892 af '1892-retskrivningen'.

Normens statusdirektiver er en række relativt korte (3-5 sider) kundgørelser fra Krigsministeriet der afløser hinanden i perioden 1867-1892: *Kundg. 8.10.1867*, *Kundg. 14.5.1869*, *Kundg. 19.2.1880*, *Kundg. 14.10.1886*, *Kundg. 30.1.1891*, *Kundg. 22.3.1892*. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.17.

'Hærretskrivningen' udfyldes af forskellige indholdsdirektiver der ligeledes afløser hinanden i løbet af perioden, således at normen kommer til at foreligge i forskellige successive versioner.

1867-versionen af 'hærretskrivningen' har *Lov 6.7.1867* som indholdsdirektiv. Lovens titel er *Lov om Hærens Ordning* af 1867, og den kaldes også *Hærloven*. Den fylder i alt 61 sider i Schultz' udgave (1867), der er den udgave der danner grundlag for normbeskrivelsen nedenfor.

1869-versionen: Sammen med *Molbech 1833* og *1859* og *Holst 1863* er *Hærloven* tillige indholdsdirektiv for 1869-versionen af 'hærretskrivningen'. *Molbech 1833* og *1859* er henholdsvis 1. og 2. udgave af Christian Molbechs *Dansk Ordbog* (se afsnit 3.9.2). *Holst 1863* er *Dansk Retsskrivningsordbog*, redigeret af H.P. Holst, "tidligere Lærer i Dansk ved de kongelige Militairakademier, Efterslægtsselskabets Realskole, det von Westenske Institut o. s. v." (titelbladet). Det er en omfattende ordbog med ca. 55.000 opslagsord fordelt på 1520 spalter og med oplysninger om ordenes stavemåde og bøjning, og sporadisk om betydning mv. Bogen udgøres udelukkende af selve ordbogsdelen og indeholder således hverken forord, indledning el.lign. *Holst 1863* adskiller sig fra såvel Molbechs ordbøger som de senere officielle retskrivningsordbøger ved at den ikke lader

til at indeholde valgfri former overhovedet. Den virker i øvrigt lidt løst redigeret. Nogle ord er placeret ualfabetisk (og uetymologisk), fx *Lhombre* mellem *Lollik* og *Lomme* (dvs. der hvor *Lombre* skulle have stået), og *seig* mellem *Seidqvinde* og *Seier*. Andre ord mangler helt (eller står måske blot et sted hvor jeg ikke har haft fantasi til at lede), fx *Hjelp/Hjælp*, *hjælpe/hjælpe* osv. og *Væde*, *Væ(d)ske*. Retskrivningen i *Holst 1863* er i alt væsentligt den samme som hos *Molbech* (se dog RP15 nedenfor). Se også om mindre afvigelser mellem ordbøgerne under de enkelte RP'er ("1869").

1880-versionen af 'hærretskrivningen' består af to valgfri normer, 1880a og 1880b. **1880a** har som indholdsdirektiver *Hærloven* af 1867 sammen med de nævnte ordbøger, *Molbech 1833* og *1859* og *Holst 1863*. Den er dermed indholdsmæssigt sammenfaldende med 'hærretskrivningens' 1869-version. **1880b** bygger på de kultusministerielle direktiver *Cirk. 9.8.1871* og *Cirk. 21.2.1872*, herunder *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870*, og er dermed indholdsmæssigt sammenfaldende med '1871-retskrivningen' (se afsnit 3.23).

1886-versionen af 'hærretskrivningen' har *Kundg. 14.10.1886* som indholdsdirektiv (se afsnit 2.17.3).

1891-versionen af 'hærretskrivningen' har *Bek. 7.6.1889* som indholdsdirektiv og er dermed i praksis indholdsmæssigt sammenfaldende med '1889-retskrivningen' (se afsnit 3.25).

1892-versionen: *Bek.-Retskr. 27.2.1892* og *Bek.-Leds. 27.2.1892* er indholdsdirektiver for 'hærretskrivningens' 1892-version, der dermed i praksis er sammenfaldende med '1892-retskrivningen' (se afsnit 3.27).

Se i det hele taget nærmere om 'hærretskrivningens' direktiver og baggrunden for dem i direktivkapitlet, afsnit 2.17.

Grundlaget for normkarakteristikkerne nedenfor er de nævnte direktiver. I både skemaerne og de uddybende bemærkninger refererer de fede årstal (**1867**, **1869**, **1880a**, **1880b**, **1886**, **1891**, **1892**) til de ovenfor nævnte versioner af 'hærretskrivningen'. I uddybningerne henviser jeg kort til de forskellige direktiver med *Molbech* (= *Molbech 1833/1859*) og *Holst* (= *Holst 1863*).

3.17.3. Normprofil: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)

	<i>Til sml.: 'Molbech' 1813-59</i>	1867	1869	1880a = 1869	1880b = '1871'	1886	1891 = '1889'	1892 = '1892'
•RP1	GOT	•GOT	•GOT	GOT	•(LAT)	•(LAT)	•(LAT)	•(LAT)
RP2	STO	STO	STO	STO	STO	STO	STO	STO
•RP3	DOB	•DOB	•DOB	DOB	ENK	•ENK	ENK	ENK
•RP4	+E	+E	•+E	+E	÷E	•÷E	÷E	÷E
•RP5	DOB	DOB	•DOB	DOB	ENK	ENK?	ENK	ENK
•RP6	+J	•+J	•+J	+J	+J	+J	÷J	÷J
•RP7	FRE	FRE	•FRE	FRE	(DAN)	•(DAN)	(DAN)	(DAN)
•RP8	FRE	•FRE	•FRE	FRE	FRE	•(DAN)	(DAN)	(FRE)
•RP9	SAM	•SAM	•SAM	SAM	SÆR	•SÆR?	SÆR	SÆR
RP10	PLU	PLU	PLU	PLU	PLU	PLU	PLU	PLU > PLU/SIN
•RP11	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	•(Ø+Ö)?	•Ø/(Ø+Ö)?
RP12	AA	AA	AA	AA	AA	AA	AA	AA
•RP13	E	E	•E	E	E	E	(E)	(E)
•RP14	(O)	(O)	•(O)	(O)	(O)	(O)	(Å)	(Å)
•RP15	STI	•STJ	•STJ	STJ	STJ	STJ	STJ	STJ
RP16	IE	IE	IE	IE	IE	IE	JE	IE/(JE)
•RP17	EI	•EI	•EI	EI	EJ	•EJ?	EJ	EJ
•RP18	+D	•+D	•+D	+D	+D	+D	(+D)	+D
•RP19	DSK	•DSK	•DSK	DSK	SK	SK?	(DSK)	(DSK)
RP20	+G	+G	+G	+G	+G	+G	+G	+G
•RP21	+H	+H	•+H	+H	+H	+H	(÷H)	(÷H)
•RP22	V,AF	V,AF	•V,AF	V,AF	V,AF	V,AF	F,AF	F,AF
RP23	LD	LD	LD	LD	LD	LD	LD	LD
•RP24	+E	•+E	•+E	+E	+E/(÷E)	+E/(÷E)?	(÷E)	(÷E)
•RP25	(DOB)	•(ENK?)	•(DOB)	(DOB)	(DOB)	(DOB)	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK	MEK	MEK	MEK	MEK	MEK	MEK
•RP27	GRA	•GRA	•GRA	GRA	GRA	GRA	GRA	GRA/(PAU)

Profilskemaer for '1867-hærretskrivningen' (1867-1892). Skemaet viser hvilken stillingtagen '1867-hærretskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er) på forskellige tidspunkter. Til sammenligning er profilskemaet for 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) anført i kolonne 1. Årstal med fedt (**1867**, **1869** osv.) refererer til de forskellige versioner af 'hærretskrivningen' (se afsnit 3.17.2 ovenfor). **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til den umiddelbart foregående normversion. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) eller en RP-kode (• DOB, • +J osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er i kolonne **1867** og **1869** overført fra profilskemaet for 'Molbechs retskrivning'. Alle koder i kolonne **1880a** er overført fra **1869**-kolonnen, alle koder i **1880b** fra profilskemaet for '1871-retskrivningen', og alle koder i kolonne **1891** og **1892** fra profilskemaerne for henholdsvis '1889'- og '1892-retskrivningen'. I **1886**-kolonnen er koder uden prik overført fra **1880b**-kolonnen; "?" efter en kode angiver at der er tale om en nyindført 1871-skrivemåde som ikke udtrykkeligt er nævnt i 1886-kundgørelsen. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.17.4. Uddybning: '1867-hærretskrivningen' (1867-1892)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT > (LAT)

1867: *Lov 6.7.1867* er såvel i *Schous Forordninger (SchouF)* som i den særskilte udgave fra Schultz, 1867, sat med gotiske bogstaver. **1869:** *Holst* er ligesom *Molbech* sat med gennemført gotisk skrift. **1880b ff.:** Koden "(LAT)", der er overført fra '1871-retskrivningen', er muligvis ikke helt dækkende for 'hærretskrivningens' stilling til brugen af latinsk og gotisk skrift. De forskellige kundgørelser 1867-1892 er således alle sat med gotisk skrift (hvorimod lovsamlingen *Love vedrørende Hærens Organisation 1867-1907*, trykt i Krigsministeriet, 1907, er sat med latinsk skrift). Og if. *Kundg. 14.10.1886* følger man i bl.a. *Kundgørelse for Hæren* netop den retskrivning som foreskrives med 1886-kundgørelsen. Hertil kommer også at bestemmelsen om at vokalfordobling og stumt *e* fortsat kan bruges til at skelne mellem ellers homografe ord (RP3 og RP4), forudsætter at der bruges gotisk skrift, idet skelnemærket i latinsk skrift er accenttegn og ikke vokalfordobling eller stumt *e* (*Cirk. 21.2.1872*, pkt. 3).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: DOB > ENK

1867: *Lov 6.7.1867* har skrivemåder som *Deel*, *henholdsviis*, *Miil*, *Tøihuus*. **1869:** *Holst* har ligesom *Molbech* fx *heel*, *Huus*, *Iis*. **1886:** *Kundg. 14.10.1886* fastslår at "Fordobling af Selvlyde og Brugen af stumme Selvlyde afskaffes undtagen i de enkelte Tilfælde, hvor den tjener til Skjelnemærke mellem ellers ens udseende Ord (*een* og *en*, *viis* og *vis*, *veed* og *ved*, *saae* og *saa* o. s. v.)" (mine kursiveringer).

RP4: Længdeangivende *e*: +E > ÷E

1869: *Holst* har ligesom *Molbech* fx *Academie*, *befoel*, *Roes*, *saae* (præt.), men præet. *lo* og *laa*, hvor *Molbech* har *loe*, *laae*. **1886:** Se RP3.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: DOB > ENK

1869: *Holst* har ligesom *Molbech* fx *bittre*, *Ciffre*, *forsikkre*, *klappre*, *puddre*.

RP6: Palatalisering: +J > ÷J

1867: *Lov 6.7.1867* har skrivemåder som *Gjennemførelse*, *udgjøre*, *Kjøbstad*. **1869:** *Holst* har fx *gjerne*, *Gjæst*, *gjøre*, *kjende*, *Kjærlighed*, *kjøbe*, *skjøn* svarende til *Molbechs* *gjerne*, *kiøbe* osv. (med *i* som palataliseringsmarkør) og følger også *Molbech* i at undlade at markere palatalisering i fx *kæmme* og *skære*.

RP7: Fremmede bogstaver: FRE > (DAN)

1869: *Holst* har ligesom *Molbech* en udstrakt brug af fremmede bogstaver i såvel fremmede som hjemlige ord, fx i *circulere*, *Lectie*, *beqvem*, *Qvinde*, *Exempel*, *voxe*, *Lazaret*, *zittre*. **1886:** *Kundg. 14.10.1886* skriver "Bogstavet *q* ombyttes med *k* (*Kvinde*, *Kvæg*)" (mine kursiveringer).

RP8: Stavning af fremmedord: FRE > (DAN) > (FRE)

1867: Lov 6.7.1867 har skrivemåder som *Bataillon, Compagni, Corporal, Escadron, Ingenieurcorpset, Lieutenant, Lægeexamen, Militairarbejderklasse, teknisk, Trainafdeling*; desuden *Finantsaar*. **1869:** Holst har mange genuine (eller næsten genuine) stavemaader, både af ord som har samme eller næsten samme form hos Molbech (fx *Capitain, Oekonomi* (Molbech: *Oeconomie*), *Portrait, Philosophi* (Molbech: *-phie*), *Theater*, og ord som ikke er med hos Molbech (men som han utvivlsomt ville have stavet (næsten) ligesådan), fx *Chakot, Courage, Couvert, Façon, Gene, Schema, Terrain*; jf. også *Tambour* (Molbech: *-bur*). **1886:** Kundg. 14.10.1886 tilføjer som noget nyt i forhold til '1871-retskrivningen', som den ellers generelt tilslutter sig, et afsnit om stavning af fremmedord. Det fastsættes her for det første at "Ord af fremmed Oprindelse, der nu tilhøre det danske Sprog, [i det Hele] staves .. efter Reglerne for dansk Lydbetegnelse (*Kontor, Kvarter, Klasse*)" (mine kursiveringer). For det andet fastsættes der en række detailregler for de "Ord, der vel ikke kunne siges at tilhøre det danske Sprog, men dog bruges som danske". I sådanne ord skal (a) *c, q, qu, og ch* udtalt som *k*, ændres til *k*, (b) *eu og oeu* udtalt som *ø*, ændres til *ø*, og (c) *ai* udtalt som *æ*, ændres til *æ* – forudsat at der "i øvrigt ingen væsentlig Afvigelse fra dansk Lydbetegnelse findes"⁶¹. Som eksempler på fordanskninger nævner kundgørelsen *Kantate, Sanktion, Karakter, teknisk, Direktør, Kommandør, Korps, Kompagni, Korporal, Kapitain, manøvrere, militær*. Og som eksempler på ord der ikke fordansknes, nævnes *Saison, Bureau, Train, Ingenieur, Lieutenant* (se også RP11 nedenfor).

RP9: Ét eller flere ord: SAM > SÆR

1867: Lov 6.7.1867 har skrivemåder som *forsaavidt, førend, ligesaa (lang Tid), saavel*; desuden: *indenfor de Grupper* (§ 16). **1869:** Holst har ligesom Molbech fx *afsted, forlængst, fremfor, hvadsomhelst, nogensinde, nuomstunder* (Molbech også *nu omstunder*), *nutildags* (Molbech også *nu til Dags*), *ombord, tildeels, tilfælles, vedlige*. Bl.a. *endeel, forat og saalænge* mangler, hvad der muligvis betyder at Holst vil særskrive her. **1886:** Også i Kundg. 14.10.1886, der i øvrigt påberåber sig at følge den sammesteds befalede retskrivning, kan der noteres flere sammenskrivninger: *forsaavidt* (pkt. 3), *istedetfor* (pkt. 8 og 10), *iøvrigt* (pkt. 10), *ombord* (pkt. 11), *saalænge* (pkt. 3) *udenfor Garnisonerne* (pkt. 9).

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø > (Ø+Ö)? > Ø/(Ø+Ö)?

1891 og 1892: Mulighederne i '1889-' og '1892-retskrivningen' for at skelne mellem *ø* og *ö* til gengivelse af forskellige udtaler har næppe været overvejet som en del af 'hærretskrivningen'. Både 1891- og 1892-kundgørelsen har da også kun ét ø-tegn, *ø*, der også bruges i ord med åbent ø, fx *Kundg(j)ørelse, Lønning, Størstedelen, Løjtnant*.

61 Der er formentlig her tale om en foregribelse af den "antihybridregel" der senere formuleres i *Bek. 1889*. Se nærmere under '1889-retskrivningen', afsnit 3.25.4, RP8.

RP13: *e* eller *æ*: E > (E)

1869: *Holst* skriver ligesom *Molbech* *e* i fx *Bjerg*, *Eventyr*, *Evne*, *fjern*, *flense*, *Flesk*, *Hjerte*, *negte*, *peen*, *sjelden*, *skjebne*, *tveegget*. Han følger desuden *Molbech* i at skrive *æ* i fx *jævn*, *Stænte*, *Ælm*, *Æmne*, men afviger ved at skrive *e* i *hefte* og *vederheftig*.

RP14: *o* eller *aa*(å): (O) > (Å)

1869: Hvor *Molbech* ved de fleste af de (få) herhenhørende ord har dobbeltformer, har *Holst* her som i ordbogen i øvrigt kun én stavemåde pr. ord, nemlig *Flaad*, *laaden*, *raadden* med *aa* og *Kort*, *Skodde*, *Sold* med *o*.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

1867: *Lov* 6.7.1867 har skrivemåder som *Bjerger-Herred*, *hjemsende*, *Krigstjeneste*, *Tjenestedygtig*. **1869:** Også *Holst* skriver gennemført *j* i ord som *Bjerg*, *fortjene*, *Hjem*, *Skjold*, *Tjørn*. *Molbech* har ganske vist *Bierg* *fortiene* osv., men i betragtning af at han på dette punkt allerede i 1813 og 1833 erkendte at han var ude af trit med samtidens sprogbrug (se afsnit 3.9.4, RP15), kan man nok tillade sig at fastslå at normen for 'hærretskrivningen' i hele perioden har været skrivemåder med *j*.

RP17: Diftonger: EI > EJ

1867: *Lov* 6.7.1867 har skrivemåder som *Arbeider*, *Forpleiningscorpset*, *Leir*, *Veile*, *Tøihuus*. **1869:** *Holst* har ligesom *Molbech* *ei* i fx *arbeide*, *Feil*, *geistlig*, *høi*, *Mai*, *praie*, *Seier* og skriver delvis som *Molbech* *Deig*, *feig*, *seig* (*Molbech* foretrækker *Dei* ved siden af *Deig* og anerkender kun *sei*). *Holst* følger *Molbech* med *u*-skrivemåder i fx *forbause*, *Kabliau*, *Laug*, *Pause*, *taus* (og præter. *taug*), men holder fast ved *ug*-skrivemåder i *Ploug* (*Molbech*: *Plov*), *Saug* (*Molbech*: *Sav*/(*Saug*)) og *Toug* (*Molbech*: *Toug*/(*Tov*)). **1886:** *Kundg.* 14.10.1886, der påberåber sig at følge den sammesteds befalede retskrivning, fastholder, uanset '1871-retskrivningens' *j*-skrivemåder, *ei* og *øi* i *Forpleiningskorps* (pkt. 3 og 6) og *høire* (pkt. 11).

RP18: Stumt *d* generelt: +D > (+D) > +D

1867: *Lov* 6.7.1867 har skrivemåder som *Aldersgrændse*, *Kreds*, *Lægdsrulle*. **1869:** *Holst* følger altovervejende *Molbech* og skriver bl.a. stumt *d* i *bidsk*, *Dands*, *endskjøndt*, *godt*, *Grændse*, *jydsk*, *kydsk*, *Prinds*, *Provinds*, *Sands*, *Svedske*, *tidt*, *tydsk*. I nogle tilfælde hvor *Molbech* har valgfrihed(er), dropper *Holst* det stumme *d*: *fælles*, *ganske*, *gotte* (*sig*), i andre tilfælde gør han *d*-formen til eneform: *hvidte*, *Trudsel*, og i *Brædt* skriver han med *d* (*Molbech*: *Bræt*).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: DSK > SK > (DSK)

Se ovenfor under RP18.

RP21: Stumt *h*: +H > (÷H)

1869: *Holst* skriver ligesom *Molbech* stumt *h* i ord som *Lehn* (*Molbech* også *Leen*), *Rhinsk-*

viin, Theater, Thee, theologisk, Throne, Uhr og følger ham også i at udelade *h* i *Ting, Tingsted* mv. *Holst* har desuden *h* i *Rhed, Rheder, Rhederi* (*Molbech: Red(-)*).

RP22: *v* eller *f*: V, AF > F, AF

1869: *Holst* skriver ligesom *Molbech af(-)* og foretrækker ligesom han *v* under bøjning i *grovt, havt, stivt*.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E > +E/(÷E) > (÷E)

1867: *Lov 6.7.1867* har skrivemåder som *bestaaer, skeer, overgaae* (præs. pl.). **1869:** *Holst* skriver *e* i bøjningsformer i samme omfang som *Molbech*, fx (a) plur. *Kløer, Tæer*; (b) inf. *attraae, boe, døe, see, grye*; præs. sg. *attraer, boer, døer, seer, gryer*; passiv *omgaaes*; (c) bf. og plur. *blaae, frie, froe, nye, ublue*.

RP25: Bøjning af fremmedord: (ENK?) > DOB > (DOB)

1867: *Lov 6.7.1867* har skrivemåden *Constabelrecruter*. **1869:** *Holst* vælger overvejende samme løsninger som *Molbech*, fx *Eremiter, Minuter, parallele, Polyper, Recruter, Consuler, Dumrianer, Kanniker, Møttriker, Capeller, Colosser, Compasser, Parceller, Parykker, Biskopper, Dompapper, Idrætter, Marskaller*. Afvigelse viser sig især ved at *Holst* i nogle tilfælde foretrækker enkeltskrivinger: *Fabriker, Republikker, Brylluper, Carnevaler*; jf. også følgende former, som ikke er med i *Molbech: Instituter, Balconer, Bassiner* (men *Programmer*).

RP27: Kommatering: GRA > GRA/(PAU)

1867: I *Lov 6.7.1867* sættes der grammatiske kommaer, specielt før og efter ledsætninger. **1869:** *Holst* udtaler sig ikke om kommatering og indeholder knap nok så meget løbende tekst at tegnsætningen kan udledes. Af de sporadiske betydningsoplysninger mv. rundt om i ordbogsartiklerne fremgår det dog at der er brugt grammatisk kommatering, fx (under *Gitter*) ”Tilsøes: en Huulskuffe, hvormed der kastes Vand op ad Skibets Sider for at rense det”, og (under *huulstøbt*) ”hvad der er støbt saaledes, at det er huult indeni”.

3.18. 'Roskilderetskrivningen' (1868)

3.18.1. Hovedtræk: 'Roskilde' (1868)

'Roskilderetskrivningen' (1868) er skolenorm for Roskilde Katedralskole og for bl.a. Frederiksborg lærde Skole og Viborg Katedralskole 1868/69-1871. – Normens specifikke indholdsdirektiv er retskrivningsafsnittet *Povelsen juni 1868* i årets skoleprogram, og dens grundlæggende leksikalske indholdsdirektiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859 (Dansk Ordbog ..)*. – 'Roskilderetskrivningen' kan kort karakteriseres som en let moderniseret variant af Madvigs '1855-retskrivning'.

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1855-retskrivningen', kan nævnes:

- Foreskriver at kun latinske bogstaver bruges i de skriftlige arbejder (RP1).
- Afviser konsonantfordobling foran anden konsonant (RP5).
- Går ind for *-j* (og *-v*) som anden diftongkomponent (RP17).
- Er generelt ret afvisende over for stumt *d* (RP18-19).
- Skriver *f* i fx *Grøft, haft* (RP22).

'Roskilderetskrivningen' går formentlig af brug med indførelsen af de lempede latinskenormer '1871'- og '1872-retskrivningen' (afsnit 3.22 og 3.24).

3.18.2. Indholdsdirektiver: 'Roskilde' (1868)

'Roskilderetskrivningen' (1868) er en skoleretskrivning, udarbejdet af rektor og lærere ved Roskilde Katedralskole med henblik på at kunne fungere som fælles retskrivning for latinskolerne. Normen ser ud til at have fået en vis udbredelse uden for latinskolen i Roskilde (se afsnit 2.14.1), og den har formentlig holdt sig som norm indtil de ministerielle lempelser i den officielle norm der blev indført med '1871'- og '1872-retskrivningen'. Se nærmere i afsnit 3.22 og 3.24.

Normens grundlæggende indholdsdirektiv er formentlig det samme som '1855-retskrivningens', nemlig Molbechs *Dansk Ordbog (Molbech 1833)*, hvis 2. udgave var udsendt i 1859; se nærmere om Molbechs ordbøger i afsnit 3.9.2). Dens specifikke indholdsdirektiv er afsnittet om retskrivning i Roskilde Katedralskoles indbydelsesskrift til de offentlige eksaminer i juni og juli 1868 (*Povelsen juni 1868*).

Retskrivningsafsnittet *Povelsen juni 1868* indgår som s. 8-13 i rektor S. Povelsens "Bidrag til Samvirken mellem Hjemmet og Skolen". Det er bortset fra en kort indledning af rektor selv sammenfattet på lærerkollegiets vegne af adjunkt Thorvald Fritsche. Fritsches sammenfatning består dels af en indledning på 2½ side med en redegørelse for baggrunden for lærernes initiativ, dels en 8-punkts-oversigt på 1½ side med de træk der er karakteristiske for normen.

Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.14.1. om direktivet og dets placering i retskrivningsdiskussionen.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *Povelsen juni 1868*, og sidetal uden anden kildeangivelse henviser til dette direktiv.

3.18.3. Normprofil: 'Roskilde' (1868)

	<i>Til sml.: '1855'</i>	'Roskilde' 1868
• RP1	(GOT)	LAT
• RP2	STO	STO
• RP3	ENK	ENK
• RP4	÷E	÷E
• RP5	DOB	ENK
• RP6	+J	+J
• RP7	(DAN)	(DAN)
• RP8	FRE	(DAN)
RP9	SAM	SAM
RP10	PLU	PLU
RP11	Ø	Ø
RP12	AA	AA
• RP13	E	E
RP14	(O)	(O)
• RP15	STJ	STJ
RP16	IE	IE
• RP17	EI	EJ
• RP18	+D	(÷D)
• RP19	DSK	SK
RP20	+G	+G
• RP21	(+H)	(÷H)
• RP22	V ₁ AF	F
RP23	LD	LD
• RP24	(÷E)	÷E
RP25	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA

Profilschema for 'Roskilderetskrivningen' (1868). Skemaet viser hvilken stillingtagen 'Roskilderetskrivningen' (1868) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for Madvigs '1855-retskrivning' anført i kolonne 1. Gråtoning markerer afvigelse i forhold til '1855-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for Madvigs '1855-retskrivning'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på inder-siden af bindet.

3.18.4. Uddybning: 'Roskilde' (1868)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: LAT

"Disciplene skulle ved deres skriftlige udarbejdelser kun bruge *latinske Bogstaver*" (s. 11). Hertil kommer også at det skoleprogram som retskrivningsreglerne står i, som helhed er trykt med latinsk skrift.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Brugen af store begyndelsesbogstaver fastholdes, men indskrænkes dog til de "virkelige Hovedord" (s. 11), altså kun appellativer og ikke tillige substantivisk anvendte adjektiver mv.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Reglerne fastslår kort at "*Selvlydsfordoblingen* bortfalder" og giver eksemplerne *jeg ved, et Hus* osv. Eksemplet *jeg ved* tyder på at heller ikke vokalfordobling med betydningsadskillende funktion anerkendes. (S. 11, pkt. 3).

RP4: Længdeangivende e: ÷E

Længdeangivende *e* bortkastes generelt, uanset om det er rent længdeangivende, fx *Geni* (ikke *Genie*), eller om det er et analogisk *e* der indgår i en bøjningsform, fx *jeg staar, at se, vi tro* (ikke *staaer* osv.). Via eksemplerne *jeg for, Ros, at blive var* afvises også understøttende *e* der fungerer betydningsadskillende. Også understøttende *h* bør bortfalde, fx *at ane, et Len, et Ur*. (S. 11, pkt. 2).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Konsonantfordobling foran anden konsonant bortfalder i ord og ordformer som *før-doble, ofre, smekre, tapre*. Formuleringen af reglen er i *Povelsen juni 1868* sat i anførselstegn og dermed markeret som hentet andetstedsfra: "*Medlydsfordoblingen* [bortfalder]" i alle de Tilfælde, hvor Selvlyden bortfalder, som den fordoblede Medlyd skulde falde over paa for at udtales og høres dobbelt" (s. 11, pkt. 3).

RP6: Palatalisering: +J

Der var blandt Roskidelærerne tvivl om hvorvidt man skulle beholde *j* efter *k* og *g* eller ej, men den mening vandt "Overhaand, at *j* burde beholdes, undtagen hvor der er en nærliggende Stamme uden *j*". Lærerne er dog klar over at det er en svaghed ved reglen at det ikke altid er ligetil for disciplene at afgøre om der er en sådan nærliggende stamme uden *j* eller ej. (S. 12).

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Kun *q* og *c* nævnes eksplicit, se RP8.

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN)

Reglerne angiver ganske kort og uden eksempler at *k* bruges i stedet for *q* og i stedet for *c* udtalt som *k*, og at *ph* ændres til *f* (s. 12, pkt. 7)

RP13: *e* eller *æ*: E

Roskildelærerne anser det her "for rigtigst at følge den af Madvig givne Anvisning", dvs. at søge at indskrænke brugen af *æ* til de tilfælde hvor der er et klart slægtskab med ord med *a* eller *aa* i nutidssproget.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Spørgsmålet er ikke direkte berørt i skolens regler, men eftersom der både skrives *j* som palataliseringsmarkør (RP6) og i diftonger (RP17), er der ikke tvivl om at normen også vil skrive *j* i dækket forlyd. I reglerne i øvrigt er der da også brugt stavemåder som *afhjælpes*, *Erkjendelse*, *gjengive*.

RP17: Diftonger: EJ

"Istedenfor Tvelydene *ai*, *au*, *ei*, *eu* osv. skrives **aj**, **av**, **ej**, **ev** osv. (*tavs*, *Vej*)" (s. 12, pkt. 4; mine kursiveringer).

RP18: Stumt *d* generelt (÷D)

'Roskilderetskrivningen' følger "Rasks Regel" om at der ikke skrives stumt *d* når det ikke hører til roden, fx *kysk*, *Søskende*, *vaske*, *endskjønt*, *Sans*, *æense*, eller når "Roden med *d* ligger udenfor de nordiske Sprog", fx *klaske*, *Pisk*, *Plaskregn*, *tysk*, *Dans*, *Krans*. Hvor "Rodordet i Dansk har et tydeligt *d*", bevares derimod det stumme *d*, fx *bedst*, *jydsk*, (*jeg har*) *vidst*. (S. 12, pkt. 6).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: SK

Se RP18.

RP21: Stumt *h*: (÷H)

Se RP4.

RP22: *v* eller *f*: F

Der skrives *f* foran *t* i ord med foregående kort vokal, fx *groft*, *haft*, *stift*, men *v* efter lang vokal, fx *lavt*, *skjævt* (s. 12, pkt. 5).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: ÷E

Se RP4.

3.19. 'Stockholmerretskrivningen' (1869)

3.19.1. Hovedtræk: 'Stockholm' (1869)

'Stockholmerretskrivningen' (1869) er en privat norm udformet på grundlag af forhandlingerne på det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm i juli 1869. Den følges i radikale kredse 1869-1870 og leverer i øvrigt materiale til nordisk-fonetiske retskrivningsændringer i de følgende næsten 100 år, i hvert fald til og med '1948-retskrivningen'. – Normens indholdsdirektiver er *Hazelius 25.-30.7.1869* (mødets officielle protokol) og *Hazelius 1871*, *Lyngby 1870* og *Løkke 1870* (de nationale sekretærers beretninger) samt *GRO 1870* (Svends Grundtvigs *Dansk retskrivnings-ordbog*). – 'Stockholmerretskrivningen' kan overordnet karakteriseres som en radikal nordisk-fonetisk norm, der er stærkt inspireret af 'rask-petersensk retskrivning' (1826-1845), og som på næsten alle punkter står i opposition til traditionel retskrivning, repræsenteret ved fx '1865-retskrivningen'.

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1865-retskrivningen', kan nævnes:

- Går ind for at det latinske alfabet afløser det gotiske i både tryk og skrift (RP1).
- Skriver appellativer med små begyndelsesbogstaver (RP2).
- Afviser brug af dobbeltvokal som signal for vokallængde (RP3).
- Afviser brug af længeangivende *e* (RP4).
- Afviser dobbeltskrivning af konsonant foran anden konsonant og af slutkonsonant (RP5).
- Afviser brug af palataliseringsmarkør (RP6).
- Går ind for at de fremmede bogstaver erstattes af danske (RP7).
- Er ikke afklaret mht. stavning af fremmedord, men går dog ind for at fuldt akklimatiserede ord skrives som hjemlige (RP8).
- Tager afstand fra "unødigt sammenskrivning af ord" (RP9).
- Skelner mellem *ø* og *ö* til betegnelse af henholdsvis lukket og åben *ø*-lyd (RP11).
- Indfører *å* i stedet for *aa* (RP12).
- Gennemfører i udstrakt grad stavemåder med *æ* frem for *e* (RP13).
- Har sympati for og gennemfører i enkelte ord ændringer fra *o* til *å*, fx *såld* 'si', *åtte* '8' (RP14).
- Forudsætter *j* og ikke *i* i dækket forlyd (RP15).
- Går ind for skrivemåder med *je*, fx *linje*, *tredje* (RP16).
- Skriver gennemført andenkomponenten i *j*-diftonger med *-j* og tilsvarende *v*-diftonger med *-v* (RP17).
- Stryger i udstrakt grad stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds* (RP19).
- Er afvisende over for stumt *h* i fx *ti* (konj.), *Ting* 'forsamling', *Trone*, *Ur* (RP21).
- Skriver *f* i afledninger og bøjningsformer når det udtales *f*, fx *groft*, *haft*, *stift* (RP22).

- Foretrækker at stryge *e* efter vokal i bøjningsformer hvor udtalen giver mulighed for det, fx *tå – tær – tærene*, *bo – bor – bode* (RP24).
- Kombinerer en fonetisk (stavelsesbaseret) og en semantisk orddeling (RP26).

'Stockholmerretskrivningen' får i sin rene form en begrænset udbredelse og afløses allerede i 1870, også blandt sine egne tilhængere, af 'modereret stockholmerretskrivning' (afsnit 3.20).

3.19.2. Indholdsdirektiver: 'Stockholm' (1869)

'Stockholmerretskrivningen' (1869) er en privat retskrivningsnorm. Den er resultatet af det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm i juli 1869, der blev holdt med det formål at nærme retskrivningerne i de nordiske sprog, dvs. svensk og dansk-norsk, til hinanden (se nærmere i afsnit 2.15). Normens indholdsdirektiver er dels *Hazelius 25.-30.7.1869 (1903)*, *Hazelius 1871*, *Lyngby 1870* og *Løkke 1870*, dels *GRO 1870*.

Hazelius 25.-30.7.1869 (1903) er mødets officielle protokol, ført af mødets svenske sekretær, Artur Hazelius, først offentliggjort i 1903. Den fylder i udgaven fra 1903 knap 9 sider og består af 6 daterede afsnit ("Den 25 juli." til "Den 30 juli."), som er blevet oplæst og godkendt de følgende dage. Referaterne af de enkelte dages forhandlinger og vedtagelser er inddelt i paragraffer der hver dag begynder forfra med § 1. If. udgiverens indledning er referaterne fra de enkelte dage (bortset fra de to sidste) desuden justeret af mødets ordstyrer, Carl Gustaf Malmström. Alle vedtagelser blev i første omgang betragtet som foreløbige, og på mødets sidste dag blev det endeligt besluttet hvilke af vedtagelserne der skulle stå ved magt (30.7., § 8), og hvilke der ikke skulle stadfæstes. I normkarakteristikken nedenfor er foruden de stadfæstede vedtagelser også nogle af de foreløbige vedtagelser registreret, de sidstnævnte med udtrykkelig oplysning om at de ikke blev stadfæstet på mødet.

Hazelius 1871, *Lyngby 1870* og *Løkke 1870* er de nationale sekretærers udførlige motiverede beretninger om mødets beslutninger, publiceret i de respektive lande efter mødet.

Hazelius 1871 er en omfattende selvstændig publikation på i alt 252 sider, udarbejdet af mødets svenske sekretær, Artur Hazelius (1833-1901). Bogens indhold udgøres først og fremmest af indgående diskussioner af rimeligheden af de forskellige forslag om svenske retskrivningsændringer der blev fremlagt på mødet. Af stof om retskrivningsmødet i snævrere forstand indeholder den dels en indledning om baggrunden for mødet og om dets deltagere (s. 1-10), dels et tillæg med oversigter over mødets forslag til ændringer i hhv. svensk og dansk-norsk (s. 217-250).

Lyngby 1870 er en selvstændig publikation på 69 sider, udarbejdet af mødets danske sekretær, K.J. Lyngby (1829-1871), og udsendt i 2 oplag i 1870. Vedtagelserne er i *Lyngby 1870* opdelt i 28 punkter ordnet i tre hovedgrupper: (1) vedtagelser der vedkommer både svensk og dansk-norsk (pkt. 1-7), (2) vedtagelser der specielt vedrører dansk-norsk

(pkt. 8-21), og (3) vedtagelser der specielt vedrører svensk (pkt. 22-27). Hertil kommer en enkelt vedtagelse ”med hensyn til fremmede ord” (pkt. 28), der som de syv første punkter er fælles for begge sprog.

Løkke 1870 er en selvstændig publikation på 63 sider, udarbejdet af mødets norske sekretær, Jakob Løkke (1829-1881). Hovedvægten ligger på drøftelser og vedtagelser vedrørende dansk-norsk (pkt. 1-15), men beretningen indeholder dog også et afsnit om foreslåede forandringer i den svenske retskrivning (pkt. 16).

GRO 1870 er Svend Grundtvigs *Dansk retskrivnings-ordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869 vedtagne regler*, som han udarbejdede kort efter hjemkomsten fra Stockholm, men som aldrig opnåede at blive officielt anerkendt (se nærmere i afsnit 2.15.3). Bogen fylder 10 upaginerede og 132 paginerede sider. Den indeholder efter Grundtvigs egne oplysninger omtrent 30.000 ord, inkl. afledninger og sammensætninger, og er ifølge forordet udarbejdet ”med bistand af professor K. J. Lyngby og arkivassistent J. Bloch” (s. [VI]). Ordbogen går på nogle punkter (se fx RP17) længere end vedtagelserne i Stockholm, hvad Grundtvig da også selv – omend lidt underspillet – erkender i forordet: ”Da imidlertid ikke alle punkter og endnu mindre ikke alle enkeltheder dèr [dvs. i Stockholm] kom til forhandling, så har det selvfølgelig været nødvendigt her at træffe en afgørelse af sådanne mindre spørgsmål, dog således, at vi her ingen sinde komme i strid med de på hint møde antagne grundsætninger” (smst.).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er primært Hazelius’ officielle protokol, suppleret med den danske sekretærs beretning i *Lyngby 1870* og med de leksikalske oplysninger i Grundtvigs retskrivningsordbog, *GRO 1870*.⁶² Henvisninger ved hjælp af dato + paragrafnummer uden nærmere kildeangivelse, fx ”26.7., § 2”, refererer til Hazelius’ officielle protokol. Til *Lyngby 1870* og *GRO 1870* henviser jeg kort med *Lyngby* og *GRO*.

62 Jeg har derimod ikke inddraget de forslag fra henholdsvis Danmark, Norge og Sverige (Uppsala) som var udsendt før mødet, og som dannede grundlag for en del af mødets drøftelser. Forslagene (og forskellige forarbejder og reaktioner mv.) kan findes i eller spores via de Svend Grundtvigske samlinger i Dansk Folkemindesamling (*GrundtvigSaml.*) og Det Kongelige Bibliotek (*GrundtvigRetskr.*).

3.19.3. Normprofil: 'Stockholm' (1869)

	<i>Til sml.: '1865'</i>	'Stockholm' 1869
• RP1	GOT	LAT
• RP2	STO	SMA
• RP3	DOB	ENK
• RP4	+E	÷E
• RP5	DOB	ENK
• RP6	+J	÷J
• RP7	FRE/DAN (<i>Psalm.</i>)	DAN
• RP8	FRE	(DAN?)
• RP9	SAM	SÆR
• RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø+Ö
• RP12	AA	Å
• RP13	E/Æ (<i>Psalm.</i>)	Æ
• RP14	(O)	Å
• RP15	STI/STJ (<i>Psalm.</i>)	STJ
• RP16	IE	JE
• RP17	EI	EJ
• RP18	+D	+D
• RP19	DSK	SK
• RP20	+G	+G
• RP21	+H	(÷H)
• RP22	V,AF	F,AF
• RP23	LD	LD
• RP24	+E	÷E
• RP25	(DOB)	(DOB)
• RP26	MEK	((SEM))
• RP27	GRA	GRA

Profilschema for 'stockholmerretskrivningen' (1869). Skemaet viser hvilken stillingtagen 'stockholmerretskrivningen' (1869) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1865-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1865-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.19.4. Uddybning: 'Stockholm' (1869)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: LAT

"Den latinska bokstafsformen anses af mötet böra i båda språken [dvs. i såvel dansk-norsk som svensk] allmänt införas så väl i tryck som skrift" (27.7., § 17). Jf. også *Lyngby*, pkt. 7, s. 24–25. Såvel *Lyngby* som *GRO* er sat med udelukkende latinsk skrift.

RP2: Store eller små bogstaver: SMÅ

Store begyndelsesbogstaver afskaffes i substantiver og bør i begge sprog kun bruges i ”första ordet i hvarje mening, i egennamn, samt i orden *Gud* och *I* (pron.)” og i tiltalepronomenene *De*, *Dem*, *Deres* (27.7., § 18). I en anmærkning til samme paragraf tilføjes det at det med 9 stemmer mod 8 desuden er vedtaget at der ikke skrives med stort i ”adjektiv af egennamn”, af *Lyngby* (s. 53) præciseret til spørgsmålet om nationalitetsadjektiver. Denne sidstnævnte vedtagelse blev dog ikke stadfæstet ved den afsluttende gennemgang af protokollen. Jf. også *Lyngby*, pkt. 21, s. 51–53. Substantiviske afledninger til proprier er skrevet med stort i *GRO*, adjektiviske med lille, fx *Nordmand* (men *norsk*, under *Norge*), *Samsing* (under *Samsø*), *Svensker* (men *svensk*, *de svenske*), *Tyrk* (men *tyrkisk*), dog *en dansker* (under *Daner*).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

”Vokalfördubbling till beteckning af längd må i dansk-norskan icke användas” (26.7., § 5). Jf. også *Lyngby*, pkt. 9, s. 30–35.

For at undgå misforståelse kan man i undtagelsestilfælde bruge accent over lang vokal, fx *én*, *vís* (jf. RP4 og især RP5).

RP4: Længdeangivende e: ÷E

Hazeliuss slår fast at ”*e* bortkastas i dansk-norskan i alla de fall där det är stumt” (26.7., § 4). *Lyngby* (pkt. 8, s. 26–30) går i sin redegørelse ud fra at (a) understøttende *e* i typen *Soel* og (b) stumt ikke-fleksivisk slut-*e* i typen *Bye* allerede er forsvundet, og koncentrerer sig om det analogiske *e*, fx *staae*, *boe*, *sy* inf. og præs. plur. > *stå*, *bo*, *sy*; *naaer*, *snoes* præs. sg. > *når*, *snos*; *laae*, *loe* præt. pl. > *lå*, *lo*; *blaae*, *troe* bf. og pl. > *blå*, *tro*; *Skoe* pl. > *sko*; *til Soes* > *til søs*, *Byesbarn* > *bysbarn*, *Syekurv* > *sykurv*, *Roening* > *roning*. Også (c) betydningsadskillende *e* berøres af vedtagelsen, således fx (*blive*) *vaer* > *var*, *foer* præt. > *for*, *saar* præt. > *saa*; i dette tilfælde kan lang vokal i stedet evt. markeres med accent (se også RP3 og især RP5).

Vedtagelsen gælder udtrykkeligt kun de tilfælde hvor *e* er virkelig stumt (dvs. hvor det ikke kan opfattes som stavelsesdannende), således ikke i *henseende*, *anseelse*, *troende*, *træer*, *duer*, *duelig* (smst.). Hvor det betegner ”en virkelig selvlyd eller halvlyd som i *en beboer* (modsat *han bebor*), må det selvfølgelig skrives”. *Lyngby* nævner også at det kan være svært at afgøre om *e* er stumt eller ej, fx i *Køer/Kør*, *boede/bode*, og at former med og uden *e* i nogle ord forekommer ved siden af hinanden, fx *de ny/nye*. Herom skriver han: ”På bestemmelse af disse tilfælde har man ikke indladt sig” (s. 30). Se også RP24.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Problemerne i forbindelse med konsonantfordobling blev drøftet i et særligt udvalg og angik især svensk. For dansk-norsk blev det dog vedtaget at ”konsonantfördubbling aldrig bör äga rum framför annan konsonant”, og at der altså skrives fx *fordoble*, *sikre*, *tapre* og ikke *fordobble*, *sikkre*, *tappre* (29.7., § 3.d; jf. *Lyngby*, pkt. 19, s. 48–49). Derudover blev

det besluttet at konsonantfordobling inde i ord efter kort vokal bevares i begge sprog, og at dansk-norsk ikke indfører konsonantfordobling sidst i et ord. I stedet kan der i dansk-norsk "undantagsvis" anvendes accent til betegnelse af lang vokal for at undgå misforståelse, fx *én vis mand* – *en vis mand* (29.7., § 3.f; jf. *Lyngby*, pkt. 20, s. 49–51); se også RP3 og RP4.

Lyngby har i tilknytning til punktet om konsonantfordobling en ret indgående behandling af brugen af accent (specielt aigu) for at undgå misforståelse (s. 50–51). Han gør opmærksom på at accenten er "et tegn, der står udenfor bogstavrækken", og at man derfor kan "give den en friere anvendelse, så at den ikke, ligesom bogstavtegnene, altid indfinder sig i samme ord på en fast, ufravigelig måde, men tilsættes eller udelades, eftersom den findes fornøden eller unødvendig" (s. 50). Han er klar over at accenten primært betegner vokallængde, men at den også kan betegne trykplacering (*kanonér/kanoner*). Som eksempler på ord der kan adskilles vha. accent, nævner han følgende:

var præt. : (*blive*) *vár*
der : *dèr/dér*
let adj. : *lét* præt. ptc.
ved præp. : *véd* vb.
forvisning : *forvísning*
lig imp. af *ligge* : *líg* sb., adj.
tí konj. : *tí* '10'
fór præp. : *fór* præt.
ros 'hest' : *rós* 'anerkendelse'
du pron. : *dú* vb. "(= *due*, udsagnsord)"
dug (*duggen*) : *dúg* (*dugen*)
brud (*brudet*) : *brúd* (*bruden*)
nys adv. : *nýs* imp.
fýr (fyrren) : *fýr* (fyren)
så adv. : *sá* præt.
förslag/förslag : *forslág*
kanonér : *kanoner*
en, et art. : *én, ét* talord
vis, vist 'sikker(t)' : *vís, víst* 'klog(t)'
vist 'sikkert' : *víst* præt. ptc.

Lyngby understreger dog at sammenhængen i de fleste tilfælde (bortset fra de 2–3 sidstnævnte) vil vise hvilket ord der er ment, og at det således kun sjældent vil være nødvendigt at bruge accent.

Også Grundtvig beskæftiger sig med accenten. Han anfører i forordet til sin ordbog nogle eksempler hvor accent "i alt fald foreløbig, kunde være hensigtsmæssigt til adskillelse (så som jeg *véd*, *fór*, en *vis* mand, at blive *vár*, at *ansé*, *besé* o. s. v.)" (GRO, s. [VIII], pkt. 9). Derudover anvender han i ordbogen i en række tilfælde accent (både aigu og grave) til identifikation af det enkelte ord, fx *lád* adj., en *brúd*, *förfald* over for *forfåld*, men gør

dog samtidig opmærksom på at denne brug af accent ikke er fornøden eller ønskelig i almindelig skrift (smst.).

RP6: Palatalisering: ÷J

Hazeli skriver ganske kort: ”j skrives icke efter *k* och *g* framför de mjuka vokalerna ä, e, ö (27.7., § 4). *Lyngby* (pkt. 13, s. 40–43) giver bl.a. følgende eksempler: *kjær* > *kær*, *kjende* > *kende*, *skjön* > *skön*, *Kjøkken* > *køkken*; *gjære* > *gære*, *igjen* > *igen*, *gjøre* > *göre*, *gjøde* > *gøde*.

RP7: Fremmede bogstaver: DAN

1869-protokollen fastsætter: ”*q* i inhemska ord utbytes i båda språken mot *k*”, og *x* (ligeledes i hjemlige ord) med *ks* (27.7., § 14–15). *Lyngby* (pkt. 3–4, s. 16–20) giver bl.a. eksemplerne *beqvem* > *bekvem*, *Qvast* > *kvast*, *Qvinde* > *kvinde*; *hexe* > *hekse*, *sex* > *seks*, *strax* > *straks*, *Væxt* > *vækst*. *GRO* har tilsvarende gennemført *k* for *q* og *ks* for *x* og skriver bl.a. *bekvæm*, *kvast*, *kvinde*, *hekse*, *straks*, *vækst*, *seks* og *seksten*, men tilføjer ved det sidstnævnte at *segsten* ”vilde bedre stemme med udtalen *sejsten*”.

Bogstaverne *c* og *z* omtales ikke hos *Hazeli* og *Lyngby*, og i *GRO* glimrer de ved deres totale fravær: Ordbogen indeholder ikke noget bogstav *C* mellem *B* og *D*, og ikke noget bogstav *Z* mellem *Y* og *Å* (heller ikke *Q* og *X* er med i *GRO*). Jf. også under RP8 om Grundtvigs udeladelse af fremmedord som ikke er stavet på dansk.

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN?)

Spørgsmålet om fremmedords stavning blev bl.a. drøftet på grundlag af en udvalgsbetænkning, hvoraf man dog kun kunne blive enige om den fællesvedtagelse for svensk og dansk-norsk at ”främmande ord, som kunna anses såsom fullt införlifvade med modersmålet, skrivas på inhemskt vis” (29.7., § 7). Hvor restriktivt (eller tandløst) denne vedtagelse har skullet opfattes, fremgår af de eksempler som *Lyngby* anfører til illustration af den: *biskop*, *dusin*, *frugt*, *prædike*, *salme* (for dansk-norsk), *biskop*, *dussin*, *frukt*, *fönster*, *predika* (for svensk). Jf. også at *Lyngby* i sin beretning, som ifølge beslutning på mødet skulle trykkes med ”den af mötet antagna rättskrifningen” (30.7., § 6), har følt sig forpligtet til at benytte sig af stavemåder som *consequens* (s. 31), *discussionerne* (s. 7), *secretair* (s. 6), *theoretisk* (s. 23). Mødets samlede konklusion må være at man simpelthen ikke har kunnet blive enige, men dog har kunnet mødes i en principiel tilslutning til en vis – ubestemt – nationalisering af fremmedordenes stavning, hvad jeg altså forgrovet sammenfatter i koden (DAN?). Svend Grundtvig løser – dvs. undviger – problemet ved at erkende at det ”for tiden er vanskeligt at opnå enighed på dette punkt”, og ved i øvrigt at forbigå ”alle sådanne ord, om hvis fulde borgerret (og borgerpligt) i sproget der kunde rejses tvivl” (*GRO*, s. [VII], pkt. 4). Man søger da også forgæves i Grundtvigs retskrivningsordbog efter svar på spørgsmål som *consequens/konsequens?*, *discussion/diskussion?*, *secretair/sekretær?*, *theoretisk/teoretisk?* Jf. også nedenfor under RP16 og RP17.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

Hazelius foreskriver kort "Onödig sammanskrifning af ord bör i båda språken undvikas" (27.7., § 16), og *Lyngby* giver bl.a. eksemplerne *af sted, på ny, så længe, for så vidt, så at, hvad som helst*. Grundtvig advarer tilsvarende i forordet til *GRO* mod den "sprogstridige og tankesløvende vane, som mere og mere har grebet om sig: at sammenskrive til ét ord en mængde almindelige sammenstillinger af ord, for det meste af et forholdsord med et af det styret navneord" (s. [IX]). I selve ordbogen anfører han særskrivninger som *ad gangen, alle vegne, des værre, i fald, i følge (aftale), så at* og søger hvor det er muligt "at gøre adskillelsens rigtighed indlysende" ved hjælp af udbyggede særskrivninger som *alle vide vegne og i hvert fald*.

Typen adverbium + præposition nævnes ikke hos *Hazelius* eller *Lyngby*, men den sidste skriver selv i ét ord i forbindelser som "udenfor de nordiske sprog" (s. 44) og "udenfor bogstavrækken" (s. 50). I *GRO* behandles typen på alfabetisk plads: Under *bag* anføres kun særskrivningseksempler som *bag efter, bag om, bag på* (uden styrelse), og tilsvarende under *inden*, fx *inden for, inden i* (ligeledes uden styrelse); under *neden* gives eksemplerne *neden for bakken, neden om byen*, og det oplyses at man "uden styrelse" desuden har *neden for, fra, om, til, under*; under *oven* anføres kun særskrivninger uden styrelse, fx *oven for, fra, over*, og tilsvarende under *uden* kun særskrivningerne *uden for, fra, om, på, til*. Reglen om sammenskrivning i adverbial anvendelse og særskrivning som præpositional er altså hverken slået igennem hos *Lyngby* eller i *GRO*.

Lyngby understreger desuden at regulære sammensætninger skal skrives i ét ord, fx *landmand, landevej, meningsløs, udhule* (s. 21). Det samme fremgår af *GRO*, der tillige i forordet gør opmærksom på at den udstrakte brug af bindestreg ("bindetegn") i selve ordbogen er begrundet i redaktionelle pladsbesparelseshensyn, og at det "i intet tilfælde [har] været hensigten at ville anbefale [dens] brug i almindelig skrift" (s. [VIII-IX], pkt. 10).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Spørgsmålet blev ikke drøftet i Stockholm. Både *Lyngby* og *GRO* kongruensbøjer uden nærmere kommentar verbet afhængigt af subjektets numerus.

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø+Ö

Et forslag om generelt at skelne i skrift mellem "de två vokalljuden ö och ø" faldt med 13 især svenske og norske stemmer over for 3 danske (*Grundtvig, Kok, Lyngby*; *Thrige* stemte åbenbart imod). Det blev derefter med 15 stemmer mod 1 (*Løkke*) vedtaget at det skulle overlades til danskerne selv om de ville skelne i skrift mellem ø og ö. (26.7., § 9). Vedtagelsen blev ikke stadfæstet på mødets sidste dag, hvad *Lyngby* da også loyalt videregiver i sin beretning (pkt. 11, s. 36-37). Ikke desto mindre gennemfører han i beretningen – som han udsender "med den af mødet vedtagne retskrivning" (s. 7) – adskillelsen mellem ö og ø og erstatter også ø med ö i eksempler som fx *bøie > böje, Høide > höjde* (s. 39). Også *Grundtvig* bruger stiltiende både ö og ø, både i sit eget sprog

i forordet, fx *skönt* : *ordbøger* (s. [VI]), og i selve ordbogen, hvad der bl.a. kommer til udtryk ved at han både har et selvstændigt bogstav *Ö* (med opslagsordene *ögle, öje, öm* og *örn*) ved siden af (før) bogstavet *Ø* (med bl.a. *øre, ørken, østers*). Uanset den formelle beslutning på 1869-mødet om at der ikke blev vedtaget noget, har altså den danske version af 'stockholmerretskrivningen' (1869) taget skellet mellem *ö* og *ø* til sig som en del af normen.

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: Å

"Beteckningen *aa* aflöses i dansk-norskan af tecknet *å*", står der i protokollen (26.7., § 7); jf. *Lyngby*, pkt. 10, s. 35–36. Hazelius oplyser desuden i en anmærkning til paragraffen at Svend Grundtvig havde foreslået at mødet skulle udtale ønsket om et nyt tegn i stedet for *å*, men at det ikke havde vundet mødets bifald. GRO gennemfører (naturligvis) brugen af *å* i alle herhenhørende ord, fx *hård, råd, skråle* og har også et selvstændigt bogstav *Å* med opslagsord som *åben, ådsel, åre* og *åtte* '8' (jf. RP14) og placeret i den alfabetiske rækkefølge før bogstaverne *Æ* og *Ö/Ø* som i svensk.

RP13: *e* eller *æ*: Æ

Spørgsmålene om brugen af *e/æ(ä)* og *o/å* blev behandlet samlet i et særligt udvalg og på mødet i øvrigt. Det blev dér vedtaget at man både i dansk-norsk og i svensk skulle søge at indskrænke brugen af *e* og *o* til betegnelse af *æ*- og *å*-lyden, specielt hvor et af sprogene havde lang vokal. Der var i øvrigt især grund til at ændre skrivemåder med *e* og *o* i de tilfælde hvor disse skrivemåder hverken havde et etymologisk eller fonetisk grundlag, og man kunne til en begyndelse i begge sprog ændre bogstavkombinationen *je* til *jæ/jä* og i dansk-norsk specielt *eg* > *æg* og *ev* > *æv*. (29.7., § 2).

Lyngby giver i sin meget detaljerede behandling (pkt. 1, s. 9–15) bl.a. følgende eksempler: *hjælpe* > *hjælpe*, *Jern* > *jærn*, *tjene* > *tjæne*; *Eg* (på kniv) > *æg*, *begge* > *bægge*, *negte* > *nægte*; *hevne* > *hævne*, *Evne* > *ævne*. – Som et kuriosum kan det nævnes at det på mødets andendag blev vedtaget med 10 stemmer (de dansk-norske + 2 svenske) mod 6 (svenske) at *ä* i svensk skulle afløses af *æ* (26.7., § 8; jf. også *Lyngby*, s. 13: "ligheden i sprogenes ydre udseende vilde fremmes meget derved"). Vedtagelsen var dog en af dem der ikke blev stadfæstet på mødets sidstedag.

I GRO 1870 gennemfører Grundtvig i udstrakt grad skrivemåder med *æ*, fx *bægge*, *bjærg*, *bjærge*, *blænde* vb., *blændværk*, *flæld*, *fljærn*, *fljært*, *gærne*, *hjælm*, *hjælpe*, *hjárne*, *hjárte*, *hæfte*, *hæmme*, *hævne*, *jærn*, *kæltring*, *kærne*, *kærte*, *lænse*, *nægte*, *næm*, *næppe*, *sjælden*, *sjætte*, *sjættedel*, *spjæld*, *stjærne*, *stjært*, *tjæne*, *trævl*, *vederhæftig*, *ælm*, *æmne*, *æsp*, *æventyr*, *ævne*. Han bevarer dog *e* i fx *el*, *flense*, *fornemme*, *krebs*, *slemme*, *stemme(jærn)*.

RP14: *o* eller *aa(å)*: Å

Mht. ændringer af *o* til *å* gør *Lyngby* (s. 14) opmærksom på at mødet kun besluttede sig hvad angår retningen *o* > *å*, men lufter dog i den forbindelse konkrete muligheder som *Sprog* > *språg*, *vor* pron. > *vår* og evt. også *hælde*, *kåld*, *såld* 'si'. GRO skriver fx *holde*,

kold, kort sb. og adj., *sprog, vor* med *o*, men har *å* i *lådden, såld* 'si' og talordet *åtte* (i de to sidste tilfælde dog med henvisning fra *o*-skrivemåden). Se i øvrigt ovenfor under RP13 (specielt i første afsnit).

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Spørgsmålet drøftes ikke på 1869-mødet. *Lyngby* omtaler en passant muligheden for at skrive fx *hielpe*, men karakteriserer den (i modsætning til brugen af *i* som andenkomponent i diftonger, jf. RP17) som "nu så godt som uddød" (s. 38). Jf. også at spørgsmålet om palatalisering (RP6) drejer sig om brugen af *j* eller *ej*, og at muligheden for at skrive *i* som palataliseringsmarkør end ikke nævnes.

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse: JE

Spørgsmålet er ikke til diskussion på mødet i Stockholm og berøres ikke af *Hazeli* og *Lyngby*. *GRO* skriver gennemgående *je* i de ord af denne type der er taget med i ordbogen, fx *balje, brynje, lilje, linje, midje, smedje, talje, tredje, vidje, vilje*, men giver valgfrihed ved *olje/olie*. Ord som *batalje, detalje, emalje, familie, kastanje, præmie* er ikke med i ordbogen, hvad der formentlig skal forstås sådan at de er faldet som ofre for den "selvcensur" mht. fremmedord uden fuld borgerret og borgerpligt som Grundtvig praktiserer (jf. RP8, slutningen).

RP17: Diftonger: EJ

"I det s. k. tveljud, som bildas af en vokal med ett följande j-ljud, tecknas det sista alltid med *j*" (27.7., § 3.a). Mht. v-diftongen blev det vedtaget at danskerne skulle skrive *av* og *ov*, nordmændene *au* og *ou* (smst., § 3.b), men denne vedtagelse blev ikke stadfæstet ved den afsluttende gennemgang af protokollen. *Lyngby* (pkt. 12, s. 37-40) giver bl.a. følgende eksempler: *haj, dreje, vej, huje, højde* (i stedet for *Hai, dreie, Vei, huie, Høide*); *tavs, forbavse, brovte* (dansk), *taus, forbause, broute* (norsk). *Lyngby* skriver *evropæisk* i sit eget sprog (s. 17), og *GRO* fører uanset den manglende stadfæstelse på mødet i Stockholm en del *v*-skrivemåder ud i livet, fx *bavtasten, favr/fager, forbavse, lav* 'sammenslutning', *plov, sav, savværk, savne, tav, tavs; lov, tov*. Ordene *august, laurbær, pause* er ikke med i *GRO* (jf. RP8, slutningen).

GRO har *dej, sej* og *fej*, for det sidstes vedkommende med den parentetiske tilføjelse "også: fejd".

RP18: Stumt *d* generelt: +D

Stumt *d* bevares i neutrum af adjektiver på *d*, fx *blødt, bredt, fladt, godt, hvidt, hårdt, spædt, vådt*, foran *s* efter vokal i ord med *d* eller *t* i roden, fx *bedst, sidst, vidst, vidste, vædske*, "sammt i ord, som äro upptagna från främmande språk", fx *plads, pudse* (27.7., § 12.b-c). *Lyngby* supplerer reglen om bevarelse af *d* i neutrum af adjektiver på *d* med en tilsvarende regel om at *d* beholdes i præteritum og præteritum participium i former som *mødte, mødt, nødte, nødt, skudt* (pkt. 16, s. 46). En vedtagelse (27.7., § 12.a) om at bevare *d* i ord, *jord*,

gård og ligeledes i *mård* 'mø; rovdyr' blev ikke stadfæstet på mødets sidstedag. GRO udelader stumt *d* i *Gissel, gotte (sig), tit, Trusel* og beholder det i *frådse*.

Om forbindelserne *ld* og *nd* blev det efter en udvalgsbehandling vedtaget at det ikke for tiden var hensigtsmæssigt at foreslå ændringer her "oaktadt det vore ønskligt att kunna bortskaffa det *d*, som i många dansk-norska ord inkommit efter *l* och *n*, utan att det finnes i de motsvarande svenska eller i stamspåket". Vedtagelsen skete med 11 stemmer mod 4 (heraf 3 danske), og ved den endelige behandling på mødets sidstedag blev der da heller ikke vedtaget noget angående *nd* og *ld* (29.7., § 3.c; jf. *Lyngby*, pkt. 18, s. 47–48).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: SK

Stumt *d* foran *sk* og mellem *n* og *s* bør ikke skrives hvis det ikke hører til ordets rod, eller hvis "roten ligger utanför de nordiska språken", fx *kysk, tysk, vaske, danse, grænse, krans, lanse, prins, ænse*, (27.7., § 8.a), og der skrives heller ikke stumt *d* foran *t* i *endskönt* og foran *s* i *fælles* (smst., § 8.b). Jf. *Lyngby*, pkt. 15, s. 44–45. GRO optager de nævnte *d*-løse skrivemåder (ordet *lanse* er dog ikke med) plus *glans, granske, jysk, kusk*, der delvis (*glans, kusk*) også er med i *Lyngby* (men bevarer ligesom *Lyngby* (s. 46) *d* i *vædske*).

RP20: Stumt *g*: +G

Stumt *g* bevares i *solgte, dulgte, valgte, solgt, dulgt, valgt* (27.7., § 10). *Lyngby* skriver spørgsmål (fx s. 53), og GRO har *g* i de herhenhørende ord og former (dog valgfrihed mellem præsens *spør* og *spørger*).

RP21: Stumt *h*: (÷H)

(a) "I så väl dansk-norskan som svenskan utbytes *th* med ljudet *t* i alla inhemska ord mot *t*" (27.7., § 7). Herudover blev det i første omgang vedtaget at beholde *h* i både dansk-norsk og svensk foran *j* og *v* (27.7., § 10), men vedtagelsen blev ikke stadfæstet ved den afsluttende gennemgang af protokollen. Det har muligvis især været svenskerne der har villet holde muligheden for afskaffelse af *h* åben – i hvert fald blev det jo afskaffet i 1906 i svensk i ord som *vad, vem* (se evt. nærmere i *Ståle* 1970, s. 23 ff.). *Lyngby* (pkt. 2, s. 15–16) giver kun eksemplerne *ti* konj. og (*et*) *Ting*, der ligeledes er de stavemåder GRO har.

(b) GRO har skrivemåder uden stumt *h* i låneordene *len, red, te, trone*. Ordet *R(h)inskvinn* er ikke med.

(c) Om stumt *h* i fremmedord, se RP8.

(d) Brugen af *h* som forlængelsestegn blev ikke behandlet på mødet. *Lyngby* gør dog opmærksom på at ændringer som *Uhr > ur* må følge af "at de andre midler til ved tilføjede bogstaver at betegne selvydens længde ere forkastede" (s. 35). GRO har tilsvarende *ane(lse), aner* sb. pl., *sal, ur, vare*.

RP22: *v* eller *f*: F, AF

"Hårdningen af *v* till *f* framför *t* hos danskar och norrman erkännes i skrift" (27.7., § 5.c). *Lyngby* eksemplificerer med *grovt > groft, stivt > stift, havt > haft* (pkt. 14, s. 43).

GRO har tilsvarende *f* i de nævnte former. *Fernis/vernis* og *fiol(in)/viol(in)* er ikke med i ordbogen. Både *Lyngby* og *GRO* har *af*.

RP23: *kunne, skulle og ville*: LD

Spørgsmålet er ikke på dagsordenen på 1869-mødet. Såvel *Lyngby* som *GRO* har den traditionelle skelnen mellem infinitiv (og pluralis) med dobbeltvokal og præteritum med *ld/nd*.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: ÷E

Som det allerede er fremgået under RP4, afhænger brugen af *e* eller *ej* i bøjningsformer af ord på trykstærk vokal primært af om *e*'et høres eller er stumt. *Lyngby* går ud fra at *e* faktisk høres (og følgelig skal skrives) i *duer* (nok verbet) og *træer*, han noterer at fx *ny/nye* både kan forekomme i enstavet og tostavet form (og følgelig kan skrives på begge måder), og han erkender at man i nogle tilfælde ikke kan afgøre om *e* er stumt eller *ej*, fx *Køer/Kør*, *boede/bode*. I den slags tilfælde har 1869-mødet ikke taget stilling. *GRO* tager derimod stilling, dels i ordbogens forord (s. [VIII], pkt. 6-7), dels under de enkelte ord i ordbogen.

(a) *GRO* omtaler i forordet specielt de tre substantiver *klo*, *ko*, *tå*. Grundtvig tilslutter sig her dem der mener at flertalsformerne primært udtales i én stavelse og i konsekvens heraf bør skrives *klør* osv. Han anerkender dog også tostavelsesformerne *kløer* osv., der i selve ordbogen oplyses i parentes efter den foretrukne form, altså: *klør/(kløer)*, *kør/(køer)*, *tær/(tæer)*⁶³; under de enkelte ord oplyses desuden om bestemt form: *klørene/(kløerne)*, *kørene/(køerne)*, *tærene/(tæerne)*. De øvrige substantiver på trykstærk vokal har tostavet form i ubestemt pluralis, fx *by – byer*, *le – leer*, *lo – loer*, *rå – ræer/råer*, *sky – skyer*, *so – søer*, *træ – træer*.

(b) Også ved de verber der i infinitiv ender på en trykstærk vokal, foretrækker Grundtvig gennemgående bøjningsformer uden *e*. Han nævner i forordet (pkt. 6) at han gennemfører disse former konsekvent i verber på trykstærkt *-e*, men at han ved de øvrige verber anfører dobbeltformer i præteritum participium, dog således at han stiller "formen uden "e" i spidsen", mens den anden er tilføjet i en parentes (jf. også note 63). Af oplysningerne under de enkelte ord i *GRO* fremgår i øvrigt følgende bøjningsmønstre:

ske – sker – skede – sket
sne – sner – snede – snet
te – ter – tede – tet
befri – befrier – befriede – befriet
fri – [frir] – fride – frit/(friet)
ri – rir – ride – rit/(riet)

63 Notationen med skråstreg er min. *GRO* noterer den vægtede valgfrihed således: "ft. klør (el. kløer), klørene (el. kløerne)".

si – sir – side – sit/(siet)
 bo – bor – bode – bot/(boet)
 glo – glør – gløde – glot/(gloet)
 gro – gror – grode – grot/(groet)
 sno – snor – snode – snot/(snoet)
 tro – tror – trode – trot/(troet)
 dy⁶⁴ – dyr – dyde – dyt/(dyet)
 forny – fornyer – fornyede – fornyet
 gry – gryr – gryde – gryt/(gryet)
 sky – skyr – skyde – skyt/(skyet)
 sy – syr – syde – syt/(syet)
 dræ – drær – [] – []
 dø – dør – døde – død
 gø – gør – gøde – gøt/(gøet)
 klø – klør – kløde – kløt/(kløet)
 tø – tør – tøde – tørt/(tøet)
 attrå – [attrår] – attråde – attrået
 flå – [flår] – flåde – flåt/(flået)
 formå – formår – formåde – formået
 nå – når – nåde – nåt/(nået)
 skrå – skrår – skråde – skråt/(skrået)
 spå – spår – spåde – spåt/(spået)
 så – sår – såde – såt/(sået).

Der er, som det fremgår, ganske få (komplekse) verber hvor bøjningsformer med *e* dominerer (fx *befri*, *forny*), men ellers er *e*-formerne henvist til en plads som valgfri – og sekundære – former i præteritum participium. Ordbogen giver ikke oplysninger om præsens passiv (*si(e)s?*, *flå(e)s?* osv.). Ud fra dens generelle forkærlighed for *e*-løse skrivemåder (og med støtte i opslagsordene, dvs. infinitiverne, *omgås*, *ses*, *slås*) må man dog gå ud fra at *GRO* også vil foretrække passivformer som fx *sis*, *sno*, *tro*, *klø*, *flås*, *undgås*.

(c) Adjektiver på trykstærk vokal i ubestemt form singularis har i *GRO* gennemgående samme form i neutrum og i bestemt form og pluralis, fx *tro*, *ru*, *snu*, *ædru*, *bly*, *kry*, *sky*. Adjektiver på *-å* tilføjer dog *-t* i neutrum, fx *blåt*, *gråt*, *råt*. Det samme gælder *fri* og *ny* (*frit*, *nyt*), der tillige har valgfrihed i bestemt form og pluralis mellem en form med og uden *-e*: *fri/frie*, *ny/(nye)*⁶⁵.

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

Spørgsmålet drøftes ikke på 1869-mødet, og *Lyngby* omtaler det heller ikke. Grundtvig har i overensstemmelse med sin generelt afvisende holdning til fremmedord (jf. RP8,

64 Verbet *du* (det eneste på *-u* i fx *RO2*) mangler i oversigten da det i *GRO* ikke tilhører gruppen af verber på trykstærk vokal, men kun er anført i formen *due* (med bøjningsformerne *duer* – *duede* – *duet*). Verbet *vi/vie* (*RO2*) har i *GRO* kun formen *vie*, og *gi/gie* er slet ikke med i Grundtvigs ordbog.

65 *GRO* noterer det således: ”best. f. og flt. fri el. frie” og ”best. f. og flt. ny (el. nye)”; jf. også note 64.

slutningen) kun få ord med af de herhenhørende typer i *GRO* (han mangler fx *fabrik*, *institut*, *minut*, *musik*, *fændrik*, *punktum* og giver ikke bøjningsoplysninger ved *sennen*), men lader i øvrigt til at foretrække konsonantfordobling: (a) *musvitter*, *pyrkykker*; (c) *biskopper*, *bryllupper*, *møtrikker*.

RP26: Orddeling ved linjeskift: ((SEM))

Spørgsmålet om orddeling blev behandlet i et underudvalg, og en betænkning blev fremlagt for det samlede møde. Det blev her bl.a. vedtaget at usammensatte og uafledte ord i både dansk-norsk og svensk skulle deles foran vokalen, fx *læb-en*, *våg-en*, *had-er*, *lav-er*, *læs-er*, *sen-er*, *bøj-er*, *jord-en*, *eng-ene*, *mind-er*, *hold-er*, *magt-en*, *rusk-er*, *kast-er*, *hasp-er*, *fangst-en*, *handsk-en*, *ønsk-er*, *blomst-er*, *torsk-en*, *tørst-en*; *sejl-er*, *sejr-er*. Hvis deling foran vokalen medførte en konsonantkombination som det pågældende sprog ikke kunne slutte på, skulle dog i stedet de konsonanter som ikke kunne udtales i den første stavelse, flyttes til den næste, fx *yt-rer*, *mød-re*, *vest-re*, *blomst-rer*, *fængs-ler*, *voks-ne*, *byg-ning*. (19.7., § 4; eksemplerne stammer fra *Lyngby*, s. 22). *Lyngby* anfører yderligere følgende eksempler på (udtalebaserede) orddelinger foran konsonant i *man-dig*, *min-dre*, *væl-dig*, *nor-disk*, *for-drer* og gør også opmærksom på at der ved dobbeltkonsonant i dansk-norsk (der jo ikke kan have dobbelt slutkonsonant) deles mellem de to konsonanter, fx *gaf-fel*, *gam-mel*, *hat-tene*.

Som det allerede er fremgået af eksemplerne, er der tale om et princip som hyppigt fører til en opdeling i stamme og fleksiv, fx *had-er*, *jord-en*, *fangst-en*, *sejl-er*, og som derfor ofte vil føre til samme resultat som en semantisk baseret orddeling. At det imidlertid ikke er det semantiske princip der er det afgørende, fremgår af eksempler som *læb-en* og *sen-er*. Og at det i stedet til dels er et fonetisk (stavelsesbaseret) princip der er styrende, fremgår også af afvisningen af orddelinger som *ytr-er*, *fængsl-er*, *mand-ig*, *nord-isk* og *fordr-er*. *Lyngby* gør da også udtrykkeligt opmærksom på at man med de opstillede orddelingsregler mere har "søgt at få en i praktisk henseende bekvem stavelsedeling end at gøre stavelsedelingen til genstand for en omhyggelig theoretisk betragtning, og at den har den fordel at den ikke frister til "falsk udtale" af stumt *d* som (hårdt) *d* i fx *mind-er* og *ng* som to konsonanter i fx *eng-en* (hvad delingerne *min-der* og *en-gen* ville gøre). (*Lyngby*, s. 22-23). Der er således tale om en orddeling der hverken er traditionel og mekanisk eller ny og semantisk, men snarest må karakteriseres som ny og mekanisk. Når jeg alligevel lader den lande blandt de semantiske, skyldes det det relativt hyppige sammenfald med den semantiske orddeling. Med dobbeltparentesen om koden – "((SEM))" – har jeg dels villet signalere reglernes uklare placering, dels villet angive at 1869-mødets orddelingsregler hører til blandt de vedtagelser som ikke blev opretholdt ved den afsluttende gennemgang af mødets protokol.

RP27: Kommatering: GRA

Hverken 1869-mødet, *Lyngby* eller *GRO* beskæftiger sig med spørgsmålet om kommatering. De to sidstnævnte benytter sig begge af en upåfaldende grammatisk kom-

matering, idet dog i hvert fald *Lyngby* lader til at have en vis forkærlighed for udeladelse af komma foran og mellem sideordnede sætninger (især ledsætninger), fx ”Et forslag til en reform af den dansk-norske retskrivning blev i dette århundredes første halvdel fremsat af Rask og han førte det tillige ind i livet ved at følge det praktisk” (*Lyngby*, s. 3) og ”I Italien, hvor bogstaverne havde beholdt mere af den runde skikkelse og hvor man havde gamle håndskrifter af de latinske forfattere for øje, vendte man snart i trykte bøger tilbage til [de] latinske bogstaver” (s. 24).

3.20. 'Modereret stockholmerretskrivning' (1870)

3.20.1. Hovedtræk: 'Modereret Stockholm' (1870)

'Modereret stockholmerretskrivning' (1870) er en privat norm udformet af H.N. Clausen mfl. Programmet får officiel anerkendelse i 1871/72 og fungerer derefter som officiel norm til 1889. – Normens specifikke indholdsdirektiv er 8-punkts-programmet i udtalelsen *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870*, og dens grundlæggende leksikalske indholds-direktiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859 (Dansk Ordbog ..)*. – 'Modereret stockholmerretskrivning' kan overordnet karakteriseres som et kompromis mellem den traditionelle molbechske '1865-retskrivning' og den radikale 'stockholmerretskrivning' (1869).

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1865-retskrivningen', kan nævnes følgende (der også har gyldighed for '1871-retskrivningen'):

- Går ind for at det latinske alfabet afløser det gotiske snarest muligt; '1871-retskrivningen' er mindre entydig på dette punkt, se afsnit 3.22.4, RP1 (RP1).
- Afviser brug af dobbeltvokal som signal for vokallængde (RP3).
- Afviser brug af længdeangivende *e* (RP4).
- Afviser dobbeltskrivning af konsonant foran anden konsonant (RP5).
- Erstatte *q* med *k* i danske ord (RP7).
- Tager afstand fra "unødigt sammenskrivning af ord" (RP9).
- Forudsætter *j* og ikke *i* i dækket forlyd (RP15).
- Skriver gennemført andenkomponenten i *j*-diftonger med *-j* (RP17).
- Stryger i udstrakt grad stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds* (RP19).
- Er formentlig også (jf. RP4 ovenfor) afvisende over for indskud af *e* i bøjningsformer (RP24).

'Modereret stockholmerretskrivning' videreføres indholdsmæssigt i '1871-retskrivningen' (afsnit 3.22) og '1872-retskrivningen' (afsnit 3.24).

3.20.2. Indholdsdirektiver: 'Modereret Stockholm' (1870)

'Modereret stockholmerretskrivning' (1870) er en privat retskrivningsnorm, der dog fremlægges med det sigte at få officiel accept, hvad den også får (se '1871-retskrivningen' nedenfor, afsnit 3.22). Den er udformet som en kompromisretskrivning mellem den traditionelle molbechske retskrivning og 'stockholmerretskrivningen' (1869) af den kreds af videnskabsmænd og forfattere mv. der havde indbudt til møde i foråret 1869 om valg af danske deltagere til retskrivningsmødet i Stockholm i juli samme år (se nærmere i afsnit 2.15.1).

Molbech 1833/1859 må betragtes som normens grundlæggende indholdsdirektiv (se

nærmere i afsnit 3.9.2). Det modificeres dog af normens specifikke indholdsdirektiv, nemlig 8-punkts-programmet i udtalelsen *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870*.

Udtalelsen blev i første omgang udsendt som selvstændigt tryk på 1 blad og blev bragt i *BerlTid. 12.7.1870* – med avisens egen molbechske retskrivning. Derudover er direktivet (der fik officiel status via bl.a. *Cirk. 9.8.1871*, se afsnit 2.16 og nedenfor under '1871-retskrivningen') trykt i let beskåret form (se afsnit 2.16.1) i *Cirk. 21.2.1872* og med mindre ortografiske ændringer i Grundtvigs *Dansk Haandordbog (DHO 1872)*. 1870-udtalelsen består foruden af det kortfattede retskrivningsprogram i 8 punkter af indledning, datering og navnene på de 13 underskrivere. Navnene på underskriverne kan ses i afsnit 2.15.1, og en del af indledningen og hele 8-punkts-programmet er aftrykt i afsnit 2.16.1. Derudover er de enkelte punkter hver især citeret under det relevante RP i afsnittet "Uddybning" nedenfor.

Grundlaget for normbeskrivelsen nedenfor er originaltrykket af *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* (i det følgende kort omtalt som *Clausen mfl.*), primært indholdet af 8-punkts-programmet, men i et vist omfang også udtalelsens egen ortografiske praksis. I de tilfælde hvor der er uoverensstemmelser mellem det oprindelige dokument og de senere optryk af det, kommenterer jeg det i afsnittet "Uddybning". Kildeangivelser af typen "pkt. 1" henviser til det pågældende punkt i *Clausen mfl.*

3.20.3. Normprofil: 'Modereret Stockholm' (1870)

	<i>Til sml.: '1865'</i>	<i>Til sml.: 'Stockholm' 1869</i>	'Modereret Stockholm' 1869
• RP1	GOT	LAT	LAT
• RP2	STO	SMA	STO
• RP3	DOB	ENK	ENK
• RP4	+E	÷E	÷E
• RP5	DOB	ENK	ENK
RP6	+J	÷J	+J
• RP7	FRE/DAN (Psalms.)	DAN	(DAN)
• RP8	FRE	(DAN?)	FRE
• RP9	SAM	SÆR	SÆR
RP10	PLU	PLU	PLU
RP11	Ø	Ø+Ö	Ø
RP12	AA	Å	AA
RP13	E/Æ (Psalms.)	Æ	E/Æ
RP14	(O)	Å	(O)
• RP15	STI/STJ (Psalms.)	STJ	STJ
RP16	IE	JE	IE
• RP17	EI	EJ	EJ
RP18	+D	+D	+D
• RP19	DSK	SK	SK
RP20	+G	+G	+G
RP21	+H	(÷H)	+H
RP22	V,AF	F,AF	V,AF
RP23	LD	LD	LD
• RP24	+E	÷E	(÷E)
RP25	(DOB)	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	((SEM))	MEK
RP27	GRA	GRA	GRA

Profilschema for 'modereret stockholmerretskrivning' (1870). Skemaet viser hvilken stil-lingtagen 'modereret stockholmerretskrivning' (1870) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaerne for '1865-retskrivningen' og 'stockholmerretskrivningen' (1869) anført i kolonne 1 og 2. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1865-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for '1865-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.20.4. Uddybning: 'Modereret Stockholm' (1870)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: LAT

"Latinske Bogstaver indføres saa snart som praktisk muligt i Stedet for de saa kaldte danske" (pkt. 1). Det selvstændige tryk af 21.6.1870 er trykt med latinske bogstaver ligesom optrykket i *DHO 1872* (og *DHO* i det hele taget), bortset fra de fem ek-

sempler i tilføjelsen til udtalelsens pkt. 4, se RP4. Optrykkene i *BerlTid.* og i *Cirk. 21.2.1872* er – ligesom resten af *BerlTid.* og *Ministerialtidende* – sat med gotiske bogstaver.

Anbefalingen af overgang til latinske bogstaver er ikke med i det officielle optryk i *Cirk. 21.2.1872*, der således ud over ministeriets indledende og afsluttende tekst kun består af 7 punkter mod de 8 i *Clausen mfl.* At også *Cirk. 21.2.1872* til en vis grad anerkender brugen af latinsk (brød)skrift, fremgår dog af at cirkulæret i det punkt der drejer sig om vokalfordobling, bemærker at man "[i] latinsk Skrift .. til Undgaaelse af Misforstaaelse" kan benytte accent i stedet for vokalfordobling eller stumt *e*. Jf. også RP3 og RP4.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Clausen mfl. går ret vidt mht. brug af stort begyndelsesbogstav i pronomener og adjektiver, fx "... Boghandlere o. A. [dvs. Andre]", "at Ingen .. bandt sig", "gjøres Noget for", "alle Læsende og Skrivende", "vi anbefale Følgende" (alle eksempler fra udtalelsens indledning). De store bogstaver er overført uændret til optrykket i *BerlTid.*, hvorimod Svend Grundtvig i optrykket i *DHO 1872* har rettet til lille bogstav i alle de nævnte eksempler. (Eksemplerne forekommer ikke i versionen i *Cirk. 21.2.1872* da den ikke medtager den oprindelige indledning fra *Clausen mfl.*).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

"Fordobling af Selvlyd (Vocaler) bortfalder (altsaa *Hus, Is, Sten*), men kan i Tilfælde, hvor Misforstaaelse er at frygte, erstattes ved Accent (altsaa *véd, vís*, til Adskillelse fra *ved, vis*)" (pkt. 3). I en tilføjelse til pkt. 4 åbnes der dog mulighed for fortsat brug af vokalfordobling (og længdeangivende *e*) i gotisk skrift (se RP4). Accenten er åbenbart så integreret en del af det latinske (romanske) alfabet at den er uforenelig med de gotiske bogstaver.

Også det officielle optryk i *Cirk. 21.2.1872*, der er sat med gotisk skrift, og som forudsætter denne skrift som brødskrift, afskaffer generel brug af dobbeltvokal. Vokalfordobling kan dog fortsat bruges til at undgå misforståelse, fx *veed, viis* til forskel fra *ved, vis*, som generelt middel til markering af vokallængde.

RP4: Længdeangivende *e*: ÷E

"Det stumme *e* bortfalder, men kan i Tilfælde, hvor Misforstaaelse er at frygte, erstattes ved Accent (*för, vár*, til Adskillelse fra *for, var, saa'* eller *sãa*⁶⁶ til Adskillelse fra *saa*)". Med petit er der tilføjet: "Hvor den *saa* kaldte danske Skrift beholdes, kan fremdeles bruges: *veed, viis, foer, vaer, saae*⁶⁷". (Pkt. 4). Se også RP3.

66 Accenten (tilden) er i originalen nærmest placeret midt over de to *a*'er.

67 De fem eksempler er sat med (spatieret) gotisk skrift.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

"Fordobling af Medlyd (Consonanter) bortfalder foran en anden Medlyd, saa at man skriver: *sikre, tapre, ytre*" (pkt. 2).

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

"Bogstavet q ombyttes med k i danske Ord (*Kvinde, Kvas, Kvæg*)" (pkt. 6).

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Clausen mfl. udtaler sig ikke om dette spørgsmål, men foretrækker i sit eget valg af stavemåder gennemgående de traditionelle genuine former: *Accent, Consonanter, Literaturen, Vokaler*; dog *Redaktører* (*Holst 1863: Redacteur, LitRetskr. 1889, s. IV: Redacteur*). *BerlTid.* respekterer ikke overraskende de valgte stavemåder og konsekvensretter *Redaktører* til *Redacteurs*. *Cirk. 21.2.1872* er moderat fordanskende: *Konsonanter, Vokaler* (og *Cirkulære, Direktion, Rektorerne*), men *Accent* (og *Exemplarer*). Grundtvig vælger i optrykket i *DHO 1872*, heller ikke overraskende, de fordanskede skrivemåder *Akcent, Konsonanter, Litteraturen, Redaktører, Vokaler* (men har i øvrigt ingen af disse ord med i selve ordbogen, se nærmere i afsnit 3.24.4, RP8).

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

"Man undgaa unødvendig Sammenskrivning af Ord og skrive altsaa: *uden Tvivl, ikke des mindre, i Almindelighed, i Sigte*" (pkt. 8). Jf. også fra direktivets egen sprogbrug: *i Stedet for* (pkt. 1), *saa kaldte* (pkt. 1, pkt. 4 (noten), pkt. 7), men *indenfor Sprogets egen Grænse* (pkt. 5). Optrykket i *Cirk. 21.2.1872* har ligeledes *i Stedet for* og *indenfor*, men retter *saa kaldte* til *saakaldte* (og skriver desuden *endel 'nogle'* i indledningen til retskrivningspunkterne). Optrykket i *DHO 1872* skriver *i Stedet for* og *saakaldte* ligesom *Clausen mfl.*, men skriver *inden for* i to ord.

RP15: i eller j i dækket forlyd: STJ

Spørgsmålet berøres ikke i *Clausen mfl.*, men direktivet benytter stiltiende *j* i ord som *Forskjelligheder, gennemgribende, gjorde*. Det samme er tilfældet i optrykkene i *BerlTid.*, *Cirk. 21.2.1872* og *DHO 1872*. Jf. også at *i*'s sidste bastion i dansk som andenkomponent i diftonger falder i RP17.

RP17: Diftonger: EJ

"I de saa kaldte Tvelyd ombyttes i med *j* (*Vej, Øje*)" (pkt. 7).

RP19: Stumt d i forbindelserne dsk og nds: SK

"Bogstavet d foran sk og mellem n og s bortfalder, naar ikke dets Oprindelse ligger indenfor Sprogets egen Grænse (altså *kysk, Kusk, Glans, Prins*, men *bidsk, hadsk, islandsk*)" (pkt. 5). Bemærk også stavemåden *Grænse* her i citatet (i *BerlTid.* og *Cirk. 21.2.1872* gengivet som *Grændse*).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

Clausen mfl. udtaler sig ikke direkte om dette spørgsmål, men den afvisende holdning over for stunt *e* i almindelighed (RP4), må formentlig også føre til tilbageholdenhed mht. medtagelse af *e* i bøjningsformer af ord på trykstærk vokal.

3.21. 'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871)

3.21.1. Hovedtræk: 'Nykøbing 2' (1870-1871)

'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871) er skolenorm for Katedralskolen i Nykøbing Falster 1870-1874. – Normens specifikke indholdsdirektiver er retskrivningsafsnittene *Paludan-Müller, Wittrup & Købke juli 1870* og *sa. juli 1871* i skoleprogrammet for de to år, og dens grundlæggende leksikalske indholdsdirektiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859 (Dansk Ordbog ..)*. – 'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871) kan overordnet karakteriseres som en let konservativ variant af såvel Madvigs '1855-retskrivning' som skolens egen tidlige 'Nykøbingretskrivning 1' (1847-1848).

Af særlig karakteristiske træk i forhold til de to nævnte normer kan nævnes:

- Afviser ligesom 'Nykøbing 1' og Madvig principielt dobbeltvokal, men anerkender den med udtalevejledende (betydningsadskillende) funktion (RP3).
- Er ligesom begge normer overvejende afvisende over for understøttende *e* og stumt slut-*e* (RP4).
- Fastholder ligesom Madvig (og i modsætning til 'Nykøbing 1') dobbeltskrivning af konsonant foran anden konsonant (RP5).
- Tenderer i modsætning til begge normer svagt mod særskrivning (RP9).
- Viser i modsætning til begge normer en vis forståelse for bolle-*å* (RP12).
- Fastholder med Madvig (og mod 'Nykøbing 1') *-i* som anden diftongkomponent (RP17).
- Er på én gang afvisende (som Madvig) og accepterende (som 'Nykøbing 1') over for analogisk *e* (RP24).

'Nykøbingretskrivningen 2' går formentlig af brug med indførelsen af de lempede latinskolenormer '1871'- og '1872-retskrivningen' (afsnit 3.22 og 3.24).

3.21.2. Indholdsdirektiver: 'Nykøbing 2' (1870-1871)

'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871) er en skoleretskrivningsnorm, udarbejdet af tre dansklærere ved Katedralskolen i Nykøbing Falster til brug for deres undervisning på skolen. Normen var i brug på skolen fra skoleåret 1870/71 og i hvert fald til udgangen af skoleåret 1873/74 (se nærmere nedenfor).

Normens grundlæggende indholdsdirektiv er formentlig det samme som '1855-retskrivningens', nemlig Molbechs *Dansk Ordbog (Molbech 1833)*, hvis 2. udgave var udsendt i 1859; se nærmere om Molbechs ordbøger i afsnit 3.9.2. Dens specifikke indholdsdirektiver er *Paludan-Müller, Wittrup & Købke juli 1870* og *sa. juli 1871*.

Paludan-Müller, Wittrup & Købke juli 1870 og *sa. juli 1871* er 2 gange 3 sider i Nykøbing Katedralskoles indbydelsesskrift til de offentlige eksamener i henholdsvis juli 1870

og juli 1871. Direktiverne indgår i rektors "Skoleefterretninger" og fremlægges som de retskrivningssynspunkter som skolens dansklærere er enige om. Ud over en generel indledning indeholder direktiverne et retskrivningsprogram på 14 (1871: 12) punkter.

De to direktiver er både mht. udtryk og indhold altovervejende identiske. 1871-versionen har dog i modsætning til den oprindelige version kunnet udnytte praktiske erfaringer fra undervisningen og indeholder derfor enkelte "Lempelser, som et Aars Brug tilraader" (*Paludan-Müller mfl. 1871*, s. 19). "Lempelserne" består først og fremmest i den allerede anførte reduktion af antallet af programpunkter fra 14 til 12 (jf. RP1 og RP12).⁶⁸

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er primært *Paludan-Müller mfl. 1870*, og sidetal uden anden kildeangivelse henviser til dette direktiv. I øvrigt henviser jeg i kort form med årstallene 1870 og 1871 til de to direktiver.

68 En interessant ændring, omend ortografien uvedkommende, er desuden at 1870-reglernes danske grammatiske betegnelser (*Hovedord, Selvlyd mv.*) i 1871-versionen er erstattet af de latinske (*Substantiv, Vokal mv.*).

3.21.3. Normprofil: 'Nykøbing 2' (1870-1871)

	<i>Til sml.: 'Nykøbing 1' 1847-48</i>	<i>Til sml.: '1855'</i>	'Nykøbing 2' 1870-71
• RP1	(LAT)	(GOT)	(LAT)
• RP2	STO	STO	STO
• RP3	ENK	ENK	ENK
• RP4	÷E	÷E	(÷E)
• RP5	ENK	DOB	DOB
• RP6	+J	+J	+J
• RP7	DAN	(DAN)	(DAN)
• RP8	(DAN)	FRE	(FRE)
• RP9	SAM	SAM	(SÆR)
RP10	PLU	PLU	PLU
RP11	Ø	Ø	Ø
• RP12	AA	AA	(AA/Å)
RP13	(Æ)	E	E
RP14	(O)	(O)	(O)
• RP15	STJ	STJ	STJ
RP16	IE	IE	IE
• RP17	EJ	EI	EI
• RP18	+D	+D	(+D)
• RP19	DSK	DSK	(DSK)
RP20	+G	+G	+G
• RP21	+H	(+H)	+H
RP22	V,AF	V,AF	V,AF
RP23	LD	LD	LD
• RP24	+E	(÷E)	(+E?)
RP25	(DOB)	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA	GRA

Profilschema for 'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871). Skemaet viser hvilken stillingtagen 'Nykøbingretskrivningen 2' (1870-1871) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaerne for 'Nykøbingretskrivningen 1' (1847-1848) og '1855-retskrivningen' anført i kolonne 1 og 2. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1855-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for '1855-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.21.4. Uddybning: 'Nykøbing 2' (1870-1871)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

1870-direktivet indeholder et pkt. 14 med ordlyden "I Forbindelse med Skrivelæreren søge Dansklærerne at forberede Overgangen til Latinsk Skrift" (s. 52). Om nu samarbejdet med skrivelæreren er gået i stykker, eller om lærerne har fået kolde fødder mht.

de latinske bogstaver, ved jeg ikke – punktet er i hvert fald udgået i 1871. Både 1870 og 1871 er trykt med latinsk skrift (ligesom resten af indbydelsesskrifterne). Se også RP12.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Paludan-Müller mfl. fastholder stort bogstav i appellativer, ligesom kollegerne i 1847–1848, men vil i modsætning til disse også skrive substantivisk brugte ord af andre ordklasser med stort, fx *i det Hele*, *Noget er bedre end Intet* (s. 51, pkt. 1). 1871 udvider med eksemplet *i det Mindste som i det Største udmærkede han sig* (som modsætning til (afsvækket) adverbial brug af *i det mindste i dette i det mindste kan jeg paatage mig* (s. 20, pkt. 1)). I forbindelse med dette eksempel anfører 1871 at i det adverbielle udtryk ”skrives Ordene særskilt” (og altså med lille i adjektivet), og tilkendegiver dermed en vis præference for særskrivning af sådanne adverbielle udtryk.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Vokalfordobling bortfalder, men kan dog bruges ”hvor der kunde opstaa Forveksling”, fx *viis*, ”eller Uvished om Ordets Udtale”, fx *anseet* (s. 51, pkt. 2). Det er muligvis også en formodning om udtaleusikkerhed der ligger bag direktivets brug af dobbelt-*e* i eksempelordet *Karakter* (jf. RP8).

RP4: Længdeangivende *e*: (÷E)

Længdeangivende *e* afvises i ret vidt omfang.

(a) og (c?). Understøttende *e* skrives ”i Hovedord [dvs. substantiver] kun i enkelte Tilfælde”; som eksempel anføres kun *Roes*, hvad der peger i retning af at understøttende *e* kun accepteres når det er betydningsadskillende, men i øvrigt ikke ligefrem gør det nemt at afgøre reglens gyldighed for andre ord.

(b) ”Det stumme Slutnings-*e*” afvises generelt, ”ogsaa hvor det er Bøiningsmærke”, men fastholdes dog ikke desto mindre ”hvor Udtalen kræver det”, fx *lee*, *see*, *vie*; teksten skriver selv *opstaae* inf., ”eller hvor det maatte erstattes ved Accenttegnet, der hos os endnu er en Særhed” (s. 51–52, pkt. 4). Derudover beholdes *e* inde i verber, ”hvor det er Bøiningsmærke” (dvs. analogisk *e*); som eksempler anføres *staaer* og *foer* (s. 52), og i selve teksten er der bl.a. skrevet *e i slaaes (fast)*. Realiteten ser alt i alt ud til at være at understøttende (ikke-fleksivisk) *e* foran slutkonsonant i hovedsagen bortfalder, og at der tilsvarende ikke skrives slut-*e* i ord som *Geografi* og *Philosophi* (jf. RP8).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: DOB

’Nykøbingretskrivningen 2’ fastholder brug af dobbeltkonsonant foran anden konsonant ”hvor den hidtil har fundet Sted”, fx *offre*, *tappre*, men opgiver den ”i enkelte Tilfælde (*fordoble*)”, altså i hvert fald foran *l* (s. 51, pkt. 3; min kursivering).

RP6: Palatalisering: +J

Bogstavet *j* beholdes som tegn for palatalisering, fx *gjøre*, *Kjøbenhavn* – ”naar det ikke staaer i bestemt Strid med de Dannedes Udtale”, fx *Kæmpe* (s. 52, pkt. 8).

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Spørgsmålet om de fremmede bogstaver som sådanne beskæftiger 'Nykøbing 2'-reglerne sig ikke med. At bogstavet *q* ønskes udskiftet med *k* i danske ord, er dog tydeligt nok (se RP8). Der ser derimod ikke ud til at være en tilsvarende modvilje mod *x*, jf. også tekstens brug af stavemåden *Forvexling* (s. 51).

RP8: Stavning af fremmedord: (FRE)

Stavningen af fremmedord er behandlet i reglernes pkt. 5, 9, 10, 11 og 13 (alle s. 52). I pkt. 5 fastslås det generelt – dvs. uafhængigt af om ordene kan siges af have erhvervet ”Indfødsret” i dansk – at græsk *θ* (theta) skrives *th* i fremmedord som fx *Bibliothek* og *katholsk* (se RP21). I de øvrige punkter åbnes der i et vist, begrænset omfang, afhængigt af graden af ”Indfødsret”, for visse fordanskninger: *C* og *ch* udtalt *k* skrives *k* i ”Fremmedord, der have Indfødsret”, fx *Karakter*, *Koloni*: ”dog endnu”: *Christus*, *Christendom*, *christelig* osv. (pkt. 9). I oprindelig franske ord skrives der *ø* og *æ* for *eu* og *ai*, fx *Møbel*, *Militær*, idet dog ord som ”endnu ikke have fuldstændig dansk Indfødsret”, fortsat skrives på fransk: *Feuilleton*, *Neveu*, *Portemonnaie* (pkt. 10). Det oprindelig græske *ph* skrives *f*, fx *Fotografi*, *Fysik*, *Geografi* – med undtagelse af nogle tilfælde ”hvor Brugen endnu synes at at fastholde *ph*”: *Philosophi*, *Philolog*, *Philip* (pkt. 11). Og bogstavet *q* afløses af *k* ”i danske Ord og i Ord, der have Indfødsret, fx *Kvinde*, *kvæge*, *Kvint* (pkt. 13).

RP9: Ét eller flere ord: (SÆR)

Jf. RP2.

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: (AA/Å)

1870 har som pkt. 12 denne uventet *å*-imødekommande regel: ”Uagtet *å* er et hensigtsmæssigere Tegn end *aa*, tilstedes det dog kun i latinsk Skrift” (s. 52). Punktet er udgået i 1871 sammen med hensigtserklæringen om overgang til latinsk skrift i samarbejde med skolens skrive lærer (jf. RP1).

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Nykøbing lærerne udtaler sig ikke om dette spørgsmål. Men eftersom de – stiltiende – skriver *j* som palataliseringsmarkør i fx *gjøre* og *Kjøbenhavn* og i øvrigt selv skriver fx *Hjælp* (s. 50) og *Tjeneste* (s. 51), kan man gå ud fra at de i det hele taget vil skrive *j* i dækket forlyd.

RP17: Diftonger: EI

Spørgsmålet er ikke behandlet i direktiverne, hvad der i sig selv er tilstrækkeligt til at henføre det til det traditionelle molbechske standpunkt (som også *Madvig 27.1.1855*

holder fast ved), dvs. at der bør bruges *i* som andenkomponent i diftonger. Dette stemmer da også godt overens med sprogbrugen i direktiverne selv, der bl.a. har skrivemåder som *Bøiningsmærke* (s. 51); *Veie*, *Øie* (s. 50).

RP18: Stumt *d* generelt: (+D)

Stumt *d* skrives ikke ”uden hvor det hører til Stammen af Ordet”, fx *jydsk*, *tydsk*, men *Dask*, *Vask* og (1871) *fælles* (s. 52, pkt. 6).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: (DSK)

Se RP18.

RP21: Stumt *h*: +H

Rent længdeangivende *h* borfalder i et par ord ”der have faaet dansk Indfødsret”, *Anelse* og *Len*, men bevares i udråbsord som *ah!* og *ih!*. Derudover bevares stumt *h* ”i Ordene *Thee*, *Thing*, *Uhr*, *thi*, *Theater* og andre, hvor det hidrører fra det græske *θ* (theta), fx *Bibliothek*, *Hypothese*, *katholsk*, *orthodox*. (S. 52, pkt. 5).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (+E?)

Stumt *e* som ”Bøiningsmærke” afvises og accepteres i næsten samme åndedrag. Se nærmere under RP4.

3.22. '1871-retskrivningen'

3.22.1. Hovedtræk: '1871'

'1871-retskrivningen' afløser latinskolen's '1855-retskrivning' (afsnit 3.13) og folkeskolens '1865-retskrivning' (afsnit 3.15) og er officiel norm for latinskoler, folkeskoler og seminarier 1871-1872. – Normens statusdirektiver er *Cirk. 9.8.1871* (for latinskolen) og *Cirk. 21.2.1872* (for folkeskolen og seminarierne). Dens specifikke indholdsdirektiver er 8-punkts-programmet i udtalelsen *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* og *Cirk. 21.2.1872*, og dens grundlæggende leksikalske indholdsdirektiv er modersmålsordbogen *Molbech 1833/1859 (Dansk Ordbog ..)*. – '1871-retskrivningen' falder altovervejende sammen med 'modereret stockholmerretskrivning' (1870) og kan ligesom denne karakteriseres som et kompromis mellem den traditionelle molbechske '1865-retskrivning' og den radikale 'stockholmerretskrivning' (1870). Se i øvrigt nærmere i "Hovedtræk" for 'modereret stockholmerretskrivning' ovenfor i afsnit 3.20.1.

'1871-retskrivningen' afløses af '1872-retskrivningen' (afsnit 3.24).

3.22.2. Indholdsdirektiver: '1871'

'1871-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm der er beregnet for såvel latinskolerne som borger- og almueskolerne (folkeskolerne) og seminarierne. For latinskolen's vedkommende afløser den '1855-retskrivningen'. For folkeskolens vedkommende afløser den '1865-retskrivningen' og sætter dermed bl.a. det famøse "salmebogsre-skript", *Cirk. 14.11.1865*, ud af kraft. '1871-retskrivningen' gælder fra 1871 til 1872, hvor den afløses af '1872-retskrivningen'. – Ud over hovedfunktionen som latin- og folkeskolenorm kom '1871-retskrivningen' via Krigsministeriets *Kundg. 19.2.1880* og *Kundg. 14.10.1886* til også at fungere som norm for hærens retskrivning, i første omgang (1880-1886) som valgfri norm ved siden af en traditionel, mere molbechsk norm, i anden omgang (1886-1891) som obligatorisk norm og i en lidt ændret udgave. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.17, og her i normkapitlet, afsnit 3.17.

Normens statusdirektiver er for latinskolen de retskrivningsrelevante dele af *Cirk. 9.8.1871* (se nærmere i afsnit 2.19.1) og for folkeskolen og seminarierne *Cirk. 21.2.1872* (se nærmere i afsnit 2.19.2). Dens grundlæggende indholdsdirektiv er ordbogen *Molbech 1859*, der modificeres af *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* og det allerede nævnte *Cirk. 21.2.1872*.

Molbech 1859 er 2. udgave af Christian Molbechs *Dansk Ordbog*, bd. 1-2, 1859, hvis 1. udgave kom i 1833. Molbechs ordbøger er nærmere beskrevet ovenfor under 'Molbechs retskrivning' (1813-1859), afsnit 3.9.2

Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870 er det forslag til en kompromisretskrivning mellem 'stockholmerretskrivningen' (1869) og den traditionelle molbechske retskrivning som

oprindelig dannede grundlag for 'modereret stockholmerretskrivning' (1870). Se nærmere i afsnit 3.20.

Cirk. 9.8.1871 er et kultusministerielt cirkulære til rektorerne ved de lærde skoler med bestemmelser om undervisningen i de forskellige fag i latinskolen. Det samlede cirkulære fylder knap 4 sider, hvoraf retskrivningsdelen udgør ca. 1/3 side. Den indeholder en anbefaling af og henvisning til 8-punkts-programmet i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870*, men meddeler i øvrigt ikke noget om programmets indhold. Cirkulæret er nærmere omtalt og citeret i afsnit 2.19.1

Cirk. 21.2.1872 er ligeledes et kultusministerielt cirkulære, denne gang dog til landets skoledirektioner og seminariedirektioner, dvs. til folkeskolen. Det fylder 1 side og anbefaler ligesom 1871-cirkulæret retskrivningsreglerne i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870*. I modsætning til 1871-cirkulæret optrykker *Cirk. 21.2.1872* desuden de 7 af programmets 8 punkter (se nedenfor under RP1). Cirkulæret er nærmere omtalt i bl.a. afsnit 2.19.2-5 og er delvist citeret i afsnit 2.19.2 og 2.19.3.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er de nævnte indholdsdirektiver. I afsnittet "Uddybning" henviser jeg kort til direktiverne med hhv. *Clausen mfl.*, *Cirk. 1871* og *Cirk. 1872*.

3.22.3. Normprofil: '1871'

	<i>Til sml.: '1865'</i>	<i>Til sml.: 'Modereret Stockholm' 1870</i>	<i>'1871'</i>
• RP1	GOT	LAT	(LAT)
RP2	STO	STO	STO
• RP3	DOB	ENK	ENK
• RP4	+E	÷E	÷E
• RP5	DOB	ENK	ENK
RP6	+J	+J	+J
• RP7	FRE/DAN (Psalms.)	(DAN)	(DAN)
• RP8	FRE	FRE	FRE
• RP9	SAM	SÆR	SÆR
RP10	PLU	PLU	PLU
RP11	Ø	Ø	Ø
RP12	AA	AA	AA
RP13	E/Æ (Psalms.)	E/Æ	E
RP14	(O)	(O)	(O)
RP15	STI/STJ (Psalms.)	STJ	STJ
RP16	IE	IE	IE
• RP17	EI	EJ	EJ
RP18	+D	+D	+D
• RP19	DSK	SK	SK
RP20	+G	+G	+G
RP21	+H	+H	+H
RP22	V,AF	V,AF	V,AF
RP23	LD	LD	LD
• RP24	+E	(÷E)	+E/(÷E)
RP25	(DOB)	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA	GRA

Profilschema for '1871-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1871-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaerne for '1865-retskrivningen' og 'modereret stockholmerretskrivning' (1870) anført i kolonne 1 og 2. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1865-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP3 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaerne for latinskolernes '1855-retskrivning' og folkeskolernes '1865-retskrivning' hvor disse er (i hovedsagen) sammenfaldende. Hvor det ikke er tilfældet, er det anmærket i kommentaren til det pågældende RP (se RP24). De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.22.4. Uddybning: '1871'

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

Clausen mfl. går klart ind for latinske bogstaver i stedet for gotiske (se nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP1). Og *Cirk. 1871* giver ud over den generelle tilslutning til *Clausen mfl.* eksplicit den enkelte latinskole tilladelse til "kun at indøve de latinske – ikke de gothiske – Bogstaver". Folkeskolecirkulæret, *Cirk. 1872*, har en mere afvisende eller afventende holdning over for de latinske bogstaver: Punktet om overgang til latinske bogstaver er således strøget i cirkulæret, hvad der nok må forstås sådan at gotisk skrift stadig forudsættes som den grundlæggende skrift i folkeskolen. Også folkeskoledirektivet åbner dog med sine særbestemmelser om brug af accenttegn (se nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning', afsnit 3.20.4, RP1) døren på klem for latinsk skrift i folkeskolen.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Både *Clausen mfl.* og *Cirk. 1872* (pkt. 2) afskaffer vokalfordobling bortset fra de tilfælde hvor der er risiko for misforståelse. Se i øvrigt nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP3.

RP4: Længdeangivende e: ÷E

Stumt *e* bortfalder i både *Clausen mfl.* og *Cirk. 1872* (pkt. 3) bortset fra de tilfælde hvor der er risiko for misforståelse. Se i øvrigt nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP4.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Konsonantfordobling foran anden konsonant bortfalder i både *Clausen mfl.* og *Cirk. 1872* (pkt. 1). Se i øvrigt nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP5.

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Både *Clausen mfl.* og *Cirk. 1872* (pkt. 5) vil ombytte det fremmede bogstav *q* med *k* i danske ord. Se i øvrigt nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP7.

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Se nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP8.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

Både *Clausen mfl.* og *Cirk. 1872* (pkt. 7) vil undgå unødvendig sammenskrivning af ord. Se i øvrigt nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP9.

RP17: Diftonger: EJ

Både *Clausen mfl.* og *Cirk. 1872* (pkt. 6) foreskriver ombytning af *i* med *j* i diftonger, fx *Vej* og *Øje* (men udtaler sig ikke om brugen af *u/v* i *v*-diftonger).

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: SK

Både *Clausen mfl.* og *Cirk. 1872* (pkt. 4) har bortfald af uetymologisk (unordisk) *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*. Se i øvrigt nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), afsnit 3.20.4, RP19.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E/(÷E)

Den bagvedliggende folkeskolenorm, '1865-retskrivningen' fastholder gennemgående *e*, hvorimod den bagvedliggende latinskolenorm, Madvigs '1855-retskrivning' er moderat *e*-afvisende (se nærmere i afsnit 3.13.4).

3.23. '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948)

3.23.1. Hovedtræk: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948)

'1871-rigsdagsretskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm til brug for Rigsdagen 1871-1956. – Normens statusdirektiver er en række successive skrivelser mv. fra Rigsdagens ledelse: *RigsdRetskr. 31.12.1870*, *RigsdRetskr. 11.12.1871* osv. (se nedenfor under "Indholdsdirektiver" i afsnit 3.23.2). Dens specifikke indholdsdirektiver er til dels de samme skrivelser mv. (se ligeledes nedenfor), og dens grundlæggende leksikalske og systematiske indholdsdirektiver er de ordbøger som også fungerer som indholdsdirektiver for tidens skolenormer, specielt modersmålsordbogen *Molbech 1859 (Dansk Ordbog ..)*, Såbys retskrivningsordbog, *SRO*, og den undervisningsministerielle *DRO*.

'1871-rigsdagsretskrivningen' kan overordnet karakteriseres som en norm der principielt undgår dobbeltformer og andre valgfriheder, men som i øvrigt er i generel overensstemmelse med de gældende undervisningsministerielle normer. 'Rigsdagsretskrivningen' foreligger i fem successive versioner, der kort kan karakteriseres som i det følgende:

- **1871-versionen** er på de fleste punkter sammenfaldende med 'Molbechs retskrivning' (1813-1859). Den anerkender ganske vist enkelte moderniseringer, først og fremmest enkeltskrivning af vokal (RP3), udeladelse af stumt *e* (RP4) og udskiftning af *qv* med *kv* (RP7). Men ellers afviser den udtrykkeligt bl.a. moderniseringer i retning af små begyndelsesbogstaver (RP2), enkeltkonsonant foran anden konsonant (RP5), udeladelse af palataliseringsmarkør (RP6), indførelse af *å* (RP12), udskiftning af *e* med *æ* (RP13) og af *ei* med *ej* i diftonger (RP17).
- Med **1913-versionen** opgives en del af 1871-versionens bastioner, svarende til de ændringer der er indført med skoledirektiverne *Bek. 1889* og *Bek. 1892*. Rigsdagens retskrivning er dermed sammenfaldende med '1892-retskrivningen' (afsnit 3.27), bortset fra at den på punkter hvor '1892-retskrivningen' har valgfrihed, kun giver én mulighed. Det gælder specielt RP10, hvor 1913-versionen fravælger muligheden for at bruge pluralisformer af finitte verber, RP16, hvor *je*-skrivemåder fravælges til fordel for *ie*-skrivemåder, og RP27, hvor muligheden for at bruge pausekomma fravælges.
- **1924- og 1933-versionerne** falder, bortset fra valgfriheder som de netop nævnte, helt overvejende sammen med den undervisningsministerielle '1923-retskrivning' (afsnit 3.28).
- **1948-versionen** er tilsvarende, bortset fra valgfrihederne, overvejende sammenfaldende med '1948-retskrivningen' og har altså nu indført små begyndelsesbogstaver i appellativer (RP2), bolle-*å* til afløsning af *aa* (RP12) og præteritumsformerne *kunne*, *skulle*, *ville* (RP23). På et enkelt punkt afviger 'rigsdagsretskrivningens' 1948-version dog fra '1948-retskrivningen', idet den foretrækker sammenskrivning i en række

tilfælde hvor '1948-retskrivningen' (og *DRO* 1923 ff.) har særskrivning, fx *fornylig*, *ialt*, *tildels* (RP9).

'1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) videreføres som '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.); se afsnit 3.32.

3.23.2. Indholdsdirektiver: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948)

'1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) er en officiel retskrivningsnorm til brug for *Rigsdagstidende* og Rigsdagens øvrige publikationer mv. Den er vistnok den første eksplícit formulerede norm for Rigsdagen, og den gælder fra 1.1.1871 til 1956, hvor den videreføres af '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.), se afsnit 3.32.

Normens statusdirektiver er en række skrivelser og publikationer fra Rigsdagens politiske og (især) administrative ledelse der afløser hinanden i perioden 1871-1948: *RigsdRetskr.* 31.12.1870, *RigsdRetskr.* 11.12.1871, *RigsdRetskr.* okt. 1924, *RigsdRetskr.* 14.9.1931, *RigsdRetskr.* okt. 1933 og *RigsdRetskr.* okt. 1948. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.18, 2.33 og 2.37.

'Rigsdagsretskrivningen' udfyldes af forskellige indholdsdirektiver der ligeledes afløser hinanden i løbet af perioden, således at normen kommer til at foreligge i forskellige successive versioner.

1871-versionen af 'rigsdagsretskrivningen' har ordbøgerne *Molbech 1833/1859* (se afsnit 3.9.2) som de grundlæggende indholdsdirektiver og *RigsdRetskr.* 31.12.1870 og *RigsdRetskr.* 11.12.1871 som specifikke indholdsdirektiver. Derudover er Svend Grundtvigs radikale retskrivningsordbog, *GRO 1870* (se afsnit 3.19.2), indholdsdirektiv mht. brugen af *e* eller *ej* ved bøjning af ord på trykstærk vokal (se RP24 nedenfor). *RigsdRetskr.* 31.12.1870 udgøres af et enkelt ark med titlen *Regler for Retsskrivningen i Rigsdagstidenden med Tillæg samt i Udfærdigelser fra Rigsdagen fra 1ste Januar 1871*. Hovedparten af arket består af en oversigt over de få afvigelser fra "den hidtil fulgte Retsskrivning" der tillades (og foreskrives), se RP3-4 og RP7-8 nedenfor. Arket suppleres og uddybes af hæftet *RigsdRetskr.* 11.12.1871. Hæftet indeholder to sider med retskrivningsregler, herunder en udførlig gennemgang af de dele af 'stockholmerretskrivningen' (afsnit 3.19) der *ikke* må tages i anvendelse, og en liste på 4 sider med "Angivelse af forskellige fremmede Ords Skrivemaade" (i alt ca. 600 ord).

1913-versionen har *Rigsdagens Bureau* 3.7.1913 som specifikt indholdsdirektiv, og Såbys retskrivningsordbog (*SRO*, se afsnit 3.27.2) som grundlæggende indholdsdirektiv. *Rigsdagens Bureau* 3.7.1913 er et brev på 3½ maskinskreven side med oplysninger om den retskrivning der følges i tryksager fra Rigsdagens Bureau, specielt med henblik på punkter hvor *SRO* ikke giver (tilstrækkelig) vejledning, fx hvor *SRO* giver valgfrihed. De enkeltp problemer der behandles i brevet, er bl.a. dobbelt- eller enkeltskrivning af konsonant (se RP5 nedenfor), brug af palataliserings-*j* i stednavne (RP6), stavning af oprindelig franske fremmedord (RP8), særskrivning og sammenskrivning (RP9), bru-

gen af verbernes pluralisformer (RP10) og brugen af adverbialt *-t* på ord på *-(l)ig* (brugen af *-t* søges næsten generelt undgået, fx *forsvarlig ordnet, hyppig forekommende*).

1924-versionen har *RigsdRetskr. okt. 1924*, *RigsdRetskr. 14.9.1931* og *Ortografi i Indfødsret [1932?]* som specifikke indholdsdirektiver. De to førstnævnte udgøres hver især af et enkelt folioark med titlen *Ortografi i "Rigsdagstidenden"* og indeholder dels en ordliste med henholdsvis ca. 250 og ca. 300 ord og ordformer, dels en kort vejledningstekst om bl.a. bøjning af præteritum participium (se RP10 nedenfor). Arkene indeholder ikke oplysninger om deres status eller forhold til den gældende officielle retskrivningsordbog (*DRO 1923 ff.*, se afsnit 3.28.2), der i øvrigt må antages at være 1924-versionens grundlæggende systematiske og leksikalske indholdsdirektiv (jf. afsnit 2.33.3). *Ortografi i Indfødsret [1932?]* udgøres ligeledes af en enkelt side, nu dog i mindre format (kvart), med en liste med 60-70 ord som i særlig grad har givet anledning til tvivl ved udfærdigelse af dokumenter vedrørende Rigsdagens bevilling af indfødsret. De to folioark adskiller sig primært fra hinanden ved at antallet af ord er forøget på 1931-listen, hvorimod der ikke er foretaget ortografiske ændringer. Mellem folioarkene og kvartarket er der til gengæld forskellige forskelle i ortografien (se RP9 og RP19 nedenfor).

1933-versionen har *RigsdRetskr. okt. 1933* som specifikt indholdsdirektiv. Direktivet består ligesom 1924- og 1931-reglerne af et enkelt folioark, nu blot med titlen *Ordudvalg m. m.* Indholdsmæssigt er der tale om en revideret udgave af 1931-arket med indarbejdelse af korrektioner og anbefalinger fra *Retskrivningsudvalget 13.2.1933* (se fx RP8 og RP13), men i øvrigt har arket samme opbygning og (manglende) oplysninger som sine forgængere. Det grundlæggende indholdsdirektiv er *DRO*, hvis seneste udgave er 3. udgave fra 1929.

1948-versionen har *RigsdRetskr. okt. 1948* som specifikt indholdsdirektiv. Dens grundlæggende leksikalske og systematiske indholdsdirektiv er *DRO 1929* (se afsnit 3.28.2) med de ændringer der følger af *Bek. 22.3.1948* (se afsnit 3.30.2). *RigsdRetskr. okt. 1948* er ligesom senest 1933-direktivet et folioark, der dog til forskel fra de tidligere direktiver er trykt på begge sider. På den ene side er der som noget nyt trykt en *Retskrivningsvejledning*, og på den anden side listen *Ordudvalg*, en udvidet og ortografisk revideret ordliste med i alt ca. 450 ord.

Se nærmere om 'rigsdagsretskrivningens' direktiver og baggrunden for dem i direktivkapitlet, afsnit 2.18, 2.33 og 2.37, og se videre om '1956-folketingsretskrivningen' nedenfor i afsnit 3.32.

Grundlaget for normkarakteristikkerne nedenfor er de nævnte direktiver, først og fremmest de specifikke indholdsdirektiver. I både skemaerne og de uddybende bemærkninger refererer de fede årstal (**1871, 1913, 1924, 1933, 1948**) til de ovenfor nævnte versioner af 'rigsdagsretskrivningen'. I uddybningerne henviser jeg kort til de forskellige specifikke indholdsdirektiver med 1870, 1871, 1913, 1924, 1933 og 1948 (for *RigsdRetskr. 31.12.1870* osv.) og med *Indfødsret* for *Ortografi i Indfødsret [1932?]*.

3.23.3. Normprofil: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948)

	'Molbech' 1813-59	1871	1913	1924	1933	1948
• RP1	GOT	• GOT	• (LAT)	(LAT)	(LAT)	(LAT)
• RP2	STO	• STO	STO	• STO	• STO	• SMÅ
• RP3	DOB	• ENK	ENK	• ENK	• ENK	• ENK
• RP4	+E	• ÷E	÷E	÷E	÷E	÷E
• RP5	DOB	• DOB	• ENK	• ENK	• ENK	• ENK
• RP6	+J	• +J	• ÷J	÷J	÷J	÷J
• RP7	FRE	• (DAN)	(DAN)	(DAN)	(DAN)	(DAN)
• RP8	FRE	• (FRE)	• (FRE)	• (FRE)	• (FRE)	• (FRE)
• RP9	SAM	• (SÆR)	• (SÆR)	• SÆR	• SÆR	• SAM
• RP10	PLU	PLU	• SIN	• SIN	• SIN	SIN
• RP11	Ø	• Ø	• Ø	Ø	Ø	Ø
• RP12	AA	• AA	AA	AA	AA	Å
• RP13	E	• (E)	• (E)	• (E)	• (E)	(E)
• RP14	(O)	• (O)	(Å)	• (Å)	• (Å)	(Å)
• RP15	STI	• STJ	STJ	STJ	STJ	STJ
• RP16	IE	IE	• IE	• IE	• IE	IE
• RP17	EI	• EI	EJ	EJ	EJ	EJ
• RP18	+D	• +D	+D	+D	• (+D)	+D
• RP19	DSK	• DSK	(DSK)	(DSK)	• (DSK)	(DSK)
RP20	+G	+G	+G	+G	+G	+G
RP21	+H	+H	(÷H)	(÷H)	(÷H)	(÷H)
• RP22	V,AF	• V,AF	F,AF	F,AF	F,AF	F,AF
RP23	LD	LD	LD	LD	LD	LL
• RP24	+E	• +E	(÷E)	(÷E)	(÷E)	(÷E)
• RP25	(DOB)	(DOB)	(DOB)	• (DOB)	• (DOB)	• (DOB)
RP26	MEK	MEK	MEK	MEK	MEK	MEK
• RP27	GRA	GRA	• GRA	• GRA	• GRA	• GRA

Profilschemaer for '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948). Schemaet viser hvilken stillingtagen '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948) har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er) på forskellige tidspunkter. Til sammenligning er profilschemaet for 'Molbechs retskrivning' (1813-1859) anført i kolonne 1. Årstal med fedt (**1871**, **1913** osv.) refererer til de forskellige versioner af 'rigsdagsretskrivningen' (se afsnit 3.23.2 ovenfor). **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til normen i den umiddelbart foregående kolonne. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) eller en RP-kode (• DOB, • +J osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er i kolonne **1871** overført fra profilschemaet for 'Molbechs retskrivning', i kolonne **1913** fra profilschemaet for '1892-retskrivningen', i kolonne **1924** fra profilschemaet for '1923-retskrivningen', i kolonne **1933** fra 1924-kolonnen og i kolonne **1948** fra 1933-kolonnen (dog med de ændringer mht. RP12 og RP23 der følger af *Bek. 22.3.1948*). De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.23.4. Uddybning: '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT > (LAT)

1871 ff.: Ingen af direktiverne udtaler sig om brugen af gotisk eller latinsk skrift. 1870 og 1871 er dog sat med gotisk skrift, de følgende med latinsk (1913 maskinskrevet).

RP2: Store eller små bogstaver: STO > SMÅ

1871: 1871 slår fast at de store begyndelsesbogstaver bibeholdes "i de samme Tilfælde som hidtil" (s. 1). **1924-1933:** Brugen af store og små begyndelsesbogstaver ligger i princippet fast. Der sker dog enkelte justeringer mht. skrivemåder af flerleddede navne, fx *de Forenede Stater* (1924-1931) > *De forenede Stater* (1933). **1948:** Vigtigst i 1948 er naturligvis den generelle ændring af stort begyndelsesbogstav til lille i appellativer som følge af *Bek. 22.3.1948*. Af den følger nye problemer i forbindelse med brugen af store og små bogstaver i to- og flerleddede navne. Disse problemer er i et vist omfang søgt løst gennem optagelse på listen *Orduvalg* af navne som *Amerikas Forenede Stater*, *Danmarks tekniske Højskole*, *De Forenede Nationer*, *Det kongelige Teater*, *det radikale venstre*, *de radikale*, *socialdemokratiet*, *Polyteknisk Lærestanstalt*. I øvrigt gengiver arkets *Retskrivningsvejledning* 1948-bekendtgørelsens regler i hovedtræk og præciserer og supplerer – og justerer – nogle af dem. Fx indføres en regel om at navne på politiske partier skrives med småt (jf. eksemplet *det radikale venstre* i det foregående), og bekendtgørelsens ikke helt klare regler for skrivning af sammensætninger med proprii (se afsnit 3.33.4, RP2 (6)) søges ekspliciteret. Den specielle "institutionsregel" om at navne på offentlige institutioner (eller i det mindste ministerier) skal skrives med lille (se afsnit 3.31.4, RP2 (2)) er endnu ikke eksplicit formuleret (det sker først i 1956, se afsnit 3.32.4, RP2). Men den antydes af at der i arkets kommareregler skrives *undervisningsministeriet* med lille (og modsiges samme sted af skrivemåden *Rigsdagen* og af opslagsordene *Matrikulsvesenet* og *Nationalbanken* i ordlisten). Forkærligheden for små bogstaver i det offentlige viser sig også ved at 1948 i afsnittet om anførselstegn ("Citattegn") skriver navnene på "de officielle tidender" med lille: *lovtidende*, *ministerialtidende*, *rigsdagstidende*, *statstidende*.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

1871: Både 1870 og 1871 afviser vokalfordobling og brug af stumt *e* bortset fra i de tilfælde hvor det kan forebygge misforståelse. 1871 slår desuden fast at der ikke anvendes "Accenter til at betegne Tonefald, lukkede Lyde, Udeladelse af et tidligere brugt Bogstav osv." (s. 2). **1924-1948:** 1924-1933 har dog accent aigu i bl.a. *Kafé* og *Variété* (men *Kafeer* og *Varieteen*), 1931 ff. desuden *Idé* (*Ideer*). Alle ordlisterne har accent grave i *dér stod han*, 1948 desuden i *à jour* (men *ajourføring*). Se også RP8.

RP4: Længdeangivende *e*: ÷E

Se RP3 og RP24.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: DOB > ENK

1871: 1871 slår fast at konsonantfordobling foran anden konsonant bevares hvor den "hidtil har været brugelig", altså fx *Attraa, tappre, sikre*, "hvorimod den selvfølgelig ikke optages i Ord, hvori den ikke hidtil har været benyttet" (s. 1). **1913:** 1913 fastholder enkeltkonsonant i bøjningsformer som *Anlæget* og *Tillægene*, da fordobling i disse ord "synes ganske umotiveret", men skriver bl.a. *Tilskuddene* med dobbelt konsonant (s. [3]). **1924-1948:** Ordene *sikre, ytre* og *Ytring* med enkeltkonsonant er med på alle listerne 1924-1933. Enkeltkonsonant i *Anlæget* og *Tillægene* fastholdes i 1924-1931 (der også har *Fortrinet* og *kige*); fra 1933 normaliseres der, til dels efter anbefaling fra Retskrivningsudvalget, til dobbeltkonsonant i alle fire ord. Dobbeltkonsonant i *Tilskuddet* fastholdes og videreføres i 1948, der supplerer med enkeltkonsonantiske former som *brudet, budet, tilbudet* mv.

RP6: Palatalisering: +J > ÷J

1871: 1871 slår fast at *j* bevares i hidtidigt omfang, fx *beskjæftige, gjøre, kjær, skjære* (s. 2). **1913:** Rigsdagens Bureau gør i 1913 opmærksom på at det stumme *j* i fx *kjøre* "nu [vistnok] udelades af alle" (herunder Rigsdagen). Hvad angår brugen af *j* i stednavne, er der større uoverensstemmelse, men også her udelader Rigsdagen konsekvent *j* og skriver fx *København, Nykøbing, Skelskør*.

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

1871: Både 1870 og 1871 foreskriver at der for fremtiden skal skrives *kv* og ikke *qv* i ord af dansk oprindelse, fx *Kvinde, Kvæg*. 1871 slår desuden fast at *x* bibeholdes og ikke ombyttes med *ks* (s. 2).

RP8: Stavning af fremmedord: (FRE)

1871: Mere end halvdelen af pladsen i reglerne i 1870 optages af regler for stavning af fremmedord. Det foreskrives her at ord der "nu tilhøre det danske Sprog" i det hele staves efter danske regler, fx *Kontor, Kvarter*. Og i ord "der vel ikke kunne siges at tilhøre det danske Sprog, men dog bruges som danske", foreskrives der forskellige fordanskninger, fx af *c* til *k* når det udtales *k*, og *ai* til *æ* når det udtales *æ* – forudsat at der "iøvrigt ingen væsentlig Afvigelse fra dansk Lydbetegnelse findes". Se nærmere i afsnit 3.17.4, RP8, under '1867-hærretskrivningen' (1867-1892), hvis 1886-version har overtaget reglerne for skrivning af fremmedord nærmest ordret fra 1871.

1871 søger at løse problemet om fremmedordenes stavning ved at opstille en positivliste med ca. 600 ord der skrives helt eller delvis fordansket, fx *akkurat, akkviescere, Chokolade, Cyklus, Direktør, Droske, Ethnograf, ekstraordinær, Farmaceut, Fosfor, Hasard, Inspektør, Kancelli, Kantsler, Kapitain, Karantæne, Karrikatur, Katheder, Kautschuk, Klasse, Komite, koncis, Konkordants, Kyrads, luxuriøs, manøvrere, nivelere, Nummer, obscøn⁶⁹, obskur, Officeer, Orthografi,*

69 Ordet forudsættes formentlig udtalt med *sc* som *s* i anden stavelse (jf. ODS).

Porcellæn, Rokoko, Sekondlieutenant, Skema, Tekniker, Telegraf, Tragedie, Økonom. Fremmedord der ikke står på listen, ”blive at skrive med deres hidtil brugelige fremmede Bogstavering” (s. 2). Hvad specielt angår ord på oprindeligt *-antia, -ance, -entia, -ence*, fastholdes eksplicit ”den hidtil sædvanligste Skrivemaade” på *-nts*, fx *Finants, Konsekvents* (s. 6).

1913: Om ord af fransk oprindelse der ”ikke helt er optagne i det danske Sprog”, giver 1913 (s. [4]) den generelle oplysning at de i Rigsdagen skrives ”efter fransk Sprogbrug”, og fremdrager specielt *Anciennetet, Route* og *Konseilspræsident* (hvor man dog erkender at det indledende *K*, og ikke *C*, er inkonsekvent). *Anciennetet* (og *Suverænetet*) fastholdes i de følgende versioner af ’rigsdagsretskrivningen’ og ændres først i 1933 til *Anciennitet* og *Suverænitet*; *Route* fordanskes allerede i 1924; *Konseilspræsident* forekommer ikke på nogen af Rigsdagens ordlister. – Et fransk ord der ”fuldstændig [er] gaaet op i det danske Sprog, skrives efter Lyden”, fx *Løjtnant* (jf. *Sekondlieutenant* under **1871**).

1924–1948: 1924–1933 har cedille i *Façade*, 1948 desuden i *façon* (se også RP3 om accent aigu og grave). Efter anbefaling fra Retskrivningsudvalget 13.2.1933 ændres i 1933 skrivemåderne *Bolschevikker* og *Vigueur* til *Bolsjevikker* og *Vigor*.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR > SAM

1871: 1870 omtaler ikke spørgsmålet, men har sammenskrivningerne *istedetfor* og *iøvrigt*. 1871 bemærker i en slutkommentar til reglerne (s. 2) ”at det maa anses for ønskeligt, at al unødvendig Sammenskrivning af flere Ord til eet Ord, naar de dog ikke i Virkeligheden udgjøre eet Ord, saavidt muligt bør undgaas”, og at der altså skrives fx i *Særdeleshed, i det Hele, til Følge, i Sinde, til Hinder*. Direktivets tekst indeholder dog samtidig flere eksempler på sammenskrivninger, fx *nogensomhelst, nogetsomhelst, saavel, tildels* (men *hvad enten, saa at*). **1913:** 1913 oplyser at sammensatte præpositioner som *udenfor, overfor, nedenfor, indenfor* osv. der også bruges som adverbier, ”her i Rigsdagen *altid* [skrives] i eet Ord, da det faktisk er *eet Ord*” (s. [3]). Om den hidtidige regel tilføjes det i en parentes: ”Saaby har her en lidet motiveret Adskillelse: er det en Præposition, skal der skrives ”uden for”, er det et Adverbium, skal der skrives: ”udenfor””. – 1913’s afvigelse fra SRO er så beskeden at den ikke berettiger til at RP9-koden for 1913-versionen ændres, hvorfor ’1892-retskrivningens’ SÆR er fastholdt.

1924–1933: *Rigsdagstidendes* særstandpunkt mht. de sammensatte præpositioner fastholdes 1924–1933, der har optaget bl.a. *bagefter, fremfor, indenfor, nedenunder* og *udenom* på ordlisten. I 1933 er de fjernet fra listen (bortset fra *fremfor*), og den officielle regel er sidst på arket illustreret med linjen ”*Han stod inden for Døren, hun udenfor* (ligeledes *overfor, bagved* o. s. v.)” (mine kursiveringer). Også *Indfødsret* har (i anden sammenhæng) *indenfor Kongerigets .. Grænser*, og indskærper i øvrigt at *forsaavidt, ialt, iøvrigt* og *paany* (der alle særskrives i 1924–1933) skal skrives i ét ord.

1948: Reglerne for sær- og sammenskrivning af sammensatte præpositioner fastholdes og forfines i 1948, der på ordlisten har bl.a. *indenfor, overfor, udenfor*. Ved *fremfor* præciseres det at der skrives i ét ord i forbindelsen *fremfor alt*, men i to ord i sammenhænge som *at holde frem for en*. Den samme skelnen mellem abstrakt og konkret betydning

fremgår ved *udfra* (*udfra denne betragtning*; men: *sejlede ud fra havnen, gå ud fra*) og *udover* (*udover disse ord har jeg intet at tilføje*; men: *ud over landet gik budskabet*). Herudover anfører 1948-listen en lang række konjunktionelle og adverbielle mv. sammenskrivninger som strider mod 1933-listen og/eller *DRO 1929*, fx *afsted* (under *sted*), *allehånde*, *allesammen*, *altfor*, *altimens*, *altsammen*, *ejheller*, *forlængst*, *fornylig*, *forresten*, *forsåvidt*, *forøvrigt*, *fuldtud*, *hvadenten*, *hveranden*, *ialt*, *iøvrigt*, *nogensinde*, *ombord*, *omend*, *omkap*, *overbord*, *påny*, *selvom*, *sidenhen*, *simpelthen*, *sommetider*, *stadigvæk*, *sålänge*, *såsnart*, *såvidt*, *tildels*, *tilfulde*, *tilsidst*, *vedlige* (men dog *i fjor*, *i stå*, *i vare*, *nogen som helst*, *når som helst*, *oven i købet*). – Hvad grunden har været til denne sammenskrivningsiver i Folketingets Bureau, kan jeg ikke sige. Den skal muligvis ses i forbindelse med at stort begyndelsesbogstav i forbindelser som fx *af Sted*, *for Resten*, *om Kap* efter 1948-reformen ikke længere stillede sig grafisk i vejen for en eventuel sammenskrivning.

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU > SIN

1913-1933: 1913 oplyser (s. [2]) at man i Rigsdagen ”i det seneste Aar [er] gaaet over til konsekvent at stryge Flertalsformen”. Det nævnes samtidig at de enkelte ministerier ikke har ændret retskrivningen i de lovforslag der er vedtaget af Rigsdagen, og at pluralisformen af verber således er ”udeladt i samtlige i 1913 i Lovtidende indrykkede Lovforslag” (bortset fra i nedarvede vendinger som *Vi ..gøre vitterligt* og lign.). Man har dog i Rigsdagens Bureau været opmærksom på de problemer mht. bøjning af præteritum participium som afskaffelsen af de finitte verbalformer har betydet, og følger nu den praktisk gennemførlige regel at bruge singularis efter hjælpeverbet *blive* og pluralis efter *være*, fx *Ordreerne er meddelte*, men *Ordreerne bliver meddelt*, dog med den undtagelse at der ved intransitive verber også bruges singularis efter *være* når hjælpeverbet er ”er lig med” *har*, fx *Fangerne er løbet bort*. 1924 ff. omtaler ikke numerusbøjningen af de finitte former, men giver nu som generel anvisning for bøjningen af præteritum participium: ”Ved Tillægsmaaden benyttes **Enkelttal** og **Intetkøn** efter *Hjælpeverber*”, fx *Tyvene var allerede grebet*, *Pladserne har hver Aften været optaget* (derimod stadig fx: *de til Hvervet antagne Mænd*; *Bøger, udgivne i fjor*).

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

1871-1913: 1871 slår fast at der ikke skelnes mellem ø og ö (s. 2). Der er heller ikke i de følgende direktiver antydninger af forståelse for ö, hvorfor valgfriheden Ø/(Ø+Ö) fra ’1892-retskrivningen’ heller ikke kan komme på tale i 1913-versionen (og de følgende versioner).

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA > Å

1871: 1871 slår fast at bogstavformerne *aa* og *æ* bibeholdes og ikke ombyttes med *å* og *ä*⁷⁰ (s. 1).

70 Den gotiske type er ikke som her gengivet *a* med trema (svensk *ä*), men *a* med et lille *e* over.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

1871: 1871 slår fast at *e* og *o* bibeholdes i de ord hvor de ”hidtil have været brugte”, og ikke ombyttes med *æ* og *aa*, fx *Hjelm*, *Jern*, *negte*, *Kort*, mens omvendt *æ* og *aa* ”bibeholdes, hvor denne Bogstavform hidtil har været den sædvanlige (f. Ex. i ”Hjælp”, ”Stævning” osv.)” (s. 1). **1913:** 1913 oplyser kort og ugenerelt at man i Rigsdagen altid skriver *Jern* og *Jernbane*, og ikke *Jærn* og *Jærnbane*, men erkender dog at man ikke altid er konsekvent og fx har skrevet *Bjærgning* (s. [3]). **1933:** Efter anbefaling fra Retskrivningsudvalget 13.2.1933 ændres i 1933 skrivemåden *neppe* til *næppe*.

RP14: *o* eller *aa*(å): (O) > (Å)

1871: Se RP13. **1924–1933:** Eksemplet *brodne Kar* går igen på alle tre lister 1924–1933, hvorimod *Vaad* i 1933 ændres til *Vød*.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

1871: Problemet nævnes hverken i 1870 eller 1871, men begge direktiver gennemfører *j*, fx *gjort*, *gjældende*, *Skjelnemærke*, *tjener*, *udgjøre*.

RP16: *ie* eller *je* i trykssvag stavelse: IE

1913–1933: Det er allerede fra 1913 tydeligt at ’Rigsdagsretskrivningen’ ikke kan acceptere dobbeltformer. Valgfriheden IE/(JE) kan derfor ikke overføres direkte fra ’1892-retskrivningen’, men kun den ene form kan få plads i rigsdagsnormen. 1913 udtaler sig ikke om spørgsmålet, men både 1924 og 1931 har skrivemåderne *Familie*, *Linie* og *Villie*. 1933 fastholder de to første (der da også er eneformer i DRO 1929), men ændrer *Villie* til *Vilje* efter anbefaling i Retskrivningsudvalget 13.2.1933.

RP17: Diftonger: EI > EJ

1871: 1871 slår fast at ”de saakaldte Tvelyde” *ai*, *ei*, *oi*, *øi*, *au*, *eu*, *ou* bibeholdes og ikke ombyttes med *aj*, *av* osv. (s. 1).

RP18: Stumt *d* generelt: +D > (+D) > +D

1871: 1871 slår fast at *d* bibeholdes mellem *n* og *s* og foran *sk* ”i Ord saavel af fremmed som af nordisk Oprindelse, naar det hidtil i dem har været brugeligt”, fx *Glands*, *Dands*, *Prinds*, *Kudsk*, ”men derimod f. Ex. *Vask*” (s. 2; min kursivering). **1933:** Efter anbefaling fra Retskrivningsudvalget 13.2.1933 ændres i 1933 skrivemåderne *jydsk* og *tidt* til *jysk* og *tit*.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: DSK > (DSK)

Se RP18.

RP22: *v* eller *f*: V, AF > F, AF

1871: 1871 slår fast at *vt* bibeholdes ”hvor det hidtil har været brugt”, fx i *havt*, mens omvendt *ft* bibeholdes hvor det har været det sædvanlige, fx *Afgift*, *Skrift* (s. 2).

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: +E > (÷E)

1871: 1871 udnævner overraskende Svend Grundtvigs radikale stockholmerordbog, *GRO 1870*, til autoritet mht. brugen af *e* eller ikke *e*, idet *GRO* i "Spørgsmaalet om, hvorvidt et "e" er stumt eller ikke .. i det Hele [bliver] at tage til Rettesnor" (s. 1). Det pålægges således Rigsdagens funktionærer mv. at skrive *e* hvor *GRO* har begge former, hvad der bl.a. medfører at der skal skrives fx (a) *Kløer* og *Tæer* (hvor Grundtvig foretrækker *Kløer* og *Tæer*). (b) Til gengæld har *GRO* former uden *r* i de fleste præsensformer, fx *sker*, *rir* (men *befrier*), *bor*, *sy* (men *forny*), *dør*, *formaa*. Hvad specielt præteritum participium (hvor også Grundtvig i de fleste tilfælde anerkender former uden *e*) angår, foreskriver 1871 som almindelig regel at de skrives med *e*, dvs. fx *skeet* (hvor *GRO* kun har *sket*), *riet*, *boet*, *syet*, *fornyet* (hvor også *GRO* kun har denne form), *kløet*, *formaet*. Og tilsvarende foreskriver 1871 at der generelt skrives *e* i præteritum og i præsens participium, fx *troede* (hvor *GRO* kun har *trode*) og *troende* – "ligesom den ældre Skrivemaade overhovedet i Tvivlstilfælde bliver at foretrække" (s. 1). Se i øvrigt nærmere om *GRO*'s behandling af bøjningsformer af ord på trykstærk vokal i afsnit 3.19.4, RP24.

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

1924-1933: Ordlisterne anfører flere bøjningsformer der viser konsonantfordobling i typen (a) med hovedtryk på sidste stavelse, fx *Fabrikker*, *Institutter*, *Kontrollen*, *parallelle*, *Parallellen*, *Politikken*. **1948:** Typen (c) med bitryk på sidste stavelse er vist først repræsenteret i 1948, med eksemplerne *kvantummet* og *serummet*.

RP27: Kommatering: GRA

1913-1948: Valgfriheden mellem grammatisk komma og pausekomma i '1892-' og '1923-retskrivningen hverken omtales eller udnyttes i nogen af 'rigsdagsretskrivningens' direktiver. 1948 har i modsætning til de tidligere direktiver i sin *Retskrivningsvejledning* et særskilt afsnit om komma. Det fastslås her at Rigsdagen følger "de regler, som angives i" *DRO*, dvs. de grammatiske kommaregler. I forbindelse hermed indskræpes det bl.a. at kommaet skal udelades både i sætningsknuder (sammenslyngede sætninger) og mellem sideordnede ledsætninger med fælles indledningsord, hvor reglerne i *DRO* (og tidligere *SRO*) giver valgfrihed.

3.24. '1872-retskrivningen'

3.24.1. Hovedtræk: '1872'

'1872-retskrivningen' afløser '1871-retskrivningen' (afsnit 3.22) og er officiel norm for latinskoler, folkeskoler og seminarier 1872-1889. – Normens statusdirektiver er *Cirk. 13.12.1872* (for folkeskolen og seminarierne) og *Cirk. 17.12.1872* (for latinskolen) mfl. (se afsnit 2.20.1). Dens specifikke indholdsdirektiver er dels de samme som for '1871-retskrivningen' (dog undtagen *Molbech 1859*), herunder programmet i *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* (se afsnit 2.16), dels den første officielle retskrivningsordbog, Svend Grundtvigs *DHO 1872-1882 (Dansk Haandordbog med den af Kultusministeriet anbefalede Retsskrivning)*.

I betragtning af at Grundtvig udsendte sin *Haandordbog* som den leksikalske realisation af *Clausen, H.N. mfl.s* 8-punkts-program og med en begrundet forventning om en ministeriel anbefaling (se afsnit 2.20.1), kunne man have forventet at '1872-retskrivningen' ville være helt sammenfaldende med '1871-retskrivningen'. Det var imidlertid ikke tilfældet. Ganske vist kan '1872-retskrivningen', ligesom '1871-retskrivningen' og 'modereret stockholmerretskrivning' (1870), karakteriseres som et kompromis mellem den traditionelle molbechske '1865-retskrivning' og den radikale 'stockholmerretskrivning' (1870). Men der er tale om et kompromis som indeholder en del flere oprindelige stockholmertræk end '1871-retskrivningen' og 'modereret stockholmerretskrivning'. Af de oprindelige stockholmertræk mangler dog stadig følgende at blive officielt anerkendt: små begyndelsesbogstaver i substantiverne (RP2), *å* for *aa* (RP12), bortfald af *j* efter *k* og *g* foran *e*, *æ*, *ø* (RP6) og udskiftning af *x* med *ks* (RP7). Hertil kommer at 'stockholmerretskrivningen' forudsætter flere *æ*-skrivemåder (RP13) end dem der er indført i *DHO*.

Af særlig karakteristiske træk ved '1872-retskrivningen' som afviger fra traditionel '1865-retskrivning' (men som i hovedsagen er fælles med '1871-retskrivningen'), kan nævnes:

- Foretrækker det latinske alfabet frem for det gotiske (RP1).
- Afviser brug af dobbeltvokal som signal for vokallængde (RP3).
- Afviser brug af længdeangivende *e* (RP4).
- Afviser dobbelttskrivning af konsonant foran anden konsonant (RP5).
- Erstatte *q* med *k* i danske ord (RP7).
- Tager afstand fra "unødige sammenskrivning af ord" (RP9).
- Forudsætter *j* og ikke *i* i dækket forlyd (RP15).
- Skriver gennemført andenkomponenten i *j*-diftonger med *-j* (RP17).
- Stryger i udstrakt grad stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds* (RP19). Se også nedenfor.
- Er formentlig også (jf. RP4 ovenfor) afvisende over for indskud af *e* i bøjningsformer (RP24). Se også nedenfor.

Og af træk (i *DHO*) der yderligere nærmer '1872-retskrivningen' til stockholmeridealet, kan nævnes:

- Støtter og anvender distinktionen *ø* : *ö* til betegnelse af forskellige *ø*-lyde (RP11).
- Indfører i et vist omfang skrivemåder med *æ* hvor *Molbech 1859* har *e*, fx *hjælpe*, *Hjærte*, *Mælk* (RP13).
- Indfører i et vist omfang skrivemåder med *aa* hvor *Molbech 1859* har *o* eller *o/aa*, fx *laadden*, *Vaad* 'fiskegarn' (RP14).
- Skriver *je* i fx *Linje*, *Olje*, *tredje* (til dels med sideformer med *ie*) (RP16).
- Går relativt vidt i strygning af stumt *d* og skriver fx *Gissel*, *jysk*, *tit*, *ænse* (hvor *Molbech 1859* har skrivemåder med *d*) (RP18–19).
- Stryger stumt *h* i fx *Tè*, *Trone*, *Ur* (RP21).
- Går ret vidt mht. udeladelse af *e* i bøjningsformer og anfører fx *Klo* – *Klør* – *Klørene*, *sno* – *snor* – *snode/snoede* – *snot/snoet* (RP24).

'1872-retskrivningen' afløses af '1889-retskrivningen' (afsnit 3.25).

3.24.2. Indholdsdirektiver: '1872'

'1872-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm der er beregnet for såvel latin-skolerne som borger- og almueskolerne (folkeskolen) og seminarierne. Den afløser '1871-retskrivningen' og gælder fra 1872 til 1889, hvor den afløses af '1889-retskrivningen'.

Normens statusdirektiver er dels de samme som '1871-retskrivningens', dvs. *Cirk. 9.8.1871* (for latinskolen, citeret i afsnit 2.19.1) og *Cirk. 21.2.1872* (for folkeskolen og seminarierne, se afsnit 2.19.2–4), dels yderligere fire ministerielle forskrifter: *Bek. 30.9.1872* (for seminarierne, citeret i afsnit 2.19.4), *Cirk. 13.12.1872* (for folkeskolen og seminarierne, se afsnit 2.20.1), *Cirk. 17.12.1872* (for latinskolen, se afsnit 2.20.1) og *Cirk. 10.5.1875* (for folkeskolen, se afsnit 2.21.2).

'1872-retskrivningens' indholdsdirektiver er ligeledes delvis de samme som '1871-retskrivningens', dvs. *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* og *Cirk. 21.2.1872* (se afsnit 3.22.2). Det hidtidige grundlæggende leksikalske indholdsdirektiv, *Molbech 1859*, er dog erstattet af Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog med den af Kultusministeriet anbefalede Ret-skrivning* (*DHO 1872*; nye udgaver: *DHO 1880* og *DHO 1882*), der kan betragtes som den første officielle danske retskrivningsordbog (se nærmere i afsnit 2.20.2). Og som et supplerende indholdsdirektiv kom i 1875 det kultusministerielle *Cirk. 10.5.1875* til.

DHO 1872 består af et forord (s. V–XV), en forkortelsesliste (s. XVI) og en ordbog på 144 sider. Forordet, der er dateret "Avgust 1872", indeholder bl.a. et optryk (let ortografisk revideret) af *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* og forskellige bemærkninger vedrørende redaktionsprincipper og ortografi (se fx RP1, RP6 og RP8 nedenfor). Grundstammen i selve ordbogen er ifølge forordet ordforrådet i Grundtvigs første – ikke

ministerielt anbefalede – stockholmerretskrivningsordbog, *GRO 1870*, idet dog en del ”forbigaaede eller undslupne danske Ord og desuden et ikke ringe Antal Fremmedord” (s. X) er optaget (se nærmere under RP8). *GRO 1870* indeholder efter Grundtvigs egne oplysninger ca. 30.000 ord, inkl. afledninger og sammensætninger. I *DHO 1872* er sidetallet forøget med 12 sider, svarende til knap 10 %, og det samlede ordantal i *DHO 1872* kan formentlig tilsvarende sættes til ca. 33.000.

Cirk. 10.5.1875 er et kort ($\frac{1}{2}$ s.) cirkulære fra Kultusministeriet til samtlige skoledirektioner om indskrænkning af skriveundervisningen til kun at omfatte de latinske bogstaver og ikke længere de gotiske. Se nærmere i afsnit 2.21.2 og nedenfor under RP1.

DHO 1880 er på titelbladet betegnet som ”Anden meget forøgede udgave”. Den består af et forord, der dels er revideret og nyformuleret (s.V-VIII), dels er et optryk fra *DHO 1872* (s.VIII-XIV), bl.a. af *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870*; som en note til forordet er desuden aftrykt *Cirk. 17.12.1872*, hvori *DHO* anbefales som ortografisk hjælpemiddel i latinskolerne (s. XIV). Selve ordbogen er i *DHO 1880* udvidet fra 144 til 218 sider, dvs. med ca. 50 %. Hvis forøgelsen af ordantallet er forholdsmæssigt den samme som forøgelsen af sidetallet, giver det en tilvækst på ca. 17.000 ord til i alt ca. 50.000 ord. Antallet af ord er dog muligvis noget mindre på grund af 1880-ordbogens øgede serviceniveau mht. henvisninger og oplysninger i øvrigt ved de enkelte ord, herunder at sammensatte ord er opført under både deres førsteled og andetled, fx *Bordskik* både under *Bord* (i formen *-skik*) og under *Skik* (i formen *Bord-*). Det øgede omfang afspejler Grundtvigs ambition om at bogens 2.-udgave i langt højere grad end 1872-udgaven skulle svare til navnet *Dansk Haandordbog*, bl.a. ved at give ”en tilnærmelsesvis fuldstændig Fortegnelse over alle i det danske Rigssprog brugelige Ord, med Angivelse af deres Bøjning, .. Slægtskab, .. Udtale, .. Exempler” (s.V). Grundtvig nævner specielt at der i 1880-udgaven er medtaget flere fremmedord end i 1.-udgaven (se nærmere nedenfor under RP8). ”*Retskrivningen* i denne Ordbog er den samme som i den af 1872”, fastslår Grundtvig i *DHO 1880* og repeterer i den forbindelse de vigtigste eller urimeligste af de ortografiske forhold han har været nødt til at respektere, fx bevarelsen af store begyndelsesbogstaver i appellativer, af *aa* ”for Lyden *å*” og af det ”overflødige *j* efter *k* og *g* foran blød Selvlyd” (s.VIII). Han har dog foretaget enkelte ortografiske ændringer, som han meddeler in extenso på s.VIII, fx *Hjærpe* > *Jærpe* (se RP21), *Pløk* > *Plog*, *inden for* adv. > *indenfor* (se RP9).

DHO 1882 kan betragtes som 3. udgave af Grundtvigs *Haandordbog*. Den består dels af *DHO 1880*, dels af et tillæg (der også er udgivet som selvstændig publikation) på 58 sider + 1 side med ”Efterslæt”. Med tillægget er ordbogen nu oppe på i alt 277 sider, hvad der med de tidligere nævnte forbehold modsvarer ca. 63.000 ord. *DHO 1882* indeholder ikke noget nyt forord el.lign. og ser i øvrigt heller ikke ud til ortografisk at adskille sig principielt fra 1880-udgaven.

DHO 1884, der undertiden ses omtalt som 4. udgave af ordbogen, bør snarere betegnes som 2. oplag af 2. udgave fra 1880. Den er bortset fra titelbladets årstal og enkelte rettelser af trykfejl (i hvert fald de tre der er nævnt i *DHO 1880*, s. XIV) identisk med *DHO 1880*.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er dels den tidligere beskrevne '1871-retskrivning' (afsnit 3.22), dels *DHO 1872* suppleret med *DHO 1880* og *DHO 1882*. Til *Clausen, H.N. mfl. 21.6.1870* henviser jeg kort med *Clausen mfl. 1870*, og til de forskellige udgaver af *DHO* som oftest blot med årstallene 1872, 1880 og 1882.

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de behandlede ords stavemåde i '1872-retskrivningen'.

3.24.3. Normprofil: '1872'

	<i>Til sml.: '1871'</i>	'1872'
• RP1	(LAT)	(LAT)
• RP2	STO	STO
• RP3	ENK	ENK
• RP4	÷E	÷E
• RP5	ENK	ENK
• RP6	+J	+J
• RP7	(DAN)	(DAN)
• RP8	FRE	FRE
• RP9	SÆR	SÆR
RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø/(Ø+Ö)
• RP12	AA	AA
• RP13	E	(Æ)
• RP14	(O)	(Å)
RP15	STJ	STJ
• RP16	IE	(JE)
• RP17	EJ	EJ
• RP18	+D	(÷D)
• RP19	SK	SK
RP20	+G	+G
• RP21	+H	(÷H)
• RP22	V,AF	F,AF
RP23	LD	LD
• RP24	+E/(÷E)	÷E
• RP25	(DOB)	DOB
• RP26	MEK	MEK
• RP27	GRA	GRA

Profilschema for '1872-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1872-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1871-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1871-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for '1871-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.24.4. Uddybning: '1872'

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

At Grundtvigs sympati ligger hos det latinske alfabet, er der ikke tvivl om. *DHO* er sat med udelukkende latinsk skrift⁷¹, og i slutningen af sit forord udtrykker Grundtvig ønsket om at den i *Haandordbogen* "gjennemførte Retskrivning i Forbindelse med *latinske Bogstaver* snart [måtte] vinde *almindelig* Optagelse, ikke alene i Skolen, men ogsaa i Litteraturen, for saa vidt som man der ikke vil eller tør gaa videre" (1872, s. XV). Uanset Grundtvigs støtte til de latinske bogstaver gælder folkeskoledirektivet *Cirk. 21.2.1872* dog stadig og dermed også folkeskolens implicitte præference for de gotiske bogstaver (se nærmere under '1871-retskrivningen', afsnit 3.22.4, RP1).

Tre år senere svækkes de gotiske bogstavers stilling i folkeskolen med et kultusministerielt cirkulære. Skoledirektionerne får her pålæg om at der i de offentlige borger- og almueskoler for fremtiden kun skal undervises i skrivning af det latinske alfabet. Eleverne skal dog fortsat øves i "Skriftlæsning med gothiske Bogstaver" og ved eksamen i dansk "godtgjøre, at de med Lethed læse gothisk Skrift" (*Cirk. 10.5.1875*).

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Grundtvig følger og videregiver loyalt traditionens regel om at alle substantiver skal skrives med stort, men udtrykker samtidig tilfredshed med at den "al fast Regel trodsende Lyst til paa samme Maade at udmærke andre substantivisk stillede Ord" ligger uden for ordbogens område (1872, s. XIII). At han ikke selv følger denne regel, fremgår bl.a. af at han i forordets optryk af *Clausen mfl. 1870* har rettet 1870-udtalelsens oprindelige brug af stort bogstav i substantiverede adjektiver mv. til lille (se nærmere under 'modereret stockholmerrettskrivning', afsnit 3.20.4, RP2). Han lægger heller ikke skjul på at han betragter brugen af stort begyndelsesbogstav i substantiver som en uskik der forhåbentlig vil blive afskaffet i en ikke alt for fjern fremtid (1872, s. XV; se citatet nedenfor under RP6).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Om brug af dobbeltvokal i gotisk skrift og om brug af accenttegn (i latinsk skrift), se RP4.

RP4: Længdeangivende e: ÷E

Grundtvig viderebringer gennem optrykket af *Clausen mfl. 1870* tilladelsen til fortsat at bruge vokalfordobling eller længdeangivende *e* i gotisk skrift til at undgå misforståelse

71 Under verbet *fare* er dog skrivemåden med understøttende *e* af præteritumsformen sat med gotisk skrift, *foer* (ved siden af den latinske *för*), ligesom formen med dobbeltvokal af adjektivet *vis* 'klog' er sat med gotisk skrift, *viis* (ved siden af den latinske *vis*). Tilsvarende *saae* og *veed* (ved siden af *véd* og *saa*) under *se* og *vide*. Se også RP4.

(1872, s. XI), fx *viis, foer* (se nærmere under 'modereret stockholmerretskrivning', afsnit 3.20.4, RP3 og RP4). Men da han jo ellers bruger og forudsætter latinsk skrift i sin ordbog, er det i øvrigt accenttegnet ("tonetegnet") der for ham er det gangbare middel, idet han dog understreger at det "kun bør finde sparsom Anvendelse: i *véd, vís, vár, fór, saá* [el. *saa*]⁷², *maaské, ansé, besé, én, ét*, samt efter Omstændighederne[.]⁷³ hvor det paa et givet Sted kunne[!] afværge øjeblikkelig Misforstaaelse" (1872, s. XII = 1880, s. VII).

Herudover bruger Grundtvig i sin ordbog accenter (aigu, grave og vandret streg over vokal) til udtaleangivelse. Denne brug er forklaret i forordet (1872, s. XII), der i øvrigt understreger at de nævnte anvendelser af accenter "ikke ere bestemte for almindelig Skrift", hvor "Tonetegnet kun bør finde sparsom Anvendelse" (se resten af citatet ovenfor).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Konsonantfordobling foran anden konsonant er helt bortfaldet i 1872 ff. Se evt. eksempler i ordliste RP5a (afsnit 4.7), og se i øvrigt eksempler på brug af dobbelt- og enkeltkonsonant i enkeltord i ordliste RP5b (afsnit 4.8).

RP6: Palatalisering: +J

Om brugen af *j* efter *k* og *g* oplyser Grundtvig at han er i principiel overensstemmelse med *Molbech 1859* (bortset fra at Molbech skriver *i* og ikke *j* i denne stilling): "Dette overflødige Bogstav indsættes her ikke paa noget Sted, hvor Molbech ikke har det, men det udelades ikke heller i de Tilfælde, hvor han har det, uden da, naar han efter sine egne Regler burde have udeladt det" (1872, s. XIV). Han anfører omhyggeligt et stort antal ord hvor end ikke Molbech har *j* (*i*), bl.a. *kæmpe, Kærre, køle, Køgemester, Kønrøg, Afsked, Skede, Skærsommer*, og tilføjer: "Foruden i disse Ord er *j* end videre her udeladt i *Gærde* (af Gaard), at *gætte* (af Gaade), *Kærling* og *Kælling* (af Karl), at *kæppe* (af Kap, ikke af *Kjæp*), at *gøde, Gødske* (af god), *Køkken* (ligesom *Køgemester* af at koge), *Skæbne* (af at skabe), samt i en *Aaleger* ['ålejern'; -ger ~ oldisl. *geirr* 'spyd'] og i at *gø*, for at undgaa Forvexling af *jeg gjør* og *jeg gør* (hos Molbech "giør" og "giør"). (Smst.). Også Molbechs sympatitilkendegivelser for *regere* frem for *regiere* (se note 44 i afsnit 3.9.4, RP6) griber Grundtvig med kyshånd og optager skrivemåden *regere* som den eneste mulige.

Sidst i forordet udtrykker Grundtvig håbet om at den tid ikke må være fjern da alle skriftsprogsbrugere går endnu et skridt fremad og frigør sig fra de resterende "alene i gammel Slendrian grundede Ulemper: at skulle plage sig med at huske, hvor et overflødigt Bogstav (*j*) skal indskydes efter *k* og *g* foran blød Selvlyd, og hvor ikke; hvert Øjeblik at skulle klare sig det Spørgsmaal, om det Ord, der falder en i Pennen, ogsaa virkelig er et Navneord og altsaa har Krav paa et stort Begyndelsesbogstav; og endelig stadig at skulle laane et par Bogstaver ad Gangen, for derved at betegne én Lyd (å), som

72 Tilføjet i 1880, der også indsætter *víst* mellem *vís* og *vár*.

73 Tilføjet i 1880.

baade nemmere og rigtigere skrives med sit eget Tegn. Og dette er i Virkeligheden omtrent alt, hvad der staar tilbage at beslutte sig til, for at opnaa en simpel og forstandig dansk retskrivning, som tillige er nordisk, en Retskrivning, som kan bestaa gjennem Aarhundreder og, naar den først har vundet Hævd, gjøre alle Retskrivningsordbøger overflødige” (1872, s. XV; mine kursiveringer).

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

DHO 1872 har ikke noget bogstav C mellem B og D, og der er, så vidt jeg kan se, i det hele taget ingen ord i ordbogens 1. udgave der indeholder bogstavet *c*. I 2. udgave, 1880, er der derimod oprettet et (beskedent) bogstav C med 13 selvstændige ordbogsartikler, fx *Celle*, *Cirkel*, *civil*. Se nærmere under RP8.

Bogstavet *q* er i overensstemmelse med *Clausen mfl.* 1870 erstattet af *k*, fx *Kvinde*, *Kvæg*, og i konsekvens heraf indeholder ordbogen ikke noget bogstav Q mellem P og R.

Der er ikke noget selvstændigt bogstav W mellem V og X, og der er heller ikke under bogstav V noget ord der begynder med *w*. I det hele taget er der vist ingen ord i DHO 1872-1882 der indeholder et *w*.

Heller ikke Z er med som selvstændigt bogstav og vist i det hele taget: Allerede 1872 har fordansket *Zobel* til *Sobel*, men mangler *sirlig/zirlig* osv., der dog medtages i 1880 med fordanskede skrivemåder som *Sir*, *Sirat*, *sirlig*. Molbech og dermed ’1865-retskrivningen’ har *Ziir* osv., og Grundtvig går således på dette punkt videre end han har beføjelser til.

Grundtvig er til gengæld fuldt loyal mht. bogstavet *x* (som han havde afskaffet i GRO 1870, se under ’stockholmerretskrivningen’ (1869), 3.19.4, RP7): I forordet oplyser han at det ”overalt [er] beholdt som Betegnelse for Lydforbindelsen *ks*, hvor denne ikke først forekommer ved et Ords Bøjning eller Sammensætning” (1872, s. XIV), og han bruger det da også gennemført i danske ord som *Exempel*, *hexe*, *sex*, *sexten*, *strax*, *voxe* og *Øxe*, og i 1882 tillige i det oprindelig engelske *Kix* (af *cakes*).

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

Svend Grundtvigs behandling af fremmedordenes stavemåde må, specielt i 1872, nærmest betragtes som civil ulydighed. Han er klar over at ministeriet ikke kan acceptere fordanskninger som fx *sirkel* og *sjalu*, men vil på den anden side ikke blot viderebringe de fremmede stavemåder som han ved at myndighederne opfatter som en del af normen. Han vælger derfor i 1872 den udvej kun at medtage de fremmedord der ”uden Anstød eller Modsigelse kunne skrives efter det danske Sprogs egne Regler og med dets egne Midler” (1872, s. XI). Det betyder at ord som *Kapel* og *Kapital* har kunnet komme med, da ”Ministeriet⁷⁴ anvender *k* for latinsk *c*, hvor dette har *k*-Lyd” (smst.),

74 Det er ikke klart for mig hvad Grundtvig mere præcist refererer til. Det kan muligvis være *Madvig* 27.1.1855, der anerkender den nævnte brug af *k*. På den anden side tager *Madvig* (se afsnit 3.13.4)

men at ord som fx *Citron*, *Nation*, *Genie*, *Chaussee*, *jaloux* ikke har kunnet medtages: "Saadanne Ord have ikke deres Plads i en dansk Ordbog" (smst.). Retskrivningsordbogens manglende vejledning mht. stavning af fremmedord – "thi man er jo nødt til at skrive dem" (C. 29.11.1872) – påtales i flere anmeldelser og omtaler (fx *Ipsen*, *Alfred* 1894, s. 788). Og specielt *Jessen*, E. 30.12.1872 angriber Grundtvig for at gå for vidt i sin fordanskning af de fremmedord der er med, fx *Telegraf* og *Kemi*. Han kritiserer i det hele taget Grundtvig for at have medtaget og fordansket ord som kan "reformerer efter Rigsdagstidendens capricieuse Norm" (jf. note 74 og afsnit 3.23.4, RP8), uanset at den jo ikke skal følges af skolerne. Og han pointerer med rette at *Cirk.* 21.2.1872 næppe tilsteder "nogen eneste Reform i fremmede Ord", og at Grundtvig således (også) mht. stavning af fremmedord går videre end det grundlæggende ministerielle direktiv har givet ham lov til.

I ordbogens 2. udgave, *DHO 1880*, slækker Grundtvig noget på sine principper om udelukkelse af ikke-naturaliserbare fremmedord. Han anfører i forordet (s.V) at bogstavet *c* i hans ordbog jo aldrig anvendes til at betegne lyden *k* (allerede 1872 skriver han *k* i fx *Kapital*, *Karakter* og *Krep*), og at det derfor har "kunnet forsvares .. at medtage saadanne almindelig brugte Ord, hvori det udanske Bogstav *c* forekommer med Lyden af *s*" (smst.). I overensstemmelse hermed opretter han i 1880 et selvstændigt bogstav C mellem B og D med følgende 13 ordbogsartikler (med afledninger og sammensætninger): *Ceder*, *Celle*, *Cement*, *Censur*, *Centner*, *Ceremoni*, *Cirkel*, *Cisterne*, *citere*, *Citron*, *civil*, *Cylinder*, *Cypres*. Og i tillægget (*DHO 1882*) tilføjer han yderligere *Ce* (bogstavet), *Cigar*, *Cikorie*, *Cinnober*, *ciselere*. Af andre eksempler på ord med *c* som mangler i 1872, men kommer med senere, kan nævnes *December*, *Officer* (1880); *Medicin*, *Narcis*, *Proces*, *producere* (1882). Ord som de ovenfor nævnte *Nation*⁷⁵ osv. er der dog fortsat ikke plads til i *DHO*, og det samme gælder "Ord med *ph* eller *th* af græsk *φ* og *θ*, fordi disses Gjengivelse ved dansk *f* og *t* ikke er godkendt af Kultusministeriet" (1880, s.V); Grundtvig skriver dog (allerede fra 1872) ikke desto mindre *Telegraf*, hvad han som nævnt også kritiseres for af *Jessen*, E. 30.12.1872. Også oprindelig franske fremmedord som *Affære*, *Karantæne*, *Militær*, *Frisør*, *Humør*, *nervøs* (som *SRO 1891* skriver med *æ* og *ø* og ikke *ai* og *eu*, se nærmere under '1889-retskrivningen', afsnit 3.25.4, RP8) holdes fortsat ude af *DHO 1880*, hvad der må forstås sådan at Grundtvig erkender at ministeriet ville kræve dem skrevet *Affaire*, *nervous* osv.

afstand fra fordanskningerne *Kemi* og *Kor* (< *Chemi* og *Chor*) som faktisk er med i *DHO 1872*. En anden mulighed er at Grundtvig sigter til *RigsdRetskr.* 11.12.1871, der som bærer af "Rigsdagstidendens capricieuse Norm" for fordanskning af fremmedord if. *Jessen*, E. 30.12.1872 har spillet en rolle for Grundtvigs medtagelse og stavning af fremmedord i *DHO 1872*. En tredje og måske mere nærliggende mulighed er at Grundtvig simpelthen henviser til Kultusministeriets egen sprogbrug i cirkulærer som retskrivningsdirektivet *Cirk.* 21.2.1872, der fx skriver *Direktionen*, *Karakter*, *Konsonanter*, *Skolekommissioner*, *Vokaler*.

75 Til gengæld er ordet *national* med i ordbogens fortale: i *DHO 1872* skrevet *national* (s.V og VI), men i *DHO 1880* og *1884* (i optrykket af forordet fra 1872) skrevet *natjonal* (s. IX og X)!

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

'1872-retskrivningen' går ligesom '1871-retskrivningen' grundlæggende ind for at undgå "unødvendig Sammenskrivning". Det udmønter sig i 1872 bl.a. ved nye obligatoriske særskrivninger (i forhold til *Molbech 1859*) som *alle Vegne, efter at, en Del, far vel, for længst, for Resten, hvor meget, lige saa* 'i lige så høj grad', *nogen Sinde, nu om Stunder, om Bord, om endskjönt, hvad som helst, somme Tider, til fælles, ved lige*. Se nærmere i ordliste RP9 (afsnit 4.16).

1872 overholder Molbechs regel (se afsnit 3.9.4, RP9) om særskrevet præposition og sammenskrevet adverbium ved fx *ind ad Dören* : *indad* (adv.), *ud ad Væjen* : *udad* (adv.), *op ad Dagen* : *opad* (adv.), men anfører kun de særskrevne former (uden funktionsangivelse) af fx *inden for, inden i, oven for, oven paa, over for, uden for*; det særskrevne *neden for* anføres både som præposition i *neden for bakken* og som adverbium: "uden Styrelse desuden: *neden for, fra, om, til, under*" (mine kursiveringer).

Som en af de få retskrivningsændringer i 1880 nævner Grundtvig at han nu anerkender *indenfor, nedenfor, ovenfor* og *udenfor* som adverbier skrevet i ét ord, "ved Siden af den adskilte Skrivemaade, hvor de samme Forbindelser staa som styrende Fho. [dvs. forholdsord]" (s.VIII). Han bringer hermed *DHO* i yderligere overensstemmelse med Molbechs norm. Det er dog værd at bemærke at ændringen kun gælder de nævnte ordforbindelser, idet *DHO 1880* fastholder 1872-særskrivningerne af fx *bag efter, bag fra, bag ud, for fra, for ude, her ude, inden i, oven paa, uden om* uanset forbindelsernes funktion. Særreglen om sammenskrivning af de fire nævnte adverbier rækker således ikke ved at '1872-retskrivningen' primært er en særskrivningsnorm.

Også i nogle få andre tilfælde går Grundtvig (allerede i 1872) ind for sammenskrivning. Det gælder præpositionerne *fremfor* og *henved*, der skrives i ét ord i forbindelser som *fremfor alt, henved et Aar, henved tolv Tusende*, dvs. i overført, ikke-rumlige betydning, men i to ord "i ligefrem, stedlig Betydn.", som det er formuleret under artiklen *hen*, fx *træde frem for Kongen, kjøre frem for Dören* og *sætte sig hen ved vinduet* (mit eksempel). Præpositionerne *hen ad* og *hen imod*, der i '1889-retskrivningen' ligeledes skal skrives i ét ord i overført betydning, er i *DHO* kun opført som særskrevne forbindelser, hvorimod *indtil/ind til* ligesom i '1889-retskrivningen' og senere særskrives i konkret betydning, fx *ind til Byen, at gaa ind til Bens*, men sammenskrives "om Tiden", fx *indtil videre*.

Om bindestregen ("bindetegnet") skriver Grundtvig at den udstrakte brug i *DHO* skal henregnes til ordbogens redaktionelle forkortelsessystem, og at dens "Anvendelse i almindelig Skrift bør være indskrænket til meget lange Sammensætninger af mere end to Led" Han giver ingen eksempler, men tilføjer yderligere at bindestreg er overflødig i (proprie) sammenstillinger som *Vallø Stift, Sorø Akademi, Kjøge By, Lyngø Herred*. (1872, s. XII-XIII).

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø/(Ø+Ö)

Grundtvig er helt klar over at den norm han skal formidle, kun tillader at der bruges ét ø-tegn. I forordet til ordbogen gennemfører han da også ø i alle herhenhørende ord,

fx også *bør, øjeblikkelig* (se i citatet under RP4). Ikke desto mindre tager han sig i selve ordbogen den frihed konsekvent at skelne mellem *ø* og *ö* på samme måde som i stockholmerretskrivningsordbogen *GRO 1870* (se nærmere under 'stockholmerretskrivningen' (1869), afsnit 3.19.4, RP11). I forordet til *DHO* forsvarer han denne afvigelse med at der blot er tale om en udtaleoplysning: "Tegnene *ö* og *ø* der ere lige almindelige, ere her vel benyttede som Lydtegn, til nærmere Bestemmelse af Udtalen, hvad kun kan være oplysende for mange og forstyrrende for ingen; men de behandles i øvrigt som to Tegn for et og samme Bogstav" (s. XIII). Uanset denne forklaring er det svært at se Grundtvigs redaktionelle praksis som andet end et forsøg på at få lirket distinktionen *ø* : *ö* ind i den officielle retskrivningsnorm.

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA

Der er ikke i *DHO* nogen usikkerhed med hensyn til brugen af *aa/å*. Normen kræver indiskutabelt *aa*, og både i forordet og i selve ordbogen er kun dette tegn brugt – bortset fra et par steder i forordet hvor Grundtvig drilagtigt bruger *å*-tegnet til angivelse af lyden modsat bogstavet, fx "*aa* anvendes her overalt som Betegnelse for *å*-Lyden i alle de Tilfælde, hvor dette tidligere har været Brug" (1872, s. XIII; se også det lange citat i sidste afsnit under RP6 ovenfor). Grundtvig lægger i øvrigt ikke skjul på sin sympati for *å*-tegnet. Ikke alene anfører han de polemiske sammensætninger *paaagte*, *upaaanket*, *Paaaanding*, *blaaaaret* og *Smaaaal*⁷⁶ som eksempler på sin konsekvente anerkendelse af *aa* frem for *å*, men han udtrykker også direkte håbet om at *å*-tegnet snart må fortrænge *aa* (se citatet under RP6).

Om placeringen af *aa* i alfabetet, se '1892-retskrivningen', afsnit 3.27.4, RP12).

RP13: *e* eller *æ*: (Æ)

Grundtvig går i *DHO* mht. brugen af *e/æ* videre i den af 'stockholmerretskrivningen' anviste retning (*e* > *æ*) end der er hjemmel til i den molbechske 1865-norm. Det vedkender han sig selv i forordet, hvor han oplyser at han har rettet *Molbech 1859's e*-skrivemåder af *giev*, *skiev*, *Esel*, *Beest*, *Ert*, *Melk*, *vedde*, *hielpe*, (*en*) *Eg* – *Eggen*, til *gjæv*, *skjæv*, *Æsel*, *Bæst*, *Ært*, *Mælk*, *vædde*, *hjælpe*, *en* *Æg* – *Æggen*. Han gør dog samtidig opmærksom på at han i *DHO* langt fra har brugt *æ*-former i samme udstrækning som i sin stockholmerretskrivningsordbog fra 1870 (*GRO 1870*), men nu skriver fx *begge*, *Evne*, *heftig*, *hemme*, *nem*, *Seng*, *sjette*, *tjene* i stedet for *bægge* osv. (1872, s. XIII). Opslag i ordbogen (1880/82) viser i øvrigt at Grundtvigs sympati stadig ligger hos *æ*-skrivemåderne, som han gennemfører i flere ord hvor både *Holst 1863* og senere '1889-retskrivningen' foretrækker *e*-skrivemåderne, fx *blænde*, *Blændværk*, *gjærne*, *Hjærne*, *Hjærte*, *Stjerne*, *Æmne*, *Æventyr*. – Se også ordliste RP13 (afsnit 4.18).

76 Tilsvarende rædselseksemples er brugt i *Rask 1826*, s. 160, og i *Petersen, N.M. 1837*, s. 33, og bruges også senere i agitationen for *å* i 1930'erne og 1940'erne (*Galberg Jacobsen 1973*, s. 150).

RP14: o eller aa(å): (Å)

Grundtvig oplyser selv i forordet – med en vis beklagelse? – at ”Talordet 8, som i Retskrivningsordbogen [dvs. *GRO 1870*] skrives ”åtte”, [i *DHO*] som almindelig [er] skrevet *otte*” (1872, s. XIII). *GRO*’s å-skrivemåder *ladden*, *såld* ’si’ og *våd* ’fiskegarn’ er dog overført principielt uændrede til *DHO*’s aa-skrivemåder *laadden*, *Saald* og *Vaad* (*Molbech 1859* har *lodden/laadden*, *Sold/Saald* og *Vod*).

RP16: ie eller je i trykssvag stavelse: (JE)

Grundtvig har flere steder *je* i stedet for (eller ved siden af) *ie* hvor der hverken er hjemmel for det i traditionen eller i *Clausen mfl. 1870/Cirk. 21.2.1872*: *Balje* ”(en Vaskebalje; mindre rigtig ”Ballie”)”, *Brynje*, *Kastanje* (1880), *Linje* (”som oftest skrevet *Linie*” 1872, ”el. *Linie*” 1880), *Midje*, *Olje* ”el. *Olie*”, *trejde*, *Vilje* ”(mindre rigtig skrevet ”Villie”)”. *Molbech 1859* har her kun former med *i*: *Ballie*, *Brynje*, *Kastanie*, *Linie*, *Midie*, *Olie*, *treddie*, *Villie*. Se i øvrigt ordliste RP16 (afsnit 4.20).

RP17: Diftonger: EJ

Direktivernes kortfattede instruks om at ombytte *i* med *j* i ”de saakaldte Tvelyd” gennemføres naturligvis i *DHO* (ligesom den var gennemført i *GRO 1870*). Direktiverne giver ikke en tilsvarende mulighed for at ombytte *u* med *v* i v-diftongerne, hvad der dog ikke hindrer Grundtvig i at indføre *v*-stavemåder i ord som *August* (1880), *Bavtasten*, *favr* (”= fager”; fra *fager* henvises med *jvf.* til *favr* og *fejv*, og ved *fejv* står der ”= fager, favr”), *forbavse*, *Lav* ’sammenslutning’, *Lavrbær*, *Pavke* (1882), *Pavlun*, *Pavse*, *Sav*, *savne*, *Savværk*, *tav*, *tavs*; *Evropæer* (1880); *Lov*, *Plov*, *Tøv*.

De senere så omtumlede former *dej(g)*, *fej(g)*, *sej(g)* er i *DHO* skrevet uden *g*, ved *fej* dog med tilføjelsen ”ogsaa *fejg*”. *Molbech 1859* har her *fejg*, men formerne uden *g* som de primære ved de to andre: *Dei*, *sei* (*Holst 1863* har *Deig*, *feig*, *seig*).

RP18: Stumt d generelt: (÷D)

Også mht. udeladelse af stumt *d* går Grundtvig videre end direktiverne hjemler, og overfører *d*-løse *GRO*-skrivemåder til *DHO*: *endskjönt*, *fælles*, *Gissel*, *gotte* (*sig*), *tit*, *Trusel*; *d* er bevaret i *fraadse* (ligesom i *GRO*: *frådse*).

RP19: Stumt d i forbindelserne dsk og nds: SK

Grundtvig stryger naturligvis stumt *d* i *kysk*, *Kusk*, *Glans*, *Prins* som angivet i direktiverne og har derudover *d*-løse skrivemåder i fx *jysk*, *kysk*, *tysk*, *vaske*; *danse*, *granske*, *Grænse*, *Krans*, *Lanse*, *Prins*, *ænse*.

RP21: Stumt h: (÷H)

(a) Grundtvig bevarer stumt *h* foran *j* og *v* i traditionelt omfang, men ændrer dog med henvisning til etymologien *Hjærpe* til *Jærpe* i 1880 (s. VIII). Han skriver (*et*) *Ting* uden *h* som også *Molbech* foretrækker det, og bevarer *h* i konjunktionen *thi* (hvor *GRO* havde *tí*).

(b) *DHO* har skrivemåder uden stumt *h* i låneordene *Len*, *Red*, *Rinskvind* (1882), *Tē*, *Trone*, svarende til *GRO* (der dog ikke har *rinskvind* med) og i hovedsagen i modstrid med Molbechtraditionen.

(c) Om stumt *h* i fremmedord, se RP8, slutningen.

(d) Grundtvig stryger i *DHO* det forlængende *h* i *Ur* ligesom i *GRO* og i modstrid med Molbech.

RP22: *v* eller *f*: F, AF

DHO går ligesom *GRO* (og uden eksplicit hjemmel i direktiverne) ind for *f*-skrivemåder i *groft*, *stift*, *haft*. Den skriver ligeledes *f* i *Fernis* og *Fiol(in)* (i 1880 med henvisninger fra *Viol(in)*), og i 1882 ved *Violin* med oplysningen ”nu mere alm. end *Fiolin*”). I *af(-)* er *f* bibeholdt.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: ÷E

Grundtvig overfører i flere tilfælde radikale *e*-løse bøjningsformer fra *GRO* (se nærmere under ’stockholmerretskrivningen’ (1869), afsnit 3.19.4, RP24) til *DHO* og går således også her ud over de beføjelser der er indeholdt i normens officielle direktiver.

(a) Substantiverne *Klo*, *Kø*, *Taa* behandles i *DHO* 1872 efter mønstret ”en *Klo*, best. F. Kloen, Flt. Klør (el. Kløer), best. F. Klørene (el. Kløerne)”, og i et svar på den kritiske anmeldelse C. 6.11.1872 oplyser Grundtvig at det skal forstås sådan at han betragter de *e*-løse former, *Klør* – *Klørene*, som de rigtige, omend han anerkender at formerne i parentes er de almindeligt skrevne (*Grundtvig* 13.11.1872). I 1880 justerer han de tre ordbogsartikler sådan at det nu ved den bestemte form fremgår helt klart hvad han foretrækker, fx ”*Klo* .. b. F. alm. Kløerne, rettest Klørene”. De øvrige substantiver på trykstærk vokal, fx *By*, *Le*, har alle pluralis på *-er* (se nærmere under ’stockholmerretskrivningen’ (1869), afsnit 3.19.4, RP24).

(b) Også ved valgfri bøjningsformer af verber på trykstærk vokal foretrækker Grundtvig i en del tilfælde skrivemåden uden *e*, specielt i præteritum og præteritum participium. *DHO* 1872 anfører således nedenstående skrivemåder, hvoraf de fleste svarer til skrivemåderne i *GRO* 1870 (afvigelser fra *GRO* er sat i < >; understregede former er af Grundtvig eksplicit anført som de rigtige). Flere af formerne har accent i *DHO*, fx *snér*, *snét*, *snót*. Sådanne accenter er ikke medtaget nedenfor da de primært er brugt som udtalevejledning (se nærmere ovenfor under RP4).

ske – sker – skede/<skete> – sket

sne – sner – snede – snet

te – ter – tede – tet

befri – befrier – befriede – befriet

fri – frir – fride/ <friede> – frit/friet

ri – rir – ride/ <riede> – rit/riet

si – sir – siede/ <siede> – sit/siet

bo – bor – bode/ <boede> – bot/boet

glo – glor – glode/<gloede> – glot/gloet
 gro – gror – grode/<groede> – grot/groet
 sno – snor – snode/<snoede> – snot/snoet
 tro – tror – trode/<troede> – trot/troet
 dy⁷⁷ – dyr – dyde/<dyede> – dyt/dyet
 forny – fornyer – fornyede – fornyet
 gry – gryr – gryde/<gryede> – gryt/gryet
 sky – skyr – skyde/<skyede> – skyt/skyet
 sy – syr – syde/<syede> – syt/syet
 dræ – drær – [] – []
 dø – dør – døde – død
 gø – gør – gøde/<gøede> – gøt/gøet
 klø – klør – kløde/<kløede> – kløt/kløet
 tø – tør – tøde/<tøede> – tøt/tøet
 attraa – attraar – attraade/<attraaede> – attraat/attraet
 flaa – flaar – flaade/<flaaede> – flaat/flaet
 formaa – formaar – formaa<e>de – formaaet
 naa – naar – naade/<naaede> – naat/naaet
 skraa – skraar – skraade/<skraaede> – skraat/skraet
 slaa – slaar – slog – slaet/slagen
 spaa – spaar – spaaede/<spaaede> – spaat/spaaet
 saa – saar – saaede/<saaede> – saat/saaet.

DHO tilpasser sig altså den traditionelle norm ved at tilføje præteritums- og præteritum participiums-former på *-ede* og *-et*, men obstruerer samtidig denne norm ved udtrykkeligt at anføre formerne på *-de* og *-t* som de ”rigtigere”. Præsens passiv er ikke oplyst i *DHO*, men ligesom ved *GRO* (se afsnit 3.19.4, RP24) kan man formentlig regne med at *DHO* vil foretrække former som *sis* og *flås* mv.

(c) Adjektiver på trykstærk vokal i ubestemt form singularis behandles i *DHO* på samme måde som i *GRO* (se nærmere i afsnit 3.19.4, RP24).

RP25: Bøjning af fremmedord: DOB

(a) Ord med kort vokal og **hovedtryk** på sidste stavelse har altovervejende konsonantfordobling under bøjning, fx *Paragraffer* (1880), *Almanakker*, *Fabrikker*, *Grammatikken* (1882), *Mimikken* (1882), *Parykker*, *Parceller* (1880), *Protokoller*, *Programmer*, *Kolosser*, *Narcisser* (1882), *Institutter* (1882), *Minutter*, *Mulatter*, *Musvitter*, *Parketter* (1880). Med enkeltkonsonant har jeg dog noteret pluralisformen *Jesuitter* (1880).

(b) Typen med stum slutkonsonant er ikke repræsenteret i *DHO* (jf. ordliste 25b (afsnit 4.32)).

77 Verbet *du* (det eneste på *-u* i fx *RO2*) mangler i oversigten da det i *DHO* ligesom i *GRO* ikke tilhører gruppen af verber på trykstærk vokal, men kun er anført i formen *due* (med bøjningsformerne *duer* – *duede* – *duet*). Verbet *vi/vie* (*RO2*) har i *DHO* og *GRO* kun formen *vie*, og *gi/gie* er slet ikke med i Grundtvigs ordbøger.

(c) I typen med **bitryk** på sidste stavelse ser *DHO* ud til ligesom i type (a) at foretrække dobbeltkonsonant, fx *Humbuggen* (1882), *Fændrikker* (1880), *Møtrikker*, *Karnevallet* (1882), *Biskopper*, *Dompapper*, *Atlasser* (1880); dog *Punktumer* (1880).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Også orddelingsreglerne får et ord med på vejen i forordet til *DHO*: ”*Stavelsedelingen er her den gamle*” (et *La-gen*, jeg *be-der*, at *el-ske*, en *El-skov*, en *Blom-string*), ”for hvilken der ikke gives noget andet Forsvar end dens almindelige Brug” (1872, s. XIII).

RP27: Kommatering: GRA

Grundtvig udtaler sig ikke om kommatering, men sætter grammatiske kommaer før og efter ledsætninger. Hertil kommer også at han gennemgående (i forordet til *DHO*) sætter komma foran ledsætningsækvivalenter med *for at* + infinitiv (se fx citatet ovenfor under RP6, der indeholder to kommaer af denne type).

3.25. '1889-retskrivningen'

3.25.1. Hovedtræk: '1889'

'1889-retskrivningen' afløser '1872-retskrivningen' (afsnit 3.24) og er officiel norm for alle offentlige og visse private skoler 1889-1892. – Normens statusdirektiv er kultusminister Scavenius' store retskrivningsbekendtgørelse, *Bek. 7.6.1889*, og dens indholds-direktiver er dels samme bekendtgørelse, dels *SRO 1891* (Såbys retskrivningsordbog, 1. udg.) og dels afhandlingen *Sörensen 1887* (Axel Sörensen: "En lille bemærkning om de danske biord"). – '1889-retskrivningen' er den første officielle norm der er kodificeret såvel i et omfattende systematisk regelsæt som i en tilhørende retskrivningsordbog. Normen kan overordnet karakteriseres som relativt progressiv i fonetisk retning, ikke alene sammenlignet med den private modretskrivning 'den litteraire Retsskrivning' (1889; se afsnit 3.26), men også i forhold til den officielle forgænger, '1872-retskrivningen', og den officielle efterfølger, '1892-retskrivningen'.

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1872-retskrivningen', kan nævnes:

- Afskaffer palataliseringsmarkøren *j* efter *k* og *g* og skriver fx *gennem*, *Kærlighed*, *skøn* (og ikke *gjennem*, *Kjærlighed*, *skjøn*) (RP6).
- Er moderat fordanskende ved stavning af fremmedord og skriver fx *Bolsje*, *Inspektør*, *Kaptajn*, *Karantæne*, *sitre*, *Sjakal* (men fx *Malheur*, *Revu*, *Rutsche*) (RP8).
- Anbefaler (halvhjertet) og bruger (delvis) distinktionen *ø* : *ö* til betegnelse af forskellige *ø*-udtaler (RP11).
- Hælder mest til at bruge *e* til at betegne kort *æ*, fx *gerne*, *Hjerne*, men viser dog også en vis åbenhed over for *æ*, fx *bægge*, *Fjæld*, *fornæmme*, *næppe* (RP13).
- Skriver generelt *je* efter kort stavelse i ord som *Lilje*, *Brynje*, *tredje* (men *Linie*) (RP16).
- Fastholder skrivemåder uden stumt *d* i fx *Gissel*, *Grænse*, *hvitte*, *Sveske*, *tit* og stryger desuden *d* i bl.a. *fraase*, *grangivelig*, *Kres*, *Tissel*; fastholder og indsætter til gengæld *d* i enkelte ord, specielt i forbindelsen *dsk*, fx *hadsk*, *jydsk*, *myldre*, *tradske*, *Vædske* (RP18-19).

'1889-retskrivningen' afløses af '1892-retskrivningen' (afsnit 3.27)

3.25.2. Indholdsdirektiver: '1889'

'1889-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm der er beregnet for alle offentlige skoler og seminarier og for visse privatskoler (se nærmere i afsnit 2.25.1). Den afløser '1872-retskrivningen' og gælder fra 1889 til 1892, hvor den afløses af '1892-retskrivningen'. – Ud over hovedfunktionen som skolenorm kom '1889-retskrivningen' via Krigsministeriets *Kundg. 30.1.1891* til også at fungere som norm for hærens retskriv-

ning fra 1891 til 1892, hvor den ligeledes blev afløst af '1892-retskrivningen'. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.17, og her i normkapitlet, afsnit 3.17.

1889-normens statusdirektiv er videreførelsen af *Medd. 1888, Bek. 7.6.1889* (delvis citeret i afsnit 2.25.1), der ligeledes er dens primære indholdsdirektiv. Som leksikalsk indholdsdirektiv har normen derudover *SRO 1891* og som supplerende anbefalet direktiv *Sørensen 1887*. Om baggrunden for direktiverne og om deres status og autoritet, se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.23-26.

Bek. 7.6.1889 er den omfattende *Bekjendtgørelse [nr. 83 af 7.6.1889] fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Retsskrivningen*. Den fylder i alt 10½ side og indeholder ud over de indledende bestemmelser om gyldighedsområde og ikrafttræden 23 punkter (i det følgende omtalt som §'er) med detaljerede retsskrivningsregler. Desuden indeholder den en kort afsluttende oversigt over de forandringer der er foretaget i forhold til det foreløbige indholdsdirektiv fra året før, *Medd. 1888* (Kultusministeriets *Meddelelse [af 24.7.1888] angaaende fremtidige Retsskrivningsregler* (se nærmere i afsnit 2.24)). Bekendtgørelsen er underskrevet og for store deles vedkommende udarbejdet af kultusminister J.F. Scavenius. Forandringerne i forhold til *Medd. 1888* er foretaget efter forhandling med Viggo Såby i forbindelse med hans redaktion af *SRO 1891*.

SRO 1891 er 1. udgave af Såbys retsskrivningsordbog, dvs. Viggo Saaby: *Dansk Retsskrivningsordbog. Udarbejdet i Overensstemmelse med de ministerielle Retsskrivningsregler af 7de Juni 1889*, 1891 (IX + 221 s.). Den er '1889-retsskrivningens' leksikalske indholds-direktiv, udarbejdet af Såby i overensstemmelse med 1889-bekendtgørelsen og efter forhandlinger med Kultusministeriet; se evt. nærmere i kronologien (kapitel 5) under *Scavenius 12.9.1888 ff.* Ordbogen indeholder en fortale (s. III-IX), selve den alfabetiske ordbog (s. 1-219), en forkortelsesliste (s. 220) og en halv side med "Rettelser og Til-læg" (s. 221). I fortalen til ordbogen supplerer Såby på nogle punkter bestemmelserne i *Bek. 1889*, og giver i visse tilfælde anvisninger som går ud over hvad der fremgår af bekendtgørelsen, og som i senere retsskrivningsordbøger får deres plads i ordbøgernes retsskrivningsvejledning (se fx RP13 og RP25). Antallet af sider i selve ordbogen i *SRO 1891* er nærmest det samme som i Grundtvigs *DHO 1880*, der indeholder 218 sider, og det er derfor umiddelbart nærliggende at anslå antallet af ord til også at være nogen-lunde det samme, dvs. ca. 50.000. Såby anfører dog selv i sit forord (s.V) at *SRO 1891* med hensyn til "Ordrigdom ..i Virkeligheden [er] en Del større end Grundtvigs", bl.a. fordi han ikke har overtaget Grundtvigs system med anførelse af sammensætninger under både deres første- og andetled (se evt. nærmere under '1872-retsskrivningen', afsnit 3.24.2). Hertil kommer også at *SRO* ikke er nær så restriktiv mht. optagelse af fremmedord som *DHO* (se afsnit 3.24.4, RP8), men tværtimod føler sig forpligtet til at medtage almindeligt brugte fremmedord som indeholder ortografiske problemer: "thi det er Retsskrivningsordbogens Opgave at angive Bogstaveringen af de Ord, som nu engang ere i Brug, hvad enten de ere nødvendige eller ikke" (smst., se i øvrigt nedenfor under RP8).

Sørensen 1887 er Axel Sørensens afhandling "En lille bemærkning om de danske bi-

ord”, trykt i *VorUng*. 1887, s. 416–430. Afhandlingen drejer sig om brugen af adverbialt *-t* på adjektiver på *-ig* og *-lig* og anvises if. *SRO 1891*, s. VIII, af Kultusministeriet som indholdsdirektiv for brugen af adverbialt *-t* (se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.26). Axel Sörensens afhandling er en kraftigt revideret udgave af samme forfatters bemærkninger om emnet i et brev til Kultusministeriet (se nærmere i bibliografien under *Sörensen ca. juni 1886*). Dens regler for brug af adverbialt *-t* er parafraseret i kort form i *SRO 1891*, s. IX. Efter anbefalingen i *SRO 1891* udsendes afhandlingen let revideret som selvstændigt tryk på 16 sider med titlen *Danske biord. Småbemærkninger* (Sörensen 1891).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er de nævnte indholdsdirektiver, som jeg henviser til med *Bek. 1889*, *SRO 1891* og *Sörensen 1887*. Henvisninger til §-numre uden yderligere kildeangivelse gælder *Bek. 1889*. I de relativt få tilfælde hvor reglerne i *Bek. 1889/SRO 1891* – bortset fra tilføjelse og strygning af eksempler og lignende detaljer – afviger fra de foreløbige regler i *Medd. 1888*, gør jeg rede for det i forbindelse med behandlingen af det pågældende RP (se RP6; RP8, pkt. I.e; RP11; RP18; RP21 og RP25).

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de handlede ords stavemåde i ’1889-retskrivningen’ (*Bek. 1889* og *SRO 1891*).

3.25.3. Normprofil: '1889'

	<i>Til sml.: '1872'</i>	'1889'
• RP1	(LAT)	(LAT)
• RP2	STO	STO
• RP3	ENK	ENK
• RP4	÷E	÷E
• RP5	ENK	ENK
• RP6	+J	÷J
• RP7	(DAN)	(DAN)
• RP8	FRE	(DAN)
• RP9	SÆR	SÆR
• RP10	PLU	PLU
• RP11	Ø/(Ø+Ö)	(Ø+Ö)
• RP12	AA	AA
• RP13	(Æ)	(E)
• RP14	(Å)	(Å)
• RP15	STJ	STJ
• RP16	(JE)	JE
• RP17	EJ	EJ
• RP18	(÷D)	(+D)
• RP19	SK	(DSK)
• RP20	+G	+G
• RP21	(÷H)	(÷H)
• RP22	F,AF	F,AF
• RP23	LD	LD
• RP24	÷E	(÷E)
• RP25	DOB	(DOB)
• RP26	MEK	MEK
• RP27	GRA	GRA

Profilschema for '1889-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1889-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1872-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1872-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.25.4. Uddybning: '1889'

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

Bek. 1889 er ligesom resten af *Lovtidende*, som bekendtgørelsen er trykt i, sat med gotiske bogstaver. I § 1 foreskriver bekendtgørelsen: "Saavel den latinske som den gotiske Bogstavrække indøves i de lærde Skoler og Seminarierne", og tilføjer: "I Almueskolen behøver kun den latinske Bogstavrække at indøves skriftligt". Man kan bemærke at for-

muleringen åbner mulighed for at der stadig også undervises i skriftlig brug af gotiske bogstaver i folkeskolen. Der er her tale om en lempelse i forhold til *Cirk. 10.5.1875* der pålagde skolerne for fremtiden kun at undervise i skrivning af det latinske alfabet (jf. under '1872-retskrivningen', afsnit 3.24.4, RP1). Lempelsen skal muligvis ses i lyset af at Kultusministeriet efter udsendelsen af 1875-cirkulæret modtog – og imødekom – nogle ansøgninger fra skoledirektioner om tilladelse til fortsat at undervise i skrivning af det gotiske alfabet ved siden af det latinske; se *Skrivelse 12.11.1875* og *Skrivelse 28.12.1875* i kronologien (kapitel 5).

SRO 1891 omtaler ikke spørgsmålet om latinsk eller gotisk skrift, men er sat med udelukkende latinske bogstaver.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Hovedspørgsmålet om brug af store eller små bogstaver i appellativer besvares klart af *Bek. 1889*, § 2: De store begyndelsesbogstaver bibeholdes som allerede bebudet i *Medd. 1888* (uanset den udbredte stemning for deres afskaffelse der var op til udsendelsen af *Medd. 1888*, se nærmere i afsnit 2.23 om Scavenius' retskrivningskommission). Det fastslås således at de dels bruges i "alle egentlige Substantiver", dels i visse "substantivisk brugte Adjektiver".

I en anmærkning gøres der rede for hvad der skal forstås ved "egentlige Substantiver". Hovedkriteriet er at de kan bøjes substantivisk, dvs. have efterhængt bestemt artikel. Der opregnes 6 hovedtyper: 1) "oprindelige Substantiver", fx *Gud, Konge, Danmark, Visdom, Elsker, Røgelse, Enere, et Hundrede*, 2) "infinitiviske Substantiver paa en", fx *Elsken, Liden*, 3) "nogle substantiviske Pronominer, brugte i abstrakt Betydning", fx *mit Jeg, Selvet, et Intet*, 4) "adjektiviske Substantiver i bestemt Form, der betegne et Sprog eller et Folk", fx *Dansken, Tysken*, 5) oprindelige adjektiver og participier der ender på -e og er neutrumsord, fx *et Onde, et Foretagende, for mit Vedkommende, Højre og Venstre* som partibetegnelser, 6) et par oprindelige, betydningsmæssigt svækkede superlativer: *en Kæreste – Kæresten, en Øverste – Øversten*.

Som eksempler på substantivisk brugte adjektiver der skal skrives med stort, nævner *Bek. 1889* følgende: 1) "Adjektiver, der betegne Sprog, Folk (Nationer) eller Religionsbekendere, fx *Dansk, de Svenske, en Kristen*, 2) "enkelte Adjektiver, brugte som et Slags Egennavne paa Personer", fx *den Almægtige 'Gud', den Korsfæstede 'Kristus', den Onde 'Djævelen'*, 3) "Adjektiver og Ordenstal, brugte som Tillægsnavne til Personer", fx *Gorm den Gamle, Kristian den Niende, Hellig Knud*, eller som sammen med et substantiv danner et (toleddet) proprium, fx *Vestre Kirkegaard, Store Kongensgade*.

Ud over reglerne for brug af store bogstaver i substantiver og substantivisk anvendte adjektiver indeholder § 2 bestemmelser om brug af stort bogstav i tekststart og efter punktum mv. og i tiltalepronomenene *I, De, Dem, Deres* samt *Han, Hun* brugt i tiltale; desuden i fx *Hans Majestæt, Hendes kongelige Højhed*.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Vokalfordobling som princip bortfalder med *Bek. 1889*, § 10. Den beholdes dog "i et

par enkelte Ord" for at undgå misforståelse, nemlig *een* – *eet* og *viis* – *viist* til forskel fra *en* – *et* og *vis* – *vist*. I sammensætninger og afledninger som *enbenet* og *Visdom* skal der derimod altid skrives enkeltvokal (ved en fejltagelse overlever sammensætningen *alviis* dog i SRO 1891 ff., se nærmere i afsnit 3.27.4, RP3).

Accenttegn må ikke bruges i danske ord som erstatning for den afskaffede dobbeltvokal. Men i fremmedord med tryk på sidste stavelse kan man for at undgå misforståelse sætte accent over *e*, fx *Armé*, *Allé*, *Kanonér*⁷⁸ (se også nedenfor under RP8, § 22.II).

RP4: Længdeangivende *e*: ÷E

"Det *stumme* og *understøttende e* bortfalder" (*Bek. 1889*, § 10). Muligheden for at bevare længdeangivende *e* for at undgå misforståelse (fx *for* : *føer* som i '1872-retskrivningen') nævnes ikke i *Bek. 1889*, der således kun har vokalfordoblingen tilbage som middel til ortografisk skelnen mellem forskellige betydninger (se RP3). Accenttegn kan heller ikke bruges da der i de relevante tilfælde er tale om oprindeligt danske ord, som ikke må få accent (se RP3). I et enkelt ord, stednavnet *Møen*, bevarer *Bek. 1889* understøttende *e*, hvorimod der skal skrives *Fyn* uden *e*. Denne ortografiske forskelsbehandling udlignes dog delvis 3 år senere (se nærmere under '1892-retskrivningen', afsnit 3.27.4, RP4).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

"*Medlydsfordobling* foran anden Medlyd bortfalder – *Døtre, sikre, mudre, ofre, tapre* (men naturligvis: *attraa, Baggrund, Uddrag* ..)" (*Bek. 1889*, § 21).

Herudover giver § 21 generelle regler for konsonantfordobling mellem to vokaler hvoraf den første er kort, fx *Skrædder* (se nærmere under '1892-retskrivningen', afsnit 3.27.4, RP5), *skaffe*, *Skellet*, *Brylluppet*, idet dog *j* og *v* aldrig fordobles, fx *eje*, *Navet*. Efter lang vokal skrives der dobbeltkonsonant i følgende tilfælde: 1) i ord hvor den lange vokal følges af hård g-lyd, fx *Læggen*, *Plaggen* 'hesten', *Skægget*; 2) i ordene *Næbbet*, *otte*, *sjette*, *Sotten*, *Ætten*.

RP6: Palatalisering: ÷J

Med *Bek. 1889*, § 16, afskaffes palataliseringsmarkøren *j* efter *g* og *k* før *e*, *æ* og *ø*. Der skrives således fx *gennem*, *gælde*, *gøre*, *kende*, *Kærlighed*, *købe*, *Forskel*, *skænke*, *skøn* (og ikke længere *gjennem*, *gjælde*, *gjøre*, *kjende*, *Kjærlighed*, *kjøre*, *Forskjel*, *skjænke*, *skjon*). Der kan dog fortsat valgfrit skrives *j* i "danske Navne .. foran betonet *e*, *æ*, *ø*": saaledes *Køge*, *København* eller *Kjøge*, *Kjøbenhavn*" (mine kursiveringer). Ikke desto mindre gennemfører Viggo Såby i SRO 1891 konsekvent skrivemåderne uden *j* i *København* og i *Køge*, der i ordbogens alfabetiske del kun er anført i disse former og uden oplysninger om de tilfaldte sideformer. Det taler dog i nogen grad til forsvar for Såby at han i fortalen gør opmærksom på denne og andre udeladelser i selve ordbogen: "Da Ordbogen kun til Dels

78 I *Bek. 1889* er det faktisk accent grave der er brugt i disse tilfælde (i *Lovtid.*), men i både *Medd. 1888* og *Bek. 1892* er tegnet accent aigu, og det må også være det der har været meningen i *Bek. 1889*.

indeholder begge Former, skal jeg erindre om, at Retskrivningscirkulæret i enkelte Tilfælde tillader dobbelte Former, se § 16 (*København* og *Kjøbenhavn* o. s. v.), § 17 (*Tor* og *Thor* o. s. v.) og § 8 (de *toge* og de *tog* o. s. v.; dog altid: de *bleve* og de *vare*)” (s.VIII).

Medd. 1888 var mindre eksplicit mht. brugen af *j* i danske navne, men måtte formentlig også forstås sådan at der var valgfrihed: ”I danske Navne *kan j* beholdes efter *g* og *k* foran betonet *e*, *æ*, *ø*; saaledes *Kjøge*, *Kjøbenhavn*” (§ 16; mine kursiveringer).

1889-bekendtgørelsens afskaffelse af *j* gælder udtrykkeligt kun når det bruges som palataliseringsmarkør: ”Ellers beholdes *j* i alle Tilfælde efter hidtidig Brug, selv om det i nogles Mund er blevet stumt, altsaa: *Fjeder*, *Fjer*, af *fjedre*, *Mjød*, *Sjælland*, *Skjald*” (*Bek.* 1889, § 16; mine kursiveringer). Se også RP15.

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Bogstavet *c* forekommer som tidligere nævnt kun i fremmedord og er i overensstemmelse hermed kun omtalt i *Bek.* 1889's fremmedordsparagraf, § 22, hvor det bl.a. foreskrives at det beholdes hvor det udtales som *s* (se nærmere under RP8, pkt. I.a). *SRO* 1891 har et selvstændigt bogstav *C* af ca. 1½ sides omfang mellem *B* og *D*.

Om bogstavet *q* fastslår *Bek.* 1889 kort i § 19: ”*Q* ombyttes i danske Ord med *k*”, og i fremmedordsparagraffen fastslås det yderligere at ”*Q* og *x* ombyttes i almindelig brugte Ord med henholdsvis *k* og *ks*” (§ 22.I.b; mine kursiveringer). *SRO* 1891 har i overensstemmelse hermed ikke noget selvstændigt bogstav *Q* mellem *P* og *R*. Bogstavet *q* optræder i det hele taget meget sjældent i ordbogen. Jeg har kun fundet det i *Acquit*, *Don-Quijotisk* og *Roquefort-Ost* (hvorimod ord som *breloque/berloque*, *marquis*, *piqué* og *piquet* er fordansket til *Berlok*, *Markis*, *Piké*, *Piket*).

Bogstavet *w* har i *Bek.* 1889 fået sit eget (under)punkt i fremmedordsparagraffen: ”*W* bruges i Ordene *Whig*, *Whisky* og *Whist* (og i en Sættelse som *Wienervogn*); ellers skrives *v*” (§ 22.I.g; mine kursiveringer). *SRO* 1891 har dog ikke noget selvstændigt bogstav *W* mellem *V* og *X*, men ordene med *w* er placeret inde under bogstavet ”*V* (*W*)” som om de var skrevet med *v*. Ud over de nævnte ord med *w* har *SRO* 1891 følgende (overvejende proprie) opslagsord: *Wandsbeck*, *Weichsel*, *Weymouthfyr*, men skriver enkelt-*v* i fx *Valdhorn* og *Vigvam*.

”*X* ombyttes i danske Ord med *ks* undtagen i 16, der skrives *sejsten*” (§ 20; mine kursiveringer). Og i almindeligt brugte fremmedord foreskriver fremmedordsparagraffen samme ombytning (se citatet ovenfor under *q*).⁷⁹ Ikke desto mindre har *SRO* 1891 et ganske kort bogstav *X* mellem *V* og *Y* med artiklerne *X*, *Xanthippe*, *Xeres* og *Xylograf*, dvs. primært ord hvor *x* udtales *s*. Derudover forekommer *x*, med støtte i *Bek.* 1889, i *SRO* 1891 i enkelte oprindelig franske ord – jeg har kun noteret *Pas de deux* og *jaloux* – og, uden udtrykkelig støtte i bekendtgørelsen, foran *c* i ord som *excellere*, *excentrisk*, *excerpere*, *exceptionel*; den særlige *exc*-regel formuleres først i Henrik Bertelsens Retskriv-

79 Reglerne er uændrede i forhold til *Medd.* 1888. Forud for udsendelsen af *Medd.* 1888 var der imidlertid også andre muligheder inde i billedet. Se nærmere i afsnit 2.23.4.

ningsvejledning i *SRO 1918* (§ 21, s. 7). Ellers gennemføres *ks* i ord som fx *Eksport*, *ekstra*, *Maksimum*, *Tekst*.

Om *z* foreskriver 1889-bekendtgørelsen at det i oprindelig tyske ord ombyttes med *s*, fx *sire*, *vansire*, *sitre*, og at det ellers beholdes, fx *Zone*, *Zenit*. Grundtvigs fordanskning *Sobel* (opr. russisk, indlånt via tysk) er i *SRO 1891* bibeholdt i denne form. I øvrigt skriver ordbogen *z* i fremmedord, fx *Benzoe*, *Ekzem*, *Mestiz*, *Mezzosopran*, *Pincenez*, *Razzia*, *Rendezvous*.

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN)

Spørgsmålet om stavning af fremmedord er i *Bek. 1889* behandlet detaljeret i § 22, "Fremmede Ords Skrivemaade". Paragraffen består af fire hovedafsnit, hvoraf dog kun de tre første er nummereret (med romertal), mens det fjerde – nedenfor markeret "[IV]" – typografisk fremstår som et underafsnit af afsnit III. Paragraffen har følgende hovedindhold (strukturen og de fleste eksempler er bibeholdt; eksempler og overskrifter mv. der er tilføjet af mig, er sat i []):

I. [Fremmede bogstaver og bogstavkombinationer]

a) Bogstavet *c* beholdes når det udtales som *s*, fx *Centrum*. Det samme gælder stumt *c* efter *s*, fx *Scene*. Når *c* udtales som *k*, skrives det som hovedregel *k*, fx *Vokal*, *Konsonant*; skrivemåden med *c* bevares dog foran et andet *c* når dette udtales som *s*, fx *Accent*.

b) Bogstaverne *q* og *x* ombyttes med *k* og *ks* i "almindelig brugte Ord" (se også RP7).

c) Bogstavkombinationerne *ph*, *th* (= græsk θ (theta), hvad *Bek.* dog ikke udtrykkeligt nævner), *rh* og *ch* (= græsk χ (khi)) ombyttes med *f*, *t*, *r* og *k* i "almindelig brugte Ord", fx *Filosofi*, *Sfære*; *Tæter*, *Teologi*; *Rytme*; *Katekismus*, *Kemi*, *Skema*. Kombinationen *ps* bibeholdes, fx *Psykologi* (dog valgfrit i (*P*)salme).

d) Bogstavet *z* ombyttes med *s* i oprindelig tyske ord, fx (*van*)*sire*, *sitre*, men bibeholdes i øvrigt, fx *Zone*, *Zenit* (se også RP7).

e) Bogstavkombinationen *sch* ombyttes med *sk*, *ch*, *sj* eller bevares efter følgende regler: 1) *sch* ombyttes med *sk* i ord hvor der ved siden af *sch*-formen findes en form med *sk*, fx i græske ord som *Skema*, *Skisma*, og i ord som *Droske*, *Mansket*, *Skak*, *Skalotteløg*, *Skatol*, *Skellak*. 2) I tyske ord bibeholdes *sch*, fx *Bratsch*, *Gletscher*, *rutsche* (men *Bolsjer*). 3) I ord fra fransk og engelsk ombyttes *sch* med *ch* eller *sh* efter det pågældende sprogs regler, fx *March*, *Sherif*, *Shirting* (men *Sjal*, *sjippe*). 4) I ord fra andre (især ikke-(indo)europæiske) sprog ombyttes *sch* med *sh*, fx *Janitshar*, *Shah*, *Shaman*, *Sheik*, *Shiit*, *Kashmir* (men *Kautsjuk*, *Sjako*, *Sjakal*, *sjakre* og "som nu ogsaa sædvanligt" *sjofel*). – Dette punkt er kraftigt udbygget i forhold til *Medd. 1888*.

f) Bogstavet *t* skrives ikke mellem *n* og *s* i ord som *Intelligens*, *Finanser*.

g) Bogstavet *w* bruges i ordene *Whig* og *Whisky* mfl. (se nærmere ovenfor under RP7).

II. [Oprindelig franske ord]

Hovedreglen for oprindelig franske ord er at de skrives som på fransk, også selvom de er almindelig brugt på dansk.

Af konsonanter og konsonantkombinationer som bevares med særlig fransk udtale, nævner bekendtgørelsen eksplicit *j, g, ch, ll, gn, ç*, stumt *h*, stum slutkonsonant samt forbindelsen *ti*; og af vokaler og vokalkombinationer mv. nævnes tilsvarende *au, eau, ay, oy, oi, ei, ou, e* (= *ø*), *u, en, em, on*. Som eksempler anføres bl.a. *jaloux, Geni, Prestige, Chalup, Broche, Chenille, Vignet, Façon, Malheur, Buffet, Atelier, Nation; Chaussé, [Niveau (SRO 1891)], Rayon, loyal, Toilet, Teint, brouillere, [Premierminister (SRO 1891)], Revu, gentil, Emballage, [Ballon (SRO 1891)]*. Mht. bogstaverne *c* og *q* henvises der i det pågældende afsnit til reglerne i det foregående afsnit (I.a-b).

Om accenterne står der "De franske Accenter kunne beholdes", og der gives eksempler på ord med *aigu, grave* og *circonflexe* (og *cedille*): *Entré, Tantième, Gêne, Têten, Façon*. Bekendtgørelsen giver med sit "kunne beholdes" (altså: 'kan beholdes') valgfrihed mht. brugen af de franske accenter, jf. også den under RP3 nævnte mulighed for at bruge accent til at undgå misforståelse i ord som *Armé* og *Kanonér*. Viggo Såby omtaler ikke denne valgfrihed i SRO 1891, men vælger gennemgående at medtage accent *aigu* (*Allé, Armé, Entré, Gelé, Idé, Livré, Résumé, Brigadér, Kanonér, Manér, Mortér, Visér*). Accent *grave* er med i *à* (*15 Tønder à 7 Kr. Tønden*), men er udeladt i *Tantième*. Accent *circonflexe* er vist i hovedsagen udeladt (*Gene, at tage Têten*, men dog *Tête-à-Tête*). *Cedille* er brugt i *Façade, Façon* og *provençalsk*.

For bøjningsformer af ord med accent i ubestemt form singularis formulerer Såby i forordet (s.VI) den senere almindelige regel "at en Accent ved Tillæg af Bøjningsender bortfalder som overflødig", fx *Resumé – Resumeer, Mortér – Morterer*, og viser også ved de enkelte ord inde i ordbogen at accenten kun bevares i ubestemt form singularis, fx "*Allé* (b. F. Alleen, Ft. Alleer)". Om brug af apostrof ved bøjning af fremmedord med stum slutkonsonant, se nedenfor under RP25.

I øvrigt gøres der i *Bek. 1889* følgende undtagelser fra hovedreglen om genuin stavning af oprindelig franske ord: Stumt slut-*e* bortfalder, fx *Geni, Jalousi*, og de franske vokalkombinationer *ai* og *eu* fordanskes "i Almindelighed" til *æ* og *ø*, fx *Karantæne, Inspektør*. SRO 1891 gennemfører vist helt udeladelse af stumt slut-*e*, fx *Allé, Visit*. Desuden fordansker den gennemgående *ai* og *eu* til *æ* og *ø*, fx *Affære, Fadæse, Karantæne, Militær, Palæ, Portræt, Salær, Sæson; Frisør, Humør, Kø, Marodør, nervøs, Pikør* (rettet fra *Pikör* s. 221), *Redaktør*⁸⁰. De oprindelige franske vokalbetejnelser er dog bevaret i fx *disträit, Raison, Renaissance, Terrain; Feu, Feuilletton, Malheur*⁸¹, formentlig i hovedsagen som følge af den nedenfor nævnte antihybridregel.

Den franske vokalbetejnel *ou* udtalt som *u* er ikke med blandt undtagelserne og er i øvrigt udtrykkeligt nævnt som en af de vokalkombinationer der skal bevares

80 Kun et enkelt af disse ord (*Portræt*) er med i Grundtvigs *Haandordbog* (DHO 1872-1882), se evt. nærmere under '1872-retskrivningen', afsnit 3.24.4, RP8). I Holsts retskrivningsordbog (*Holst 1863*) skrives der *Affaïre, Fadaïse, Portrait, Saison; Friseur, nerveus, Redakteur*.

81 Stavemåderne *disträit* og *Feuilleton* holder sig til og med '1923-retskrivningen' og afløses først i RO1 1955 af de nugældende *disträet* og *följeton*. Om de øvrige ords videre skæbne, se under '1892-retskrivningen', afsnit 3.27.4, RP8, og i ordliste RP8 i bind 2.

(se ovenfor). Som eksempler på ord med bevaret *ou* nævner bekendtgørelsen *brouillere*, *jaloux* og *Jaloui*, men punkterer sin egen regel med eksemplet *Chalup* (fr. *Chaloupe*), der formentlig er medtaget for at illustrere at *ch* = *sj* bevares, og udhuler den yderligere med eksemplet *Kupé* (se nedenfor). Såby går et skridt videre i *SRO 1891* og har fordanskede skrivemåder i fx *Buket*, *Butik*, *dublere*, *Guvernør*, *Karrusel*, *Krustade*, *Kulør*, *Kusine*, *Lupe* 'lup', *Pularde*, *Retur*, *Tupé*, *Turist*⁸². Han bevarer dog også *ou* i en lang række ord, fx *Boulevard* (*SRO 1896: Bulevard*, se nærmere i ordliste RP8 (afsnit 4.15), specielt note 111), *Courtage*, *Coutume*, *Douche*, *fouragere*, *Gourmand*, *goutere*, *Journal*, *mousserende*, *outrere*, *Ouverture*, *Potpourri*, *Ragout*, *Ressource*, *retouchere*, *Route*, *Routine*, *Soupé*, *Tournure*, *Troubadour*.

Som en modifikation af reglerne om fordanskningensmuligheder er i *Bek. 1889* formuleret følgende *antihybridregel*:

Støder *c* med K-Lyd i et fransk Ord umiddelbart sammen med en anden fransk Lydbetegnelse, da maa man, naar Ordet bruges paa Dansk, enten ogsaa ombytte denne eller beholde *c* – f. Eks. *Kupé* eller *Coupé*, men aldrig *Koupé*.

(*Bek. 1889*, § 22.II (s. 250); mine kursiveringer).

Reglen er her i 1889-versionen en præcisering af den tilsvarende regel i de foreløbige regler fra året før, hvor formuleringen var: "Staar *c* med K-Lyd i et fransk Ord, hvor tillige findes en anden særlig fransk Lydbetegnelse,.." (*Medd. 1888*, § 22.II (s. 611); min kursivering). Præciseringen består i at 1889-reglen kræver at de to franske lydbetegnelser for at blive omfattet af antihybridreglen skal stå *umiddelbart* ved siden af hinanden, mens 1888-reglen blot krævede at de forekom i samme ord.

Antihybridreglen er kun udtrykkeligt formuleret for ord hvor den ene franske lydbetegnelse er *k*, men tolkes også som en mere generel advarsel mod kombination af fordanskede og genuine stavemåder i samme ord. I hvert fald oplyser Såby i *SRO 1896* at han først i denne udgave har vovet at skrive "Ræson og Renæssance uden Hensyn til den fremmede Endelse" (*SRO 1896*, s. XII-XIII), hvorimod han i ordbogens to første udgaver har skrevet *Raison* og *Renaissance*. Som forsvar for indførelsen af hybridskrivemåderne *Ræson* og *Renæssance* anfører han: "Vi maa nemlig nøjes med at undgaa umiddelbart Sammenstød af en dansk og en fremmed Lydbetegnelse men kunne ikke, naar vi ikke ville være konsekvente og fuldt ud gennemføre Fordanskningen, undgaa i en Mængde Fremmedord at faa en Blanding af dansk og fremmed" (smst., s. XIII). Omvendt skriver han i *SRO 1891* og *SRO 1892* *k* i stedet for *c* i nogle ord hvor *k* kommer til at støde umiddelbart sammen med en anden fransk (ufordansket) lydbetegnelse. Han nævner selv *Balkon*, *Kankan*, *Kokon* og *Konseil* som ord hvor han "aaenbart

82 *DHO 1882* har kun tre af disse ord med, alle med fordansket stavemåde: *Butik*, *Karrusel*, *Turist*. *Holst 1863* har fordansket skrivemåde i *Butik*, men anfører ellers genuine stavemåder af de ord der er med: *Bouquet*, (*Doublet*), *Gouverneur*, *Carroussel*, *Couleur*, *Cousine*, *Retour*.

[har] overtraadt den af Kammerh. Scavenius givne Regel” (smst., s. XII). I konsekvens heraf retter han dem i *SRO 1896* tilbage til *Balcon*, *Cancan*, *Cocon*, *Conseil* og leverer samtidig denne uddybning af den præciserede antihybridregel: ”Först naar det tillades at fordanske Ordet helt og skrive *Balkong* o. s. v., vil det være rigtigt at sætte K for C i disse Ord” (smst., s. XII)⁸³.

Om typen *Bataille*, *Patrouille*, se nedenfor under RP16.

III. [Dobbelt- og enkeltskrivning af konsonant]

Konsonantfordobling i indlyd af fremmedord gennemføres (trods hovedreglen i pkt. 21, se RP5) ikke i fremmedord med oprindelig enkeltkonsonant, fx *Artikel*, *Titel*, *Krønike*. Herfra undtages dog ord hvor dobbeltkonsonant er blevet almindelig, fx *Kammer*, *Nummer*, *Kaffe*. Tilsvarende bevares dobbeltkonsonant efter tryksvag stavelse i de tilfælde hvor den findes i det fremmede sprog, fx *Ballon*, *abonnere*; herfra undtages dog ord hvor enkeltkonsonant er blevet almindelig, fx *Kanel*, *Pomade*, *traditionel*. Spørgsmålet om dobbelt- eller enkeltskrivning i bøjningsformer af ord som *Institut* og *Punktum* er også behandlet i dette afsnit i *Bek. 1889* (se nærmere nedenfor under RP25).

IV. Generelt]

Afsnittet (der er principielt uforandret i *Bek. 1892*) er ganske kort. Jeg citerer det her i sin helhed:

Fremmede Ord, der ere fuldt optagne og indgaaede i Sproget og i Udtalen have tabt de fremmede Lyde, skrives efter Sprogets almindelige Regler: *Ansjos*, *Kaptajn*⁸⁴, *Kontor*, *Løjtnant*, *nervøs*, *Tempel*, *Ur*, *Trone*. – Dog ombyttes aldrig *ch*, *g*, *j* eller *ti* med *sj* (undt. *Ansjos*). (*Bek. 1889*, s. 251; mine kursiveringer).

SRO 1891 optager naturligvis de nævnte stavemåder (men skriver dog *Löjtnant* med ö, jf. RP11) og har bl.a. fordanskede skrivemåder i *Plæd*⁸⁵ og *Strejk[e]*⁸⁶ (sb., Såbys kantede parentes, med henvisning fra *Strike*), *strejke* (vb.).

Placeringen af en generel fordanskingsregel sidst i fremmedordsparagraffen efter en række indskrænkende bestemmelser er bemærkelsesværdig, hvad også Allan Karker har påpeget i artiklen ”Stavning og bøjning af fremmedord i dansk” (*Karker 1980*). Han

83 Ikke desto mindre ændres *Balcon* til *Balkon* i 5. udgave af *SRO* (1909); *Kankan* og *Konseil* genindføres i *SRO 1918* som sideformer til *Cancan* og *Conseil* (og i *RO1 1955* bliver hhv. *Cancan* og *Konseil* eneformer); *Cocon* forsvinder ud af Såbys ordbog allerede i den følgende udgave (*SRO 1904*) og kommer ind igen i formen *Kokon* i *SRO 1918*.

84 Må være trykfejl for *Kaptajn*, som er den form der er brugt i både *Medd. 1888* og *Bek. 1892* (og i *SRO 1891* ff.).

85 *Plaid/Plæd* er ikke med i *Holst 1863*. *Plæd* fastholdes som eneform i *SRO* til og med 3. udg., 1896; i *SRO 1904* indfører P.K. Thorsen *Plaid* som sideform til *Plæd*, og i *RO1 1955* udgår *Plæd*, og *Plaid* bliver eneform.

86 *Streik(e)/Strike* er ikke med i *Holst 1863*. *SRO* har dobbeltformen *Strejk(e)* og henvisningen fra *Strike* til og med 3. udg., 1896; i *SRO 1904* fjerner P.K. Thorsen henvisningen fra *Strike*, og *Strejke* er fra da af eneform.

gør her opmærksom på at den "tilpasningsregel der kunne have været den overordnede almene forskrift .. herved snarere [fremstår] som en undtagelse" (s. 9). Uklarheden er i Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918* søgt fjernet ved at fordanskningsreglen er flyttet fra sin slutplacering og løftet op i den generelle indledningsparagraf i starten af fremmedordsafsnittet. Se nedenfor i afsnit 3.27.4, RP8.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

Reglerne for særskrivning og sammenskrivning er i *Bek. 1889* behandlet i den meget omfattende § 4, der udgør ca. en fjerdedel af den samlede bekendtgørelse. Det fastslås her som overordnet regel at "[e]n Forbindelse af flere Ord, der er bleven til eet Ord, skrives i eet Ord" (s. 243). Det indrømmes dog at det, specielt uden for de substantiviske, adjektiviske og verbale sammensætninger, kan være vanskeligt at afgøre om en ordforbindelse faktisk er blevet til ét ord og følgelig skal sammenskrives. For de mere problematiske ordklassers vedkommende består regelgivningen da også primært i en udførlig opregning af eksempler der alt i alt viser at '1889-retskrivningen' nærmest slutter sig til de normer der modsætter sig "unødvendig Sammenskrivning".

Som eksempler på pronominale, præpositionelle, adverbielle og konjunktionelle særskrivninger anfører bekendtgørelsen bl.a.: *af Sted, al den Stund, alle Vægne, al Slags, alt for, bag ude, efter at, en Del, far vel!* (men *et Farvel*), *for at, for Haanden, for længst, for Resten, for saa vidt, for Tiden, for ude, for øvrigt, hver anden, hvert andet, hvilken som helst, hvor mange, hvor som helst, i alt, i Dag, i det mindste, i Forvejen, i Gaar, i Henseende til, ingen Sinde, i Sinde, i Steden/Stedet for, i Stykker, i øvrigt, ligesom* (adv., konj.), *lige saa godt, nu om Stunder, naar som helst, om Bord, om end, paa langs, paa ny, som om, saa at, saa godt som, saa snart, til Dels, til fals, til gode, til Lykke, til sidst, til Stede, ved lige.*

Og som eksempler på sammenskrivninger nævnes bl.a.: *alting, desværre* (interjektion!), *desuagtet, desuden, efterhaanden, eftersom, endskønt, enhver, engang* (men *een Gang*), *førend, hverandre, hvornaar, ifølge, igennem, ihjel, imellem, ingensteds, imedens, ingenlunde, ingenting, itu, ligesom, ligesaa 'ligeledes', medmindre, nogenlunde, nutildags, omendskønt, omkuld, overalt, overhovedet, overskrævs, rigtignok* (men *dette er rigtigt nok*), *saavel* (konj.), *tilfreds, tilovers, tilsammen, underneden, underhaanden, undertiden, undervejs, vistnok* (men *dette er vist nok*).

For forbindelser af adverbium + præposition fastslår *Bek. 1889* reglen om at forbindelsen skrives i to ord når den har en styrelse, fx *bag efter ham, for paa Vognen, her i Huset, oven i Kurven, tillige med Gaarden*, mens den skrives i ét ord hvis der "ingen Styrelse [følger] paa Præpositionen, og Udtalen ikke bestemt viser to Ord", fx *komme bagefter, sidde forpaa, heri har du Ret, indad til Bens, kom indenfor, det være langtfra*. Som eksempler på forbindelser der skrives i to ord uanset at der ikke er nogen styrelse, men hvor udtalen – "Betoningen" – øjensynlig "bestemt viser to Ord", nævner bekendtgørelsen *klos paa, lige overfor, snart efter, længe efter, længe siden, siden efter, tværs igennem* (s. 244).

Undtaget fra reglen om særskrivning i funktionen som præposition er de fem ordforbindelser *fremfor, henad, henimod, henved, indtil* når de bruges "i overført Betydning", fx

fremfor mig, henad den Tid, henimod Aften, henved to Tusinde, indtil Afgørelsen. I ikke-overført (dvs. rumlig eller konkret) betydning følges derimod hovedreglen om særskrivning, fx *han føres frem for Retten, jeg gik hen ad Vejen, han kom hen imod mig, sat hen ved Døren, ind til Væggen.* (S. 244).

Som generelle kendetegn på at der foreligger en sammensætning, anfører bekendtgørelsen i øvrigt 1) mulighed for bøjning som en helhed, 2) trykfordelingen hovedtryk + bitryk, 3) betydningsændring således at de indgående ords oprindelige betydning er forsvundet og helheden har fået en ny selvstændig betydning. Det anføres som nævnt at disse kriterier især er anvendelige på forbindelser med substantiv, adjektiv eller verbum som sidsteled, og der gives eksempler som *Filthat, Papirspenge, Stormand* (men *en stor Mand*), *halvkogt, firbenet, gravlægge, gennemploje, et Farvel* (men *far vel!*), *godtroende, iøjnefaldende, velopdragen* (men *vel opdragen* med tydelig toordsudtale⁸⁷). Som en prominent undtagelse fra reglen om at forbindelser hvor ”Tonen”, dvs. udtalen, ”tydeligt angiver to Ord”, nævnes det forstærkende *aller*, ”der danner eet Ord med en efterfølgende Superlativ: *allerkæreste*, (ligeledes *allersomdejligste*)” (s. 244; mine kursiveringer).

Sammensætninger af proprium + appellativ kan efter 1889-bekendtgørelsen ”undertiden for Tydeligheds Skyld skrives i to Ord, forbundne med Bindestreg”, fx *en Knapstrupper-Hingst* (s. 243). Såby supplerer i fortalen til sin ordbog med yderligere et par bindestregseksempler: ”til December Termin, men: *December-Terminen* (eller Decemberterminen); paa Lørdag Aften, men: han tilbringer sine fleste *Lørdag-Aftener* (eller Lørdagafteener) hos os” (SRO 1891, s.VIII).

For talord formuleres den særlige regel at de skrives i flere ord: ”Sammensatte Talord skrives ikke som eet Ord” (s. 244), fx *ni og tyve, ni og tyvende* (dog undtaget fx *halvtreds, halvtredsindstyvende, halvfemte, selvanden*). Bekendtgørelsen giver ikke eksempler på tal der er højere end 100.

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

Bek. 1889 foreskriver i § 8 at verbernes pluralisformer beholdes obligatorisk i præsens, fx *vi bede, blive, bo, bæve, drikke, dø, elske, ere, falde, flyve, fnyse, grue, have, kunne, lyde, ryge, se, sidde, skulle, slaa, sove, staa, synge, saa, tage, tie, tænke, ville*.

I præteritum er der tilsvarende obligatorisk pluralisform ved de to hjælpeverber *blive* og *være* (*vi bleve, vi vare*), mens der ved alle stærke verber i øvrigt altid kan bruges singularisform (fællesform): Der er således valgfrihed mellem singularis- og pluralisform ved de stærke verber der i præteritum singularis ender på en anden konsonant end *l* eller *s*, og som i præteritum har en lang vokal der er forskellig fra vokalen i præsens, fx *vi bade, bare, brøde, dreve, droge, glede, grebe, fore, krøbe, lode, skrege* (eller *vi bad, bar, brød .. lod, skreg*).

87 Såby uddyber vejledningen mht. den rette skrivemåde af ordforbindelser med *vel* som førsteled i artiklen ”vel” i SRO 1891. Han nævner her eksempler som *Afhandlingen er vel tænkt men ikke vel skreven* ”uden Stødtoner” over for *en velskreven Afhandling* ”med Stødtoner”, og gør i øvrigt opmærksom på at det ”om *vel* bemærkede gælder om flere andre Bio.” (s. 208).

Og der er obligatorisk singularisform ved de øvrige stærke verber, dvs. dem der enten (1) ender på vokal, fx *vi lo*, *vi saa* (ikke: *vi loe*, *saae*), eller som (2) ender på en af konsonanterne *l* eller *s*, fx *vi stjal*, *frøs* (ikke: *vi stjale*, *frøse*), eller (3) har kort vokal i præteritum, fx *vi drak*, *fløj* (ikke: *vi drakke*, *fløje*), eller (4) har samme vokal i præteritum som i præsens, fx *vi løb*, *sov* (ikke: *vi løbe*, *sove* – men altså i præsens: *vi løbe*, *sove*).

RP11: Ét eller to ø-tegn: (Ø+Ö)

Spørgsmålet om en ortografisk skelnen mellem åben og lukket ø-lyd er i *Bek. 1889* behandlet med petit i en anmærkning til § 13, der drejer sig om betegnelsen af de forskellige vokallyde. Anmærkningen lyder i sin helhed:

I det danske Selvlydssystem findes der kun een Betegnelse for lukket og aaben Ø-Lyd. Det kunde være tiltalende at fuldstændiggøre Systemet og indføre forskellige Tegn for disse to Lyde. Imidlertid har man dog ikke troet at burde *paabyde* noget saadant. [For at forberede Indførelse kunde det vel være hensigtsmæssigt, om for Fremtiden alle Skolebøger bleve trykte med forskelligt Tegn for lukket og aabent ø. – Det mærkes, at med lukket ø bør staves: *frønnet*, *Hjørne*⁸⁸, *Hør*, *Ørn*; men med aabent ø: *Rør*, *røre*, *sørge*, *Tør*.]

(*Bek. 1889*, s. 248; de kantede parenteser er *Bek.s*, kursiveringerne – bortset fra *paabyde*, der er spacieret i *Bek.* – er mine).

Alt i alt en besynderlig anmærkning der på én gang afviser og anbefaler at skelne mellem ø og ö (uden i øvrigt selv noget sted at bruge ö-tegnet). I *Medd. 1888* indeholdt anmærkningen desuden en detailregel om brugen af ø/ö i sammenhørende ordformer: "Bøjninger, Afledninger og Sammensætninger bør staves med samme Slags ø som Stammens, selv om Udtalen er forandret, altsaa med aabent ø *først* (thi *før*) og *Tørke* og *Tørst* (thi *tør*)" (s. 612, mine kursiveringer).⁸⁹

Man kan dårligt bebrejde Såby at han på baggrund af anmærkningen til § 13 griber chancen for i *SRO 1891* at skelne mellem ø og ö, både i sin egen retskrivning, i fx fortalen, og i selve ordbogen (hvis sidste bogstav har overskriften "Ø og Ö"). Allerede i sine første kommentarer til Scavenius' udkast til *Medd. 1888* havde han argumenteret for denne skelnen (*Såby ca. juni 1885*, s. 10–11). I fortalen skriver han således *anføres*, *forøge*, *følge*, *nødvendige*, *overflødig*, men *Bøjning*, *første*, *Kön*, *skönt*, *Unøjagtigheder*. Og i selve ordbogen finder man bl.a. følgende opslagsord: *bløde*, *Brøde*, *Krønike*, *Kulør*, *Løkke*, *øde*, *Økonom*, *Øl*; *bröle*, *grön*, *Löjtnant*, *Lön*, *Slöjd*, *tör*, *Öje*, *öm*.

Man kunne dog nok have forventet at Såby i *SRO 1891* (eller *SRO 1892*) havde

88 Såby ændrer dog i *SRO 1896* til *Hjørne*, "som stemmer med almindelig Udtale" (*SRO 1896*, s. X) – men bevarer ø i det umiddelbart efterfølgende *Hjørring*.

89 Set med nutidens øjne og hørt med nutidens ører virker eksemplerne nærmest uforståelige. *ODS* (bd. 6, 1924, og bd. 25, 1950) har imidlertid ved både *før* (adv., konj., præp.) og *tør* (adj.) udtaleangivelser med åbent ø, [ö], mens vokalen i *først*, *Tørke* og *Tørst* er angivet som kursivt ø, [ø], der if. ordbogens lydskrifttavle betegner en udtale, hvor kort ø foran *r* kan variere mellem lukket ø (som i fx *Kølle*) og åbent ø (som i fx *grøn*). Jf. også at Grundtvig i *DHO 1872* skriver *för* og *tör*, men *først*, *Tör* og *Tørke*.

gjort opmærksom på at stavemåderne med *ö* har en anden status end ordbogens øvrige stavemåder. Det gør han imidlertid ikke. Han anfører dem blot uden nærmere kommentar som helt ligestillede med resten af stavemåderne. Såby skriver *för* (adv., præp., konj.) og *först*, men *tör*, *Törke*, *Törst*. I ord som *Lögn* og *Nögle* ”som efter Udtalen maatte skrives *Löjn*, *Nöjle*” fastholder han (i modsætning til Grundtvig) *ö*: ”Saa længe man beholder den ældre Medlyd, maa man ogsaa beholde den ældre Selvlyd, som var *ö* .. Vil man udtale *Nögle* lige efter Bogstaveringen, faar man en Form, som hverken stemmer med den gamle eller den ny Udtale, hvorimod *Nögle*, udtalt efter Bogstaven, giver den ældre Lydform” (SRO 1891, s.VII).

Også i de følgende udgaver af SRO (til og med 6. udg., 1913) skelnes der mellem *ø* og *ö*, uanset at det med *Bek. 1892* klart slås fast at der kun skal benyttes ét *ø*-tegn. Se nærmere under ’1892-retskrivningen’, RP11.

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA

Bek. 1889 slår i § 11 kort fast: ”Der skrives *aa*, ikke *å*” (s. 247)⁹⁰. Tilsvarende er *aa* gennemført i SRO, inkl. i Såbys navn, der på omslag og titelblad skrives *Saaby* (se også note 48 i afsnit 2.23.2).

Om placeringen af *aa* i alfabetet, se ’1892-retskrivningen’, afsnit 3.27.4, RP12.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

’1889-retskrivningen’ kan mht. spørgsmålet *e/æ* karakteriseres som en moderat *e*-norm med en vis åbenhed over for skrivemåder med *æ*. *Bek. 1889*, § 12, foreskriver således *e* i fx *blende*, *Blendværk*, *gerne*, *Hjerne*, *Hjerte*, *Kerne*, *Kerte*, *Spjeld*, *Tjene*, men *æ* i fx *bægge*, *fornæmme*, *hjælpe*, *næm*, *næppe*, *Ælm*, *Æsp*. Viggo Såby har i SRO 1891 samme fordeling på *e*- og *æ*-skrivemåder i de nævnte ord. Men derudover har Såby i sin ordbog en tendens til at foretrække skrivemåder med *æ* i ord der ikke er med blandt bekendtgørelsens eksempler, fx *Bjærg*, *bjæрге*, *Fjæld*, *Hjælm*, *Hæfte*, *hæfte Jærn*, *Kræbs*, *Mærle(spiger)*, *Ræmse*, *sjælden*, *Stænte*, *Stæmme(jærn)*, *Stjært*, *Trævl*, *trævle*, *vederhæftig*. Såby vil formentlig begrundede de fleste af disse *æ*-skrivemåder med at de hører til i gruppe b.5 nedenfor, dvs. blandt de ord hvor det primært er den ”nugældende Brug” der styrer valget af *e* eller *æ*. Ordbogen har dog *e*-skrivemåder i fx *Embede* (se i sidste afsnit nedenfor), *Emne*, *hemme*, *Hemsko*, *Keltring*, *lense* og *Stempel* (se ligeledes i sidste afsnit nedenfor).

Bek. 1889 giver i øvrigt i § 12 udførlige og rigt eksemplificerede regler (ca. 3/4 side) for fordelingen af *e* og *æ* til betegnelse af lyden *æ*, afhængigt af om der er tale om (a) lang *æ*-lyd eller (b) kort *æ*-lyd:

(a) For den lange *æ*-lyd er hovedreglen at den betegnes med bogstavet *æ* ”med

90 Samme ordlyd har *Medd. 1888*. Man kan dog notere sig at der i Kultusministeriet op til udsendelsen af 1888-meddelelsen var en vis tolerance over for brugen af *å*. I den trykte version af Axel Sörensens bemærkninger om det adverbelle *-t* som ministeriet lod fremstille og udsende til kommissionens medlemmer (*Sørensen ca. juni 1886*), er således Axel Sörensens gennemførte brug af *å* respekteret (ligesom i øvrigt hans brug af små begyndelsesbogstaver i substantiverne).

følgende Undtagelser: *bedre, der, deres, ere, her, hver, Legeme, sjette, tjene*. Endvidere maa mærkes *fjerde, Stedet, udstede* m. v.[,]⁹¹ af *Sted*" (mine kursiveringer). Bekendtgørelsen undtager således ikke *Eventyr*, der ligeledes i *SRO 1891* (og alle senere retskrivningsordbøger) skrives med *e*, svarende til den ældre udtalemulighed med *e* (jf. *ODS* og *SDU*).

(b) For den korte æ-lyd er reglerne mere komplicerede. De herhenhørende ord er ordnet i 5 grupper, hvoraf de to første (b.1-2) som hovedregel skrives med *æ*, de to næste (b.3-4) med *e*, og den sidste (b.5) med *e* hhv. *æ*.

(b.1.) Bøjningsformer, afledninger og sammensætninger til ord hvis stamme har lang æ-lyd skrevet *æ*, skrives med *æ* selvom vokalen er kort, fx *Blæst, kærlig, næbbes*⁹², *næsten, Skærsild, Vædske* (vel pga. de lange vokaler i *blæse, kær, Næb, nær, skær, Væde*). Som undtagelser nævner bekendtgørelsen *Herred, Hertug, Herberge*, der således forudsættes udtalt med kort vokal.

(b.2) Ord (og afledninger af sådanne ord) hvis stamme eller en anden fremtrædende form har *a*, å-lyd eller *ej*, skrives med *æ*, fx *brænde, bægge, færre, fornæmme, nægte, Vægt, Vækst, Ælde, ældre* (vel pga. *Brand, baade, faa, fornæm* (præt.), *nej, veje, vokse* (med å-lyd), *Alder*). Der skrives dog *Menneske* (vel på trods af *Mand*).

(b.3) Ord (og afledninger af sådanne ord) hvis stamme eller en anden fremtrædende form har *e* eller *i* (men ikke *ej*), skrives med *e*, fx *blende, Blendværk, Enke, fersk, Levned, Skel* (og *Forskel* mv.), *tretten* (vel pga. *blind, en(lig), frisk, leve, skille, tre*). Der skrives dog *Værk* (vel på trods af *virke*).

(b.4) Oprindelig græske, latinske eller franske ord med *e* i den fremmede stamme, skrives med *e*, fx *Censur, Centner, Dialekt, Ferle, Hveps, Kabinet, Klerk, Rest, Tempel* (vel pga. *censere, centum, dialektos, ferula, vespa, cabinet, kleros/clericus, reste, templum*). Der skrives dog *Præst* (vel på trods af *presbyteros*).

(b.5) Ord der ikke kan henføres til en af grupperne b.1-4, skrives med *e* eller *æ* "efter nugældende Brug". Bekendtgørelsen slår dog fast at der under alle omstændigheder skrives *e* i ordene *fjermer, fjern, fjerne, gerne, Gerning, Hjerne, Hjerte, Kerne, Kerte, Stjerne, streng, Terne, ternet, Tærning* (med sammensætninger og afledninger). Det er karakteristisk for '1889-retskrivningens' placering som – ganske vist moderat – *e*-norm at bekendtgørelsen under gruppe 5 kun nævner ord der skal skrives med *e*, hvorimod der ikke nævnes et eneste eksempel på ord hvor den "nugældende Brug" af en *æ*-skrivemåde slås fast. Eksempler af denne type er der til gengæld rigeligt af i *SRO 1891* (se nærmere i første afsnit ovenfor).

Såby gør i fortalen til *SRO 1891* opmærksom på at der i ordbogen i enkelte tilfælde er afvejet fra reglerne i bekendtgørelsen. *Embede* har således (trods slægtskabet med *Amt*) beholdt sit *e* efter "en udtrykkelig ministeriel Tilkendegivelse". I enkelte andre

91 Kommaet indsat i *Bek. 1892*, § 11.

92 Ordet forudsættes således udtalt med kort vokal. *SRO 1891* anfører under ordet: "Kvantiteten vaklende", og endnu *SDU* (1991) angiver muligheden for udtale med kort vokal ved siden af (efter) udtalen med lang vokal.

tilfælde har Såby handlet på egen hånd i håb om ”Overensstemmelse med Ministeriet” og har ”taget Hensyn til den Sædvanlige Skrivemaade”. Fastholdelsen af *e* i fx *Stempel* (trods *stampe*, men i analogi med *Eksempel* og *Tempel*) skyldes således Såby selv (s.VII). Jf. i øvrigt eksemplerne ovenfor på ord hvor Såby har valgt skrivemåder med *æ* af ord som ikke er eksemplificeret i bekendtgørelsen.

RP14: *o* eller *aa*(å): (Å)

Spørgsmålet om betegnelsen af å-lyden(e) er behandlet i § 11 i *Bek. 1889*. Det fremgår her af eksempler som *otte* og *Sprog* med *o*, og *laadden* og *Saald* ’si’ med *aa* at ’1889-retskrivningen’ mht. fordelingen af *o* og *aa* ligger på linje med ’1872-retskrivningen’. *SRO 1891* er i overensstemmelse med bekendtgørelsen. Under opslagsordet *otte* kan der dog muligvis i tilføjelsen ”*o* = langt *aa*” spores en svag distance til den foreskrevne form.

Bekendtgørelsen giver i øvrigt relativt udførlige og fyldigt eksemplificerede regler for brugen af *o* og *aa* til betegnelse af å-lyden, afhængigt af om den er lang eller kort:

(a) For den lange å-lyd er hovedreglen at den betegnes med bogstavet *aa* ”med følgende Undtagelser: *Alvor*[,] (*Alkove*), *Bog*, *Brog*, *broget*, (*hvor*), *klog*, *koge*, *Krog*, *kroget*, *love*, *otte*, *Svoger*, *Torsdag*, *Vorte*, *vove*” (mine kursiveringer; parenteserne omkring *Alkove* og *hvor* skyldes formentlig at disse ord også kan/har kunnet udtales med *o*). Herudover nævner *Bek. 1889* nogle ord der kan udtales ”saavel langt som kort”: *Drog*, *Fjog*, *Orlog*, *Orlov*, *Sprog*, *Tog*. I bøjningsformer og afledninger af ord med kort å-lyd skrevet *o*, skrives der dog *o* også selvom vokalen er lang, fx *borte*, *Loven*, *vore* (pga. *bort*, *Lov*, *vor*).

(b) For den korte å-lyd er hovedreglen at den betegnes med bogstavet *o* ”med følgende Undtagelser: *Aadse*, *Aand*, *Aande* (*aande*), *Baand*, *Flaad*, *Haand*, *Laad*, *laadden*, *en Maatte*, *naa*!, *Raad*, *raadden*, *saa* (og Sammensætninger: *saadan*, *saaledes*, *ogsaa*, *altsaa*), *Saald* (at *sælde* med), *Undersaat*, *usaattes*, *Vaand*, *Vaande* (samt *Kaarde*)” (mine kursiveringer). I bøjningsformer, afledninger og sammensætninger til ord med lang å-lyd skrevet *aa*, skrives der dog *aa* også selvom vokalen er kort, fx *Maaltid*, *maatte*, *Skraaplan*, *vaagne* (pga. *Maal*, *maa*, *skraa*, *vaage*). Det slås særskilt fast at der skrives *vogte* (vel uanset *vaage*), og at bøjningsformer af ord med æ-lyd i stammen skrives med *aa*, fx *traadt* (pga. *træde*).

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Bek. 1889 (og senere *Bek. 1892*) beskæftiger sig ikke direkte med om der skal skrives *i* eller *j* i dækket forlyd, men går stiltiende ud fra at det er *j* der skal bruges. Det gælder dels i § 16 hvor det er palataliseringsmarkøren *j* der afskaffes efter *g* og *k*, og hvor det fastslås at *j* beholdes i fx *Mjød*, *Sjælland*, *Skjald* (se RP6), dels i § 17 om stumt *h* foran *j* i fx *hjem* og *hjælpe* (se RP21).

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse: JE

Bek. 1889 fastslår i § 16 at *ie* ombyttes med *je* efter kort stavelse der ender på *l*, *n* eller blødt *d*, og at der altså for fremtiden skal skrives fx *Balje*, *Lilje*, *Tilje*, *Vilje*, *Mønje*, *Brynje*, *Smedje*, *tredje*. I ordene *Familie*, *Olie*, *Linie* og *Komedie* bevares derimod skrivemåderne

med *ie*, formentlig på grund af udtalemuligheden med lang vokal. Også i ordene *Midje* og *Vidje* skrives der *j* uanset at de "i Almindelighed udtales med langt *i* og haardt *d*⁹³".

Såby overfører de nævnte stavemåder til *SRO 1891* og tilføjer analogt *Kastanje* med *j* og *Pinie* med *i*. Oprindeligt franske ord af typen *Bataille* bevares i den franske form i overensstemmelse med hovedreglen i bekendtgørelsens § 22 (se RP8, pkt. II), således foruden *Bataille*: *Bataillon*, *Detail*, *detaillere*, *Email/Emaille*, *emaille*, *Feuilleton*, *Medaille* (med tilføjelsen "skrives ogsaa *Medalje*"), *Medaillør*, *Paillet*, *Patrouille*, *Portefeuille*, *Reveille*, *Vanille*. Fransk *taille* 'midje' har Såby dog fordansket til *Talje*. Det falder dermed sammen med det via nederlandsk indlånede *Talje* 'hejseredskab', der allerede i *DHO 1872* skrives *Talje* (*Molbech 1813/1859* og *Holst 1863* har *Tallie*). – Oprindeligt fransk *assiette* (hvor *ie* ganske vist står i den trykstærke stavelse) er i *SRO 1891* fordansket til *Asjet*.

RP17: Diftonger: EJ

Der skrives efter *Bek. 1889*, § 14, *j* og ikke *i* som anden diftongkomponent: *aj*, *ej*, *øj* "(ogsaa for *oi*)", *uj*, og man "bør skrive" *Dej*, *fej* (eller *fejg*), *sej*. Tilsvarende skrives der *av* og *ov* (og ikke *au*, *ou*), og man "bør skrive" bl.a. *Lav*, *Sav*, *tav*, *Plov*, *Tøv*. I fremmedord og (især) *proprier* må skrivemåderne med *i* og *u* dog "helst bibeholdes", fx (*J.L.*) *Heiberg*, *August*, *Europa*.

SRO 1891 har i overensstemmelse hermed *Haj*, *Pagaj*, *Vajsenhus*, *dejlig*, *rejse*, *Sejlad*, *Svejts*, *Vej*, *Bøje*, *bøje*, *Køje*, *tøjle*, *Öje*, *huje*, *forbavse*, *Lav*, *Sav*, *Savmølle*, *tav*, *tavs*, *Plov*, *Tøv*. Hertil kommer *sejsten* '16' og *sejstende* (jf. RP7 ovenfor) og *Sejr*. Ordbogen skriver *Faver* 'fager' (med en eksplicit afvisning af den "af enkelte nyere Forfattere brugte Positiv *fej*" som "en falsk, selvlavet Form") og *Hagel* 'hagl'. Af skrivemåder med *i* og *u* kan bl.a. nævnes følgende, der overvejende er fremmedord eller *proprier*: *Sheik*, *Baiern*, *baiersk*, *Laurbær*, *Paulun*, *Pause*, *Bautasten*, *Eunuk*, *Europa*.

SRO 1891 anfører formerne *Dej*, *fej* og *sej*, ved *fej* dog med tilføjelsen "ogsaa (men mindre rigtigt) **fejg**".

RP18: Stumt *d* generelt: (+D)

Bek. 1889 behandler problemet relativt indgående (ca. 2/3 side) i § 18, der har overskriften "Regler om stumt *d*". Som hovedregel anføres: "Det stumme *d* skrives, naar *d* eller *t* findes (skrives) i Stammen, ellers ikke" (*Bek. 1889*, § 18). Herfra er der forskellige undtagelser:

(a) Mellem *n* og *s* og foran *sk* (se nedenfor under RP19).

(b) Foran suffikser der begynder med *t*: Her ændres *d* til *t*, fx *flittig*, *gotte sig*, *hvitte*, *lytte*, *stritte*, *støtte*, *vittig*. Derimod bevares *d* i bøjningsformer, fx *fandt*, *holdt*, *hvidt*, *haardt*, *mødte*. Af eksempler på ord hvor stumt *d* bevares uanset et efterfølgende *t*-suffiks, anføres i øvrigt *Fedt*, *fedte* (*Medd. 1888*: *fette*), *Kridt*, *kridte*, *Krudt*, *lidt*, *midt*, *Midte*, *Ridt*, *Skridt*,

93 *SDU* anfører tilsvarende bl.a. ældre udtaler med stød på *i* og hårdt *d* (altså svarende til udtalen af fx *medie*).

skridte. Og som eksempler på ord der ikke skal have stumt *d*, nævner bekendtgørelsen *Felt, mat, mæt, Ritmester, Skilt, tit* og *Bræt* (med tilføjelsen ”Flt.: Bræder – i enkelte Sammensætninger Brætter”).

(c) I forbindelserne *ld* og *nd*: Her bevares *d* i hidtidigt omfang, også selvom stammen ikke har *d* eller *t*: *Alder, Bold, holdt!, huld, Huld, Guld, Mylder* (Medd. 1888: *Mylr*), *myldre, skulde, Stald, vilde, voldsom; Handling, Hind, Hinde, Hund, kunde, iblandt, Land, lavlændt, Mand, Mund, mundtlig, Mynde, Myndling*. Af ord der skal skrives uden *d*, nævner bekendtgørelsen *kullet, skallet, sprælle*.

Herudover anfører Bek. 1889 følgende eksempler på ord der skal skrives med, henholdsvis uden, stumt *d*:

[d] Med stumt *d*: ”*bedst, sidst, Bidsel, Færdsel, Gærdsel, Skærmydsel, fodse* [’sparke’], *Gods, hidse, Kabuds, Klods* (men *klos paa*), *tradske, Lods, lodse* (men *en Los* (Dyret), *at give los, at losse*), *Palads, Plads, pludselig, pludskævet*⁹⁴, *pudse, Puds* (men lille *Pus, pusle*), *ridse, Smuds, spids, Stads* (men *Fjas, Spas*), *spadsere, Seilads*⁹⁵, *Stillads, Strabads, Struds, Studs, Trods, Vindsel, ødsel – verdslig – Snedker* (*snide, snitte*) – *Bødker*” (mine kursiveringer).

[e] Uden stumt *d*: ”*Bajas, besk* [Medd. 1888: ”*bedsk (bide)*”], *fælles, Gissel, gnisk* (Gnier), *i Gære, hisse* (hejse), *Karusse, Kryd* [Medd. 1888: *Kryds*], *Lisse, Moras, Plys, splisse, Tisse* [plante], *Tissel, Trisse, trisse, Trussel, Tusse, – skønt, endskønt, – Søkende*” (mine kursiveringer).

Jeg har ikke eftersat alle de ovennævnte eksempler i SRO 1891, men en række stikprøver tyder på at ordbogen er i fuld overensstemmelse med bekendtgørelsen mht. dens krav om brug af stumt *d*. Ordene *fraa(d)se, Kre(d)s, Kyr(a)d(s)*, der ikke er nævnt i Bek. 1889, men som i Bek. 1892 skrives **fraadse/fraase*⁹⁶, *Kreds, *Kyrads/Kyras*, er i SRO 1891 anført med skrivemåderne *fraase, Kres* (med det tilhørende verbum *krese*), *Kyras*.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: (DSK)

Mellem *n* og *s* og foran *sk* (jf. pkt. (a) under RP18) udelades stumt *d* ”naar Ordets Stamme ligger uden for Sprogets Grænse”.

Som eksempler på ord der af denne grund skal skrives uden stumt *d*, nævner bekendtgørelsens § 18 *Grænse, Krans, Panser Pinse, Ransel, Skanse; klaske, Kusk, Pisk, plaske, Sveske, tysk*, hvor altså nedertyske stamord som fx *kranz, schantze, klats(k)en, swetsch* ligger uden for det danske sprogs grænse og dermed ikke er berettiget til at få deres *d* (< *z/t*) medindført til ordets danske staveform. I en anmærkning gøres der yderligere opmærksom på at der ”naturligvis” heller ikke skrives stumt *d* i ord hvor *d* eller *t* slet ikke findes i stammen: ”*Dans, Frynse, Glans, glinse, granske* (*grant*), *træsk, Lanse, lense, Linse, Prins, Provins, Sans, sanse, ænse, kysk, læske, mæske, smiske*” (mine kursiveringer).

94 SRO 1891 og Bek. 1892: *pludskæbet*.

95 Må være trykfejl for *Sejlads* (jf. RP17), der da også er skrivemåden i både Medd. 1888 og Bek. 1892.

96 Markeringerne med * (stjerne) her og i det følgende er overtaget fra Bek. 1892, hvor de betegner at den markerede form anbefales af ministeriet.

Som eksempler på ord hvis stamme ligger inden for det danske sprogs grænse, og som derfor får lov at beholde deres *d*, nævner *Bek. 1889*, § 18.a, følgende: ”*Handsel, standse, Brændsel, Vindsel, -lands, hundse, hundsk, bondsk, fjendsk, mindst, mindske (mindre), bidsk, jydsk, gridsk, Gødske, gødske, tradske (træde), vadske, Vædske, vædske (vaad, væde)*” (mine kursiveringer). Hertil kommer de under RP18.e nævnte *besk* og *gnisk*, ligesom *d* ”naturligvis” også bevares under bøjning, fx *Mands, Lands, Sinds*.

Også her ser *SRO 1891* ud til at være i fuld overensstemmelse med bekendtgørelsen.

RP20: Stumt *g*: +G

Bek. 1889, § 7, fastslår kort at *g* beholdes i ”*dulgte, dulgt, Dølgemaal, solgte, solgt, Salg, spurgte, spurgt, Spørgsmaal, valgte, valgt, Valg*” (mine kursiveringer), og *SRO 1891* er i fuld overensstemmelse hermed. Om *g* i *baglæn(g)s* og *forlæn(g)s*, se under ’1892-retskrivningen’, afsnit 3.27.4, RP20.

RP21: Stumt *h*: (÷H)

(a) Foran *j* og *v* skrives stumt *h* ifølge *Bek. 1889*, § 17, ”i samme Udstrækning som hidtil, altsaa f. Eks. *hjem, hjælpe, Hjejle, hviske, hvisle, hvæsse, hver, Hvilling, Pighvarre, hvæse*” (mine kursiveringer), men *Jærpe* uden *h*. I forhold til *Medd. 1888* er eksemplerne *hjaske, hvirre* (med hovedet), *hvisse* (i søvn) udgået. I danske ord i øvrigt bortkastes stumt *h*, bortset fra *thi*. Og i nordiske navne kan det valgfrit beholdes: *T(h)or, T(h)yra*.

SRO 1891 er i principiel overensstemmelse med bekendtgørelsen mht. stumt *h* i hjemlige ord. Ordbogen anfører således skrivemåderne uden *h* ved *virre* og *visse*, men giver valgfrihed ved (*H*)*jask* (”nu sjældnere skrevet *Hjask*”), (*h*)*jaske*, (*h*)*jappe* (”**hjappe** eller sædv. **jappe**”). Fra opslagsformen *Hjejle* henviser Såby til *Hejle*, der er ledsaget af kommentaren ”sædv. men mindre rigtigt *Hjejle*”. I *Bek.-Leds. 1892* bringes hjemlen delvis i orden ved at *Hejle* indføres som sideform ved siden af den nu anbefalede form *Hjejle* (der i hovedbekendtgørelsen (*Bek.-Retskr. 1892*) i § 16 om (stumt) *h* er anført som den eneste form). Konjunktionen *thi* skrives med *h*, hvorimod substantivet (*et*) *Ting* skrives uden *h* med følgende begrundelse: ”Den nyeste Skrivemaade ”Thing” [først almindelig fra Midten af det 19de Aarh.]⁹⁷ er lige saa unyttig som urigtig; konsekvent maatte man da ogsaa skrive en ”Thing”, der opr. er samme O[rd] .. samt at ”thinge” .. og følgelig ogsaa at ”bethinge”, en ”Bethingelse”” (samme ordlyd i *SRO 1896*). Af propriér anføres *T(h)or, T(h)isted* og *T(h)γ* med valgfrit *h* (*T(h)yra* er ikke med i ordbogen), *Thule* med *h*.

(b) Bekendtgørelsen udtaler sig ikke om *h* i låneord som *Len, Red* og *Rinskvin*, men *SRO 1891* skriver de nævnte ord uden *h* og ligeledes i *Tē* og *Trone* (den sidstnævnte stavemåde er i øvrigt fastlagt i fremmedordsparagraffen i *Bek. 1889* (jf. RP8, pkt. IV, ovenfor).

(c) Fremmedord som *Teater* og *Rytme* mv. skrives ifølge bekendtgørelsens fremmed-

97 Såbys kantede parentes.

ordsparagraf generelt uden *h* (jf. RP8, pkt. I.c, ovenfor), og de tilsvarende skrivemåder ser ud til at være gennemført i *SRO 1891*.

(d) Efter *Bek. 1889* skrives der i udråb *h* til betegnelse af lang vokal, fx *ah!*, *oh!* (men fx *o ve!* og *o Menneske!*, hvor udråbsordet er tryksvagt og kort). Præciseringen af at vokalen skal være ”langt udtrukken” for at der kan skrives *h*, er ny i forhold til *Medd. 1888*. *SRO 1891* anfører ved udråbsordene *i*, *ih*, *o*, *oh* og *u*, *uh* både kortvokaliske former uden *h* og langvokaliske med *h*, men ved *ah* og *aah* kun langvokaliske former med *h*. Ordbogen har i øvrigt ikke længdeangivende *h* i ord som *Ane*, *Sal*, *Ur* (også fastlagt i *Bek. 1889*, jf. RP8, pkt. IV, ovenfor), *Være*.

RP22: *v* eller *f* : F, AF

Foran *t* og umiddelbart efter kort vokal ”hærdes” ifølge *Bek. 1889*, § 15, *v* til *f*: *haft*, *groft*, *Løfte*, og der skrives ligeledes *af* (og *Afgift* osv.) samt *Stiffader*. Der skrives derimod *vt* i fx *brovte*, *fløvt*, *halvt*, *lavt*, *tyvte*, *ellefte*, *tredivte*, og ligeledes i *Vèrnis*, *Viol*, *violet*, *Violin* og *Vridbor*. Samme former er optaget i *SRO 1891*, der tillige anfører *stift* som neutrumsform af *stiv*.

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville*: LD

Bek. 1889 anfører i § 18.c *kunde*, *skulde* og *vilde* som eksempler på ord(former) der skal bevare stumt *d*. Tilsvarende er formerne med dobbeltkonsonant, *kunne*, *skulle*, *ville*, i § 8 anført som eksempler på præsens pluralis-former. Strengt taget kan det ikke ud fra bekendtgørelsen afgøres om formerne med *nd* og *ld* er præteritumsformer (og for *vildes* vedkommende om det er verbum eller adjektiv), men i *SRO 1891* slås det fast under de tre verber at ’1889-retskrivningen’ kræver dobbeltkonsonant i infinitiv og *nd/ld* i præteritum.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

(a) Substantiver på trykstærk vokal har efter *Bek. 1889*, § 9.a, pluralisendelsen *-er* (altså ikke *-r* alene), fx *Ko* – *Køer* – *Køerne*, *Taa* – *Tæer* – *Tæerne*, *Aa* – *Aaer* – *Aaerne*. Samme bøjningsoplysninger (normalt dog uden bf. pl.) fremgår af *SRO 1891*.

(b) Verber der i infinitiv ender på trykstærk vokal, tilføjer endelserne *-r* og *-s* direkte (dvs. uden indskud af *e*), fx *bo* – *bor*, *sy* – *syrr*, *se* – *ses*, *begaa* – *begaaer*. Verber der i infinitiv ender på trykstærk vokal + *e*, beholder dette *e* før *-r* og *-s*, fx *bie* – *bier*, *grue* – *gruer*, *tie* – *ties*. Verber der (formentlig svarende til to udtalemuligheder) har valgfrit *-e* i infinitiv, har obligatorisk *e* før *-r* og *-s*, fx *du/due* – *duer*, *forny/fornye* – *fornyrr*, *vi/vie* – *vies*, og i en parentetisk anmærkning meddeles det at der også ”bør skrives” *e* i afledningerne *duelig*, *gruelig*, *afskyelig*. Valgfrihederne *du/due*, *di/die*, *befri/befrie* mv., *forny/fornye* er nye i *Bek. 1889* i forhold til *Medd. 1888*, hvorimod valgfriheden *vi/vie* var med allerede i de foreløbige regler i 1888. Såby formulerer i forordet til *SRO 1891* den pædagogiske regel at der skrives *e* eller ikke *e* i præsens passiv afhængigt af om man i aktiv skriver *e*’et eller ej, således fx *forties* og *tros* pga. *fortier* og *tror* (s.VII).

Bekendtgørelsen fastsætter derudover regler for dannelse af præsens og præteritum participium af de nævnte verber ved tilføjelse af hhv. *-ende* og *-et* til stammen: *gaaende* – *gaaet*, *boende* – *boet*, *syende* – *syet*. De verber der ender på trykstærkt *-e*, tilføjer dog kun *-t* i præteritum participium, altså fx *seende* – *set*. Svage verber på trykstærk vokal danner præteritum ved at tilføje endelsen *-ede*, fx *saaede*, *boede*, *syede*, *indviede*, *teede*. Verbet *dø* har præs. ptc. *døende*, præt. ptc. *død* (*afdød*, *uddød* mv.) og præt. *døde*; og *ske* har præt. *skete* (*Medd. 1888* havde også sideformen *skede*). *SRO 1891* angiver tilsvarende enstavelsesformer af participier som *let*, *sket*, *tet* og *snet*, den sidste dog med tilføjelsen "[*-e*]", der formentlig skal forstås sådan at også formen *sneet* er mulig⁹⁸.

(c) Adjektiver på trykstærk vokal er ikke behandlet i *Bek. 1889*. I *SRO 1891* bøjes ordene på principielt samme måde som i *GRO 1870* ('stockholmerretskrivningen' (1869)) og i *DHO 1872* ('1872-retskrivningen'), dvs. at de gennemgående er ubøjelige, fx *tro*, *snu*, *bly*, idet dog adjektiver på *-aa* tilføjer *-t* i neutrum, og *fri* og *ny* valgfrit kan tilføje *-e* i bestemt form singularis og i pluralis. *SRO 1891* anfører dog ved begge de to sidstnævnte ord at det er "mindre naturligt" at bruge formen med *-e*.

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

Spørgsmålet om dobbelt- eller enkeltskrivning af konsonant i bøjningsformer er behandlet i 1889-bekendtgørelsens fremmedordsparagraf (§ 22) i afsnit III, der er en tilføjelse i forhold til *Medd. 1888*.

(a-b) I bøjningsformer af fremmedord med **hovedtryk** på sidste stavelse foreskriver *Bek. 1889* fordobling af konsonant efter en kort vokal som i oprindelig danske ord, fx *Paragraffer*, *Botanikker* (pl., til forskel fra (*en*) *Botaniker*), *Politikken*, *Attrapper*, *Institutter*, dog ikke efter stum konsonant, fx *Buffeter*, og efter *n* udtalt som ng, fx *Bassiner*.

Såby fordobler i *SRO 1891* konsonanten foran bøjningsendelse som det kræves i bekendtgørelsen. Derudover præciserer han i fortalen til ordbogen (s.VII) at reglen om konsonantfordobling kun gælder foran bøjningsendelse og ikke i afledninger, og at han derfor skriver enkeltkonsonant i fx *kosmopolitisk* og *parasitisk* (svarende til *politisk*, *kritisk* mv.). Ord med stum slutkonsonant skriver han i ordbogen gennemgående med apostrof foran bøjningsendelsen, fx *Atelier'et*, *Charabanc'er*, *Foyer'en*, *Glacis'er*, *Markis'er*, *Ragout'en*, *Rentier'en*, *Repos'et* (men *Kompromisset*, *-ser*, der formentlig forudsætter udtalt slut-s). Enkelte ord er dog anført uden apostrof (og med enkelt konsonant) i overensstemmelse med reglen i bekendtgørelsen, således – foruden bekendtgørelsens eksempel, *Buffeter* – *Debuter* og *Lukafer*⁹⁹. Såby motiverer i fortalen sin brug af apostrof med at han dermed

98 Tilføjelsen bevares i *SRO 1892* og *1896*, men er strøget i den første af Thorsens udgaver, *SRO 1904*; i den følgende udgave (*SRO 1909*) er *snet* udgået og erstattet af *sneet*, der holder i de to næste udgaver, *SRO 1913* og *1918*. Bertelsen retter imidlertid *sneet* tilbage til *snet* i sit eksemplar af *SRO* (se nærmere i bibliografien), og i sidste udgave af *SRO* (1919) er enstavelsesformen *snet* atter enerådende. Den holder skansen i alle udgaver af *DRO* (1923-1929/46), indtil den i *RO1 1955* ændres til den stadig gældende tostavelsesform *sneet*.

99 *SRO 1891* har også *Sorbeten*, der dog formentlig afspejler en udtale med langt e og horligt t (jf. *ODS*).

formindsker ”det anstødelige i, at Endelsen føjes til en stum Medlyd, som ikke plejer at være stum i Dansk”, og tilføjer: ”De, som ikke ynde denne Betegnelsesmaade, kunne jo lade være at bruge den” (s.VI); den vil dog ”næppe kunne undgaas” ved *Markis – Markis’en* (til forskel fra *Markise – Markisen*) og *Charabanc – Charabanc’er* (s.VI). Om bøjning af fremmedord der ender på trykstærkt *e* (*Allé* osv.), se overfor under RP8.II).

(c) I bøjningsformer af fremmedord med **bitryk** på sidste stavelse og kort vokal fordobler *Bek. 1889* som hovedregel ikke konsonanten før endelsen, fx *Konsuler*, *Punktumet*, *Leksikoner*; herfra er dog undtaget enkelte ord hvor fordobling allerede er almindelig: *Biskopper*, *Omnibusser*.

SRO 1891 følger hovedreglen i de fleste tilfælde og skriver fx *Kautsjuken*, *Karnevaler*, *Konsuler*, *Kalciumet*, *Metrumet*, *Punktumet*, *Leksikoner*, *Tanninen*, *Sennepen*, *Marmoret*, *Globuser*, *Papyrusen*. Der er dog også eksempler (ud over bekendtgørelsens *Biskopper* og *Omnibusser*) på konsonantfordobling: *Humbuggen*, *Møtrikker*, *Marshallen*, (*Dumrianner*), *Atlasset*, (*Idrætten*).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

”Den gamle Stavelsesdeling beholdes”, foreskrives det i *Bek. 1889*, § 3, med den tilføjelse at diftonger og *ng* (som betegnelse for én lyd) dog aldrig deles. Det anvendte tegn for orddeling er i såvel eksemplerne som i bekendtgørelsens gotiske sats i øvrigt det samme som bindestregen, dvs. to vandrette streger (lighedstegn).

Bekendtgørelsen giver ingen eksempler der skal illustrere den gamle stavelsesdeling som sådan – den forudsættes øjensynlig bekendt. Pladsen bruges først og fremmest på at vise hvordan der deles ved *ng* og ved (mulige) diftonger, først og fremmest ved *v*-difftonger. Som eksempler på deling ved *ng* anføres *læng-es* og *mang-en* (men *Un-garn*), og som eksempler på deling ved *j*-difftonger *ej-e* og *Høj-en*. Efter *v*-difftong deles der i følgende tilfælde: ”*Lav-et*, *mjav-e*, *Rav-et*, *Sav-en*, *Trav-et*[,] (men *tra-ve*), *Rev-el*, *Behov-et*, *dov-en*, *flov-e*, *Fortov-et*, *Spiltov-et*, *hov-en*, *Hov-et*, *Hov-eri*, (men til *Ho-ve*), *Plov-en*, *Rov-et*, (men *rø-ve*), *Tøv-et*, *Luv-en* [af *Lu(v)* ’tøjs retside’] (men *at tage Lu-ven fra en* [af *Luv* ’vindside’]), *syv-ende*, *snæv-er*, *væv-er*” (mine kursiveringer). Ord der nok har (eller kan have) difftong i enstavelsesform, fx *Grav*, *Hav*, *Lov*, *Skov*, *sov*, og som i flerstavelsesform får lang vokal og ”haardt v”, deles i overensstemmelse med denne udtale foran *v*’et: ”*Ha-vet*, *Gna-vet*, *Na-vet*, *Kra-vet*, *Gra-ven*, *Re-vet*, *gro-ve*, *Ho-ven*, *Klo-ven*, *Lo-ven*, *Sko-ven*, *so-vet*, *Lø-vet* .. Ligeledes *Forlo-ver*, *Gy-vel*, *Le-ver*” (mine kursiveringer).

Bekendtgørelsen er opmærksom på at nogle af de nævnte flerstavelsesudtaler kun forekommer i ”det højere Foredrag”. Såby pointerer i forlængelse heraf i sin fortale at reglen om at diftonger ikke må deles, kun gælder de tilfælde hvor et skrevet *v* altid udtales med w, og at man i tilfælde som fx *over*, *Skoven* (der både kan udtales med og uden difftong) bør rette sig efter udtalen i foredragssproget og dele *o-ver*, *Sko-ven*. (SRO 1891, s.VIII). Såby supplerer desuden *Bek. 1889* med en regel om at *ks* (af tidligere *x*) deles mellem *k* og *s*, fx *vok-se*, *Øk-se* (men fx *Eks-amen*, *Eks-empel*, *eks-ercere* af etymologiske grunde svarende til *al-ene*) (smst.).

RP27: Kommatering: GRA

Hverken *Bek. 1889* eller *SRO 1891* indeholder bestemmelser om kommatering, men begge direktiver bruger stiltiende grammatisk kommatering.

3.26. 'Den litteraire Retskrivning' (1889)

3.26.1. Hovedtræk: 'Literair Retskrivning' (1889)

'Den litteraire Retskrivning' (1889) er en privat norm udformet af forfattere og redaktører mv. til brug i litteratur og presse. – Normens specifikke indholdsdirektiv er bogen *LitRetskr. 1889* (*Den litteraire Retskrivning*) suppleret med ordbøger der er ældre end 1870, herunder *Meyers Fremmedordbog 1837 ff.* – 'Den litteraire Retskrivning' kan primært karakteriseres som en modnorm til '1889-retskrivningen' som en del forfattere og andre skribenter fandt for vidtgående. Også den foregående officielle norm, '1872-retskrivningen', anså de imidlertid for at have fjernet sig for langt fra de klassiske forfatters ortografi. Målet med modnormen var derfor ikke blot at vende tilbage til tilstanden før 1889, men også at få genindført dele af retskrivningen fra før 1872, dvs. traditionens 'Molbechs retskrivning' (1813–1859).

'Den litteraire Retskrivning' kan således bedst karakteriseres som en let ajourført variant af 'Molbechs retskrivning', som den først og fremmest adskiller sig fra på følgende punkter:

- Anerkender at vokaler principielt enkeltskrives uanset om de udtales som lange eller korte lyde (RP3 og RP4).
- Anerkender brugen af *j* i stedet for *i* i dækket forlyd (RP15).
- Er lidt mere tilbøjelig end Molbech til at bevare stumt *d*, fx i *Brædt*, *myldre*, hvor Molbech kun har former uden *d*, og i *hvidte*, *grandgivelig*, hvor Molbech har former både med og uden *d* (RP19).
- Afviser analogisk slut-*e* i verber og adjektiver og skriver fx *at tro*, *ædru* (i alle bøjningsformer), men bevarer *e* i verber foran *-r* og *-s*, fx *formaar*, *troes* (RP24).

3.26.2. Indholdsdirektiver: 'Literair Retskrivning' (1889)

'Den litteraire Retskrivning' er en privat retskrivningsnorm beregnet for først og fremmest litteratur og presse, etableret som en modretskrivning til '1889-retskrivningen', til dels også '1871-' og '1872-retskrivningen'. Normens systematiske og leksikalske indholdsdirektiv er *LitRetskr. 1889*, der udkom i september 1889, ca. tre måneder efter *Bek. 7.6.1889*. Skribenter der ud over *LitRetskr.* har behov for supplerende leksikalske indholdsdirektiver, henvises af normens fædre til "en eller anden Ordbog (dansk, dansk-tysk osv) ældre end 1870 (eller stereotyperet før 1870)" – hvorimod de advares "mod Benyttelse af de hidtil fra 1870 af fremkomne Retskrivningsregler og Retskrivningsordbøger, som, efter vor Anskuelse, fordærlige for Modersmaalet" (*LitRetskr. 1889*, s. 2). Hvad specielt angår fremmedord, henvises der til *Meyers Fremmedordbog 1837 ff.* (se nedenfor under RP7). Se i øvrigt nærmere om 'den litteraire Retskrivning' og kredsen omkring den i direktivkapitlet, afsnit 2.25.2.

LitRetskr. 1889 er bogen *Den literaire Retskrivning. Vedtægter samt orthographisk og grammatisk Raadgiver*. Den er på i alt 132 sider og består af fire hovedafsnit.

Første afsnit er bogens forord, "Den literaire Retskrivning" (s. III-VI), der giver baggrunden for og hensigten med bogen. Forordet er underskrevet i "Kjøbenhavn i August 1889" af C.St.A. Bille, P. Hansen, E. Jessen, E.v.d. Recke og J.L. Ussing.

Andet hovedafsnit har overskriften "Vedtægter for den literaire Retskrivning" (s. VII-XVI). Det indeholder argumentation for og beskrivelse af de fem kerneproblemer i normen: Vedtægt I om store og små begyndelsesbogstaver (RP2), vedtægt II om pluralisformer af verber mv. (RP10), vedtægt III om bøjning af verber og adjektiver på trykstærk vokal (RP24), vedtægt IV om vokalfordobling og understøttende *e* (RP3 og RP4) og vedtægt V om skrivning i ét eller flere ord (RP9). Derudover gør forfatterne "i al Korthed" rede for normens stilling til forskellige andre problemer: brug af (a) palataliseringsmarkøren *j* (RP6), (b) stumt *d* (RP18-19), (c) *x/ks* (RP7), (d) *e/æ* (RP13), (e) *ie/je* i trykssvag stavelse (RP16), (f) *i/j* i diftonger (RP17), (g) stavning af fremmedord (RP8), (h) orddeling ved linjeskift (RP26). Vedtægtsafsnittet afsluttes med en liste over dagblade der har tilsluttet sig retskrivningen og lovet at gennemføre den "helt eller i de væsentligste Puncter"¹⁰⁰, og en liste med "skjønliteraire og fagvidenskabelige Forfattere" der har tilsluttet sig retskrivningen fuldt ud eller i det væsentlige, og som har lovet at gennemføre den "hvor de have frie Hænder"¹⁰¹.

Bogens tredje og største hovedafsnit er ordlisten "Orthographisk og grammatisk Raadgiver ved Brugen af den literaire Retskrivning" (s. 1-91), af forfatterne selv kort omtalt som "Raadgiveren". Den kan betegnes som en selektiv retskrivningsordbog med vejledning i stavning og bøjning af en række problemord.

Det fjerde og sidste hovedafsnit er et "Anhang" med "Grammaticalia" (s. 93-111) og "Noter til Vedtægterne" (s. 111-116). Her behandles forskellige grammatiske problemer vedrørende fx substantiv-, adjektiv- og verbalbøjningen, og nogle af reglerne i vedtægtsafsnittet uddybes, fx palatalisering og orddeling (inkl. konsonantfordobling foran anden konsonant (RP5), som ikke er behandlet i selve vedtægterne).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *LitRetskr. 1889*. Sidetal uden yderligere kildehenvisning refererer til dette direktiv.

100 I alt 15, heriblandt *Aarhus Stiftstidende*, *Adresseavisen*, *Aftenposten*, *Dagbladet*, *Dagens Nyheder*, *Frederiksborg Amtstidende*, *Fyens Stiftstidende*, *Nationaltidende*.

101 73, heriblandt Sophus Bauditz; Vilhelm Bergsøe; V. Bloch, Rector; Carl Brosbøll; Nicolai Bøgh; W. Dinesen, Rungsted; Gustav Esmann; Karl Gjellerup; H.P. Holst, Etatsraad; Thor Lange, Moskou; P.E. Müller, Dr. phil.; Jul. Paludan, Docent, Dr. phil.; C. Ploug, Dr. phil.; C. Henrik Scharling, Professor, Dr. theol.; Japetus Steenstrup, Etatsraad, Prof. emer.; V. Styhr, Biskop; Vald. Vedel.

3.26.3. Normprofil: 'Literair Retskrivning' (1889)

	<i>Til sml.: 'Molbech' 1813-59</i>	<i>Til sml.: '1872'</i>	<i>Til sml.: '1889'</i>	'Literair Retskrivning' 1889
• RP1	GOT	(LAT)	(LAT)	GOT
• RP2	STO	STO	STO	STO
• RP3	DOB	ENK	ENK	ENK
• RP4	+E	÷E	÷E	÷E
• RP5	DOB	ENK	ENK	DOB
• RP6	+J	+J	÷J	+J
• RP7	FRE	(DAN)	(DAN)	(FRE)
• RP8	FRE	FRE	(DAN)	FRE
• RP9	SAM	SÆR	SÆR	SAM
• RP10	PLU	PLU	PLU	PLU
• RP11	Ø	Ø/(Ø+Ö)	(Ø+Ö)	Ø
RP12	AA	AA	AA	AA
• RP13	E	(Æ)	(E)	E
• RP14	(O)	(Å)	(Å)	Ø
• RP15	STI	STJ	STJ	STJ
• RP16	IE	(JE)	JE	IE
• RP17	EI	EJ	EJ	EI
• RP18	+D	(÷D)	(+D)	+D
• RP19	DSK	SK	(DSK)	(DSK)
RP20	+G	+G	+G	+G
• RP21	+H	(÷H)	(÷H)	+H
• RP22	V,AF	F,AF	F,AF	V,AF
RP23	LD	LD	LD	LD
• RP24	+E	÷E	(÷E)	(÷E)
• RP25	(DOB)	DOB	(DOB)	(ENK)
• RP26	MEK	MEK	MEK	MEK
RP27	GRA	GRA	GRA	GRA

Profilschema for 'den literaire Retskrivning' (1889). Skemaet viser hvilken stillingtagen '1889-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaerne for 'Molbechs retskrivning' (1813-1859), '1872-retskrivningen' og '1889-retskrivningen' anført i kolonne 1, 2 og 3. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1889-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for 'Molbechs retskrivning'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.26.4. Uddybning: 'Literair Retskrivning' (1889)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: GOT

LitRetskr. 1889 omtaler ikke direkte dette spørgsmål, men benytter gotisk skrift som grundskrift i hele bogen. Latinsk skrift bruges i latinske akademiske forkortelser som *Dr. phil.*, *Lic. theol.*, derimod ikke i øvrige latinske fremmedord, således ikke i fx *Professor*,

Rector, Adjectiv. I ordlisten "Raadgiveren", der for størstepartens vedkommende består af opslagsord og eksempler, er disse tekstdele sat med latinsk skrift, mens redaktionel tekst er sat med gotisk skrift.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

"Substantiver og substantivisk brugte Adjectiver, inclusive Participier, skrives med stort Begyndelsesbogstav" (s. VII, vedtægt I). I kommentaren til denne vedtægt fastslås det at stort begyndelsesbogstav generelt bruges ved substantivisk brugte ord, og det hedder videre: "[E]n Sondring imellem substantivisk brugte Ord lader sig ikke bygge paa nogen klar Regel og volder kun Forvirring" (smst.). 'Den litteraire Retskrivning' lægger hermed distance til '1889-retskrivningen', der forsøger at indskrænke brugen af stort bogstav i ordklasser uden for gruppen af "egentlige substantiver" (se afsnit 3.25.4, RP2). Som eksempler nævnes bl.a. *det Gode, det Onde, den Reisende, det Aftalte, de Voxne, Et og Andet, et nølende Nei, et flygtigt Nu*.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

"Saavel kort som lang Vocal betegnes med enkelt Vocaltegn, dog at der bevares dobbelt Vocaltegn eller et understøttende e til Forebyggelse af Forvexling" (s. X, vedtægt IV). Eksempler: *veed – ved, siig – sig, Forviisning – Forvisning, een – en, eet – et, Armee – Arme, Allee – Alle, foer – for, vaer – var, faae – faa, saae – saa* (jf. RP24).

RP4: Længdeangivende e: ÷E

Se RP3.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: DOB

'Den litteraire Retskrivning' fastholder fordobling af *p*, *t* og *k* foran *r*, fx *tappre, klattre, sikre*, men opgiver at fordoble *d* (*kvidre*) da fordobling allerede tidligere er opgivet "i det parallelle Tilfælde med aandende *g* (f. Ex. *smigre*)" (s. 115). Hertil kommer også at ordningen *kvid-dre* ville indebære en forøgelse af uhensigtsmæssige orddele, mens omvendt skrivemåder som *Døttre* (orddelt *Døt-tre*) modvirker uheldige orddele som *Døt-re* eller *Dø-tre* (s. 115–116); se også nedenfor under RP26. Og se under RP14 om skrivemåden (*Ud*)flodd.

RP6: Palatalisering: +J

"Brugen af *j* efter *k* og *g* foran *æ*, *ø* og *e* bør beholdes, saaledes at den ældre danske og endnu udenfor Hovedstaden bevarede Lyd hævder sin Ret". Eksempler: *kjær, Gjær, kjøre, gjø, kjende, gennem*. (S. XI, pkt. a). Reglen uddybes i en detaljeret note bag i bogen (s. 111–113). Her diskuteres de mange undtagelser hvor der ikke skrives *j*, bl.a. Molbechs etymologiske regel der udelader *j* i fx *Gæs* og *skære* pga. af de uomlydte vokaler i *Gaas* og *skar* (se afsnit 3.9.4, RP6). Forfatterne konkluderer at det ville være "practisk ønskeligt" at fjerne undtagelserne og råder til "idetmindste at begunstige *j*". De gør dog

udtrykkeligt opmærksom på at der kun er tale om et råd, og at man ikke er i modstrid med 'den litteraire Retskrivnings' vedtægter ved ikke at (gen)indsætte *j*'er som end ikke Molbech havde foreskrevet. I ordlisten i "Raadgiveren" er der da også valgfrihed i tilfælde som fx *G(j)æs*, *k(j)ælve*, *k(j)æmme*, *K(j)øer*, stedvis dog med skarp afvisning af den *j*-løse skrivemåde; under opslagsordet *Gaas* er således *Gjæs* anført som hovedformen i pluralis, med tilføjelsen "nu alm. *Gæs*, skjønt aldeles uforsvarligt, naar Skrift ellers bevarer *gj*, *kj*".

RP7: Fremmede bogstaver: (FRE)

"Da bogstavet x hverken er os mere eller mindre fremmed end samtlige Alfabetsets øvrige Bogstaver, bevares Brugen deraf saavel i danske som i fremmede Ord". Eksempler: *Sax*, *strax*, *Øxe*, *Dux*, at skrive *En et X for et U*. (S. XI, pkt. c). De fremmede bogstaver (og bogstavkombinationer) er ellers behandlet i små selvstændige artikler på alfabetisk plads i "Raadgiveren" ("c", "ph", "q", "th" "x", "z"), hvor der gennemgående rådes til at bevare dem i fremmedord i traditionelt omfang svarende til *Meyers Fremmedordbog 1837 ff.* *Q* bruges ikke i "danske og fra Tydsk laante" ord, og *z* heller ikke, "medmindre man vil beholde det i visse høitydske, som *zart*, *Zikzak*, *Zir* og at *zire*, *zirlig*, *zittre*, hvilke gjerne skrives med *s*; dog vel *Zink*, *Zikzak*".

RP8: Stavning af fremmedord: FRE

LitRetskr. 1889 erkender at der er "en naturlig Bestræbelse" for efterhånden at iklæde fremmede ord "en dansk Dragt", men udtaler samtidig at det har vist sig ugorligt at opstille brugbare regler for fordanskningen, og anbefaler derfor generelt "at vise Tilbageholdenhed": "Kan et fra et andet Sprog optaget Ord ikke uden at støde god Smag skrives i helt fordansket Form, er det bedre at lade det helt beholde dets oprindelige Skikkelse" (s. XII). Nogle eksempler fra skriftets egen sprogbrug viser da også en klar forkærlighed for genuine stavemåder, fx *Adjectiv*, *Alphabet*, *Apostroph*, *archaiserende*, *capricieus*, *Compromis*, *correct*, *Discussion*, *inclusive*, *Ingenieurcapitain*, *litterair*, *orthographisk*, *Parenthes*, *populair*, *practisk*, *Rector*, *Redacteur*, *Vocal* (dog *Artikel*, *Tendents*). "Raadgiveren" har valgfrihed ved fx *Klasse/Classe*, *Punkt/Punct*. Se også ovenfor under RP7, bl.a. om *ph* og *th*.

RP9: Ét eller flere ord: SAM

"Sammenføininger af Ord, der ere gaaede over til at danne selvstændige Begreber, skrives som eet Ord" (s. XI, vedtægt V). Som eksempler er der (s. X) først og fremmest anført sammenskrivninger der giver betydningsforskel i forhold til en tilsvarende særskrevet forbindelse, fx *overhovedet* ("der svæver overhovedet et Damoklessværd over Hovedet paa enhver Lovbryder"); *overfor* ("spring over for mig til Kræmmeren overfor"; *LitRetskr. 1889* har derimod ikke Molbechs regel (se afsnit 3.9.4, RP9) om særskrivning som præposition, men skriver konsekvent i ét ord i sådanne tilfælde, fx *udenfor Hovedstaden* (se citater under RP6, RP11 og RP18)); *saavelsom* ("han saavelsom hans Broder befinde sig begge saa vel som under Omstændighederne muligt"); *tilhoire*, *tilvenstre* ("den

Herre der tilhøre hører til Venstre"). Vedtægten uddybes i en note bag i bogen (s. 111). Forfatterne erkender her at litteraturen altid har vaklet mellem fx *ihænde, tilhaande, itide* osv. og *i Hænde, til Haande, i Tide*, og udtaler at ""Rigtige" maa begge Maader kaldes", men at sammenskrivning i øvrigt pædagogisk er "langt at foretrække". Man er dog klar over at konsekvent sammenskrivning kan føre til paafaldende resultater som fx *paathinge*, og konkluderer: "Vi raade foreløbigt til ialtfald at begunstige Sammenskrivning".

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU

"Flertalsformen saavel af Verber som af Adjectiver og Participier, brugte som Prædicatsord, bevares; ligeledes Adjectivers og Participiers Intetkjønsform" (s. VIII, vedtægt II). Som det fremgår, drejer vedtægten sig bredt om kongruens mht. numerus og genus ved verber og adjektiver, hvad der også understreges af eksemplerne:

Arbeidet er færdigt.
 Angrebet var farligt.
 Forarbejderne synes endnu ikke at være færdige.
 Drengen er funden.
 Barnet er fundet.
 De ere elskede.
 De bleve dømte.
 De bleve fundne.
 Husene ere blevne kjøbte.
 Synderne ere blevne os tilgivne.
 Jeg elsker – vi elske.
 Jeg er – vi ere.
 Jeg var – vi vare.
 Jeg blev – vi bleve.

Hvad specielt brugen af pluralisformer i præteritum angår, fremgår det af en note sidst i bogen at bogens forfattere ikke er indbyrdes enige på dette punkt. Nogle mener ikke at have forpligtet sig til "nøiere Overholdelse" af brugen af disse former, mens andre anser præteritum pluralis "(for)saavidt den anvendes i dette Aarhundredes Literatur" og præsens pluralis for "literairt ensstillede" (s. 111). Der er dog enighed om at numeruskongruensen overholdes mindst i imperativ – "Nøjagtigt er: *lad os begge bede! lader os alle bede!*". De nøjere regler for hvilke verber der kan få tilføjet pluralisendelsen *-e* i præteritum, er anført i "Anhangets" grammatikafsnit, s. 104–105.

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

Spørgsmålet er ikke berørt i vedtægter eller noter mv., men allersidst i bogen er følgende afsnit placeret:

Vi benytte Pladsen her til en indstændig Advarsel mod det Project at sondre mellem aabent og lukket ø (ö og ø) i Skrift. Det vilde kun blive en Kilde til ny Forvirring og Vilkaarlighed. Thi

mangfoldige Ord have heri vaklende Udtale (Ex. *Ørn, sørge, Tørv, Hør, mørk, Søndag*). Særligt er der indenfor Hovedstadsudtalen stor ubestemthed paa dette Punkt (i Kjøbenhavn høres i nogle Samfundskredse f. Ex. endog *Rør, at røre* med aaben Lyd). De enkelte Landsdele afvige langt fra hverandre indbyrdes.

(*LitRetskr. 1889*, s. 116; kursiveringerne, bortset fra i "ø (ö og ø)" er mine).

RP13: *e* eller *æ*: E

LitRetskr. 1889 fastholder traditionens overvejende brug af *e* og "sjældnere" *æ* til betegnelse af "æ-Lyden i lukkede Stavelser" (dvs. overvejende af kort æ-lyd), fx *Hjerte, Stjerne, bekvem, Emne, Fjer, Klerk, skjelne, Gjerning* (s. XI). I en note sidst i bogen (s. 113-114), indledt med den mistrøstige konstatering "Der har aldrig været Orden i dette Forhold", uddybes synspunktet. Forfatterne beklager at man i dette tilfælde ikke blot kan henvise til normen før "vor sædvanlige faste Grænse: 1871", idet forholdet allerede før da var "i høj Grad flydende". I stedet anføres en række hjælperegler, herunder "Hvor Udtalen vakler, skrives *e* (Ex. *Kjede*)". Der sammenfattes med et generelt råd om at begunstige *e* og sluttet af med dette carte blanche til normens støtter: "Men vi tilstaa oprigtigt, at man her kun i faa enkelte Tilfælde kan komme i aaben Collision med vor Vedtægt, fordi, som sagt, Traditionen altid har været dobbeltskrivende" (s. 114).

RP14: *o* eller *aa(å)*: O

Problemet behandles ikke særskilt i *LitRetskr. 1889*. "Raadgiveren" viser imidlertid en klar, omend delvis urealiserbar, forkærlighed for *o*, således i *Flod, Udflod* ("Kan leilighedsvis skrives *Flodd. o* heri er kort, samt aabent eller lukket; *aa* kan altså ikke foreskrives, da saa den ene Udtale bliver uskrivelig", s. 18). Ved *raadden* mv. anføres *aa*-skrivemåderne som eneste mulighed, men med tilføjelsen (signeret E.J., dvs. E. Jessen) "med *aa* i Traditionen; burde aabenbart, af flere Hensyn, været *o*". Der gives valgfrihed ved *lodden/laadden* og *Sold/Saald 'si'*, ved *Kort* er *o*-skrivemåden hovedformen, med den parentetiske tilføjelse "ogsaa *Kaart*", og *Skodde* skrives kun med *o*.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Spørgsmålet behandles ikke særskilt i *LitRetskr. 1889*, men der skrives stiltiende *j* overalt i ord som *Gjær, Hjerte, Kjøre, Stjerne*.

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse: IE

"Hvor Lyden svæver mellem *i* og *j*, skrives hensigtsmæssigst *i*, da dette Bogstav traditionelt kan betegne begge de eksisterende Udtalemaader, hvilket *j* ikke kan". Eksempler: *Christian* "(Ewalds Nationalsang: "Hvo staaer mod Danmarks Christian i Kamp")", *Million, tredie, Villie, Midie, Valkyrie*. (S. XII, pkt. e). I noterne bag i bogen gives der yderligere en række eksempler til illustration af at den "poetiske Literatur vrimler af Exempler, der ikke kunne skrives med *j*" (s. 114).

RP17: Diftonger: EI

"Den phonetisk ikke tilstrækkeligt begrundede og mod almindelig europæisk Opfattelse stridende Skrivemaade nej, Tøj o. s. v. henstilles som hensigtsløs til Opgivelse" (s. XII, pkt. f). I en note bag i bogen (s. 115) slås det fast at der altid skrives *ei*, *øi*, *ai*, *oi* når der ikke skrives *g* som i fx *Gjøg*, *gjøgle*, *Leg*, *Kegle*, *Løgn*. "Raadgiveren" har *Deig*, *feig*, *seig* som opslagsformer og tilføjer ved *Deig* og *seig* at en eventuel opgivelse af *g* "selvfølgelig" ikke medfører nogen forandring mht. brugen af *i*. (Ved *feig* er tilføjet "Form og Betydning fra Tydsk; den alm. Udtale med *g* correct").

Det anerkendes at *v*-diftongen i en række ord ligger fast på skrivemåder med *v* og *g*, fx *Hav* og *Rogn*, men i en del ord fastholdes det at traditionen kræver *u* eller *ug*, og der lægges yderligere op til at udvide den skrivebrug: "*benauet*, *taus*, *Snaus*, *broute*, *flou*, *taug*, *Laug*, *Boug*, *Toug*, *Ploug*. Vi fraraade aldeles at forsøge at fjerne disse Tilfælde. Traditionens naturlige danske Udvikling vilde være at indføre *u* (*ug*) efterhaanden som Diphthonglyd blev eneraadende i de enkelte Ord. Vi tilraade altsaa endog snarere at forsøge denne Maner udvidet" (s. 115). I "Raadgiveren" er de nævnte *u*-skrivemåder anført som hovedformer, i enkelte tilfælde som eneste form (*benauue*, *broute*, *taus*), ved de øvrige desuden med oplysning (i parentes) om *v*-formen.

RP18: Stumt *d* generelt: +D

LitRetskr. 1889 har et relativt afslappet forhold til spørgsmålet om strygning eller bevarelse af stumt *d*, men må nok overvejende karakteriseres som tilbøjelig til at bevare det. Det kan bl.a. ses af citatet nedenfor under RP19. Og det fremgår også af behandlingen af forskellige enkeltord i "Raadgiveren", således fx under *hvidte*, *Hvidtning*, hvor skrivemåden uden *d*, *hvitte*, *Hvitning*, karakteriseres som "en aldeles ubegrundet Afgivelse fra en Hovedregel for dansk Orthographi; da det etymologiske Forhold ligger indenfor alm. populair Bevidsthed, maa *d* nødvendigvis skrives". Tilsvarende står der under verbet *godte sig*: "bliver alm., uden nogen gyldig Grund, mod Reglen skrevet *gotte*". Af andre skrivemåder med *d* (hvoraf Molbech i flere tilfælde stryger eller kan stryge *d'*et) kan nævnes *Brædt*, *grandgivelig*, *myldre*, *tidt*.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: (DSK)

"Et *d*, der efter almindelige etymologiske Principer ellers vilde beholdes, bør ikke bortkastes i et Ord blot af det Hensyn, at Ordet formenes at være af fremmed Herkomst, saaledes som man navnlig har villet gjøre det med Ordet "tydsk" (hvorimod Skrivemaaden "Krans", "Grænse" o. l., nemlig *s* for tydsk *z*, maatte kunne antages") (s. XI, pkt. b). I "Raadgiveren" er der redaktionelle kommentarer ved mange af de herhenhørende ord, fx: "(*Kusk* el.) *Kudsk* .. *d* neppe magtpaaliggende"; "*Pidsk*, at *pidske*, el. *Pisk*, at *piske* .. Spørgsmaalet om Stavemaade her (som ved *Kudsk*) egentlig for smaat til Afgjørelse"; "*Svands*, at *svandse*; da *d* heri stundom udtales, især i Verbet (se, hvor hun gaaer og svan-d-ser), faaer det vel at beholdes i Skrift"; "*Svedske*, af Nogle skrevet *Sveske* ..". *LitRetskr. 1889* skriver desuden *Vædske*, men foretrækker (og argumenterer for) bl.a. *traske* og *vaske* uden *d*.

RP21: Stumt h: +H

”Raadgiveren” har hele tre artikler med opslaget ”th”, der generelt anbefaler fastholdelse af *th*. Det gælder dels i oprindelig græske ord og navne, fx *Theater*, *Themistokles*, dels i ”oldgermaniske” navne, fx *Theodorik*, *Thor*, og dels i *thi* ”samnt gjerne i *et Thing*”. Under tilføjelserne på s. 92 er medtaget: ”*The (Tè)*”. På alfabetisk plads desuden: ”*Len* el. *Lehn* .. tydsk Ord, deraf *h*”; ”*Rhed (Red)*; *h*, fra Tydsk, hjælper til at skjelne *Rhed-en* og *Rede-n*”, og ”*Uhr* .. skrives traditionelt med *h* (som i Tydsk), forat *Uhret* og *Uret* kunne skjelnes”.

RP22: v eller f: V, AF

”Raadgiveren” skriver med *v* i *grovt*, *havt*, *stivt* og bemærker ved de to sidstnævnte at de oftest udtales med *ft*.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

”Det i Verbers og Adjectivers Bøiningsendelser forekommende *e* skrives overalt, hvor det nogensinde *kan* udtales, men udelades, hvor det aldrig kan lyde (dog Infinitivet og Præsens Pluralis *faae* og Imperfectet *saae* til Undgaaelse af Forvexling)” (s. IX, vedtægt III).

(a) Også i substantiver på trykstærk vokal kræver *LitRetskr. 1889* at pluralisendelsen skrives *-er* og ikke blot *-r*. Den ”aldeles falske Lære” i ”nyere, reformatoriske, Sprogbøger” at der til *Taa*, *Raa*, *Ko*, *Klo* og *So* skulle findes enstavede pluralisformer, afvises (s. 94, noten), og tilsvarende afvises ”de aldeles falske Former *Tærene*, *Kjørene* osv.” som ”den nordiske Philologi” har søgt at indføre (s. 96, noten).

(b) Verbernes bøjningsformer er behandlet udførligt og diskuterende i ”Anhangets” grammatikafsnit, s. 100–111. Det fremgår her at der som hovedregel ikke bruges analogisk (slut)-*e* efter enkelt vokal med ”Stødtone”. Der skrives derfor i infinitiv, pluralis (og optativ) fx *tro*, *gaa*, *dø*, *se*, *sy*, *befri*, *forny* (s. 100). Omvendt forekommer nogle verber på *-u* og *-i* også uden ”Stødtone” (vistnok ensbetydende med udtale i to stavelser). De skrives i så fald med *-e*, fx *due*, *hue*, *true*, *bie*, *die*, *vie* – der dog i daglig tale i et vist omfang kan høres ”med ”Stødtone”, altsaa uden *-e*”; det gælder specielt *vi(e)* og *du(e)* (smst.).

I præsens aktiv og i præsens passiv og infinitiv skrives der gennemført *-er* og *-es*, uanset den forudgående vokal, fx *formaaer*, *naaer*, *roer*, *groer*, *gjøer*, *strøer*, *syer*, *fornyer*, *vier*, *befrier*, *duer*, *underkuer*, *seer*, *sneer*, *bejaer* (s. 100), *Kornet saaes*, *de troes*, *fornyes*, *syes*, *sees* (s. 107), *optøes*, *vies* (s. 108), *sies* (s. 59).

(c) Adjektivernes bøjning fremgår af ”Anhanget”, s. 97–98. Det fastslås her at bøjningsformer af *ny* og *fri* kan have to udtaler, og at disse to udtaler modsvarer en ”dobbelt Declination, hvilket kunde tale for at opstille dobbelt Skrivemaade”. I bogens alfabetiske del behandles de to ord ikke helt ens: Under *fri* står der ”*fri*, *frit*, *frie* (*e* kan forstumme: *fri*)”, og under *ny*: ”*ny*, *nyt*; Pl. og def. *nye* (udtales ofte *ny*)”. Ved de øvrige adjektiver på trykstærk vokal, *skraa*, *graa*, *raa*, *blaa*, *smaa*, *faa*, *tro*, *fro*, *snu*, *ru*, *ædru*, *sanddru*, *ublu*, *bly*, *sky*, *kry*, ”bortfalder i nyeste Dansk *-e*” (s. 97).

RP25: Bøjning af fremmedord: ENK

LitRetskr. 1889 udtaler sig vist ikke om dette spørgsmål, men lader til at hælde til ikke at fordoble. Jeg har kun noteret enkelte eksempler fra bogens egen sprogbrug: *antike* (afspejler evt. udtale med lang vokal?), *parallele*, *Principer*.

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

"Den overleverede Stavelsedeling, der saa nær som gjørligt følger Udtalen, bevares" (s. XII, pkt. h). Reglen uddybes i en note sidst i bogen med et råd om så vidt muligt at undgå deling ved enkelt "aandende" *d* eller *g* eller ved *ng*, dvs. delinger som *vi-de*, *svi-ge*, *læn-ge*, "thi *de, ge* for sig lyde anderledes end i disse Ord" (s. 115). Også en orddeling som *kvid-dre* ville af samme grund være uheldig, hvad der taler for at spirantisk *d* (i modsætning til klusilerne *p, t, k*) ikke dobbeltskrives foran *r* (se også ovenfor under RP5).

3.27. '1892-retskrivningen'

3.27.1. Hovedtræk: '1892'

'1892-retskrivningen' afløser '1889-retskrivningen' (afsnit 3.25) og er officiel norm for alle offentlige og visse private skoler 1892-1923. – Normens statusdirektiver er kultusminister Goos' store retskrivningsbekendtgørelse, *Bek.-Retskr. 27.2.1892* (der er en justeret version af Scavenius' *Bek. 7.6.1889*), og ledsagebekendtgørelsen *Bek.-Leds. 27.2.1892* mfl. (se nedenfor under "Indholdsdirektiver", afsnit 3.27.2) samt de korte ændringsbekendtgørelser *Bek. 15.12.1900* og *Bek. 25.2.1902*. Dens indholdsdirektiver er dels de samme bekendtgørelser, dels *SRO 1892-1919* (Såbys retskrivningsordbog, 2.-8. udg.), dels afhandlingen *Sørensen 1891 (Danske biord)*. – '1892-retskrivningen' er i en vis forstand synonym med moderne dansk retskrivning, idet dens grundlæggende systematiske indholdsdirektiv, *Bek. 1892*, først ophæves med *Retskrivningsloven* af 1997 (*Lov-Retskr. 14.5.1997*) og altså bevarer sin gyldighed i mere end 100 år.

'1892-retskrivningen' kan overordnet karakteriseres som lidt mere konservativ end den '1889-retskrivning' som den afløser, uden at den dog kommer i nærheden af den konservatisme som kendetegner 1889-normens modretskrivning, 'den litteraire Ret-skrivning' (afsnit 3.26). Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til forgængeren '1889-retskrivningen', kan nævnes:

- Er præget af en del ændringer i løbet af normens funktionsperiode, der strækker sig over mere end 30 år. Flere ord ændrer således stavemåde en eller flere gange mellem 1892 og 1918, fx *Kamerat/Kammerat* > *Kammerat*, *Paraffin* > *Parafin* (RP5); *Sobel* > *Sobel/Zobel*, *Ansjos* > *Ansjovis/Anschovis* > *Ansjos*; *Blansket* 'stålfjeder' > *Blanchet/Blansket* > *Blanchet* > *Blanchet/Blansket* (RP8); *myldre/myltre* > *myldre*, *vaske* > *vadske/vaske* (RP18-19).
- Indeholder relativt mange dobbeltformer (specielt efter Thorsens redaktionsovertagelse med *SRO 1904*) og indfører hvad man kunne kalde "vægtet valgfrihed" i den officielle retskrivning, idet det ved visse (specielt nyindførte) dobbeltformer markeres hvilken af formerne ministeriet anbefaler, fx **Fjeld/Fjæld*, **tredie/tredje*, **fejg/fej*, **fraadse/fraase*, **tidt/tit* (formen med stjerne er den anbefalede).
- Anbefaler i de fleste tilfælde af vægtet valgfrihed den traditionelle form frem for den nyindførte (i 1889 eller 1872), således fx **Fjeld* og **tidt* frem for *Fjæld* og *tit*.
- Omgør eller modificerer i det hele taget en del retskrivningsændringer der er indført med '1889-retskrivningen', først og fremmest i enkeltord.
- Gentager i *Bek. 1892* 1889-bekendtgørelsens detaljerede anvisninger for fordanskning af fremmedord i uændret form, men gør det valgfrit om man vil følge dem, og genindfører dermed muligheden for at bruge genuine stavemåder af fremmedord (og geografiske navne). Med *Retskrivningsvejledningen* i *SRO 1918* anbefales det (igen) at man følger de anførte regler for fordanskning og ikke-fordanskning (RP8).

- Afskaffer (fra 1900) obligatorisk brug af pluralisformer af finit verbal ved pluralis-subjekter (men bevarer numeruskongruens som en valgfri mulighed) (RP10).
- Afskaffer med *Bek. 1892* muligheden for at skelne mellem *ø* og *ö* til betegnelse af forskellige *ø*-lyde, men viderefører ikke desto mindre distinktionen i retskrivningsordbøgerne til og med *SRO 1913* (RP11).
- Foretrækker *e*-skrivemåder i lidt højere grad end '1889-retskrivningen' og anbefaler fx genindførte *e*-skrivemåder som **Fjeld* og **Jern* frem for de stadig tilladte *Fjæld* og *Jærn* (RP13).
- Genindfører *ie*-skrivemåder som de anbefalede i ord som **Lillie*, **Brynje*, **tredie* ved siden af de stadig tilladte *Lilje*, *Brynje*, *tredje* (RP16).
- Genindfører stumt *d* i en del enkeltord, dels som eneste stavemåde, fx *Gidsel*, *Kreds*, *skaldet*, dels som valgfri (ofte anbefalet) stavemåde ved siden af formen uden *d*, fx **fraadse/fraase*, **hvidte/hvitte*, *myldre/myltre*, **tidt/tit* (RP19).

'1892-retskrivningen' afløses af '1923-retskrivningen' (afsnit 3.28)

3.27.2. Indholdsdirektiver: '1892'

'1892-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm der er beregnet for alle offentlige skoler og seminarier og for visse privatskoler (se nærmere i afsnit 2.28.1). Den afløser '1889-retskrivningen' og gælder fra 1892 til 1923, hvor den afløses af '1923-retskrivningen'. – Ud over hovedfunktionen som skolenorm kom '1892-retskrivningen' via Krigsministeriets *Kundg. 22.3.1892* til også at fungere som norm for hærens retskrivning. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.17, og her i normkapitlet, afsnit 3.17. Via Undervisningsministeriets henstilling i *Brev 14.6.1918* til de øvrige ministerier om at benytte retskrivningen i *SRO 1918* kom '1892-retskrivningen' desuden til at fungere som norm for retskrivningen i centraladministrationen. Se nærmere i direktivkapitlet i afsnit 2.33.2.

1892-normens statusdirektiver er *Bek.-Retskr. 27.2.1892* (delvis citeret i afsnit 2.28.1) og *Bek.-Leds. 27.2.1892* (delvis citeret i afsnit 2.29.1), der begge tillige er normens primære indholdsdirektiver, samt *Bek. 15.12.1900* (trykt i sin helhed i afsnit 2.30.1) og *Bek. 25.2.1902* (trykt i sin helhed i afsnit 2.30.5), der ligeledes tillige er indholdsdirektiver; som en art statusdirektiv for '1892-retskrivningens' brug som norm i centraladministrationen kan desuden regnes *Brev 14.6.1918*. Fra 1918 videreføres bekendtgørelsernes bestemmelser af Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918*, der dermed i praksis overtager funktionen som normens systematiske indholdsdirektiv. Som leksikalske indholdsdirektiver har normen derudover 2.–8. udgave af Søbys retskrivningsordbog (*SRO 1892*, *SRO 1896*, *SRO 1904*, *SRO 1909*, *SRO 1913*, *SRO 1918*, *SRO 1919*) og som supplerende anbefalet direktiv *Sörensen 1891*. Om baggrunden for direktiverne og om deres status og autoritet, se nærmere i direktivkapitlet i afsnit 2.27–32.

Bek.-Retskr. 27.2.1892 er den egentlige store retskrivningsbekendtgørelse, *Bekendt-*

gørelse [nr. 24 af 27.2.1892] fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Retskrivningen. Den har næsten samme omfang (10 s.) som *Bek. 1889* og omfatter stort set de samme retskrivningsproblemer. 1889-bekendtgørelsens § 5 og § 23 om henholdsvis talbenævnelser (fx *halvtreds : halvtredsindstyve*) og skrivemåden af navne er dog udgået i *Bek. 1892*.

Bek.-Leds. 27.2.1892 er ledsagebekendtgørelsen *Bekendtgørelse [nr. 23 af 27.2.1892] fra Kirke- og Undervisningsministeriet*. Den fylder 4 sider og fungerer som et supplerende og uddybende indholds- og statusdirektiv for 1892-normen. Ledsagebekendtgørelsen indeholder bl.a. en oversigt i 4 punkter over ændringer i forhold til 1889-normen: Pkt. (1) drejer sig om stavning af fremmedord (se RP8), og pkt. (2) drejer sig om brugen af ø/ö (se RP11). Pkt. (3) og (4) angår forskellige ændringer af enkeltord: Under (3) bringes således en liste med 14 ord hvis form obligatorisk skal ændres til en anden (*bægge* > *begge* mfl.), og under (4) en liste med 45 ord der får tilføjet en valgfri (og i de fleste tilfælde tillige anbefalet) sideform (*Bajas* > **Bajads/Bajas*¹⁰² mfl.). De allerfleste af ændringerne under (3) og (4) foreskrives også af *Bek.-Retskr. 1892*, men enkelte (fx *Fyn* > **Fyen/Fyn*) fremgår kun af ledsagebekendtgørelsen. De enkelte ændringer er i uddybningen nedenfor opført under de RP'er hvor de hører til (se især RP16 og RP18-19).

Bek. 15.12.1900 og *Bek. 25.2.1902* er to ganske korte ændringsbekendtgørelser om numerusbøjningen af verbalformer: *Bekendtgørelse [nr. 184, fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet] angaaende Brugen af Verbernes Flertalsform ved Undervisningen i Modersmaalet* og *Bekendtgørelse [nr. 34, fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet] angaaende Bøjningen af Udsagnsordenes Tillægsmaader*. Se nærmere under RP10.

SRO 1892-1919 er 2.-8. udgave af Viggo Såbys retskrivningsordbog (om 1. udgave, 1891, se under '1889-retskrivningen', afsnit 3.25.2). 2. og 3. udgave (SRO 1892 og 1896) er ligesom 1. udgave (SRO 1891) redigeret af Såby, mens 4.-8. udgave (SRO 1904-1919) er redigeret af P.K. Thorsen. 7. og 8. udgave (SRO 1918-1919) indeholder ved siden af den egentlige alfabetiske ordbogsdel en Retskrivningsvejledning udarbejdet af Henrik Bertelsen. Se i øvrigt i det følgende om de enkelte udgaver.

SRO 1892 er som nævnt 2. udgave af Såbys retskrivningsordbog, dvs. Viggo Saaby: *Dansk Retskrivningsordbog. Udarbejdet i Overensstemmelse med de ministerielle Retskrivningsregler af 7de Juni 1889*, 2. udg., 1892 (X + 226 s.). Den indeholder en fortale (s. III-X), selve den alfabetiske ordbog (s. 1-222), en forkortelsesliste (s. 223), en kort liste med rettelser (s. 224) og et "Tillæg" (s. 225-226). Fortalen er altovervejende identisk med fortalen i SRO 1891, men er udvidet med et kort slutafsnit med redegørelse for de få ændringer der er foretaget i forhold til SRO 1891 (heraf kun tre ortografiske, se RP5 og RP13). Selve ordbogen, der if. fortalen har fået tilføjet "ikke faa .. Ord og oplysende Bemærkninger" (s. X), er udvidet fra 219 til 222 sider. Bogen er, som det fremgår af den ovenfor citerede titel, redigeret i overensstemmelse med *Bek. 1889*,

102 Stjernemarkeringen, der er overtaget fra selve bekendtgørelsen, betyder her og i det følgende at den pågældende stavemåde anbefales af ministeriet.

men bringes via tillægget bagest i bogen i overensstemmelse med 1892-bekendtgørelserne. Tillægget indeholder den 4-punkts-oversigt over ændringer i forhold til 1889-bekendtgørelsen som ministeriet havde givet i *Bek.-Leds. 27.2.1892* (se nærmere ovenfor).

SRO 1896 er 3. udgave af Såbys retskrivningsordbog, dvs. Viggo Saaby: *Dansk Retsskrivningsordbog. Udarbejdet i Overensstemmelse med de ministerielle Retsskrivningsregler af 27de Februar 1892*, 3. udg., 1896 (XIII + 224 s.). Den indeholder en fortale (s. III-XIII), selve den alfabetiske ordbog (s. 1-223) og en forkortelsesliste (s. 224). Fortalen består dels af fortalen fra de foregående udgaver (s. III-IX), dels af en afdeling skrevet specielt til den foreliggende udgave (s. IX-XIII). I denne sidste del af fortalen giver Såby bl.a. en oversigt over og en personlig, delvis kritisk, kommentar til de ændringer i ordbogens retskrivning som 1892-bekendtgørelsen har medført (se fx RP11 og RP13). Udgivelsen af *SRO 1896* blev på grund af Såbys sygdom (Såby døde i januar 1898) besørget af P.K.Thorsen, der dog i fortalen til den følgende udgave oplyser at manuskriptet til *SRO 1896* var helt færdigt fra Såbys hånd da Thorsen overtog bogen, og at 1896-udgaven nøjagtigt følger Såbys manuskript (*SRO 1904*, s. III).

SRO 1904 er 4. udgave af Såbys retskrivningsordbog, dvs. *Saabys Retsskrivningsordbog. Udgivet af P.K. Thorsen*, 4. udg., 1904 (VII + 264 s.). Den indeholder en fortale (s. III-VI), en forkortelsesliste (s. VII), selve ordbogen (s. 1-263) og en kort liste med rettelser (s. 264). I fortalen gør Thorsen bl.a. rede for omstændighederne i forbindelse med sin overtagelse af ordbogen efter Viggo Såby og for sine redaktionelle ændringer i forhold til de tidligere udgaver. Han argumenterer her for sine suppleringer af det hjemlige ordforråd, for sine reduktioner blandt fremmedordene (jf. RP8) og for de "ganske faa og spredte Forandringer" i retskrivningen som han har følt der var tvingende grund til (s. V). I fortalen til den følgende udgave karakteriserer Thorsen *SRO 1904* på denne måde: "[Den] afviger fra de tidligere Udgaver væsentlig kun deri, at en Del Fremmedord ere udeladte, og en Del afledte og sammensatte danske Ord ere optagne" (*SRO 1909*, s. III).

En vigtig forskel på *SRO 1904* og de tidligere udgaver af *SRO* er desuden – hvad Thorsen dog ikke selv gør opmærksom på – at markeringerne med ★ (stjerne) af de valgfri former som ministeriet havde anbefalet i *Bek. 1892*, nu helt er udeladt. Stjernerne er ligeledes udeladt i de to følgende udgaver, *SRO 1909-1913*, men vender i *SRO 1918* tilbage til ordbogen i Henrik Bertelsens nyoptagne *Retskrivningsvejledning*. I *DRO 1923* genindføres anbefalingsstjernen i fuldt omfang i både *Retskrivningsvejledningen* og ved de enkelte ord i ordbogens alfabetiske del og holder sig begge steder indtil den igen forsvinder ud af den officielle retskrivningsordbog fra og med *RO1 1955*.

SRO 1909 er 5. udgave af Såbys retskrivningsordbog, dvs. *Saabys Retsskrivningsordbog. Udgivet af P.K. Thorsen*, 5. udg., 1909 (VII + 261 s.). Den indeholder en fortale (s. III-VI), en forkortelsesliste (s. VII) og selve ordbogen (s. 1-261). I fortalen gentager Thorsen kort redegørelsen for sin overtagelse af ordbogen efter Såby, men bruger ellers størstedelen af pladsen på en etymologisk oversigt over tegn på slægtskab ved arve-, låne- og fremmedord, i anledning af at han i den foreliggende udgave næsten gennemført har forsy-

net de enkelte opslagsord i ordbogen med oplysninger om deres oprindelse¹⁰³. Fortalen indeholder ingen oplysninger om ortografiske ændringer i ordbogens 5. udgave.

SRO 1913 er 6. udgave af Såbys retskrivningsordbog, dvs. *Saabys Retskrivningsordbog. Udgivet af P.K. Thorsen*, 6. udg., 1913 (VII + 264 s.). Den indeholder en fortale (s. III-V), et skema med ”Jafetiske [dvs. indoeuropæiske] Rodord” i forskellige indoeuropæiske sprog (s. VI), en forkortelsesliste (s. VII), selve ordbogen (s. 1-261), en ændringsliste med en fortegnelse over ord hvis stavemåde afviger fra *SRO 1896*, dvs. fra den sidste udgave af ordbogen som Såby selv havde redigeret (s. 262-264), et optryk af punkterne (1) og (2) fra tillægget i *SRO 1892* (s. 264) og rettelser af et par trykfejl (s. 264). Fortalen er i hovedsagen som i *SRO 1909*, idet dog den etymologiske oversigt er omarbejdet og forkortet (og suppleret med skemaet s. VI). Fortalen indeholder ligesom i den foregående udgave ingen oplysninger om ortografiske ændringer, heller ikke nogen forklaring på den nytilkomne ændringsliste bagest i bogen (se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.31.3).

SRO 1918 er 7. udgave af Såbys retskrivningsordbog, dvs. *Saabys Retskrivningsordbog. Udgivet af P.K. Thorsen*, 7. udgave, 1918 (X + 292 s.). Titelbladet oplyser desuden som noget nyt at bogen er *Autoriseret af Undervisningsministeriet*, og at den er forsynet *Med en af Rektor, dr. phil. Henrik Bertelsen udarbejdet og af Undervisningsministeriet approberet Retskrivningsvejledning*. Bogen indeholder en fortale (s. III-VIII), en forkortelsesliste (s. IX), skemaet med ”Jafetiske Rodord” (s. X), Henrik Bertelsens Retskrivningsvejledning (s. 1-31), selve ordbogen (s. 33-290) og ligesom *SRO 1913* en fortegnelse over ord hvis stavemåde afviger fra *SRO 1896* (s. 291-292). Fortalen indeholder dels en nyskrevet oversigt over ”Retskrivningssagen” de sidste ca. 100 år (s. III-VI), dels en revideret version af forordet fra udgaven før med hovedvægten på den etymologiske oversigt (s. VI-VIII). Heller ikke fortalen i denne udgave indeholder oplysninger om ortografiske ændringer i bogen.

Bertelsens retskrivningsvejledning i *SRO 1918* består af hovedafsnittene I-VI med i alt 66 paragraffer med regler for retskrivning, inkl. tegnsætning. Hertil kommer som afsnit VII et ”Tillæg” med Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 24.8.1895 ”vedrørende Undervisningen i Modersmaalets Sproglære”, hvori de danske grammatiske betegnelser som ministeriet anbefaler brugt i danskundervisningen, er anført¹⁰⁴ (s. 28-31). I Retskrivningsvejledningen er med Bertelsens egne ord ”de gældende Retskrivningsregler [dvs. *Bek. 1892*] fuldstændigt indarbejdede” (*Bertelsen 1.10.1914*, s. [1]), dvs. at Bertelsen ”har optaget alle Regler uden Realitetsændringer og ligeledes alle Eksemplerne”, idet han dog har foretaget nogle få ændringer af eksempler (smst.); se nedenfor

103 Også de udgaver af *SRO* som Såby selv havde redigeret, havde indeholdt en del historisk-etymologiske oplysninger, hvad Thorsen allerede i fortalen til *SRO 1904* erkendte var ”Stof, der strengt taget ikke har stort med Retskrivning at gøre” (s. V). Han forsynede ikke desto mindre allerede i 1904-udgaven yderligere en del fremmed- og låneord med etymologiske oplysninger og videreførte som nævnt dette arbejde i *SRO 1909*.

104 Se nærmere i *Galberg Jacobsen 2001*, spec. s. 13-15 og 25-26.

under RP2 og RP14. Derudover er stoffet i Retskrivningsvejledningen omdisponeret og udvidet. Der er således optaget flere eksempler, og nye stofområder er inddraget, fx interpunktionen (se RP27 nedenfor)¹⁰⁵. Bertelsen havde i 1914 udarbejdet og indsendt manuskriptet med kommentarer til ministeriet, der havde godkendt vejledningen i sit *Brev 19.11.1914* (se nærmere i direktivkapitlet i afsnit 2.32.1).

Ændringslisten bag i *SRO 1918* er lidt kortere end den tilsvarende liste i *SRO 1913*, hvad der skyldes at en del af 1913-udgavens uoverensstemmelser med *SRO 1896* er blevet rettet i *SRO 1918* (se fx nedenfor under RP13).

SRO 1919 er 8. og sidste udgave af Såbys retskrivningsordbog, dvs. *Saabys Retskrivningsordbog. Udgivet af P.K. Thorsen*, 8. udgave, 1919 (X + 293 s.). Titelbladet indeholder samme oplysninger om autorisation mv. som *SRO 1918*. Henrik Bertelsens stillingsbetegnelse er dog ændret fra *Rektor* til *Undervisningsinspektør*, og ordet *approberet* er erstattet med *godkendt*. Bogen indeholder fortalen fra *SRO 1918*¹⁰⁶ (s. III-VIII), en forkortelsesliste (s. IX), skemaet med "Jafetiske Rodord" (s. X), Bertelsens Retskrivningsvejledning (s. XI-XII + 1-31), selve ordbogen (s. 33-290), ændringslisten fra *SRO 1918* (s. 291-292) og en kort liste med "Rettelser og Tilføjelser i Forhold til syvende Udgave [*SRO 1918*]" (s. 293). Retskrivningsvejledningen indledes i modsætning til i *SRO 1918* af et indre titelblad ("Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen", s. XI), hvis bagside (s. XII) er forsynet med et kort "Forord" til vejledningen underskrevet af Henrik Bertelsen med oplysninger om at Retskrivningsvejledningen er udarbejdet på grundlag af bl.a. bekendtgørelserne af 27.2.1892; forordet er citeret i sin helhed i direktivkapitlet, afsnit 2.32.2. Retskrivningsvejledningen er desuden i 1919-versionen forsynet med en kort indholdsfortegnelse. Derudover ser den ud til – bortset fra tilføjelse af et par eksempler – at være identisk med 1918-versionen. I *DRO 1923* karakteriseres *SRO 1919* da også som "et næsten uændret Optryk af syvende Udgave" (s. IV).

Sörensen 1891 er Axel Sörensens afhandling *Danske Biord. Småbemærkninger*. Den er en let revideret udgave af *Sörensen 1887*, og dens regler for brugen af adverbialt -t er parafraseret i kort form i *SRO 1892*, s. IX. Se i øvrigt ovenfor under '1889-retskrivningen', afsnit 3.25.2, om *Sörensen 1887* og *1891*.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er primært de nævnte indholdsdirrektiver, suppleret med oplysningerne i Henrik Bertelsens kommentar til udkastet til Retskrivningsvejledning (*Bertelsen 1.10.1914*) og hans artikel "Den autoriserede Retskrivning" i *Vor Ungdom 1918* (*Bertelsen juni 1918*). Jeg refererer til den store retskrivningsbekendtgørelse (*Bek.-Retskr. 27.2.1892*) med *Bek. 1892* (eller 1892-bekendtgørelsen) og til ledsagebekendtgørelsen med *Bek.-Leds. 1892* (eller ledsagebekendtgørelsen).

105 Dispositionen i Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918* følger i hovedsagen retskrivningsvejledningen ("Retskrivningslæren", s. 1-22) i Bertelsens egen 14 år ældre private *Dansk Retskrivningslære og Retskrivningsordbog* (*Bertelsen 1904*), der også for en del detailformuleringers vedkommende har leveret råstof til den officielle vejledning i *SRO 1918*.

106 Udtrykkeligt markeret med overskriften "Fortale til syvende Udgave" (overskriften i 7. udg. (*SRO 1918*) er blot "Fortale").

Henvisninger af typen *SRO 1918*, § 12, gælder Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918*. Når den ene af to dobbeltformer er mærket med ★ (stjerne), betegner det at den ”særlig anbefales af Ministeriet” (*Bek. 1892*, s. 146, noten).

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de behandlede ords stavemåde i ’1892-retskrivningen’ (specielt *Bek. 1892* og *SRO 1896*).

Goos’ retskrivningskommission 1891: De to 1892-bekendtgørelser blev udformet på baggrund af forhandlinger i en retskrivningskommission nedsat af kultusminister C. Goos. Kommissionens arbejde resulterede i en betænkning (*Betænkn. 27.12.1891*) og er i øvrigt udførligt dokumenteret i forhandlingsprotokollen, *Protokol 1.12.1891*. Drøftelsen af de enkelte retskrivningsproblemer tog udgangspunkt i den relevante paragraf i *Bek. 1889*. Resuméer af drøftelserne er i normkarakteristikken nedenfor placeret sidst i uddybningsafsnittet under det pågældende RP (sat med petit og indledt med ”Goos’ retskrivningskommission 1891:”). Bemærk at der undertiden er uoverensstemmelse mellem vedtagelserne i retskrivningskommissionen og den færdige paragraf i *Bek. 1892* (se RP3 og RP17 nedenfor). Det hænger sammen med at kun enkelte af de vedtagne ændringsforslag blev forelagt direkte for ministeriet, mens man for de øvriges vedkommende nøjedes med at henvise til den medfølgende protokol. Se nærmere i afsnit 2.27, der også indeholder oplysninger om kommissionens sammensætning mv.

3.27.3. Normprofil: '1892'

	<i>Til sml.: 'LitRetskr.' 1889</i>	<i>Til sml.: '1889'</i>	'1892'
• RP1	GOT	(LAT)	(LAT)
• RP2	STO	STO	STO
• RP3	ENK	ENK	ENK
• RP4	÷E	÷E	÷E
• RP5	DOB	ENK	ENK
• RP6	+J	÷J	÷J
• RP7	(FRE)	(DAN)	(DAN)
• RP8	FRE	(DAN)	(FRE)
• RP9	SAM	SÆR	SÆR
• RP10	PLU	PLU	PLU > PLU/SIN
• RP11	Ø	(Ø+Ö)	Ø/(Ø+Ö)
• RP12	AA	AA	AA
• RP13	E	(E)	(E)
• RP14	O	(Å)	(Å)
• RP15	STJ	STJ	STJ
• RP16	IE	JE	IE/(JE)
• RP17	EI	EJ	EJ
• RP18	+D	(+D)	+D
• RP19	(DSK)	(DSK)	(DSK)
• RP20	+G	+G	+G
• RP21	+H	(÷H)	(÷H)
• RP22	V,AF	F,AF	F,AF
• RP23	LD	LD	LD
• RP24	(÷E)	(÷E)	(÷E)
• RP25	(ENK)	(DOB)	(DOB)
• RP26	MEK	MEK	MEK
• RP27	GRA	GRA	GRA/(PAU)

Profilschema for '1892-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1892-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaerne for 'den litteraire Retsskrivning' (1889) og '1889-retskrivningen' anført i kolonne 1 og 2. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1889-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning". De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.27.4. Uddybning: '1892'

Et karakteristisk træk ved '1892-retskrivningen' er som nævnt at den har relativt mange dobbeltformer. Det gælder specielt efter at P.K.Thorsen med *SRO 1904* har overtaget redaktionen af ordbogen. I sin kritik af Thorsens forvaltning af hvervet som redaktør nævner Sophus Halle således ca. 40 eksempler på at Thorsen "indfører *dobbelt Skrive-*

maade”, men oplyser i øvrigt at han ”kunde anføre Ord i Hundredvis” (*Halle marts 1911*, s. 95). Og i et brev til Thorsen skriver Byskov som svar på spørgsmålet ”Har Du nogle Iagttagelser om Forandringer i Saaby?” (*Thorsen 6.3.1911*, s. 78): ”Mit Indtryk er, at Dine Forandringer – bortset fra de etymologiske Oplysninger .. – består i, at Du har anført en Del Ord i 2 Skikkelser” (*Byskov 8.3.1911*, s. 81).

Som eksempler på nye dobbeltformer i *SRO 1904* kan nævnes *Ederfugl* > *Ed(d)erfugl*, *fager* > *fager/faver*, *Guitar* > *G(u)itar*, *Kastanje* > *Kastanie/Kastanje*, *Köje* > *Köje/Koje*, *Libhaver* > *Li(e)bhaver*, *Pudel* > *Pud(d)del*, *Skrædder* > *Skrædder/Skræder*¹⁰⁷, *Talje* ’midje’ > *Talje/Taille*, *Vagon* > *Vagon/Waggon*. (Der er dog også eksempler på at ændringerne går den modsatte vej, fra dobbelt- til eneform, fx *forlængs/forlæns* > *forlænds*, **fraadse/fraase* > *fraadse*, **Tru(d)sel/Trussel* > *Trusel*). Se flere eksempler nedenfor under bl.a. RP5 og RP8 og i ordlisterne i kapitel 4 under ”1904” (og ”1909”).

’1892-retskrivningens’ løsning af de enkelte retskrivningsproblemer er i de fleste tilfælde den samme som ’1889-retskrivningens’, og beskrivelsen af det pågældende RP under ’1889-retskrivningen’ er derfor i hovedsagen også dækkende for 1892-normen, specielt i dens første år før Thorsen overtager redaktionen af *SRO*. I sådanne tilfælde indledes beskrivelsen af det enkelte RP her under ’1892-retskrivningen’ med formlen ”*Bek. 1892*, § X = *Bek. 1889*, § Y (se afsnit 3.25.4, RPZZ)”. Denne formel bruges også selvom der er mindre ændringer i *Bek. 1892*, herunder tilføjelse eller strygning af eksempler. Ved større eller mere principielle ændringer sammenstilles henvisningerne til de to bekendtgørelser med ”~” (dvs. ”svarer til”) i stedet for ”=”, fx ”*Bek. 1892*, § X ~ *Bek. 1889*, § Y (se afsnit 3.25.4, RPZZ)”.

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

Bek. 1892, § 1 = *Bek. 1889*, § 1 (se afsnit 3.25.4, RP1).

SRO 1918, § 1, har samme ordlyd som *Bek. 1892*, idet dog betegnelserne for de berørte skoleformer er ført ajour: ”Saavel den latinske som den gotiske Bogstavække indøves i de højere Almenskoler og i Seminarierne. – I Folkeskolen behøver kun den latinske Bogstavække at indøves skriftligt.”

Goos’ retskrivningskommission 1891: *Bek. 1889*’s § 1 om det latinske og det gotiske alfabet gav ikke anledning til drøftelse.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Bek. 1892, § 2 = *Bek. 1889*, § 2 (se afsnit 3.25.4, RP2).

SRO 1918, § 23 (s. 8-10), indeholder principielt samme regler for brug af store og små bogstaver som *Bek. 1892* (og *Bek. 1889*) men i en udvidet og klarere disponeret og pædagogiseret form. Om forholdet til *Bek. 1892* skriver Bertelsen selv at kapitlet i *SRO*

107 Jf. ”Jeg har ladet Folk faa Lov til at skrive *Skrædder* med et eller to *d*’er efter Behag, da en *Skrædder* af mit Bekendtskab klagede over, at hans Skilt med de store ny forgyldte Bogstaver var blevet helt ugyldigt” (*Thorsen 6.3.1911*, s. 76).

er i overensstemmelse med bekendtgørelsen, ”kun udvidet med en Del Eksempler” (*Bertelsen juni 1918*, s. 314).

Goos’ retskrivningskommission 1891: Efter formandens (Paludans) mening måtte reglen i § 2 i *Bek. 1889* om store og små bogstaver være udelukket fra afstemning, i hvert fald hvad angik ”Spørgsmaalet om at skrive alle Ord med smaa Bogstaver, da dette hverken førte hen imod de gamle Regler eller var almindelig brugt i Litteraturen”. Paludan gjorde det i det hele taget klart at radikale ændringer som fx små begyndelsesbogstaver i appellativer og indførelse af *å* i stedet for *aa* ikke lå inden for kommissionens kommissorium (jf. afsnit 2.27.2 i direktivkapitlet).

Paludans indledende bemærkninger hindrede imidlertid ikke at også indholdet af § 2 kom til diskussion. Flere af kommissionens medlemmer var utilfredse med at det kun var visse substantivisk brugte adjektiver (spec. adjektiver der betegnede sprog og nationer) der skulle skrives med stort, og Tidemand fremsatte forslag om at ændre bestemmelsen således at alle ”substantivisk brugte Ord” skulle skrives med stort. Forslaget blev imidlertid forkastet med 6 stemmer mod 5. Til gengæld vedtog forsamlingen Tidemands forslag om at også tiltalepronomenet *du* (med bøjningsformerne *dig*, *dit*, *din*, *dine*) skulle skrives med stort. Se også afsnit 2.27.2.

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Bek. 1892, § 9 = *Bek. 1889*, § 10 (se afsnit 3.25.4, RP3).

Skrivemåderne *een*, *eet*, *viis*, *viist* bevares i hele *SRO* og får cementeret deres særstilling i *SRO 1918*, § 3. Derudover står sammensætningen *alviis*, der efter bekendtgørelsens ord burde skrives med enkeltvokal, godt gemt under opslagsordet *al* og overlever i de 7 første udgaver af *SRO* (1891–1918); først i *SRO 1919* rettes den til det korrekte *alvis*¹⁰⁸. Det fastholdes i *SRO* at der aldrig bruges accenttegn ”i danske Ord” (§ 3), men at accenttegnet (valgfrit) kan bruges i fremmedord på trykstærkt slut-e, fx *Armé*, *Kupé*, *Entré* (jf. note 115 til *entre/entré* i ordliste RP8 (afsnit 4.15)), og for at undgå forveksling i ord på trykstærkt -er, fx *Kanonér*, dog stadig ikke i bøjningsformer, fx *Kupeen*, *Kanoneren* (§ 20).

Goos’ retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens § 10 om stumt og understøttende *e* og om vokalfordobling ændredes drastisk efter hele fire afstemninger – men som det fremgår, uden at det fik andre konsekvenser end indførelse af *e* i *Fyen* (se RP4). Begrænsningen i *Bek. 1889* mht. at vokalfordobling kun kunne bruges i enkelte ord for at undgå misforståelse (*een* : *en*, *viis* : *vis*) blev vedtaget fjernet således at dobbeltvokal generelt skulle kunne bruges til at forebygge misforståelse. I konsekvens heraf afskaffedes muligheden for at bruge accent til at undgå misforståelse i fremmedord med tryk på sidste stavelse (*Kanonér*, *Armé*; i *Lovtid. 1889* skrevet *Kanonèr*, *Armè*). Se også under RP4.

RP4: Længdeangivende *e*: ÷E

Bek. 1892, § 9 = *Bek. 1889*, § 10 (se afsnit 3.25.4, RP4).

108 Rettelsen *alviis* > *alvis* skyldes formentlig Jens Byskov, der i sin *Fremmed- og Retskrivningsordbog* (Byskov 1918), s. VI, gør opmærksom på fejlen, og som sammesteds anmærker et par andre stavemåder som ligeledes bliver rettet i *SRO 1919*, fx *Cisterciencer*, *Esperando*, *sneet*, *uforudseelig* (> *Cistercienser*, *Esperanto*, *snet*, *uforudselig*). Se også i bibliografien Byskov 1.6.1913 og 5.6.1913 med henv. til Thorsen 4.6.1913.

1889-passussen ”Der skrive[s]¹⁰⁹ Fyn, men Møen” er dog udgået af *Bek. 1892*, i overensstemmelse med at formen *Fyen* i *Bek.-Leds. 1892* anbefales frem for den stadig tilladte form *Fyn*. I overensstemmelse hermed har *SRO 1896* dobbeltformen **Fyen/Fyn*, der bevares i *SRO 1904* (dog uden anbefalingen af *Fyen*). I *SRO 1909* stryger Thorsen helt den tidligere anbefalede form med understøttende *e*, og *Fyn* (og *Fynbo*, *fynsk*) har siden da været enerådende i den officielle retskrivning. 1889-stavemåden *Møen* videreføres i *SRO 1896*, i *SRO 1904* gør Thorsen det understøttende *e* valgfrit, *Møen/Møn* (analogt med *Fyen/Fyn*), og i *SRO 1909* gøres så *Møn* (og *Mønbo*, *mønsk*) til den officielle form.

SRO 1918, § 3, slår fast at det ”stumme og understøttende *e* bruges ikke: *han for op; Hunden gør; han saa sig om*”. Ordet *Liebhaber*, hvis *e* i første stavelse dog snarere skal regnes for etymologisk end længdeangivende, har stavemåden *Libhaber* i *SRO 1891-1896* og dobbeltformerne *Li(e)bhaber* i *SRO 1904-1918* (ændres til *liebhaber* i *RO1 1955*).

Goos’ retskrivningskommission 1891: Efter forslag fra rektor Petersen, Odense, der ”fandt det urimeligt at skrive ”Fyn” uden ”e” naar man dog bibeholdt det i ”Møen””, vedtog man at ændre *Fyn* til *Fyen*. Se også ovenfor under RP3.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Bek. 1892, § 20 = *Bek. 1889*, § 21 (se afsnit 3.25.4, RP5). *SRO 1918*, § 9, anm. 2, fastslår tilsvarende: ”Medlydsfordobling bortfalder foran anden Medlyd”.

Reglerne for konsonantfordobling – såvel foran anden konsonant som generelt – er således principielt uændrede i ’1892-retskrivningen’. Det hindrer dog ikke at der i perioden sker ændringer mht. dobbeltkonsonant i en række enkeltord. Og det hindrer heller ikke at flere af ordene ændres flere gange i løbet af perioden.

Særlig omtumlede er *blusel* og *trussel*: Med *Bek. 1892* indføres dobbeltformen **Blusel/Blussel* (*SRO 1891*: *Blusel*, *SRO 1892*: *Blussel*) og tripelformen **Tru(d)sel/Trussel* (*SRO 1891* og *1892*: *Trussel*). Thorsen fastholder i *SRO 1904* valgfriheden *Blus(s)el* (dog uden den ministerielle anbefaling) og gør derefter den oprindeligt anbefalede form, *Blusel*, til eneform i *SRO 1909* og *1913*. I *SRO 1918* genindføres valgfriheden, i selve ordbogen uden markering af nogen anbefaling, men i vejledningen (§ 9.1) med stjerne-markering af *Blusel* som den anbefalede form¹¹⁰. Bekendtgørelsens valgfrihed **Tru(d)sel/Trussel* nuanceres både i *Bek. 1892* (§ 17, slutningen) og af Såby selv i *SRO 1896* med en oplysning om at skrivemåden uden stumt *d*, *Trusel*, nu er den sædvanlige. I den følgende udgave (*SRO 1904*) ændres tripelformen da også til eneformen *Trusel*, som imidlertid i *SRO 1918* ændres tilbage til dobbeltformen **Trusel/Trussel* (således i Retskrivningsvejledningen, § 9.1; i selve ordbogen blot: *Trus(s)el*).

De fleste ændringer mht. enkelt- eller dobbeltkonsonant i enkeltord går i retning af en udvidet (eller genindført) brug af dobbeltkonsonant:

¹⁰⁹ *Bek.* har *skriver*.

¹¹⁰ I *SRO 1918*, § 9.1, er både *Blusel* og *Blussel* fejlagtigt forsynet med anbefalingsstjernen, men i *SRO 1919* er fejlen rettet således at kun *Blusel* er stjernemarkeret.

'1889-retskrivningen'

annulere
Beding
Blussel > Blusel

Ederfugl
Grimasse
Kammerat
[Carrosse?]

Karriol
Katarr
Katun
kontrolere
labe
modelere
Pudel
Skrædder
Trussel

'1892-retskrivningen'

annullere
Bedding/Beding
Blussel > ★Blusel/Blussel > Blusel/Blussel > Blusel
> (★)Blusel/Blussel (se nærmere ovenfor)
Edderfugl/Ederfugl
Grimase/Grimasse > Grimasse
Kamerat/Kammerat > Kammerat
Karosse/Karrosse > Karrosse
Kariol/Karriol > Karriol
Katarr(h) > Katarr
Kattun/Katun > Katun
kontrolere/kontrollere
labe/labbe
modelere/modellere
Puddel/Pudel
Skrædder/Skræder > Skrædder/(Skræder)
★Trusel/Trussel > ★Tru(d)sel/Trussel > Trusel >
(★)Trusel/Trussel (se nærmere ovenfor)

Også ændringer den modsatte vej mod en udvidet (eller genindført) brug af enkeltkonsonant er der dog en del eksempler på:

'1889-retskrivningen'

Annis
Karet
Karikatur
Karrusel
kigge/kikke
Kontrollør
Kronike
Lilliput
Muhamedaner
Paraffin
Radis
Saffian

'1892-retskrivningen'

Anis
Karet/Karret > Karet
Karikatur/Karrikatur > Karikatur
Karrusel/Karusel > Karrusel
kige/kikke
Kontrollør/Kontrolør
Kronike/Krønike > Kronike
Liliput/Lilliput
Muha(m)edaner/Maho.../Moha... > Muhamedaner
Paraffin > Parafin
Radis(e) > Radise/Radisse > Radise
Saffian/Safian > Safian

De enkelte ords stavemåde før '1889-retskrivningen' og efter '1892-retskrivningen' fremgår af ordliste RP5b (afsnit 4.8). Ordlisten indeholder desuden detaljerede oplysninger om ændringerne med dateringer af de forskellige skrivemåder.

Goos' retskrivningskommission 1891: Drøftelsen af § 21 i *Bek. 1889* indskrænkede sig til en mindre formuleringsændring.

RP6: Palatalisering: ÷J

Bek. 1892, § 15 = *Bek. 1889*, § 16 (se afsnit 3.25.4, RP6). *SRO 1918*, § 11, fastslår tilsvarende: ”Der skrives ikke j efter g og k foran e, æ og ø”.

I navnene på to byer (København og Køge) anbefales dog stavemåder med *kj*-, og i navnet på en tredje (Skælskør) indføres en *j*-stavemåde som den anbefalede:

Bek. 1889

Kjøbenhavn/København

Kjøge/Køge

Bek. 1892

★*Kjøbenhavn/København*

★*Kjøge/Køge*

★*Skjelskør/Skælskør* (se også RP13 nedenfor)

SRO 1896 anbefaler i overensstemmelse med *Bek. 1892* *j*-skrivemåderne af *K(j)øbenhavn* og *K(j)øge*, hvorimod ordbogen opfører *Skjelskør* og *Skælskør* som helt sidestillede uden anbefalingen fra 1892. I *SRO 1904* fjerner Thorsen som tidligere nævnt anbefalingsstjernerne generelt og dermed også stjernerne ved de to første navne, mens han stryger det tredje bynavn helt; det dukker op igen i *SRO 1918* (både i Retskrivningsvejledningen (§ 5.6) og i selve ordbogen), nu med tripelformerne *Skelskør*/(*Skjelskør*)/*Skælskør*. Om disse skriver Bertelsen i kommentaren til sit udkast til Retskrivningsvejledning at han har strøget anbefalingsstjernen foran *Skjelskør* ”da denne Skrivemaade nu er sjældnere end *Skælskør* og *Skelskør*”, og at han har tilføjet *Skelskør*, ”som nu er den almindeligste” (*Bertelsen 1.10.1914*, s. [2]). Sammesteds oplyser han at han har fjernet stjernerne ved *Kjøge* og *Kjøbenhavn* ”da disse Skrivemaader nu er ved at fortrænges af *Køge*, *København*”. Valgfrihederne bevares i *DRO 1923* ff., for *Skelskørs* vedkommende kun udtrykkeligt til og med 3. udg., 1. opl. (1929), idet ordet er strøget i *DRO 1938* ff. I *RO1 1955*, der ikke indeholder propriert overhovedet, er *j*’et væk i *københavn* mv. Og i *RO2 1986* fastslås omsider *København*, *Køge*, *Skælskør* som eneformer af de tre navne – i fuld overensstemmelse med de ministerielt autoriserede former i Stednavneudvalgets retskrivningsliste (*Stednavneliste 1978*; se også note 73 til ordliste RP6 (afsnit 4.9) i bind 2).

Se i det hele taget ordliste RP6 (afsnit 4.9) med nærmere oplysninger om ændringerne af de tre navne mv.

Goos' retskrivningskommission 1891: Om hovedreglen i 1889-bekendtgørelsens § 16, dvs. reglen om bortfald af *j* efter *g* og *k* foran *e*, *æ* og *ø*, bemærkede Paludan at der lod til at være tilfredshed med den. Derimod anså han reglen i samme paragraf om ombytning af *ie* med *je* i ord som *Vilje* og *tredje* for uheldig og foreslog at den bortfaldt, hvad kommissionen tilsluttede sig (se RP16).

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Bek. 1892, § 18, 19, 21 = *Bek. 1889*, § 19, 20, 22 (se afsnit 3.25.4, RP7), idet det dog nu i *Bek. 1892*, § 19, slås fast at også *x* i *sexten* ombyttes med *ks*. Dermed er ’1889-retskriv-

ningens' lydrette skrivemåde *sejsten* afskaffet efter kun knap tre år som den officielle stavemåde og afløst af den nugældende *seksten*.

SRO 1918, § 17, fastslår: "I danske Ord bruges q og x ikke: *Kvinde, vokse, seksten*". Og i § 8 får de fremmede bogstaver i øvrigt konsolideret deres status som medlemmer af det danske alfabet – eller bliver udgrænset til kun at høre hjemme i det fremmede ordforråd, om man vil: "**Medlydstegnene** (Konsonanttegnene) er: b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v; i Fremmedord desuden c, q, w, x, z".

Goos' retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens § 19 om ombytning af *q* med *k* i danske ord blev ikke diskuteret nærmere, hvorimod § 20 om udskiftningen af *x* med *ks* gav anledning til to ændringsforslag. Rektor Petersens forslag om at paragraffen helt skulle udgå, blev forkastet, mens der var tilslutning til (uden nærmere diskussion) at følge Paludans forslag om at stryge paragraffens særbestemmelse om at tallet 16 skulle skrives *sejsten* (se også afsnit 2.27.2). Paludan gjorde i øvrigt opmærksom på at udskiftningen af *x* med *ks* gav særlige problemer mht. orddeling.

RP8: Stavning af fremmedord: (FRE)

Bek. 1892, § 18, 19, 21 ~ *Bek. 1889*, § 19, 20, 22 (se afsnit 3.25.4, RP8).¹¹¹

Den vigtigste ændring i forhold til 1889-bekendtgørelsen er at overskriften i fremmedordsparagraffen (§ 22) i *Bek. 1889*, "*Fremmede Ords Skrivemaade*", i *Bek. 1892* er erstattet af "Til Vejledning ved *fremmede Ords Skrivemaade* anbefales følgende Regler" (§ 21). I overensstemmelse hermed pointerer ledsagebekendtgørelsen:

Da § 22 i Bekendtgørelse af 7de Juni 1889 ikke længere er opstillet som Paabud, og § 23 [om "Navnes Skrivemaade"] er bortfalden, følger heraf at det staar Skolerne frit ligesom tidligere [dvs. for *Bek. 1889*] at skrive fremmede Ord, derunder geografiske Navne, paa en til vedkommende fremmede Sprogs egen Skrivebrug nærmere svarende Maade.

(*Bek.-Leds. 1892*, s. 139).

Eller sagt på en anden måde: Det er hermed gjort valgfrit om man vil følge fremmedordsparagraffens anvisninger mht. fordanskning af fremmedord – omend det altså af ministeriet anbefales at man fordansker. Det er primært på baggrund af denne generelle stramning af normen i genuin retning at jeg i normprofilen for '1892-retskrivningen' har ændret koden for RP8 fra "(DAN)" i '1889-retskrivningen' til "(FRE)" i '1892-retskrivningen'.

Fremmedordsparagraffen er ellers nærmest uændret. Den lidt uskarpt formulerede valgfrihed i *Bek. 1889* mellem *Psalm*e og *Salme*¹¹² ekspliciteres i *Bek. 1892* til "... dog kan skrives *Salme* eller **Psalm*e" (§ 21.I.c; mine kursiveringer).

111 Se også den detaljerede gennemgang af *Bek. 1892*'s regler for stavning af fremmedord i *Karker 1980*, s. 10-19.

112 "Derimod [dvs. i modsætning til fx *ph* og *th*, der ombyttes med *f* og *t*] beholdes *ps* (*Psykologi*); dog kan skrives *Salme*" (*Bek. 1889*, § 22.I.c, mine kursiveringer).

1892-bekendtgørelsens tilladelse til at bruge genuine fremmedordsstavemåder slår ikke umiddelbart igennem i *SRO*. I *SRO 1896*, der er den første udgave af ordbogen der fuldt ud er redigeret efter *Bek. 1892* (og som samtidig er den sidste udgave som Såby alene havde ansvaret for), er tværtimod de helt eller delvis fordanskede stavemåder gennemgående bibeholdt som den eneste mulighed. I de følgende udgaver ved P.K. Thorsen (1904 ff.) indføres så i adskillige tilfælde mere genuine stavemåder, i reglen som dobbeltformer ved siden af de fordanskede former.

De fleste eksempler på ændringer fra Såby til Thorsen er af denne type, fx

Ansjos 1896 > *Ansjovis/Anschovis* 1909 > *Ansjos* 1918
Asjet 1896 > *Asjet/Assiet* 1909 > *Asiet/Asjet* 1913
Cykle 1896 > *Cycle/Cykle* 1909 > *Cykel* 1918
bajersk 1896 > *bajersk/bayersk* 1909
Blansket 'stålfjeder' 1896 > *Blanchet/Blansket* 1904 > *Blanchet* 1909 > *Blanchet/Blansket* 1918
Chaiselong 1896 > *Chaiselong(ue)* 1904
Kafé 1896 > *Café/Kafé* 1904
Skatol 1896 > *Chatol/Skatol* 1904
Sobel 1896 > *Sobel/Zobel* 1904

Der er dog også eksempler på ændringer i modsat retning, dvs. fra genuine former i Såby-udgaverne til fordanskede hos Thorsen, fx

Frontispice 1891 = 1896 > *Frontspids* 1913 > *Frontispice/(Frontspids)*¹¹³ 1918
Guitar 1891 = 1896 > *G(u)itar* 1904
Malheur 1896 > *Malheur/Malør* 1918
Preusser 1892 = 1896 > *Preusser/Pröjser* 1904 > *Preusser/Prøjser* 1918
Train 1891 = 1896 > *Train/Træn* 1904
Zigeuner 1891 = 1896 > *Sigöjner/Zigeuner* 1904 > *Sigøjner/Zigeuner* 1918

Se flere eksempler på begge typer i ordliste RP8 (afsnit 4.15), der også viser ændringer i ordenes stavemåde før og efter '1892-retskrivningen'.

Tager man *Bek. 1892* (og *Bek.-Leds. 1892*) på ordet, kan der ikke være tvivl om at tilladelsen til at skrive fremmedord med (tilnærmet) genuin stavemåde omfatter hele fremmedordsparagraffen og dermed har samme gyldighed for hele fremmedordsordforrådet. Den må således også gælde de "Fremmede Ord, der ere fuldt optagne og indgaaede i Sproget og i Udtalen have tabt de fremmede Lyde", og som i øvrigt efter bekendtgørelsens sidste afsnit skal "skrives efter Sprogets almindelige Regler" (fx *Ansjos*, *Kaptajn*, *Kontor*, *Løjtnant*, *nervøs*, *Tempel*, *Ur*, *Trone*).

Henrik Bertelsen vælger ikke desto mindre i Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918* at trække fordanskningsreglen ud af dens ydmyge placering sidst i fremmed-

¹¹³ Under *Frontispice* oplyses i parentes at ordet "folkeetymologisk [er] omdannet til *Frontspids* (-er)".

ordsparagraffen (se ovenfor under 3.25.4, RP8, slutningen) og placere den som en overordnet, obligatorisk regel i indledningen til fremmedordsafsnittet: "Fremmedord, som er fuldt optagne i Dansk og ikke længer føles som fremmede, skrives efter Sprogets almindelige Regler: *Ansjos*, .. *Trone* o. s. v." (§ 18). Først derefter kommer den blødere formulering "Til Vejledning ved *andre* fremmede Ords Skrivemaade anbefales følgende Regler" (smst.; min kursivering) som indledning til de følgende tre siders detalregler om fremmedordenes stavning.

I forhold til *Bek. 1892* indeholder fremmedordsafsnittet i *SRO 1918* i øvrigt ændringerne *Galoche* > *Galoche/Galosche* og *Revu* > *Revu/Revy* samt ændringen af *sk* til (*s*)*ch* i et antal ord: *Blansket* > *Blanchet/Blansket*, *Droske* > *Droske/Drosche*, *Marskal* > *Marchal/Marskal(k)*, *Skak* > *Schak/Skak*, *Skakt* > *Schakt/Skakt*, *Skalotteløg* > *Chalotteløg/Skalotteløg*, *Skatol* > *Chatol/Skatol*, *Skellak* > *Schellak/Skellak*. Se nærmere om de enkelte stavemåders mellemliggende og/eller videre skæbne i ændringslisten i ordliste RP8 (afsnit 4.15). Om brug af accenttegn i fremmedord, se ovenfor under RP3.

Fremmedordsstoffets berettigelse i en retskrivningsordbog bliver behandlet af Thorsen i fortalen til *SRO 1904*. Han oplyser her at han har strøget "en Mængde Fremmedord, mytologiske Navne medindbefattede", men indrømmer at det er blevet "en absolut Nødvendighed, at Retskrivningsordbogen indeholder en Mængde Fremmedord, da Skikken at stave dem efter danske Retskrivningsregler bestandig bliver mere almindelig og paa mange Punkter har opnaaet officiel Anerkendelse" (s. V). Samtidig tør han dog sige "at Saabys Ordbog i sin forrige Skikkelse – og for Resten ogsaa i sin nuværende – indeholder Fremmedord, om hvilke de fleste ville samstemme i, at deres rette Plads er i Fremmedordbogen" (smst.). Se også note 69 i afsnit 2.31.3 med eksempler på fremmedord som er udeladt i *SRO 1904*.

Man kan i Thorsens behandling af fremmedordene se en vis tilslutning, omend mindre radikal, til Svend Grundtvigs opfattelse af at det egentlig kun er de fremmedord der staves efter danske regler, som hører hjemme i retskrivningsordbogen (se nærmere under '1872-retskrivningen', afsnit 3.24.4, RP8).

Goos' retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens paragraf om fremmedords stavemåde, § 22, blev stærkt kritiseret af Paludan. Han mente at daniseringen her var ført for vidt, og at den relativt omfattende paragraf i hovedsagen burde kunne erstattes af følgende ordlyd: "Fremmede Ord beholde i Almindelighed deres fremmede Skrivemaade, dog kunne enkelte af de hyppigst brugte læmpes efter dansk Skrivebrug (*Vokal, Filosofi, Fysik, Katekismus, Orkester, Kemi, Inspektør, nervøs, Kontor*)" (mine kursiveringer). I den efterfølgende diskussion drøftede man i hvor høj grad der overhovedet burde være – danske – regler for stavning af fremmedord, og man stemte i forbindelse hermed bl.a. om et forslag om helt at lade fremmedordsparagraffen udgå af retskrivningsbekendtgørelsen. Dette forslag blev imidlertid forkastet, og efter at Paludan havde trukket sit forslag tilbage, lykkedes det Axel Sørensen at samle kommissionen om et forslag til en ny indledning til paragraffen, hvorved paragraffens tidligere karakter af påbud blev ændret til en anbefaling: "Til Vejledning ved fremmede Ords Stavemaade *anbefales* følgende Regler". Se også afsnit 2.27.3. – Axel Sørensen havde i øvrigt ikke ytret sig i diskussionen om de enkelte paragraffer. Allerede inden detailldrøftelserne havde

han spurgt formanden om han kunne tillade sig at deltage i diskussionen ”naar han maaske i forvejen var bestemt paa at afgive et separat Votum i Retning af, at der overhovedet ikke burde foretages nogen Ændring” (s. 12). Og skønt Paludan havde svaret at Sörensen efter hans opfattelse udmærket kunne deltage i diskussionen, havde Sörensen altså indtil nu afholdt sig fra at deltage – muligvis også i afstemningerne, jf. også nedenfor under RP11.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

Bek. 1892, § 4 = *Bek. 1889*, § 4 (se afsnit 3.25.4, RP9).

Bestemmelserne i *Bek. 1892* er ordret de samme som i *Bek. 1889* på nær ganske få og ubetydelige ændringer, fx er *ved Pas* udgået som eksempel på en adverbial særskrivning (men er indsat af Bertelsen igen i *SRO 1918*, § 36, afsnit 1, slutningen).

Såby er i *SRO 1891* i fuld overensstemmelse *Bek. 1892*, og Thorsen foretager i sine redaktioner 1904 ff. næsten ingen nævneværdige ændringer. Han tilføjer dog i *SRO 1904* den særskrevne *nu til Dags* som valgfri form ved siden af bekendtgørelsernes *nutildags*.

SRO 1918 giver reglerne for sær- og sammenskrivning i Retskrivningsvejledningens afsnit IV, der har overskriften ”Sammenskrivning og Adskillelse af Ord” (§ 29–39, s. 11–16). Bertelsen gør selv opmærksom på en enkelt ændring idet han i § 36 ved siden af sammenskrivningen *nutildags* har indført særskrivningen *nu til Dags*: ”hvilken Skrivemaade synes lige saa naturlig under Jævnførelse med *nu om Stunder*” (*Bertelsen 1.10.1914*, s. [2]). Bertelsen nævner også at både *nutildags* og *nu til Dags* er med i 6. udg. (1913) af *SRO* (hvor de som nævnt havde stået siden 4. udg., 1904).

Den kortfattede og nødtørftigt eksemplificerede regel i *Bek. 1892* og *Bek. 1889* for sær- og sammenskrivning af talord (se afsnit 3.25.4, RP9) ekspliciteres i *SRO 1918*. Hvor man ud fra bekendtgørelserne kunne være i tvivl om hvordan talord over 100 skulle skrives, gør Bertelsen det klart at reglen om særskrivning af talord gælder uanset hvor højt tallet er: ”Forbindelser af Tusinder, Hundreder, Tiere og Enere skrives .. ikke i eet Ord: *tre Tusinde seks Hundrede og ni og tyve*; heller ikke Ordenstallene: *ni og tyvende*” (§ 32).

Goos’ retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens store og komplicerede § 4 om særskrivning og sammenskrivning blev efter nogen diskussion stående. Under diskussionen satte Matzen dog spørgsmålstegn ved rimeligheden af reglen om særskrivning af præposition og adverbial når der fulgte en styrelse efter (*oven paa Tåget*). I øvrigt drejede diskussionen sig især om hvorvidt det omfattende eksempel materiale i paragraffen skulle opfattes som påbud eller vejledning.

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU > PLU/SIN

Bek. 1892, § 7 = *Bek. 1889*, § 8 (se afsnit 3.25.4, RP10).

Finitte verbalformer: Den obligatoriske pluralisbøjning af finitte verbaler med pluralissubjekt indgår i ’1892-retskrivningen’ fra denne norms ikrafttræden og indtil udgangen af år 1900. Med *Bek. 15.12.1900* (aftrykt i sin helhed i afsnit 2.30.1) gøres det valgfrit om man vil bøje det finitte verbal så det kongruerer med subjektet. Denne

valgfrihed hersker i princippet indtil 1900-bekendtgørelsen ophæves med *Retskrivningsloven* af 1997 (*Lov-Retskr. 14.5.1997*).

1900-bekendtgørelsens afskaffelse af den obligatoriske pluralisbøjning influerer ikke på nogen af de umiddelbart følgende udgaver af *SRO* (1904–1913). Tværtimod bruger P.K. Thorsen i fortalen til *SRO 1904* og *1909* fortsat pluralisformer ved pluralissubjekt som om intet var hændt. Først i fortalen til *SRO 1913* går han stiltiende over til singularis i sit eget sprog, fx ”en Del Fremmedord er udeladte” (1913, s. IV) < ”en Del Fremmedord ere udeladte” (1909, s. IV). I artiklerne inde i selve ordbogen holder pluralisformerne lidt længere. Under opslagsordene *kunne, vide, være* mv. bevares oplysningerne om at de har pluralisformerne *kunne, vide, ere, være* mv., således til og med *SRO 1913*, hvorefter de i hovedsagen¹¹⁴ udgår (eller erstattes af stilistisk-historiske oplysninger om at der er tale om tidligere brugte former).

I Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918* resulterer *Bek. 1900* i følgende korte paragraf:

Det staar Skolerne frit for, om de vil benytte den gamle særlige **Flertalsform af Udsagnsordene i Nutid og stærk Datid**: *vi leve, de gaa, I toge*, eller den almindelige Fællesform for Ental og Flertal: *vi lever, de gaar, I tog*; indenfor¹¹⁵ samme skriftlige Arbejde bør der dog ikke tillades Sammenblanding af de to Former.
(*SRO 1918*, § 47).

Retskrivningsvejledningen giver altså kun besked om muligheden for at bruge verbernes pluralisformer som sådanne. De mere detaljerede regler for hvilke verber der overhovedet kan modtage pluralisbøjning – at man fx godt kan skrive *vi krøbe*, men ikke *vi frøse* – kan de 1918-skribenter der måtte ønske fortsat at benytte sig af pluralisformerne, kun finde i selve retskrivningsbekendtgørelsen (se nærmere under ’1889-bekendtgørelsen’, afsnit 3.25.4, RP10).

Infinite verbalformer (participier): Verbets infinite verbalformer, specielt participierne, er kun sparsomt behandlet i *Bek. 1889* og *Bek. 1892*, og de anvisninger der gives, angår kun dannelsen af disse former, ikke brugen af dem.

Mht. **dannelsen** af participierne og deres bøjningsformer beskæftiger *Bek. 1892* (§ 8.b = *Bek. 1889*, § 9.b) sig kun med den specialgruppe af verber der ender på trykstærk vokal (jf. RP24). Vi får her at vide at præsens participium dannes ved tilføjelse af *-ende* til stammen, og at præteritum participium (bortset fra ved de verber der ender på trykstærkt *-e*) dannes ved tilføjelse af *-et*. Participialdannelsen ved de ”normale” verber er altså slet ikke nævnt, og der gives heller ikke oplysninger om hvordan præteritum

114 Under *skulle* står der endnu i *SRO 1918* og *1919* at præsens pluralis har formen *skulle*, men under *ville* viser det nytilføjede eksempel ”vi vil tro, at det er sandt” at fællesformen nu (kan) bruges ved pluralissubjekt.

115 Rettet til *inden for* i *SRO 1919*.

participium bøjes og skrives i fælleskøn og i pluralis. Den slags morfologisk-ortografiske oplysninger må brugeren i stedet søge oplysninger om under det enkelte verbum i en retskrivningsordbog. Der kan man fx under et stærkt verbum som *give* i *DHO 1872* ff. og i *SRO 1891* ff. få besked om at dette verbum i præteritum participium har neutrumformen *givet* og fælleskønsformen *given*, og at pluralisformen er *givne*. Om bøjningen af svage verbers participier giver ordbøgerne derimod normalt ikke eksplicitte oplysninger under de enkelte ord.

SRO 1918 oplyser i Retskrivningsvejledningen at verberne i "Fortids Tillægsmaade (Perfektum Participium) ender paa -et, -ede: *elsket, elskede*, eller -t, -te: *læst, læste*, eller -en, -et, -ne: *bunden, bundet, bundne*" (§ 48). Det tilføjes i samme paragraf at nogle participier på -en dog danner neutrum på -ent når de står som rene adjektiver med forandret betydning, fx *et slebet Sværd : et slebent Væsen*.

Hvad **brugen** af participiernes bøjningsformer angår, tier såvel retskrivningsbekendtgørelserne som retskrivningsordbøgerne helt. Det står ingen steder i dem at man kan/skal skrive fx "Disse Regler ere *fulgte* af en Del af vore bedste Forfattere" og "Dansk er i høj Grad *bleven* paavirket af Nedertysk". Det er for så vidt forståeligt nok at retskrivningsdirektiverne ikke har beskæftiget sig med disse problemer, eftersom der her er tale om problemer som primært er syntaktiske, sekundært er morfologiske og først tertiært (eller måske slet ikke) kan siges at være ortografiske. Ikke desto mindre indfører Kultusministeriet samtidig med at man med *Bek. 1900* ophæver den obligatoriske kongruensbøjning af de finitte pluralisformer, et krav om at de infinitte præteritum participiums-former "fremdeles" skal kongruensbøjes afhængigt af om subjektet er singularis eller pluralis:

I de med Hjelpeverberne "være" og "blive" sammensatte Tidsformer vil Flertal af Hovedverbets Participium fremdeles være at anvende, saaledes at der f. Eks. skrives "Fuglene er *fløjne*" (ikke "fløjet"), "Tyvene er *bleven fangne*" (ikke "fanget") o. l.
(*Bek. 15.12.1900*).

Dette summarisk formulerede krav får ikke nogen lang levetid. Efter spørgsmål fra lærere mv. fjernes det ca. 14 måneder senere (med *Bek. 25.2.1902*), og den officielle sprogbrug er så igen unormeret på dette område indtil Henrik Bertelsens Retskrivningsvejledning i *SRO 1918*.

At der ikke var officielle regler på området mellem 1902 og 1918 (og før 1900), betød imidlertid ikke at der ikke var en nogenlunde enighed blandt skolens lærere om hvad man skulle lære eleverne. Axel Sørensen oplyser således at de fleste anser sig "for bundne ved de af ministeriet anbefalede danske grammatikker", og anfører som eksponent for den "egentlige hovedregel om bøjningen af fortidens tillægsmaader" følgende formulering:

Når förtidens tillægsmåde i de stærke udsagnsord er sammensat med hjælpeudsagnsordene *have* og *få*, ender den altid på *-et*; når den er sammensat med *være* og *blive*, skal den i sin egenskab af omsagnsled rette sig i køn og tal efter grundledet.
(Sørensen 1898, s. 471).

Allan Karker formulerer i sin artikel "Er vi bundne?" (*Karker april 1972*) den klassiske regel på næsten samme måde. Han illustrerer reglen ved hjælp af følgende eksempler (med moderne ortografi):

	<i>Stærk bøjning</i>	<i>Svag bøjning</i>
1.	Jeg har/får bundet hunden	Jeg har/får lejet vognen
2.	Hunden er/bliver bunden	Vognen er/bliver lejet
	Dyret er/bliver bundet	Huset er/bliver lejet
	Hundene/dyrene ere/blive bundne	Vognene/husene ere/blive lejede
3.	En bunden hund	En lejet vogn
	Et bundet dyr	Et lejet hus
4.	Den bundne hund	Den lejede vogn
	Det bundne dyr	Det lejede hus
	De bundne hunde/dyr	De lejede vogne/huse

(*Karker april 1972*, s. 2)

Axel Sørensen er på det rene med at reglen både er utilstrækkelig og misvisende, bl.a. fordi den fører til "den umulige, men "grammatisk eneste korrekte" sætning" *Ere dine Ben komne sig?* (Sørensen 1898, s. 471). Karker nævner tilsvarende at det med en sådan gennemført kongruensbøjning ville hedde fx *Fangerne vare blevne bastede og bundne*.

Sørensen uddrager da dels af talesproget, dels af den nyere litteratur i sine store afhandlinger fra omkring århundredskiftet (Sørensen 1898 og 1902, se også i direktivkapitlet, afsnit 2.30.4-5) nogle regler som han fremlægger til vejledning for først og fremmest skolen. Jeg kommer ikke nærmere ind på Sørensens regler i hans egen udformning her, men springer frem til de officielle regler i Henrik Bertelsens Retsskrivningsvejledning i *SRO 1918*, der imidlertid kan ses som en videreførelse af Axel Sørensens arbejder.

SRO 1918 behandler spørgsmålet om brugen af præteritum participiums bøjningsformer i § 49 (s. 18-20). Paragraffen er opdelt i tre punkter, hvoraf der til det sidste er knyttet to detaljerede anmærkninger.

Punkt (1) drejer sig om participier der står attributivt eller som "Tilstandsbetegnelse (Apposition)", dvs. som frit prædikativ. Her er der obligatorisk kongruensbøjning:

en *bunden* Hest, et *bundet* Æsel, *bundne* Æsler, *elskede* Venner
De gik hjem, *overvældede* af Glæde.

Punkt (2) drejer sig om participier efter hjælpeverberne *have* og *faa*. Her danner par-

ticipiet sammen med hjælpeverbet en sammensat tid, og der bruges obligatorisk neutrumsform, fx

Jeg har *bundet* Hesten.
Vi har *bundet* Hestene.
Vi fik *taget* Roerne op.

Punkt (3) drejer sig om participier efter hjælpeverberne *være* og *blive*. Her gives der principielt fuld valgfrihed – eller nærmest frit valg på alle hylder:

Hesten er (bliver) *bunden/bundet*.
Dyret er (bliver) *bundet/bunden*.
Hestene (Dyrene) er (bliver) *bundne/bundet/bunden*.
Hesten er *bleven/blevet bunden/bundet*.
Dyret er *blevet/bleven bundet/bunden*.
Hestene (Dyrene) er *blevet/bleven/(blevne)*¹¹⁶ *bundet/bundne/bunden*.

Bortset fra parentesens omkring *blevne* er der ikke nogen restriktioner mht. kombinationsmuligheder. Der er således ikke blot valgfrihed med hensyn til om man vil kongruensbøje eller om man vil bruge neutrumsformen, men også fælleskønsformen kan bruges ved såvel neutrumssubjekt som pluralissubjekt, således fx også

Dyret er *bunden*.
Dyrene er *bunden*.

Reglerne imødekommer altså, som det også nævnes i indledningen til anmærkning 1, for det første den sjællandske tendens til gennemført brug af neutrumsformen, for det andet den jysk-fynske (og københavnske) tendens til gennemført brug af fælleskønsformen og for det tredje skrifttraditionens tendens til at veksle mellem neutrum, fælleskøn og pluralis kongruerende med subjektets køn og tal.

Til brug for dem der gerne vil have lidt nærmere vejledning mht. valget mellem de forskellige bøjningsformer, gøres der dog i samme anmærkning rede for nogle – formentlig efterlignelsesværdige – tendenser i sprogbrugen. Vejledningen skelner her mellem om der med participiet snarest betegnes en tilstand eller (fuldførelsen) af en handling.

Når det snarest betegnes (a) en tilstand, er der en tendens til at kongruensbøje, og når det snarest tænkes på (b) en handling, er der en tendens til at bruge neutrumsformen, især når forbindelsen har aktiv betydning (b.1), men ofte også når den har passiv betydning (b.2):

¹¹⁶ Pluralisformen *blevne* er i dette tilfælde forsynet med kommentaren ”sjældent”.

(a) Tilstand

Pas paa! Hunden er ikke *bunden*.

Forældrene var *elskede* af alle andre, men *foragtede* af deres egne Børn.

Vi var *sønderknuste*.

Husene er tomme, og de har aldrig været *beboede*.

De blev baade *forargede* og *rystede* over Begivenheden.

(b.1) Handling, aktiv betydning

Fangerne er *løbet* bort.

Priserne er *dalet*.

naar vi er *kommet*

De er *blevet* trætte.

Men: da de var *afsejlede* eller *afrejste*, De ny Sorter er endnu ikke *fremkomne* ("især ved Forbindelser, der væsentlig tilhører Skriftsproget")

(b.2) Handling, passiv betydning

Da Flagene var *hejst*, blev Portene *lukket* op.

Æblerne blev *spist*, før jeg kom.

Flaskerne er *drukket* ud.

Bøgerne var *smidt* ud ad Vinduet.

De er *blevet/bleven sendt/sendte* hjem (men ikke: De er *blevne sendt/sendte* hjem).

Det understreges dog efter redegørelsen for de nævnte regelmæssigheder efter hjælpeverberne *være* og *blive* at der kun er tale om tendenser. Og det slås fast at det vil være "uberegtiget i Skolen at forsøge at opstille Regler, som Eleverne skal følge; man bør lade Eleverne følge deres umiddelbare Sprogfølelse, ikke forlange Konsekvens inden for samme skriftlige Arbejde, da Konsekvens netop vil være unaturlig paa dette Omraade, men nøjes med at rette saadanne Forbindelser (*de var blevne sendt* o. l.), som kun vil forekomme, hvor Eleverne ikke følger deres umiddelbare Sprogsans" (SRO 1918, § 49, s. 19 n.).

Anmærkning 2 behandler kort bøjningen af præteritum participium som prædikativ til objekt, specielt efter hjælpeverbet *faa*. Som eksempel anføres *Vi fik Gæssene slagtet/slagtede*, og det oplyses at det i (a) tilstandsbetydningen 'vi fik gæssene i slagtet tilstand' bør hedde *Vi fik Gæssene slagtede* med kongruensbøjning, mens det i (b) handlingsbetydningen 'vi fik slagtingen af gæssene udført' kan hedde både *Vi fik Gæssene slagtet* og *Vi fik Gæssene slagtede*, idet der dog er en tendens til at foretrække neutrumsformen i den sidstnævnte betydning.

Goos' retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens § 6, 7, 8 og 9 om adjektiver på -ig (§ 6), om *g* i *spurgte* mv. (§ 7), om verbernes pluralisformer (§ 8) og om bøjning af substantiver på trykstærk vokal (§ 9) "bibeholdtes uden Omtale".

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø/(Ø+Ö)

Bek. 1892, § 12, og *Bek.-Leds. 27.2.1892*, s. 139, pkt. 2 ~ *Bek. 1889*, § 13, anm. (se afsnit 3.25.4, RP11).

Den på én gang afvisende og anbefalende anmærkning i *Bek. 1889* om distinktionen *ø* : *ö* er udgået i *Bek. 1892* (se nærmere under '1889-retskrivningen', afsnit 3.25.4, RP11). Og for at der ikke skal være tvivl om hvad meningen med denne bortfjernelse er, slås det unisforståeligt fast i ledsagebekendtgørelsen: "Til Betegnelse af aaben og lukket Ø-Lyd benyttes fremdeles som tidligere eet og samme Tegn" (s. 139).

Den klare afvisning af to forskellige *ø*-tegn i *Bek. 1892* er nogen tid om at slå igen-nem i retskrivningsordbøgerne. Både Såby og Thorsen fortsætter med at skelne mellem *ø* og *ö*, der sidste gang optræder sammen i en officiel dansk retskrivningsordbog i 6. udgave af Såbys retskrivningsordbog, *SRO 1913*, fx *Øre* : *Öje*.

SRO 1892 er trykt inden 1892-bekendtgørelsen og skelner ligesom *SRO 1891* mellem *ø* og *ö*. Såby når dog i et tillæg bag i bogen at gøre opmærksom på de ændringer (eller præciseringer) der følger af den nye bekendtgørelse, herunder at der til "Betegnelse af aaben og lukket Ø-Lyd .. fremdeles som tidligere [benyttes] eet og samme Tegn" (*SRO 1892*, s. 225). Ikke desto mindre fortsætter han selv i de senere tilføjelser med at skelne mellem *ø* og *ö* og skriver *Bekendtgørelse* og *Skön* på s. 225 og *vedföjet* i den "Senere Efterskrift" efter fortalen (s. X), hvor han henviser til tillægget bag i bogen.

Først i ordbogens 3. udgave, *SRO 1896*, gør Såby opmærksom på at ordbogens brug af *ö* som forskelligt fra *ø* ikke er påbudt af ministeriet, ja at det endda "indskærpes" at et og samme bogstav skal bruges til at betegne åbent og lukket *ø* (s. X). Det forhindrer ham imidlertid ikke i fortsat at skelne mellem *ø* og *ö* ligesom i de to første udgaver af ordbogen, både i sin egen retskrivning og i ordbogens alfabetiske del. Som motivering henviser han i fortalen til den ovenfor (3.25.4, RP11) citerede – men altså ikke længere gældende! – anmærkning i *Bek. 1889* og fortsætter: "Af Hensyn hertil har jeg fundet det rigtigst saa vel i denne som i de foregaaende Udgaver af Ordbogen at gennemføre¹¹⁷ denne Adskillelse, der jo ingen Forvirring kan volde og aabenbart har Fremtiden for sig, ligesom den jo allerede ikke følges af faa" (*SRO 1896*, s. X).

Distinktionen mellem *ø* og *ö* opretholdes i de udgaver som Thorsen står for alene (4.-6. udg., *SRO 1904, 1909, 1913*). Thorsen kommenterer ikke denne praksis i bogen, men genopfrisker tværtimod sidst i *SRO 1913* (som uddrag fra Såbys tillæg i *SRO 1892*) bestemmelsen om at der "fremdeles som tidligere" kun benyttes ét *ø*-tegn (s. 264). Først med 7. udg. (*SRO 1918*) er *ø* gennemført som det eneste accepterede *ø*-tegn i den officielle retskrivningsordbog, samtidig med at dette forhold slås fast i Henrik Bertelsens nyoptagne Retskrivningsvejledning:

Ved *ø* betegnes baade den lukkede og den aabne *ø*-Lyd: *Hunden gør, men gør ingen Fortræd* (ikke *Hunden gör, men gör ingen Fortræd*).
(*SRO 1918*, § 2).

117 Brugen af *ö* i dette ord må være en trykfejl. I selve ordbogen er (*gennem*)føre skrevet med *ø* ligesom adjektivet *för*, men i modsætning til fx præpositionen *för*.

Goos' retskrivningskommission 1891: I § 13 i *Bek. 1889* om vokalbetegnelsen var det især anmærkningen med tilladelsen til at skelne ortografisk mellem lukket og åben ø-lyd (ø : ö) der blev diskuteret. Tilladelsen blev sat under afstemning og forkastet med 8 stemmer mod 2 (formentlig Kroman, der havde talt for sondringen, og muligvis Axel Sörensen, der ikke havde ytret sig, men som jo brugte ö i bl.a. sit eget navn; det er dog også tænkeligt at Axel Sörensen har afholdt sig fra at stemme om dette og de øvrige ændringsforslag, se nærmere ovenfor under RP8).

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA

Bek. 1892, § 10 = *Bek. 1889*, § 11 (se afsnit 3.25.4, RP12). Tilsvarende har *SRO 1918*: "Der skrives altid aa, ikke å" (§ 2).

Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918* indeholder (lige så lidt som *Bek. 1889* og *Bek. 1892*) bestemmelser om hvor i alfabetet *aa* skal placeres. Efter placeringen i vejledningens opregning af vokaltegnene kunne det umiddelbart se ud som om det skal stå sidst: "a, e, i, o, u, y, æ, ø, aa" (§ 2). Denne placering lader dog til kun at gælde alfabetremsen "a, b, c, d .. z, æ, ø, aa". For i selve ordbogen er bogens første bogstav anført som "A, Aa", og ordene med *aa* er bogen igennem stiltiende placeret som om de var skrevet med *a + a*, fx *fra* – *Fraade* – *fraadse* – *Fragment*. Det samme gælder i de forudgående udgaver af *SRO* (1891 ff.) og i *DHO 1872* ff. og i alfabetisk ordnede eksempler i bekendtgørelserne fra 1889 og 1892.

Goos' retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens § 11 om betegnelsen af å-lyden gav ikke anledning til nogen ændringsforslag. Se også ovenfor under RP2.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

Bek. 1892, § 11 ~ *Bek. 1889*, § 12 (se afsnit 3.25.4, RP13).

'1892-retskrivningen' kan ligesom sin forgænger karakteriseres som en moderat *e*-norm med en vis åbenhed over for *æ*-skrivemåder. *Æ*-skrivemådernes stilling svækkes dog noget i '1892-retskrivningen', først og fremmest ved at der med 1892-bekendtgørelserne (gen)indføres forstockholmske *e*-skrivemåder som anbefalede sideformer (mærket med stjerne: ★) til '1889-retskrivningens' *æ*-skrivemåder:

Bjærg > ★Bjerg/Bjærg
 bægge > begge
 Fjæld > ★Fjeld/Fjæld
 Hjælm > ★Hjelm/Hjælm
 Hæssel > ★Hessel/Hæssel
 Jællinge > ★Jellinge/Jællinge
 Jærn > ★Jern/Jærn
 Kræbs > ★Krebs/Kræbs
 næm (næmme, fornæmme) > nem (nemme, fornemme)
 næppe > neppe/næppe (se også nedenfor)
 Ræmse > ★Remse/Ræmse
 Skælskør > ★Skjelskør/Skælskør
 Æl > ★El/Æl

Ælm > *Elm/Ælm

Æsp > *Esp/Æsp

I enkelte tilfælde går ændringerne (og anbefalingerne) dog den modsatte vej:

blende, Blendværk > *blænde, Blændværk/blende, Blendværk

Kerne > *Kærne/Kerne

Kerte > *Kærte/Kerte

Se nærmere om de enkelte stavemåders mellemliggende og/eller videre skæbne i ordliste RP13 (afsnit 4.18).

SRO 1896 optager (ikke uventet) de ændringer der er indført med *Bek. 1892*, men justerer dog på et enkelt punkt, idet den fuldstændige ligestilling af *neppe* og *næppe* i *Bek. 1892* ændres til **neppe/næppe*¹¹⁸. Herudover har Såby i SRO 1892 ændret verbet *slemme* til *slæmme* med henvisning til ordets etymologi (tysk *schlâmmen*, jf. SRO 1892, s. IX). Fra den første Thorsen-redigerede udgave, SRO 1904, er anbefalingsstjernerne som tidligere nævnt generelt fjernet, men ellers er de nyindførte 1892-dobbeltformer gennemgående bevaret (se fx *Bjærg*, *Hjælm*, *Jærn*, *Ræmse* i ordliste RP13 (afsnit 4.18)). Thorsen indfører desuden enkelte ændringer på egen hånd, fx *blende/blænde* > *blænde*, *Spjeld* > *Spjæld*, *Stænte* > *Stente/Stænte*, der delvis reguleres tilbage igen i SRO 1913 og 1918 efter at der var kommet fokus på Thorsens afslappede omgang med ordbogens stoveformer (se også *bjerge/bjærge*, *ketsjer* og *stemmejern* i ordliste RP13 (afsnit 4.18)).

Henrik Bertelsens Retskrivningsvejledning i SRO 1918 gengiver i § 5 nøje reglerne fra *Bek. 1892*.

RP14: o eller aa(å): (Å)

Bek. 1892, § 10 = *Bek. 1889*, § 11 (se afsnit 3.25.4, RP14).

Eksemplet *Saald* 'si' er udgået i overensstemmelse med ændringen *Saald* > *Sold* i *Bek.-Leds*. (Ved eksemplet *en Maatte* er der i parentes tilføjet "der siges baade **Maatte* og *Matte*", hvorved altså to klart ikke-ortografiske former har fået status som dobbeltformer¹¹⁹). Ændringerne mht. o/aa i SRO 1892 ff. fremgår i øvrigt af ordliste RP14 (afsnit 4.19).

118 Når eneformen *nem* i ordbogen desuden er stjernemærket, må det være en trykfejl.

119 Tilføjjelsen skyldes Såby (omend stjernen er ministeriets), der udmærket er klar over at der er tale om to former med hver sin udtale, og som i et brev til ministeriet bl.a. skriver: "Formen "Matte", der just er den korrekte Form (se ordbogen) og almindelig uden for den københavnske dialekt, er også anerkendt og billiget som sideform af daværende kultusminister Scavenius, men det skete for sent, til at en bemærkning derom kunde optages i reskriptet [dvs. *Bek. 1889*]" (*Såby* 25.2.1892). Allerede i SRO 1891 er begge former med: Fra *Maatte* henvises der til *Matte*, der er forsynet med oplysningen "skrives og udt. ogsaa *Maatte*". Ordformernes historie i retskrivningsordbøgerne 1891 ff. er i øvrigt: *Matte/Maatte* (SRO 1891) > *Matte/*Maatte* (*Bek. 1892* og SRO 1896) > *Matte/Maatte* [noteret *Ma(a)tte*] (SRO 1904) > *Maatte* (SRO 1913; Retskrivningsvejledningen i SRO 1918 har tilsvarende kun *Maatte* (§ 4)).

Bestemmelserne i Retsskrivningsvejledningen i *SRO 1918*, § 4, er bortset fra mindre ændringer af formuleringer og eksempler identiske med reglerne i *Bek. 1892*.

RP15: *i* eller *j* i dækket forlyd: STJ

Se under '1889-retsskrivningen', afsnit 3.25.4, RP15.

RP16: *ie* eller *je* i tryksvag stavelse: IE/(JE)

Bek. 1892, § 15 ~ *Bek. 1889*, § 16 (se afsnit 3.25.4, RP16).

I *Bek. 1892* ændres 1889-reglen om at der skrives *je* efter kort stavelse på *l, n* eller blødt *d*, til at der valgfrit kan skrives *ie* eller *je* i sådanne tilfælde. Dermed genindføres altså de traditionelle *ie*-skrivemåder, som ydermere anføres som de anbefalede skrivemåder, dvs.

Balje > Balje/*Ballie
 Brynje > *Brynje/Brynje
 Lilje > Lilje/*Lillie
 Midje > *Midie/Midje
 Mønje > Mønje/*Mønnie
 Smedje > *Smedie/Smedje
 Tilje > Tilje/*Tillie
 tredje > *tredie/tredje
 Vidje > *Vidie/Vidje
 Vilje > Vilje/*Villie

Ændringerne i *Bek. 1892* indføres af Såby i *SRO 1896*, i et par tilfælde (*Lilje/Lillie, tredie/tredje*) dog uden anbefalingsstjernen, der ellers først bortfalder generelt i *SRO 1904*. Thorsen foretager i løbet af sine udgaver enkelte ændringer på egen hånd: *Balje/Ballie* > *Balje* (der rettes tilbage igen i 1918), *Kastanje* > *Kastanie/Kastanje*, *Talje* > *Taille/Talje* (se i øvrigt ordliste RP16 (afsnit 4.20) i bind 2).

I § 11 i Henrik Bertelsens Retsskrivningsvejledning i *SRO 1918* er alle de nævnte dobbeltformer anført, dog – ligesom ved de enkelte ord i selve ordbogen – uden anbefalingsstjernen (som Bertelsen ellers bruger i sin vejledning).

Goos' retsskrivningskommission 1891: Se ovenfor under RP6.

RP17: Diftonger: EJ

Bek. 1892, § 13 ~ *Bek. 1889*, § 14 (se afsnit 3.25.4, RP17)

Hovedindholdet i *Bek. 1892* er det samme som i *Bek. 1889*. 1889-bekendtgørelsens "Man bør skrive *Dej, fej* (eller *fejg, sej*)" er dog afløst af: "Der skrives **Dejg, *fejg, *sejg* eller *Dej, fej, sej*" (mine kursiveringer), dvs. at de gamle former genindføres som anbefalede sideformer. Anbefalingen af formerne med stumt *g* fastholdes i *SRO 1896*, men afløses af ligestilling i *SRO 1904*, hvor Thorsen som tidligere nævnt generelt fjerner anbefalingsstjernerne. De genindføres dog delvis i *SRO 1918*, idet

de er indsat i Bertelsens Retskrivningsvejledning (§ 7), men fortsat mangler i selve ordbogen.

Om ændringen *sejsten* > *seksten*, se ovenfor under RP7.

Goos' retskrivningskommission 1891: Efter drøftelsen af 1889-bekendtgørelsens § 14 om diftongernes betegnelse blev der vedtaget en formulering der gjorde brugen af *j* i stedet for *i* som sidstekomponent til hovedreglen, også i almindelige fremmedord. Dahl nævnte det urimelige i dobbeltformen *fej/feig* over for enkeltformerne *Dej* og *sej*, men der blev ikke vedtaget nogen ændring på dette punkt – ikke desto mindre kom, som det er fremgået ovenfor, også *Deig* og *seig* med i den endelige *Bek. 1892*.

RP18: Stumt *d* generelt: +D

Bek. 1892, § 17 ~ *Bek. 1889*, § 18 (jf. under '1889-retskrivningen', afsnit 3.25.4, RP18).

Reglerne for stumt *d* er i *Bek. 1892* principielt de samme som i *Bek. 1889*. Stumt *d* (gen)indføres dog i en række enkeltord i *Bek. 1892*, dels som obligatorisk skrivemåde, fx *Krys* > *Kryds*, dels som valgfri – men anbefalet – skrivemåde, fx *fraase* > **fraadse/fraase*.

I de efterfølgende udgaver af Såbys retskrivningsordbog sker der yderligere ændringer i nogle af ordene. I et par ord fjerner allerede Såby i *SRO 1896* ministeriets anbefalingsstjerne (*Kyras* og *tit*), og i *SRO 1904* fjerner Thorsen generelt anbefalingsstjernerne, som delvis indsættes igen af Bertelsen i *SRO 1918* (se fx *Bajas* og *hvitte* nedenfor). *Bek. 1892*, § 17, er minutiøst gengivet i *SRO 1918*, § 13, der dog er justeret mht. de enkeltord der ændrer stavemåde i løbet af '1892-retskrivningen' (se fx *fraase* og *trusel* nedenfor og *jydsk* og *vadske* under RP19). Se i det hele taget eksemplerne nedenfor.

'1889-retskrivningen'

Bajas
fraase
Gissel
 (Godter?)
grant, grangivelig
hvitte
Kres
Krys
Kyras
Lisse
Moras
myldre
skallet
splisse
Stalbroder

Tissel

'1892-retskrivningen'

**Bajads/Bajas* > *Bajads/Bajas* > (*)*Bajads/Bajas*
 **fraadse/fraase* > *fraadse*
Gidsel
Godter/Gotter
grandt/grant, grandgivelig/grangivelig > *grant, grangivelig*
 **hvidte/hvitte* > *hvidte/hvitte* > (*)*hvidte/hvitte*
Kreds
Kryds
 **Kyrads/Kyras* > *Kyrads/Kyras* > (*)*Kyrads/Kyras*
Lidse
 **Morads/Moras* > *Morads/Moras* > (*)*Morads/Moras*
myldre/myltre > *myldre*
skaldet
splidse
Stalbroder/Staldbroder > *Staldbroder* > *Stalbroder/*
Staldbroder
Tidse

<i>tit</i>	* <i>tidt/tit</i> > <i>tidt/tit</i>
<i>Trussel</i>	* <i>Tru(d)sel/Trussel</i> > <i>Trusel</i> > (*) <i>Trusel/Trussel</i>
<i>Tusse</i>	<i>Tudse</i>
<i>tylle</i>	<i>tylde/tylle</i>

De enkelte ords stavemåde før '1889-retskrivningen' og efter '1892-retskrivningen' fremgår af ordliste RP18-19 (afsnit 4.24). Ordlisten indeholder desuden detaljerede oplysninger om ændringerne med dateringer af de forskellige skrivemåder.

Goos' retskrivningskommission 1891: § 18 i *Bek. 1889* om stumt *d* gav anledning til en vis diskussion – der dog først og fremmest drejede sig om kommissionens arbejde generelt (se nærmere i afsnit 2.27.2). Hvad specielt angår det stumme *d*, forkastedes et forslag fra Paludan om på dette punkt "at bevare den traditionelle Skrivebrug" og om kun at tage etymologiske hensyn hvor skrivebrugen var vaklende.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: (DSK)

Bek. 1892, § 17, specielt pkt. a og paragraffens sidste afsnit = *Bek. 1889*, § 18, specielt pkt. a og paragraffens sidste afsnit (jf. under '1889-retskrivningen', afsnit 3.25.4, RP19).

Reglerne for stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds* er uændrede i *Bek. 1892*, og ingen af de herhenhørende eksempler er ændret mht. brugen af *d*. Senere i '1892-retskrivningen' sker der dog enkelte ændringer mht. brugen af stumt *d*: Thorsen forsøger 1904–1909 at skille sig af med de stumme *d*'er i bl.a. *jydsk*, *tradske* og *vadske*, men må æde ændringerne i sig igen i 1913 og 1918:

'1889-retskrivningen'

baglængs/baglæns
forlængs/forlæns
jydsk
tradske
vadske

'1892-retskrivningen'

baglæns > *baglænds* > *baglængs/baglæns*
forlæns > *forlængs/forlæns*
jysk > *jydsk/jysk*
tradske/traske > *tradske*
vaske > *vadske/vaske*

De enkelte ords stavemåde før '1889-retskrivningen' og efter '1892-retskrivningen' fremgår af ordliste RP18-19 (afsnit 4.24). Ordlisten indeholder desuden detaljerede oplysninger om ændringerne med dateringer af de forskellige skrivemåder. Om reglerne for stumt *d* i *SRO 1918*, se ovenfor under RP18.

Goos' retskrivningskommission 1891: Se RP 18.

RP20: Stumt *g*: +G

Bek. 1892, § 6 = *Bek. 1889*, § 7 (se afsnit 3.25.4, RP20).

Ordlyden i *Bek. 1892* er den samme som i *Bek. 1889*, og Retsskrivningsvejledningens § 14 i *SRO 1918* slutter sig indholdsmæssigt til bekendtgørelserne. Det ikke nødvendigvis stumme *g* i *baglængs* og *forlængs*, der allerede i '1889-retskrivningen' var

valgfrit, stryges af Thorsen i *SRO 1904*, men indsættes igen valgfrit fra *RO 1918* (og forsvinder igen i 1955); se listen ovenfor under RP19, og se detaljer om de to ords skrivemåde i ordliste RP18-19 (afsnit 4.24).

Goos' retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens § 6, 7, 8 og 9 om adjektiver på -ig (§ 6), om *g* i *spurgte* mv. (§ 7), om verbernes pluralisformer (§ 8) og om bøjning af substantiver på trykstærk vokal (§ 9) "bibeholdtes uden Omtale".

RP21: Stumt *h*: (÷H)

Bek. 1892, § 16 = *Bek. 1889*, § 17 (se afsnit 3.25.4, RP21).

Ordlyden i *Bek. 1892* er den samme som i *Bek. 1889*, bortset fra at *h*-skrivemåderne *Thor* og *Thyra*, der i *Bek. 1889* var helt ligestillet med *Tør* og *Tyra*, nu er forsynet med ministeriel anbefalingsstjerne. Stjernerne ved disse ord forsvinder igen i *SRO 1918*, § 12, der i øvrigt er i nøje overensstemmelse med bekendtgørelserne.

Ordene *jaske*, *virre* og *visse*, der alle var med i *Medd. 1888* med obligatorisk *h*, men som udgik af bekendtgørelserne i 1889 og 1892, samt *jappe* falder på plads med *h*-løse stavemåder løbet af '1892-retskrivningen'. Se nærmere under de enkelte ord i ordliste RP21 (afsnit 4.26).

Ordet *hjejle*, der som udgangspunkt har formen *Heile* (fx *Molbech 1813*), ender, efter en lidt forvirrende behandling i 1892-bekendtgørelserne, i *SRO 1896* på *Hjejle*. Se nærmere i afsnit 3.25.4, RP21(a), og i ordliste RP21 (afsnit 4.26).

Goos' retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens § 17 om stumt *h* foran *j* og *v* blev bevaret uden bemærkninger fra medlemmerne.

RP22: *v* eller *f*: F, AF

Bek. 1892, § 14 = *Bek. 1889*, § 15 (se afsnit 3.25.4, RP22).

Ordlyden i *Bek. 1892* er den samme som i *Bek. 1889*, bortset fra at *v*-formen *Vernis* er ændret til *Fernis*, *fermisere*. *Stiffader* fastholdes således i *Bek. 1892* uanset åbningen i *SRO 1891* til (*Stev*-)/*Stiffader*. Thorsen indfører derefter valgfriheden *Stif*-/*Stiv*- i *SRO 1904*, men vender i *SRO 1913* tilbage til *Stiffader* som eneform. Også *Tylt*/*Tylvt*, *Viol*/*Fiol* 'violin' og *Violin*/*Fiolin* er i bevægelse i løbet af '1892-retskrivningen'. Se nærmere i ordliste RP22 (afsnit 4.27).

SRO 1918, § 10, er nærmest enslydende med paragraffen i *Bek. 1892*. Efter eksemplet *groft* (se evt. afsnit 3.25.4, RP22) er dog i parentes tilføjet *grovt* (i *DRO 1923*, § 10, udvidet til: "eller, med anden Udtale, *grovt*").

Goos' retskrivningskommission 1891: § 15 i *Bek. 1889* om forholdet *v*:*f* forblev uændret bortset fra at eksemplet *Vernis* blev strøget.

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville*: LD

Bek. 1892, § 7 og § 17.c = *Bek. 1889*, § 8 og § 18.c (se afsnit 3.25.4, RP23).

Formerne *kunde*, *skulde*, *vilde* er i *Bek. 1892* (og i *SRO 1918*, § 13.c) anført på samme måde som i *Bek. 1889*, i paragraffen om stumt *d*, og *må* i princippet læses med samme

forbehold som under '1889-retskrivningen' (se afsnit 3.25.4, RP23). På alfabetisk plads i *SRO* (1896 og 1918 efterset) fremgår det ligesom af *SRO* 1891 under det enkelte verbum at infinitiv fortsat skrives med dobbeltkonsonant og præteritum med *ld/nd*.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

Bek. 1892, § 8 = *Bek.* 1889, § 9 (se afsnit 3.25.4, RP24).

Ordlyden i de to bekendtgørelser er den samme. *Bek.* 1892 behandler således ligesom *Bek.* 1889 bøjningen af substantiver og verber på trykstærk vokal, mens der ikke gives regler for de tilsvarende adjektiver.

(a) Substantiverne behandles på samme måde i de to bekendtgørelser, og Retskrivningsvejledningen i *SRO* 1918 slutter sig hertil (§ 41).

(b) For verberne gælder i hovedsagen det samme. Ved tre af de verber der i *Bek.* 1889 har valgfrit *e* i infinitiv, anbefaler *Bek.* 1892 dog *e*-formen frem for formen uden *-e*: **due* eller *du*, **die* eller *di*, **vie* eller *vi*. Anbefalingsstjernerne fjernes af Thorsen i *SRO* 1904 og genindsættes delvis i *SRO* 1918. Valgfriheden *befri(e)* mv. og *forny(e)* bevares i *Bek.* 1892, men afskaffes i *SRO* 1904 af Thorsen til fordel for skrivemåderne uden *-e*; den genindføres (dog kun i Retskrivningsvejledningen) i *SRO* 1918.

SRO 1918, § 46, indeholder i øvrigt samme regler som *Bek.* 1892, inkl. de tre anbefalingsstjerner ved *du(e)*, *di(e)*, *vi(e)*. Paragraffen er dog udvidet og omdisponeret og sammenfatter gennemgangen i disse bøjningsmønstre:

Verber på trykstærk vokal

tror – tros – tro! – at tro – at tros – troende – troede – troedes – troet

Verber på trykstærk vokal + e

truer – trues – tru! – at true – at trues – truende – truede – truedes – truet

vier – vies – vi! – at vie (vi) – at vies – viende – viede – viedes – viet

(c) Bøjningen af adjektiver på trykstærk vokal gøres ikke til genstand for særskilt behandling i Retskrivningsvejledningen i *SRO* 1918. Af oplysningerne under de enkelte ord i *SRO* 1896 fremgår det imidlertid at ordtypen behandles som i *SRO* 1891. Fra *SRO* 1904 og til *SRO* 1919 er bøjningsoplysninger ved *bly*, *fri*, *ny*, *raa*, *snu*, *tro* stort set fraværende. Fra *SRO* 1896 meddeles der dog valgfrihed mellem *fri* og *frie* – uden nogen anmærkning af *frie* som ”mindre naturligt” (se afsnit 3.25.4, RP24 (c)).

Goos' retskrivningskommission 1891: 1889-bekendtgørelsens § 6, 7, 8 og 9 om adjektiver på *-ig* (§ 6), om *g* i *spurgte* mv. (§ 7), om verbernes pluralisformer (§ 8) og om bøjning af substantiver på trykstærk vokal (§ 9) ”bibeholdtes uden Omtale”.

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

Bek. 1892, § 21.III = *Bek.* 1889, § 22.III (se afsnit 3.25.4, RP25).

(a-b) Ord med **hovedtryk** på sidste stavelse: Reglen om at stum slutkonsonant ikke fordobles under bøjning, eksemplificeret med skrivemåden *Buffeter*, fastholdes i *Bek.*

1892. I SRO 1892 ff. modificeres den dog ved en række ord, ligesom allerede i SRO 1891, til at der indskydes en apostrof mellem konsonanten og bøjningsendelsen, fx *Atelier'et*, *Ragout'en* mv. Også mønsterordet *Buffet*, der i SRO 1891 skrives *Buffeter*, har i SRO 1892 fået apostrof, *Buffet'er*, mens *Debuter* fastholdes uden apostrof til og med SRO 1909 og først får apostrofskrivemåden *Debut'er* i 6. udg., 1913. *Lukaf* fastholdes uden apostrof i hele SRO.

SRO 1918, § 22, "Medlydsfordobling i Fremmedord" svarer nøje til den tilsvarende paragraf i *Bek. 1892* og nævner slet ikke de apostrofskrivemåder der fremgår ved en række ord i ordbogens alfabetiske del. Det gør til gengæld Retskrivningsvejledningens paragraf om apostrof: "Apostrof anvendes: .. 2) I Bestemtheds- og Flertalsform af Fremmedord, som ender paa en stum Medlyd: *Buffet'en*, *Atelier'er* (§ 65). Denne indre uoverensstemmelse i ordbogen bringes delvis ud af verden i løbet af '1923-retskrivningen' (se 3.28.4, RP25). Se i øvrigt nærmere i ordliste RP25b (afsnit 4.32) i bind 2 (1918-skrivemåder med apostrof i parentes).

(c) Ord med **bitryk** på sidste stavelse: Hovedreglen i SRO 1918, § 22, er uændret at der normalt ikke skrives dobbeltkonsonant, fx *Punktumet*, *Leksikoner*. Der er dog i ordbogens alfabetiske del adskillige eksempler på at der faktisk fordobles i strid med hovedreglen, fx *Atlasser*, *Dumrianner*, *Humbug(g)en*, *Marskaller*, *Møtrikker*; SRO 1913-1919 har *Punktum'er* og *Rebus'en*! Se flere eksempler i ordliste RP25c (afsnit 4.33).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

Bek. 1892, § 3 ~ *Bek. 1889*, § 3 (se afsnit 3.25.4, RP26).

Paragraffen er ret kraftigt omarbejdet (forkortet) i *Bek. 1892*. Det fastslås igen at den "gamle Stavelsedeling beholdes" (*Bek. 1889*: *Stavelses-*), og at en diftong aldrig deles. Men der gives nu kun eksempler på deling ved j-diftong (*ej-e* og *Høj-en*), mens de mange eksempler på deling ved v-diftong i *Bek. 1889* (*dov-en*, *Lav-et* mfl.) er strøget. Reglen om at heller ikke *ng* udtalt som én lyd må deles, er udgået. Til gengæld er der nu kommet regler om hvordan man deler *ks*, fx *vok-se*, *Lek-sikon*, men *Eks-amen*, svarende til de anvisninger som Såby giver i sin fortale i SRO 1891 (se afsnit 3.25.4, RP26).

SRO 1918 giver i afsnittet "III: Stavelsedeling" de første udførlige officielle regler for orddeling ved linjeskift. Det fastslås her at der kun kan deles ved stavelser, og at enstavelsesord som fx *Blomst* altså ikke kan deles (§ 23). For sammensætninger og afledninger formuleres den hovedregel at de deles i "deres oprindelige Bestanddele, naar disse er let kendelige", fx *Værts-hus*, *an-er-kende* (§ 25).

Hovedparten af orddelingsafsnittet udgøres af regler for deling af usammensatte og uafledte ord, herunder bøjningsformer (§ 26-28), disponeret efter antallet af konsonanter mellem to vokaler. (a) Én konsonant mellem vokaler går til den nye linje, fx *ta-be*, *Afte-nen*, *male-de*, *Tø-vet*; j-diftonger (med skrevet *j*) deles dog ikke, fx *vaj-e*, *Støj-en* (men *Le-gen*). (b) Af to konsonanter mellem vokaler går som hovedregel én til hver linje, fx *Ar-me*, *Lek-sikon*, *Fæd-re*, *Man-den*, *Dren-gen*, *Bred-de*, *Hat-ten*; konsonantparrene *sp*, *st*, *sk* deles dog ikke, men går "altid sammen til følgende Stavelse", fx *Bi-sper*, *ha-ste*,

Æ-ske. Og ved to konsonanter efter en lang vokal gælder "æble-reglen"¹²⁰, dvs. reglen om valgfri deling før én eller to konsonanter efter en lang vokal: *Æ-ble/Æb-le, ero-bre/erob-re*. (c) Af tre eller flere konsonanter mellem to vokaler går så mange som danner en lydforbindelse der kan stå initialt i et ord, til den nye linje, fx *sagt-ne, skælm-ske, Cir-kler, Fersk-ner, bed-ste, gurg-le* – men ikke fx *sa-gtne, skæl-mske, Ci-rkler, Fer-skner, be-dste, gur-gle* ("da den aabne g-Lyd ikke kan forekomme i Begyndelsen af et Ord"). – Der er, som det fremgår, tale om mekaniske eller usemantiske regler som ikke åbner mulighed for deling før bøjningsendelsen i bøjningsformer som *mal-ed-e, Mand-en, Bisp-er*.

Goos' retskrivningskommission 1891: Paludan foreslog at 1889-bekendtgørelsens § 3 ændredes fra at omfatte diftonger generelt og *ng* som betegnelse for én lyd til kun at gælde diftonger med *j* som sidstekomponent. Paragraffen skulle herefter blot have ordlyden: "Den gamle Stavelsedeling bibeholdes, dog deles aldrig en Tvelyd med *j*, f. Eks. *ej-e, Høj-en*". Forslaget blev vedtaget med alle stemmer. Se også afsnit 2.27.3 og ovenfor under RP7.

RP27: Kommatering: GRA/(PAU)

Ligesom *Bek. 1889* og *SRO 1891* indeholder 1892-bekendtgørelserne og de fleste udgaver af Såbys retskrivningsordbog (*SRO 1896-1913*) ikke bestemmelser for komatering, men benytter ligesom 1889-direktiverne selv grammatisk komatering.

Med Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918* kommer der omsider officielle regler for interpunktionen i dansk, og dermed også kommaregler.¹²¹ Tegnsætningen er behandlet i § 50–66, med de detaljerede og pladskrævende kommaregler i § 53–58 (i alt knap 5 sider). Herudover er komateringen omfattet af den generelle § 50 (citeret nedenfor), der indleder tegnsætningsafsnittet, og som fra starten sidestiller grammatisk komma og pausekomma i officiel dansk retskrivning.

Initiativet til at udvide de ministerielle retskrivningsregler i *Bek. 1892* med regler for tegnsætning og til at indføre pausekommaet ved siden af det traditionelle grammatiske system ser ud til at komme fra Henrik Bertelsen. Han var i juni 1914 af Kultusministeriet blevet bemyndiget til at udarbejde en retskrivningsvejledning som skulle forelægges for ministeriet til godkendelse. I oktober 1914 forelagde han sin vejledning for ministeriet sammen med et følgebrev hvor han detaljeret gjorde rede for de ændringer han havde foretaget i forhold til *Bek. 1892*. Om de nye regler for tegnsætning skriver han:

Af Tilføjelserne er det kun Kapitel VI: Tegnsætningen, som kræver nærmere Omtale (Manusk. Side 48–67). Ministeriets Retskrivningsregler giver overhovedet ingen Bestemmelser med Hensyn til Interpunktionen. Naar jeg dog meget indtrængende vil indstille til det høje Ministerium at optage et Afsnit om Interpunktionen i Retskrivningsvejledningen, er det ud fra de

120 Termen "æble-regel" er ikke brugt i denne eller senere retskrivningsordbøger. Jeg har vist fået den (og den tilsvarende "madras-regel" (se afsnit 3.31.4, RP26)) fra Arne Hamburger, Dansk Sprognævn.

121 Om kommadebatten i Danmark op mod 1918, se *Galberg Jacobsen 1993b*, s. 24–26. Se også *Hansen, Erik 1991b*.

daarlige Erfaringer, jeg har gjort med Hensyn til Interpunktionsfærdigheden i Skole[n.]¹²² Som Censor, som Undervisningsinspektionens faglige Medhjælper i Dansk og som Lærer, ikke mindst som Lærer fo[r Læ]rere, har jeg set, hvor daarligt det staar til med Interpunktionen i de fleste Skoler, og hvor usikre mange Lærere er overfor Spørgsmaalet, og Gang efter Gang har jeg hørt [Læ]rere undskyldte sig med, at der jo ikke er paabudt noget [med] Hensyn til Interpunktionen, eller at der ingen Vejledning er.

Jeg mener, saaledes som det er udtalt i Manuskripte[ts] § 50, ikke, at et bestemt Interpunktionssystem skal paabydes, men kun at der skal gives en fornuftig Undervisning i Interpunktion. Praktisk talt kan der da kun blive Tale om to Systemer, det ”engelske” og det ”danske”. Det sidste er i Virkeligheden eneraadende i Litteraturen og ogsaa i Skolerne, da, mig bekendt, kun ganske faa Skoler har forsøgt at indføre den ”engelske” Interpunktion – afgjort uden Held. Det tør da antageligt være naturligt, at der i Retskrivningsvejledningen optages en Redegørelse for det Interpunktionssystem, som benyttes i alle Bøger, ogsaa Skolebøger, paa Dansk, og som Danskundervisningen ved saa godt som alle Skoler søger at indøve.

(*Bertelsen 1.10.1914*, s. [3–4]).

(a) To kommasystemer. Den allerede flere gange omtalte indledningsparagraf i Retskrivningsvejledningen har denne ordlyd:

§ 50. Tegnsætningen følger dels det lydlige Princip, at man sætter Tegn, hvor man i Talen gør Ophold, dels det grammatiske Princip, at man sætter Tegn mellem visse Ordgrupper, som hver for sig danner en grammatisk Enhed, først og fremmest mellem Sætninger. I engelsk og fransk Tegnsætning er det lydlige Princip overvejende, i den tyske og i den almindelige danske Tegnsætning er det grammatiske Princip overvejende. Det staar Skolerne frit for at følge, hvilket af de to Systemer de vil, naar blot der indøves et virkeligt Interpunktionssystem. Da imidlertid det grammatiske Interpunktionssystem er langt overvejende i dansk Litteratur og i Skoleundervisningen, skal her gives de Regler for dette System, som det anbefales i det store og hele at følge.

(*SRO 1918*).

Skolerne – men øjensynlig ikke den enkelte elev – får altså her frihed til at vælge mellem de to kommateringsystemer som senere normalt omtales som *pausekomma* (”det lydlige Princip”) og *grammatisk komma* (”det grammatiske Princip”). I praksis er der dog ikke tale om to ligestillede systemer.

For det første er der til valgfriheden knyttet den betingelse at der skal indøves ”et virkeligt Interpunktionssystem”. Hvad der menes hermed, er ikke klart. Men det er en kendsgerning at pausekommaets største handicap i den senere konkurrence mellem de to systemer har været at det på grund af fraværet af grammatiske regler ikke blev betragtet som et egentligt system. Det var dette handicap Dansk Sprognævn søgte at overvinde da man i 1986 formulerede detaljerede grammatisk-retoriske regler for pausekommaet (*RO2 1986*, § 53–57), og da man i 1996 indførte et grammatisk detail-

¹²² Tekstdele i kantet parentes er rekonstrueret af mig (hensmuldren af papiret har flere steder fjernet slutningen af en linje).

reguleret pausekomma under betegnelsen *nyt komma* (RO2 1996, § 46-54). Se nærmere i afsnit 3.33.4, RP27.

For det andet giver Retskrivningsvejledningen med henvisning til det grammatiske kommas faktiske dominans i litteraturen og skolen kun regler for dette system. Retskrivningsordbogen medvirker derved til yderligere at befæste det grammatiske kommas stilling.

For det tredje kunne man fristes til at læse en direkte anbefaling af det grammatiske komma ud af formuleringen i den sidste periode i § 50. Det er muligt at det er det der er meningen. Jeg er dog mere tilbøjelig til at opfatte formuleringen som en opfordring til ikke at kaste sig ud i overdrevent regelrytteri med hensyn til tegnsætningen, altså som et udtryk for den samme pragmatisk-tolerante holdning som Retskrivningsvejledningen har til brugen af præteritum participiums bøjningsformer (se ovenfor under RP10).

(b) Grammatisk komma. Selve kommareglerne i SRO 1918 udgøres ud over en kort indledning (§ 53) der afgrænser kommaets overordnede funktion i forhold til punktum og semikolon, af fire hovedafsnit: (1) komma mellem "selvstændige Sætninger og Sætningskæder" (§ 54), (2) komma mellem "Hovedsætningen og dens Bisætning(er)" (§ 55), (3) komma "indenfor Sætningen" (§ 56) og (4) "Afvigelser" fra de allerede nævnte kommaregler (§ 58). For den sidstnævnte paragraf er der desuden indskudt en § 57, "Tillæg til §§ 50-56", der giver en mere pædagogisk orienteret vejledning mht. tegnsætningen (dvs. brug af punktum/semikolon/komma/ingenting) foran specielt *og*, *men* og *thi* (*for*).

(1) Essensen af afsnittet om kommatering mellem selvstændige sætninger er først og fremmest at der sættes komma mellem side- eller samordnede helsætninger, uanset om sideordningskonjunktionen er medtaget eller ej. Hertil kommer også reglen om komma til adskillelse af replik og inkvit, fx "*Det skal jeg gerne*", *svarede han*.

(2) Kernen i paragraffen om komma mellem "Hovedsætningen og dens Bisætning(er)" er reglen om at komma "bruges til at afgrænse bisætninger", som det formuleres i RO1 1955 (§ 38.b). Det er grammatikkommareglen par excellence, og den gælder både ledsætninger der er led i helsætninger, og ledsætninger der er led i andre ledsætninger. Hovedindholdet af paragraffens tekst udgøres af ukommenterede eksempler der skal hjælpe læseren til at afgøre hvor et indledende ledsætningskomma (senere kaldt "startkomma", se afsnit 3.33.4, RP27) skal placeres, fx *Jeg gik, for at han kunde være alene : Han gør sig Umage for, at du skal lægge Mærke til ham; Spis, saa længe du er sulten; Han var her, tre Dage før jeg fik dit Brev : Han var her tre Dage, for ...; Jeg kom der ved festlige Lejligheder, saaledes altid(,) naar der var Fødselsdag i Huset; Officeren spurgte, hvem af Soldaterne der ønskede Orlov; Vi hører aldrig andet, end at Tiderne er daarlige.*

(3) Paragraffen om komma inden for sætningen indeholder en række sætningsuafhængige regler der i de senere udbyggede kommaregler i RO2 1986 og RO2 1996 eksplicit fremstår som fælles for grammatisk komma og pausekomma/nyt komma. Det drejer sig primært om

- opremsningskomma (komma mellem sideordnede led uden konjunktion)
- appositionskomma (komma ved parentetisk apposition)
- komma ved frit prædikat
- komma ved led som står med en vis selvstændighed
- komma ved tiltaleord (fx *God Dag, Børn!*).

(4) Undtagelserne i § 58 angår dels konstruktioner hvor komma umiddelbart før en ledsætning(skonjunktion) udelades (§ 58.1), dels konstruktioner hvor et komma flyttes og/eller slettes hvor det ”kan fjerne Muligheden for Misforstaaelse” (§ 58.2).

Indledningsordene til § 58.1 er ”Komma kan udelades:”. Der gives altså her valgfrihed til i bestemte tilfælde at sætte eller udelade kommaet. Det fremgår dog af fremstillingen at der ikke er tale om en fuldstændig ligestilling mellem de to kommateringsmuligheder, men at det gennemgående anbefales at man benytter sig af tilladelsen til at udelade kommaet. Det gælder fx (a) mellem side- eller samordningskonjunktion eller *at* og en følgende ledsætning (med [] markerer jeg det sted hvor kommaet bør udelades):

Jeg kom alligevel til Markedet, thi (for) [] da Forvalteren var syg, maatte jeg selv tage af Sted.
 Han lovede, at [] naar han kom til Byen, vilde han besøge os.
 Jeg ved, at [] hvad han siger(,) ¹²³ er sandt.

Og det gælder også i de fleste tilfælde (b) ”[h]vor det ikke lader sig afgøre, hvor den ene Sætning ender og den anden begynder”, nemlig dels ved sætningsknuder (”sammen-slyngede Sætninger”), og dels ved sætninger med fælles indledningsord (sideordnede ledsætninger med udeladt underordningskonjunktion efter sideordningskonjunktionen):

Og det tror De [] jeg lader mig nøje med!
 Det var ikke ham, Jøderne ønskede [] skulde komme.
 Saa let havde jeg ikke ventet [] det ville gaa.
 Det er en Bog, jeg tror [] du vil have glæde af.

Planten trives bedst, hvor Grunden er sumpet [] og der er Skygge
 Jeg har hørt, at Svalen er kommet [] og Lærken har været her længe.
 Jeg vaagnede, da Klokken slog seks [] og Fabriksfløjterne begyndte at Pibe.

123 Der er blandt eksemplerne andre der har markeret valgfrihed ved et komma før eller efter en ledsætning: *Jeg har købt Huset(,) og hvad der er i det; Du og jeg(,) og hvem der ellers vil(,) kan komme med.* Jeg kan ikke pege på en eksplicit regel der udløser denne valgfrihed. Det ser nærmest ud til at der også opereres med en implicit jokerregel om at et komma kan stryges eller (sjældnere) tilføjes hvis det på en eller anden måde føles forstyrrende at følge hovedreglen. Jf. også at den ovenfor citerede sætning fra *SRO 1918*, § 50, ”Det staar Skolerne frit for at følge, hvilket af de to Systemer de vil, naar blot der indøves et virkeligt Interpunktionssystem”, i den ellers helt identiske § 50 i *DRO 1923-1946* optræder uden kommaet foran *hvilket* – måske for at gøre tydeliggøre at *naar*-ledsætningen er et selvstændigt led (dvs. en ledsætning af 1. grad) i helsætningen og ikke ”bare” en ledsætning af 2. grad der er led i *hvilket*-ledsætningen.

I enkelte andre tilfælde er valgfriheden dog tydeligt markeret ved at kommaet er sat i parentes (jf. også note 123)

Hvor længe er det(,) siden du har set ham.
 Det var(,) Aftenen før jeg skulde rejse.

Men ellers er det som nævnt de kommafrie eksempler ordbogen foretrækker. Og tilsvarende er det i § 58.2 afvigelsen fra hovedreglen, her blot muligheden for at sætte et "pluskomma", der er den anbefalede kommatering, "hvor en saadan Afvigelse kan fjerne Muligheden for Misforstaaelse". Som eksempler på sådanne anbefalelsesværdige "pluskommaer" (med deraf følgende evt. udeladelse af et startkomma) nævner ordbogen bl.a.:

Jeg havde bestemt, sammen med mine Børn at cykle derhen.
 De besluttede, ikke at overgive sig.
 Naar de kommer ind i Kirken, blotter de Hovedet, og slaar Kors for sig(,) naar Præsten nævner Guds Navn.
 Før jeg gaar ud om Morgen, læser jeg Morgenavisen, og om Aftenen Aftenbladene.
 Jeg aabnede for Afløbshanen, gik min Vej, og kom tilbage(,) da Vandet var løbet ud.
 Min Læsning falder i to Dele: Aviser og Romaner, og matematisk Litteratur.
 Jeg har købt en Hund, og en Papegøje(,) som kan tale.

(c) Pausekomma. Som allerede nævnt giver *SRO 1918* ikke – bortset fra hovedreglen om "at man sætter Tegn, hvor man i Talen gør Ophold" (§ 50) – regler for brug af pausekomma.

3.28. '1923-retskrivningen'

3.28.1. Hovedtræk: '1923'

'1923-retskrivningen' afløser '1892-retskrivningen' (afsnit 3.27) og er officiel norm for alle offentlige og visse private skoler 1923-1948. – Normens statusdirektiver er dels (og primært) Undervisningsministeriets *Brev 14.4.1920* til Retskrivningsudvalget med udvalgets kommissorium, dels samme ministeriums *Brev 13.4.1943*, der indskrænker kommissoriet. Dens indholdsdirektiv er *DRO 1923 ff.* (*Dansk Retskrivningsordbog*, udg. af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg). – '1923-retskrivningen' er i alt væsentligt sammenfaldende med '1892-retskrivningen' sådan som den foreligger efter udsendelsen af *SRO 1918* med den nyoptagne Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen. Se nærmere i "Hovedtræk" for '1892-retskrivningen' ovenfor, afsnit 3.27.1.

'1923-retskrivningen' afløses af '1948-retskrivningen' (afsnit 3.30).

3.28.2. Indholdsdirektiver: '1923'

'1923-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm der er beregnet for alle offentlige skoler og seminarier og for visse privatskoler. Den afløser '1892-retskrivningen' og gælder fra 1923 til 1948, hvor den afløses af '1948-retskrivningen'. Dens statusdirektiver er *Brev 14.4.1920* (aftrykt i afsnit 2.34.1) og *Brev 13.4.1943* (aftrykt i afsnit 2.34.12), og dens indholdsdirektiver er *DRO 1923 ff.* (på grundlag af *Bek.-Leds. 27.2.1892*, *Bek.-Retskr. 27.2.1892*, *Bek. 15.12.1900* og *Bek. 25.2.1902*). Om baggrunden for direktiverne og om deres status og autoritet, se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.31 ff.

DRO 1923 er 1. udgave af *Dansk Retskrivningsordbog*. Udgivet af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg. Ved Jørgen Glahder. Med en Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen. 1923 (4 + XLII + 191 s.). Den indeholder et forord (s. III-V), Henrik Bertelsens "Retskrivningsvejledning" (s. VII-XXXIX), selve ordbogen, "Retskrivningsordbog" (s. XLI-XLII + 1-188), en forkortelsesliste (s. 189) og en kort (ca. 1/3 side) fortegnelse over ord hvis bogstavering afviger fra *SRO 1919* (dog undtaget de tilfælde hvor bogstaveringen i den alfabetiske del blot er bragt i overensstemmelse med Retskrivningsvejledningen). I forordet gøres der kort rede for ordbogens forhistorie, specielt siden 1889, og grundlaget for den, herunder for ordudvalget (se nedenfor). Retskrivningsvejledningen er i hovedsagen den samme som i *SRO 1919* såvel mht. disposition (hovedafsnit og paragraffer) som mht. detaljer, idet der dog hist og her er foretaget pædagogisk motiverede ændringer (se fx RP9 og RP13). Ordbogens og vejledningens afvigelser fra retskrivningen i *SRO 1918* og *1919* er ifølge forordet (s. IV) "saa ubetydelige, at disse Udgaver uden Ulempe vil kunne benyttes", og der henvises til ændringslisten bag i bogen. Om ordforrådet i selve ordbogen meddeles det at det har undergået "en gennemgribende Revision", og at der er blevet tilføjet en "Mængde Fremmedord, tekniske Ord og Fag-

ord og et ikke lille Tal af Ord[,]”¹²⁴ der tilhører Dagligsproget uden dog at kunne siges at være vulgære”; derudover er oplysninger om bøjningsformer ajourført, og ”en Del forældede Ord og rene Dialektord blevet skudt ud” ligesom ”en stor Mængde overflø-dige Sammensætninger” er strøget.

DRO 1925 er 2. udgave af *Dansk Retskrivningsordbog* etc. (se *DRO 1923* ovenfor). 1925 (4 + XLII + 193 s.). Den har i hovedsagen samme indhold som *DRO 1923*, således både 1. udgaves forord og dens liste over ændringer i forhold til *SRO 1919*. Desuden bringer den et kort forord specielt for 2. udgave og en kort (ca. 1/5 side) for-tegnelse over ord hvis stavemåde er ændret i forhold til *DRO 1923*. Generelt oplyses det i forordet at 2. udgave ”bringer nogle uvæsentlige Ændringer i Retskrivningsvejled-ningen og en del nyt Ordstof i Ordbogen, men ingen Retskrivningsændringer, bortset fra enkelte Rettelser af Inkonsekvenser i 1. Udgave”, som i øvrigt fremgår af den nye ændringsliste bagest i bogen (s.V).

DRO 1929 er 3. udgave af *Dansk Retskrivningsordbog* etc. (se *DRO 1923* ovenfor). 1929 (4 + XLII + 197 s.). Den har i hovedsagen samme indhold som *DRO 1923* og *1925*, således både 1. udgaves forord og dens liste over ændringer i forhold til *SRO 1919*. Desuden bringer den et kort forord specielt for 3. udgave og en kort (ca. 1/4 side) samlet fortegnelse over ord i *DRO 1925* og *1929* hvis stavemåde er ændret i forhold til *DRO 1923*. Generelt oplyses det i forordet at 3. udgave ”bringer nogle uvæsentlige Ændringer i Retskrivningsvejledningen og en del nyt Ordstof i Ordbogen, men ingen Retskrivningsændringer, bortset fra enkelte Rettelser af Inkonsekvenser”, som i øvrigt fremgår af ændringslisten bagest i bogen (s.V).

DRO 1929 optrykkes 5 gange (1938, 1940, 1943, 1945, 1946) og udkommer såle-des i alt i 6 oplag. I optrykkene *DRO 1938* og *1940* er der if. oplysninger på bagsiden af titelbladet foretaget ”enkelte Rettelser, navnlig af Inkonsekvenser”. I *DRO 1943*, *1945* og *1946* er der på s.VI tilføjet et forord om Retskrivningsudvalgets medlemmer (udføriligst i *1943*) og om den indskrænkning i udvalgets myndighed som var sket med ministeriets *Brev 13.4.1943* (se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.34.12).

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er *DRO 1923-1946*. Henvisninger af typen *DRO 1923*, § 12, gælder Retskrivningsvejledningen i den pågældende ordbog. Når den ene af to dobbeltformer er mærket med ★ (stjerne), betegner det at den ”mær-kede Form anbefales” (*DRO 1923*, s. X, noten).

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver (implicit) oplysning om de behandlede ords stavemåde i ’1923-retskrivningen’.

Retskrivningsudvalget 1920-1948: *DRO* er, som det er fremgået ovenfor, udgivet af Undervisnings-ministeriets Retskrivningsudvalg, hvis forhandlinger og vedtagelser i forbindelse med udgivelsen er do-kumenteret i udvalgets protokol (*RUdvProt.*). Udvalget drøftede i sin funktionsperiode en lang række retskrivningsproblemer og vedtog i en del tilfælde ændringer i retskrivningen, til dels med efterfølgende indstillinger til ministeriet. Ændringsforslagene førte, som det også er fremgået ovenfor, ikke til substan-

124 Kommaet mangler i både *DRO 1923* og *1925*, men er indsat i *DRO 1929*.

tielle ændringer i retskrivningen i *DRO* og er derfor ikke registreret i normkarakteristikken nedenfor. Der er imidlertid i en del tilfælde tale om drøftelser og vedtagelser som er vigtige for forståelsen af de retskrivningsændringer der sker i de følgende normer, specielt '1948-' og '1955-retskrivningen'. Der er derfor sidst i uddybningsafsnittet under det pågældende RP nedenfor (sat med petit og indledt med overskriften "Retskrivningsudvalget 1920-1948:") kort gjort rede for de vigtigste drøftelser og vedtagelser. Se nærmere i afsnit 2.34, der også (i afsnit 2.34.1) indeholder oplysninger om udvalgets sammensætning mv.

3.28.3. Normprofil: '1923'

	<i>Til sml.: '1892'</i>	'1923'
• RP1	(LAT)	(LAT)
• RP2	STO	STO
• RP3	ENK	ENK
• RP4	÷E	÷E
• RP5	ENK	ENK
• RP6	÷J	÷J
• RP7	(DAN)	(DAN)
• RP8	(FRE)	(FRE)
• RP9	SÆR	SÆR
• RP10	PLU > PLU/SIN	PLU/SIN
• RP11	Ø/(Ø+Ö)	Ø
• RP12	AA	AA
• RP13	(E)	(E)
• RP14	(Å)	(Å)
RP15	STJ	STJ
• RP16	IE/(JE)	IE/(JE)
• RP17	EJ	EJ
• RP18	+D	+D
• RP19	(DSK)	(DSK)
• RP20	+G	+G
• RP21	(÷H)	(÷H)
• RP22	F,AF	F,AF
• RP23	LD	LD
• RP24	(÷E)	(÷E)
• RP25	(DOB)	(DOB)
• RP26	MEK	MEK
• RP27	GRA/(PAU)	GRA/(PAU)

Profilskema for '1923-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1923-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilskemaet for '1892-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1892-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik (her kun RP15) er overført uændrede fra profilskemaet for '1892-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.28.4. Uddybning: '1923'

'1923-retskrivningens' systematiske indholdsdirektiv, Retskrivningsvejledningen i *DRO 1923 ff.*, er som nævnt ovenfor i hovedsagen identisk med Retskrivningsvejledningen i *SRO 1918* (og *1919*), der var det centrale systematiske indholdsdirektiv for '1892-retskrivningen' i de sidste år op mod '1923-retskrivningen'. Beskrivelsen af et RP under '1892-retskrivningen', specielt naturligvis den del der bygger på reglerne i *SRO 1918*, er derfor i hovedsagen også dækkende for 1923-normen. I sådanne tilfælde indledes beskrivelsen af det enkelte RP her i '1923-retskrivningen' med formelen "*DRO 1923*, § X = *SRO 1918*, § Y (se afsnit 3.27.4, RPZZ)". Denne formel bruges også selvom der er mindre, især pædagogisk motiverede, ændringer i *DRO*. Ved større eller mere principielle ændringer sammenstilles henvisningerne til de to bekendtgørelser med "~" (dvs. "svarer til") i stedet for "=", fx "*DRO 1923*, § X ~ *SRO 1918*, § Y (se afsnit 3.27.4, RPZZ)".

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: (LAT)

DRO 1923, § 1 = *SRO 1918*, § 1 (se afsnit 3.27.4, RP1).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: På udvalgets 4. møde, 2.2.1925, blev det vedtaget at § 1 skulle slettes. Paragraffen bevares dog uændret til og med *DRO 1946*.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

DRO 1923, § 23 = *SRO 1918*, § 23 (se afsnit 3.27.4, RP2). I *DRO* er der tilføjet et afsnit (§ 23.3.i) med eksempler på faste forbindelser med særlige problemer mht. stort eller lille bogstav, fx *slaa Klik* (men *tage fejl*), *spille Fallit* (men *gaa fallit*), *i Ny og Næ* (men *paa ny*).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Allerede på udvalgets første møde, 10.5.1920, blev det vedtaget at udarbejde et forslag til henvendelse til Undervisningsministeriet om indførelse af valgfri små bogstaver i appellativer (*RUdvProt.*, s. 2-3). Et forslag, udarbejdet af formanden, Henrik Bertelsen, blev drøftet på 2. møde, 15.1.1921, og vedtaget med 4 stemmer (Bertelsen, Marius Kristensen, Rønning, Sandfeld) mod 1 (Larsen), Levin forbeholdt sig sin stilling (s. 13), og med *Retskrivningsudvalget 12.3.1921* afgik der derefter indstilling til ministeriet (5 for, Larsen imod). Udvalget fik ikke svar på indstillingen, og på udvalgets 4. møde, 2.2.1925, vedtog man at stille sagen i bero: "De smaa Bogstaver bør formentlig ikke komme frem igen" (s. 17). Næste gang man drøftede spørgsmålet mere indgående var efter at ordbogens 3. og sidste udgave var udsendt (*DRO 1929*), på udvalgets 9. møde, 27.9.1932. De fleste af udvalgets oprindelige medlemmer var da skiftet ud, og udvalget, der nu bestod af Marius Kristensen (formand), Bjørneboe, Højberg Christensen, Kaalund-Jørgensen, Rützebeck og Sandfeld (bortrejst), enedes om at opretholde indstillingen fra 1921, dog skærpet således at brugen af små bogstaver nu skulle være obligatorisk (s. 43). Fornyet indstilling til ministeriet afgik med *Retskrivningsudvalget 31.10.1933*, med justeringer 15.5.1934, 21.12.1935 og 24.9.1937 (se evt. nærmere i kronologien og nedenfor under RP23). Efter indstillingen 31.10.1933 så det ud som om der var ved at gå hul på bylden. Undervisningsminister Borgbjerg deltog i drøftelsen af spørgsmålet om de små og store bogstaver på udvalgets 20. møde (protokollens nr. 18), 19.12.1933: "Min. stiller sig velvilligt;

men Sagen skal i alt Fald for i Ministermøde” (s. 63). Før ministeren ankom, havde udvalget bl.a. drøftet den praktiske gennemførelse af en reform, ”som evt. vil finde Sted 1/1 1935” (smst.). På udvalgets 29. møde (protokollens nr. 27), 12.5.1936, deltog også departementscheferne Graae og Barfod (se nærmere i afsnit 2.34.7 i direktivkapitlet), der imidlertid ikke var enige mht. brugen af store og små bogstaver. Graae gik ind for de store bogstaver, Barfod for de små, men kunne i øvrigt oplyse at ministeren ville drøfte sagen i et ministermøde (s. 75). På det følgende møde, 18.9.1932, behandlede udvalget atter sagen, og en fornyet indstilling om store og små bogstaver, stavning af fremmedord (se nedenfor under RP8) og *kunne, skulle, ville* (se RP23) blev indgivet 28.9.1937 til ministeriet (*Retskrivningsudvalget 24.9.1937*). Efter at indstillingen var blevet afvist (se nærmere i afsnit 2.34.7), drøftede udvalget på sit 31. møde (protokollens nr. 29), 2.12.1938, det fremtidige arbejde og besluttede at spørgsmålet om små og store bogstaver skulle ”opgives foreløbig” (s. 83). Spørgsmålet blev berørt nogle gange senere i udvalget, bl.a. på det 37. møde (protokollens nr. 35), 30.4.1943, efter at Brøndum-Nielsen havde overtaget formandsposten (se også nedenfor under RP23), og på udvalgets sidste og 39. møde (protokollens nr. 37), 23.1.1946. På dette møde havde man en ”Orienterende Drøftelse af Spørgsmaalet Store og smaa Bogstaver” hvor formanden, Johs. Brøndum-Nielsen, bl.a. gjorde sig til talsmand for ”[y]derligere Indførelse af store Bogstaver i Tillægsord, der anvendes som Navneord”, fx *det Bedste, det Offentlige, de Rejsende, 1000 Døde og Saarede* (s. 117). Drøftelsen resulterede i at udvalget ”del[te] sig i to Mindretal” med 4 for de store bogstaver (Brøndum-Nielsen, Axel Juel, Paul V. Rubow, Paludan-Müller) og 4 for de små (Bjørneboe, Højberg Christensen, Glahder (der her deltog for første, og sidste, gang som medlem) og Skautrup) (s. 119).

Sidste gang spørgsmålet bliver omtalt i Retskrivningsudvalgets protokol er i et notat under datoen 6.1.1948. Der henvises her til en meddelelse fra Gyldendal om at *DRO* er udsolgt, og til at fremstillingen af et nyt oplag opsættes ”da ministeren [dvs. Hartvig Frisch] ønsker små bogstaver m.m. indført” (s. 124). Der blev således ikke ændret på reglerne for brugen af små og store bogstaver i *DRO*, men med ’1948-retskrivningen’ blev de små begyndelsesbogstaver indført i appellativer (se afsnit 2.35).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

DRO 1923, § 3 = *SRO 1918*, § 3 (se afsnit 3.27.4, RP3).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Udvalget besluttede på mødet 12.4.1932 at opgive vokalfordobling, bortset fra i *een* ”når ordet har eftertryk”; *viis* skulle således også rettes til *vis* (*RUdvProt.*, s. 39). Skrivemåden *vis* indførtes dog først i *RO1 1955*, samtidig med *een* > *én*. Se også under RP4 om accenter.

RP4: Længdeangivende e: ÷ E

DRO 1923, § 3 = *SRO 1918*, § 3 (se afsnit 3.27.4, RP4).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Spørgsmålet drøftes vist slet ikke i udvalget, men ventileres dog en enkelt gang af Brøndum-Nielsen, der på sit første møde som medlem og formand 30.4.1943 ”[h]ævder, at Læseligheden bør fremmes ved Accenter, understøttende Bogstaver, saaledes at der kan gøres Forskel paa Adj. *let* og *leet*, Part. af *le*, *U-ret* og *Uhret*, *Passer* og *Passérmærke*” (*RUdvProt.*, s. 109; til dels mine kursivering).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

DRO 1923, § 9, anm. 2 = *SRO 1918*, § 9, anm. 2 (se afsnit 3.27.4, RP5).

Der sker næsten ingen ændringer mht. enkelt- eller dobbeltkonsonant i '1923-retskrivningen'. Se dog evt. *kigge/kikke* og *skrædder* i ordliste RP5b (afsnit 4.8).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: "Spørgsmålet om fordobling af enkelt udlydskonsonant til betegnelse af kort vokal drøftedes (fx: *Gekk* for *Gæk*, *Bærr* for *Bær*, *Stokk* for *Stok*), men syntes ikke at vinde tilslutning" (*RUdvProt.*, s. 34, møde 1.3.1932; mine kursiveringer).

RP6: Palatalisering: ÷J

DRO 1923, § 11 = *SRO 1918*, § 11 (se afsnit 3.27.4, RP6).

Om *K(j)øbenhavn*, *K(j)øge* og *Sk(j)elskør/Skælskør*, se '1892-retskrivningen', afsnit 3.27.4, RP6. Se også under de enkelte ord i ordliste RP6 (afsnit 4.9) i bind 2 (inkl. note 73 til *København*).

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

DRO 1923, § 8 og § 17 = *SRO 1918*, § 8 og § 17 (se afsnit 3.27.4, RP7).

RP8: Stavning af fremmedord: (FRE)

DRO 1923, § 18-22 = *SRO 1918*, § 18-22 (se afsnit 3.27.4, RP8).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Spørgsmålet om fremmedord og deres stavning var ligesom de store og små bogstaver (RP2) og *kunne, skulle, ville* (RP23) et hovedemne på udvalgets møder. På det 2. møde, 15.1.1921, var der enighed om at der skulle optages flere fremmedord end hidtil, og desuden om følgende: "Stavemåden af fremmedord læmpes efterhånden, således at man også for disse ords vedkommende nærmer sig principperne for danske ords stavemåde; dette søges til dels opnået ved optagelse af flere dobbeltformer" (*RUdvProt.*, s. 9). På udvalgets 4. møde, 2.2.1925, tog man fat på behandlingen og vedtog bl.a. at indføre *Batalje* i stedet for *Bataille*, *Fasade* og *Fason* ved siden af *Façade* og *Façon* (s. 25). Spørgsmålet blev drøftet ved flere møder 1932 ff., til dels på grundlag af et udkast fra Glahder og Kaalund-Jørgensen til en ny samlet Retskrivningsvejledning (*Glahder & Kaalund-Jørgensen nov. 1935*). Udkastet var temmelig vidtgående mht. fordanskning af fremmedord "der ikke længere føles som fremmede", og indeholdt bl.a. stavemåder som *Sjofør*, *Byro*, *distræ*, *Majonæse*, *Refræng*, *Renæssance*, *Miljø*, *pastorisere*, *Tøalet*, *Memoarer*, *loajal*, *Kutyme*, *Rulade*, *Suvenir*, *Kostyme*, *Resymé*, *Syksé*, *Fasade*, *Fasong*, *Aksept*, *vaksinere*, *Fuksia*, *Pikkels*, *Trik*, *eksentrisk*, *Konjak*, *Kampanje*, *Gitar*, *Batalje*, *Disipel*, *Bensin*, *Influenza*, *Masurka*, *Sebra*, *Sigøjner*, *Aspars*, *Kompromi*, *Sjangse*, *Sjef*, *Sjokolade*, *Marsj*, *Nisje*, *Emballasje*, *Etasje*, *Kurasje*, *Losji*, *sjalu*, *Sjurnalist*, *Gletsjer*, *rutsje*, *Sjerif*. "Ord, der føles som fremmede", skulle derimod beholde "deres nationale Stavemaade", fx *echauffère*, *Essay*, *Farmaceut*, *Mitrailleuse*, *Boudoir*, *Foyer*, *Ressource*, *Toupet*, *Buffet*, *Menu*, *Nuance*, *Cocktail*, *Cowboy*, *Credo*, *Acceleration*, *Accoucheur*, *Guerilla*, *Huguenot*, *Enquete*, *transcendental*, *Ozon*, *Zenit*, *Zoolog*, *Trapez*, *Brochure*, *Chimpanse*, *lynche*, *Geni*, *Genre*, *Prestige*, *jonglere*, *shampooere*, *Motion*, *Nation*. På udvalgets 29. møde (protokollens nr. 27), 12.5.1936, deltog også departementscheferne Graae og Barfod (se nærmere i afsnit 2.34.7 i direktivkapitlet), og man diskuterede bl.a. afsnittet om stavning af fremmedord (s. 9-24). Gennemgangen på mødet resulterede i at "man begrænse[de] Fordanskning af Fremmedord i meget høj Grad", som Graae udtrykte

det i *Notat 14.5.1936 ff.* Af de ovenfor nævnte eksempler på fordanskninger overlevede dog i første omgang¹²⁵ *distræ, Majonæse, Refræng, Renæssance, Kutyme, Rulade, Souvenir, Kostyme, Fassade, Fasong, Aksept, vaksinerer, Fuksia, Pikkels, Trik, Konjak, Kampanje, Gitar, Batalje, Disipel, Bensin, Influenta, Masurka, Sebra, Aspars, Sjukolade, Marsj, Nisje, Gletsjer, rutsje, Sjerif*. I sin sidste egentlige indstilling om ændringer i retskrivningen (*Retskrivningsudvalget 24.9.1937*) fremturede udvalget med at (gen)indføre fordanskningerne *Byro, Detalje, Føljetong, Konjak, sjalu* – og *Sjofør* og *Sigar*, der i særlig grad var de eksempler som i den offentlige debat kom til at tegne Retskrivningsudvalgets reformforsøg. Ingen af de nævnte fordanskninger vandt indpas i *DRO*, hvorimod nogle, til dels som dobbeltformer, kom med i *RO1 1955* (*renæssance, kutyme, batalje, detalje*) og andre i *RO2 1986* (*majonæse, konjak* (der forsvandt igen med *RO2 2001*), *gletsjer, rutsje*). På udvalgets 31. møde (protokollens nr. 29), 2.12.1938, var stavningen af fremmedord blandt de emner (se også RP2, RP13 og RP23) der blev henvist til at skulle ”genoptages senere” (s. 83), hvad det dog ikke blev.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

DRO 1923, § 29–39 = *SRO 1918*, § 29–39 (se afsnit 3.27.4, RP9).

Udgangspunktet for regelgivningen er forskudt: I *SRO 1918* var sammenskrivning fremstillet som ”det normale”, idet den overordnede regel i den generelle indledningsparagraf, § 29, lød: ”En Forbindelse af flere Ord, der er bleven til eet Ord, skrives i eet Ord”. I *DRO 1923* er det derimod særskrivning der er udgangspunktet, idet paragraffen nu indledes med det gamle stockholmermantra: ”Unødvendig Sammenskrivning af Ord undgaas” (se fx i afsnit 3.19.4, RP9, og 3.20.4, RP9). I øvrigt er de detaljerede regelformuleringer og eksemplificeringer de samme i *DRO* som i *SRO 1918*.

Retskrivningsudvalget 1920–1948: På udvalgets 4. møde, 2.2.1925, besluttede man at § 35(–38) om præpositionelle, adverbierne og konjunktionelle sær- og sammenskrivninger skulle beholdes, ”dog saaledes[!], at den (de) tjener til vejledning, men ikke påbydes” (*RUdvProt.*, s. 25), og om specielt *udenfor* og *indenfor* blev det vedtaget at de altid skulle skrives i ét ord. Spørgsmålet om særskrivning og sammenskrivning blev først behandlet igen på det 17. møde (protokollens nr. 15), 2.5.1933. Her blev det vedtaget at indledningen til § 23, ”Unødvendig Sammenskrivning af Ord undgaas”, skulle opretholdes, og der blev foreslået en regel om at ordforbindelser hvis andetled var et uselvstændigt ord som ikke kunne forstås ud fra den almindelige sprogfølelse, skulle skrives i ét ord, fx *ifjor*, *igaar* (men *af Sted*, *paa ny*, *i Dag*) (s. 57). Ingen af ændringerne gennemføres i *DRO* eller senere retskrivningsordbøger.

RP10: Verbernes pluralisbøjning: PLU/SIN

DRO 1923, § 47–49 = *SRO 1918*, § 47–49 (se afsnit 3.27.4, RP10).

Der er i ’1923-retskrivningen’ samme valgfrihed som i ’1892-retskrivningen’ til at bruge finite singularis- eller pluralisformer af verberne ved pluralissubjekt. Rammerne for valgfriheden er dog ændret en smule. Hvor således § 47 i *SRO 1918* indledes med

125 Placeringen af en stavemåde som enten bevaret eller fjernet er behæftet med en vis usikkerhed, idet de senere blyantsmarkeringer i *Glahder & Kaalund-Jørgensen nov. 1935* der ligger til grund, ikke i alle tilfælde er entydige.

ordene "Det staar Skolerne frit for, om de vil benytte ..", er formuleringen i *DRO 1923* "Det staar frit for, om man vil benytte .." (paragraffen i *DRO 1918* er citeret i sin helhed i afsnit 3.27.4, RP10). Valget mellem singularis og pluralis kan dermed siges at være flyttet fra den enkelte skole til den enkelte elev, og muligheden for at en skole vælger at fortsætte med obligatorisk brug af pluralisformer ved pluralissubjekter, synes dermed at være udelukket. Jeg må dog indrømme at jeg ikke har noget klart billede af hvordan man fra 1900 i praksis håndterede den nyindførte valgfrihed i skolerne, og at jeg (således) heller ikke kender til eksempler på skoler hvor man i 1923 stadig krævede beherskelse af den gamle kongruensregel. Det sandsynligste er dog at de var meget få eller næsten ikke eksisterende. Det er også hvad Erik Oxenvad går ud fra i sin vurdering af hvordan situationen så ud umiddelbart efter at den obligatoriske brug af pluralisformer var blevet ophævet med *Bek. 15. 12. 1900*:

Fra Skolens Elevarbejder forsvandt Flertalsformerne som ved et Trylleslag, og de har næppe været savnet. Skolebogsforfatterne blev befriet fra det møjsommelige Arbejde til allersidst omhyggeligt at gennemse Teksten og passe paa, at Flertalsformerne var i Orden.
(*Oxenvad 1942*, s. 51).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: På udvalgets 4. møde, 2.2.1925, blev det vedtaget at slette § 47 om numerusbøjningen af verbets finitte former (*RUdvProt.*, s. 27).

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

DRO 1923, § 2 = *SRO 1918*, § 2 (se afsnit 3.27.4, RP11).

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: AA

DRO 1923, § 2 = *SRO 1918*, § 2 (se afsnit 3.27.4, RP12).

Om placeringen af *aa* i alfabetet, se under '1892-retskrivningen', afsnit 3.27.4, RP12.

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Spørgsmålet *aa/å* diskuteres øjensynlig slet ikke i Retskrivningsudvalget. Det er i hvert fald ikke omtalt i *RUdvProt.* I protokollen bruger Glahder allerede fra sit første referat (2. møde, 15.1.1921) gennemgående *å* (og små begyndelsesbogstaver i appellativer), dog med delvise "tilbagefald" hist og her (fx 6., 19. og 20. møde, 9.2.1932, 10.10.1933 og 19.12.1933) til den officielle retskrivning; fra o. 1939 bliver indslagene af *aa* og store begyndelsesbogstaver hyppigere, og fra slutningen af 1941 (*RUdvProt.*, s. 89) benyttes overvejende *aa* og store bogstaver.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

DRO 1923, § 4-6 ~ *SRO 1918*, § 5 (se afsnit 3.27.4, RP13).

Stoffet i den komplicerede og relativt omfattende *e/æ*-paragraf i *SRO* er i *DRO 1923* omdisponeret og fordelt på de mere generelle vokalparagraffer 4-6 (med hovedbehandlingen af *e/æ* i § 5), og der er reduceret i antallet af eksempler. Reglerne er i øvrigt uændrede.

Af ændringer i enkeltord i ordbogens alfabetiske del har jeg kun noteret *æstimere* > *estimere/æstimere*. Herudover består ændringerne først og fremmest i at dobbeltformer

hvis anbefalingsstjerne (oprindelig indsat i *Bek.* 1892) var blevet fjernet af Thorsen i *SRO* 1904, igen bliver forsynet med stjernen, fx *Elm*/*Ælm* > **Elm*/*Ælm*, *Krebs*/*Kræbs* > **Krebs*/*Kræbs*, *Kerte*/*Kærte* > **Kærte*/*Kerte*.

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Allerede på udvalgets første møde, 10.5.1920, blev det bestemt at der skulle gøres en indsats mht. *e/æ* (*RUdvProt.*, s. 3), og på 4. møde, 2.2.1925, blev det vedtaget at foretrække *æ* og ikke *e* til betegnelse af kort, trykstærkt *æ* (s. 17 og 21) og at stryge *e*-formen hvor der var dobbeltform, ”altså kun: *Bjærg*, *Æl* osv.” (s. 21). Vedtagelsen blev bekræftet foreløbigt på 6. møde, 9.2.1932, hvor yderligere *Fjæld*, *Hjælm*, *Jællinge*, *Jærn* og *fjærn*, *Hjærne*, *Hjærte*, *Stjerne* blev gjort til eneformer; Kaalund-Jørgensen gik dog ind for at man af internationale hensyn i stedet normaliserede til *e* (s. 31 f.). På det følgende møde, 1.3.1932 (s. 33-34), opstillede man den arbejdshypotese at kort *æ* gennemgående (dvs. uden for *r*-forbindelser) skulle betegnes med *e*, altså fx *Flesk*, *Melk*, mens langt *æ* gennemgående skulle skrives med *æ*, fx *dær*, *hær*, *hvær*, *fjærde*, *Vær* (< *Vejr*) (men *Legeme*, *sjette*). Glahder havde på grundlag af dette udarbejdet lister med henholdsvis *e* og *æ*, og Forfatterforeningens repræsentant, Holger Rützebeck, havde derefter skrevet en novelle ”for at vise forslaget i praksis” (s. 34; se også nedenfor under RP23). Novellen blev drøftet på 8. møde, 12.4.1932, hvor forfatteren gjorde sig til talsmand for at de mange *e*-skrivemåder ville bevirke at udtalen ville blive ”stærkt københavneriseret” (s. 35), hvorfor han ville foretrække den oprindelig vedtagne ændring i retning af *æ* i stedet. Indlæg fra de øvrige tilstedeværende medlemmer gav ingen afklaring mht. et samlet synspunkt fra udvalget, og man vedtog i stedet at bede censorerne ved de ministerielle prøver i maj 1932 optælle fejl mht. vokalforveksling, herunder af *e* og *æ*. En oversigt fra censorerne forelå til udvalgets 9. møde, 27.9.1932. Den syntes at vise at vokalforveksling ikke var så stort et problem at der var behov for at reformere, og udvalget nøjedes med at vende tilbage til sit gamle forslag om at dobbeltformer med *e/æ* ændredes til eneformer med *æ* (s. 44-45). Forslaget bliver ikke effektueret i *DRO*, og i *RO1* 1955 er det *e*-skrivemåder der indføres som eneformer i stedet for de hidtidige dobbeltformer (se nærmere i afsnit 3.31.4, RP13). På udvalgets 31. møde (protokollens nr. 29), 2.12.1938, var reguleringen af *e/æ* blandt de emner (se også RP2, RP8 og RP23) der blev henvist til at skulle ”genoptages senere” (s. 83), hvad det dog ikke blev.

RP14: *o* eller *aa*(*å*): (Å)

DRO 1923, § 4-6 ~ *SRO* 1918, § 4 (se afsnit 3.27.4, RP14).

Den selvstændige *o/aa*-paragraf i *SRO* er nedlagt, og indholdet reduceret og fordelt på paragrafferne 4-6 (jf. RP13). Reglerne er i øvrigt uændrede.

RP16: *ie* eller *je* i trykssvag stavelse: *IE*/(*JE*)

DRO 1923, § 11 = *SRO* 1918, § 11 (se afsnit 3.27.4, RP16).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Spørgsmålet blev behandlet på udvalgets 4. møde, 2.2.1925, hvor det blev vedtaget at ændre dobbeltformerne *Ballie*/*Balje*, *Brynje*/*Brynje* osv. til eneformerne *Balje*, *Brynje* osv. samt ændre *Olie* og *Linie* til *Olje* og *Linje* (men bevare *Familie*, *Komedie*) (*RUdvProt.*, s. 23). Vedtagelsen blev ikke effektueret i *DRO*, men for de fleste af ordenes vedkommende i *RO1* 1955 (se nærmere i afsnit 3.31.4, RP16).

RP17: Diftonger: EJ

DRO 1923, § 7 = *SRO 1918*, § 7 (se afsnit 3.27.4, RP17).

De manglende anbefalingsstjerner i selve ordbogen i *SRO* (se afsnit 3.27.4, RP17) er i *DRO 1923* indsat ved dobbeltformerne **Dejg/Dej*, **fejg/fej*, **sejg/sej*, således at der nu er overensstemmelse på dette punkt mellem Retskrivningsvejledningen og ordbogens alfabetiske del.

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Udvalget vedtog på sit møde 2.2.1925 at gøre *Dej* og *sej* til eneformer, men at bevare dobbeltform i *fej(g)*. Senere (møde 10, 11.10.1932) er ændringen *ejg > ej* dog noteret som en generel ændring, eksemplificeret med *sej(g) > sej* (*RUdvProt.*, s. 49). Vedtagelsen blev først effektueret i *RO1 1955* (se afsnit 3.31.4, RP17).

RP18: Stumt d generelt: +D

DRO 1923, § 7 = *SRO 1918*, § 7 (se afsnit 3.27.4, RP18).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: På udvalgets 4. møde, 2.2.1925, drøftedes bl.a. § 13's "Regler om stumt d", og det blev vedtaget at justere skrivemåden i enkelte ord: *skaldet > skallet*, *hvidte/hvitte > hvidte*, *Godter/Gotter > Godter*, *tidt/tit > tit* (*RUdvProt.*, s. 23); se også nedenfor under RP19. Spørgsmålet blev desuden strejfet på udvalgets 8. møde, 12.4.1932, da udvalget lod stavemåder med *ld*, *nd*, *rd* indgå blandt de fejltyper som censorerne ved årets prøver blev bedt om at notere (s. 37). Censorernes tilbagemelding gav imidlertid ikke anledning til yderligere drøftelse (bortset fra *kunne*, *skulle*, *ville*, se RP23) af disse stavemåder. I referatet af udvalgets 10. møde, 11.10.1932, er der kort noteret følgende ændringer: "*ds > s(s)*; fx. *Morads > Moras*, *vadske > vaske*, *Kreds > Kres*" og "*dt : tt i gode, Godter, hvidte: dt gennemføres*" (s. 49; mine kursiveringer). Ingen af de nævnte ændringer effektueres i *DRO*, nogle gennemføres i *RO1 1955*, andre aldrig. Se nærmere under de enkelte ord i ordliste RP18-19 (afsnit 4.24).

RP19: Stumt d i forbindelserne dsk og nds: (DSK)

DRO 1923, § 7 = *SRO 1918*, § 7 (se afsnit 3.27.4, RP19).

I ordbogens alfabetiske del er der i 3. udg., 2. opl. (1938) foretaget et par diskrete strygninger af stumt *d*: *gridsk > grisk*, *tradske > traske*.

Retskrivningsudvalget 1920-1948: De nævnte to ændringer af *gridsk* og *tradske* blev vedtaget på udvalgets 4. møde, 2.2.1925 (*RUdvProt.*, s. 23). Se også om *vadske > vaske* ovenfor under RP18.

RP20: Stumt g: +G

DRO 1923, § 14 = *SRO 1918*, § 14 (se afsnit 3.27.4, RP20).

Der er ingen forskelle mht. stavningen af de herhenhørende ord (*dulgte*, *Spørgsmaal*, *Valg* mv.), men hvor der i *SRO* ikke antydes nogen systematisk regel, indledes eksempel-rækken i *DRO 1923* med formuleringen "G beholdes i Bøjning og Afledning".

RP21: Stumt h: (÷H)

DRO 1923, § 12 = *SRO 1918*, § 12 (se afsnit 3.27.4, RP21).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: På det 10. møde, 11.10.1932, vedtog udvalget at "stumt *h*

slettes i *thi*, *Thor* m. fl.” (*RUdvProt.*, s. 49; mine kursiveringer). Skrivemåden *thi* er imidlertid fastholdt indtil i dag, og *DRO*’s *T(h)or* udgik af retskrivningsordbogen i *RO1 1955*. Se også ovenfor under RP4.

RP22: *v* eller *f* : F, AF

DRO 1923, § 10 ~ *SRO 1918*, § 10 (se afsnit 3.27.4, RP22).

Paragraffen er forkortet i *DRO 1923* og indeholder nu kun eksemplerne *haft*, *groft* ”(eller, med anden Udtale, *grovt*)”, *Løfte*.

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville*: LD

De tre præteritumsformer *kunde*, *skulde* og *vilde* optrådte i *SRO 1918* (med en vis usikkerhed, se afsnit 3.27.4, RP23) som eksempler i paragraffen om stumt *d* (§ 13.c). Derudover fremgik bøjningen af de tre verber under det enkelte ord i selve ordbogen. I *DRO 1923* er bøjningen af de tre verber slet ikke behandlet i Retskrivningsvejledningen, men kun i ordbogens alfabetiske del. Det fremgår dog her klart at infinitiv fortsat skrives med dobbeltkonsonant og præteritum fortsat med *ld/nd*.

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Allerede på udvalgets første møde, 10.5.1920, blev det bestemt at der skulle gøres en indsats mht. ”Udjævning af Skrivemaaden til *nn* eller *nd*, *ll* eller *ld* i *kunne*, *skulle*, *ville*” (*RUdvProt.*, s. 3; mine kursiveringer), og spørgsmålet var derefter på dagsordenen ved en række møder. På det 2. møde, 15.1.1921, enedes et fuldtalligt udvalg om at stave de tre verber ens i infinitiv og præteritum (og præteritum participium): *at kunne*, *jeg kunne* (*jeg har kunnet*) osv. – ”eller hellere, for at bevare overensstemmelsen med andre fortidsformer: *at kunde*, *jeg kunde* (*jeg har kundet*) osv.” – og udskød i øvrigt spørgsmålet til ”senere samlet behandling” (s. 11; mine kursiveringer). På det 4. møde, 2.2.1925, var Henrik Bertelsen ene om at foretrække dobbeltkonsonant i alle former, mens Marius Kristensen og Sandfeld gik ind for *nd*, *ld*, og N.A. Larsen ikke ønskede nogen ændring overhovedet; Levin og Rønnings afløser, Bjørneboe, var fraværende (s. 23). På det 8. møde, 12.4.1932, var *kunne/kunde* osv. blandt de fejltyper man ønskede en oversigt over fra danskensorerne (s. 37; se også ovenfor under RP2, RP11 og RP18). Da oversigten forelå på udvalgets 9. møde, 27.9.1932, bestyrkede den medlemmerne i ønsket om en standardisering: Et flertal bestående af Marius Kristensen, Højberg Christensen, Bjørneboe og Rützebeck var for *nn*, *ll*, mens Sandfeld og Kaalund-Jørgensen foretrak *nd*, *ld*, og atter en gang (se ovenfor under RP13) overdrog man Rützebeck at ”udvælge et stykke tekst, der kunde vise, hvorledes en reform vilde påvirke læsebilledet” (s. 43). På grundlag af en tekst indsendt af Rützebeck samledes man på det 10. møde, 11.10.1932, om *nd/ld*-løsningen med inf. *kunde*, præt. *kunde*, præt.ptc. *kundet* (dog præs. *kan*) osv. – ”Højberg Christensen ytrede dog nogen betænkelighed, men bøjer sig for flertallet” (s. 47; Rützebeck og Bjørneboe var fraværende). Spørgsmålet kom under afstemning igen på det 21. møde (protokollens nr. 19), 6.2.1934, og blev vedtaget med 4 stemmer mod 1 (Bjørneboe) (s. 65; Højberg Christensen var fraværende), og med *Retskrivningsudvalget 21.12.1935* gik der en indstilling til ministeriet om ændringen (og om indførelse af små bogstaver i appellativer, se ovenfor under RP2). På udvalgets 29. møde (protokollens nr. 27), 12.5.1936, hvori også departementscheferne Graae og Barfod deltog (se nærmere i afsnit 2.34.7 i direktivkapitlet), blev det dog klart hvor splittet udvalget var i dette spørgsmål: Alle, undtagen Højberg Christensen, ønskede en ændring, tre medlemmer var for *nd*, *ld* (Marius Kristensen, Kaalund-Jørgensen og Sand-

feld), og to var for *nn, ll* (Bjørneboe og Rützebeck samt subsidiært Højberg Christensen). På det 30. møde (protokollens nr. 28), 18.9.1932, drøftede et fuldtalligt udvalg et forslag fra Kaalund-Jørgensen, og på grundlag heraf blev en ny indstilling udformet og indgivet til ministeriet (*Retskrivningsudvalget* 24.9.1937; se nærmere i afsnit 2.34.7). På sit 31. møde (protokollens nr. 29), 2.12.1938, drøftede det samlede udvalg det fremtidige arbejde og besluttede at bl.a. spørgsmålet om *kunne, skulle, ville* skulle "genoptages senere" (s. 83). Det blev det dog aldrig. Næste gang sagen blev nævnt, var på det 37. møde (protokollens nr. 35), 30.4.1943, hvor Forfatterforeningens repræsentant, Inger Bentzon, tog afstand fra synspunkter som den nytiltrådte formand, Johs. Brøndum-Nielsen, havde fremført i *Nationaltidende* (formentlig *Brøndum-Nielsen* 7.4.1943 og 9.4.1943), men hvor spørgsmålet i øvrigt ikke blev drøftet. Se nærmere om det bevægede møde i direktivkapitlet, afsnit 2.34.12.

Der blev ikke ændret på skrivemåderne af *kunne, skulle og ville* i *DRO*, men fra og med '1948-retskrivningen' (se afsnit 3.30) blev præteritumsformerne *kunde, skulde og vilde* afskaffet og erstattet af skrivemåder med dobbeltkonsonant.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

DRO 1923, § 41 og § 46 = *SRO* 1918, § 41 og § 46 (se afsnit 3.27.4, RP24).

(a) Substantiver og (b) verber på trykstærk vokal behandles altså på samme måde i '1923-retskrivningen' som 'i 1892-retskrivningen'.

Det samme gælder (c) adjektiver på trykstærk vokal. De tager her i *DRO* 1923 deres første forsigtige skridt ind i Retskrivningsvejledningen, der i slutningen af adjektivparagraffen har fået tilføjelsen: "Af *ny* og *fri* dannes Bestemtheds- og Flertalsformerne *ny(e)* og *fri(e)*" (§ 43). Samme oplysninger fremgår på alfabetisk plads, hvorimod *bly, raa, snu, tro* står opført uden bøjningsoplysninger ligesom i *SRO* 1896 ff.

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

DRO 1923, § 22.2 og § 65 ~ *SRO* 1918, § 22.2 og § 65 (se afsnit 3.27.4, RP25).

(a-b) Ord med **hovedtryk** på sidste stavelse: Regler og eksempler er altovervejende enslydende i *SRO* og *DRO*. Der er dog en væsentlig forskel: *SRO*'s regel "Der skrives *Buffeter* o. s. v., hvor Endemedlyden er stum" er i *DRO* ændret til "Der skrives *Buffet'er* o. s. v., hvor Endemedlyden er stum". Dermed er brugen af apostrof i *DRO* tilsyneladende gjort obligatorisk i ord af den nævnte art. Den obligatoriske regel opblødes imidlertid i samme ordbogs apostrofparagraf: "Apostrof anvendes: .. 2) Undertiden i Bestemtheds- og Flertalsform af Fremmedord, som ender paa en stum Medlyd: *Buffet'en, Atelier'er* (§ 65; min understregning). *DRO* er dermed – ligesom *SRO* 1918, se 3.27.4, RP25 – i strid med sig selv på dette punkt.

Allerede i *DRO* 1925 ændres reglerne da også igen, og der indføres valgfrihed mellem *Buffet'er* og *Buffeter* mv. i både fremmedordsparagraffen (§ 22) og apostrofparagraffen (§ 65). Den indre uoverensstemmelse i Retskrivningsvejledningen er nu skaffet af vejen. Der er dog fortsat ikke fuld overensstemmelse med ordbogens alfabetiske del, idet denne ved de fleste herhenhørende ord, fx *Debut, Foyer*, kun anfører skrivemåden med apostrof. Se nærmere i ordliste RP25b (afsnit 4.32).

(c) Ord med **bitryk** på sidste stavelse: Hovedreglen i *DRO 1923* er uændret at der normalt skrives enkeltkonsonant, men der justeres i nogle enkeltord. De vildfarne apostrofskrivemåder *Punktum'er* og *Rebus'en* i *SRO 1913-1919* normaliseres i *DRO 1923* til *Punktumer* og *Rebuser*, samtidig med at *Dumrianner* ændres til *Dumrianer*. Derudover indføres allerede i 1923 den valgfri skrivemåde *Leksikon(n)et*, uanset at *Leksikon* i Retskrivningsvejledningen er nævnt som eksempel på ord der *ikke* skal have fordoblet konsonanten. I Retskrivningsvejledningen i *DRO 1925* gøres valgfrihed dog til hovedregel i denne ordtype: ”Hvis Slutningsstavelsen ikke har Hovedtryk, men kun Bitryk, kan Fordobling anvendes eller udelades efter Behag: *Punktum(m)et* og *Leksikon(n)er*” (§ 22.2). I ordbogens alfabetiske del slår valgfriheden igennem i enkelte ord, fx i *Leksikon* og *Sennepe*, mens andre ord fortsat kun skrives med enkeltkonsonant (fx *Dumrianer*, *Globuser*) eller med dobbeltkonsonant (fx *Marskallen*, *Møtrikker*). Se flere eksempler i ordliste RP25c (afsnit 4.33).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

DRO 1923, § 24-28 = *SRO 1918*, § 24-28 (se afsnit 3.27.4, RP26).

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Reglerne for orddeling blev drøftet ved et par møder. På det 17. møde (protokollens nr. 15), 2.5.1933, er drøftelsen refereret således (in extenso): ”*Stavelsedeling*. De nuværende regler (§ 24-28) gøres tvangfri. Ved deling af ord iagttages, at begge dele af det delte ord skal kunne udtales” (*RUdvProt.*, s. 57). Vedtagelsen får ikke betydning for *DRO*, og heller ikke i *RO1 1955* bliver det ”tvangfrit” om man vil følge reglerne eller ej, men normen åbnes dog i og med at semantiske orddelinger som fx *løb-er* og deling af *sp*, *st*, *sk* tillades.

RP27: Kommatering: GRA/(PAU)

DRO 1923, § 50 og § 53-58 = *SRO 1918*, § 50 og § 53-58 (se afsnit 3.27.4, RP27).

Fremstillingen er enkelte steder udvidet en smule i *DRO 1923*, især ved tilføjelse af eksempler. Men ellers er reglerne de samme, ligesom forholdet mellem pausekommatering og grammatisk kommatering er uændret.

Retskrivningsudvalget 1920-1948: Kommateringen blev diskuteret et par gange i udvalget¹²⁶. Diskussionen fandt bl.a. sted på baggrund af Holger Sandvads pjec *Vor Tegnsætning. Kommaregler* (1920), der var udsendt af Dansk Retskrivningsforening, og som var den første samlede vejledning i brug af pausekommaet på dansk. Da man på det 4. møde, 2.2.1925, drøftede tegnsætningen, var det inde i overvejelserne at indsætte en henvisning til Sandvads pjec i interpunktionsafsnittet, hvad der kunne have givet reglerne i pjecen status som officiel eller halvofficiel kommavejledning (jf. om Aage Hansens *Pausekommaet* under ’1955-retskrivningen’, afsnit 3.31.2). Det blev imidlertid på mødet vedtaget ikke at indsætte en sådan henvisning i ordbogen. Når det blev vedtaget ikke at henvise til *Sandvad 1920*, havde det sin naturlige grund i at man på samme møde netop havde vedtaget at afskaffe pausekommaet, eller som det er formuleret i referatet: ”§ 50. Udvalget er enig om at ophæve valgfriheden mellem det grammatiske og lydlige interpunktionssystem, idet kun det grammatiske

126 Jf. *Galberg Jacobsen 1993b*, s. 26-27.

system må indøves" (*RUdvProt.*, s. 27). Man kan tænke sig at en af mødedeltagerne har foreslået en henvisning til Sandvads pjece som kompensation for den manglende vejledning i selve de officielle retskrivningsregler. Det kan have været Marius Kristensen, der var Dansk Retsskrivningsforenings repræsentant i udvalget. Eller det kan mere sandsynligt have været udvalgets sekretær og ordbogens redaktør, Jørgen Glahder, der i sit eksemplar af *DRO 1923* i marginen ud for § 50 har skrevet og senere overstreget et HS (vel = Holger Sandvad). I den forbindelse kan man så have diskuteret rimeligheden af valgfriheden mellem de to kommasystemer og i erkendelse af det grammatiske kommas dominerende stilling have besluttet at droppe pausekommaet. Vedtagelsen fik ikke betydning for kommareglerne i *DRO* og lader heller ikke til at have været taget i betragtning i de senere drøftelser af kommareglerne i Dansk Sprognævn.

3.29. '1933-statsretskrivningen'

3.29.1. Hovedtræk: '1933-statsretskrivningen'

'1933-statsretskrivningen' er officiel norm for Rigsdagen og ministerierne 1933–1948. – Normens statusdirektiver er to breve fra henholdsvis Undervisningsministeriet og Rigsdagens Bureau: *Brev 28.6.1933a* og *Rigsdagens Bureau 18.9.1933*. Dens specifikke indholdsdirektiv er et brev fra Retskrivningsudvalget til Undervisningsministeriet: *Retskrivningsudvalget 13.2.1933*, og dens grundlæggende systematiske og leksikalske indholdsdirektiv er den officielle retskrivningsordbog *DRO 1929 (Dansk Retskrivningsordbog)*. – '1933-statsretskrivningen' kan overordnet karakteriseres som en variant af '1923-retskrivningen' uden dobbeltformer, og hvor det blandt *DRO's* dobbeltformer gennemgående er den mest lydrette der er valgt, og den mindst lydrette der er fravalgt. I overensstemmelse med dette princip går normen ind for en vis fordanskning af fremmedord (RP8), for brug af verbets singularisformer (RP10), for *je* i ord som *Brynje* og *Vilje* (RP16) og for udeladelse af stumt *d* i *jysk* mv. (RP18). Se i øvrigt nærmere ovenfor i "Hovedtræk" for '1923-retskrivningen', afsnit 3.28.1.

'1933-statsretskrivningen' afløses af '1948-retskrivningen' (afsnit 3.30).

3.29.2. Indholdsdirektiver: '1933-statsretskrivningen'

'1933-statsretskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm, beregnet for Rigsdagen og ministerierne. Den gælder fra 1933 til 1948, hvor den afløses af '1948-retskrivningen', for Rigsdagens vedkommende dog af 1948-versionen af '1871-rigsdagsretskrivningen' (afsnit 3.23).

Normens statusdirektiver er Undervisningsministeriets *Brev 28.6.1933a* (se afsnit 2.33.5) og (for Rigsdagens vedkommende) *Rigsdagens Bureau 18.9.1933* (se smst.). Dens grundlæggende indholdsdirektiv er *DRO 1929* (se afsnit 3.28.2), og dens specifikke indholdsdirektiv er *Retskrivningsudvalget 13.2.1933*. Om baggrunden for direktiverne og om deres status og autoritet, se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.33.5.

Det specifikke indholdsdirektiv, *Retskrivningsudvalget 13.2.1933*, er et svarbrev på 4 maskinskrevne sider fra Retskrivningsudvalget til Undervisningsministeriet med en redegørelse for udvalgets syn på dobbeltformer og med korrektioner og anbefalinger af stavemåder i Rigsdagens interne retskrivningslister *RigsdRetskr. 14.9.1931* og *Ortografi i Indfødsret [1932?]*.

Grundlaget for normbeskrivelsen nedenfor er *Retskrivningsudvalget 13.2.1933*, som jeg her kort henviser til med *RUdu. 1933*.

3.29.3. Normprofil: '1933-statsretskrivningen'

	<i>Til sml.: '1923'</i>	'1933- statsret- skrivningen'
RP1	(LAT)	(LAT)
• RP2	STO	STO
RP3	ENK	ENK
RP4	÷E	÷E
• RP5	ENK	ENK
RP6	÷J	÷J
RP7	(DAN)	(DAN)
• RP8	(FRE)	(DAN)
RP9	SÆR	SÆR
RP10	PLU/SIN	SIN
RP11	Ø	Ø
RP12	AA	AA
• RP13	(E)	(Æ)
RP14	(Å)	(Å)
RP15	STJ	STJ
• RP16	IE/(JE)	JE
RP17	EJ	EJ
• RP18	+D	(÷D)
• RP19	(DSK)	(SK)
RP20	+G	+G
RP21	(÷H)	(÷H)
RP22	F, AF	F, AF
RP23	LD	LD
RP24	(÷E)	(÷E)
RP25	(DOB)	(DOB)
RP26	MEK	MEK
RP27	GRA/(PAU)	GRA

Profilschema for '1933-statsretskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1933-statsretskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1923-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1923-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for 1933-versionen af '1871-rigsdagsretskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.29.4. Uddybning: '1933-statsretskrivningen'

Retskrivningsudvalgets principielle synspunkt er i *RUdu. 1933* at dobbeltformer bør afskaffes, og at den mest lydrette stavemåde bør bevares. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.33.4.

RP2: Store eller små bogstaver: STO

Om brugen af store og små bogstaver i tre- eller flerleddede proprier anbefaler *RUdu. 1933* at første ord skrives med stort, fx *Det kgl. Teater, Det forenede Dampskibsselskab* (s. 2). Der er her tale om en præcisering – eller snarere omgørelse – af indholdet af *DRO*, § 23, anm. 5 (s. XVII), der anfører eksemplerne ”*den botniske (eller Botniske) Bugt, det kongelige (eller Kongelige) Teater*”.

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

RUdu. 1933 anbefaler *kigge* frem for *kige* (en ”ganske forældet Form”; s. 3) og *Sverige* frem for *Sverrig* (s. 2; se også RP8).

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN)

Retskrivningsudvalget udtaler sig ikke specielt om stavning af fremmedord i *RUdu. 1933*, men giver dog udtryk for det generelle synspunkt at man af dobbeltformer vil foretrække den mest lydrette. Som eksempler på ortografiske dobbeltformer nævnes *Café/Kafé* og *Cognac/Kognac* (s. 1), hvor man må gå ud fra at udvalget primært går ind for de (mest) fordanskede skrivemåder. Tilsvarende anbefaler udvalget eksplicit at *Vigør* vælges frem for sideformen *Vigueur* (s. 4), og går endnu videre ved *Bolshevikker* og ”henstiller – mod Ordbogen – at skrive *Bolsjevikker*” (s. 3; min kursivering). – *DRO* fastholder i øvrigt i alle udgaver og oplag 1923–1946 eneformen *Bolshevik*.

Med hensyn til stavningen af udenlandske geografiske navne finder man det ”rime- ligt i Tilfælde, hvor det danske og det fremmede Navn omtrent er identiske, at anvende den fremmede Stavemaade, fx. *Sverige, Preussen, Mecklenburg, Bayern*. Hvor Navnefor- merne er helt forskellige, bør selvfølgelig den danske Form foretrækkes: *Tyskland, Frank- rig, Tjekkoslavakiet*” (s. 2; mine kursiveringer). I overensstemmelse hermed anbefaler ud- valget også *Schweiz* frem for *Svejts*.

RP13: e eller æ: (Æ)

Af *DRO*'s dobbeltformer *neppe/næppe* anbefaler Retskrivningsudvalget *næppe* (s. 3) og vil formentlig i overensstemmelse med princippet om at foretrække de mest lyd- rette former i det hele taget gå ind for flere æ-skrivemåder. (Udvalget støder dog bl.a. her på den forhindring at ministeriet i en række tilfælde faktisk anbefaler e- skrivemåden, fx **El/Ælm, *Elm/Ælm, *Krebs/Kræbs* (men omvendt **Kærne/Kerne* og **Kærte/Kerte*)).

RP16: ie eller je i tryksvag stavelse: JE

RUdu. 1933 anbefaler eksplicit at man vælger *Vilje* frem for *Villie* (s. 4), og implicit *Brynje* frem for *Brynje* (s. 1), og vil formentlig i overensstemmelse med sin præference for lydrette stavemåder også foretrække fx *tredje* frem for *tredie*.

RP18: Stumt *d* generelt: (÷D)

Retskrivningsudvalget går ind for *jysk* frem for *jydske* og *tit* frem for *tidt* og må også i øvrigt i konsekvens af sine principper gå ind for mere lydrette stavemåder uden stumt *d*.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: (SK)

Se RP18.

3.30. '1948-retskrivningen'

3.30.1. Hovedtræk: '1948'

'1948-retskrivningen' afløser '1923-retskrivningen' (afsnit 3.28) og er officiel norm for alle offentlige og visse private skoler og for statstjenesten 1948–1955. – Normens statusdirektiver er for skolen *Bek. 22.3.1948* (undervisningsminister Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse) og for statstjenesten *Bek. 2.7.1948* (statsminister Hans Hedtofts retskrivningsbekendtgørelse). Dens specifikke indholdsdirektiv er *Bek. 22.3.1948*, suppleret med *Bek. 2.7.1948* og *Bek. 8.2.1955*, og dens grundlæggende systematiske og leksikalske indholdsdirektiv er den officielle retskrivningsordbog *DRO 1929-1946* (*Dansk Retsskrivningsordbog*, 3. udg.). – '1948-retskrivningen' falder på næsten alle områder sammen med '1923-retskrivningen', men afviger dog på følgende tre punkter:

- Indfører små begyndelsesbogstaver i appellativer i stedet for store (RP2).
- Indfører bolle-å i stedet for dobbelt-a (aa) i sprogets almindelige ord og i danske og øvrige nordiske stednavne; placerer (fra februar 1955) å som sidste bogstav i alfabetet (RP12).
- Indfører præteritumsformerne *kunne*, *skulle*, *ville* i stedet for *kunde*, *skulde*, *vilde* (RP23).

Se i øvrigt nærmere ovenfor i "Hovedtræk" for '1923-retskrivningen', afsnit 3.28.1.

'1948-retskrivningen' afløses af '1955-retskrivningen' (afsnit 3.31).

3.30.2. Indholdsdirektiver: '1948'

'1948-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm. Den er i første omgang beregnet for offentlige og private skoler mv. under Undervisningsministeriet, men får hurtigt udvidet sit gyldighedsområde til også at omfatte statstjenesten (se nærmere i afsnit 2.36). Den afløser '1923-retskrivningen' og gælder fra 1948 til 1955, hvor den afløses af '1955-retskrivningen'. Dens konstituerende statusdirektiver er for skolen *Bek. 22.3.1948* (citeret i sin helhed i afsnit 2.35.4) og for statstjenesten *Bek. 2.7.1948* (citeret i sin helhed i afsnit 2.36.1). Normens specifikke indholdsdirektiv er *Bek. 22.3.1948*, suppleret med *Bek. 2.7.1948* og *Bek. 8.2.1955*. Derudover er *DRO 1929-1946* (på grundlag af *Bek. 1892* mv., se '1923-retskrivningen', afsnit 3.28.2) indholdsdirektiv for de dele af retskrivningen der ikke påvirkes af 1948-bekendtgørelsen. Om baggrunden for direktiverne og om deres status og autoritet, se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.35 ff.

Bek. 22.3.1948 er undervisningsminister Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse: *Bekendtgørelse [nr. 128] om ændringer i retskrivningen*. Den fylder knap 3 sider i *Lovti-*

dende og indeholder ud over bestemmelser om gyldighedsområde og ikrafttræden kun tre paragraffer om ortografiske spørgsmål: § 1 om brugen af store og små begyndelsesbogstaver, § 2 om brugen af *å* over for *aa* og § 3 om skrivemåden af præteritumsformerne af verberne *kunne*, *skulle* og *ville*. Se nedenfor under RP2, RP12 og RP23.

Bek. 2.7.1948 er statsminister Hans Hedtofts *Bekendtgørelse [Nr. 317] om Anvendelse i Statstjenesten af det ved Undervisningsministeriets Bekendtgørelse af 22. Marts 1948 indførte Retskrivningssystem for de under Undervisningsministeriet hørende Skoler m. v.* Den fylder ca. en halv side og pålægger statstjenesten at anvende det "nye Retskrivningssystem" der blev indført med undervisningsministerens *Bek. 22.3.1948*. Den overtager dog ikke bestemmelserne i *Bek. 22.3.1948* helt uændrede, men justerer på indholdet af reglerne for brugen af *å/aa*. Se nedenfor under RP12.

Bek. 8.2.1955 er undervisningsminister Jul. Bomholts *Bekendtgørelse [nr. 19] om retskrivningen*. Det er en ganske kort (10 linjer) bekendtgørelse om placeringen af det med *Bek. 22.3.1948* indførte *å*-tegn i alfabetet. Se nedenfor under RP12.

DRO 1929-1946 er 3. udgave af *Dansk Retskrivningsordbog*. Udgivet af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg. Ved Jørgen Glahder. Med en Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen. 1. opl., 1929 – 6. opl., 1946. Se nærmere i afsnit 3.28.2.

Grundlaget for normkarakteristikken nedenfor er de nævnte direktiver, først og fremmest bekendtgørelserne, idet jeg ikke her kommer nærmere ind på de dele af normen som ikke berøres af bekendtgørelserne.

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver oplysning om de behandlede ords stavemåde i '1948-retskrivningen'.

3.30.3. Normprofil: '1948'

	<i>Til sml.: '1923'</i>	'1948'
RP1:	(LAT)	(LAT)
• RP2:	STO	SMA
RP3:	ENK	ENK
RP4:	÷E	÷E
RP5:	ENK	ENK
RP6:	÷J	÷J
RP7:	(DAN)	(DAN)
RP8:	(FRE)	(FRE)
RP9:	SÆR	SÆR
RP10:	PLU/SIN	PLU/SIN
RP11:	Ø	Ø
• RP12:	AA	Å
RP13:	(E)	(E)
RP14:	(Å)	(Å)
RP15:	STJ	STJ
RP16:	IE/(JE)	IE/(JE)
RP17:	EJ	EJ
RP18:	+D	+D
RP19:	(DSK)	(DSK)
RP20:	+G	+G
RP21:	(÷H)	(÷H)
RP22:	F, AF	F, AF
• RP23:	LD	LL
RP24:	(÷E)	(÷E)
RP25:	(DOB)	(DOB)
RP26:	MEK	MEK
RP27:	GRA/(PAU)	GRA/(PAU)

Profilschema for '1948-retskrivningen'. Skemaet viser hvilken stillingtagen '1948-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1923-retskrivningen' anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til '1923-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP2, • RP12, • RP23) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for '1923-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.30.4. Uddybning: '1948'

RP2: Store eller små bogstaver: SMA

Hovednyheden i *Bek. 22.3.1948* er at de store begyndelsesbogstaver i appellativer afskaffes og afløses af små bogstaver, eller som den nye hovedregel er formuleret: "at alle ord – også navneord (substantiver) – skrives med lille begyndelsesbogstav" (§ 1.I). Paragraffens fulde og nøjagtige ordlyd fremgår i øvrigt af gengivelsen i afsnit 2.35.4.

Det pointeres i § 1.I at også "månedernes, ugedagenes og de kirkelige højtiders navne" skrives med lille, og andetsteds at også afledninger til *proprier* skrives med lille, fx *københavn*, *darwinisme* (§ 1.III.3). Men i øvrigt drejer bestemmelserne sig overvejende om hvornår – og hvordan (se pkt. 3 og 4 nedenfor) – man skriver med stort. I det følgende giver jeg en oversigt over reglerne for brugen af små og store bogstaver i 1948-bekendtgørelsen med vægten på nye eller justerede bestemmelser og på punkter hvor reglerne justeres eller forfines i '1955-retskrivningen' eller '1986-retskrivningen'. Af hensyn til overblikket har jeg ved flere af detailproblemerne samlet fremstillingen under '1955-' eller '1986-retskrivningen' og kan derfor nøjes med nedenfor at henvise til behandlingen under den pågældende norm.

(1) Efter kolon. I '1923-retskrivningen' skulle der skrives med stort begyndelsesbogstav efter kolon når dette tegn "forlanger samme Ophold som Punktum", fx *Saa raabte han: "Hører du ikke? Tag mig med!"*, og med lille "naar Opholdet ikke er større, end det i Regelen er ved Komma", fx *Vi lærer tre Ting: at læse højt, læse langsomt og læse rigtigt (DRO 1946, § 23.2, med anm. 2). Bek. 22.3.1948* må læses sådan at lille bogstav er hovedreglen efter kolon, idet der dog valgfrit "kan bruges stort begyndelsesbogstav, når kolon kræver samme ophold som punktum" (§ 1.II).

(2) Navne på offentlige institutioner. Se under '1955-retskrivningen', afsnit 3.31.4, RP2 (2).

(3) Flerleddede proprier: "Midterordet". Om skrivemåder som *Det kongelige/Kongelige Teater*, se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (3).

(4) Flerleddede proprier: Indledende artikel. Om skrivemåder som *Det/det kongelige/Kongelige Teater*, se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (4).

(5) Bøger, kunstværker, love mv. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (5).

(6) Sammensætninger med proprier. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (6).

(7) Historiske begivenheder mv. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (7).

(8) Proprium eller appellativ? Om skrivemåder som bl.a. *Hovedbanegården/hovedbanegården* og *Nørreport Station/station*, se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (8).

(9) Tiltaleord, titler og titulaturer. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (9).

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: Å

Med *Bek. 22.3.1948*, § 2, indføres i officiel dansk retskrivning bolle-*å* til afløsning af dobbelt-*a* i sprogets almindelige ord og i danske og andre nordiske stednavne, hvorimod skrivemåden af personnavne ikke berøres af ændringen. Paragraffens nøjagtige ordlyd fremgår af gengivelsen i afsnit 2.35.4.

Da statstjenesten godt tre måneder senere med *Bek. 2.7.1948* blev forpligtet til at

anvende den nye retskrivning, gjaldt det også kravet om ændringen af *aa* til *å* i sprogets almindelige ord. For stednavnenes vedkommende blev der derimod ”indtil videre” givet adgang til at bruge *aa* ”i Lighed med de i Undervisningsministeriets .. Bekendtgørelse indeholdte Regler for Personnavne”. Fra sommeren 1948 var den officielle danske retskrivning således delt i en skoleretskrivning der krævede obligatorisk *å* i stednavne, og en statsretskrivning der gav valgfrihed mellem *å* og *aa*. Denne valgfrihed i stednavne stod uantastet i resten af ’1948-retskrivningen’ og blev først rokket et par måneder inde i ’1955-retskrivningen’ (se afsnit 2.45).

Kort før ’1948-retskrivningen’ blev afløst af ’1955-retskrivningen’, blev der til normen føjet en bestemmelse om hvor i alfabetet det nye *å*-tegn skulle placeres. Det skete med undervisningsminister Jul. Bomholts *Bek. 8.2.1955*, der efter flere års diskussion placerede *å* på dets nuværende plads sidst i alfabetet. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.44, om baggrunden for og diskussionen op mod udsendelsen af alfabetiseringsbekendtgørelsen.

Placeringen af *aa* i alfabetet, der før 1948 havde været uproblematisk (se ’1892-retskrivningen’, afsnit 3.27.4, RP12) tog hverken 1948- eller 1955-bekendtgørelsen stilling til. Den blev først fastlagt i *RO1 1955* (se afsnit 3.31.4, RP12).

RP23: kunne, skulle og ville: LL

Med *Bek. 22.3.1948* ændres skrivemåderne af præteritumsformerne *kunde*, *skulde* og *vilde* til *kunne*, *skulle* og *ville*. Den hidtidige skelnen mellem infinitivskrivemåder med dobbeltkonsonant (*kunne*, *skulle* og *ville*) og præteritumsskrivemåder med stumt *d* (*kunde*, *skulde* og *vilde*) er dermed opgivet i officiel dansk retskrivning. Se nærmere om den forudgående diskussion i Retskrivningsudvalget ovenfor under ’1923-retskrivningen’, afsnit 3.28.4, RP23, og se i direktivkapitlet, afsnit 2.35.3 og 2.43, om baggrunden for ændringen og om forsøgene på at omgøre den.

3.31. '1955-retskrivningen'

3.31.1. Hovedtræk: '1955'

'1955-retskrivningen' afløser '1948-retskrivningen' (afsnit 3.30) og er officiel norm for skolerne og statstjenesten 1955-1986. – Normens statusdirektiver er forskellige ministerielle breve og bekendtgørelser mv.: *Brev 30.11.1953*, *Bek. 29.4.1955* ff. mfl. (se nedenfor under "Indholdsdirektiver", afsnit 3.31.2). Dens specifikke og grundlæggende systematiske og leksikalske indholdsdirektiv er Sprognævnets første retskrivningsordbog, *RO1 1955 (Retskrivningsordbog. Udgivet af Dansk Sprognævn)*, der suppleres via forskellige ministerielle skrivelser mv. (se nærmere nedenfor). – 1955-retskrivningen kan overordnet karakteriseres som en variant af '1948-retskrivningen', men med færre dobbeltformer end denne og med de mest lydrette former som de foretrukne.

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1948-retskrivningen', kan nævnes:

- Foreskriver i de første to oplag af *RO1 1955* at navne på offentlige institutioner skal skrives med lille, fx *folketinget*, *forsvarsministeriet*; fra tredje oplag (1957) indføres dog valgfrihed: *Forsvarsministeriet/forsvarsministeriet* osv., og Sprognævnet anbefaler at man vælger stort bogstav (RP2).
- Giver valgfrihed mellem stort og lille bogstav i "midterordet" i flerleddede navne, fx *Det Kaspiske/kaspiske Hav*; Sprognævnet anbefaler stort bogstav (RP2).
- Har en del eksempler på fordanskninger af fremmedord, fx *façon* > *facon*, *coutume* > *kutyme*, *feuilleton* > *føljeton*, *milieu* > *milieu/miljø*, *vigueur/vigør* > *vigør*, men ligeledes eksempler på ændringer i genuin retning, fx *bulevard* > *boulevard*, *odør* > *odeur*, *plaid/plæd* > *plaid*, *ræk* > *reck* (RP8).
- Indfører reglen om at (sammensatte) tal under 100 skal skrives i ét ord, mens større tal særskrives, dvs. fx *nioogtyve*, men *tre tusinde seks hundrede og tolv* (RP9).
- Nævner ikke længere muligheden for at bruge finitte verbalformer i pluralis (RP10).
- Giver allerede i juli 1948 statstjenesten mulighed for at bruge *aa* og ikke *å* i danske stednavne, fx *Aalborg*; i skoleretskrivningen fastholdes dog *å* som eneste mulighed (*Ålborg*), og fra 1956 anbefales det også statstjenesten at bruge *å*; i 1984 får statstjenesten igen lov til at bruge *aa* i danske stednavne, og samtidig åbnes der for at også skolens elever i et vist omfang kan bruge *aa* (RP12).
- Ændrer i en del enkeltord *æ* til *e*, fx *bjerg*, *fjeld*, *hjelm*, *jern*, *kerne*, *krebs*, og i lidt færre ord *e* til *æ*, fx *flænse*, *hæmme*, *kærte*, *næppe* (RP13).
- Afskaffer gennemgående dobbeltformer med *ie/je* til fordel for *je* i ord som *lilje*, *brynje*, *tredje* (og indfører *linje* ved siden af *linie*) (RP16).
- Indfører *dej*, *fej*, *sej* som eneformer i stedet for *dej/dejg* osv. (RP17).
- Stryger stumt *d* i en del ord, fx *jysk*, *kyras*, *tit*, *vask*, *væske*, og gør det i enkelte andre til eneste mulighed, fx *bajads*, *hvidte* (RP18-19).

- Indfører semantisk ordddeling af bl.a. bøjningsformer som *løb-er*, *mand-en* ved siden af den mekaniske *lø-ber*, *man-den* og tillader (anbefaler) deling af *sp*, *st*, *sk* (RP26).
- Giver eksplicitte regler for pausekomma ved siden af de traditionelle grammatiske kommageregler (RP27).

'1955-retskrivningen' afløses af '1986-retskrivningen' (afsnit 3.33).

3.31.2. Indholdsdirektiver: '1955'

'1955-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm der er beregnet for offentlige og private skoler mv. under Undervisningsministeriet og for statstjenesten. Den afløser '1948-retskrivningen' og gælder fra 1955 til 1986, hvor den afløses af '1986-retskrivningen'. Dens statusdirektiver er *Brev 30.11.1953* (se afsnit 2.40.1), *Bek. 29.4.1955 ff.* (se afsnit 2.41.3 og 2.42.2), *Brev 27.9.1955* (se afsnit 2.42.1), *Cirk. 23.2.1956* (se afsnit 2.45.1), *Cirk. 15.3.1984* og *Bek. 15.3.1984* (se afsnit 2.45.4).

Normens primære systematiske og leksikalske indholdsdirektiv er *RO1 1955 ff.* (på grundlag af *Bek.-Leds. 27.2.1892*, *Bek.-Retskr. 27.2.1892*, *Bek. 15.12.1900*, *Bek. 25.2.1902*, *Bek. 22.3.1948* og *Bek. 8.2.1955*), hvortil kommer de supplerende detaildirektiver *Brev 27.9.1955*, *Cirk. 23.2.1956*, *Cirk. 15.3.1984* og *Bek. 15.3.1984* og som supplerende vejledende indholdsdirektiver desuden pausekommabogen *Hansen, Aage 1957*, forkortelsesbogen *Dansk Sprognævn 1975* og ordlisterne *Nationalitetsord 1961* mv. Også den fællesnordiske vejledning *Stavning af russiske navne 1970* kan betragtes som et supplerende vejledende indholdsdirektiv til '1955-retskrivningen'; se evt. (lidt) nærmere i kronologien. Om baggrunden for direktiverne og om deres status og autoritet, se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.42 (om *Dansk Sprognævn 1975* og *Nationalitetsord 1961* mv. dog nedenfor her i afsnit 3.31.2).

RO1 1955-1985 er Sprognævnets første retskrivningsordbog, dvs. *Retskrivningsordbog. Udgivet af Dansk Sprognævn*, der udkom i 19 oplag fra 1955 til 1985.

RO1 1955 er 1. oplag af *Retskrivningsordbog. Udgivet af Dansk Sprognævn. 1955* (XXXII + 299 s.), der udkom 9.12.1955¹²⁷. Den indeholder et forord (s. VII-X), en "Retskrivningsvejledning" ved Erik Oxenvad (s. XI-XXX), selve ordbogen, "Retskrivningsordbog", ved Jørgen Glahder (s. XXXI-XXXII + s. 1-295), en liste over ændringer i forhold til *DRO 1946* (s. 297-298) og en forkortelsesliste (s. 299). I forordet gives en oversigt over officielle retskrivningsdirektiver og -instanser 1775-1955 som baggrund for den aktuelle ordbog, og der gøres kort rede for forholdet til *DRO* og for principperne for medtagelse af ord og for redaktionen i øvrigt. Om forholdet til *DRO 1929* oplyses det at der bortset fra de ændringer som *Bek. 22.3.1948* har medført, "ikke [er] sket principielle ændringer" (s. VIII). Retskrivningsvejledningen er nyskrevet af Erik Oxenvad. Den indeholder i alt 50 paragraffer med regler for retskrivning, inkl.

¹²⁷ Se *Sprø.*, nr. 1622 (med mange henvisninger til avisomtaler mv. 8.12.1955 ff.).

tegn sætning, placeret i de samme 6 hovedafsnit (lydbetegnelsen, store og små bogstaver osv.) som Henrik Bertelsens vejledning i *DRO* og *SRO*. Selve ordbogen indeholder i alt ca. 45.000¹²⁸ opslagsord, placeret strengt alfabetisk (se nærmere nedenfor). Ændringslisten bag i bogen medtager udtrykkeligt kun "de vigtigere ændringer", derimod ikke "tilfælde, hvor forældede eller sjældnere dobbeltformer (som *Ballie*, *Koje*) er udgået" (s. 297; mine kursiveringer). Listen, der indeholder i alt ca. 125 ændringer, er af Arne Hamburger i en anmeldelse af *RO1 1955* (*Hamburger marts 1956*) forøget med ca. 50 ændringer, og jeg har yderligere i forbindelse med et tidligere arbejde noteret en del eksempler (se nærmere i *Galberg Jacobsen 1988*, s. 62).

RO1 1955 var den første officielle retskrivningsordbog efter retskrivningsreformen i 1948 og dermed den første ordbog med små begyndelsesbogstaver i substantiverne (se RP2) og *å* i stedet for *aa* (se RP12). Derudover adskiller den sig fra sin forgænger, *DRO 1923* ff., ved at den indeholder færre dobbeltformer (valgfri former) end forgængeren. Stramningen fremgår af eksemplerne nedenfor under fx RP8, RP16 og RP18 ved at der gennemgående er flere valgfriheder (markeret med parenteser eller skråstreg) til venstre for ændringstegnet (">") end til højre for tegnet.

Også i ordbogens "Retskrivningsvejledning" kan man iagttage en vis stramning eller indsnævring af normen. Den viser sig først og fremmest ved at vejledningen i *RO1 1955* har strøget de mere beskrivende afsnit der var i *DRO*, således fx *DRO*'s generelle afsnit om lydbetegnelsen af vokalerne (§ 5-6) og om reglerne for brugen af stumt *d* (§ 13, jf. RP18-19). En vigtig redaktionel ændring i *RO1 1955* er at rækkefølgen af opslagsord nu er blevet strengt alfabetisk. I *DRO* og dens forgængere stod fx alle sammensætninger med et bestemt ord som førsteled under dette ord, fx *fredløs* og *Fredskov* under opslagsordet *Fred* (og før *Fredag*). Men fra og med *RO1 1955* har rækkefølgen været den rent alfabetiske: *fred* – *fredag* – *fredløs* – *fredskov*. Om den redaktionelle brug af "den lodrette streg", der indføres i *RO1 1955*, se under "1986-retskrivningen", afsnit 3.33.2 (under *RO2 2001*).

RO1 1956 er 2. oplag af *Retskrivningsordbog. Udgivet af Dansk Sprognævn*. Det har samme omfang som 1. oplag. Indholdsmæssigt adskiller *RO1 1956* sig kun fra ordbogens 1. oplag ved at der er foretaget enkelte rettelser (i alt 13 ifølge den korte rettellesliste s. 298), se RP12 og RP24 nedenfor.

RO1 1957 (og de følgende fotografiske optryk til og med 19. oplag, 1985) har ligesledes samme omfang som 1. oplag. Indholdsmæssigt adskiller *RO 1957* ff. sig fra de to første oplag ved yderligere nogle få rettelser (se fx RP2 nedenfor). Rettelserne i 2. og 3. oplag er i *RO1 1957* samlet i én liste s. 298-299.

Brev 27.9.1955 er et kort brev fra Undervisningsministeriet til Dansk Sprognævn med bl.a. en bemyndigelse til at der i *RO1 1955* foretages et par mindre ændringer mht. brugen af små og store bogstaver. Se nærmere nedenfor under RP2.

Cirk. 23.2.1956 er Statsministeriets *Cirkulære [nr. 24] om anvendelse af Å-å i danske*

128 Således i *Galberg Jacobsen 1988*, s. 72. *Hansen, Erik & Galberg Jacobsen 1986*, s. 7, har ca. 50.000.

stednavne. Det fylder ca. en tredjedel side og anbefaler (uanset *Bek. 2.7.1948*) at statstjenesten genindfører å i danske stednavne.

Cirk. 15.3.1984 er kulturminister Mimi Stilling Jakobsens *Cirkulære [nr. 26] om ændring af statstjenesten af Å-å/Aa-aa i danske stednavne*. Det er et kort cirkulære (30 linjer) der ophæver *Cirk. 23.2.1956* og dermed igen giver statstjenesten adgang til at bruge aa i danske stednavne. Se nærmere nedenfor under RP12.

Bek. 15.3.1984 er undervisningsminister Bertel Haarders *Bekendtgørelse [nr. 94] om ændring af bekendtgørelse om ændringer i retskrivningen. (Skrivemåden af danske stednavne med Å-å eller Aa-aa)*. Det er en ganske kort bekendtgørelse (12 linjer) der åbner for at skolernes retskrivning også kan bruge aa i danske stednavne. Se nærmere nedenfor under RP12.

Hansen, Aage 1957 er Aage Hansens bog *Pausekommaet*, der i 1957 blev udsendt som nr. 1 i serien Dansk Sprognævns skrifter. Bogen får sin status som et vejledende indholdsdirektiv til RO1's regler via en henvisning til den fra og med 3. oplag af RO1 (*RO1 1957*, § 41). Den fylder i alt 153 sider, hvoraf den ene halvdel udgøres af systematiske principper, grundregler og detaljer, mens den anden halvdel består af litteraturprøver (til dels med både original grammatisk kommatering og pausekommatering).

Dansk Sprognævn 1975 er Dansk Sprognævns første forkortelsesbog. Den har titlen *Forkortelser. Vejledning udgivet af Dansk Sprognævn* og er if. forordet udsendt "som et supplement til Retskrivningsordbogen", der ikke indeholder forkortelser som opslagsord. Forkortelsesbogen fylder 95 små sider og indeholder to alfabetiske lister: én fra forkortelse til uforkortet udtryk og én den modsatte vej. Listerne er if. oplysning nederst på kolofonsiden udarbejdet af Jørgen O. Jørgensen og Allan Karker og gransket af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg. Derudover indeholder den Allan Karkers artikel "Om forkortelser og deres brug" (s. 85-94), der således kommer til at fungere som den første retskrivningsvejledning for forkortelser. Forkortelsesbogen er normativ i sit sigte og angiver på listerne hvilke af de medtagne forkortelser Sprognævnet "anbefaler som de mest hensigtsmæssige" (s. 6). I 1984 udsendes et 2. oplag med enkelte rettelser (bl.a. *EFG* > *efg* og *HF* > *hff*). Spørgsmålet om forkortelsesvejledningens autoritet berøres ikke eksplicit i bogen, men det fremgår bl.a. af undertitlens "Vejledning" og af den netop citerede passus fra forordet – at nævnet ikke opfatter sin forkortelsesbog som lige så autoritativ som *Retskrivningsordbogen*.

Nationalitetsord 1961 mv. er en række lister med navne på stater med tilhørende indbyggerbetegnelser og nationalitetsadjektiver (fx *New Zealand, newzealænder, newzealandsk*), i hovedsagen udarbejdet og udgivet i et samarbejde mellem de nordiske sprognævn 1961-1994. Listerne indeholder "de former som sprognævnene vil tilråde under hensyn til målet: størst mulig overensstemmelse mellem sprogene" (1961, s. 3), senere nuanceret til: "... de former som sprognævnene kan tilråde. Målet har været at nå en rimelig balance mellem mange hensyn: til hævdevundne danske, norske, svenske, finske og islandske former, til den størst mulige nordiske overensstemmelse, til de internationalt anvendte former og til landenes egne navneformer" (1994, s. 2; tilsvarende i 1973, 1979 og 1987). Indbyggerbetegnelser og nationalitetsadjektiver var i et vist omfang med i RO1 1955, fx *israeler, israelsk* og *schweizer/svejtser, schweizisk/svejtsisk*, hvorimod

statsnavne som *Israel* og *Schweiz/Svejts* ligesom andre proprier ikke var med.¹²⁹ Fra og med *RO2 1986* er såvel statsnavnene som deres afledninger med i ordbogen.

Grundlaget for normbeskrivelsen nedenfor er de nævnte direktiver, primært *RO1 1955*, suppleret med bl.a. Arne Hamburgers liste fra marts 1956. I uddybningen under de enkelte RP'er har jeg desuden kunnet trække på eksempler, formuleringer og (del) konklusioner i mine artikler "Retskrivningen. Fra Dejj til paj" (*Galberg Jacobsen 1988*, specielt s. 55-70), og "Retskrivningsordbogen" (i *sa. 2005b*, specielt s. 111-115).

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver (delvis implicit) oplysning om de behandlede ords stavemåde i '1955-retskrivningen'.

3.31.3. Normprofil: '1955'

	<i>Til sml.: '1948'</i>	'1955'
• RP1	(LAT)	LAT
• RP2	SMÅ	SMÅ
• RP3	ENK	ENK
• RP4	÷E	÷E
• RP5	ENK	ENK
RP6	÷J	÷J
• RP7	(DAN)	(DAN)
• RP8	(FRE)	(DAN, FRE)
• RP9	SÆR	SÆR
• RP10	PLU/SIN	SIN
• RP11	Ø	Ø
• RP12	Å	Å
• RP13	(E)	(E)
• RP14	(Å)	(Å)
RP15	STJ	STJ
• RP16	IE/(JE)	JE
• RP17	EJ	EJ
• RP18	+D	(÷D)
• RP19	(DSK)	(SK)
• RP20	+G	+G
• RP21	(÷H)	(÷H)
• RP22	F, AF	F, AF
• RP23	LL	LL
• RP24	(÷E)	(÷E)
• RP25	(DOB)	(DOB)
• RP26	MEK	MEK/SEM
• RP27	GRA/(PAU)	GRA/PAU

Profilschema for '1955-retskrivningen'

Skemaet viser hvilken stillingtagen '1955-retskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilschemaet for '1948-retskrivningen' anført i kolonne 1. Gråtoning markerer afvigelse i forhold til '1948-retskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for '1948-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

¹²⁹ Den fællesnordiske bestræbelse kom i visse tilfælde til at betyde at listerne anbefalede former som var i modstrid med *RO1 1955*, fx tilrådede 1961-listen *burmaner*, *egyptisk*, *mexicaner* og *schweizisk*, uanset at *RO1 1955* havde *burmeser*, *egyptisk*, *mexikaner* og *schweizer/svejtser*.

3.31.4. Uddybning: '1955'

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: LAT

RO1 1955 er udelukkende sat med latinske bogstaver, men indeholder i øvrigt ikke bestemmelser om brugen af latinsk eller gotisk skrift. Spørgsmålet om indøvelse af gotisk skrift er hermed gledet helt ud af de officielle retskrivningsregler og må herefter snarest betragtes som et anliggende for undervisningsvejledningen i skolefaget dansk.

RP2: Store eller små bogstaver: SMÅ

Med *RO1 1955* udsendes for første gang en officiel retskrivningsordbog hvor appellativerne er skrevet med små begyndelsesbogstaver. Reglerne for brug af små og store bogstaver står i Retskrivningsvejledningens § 7-9 og er helt overvejende i overensstemmelse med reglerne i Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse, *Bek. 22.3.1948*. På nogle punkter er der dog foretaget forskellige justeringer og præciseringer. Af hensyn til overblikket har jeg ved flere af detailproblemerne samlet fremstillingen under '1986-retskrivningen' og kan derfor nøjes med nedenfor at henvise til behandlingen under denne norm.

(1) Efter kolon. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (1).

(2) Navne på offentlige institutioner.¹³⁰ 1948-bekendtgørelsen indeholdt ikke udtrykkelige bestemmelser om brugen af store og små bogstaver i navne på offentlige institutioner. Eksempler som *Ordrup Gymnasium*, *Det kongelige/Kongelige Teater*, *De danske/Danske Statsbaner* pegede dog klart i retning af at der skulle skrives med stort, ligesom også bekendtgørelsens overordnede regel i § 1.III, indledningen, om at også appellativer der blev brugt som proprier, skulle skrives med stort, måtte føre til at fx også navne som *Finansministeriet* og *Statsradiofonien* skulle skrives med stort.

Der var dog i centraladministrationen en vis usikkerhed mht. brugen af store og små bogstaver i sådanne tilfælde, og der dannede sig efterhånden den praksis at i hvert fald ministeriernes navne blev skrevet med lille. Denne praksis kunne bl.a. støtte sig på at Undervisningsministeriet i indledningen til selve 1948-bekendtgørelsen havde skrevet sit eget navn med lille ("de under *undervisningsministeriet* hørende offentlige skoler"; min kursivering). Og i en skrivelse fra Finansministeriet til de øvrige ministerier, med forskellige retningslinjer for trykningen af forslag til finanslov for 1949/50, blev det også fastslået at "Ministeriernes Navne skrives med lille Begyndelsesbogstav" (*Brev 24.8.1948*¹³¹).

Tendensen til at skrive med lille i sådanne tilfælde var så stærk at den – uanset at den måtte siges at stride mod 1948-bekendtgørelsen – blev kodificeret i Retskrivningsvejledningen i 1955-ordbogen:

¹³⁰ Afsnittet "(2) Navne på offentlige institutioner" er en let forkortet og bearbejdet version af afsnittet med samme overskrift i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 164-166.

¹³¹ I *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 165, fejlagtigt anført med datoen 28.8.1948.

Betegnelser for offentlige institutioner skrives som regel med lille begyndelsesbogstav: *regeringen, folketinget, staten, flåden, hæren, kirken, forsvarsministeriet, byrådet, kommunen, magistraten, byretten, landsretten, rigsarkivet*.
(RO1 1955 (1. opl.), § 9.A.1.b).

Reglen var placeret i paragraffens afsnit A.1, der havde overskriften "Enkeltord" (over for afsnit A.2, "To- eller flerleddede egennavne"). Så strengt taget kunne reglen om lille bogstav i navne på offentlige institutioner siges kun at gælde navne der bestod af et enkelt ord, hvad der var yderligere en besynderlighed ved den. I øvrigt blev reglen af de offentlige institutioner der fulgte den, normalt – og konsekvent – opfattet sådan at den også gjaldt flerordsnavne, fx *statens brunkulstilsyn* (se også under '1956-folketingsretskrivningen', afsnit 3.32.4, RP2).

Reglen i RO1 1955 om små bogstaver i navne på offentlige institutioner stod ikke uantastet ret længe. Mindre end et år efter at ordbogen var udsendt, drøftede Dansk Sprognævns arbejdsudvalg foranlediget af en henvendelse fra redaktionen af *Statstidende* om reglen skulle opretholdes. Nævnet nåede til det resultat at det skulle den ikke, men at man i stedet ville anbefale at "faste navne på offentlige institutioner skrives med stort, således f. eks. *Folketinget, Statsministeriet, Ministeriet for Handel, Industri og Søfart (Handelsministeriet)* og øvrige ministerier, *Københavns Magistrat, Århus Byråd, Rigsarkivet, Statsradiofonien, Stednavneudvalget*; ligeledes *Byretten, Landsretten, Magistraten* o.l., hvor disse betegnelser står som et forkortet navn på en bestemt byret osv., hvis identitet fremgår af sammenhængen" (*Dansk Sprognavn* 17.11.1956).

Statstidende gengav Sprognævnets anbefaling af de store bogstaver næsten ordret i den næste udgave af sine *Regler for trykning af og udsendelse af Statstidende* (*Statstid.-Regler* 1.12.1956). Og i det følgende, tredje oplag af RO1 kom muligheden for at skrive med stort også med. Man bevarede dog – primært af hensyn til eleverne i skolen (jf. *DSNÅrb.* 1959/60, s. 11) – den gamle brug af lille bogstav som en valgfri mulighed ved siden af den nye brug:

Navne på offentlige institutioner kan skrives med stort eller lille begyndelsesbogstav: *Folketinget* eller *folketinget*, *Forsvarsministeriet* eller *forsvarsministeriet*, *Højesteret* eller *højesteret*, *Rigsarkivet* eller *rigsarkivet*; derimod *staten, hæren, kirken, kommunen*.
(RO1 1957, § 9.A.1.b).

Den usædvanlige situation at *Retskrivningsordbogen* gav valgfrihed mellem to muligheder, hvoraf Dansk Sprognavn eksplicit anbefalede den ene, varede indtil det med RO2 1986 blev obligatorisk at skrive navne på offentlige institutioner med stort. Se nærmere i afsnit 3.33.4, RP2 (2).

Se i øvrigt nærmere om diskussionen mellem Sprognævnet, *Folketingstidende* og *Statstidende* om skrivemåden af navne på offentlige institutioner i direktivkapitlet, afsnit 2.48.2.

(3) Flerleddede proprier: "Midterordet". Om skrivemåder som *Det kongelige/Kongelige Teater*, se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (3).

(4) Flerleddede proprier: Indledende artikel. Om skrivemåder som *Det/det kongelige/Kongelige Teater*, se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (4).

(5) Bøger, kunstværker, love mv. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (5).

(6) Sammensætninger med proprier. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (6).

(7) Historiske begivenheder mv. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (7).

(8) Proprium eller appellativ? Om skrivemåder som bl.a. *Hovedbanegården/hovedbanegården* og *Nørreport Station/station*, se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (8).

(9) Tiltaleord, titler og titulaturer. Se under '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.4, RP2 (9).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Med RO1 1955 ændres *een, eet* til *én, ét*. Dermed står – foruden fremmedord som *freesia* og *kraal* – kun *viis, viist* 'klog(t)' tilbage som skrivemåder hvor dobbeltskrivning bruges til at betegne lang vokal. Som allerede antydtes af eksemplerne *én, ét*, udvides mulighederne for at bruge accent aigu i andre ord end fremmedord samtidig. DRO og dens forgængere siden 1889 havde udtrykkeligt afvist brugen af accent "i danske Ord" (DRO 1923, § 3). RO1 1955 åbner derimod for at man kan bruge accent i fx *én, dér* og *fór* (præteritum) "til at angive tryk eller lang vokal i tilfælde, hvor det kan lette forståelsen" (§ 4.b). Accent aigu har dermed (bortset fra i *viis, viist*) afløst såvel den længdeangivende dobbeltvokal som det længdeangivende (stumme, understøttende) *e* efter vokal.

I fremmedord indføres der obligatorisk accent aigu "i ord af fransk oprindelse, som ender på trykstærkt *-e*", fx *allé, kupé*, og for at undgå forveksling i ord på trykstærkt *-er*, fx *kanonér, mortér*. Og der er fortsat obligatorisk bortfald af accenten i bøjningsformer, fx *alleen, morterer* (§ 4.a-b).

RP4: Længdeangivende *e*: ÷E

Det stumme slut-*e* i *Purée* (DRO 1923 ff.) bortfalder i RO1 1955: *puré* (men bevares i *portepée*, fra RO2 1986: *portepe/portepé*). Se i øvrigt RP3 (præt. *fór*).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Reglen om enkeltkonsonant foran anden konsonant er stadig eksplicit formuleret i RO1 1955: "Foran en anden medlyd forekommer medlydsfordobling ikke; der skrives f. eks. *datter – døtre, fætter – fætre, lækker – lækre, sikker – sikre, tapper – tapre*" (§ 6, anm. 2).

I en række enkeltord i RO1 1955 reguleres brugen af dobbelt- eller enkeltkonsonant, formentlig for at bringe skrivemåden i bedre overensstemmelse med udtalen. Der indføres således nye obligatoriske dobbeltkonsonanter i fx *bedding, bræddegulv, brædder, Dannebrog, puddel, trussel* og *vædder* (DRO havde valgfrihed bortset fra i *Vædder*, hvor

enkeltkonsonant var obligatorisk). Tilsvarende ændres *DRO*'s bøjningsformer *Budet* og *Budene* i *RO1 1955* til *bud(d)et* og *bud(d)ene* (dog fortsat kun *budene* om 'person som bringer bud'). (*Mark*)*ledet* ændres til *-led(d)et* (*Knæled(d)et* mv. havde valgfrihed i forvejen), og *Spydet* ændres til *spyd(d)et*. Omvendt gøres enkeltkonsonant obligatorisk i *blusel*, *klaner* (insekt), *svindsotig* og *vatersotig* (*DRO* havde *blus(s)el*, *kla(n)er* og *-sottig*), og *skærsliber* indføres ved siden af *skærslipper*. Bestemt form af (*Tømmer*)*lad* ændres fra *-ladet* til *-laddet*.

Derudover sker der en del ændringer i fremmedord uden at de kan siges at afspejle nogen udtaleændring. I en række ord indføres der således dobbeltkonsonant foran suffiks, såvel i nogle ord der tidligere havde obligatorisk enkeltkonsonant, fx *klarinet**tist*, *komplet**tere*, *kornet**tist*, *lorgnet**tere*, *marskallat*, *pamflet**tere*, *rekrut**tere*, som i nogle ord der tidligere havde valgfrihed, fx *kontrollant*, *kontrollere*, *kontrollør*, *modellere*. Desuden kan nævnes bl.a. *a capella* > *a cappella*, *bal(l)istik* > *ballistik*, *katarr* > *katar*, *paddle* (vb.) > *padle*.

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Særbehandlingen i *DRO 1923* (og *SRO 1918*) af bogstaverne *c*, *q*, *w*, *x*, *z* som bogstaver der så at sige står uden for det egentlige danske alfabet (se afsnit 3.27.4, RP7), ophører i *RO1 1955* ved at alle bogstaver nu er samordnet i én alfabetisk række: "a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z, æ, ø, å (aa)" (§ 1). Bogstavet *w*'s status som selvstændigt element i alfabetet håndhæves dog kun her i Retskrivningsvejledningens opregning af alfabetet. I selve ordbogen er ord med *w* indordnet i bogstavet *v*, fx *vedtægt* .. *weekend* .. *veg*.

De fremmede bogstaver har dog stadig deres egen paragraf (§ 2) i Retskrivningsvejledningen, der kort fastslår at *c*, *q*, *w*, *x* og *z* kun bruges "i ord af fremmed oprindelse og i egennavne", bortset fra verbet *at exe*, der er afledt af (bogstavformen) *x*. I en anmærkning til paragraffen pointeres det at der i "mange ord af fremmed oprindelse skrives *ks* i stedet for *x* (*eksamen*, *eksempel*, *eliksir*)", og der formuleres den eksplicitte undtagelse at *x* bevares foran *c* i ord som *excellence* og *excerpere*.

I selve ordbogen erstattes i en række ord fremmede bogstaver af danske. Det er først og fremmest *c* der udskiftes med *k* i en del ord hvor det ikke udtales s, fx *cirka*, *kentaur*, *kortege*, *cricket*, *kyklop* (*DRO*: *circa/cirka*, *Centaur/Kentaur*, *Cortège*, *Cricket/Kricket*, *Cyklop/Kyklop*); jf. også *Markis/Marquis* > *markis* og *Sigøjner/Zigeuner* > *sigøjner*; det nyoptagne ord *saksofon* skrives som anført med *ks* og ikke *x*: *saxofon* (der dog indføres i *RO2 1986*). Der er også eksempler på ændringer i modsat retning: *C* genindføres således i *creme*, *crepe*, *handicap*, *piccolo* (*DRO*: *Kræm*, *Krep*, *Handikap*, *Pikkolo*), og *x* genindføres i *foxterrier*, *oxid/oxyd*, *taxameter* (*DRO*: *Oksid/Oksyd*, *Foksterrier*, *Taksameter*); jf. også *Tjekker* > *czeker/tjekker*. Nogle af de nyindførte staveformer (fx *handicap* og *creme*) ændres igen i '1986-retskrivningen', se nærmere i figurerne "Målrettede ord" og "Omtumlede ord" i afsnit 3.33.4, RP7 og RP8. – Se evt. flere eksempler i *Galberg Jacobsen 1988*, s. 67 og 69, og i ordlisterne RP7a–e (afsnit 4.10–14).

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN, FRE)

Som noget nyt indeholder *RO1 1955* ikke et særligt afsnit om stavning af fremmedord svarende til afsnittet ”Fremmedord” i *DRO 1946*, s. XIII-XV. Det betyder dog ikke at alt fremmedordsrelevant stof er udgået af Retskrivningsvejledningen. Som nævnt ovenfor under RP7 er der jo stadig en lille paragraf om de fremmede bogstaver (§ 2), og der er ligeledes stadig en paragraf om brug af accent aigu i (bl.a.) fremmedord (§ 4, se ovenfor under RP3). Tilsvarende er indholdet af *DRO*’s § 22 om dobbelt- eller enkeltskrivning i bl.a. bøjningsformer af fremmedord fordelt på forskellige mere almene paragraffer i *RO1 1955*, specielt § 6, anm. 1, og § 25 (se RP25 nedenfor).

De ændringer der gennemføres i enkeltord i ordbogens alfabetiske del, viser at de principper for betegnelsen af konsonant- og vokallyde der stod i *DRO 1923 ff.* (og i *Bek. 1892*), stadig er de rådende. Der er således relativt mange fordanskninger af fremmedords stavemåde i *RO1 1955*, men samtidig er der også en del eksempler på ændringer i modsat retning, fra fordansket til (mere) genuin form.

Som eksempler på fordanskninger kan nævnes (se også ovenfor under RP7): *Ampère*, *Misère* > *ampere*, *misere*; *Façade*, *Façon* > *facade*, *facon*; *Coutume* > *kutyme*, *distrain* > *distræt*, *Feuilleton* > *føljeton*, *Milieu* > *milieu*/*miljø*, *Renaissance*/*Renæssance* > *renæssance*, *Routine*/*Rutine* > *rutine*, *Terrain*/*Terræn* > *terræn*, *Vigueur*/*Vigør* > *vigør*.

Og som eksempler på ændringer i retning af mere genuine former kan nævnes (se også ovenfor under RP7): *Bulevard* > *boulevard*, *Karri* > *karry*, *Odør* > *odeur*, *Plaid*/*Plæd* > *plaid*, *Ponni*/*Pony* > *pony*, *Remb(o)urs* > *rembours*, *R(o)ulade* > *roulade*, *Ræk* > *reck*, *Turkis*/*Tyrkis* > *turkis*, *Vermut* > *vermouth*/*vermut*.

Nogle af de nyindførte stoveformer (fx *milieu*/*miljø* og *odeur*) ændres igen i ’1986-retskrivningen’, se nærmere i figurerne ”Målttede ord” og ”Omtumlede ord” i afsnit 3.33.4, RP7 og RP8. – Se evt. flere eksempler i *Galberg Jacobsen 1988*, s. 67-70, og i ordlisten RP8 (afsnit 4.15).

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

Retskrivningsvejledningens afsnit ”Sammenskrivning og adskillelse af ord” (§ 13-21) er i *RO1 1955* forkortet så det kun fylder ca. 2 sider mod de ca. 5 sider i *DRO*. Det har bl.a. betydet at ’stockholmerretskrivningens’ mantra om at undgå unødvendig sammenskrivning (se afsnit 3.28.4, RP9) er strøget, men i øvrigt er reglerne (og deres disposition) stort set som i *DRO*. Om netop retskrivningsproblemet sær- og sammenskrivning fremhæves det da også i bogens forord (s. VIII-IX) at ”[d]e gamle regler om sammenskrivning af ord er .. bibeholdt, f. eks. *være ovenpå*, men *sidde oven på læsset*; endvidere skrivemåder som *af sted*, *i dag*, *i fjor*, *i øvrigt*, idet disse skrivemåder stadig må anses for de naturligste”. Redaktionen er dog øjensynlig klar over at det er et område hvor sprogbrugen er vaklende, og tilføjer: ”ved bedømmelse af skriftlige opgaver vil det dog være urimeligt at betragte afvigelser fra disse regler som fejl”.

Uanset erklæringen om bibeholdelsen af de gamle regler indføres der i paragraffen om talord (§ 16) en ny regel om at forbindelser af tiere og enere, altså tal under 100, skal

skrives i ét ord, mens det kun er forbindelser af tusinder, hundreder og tiere der fortsat skal skrives i flere ord: *tre tusinde seks hundrede og niogtyve, den niogtyvende, tretiseks, femtitre*. Baggrunden for at indføre sammenskrivning af tal under 100 kan have været et ønske om overensstemmelse med de nyoptagne nordiske talord af typen *tretiseks*, der næppe (burde) kunne skrives *treti seks* mv. Det har muligvis også spillet ind at det først og fremmest er relativt små tal der også bruges som ordenstal, og at det muligvis har kunnet virke særlig stødende at skulle tilføje ordinalsuffixet *-ende* til en særskreven forbindelse, fx *ni* og *tyvende*.

I selve ordbogen indføres der enkelte nye sammenskrivninger: *forude* (hvorimod *bag ude* først ændres til *bagude* i RO2 1986), *hertillands*, *ligesådan*, *størsteparten*.

RP10: Verbernes pluralisbøjning: SIN

Bestemmelserne om brug af verbets pluralisformer (DRO 1946, § 47) er udgået helt af Retskrivningsvejledningen i RO1 1955, og der er således ikke efter 1955-normens primære indholdsdirektiv mulighed for at bruge pluralisformer af verberne ved pluralis-subjekt. Men i og med at *Bek. 15.12.1900* endnu ikke er sat ud af kraft – det sker først med *Lov-Retskr. 14.5.1997* – er det stadig teoretisk muligt at følge den gamle regel om kongruensbøjning af finitte verbaler. Der er imidlertid ikke noget der tyder på at denne mulighed har været udnyttet i praksis i hverken '1955-' eller '1986-retskrivningen'. Se også om Erik Oxenvads vurdering i afsnit 3.28.4, RP10.

RP11: Ét eller to ø-tegn: Ø

Bemærkningen i DRO og SRO (se afsnit 3.27.4, RP11) om at både den lukkede og den åbne ø-lyd betegnes med ø, er udgået. Spørgsmålet om en ortografisk skelnen mellem to ø-tegn til betegnelse af forskellig åbningsgrad er efterhånden helt forsvundet ud af retskrivningsdebatten¹³², og der er således ikke længere grund til at behandle problemet i de officielle retskrivningsdirektiver.

RP12: Dobbelt-*a* eller bolle-*å*: Å

Med RO1 1955 udsendes for første gang en officiel retskrivningsordbog hvor der er brugt bolle-*å* og ikke *aa* i ord som *dåse*, *må*, *åben*, *ålborgenser*, og hvor dette *å* er placeret som alfabetets sidste bogstav. Reglerne for brug af *å* over for *aa* i Retskrivningsvejledningens § 2 er altovervejende i overensstemmelse med reglerne i *Bek. 22.3.1948*. Den centrale bestemmelse om at der bruges *å* i sprogets almindelige ord, står således uantastet i RO1.

132 En af de sidste der plæderede for brug af både ø og ö, er *Bojesen, C.B. 1.3.1921*. Jf. også følgende udtalelse af Otto Jespersen: "Allerede i mine skoledage adskilte jeg i skrift ø og ö i overensstemmelse med Stockholtermødet. Jeg gør det endnu uvilkårligt når jeg skriver med pen eller blyant, og har gennemført det i nogle av mine bøger. Men på maskine er jeg for lad til at skrive ö, der kræver to bevægelser, og da adskillelsen, skønt den er reel, ikke har større betydning, trykker jeg nutildags overalt ø". (*Jespersen, O. 1938*, s. 228).

Også bekendtgørelsens bestemmelse om at der ligeledes bruges *å* i nordiske (altså også danske) stednavne, står højt placeret i paragraffens indledningsformulering. Der gøres dog i en anmærkning opmærksom på at der if. Statsministeriets *Bek. 2.7.1948* er givet adgang til ”indtil videre” at bruge *aa* i danske stednavne. Denne dispensation svækkes imidlertid allerede fra ordbogens 2. oplag (*RO1 1956*) af en tilføjelse om at Statsministeriet siden sit *Cirk. 23.2.1956* har anbefalet at der bruges *å*. Skole- og statsretskrivningen havde dermed igen nærmet sig hinanden: Skoleretskrivningen måtte stadig anses for at være forpligtet til at bruge *å* i danske stednavne, og statsretskrivningen havde ligeledes fået besked på at *å* var hovedreglen, og at *aa* kun kunne benyttes ”hvor afgørende omstændigheder taler derfor” (*Cirk. 23.2.1956*).

Den statslige loyalitet over for bolle-*å* holdt indtil 1983 da Kulturministeriet (som i mellemtiden havde overtaget ansvaret for statstjenestens retskrivning) med *Cirk. 15.3.1984* igen gav statstjenesten adgang til at bruge *aa* i danske stednavne. Og med den samtidigt udsendte *Bek. 15.3.1984* åbnede Undervisningsministeriet nu også for at skolens elever kunne bruge *aa* i (visse) danske stednavne med *å/aa*. Tilladelsen blev til at begynde med tolket relativt restriktivt, men blev i løbet af ’1986-retskrivningen’ åbnet til en generel mulighed for at bruge *aa*-skrivemåder i de navne hvor de lokale myndigheder havde ønsket det, og hvor Stednavneudvalget i overensstemmelse hermed havde markeret det i sin liste over autoriserede danske stednavne. Se nærmere under ’1986-retskrivningen’, afsnit 3.33.4, RP12. Og se også i direktivkapitlet, afsnit 2.45, om baggrunden for de forskellige ændringer af forholdet mellem *å* og *aa*.

Som nævnt under ’1948-retskrivningen’, afsnit 3.30.4, RP12, var det nye *å*-tegn med *Bek. 8.2.1955* blevet placeret som alfabetets sidste bogstav, hvorimod hverken 1948- eller 1955-bekendtgørelsen tog stilling til placeringen af det gamle *aa*, der jo stadig blev brugt i personnavne og til dels visse stednavne. Det gjorde derimod Retskrivningsvejledningen i *RO1 1955*, der i § 1 lod alfabetet slutte med bogstaverne *æ*, *ø*, *å* (*aa*), og i § 2 yderligere slog fast at ”[n]avne med *å* og navne med *aa* alfabetiseres sammen”. Det havde naturligvis først og fremmest betydning for navne hvor *aa* udtales som *å*, men at det også gjaldt ord hvor *aa* (kan) udtales som *a*, fremgik af at ordet *kraal* (med betydningsforklaringen ’hottentotby’) i ordbogens alfabetiske del var placeret mellem *krøsus* og *krås*. I den følgende retskrivningsordbog, *RO2 1986*, slås det eksplicit fast at *aa* alfabetiseres som *å* uanset om det udtales som en *å*-lyd eller som en (enkelt) *a*-lyd. Se nærmere i afsnit 3.33.4, RP12.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

Allerede i *DRO* var den komplicerede *e/æ*-paragraf nedlagt, og dens indhold fordelt på andre paragraffer. I *RO1 1955* tages skridtet fuldt ud, og de systematiske detailbestemmelser om fordelingen af *e* og *æ* til betegnelse af kort *æ*-lyd forsvinder helt ud af Retskrivningsvejledningen.

I selve ordbogen sker der en del ændringer i stavningen af enkeltord, primært således at tendensen (der fortsætter og forstærkes i *RO2 1986*) går i retning af *e*. I *RO1 1955* af-

skaffes der således en række *æ*-skrivemåder, og følgende *e*-skrivemåder bliver obligatoriske: *bjerg, elm, esp, fjeld, helle, helleristning, hjelm, jern, kerne, krebs, remse, stemmejern, stente, verpe*. Ændringer i modsat retning ses dog også, således ved *flænse, hæmme, kæltring, læns, lænse*, der alle skulle skrives med *e* i DRO, og ved *kærte* og *næppe*, der tidligere havde haft dobbeltform (og som for *kærtes* vedkommende fik det igen i 1986).

RP14: o eller aa(å): (Å)

Forholdet *o/å* behandles fra RO1 1955 ikke længere i Retskrivningsvejledningen. Der er ikke ændringer i enkeltord mht. *o/å*.

RP16: ie eller je i tryksvag stavelse: JE

Der er ikke i RO1 1955 en generel regel for brug af *i/j* efter kort stavelse på *l, n* og blødt *d*. Af behandlingen af de enkelte ord i ordbogen fremgår det imidlertid at der ikke længere (som i DRO og *Bek. 1892*) er valgfrihed i disse tilfælde, men at der gennemgående kun kan skrives *j*: *balje, batalje, bataljon, detalje, detaljere, emalje, emaljere, føljeton, lilje, medalje, medaljon, patrulje, portefølje, talje, tilje, vilje; brynje, mønje, pinje; midje, smedje, tredje, vidje*. Derudover indføres ved siden af *linie* og *liniere* formerne *linje* og *linjere* som valgfri skrivemåder (eneformer fra 2001).

RP17: Diftonger: EJ

I de tidligere valgfri skrivemåder *dej(g), fej(g), sej(g)* stryges det stumme *g*, og *dej, fej, sej* bliver eneformer.

RP18: Stumt d generelt: (÷D)

Retskrivningsvejledningen indeholder fra og med RO1 1955 ikke længere regler om stumt *d*.

I ordbogens alfabetiske del er der reguleret mht. stumt *d* i en række ord. Allerede i DRO 1938 (3. udgaves 2. oplag!) havde Glahder diskret taget fat på saneringen af stumme *d*'er ved stiltiende at ændre *gridsk* og *tradske* til *grisk* og *traske* (vedtaget i Retskrivningsudvalget i 1925, se nærmere i afsnit 3.28.4, RP19). I RO1 1955 stryges yderligere det obligatoriske *d* i *vædske*, og *væske* gøres til eneform. Ellers foregår saneringen ved at en tidligere sideform med *d* stryges og formen uden *d* gøres til eneform: *fore* 'sætte for i', *fænrik, jysk, knallert, kullet, kyras, tit, vask, vaske*. Også indførelsen af kortformerne *bror, far* og *mor* ved siden af *broder* osv. kan nævnes i denne forbindelse. Stumt *d* konsolideres dog også i nogle ord: Substantivet *Godter/Gotter* ændres til *godter*, de tidligere anbefalede sideformer med *d* gøres nu til eneformer i *bajads, hvidte, morads*, og sideformen *slabberads* gøres (for en kortere bemærkning, se afsnit 3.33.4, RP18) til eneform.

RP19: Stumt d i forbindelserne dsk og nds: (SK)

Se ovenfor under RP18.

RP20: Stumt g: +G

Retskrivningsvejledningen indeholder fra og med *RO1 1955* ikke længere regler om stumt *g*.

I ordbogens alfabetiske del ændres *baglæn(g)s*, *forlæn(g)s* og *sidelæn(g)s* til *baglæns*, *forlæns* og *sidelæns*. Om ændringen *Dej(g) > dej* osv., se ovenfor under RP17.

RP21: Stumt h: (÷H)

Retskrivningsvejledningen indeholder fra og med *RO1 1955* ikke længere regler om hvornår der skrives *h*, og hvornår der ikke gør. Stumt *h* stryges i ordbogens alfabetiske del ved fordanskningen af *thuja* til *tuja* og genindsættes i fremmedordene *rhinsk*, *rhinskvin*, *vermouth* (*DRO*: *Vermut*).

RP22: v eller f : F, AF

Retskrivningsvejledningen indeholder fra og med *RO1 1955* ikke længere regler om brugen af *v/f* foran *t*. Muligheden for både at skrive *groft* og *grovt* (formentlig svarende til de forskellige udtaler) i neutrum, fremgår stadig under opslagsordet *grov*.

RP23: kunne, skulle og ville: LL

RO1 1955 er den første officielle retskrivningsordbog der fastslår at modalverberne *kunne*, *skulle* og *ville* i præteritum skrives uden *d*, altså *kunne*, *skulle* og *ville*. Det fremgår dels af Retskrivningsvejledningens § 31, dels af bøjningsoplysningerne under det enkelte verbum i ordbogens alfabetiske del. På baggrund af en henvendelse fra foreningen Dansk Sprogværn var der i 1956 i Dansk Sprognævn en drøftelse af mulighederne for en genindførelse af præteritumsformerne med *d*. Resultatet af drøftelsen blev at formerne med dobbeltkonsonant blev fastholdt, og siden da har spørgsmålet ikke været drøftet i sprognævnets regi. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.43.2.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

(a) Substantiver på trykstærk vokal behandles i *RO1 1955* på samme måde som i *DRO*.

(b) Verber på trykstærk vokal tilføjede i *DRO* endelserne *-r* og *-s* uden indskud af *e*, uanset hvilken vokal de endte på. I *RO1 1955*, § 32, deles verberne i to grupper, dem der ender på *-i* og *-u*, og dem der ender på en anden vokal. De verber der ender på *-i* og *-u*, indskyder et *e* før endelsen, fx *rier*, *befries*, *duer*¹³³, de øvrige tilføjer endelsen direkte, fx *ser*, *ses*, *tror*, *bebos*, *syr*, *fornys*, *dør*, *undgås*.

(c) Adjektiver på trykstærk vokal har i *RO1 1955* fået deres egen, korte, paragraf (§ 29). Det fastslås her at sådanne adjektiver ”normalt ikke [får] *-e* i bestemt form og flertal”, med den tilføjelse at der dog valgfrit kan skrives *ny* eller *nye*, *fri* eller *frie*.

133 I 1. oplag af *RO1 1955* er præsensformen i ordbogens alfabetiske del skrevet *dur* uden *e*, men er rettet til *duer* i 2. oplag, *RO1 1956*, og de følgende oplag.

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

(a-b) Ord med **hovedtryk** på sidste stavelse skal i *RO1 1955* fortsat have fordoblet konsonanten efter kort vokal, fx *fabrikker*. Ord der ender på en stum konsonant, skrives dog med enkelt konsonant, enten direkte tilføjet, fx *buffeter*, eller med en apostrof før bøjningsendelsen, fx *buffet'er*. Muligheden for at bruge apostrof er ikke nævnt under de enkelte ord i selve ordbogen, men fremgår kun af Retskrivningsvejledningen (§ 25 og 49).

(c) Ord med **bitryk** på sidste stavelse behandles stadig forskelligt i Retskrivningsvejledningen og i ordbogens alfabetiske del. I Retskrivningsvejledningen gives der en generel valgfrihed, fx *punktum(m)et*, *leksikon(n)er*. Denne valgfrihed er imidlertid ligesom i *DRO* ikke slået igennem ved alle ord, idet fx bestemt form af *kolon* i både *DRO* og *RO1 1955* skrives med enkeltkonsonant, *kolonet*, mens fx *facit* har obligatorisk dobbeltkonsonant: *facit'er*. Se flere eksempler i ordliste RP25c (afsnit 4.33).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK/SEM

Den vigtigste ændring af orddelingsreglerne i *RO1 1955* (§ 10-12) er at usammensatte ord ikke længere kun kan deles mekanisk, fx *ta-bet*, *læ-ser*, *sak-sen*, *man-den*, men også semantisk således at "hele stammen står på 1. linie", fx *tab-et*, *læs-er*, *saks-en*, *mand-en*. Det er dog en forudsætning at endelsen indeholder mindst en vokal og en konsonant, og at der ved udgangen af linjen kommer til at stå en konsonantforbindelse der kan stå sidst i et ord. (§ 12.1-2). Af eksemplerne fremgår det at det gamle forbud mod at dele diftonger "midt i diftongen" ikke længere gælder (*ve-jen/vej-en*). Også det andet gamle forbud mod at dele *sp*, *st*, *sk* sættes ud af kraft, ja det er nu ligefrem hovedreglen at der deles før konsonantforbindelsens sidste konsonant i fx *bis-pen*, men det tillades også som en undtagelse (§ 12.2.a) at lade være med at dele mellem de to konsonanter, fx *bi-spen*. Reglen om orddeling før konsonantforbindelsens sidste konsonant sættes i § 12.2.b ud af kraft for ord der ikke har tryk på første stavelse. Her gælder i stedet "*madras-reglen*"¹³⁴, der foreskriver deling foran konsonantforbindelsen, altså fx *ma-dras*, *fa-brik* (og ikke *mad-ras*, *fab-rik*).

RP27: Kommatering: GRA/PAU

(a) **To kommasystemer.** I Retskrivningsvejledningens § 34 i *RO1 1955* får sprogbrugerne eksplicit tilladelse til at "vælge mellem grammatisk kommatering og pausekommatering", og der gives i hhv. § 37-40 og § 41 retningslinjer for de to systemer. Der er ikke noget nyt i at der er regler for grammatisk kommatering – det var der også i *DRO 1923* ff. (og i *SRO 1918*). Men det er nyt at der i 1955-ordbogen også gives konkret vejledning i brug af pausekommatering – her havde *DRO* og *SRO* indskrænket

134 Termen "*madras-regel*" er ikke brugt i denne eller senere retskrivningsordbøger. Jeg har vist fået den (og den tilsvarende "*æble-regel*" (se afsnit 3.27.4, RP26) fra Arne Hamburger, Dansk Sprogævn.

sig til at tillade at man kunne følge ”det lydlige Princip” (§ 50), men uden at give anvisninger på hvordan man kunne gøre det.

¹³⁵Efter 1948-reformen var savnet af en retskrivningsordbog der var i overensstemmelse med den nye retskrivning, blevet mærkbart, og flere debatindlæg i lærerblade mv. var præget af forventningerne til den nye ordbog – også med hensyn til kommateringen. Skoleinspektør Aage H. Petersen opfordrede i nov. 1952 i artiklen ”Tegnsætningsproblemer” Undervisningsministeriet til at lade udarbejde en vejledning i pausekommatering. Og i oktober 1954 indleverede han sammen med overlærer, cand.mag. Sven Brüel, dr.phil. Aage Hansen (se nærmere nedenfor) og overlærer Lars Nielsen en adresse med et forslag til regler for pausekomma til Undervisningsministeriet (*Adresse okt. 1954*). Forslaget, der også blev trykt i lærerbladene *Folkeskolen*, *Den Danske Realskole*, *Gymnasieskolen* og *Unge Pædagoger*, indeholdt to hovedregler:

1. Komma sættes (hvis ikke andet tegn anvendes) hvor en pause ikke kan udelades.
2. Komma bør sættes hvor en pause vil tjene til at lette opfattelsen eller til at forebygge misforståelse.

(*Adresse okt. 1954*, her citeret fra *Folkesk.*, 1954, s. 1222).

Derudover bestod forslaget af en indledning der bl.a. advarede mod at sætte komma af rent grammatiske grunde, og af en række eksempler. Det var ledsaget af en liste over personer der tiltrådte det, bl.a. C.A. Bodelsen, A.N. Brorson Fich, Karl Hårbøl, Arne Hamburger, Martin A. Hansen, Mogens Nissen, Mikal Rode, Johannes Smith, Jarl Wagner Smitt, C. Sparre Ulrich. Med forslaget til pausekommaregler fulgte desuden en opfordring til Undervisningsministeriet om at optage det i den kommende udgave af retskrivningsordbogen ved siden af den hidtidige vejledning i grammatisk kommatering.

Pausekommaets forkæmpere havde altså – i hvert fald midlertidigt – skåret ned på kravene: Målet var ikke at få indført pausekommaet i stedet for det grammatiske komma, men blot at få en officiel vejledning i pausekommaet svarende til den der ”altid” havde været givet for det grammatiske komma. Det beskedne ønske blev imødekommet. Da *RO1 1955* udkom i december 1955, indeholdt den som noget nyt lidt over en side med vejledning i pausekommatering (se nærmere nedenfor).

Ligebehandlingen af de to kommateringssystemer i *RO1 1955* gav anledning til en vis usikkerhed med hensyn til skolens valg af kommanorm(er). *Den Danske Realskole* citerede i en redaktionel artikel (*DaRealsk.* 6.2.1956) en række spørgsmål fra en skoleinspektør der øjensynlig havde opfattet valgmuligheden mellem grammatisk kommatering og pausekommatering som noget nyt og problemskabende. Inspektøren havde bl.a. rejst det pædagogisk-praktiske problem om det var den enkelte lærer der bestemte formen for kommateringen i sine fag, eller om skolens leder kunne og burde tage

135 Resten af afsnittet ”(a) To kommasystemer” er en let bearbejdet (og forkortet) redaktion af afsnittet ”Pausekommaregler i Retskrivningsordbogen” i *Galberg Jacobsen 1993b*, s. 30–31.

beslutningen for hele skolen. Og kunne fx en matematiklærer forlange grammatiske kommaer "i de geometriske forklaringer" hvis dansklæreren tillod pausekommaer? Inspektøren fik ikke svar på sine mange spørgsmål i bladet, men spørgsmålene gav bladets redaktør anledning til at lægge skylden for forvirringen på "tilladeligheden af to slags kommatering" og til at fremsætte ønsket om ét kommasystem til afløsning af valgfriheden: "Retskrivningsordbogen burde have fastsat én kommatering som den officielle – hvilken af dem, er af underordnet betydning" (smst., s. 75–76).

(b) Grammatisk komma. Reglerne for grammatisk kommatering i '1955-retskrivningen' står i § 37–40 i *RO1 1955*. De er i princippet de samme som i *DRO 1923* ff. og i *SRO 1918* (beskrevet ovenfor under '1892-retskrivningen, afsnit 3.27.4, RP27). Det er således stadig en hovedregel at der sættes komma mellem helsætninger og omkring ledsætninger (§ 38.a-b; se afsnit 3.27.4, RP27, pkt. 1–2), ligesom der stadig sættes komma ved opremsninger, appositioner og særlig selvstændige led (§ 39; se afsnit 3.27.4, RP27, pkt. 3). Og også i *RO1 1955* er der undtagelser som sætter de sædvanlige kommaregler ud af spil (§ 40; se afsnit 3.27.4, RP27, pkt. 4). Undtagelserne angår stort det de samme konstruktioner som i *SRO 1918* mv. De hidtidige reglers formelle valgfrihed mellem komma og ikke-komma er dog i nogle tilfælde erstattet af obligatorisk ikke-komma, således "når det ikke kan afgøres, hvor bisætningen begynder" (§ 40.2.b), fx i sætningsknuder (*Så let havde jeg ikke ventet det ville gå*) og foran den anden af to sideordnede ledsætninger med "fælles indledningsord" (*Jeg vågnede, da klokken slog syv og fabriksfløjterne begyndte at pibe*).

(c) Pausekomma. Vejledningen i pausekommatering står i *RO1 1955*, § 41. Den består ligesom det ovenfor nævnte forslag fra Brüel mfl. af to hovedregler og en række eksempler. Ordbogens vejledning adskiller sig dog fra forslaget ved at eksemplerne i højere grad er kommenteret og forsynet med (delvis grammatisk formulerede) forklaringer og regler. De to hovedregler har i *RO1 1955* denne ordlyd:

Komma sættes kun i følgende tilfælde:

1) hvor der nødvendigvis må være en pause eller et andet lydligt skel (ændring af tonehøjde eller -styrke) og der ikke er andet tegn.

2) hvor en pause vil tjene til at lette opfattelsen eller til at forebygge misforståelse.
(*RO1 1955*, § 41).

Og som eksempler anføres bl.a. følgende (i hovedsagen grupperet og kommenteret som i Retskrivningsvejledningen; nummereringen og overskrifterne er dog mine):

[1. Opremsningskomma]

Han er både gammel, gnaven(,) og kedelig.

Dette er en ny, ikke tidligere anvendt metode.

Du har ret, jeg uret.

Befolkningen lever dels af landbrug, dels af fiskeri.

(Komma mellem sideordnede led, der ikke er forbundet ved hjælp af bindeord).

[2. Meningskomma]

Vejledningen anbefaler, jævnligt at undersøge om der er falsk træk i ovnen.

Det vedtoges, straks at forny lånet.

(Ordene *jævnligt* og *straks* kan formelt høre til både det foregående og det efterfølgende; komma viser den rette sammenhæng).

Han tav, og protesterede ikke mere (*ikke mere* bestemmer kun *protesterede* og *ikke tav*).

De troede at vi kom, og havde købt kager (*havde købt* er sideordnet med *troede* og ikke med *kom*).

[3. Parenteskomma]

Jensen, den gamle gartner, var her i går.

Du må skynde dig at komme, Henrik.

Jensen, som tidligere har været gartner hos os, var her i går.

Det må være svært, især for hans kone.

At han er vred er naturligt nok, hvad du vist må indrømme.

(Komma omkring indskud – navnetillæg, tiltaleord, parentetiske henførende bisætninger – og for parentetiske tilføjelser).

[4. Sammenfatningskomma]

Den sidste bog forfatteren har udsendt, er efter min mening hans bedste.

At han altid har vist sig så ærlig og redelig, vil forhåbentlig engang komme ham til gode.

(Komma efter et langt led i sætningens begyndelse).

I betragtning af at de grammatiske kommaregler i *RO1 1955* (kun) fylder lige godt to sider, og i betragtning af at pausekommaereglerne ifølge deres natur kræver en mindre detaljeret udformning end de grammatiske regler, kan omfanget – én side – af pausekommaereglerne i 1955-ordbogen næppe siges at være urimeligt. Ikke desto mindre føltes vejledningen utilstrækkelig af mange sprogbrugere der var positive over for det ”nye” system, men som samtidig var usikre over for hvordan de skulle håndtere det i praksis. Mindre end to år efter *RO1 1955* udsendtes da også som første bind i serien Dansk Sprognævns skrifter Aage Hansens bog *Pausekommaet* (1957), der ligesom Holger Sandvads pjece fra 1920 (se afsnit 3.28.4, RP27) var en kombineret argumentation for og vejledning i pausekommatering. De tidligere nævnte to hovedregler i *Adresse okt. 1954* er hos Aage Hansen reduceret til én:

Systemets retskrivningsvejledning behøver kun én paragraf: brug komma i overensstemmelse med den måde hvorpå du selv udtaler det skrevne når du vil være sikker på at det opfattes efter hensigten!

(*Hansen, Aage 1957*, s. 14).

Som det allerede antydes af (ikke-)kommatering i det netop anførte citat, bruger Aage Hansen relativt få kommaer i sin pausekommatering. Det fremgår også af følgende citat fra bogens forord:

Kære læser! lad Dem ikke forskrække af de mange sider jeg har skrevet om noget så ubetydeligt som kommaer. Hvis De blot ønsker at orientere Dem med hensyn til brugen af kommaer efter det ikke-grammatiske system, pausesystemet, behøver De ikke at læse alt hvad der står på de følgende sider. Jeg vil så anbefale at begynde med at se på sprogprøverne side 27 følgende, de vil give Dem et almindeligt indtryk af hvad det drejer sig om og hvordan den "nye" metode for kommasetning virker, og jeg tror faktisk at man alene ved opmærksomt at gennemgå stykkerne og sammenligne deres kommatering vil være i stand til at lære at sætte komma efter de nye principper. Men ønsker man nærmere besked om principperne bør man læse de to foregående kapitler, og vil man, f. eks. som dansklærer, have detaljerne med vil man finde disse omtalt i det fjerde kapitel. (*Hansen, Aage 1957*, s. 7).

Jeg kommer ikke nærmere ind på detaljerne i Aage Hansens kommateringsvejledning, men henviser generelt til bogen selv, specielt s. 99-149. – Udsendelsen af Aage Hansens pausekommabog gav anledning til en del reaktioner i pressen. Se nærmere i *Galberg Jacobsen 1993b*, s. 32-33.

3.32. '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.)

3.32.1. Hovedtræk: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.)

'1956-folketingsretskrivningen' viderefører '1871-rigsdagsretskrivningen' (afsnit 3.23) og er en officiel retskrivningsnorm til brug for Folketinget 1956 ff. – Normens statusdirektiver er forskellige vejledninger fra Folketingets ledelse: *FolktRetskr. okt. 1956*, *FolktRetskr. okt. 1986* mfl. (se nedenfor under "Indholdsdirektiver" i afsnit 3.32.2). Dens specifikke indholdsdirektiver er til dels de samme vejledninger mv. (se ligeledes nedenfor), og dens grundlæggende leksikalske indholdsdirektiver er derudover de gældende officielle retskrivningsordbøger, dvs. Dansk Sprognævns retskrivningsordbøger, *RO1 1955* og *RO2 1986* ff.

'1956-folketingsretskrivningen' kan ligesom '1871-rigsdagsretskrivningen' overordnet karakteriseres som en norm der principielt undgår dobbeltformer og andre valgfriheder, men som i øvrigt er i generel overensstemmelse med de gældende undervisningsministerielle normer. 'Folketingsretskrivningen' foreligger i to successive versioner der har samme normprofil, og som kun adskiller sig fra hinanden med hensyn til et par detaljer. De to versioner kan i øvrigt kort karakteriseres som i det følgende:

- **1956-versionen** svarer på næsten alle punkter til '1955-retskrivningen'. I tilfælde hvor '1955-retskrivningen' har valgfrihed, fravælges dog gennemgående den ene mulighed. Folketingsretskrivningen foretrækker således mekanisk orddeling frem for semantisk (RP26) og grammatisk komma frem for pausekomma (RP27), ligesom der ved enkeltord og ordformer som regel foreskrives brugt en bestemt af to eller flere valgfri former, fx *czeker, forespørgslen, fortrinnet, linje, miljø, taknemlighed* (frem for *tjekker, forespørgselen, fortrinet, linie, milieu, taknemmelighed*). – Om ændringer i forhold til den senest foregående version af 'rigsdagsretskrivningen', se RP-koderne mærket (+) i kolonnen '*Folketinget*' 1956-version i profilschemaet nedenfor i afsnit 3.32.3. Se i øvrigt nærmere ovenfor i "Hovedtræk" for '1955-retskrivningen', afsnit 3.31.1.
- **1986-versionen** forholder sig til '1986-retskrivningen' på principielt samme måde som 1956-versionen forholder sig til '1955-retskrivningen'. Også her foretrækkes fx grammatisk komma frem for andre kommateringsmuligheder, ligesom de relativt mange nye dobbeltformer i '1986-retskrivningen' danner grundlag for udvælgelse af bestemte former til brug i Folketinget, fx *barselorlov, camouflere, fornyes, forpligtelse, hæfte, mønsteret, simpelt hen, uforudselig* (frem for *barselsorlov, kamuflere, fornys, forpligtigelse, hefte, mønstret, simpelthen, uforudseelig*). – Se i øvrigt nærmere i "Hovedtræk" for '1986-retskrivningen', afsnit 3.33.1.

3.32.2. Indholdsdirektiver: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.)

'1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.) er en officiel retskrivningsnorm til brug for Folketinget. Den er en videreførelse af '1871-rigsdagsretskrivningen' (1871-1948, se afsnit 3.23) og har været gældende fra 1.10.1956.

Normens statusdirektiver er forskellige publikationer fra Folketingets administration der afløser hinanden i perioden 1956-2004: *FolktRetskr. okt. 1956*, *FolktRetskr. okt. 1986*/*FolktRetskr. okt. 1987*, *FolktRetskr. april 1995* og *FolktRetskr. okt. 2004*. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.48.

'Folketingsretskrivningen' udfyldes af forskellige indholdsdirektiver der ligeledes afløser hinanden i løbet af perioden, således at normen kommer til at foreligge i to successive versioner. De to versioner er ens med hensyn til de overordnede principper og tendenser og har derfor også samme normprofil, men adskiller sig i øvrigt fra hinanden mht. forskellige detaljer (se fx RP2 nedenfor).

1956-versionen har Dansk Sprognævns første retskrivningsordbog, *Retskrivningsordbog* (RO1 1955, se afsnit 3.31.2), som sit grundlæggende indholdsdirektiv og *FolktRetskr. okt. 1956* som sit specifikke indholdsdirektiv.

FolktRetskr. okt. 1956 er ligesom forgængeren *RigsdRetskr. okt. 1948* (se afsnit 3.23.2) et folioark¹³⁶ med *Retskrivningsvejledning* på den ene side og *Ordudvalg* på den anden. Det oplyses på arket at "[n]ormen for folketingets retskrivning .. fra 1. oktober 1956 [er] den officielle retskrivningsordbog af 1955". Arket er da også som helhed ajourført på grundlag af RO1 1955, og ordlisten er desuden let udvidet i forhold til 1948-listen så den nu indeholder i alt ca. 500 ord.

1986-versionen har Dansk Sprognævns anden retskrivningsordbog, *Retskrivningsordbogen* (RO2 1986 ff.) som sit grundlæggende indholdsdirektiv og *FolktRetskr. okt. 1986*, *FolktRetskr. okt. 1987*, *FolktRetskr. april 1995* og *FolktRetskr. okt. 2004* som sine specifikke indholdsdirektiver.

FolktRetskr. okt. 1986 er et hæfte på 10 sider med en *Retskrivningsvejledning* og et *Ordudvalg* af tilsvarende indhold og omfang som det tættrykte 1956-ark. Det oplyses i indledningen af hæftet at "[n]ormen for Folketingets retskrivning .. fra 1. oktober 1986 er retskrivningsordbogen af 1986". Hæftet var da også justeret på grundlag af RO2 1986, men indeholdt samtidig nogle fejl i forhold til RO. Vejledningen blev derfor udsendt året efter i en ny og korrigeret udgave, *FolktRetskr. okt. 1987*, uden andre afvigelser fra RO2 1986 end at hæftet gennemgående kun havde én form dér hvor RO havde to eller flere valgfri muligheder.¹³⁷

Det følgende direktiv, *FolktRetskr. april 1995*, er et hæfte på 28 sider udsendt som

¹³⁶ Internt i Folketingskorrektoren mv. omtalt som "Pappet".

¹³⁷ Helt udryddet var dobbeltformerne ikke i *FolktRetskr. 1987*, der havde bevaret valgfriheden ved *linie/linje* (fra 1995 kun *linje*), plur. *kursus/kurser* (fra 1995 kun *kurser*), *risikoer/risici* (fra 1995 kun *risici*), præter. *nævnte/nævuede* (ikke med i 1995 og 2004).

foreløbig udgave¹³⁸ med titlen *Folketingets Retskrivningsvejledning*. Den indeholder en alfabetisk ordliste med ca. 600 ord og et vejledningsafsnit med 15 paragraffer om forskellige retskrivningsspørgsmål (fx store og små bogstaver, forkortelser, tegnsætning). Derudover indeholder hæftet en liste med ”Betegnelser vedrørende EU m.v.” (4 s.). Udgangspunktet for hæftet er *RO2 1986*, med dens stedvise ”valgfrihed mellem flere stavemåder. For at undgå uensartethed og usikkerhed har man derfor i mange af disse tilfælde lagt sig fast på én stavemåde” (s. 1).

FolktRetskr. okt. 2004 er en lille bog med spiralryg på 128 sider. Den afløser if. forordet ”Folketingets første egentlige retskrivningsvejledning” fra 1995, der efter Dansk Sprognævns udsendelse af *RO2 2001* var blevet forældet på nogle punkter. Vejledningen er som det fremgår af sidetallet, stærkt udvidet. Hovedparten af den udgøres nu af en systematisk del med mange eksempler og alfabetiske ordlister vedr. særlige problemer, herunder bl.a. en ”Oversigt over valgte dobbeltformer” (s. 35–37), en ”Oversigt over ordforbindelser, der skal skrives i et eller flere ord” (s. 85–90) og en liste med fremmedord med bøjningsoplysninger (”Ord, der er tilpasset dansk”, s. 105–107). Herudover henvises der til *Folketingstidendes* fortegnelse over specielle ord og navne på intranettet.

Se nærmere om ’folketingsretskrivningens’ direktiver og baggrunden for dem i direktivkapitlet, afsnit 2.48, og se også om ’1871-rigsdagsretskrivningen’ ovenfor i afsnit 3.23.

Grundlaget for normkarakteristikkerne nedenfor er de nævnte direktiver, først og fremmest de specifikke indholdsdirektiver. For 1986-versionens vedkommende ser jeg bort fra den fejlramte vejledning fra 1986 og benytter primært den korrigerede *FolktRetskr. okt. 1987*. I de uddybende bemærkninger refererer de fede årstal (**1956** og **1986**) til de ovenfor nævnte versioner af ’folketingsretskrivningen’, og jeg henviser kort til de forskellige specifikke indholdsdirektiver med 1956, 1986, 1987, 1995 og 2004 (for *FolktRetskr. okt. 1956* osv.).

138 I forordet stilles en endelig udgave i udsigt i oktober 1995, men en sådan forelå først med *FolktRetskr. 2004*.

3.32.3. Normprofil: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.)

	<i>Til sml.: 'Rigsdagen' 1948-version</i>	<i>Til sml.: '1955-ret- skrivningen'</i>	'Folketinget' 1956-version	<i>Til sml.: '1986-ret- skrivningen'</i>	'Folketinget' 1986-version
• RP1	(LAT)	LAT	• LAT (+)	LAT	• LAT
• RP2	SMÅ	SMÅ	• SMÅ	SMÅ	• SMÅ
RP3	ENK	ENK	ENK	ENK	ENK
RP4	÷E	÷E	÷E	÷E	÷E
RP5	ENK	ENK	ENK	ENK	ENK
RP6	÷J	÷J	÷J	÷J	÷J
RP7	(DAN)	(DAN)	(DAN)	(DAN)	(DAN)
RP8	(FRE)	(DAN, FRE)	(DAN, FRE) (+)	(DAN, FRE)	(DAN, FRE)
• RP9	SAM	SÆR	• SÆR (+)	SÆR	• SÆR
RP10	SIN	SIN	SIN	SIN	SIN
RP11	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
RP12	Å	Å	Å	Å	Å
RP13	(E)	(E)	(E)	(E)	(E)
RP14	(Å)	(Å)	(Å)	(Å)	(Å)
RP15	STJ	STJ	STJ	STJ	STJ
RP16	IE	JE	JE (+)	JE	JE
RP17	EJ	EJ	EJ	EJ	EJ
RP18	+D	(÷D)	(÷D) (+)	(÷D)	(÷D)
RP19	(DSK)	(SK)	(SK) (+)	(SK)	(SK)
RP20	+G	+G	+G	+G	+G
RP21	(÷H)	(÷H)	(÷H)	(÷H)	(÷H)
RP22	F, AF	F, AF	F, AF	F, AF	F, AF
RP23	LL	LL	LL	LL	LL
RP24	(÷E)	(÷E)	(÷E)	(÷E)	(÷E)
RP25	(DOB)	(DOB)	(DOB)	(DOB)	(DOB)
• RP26	MEK	MEK/SEM	• MEK	MEK/SEM	• MEK
• RP27	GRA	GRA/PAU	• GRA	GRA/PAU > GRA/NYT	• GRA

Profilskemaer for '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.). Skemaet viser hvilken stillingtagen '1956-folketingsretskrivningen' har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP'er). Til sammenligning er profilskemaerne for 1948-versionen af 'rigsdagsretskrivningen', for '1955-retskrivningen' og for '1986-retskrivningen' anført i henholdsvis kolonne 1, 2 og 4. Gråtoning markerer afvigelse i forhold til normen i den umiddelbart foregående kolonne, og (+) i 1956-kolonnen markerer afvigelse i forhold til 1948-versionen af 'rigsdagsretskrivningen'. En prik foran en nummerforkortelse (• RP1, • RP2 osv.) eller en RP-kode (• SMÅ, • SÆR osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet "Uddybning" nedenfor. Koder uden prik i 1956- og 1986-kolonnen er overført uændrede fra profilskemaerne for henholdsvis '1955-retskrivningen' og '1986-retskrivningen'. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på inder-siden af bindet.

3.32.4. Uddybning: '1956-folketingsretskrivningen' (1956 ff.)

RP1: Gotisk eller latinsk skrift: LAT

Ingen af direktiverne udtaler sig om spørgsmålet. Da grundlaget for 'folketingsretskrivningen' fra starten er *RO*, hvor gotisk skrift allerede fra 1955 er ladet ude af betragtning, må også folketingsnormen placeres som en norm der uden videre bruger latinsk skrift.

RP2: Store eller små bogstaver: SMÅ

1956: Reglerne for store og små bogstaver i 1956 er stort set de samme som i forgængerens *RigsdRetskr.* okt. 1948. Det vil bl.a. sige at reglen om at navne på politiske partier skal skrives med lille, er gentaget. Og den særlige brug af små bogstaver i navne på offentlige institutioner er nu eksplicit formuleret – under den frejdige overskrift "Egen-navne med småt" – som reglen for skrivning af betegnelser for "statslige og kommunale institutioner" med eksempler som *folketetinget, finansudvalget, statsministeriet, direktoratet for vareforsyning, det statistiske departement, statens brunkulstilsyn, Danmarks nationalbank, sø- og handelsretten, Københavns kommunes folkekøkkener, det kgl. teater*. Denne særlige "institutionsregel", der snarere modsiges end støttes af 1948-bekendtgørelsen, var særdeles levedygtig i den statslige retskrivning. Hertil bidrog naturligvis også at den var optaget som hovedreglen i Retskrivningsvejledningen i *RO1 1955* i ordbogens to første oplag (1955 og 1956), og at den fra og med 3. oplag (1957) var en valgfri mulighed ved siden af muligheden for at skrive med stort (som Dansk Sprognævn anbefalede). Se nærmere om diskussionen mellem Dansk Sprognævn og *Folketingstidende* mv. under '1955-retskrivningen', afsnit 3.31.4, RP2, og i direktivkapitlet, afsnit 2.48.

1986: I 1987 er de specielle småbogstavregler forsvundet, og 'folketingsretskrivningen' skriver ligesom *RO2 1986 ff.* såvel navne på offentlige institutioner som navne på politiske partier med stort, fx *Finansudvalget, Udenrigsministeriet, Værløse Kommune, Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, De Radikale*. Tilsvarende i 1995 og 2004.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

1956: Det bemærkelsesværdige tilbagefald i 1948-versionen af 'rigsdagsretskrivningen' til massiv sammenskrivning (se afsnit 3.23.4, RP9) reguleres i 1956 tilbage til særskrivninger i overensstemmelse med *RO1 1955*, fx *af sted, alt for, alt sammen, ej heller, for nylig, for resten, for så vidt, hvad enten, i alt, i øvrigt, nogen sinde, om bord, om kap, på ny, selv om, simpelt hen, så længe, til dels, til sidst, ved lige*. Hvor *RO1 1955* har sammenskrivninger, bevarer disse dog (naturligvis), fx *sammesteds, tilfælles, tilovers*. At *omend* er bevaret i ét ord, er formentlig blot en lapsus. Via et nyt afsnit i arkets *Retskrivningsvejledning* rettes også skrivning i ét eller to ord af forbindelser af adverbium og præposition ind efter *RO1 1955*, inkl. reglen om sammenskrivning af *fremfor, henad* mfl. i ikke-rumlige betydning.

1986: 1987 og 2004 er i fuld overensstemmelse med *RO* (bortset fra at der kun nævnes én mulighed hvor *RO* har valgfrihed).

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK

1956-1986: Ingen af direktiverne udtaler sig om orddeling, der muligvis også har været anset for et primært typografisk anliggende. 'Folketingsretskrivningens' modvilje mod dobbeltformer må under alle omstændigheder gøre at 1955-normens valgfrihed ikke kan udnyttes. De faktiske orddelinger i direktiverne (fx *beteg-nelserne*, *Hørupmonumen-tet*, *sta-tens* (1956), *bogsta-ver* (1995), *teg-net*, *omlø-bende*, *begre-bet*, *cita-ter*, *billi-gere*, *omstændig-he-der*, *Folketin-get*, *pensionist-erne*, *regerin-gens*, *skri-ves* (2004) peger desuden – uanset et enligt(?) *pensionist-erne* (1995) – ret entydigt i retning af den ikke-morfemiske, mekaniske variant.

RP27: Kommatering: GRA

1956: Kommareglerne i 1956 er de samme som i 1948-versionen af 'rigsdagsretskrivningen', dvs. reglerne for grammatisk komma selvom dette ikke formuleres eksplicit.

1986: I 1987 (og 1986) siges det udtrykkeligt at Folketinget følger "de regler, som angives i Retskrivningsordbogen under grammatisk kommatering" (s. 2), og samme besked giver 1995. 2004, hvis forord er dateret oktober 2004, dvs. ca. et halvt år efter Sprognævnets justerede kommaregler (kommafusion) i april 2004, taler blot om "komma", men giver i kommaafsnittet (s. 49-53) kun de regler for sætningskommatering der både sætter slutkomma og startkomma.

3.33. '1986-retskrivningen'

3.33.1. Hovedtræk: '1986'

'1986-retskrivningen' afløser '1955-retskrivningen' (afsnit 3.31) og er fra 1986 officiel norm for skolerne og statstjenesten og fra 1997 officiel norm for hele det officielle Danmark. – Normens statusdirektiver er først Kulturministeriets 1981-bekendtgørelse om Dansk Sprognævn (*Bek. 26.11.1981*), derefter *Retskrivningsloven* (*Lov-Retskr. 14.5.1997*), *Sprognævnsløven* (*Lov-DSN 14.5.1997*) og *Sprognævnsbekendtgørelsen* (*Bek.-DSN 4.9.1997*). Dens specifikke og grundlæggende systematiske og leksikalske indholdsdirektiv er Sprognævnets anden retskrivningsordbog, *RO2 1986 ff.* (Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, udg. af Dansk Sprognævn), suppleret med forkortelsesbøgerne *Dansk Sprognævn 1975, 1988b* og *2003* som vejledende indholdsdiraktiver. – '1986-retskrivningen' kan overordnet karakteriseres som en ajourført og justeret variant af '1955-retskrivningen', med en del flere dobbeltformer end denne og med en tendens til at nytillkomne sideformer gennemgående er mere lydrette end de oprindelige (ene)former. Hertil kommer at '1986-normen' er mere detaljeret og emnemæssigt dækkende end nogen tidligere norm (se også de to første punkter nedenfor), og at den i *RO2 1986* i højere grad end hidtil formidles som en konsistent helhed uden indre uoverensstemmelser og modsigelser mellem normens systematiske del (retskrivningsreglerne) og dens alfabetiske del (selve ordbogen).

Af særlig karakteristiske træk, specielt i forhold til '1955-retskrivningen', kan nævnes:

- Normgiver for flere ortografiske (og ortografisk-morfologiske og ortografisk-syntaktiske) emner og områder end før, fx for bestemthedsbøjning af substantiver med fremmede pluralisendelser (*fakta, konti, gags* mv.), for stavning af imperativer (*Sagtn farten* osv.) og forkortelser i genitiv og for brug af specielle interpunktionstegn som prikker og skråstreger og for tegnsætning i forbindelse med replikgengivelse (se også *Hansen, Erik & Galberg Jacobsen 1986*, s. 21 f.). Hertil kommer også at *RO2 1986* i modsætning til *RO1 1955* i et vist omfang medtager såvel forkortelser som proprier (specielt statsnavne og danske stednavne).
- Normgiver mere udførligt og detaljeret om "gamle" emner end før, fx om brug af store og små bogstaver, om brug af adverbialt *-t*, om pausekommatering (og senere nyt komma) og om brug af bindestreg.
- Fastslår at også navne på offentlige institutioner skal skrives med stort begyndelsesbogstav, fx *Folketinget, Forsvarsministeriet, Vestre Landsret* (RP2).
- Fastslår at også "midterordet" i flerleddede navne skal skrives med stort, fx *Det Kaspiske Hav, Det Kongelige Teater, Ministeriet for Kulturelle Anliggender* (RP2).
- Afskaffer det sidste tilfælde af dobbeltvokal til betegnelse af vokallængde: *viis, viist > vis, vist* (RP3).

- Har ligesom '1955-retskrivningen' en del eksempler på fordanskninger af fremmedord, fx *odeur* > *odør*, *checke* > *checke/tjekke* > *tjekke*, *mayonnaise* > *majonæse/mayonnaise*, *milieu/miljø* > *miljø*, *pie* > *paj/pie* > *pie*, *ressource* > *ressource/resurse*, *rutsche* > *rutsje/rutsche* > *rutsje*, *yoghurt* > *jogurt/yoghurt*, og har ligeledes eksempler på ændringer i genuin retning, fx *cognac/konjak* > *cognac*, *droske* > *drosche/droske*, *handig/handy* > *handy*, *margerit* > *marg(u)erit*, *rejnlander* > *rheinlander* (RP8).
- Afskaffer (fra 1997) definitivt muligheden for at bruge finitte verbalformer i pluralis (RP10).
- Åbner yderligere for adgangen til at bruge *aa* i danske stednavne og som noget nyt også i afledninger af dem, fx *Aalborg*, *aalborgenser*, *aalborgensisk*, og optager fra 2001 også *aa*-formerne i ordbogens alfabetiske del; fastholder dog samtidig at *å* altid er korrekt i danske stednavne (RP12).
- Indfører i en del enkeltord *e* i stedet for eller ved siden af *æ*, fx *bjerger/bjærge*, *delle*, *egypter/ægypter*, *hefte/hæfte*, *kerne* (frugtkerne), *kerte/kærte*, *plesken*, *vederheftig/vederhæftig*; omvendt ændres *kerne/kærne* (smørkærne) til *kærne* (RP13).
- Indfører (fra 2001) *kastanje*, *linje* (og *linjere* mv.) og *vanilje* som eneformer i stedet for de tidligere dobbeltformer *kastanie/kastanje* osv. (RP16).
- Indfører skrivemåder uden stumt *d* i nogle ord, fx *balde/balle* (endeballe mv.), *fråse*, *kradsbørstig/krasbørstig*, *pluskæbet*, *slabberas*, *sliske*; omvendt ændres *gotte (sig)* til *godte (sig)* (RP18-19).
- Fastlægger at usammensatte ord med bitryk på sidste stavelse fordobler eller enkelt-skriver konsonanten før endelsen afhængigt af hvilken konsonant der er tale om: Fra 1986 fordobles *k*, *p*, *t* og hårdt *g* obligatorisk, fx *møtrikken*, *hotdoggen*, *m* og *s* kan valgfrit skrives enkelt eller dobbelt, fx *punktum(m)et*, *globus(s)en*, og øvrige konsonanter enkeltskrives, fx *leksikoner*; fra 2001 har også ord på *-m* og *-s* obligatorisk fordobling: *punktummet*, *globussen* (RP25).
- Giver i 1986 udførlige anvisninger for både *grammatisk komma* og *pausekomma*; indfører i 1996 *nyt komma* i stedet for *pausekomma* som anbefalet alternativ til *traditionelt komma* (= grammatisk komma); fusionerer i 2004 de to kommasystemer til ét med valgfrit komma foran ledsætninger (*startkomma*) og med anbefaling af kommatering uden *startkomma* (RP27).

3.33.2. Indholdsdirektiver: '1986'

'1986-retskrivningen' er en officiel retskrivningsnorm. Den var i første omgang beregnet for skolen og statstjenesten, men fik fra 1997 udvidet sit gyldighedsområde til at omfatte hele det officielle Danmark, inkl. kommunerne, Folketinget og domstolene (se nærmere i afsnit 2.51.1). Den afløser '1955-retskrivningen' og gælder fra 1986 og endnu i 2009. Dens statusdirektiver er i de første ca. 15 år *Bek. 26.11.1981*, der fra 1997 afløses af *Lov-DSN 14.5.1997* og *Bek.-DSN 4.9.1997* samt *Lov-Retskr. 14.5.1997*.

Normens systematiske og leksikalske indholdsdirektiv er *RO2 1986 ff.* (indtil 1997

på grundlag af *Bek. 1892 mv.*; se '1955-retskrivningen', afsnit 3.31.2), specielt *RO2 1986*, *RO2 1996*, *RO2 2001* og *RO2 2005*. Hertil kommer som supplerende vejledende indholdsdirrektiver Sprognævnets forkortelsesbøger: *Dansk Sprognævn 1975*, *1988b* og *2003*. Om baggrunden for direktiverne og om deres status og autoritet, se nærmere i direktivkapitlet, specielt afsnit 2.46 ff. (Om forkortelsesbøgerne dog nedenfor her i afsnit 3.33.2).

RO2 1986 ff. er Sprognævnets anden retskrivningsordbog, dvs. Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, der siden 1986 er udkommet i 3 udgaver, den tykke og lysegrønne i 1986, den slankere og mørkegrønne i 1996 og den knap så slanke og knap så mørkegrønne i 2001.

RO2 1986 er 1. udgave, 1. oplag, af Sprognævnets anden retskrivningsordbog, dvs. Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 1986 (622 s.). Bogens 2. og 3. oplag, der ligeledes udsendes i 1986, er uændrede optryk af 1. oplag. Derudover udsendes i 1987 et 4. oplag med rettelser (= *RO2 1987*) og i 1988 et 5. oplag med yderligere rettelser (= *RO2 1988*), hvorefter der udsendes uændrede optryk til og med 11. oplag, 1995. *RO2 1986* indeholder et forord (s. 9-12), en "Vejledning i ordbogens brug" (s. 13-23), selve ordbogen, "Ordbog a-å" (s. 25-495), en liste med "Ændrede staveformer og ordformer" i forhold til *RO1 1955* (s. 497-506) og afsnittet "Retskrivningsregler" (s. 507-622, inkl. register s. 615 ff.). *RO2 1987* og *RO2 1988* indeholder desuden en liste med "Rettelser i 4. oplag" (s. 622), *RO2 1988* desuden en liste med "Rettelser i 5. oplag" (s. 622). Selve ordbogen i *RO2 1986* indeholder ca. 60.000 opslagsord plus ca. 5.000 sammensætningsseksempler nævnt under de enkelte opslagsord.¹³⁹

Med udsendelsen af *RO2 1986* sker der atter en åbning af retskrivningsnormen efter den stramning der fandt sted i *RO1 1955* (se afsnit 3.31.2). Der indføres nu i en lang række tilfælde valgfrihed eller dobbeltformer hvor der i *RO1 1955* kun var én mulighed. Det er først og fremmest ordformerne ændringerne rammer: Ca. to tredjedele af ændringerne i *RO2 1986* er ændringer af ordformer, dvs. ændringer der som fx *bagest* > *bage(r)st* og *kranium* > *kranie/kranium* også afspejler en ændring i det talte sprog. Kun ca. en tredjedel er ændringer af staveformer, dvs. rent ortografiske ændringer der som fx *hæfte* > *hefte/hæfte* og *remoulade* > *remoulade/remulade* kun vedrører skriftsproget. Baggrunden for de mange nye valgfriheder var at man i Dansk Sprognævns arbejdsudvalg i hele redaktionsperioden hyldede et princip om "ikke at gøre gode stavere til dårlige stavere". Det udsprang af den opfattelse at når mange sprogbrugere nu havde gjort en indsats for at tilegne sig den ortografiske norm, så ville det være urimeligt at denne norm med et slag blev sat ud af kraft så disse gode stavere fra den ene dag til den anden blev dårlige stavere. Ændringer i normen måtte derfor primært ske ved at der blev åbnet for nye tilladelser ved siden af de gamle påbudte former. Så måtte tiden vise om den gamle form på længere sigt kunne stryges.

139 Se nærmere om ordantal og ordudvalg i *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 120-121 (med litteraturhenvisninger).

En iøjnefaldende redaktionelt-typografisk ændring i *RO2 1986* er at alle opslagsord (ord med fedt) begynder i ny linje og således har deres egen – ofte meget korte – artikel. Samtidig er de tidligere tospaltede sider erstattet af trespaltede, hvad der til en vis grad kompenserer for de mange tvungne linjeskift og deraf følgende kun delvis udnyttede linjer.

RO2 1996 er 2. udgave, 1. oplag, af Sprognævnets anden retskrivningsordbog, dvs. Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 1996 (669 s.). 2. udgave udsendes i alt i 4 oplag: Allerede i 1996 kommer 2. oplag med rettelser (= *RO2 1996²*), og i 1999 og 2000 udsendes 3. og 4. oplag (begge med årstallet 1996 på titelbladet) som uændrede optryk (= *RO2 1999* og *RO2 2000*). 1996-ordbogen indeholder et forord til 2. udgave (s. 7) og forordet fra 1. udgave (s. 9-12), en "Vejledning i ordbogens brug" (s. 13-23), "Ordbog a-å" (s. 25-524), en liste med "Ændrede staveformer og ordformer" i forhold til *RO2 1986* (s. 525) og afsnittet "Retskrivningsregler" (s. 527-669, inkl. register s. 659 ff.). Ordforrådet er i *RO2 1996* forøget med ca. 3000 opslagsord, og derudover er der foretaget ændringer og justeringer i ca. 1000 ordartikler. Antallet af ændringer optaget på ændringslisten s. 525 er ca. 50, og i ca. 80 % af dem består ændringen i at der indføres en ny form ved siden af den gamle, fx *plastic* > *plastic/plastik*, men der er også eksempler på nye eneformer, fx *milieu/miljø* > *miljø* (se nedenfor under RP8). Den åbning af normen der kunne konstateres i *RO2 1986* (se ovenfor), fortsætter altså med *RO2 1996*. Og ligesom i 1986-ordbogen er der i 1996-ordbogen flere ændringer af ordformer end af rene staveformer.

RO2 2001 er 3. udgave, 1. oplag, af Sprognævnets anden retskrivningsordbog, dvs. Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 2001 (749 s.). 3. udgave er pr. 2005 udsendt i 4 oplag: I 2002 udsendes 2. oplag (= *RO2 2002*), i 2004 kommer 3. oplag (med tilføjelser, se nedenfor under RP7, RP9 og RP12; = *RO2 2004*), og i 2005 kommer 4. oplag (med ændrede kommaregler; = *RO2 2005*, se også nedenfor). 2001-ordbogen indeholder et forord til 3. udgave (s. 7-8) og forordene fra 2. og 1. udgave (s. 9-14), en "Vejledning i ordbogens brug" (s. 15-24), "Ordbog a-å" (s. 25-599), en liste med "Ændrede staveformer og ordformer" i forhold til *RO2 1999* (s. 601-602) og afsnittet "Retskrivningsregler" (s. 603-749, inkl. register s. 739 ff.). Ordforrådet er i *RO2 2001* forøget med ca. 1000 opslagsord, og derudover er der foretaget ændringer og justeringer i ca. 1000 ordartikler. Der er i alt ca. 150 ændringer på ændringslisten s. 601-602, men i modsætning til ændringslisten i 1996-ordbogen står dobbeltformerne ikke længere på højre side af ændringstegnet ">", men på venstre side, og det nævnes også direkte i bogens forord at en "stor del af ændringerne er resultatet af Sprognævnets bestræbelser for at reducere antallet af dobbeltformer i Retskrivningsordbogen" (s. 7). Optællinger i ændringslisten bekræfter da også at der denne gang er tale om en indsnævring af normen: Af de i alt ca. 150 ændringer i staveformer og ordformer på listen er det kun ca. 25 der indfører nye valgfri former, mens der i ca. 75 tilfælde reduceres i antallet af dobbeltformer. Af de nye valgfri former er der en del der følger af den opblødning der var sket med hensyn til brug af *aa* i stednavne, fx *Åbenrå* > *Åbenrå/Aabenraa* (se nærmere nedenfor under

RP12), og af *Retskrivningsordbogens* generelle forpligtelse til at regulere de optagne stednavnes stavning i overensstemmelse med de ændringer der er besluttet i Stednavneudvalget, fx *Neksø* > *Nexø* (se RP7 nedenfor og afsnit 2.49.3).

En vigtig redaktionel ændring i *RO2 2001* er at den pladsbesparende men hverken særlig læser- eller redaktørvenlige lodrette streg er forsvundet.¹⁴⁰ Den lodrette streg, der var blevet indført i *RO1 1955*, og som blev bibeholdt i *RO2 1986* (omend efter mere raffinerede principper), blev især brugt i sammensætninger og præfiksafledninger der bøjedes på samme måde som deres sidsteled. I sådanne tilfælde var der ikke anført ordklasse- og bøjningsoplysninger ved opslagsordet, men en lodret streg foran sidsteleddet viste at sidsteleddet var selvstændigt opslagsord i ordbogen, og at bøjningsoplysninger måtte søges dér (jf. *RO1 1955*, s. X, og *RO2 1986*, s. 15–16). Men i *RO 2001* er strengen altså strøget, og alle opslagsord – også sammensætninger og præfiksafledninger – har bøjningsoplysninger mv. placeret på stedet.

RO2 2005 er som nævnt ovenfor 4. oplag af *RO2 2001* (749 s.). Det adskiller sig fra de foregående oplag ved at kommareglerne er ændret (se nærmere nedenfor under RP27). De nye kommaregler var i øvrigt udsendt allerede året før som det selvstændige hæfte *Kommaregler (Dansk Sprognævn juni 2004a)*.

Dansk Sprognævn 1975, 1988b og *2003* er som nævnt Sprognævnets forkortelsesbøger. Den første af dem er nærmere omtalt ovenfor i afsnit 3.31.2. Den hører primært hjemme under '1955-retskrivningen', men rækker desuden lidt ind i '1986-retskrivningen', hvor den i 1988 afløses af Sprognævnets anden forkortelsesbog, *Dansk Sprognævn 1988b*.

Sprognævnets anden forkortelsesbog har titlen *Forkortelser i hverdagen* (115 s.). Den er en ajourført udgave af 1975-bogen, bl.a. under hensyn til *RO2 1986*, der var udsendt i mellemtiden, og har samme normative sigte som sin forgænger. Den fremstår umiddelbart som mindre autoritativ end forgængeren ved at to af Sprognævnets akademiske medarbejdere, Jørgen Eriksen og Arne Hamburger, der havde redigeret bogen, figurerer på titelbladet som forfattere.¹⁴¹ Men samtidig er den i modsætning til 1975-udgaven forsynet med et forord hvoraf det bl.a. fremgår at ændringerne i den er gransket af to medlemmer af nævnet på arbejdsudvalgets vegne, og at bogens vejledning i brug og retskrivning af forkortelser (udarbejdet på basis af Allan Karkers oprindelige vejledning) er "godkendt af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg" (s. 7).

Nævnets tredje forkortelsesbog (*Dansk Sprognævn 2003*) har titlen *Rigtigt kort. Anbe-*

140 Se evt. nærmere i *Jervelund nov. 2001c*.

141 Når *Forkortelser i hverdagen* ikke blev udsendt som en upersonlig publikation med Sprognævnet som forfatter, skyldes det de erfaringer man havde fra udsendelsen af *RO2 1986* kort forinden. *Retskrivningsordbogen* var blevet udsendt med Dansk Sprognævn som forfatter, og dette forhold var af forlaget Degne-Distrib blevet brugt til at legitimere udgivelsen af en kopiversion af *RO2 1986*, der som en offentlig publikation efter forlagets mening måtte kunne kopieres og sælges frit, ligesom fx love og bekendtgørelser. Sprognævnet ønskede med den valgte publikationsform at gardere sig mod tilsvarende problemer med forkortelsesbogen, og forkortelsesbogen undgik da også den tvivlsomme ære at blive piratkopieret.

falede forkortelser (119 s.). Den er en kraftigt revideret og ajourført udgave af *Forkortelser i hverdagen* og adskiller sig bl.a. fra forgængeren ved kun at indeholde én forkortelsesliste, med forkortelser og uforkortede udtryk samalfabetiseret. Derudover indeholder den afsnittet "Retskrivningsregler" (s. 11-19). Det normative sigte er fastholdt og skærpet, bl.a. i kraft af hovedtitlen *Rigtigt kort* (der dog modificeres af undertitlen *Anbefalede forkortelser*) og ved at bogen i modsætning til sine forgængere kun indeholder "forkortelser som Sprognævnet kan anbefale, dvs. skrivemåder som Sprognævnet tilråder at man bruger når man forkorter bestemte ord eller udtryk" (s. 6). Hertil kommer også at bogen indeholder og særmærker de forkortelser der er fastlagt i *Retskrivningsordbogen*, der siden 1986 også har medtaget skrivemåder af en række forkortelser. Forkortelsesbogens øgede autoritative status fremgår også af at Dansk Sprognævn optræder som forfatter på titelbladet, der desuden oplyser at bogen er redigeret af Jørgen Nørby Jensen og Marianne Rathje (i bogens 2. oplag, 2004, er titelbladets "Redigeret af" ved de to navne dog udgået).

Grundlaget for normbeskrivelsen nedenfor er de nævnte direktiver, først og fremmest *RO2 1986-2005*. I uddybningen under de enkelte RP'er har jeg kunnet trække på eksempler, formuleringer og (del)konklusioner i mine artikler "Retskrivningen. Fra Dejg til paj" (*Galberg Jacobsen 1988*, specielt s. 55-70), og "Retskrivningsordbogen" (i *sa. 2005b*, specielt s. 115-134) samt i hæftet *Om den nye Retskrivningsordbog* (*Hansen, Erik & Galberg Jacobsen 1986*). – Se i øvrigt temanumrene *NFS 1986/3*, *1996/4* og *2001/4* om hhv. *RO2 1986*, *RO2 1996* og *RO2 2001*.

Se også ordlisterne i bind 2 (kap. 4), der gennemgående giver (delvis implicit) oplysning om de behandlede ords stavemåde i '1986-retskrivningen'.

3.33.3. Normprofil: ’1986’

	<i>Til sml.: ’1955’</i>	’1986’
RP1	<i>LAT</i>	LAT
• RP2	<i>SMÅ</i>	SMÅ
• RP3	<i>ENK</i>	ENK
RP4	<i>÷E</i>	÷E
• RP5	<i>ENK</i>	ENK
RP6	<i>÷J</i>	÷J
• RP7	<i>(DAN)</i>	(DAN)
• RP8	<i>(DAN, FRE)</i>	(DAN, FRE)
• RP9	<i>SÆR</i>	SÆR
• RP10	<i>SIN</i>	SIN
RP11	<i>Ø</i>	Ø
• RP12	<i>Å</i>	Å
• RP13	<i>(E)</i>	(E)
• RP14	<i>(Å)</i>	(Å)
RP15	<i>STJ</i>	STJ
• RP16	<i>JE</i>	JE
RP17	<i>EJ</i>	EJ
• RP18	<i>(÷D)</i>	(÷D)
• RP19	<i>(SK)</i>	(SK)
• RP20	<i>+G</i>	+G
• RP21	<i>(÷H)</i>	(÷H)
• RP22	<i>F,AF</i>	F,AF
• RP23	<i>LL</i>	LL
• RP24	<i>(÷E)</i>	(÷E)
• RP25	<i>(DOB)</i>	(DOB)
• RP26	<i>MEK/SEM</i>	MEK/SEM
• RP27	<i>GRA/PAU</i>	GRA/PAU > GRA/NYT

Profilschema for ’1986-retskrivningen’. Skemaet viser hvilken stillingtagen ’1986-retskrivningen’ har til en række normrelevante retskrivningsproblemer (RP’er). Til sammenligning er profilschemaet for ’1955-retskrivningen’ anført i kolonne 1. **Gråtoning** markerer afvigelse i forhold til ’1955-retskrivningen’. En prik foran en nummerforkortelse (• RP2, • RP3 osv.) angiver at det pågældende retskrivningsproblem er behandlet nærmere i afsnittet ”Uddybning” nedenfor. Koder uden prik er overført uændrede fra profilschemaet for ’1955-retskrivningen’. De enkelte koder er i øvrigt forklaret på kodeoversigten på indersiden af bindet.

3.33.4. Uddybning: ’1986’

RP2: Store eller små bogstaver: SMÅ

Reglerne for brug af store og små begyndelsesbogstaver er i hovedsagen de samme i *RO2 1986* som i *RO1 1955*. De nye regler er dog – som 1986-reglerne i det hele ta-

get – gennemgående mere detaljerede og eksplicitte end 1955-reglerne, og reglerne er desuden justeret på enkelte punkter¹⁴². Man kan her først og fremmest konstatere at den ”storbogstavforskrækkelse” der prægede *RO1 1955* efter at de små begyndelsesbogstaver omsider var indført i 1948, er klinget af i 1986-ordbogen.

(1) Efter kolon. Efter *RO1 1955* (§ 8) skulle der skrives med lille begyndelsesbogstav efter kolon ved forklaringer, eksemplificeringer og lign. Men efter *RO2 1986*, § 11.3, er det stort begyndelsesbogstav der er hovedreglen efter kolon. Der skal således altid skrives med stort når det der kommer efter kolonet, er delt op i sætninger el.lign. der selv begynder med stort, fx ”Sagen forholder sig således: *Huset* er for dyrt. Vi har ikke råd til at bo i det”. Men hvis det der kommer efter kolonet, ikke er delt op på den måde, kan der valgfrit skrives med stort eller lille, fx ”Sagen forholder sig således: *Huset/huset* er for dyrt, og vi har ikke råd til at bo i det”. Med *RO2 2001* ændres valgfriheden til at der altid skal skrives med stort i helsætninger efter kolon, altså fx ”Sagen forholder sig således: *Huset* er for dyrt, og vi har ikke råd til at bo i det”, hvorimod ledsætninger og sætningsdele fortsat skrives med lille.

(2) Navne på offentlige institutioner. I ’1955-retskrivningen’ havde det siden 1957 været valgfrit om man ville skrive navne på offentlige institutioner med stort eller lille, fx *Statsministeriet/statsministeriet*. Dansk Sprognævn anbefalede ganske vist at man skrev med stort, men først med udsendelsen af *RO2 1986* blev Sprognævnets præference kodificeret i en officiel retskrivningsordbog. Herefter var det helt slut med særbehandlingen af navne på offentlige institutioner (se nærmere i afsnit 2.48.2). De skulle – og skal stadig – skrives med stort begyndelsesbogstav ligesom alle andre proprier, og uanset om de består af ét eller flere ord, fx *Folketinget*, *Statsministeriet*, *Østre Landsret*, *Ministeriet for Kulturelle Anliggender* (*RO2 1986*, § 12.7). Retskrivningsreglerne i *Retskrivningsordbogen* var hermed på dette punkt kommet i fuld overensstemmelse med Hartvig Frischs retskrivningsbekendtgørelse fra 1948.

Folketingets Bureau meddelte i sin nye udgave af Folketingets retskrivningsvejledning (*FolktRetskr. okt. 1986*, rettet version *FolktRetskr. okt. 1987*) at normen for Folketingets retskrivning fra 1.10.1986 var *Retskrivningsordbogen* fra 1986. I overensstemmelse hermed havde reglen om store og små bogstaver i institutionsnavne mv. fået denne form: ”Navne på offentlige og private institutioner, foreninger, sammenslutninger, virksomheder, firmaer, politiske partier m.v. skrives med stort”, og blandt eksemplerne var nu *Folketinget*, *Ministeriet for Kulturelle Anliggender*, *Det Kongelige Teater* (s. 1). Og da Justitsministeriet i november 1987 udsendte sin *Vejledning om udarbejdelse af administrative forskrifter* (*Vejledning 1987*) oplyste den tilsvarende: ”Der anvendes den retskrivning, som er fastlagt af Dansk Sprognævn i *Retskrivningsordbogen*, 1986. Opmærksomheden henledes på, at efter den nye *Retskrivningsordbog* skal navne på offentlige institutioner skrives med stort, fx *Ministeriet for Kulturelle Anliggender*” (s. 21). Herefter er der at-

142 Jf. også afsnittet ”Store og små bogstaver” i *Hansen, Erik & Galberg Jacobsen 1986*, s. 26-28, og *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 167-168.

ter – ligesom før retskrivningsreformen af 1948 – overensstemmelse mellem skolens og statens retskrivning på dette punkt.

(3) Flerleddede proprier: ”Midterordet”. Flerleddede proprier er navne der består af mere end to ord, som fx *Det kaspiske/Kaspiske Hav*, *Det kongelige/Kongelige Teater*, *Danmarks tekniske/Tekniske Højskole*. Efter *Bek. 22.3.1948* (§ 1.III.2.b) og *RO1 1955* skulle i hvert fald første og sidste ord i sådanne navne skrives med stort, mens småord (konjunktioner og præpositioner) skulle skrives med lille, og de øvrige, mere betydningsfulde ord valgfrit kunne skrives med stort eller lille (*RO1 1955*, § 9.A.II.b). Såvel bekendtgørelsen som ordbogen behandler skrivemåderne hvor kun første og sidste ord er skrevet med stort, som (hoved)reglen og synes således at foretrække denne mulighed. Altså fx *Det kongelige/(Kongelige) Teater*, *Danmarks tekniske/(Tekniske) Højskole*.

I Dansk Sprognævn hældede man tidligt til at foretrække at skrive alle mere betydningsfulde ord med stort, altså *Det Kongelige/(kongelige) Teater*, *Danmarks Tekniske/(tekniske) Højskole*, bl.a. ud fra den betragtning at det i en del situationer netop er ”midterordet” der er det væsentlige og betydningsadskillende (jf. *Det Ny Teater* over for *Det Kongelige Teater*), og at det derfor var urimeligt at skrive netop dette ord med lille. Fra 1962 fulgte og anbefalede Sprognævnet således den praksis at skrive såvel første og sidste som de mere betydningsfulde ord med stort, fx *Ministeriet for Kulturelle Anliggender*, *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab* (således i *DSNÅrsb. 1961/62*, s. 3; året før var skrivemåderne *Ministeriet for kulturelle Anliggender*, *Det danske Sprog- og Litteraturselskab*). Og i *RO2 1986* blev denne brug af stort bogstav simpelthen reglen: *Ministeriet for Kulturelle Anliggender*, *Dansk Kirke i Udlandet*, *Sammenslutningen af Arbejdsgivere inden for Tobaksindustrien i Danmark* (§ 12.7). Til gengæld blev det nu tilladt at skrive en artikel der stod som første ord, med lille, fx *Det/det Kongelige Teater* (§ 12.2); se nærmere i det følgende punkt.

(4) Flerleddede proprier: Indledende artikel. Efter *Bek. 22.3.1948* og *RO1 1955* skulle en indledende bestemt artikel i et flerleddet proprium skrives med stort på samme måde som første ord i andre flerleddede navne, fx *Det Kongelige/kongelige Teater* (§ 1.III.2.b; § 9.A.2.b). Med *RO2 1986* bliver det valgfrit om man vil skrive artiklen med stort eller lille i sådanne ord: *Det/det Kongelige Teater*, idet artiklen dog altid skal skrives med lille hvis den står adskilt fra resten af navnet, fx *det nyistandsatte Kongelige Teater* (§ 12.2.). Og med *RO2 2001* gøres det igen obligatorisk at skrive den indledende artikel med stort (bortset fra når den står adskilt fra resten af navnet).

(5) Bøger, kunstværker, love mv. Titler på kunstværker og lign. er ikke behandlet særskilt i *Bek. 22.3.1948*, men et enkelt af bekendtgørelsens eksempler kan henføres til denne type: *Fyns Stiftstidende* (§ 1.III.2.a), og man må bl.a. derfor gå ud fra at titler på kunstværker mv. skal skrives med stort på samme måde som andre proprier. Efter *RO1 1955* ”kan de mere betydende ord skrives med stort begyndelsesbogstav” i bogtitler og titler på kunstværker mv. (§ 9.A.4). Der gives altså valgfrihed her, men af eksemplerne synes det at fremgå at denne valgfrihed kun gælder ”midterordet”, mens første og sidste ord skal skrives med stort, fx *Den døende Galler*, *Det ny Testamente*, og der antydes også via eksemplerne en vis præference for at skrive ”midterordet” med lille (i hvert fald hvis

det er et adjektiv). Med *RO2 1986* gøres det i § 12.9 obligatorisk at skrive det første ord i bogtitler mv. med stort (også selvom det er en artikel, jf. (4) ovenfor), mens det er valgfrit om man vil skrive med stort eller lille i de "mere betydningsfulde ord", fx *Det Gamle Testamente* eller *Det gamle testamente*. Derimod er det fra 1986 ikke længere muligt at nøjes med at skrive første og sidste ord med stort i navne der som "midterord" indeholder mere betydningsfulde ord. En anden nyhed i *RO2 1986* er at det i lange titler anbefales at nøjes med at skrive første ord med stort, altså fx *Bibliografi over arbejder om nyere principper for arbejdsledelse* (frem for *Bibliografi over Arbejder om Nyere Principper for Arbejdsledelse*).

(6) Sammensætninger med proprier. *Bek. 22.3.1948* foreskriver stort begyndelsesbogstav i sammensætninger med proprier som førsteled "når der lægges vægt på tilknytningen til navnet", fx *et Grundtvigmanuskript, Napoleonskrigene*, men: *en napoleonskage* (§ 1.III.3). *RO1 1955* (§ 9.A.3) opdeler eksplicit sammensætninger med proprium som første led i to grupper. Den ene er sammensætninger hvor "man ønsker at fremhæve tilknytningen til navnet", og den anden er sammensætninger hvor "tilknytning til navnet ikke føles". Ord af den første type kan valgfrit skrives med stort eller lille, men eksemplificeres kun af sammensætninger med stort begyndelsesbogstav, fx *Goethebiografi, Carlsbergøl, Hørsholmvejen*. Også i ord af den anden type må der anses for at være valgfrihed, men det pointeres dog at det vil "være naturligt" at skrive med lille, og der anføres kun eksempler med småt, fx *dieselmotor, napoleonskage, prokrustesseng*.

RO2 1986 skelner i stedet i § 12.10 mellem sammensætninger der i sig selv er proprier, og sammensætninger ikke i sig selv er proprier. Den første gruppe skrives obligatorisk med stort, fx *Nordkorea, Andesbjergene, Roskildevej*. Den anden gruppe kan for de fleste sammensætnings vedkommende valgfrit skrives med stort eller lille, fx *Castrotale/castrotale, Oslorejse/oslorejse, Mozartbejstret/mozartbejstret*. Det anbefales dog her at skrive "fast indarbejdede sammensætninger" med lille, fx *chilesalpeter, danmarkshistorie*, og det foreskrives at skrive med lille når sådanne fast indarbejdede sammensætninger er "uden tydelig forbindelse til det (oprindelige) egennavn, der indgår i dem", fx *akillesene, dieselmotor, napoleonskage, røntgenfotografere*.

(7) Historiske begivenheder mv. Skrivemåden af betegnelser (navne?) på historiske begivenheder er ikke eksplicit behandlet i *Bek. 22.3.1948*. Ganske vist indeholder den eksemplerne *Versaillesfreden* og *Napoleonskrigene*, men deres funktion er at illustrere brugen af stort bogstav i sammensætninger med proprier som førsteled, og de kan derfor ikke tages til indtægt for at bekendtgørelsen foreskriver at navne på historiske begivenheder mv. skal skrives med stort. Heller ikke Retskrivningsvejledningen i *RO1 1955* gav eksplicite bestemmelser for skrivemåden af betegnelser på historiske begivenheder. Men ordbogens alfabetiske del indeholdt eksemplet *tredivårskrig*, med lille, og på grundlag af dette eksempel, 1948-bekendtgørelsens tavshed og en generel tendens til i tvivlstilfælde at foretrække lille begyndelsesbogstav anbefalede Dansk Sprognævn gennemgående i årene indtil udsendelsen af *RO2 1986* at betegnelser på historiske begivenheder blev skrevet med lille. I *RO2 1986* får sådanne betegnelser deres eget

afsnit i Retskrivningsreglerne (§12.13.c). Det fastslås her at de altid kan skrives med lille, men i betragtning af at de ofte har ”en vis egennavns karakter”, åbnes der dog også mulighed for at skrive med stort, fx *reformationen/Reformationen, anden verdenskrig/Anden Verdenskrig*.

(8) Proprium eller appellativ? Som noget nyt indeholder RO2 1986 et særskilt afsnit om problemerne med at afgøre om et ord eller en ordforbindelse er (brugt som) proprium eller appellativ (§ 12.13.a). Afsnittet kan ses som et forsøg på at løse eller klargøre nogle problemer som havde plaget de sproglige rådgivere, herunder Dansk Sprognævn, siden udsendelsen af *Bek. 22.3.1948*, nemlig problemet om hvorvidt man bør skrive fx *Hovedbanegården* eller *hovedbanegården* og *Nørreport Station* eller *Nørreport station*.

Begge de nævnte eksempler er med allerede i *Bek. 22.3.1948*. Ordet *Hovedbanegården* er dér anført som eksempel på et appellativ der er brugt som proprium, og som derfor skal skrives med stort (§ 1.III.1.b). Og *Nørreport Station/station* er sammen med *Århus Stift/stift* og *Hjallerup Marked/marked* anført som eksempler på toleddede proprier hvis sidste led er et appellativ, og hvor det er valgfrit om man vil skrive dette sidste led med lille, eller om man vil ”fremhæve anvendelsen som egennavn” og skrive det med stort (§ 1.III.2.a).

I RO1 1955 var bestemmelsen om at *Hovedbanegården* skulle skrives med stort ændret til: ”Der kan skrives *Hovedbanegården* eller *hovedbanegården*, afhængigt af, om man opfatter ordet som egennavn eller fællesnavn” (§ 9.A.I.b). Der var her tale om en ændring som Dansk Sprognævn i *Brev 27.9.1955* fra undervisningsministeren havde fået bemyndigelse til at foretage. Hvad angår den toleddede problemtype, blev den i RO1 1955 (søgt) løst ved at der til den generelle bestemmelse om at toleddede proprier skulle skrives med stort i begge led (§ 9.A.2.a) blev føjet en anmærkning med denne ordlyd: ”Der kan skrives *Århus Stift* eller *Århus stift*, *Skagens Fyr* eller *Skagens fyr*, *Nørreport Station* eller *Nørreport station*”. I RO2 1986 gøres det så i § 12.13.a klart at der ikke foreligger valgfrihed i sædvanlig forstand, men at der obligatorisk skrives med stort eller lille afhængigt af om der er tale om et proprium eller ej. Der skrives således *Hovedbanegården* hvis det er stationens navn, men med lille i en forbindelse som fx ”I Stockholm hedder hovedbanegården Centralstationen”, ligesom der skrives *Nørreport Station* hvis stationen hedder sådan, men *Nørreport station* hvis den hedder (eller den skrivende tror den hedder) *Nørreport*.

(9) Tiltaleord, titler og titulaturer. Efter *Bek. 22.3.1948* skulle tiltaleordene *Eder* og *Eders* skrives med stort ligesom *I*, *De*, *Dem*, *Deres* (§ 1.IV). I RO1 1955 var imidlertid, efter bemyndigelse i det ovenfor nævnte *Brev 27.9.1955*, *Eder(s)* udgået af Retskrivningsvejledningen og skrivemåderne *eder* og *eders* optaget i ordbogens alfabetiske del under pronomenet *I*.

1948-bekendtgørelsen fastslog at der skulle skrives med stort i ”særlige titulaturer som *Deres Majestæt*, *Hans Majestæt*, *Deres Kongelige Højhed*¹⁴³, *Hans Kongelige Højhed*,

143 I RO1 1955 skrevet *Deres kongelige Højhed*, jf. pkt. 3 ovenfor om ”midterordet” i flerleddede proprier.

Deres Ekscellense, Hans Højærværdighed" (§ 1.IV). Andre titler mv. er ikke nævnt, og man må derfor gå ud fra at de i overensstemmelse med hovedreglen skulle skrives med lille. Det var da også den regel der blev formuleret i RO1 1955: De særlige titulaturer skulle skrives med stort, fx *Deres Majestæt* (men *majestæten*). "Alle andre persontitler" skulle derimod "både ved tiltale og omtale" skrives med lille, fx *kongen*, *undervisningsministeren*, *far*, *mor*, *grev Moltke*, således også i breve og lign.: *Til kongen*, *Kære far og mor* (§ 9.4). Med RO2 1986 (§ 13.3) åbnes der imidlertid også her for en brug af stort bogstav. Det understreges dog at lille bogstav er hovedreglen i både tiltale og omtale, dvs. *dronning Margrethe*, *kontorchef Svane* (eller *Dronning Margrethe*, *Kontorchef Svane*).

RP3: Dobbelt- eller enkeltvokal: ENK

Dobbeltskrivning af *i* i *viis*, *viist* 'klog(t)' ændres i RO2 1986 til enkeltskrivning: *vis*, *vist*. Hermed er den sidste rest af dobbeltskrevet vokal til betegnelse af lang vokal forsvundet ud af officiel dansk retskrivning. (Og ved samme lejlighed ændres i øvrigt *freesia* til *fresia*).

Dobbeltskrivningens afløser er som tidligere nævnt accent aigu (jf. bl.a. ændringen *een* > *én* i RO1 1955; se afsnit 3.31.4, RP3). I 1986 bliver accent aigu desuden det eneste accenttegn der kan bruges i almindelige danske ord, og samtidig ændres betegnelsen for det fra *accent aigu* til *accenttegn* (§ 2.1). De øvrige accenter, fx accent grave og cirkumfleks, er herefter henvist til først og fremmest at blive brugt "i egennavne og i ord og tekster, der citeres fra andre sprog, samt i mere tekniske eller faglige tekster" (§ 2.2). Se også nedenfor under RP8.

Samtidig med at accent aigu i RO2 1986 bliver det enerådende accenttegn, gøres det fakultativt i den forstand at der nu ikke længere er noget ord der altid skal skrives med accent (§ 5). Det understreges dog flere steder i accentparagraffen at det ofte kan være en hjælp for læseren at bruge accenttegn. Det gælder dels i de trykstærke ord *én* / (*en*), *ét* / (*et*), *dér* / (*der*), *hér* / (*her*) (§ 5.1), dels i fremmedord på trykstærkt -e der ellers falder sammen med andre ord eller ordformer, fx *armé* / (*arme*), *entré* / (*entre*), *rosé* / (*rose*) (§ 5.2). Også i ord der ikke kan forveksles med andre, er accenten dog valgfri (og ikke specielt anbefalet), fx *ide* / *idé*, *kupe* / *kupé*, *idemæssig* / *idé-mæssig* (smst.). I ord på trykstærkt -er kan der ligeledes sættes accenttegn, dog kun i ord der ellers falder sammen med andre ord, fx *morter* / *mortér* (men *kanoner* 'kanonskytte', der ikke falder sammen med et andet ubøjet ord) (§ 5.3). Imperativer på trykstærkt -er der ellers falder sammen med andre ord eller ordformer, kan ligeledes skrives med accenttegn, fx *analyser* / *analysér*, *kopier* / *kopiér* (men fx *diskuter*, *placer*) (§ 5.4). Det hidtidige obligatoriske bortfald af accenttegn i bøjningsformer afløses i RO2 1986 af valgfrihed i alle ordets former, dvs. fx *idé* – *ideen* – *ideer* > *ide* / *idé* – *ideen* / *idéen* – *ideer* / *idéer* og *manér* – *maneren* – *manerer* > *manér* / *manér* – *maneren* / *manéren* – *manerer* / *manérer*.

Med en særlig jokerregel, der delvis sætter reglerne ovenfor ud af kraft, indfører RO2 1986 en mulighed for at "sætte accenttegn i tilfælde, hvor ord, ordformer eller sætninger i den givne sammenhæng ellers ville kunne forveksles med andre ord, ord-

former eller sætninger, eller hvor en accent i øvrigt vil kunne lette læsningen” (§ 5.5). Som eksempler anføres bl.a. *Vi fór ned ad trappen; Jeg skal nok stå fór, mens du klæder om; Diskutér filmen med dine kammerater!; ballét, syrén*. Og som nogle af disse eksempler viser, gøres det nu klart at accenttegnet ikke alene kan bruges til at angive vokallængde og tryk, men også tryk alene (*stå fór, ballét*; jf. også det tidligere nævnte *ét* – og *før* det *eet*).

RP5: Dobbelt- eller enkeltkonsonant: ENK

Reglen om at der ikke skrives dobbeltkonsonant foran anden konsonant, indgår i RO2 1986 i den mere omfattende hovedregel at der sidst i et ord eller foran andre konsonanter ”skrives enkelt konsonant, uanset om den foranstående vokal er lang eller kort, fx *lab, las, vrimle, klapre, døtre*” (§ 8.2).

I nogle enkeltord justeres brugen af dobbelt- eller enkeltkonsonant i retning af udtalen. Der indføres således obligatorisk dobbeltkonsonant i *labbe* og *madding* (RO1 1995: *lab(b)e, mading*) og valgfri dobbeltkonsonant i fx *led(d)egigt, led(d)eløs, lud(d)er, sad(d)el, skif(f)er, skrup(p)elløs, svindsot(t)ig, vattersot(t)ig*, der alle i RO1 1955 havde obligatorisk enkeltkonsonant. Tidligere obligatorisk dobbeltkonsonant ændres i RO2 1986 til valgfrihed i *blegnæb(b)et, gulnæb(b)et, næb(b)es* og *næb(b)et* (adj.), og tilsvarende indføres der mulighed for enkeltkonsonant i bøjningsformerne af *næb*: *næb(b)et, næb(b)ene*. Obligatorisk enkeltkonsonant indføres kun i et enkelt ord: *kiming* ’horisont’ (< *kim(m)ing*).

Den i 1955 indførte valgfrihed i bøjningsformerne *bud(d)et* og (om andet end person) *bud(d)ene* og *spyd(d)et* videreføres i RO2 1986, ligesom også ældre dobbeltformer som *led(d)et* og *skred(d)et* bibeholdes. Derudover indføres der i 1986 valgfri dobbeltkonsonant i *led(d)en* ’siden’, *led(d)er* (på alle *led(d)er* og *kanter*), *mad(d)en* ’stykke smørrebrød’ og *skrud(d)et* samt i (*tømmer*)*lad(d)et* og *lød(d)en*. I RO2 2001, der jo generelt tilstræber færre valgfri former, gøres dobbeltkonsonant obligatorisk i bøjningsformer som *buddet* (og *postbuddet, tilbuddet* mv.), *leddet, ledder, madden* ’stykke smørrebrød’, *skreddene, skruddet, spyddet*, mens enkeltkonsonant bliver eneste mulighed i *ladet* og *løden*. Se evt. nærmere i *Jervelund nov. 2001b* om baggrunden for ændringerne i 2001.

Af udtaleafhængige ændringer i enkeltord foran suffiks indføres i RO2 1986 dobbeltkonsonant i *galoppade* og *galoppere* ved siden af *galopade* og *galopere*, og omvendt ændres *walliser* og *wallisisk* til *waliser* og *walisisk*. Desuden kan nævnes bl.a. *diarré* > *diar(r)e/diar(r)é, glosar* > *glos(s)ar, karrosseri* > *kar(r)osseri, pennalhus* > *pen(n)alhus*.

RP7: Fremmede bogstaver: (DAN)

Endnu i RO2 1986 tales der om ”fremmede bogstaver” (§ 1 og § 4). Men det er ikke længere de gamle kendinge *c, q, w, x* og *z* der refereres til. De indgår nu tværtimod i rækken af ”almindelige bogstaver” (§ 4.1), hvorimod det nu er bogstaver som *Ü/ü, Ä/ä, Ö/ö, Ð/ð, Þ/þ* der omtales som fremmede bogstaver. De er primært omtalt i Retskrivningsreglerne af hensyn til deres placering i den alfabetiske rækkefølge (§ 4.3). Og bortset fra i dobbeltformen *Lybæk/Lübeck* og i en oplysning under *Malmø* om at det på svensk skrives *Malmö*, optræder de nye fremmede bogstaver ikke i ordbogens alfabetiske del.

I '1986-retskrivningen' er der som i *RO1 1955* en del eksempler på nye fordanskede skrivemåder med *k* i stedet for eller ved siden af *c* og *q*, fx *backe/bakke (op) > bakke (op)*, *camouflage > camouflage/kamuflage*, *creme > creme/krem* (se også nedenfor), *crepinette > krebnet*, *escalator > eskalator*, *handicap > handicap/kandikap*, *quilt > kvilte/quilte*, *tackle > tackle/takle* (1986); *plastic > plastic/plastik* (1996). I det "ikoniske" verbum *exe* indføres i 1986 den "uikoniske" skrivemåde *ekse* ved siden af den hidtidige *exe*.

Også her er der dog eksempler på at skrivemåder med danske bogstaver afløses af eller suppleres med mere genuine, fx *kalcium > calcium/kalcium*, *kosinus > cosinus*, *mexikaner > mexicaner*, *sionisme > zionisme* (1986); *skanne > scanne/skanne*, *siksak > siksak/zigzag* (1996); *café/café/kafe/kafé > cafe/café*, *cafeteria/kafeteria > cafeteria*, *creme/krem > creme* (2001) .

Stærkest af de gamle fremmede bogstaver står *x*. Ikke alene ændres den kiksede 1955-skrivemåde *saksofon* (og de heraf følgende *tenorsaks*, *saksolo* mv.) i *RO2 1986* til *saxofon* (og *tenorsax*, *saxsolo* mv.). Men der optages også en del nye ord med *x* uden at der gøres forsøg på at fordanske dem, fx *fax*, *faxe*, *fix*, *fixe* (om narkotika), *latex*, *lix*, *lixé*, *lux* (måleenhed), *matrix*, *maxi*, *maxikjole* (men stadig *maksimal* mv.), *mixed grill* (men stadig *mikse*), *pixel* (først fra *RO2 1996*), *radix*, *sex*, *sexbombe*, *sexet* (men stadig *seksualitet* mv.), *taxfree* (først fra *RO2 1996*), *telefax*, *telex*, *telexe*, *thoraxkirurgi*, *xenofobi*. I forkortelser, der som ordtype ikke optrådte som opslagsord i *RO1 1955*, knæsætter *RO2 1986* ff. i enkelte tilfælde skrivemåder med *x*, uanset at *x* ikke accepteres i de uforkortede ord: *fx* (ved siden af *f.eks.*), *hlx* (*højere handelseksamen*) og *htx* (*højere teknisk eksamen*), de to sidste først fra *RO2 1996*.

Det er dog, som det fremgår, stadig kun i oprindelige fremmedord at *x* vinder frem, omend flere af disse ord strukturelt set lige så godt kunne være gamle arve- eller låneord, fx *faxe*, *pixel*, *sex* (jf. *okse*, *dæksel*, *saks*). Hertil kommer sent i '1986-retskrivningen' et par gamle danske stednavne, nemlig *Gladsakse > Gladsaxe* og *Neksø > Nexø*. De var i *RO2 1986* skrevet med *ks* i overensstemmelse med hvad der var autoriseret af Stednavneudvalget. Da Stednavneudvalget imidlertid senere efter ønske fra lokal side besluttede at ændre staveformerne til *Gladsaxe* og *Nexø*, fulgte Sprognævnet og *RO2 2001* trop, sådan som det også kræves i *Sprognævnsbekendtgørelsen* fra 1997 (Bek.-DSN 4.9.1997, se nærmere i afsnit 2.49.3). Se også nedenfor under RP9 om *Ods Herred > Odsherred* og under RP12 om *Fåborg > Faaborg* mfl.

Se evt. flere eksempler i *Galberg Jacobsen 1988*, s. 67 og 69, og i ordlisterne RP7a-e (afsnit 4.10-14).

Målrettede ord

<i>DRO 1946</i>	<i>RO1 1955</i>	<i>RO2 1986</i>	<i>RO2 1996</i>	<i>RO2 2001</i>
Milieu	milieu/miljø		miljø	
Linie	linie/linje			linje
Vermut	vermouth/vermut			vermouth
	checke	checke/tjekke		tjekke
	gletscher	gletsjer/gletscher		gletsjer
	rutsche	rutsje/rutsche		rutsje
	schuft	sjuft/schuft		sjuft
	vanille	vanilje/vanille		vanilje
	ledeligt,	led(d)eligt,		leddegigt,
	ledeløs	led(d)eløs		leddeløs
Budet	bud(d)et			buddet
Spydet, Spydene	spyd(d)et, spyd(d)ene			spyddet, spyddene

Målrettede ord. Eksempler på staveformer og bøjningsformer som har fulgt den ideelle tre-trinsrute fra (1) gammel form til (2) valgfrihed mellem gammel form og ny form og videre til (3) ny form. Figuren er taget fra *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 134.

RP8: Stavning af fremmedord: (DAN, FRE)

RO2 1986 indeholder ikke et særligt fremmedordsafsnit i Retskrivningsreglerne, men behandler problemer i forbindelse med retskrivningen af fremmedord på tilsvarende måde som *RO1 1955* (se evt. under ”fremmedord” i registret til Retskrivningsreglerne).

Af ændringer i enkeltord er der som i 1955-ordbogen eksempler på såvel fordanskninger som det modsatte.

Som eksempler på fordanskninger kan nævnes (se også ovenfor under RP7): *buste* > *buste/byste*, *causeur*, *charmeur*, *odeur* > *causør*, *charmør*, *odør*, *checke* > *checke/tjekke* (> *tjekke* 2001), *financier* > *financier/finansier*, *gletscher* > *gletsjer/gletscher* (> *gletsjer* 2001), *mayonnaise* > *majonæse/mayonnaise*, *pie* > *paj/pie* (> *pie* 2001), *remoulade* > *remoulade/remulade*, *ressource* > *ressource/resurse*, *rutsche* > *rutsje/rutsche* (> *rutsje* 2001), *savojkål/savoykål* > *savojkål*, *schuft* > *sjuft/schuft* (> *sjuft* 2001), *yoghurt* > *jogurt/yoghurt*. Med *RO2 1996* gøres den i 1955 indførte sideform *miljø* til eneform og kommer derved til at danne argumentatorisk fortrop for de relativt mange ændringer af dobbeltformer til eneformer der finder sted i *RO2 2001*, fx (ud over de allerede nævnte): *bolche/bolsje* > *bolsje*, *geschæft/gesjæft* > *gesjæft* (se flere eksempler i det følgende).

Og som eksempler på ændringer i retning af mere genuine former kan nævnes (se også ovenfor under RP7): *bolsje* > *bolche/bolsje* (> *bolsje* 2001), *droske* > *drosche/droske*, *margerit* > *marg(u)erit*, *pretiøs* > *precios/pretiøs*, *rejnlander* > *rheinlander*. I *RO2 2001* indføres yderligere nogle ændringer der fører til færre dobbeltformer, fx *cognac/konjak* >

cognac, handig/handy > handy, paj/pie > pie, shampo(o) > shampoo, sportig/sporty > sporty, vermouthe/vermut > vermouthe.

Nogle af de nyindførte staveformer i '1986-retskrivningen' er i virkeligheden genindførte gamle former (fx *odør* og *rembours*), se nærmere i figuren nedenfor. – Se evt. flere eksempler i *Galberg Jacobsen 1988*, s. 67-70, og i ordlisten RP8 (afsnit 4.15).

Omtumlede ord

DRO 1946	RO1 1955	RO2 1986	RO2 1996	RO2 2001
Chalotte/Skalotte	chalotte	chalotte/skalotte		
Cricket/Kricket	cricket		cricket/cricket	
Drosche/Droske	droske	drosche/droske		
Handikap	handicap	handicap/handikap		
Kerte/Kærte	kærte	kerte/kærte		
Kræm	creme	creme/krem		creme
Marg(u)erite	margerit	marg(u)erit		
Odør	odeur	odør		
Remb(o)urs	rembours	remb(o)urs		
Slabbera(d)s	slabberads	slabbera(d)s		slabberas
svindsotig	svindsottig	svindsot(t)ig		
Tjekker	czeker/tjekker	tjekker		
	bolsje	bolche/bolsje		bolsje
	cognac/kognak	cognac/konjak		cognac
	konkylie	konkylie/konkylje		konkylie
	pie	paj/pie		pie
	shampoo	shampo(o)		shampoo
	ærinde	ærende/ærinde		ærinde
Ladet	laddet	lad(d)et		ladet
Ætlinge(r)	ætlinge	ætlinge(r)		
Fond(s)	fonder/fonds (1957: fond(e)/fonder/fonds)	fonde(r)		
Interviewer (pl.)	interview(er)			interview(s)
hvæsedede/hvæste	hvæsedede	hvæsedede/hvæste		
rir, ris, sir, sis	rier, ries, sier, sies	ri(e)r, ri(e)s, si(e)r, si(e)s		
fornyr, fornys	fornyr, fornys	forny(e)r, forny(e)s		

Omtumlede ord. Eksempler på staveformer og bøjningsformer som har haft svært ved at finde deres ortografiske ståsted, og som i de fleste tilfælde er endt med at have den samme eller næsten den samme form som de startede med. Figuren er taget fra *Galberg Jacobsen 2005b*, s. 135.

RP9: Ét eller flere ord: SÆR

Den gamle hovedregel om at forbindelser af adverbium og præposition skrives i to ord når præpositionen har en styrelse, og ellers i ét ord, er bevaret og yderligere cementeret i RO2 1986 (§ 19.1). Den gamle undtagelsesregel om at visse ordforbindelser (*fremfor, henad* mfl.) brugt i overført betydning skulle skrives i ét ord selvom de blev brugt som præposition (se afsnit 3.25.4, RP9) er således ophævet, og der skrives nu både fx *Hun gik fløjtende hen ad landevejen* og *Problemerne må løses hen ad vejen* (RO1 1955 og tidligere: .. *henad vejen*).

I RO1 1955 optrådte *kæmpe* kun som substantiv og verbum og som førsteled i sammensætninger. I RO2 1986 er det yderligere optaget som selvstændigt adjektiv, og det fastlægges samtidig i Retskrivningsreglerne at der afhængigt af udtalen kan skrives fx *en kæmpesucces* og *en kæmpe succes* (§ 18. 3). Tilsvarende muligheder giver ordbogen (på alfabetisk plads) for *skide* (*den skide enkrone*) og *super*, men i øvrigt fastholder den at forbindelser med forstærkende førsteled som hovedregel skrives i ét ord uanset at de udtales med lige stærkt tryk på begge led, fx *allerbedst, dødtæt, superlækkert* (§ 19.3), *pisseskøn* (s. 330).

I ca. 20 især adverbielle og konjunktionelle forbindelser ændres i RO2 1986 obligatorisk særskrivning til valgfrihed mellem sær- og sammenskrivning, fx *nogen sinde* > *nogen sinde/nogensinde*, *selv om* > *selv om/selvom*, *simpelt hen* > *simpelt hen/simpelthen*, *somme tider* > *somme tider/sommetider*, *til lykke* > *til lykke/tillykke* (den samlede liste står i § 19.5). I RO2 2001 udvides listen med fire nye sammenskrivninger: *for resten* > *for resten/før resten*, *om end* > *om end/omend*, *selv samme* > *selv samme/selvsamme*, *siden hen* > *siden hen/sidenhen*. Særskrivningen *Ods Herred* ændres i 2001-ordbogens 3. oplag (2004) til den obligatoriske sammenskrivning *Odsherred* i overensstemmelse med Stednavneudvalgets ændring af skrivemåden (jf ovenfor under RP7).

RP10: Verbernes pluralisbøjning: SIN

RO2 1986 omtaler ligesom RO1 1955 ikke muligheden for at bruge pluralisformer af verberne ved pluralissubjekt. Men eftersom *Bek. 15.12.1900*, der gav valgfrihed mellem singularis og pluralis, først sættes ud af kraft med *Lov-Retskr. 14.5.1997*, er det endnu teoretisk muligt (men i praksis umuligt) at følge den gamle regel om kongruensbøjning af finitte verber. Fra og med 1.8.1997, da *Retskrivningsloven* trådte i kraft, er der ikke længere nogen hjemmel for at bruge verbale pluralisformer i officiel dansk retskrivning. Se også under '1955-retskrivningen', RP10.

RP12: Dobbelt-a eller bolle-å: Å

Som nævnt under '1955-retskrivningen' (afsnit 3.31.3, RP12) var der i 1984 fra Kulturministeriet og Undervisningsministeriet blevet åbnet for mulighederne for at bruge *aa* i danske stednavne. I RO2 1986 er de nye muligheder omtalt (og tolket) i § 3.2. Det fastslås her indledningsvis at danske stednavne stadig som hovedregel skal skrives med *å*, fx *Åbenrå, Ålborg, Århus*, og det oplyses lidt senere at sådanne stednavne overalt i selve

ordbogen er skrevet med *å*, og at det "altid [er] korrekt at skrive danske stednavne med *å*". Derudover anføres det at stats tjenesten efter *Cirk. 15.3.1984* valgfrit kan skrive danske stednavne med *å* eller *aa*, fx *Åbenrå/Aabenraa*, "når det sker "uden væsentlig udgift for statskassen"". Samtidig understreges det at denne valgfrihed ikke gælder for skolerne, men at *Bek. 15.3.1984* dog har "åbnet mulighed for, at den enkelte skole kan lade sine elever bruge lokale *aa*-skrivemåder af navne på lokaliteter på egnen".

Denne relativt snævre forståelse er i *RO2 1996* frigjort fra den lokale binding, idet der nu blot gives "mulighed for at elever i skolen kan bruge *aa*-skrivemåder af danske stednavne". Hvor 1986-ordbogen altså kun gav elever i fx *Ålborg* lov til at skrive *Aalborg*, får nu også elever i resten af landet lov til at bruge samme skrivemåde. Også 1996-ordbogen bruger dog kun *å*-skrivemåderne i selve ordbogen. Og den fastholder ligesom sin forgænger fra 1986 at *å* altid er korrekt i danske stednavne.

Samme fanfare indleder *RO2 2001*'s afsnit om *å* i stednavne: "Det er altid korrekt at skrive danske stednavne med *å*: *Åbenrå, Ålborg, Århus, Fåborg, Grenå, Tåsinge, Tåstrup*". Det hidtidige princip om kun at bruge *å* i selve ordbogen har derimod måttet opgives efter at Stednavneudvalget siden 1998 i sin autoriserede stednavneliste har indeholdt en markering af de navne hvor den lokale kommune har ønsket at navnet skrives med *aa*. I konsekvens heraf indeholder *RO2 2001* ff. nu artikler af typen

Ålborg (*el. Aalborg, jf. § 3.2*),

dvs. artikler hvor også skrivemåder med *aa* er nævnt (omend stadig ikke med samme fede skrift som *å*-skrivemåden). Og ikke alene i det proprie ordforråd er *aa*-skrivemåderne trængt ind, men også i dele af det almindelige, appellativiske ordforråd, nemlig i afledninger til stednavne med *aa*, fx

ålborgenser *sb.* .. (*el. aalborgenser, jf. § 3.1*)

ålborgensisk *adj.* (*el. aalborgensisk, jf. § 3.1*)

ålborgsk *adj.* .. (*el. aalborgsk, jf. § 3.1*).

Eftersom *RO2* i det hele taget er forholdsvis restriktiv med hensyn til medtagelse af stednavne, er det kun få stednavne (med tilhørende afledninger) det drejer sig om, pr. juli 2007 kun *Faaborg, Grenaa, Aabenraa, Aakirkeby, Aalborg*.

Placeringen af det nye *å*-tegn som alfabetets sidste bogstav fastholdes uantastet i *RO2 1986* og i '1986-retskrivningen' som sådan. Også placeringen af *aa* sammen med *å* uanset om det udtales som *å* eller (enkelt) *a*, fastholdes. Dobbelt-*a* er ganske vist ikke længere med i selve alfabetet i § 1 i Retskrivningsreglerne, men i ordbogens paragraf om alfabetisk rækkefølge (§ 4) bliver der givet udførlige regler for placeringen af *aa*. Efter disse regler skal *aa* udtalt som én vokal placeres på samme måde som *å*, dog således at rækkefølgen er *å* – *aa* i tilfælde hvor den eneste forskel på to ord er forskellen *å* : *aa*, fx *Nygaard* – *Nygaard*. Samme placering foreskrives i Dansk Standards alfabetiseringsregler

(*Alfabetiseringsregler 1980*, pkt. 1.3.1) og i folkebibliotekernes alfabetiseringsregler (*Alfabetiseringsregler 1984*, § 1.2.2.4).

Reglen om at *aa* skal placeres sidst i alfabetet sammen med *å*, har ikke fået lov at stå ganske uantastet. Se nærmere i direktivkapitlet, afsnit 2.44.5, om *Aabenraa*-aktionen 1995-1997.

RP13: *e* eller *æ*: (E)

Tendensen i *RO1 1955* i retning af svækkelse af *æ*-skrivemåderne og styrkelse af *e*-skrivemåderne fortsætter i '1986-retskrivningen'. I nogle ord bliver *e* nu obligatorisk: *delle, dellet, kerne* (frugtkerne), *merle, merlespiger, merling, pjevs, pjevset, plesken*. I andre bliver *e*-skrivemåden indført som valgfri form ved siden af den hidtidige eneform med *æ*: *bjerger, fjert, fjerte, hefte, kveller, kerte, stjert, trevl, trevle, trevlet, vederheftig, velbjerget, vipstjert, egypter, egyptisk, ekvilibrist*. En ændring i modsat retning ses ved *kærne* (smørkærne + det tilsvarende verbum), der nu bliver eneform.

RP14: *o* eller *aa*(*å*): (Å)

RO2 1986 indeholder et enkelt eksempel på en herhenhørende ændring: *lådnen > lod-den*.

RP16: *ie* eller *je* i trykssvag stavelse: JE

Fremmarchen af *j*-skrivemåder fra *RO1 1955* fortsætter. I *RO2 1986* indføres *konkylje* og *vanilje* som valgfri former ved siden af *konkylie* og *vanille*. *RO2 2001* udstøder yderligere de valgfri skrivemåder *kastanie, linie* (og *liniere* mv.) og *vanille* og gør dermed *kastanje, linje* (og *linjere* mv.) og *vanilje* til de enerådende skrivemåder. Omvendt afskaffes i *2001 1986*-skrivemåden *konkylje*, og den gamle form *konkylie* genindsættes som eneste mulighed. Se evt. nærmere om baggrunden for *ie/je*-ændringerne i *RO2 2001* i *Schack nov. 2001a*, s. 13-15.

Af andre nye *j*-stavemåder (af andre ordtyper) i *RO2 1986* kan nævnes at *jon* og *jonisere* indføres ved siden af *ion* og *ionisere*. Om *jogurt, majonæse, paj* og *savojkål*, se ovenfor under RP8.

RP18: Stumt *d* generelt: (÷D)

I '1986-retskrivningen' fortsætter den moderate tilbagetrængning af stumme *d*'er. I *RO2 1986* bliver således *kispus, pluskæbet, slisk* og *sliske* eneformer, og *balle* (endeballe mv.), *krasbørstig, slabberas* og *valrap* (gen)indføres som sideformer til *balde, kradsbørstig, slabberads* og *valdrap*. I *RO2 2001* stryges *d* helt i *-ra(d)s*-ordene *slabbera(d)s, fedtera(d)s* og *skidtera(d)s*, så *slabberas, fedteras* og *skidteras* bliver eneformer, ligesom *fråds, frådse* og *frådser* ændres til *frås, fråse* og *fråser*. – Omvendt indføres stumt *d* i enkelte ord: Verbet *gotte* (*sig*) slutter sig i 1986 til substantivet *godte* 'stykke slik' og ændres til *godte* (*sig*), og *spin* 'bevægelse' og *spinner* 'fiskeredskab' fordanskes til *spind, spinder*.

RP19: Stumt *d* i forbindelserne *dsk* og *nds*: (SK)

Se ovenfor under RP18.

RP20: Stumt *g*: +G

Som en enkelt herhenhørende ændring kan noteres *bælge/bælle* 'drikke' > *bælle* (2001).

RP21: Stumt *h*: (÷H)

I *RO2 1986* fjernes stumt *h* i *forsytia*, *maraton*, *pyton*, *pytonslange* og gøres valgfrit i *jogurt*/*yoghurt* og *spag(h)etti*. Til gengæld (gen)indsættes det i *khan* og *rheinlænder*.

RP22: *v* eller *f*: F, AF

Neutrum af *grov* kan nu kun skrives med *f*: *groft*.

RP23: *kunne*, *skulle* og *ville*: LL

Spørgsmålet om skrivemåden af præteritumsformerne af verberne *kunne*, *skulle* og *ville* er ved udsendelsen af *RO2 1986* så ukontroversielt at der ikke er brugt plads på oplysninger om det i ordbogens Retskrivningsregler. At de fortsat skrives med dobbeltkonsonant, fremgår således kun af bøjningsoplysningerne under det enkelte verbum i ordbogens alfabetiske del.

RP24: Bøjning af ord på trykstærk vokal: (÷E)

(a) Substantiver og (c) adjektiver (§ 28) på trykstærk vokal bøjes på samme måde i *RO2 1986* som i *RO1 1955*.

(b) Verber på trykstærk vokal (§ 29) behandles næsten på samme måde som i *RO1 1955*. Gruppen af verber der kan indskyde *e* foran *-r* og *-s*, udvides dog med de verber der ender på *γ*, fx *sy*, *forny*, og det gøres ved alle de verber der kan indskyde *e*, valgfrit om man vil gøre det eller ej, altså fx: *ri(e)r*, *befri(e)s*, *du(e)r*, *sy(e)r*, *forny(e)s* (men stadig fx: *tror*, *bebos*, *dør*, *undgås*).

RP25: Bøjning af fremmedord: (DOB)

(a-b) Af ord med **hovedtryk** på sidste stavelse er det kun dem der ender på stum konsonant, der fortsat volder problemer. Den skæve behandling i *RO1 1955*, hvor det kun i Retskrivningsreglerne og ikke under de enkelte ord på deres alfabetiske plads fremgår at der kan bruges apostrof, videreføres i forstærket form i *RO2 1986*. Heller ikke her nævnes apostrofmuligheden under de enkelte ord, og i Retskrivningsreglerne favoriseres brugen af skrivemåder uden apostrof med formuleringen "Man kan eventuelt bruge apostrof foran en dansk endelse til et fremmedord, hvis stamme ender på en stum konsonant eller *-c*" (§ 6.5). I *RO2 1996* ff. er balancen mellem skrivemåderne med og uden apostrof forbedret ved at 1986-ordbogens *eventuelt* er strøget i Retskrivningsreglernes § 6.5, og de to skrivemåder dermed er helt sidestillet. Under de enkelte ord i selve ordbogen har skrivemåderne uden apostrof dog stadig en diskret fortrinsstilling,

idet kun skrivemåden uden apostrof er anført eksplicit, mens muligheden for at skrive med apostrof kun fremgår af en henvisning til Retskrivningsreglerne: ”(jf. § 6.5)”.

(c) Den forskellige behandling af ord med **bitryk** på sidste stavelse i vejledningsdel og alfabetisk del i de tidligere retskrivningsordbøger bringes til ophør i RO2 1986. Samtidig justeres reglen så der nu kun er valgfrihed i ord der ender på *m* eller *s*, fx *punktum(m)et*, *globus(s)en*. Ord der ender på *k*, *p*, *t* og hårdt *g*, har obligatorisk fordobling, fx *møtrikken*, *senneppen*, *facittet*, *hotdoggen*, og ord der ender på andre konsonanter, har obligatorisk enkeltkonsonant, fx *karnevalet*, *leksikoner*, *marmoret*. (§ 10.2).

I RO2 1996 justeres der en smule, idet enkeltordene *karneval* og *marskal* får valgfri fordobling i bøjningsformer, fx *karneval(l)er*, *marskal(l)en*.

Og i RO2 2001 revideres der igen, denne gang mere gennemgribende, idet den valgfri fordobling af konsonanterne *m* og *s* afløses af obligatorisk dobbeltskrivning. Ændringen er et led i den udlugning af dobbeltformer som finder sted med 2001-ordbogen. Den medfører ”ca. 215 ændrede artikler og endnu flere dobbeltformsstrygninger” (*Jervelund nov. 2001b*, s. 11), fx *modem(m)et*, *punktum(m)et*, *atlas(s)et*, *globus(s)en* > *modemmet*, *punktummet*, *atlasset*, *globussen*. Se evt. nærmere i *Jervelund nov. 2001b* om ændringerne i 2001.

RP26: Orddeling ved linjeskift: MEK/SEM

Orddelingsreglerne i RO2 1986 (§ 15–17) er principielt de samme som i RO1 1955. Det er således stadig hovedreglen at sammensætninger (og præfiksafledninger) deles mellem betydningsbærende orddele, mens suffiksafledninger og bøjningsformer enten kan deles mellem de betydningsbærende orddele (semantisk orddeling) eller, ligesom de usammensatte flerstavelsesord, uafhængigt af orddeles eventuelle betydning (mekanisk orddeling).

Ved orddeling uafhængigt af betydningen (mekanisk orddeling) er reglerne for deling ved konsonanter (§ 17.2) forenklet. Hovedreglen er nu at der i ord med én eller flere konsonanter mellem vokaler deles foran den sidste (eller eneste) konsonant, fx *ba-ger*, *besty-relse*, *bul-der*, *eks-pert*, *san-ger*, *tørs-te*. Derudover kan der i ord med en konsonantforbindelse mellem vokaler ligesom i RO1 1955 (§ 12.3) ”deles foran så mange konsonanter, som almindeligt kan stå først i et ord” (RO2 1986, § 17.2.b), fx *cim-brisk*, *di-skret*, *ham-stre*. En konsekvens af den forenklede regel er at ”*madras*-reglen” (se afsnit 3.31.4, RP26) er ophævet, og at det altså nu også er tilladt at dele ord der har tryk på en anden stavelse end den første, foran sidste konsonant, fx *fab-rik*, *tab-let* – og *mad-ras*. Forenklingen har i det hele taget medført en del accepterede orddelinger som de fleste umiddelbart ville betragte som uacceptable, men som ikke lader sig afvise ved hjælp af Retskrivningsreglerne i RO2 1986. Det gælder bl.a. *antik-veret*, *dans-kerne*, *disk-ret*, *indust-ri*, *kated-ral*. Disse orddelinger fremgår dog heller ikke eksplicit af ordbogen, der kun nævner de mere spiselige delinger *anti-kveret*, *dan-skerne*, *di-skret*, *indu-stri*, *kate-dral*.

Også 1955-reglen om at der ved deling skal gå mindst en vokal og en konsonant til ny linje, er ophævet. I RO2 1986 er der ikke udtrykkeligt gjort opmærksom på

det, men fra og med *RO2 1996* står der med rene ord: ”også orddelinger med kun ét bogstav (en vokal) først eller sidst på linjen kan være korrekte, fx *å-bred*, *u-lykke* .. *radi-o*, *seng-e*” (§ 15.2). Ordbogen udtaler dog i samme afsnit at flerstavellesord normalt deles så der kommer til at stå to eller flere bogstaver på hver linje, og påpeger desuden at specielt orddelinger med kun ét bogstav først på linjen (dvs. typen *radi-o* og *seng-e*) ofte er ”unødvendige eftersom delestregen fylder (næsten) lige så meget som et bogstav” (smst.).

RP27: Kommatering: GRA/PAU > GRA/NYT

(a) To kommasystemer. Ligesom '1955-retskrivningen' opererer '1986-retskrivningen' med to kommateringssystemer. Reglerne for de to systemer justeres dog på forskellige punkter undervejs, ligesom også forholdet mellem dem reguleres i løbet af perioden. Hertil kommer at betegnelserne for de to systemer ændres flere gange svarende til de nævnte justeringer og reguleringer. Forholdet kan skitseres således:

Kommatering: vægtning og terminologi

Retskrivningsordbog	'Grammatisk kommatering'	'Pausekommatering'
<i>RO1 1955</i> (bruger gramm. komma i hele bogen)	<i>Grammatisk komma</i> (ligestillet med pausekomma)	<i>Pausekomma</i> (ligestillet med grammatisk komma)
<i>RO2 1986</i> (bruger gramm. komma bortset fra i reglerne om pausekomma)	<i>Grammatisk komma</i> (ligestillet med pausekomma)	<i>Pausekomma</i> (ligestillet med grammatisk komma)
<i>RO2 1996</i> (bruger nyt komma i hele bogen)	<i>Traditionelt komma</i> (fuldt korrekt, men nyt komma anbefales)	<i>Nyt komma ("enhedskomma")</i> (anbefales frem for traditionelt komma)
<i>RO2 2005</i> (bruger kommatering uden startkomma i hele bogen)	<i>Kommatering med startkomma</i> (fuldt korrekt, men kommatering uden startkomma anbefales)	<i>Kommatering uden startkomma</i> (anbefales frem for traditionelt komma)

RO2 1986 fastholder som det fremgår af skemaet, betegnelserne *grammatisk komma* og *pausekomma* for de to systemer og fastholder ligeledes den fuldstændige valgfrihed mellem dem (§ 45). Ligestillingen mellem de to systemer understreges af at der i *RO2 1986* for første gang gives en detaljeret, systematisk vejledning i brug af pausekommaet (§ 53-57, se nærmere nedenfor). Derudover betones det i den indledende § 45 at reglerne for grammatisk komma og pausekomma i vid udstrækning – fx mht. kommatering ved opremsninger, appositioner, tiltaleord – er de samme, hvad der yderligere understreges af at de relevante paragraffer i de to systemer er formuleret på samme måde og med de samme eksempler. Det fastslås i § 45 at man bør følge samme system inden for samme

tekst, og det oplyses samme sted at der er brugt grammatisk kommatering i ordbogen, bortset fra i paragrafferne om pausekomma, hvor dette komma er brugt.

RO2 1996 ændrer betegnelsen *grammatisk komma* til *traditionelt komma* og betegnelsen *pausekomma* til *nyt komma*. Baggrunden for denne navneændring er at de gamle pausekommaregler nu er formuleret i grammatisk terminologi, og at de to kommasystemer herefter i lige høj grad må opfattes som grammatiske. Samtidig med navneskiftet bliver balancen mellem de to systemer forrykket sådan at det i ordbogen ”*anbefales at man følger de nye kommaregler*” (§ 45). Det pointeres i samme paragraf at man uanset om man vælger det ene eller andet system, bør følge det konsekvent inden for samme tekst, og oplyses at i ”*Retskrivningsordbogen* er de nye kommaregler fulgt”. Den kendsgerning at en stor del af kommareglerne er fælles for de to systemer, har yderligere ført til at paragrafferne med fælles regler (opremsningskomma, komma ved apposition, komma efter ledsætning mv.) ikke længere er gentaget under hvert af systemerne, men kun er anført én gang som fælles paragraffer for traditionelt og nyt komma (§ 46–52). I konsekvens af at nyt komma nu er det anbefalede kommasystem, er det desuden anført som hovedreglen at der ikke sættes komma foran ledsætninger (§ 53.1). Og de hidtidige grammatiske kerneregler om kommatering før ledsætninger er nu placeret som de sidste kommaparagraffer (§ 55–57) i afsnittet, forsynet med den delvis ekskluderende overskrift ”Tillægsregler om komma foran ledsætninger (traditionelt komma)”.

Som noget nyt – og for Retskrivningsvejledningen/Retskrivningsreglerne enestående – har indledningsparagraffen (§ 45) i RO2 1996 fået tilføjet et afdramatiserende slutafsnit der så at sige reducerer ordbogens kommaparagraffer til at være efterfølgelsesværdige anbefalinger, og som dermed giver kommareglerne en anden og mindre forpligtende status end resten af ordbogens regler:

Konsekvent placerede kommaer er en støtte for læseren, men har sjældent afgørende betydning for forståelsen. Kommareglerne skal derfor ikke opfattes som ufravigelige krav og påbud, men først og fremmest som en række råd og anbefalinger som det normalt er hensigtsmæssigt at følge.

(RO2 1996, § 45).

Formuleringen får dog ikke nogen lang levetid i Retskrivningsreglerne. Allerede i RO2 2001 er den gledet ud igen.

I RO2 2005 videreføres den påbegyndte integration af de to systemer til en regulær *fusion*. Det nye fusionerede kommasystem har ikke noget egentligt navn, men omtales bl.a. i den indledende § 45 som *de justerede kommaregler*. De justerede regler fremstår dispositionelt som ét sæt kommaregler (§ 45–51) og kan dermed umiddelbart se ud til helt at have ophævet skellet mellem det oprindelig grammatiske kommateringssystem (traditionelt komma) og det oprindelige pausekommasystem (nyt komma). Udjævningen er imidlertid ikke reel, men de to kommasystemer lever fortsat videre ved siden af hinanden – eller rettere inden i hinanden: Yderst (§ 46–51) ligger det traditionelle komma

med bl.a. reglen om at der sættes komma foran ledsætning, og inderst ligger det nye komma – nu blot i form af en valgfri mulighed i § 49-50 for at udelade kommaet foran ledsætninger. Denne nye formning af den gamle virkelighed har i de justerede komma-regler ført til de terminologiske nyskabelser *startkomma* og *slutkomma*, hvor *startkomma* betegner komma foran en ledsætning, mens *slutkomma* betegner komma efter en ledsætning. Den terminologiske forskel der tidligere blev udtrykt med termene *traditionelt komma* og *nyt komma*, udtrykkes således i de justerede kommaregler med betegnelserne *kommatering med startkomma* og *kommatering uden startkomma*. Og den anbefaling som RO2 1996 gav til det nye komma, er i RO2 2005 transformeret til en anbefaling af at man bruger kommaterering uden startkomma. – Også i RO2 2005 kræves der gennemført fra- eller tilvalg af startkomma inden for samme tekst. Og som noget nyt tilføjes der nu yderligere et krav om (eller en anbefaling af) en institutionel konsekvens i kom-mavalget: ”Myndigheder, virksomheder og andre som har en fælles sprogpolitik, bør i denne vælge at følge en ensartet praksis med hensyn til brug af startkomma” (§ 45).

(b) Grammatisk komma/traditionelt komma/kommatering med startkomma. Reglerne for grammatisk komma i RO2 1986 er grundlæggende de samme som i RO1 1955. Fremstillingen er dog udbygget så den dækker flere – og ofte mere specielle – problemer end dem der var behandlet i RO1 1955, ligesom reglerne er justeret (især lempet) på nogle punkter. Vigtigere ændringer og justeringer fremgår af det følgende. Se evt. nærmere i *Hansen, Erik & Galberg Jacobsen 1986*, s. 35-37.

1955-ordbogens regel om at komma udelades ”når det ikke kan afgøres, hvor bisætningen begynder” (afsnit 3.31.4, RP27.b), er udgået i RO2 1986. I stedet er der indført en regel om at der i visse tilfælde kan være to lige forsvarlige opfattelser af hvor en ledsætning begynder, og at der i sådanne tilfælde er to lige korrekte placeringer af kommaet, fx *Jeg traf ham engang, (da) jeg var på Mallorca/Jeg traf ham, engang jeg var på Mallorca* (§ 47.2). Hvad specielt kommatereringen ved sætningsknuder og mellem sideordnede ledsætninger med fælles indledningsord angår, er det obligatoriske ikke-komma (afsnit 3.31.4, RP27 (b)) afløst af valgfrit komma: *Så let havde jeg ikke ventet(,) det ville gå; Jeg vågnede, da klokken slog syv(,) og fabriksfløjterne begyndte at pibe* (§ 50.2-3).

Efter de hidtidige regler var det tilladt (men ikke påbudt) at sætte kommaet foran et led i den overordnede sætning hvis dette led hørte nøje sammen med den efterfølgende ledsætning (RO1 1955, § 40.1). Efter reglerne i RO2 1986 er det nu påbudt (og ikke længere blot tilladt) at sætte kommaet foran leddet fra den overordnede sætning, fx *Man kan få rabat, mod at man betaler forud; Han græder, næsten hver gang man kritiserer ham* (§ 49).

Mulighederne for ved hjælp af kommatereringen at støtte forståelsen af en sætning er udvidet i RO2 1986. I RO1 1955 var det ganske vist tilladt at sætte ekstra kommaer hvis man derved kunne undgå en misforståelse, fx *Det vedtoges, straks at forny lånet* (§ 40.3). Men efter 1986-ordbogens paragraf om ”Meningskomma (komma for at undgå flertydighed)” (§ 52) kan man både sætte og lade være med at sætte kommaer ”for at gøre teksten mere klar og tydelig”, fx *De besluttede, straks at hæve prisen; Han vil ikke gå i aktion, med den begrundelse at der mangler penge*. Der advares dog i paragraffen mod at man lader meningen

afhænge af et komma, og det anbefales at man omskriver flertydige sætninger så de bliver entydige, fx *De besluttede, straks at hæve prisen* > *De besluttede sig til straks at hæve prisen*.

Reglerne for traditionelt komma i RO2 1996 og for kommatering med startkomma i RO2 2005 er de samme som reglerne for grammatisk komma i RO2 1986 i den forstand at de fører til de samme kommaer og ikke-kommaer som 1986-ordbogen. De fusionerede kommaregler i RO2 2005 indfører dog en enkelt ændring, idet kommaet foran *men* gøres valgfrit hvis *men* ikke indleder en sætning, fx *Vi ser ikke fjernsyn(,) men læser avis*; *Endelig kom de tilbage, trætte(,) men lykkelige* (§ 47.6).

(c) Pausekomma/nyt komma/kommatering uden startkomma. RO1 1955 (§ 41) indeholdt som tidligere nævnt kun en enkelt paragraf (§ 41) om pausekommatering med eksempler og korte, delvis grammatiske kommentarer. I RO2 1986 er reglerne for pausekommatering fremstillet som et egentligt system på et semantisk-prosodisk grundlag i 5 paragraffer:

§ 53 indeholder pausekommasystemets hovedregel, der lyder: "Pausekommateringen opgave er at vise hvad der indholdsmæssigt hører sammen eller udgør en enhed. Ved pausekommatering afgrænses hvad der i talt sprog tit markeres ved hjælp af rytme, tonegang, pauser, tempo og lignende lydlige signaler".

§ 54 har overskriften "Selvstændighedskomma (komma til markering af selvstændighed)". Den overordnede regel er her: "Komma mellem to sætninger eller sætningsdele kan vise at disse er lige selvstændige eller står med samme vægt". Som eksempler på selvstændighedskomma (herunder manglende komma) anføres bl.a.:

Jensen har ringet, og posten har allerede været her (komma mellem helsætninger).

Planten trives bedst hvor der er sumpet, eller hvor der kan tilføres jorden visse gødningsstoffer (komma mellem ledsætninger).

Vinden peb og regnen styrtede ned (helsætninger uden komma).

Planten trives bedst hvor jorden er sumpet og der er skygge (ledsætninger uden komma).

Fyrretræ er både smukt, holdbart og ret billigt (opremsningskomma).

Dansk Standardiseringsråd, Aurehøjvej 12, 2900 Hellerup (komma i adresser og lign.).

§ 55 drejer sig om "Parenteskomma (komma til afgrænsning af parentetiske sætninger og sætningsdele)". Den omfatter kommaer der afgrænser "sætninger, sætningsdele eller ord der står parentetisk og med en vis selvstændighed, ofte ligesom uden for sætningen". Eksempler (bl.a.):

Kom herhen, Hans! (ved tiltaleord).

Øv, nu gik den i stykker! (ved udråb og eder).

Du er medlem af partiet, ikke? (foran spørgende tilføjelser).

Peter, ham kan vi vel stole på (ved ekstraposition).

Skytten går ud, tavs og ene (foran frit prædikativ).

Den største danske å, Gudenåen, løber gennem Silkeborg (ved parentetisk apposition).

Det er svære tider for kaniner, der udelukkende lever af planteføde (ved parentetiske relativsætninger).

- Det er din egen skyld, bemærkede hun (mellem replik og inkvit).
- Vi mener, og det er vi ikke ene om, at broen bør bygges om (ved indskudte helsætninger).
- Hun er 22 år, og enke (ved parentetiske udtryk i øvrigt).

§ 56 om ”Sammenfatningskomma (komma efter stort led i sætningens begyndelse)” fastslår at der ”kan sættes komma efter et særlig omfangsrigt led i en sætnings begyndelse”. Eksempler (bl.a.):

På grund af den seneste tids voldsomme stigninger i priserne på kul og brændselsolie, bliver det nødvendigt at forhøje det månedlige varmebidrag.
 De der har ventet længst på at få deres opholdstilladelse, skal ekspederes først.
 For ikke at tage fejl af den farlige vej hen over fjeldet, havde vi taget et kompas med.
 For at I ikke skal tage fejl af vejen, får I et kompas med.
 Den lille grå fisk med den piggede rygfinne og den blå stribe ned langs siden, skal du tage dig i agt for.

§ 57 afslutter pausekommareglerne. Den har overskriften ”Meningskomma (komma for at undgå flertydighed)” og er (lige bortset fra paragrafnummeret) identisk med § 52 i reglerne for grammatisk komma. Se nærmere ovenfor under (b).

I RO2 1996 er pausekommareglerne som nævnt afløst af reglerne for *nyt komma*. De nye regler er i modsætning til pausekommareglerne formuleret på et (sætnings)grammatisk grundlag, men fører i øvrigt til stort set de samme kommaer som dem der blev sat af mange pausekommatiser, specielt af de relativt mange sprogfolk og grammatikere der benyttede sig af muligheden for at sætte pausekomma. De vigtigste forskelle er de følgende:

(a) Efter reglerne for nyt komma skal der sættes komma mellem (ikke-imperativiske) helsætninger, uanset hvor tæt de hører sammen, fx *Vinden peb, og tordenen rullede* (RO2 1996, § 51.1). Her ville man efter pausekommareglerne normalt udelade komma, jf. eksemplet *Vinden peb og regnen styrtede ned* under § 53 ovenfor.

(b) Efter reglerne for nyt komma skal der sættes komma efter en indledende ledsætning, også selvom den er ganske kort, fx *Når svalerne flyver lavt, bliver det regnvejr* (RO2 1996, § 52.1), *Den der sover, synder ikke* (§ 54.2). Her giver pausekommareglerne ikke mulighed for at sætte komma.

(c) Efter pausekommareglerne kunne man sætte et sammenfatningskomma efter et tungt indledende led, også selvom det ikke var sætningsformet, jf. eksemplet *På grund af den seneste tids voldsomme stigninger i priserne på kul og brændselsolie, bliver det nødvendigt at forhøje det månedlige varmebidrag* (RO2 1986, § 56). Reglerne for nyt komma giver ikke mulighed for at sætte et sådant komma, men kræver at det indledende led er en ledsætning for at der udløses et komma, fx *Eftersom priserne i den seneste tid er steget voldsomt på kul og brændselsolie, bliver det nødvendigt at forhøje det månedlige varmebidrag*.

(d) Efter reglerne for nyt komma er kommaet obligatorisk mellem sideordnede ledsætninger (medmindre underordningskonjunktionen er udeladt før den anden led-

sætning), fx *Hvis publikum svigter, og hvis der igen kommer prisforhøjelser, får vi underskud* (§ 52.2). Pausekommaereglerne krævede ikke et sådant komma (omend mange grammatikkyndige pausekommatister satte det i praksis), jf. også det udeladte komma foran det sidste (og) som i eksemplet *Vi vil henvende os til alle som står på vore lister, som har betalt kontingent og som har vist interesse* (RO2 1986, § 54.3, dvs. under opremsningskomma).

(e) Komma (eller et andet tegn) foran *men* er obligatorisk efter reglerne for nyt (og traditionelt) komma, uanset hvad der følger efter ordet, fx *Vi ser ikke fjernsyn, men læser avis* (RO2 1996, § 47), *Du skal skynde dig, men du kan godt låne min cykel* (§ 51). Det var det ikke efter de gamle pausekommaeregler, men de fleste pausekommatister satte normalt komma (eller et andet tegn) foran *men*.

Reglerne i RO2 2005 for *kommatering uden startkomma* fører som nævnt til de samme kommaer og ikke-kommaer som reglerne for nyt komma i 1996-ordbogen. Den eneste forskel er at det nu – uanset om man i øvrigt har valgt startkommaet til eller fra – er valgfrit om man vil sætte komma foran *men* når det der følger efter *men*, ikke er en sætning, fx *Vi ser ikke fjernsyn(,) men læser avis* (RO2 2005, § 47.6).

.

.

.

Kodeoversigt – RP-koder

Se også den udførligere gennemgang i afsnit 3.2.

RP-nr.	RP-kode	Foreskriver/bruger	Eksempler
1	GOT LAT	gotisk skrift latinsk skrift	
2	STO SMÅ	store begyndelsesbogstaver i appellativer små begyndelsesbogstaver i appellativer	<i>Kundskab</i> <i>kundskab</i>
3	DOB ENK	dobbeltvokal til markering af vokallængde enkeltvokal uanset vokallængde	<i>heel, Viin, Huus</i> <i>hel, Vin, Hus</i>
4	+E ÷E	<i>e</i> til markering af vokallængde ikke <i>e</i> til markering af vokallængde	<i>Soel, Geographie, Bye</i> <i>Sol, Geographi, By</i>
5	DOB ENK	dobbeltkonsonant foran anden konsonant enkeltkonsonant foran anden konsonant	<i>tappre, Yttring</i> <i>tapre, Ytring</i>
6	+J ÷J	<i>gj, kj (gi, ki)</i> foran <i>e, æ, ø</i> <i>g, k</i> foran <i>e, æ, ø</i>	<i>gjerne, Kjærlighed, skjon</i> <i>gerne, Kærlighed, skøn</i>
7	FRE DAN	fremmede bogstaver, specielt i hjemlige ord danske bogstaver i stedet for fremmede	<i>Qvinde, voxø</i> <i>Kvinde, vokse</i>
8	FRE DAN	genuine stavemåder af fremmedord fordanskede stavemåder af fremmedord	<i>philosophere, Affaire</i> <i>filosofere, Affære</i>
9	SAM SÆR	sammenskrivning af adverbielle ordforbindelser mv. særskrivning af adverbielle ordforbindelser mv.	<i>forsaavidt, istedenfor</i> <i>for saa vidt, i Steden for</i>
10	PLU SIN	pluralis i finitte verbalformer singularis (fællesform) i finitte verbalformer	<i>vi spise, de lode, I kunne</i> <i>vi spiser, de lod, I kan</i>
11	Ø Ø+Ö	kun ét ø-tegn (normalt ø) uanset udtalen to ø-tegn (ø og ö) afhængigt af udtalen	<i>Hø, høj</i> <i>Hø, höj</i>
12	AA Å	dobbelt-a (<i>aa</i>) som å-tegn bolle-å (<i>å</i>) som å-tegn	<i>taale, Aabning</i> <i>tåle, Åbning</i>
13	E Æ	fortrinsvis <i>e</i> til gengivelse af kort æ-lyd fortrinsvis <i>æ</i> til gengivelse af kort æ-lyd	<i>begge, sjelden (sielden)</i> <i>bægge, sjælden</i>
14	O Å	fortrinsvis <i>o</i> til gengivelse af kort å-lyd fortrinsvis <i>aa(å)</i> til gengivelse af kort å-lyd	<i>lodden</i> <i>laadden, lådden</i>
15	STI STJ	<i>i</i> i dækket forlyd til gengivelse af j-lyd <i>j</i> i dækket forlyd til gengivelse af j-lyd	<i>Stjerne (ubf. sg.), Kiød, giorde</i> <i>Stjerne, Kjød, gjorde</i>
16	IE JE	<i>i</i> efter <i>l, n, d</i> i trykssvag stavelse <i>j</i> efter <i>l, n, d</i> i trykssvag stavelse	<i>Lillie, Brynie, Midie</i> <i>Lilje, Brynje, Midje</i>
17	EY EI EJ	<i>y</i> som andenkomponent i diftonger <i>i</i> (og <i>u</i>) som andenkomponent i diftonger <i>j</i> (og evt. <i>v</i>) som andenkomponent i diftonger	<i>feye, Øye</i> <i>feie, Øie, Pause</i> <i>feje, Øje, (Pavse)</i>
18	+D ÷D	stumt <i>d</i> i traditionelt (relativt vidt) omfang ikke stumt <i>d</i> i et vist omfang	<i>blandt, fraadse, tidt</i> <i>blant, fraase, tit</i>
19	DSK SK	stumt <i>d</i> i forbindelserne <i>dsk</i> og <i>nds</i> ikke stumt <i>d</i> foran <i>sk</i> og mellem <i>n</i> og <i>s</i>	<i>fydsk, Grændse</i> <i>jysk, Grænse</i>
20	+G ÷G	stumt <i>g</i> i traditionelt omfang ikke stumt <i>g</i> i visse ord	<i>spørgsmål, valgte</i> <i>spørsmaal, valte</i>
21	+H ÷H	stumt <i>h</i> i traditionelt (relativt vidt) omfang ikke stumt <i>h</i> generelt eller i visse ord	<i>hjem, Throne, Theater, Uhr</i> <i>jem, Trone, Teater, Ur</i>
22	V F AV AF V,AF	<i>v</i> foran <i>t</i> i visse ord uanset udtale med <i>f</i> <i>f</i> foran <i>t</i> i visse ord uanset <i>v</i> i roden <i>av</i> i sammensætninger og som simpleksord <i>af</i> i sammensætninger og som simpleksord <i>v</i> foran <i>t</i> i visse ord uanset <i>f</i> -udtale + <i>f</i> i <i>af(-)</i>	<i>grovt, havt</i> <i>groft, haft</i> <i>avsløre, av</i> <i>afsløre, af</i> <i>grovt, havt, afsløre, af</i>
23	LD LL	<i>d</i> i præteritum af <i>kunne, skulle, ville</i> dobbeltkonsonant i præteritum af <i>kunne, skulle, ville</i>	<i>kunde, skulde, vilde</i> <i>kunne, skulle, ville</i>
24	+E ÷E	overvejende <i>e</i> i endelser efter trykstærk vokal overvejende ikke <i>e</i> i endelser efter trykstærk vokal	<i>Tæer, syer, rue (adj. pl.)</i> <i>Tær, syr, ru (adj. pl.)</i>
25	ENK DOB	overvejende enkeltkons. ved bøjning af fremmedord overvejende dobbeltkons. ved bøjning af fremmedord	<i>Fabriken, Punktumet</i> <i>Fabrikken, Punktummet</i>
26	MEK SEM	mekaniske orddelinger semantiske (morfemiske) orddelinger	<i>læ-ser, man-den, smø-relse</i> <i>læs-er, mand-en, smør-else</i>
27	GRA PAU, NYT	grammatisk/traditionelt komma (med startkomma) pausekomma, nyt komma (uden startkomma)	<i>de råbte, at huset brændte</i> <i>de råbte at huset brændte</i>
28	DE TE	<i>de</i> som præteritumsendelse i visse verber <i>te</i> som præteritumsendelse i visse verber	<i>brugde, førde</i> <i>brugte, førte</i>

De almindeligste forkortelser

Listen indeholder særlig vigtige eller hyppige forkortelser med nødtørftige oplysninger om hvad forkortelsen står for. Udførligere oplysninger fremgår af bibliografien i kapitel 6, der også opløser forkortelser som ikke er med på listen nedenfor.

ABA = Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

bek. = bekendtgørelse

cirk. = cirkulære

cit. = citat, citeret

DFS = Dansk Folkemindesamling

DHO = Grundtvig: *Dansk Haandordbog*, 1872 ff.

DRO = *Dansk Retskrivningsordbog*, 1923 ff.

DSN = Dansk Sprognævn

DSN-AU = Dansk Sprognævns arbejdsudvalg

FB = Folketingets Bibliotek

FolktT. = *Folketingstidende*

JM = Justitsministeriet

j.sag = journalsag

KB = Det Kongelige Bibliotek

KirM = Kirkeministeriet

Mintid. = *Ministerialtidende*

MKA = Kulturministeriet (Ministeriet for Kulturelle Anliggender)

MKU = Kultusministeriet (Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet)

NFS = *Nyt fra Sprognævnet*

optr. = optryk(t)

orig. = original(er)

RA = Rigsarkivet

ref. = referat(er), refereret

RigsdT. = *Rigsdagstidende*

RigsdTF. = *Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget*

RO1 1955 = *Retskrivningsordbog*, udg. af Dansk Sprognævn, 1955 ff.

RO2 1986 = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 1986 ff.

RO2 1996 = 2. udg. af *RO2 1986*

RO2 2001 = 3. udg. af *RO2 1986*

RO-Udvalget-1948 = 1948-Retskrivningsordbogsudvalget, udvalg nedsat 1948 af

Undervisningsministeriet til at udarbejde ny udgave af den officielle retskrivningsordbog, ophæves 1953 og afløses af RO-Udvalget-1953

RO-Udvalget-1953 – Se RO-Udvalget-1948

sa. = samme

sign. = signeret

SIN = *Sprog i Norden*

SM = Statsministeriet

Sprø. = Galberg Jacobsen: *Dansk Sprogrøgtslitteratur 1900-1955*, 1974

SRO = *Saabys Retskrivningsordbog*, 1891 ff.

udt. = udtalelse(r)

UVM = Undervisningsministeriet

RET OG SKRIFT, bind 1-2, er en omfattende skildring af den officielle danske retskrivnings historie i de sidste ca. 250 år – fra første gang myndighederne blandede sig i hvordan borgerne skulle stave, og til den seneste udgave af *Retskrivningsordbogen* fra Dansk Sprognævn.

FØRSTE BIND drejer sig om periodens *retskrivningsdirektiver*, dvs. retskrivningsbekendtgørelser og retskrivningsordbøger mv., og om baggrunden for dem. Det er også her vi møder retskrivningshistoriens *aktører*, dvs. de myndigheder, personer og foreninger der har præget retskrivningsdebatten, og som har været med til at fastlægge de skiftende retskrivningsnormer. Herudover indeholder bindet indgående karakteristikker af 30 *retskrivningsnormer* der kan udskilles i perioden, med redegørelser for deres stilling til en række retskrivningsproblemer, fx brugen af store eller små begyndelsesbogstaver, dobbeltskrivning af vokaler og konsonanter (*heel/hel* og *tapple/tapre*) og stavning af fremmedord (*philosphere/filosofere*).

ANDET BIND indeholder ud over en alfabetisk *bibliografi* med mere end 2400 litteraturhenvisninger et *ordlistekapitel* og et *kronologikapitel*. I ordlistekapitlet, der er en art historisk retskrivningsordbog, kan man følge stavemåden af ca. 1000 ord fra deres tidligste officielle form og til i dag. Og via kronologikapitlet er det muligt i stikordsform at følge den kronologiske udvikling og at danne sig et detaljeret indtryk af forbindelserne mellem de enkelte retskrivningsdirektiver og retskrivningsaktører mv. Bindet afsluttes af en personlig *efterskrift* med en fremadrettet diskussion af nogle aktuelle retskrivningsproblemer og af et fyldigt *resumé* på dansk og engelsk.

HENRIK GALBERG JACOBSEN, f. 1944, er professor i nordiske sprog ved Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet. Han har været ansat i og medlem af Dansk Sprognævn og har bl.a. medvirket ved udarbejdelsen af retskrivningsreglerne i den nu gældende officielle retskrivningsordbog.

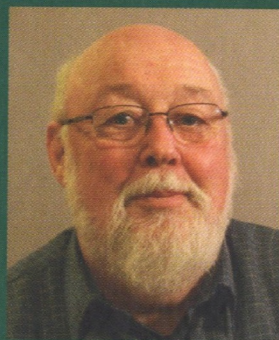

Foto: Nils Galberg Enoksen

Dansk Sprognævns skrifter 42

retskrivning sb., -en, -er i
om: retskrivnings-, fr. rets-
krivningssystem.
retslig (af retlig) adj., -t.
retslig sb. -e.
retslig sb. -e.
retslig adj., -t.
retslig adj., -t.
retslig adj., -t.
**Dansk
Sprognævn**

Syddansk Universitetsforlag

ISBN 978-87-7674-474-8

9 788776 744748